

శ్రీ రస్తు.

శ్రీహరిహరనాథాయ నమః.

శ్రీమదాంధ్రమహాభారతము,
విరాటపర్వము.

చదలువాడ సుందరరామశాస్త్రిలచేతను
దండిగుంట సూర్యనారాయణశాస్త్రిలచేతను
త్రాయబడిన భారతసంక్షిప్తి యను వ్యాఖ్యతోఁ గూడినది.

చన్నపురి
శారదాంబావిలాస ముద్రాక్షరశాలయందు
ముద్రితమయి ప్రకటింపఁబడెను.

Registered Copyright.

1913.

INTRODUCTION.

There have been several editions of the text of Sri Mahabharatam in Telugu. The earliest edition issued is that by the late Puranam Hayagriva Sastrulu who was in his time Telugu Pandit of the Government Presidency College. That edition was issued about fifty years ago and discloses evidence of some care taken to avoid faulty readings and to adopt the generally accepted texts. Since then there have been several other editions, but until we come to the edition issued recently, by the Proprietors of the Ananda Press, it does not appear that any attempt was made to gather together the several recensions of this voluminous National Epic, extant in various parts of the country, and to reconcile the differences between them. And it is also noteworthy that no systematic endeavour was made to apply the modern tests of critical enquiry, and to fix the true original text where different readings occur.

The Telugu Mahabharatam is professedly a translation of the original Sanskrit. The Sanskrit recensions also disclose various differences and it is conceivable that following the different Sanskrit texts, various emendations were made in the Telugu texts by Pandits from time to time, acting independently and on their own authority. There has been of late a considerable revival of interest in Telugu literature, and the time seems to be opportune for a systematic attempt being made to critically examine the various texts and to recover the true original as far as practicable.

The Telugu Mahabharatam is the joint work of three eminent scholars and poets. From a literary point of view great importance is attached to this work. for, so far as we can now ascertain, it was the first large attempt made to give to the Telugu language a recognized literary character. There probably existed previous to and at the time of the composition of this great work, many dialectal forms of Telugu as is the case at present also. But by universal assent through all the centuries since its composition, this great work has been looked upon as

the great exemplar of an easy-flowing, elegant style of literary diction, demonstrating the vigour and suitability of the language as a vehicle of refined expression.

The Telugu Mahabharatam comprises eighteen cantos, following the Sanskrit original. The first two cantos and a portion of the third as it has come down to us, were composed by Nannayya Bhatta—the father of Telugu literature. He lived in the time of the great Eastern Chalukya Prince Raja Raja Narendra who ascended the throne in A. D. 1022 and ruled in Rajahmundry. Nannayya Bhatta dedicated the work to his sovereign Rajah Rajah, and appears to have died shortly after completing the three cantos. The latter portion of his third canto: however, has been lost to us, and Errapragada, known also as Prabandha Parameswara and Sambhu Dasa supplied the loss by writing afresh the missing portion. The remaining 15 cantos, forming by far the largest portion of the work, were contributed by that inimitable master of the language, Thikkana Somayajee. Whereas Nannayya Bhatta belonged to Rajahmundry, Thikana and Yerrapragada were natives of the Nellore country. Thikkana wrote his matchless work on the banks of the Pennar. Of this triad of poets, the first Nannayya Bhatta, lived as already stated in the middle of the eleventh century A. D. The second Thikkana Somayajee lived in the middle of the 13th century, and Yerrapragada, who restored the lost portion of the third canto, lived in the 14th century. The composition of the work was thus spread over a long time, and the high standard of excellence of the work of the three authors, who were separated from each other by long periods of time, shows that the language itself had at that early date acquired a fixed literary form well understood by the people.

This is not the place for discussing how at a later period there grew up a distorted and pedantic form of literature in Telugu, known as the Prabandha or Kava style, which, leaning more and more on the rich vocabulary of the Sanskrit, rendered the literary form “caviare to the general.” This reliance on Sanskrit is not absent from the Telugu Mahabharatam and in parts of it, such as the portion contributed by Nannayya Bhatta and the latter portions of Thikkana's cantos, it is somewhat pronounced. It will be futile to expect to do without the aid of Sanskrit altogether, which has

permeated all Dravidian languages in Tadbhava and Tatsama forms, but this obtrusion of Sanskrit is less pronounced in the Mahabharatam than in the later Prabandhams or Kavyams. The correction to this pedantry must come, however, from a revival of the easier form of diction exemplified in the Telugu Mahabharatham and other works of the earlier periods, and not by ignoring the grammatical frame-work of the language in favor of unconventional and corrupt forms of local speech as is now attempted to be done by a few people. That there has been very little change in the structural form of the language since the period when Thikkana and his colleagues wrote, is shown by the great popularity of their work and its more or less easy comprehension by the present generation of its readers.

Apart from the great value of the Telugu Mahabharatham as a work of superior literary excellence, it is also much prized as a book containing a vast mass of high ethical instruction. It is a familiar sight in villages and towns, to see large numbers of people, after their day's work is over, squatted on the bare floor of the streets or on the outer pials of houses, listening with rapt attention to the recitation or exposition of episodes from the Mahabharat. The Mahabharatham and the Ramayanam have been and are the chief means of imparting ethical instruction to the masses. The Mahabharata deals with every aspect of human life. It not only discusses the high principles and aims which should guide man in his daily life, but also illustrates their practical application in the numerous interesting episodes with which the work abounds. So great is the veneration in which the book is held that it is styled the fifth Veda.

Every attempt to present a work of such supreme importance in a form that will merit the approval both of the erudite and of the large number of less educated men to whom it is a fountain of perennial inspiration, must be a welcome one. The present edition is issued by Pandits C. Sundara Rama Sastrulu and D. Suryanarayana Sastrulu who are scholars both in Sanskrit and Telugu, and who have spared no pains to secure accuracy in their work. They are both well qualified for the task they have undertaken and their aim is, after examining the various recensions, critically to fix and

present the original and true text in this edition. The labour entailed by the enterprise is great, but I have little doubt they will satisfactorily carry it out. *Further, to make the work easy of comprehension, they have undertaken to embody in the edition, a commentary explaining the difficult passages, the technicalities of grammar and other details. This will facilitate the study of the work to all students, and thus enhance the value of this edition to them.

DAK BANGALOW,
Madura, 9th August.
1913.

} M. ADINARAYANA IYAH,
Dewan Bahadur,
Retired Settlement Deputy Commissioner,
MADRAS.

శ్రీ
శ్రీహరిహరనాథాయ నమః.

అ వ తా రిక.

సకలవిద్యాస్థానరత్నంబులకు నముద్రం బనం బరగినసంస్కృతభాష యందు శ్రీమత్సహాభారతము కాస్తుభముపైలె వెలయుచున్నది. అమృతహాగ్రంథము సంకీర్ణము లైనవేదముల విభజించుటకు ననవరించిన శ్రీమన్నారాయణుఁ డైనవేద వ్యాసునిచే రచియింపఁబడినది. వేదములుంబోలె సకలధర్మంబులను బ్రతిపాదించు నది యగుటవలనను శ్రీమద్భగవద్గీతోపనిషద్ధర్మం బగుటవలనను నిమృతహాగ్రంథము పంచమవేదం బని ప్రతిష్ఠింపఁబడినది. బేర్కొనఁబడినది. పుణ్యశ్లోకు లగు మహారాజగుల యుత్తమచరిత్రము ప్రతిపాదించుద్వారమునఁ బండితులకును బామ రులకును ధర్మము సుబోధ మగునట్లు మిత్తనమిత్తని నిరూపించునది యగుటవలన దీనికి వేదములకన్నను బ్రాశస్త్యము చెప్పఁబడినది.—

ఏకత శ్చతురో వేదాః భారతం చై త దేకతః॥

పురాణిల స్మరై స్సర్వై స్సమేత్య తులయా ధృతమ్॥

చతుర్భ్య స్సరహస్యేభ్యో వేదేభ్యో హ్యధికం యదా॥

తదా ప్రభృతి లోకే ఽస్మిన్మహాభారత ముచ్యతే॥

మహత్వైచ గురుత్వేచ ధియామాణం యతోఽధికమ్॥

మహత్త్వా ద్భారతత్వాచ్చ మహాభారత ముచ్యతే॥

అని (భారతము అదివర్ణము ప్రథమాధ్యాయమున.)

ఇట్లు చతుర్విధపురుషార్థంబులకును నిదానభూతం బగునిమృతహానీయగ్రం థము మహాకావ్యులచే నానాదేశభాషలయందుఁ బరివర్తనము చేయఁబడి తత్తద్దేశీ యులచేత భక్తిశ్రద్ధలతోఁ బఠింపఁబడుచున్నది. ఇప్పు డిప్పుడు ఖండాంతరవాసు లైనసాశ్వత్యవిద్వాంసులు గూడ నియ్యతిహాసరత్నమును స్వదేశభాషలయందుఁ బరివర్తించి దీని మహిమం గొనియాడ నేర్చిరి. సంస్కృతభాషాసభిజ్ఞులును నాంధ్ర భాషారసజ్ఞులు నగువా రేతత్పంచమవేదసారము చవిగొని పతనశ్రవణాదులచే నిర్భరానందము పొందునట్లు దీనిని నన్నయభట్టారక తిక్కయజ్ఞ ప్రబంధపర

మేల్వేటి లాంఛికరించిరి. ఇచ్చుకకపులమహిమము వీరి కసాధారణమై నిరుపపద మైకవిత్తయనామము సర్వజన సంప్రతిపన్నముగాఁ గలుగుటచేతనే వెల్లడి యగు చున్నది. ఏతత్త్వవిత్తయప్రణీత మయిన శ్రీమదాంధ్రమహాభారత మాంధ్రలోకము నందు సర్వజనులచేఁ బ్రశస్యమానంబై శ్రోతలకును బఠితలకును వ్యాఖ్యాతలకును నుభయలోకసుఖసాధనం బగుచున్నదనుట యెల్లరకును విదితంబై యున్నయది. మఱియు నిచ్చుకగ్రంథరత్న మే యాంధ్రకవిత్వమునకు మాన్గప్రదర్శకంబై యాంధ్ర భాషాలక్షణమున కంతయుఁ బ్రధానప్రమాణముగా నాదరింపఁబడుచున్న దనుటయు సర్వలోకప్రసిద్ధము. కావున నిట్టిగ్రంథము చక్కఁగాఁ బఠింపఁబడినది నిర్దుష్టముగా ము ద్రింపఁబడియున్న నే తత్పతనశ్రేణాదికము యథావిధిక్రమమై యథోక్తదృష్టాదృష్టాథ ఫలప్రదం బగును. లక్షణమునందును సంశయవిపర్యయంబులు సంభవించక భాష వన్నె గాంచును. మఱియు నియ్యది యిదివఱ కెవ్వఁచేతను వ్యాఖ్యాతము కా దయ్యె. సదస్కృతాంధ్రములయందుఁ జక్కనిసాహిత్య మున్న వారికిం గాని దీని యర్థము తెలియట యసాధ్యము. అర్థజ్ఞానములేక పారాయణాదిక ముక్తఫలప్ర దము కాఁజాలదు. భాషయందు వ్యుత్పత్తిఁ గోరువిద్యాథులకును సర్వలక్ష్యలక్షణ ప్రమాణభూత మయినయిచ్చుకకావ్యముయొక్క యథావభోధపర్యంతసంభవం బత్యంతావశ్యకము. కావున నీకొఱతను నివారించుటకై బహుపండితసాహాయ్య ముచే నేతద్వ్యాఖ్యానప్రయత్నము చేయఁబడినది. అందుఁ దొలుత భారతమున కంతయు మకుటప్రాయం బగువిరాటపర్వము ప్రారంభింపఁబడియె.

ఇందుఁ దొలుతటి యాదినభారత్యపర్వములు మూఁడును నన్నయభట్టు శాలివాహనశకము 944 వ సంవత్సరమునకు సరియయిన క్రీస్తుశకము 1022 వ సంవ త్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయిన ప్రాచ్యచాళుక్యులదీపకుం డగురాజరాజనరేంద్రున కంకితముగా రచియించెను. పదంపడి విరాటపర్వము మొదలు తక్కిన పదునేను పర్వములను, తిక్కనసోమయాజి శాలివాహనశకము 1172 వ సంవత్సరమునకు సరి యయిన క్రీస్తుశకము 1240 వ సంవత్సరములప్రాంతమునందు నెల్లూరుపినాకినీనదీతీర మున వెలసి యుండినహరిహరనాథున కంకితము గా విరచించెను.

నన్నయభట్టు మొదటి మూఁడుపర్వములను రచించినట్లును, తక్కిన పర్వములను బదునేనింటిని దాను రచించినట్లును దిక్కనసోమయాజి విరాటపర్వాది నిట్లు చెప్పియున్నాఁడు —

ఆదరణీయపారవివిధార్థగతిస్ఫురణంబు గల్గి య

ప్రాదశపర్వనిర్వహణసంభృతమై పెనుపొంది యుండ నం

దాదిఁ దొడంగి మూఁడుకృతఁ లాంధ్రకవిత్వవిశారదుండు వి
ద్యాదయితఁడు తొనరెన్ నహితాత్ముఁడు నన్నయభట్టు దక్షతఁ.

ఈయర్థము నే తిక్కనసోమయాజివ్యుఁడై న మారనయఁ దనమార్కం
జేయపురాణము ప్రథమాశ్వాసమున నిట్లు వచియించెను—

సారకథాసుధారస మజస్రము నాగళపూరితంబుగా
నారఁగఁ గ్రోలుచున్ జనులు హర్షరసాంబుధిఁ దేలునట్లుగా
భారతసంహిత స్తును శ్రీపర్వము నెవ్వఁ డొనరెన్ నట్టివి
ద్యోగమణియు నాంధ్రకవితాగురు నన్నయభట్టుఁ గొల్పెదన్.

ఇట్లు తిక్కనమారనకాలములయందు నన్నయభట్టరచితము లయిన
యాదినభారతాపర్వములు సమగ్రములై యుండి పదంపడి కాలక్రమమున నరణ్య
స్వర్వోత్తిరభాగ ముత్పన్నమగుటయు నాయుత్పన్న భాగమును బ్రబంధపర మేశ్వరుఁడు
నాఁ బ్రసిద్ధి గాంచినయెఱ్ఱాప్రెగ్గడకవి రచియించి భారతపూర్తి గావించెను. ఇట్లు
కవిత్రయముచే భారతము తెనిగింపఁబడినది యని యెఱుంగనగు.

కొందఱు నన్నయభట్టరణ్యపర్వమును సమగ్రముగా రచియింపక విడి
చె సనియు నెఱ్ఱాప్రెగ్గడ తదనశిష్టభాగమును బూర్తి గావించె సనియు నుడివెదరు.
అయ్యది తిక్క మారనలవాక్యంబులకు విరుద్ధం బగుటచే ననాదరణీయము.

ఈవిరాటపర్వము మొదలు తుడిసఱకుఁ దిక్కనసోమయాజికవిత్వంబై
యున్నది. తిక్కనసోమయాజియే

హృదయాఘోది చతుర్థ మూర్తితకథోపేతంబు నానారసా
భ్యుదయోల్లాసి విరాటపర్వ మట నుద్యోగాదులుం గూడఁ గాఁ
బదునేనింటిఁ దెనుంగునాన జనసంప్రార్థనంబులై పెంపుఁ
దుది ముట్టంగ రచించుటొప్పు బుధసంతోషంబు నిండాఁగఁ.

అని విరాటపర్వమును హృదయాఘోదిప్రభృతిశబ్దములచే నర్జించినవాఁడగుటవలనను,
నిది పరదేవతాంకిత మగుటవలనను మొట్టమొదట నీవిరాటపర్వము ప్రారంభింపఁ
బడియె.

ఈమహాభారతము వ్రాతపుస్తకములయందు దేశభేదముచేతను లేఖకభే
దముచేతను నానాపాఠములుగలదిగాఁ గానంబడుచున్నది. అందుఁ గొన్ని పాఠములు
సమానార్థకములుగాను గొన్ని భిన్నార్థకములుగాను నున్నవి. కొన్ని పాఠములు

మాత్ర మిప్పటి ముద్రితపుస్తకములయందలి పాఠములకంటె రసవత్తరములుగాఁ జూపట్టుచున్నవి. మఱికొన్ని నిసారములు విరుద్ధాధికములు న్యుదాసంస్కారదుష్టములునై యున్నవి. ఇదివఱకు నీగ్రంథమును బ్రకటించిన పురాణము హయగ్రీవశాస్త్రి ప్రభృతులు వారికిదొంకిన పుస్తకములను సవరించి యుక్తపాఠమును గ్రహించి ముద్రించియున్నారు. ఇటీవల నేతద్వ్యంధప్రకటయిత లగునానందముగ్రాశాలాధిపతులు, ఇదివఱకు ముద్రితములయిన పుస్తకములను చూచికొన్ని నానాదేశములనుండి ప్రిందిన వ్రాతపుస్తకములను విమర్శపూర్వముగా సవరణచేయించి క్రొత్తకూర్పున వెలయించిరి. అయినను నిట్టిదివఱకుఁ బ్రకటింపఁబడిన యేతద్వ్యంధములయందుఁ బాఠభేదములు గలిగి యిదియే యుక్తపాఠమని నిశ్చయింప వలను గాక యున్నది. పూర్వముద్రితపాఠములయందె కొన్ని సారతరములై యున్నయవి. కొన్ని నవీనముద్రితము లైన పాఠములు యుక్తతరములుగాఁ గన్పట్టుచున్నవి. ఇట్టివి యిదమిథ మ్మని సిద్ధాంతించుటకు విమర్శపూర్వకవ్యాఖ్యానము లేక శక్యముకాదు. అందువలన మేమిప్పు డీవివిధముద్రితపుస్తకములను నానాదేశాసితంబులగు వ్రాతపుస్తకములను జదివి తదీయపాఠములను విచుర్చించి తదర్థవివరణపూర్వకముగా గుణదోషములను సారాసారములను నిరూపించి యుక్తతరం బగుపాఠమును సిద్ధాంతించి ప్రకటించుచున్నారము. ఈముద్రణమునందు శ్రీకరాలపాటి రంగయ్యగారిచే సంస్కరింపఁబడి ముద్రింపఁబడిన పుస్తకమును, ఆనందముద్రాయంత్రప్రకటితమునపుస్తకమును, మాయొద్ద నుండుప్రాచీనతాళపత్త్రసంపుటములును, రాజకీయప్రాచ్యలిఖితపుస్తకశాలయందలి ప్రాచీనతాళపత్త్రగ్రంథములును, ఆనందముద్రాయంత్రవిద్వాంసులగు శ్రీయుతతంజనగరము లేవప్పేరుమాళ్లయ్యగారిచేఁ బ్రీతిపూర్వకముగా నొసంగఁబడిన యయిదుతాళపత్త్రమాతృకలును ముఖ్యసహకారులుగా నవలంబించి యున్నారు. ఈమానిరూపణపద్ధతి యస్తద్దీయగ్రంథపాఠకులకు విశద మగుచున్నను దిక్పదిరన్యముగా నిందుఁ గొన్నిటి సుదాహరించుచున్నారము.

శ్రీ యనఁ గౌరినా..... ఈపద్యమునందుఁ “చెల్వకుఁ జిత్తము” అని ప్రాచీనముద్రితగ్రంథములయందును, ప్రాచీనతాళపత్త్రలిఖితములయందు నేకవచనాంతపాఠమే ప్రసిద్ధమై యుండఁగా “చెల్వలచిత్త” మని బహువచనాంతముగాఁ గొందఱు సవరించిరి. అది శ్రీ గౌరి యని యిద్దఱు నాయకలు ప్రతిపాదించఁబడుటచే చెల్వశబ్దమునకు బహుత్వం బుండ వలసివట్లు వారు తలంచి యందురు కారణాలు. హరిహరం బగురూపము దాల్చి యనుచోట నేకవచనమును, విష్ణురూపాయ నమశ్చి

వాయు యని హాహులకుఁ బరస్పరాభేదమును జెప్పఁబడుటచే నచటి గూడ శ్రీగౌరులకు నభేదమే విజ్ఞేత మనుట యుక్తము. కావున నేకవచనాంతపాఠమే సముచితమును సర్వసంప్రతిపన్నము సగుటచే నగ్రహింపఁబడినది.

10 వ పద్యము — మజ్జిమకుండు. ఈపద్యమునందు “మధురీకీర్తివిస్తరస్ఫూరుడు” అని పూర్వము ద్రితగ్రంథములయందుంటును కనఁబడుచున్నది. “విస్తారో విగ్రహా న్యన స్సతు శబ్దస్య విస్తరిః” అని యనురసింహుఁడు శబ్దేతరవిషయమునందు విస్తార మనియు శబ్దవిషయమునందు విస్తర మనియు వర్ణభేదమును బట్టిరూపభేదమును నిరూపించియున్నవాఁడు. ఈవిషయమునఁ జాణినియాష్టాధ్యాయ తృతీయాధ్యాయము తృతీయపాదము ముప్పదిమూడవసూత్రము “ప్రథనేవావ శబ్దే” ఇందుకు, విపూర్వాత్ స్తృణా శేషఘ్నోన్యాత్ అబ్బవిషయే ప్రథనే అనివృత్తి, పటస్యవిస్తరిః, అశబ్దేకిమ్ గ్రన్థవిస్తరిః, అనియుదాహరణము. ఇట్టి అశబ్దవిషయమయిన ప్రథనమునందు మాత్రమే విపూర్వాత్ స్తృణాతువునకు ఘ్నోప్రత్యయము విధింపఁబడినది. శబ్దవిషయ ప్రథనమునందు ఘ్నోప్రత్యయమునకుఁ బ్రాప్తి లేక పోవుటచే సామాన్యముగా “ఋదోఽపి” అనుసూత్రముచే విధింపఁబడిన ఘ్నోప్రత్యయమువచ్చి విస్తర మనియే రూప మేర్పడును. ఈసిద్ధాంతము తెలిసియే సోమయాజి యేతత్ప్రథమాశ్వాసము 20 వ పద్యమున శబ్దేతరవిషయమునందు “విస్తారవాహితముగఁ” అనియు, 20ర వ పద్యమున శబ్దవిషయమునందు “వాక్యవిస్తర చతురత్వమేర్పడఁ గఁ” అనియుఁ బ్రయోగించియున్నాఁడు. ఇట్లుండఁగా నీట సోమయాజి శాస్త్రీయమర్యాద నుల్లంఘించి శబ్దేతరవిషయంబున “మధురీకీర్తివిస్తరస్ఫూరుడు” అని విస్తరశబ్దమును బ్రయోగించినాఁడనుట సాహసము. వ్రాతపు శ్లోకములయందుఁ గొన్నిటియందు మధురీకీర్తి విస్తృతిస్ఫూరుడనుపాఠము చూపట్టుచున్నది, ఇది సిద్ధోపమయినది కావున నాదరణీయమగును. ఇటీవల నేతద్విషయమున మఱికొన్నివ్రాతపుస్తకములను బరిశీలింపఁగా నందు “మధురీకీర్తి విస్తారస్ఫూరుడు” అనుపాఠము కనఁబడును. ఇది పూర్వపాఠముకన్నను బ్రశస్తితరము.

ద్వితీయాశ్వాసము 26 వ పద్యము — ఎందును నిట్టిరూపు. ఈపద్యమున “కన్గోనఁ జాలదె దీని నిందిరానందనువాణ్ణ యేచి భువనంబునఁ బ్రబృధె” అని పూర్వము ద్రితపాఠము. ఈపాఠమునందు నిందిరానందనువాణ్ణ యేచి భువనంబునఁ బ్రబృధులకు సాధనవాచక మయినపదము లేనందువలనను గన్గోనఁ అనుదానికే గర్భపదము ప్రథమపాదమునందలి రూపు అనునది యనువర్తించుటవలనను

వ్రాతప్రస్తకము: ననుసరించి “వీస సిందిరానందను నాజ్జ” యని ముద్రింపఁబడినది. ఘటియు ఇందలిచతుష్టపాదమునాడు “ఫలసిద్ధి పురాసపుణ్యసృద్ధికి” అను ముద్రిత పాఠమును విడిచి “ ఫలసిద్ధిపురాసపుణ్యబుద్ధికి” అను వ్రాతప్రస్తకముల యందలి పాఠ మంగీకరింపఁబడినది. పుణ్యముయొక్క యభివృద్ధియొక్క ఫలసిద్ధి యనుటకంటె బుణ్యసంపదయొక్క ఫలసిద్ధి యనుట యుక్తతరము కదా !

50 వ పద్యము — చనునె యిమ్మాట.....అనుపద్యము చతుర్థపాదమున “ఐ పతివత నగునన్ను ననుగఁ దగునె” అనుపాఠము ముద్రితగ్రంథములయందుఁ గానవచ్చుచున్నది. వ్రాతప్రస్తకములయందుఁ గొన్నింటఁ “ఐన పతివత్ని నగునన్ను ననుగఁ దగునె” అనుపాఠము దొంకెను. ఇది “పరదారాస్తి భద్రంతే, అనుసంస్కృతమున కినురూప మగుటవలనను బ్రకృతోచిత మగుటవలనను గ్రహింపఁబడియె.

తృతీయాశ్వాసము 19 వ పద్యము.—పితృసణము దెసకు...అనుపద్యమునందు పితృసణము అని ణత్వాభాసపాఠమును ముద్రించిరి. “ పూర్వపదా త్సంజ్ఞాయా మగః” అనుసూత్రముచే నిట వసశబ్దచకారమునకు ణత్వము రావలయును. అందుచే నది పితృణ మని సవరింపఁబడినది

238 వ పద్యము.—అపరిమితప్రకార...ఇందుఁ దృతీయపాదమున “ దేవపితృసభప్రసరనవివర్జనసర్పలచిత్తచోరి” అని ముద్రిత గ్రంథపాఠము, వ్రాతప్రస్తకములయందుఁ బెక్కిరియిందు దేవ.....చిత్తబోధ అనుపాఠము కాసంబడుచున్నది. ఇటఁ జోరిశబ్దార్థముచిత్రము కాకిపోవుటవలనను బోధశబ్దార్థము శాంతికి హేతునై సముచితం బగుటవలనను వ్రాతప్రస్తకముపాఠమే యాదరణీయము.

చతుర్థాశ్వాసము 80 వ పద్యము.—వెలవెలఁబాటుచు...ఈపద్యమున “నిర్మలాష్టవైడూర్యములు” అని ముద్రితగ్రంథపాఠము. “దిక్సంభ్యే సంజ్ఞాయామ్” అను సూత్రముచే నసంజ్ఞయంగు సంఖ్యావాచక మయిన పూర్వపదముతోఁ గర్తృధారయసమాసము నిషిద్ధ మగుటవలన నిర్మలాష్టవైడూర్యమును అనుపాఠం బాద్యత మయ్యె. సోమయాజి పెక్కుచోట్ల సంఖ్యావాచక పూర్వపదముతో నసంజ్ఞయందుఁ గర్తృధారయము చేయక ద్విగువే ప్రయోగించియున్నాడు.

85 వ పద్యము.—ఇట్లు సన్యసించి.....ఇందు “నిశ్చిష్టాయుధం పైస శమీవృక్షసమీపంబునకు” అని పూర్వముద్రితపాఠము. ఇం దేకదేశాన్వయదోషము ప్రసరించుచున్నది. కావున “శమీవృక్షంబుసమీపంబునకు” అని

తాళపత్త్ర) ప్రస్తావనము గ్రహింపబడినది. ఇట్లు ప్రథమాశ్వాసము 185 వ పద్యమునందును “ చాలు సార్వభౌమపదవికి ” అనుదానిని “ చాలు సార్వభౌము పదవికి ” అని నిర్దోషముగా ముద్రించినారము.

పంచమాశ్వాసమున 46 వ పద్యము — సమవిషమ ఇందు “ చిత్రముక్తియై ” అని యానందముద్రాదాయంత్ర ముద్రితపాతము. దీనికన్నను “ చిత్తముక్తియై ” అనుప్రాచీన ముద్రితపాతము యుక్తతరం బగుటవలన సదియే స్వీకరింపబడినది.

96 వ పద్యము అనుచు వాలమ్ములు..... ఇట “ అర్జునుండును బ్రీతుండై ” అని ప్రాచీనముద్రితపాతము. కుపితుండై యని శ్రోత్తగా ముద్రించిరి. “ ప్రతిజగ్రాహ తాన్ పార్థః ప్రీయమాణో మహాఽరథః ” అను సంస్కృతమునకు సరి యగుటవలనఁ బూర్వపాతమే గ్రాహ్యము.

ఇట్లు పెక్కుస్థలములందుఁ బెక్కువిశేషములు మాముద్రించినగ్రంథము చదువువారలు తెలియఁగలను. ఇట గ్రంథవిస్తరభితిచే దక్ష్మిన్ద్రునము చేయఁబడినది.

ఆంధ్రీకరణ ప్రకారము.

శ్రీమహాభారతమును శ్రీమత్కవిత్రయమువారు మూలమునిత్యత్వము గ్రహించి యందు కవిరుద్ధముగాఁ బ్రసంగప్రాప్తము లైనయుపాఖ్యానములను గొన్నిటిని సంగ్రహించియుఁ గొన్నిటిని విస్తరించియుఁ దత్తత్సందర్భానుగుణముగాఁ బండితపామరజనరంజకముగాఁ దెనిగించిరి సందర్భములన్నియు నస్తువునకును రసమునకును నుచితం బగునట్లు గూర్చఁబడినవి. ఏభాగము చదివినను నందలివిషయం బచ్చటిసందర్భమునకు మిక్కిలి యనునై పాఠకులకు హృదయోల్లాసము గలిగించుచుండును. ఏవిషయంబును నెన్నిమాటలు చదివినను గొంచెమైనను విసుగుకలుగక యనుక్షణమును నభిరుచి హెచ్చుచుండును. సంస్కృతములోఁ గొన్ని యంశము లాంధ్రభాషకును నిప్పటిసూంధ్రజనులకును ననువై హృదయంగమమగునట్లు ముఖ్యతాత్పర్యమున కవిరుద్ధముగా మార్పఁబడియున్నవి. ఆమార్పులన్నియు మిక్కిలి రసోచితములై యుండుఁ గాని మూలమునకు విరుద్ధము అని తోచుచు. మూలము పురాణరూపకావ్య మగుటవలనఁ బెక్కుభాగములయం దంతగా రసపోషణము లేకయున్నను, ఆంధ్రీకరణమునం జాయాయిభాగములు సందర్భోచితగుణాలంకారాదులు గలిగి రసవంతములై యుండునట్లుండ్రీకరింపఁబడినవి.

ఈవిషయమునందు ముప్పుకు మహాకవులును నేకమార్గావలంబులై యున్నవారు. ప్రకృతము సోమయాజి యాంధ్రీకరణమునుగుఱించి విచారించెదము.

హృదయాహ్లాది చతుర్థ మూర్జితః కథోపేతంబు నానారసాభ్యుదయోల్లాసి యని యభివర్ణించుటచే నిష్కహాకవికి విరాటపర్వమునం దెక్కడు ప్రీతియున్న ట్టాహింపఁదగు కావుననే యిక్కవిబ్రహ్మ యీపర్వమును మూలముకన్నను సధిక ముగాఁ బెంచి నానారసాలంకారభరితముగా రచియించి యున్నాఁడు.

ఉత్తరాభినున్యల వివాహప్రస్తావనంబున శృంగారరసంబును, దక్షిణోత్తర గోగ్రహణప్రసంగంబున వీరరసంబును, ద్రౌపదీ పరిదేవనంబునఁ గరుణరసంబును, కీచకవధంబున నద్భుతరసంబును, బృహన్నలా కవచధారణమున హాస్యరసమును, ఉత్తరఫలాయనమునందు భయానకరసంబును, కీచకశవదర్శనంబున బీభత్సరసం బును, ద్రౌపదీపరాభవ దర్శనమున భీమసేనాలంబనముగా రౌద్రరసంబును, యుధిష్ఠిరసభాప్రవేశంబున శాంతరసమును, ఇట్లన్నిరసములును నిందుఁ బొందుపడి యున్నవి.

మఱియు నిష్కహాకవి సూర్యోదయ సూర్యాస్తమయ యుద్ధరంగాది వర్ణన మునందు లోకోత్తర చమత్కారము నావిష్కరించియున్నాఁడు. ఈవిషయములన్ని యు నేతద్గ్రంథపాఠకులకుఁ గరతలామలకముగాఁ దెలియవచ్చును. కాన నిట విస్తరింప వలసినదిలేదు.

సంస్కృత మహాభారతము నానాదేశములందు నానావిధపాఠములు గలిగి యధ్యాయము లధ్యాయములుగా భిన్నానుభూర్వీ సహితములై మాఱు పడియుండుటవలన వీ రేపాఠమునుబట్టి యాంధ్రీకరించిరో నిర్ధారింప వలనుగాక యున్నది. ఈదేశమునందుఁ బురాణము హయగ్రీవశాస్త్రులుగారిచే నాంధ్రలిపిని ముద్రిత మైనసంస్కృతభారతమునకుఁ గొన్నియెడలఁ దెనుఁగుభారతము సరిరాక యుండుటనుబట్టి కొందఱ తాంధ్రీకరణము మూలానుసారము గాదని తలంచుచు న్నారు. ఇతరదేశములందలి కొన్ని పాఠములను బట్టి చూడఁగాఁ గవిత్రయమువారి యాంధ్రీకరణము మూలవిరుద్ధము కాదని చెప్పవలసియున్నది. అట్లు వారు మూల విరుద్ధముగాఁ దెనిగించుటకును గారణము మృగ్యము. ఆంధ్రీలిపిసంస్కృతభారత మును జూచియే కాఁబోలు బ్రహ్మశ్రీ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు కవిత్రయము వారి యాంధ్రీకరణము మూలవిరుద్ధం బనియు నందు విశేషించి తిక్కనసోమయాజి విరాటపర్వాంధ్రీకరణం జత్యంతము మూలవిరుద్ధ మనియు నాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికయం దిట్లు ప్రకటించిరి.—

“భారతకవులుమువ్వురును గొన్నిచోట్ల మూలములోనికథలు సంగ్రహించియుఁ బెండ్లియు మాచ్చియుఁ జేచ్చియుఁ దాటుమాటుచేసియుఁ దీసివేసియు యథేచ్ఛముగా గ్రంథించిన చేసియున్నారు.

“తెలుఁగు భారతములోఁ దమతో నడవులంబడి యున్న వారి నెల్లంబుచ్చి పాండవు లజ్ఞాతవానంబేఁగుచు ధౌమ్యులతో రథములెక్కి కొంతచని రథములవారిని నేంకలను వంటలవారిని దానీజనమును ధౌమ్యునిం బుచ్చినట్లున్నది. సంస్కృత భారతములో నిష్టుకాక యజ్ఞాతవానంబున వారువారు చేయఁదలంచుకొనినపనులు మొదలగునవి నిర్ణయించికొనిన వెనుక నే యెల్లఁగు బంచినట్లున్నది. ఇందఱున్న ప్కను రహస్యము చెడునని యూహించి తొలుత బ్రాహ్మణులం బుచ్చినట్లు తిక్కన వ్రాసి యుండును. బ్రాహ్మణు లేగినను వంటలవారు, నింద్రసేనాదులు, దాసులు, ధౌమ్యులు, మొదలగు వా రున్నారు. వారున్నప్పుడే విరటునిపాలి కరుగునట్లు నిర్ణయించికొనిరి.

“ఇద్దఱతో నేకాంతము మిగ్గురతోలోకాంతము” అనుసామెతయండ నిట్లు మాత్రము తగునా? అట్లుకాదు. పాండవుల ననుసరించి యడవులఁ బండ్రెండ్రెండు శ్రమపడిన వా రెల్లరును వారికై ప్రాణములైన విడుచువారే. వారియెడ నెట్టిరహస్యంబైన జెల్లుచు. కావున మూలముం దున్నట్లే తెలుఁగున నుండుట నమంజసము. ఇట సిమార్పు నిరసనరమని నాయభిప్రాయము. పాండవులు ప్రేతభూపరిసరమున నస్త్రములు వెట్టి పురప్రవేశము చేయుచు “యాజ్ఞసేనీ పురస్సరంబుగాఁ బుణ్య నదీ తీర్థావతరణంబుచేసి” అని పాండవులు నదీస్నానముచేసినట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. ప్రేతభూమికిని బరమునకును నడుమ నదియున్నట్లును వీరుస్నానాదికము చేసినట్లును మూలమున లేదు. లేకున్నను ప్రేతభూమియొద్దనుండి వచ్చిరి కావున నదిసూర్యోదయ సమయము గావునఁ గర్తిష్ఠుండగు తిక్కనసోమయాజి శుద్ధవర్ధమట్లు చెప్పియుండఁ జూచుచు. ఇది నాధువని తలంచెదను. ఈ స్థలమున మూలమున నొక యథాయము ధర్మరాజు దుర్గాస్తవము నేసినట్లున్నది. అది తెలుఁగున గగనకుసుమం బయ్యె. మూలములో ధర్మరాజు కంకుండను బ్రాహ్మణుడై విరటు నాశ్రయించి నట్లుండఁగాఁ దెలుఁగున నన్యాసియని చెప్పియున్నాఁడు. ఇట్లే తిక్కనసోమయాజి పెక్కుస్థలము లఁ బెంచి పెక్కుకథలు మార్చి పెక్కుకథలు తీసివేసి తనయిష్టము వచ్చినట్లు గ్రంథము చేసియున్నాఁడు.”

అని ప్రకటించిరి. ప్రకృతము కుంభ ఘోణపట్టనమున నాగరిలిపిని మాదిరిత మయిన మహాభారతకోశమును బడికీలించినయెడ నీయాక్షేపము నిరస్తం బగును.

అందు విరాటపర్వ ప్రథమాధ్యాయాంతమున

అక్షాతచర్యా నమయిం శేవం వర్షం త్రయోదశమ్
త ద్వత్సాస్యమః క్వచి చ్చన్నాః త దనుక్షాతు మర్హథ.
ఇత్యుక్తా ధర్మరాజేన బ్రాహ్మణాః పరమాశిషః
ప్రయుజ్యాపుచ్ఛ్య భరతా యథాన్వం ప్రయయు గృహాః.
సర్వే వేదవిదో ముఖ్యా యతయో మునయస్తదా
ఆశీ దుక్త్వా యథాన్యాయం పునర్దర్శనకాక్షిణిః.
తేతు భృత్యాశ్చ దూతాశ్చ శిల్పినః పరిచారకాః
అనుక్షాప్య యథాన్యాయం పునర్దర్శనకాక్షిణిః.
సహధామ్యేన విద్వాంసః తథాతే పశ్చ పాద్మావాః
ఉత్థాయ ప్రయయు ర్వీరాః కృష్ణామాదాయ భారతాః.
క్రోశమాత్ర మతిక్రమ్య తస్మా ద్వాసాన్నిమిత్రతః
శ్వోభూతే మనుజవ్యాధూః ఘన్నవాసార్థ ముద్యతాః.
వృథా శాస్త్రవిద సర్వే సర్వే మస్త్రవిశారదాః
సంధివిగ్రహతత్త్విజ్ఞా మన్త్రాయ సముపావిశాః.

ఇట్లు బ్రాహ్మణులను బాహ్యపరివారమును నిలువరించి ధామ్యునితో
మంత్రాలోచనమునకుఁ గడంగినట్లు ప్రతిపాదించఁబడియున్నది.

ఈప్రకరణమున సోమయాజియాంధ్రీకరణము. —

గీ. ఎఱిగిరేనిఁ జాల * నెగ్గు వాటిల్లు న, ట్లగుట మమ్ము నింక * నతి రహస్య
వృత్తిమై నిరస్తవిఘ్నుల రై చరి, యింపుఁ డని యనుగ్రహింపవలయు.

* * * * *

౧వ. అట్టిసమయంబున నద్విపులందఱు నొక్క మొగిన మీతలంపునకు దైవం బను
కూలంబు గావుత మని పొందుపుష్టుల దీవించి పునర్దర్శనం బయ్యెడు మనుచు
వచ్చొని నిజస్థానంబులకుం జనిరి. తదనంతరంబు బాహ్యపరివారం బెల్లను సము
చితప్రకారంబున వీడుకోలు వడసి తమతమపొందుపట్లకుం బోయిన.

ఉ. తమ్ములు ధామ్యుడు సతియుఁ * చా నరదంబులతోడఁ గ్రోశమా
త్ర మొక్క చోటి కల్లఁ జని * ధర్మతనూభవుఁ డందు నాఁటిరే

యిమ్ముల సల్పి వేగుటయు * నీప్రీతకార్యము నేయఁగా విచారమున నున్నచో నమరఁరాజతనూభవుఁ జూచి యిట్లనున్..”

ఇందు పరిపాఠమునకు బాహ్యపదవిశేషమును గ్రోశమాత్రగణనము నకు అరదంబులతోడఁ అనువిశేషమును మాత్రమే యధికము. అయ్యది యింద్ర సేనాదిసారథులను ముంత్రినిశ్చయానంతరము పంపఁబోవుటవలన నెంతయు నముచితమై యున్నది. కావున నిట మూలవిరుద్ధ మనుట పొసంగదు.

నవమాధ్యాయారంభమున

తతస్తు తే పుణ్యజలాం శివాం శుభాం
మహర్షి గర్భస్త్వ నిషేవితోడ కామ్
త్రిలోక కాంతా మపతీర్య జాన్మవీ
మృషీంశ్చ దేవాంశ్చ పితౄ నతర్పయన్.

అని పుణ్యనదికిఁ బోయి యందు దేవర్షి విత్పతర్పణములు చేసికట్లు చెప్పఁబడి యున్నది.

ఈ విషయమున సోమయాజి యాంధ్రీకరణము.

“వ. యాజ్ఞ సేనీపురస్కరఁబుగాఁ బుణ్యనదీతీర్థావతరణంబు సేసి తదీయస్నానంబు నం బధిశ్రమం బవనయించి దేవపితృతర్పణమంగళజప హోమధ్యానాద్యనుష్ఠానంబు లొనర్చిరి. ”

ఇందుఁ దదీయస్నానంబునం బధిశ్రమం బవనయించి యనుటయు మంగళజప హోమధ్యానాది యనుటయు నధికము. దేవర్షి విత్పతర్పణము స్నానపూర్వకం బగుటవలనను మంగళజప హోమధ్యానాదికము తదనంతరావశ్యం భావియగుటవలనను దద్వర్ణనం బనుపపన్నము కాదు. మఱియొకపాతం జేతద్వర్ణనవరమై యే దేని శుండనచ్చును.

ఇక శ్రీదుర్గాస్తవము మాత్రము కుంభాఘాత ముద్రితపుస్తకమునందుఁ గూడ నొక యధ్యాయముగాఁ గానంబడుచున్నది. సోమయాజి దాని విడుచుటకుఁ గారణము కానరాదు. సర్వవిషయములను సంక్షేపించియో విస్తరించియో రచించిన కవిబ్రహ్మ దీనిని బుద్ధిపూర్వకముగాఁ బరిత్యజించినాఁ డని నిశ్చయింప శక్యము కాదు. కావున నమృతహాకవి తనయాంధ్రీకరణమున కాధారముగా నవలంబించిన శోకమునం దేతద్గ్రంథపాత మూహ్యంబు.

అంధలిపిమాతృకయందు

సభాస్తారో భవిష్యామి తస్య కాష్ఠో మహాత్మనః
కింజోనామ ద్విజో భూత్వా మతాక్షః ప్రియదేవనః.

అని ప్రథమాధ్యాయంబునను

యుధిష్ఠిర స్యాన మహం పురా సఖా
నైయాఘ్రపద్యః పున రస్మి వివ్రః.

అని సప్తమాధ్యాయంబునను ధర్మరాజు బ్రాహ్మణమాత్రవేషము ధరించినట్లు ప్రతి
పాదంపఃబడి యున్నను గుంభఘోణ ముదితపుస్తకమునందు

విరాటం స మనుప్రాప్య రాజానం మాత్యన్ద్రసప్తమ్
సభాస్తారో భవిష్యామి విరాటస్యేతి మే మతిః.

* * * * *

దేవిష్యామి యథాకామం స విహరో భవిష్యతి
కింజోనామ్నా పరివ్రాట్పు విరాటస్య సభాసదః.

అని ద్వితీయాధ్యాయమునందును,

సవై ద్విజాతి స్తరుణ స్త్రిదణ్డభృ త్కమల్లలూ స్త్రీషధరో వ్యజాయత
సుర క్షమాజ్ఞేష్టవరాహ్మర శ్శిఖి పవిత్రపాణి ర్దదృశే తదా ఒద్భుతమ్.

అని ధర్మానుగ్రహంబున ధర్మరాజునకు సన్నాధినివేషము కలిగినట్లును

ద్విజోవ్రతే నాస్తి నచ స్వతః ప్రభోసముద్గతః ప్రవ్రజిత స్త్రిదణ్డభృత్

అని ధర్మరాజు విరాటునితోఁ దానువ్రతార్థము సన్నాధిసము నవలంబించినట్లు పలి
కినట్లును సవమాధ్యాయంబునను బ్రతిపాదంపఃబడియున్నది. కావున నేతద్విషయం
బుల మూలవిరోధంబు గల దనుటయే విరుద్ధము.

మతియు నయ్యాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక యందే శ్రీపాదకృష్ణమూర్తి

కాస్త్రిగాట

శ్లో. వృథోదర విరాటే త్వం వత్స్యసే కేరహేతునా "

“ఈశ్లోకార్థమును పురస్కరించుకొని సోమయాజి:—

“సీ. కడిమిమై సాగంధికమున యతులమద మడచి కృష్ణకుఁ బువ్వులట్లుతెచ్చు
గిమ్మిరదానపు నమ్మెయి నిర్జించి విగతకంఠకము గావించె వనము

ఋకదైత్యుఁ దొడరి యాభంగి రూపరజేసి రక్షించె నేకచక్రాపురంబు
 నప్పటఁ బ్రబలు జటాసుకునడరి దండితుఁడేసి మనలఁ బెట్టించుకొనియె
 నితఁడు పుట్టినకోలెను నెసక మెసఁగ
 దర్పమునన వర్తిలై నుదగ్రమూర్తి
 యకట యోరుచిత్తమున కెక్కునట్లు గాఁగ
 మెలఁగి యేమివిధంబునఁ గొలుచువాఁడు.

“అని పెంచి వ్రాసినాఁడు. మూలములో ధర్మరాజును గూర్చి యర్జునుఁ
 డును, అర్జునుంగూర్చియు, ద్రౌపదిం గూర్చియు, ధర్మజుఁడును, ఇట్టి సమయం
 బున నెట్లు విరాటుపాలఁ బ్రవర్తించువారో యని నిర్వేదించుచుం బలికినట్లు
 మూలముననుండి భీమనేన నకుల సాత్యకులకు నందు ముఖ్యముగా భీమునకు
 నట్లు లేమి యచుకూలముగ లేదని సోమయాజి యిట్లు పెంచి వ్రాసియుండు
 ననియు నిది తగుననియు నా యభిప్రాయము.

“శ్లో. తతః కేశాః సముత్క్షిప్య వేల్లితాగ్రా ననిందితాః
 కృష్ణాః సూక్ష్మా మృదూ దీర్ఘాః సముద్గ్రీభ్య శుచిస్తీతా
 జుగుహే దక్షిణే పార్శ్వే మృదూ ససితలోచనా
 వాసశ్చ పరిధామైకం కృష్ణా సుమిలిసం మహత్
 కృత్వావేషంచ సైరంధ్యాస్తతో వ్యచరదార్తవత్.”

క. గారవమున నిజదేశా | చారముమై నల్లియున్న జడయగుకబరీ
 భారంబు విచ్చి తుఱుముగ | సైరంధ్రీజాతివేషసముచిత భంగిఁ.”

క. వలపలి దిక్కున కించుక | మలఁగంగాఁ దుఱిమి కురులు మాపుడుపుట్టం
 బలవడఁగట్టి జటావ | ల్కలమున నవ్వీఁగుఁజన్నఁగవఁ గప్పి తగ్గఁ.

క. పరిచారికాత్వరేఖా | పరిణతిఁ దనమేన నచ్చువడ భావనకుం
 దిరమై తలకొనునంతః | కరణముతోఁ బురము ద్రుపదకన్యక సాచ్ఛేఁ.”

“ఇట్లు తెలిఁగింపఁబడినది. మూలమందున్న ద్రౌపదీవేషము సరిగఁ జెలుఁగున
 రాలేదనియు, మొదటి పద్యము మూలార్థము సతిక్రమించినట్లు యున్నదనియు,
 మూడవపద్య మధికమనియుఁ దలంపనగు. ”

అని వ్రాసియున్నారు. ఈయాక్షేపముగూడ నాంధ్రలిపి ముద్రితసం
 స్కృతభారతమును దక్క నితరకోశములను బరిశీలించుమిచేతనే సంభవించినది. కుంభ
 ఘోణనాగరలిపి ముద్రితసంస్కృత భారతమునందు:—

విరాటపర్వము తృతీయాధ్యాయమున

ఏవం నిర్దిశ్య చాత్మానం నిశ్శ్వసన్ముష్ణ మూర్తిజమ్
 విముఞ్చ స్మశ్రు నేత్రాభ్యాం భీమసేన మువాచహ
 భీమసేన కథం కర్త మాత్స్య రాష్ట్రే కరిష్యసి
 మాత్స్యా క్రోధవశాత్తత్త్రిపర్వతే గన్ధమాదనే
 యత్రోక్త్రోధాభితామూర్తౌ రాక్షసాం శ్చాపి పౌరుషాత్
 ప్రాదాః పాశ్చాలకన్యామై పద్మాని సుబహూ న్యపి
 బకం రాక్షసరాజానం భీషణం పురుషాదకమ్
 జఘ్నివా ససి కౌన్తేయ బ్రాహ్మణార్థ మరిష్టమ
 ఙ్గేమా చాభయసంవీతా సైకచక్రా త్వయా కృతా
 హిడిమ్బంచ మహావీర్యం కిరీరం వైవ రాక్షసమ్
 త్వయా మాత్స్యా మహాబాహో వనం నిష్క్రణ్ణకం కృతమ్
 ఆపదం చాపి సంప్రాప్తా ద్రౌపదీ చారుహసిసి
 జటాసురవధం కృత్వా వయంచ పరిమోక్షితాః
 మత్స్యరాజాన్తికే తాత వీర్యపూర్ణో త్య మర్షణః
 పృథోదర విరాటస్య బలీయాన్ దుర్బలీయసః
 సమీపే నగరే తస్య వత్స్యసే కేవ కర్తౄణా

అనియుఁ జతుర్థాధ్యాయమునందు

ఇత్యేవ ముక్త్వా పురుషప్రవీరః తథార్జునో ధర్మభృతాం పరిష్ఠః
 వాక్యం తథాసావిరరామ భూయో నృపో పరం భ్రాతరమాబభాషే
 కింకర్తా కింసమాచారో నకులోయం భవిష్యతి
 సుకుమారశ్చ శూరశ్చ దర్శనీయ స్సుఖోచితః
 అదుఃఖార్హశ్చ బాలశ్చ లాలితశ్చాపి నిత్యశః
 సోయ మాత్తశ్చ శాస్తశ్చ కిన్ను రోచయతా త్విహ
 కిం త్వం నకుల కుర్వాణ స్తస్య తాత చరిష్యసి
 కర్త త త్వం సమాచక్ష్య రాజ్యే తస్య మహిపతేః

అనియు

“నకులే వైవ ముక్తస్తు ధర్మరాజో బ్రవీ ద్వచః
 బృహస్పతి సమా బుద్ధ్యా నయే చోశనసా సమః

మనై రానావిధై ర్నితః పథ్యేషు పరినిష్ఠితః
 సుప్రణీత స్సుమార్గఘో రాజతస్రై మవావ యః
 సచాస్య స్థలితం కించిత్ దదృశు స్తద్విదో జనాః
 సునీతిజ్ఞశ్చ శూరశ్చ సర్వమస్త్రవిశారదః
 అధికో మాతు రస్తాకం కున్త్యాః ప్రియతమ స్సదా
 సహదేవ కథం కర్తృతస్య రాజ్ఞః కరిష్యసి*

అనియు భీమనేననకులసహదేవులం గూర్చియు ధర్మజం డిట్టి సమయంబున నెట్లు విరా
 టుపాలఁ బ్రవర్తించువారో యని నిర్వేదించుచుం బలికినట్లు వర్ణింపఁబడియున్నది.
 భీమనేనునిం గూర్చిన తెనుఁగుపద్యము శ్రీశాస్త్రిగారి యాక్షేపమునందే యుదాహ
 రింపఁబడియున్నది. నకుల సహదేవులం గూర్చినవి యుదాహరించెదము.

గీ. అనిన నిది పూలు నని యియ్యఁకొనియజాత, వైరియల్లన నకులునివలను మాచి
 నెప్పునంబున నుమ్మలికమ్ము గదుర, నెలుఁగుచందంబు వేఱుగా * నిట్టు లనియె.

ఉ. బిప్పెడుమేనుఁ బెంపు గలఁయుల్లము నాగరకంపుఁబండముం
 జెప్పక చూప కీతనివిశేషముఁ దెల్పెడుఁ గొల్పు పెంతయన్
 దెప్పర మేమి నేయుడుఁ గడిందివిచారము వుట్టె నెట్లితం
 జప్పరి సంచరించునొకొ * యన్యు లెఱుంగక యుండునట్లుగన్.

* * * * *

క. అనినఁ గడులెస్స యని నె, మ్మనమున నూటడి విభుం డమానుష లేజో
 ధనుఁ జగుసహదేవుఁ గనుం, గొని యిట్లను వగలు మిగిలి * కొందలపఱువన్.

చ. అకుటిలుఁ డార్యసమ్మతుఁ డహంకృతిదూరుఁడు నీతినిర్మలా
 త్నకుఁ డనవద్యశీలుఁడు సభర్తుఁడు దాంతుఁడు గొంతి ముద్దునే
 యొకొడుకు మేను లేత దనఁయుల్లము మెత్తన యిట్టియీతఁ డె
 ట్లాకొ యొరు నాశ్రయించు విధి * యోపదె యెవ్వరి నెట్లు నేయఁగన్.

ఆంధ్రీకరణము వైఁ తెనుఁగును సంస్కృతమును జూచువారికి మూలతాత్ప
 ర్యము విడువక యొనర్పఁబడిన దని స్పష్టముగాఁ దెలియవచ్చును.

మఱియు ద్రావడీదేవి ధరించినసైరంద్రీవేషము విషయమునను దెనుఁగు
 మూలవిరుద్ధం బనుట యుక్తము కాదు. కుంభఘోణముద్రితగ్రంథమునం దాప్ర
 కరణమున

తతః కృష్ణా సుకేశీ సా దర్శనీయా శుచి స్త్రితా
 వేణీకేశాః సముత్క్షిప్య పీనవృత్తకుచా శుభా
 జగూహ దక్షిణే పార్శ్వే మృదూ ససితలోచనా
 వాసశ్చ పరిధామైకం కృష్ణా సుమలినం మహత్
 కృత్వా వేషంచ పైరధ్ధాన్యః కృష్ణా వ్యచర దార్తవత్
 ప్రవిష్టా నగరం భీరుః పైరస్థీ వేషసంయుతా.

ఇట్లు కనఁబడుచున్నది. ఇట వేణీకేశాః సముత్క్షిప్య అనుదానికి “ గారవమున నిజ దేశాచారము మై నల్లియున్న జడ యగుకబరీభారంబు విచ్చి ” అనియు, కృత్వా వేషంచ పైరధ్ధాన్యః ” అనుదానికి “ పైరంధ్రీజాతివేష సముచితభంగి ” అనియు “ జగూహ దక్షిణే పార్శ్వే మృదూ ” అనుదానికి “ తుఱుముగ వలపలి దిక్కున కించుక మలఁగంగాఁ దుఱిమి కురులు ” అనియు “ వాసశ్చ పరిధామై కం కృష్ణా సుమలినం మహత్ ” అనుదానికి “ మాపుడు పుట్టం బలవడఁ గట్టి ” అనియు “ పీనవృత్తకుచా శుభా ” అనుదానికి “ జటావల్కులమున నవ్వింగుఁ జన్నుఁగవ గప్పి ” అనియు “ ప్రవిష్టా నగరం భీరుః పైరస్థీ వేషసంయుతా ” అనుదానికి “ పరిచారికా త్వ రేఖా...” అనుపద్యమును నాంధ్రీకరణమై యున్నది. ఇం దేవిధ మైన మూలవిరోధమును గానరాదు. పీనవృత్తకుచా యనుటచేతనే కుచాచ్ఛాద నము స్వరససిద్ధ మగు చున్నది. అది మాపుడు పుట్టమునకుఁ దగినట్లు జటావల్కులముగాఁ జెప్పఁబడినది. సోమయాజి పరిగ్రహించినకోశమునందు జటావల్కుల వాచకశబ్ద ముండినను నుండవచ్చును. “ వాసశ్చపరిధామైకమ్ ” అనుచోటి చకారముచేత సంతరీయకముతో నుత్తరీయము కూడ సముచ్చితము గావచ్చును.

ఇట్లు పరిశీలించఁగా నాంధ్రీకరణము మూలతాత్పర్యము ననుసరించియే చేయఁబడిన దని యేర్పడుచున్నది. కుంభఘోణ ముద్రితగ్రంథమునకుఁ దిక్కున యాంధ్రీకరణము సంక్షేపవిస్తరభేదమునం దక్క నితరవిధమున నంతమాత్రము విరుద్ధము కాదు. కావునఁ దిక్కున విరాటపర్వమును మూలవిరుద్ధముగా స్వేచ్ఛమై రచించినాఁ డనుట నిరాకరము.

మఱియు యుద్ధిష్ఠిరాదుల విరాట సభాప్రవేశమును దిక్కున కృష్ణాను క్రమముగా వర్ణించి తదనంతరము బ్రౌపది యంతఃపురప్రవేశమును వర్ణించి యున్నాఁడు, కుంభఘోణ ముద్రితమూలగ్రంథమునందును నట్లే వర్ణింపఁబడి

యున్నది. అయినను ద్వితీయాశ్వాసమున ద్రాపది తనభంగపాటును భీమసేనునితోఁ జెప్పుకొనునపుడు గ్రంథనందర్భ మిట్లున్నది. —

క. భరమున నీపోరెడునెడఁ బరమవిషాదంబు నీవు బలిమి మెఱసి యు
ధ్వరవృత్తి జయము గొనినం బరితోషముఁ బొందునన్న భావించి మదిన్.

ప. ఊహించి సుధేష్టయుఁ దత్పరిజనంబులుం దమలోన.

క. వలలునిదెస మాలినిచూ డ్కులతేజఁగెదఁ బొందుఁ దెలిపెడుం గంటిరె వీ
రలు వచ్చిన సమయంబును దలఁపఁగ నొక్కటియ యివ్వధం బెట్లొక్కొ.

ఇందుచేత భీమసేనుఁడును ద్రాపదియును ఏకకాలముననో యవ్యవహితా సంతరకాలముననో ప్రవేశించినట్లు చెప్పఁబడినది. ఈ సందర్భమునఁ గుంభఘోణ ముద్రిత సంస్కృత గ్రంథమునందును “తుల్యకాలనివాసినౌ” అని వీరు సమకాలమున విరటునగరు చేసినట్లు స్రతిపాదించఁబడినది.

ఇది జ్యేష్ఠానుక్రమముగాఁ బాండవప్రవేశాసంతరము ద్రాపది ప్రవేశించిన దని స్రతిపాదించు పూర్వోక్తగ్రంథమునకు విరోధించుచున్నది. పాండవు లేవు రును జ్యేష్ఠానుక్రమముగాఁ బ్రవేశించి రనుటయు నుచితముగాఁ దోఁపదు. ఒకరి వెంటబడి నొకరు వరుసగాఁ బ్రవేశించినచో వీరిని గుర్తించుట సంభవింపవచ్చును గదా! అందువలన నాంధ్రలిపి ముద్రిత సంస్కృతగ్రంథమునందుఁ గనఁబడు పాండవప్రవేశప్రకారమే సముచితంబును నుత్తరగ్రంథావిరుద్ధంబు నగుచున్నది. అందు మొదట ధర్మరాజును అసంతరము భీముఁడును అటుపిమ్మట ద్రాపదియు సంత సహ దేవుఁడును బిడప నర్జునుఁడును బదంపడి నకులుండును నిట్లు వ్యుత్క్రమముగా విరటునినగరు చేసినట్లు వర్ణింపఁబడినది. ఇది పాండవుల యజ్ఞాతవాసమున కనుకూల మగుటవలనను నుత్తరగ్రంథావిరుద్ధం బగుటవలనను నీసందర్భమున నాంధ్రలిపి ముద్రితసంస్కృత గ్రంథపాఠమే యుక్తతరంబని గ్రహింపనగు. పాండవులప్రవేశము ఒక్కొకరిదియు నొక్కొక్కయధ్యాయముగా వర్ణింపఁబడియుండుటంజేసి వ్యుత్క్రమముగా నుండుట సరికా దని క్రమసిద్ధి కలుగునట్లు అధ్యాయములు ముందు వెనుకలుగా మార్చియుండినను నుండవచ్చును.

సోమయాజి యాంధ్రలిపిగ్రంథమును బట్టి తెనిగింపక పోయినను గొన్ని సందర్భము లాంధ్రలిపి గ్రంథములోనివి యుపపన్నములుగా నున్నవి. సంస్కృత

భారత మొక్కతీరునలేక యనేకవిధములయిన పరస్పరవిసర్థము లగు పాఠభేదములు గలిగి యధ్యాయము లధ్యాయములే క్రమము, తప్పియు మాటపడియు నుండుట మిక్కిలి శోచనీయము.

అజ్ఞాతవాససమయమున ద్రౌపది భీమసేనుని పత్నిగా నుండనోపు నని భీమసేనునితో ద్రౌపది యేకాంతభాషణ మొనర్చుటచేతను, ద్రౌపదికి భీమసేనుని యందలి యనురాగమును గవి వర్ణించుటచేతను, దక్కినవారియం దట్లు వర్ణింపక పోవుటచేతను నిర్ధారింపఁదగియున్నది.

శ్రీమత్కవిశ్రయమువారి కవిత్వము శైలి భాషాలక్షణము లోనిగు తక్కినవిషయములను గుఱించి గ్రంథమంతయు ముద్రించినవిదప విపులముగాఁ జర్చింపఁనలంచినారము, కావున నిట విరమించుచున్నారము.

శ్రీ
శ్రీకృష్ణాయ నమః.

విషయసూచిక.

ప్రథమాశ్వాసము.

విషయసంఖ్య.	విషయములు.	పృటసంఖ్య.
1.	మంగళాచరణము.	1
2.	కృతినీర్మాణప్రశంస.	2
3.	పవ్యంతములు.	11
4.	కథాప్రారంభము.	14
5.	ధౌమ్యుడు పాండవుల నూరార్చుట.	16
6.	పాంచాలీపాండవులు తనతనమెలంగవలయుపనుల నిశ్చయించుకొనుట.	19
7.	ధౌమ్యుడు వాండవులకు సేవాధర్తంబు తెలింగించుట.	31
8.	పాండవులు ద్రౌపదితోడ విరాటనగరంబునకు బయలుదేలుట.	36
9.	పాండవులు దమయాయుధంబుల శమీపృక్షమునఁ జెట్టుట.	42
10.	ధర్మరాజు సన్న్యాసివేషమున విరటుఁ గొల్వ వచ్చుట.	46
11.	భీముడు వంటలవాడై విరటుఁ గొల్వ వచ్చుట.	51
12.	అర్జునుడు పేడిరూపమున విరటుఁ గొల్వ వచ్చుట.	55
13.	నకులుఁ డశ్వపాలకుడై విరటుఁ గొల్వ వచ్చుట.	62
14.	సహదేవుడు గోపవేషంబున విరటుఁ గొల్వ వచ్చుట.	65
15.	ద్రౌపది సైరంద్రీవేషమున సుధేష్ఠఁ గొల్వ వచ్చుట.	68

ద్వితీయాశ్వాసము.

16.	భీముడు మల్లనితో యుద్ధము సేయుట.	83
17.	కీచకుడు సుధేష్ఠవలన ద్రౌపదితెఱుంగఁ గలుంగఁ గోరుట.	91
18.	ద్రౌపది కీచకునితోఁ బరుషవాక్యంబులు వలుకుట.	97
19.	కీచకుండు ద్రౌపదియందలిమోహంబునఁ బరితపించుట.	103
20.	ద్రౌపది కీచకునికిఁ గల్గు దేఁ బోవుట.	108
21.	కీచకుడు ద్రౌపదిం బట్టుకొనుటకు వెంటఁ దగులుట.	114
22.	ద్రౌపది తనధంగపాటు విరాటునితోఁ జెప్పుట.	117

విషయసంఖ్య.	విషయములు.	పుటసంఖ్య.
23.	ద్రాపది భీముసేనునితోఁ దనశృంగపాటు సెప్పి పరితపించుట.	124
24.	ద్రాపది భీమునితో ధర్మరాజు మహిమ చెప్పుట.	129
25.	ప్రభాతకాలవర్ణనము.	142
26.	ద్రాపది భీమునితోఁ గీచకుండు సర్తనశాలకు రాబోవుటం జెప్పుట.	153
27.	కీచకుండు ద్రాపదియందలి మోహంబునఁ బరితాపంబు నొందుట.	158
28.	కీచకుండు దుద్యాసవనంబున విహరించుట.	161
29.	సూర్యాస్తమయవర్ణనము.	165
30.	భీముసేనుండు కీచకుని సంహరించుట.	172

—+—

తృతీయాశ్వాసము.

31.	ఉపకీచకులు ద్రాపదిం దమయన్నశవంబుతోఁ గట్టి దహింపఁ గొని పోవుట.	180
32.	భీముండు ఉపకీచకులం జంపి ద్రాపదిని విడిపించుట.	185
33.	ద్రాపది యర్జునునితో సల్లాపంబు నేయుట.	190
34.	దుర్యోధనుని వేగులవారు పాండవుల వెదకి కానక వచ్చుట.	196
35.	భీష్ముండు దుర్యోధనునితో ధర్మరాజు సుగుణంబులఁ జెప్పుట.	203
36.	సుశర్మ దక్షిణగోగ్రహణంబు నేయుట.	211
37.	విరటుండు సుశర్మమీఁదికి యుద్ధము నేయఁ బోవుట.	213
38.	విరాటసుశర్మలపై న్యంబులు స్వర్కులంబుగాఁ బోరుట.	221
39.	విరాటుండు సుశర్మమీఁదఁ దనరథంబుఁ దోలించి పోరుట.	229
40.	పాండవులు సుశర్మ నోడించి విరాటుని విడిపించుట.	235
41.	ధర్మరాజు సుశర్మను సపరివారంబుగా విడిపించుట.	240

—+—

చతుర్థాశ్వాసము.

42.	భూమింజయుండు గోవుల విడిపింపఁ గారవులతోఁ బోరుటకుఁ బో నెన్నుట.	244
43.	ఉత్తరుండు బృహన్నలను దనకు సారథిగాఁ జేసికొనుట.	252
44.	ఉత్తరుండు కురుపై న్యంబు గనుంగొని భయభ్రాంతుం డగుట.	256
45.	అర్జునుండు ఉత్తరునిఁ దనకు సారథిగాఁ జేసికొనుట.	265
46.	అర్జునుండు శమివృక్షనిష్క్రిష్టం బైనగాండివంబు గొనుట.	271
47.	అర్జునుండు ఉత్తరునకుఁ ద న్నొడింగించుట.	276

విషయసంఖ్య.	విషయములు.	పుటసంఖ్య.
48.	ఉత్తరుడు బృహన్నల సర్జనుఁ గా నెఱుంగుట.	283
49.	అర్జునుఁ డుత్తరసారథికం బైనరథం బెక్కి దేవదత్తంబు పూరించుట	288
50.	దుర్యోధనుఁడు ద్రోణాచార్యుల నధిక్షేపించుట.	294
51.	కర్ణుఁడు కృపాచార్యు నధిక్షేపించి పలుకుట.	302
52.	భీముఁ డర్జునునకు నజ్ఞాతవాసవత్సరసమాప్తి నిష్కర్షించుట.	306
53.	ద్రోణాచార్యుఁ డర్జునుం జూచి ప్రశంసించుట.	312
54.	యధారంభము.	316

పంచమాశ్వాసము.

55.	అర్జునుఁ డుత్తరునకుఁ గౌరవవీరుల వేటువేట నిరూపించి చెప్పట.	321
56.	అర్జునుఁడు కౌరవసైన్యంబుల నుఱుమాడుట.	330
57.	అర్జునుఁడు చిత్రాంగదప్రభృతి కురుకుమారుల నిర్జించుట.	346
58.	కర్ణార్జునులద్వంద్వయుద్ధము.	351
59.	అర్జునుఁడు ద్రోణాచార్యులతో యుద్ధంబు సేయుట.	358
60.	అర్జునుఁ డశ్వత్థామతో యుద్ధము సేయుట.	362
61.	అర్జునుఁడు కృపాచార్యునితో యుద్ధంబు సేయుట.	364
62.	అర్జునుఁడు భీష్మునితో యుద్ధము సేయుట.	368
63.	అర్జునుఁడు దుర్యోధనునితో యుద్ధంబు సేయుట.	375
64.	అర్జునుఁడు దుర్యోధను నుపాలంభించుట.	378
65.	దుర్యోధనుఁడు పరాజితుండై మరలితనపురంబునకుఁ బోవుట.	384
66.	ఉత్తరుఁడు కురుసైన్యంబుల గెలువఁ బోవుట విని విరాటుఁడు } చింతించుట. }	387
67.	విరాటుండు కంకుని సారె గొని వ్రేయుట.	394
68.	విరాటుఁ డుత్తరుని సమరప్రకారం బడుగుట.	400
69.	అర్జునుఁ డుత్తిరకు బాముపొత్తికలుగఁ గురువీరులశిరోం } బరంబు లిచ్చుట. }	407
70.	అర్జునుఁడు విరాటునకుఁ ద మ్మెఱింగించుట.	412
71.	విరాటునకు భీముఁ డర్జును నెఱింగించుట.	414
72.	విరాటునిమంత్రులుత్తరును బాండవులయొద్దకుఁ దోడ్చెచ్చుట.	421
73.	శ్రీకృష్ణుఁడు బలదేవాదులతోఁ బాండవులఁ జూడ వచ్చుట.	426
74.	అభిమన్యునివివాహమహోత్సవము.	430

శ్రీ శారదాగురుభ్యో నమః.

పాఠాంతరానుక్రమణిక.

ప్రథమాశ్వాసము.

పద్యము. పాదము.

- 1 2 మార్తీనా
- 2 నిరతేశయానుభావానంద
- 3 2 సుంయమిప్రవర
- 4 1,2 నిఖిలస్త్రుతివాదంబులకుం బురాణ
పంగింబులకు
- 6 1 సారకలితార్థ
- 2 సంభవమై పెనుపొందుచుండు
- 7 4 జనసంతోషంబు నిండాయటక
- 8 4 యనుతలంపు గొనకొనుమదితోక
- 10 3 మహితకీర్తి విస్తారసారుఁ డా
- గీ. 2 నన దీయప్రణామంబు నాదరించి
- 3 తుష్టి దీపించుకరుణాన్ని
- 11 పద్యంబు గూఢాంగింబు
- 12 3 నెఱసినలో.....గరళంపుఁజాయ
- 4 ప్రథమాద్రి నుదయించుభానుబింబ
మునాఁగ నరమునఁ గాస్తుభ
ముల్లసిల్ల
- 13 భక్తిమయంబుగా.....ప్రహేద
బాష్పసలిల విసితంబులం
- 14 3 చింతలేక
- 15 1 వైదికధర్మ మార్గ మగువర్తనముం
గని
- 2 భేదము లేక భక్తి మతి నిర్మలవృత్తి
గఁ జేయుచుండు
- 4 సమోదము పొందుకావ్య
- 18 1 బాసను నిర్దిష్టఁ దివురుటయును
- 3 దీనికొద నియ్యకొని
- 19 వచనామృతంబున నాయుల్లంబు ప
ల్లవితంబుగా
- 20 2 ధీరాంబుధిలోన నాచుచ్చిత్రంబును
- 21 4 తలఁగునట్లుగఁ జేసి కృతార్థ
- 22 తనకొలంది
- 23 1 సంసారదుర్భిత

పద్యము. పాదము.

- 25 2 సరినెలసి
- 27 2 పూజ్యమూర్తినయి
- 4 కావ్యకవిత్వ మహావిభూతికి
- 28 4 రమణీయుఁడ నయ్యెద
- 30 1 నానఁగ్రోలి
- 31 పుణ్యప్రస్తావంబులు
- 34 4 క్రతుభూసామణికి
- 35 1 శమనియత
- 39 2 భువనస్తుత్యా
- 42 4 చెప్పవలసియుండు
- 44 2 నిరూఢవృత్తిమై
- 3 అప్రభేద్యమగు
- 46 సముచితంబుగా సలిపి.....నజాత
వాస సమయంబునకు.....కర
కమలంబులు మొగిచి
- 47 2 పొందితి రిభ్యంగిఁ బోయెఁ గాల
- 4 చెఱుపను జూతురు
- గీ. 2 ఆ ట్లుగుటఁజేసి మమ్ము నతిరహస్య
- 49 3 నుఖమందఁ
- 50 తత్సమీపంబున
- 51 1 మహానీయబుద్ధి
- 4 దురస్థిల నేటికిఁ—దురస్థిలుటొప్పు నే
- 53 3 కాలావధికిని
- 4 దలఁచుకొని
- 54 గీ. 1 పడినవీరులు
- 55 2 కలఁకఁ దేటి
- 56 1 సంశమిత
- 57 నిజనివాసంబులకుఁ—నిజాస్థానంబు
లకుం
- 59 1 మన మొకయేవురమీయం
- 60 నాఖండలనందనుం డి ట్లున్నయె
- 61 2 ప్రీతితో
- 62 నానాజనాశీర్షణంబులు

పద్య. పాద.

- 63 2 ఇచ్చినయట్టివరము
64 1 సత్పథవర్తి
4 నడచు టభిమతంబు
65 4 తప్పక చెప్పుడా
66 నయ్యమతనయు
67 1 మహనీయకీర్తియు... సరసతయును
గీ. 4 వసఘు చెపుచు
69 2 సర్వవృత్తమునకా
70 2 జ్యోతిర్విద్యలు వహించి
71 2 దగం గడంగి
4 నాల్పకల్పప్రాధికా
72 3 అడసారెలు
73 మఱియు నాతనిచిత్తంబునకుం దగి
నతెలుగున నవసరో.....
బాష్పంబులు నిగుడ నీక
76 4 నిచ్చ మెలంగుదు
80 2 విఱిచినలీలన-విఱిచినయట్లయ
81 2 నొక్కడ... జంపనొల్లక
82 ఆతనిమనంబు వడయుదు... అమై
యికి సమృద్ధించి
84 4 ఎట్లులు గొల్చువాఁ డొక్కో
85 4 దాని కాఁగా దనుఁడీ!
86 ఈశాపంబుఫలంబు... గుణకిణాంకం
బులకు
89 1 అనరపతి
97 2 కీలుఁ డసమానుఁ డుదాత్తుఁడు
100 1 పాఁడిగొనఁగక
4 నత్తావులను నైన నలువునవెరవున
101 ఛిన్నాంతరంగం డగుచు
102 2 చాలదు భీతచిత్త
104 4 పిలువఁబంపఁగాఁగందుఁడగక-
బంపఁగాఁ జెలు వమరక
109 3 తులువలతలఁపులు
111 4 సౌజన్యనిధి
117 3 మలసివ ర్తిలి
118 4 కౌలవిరోధంబు మఱచి
132 4 శుభము లొలయు
134 4 ఒకచోటు చూపినను
135 2 మహిపాలునిహము
136 2 గుప్తవర్తనంబు గాఁగ
137 2 పాపవంతులు

పద్య. పాద.

- 138 2 లోడనెనమై త్రి దొడరవలయు
4 తారెంత పూజ్యులైనజనుల పాఁడు
లెస్స
141 3 తెలుంగులెల్లను
142 2 వత్సర మొక్కఁడు నెట్టులైన నుడిగి
మడిగి
146 పక్షికుల్పకారానేక... మండలంబు
గడిసేరికదిసితి మని
147 1 నంగుళిపుటంబులు
3 వచ్చితి మెంత
4 నోపనెమైక
149 4 ద్రుపదాత్మజ నాతనికొయ్యనఁజూపి
పిదప
150 3 తడవు నడచితీమి
151 1 అనిన విని యతఁడు గ్రహ్మన
4 పనిచె నాతఁ డవశం దైనకా
154 4 భర్తజుం డిట్లునియె
155 2 నిక్కోదండములు నయిన
156 తనుమధ్య
157 2 యొకభంగి విచటికిని
158 అనవుడు నర్దునుం డిట్లునియె
159 4 తుదివొకభంగి వెనుటది
160 చిత్తంబు నుత్తలసాటు... నిశ్చేపిం
చుటయ కర్తవ్యంబుగా
161 1 నిగిడిన కొనలేచి-నెరసిన-కొనలేచి
...నవులఁ ద్రోవచు
163 4 యు | రీప్సాథ
164 1 కనుఁబొడువు
166 గాఁడినిం బుపలక్షించి
167 2 ధనువునఁ గాచె గెల్తు సమదగ్ర-
గెల్పుట యుదగ్ర
171 2 నిర్మితు లైరి ఘనఘజుండ
177 తిర్మిజేశవర్తులైన
178 1 ఇది యొకవృద్ధ
2 కులప్రస్ఫుత్త
179 వనచారులెవ్వరుం-వనచరులెవ్వరుం
181 అనుచు ననుజన్మలం జూచి వగచి
183 నిడిగిని చని
186 4 కడవ నొసంగుదుక
187 1 మహిమ కుమ్యక్తుండు-మహిమకు
నీకుండు

పద్య. పాద.

- 4 సుతసుహృద్భటాళి - సుతసుహృద్భటాశ్య
188 తోడుకొనిసభకు చెచ్చి సమచితా
సనంబున
194 4 విశోకకరుషకై
195 2 నొప్పనిజనంబులు - నొప్పని జనంబులు
4 విరక్తిపుట్టి
203 ధర్మతనయుం డతని కిట్లనియె
206 1 ద్యూతాదులచెస
3 రేతెఱుగున వర్తించిన
210 4 చూపఁజెల్లను దనరూపంబు చూ
212 1 ఆకుకును [క్రికి
2 3 రూపరేఖాతికయంబునకు
215 2 నామం బెఱుగియు నగునొ
217 2 చిత్తంబున న్యచ్చుకట్టె - చిత్తంబు
నన్నెచ్చుగానే
219 2 నిశుమదినమవచ్చు
4 చనవరికొల్ప - జనపతి కొల్ప
221 3 కిచ్చమెచ్చు బు
222 3 బలమును లావు విద్యమెయి బంటు
తనంబునఁ బేర్చి
225 1 రూపమును నేడెఱ - రూపమునకేడెఱ
3 నిల్చుట యభీష్టము
4 నూపకరులెల్లను
229 మత్స్యమహీవల్లభుండు
232 2 నాటపాటగఱపుదు
234 2 హేమచంద్రకలసదృశంబు
248 3 హృదయ మలరి
251 2 నీగురువు పాల్చి

పద్య. పాద.

- 253 1 నిచ్చటచ్చటనన - నిక్కడక్కడ
యన
253 2 డక్కకిత్తు
262 3 వ్యాయామసాధ్య - వ్యాయామ
సత్త్వ
265 2 నేర్చుపనులవెంట
3 వలయుఁ గాక నగరె
269 3 పనిగొనఁ దలంచిన నేలెడి దను
271 4 పనిగొమ్ముపేర్చితోకా
274 1 పలుపులపాదె
277 2 భూపతిలక
288 4 మునునేగఁబంపుఁ గార్యముల
296 1 డట్టగుఁ గాక
299 2 చారము మెయి నమరి
290 2 మలఁగం గాఁ గొప్ప దుఱిమి
291 1 పరిచారికత్వ
2 నచ్చుపడుభావమునం
293 గీ. 2 మార్పడి
294 1 మనుష్యమాత్రయే
2 గాచికొలు
296 2 యేనలనం - యేవెంటను
293 2 నడరెడుమదితో
4 నిది తగవగు నే
303 4 దయచిగురొత్తకా
305 1 తనపిలిచినపనియారసె
311 3 డెచట నుండఁదలంచి - డెటకు బుద్ధి
దలంచి
4 నిగురుఁబోడి
314 1 దరహాసము - దరసి తము
315 3 నాదుప్రాణంబు

ద్వితీయాశ్వాసము.

6

మ్రొక్కిభుజాస్ఫాలనంబు చేసెయిట్లు
నియె

7

3 యగ్గలించియు బాహువులప్పలించి -
యగ్గలించి నాయెదురఁజేయుప్పలించి
4 గడఁగఁబా లేడు

13

3 కెట్టిమల్లులతోఁగూడ

19

1 తారిమి మదిలో

2 తిరిగి ధరణీతలముం

22

పాంచాలిం గాచికొని తామును
.....మ్రొక్కుం జనువాఁ డడ్డవి

23

1 చెల్వమున నాత్మకు

26

1 నరులెక్కడ

27

1 నాయనంగుం డేచి పార్వతీశ్వర
నైనశోర్వ

పద్య. పాద.

- 34 ఇట్లు కండ్లర్పగోచరమైచేచకుండు
35 1 వోవంగనీకటుపెంపుతోడ
39 4 బూపి వెగడుపడి
46 తమకంబున మల్లడిగొనుచు
47 1 నుదతి నీనెమ్మము
2 మదిఁబూనర్చిన మాటి
3 పడఁతి నీకెంగేలు
48 వెళ్ళుతోడన తప్పిం
50 4 నైపవిక్రమ నగు నాకు
51 1 అని విడనాడఁగఁ బలికిన, మ
54 1 అని పలికినపలుకులకం, గనకొపము
56 1 నాయలఘనాచు
59 4 మనముతో సింహబలుఁడు
62 2 అక్కటదీననపాయమేమగునొయింక
64 గీ. 1 మెలయుచెయ్యులరాగంబు
68 అలందురి మ్రుందుడు ననిన
75 2 ఘనబాహుబలకై నన్ను
76 4 పిలిపింపు కామినీక
78 2 జాటిచెప్పినక
3 కావల మైనవీడు
79 1 అని మనమునందుఁ దలఁచుచు
81 4 కొరలు-క్రొలు మభిమతకలిక
86 2 కమృత సేవనము గాదె
4 లలనమెల్లుననన్ను నెలయింపఁ
87 బహుప్రలాపంబులం- బహుప్రకా
రంబులం
88 2 వాడెను రాజ
93 1 న న్నుడుగు మొద్దులఁ
95 4 యపాయము వచ్చిన
96 2 నన్నుఁ బుచ్చనగునె నిన్ను నాడ
98 4 నెయ్యము కల్పియె చెప్పమానభీ
103 తనయెదురెదుర
తన్ననిచిన యనుచితి వ్యాపారంబు
నకు నిర్వే
104 1 మాయవిధి
4 తెతంబడుక
106 1 విన్నదనంబు-చిన్నదనంబు గదిరె
2 తనులకఁ గంప ముదరె
గీ. 1 తలఁచు ముట్టె
108 3 కీచకునిబారి
110 3 నొక్కయసురక
111 యంబరతలంబున

పద్య. పాద.

- 112 4 సాచ్చులేటిచందంబునఁ
113 2 మేనిపెల్లుతాపం
114 3 దుర్వికారం
115 తదనంతరంబ ద్రుపదపుత్రి కీచకుఁ
డున్న తత్పు
117 1 దీర్ఘజాలితి-జాగితి
3 నీవిలసితసం-నీరువిషయసం
118 3 నింపారుచెయ్యుల నెలమిఁ గొని
యాడఁ గానని కొద్దుల కన
లుటయును
గీ. 3 నన్ను బంబుగా నేలుమీ
4 యింక సిగ్గుదియది యెల్లమేలనీకు-
యింతెసిగ్గెల నీకు నోయింతి యనియె
121 3 పదననతోజసారథమువారుణి
4 ట్టిదుండగు
122 3 సరసిరుహ నయన-కదన
123 2 యోగ్యాచార
125 అనుచు లేచి సింహ
126 1 తనుఁ గావ
3 తనిచే యదల్చి
127 రహస్యప్రకారవిభేద వివేకంబు
128 గీ. 4 కూలదన్న
129 రక్షకుండై వచ్చిన
130 3 లేచివెనుకఁజని-లేచి తనమదిని
132 3 దనవికృతాస్య
4 పరిణదమూ రియె
134 2 గూర్చి యుండొంటితో
గీ. 3 గండలింపిన
135 యున్న తాకనీజంబు
136 1 వలలా యొక్కడఁ జూచె దొం
141 3 మామగఁదగదనియెడుపలు
142 1 పవిత్రతాగుణా
4 గొందఱిక్రననిందుఁ గృప
144 4 తనిమదికుందు
146 2 మూలదైవం
గీ. 3 దుల్లముననుండి
147 2 తోవరసంబునొంపి యుం
148 4 గలిగిన యట్లయినఁ గనలరిచట
గీ. 3 తదపుగా నిల్చి యుండియు
చూచి యొక్కొంరకు మఱియు
150 1 నటం దొట
151 3 పరులవిధమె కాక నకులకు

పద్య. పాద.

- లూషిం
155 1 చనిన నయ్యెల కాగ ససంభ్రమంబు
4 నెలుంగు వేడుక
158 గీ. 4 భంగపఱతుఁ జేఱతుఁ బఱతునమచు
160 2 నే వని నయంబున
162 3 పెరలక మజ్జన
163 సుశ్లేష్మయుఁ బరిజనంబులు.....
యిండిరి
165 పరిధానపరీవృత్తయె
166 3 కన్ను మొగుడ్చు
170 3 విన్నను వెల్లను
171 1 విడిమఁగఁ బల్కిన మఱియును
175 3 తన్ను బెఱుంగుదు
179 4 నాచపలాత్తు.....నాపరివారము
181 2 యందుఁ జరింపంగ
4 నీరజనయనా
186 4 దినధృతిదూలి
189 గీ. 2 యతులకీర్తి
3 కరుణోత్తరుఁడు
190 2 బలిమికిఁ దోడె న
4 కొలఁదిమనను
198 అని మఱియు నిట్లనియె. (ఈపద్య
ముప్పిట్లు అధిక పాఠము)
199 బెక్కువిధంబులం దమలోన
200 2 గెడపొందు
201 లే దనుసందియంబులం బెక్కు
202 1 మఱియు నీమూర్తి
205 2 ద్యాపారగుండుదారం
4 దాపదలకుఁ దాన యిప్పు డగ్గం
బయ్యెక
208 4 తనవితరణకేలి విని కల్పతరు వైనఁ
దలయూచి కొనియాడ వల
యవాఁడు
గీ. 4 సోర్తఁ జిత్తంబు
215 వాసాయాసగతుం డగు
218 1 ప్రచారము
223 2 తోయజాననమొగ మల్లఁ దుడిచి
తుడిచి
225 4 కాఱడిపాటుదెచ్చె
226 2 పొక్కతెనే
228 3 కావలమైన
229 3 నగ్నినైనను నే విష మాని యెన

పద్య. పాద.

- 233 డెందం బలరునట్లు గా నిట్లు
234 1 వాంఛకై శర్యాతినన్నన
4 దుర్వారభోగ, నిరతిశయ
235 మెయిగానక—మెయిలోడన
వాసాబగునిం వెగటార్చి
ఇమ్మాటలవెలిపుచ్చమిందలంపు
గలిగినేయుదముగాని తెలతెలవేగు
అంకిలిదేతినడెందంబునఁ గొందలం
బులోడి నిశ్చయంబు పొరయని
ద్రంబారయనికిసుకంగనుదోయి
236 4 మూఁతలు విచ్చునెత్తమ్మి
238 1 పెనకువఁ దనరిన—దనియని
గీ. 3 మేనులతని గప్ప—తిగు నింపు
240 నెగసి విరిసినంబాలుచు కలువకట్ట
లుంబోని—విరిసిన చాలుచుక్క
ల కట్టలుం బోని
పెల్లునం దగగొని కదిసి
మీనకేతన పురాణబాణ
241 1 భవ్యతపః పుణ్య ఫల మనంగ
3 ఘటిక యనంగ
243 3 దిగువ నొంటిని
4 గనుగొనఁగాఁ గాక
245 2 యుక్తిమై
3 నిక్కము దాచి
246 4 అనురాగ వికాస నిరత
247 3 జనువెడ యోల
248 4 యచవున నట్లుండె భీమువాస కల
గుటక
250 1 పసలేని వెంగలి
4 లీలఁ గంబంబు
251 దుర్విలాసంబులు
252 4 భాగ్యము గందునే—మందునే
254 2 నాదరింప
256 4 దేవాఁడు గలందు
257 1 నట్లు తాఁప
3 దగఁగంటి
265 2 కమనీయ రహస్యవిధిం గడంగియి
263 2 బ్రూదనయము వెడ
293 3 ధైర్యము మాలిన
4 గుందుఁ జేడ్చుడుక
295 3 వచ్చుటకుఁ దా నొందు వింతలు పు
ట్టమందు సోకొక్క

పద్య. పాద.

- 300 మతియుమతియు
304 2 బెగ్గలించు మిగుల నగ్గలముగ
306 1 ఇంపారక బియ్యకాంత యిచ్చినను
కరంద మా
310 గీ. 4 వచ్చులింతు

పద్య. పాద.

- 316 1 అమెయిని నడికమగు తా
319 4 మదం బెసంగె
332 3 దవ్వచనంబుల సొంపు
358 4 జేరినయట్టి వారలను
363 3 నిరర్థపాప

తృతీయాశ్వాసము.

- 4 1 నడిఁ గోలదివియలు—దివ్వెకోలలు
5 1 కడువడి
7 1 నిట్టికసుమాంపుఁ
11 1 పెనరి పిలిచిన
17 4 దయాపరివర్తితులై రయంబునక
22 1 చలం బెసలక
2 చెనకిన వైన
గీ. 3. వీర యరుగుచున్న
23 2 వెండియు వీర్లును
39 3-4 గొననీక గ్రుపదనందన యనియె నిజ
కృతార్థవృత్తి యంతయుఁ జెలి
యక
46 పెరంగికి సాభిప్రాయంబుగా ని
55 శోకాయత్త చిత్త యగు కేకయ
రాజనందన కడకుఁ జనునప్పుడు
61 1 బిరుదు గల మగులు
66 2 కారణ మిది యేమి యేమి—కార
ణము మఱియెస
77 2 శరగురుసుత శశువి దుశ్శాసనులును
90 విరాటుండునుం బ్రతిభటుఁడై భం
గించుచుండుఁ గావునఁ

- 95 2 సమస్త లీలా
96 1 వారొక యూటలేని
98 3 పొందునె యెందును
100 4 వారిఁగాంచుట—వారిఁగాన్పును
102 4 బుద్ధిదా ర్థోనునేనిక
111 1 వీచినచలమునఁ బోరగ
120 1 విరాటునిభూమిమీఁదికిం
125 3 కార్యభారమునకుం
131 4 వ్యయము దీనిఁ దలఁప నలను లేదు—
దలఁప వెరవు లేర
136 2 వెగ డొంచెడు
145 విరచిత వీరపతాకాలంకార
146 3 నాకల్ప జ్యోతివిభ్రమంబున
149 3 రోల్లనీతుం డసంఖ్య
164 1 పేర్తి పెంపునక
172 2 పృథ్వీగగనాంతర
174 1 సిద్ధింప ను
179 అతిభీషణంబుగా
180 4 తనమునకై రథంబు వెన దందడిఁ
బోవఁగ నిమ్మ నావుడుక
227 2 సంతోషంబు నాత్మముప్పిగినఁగా

చతుర్థాశ్వాసము.

- 4 ఇట్లు నడిచి
పశుగణంబులంబొదిచి పట్టె.....
ఎఱింగి బెగ్గలించుచు ద్వారంబు
సొచ్చి రథావతరణంబుచేసి
7 1 వెప్పుడును వేపుర
10 2 పగతుర నిర్జించు—సాధించు
4 సూతుఁ డప్పుడు నానుక
11 1 ముగ్ధజా బల, ముగ్ధర
16 2 విక్రమము లీ బృహ
26 1 పద్మరాగములు కట్టిననెల కరణి.
3 ప్రేక్షనవేనల వెనువెంటఁ దగులు
కామాంధకారము లీల వతిశయిల్ల
4 మీక్షణ రోమల

- 29 వచ్చిన మాయన్న సన్నద్ధుడై
34 4 వీరత్వము బాహుబలము వెరవును
49 వినుచు వలగొని రథాలో
50 గీ. 2 దివికి వెసఁగావు
56 ఆనిన విని మందస్థితముఖుం డగుచు
ననిమిషపతి తనయుం డతనికి
58 4 దంతితురంగశుద్ధులు కదంబముచూ
చి తొలంగు టొప్పునే
62 గీ. 4 దవ్వ దవ్వల నిట్లయిన
63 1 అమృతజేంద్ర తనూజుఁ
80 1 దడుతుచు నెంతయుఁ దల్ల డిల్లు
గీ. 4 ఇచ్చెద ననుఁ గడు
89 1 మొన లొప్పుగఁ

పద్య. పాద.

90	వదనం బుపలక్షించి
96	2 అరయ దుష్టభ
111	3 జనపాలపుత్రై నే
114	3 క్షిప్తినీ వెడలె నావిండుల
122	పదంపడి ఖాండవ దహనంబున న
	ద్భుత
128 గీ. 2	లుండు నతని యవరజుండు
133	మనవీట నవ్యాపన్నలై
149	అవ్రతహత బాణంబు లక్షయతూ
	జీరంబు లాసంగిరి
	శలిమి వెలయ మెలంగుదు
150	4 ప్రమాదరసంబున బొంది
151	4 సనాథుడ నైతిక
154	4 యెరల్పు మరల్పు గోవులక
170	ఉత్తమ సింహపతాకంబు
172	4 గ్రహతారకా గణము
177	2 కపిరాజ పతాకము
180	1 సంక్షోభంబు నొందెంచె
181	2 భీమరాహుడైన భీమరామార్చయెన
191	అచార్యులు దవ్యుల గార్యంబులె

పద్య. పాద.

	అంగు గనియెడు వారు గారు
	కయ్యించిచ్చు తెలింగు వారల
	నడుగ వలవదు
	అయ్యధపరి శ్రమసమయంబుల
192	4 సైన్యావలియైన బాల్పడక యాత
	ల కెయ్యట లేదు నెనియుక
193	నవమానింపబడినవా డగుటజేసి
200	పీడిడిజేయఁ బాడియే
201	4 నర్జను గాత్రకాలక
202	4 చూపెదను జక్కం జూడుడి
203	4 నేన యనిని శర
205	1 అంతకంతకు నెక్కెడు న
208	4 గీడు వాటిలు
212	4 కొనంగఁ జూపుము వృథా
217	3 తేలినికొని తిండ్రాతని
222	1 బీరము లావును గలిగిడి
224	కురుబలంబున కొకకీడు పుట్టిన
229	1 భీమని పలికిన యపుడ
230	4 మూగగఁగ వలయుక
236	2 నెట్లు పొందు పాసగు

పంచమాశ్వాసము.

4	2	లాంగూల భానిత
7	2	జయోద్ధతుం డగు
9	2	శౌర్యఘనఁ డితఁడు
17	2	మహం డరి
18	4	సహాయుం డగు నవటఁ చాను న
		న్నిధి యగుటక
21		మందనీతాన నుండగుచు
24		ఘూర్ణమాన తారవం డగుచు
25	4	జలంబు భీరతయు
26	1	అని కడఁగెడు నినజనకుక
28	1	దాకినదన్ని న భానునిఁగానరాదు
29		శతమఖ తనయుండు
30	1	గోటియుగంబునఁ గ్రేష్ట వాఱ
31	4	ముంగలి మొన గదియుటకు
34	4	పరిచాలనం బుదగ్రంబుగాఁగ
35	3	నిడవనినపనగ
36	1	వివిధ మర్
39	1	పొల్పుపట్టుమల్-చారు సంతసం
	2	మృగ సూతి రథంబు
	4	నుదృటంబుగాక

40	1	వేల్పు సోకిన-వట్టిన
41	2	వడి నిండక
44	2	తతుల చెల్లక
45	4	నెట్లు మూడగక
51	1	నరుభల్లంబుల-బాణంబుల తాఁకున
53	4	పుత్తుండు కృపక
55	2	రికినిమూఁగఁగఁనరి లి
60		తురంగ ఖరంబులం
		నిశిత విశేష పరం పరలును
		లయ కాల సంధ్య
		నికృతచరణంబులను
68		ప్రాపున నేచి
		వికర్ణ దుర్గుఖ ప్రముఖ
70	1	గ్రాతెడుఁ జూచితే-నిందిచె, యా
	4	నితని-వీనిలోడ మనము
72	1	యాతని పరాక్రమ
75	1	అంతయు
	2	దోహల మడరం
77	2	కాతఘనశరము చేకొని-కాతశర
		మద్యం గొని

పద్య. పాద.

	4	యాతత వేగమున నేసి
80	4	పటుబాణమునక
83	4	యుండి రయ్యెడం గురువీరుల
88	1	సరి నాకు లే రని
90	3	పుత్రిక నొలువంగ
93	1	నిల్చితి పో
94	2	వీరె యనుయ నాసమెయి సర
	4	ధర్మ సారము
102		దెగి తటిమి పయిం బడిన
105	1	కోపంబు భీషణ
109		గయ్యంబున లజ్జ విడిచి పాటిన
112	2	నిక్కిలి శౌర్యము న్యరుస నిర్భర
118	4	కణిక యుడిగ-తటింగ
121	2	పగ్గము తేర్చడ
123	4	యిపు డలుగకుడీ
128	2	మఱి గలఁడె
142	3	దగ్గుఁడు గదె యీ
148	4	చృణపిడుగుల్.....చొప్పున
148		కనకదీప్త ఘనబాణంబులఁ గపికే
		తువుం
		చిక్కులు పెల్ల గిల్ల
150	3	తలయు నొక్కొక్కట
151	3	వెక్కసము దస్కఁగ భిక్షము
156	2	కుల సమరము
161		ప్రహర్షోల్లాస భాసుర
163	1	బలువిడి నాదివ్యాస్త్రంబుల
170	2	వడిం దొరుగఁ జేయఁ
172	2	నవ్యధంబున నారసంబు లన్నియు
		నరఁడుకొ
173	2	పటావిలుంఛన
176	2	నికాత కొండరయ
179	2	లండలు మ్రోడై
181	1-2	చూడు వీడె నిచ్చు చున్నాడు
		పార్థుడే, మేమి
182	1	అనితను నుల్లసమాటకు
184	3	మేనులు తూఁగాడ
186	1	ఉడుగ చదేమి కయ్యమున కోపఁగ
189	4	కాతకరములక-శరశతకమునక
190	2	బాలార్క బింబంబు
	4	యొగిచి
192	2	కొవలి రథికులు
194	3	వలిశ ధారాహారి

పద్య. పాద.

190	3	ధరంబడి యున్నను
196		కాలుదూసి పోవుటయు
204	2	జాలములు దాల్చి యొనరఁ చేశో
		లగం బుండఁగలదె
208	2	మెడలు కాళ్లు నిలువ కొఱగ
210	3	పచ్చనకుంభసంభవ కృపా
218	1	ముంచిన లజ్జ నెఱుంగ వు
220	2	మనమియ్యెడ మనలనేల మ
225	1	తక్కువ గలవారు
230	4	వేటొక మాట
231		యొప్పటి యుత్తరసేనాపతాకంబు
234	2	జనియెఁ బాతఁడు
235	3	నొకరుండు కాకల బృహన్నల
		సారథి యైన
	4	విక్రమవిభ్రమం
237	4	బ్రహ్మదూలకు
242	4	చారణ ప్రతతులం
247	3	శౌర్య సంపద
252	3	గాంచి మహాగ్ర విక్రమా
255	1	నోపు మాటలు
256	4	తోడఁదగనశంకితబుద్ధిక-పుత్రిక
257	3	నొక్కటి ద్వికృత
	4	నావచనంబు చూడు మీ
263	2	విమిశ లాహృత వృ
264	1	సహస్రము గొల్పఁగ
274	1	అని పలికిన విని తన నె
279	2	దర్పమెలర్పఁగఁ జేర్చి యుల్లస
283	4	బభిలంబును మాకుఁ జెప్పుమా
291	4	ధాత్రిం బడి రెన్నఁ జూడఁ దడవై
		యుండుకొ
296	3	ప్రచల ద్విస్తంభ
297	2	విశిఖ తతులఁ-విశిఖపంక్తిఁ
302	1	దేవకు మారుఁ డాతఁ డగుఁ
303		ప్రాంతంబుచీరచెఱంగునఁ జిక్కిం
		బొదివి కొని
		జూడ నొల్లక యుండె
		తనయుండు చెప్ప నెఱింగి యును
		చెలియక
		సంభావించి యతనిం బోవం బనిచిన
		లిదియ తెఱంగు ధర్మ
		నొర్చిన భంగి యెఱింగించె
304	2	గాంచుటయగు బ్రియంబున గాత

పద్య. పాద.

పద్య. పాద.		పద్య. పాద.
305	సలిపె నంతర బాంధవులు భర్త	గంగోల్పి యుండెదన్
306	4 నేర నయ్యెడ నెట్లున్	4 యంత దీర్చెదన్
307	అనిన విని దర్శించి డిట్టనియె	350 గల దవధరింపుము
308	2 టుండు తనతనూజు	351 2 తేజము దాచి యున్కి
309	1 బొగడి తని	354 బంధు జన పురోహితమంత్రుల
310	3 కీడునేత	మొగంబు
	4 గనియున్ మదోన్	356 గొడుగులు వట్టించి
317	3 విన్నయంబు దోసె	ధారాధర నికర మనూహర
318	2 మాగర్చియె	357 4 దఱుమును నీపనుపు నేయదగు
320	2 దనయాజు చెల్లించె భర్తకు నిరతి	దుము దలంపన్
	మచ్చిగనేల నాలుగుచెఱంగు	358 అని నిజతనూజం జూపి యిట్లు
	లండు	నియె-అనివలికియక్కన్నియం
	4 డిక్కుల నన్నింట	జూపి మఱియను
గీ. 3-4	రాజవంశపయోనిధిరాజాధర్మవంశ	359 4 నిమైయి మిముఁ జేరి
	జలనిధి పూజై వాత్సకుండు,	363 1 బాహు శౌర్య పలు వీర్య
	రాజవరుండు మత్స్యావనీమ	368 2 నిండ కుండంగ బాధుండు నిన్న
	యితఁడు	బయలు
324	1 హాసురు మర్దించి	370 4 నిండెననుము నిండె ననుము నిక్కం
	2 బ్రయము గావించె	బునకున్
328	2 తికిఁ బ్రాణం బితఁడు మిగుల-తికిఁ	374 2 వెర విడి యే ఘ
	ప్రాణము దలంప నితఁడు	375 పారజన పద సమానీత నానాది
	3 ఉకుటిల మతి నృపనీతి	ధోప హారంబులు
	4 పావను ఉధిపా	376 4 యోగ్య వర్తనము నడపె
330	4 తనయ నృపాలా	378 1 లలితము లగు మణిభూషణ
331	2 కీచకతతి బట్టి రాత్రి	380 3 నైస్ససమేతుడై
333 గీ. 4	ధార్తరాష్ట్రుని విడిపించె దగ ని	4 సమదంబునఁ బొందె
	తండు	383 1 వివిధాలంకారంబుల
333	3 నికిమది లెక్కలేమి-నికిమది శంక	384 4 వాసు నయాది కృత్య
	లేమి	386 1 అతులరత్న
	4 టిక చనుఁ గాక	389 మట్టపు దట్టంబు-మట్టంబు
338	2 జగతి పతి	పెద్దపులు విస్తరిల్లఁ బుర్యాంగనాజ
	4 దరుగు మనియె నాతనితోడన్	నంబులు క్రంతనడప
339	1 అనిన విరటుఁ డపుడు నత్యాచరం	391 3 పరంగఁ గృష్ణయోధిషీర
	బును	393 1 విన్నవిధంబులఁ జిత్తవృత్తి
341	1 ప్రీతి యినుమడింప	396 గీ. 4 నెఱుకలు బయలుపడంగ
	4 దృష్టు లడర నిలిపె	398 4 మృలఁ బరంగింతు
342	2 వలువొప్పుగ నప్పుడు	399 2 మెఱుంగుఁ బోడి
	3 సోదర పుత్ర వర్ణక	402 3 మార్పడి
348	3 నిర్భరతను	గీ. 3 రసము పెన్నిట్లునుబోలిగ్రముదేర
	బంధులు నెప్పుడు-బంధులునుండ	406 2 నిర్వాపణ నిపుణ
		407 4 సానందసంధార్యమాణా

పద్య. పాద.

పద్య. పాద.		పద్య. పాద.
		గంగోల్పి యుండెదన్
		4 యంత దీర్చెదన్
350	గల దవధరింపుము	
351	2 తేజము దాచి యున్కి	
354	బంధు జన పురోహితమంత్రుల	
	మొగంబు	
356	గొడుగులు వట్టించి	
	ధారాధర నికర మనూహర	
357	4 దఱుమును నీపనుపు నేయదగు	
	దుము దలంపన్	
358	అని నిజతనూజం జూపి యిట్లు	
	నియె-అనివలికియక్కన్నియం	
	జూపి మఱియను	
359	4 నిమైయి మిముఁ జేరి	
363	1 బాహు శౌర్య పలు వీర్య	
368	2 నిండ కుండంగ బాధుండు నిన్న	
	బయలు	
370	4 నిండెననుము నిండె ననుము నిక్కం	
	బునకున్	
374	2 వెర విడి యే ఘ	
375	పారజన పద సమానీత నానాది	
	ధోప హారంబులు	
376	4 యోగ్య వర్తనము నడపె	
378	1 లలితము లగు మణిభూషణ	
380	3 నైస్ససమేతుడై	
	4 సమదంబునఁ బొందె	
383	1 వివిధాలంకారంబుల	
384	4 వాసు నయాది కృత్య	
386	1 అతులరత్న	
389	మట్టపు దట్టంబు-మట్టంబు	
	పెద్దపులు విస్తరిల్లఁ బుర్యాంగనాజ	
	నంబులు క్రంతనడప	
391	3 పరంగఁ గృష్ణయోధిషీర	
393	1 విన్నవిధంబులఁ జిత్తవృత్తి	
396 గీ. 4	నెఱుకలు బయలుపడంగ	
398	4 మృలఁ బరంగింతు	
399	2 మెఱుంగుఁ బోడి	
402	3 మార్పడి	
గీ. 3	రసము పెన్నిట్లునుబోలిగ్రముదేర	
406	2 నిర్వాపణ నిపుణ	
407	4 సానందసంధార్యమాణా	

శ్రీ ర మ్మ.

శ్రీహరిహరనాథాయ నమః.

సవ్యాఖ్యానాం ద్రుమహాభారతము

విరాటపర్వము, ప్రథమాశ్వాసము.

శ్రీయన గౌరి నాఁ బరఁగుఁచెల్వకుఁ జిత్తము పల్లవింప భ
 ద్రాయితమూర్తియై హరిహరం బగురూపము దాల్చి విష్ణురూ
 పాయ నమ శ్శివాయ యని ఁ పల్కెడుభక్తజనంబువైదిక
 ధ్యాయిత కిచ్చ మెచ్చుపరతత్త్వముఁ గొల్చెద నిష్టసిద్ధికే॥

1

శ్రీకృష్ణాయ నమః.

శఘ్నోర్ధాధవతాం హరేశ్చ హరతా మావేదయ నైవదిక
 శ్రేణీభక్తివశేన యో హరిహరం రూపం దధౌ లీలయా
 శ్రీగౌర్యాఖ్య విలాసవర్ష దధతిం దేహి సమరజ్ఞయే
 మాయాలమ్బనదివ్యమజ్గళగుణాః పాయా త్వరేశ స్సవః.
 శ్రీమత్సూర్యమహాకవిశ్రయ రచింఁచెన్ సాధుశబ్దార్థవి
 ద్యామానం బగుభారతంబు సకలాఽర్థప్రాప్తిమూలంబు ను
 ద్దామం బయ్యది పాశభేదగమానత్యం బొందఁగా నిష్పాదాం
 ద్రామాదం బొదవింపఁ బూనితిమి తద్ద్యావ్యాససూరంభము॥

1. శ్రీ = లక్ష్మీ; అనఁ; గౌరి = పార్వతి; నాఁ = అనఁగా; పరఁగుఁచెల్వకుఁ = జప్తనట్టి
 స్త్రీకి; చిత్తము = మనస్సు; పల్లవింపఁ = చిగిరించునట్లు, సంతోషించునట్లును; భద్రాయితమూర్తియై =
 మంగళస్వరూప మగు నాకారముగలదై, హరిహరంబు = హరిహరుఁడను పేరుగలది; అగురూపము;
 తాల్చి = భరించి; విష్ణురూపాయ = విష్ణువైన; శివాయ = శివునికొఱకు; నమః = నమస్కారము.
 అని = ఇట్లు; పల్కెడుభక్తజనంబువైదికధ్యాయితముఁ = చెప్పనట్టి భక్తజనులయొక్క వేదోక్త
 మయిన ధ్యానమువలన; ఇచ్చుక = మనస్సునందు; మెచ్చుపరతత్త్వముఁ = సంతోషించునట్టి పరబ్రహ్మ

వ. అని సకలబ్రహ్మప్రార్థనంబు చేసి తత్ప్రసాదాసాదితకవిత్వతత్త్వనిరతిశయాను
రూపానందధరితాంతకరణుండ ననుచుండి యొక్కనాఁ డిట్లని విలేర్చించితి. 2

శా.విద్యత్సం ప్రపసియభన్యకవితావేశుండు విజ్ఞానసం

పద్విఖ్యాతుఁడు సంయమిప్రకరసంభావ్యానుభావుండు కృ

ష్ణద్వైపాయనుఁ డృఢి లోకహితనిష్ఠుం బూని కావించె ధ

ర్మాద్వైతస్థితి భారతాఖ్య మగులేఖ్యుం బైనయామ్నాయముఁ.

3

మును; ఇష్టసిద్ధికికొకకోరికనెఱవేటుటను; కొచ్చెదకొక నేపించెదను. లక్ష్మీయనియుఁ భార్యతియనియుఁ
బేరుగల ప్రియురాలికి సంతోషము గలుగనట్లు హరియాపము ను హరరూపము ను గల దివ్యమంగళ
మయిన యాకారము ధరించి విష్ణువునకును శివునకును ఆభేదముగా భక్తి నేయుభక్తుల ననుగ్రహించు
నట్టి పరబ్రహ్మమును నాకోరికకార్యము నెఱవేటుటకై నమస్కరించెద నని తాత్పర్యము. ఇందు విష్ణు
రూపాయ నమస్కారము యని విష్ణువునకును శివునకును ఆభేదము ననుసంధించి యట్లు లక్ష్మీపార్వతుల
కును ఆభేదానుసంధానముచే చెల్లెటకొక అని యేకత్వము చెప్పఁబడినది. చెల్వల చిత్తమనిపాతము
కల్పించినయెడ నీయభేదానుసంధానము విరోధించును. భద్రాయిత-భద్రమువలె నాచరించును
న్నది, భద్రమువంటిదనుట, నిర్గుణతత్త్వమునందు భద్రాభద్రముల రెంటికిని సంబంధము లేమింజేసి
భద్రరూపముగూడఁ గల్పితమని నూచించుటకై భేదభుటితముగా నాచారాధ్యక్షిప్తిప్రయంత
ప్రయోగము చేయఁబడినది. హరిహరంబు-హరియు హరుఁడును నయినది, హరిత్వమును హరత్వమును
నొక్కరూపమునందే యుండుటవలన రూపమునకు విశేషణములగుటచే విశేషణోభయపద కర్తృధార
యము చేయఁబడినది. విష్ణురూపాయ-ఇట రూపశబ్దము ఆభేదార్థము. వైదికధ్యాయిత-ధ్యాయిత-
ధ్యాయి (ధ్యాయించువాని) యొక్క భావము, ధ్యానమనుట, వైదికధ్యాయిత-వేదోక్తమయిన
ధ్యానము. పంచమ్యర్థమున పేర్చి.

2. సకలబ్రహ్మప్రార్థనంబు = కలలతోఁగూడిన బ్రహ్మముయొక్క ప్రార్థించుటను, సగుణ
బ్రహ్మప్రార్థనము ననుట. తత్...అంతరికరణుండను-తత్ = ఆసగుణ బ్రహ్మముయొక్క, ప్రసాద =
ఆనుగ్రహముచేత, ఆసాదిత = పొందఁబడిన, కవిత్వతత్త్వ = కవిత్వరహస్యము చేతఁ గలిగిన, నిరతి
శయ = సర్వాతిశాయి యయిన బ్రహ్మనందమునను, అనురూప = సమానమైన, అనంద = ఆనందము
చేత, భరిత=నిండిన, అంతరికరణుండను= మనస్సుగలవాడను. ఇచట నిరతిశయశబ్దమునకు సర్వాతి
శాయియని యర్థము, అనురూపపదము ఉపమానము నాకొంటిండుటవలనను తద్విశేష్యము ఆనందమగు
టవలనను ఈనిరతిశయశబ్దము సర్వాతిశాయిబ్రహ్మనందమును బోధించుచున్నది. హరిహరనాథుని ప్రసాద
ముచేఁ గలిగిన కవిత్వమువలన బ్రహ్మనందమునంటి యానందము ననుభవించుచున్న వాడనని తాత్పర్యము.
నిరతిశయానుభావ అనుపాతమునందు సర్వాతిశాయిమహిమ గల అని యర్థము.

3. విద్యత్...అవేశుండు = పండితులచేఁ బొగడఁదగిన మేలికవిత్వముయొక్క పొందిక
గలవాఁడు. విజ్ఞాన...విఖ్యాతుఁడు = తెలివియొక్క యతిశయముచేఁ బ్రసిద్ధుఁడు. సంయమి...అను
భావుండు = ఋషులసమాహములచే గౌరవంపఁదగిన ప్రభావముగలవాఁడు. కృష్ణద్వైపాయనుఁడు =
వ్యాసుఁడు, ద్వీపము అయినము (జన్మధూమి) గాఁగలవాఁడు ద్వీపాయనుఁడు, ద్వీపాయనుఁడే
ద్వైపాయనుఁడు, కృష్ణుడైన ద్వైపాయనుఁడు కృష్ణద్వైపాయనుఁడు, కృష్ణనామము గలవాఁడును

క. వేదములకు సఖుస్త్పతి, వాదములకు బహుపురాణఃపర్గంబులకుఁ

వా దైసచోటులను దా, మూదల ధర్మార్థకౌమఃమోక్షస్థితికిఁ.

4

ప. అదియును.

5

ఉ. ఆదరణీయసారవివిధార్థగతిస్ఫురణంబు గల్గి య

ప్రేక్షశపర్వనిర్వహణఃసంభృతమై పెనుపొంది యుండ నం

చాదిఁ దొడంగి మూఁడుకృతు ధ్రువధ్రువవిత్వవిశారదుండు వి

ద్యాదయితుం దొనర్చె మహితాత్మఁడు నన్నయభట్టు డక్షతఁ.

6

యమునాదీపమునందుఁ బుట్టినవాఁడును ననుట. అర్థిక్ = ప్రీతితో, దీనిశీయర్థమున సంస్కృతభాష యందుఁ బ్రయోగములేదు. లోకహితనిష్ఠఁ = లోకమునకు మేలుచేయుటయందలియునికిని. ధర్మ అర్హతనిష్ఠిక్ = ధర్మమునందు రెండవదిలేని యునికిగలదానిని, ధర్మము తెలుపుటయందు పాటి లేనిదానిని, ఇది యాత్మా యమునకు విశేషణము; భారత అఖ్యము = భారత మను పేరుగలది, భారతము - పుత్ర. భరత వంశ రాజుల నధికరించి చేయఁబడిన గ్రంథము. లేఖ్యంబు = వ్రాయఁదగినది. అమ్నాయముక్ = వేదమును. పుత్ర. చక్కఁగా నభ్యసించఁబడునది. కావించెక్ = చేసెను. వేదవ్యాసుఁడు లోకహితము కొఱకు సకలధర్మములను చెలుపునట్టి వేదతుల్య మయిన భారతమును రచించె నని తాత్పర్యము. వేదము వ్రాయఁగూడరని, వేదము వ్రాయుట ధర్మశాస్త్రములందు నిషేధింపఁబడి యున్నది. ఈ భారతం బను వేదము వ్రాయఁదగినది, అని భారతమునం దాధిక్యము చెప్పుటచే నధికాభేదరూపకాలంకారము. అమ్నాయంబు లేఖ్యంబుగాఁ ఆను పాతమునందు లేఖ్యంబుగా ననునది క్రియావిశేషణ మగుటచే భారతమునందు అలేఖ్యత్వము పుర్వ ముండె ననియు దానిని లేఖ్యముగా నిపుడు కావించె ననియు భారతమును లేఖ్యముగాఁ గావించెను గాని తత్పూర్వరూపంబు గావించ తే దనియు విరుద్ధార్థంబు దోచుచున్నది. మఱియు నీ పాతమునందు యతిభంగదోషమును బొసంగుచున్నది.

4. అఖిలస్త్పతివాదములకుఁ = సర్వస్త్పతులయొక్క వాక్యములకును. బహుపురాణపర్గంబులకుఁ = అనేకములయిన పురాణముల సమూహములకును. వాదః = విరోధము. ఐనచోటులను = అయిన ప్రకరణములయందు. ధర్మ అర్థిక్ కౌమమోక్షస్థితికిఁ = ధర్మార్థకౌమమోక్షముల నిశ్చయమునను. తాక్ = భారతము. మూదల = ప్రమాణము. వేదములు మొదలగు వానియందుఁ బరస్పరవిరోధములు తోచినచోట్లయందు ఈ భారతము అవిరోధములను బరిహరించి ధర్మార్థకౌమమోక్షములను నిశ్చయించి వానియధార్థస్వరూపమును తెలుపు నని తాత్పర్యము.

6. ఆదరణీయ... స్ఫురణంబు = ఆదరింపఁదగినవియు నుత్తమములును నానావిధములనగు విషయములయొక్క స్వరూపముయొక్క తెలియుట. అప్రేక్షశ... సంభృతమై = పదునెనిమిదిపర్వముల చే సమాప్తిఁబొందుటచే నిండినదై. అర్థిక్ తొడంగి = మొదలుమొదలుకొని. మూఁడుకృతులు - మూఁడుపర్వములను, ఇది ద్వితీయాగమనఁబ్రథమ. విద్యాదయితుండు = విద్యకుఁబల్లభుఁడు, ఇందుచే వాగనుశాసనబిరుదము సూచితము. నన్నయభట్టు = నన్నయభట్టారకుఁడు, అపూర్వ గ్రంథమును నిర్మించిన వాఁడు భట్టుఁడనఁబడును, నన్నయ యట్టివాఁడుకావున నీబిరుద నామ మితనికెంతయుఁ బొసంగియున్నది. భట్టశబ్దము వృద్ధాదులలోఁ జేరినది. డక్షతఁ = సామర్థ్యముచేత, ఇటఁ దృతీయాగమన ద్వితీయ. ఒన

మ. హృదయాహ్లాది చతుర్థ మూర్జితకథోఽపేతంబు నానారసా
భ్యుదయోల్లాసి విరాటపర్వ మట్ట నుద్యోగాదులుం గూడఁగాఁ
బదునేనిఁటిఁ దెనుంగుబాస జనసంప్రార్థ్యంబులై పెంపునం
దుది ముట్టంగ రచించు టొప్పు బుధసంతోషంబు నిండారఁగఁ.

7

క. అని రచనాకౌతుకమున, మన మలరఁ గ నీప్రబంధముండలి కథినా
ధునిఁగా నేపురుషునిఁ బే, ర్కొనువాడనొ యనుతలంపు ధూరినమదితోఁ.

వ. ఇంచుక నిద్రించునమయంబున.

9

సీ. మజ్జనకుండు సన్తాన్యగౌతమగోత్ర, మహితుండు భాస్కరఁమంత్రితనయుఁ
డన్నమాంబాపతి ధనఘలు కేతన, మల్లససిద్ధనామాత్యవరుల
కూరిమితమ్ముండు గుంటూరివిభుఁడు కొ, మృనదండనాథుఁడు మధురకీర్తి
విస్తృతిస్ఫూరుఁ డాపస్తంబనూత్రప, విత్రశీలుఁడు సాంగవేదవేది

ర్చక = చేసెను. ఆభారతము పదునెనిమిది పర్వములలో మొదటి మూడైనయాదిసభారణ్యపర్వ
ములను వాగమతాసన బిరుదముగల నన్నయభట్టారకుఁడు తెనిగించెనని తాత్పర్యము. మూడుపర్వ
ములను నన్నయభట్టారకుఁడు తెనిగించె నని చెప్పటచే నన్నయభట్టారకుఁ డారణ్యపర్వము సమగ్రము
గాఁ చెనిగింపలే దనువాదము నిరాకరము.

7. హృదయ అహ్లాది = మనస్సును సంతోషింపజేయునది. చతుర్థము = నాలవది. ఊర్జితకథా
ఉపేతంబు = ఉత్తమము లయిన కథలతోఁగూడినది. నానారస అభ్యుదయ ఉల్లాసి = నానావిధ
ములయిన రసముల యుత్పత్తిచేఁ బ్రకాశించునది. ఉద్యోగ ఆదులు = ఉద్యోగపర్వము మొదల
గునవియును. జనసంప్రార్థ్యంబులై = జనులచేఁ గోరఁదగినవియై. బుధసంతోషంబు = పండితులకు
సంతోషము. నాలవది యగువిరాటపర్వము మొదలు దక్కిన పదునేను పర్వములును పూర్ణములగునట్లు
రచించి పండితులకు సంతోషము కలిగించుట యుక్త మని తాత్పర్యము.

8. రచనాకౌతుకమున = రచనయందలివేడుక చేత. మనము - మనస్సుయొక్కరూపాంతరము.
ఈ ప్రబంధ మండలిక = ఈప్రబంధముల (పర్వముల) సమూహమునకు. అధినాథునికొకొ =
చాయకునిఁగా. కూరినమదితో = కలిగిన మనస్సుతో. ఇటఁ గూరిన యనుభాతుజన్య విశేషము
కూరుటయొక్క అధికరణమైనమదికే బ్రాధాన్యవివక్షచేమదితో సమసించెను, ఇది తెనుఁగుభాష జాతీ
యప్రయోగము. స్వాభావికముగా - మదిఁగూరిన తలంపుతో నని చెప్పవలసినది.

10. సన్తాన్యగౌతమగోత్ర మహితుండు = సత్పురుషులచేఁ బూజింపఁదగిన గౌతమ గోత్రమునం
నుత్తముఁడు. అనఘలు = పాపములేనివారు, వస్త్రీవిశేషణ మగుటచేఁ బ్రథమ. అమాత్యవరుల =
మంత్రిశ్రేష్ఠులయొక్క. కొప్పున దండనాథుఁడు = కొప్పునయను సేనాధిపతి. మధురకీర్తి విస్తృతి
స్ఫూరుఁడు = మనోజ్ఞమయిన కీర్తియొక్క విరివిచేఁ బ్రకాశించువాఁడు. ఆపస్తంబనూత్ర పవిత్రశీలుఁడు =
ఆపస్తంబనూత్రముచేఁ బవిత్ర మయిన యాచారము గలవాఁడు. సాంగవేదవేది = అంగములతోఁగూడిన
వేదముల నెఱిగినవాఁడు. చాత్సల్యము = ప్రేమ. అశ్శదీయ ప్రణామంబులు = నావైన నమస్కార

యర్థిఁ గల వచ్చి వాత్సల్య + మతిశయిల్లు; నన్నదీయప్రణామంబు + లాభరించి
తుష్టి దీవించి కరుణార్ద్రాదృష్టిఁ జూచి, యెఱుమి నిట్లని యానతిఁబోయిచ్చె నాకు.

శ్లో. కి మస్థిమాలాం కిము కాస్తుభం వా పరిష్క్రియాయాం బహుమన్యసే త్వమ్
కిం కాలకూటః కిము వా యశోదా స్తన్యం తవ స్వాదు వద ప్రభో మే.

వ. అని నీవు తొల్లి రచించినపద్యంబు గాఢాదరంబున నవధరించి భక్తవత్స
లుం డగు హరిహరనాథుండు నీదెస దయాళుండై యునికింజేసి నిన్నుఁ గృతా
ర్థునిఁ జేయఁ గార్యార్థియై నాకలోకనివాసి నైన నాకుఁ దనదిన్యచిత్తంబునం గల
యాకారుణ్యంబు తెఱంగెఱుంగునట్టిశక్తిఁ బ్రసాదించి నన్ను నాకర్షించి కొలి
పించికొని వీఁడె విజయంచేయుచున్నవాఁ డనుచుఁ జూపుటయు సవిశేషసం
భ్రమ సంభరిత హృదయుండనై యవ్వలను గలయుం గనుంగొనునప్పుడు. 11

సీ. కరుణారసము పొంగి + తొరఁగెడుచాడ్పున, శశిరేఖ నమృతంబు + జాలువాఱు
హరిసీలపాత్రిక + సురభిచందన మున్నగతి నాభి ధవళపంకజము మెఱయ

ములను, ఆత్మార్థమున నస్తచ్ఛబ్దమునకు బహువచనము, మదీయ ప్రణామము అని భావము. ఎలమిక్ =
సంతోషముతో. నాతండ్రి యగు కొమ్మవదండనాథుండు స్వప్నమున సాక్షాత్కరించి యిట్లు ఆజ్ఞా
పించె నని తాత్పర్యము. విస్తరస్ఫూర్తుఁ డనుపాతమునందు, విస్తరశబ్దము శబ్దముల విరివిని బోధించునది
యగుటచేఁ గీర్తియొక్క విరివిని బోధింపదు. “విస్తారో విగ్రహో వ్యాస స్సతు శబ్దస్య విస్తరః” అని
యమరసింహుండు. శబ్దేతర విషయమునందు ‘విస్తారమపితముగ్’ అని 20వ పద్యమునందును, శబ్దవి
షయమునందు ‘వాక్యవిస్తరచతురత్యమ్’ అని 209వ పద్యమునందును సోమయాజియే విస్తరవిస్తర శబ్ద
ములనుభిన్న స్పృతులుగాఁ బ్రయోగించి యున్నాఁడు. కావున నిట శబ్దేతర విషయమునందు విస్తరశబ్దము
సోమయాజి ప్రయోగించె నని కల్పించుట యుచితము కాదు.

త్వమ్ = నీవు. పరిష్క్రియాయామ్ = అలంకారమునందు. అస్థిమాలాం కిమ్ = ఎముకల
పేరునా? వా = లేక. కాస్తుభంకిము = కాస్తుభమణినా? బహుమన్యసే = గొప్పగా తలం
చుచున్నాడవు. ప్రభో = ఓస్వామి! కాలకూటః కిమ్ = విషమా? వా = లేక. యశోదాస్త
న్యం కిము = యశోదయొక్క చనుపాలా? తవ = నీవు. స్వాదు = మధురము. మే = నాకు.
వద = చెప్పుము. నీవు ఎఱుల పేరును కాస్తుభరత్నమును సమానప్రేమతో ధరించినవాడవును, కాలకూట
విషమును యశోదాస్తన్యమును సమానప్రీతితో నాస్వాదించినవాడవును, కావున నీకు సర్వప్రపం
చము సమాన మని తాత్పర్యము.

11. గాఢ ఆదరంబునక్ = అధికమైనప్రీతితో. అవధరించి = చిత్తగించి. నాకలోక నివా
సిని = స్వర్గలోకమునం దున్నవాడను. సవిశేష సంభ్రమ సంభరిత హృదయుండనై = అతిశయ
ముతోఁ గూడిన వేగిరపాటుచే నిండిన పునస్సు గలవాడనై. అవ్వలను = ఆదిక్కు.

12. కరుణారసము = దయయనునీరు. పొంగి తొరఁగెడు చాడ్పునక్ = పారలి ప్రవహించుచు
న్నదో యనునట్లు. శశిరేఖ = చంద్రరేఖనుండి, జాలువాఱు = ప్రవహించుచుండఁగా. చంద్రరేఖనుండి

గుణి యైనచేలువున * మెఱసినలోకరక్షణ మన గరళంబుచాయ దోషఁ

బ్రథమాద్రిఁ దోఁతెంచుభానుశింబము నా ను, రమ్మనఁ గొస్తుభరత్న మొప్ప

సురనదియును గాళిందియు * బెరసినట్టు, కాంతిపూరంబు శోభిల్ల * శాంతమూర్తి

నామనంబు నానందమగ్నముగఁ జేయ, నెలమి సన్నిధియయ్యె సర్వేశ్వరుండు.

యమ్యతము ప్రవహించుట దయారసము పొంగి ప్రవహించుదున్నచోయనునట్లుండె ననితా. ఇదిహరుని విశేషము. హరినీలపాత్రిక = ఇంద్రనీల మణుల పాత్రమునందు. సురభిచందనము = మంచివాసనగల గంధము. ఉన్నగతిక = ఉన్నచో యనునట్లు. నాభిక = పొక్కిలి యందు. ధవళపంకజము = తెల్లతామరపూవు. మెఱుఁక = ప్రకాశింపఁగా. నల్లని పొక్కిలియందు తెల్ల తామర యుండుట నీలమణి పాత్రమునందు చందన మున్నట్లుండె నని తాత్పర్యము. ఇది హరి విశేషము. గుణి = గుఱుతు. ఐన చెఱువునక = అయినట్టి చక్కఁదనముచేత. మొఱసిన లోకరక్షణము అనక = ఒప్పినలోకములరక్షించుటయో యనునట్లు. గరళంబుచాయ = విషముయొక్క కాంతి. తోఁపక = కనఁబడఁగా. కంఠమునందలి గరళము కాంతి యొల్లలోకములను కంఠమునం దుంచికొని రక్షించుట గుఱుతుగాఁ గనఁబడుచున్నదియో యను నట్లుండె నని తాత్పర్యము. ఇదిహరునివిశేషము. భూమినీల వర్ణం బని కవిసమయము, అట్లు శ్యామాం పిచిత్రాప్తు భూదేవి ధ్యానస్థోకమునందుఁ జెప్పఁబడినది, శ్రీఘోషమరంగనాథ మను ముచర్చిత్రమంగళపద్యమునం దాంధ్ర కవితాపితామహుండును వచించి యున్నాఁడు. బ్రథమాద్రిక = మొదటి పర్వతమునందు, ఉదయవర్వతమునం దనుట. తోఁతెంచు భానుశింబమునాక = ఉదయించునట్టి సూర్యశింబమో యనునట్లు. ఉరమ్మనక = తొమ్మనందు. కాస్తుభరత్నము = కాస్తుభమణి. ఒప్పక = ప్రకాశింపఁగా. పక్షుఃస్థలమునందలి కాస్తుభరత్నము ఎఱ్ఱగా నుండుటచే నుదయించుసూర్యశింబమో యనునట్లుండె నని తాత్పర్యము. ఇది హరి విశేషము. సురనదియును = గంగయును. కాళిందియుక = యనునయును. బెరసినట్టు = కలసినవియో యను నట్లు. కాంతిపూరంబు = కాంతుల ప్రవాహము. శోభిల్లక = ప్రకాశింపఁగా. హరుని ధవళకాంతియు హరియొక్క నీలకాంతియు గంగా యమునానదులు గలసి యున్నచో యను నట్టొప్పె నని తాత్పర్యము. శాంతమూర్తిక = శాంతమైన రూపముతో. సర్వేశ్వరుండు. నామనంబుక.

అనంద మగ్నముగక. సంతోషమునందు మునిగినదానిగా. చేయక. ఎలమిక = సంతోషముతో.

స్నిగ్ధ యయ్యెక = ప్రత్యక్షమయ్యెను. వివాహమయ్యెక మొదలగుదానినలె నిదియు స్నిగ్ధాస్థితుఁ డయ్యె నను నగ్ధమునందు జాతీయ ప్రయోగము. పాశాంతరము. — నీసము ద్వితీయపాదమున “సురభి చందనముగతిక” సురభిచందనముయొక్క విధమున అని యగ్ధము. తొరఁగెడుచాడ్పునక, మెఱసి నలోకరక్షణమనక, తోఁతెంచుభా శింబమునాక అని తక్కిన మూఁడుపాదములయందును ఉత్పేక్ష స్పృహగునట్లు ధాతుజన్య విశేషములు ప్రయోగించి యుండుట వలన నిబఁగూడ ఉన్నగతిక అను వ్రాత్రేక్షకులయందలి ప్రాచీన పాఠమే కవిసప్తత మని చెప్పఁదగియున్నది. తృతీయపాదమున “అనం గగళంబు చాయవోపక” — అను నట్లు కంఠముయొక్క కాంతితోఁపఁగా నని యగ్ధము. తక్కిన పాదములయందు అవయవములను వర్ణింపక హరిహరనాథునిచే ధరింపఁబడిన శశిరేఖయు ధవళపంకజ మును గొస్తుభమును వర్ణితము లగుటం జేసి యిటఁగూడ గరళ వర్ణనమే కవి హృదయ మని యెంచవల యును. గీతమునందు “బెరసినట్టికాంతిపూరంబు” * కలసినట్టి కాంతిప్రవాహమునంటి కాంతిప్ర

13

14

15

13. భక్తిమయము = భక్తిచేసిందినది, ముఖ్య ప్రత్యయము ప్రాచుర్యాన్నికము. విషయ అవనతుండనై = అణచువచే వంగినవాడనై. లలాట ఉపరిభాగమునక = నుడుటిమీది భాగమునందు. ఆంజలిపుటగులు = దొడ్డువంటిచేమొప్పును. స్రుమదబాష్పసలివిలలితంబులుక్ = అనంద బాష్పముల నీటిచే జలింపఁజేయఁ బడినవియు. పులకపటల పరికలితంబులును = గగుర్పుల సమాహములతోఁ గూడినవియును. కన్నులు అనందబాష్పజలములు గలవియు నవయవములు రోమాంచముతోఁ గూడినవియు నని యథాసంఖ్యము. అంతంతక్ = కొంచెము దూరమున.

15. వైదిక మార్గనష్టము = వేదమునందు జెప్పబడినమార్గమునందు చునికి గలది. పర్వనముక్ = పృథ్వి. అతి నిర్మలవృత్తిగ్ = మిక్కిలిపరిశుద్ధ మగు తలంపు గలుగునట్లుగా. మతో పాదనిరంతర స్మరణ తత్పరభావము కలిగ్ = నాయడుగలయొక్క. యెడతెగని స్మరణమునందు అసక్తి కలిగి

వ. అందును.

16

క. పారాశర్యునికృతీయయి, భారతమునువేరఁ బరఁగుఁపంచమవేదం

బారాధ్యము జనులకుఁ ద, ద్వారవ మూహించి నీ నఖండితభక్తి. 17

గీ. తెనుఁగుబాస విరిఁగింపఁ ♦ దివురు టయ, భవ్యపురుషార్థతరుపకృఁఫలము గాదె
దీని కే నియ్యకొని వేడ్క ♦ నూని కృతివ, తిత్వ మధించి వచ్చితిఁ ♦ దిక్కశర్క.

వ. అనిన సద్వివృతచనామృతంబు నాయుల్లంబున పెల్లిగొనినఁ బునఃప్రణామంబు చేసి
యప్రమేయప్రభావాతీతుం డయ్యు సప్సరమేశ్వరుం డాశ్రీతులకు సత్యంతనులభుం
డని బుధులవలన విని యునికిం జేసి నాబోటిబాలస్వభావునకు నిట్టిమహనీయమహి
మదొరకొనుటయుఁ గలుగున కాక యని తలంచుచు నవ్విభునకు విన్నపంబు సే
యువాడనై కొమ్మనామాత్మ్యనాననం బాలోకించి తదనుమతి వడసి యిట్లంటి. 19

క. భూరిభవత్కూర్మణ్య, క్షీరాంబుధి నాదుతుచ్ఛుచి త్తంబును వి

యుండుటచేత. ఆత్మక = మనస్సునందు. శ్రవ్యాదముక = సంతోషమును. నీవు వేదోక్త మైన
యాచారమునం దుండి నాయందు ఆభేదభావనతో భక్తి యుంచి నాపాదస్తరణము సేయుచు
చానిచే అనందముఁ బొందిన వాడనై కావ్యరసమూర్తిదఁ బ్రీతి కలిగి యందు వని తాత్పర్యము.
పారాతరము.—భక్తి మతి నిర్మలవృత్తిగఁ జేయుచుండు మత్సరనిరంతరస్తరణ తత్పరభావము
కల్పిత — భక్తిక = భక్తితో; మతిక = మనస్సు; నిర్మలవృత్తిక = పరిశుద్ధ మగుభలంపు గలది
యగునట్లుగా; చేయుచుండుమత్సర...కల్పిత = చేయుచున్న నాయడుగుల యెడతెగనిస్తరణము
వందలియాసక్తి కలిగియుండుటచేత. ఇట్లు కష్టముచే అన్వయము సంభవించుచున్నది. కాని ఏకవా
క్యమునం దేకార్థము లగు నాత్మమతీశ్వరుల ప్రయోగము చింతనీయము. దీనికన్నను బ్రాచీన
పాఠము అక్షిప్తతరము.

17. పారాశర్యునికృతి = వేదవ్యాసునికావ్యము. ఆరాధ్యము = ఆరాధింపఁదగినది. తత్గౌర
వము = ఆభారతముయొక్క గొప్పతనమును. పాఠాం.—అఖండితబుద్ధిక.

18. విరిఁగింపక = చేయుటకు. దివురుట = కోరుట. భవ్యపురుషార్థ తరుపకృఁఫలము =
మంగళకరమయిన పురుషార్థము అను వృక్షముయొక్క ఫండినపండు. భారతమును దెనిఁగించుటచే
బురుషార్థసిద్ధి యగునని భావము. ఆలం. నిదర్శన.

19. అద్వివృతచన అమృతంబు = ఆయుత్తమమయినవచనము అనునమృతము. ఉల్లంబునక =
మనస్సునందు. పెల్లిగొనినక = ప్రపహింపఁగా. అప్రమేయ ప్రభావ అతీతుండు = కొలఁదిలేని ప్రభా
వముగలవారలను గూడ దాఁటినవాఁడు, అట్టివారికిని అందనివాఁడనుట. మహనీయమహిమ = గొప్ప
ప్రభావము. దొరకొనుటయుక = కలుగుటయు. అనంబు = ముఖమును. పాఠాం.—పునఃపునఃప్రణా
మంబులాచరించి = పెక్కుమాఱుటను స్కారములుచేసి. అప్రమేయ ప్రభావభావనాతీతుండు =
కొలఁదిలేని ప్రభావముగలవారితలంపునుగూడ దాఁటినవాఁడు.

20. భూరిభవత్ కాద్యణ్య క్షీర అంబుధిక = పాల సముద్రమువంటి గొప్పదైన నీదయచేత.
నాదుతుచ్ఛ చిత్తంబును = నాయొక్క యల్పపుష్కలమును గూడ. విస్తారమహితముగక = అభిళి

స్తారమహితముగ నునిచితి, వారయ నచ్చేరువు గాదె + యఖలాండపతీ: 20

ఉ. ఇంతకు నేర్చునీకు నొకఁయింతటిలోన మదీయవాణి న
త్యంతవిభూతిఁ బెం పెనఁగునట్టినినుం గొనియాడఁ జేత దా
నెంతయుఁ బెద్ద నీకరుణ + నిట్లు పదస్థుడ నైతి నింక జ
న్మాంతరదుఃఖము ల్దొలఁగునట్లు గఁ జేసి సుఖాత్ముఁ జేయవే. 21

వ. అని యుపలాలితుం డగుడింభండు కొలంది యెఱుంగక మహాపదార్థంబు వేడు
విధంబున బ్రహ్మానందస్థితిం గోరి సర్వాంగాలింగితమహీతలం బగునమస్కా
రంబు చేసిన సజ్జగన్నాథుండు. 22

గీ. జననమరణాదు లై ననంఁసారదుఃఖ, ములకు నగపడ కుండునిఁమ్మునకుఁ దెరువు
గనువెలుంగు నీ కిచ్చితి + ననఁగ లేచి, నిలిచి సంతోష మెద నిండినెలవుకొనఁగ.

వ. ఇట్లు మేలుకాంచి. 24

క. ఎలమియు నచ్చేరువును మది , నెలసి పొదల మానసమునఁ నెంతయుఁ బ్రో ద్దే
గలలోనఁ గన్న చందము, దలఁచుచు నుండితి సభక్తితాత్పర్యమునఁ. 25

వ. తదనంతగంబ. 26

ముచే నొప్పినది యగునట్లుగా. ఉనిచితివి = కావించితివి. అఖిల అండపతీ = ఎల్ల బ్రహ్మాండ
ములకును నాథుఁడా! నీ దయాత్మికయముచేత నాయల్పబుద్ధిని మిక్కిలిగొప్పగాఁ జేసితి వని తా.

21. ఇంతకు = నాతుచ్చ చిత్తమునుగూడ గొప్పగాఁ జేయుట కనుట. మదీయవాణి = నావా
క్కుచేత. అత్యంత విభూతిఁ = ఎక్కువ గొప్పతనమిచ్చేత. కొనియాడఁ జేత = స్తుతింపఁజేయుట.
ఎంతయుఁ బెద్ద = మిక్కిలి యధికమా? నాయల్పబుద్ధిని గొప్పగాఁజేసిన నీవు నావాక్కునుగొప్పగాఁ
జేయుట యెంత మాత్ర మని భావము. పదస్థుడ = గొప్ప స్థానమునందున్న వాడను. జన్మాంతరదుః
ఖముల్ = ఇతర జన్మములు అనుదుఃఖములు. సుఖాత్ముఁ = సుఖస్వరూపుని. చేయవే = పుష్క. చేయుము +
ఏ = సంప్రార్థనమున మువర్ణకమునకు పువర్ణము అదేశము. పాతాం: = ఎంతటి పెద్ద = ఎంతగొప్పతనము?

22. ఉపలాలితుండు = బుజ్జగింపఁ బడినవాడు. డింభండు = కుఱ్ఱవాడు. కొలంది = కక్షిని.
సర్వతంగ అలింగిత మహీతలంబు = అన్ని యవయవములచేతను గొంగిలింపఁబడిన భూప్రదేశముగలది.

23. జనన మరణ అదులు = పుట్టుక చావు మొదలుగాఁగలవి. అగపడక ఉండు ఇచ్ఛనకుఁ =
విషయము కానివోటికి, సంసారదుఃఖములు లేనివోటికి, మోక్షమున కనుట. కనువెలుంగు = చూచు
నట్టి జ్ఞానమును. ఎద = మనస్సునందు. నెలవుకొనఁగ = నిలువఁగా.

25. ఎలమియు = సంతోషమును. మది = బుద్ధియందు. ఎలసి = వ్యాపించి. పొదల =
ఓపుఁగా. ఏ. సభక్తితాత్పర్యమున = భక్తితాత్పర్యములతోఁ గూడినట్లుగా. పాతాం: = సరి యె
లసి పొదలుమానసమున = సమానముగా వ్యాపించి యొప్పునట్టి మనస్సునందు అని యర్థము. ఈ
పాదమునందు మది మానసము అను సమానార్థకపదములు రెంటి ప్రయోగము లేదు.

ఉ. ఇట్టిపదంబు గాంచి పరశమేశ్వరునిం గృతినాథుఁ జేసి యే
పట్టునఁ బూజ్యమూర్తి యగుఁ భారతసంహిత చెప్పఁ గంటి నా
పుట్టు కృతార్థతం బారసఁ బుణ్యచక్రతుండ నేన యవిభుం
గట్టెదఁ బట్ట మప్రతిమఁ కారుణికత్వమహావిభూతికిఁ.

27

ఉ. కూర్చుట నూత్న రత్నమునఁకుం గనకంబునకుం దగ జ్ఞనా
భ్యర్చిత మైన భారత మపారకృపాపరతంత్రవృత్తిమైఁ
బేర్చిన దేవదేవునకుఁ బ్రీతిగ నిచ్చుట సర్వసిద్ధి నా
నేర్చినభంగిఁ జెప్పి వరణీయుండ నయ్యెద భక్తకోటికిఁ.

28

వ. ఇది యనన్యసామాన్యకారం బగుపరమధర్మప్రకారంబు.

29

ఉ. కావున భారతామృతముఁ గర్ణపుటంబుల నారఁ గ్రోలి
యాంధ్రావలి మోదముం బారయుఁనట్లు గ సాత్వవతేయసంస్కృతి

27. ఇట్టిపదంబు = ఇట్టిగొప్పస్థానమును, కృతినాథుఁ = కృతిపతిని, ఏపట్టునఁ = ఏప్రకారమునందును, పూజ్యమూర్తి = పూజింపదగిన యాకారముగలది, భారతసంహిత = భారత మను నితీహాసమును, నాపుట్టు = నాజన్మము, కృతార్థతఁ = చేయబడిన ప్రయోజనము కలది యగుటను, పారసఁ = పొందెను, అవిభుం = ఆశ్రయభువును, హరిహరనాథు ననుట, ఆప్రతిమ కారుణికత్వమహావిభూతికిఁ - సాటిలేనిదయగలిగినవాడగుట యను గొప్పసంపదకు, పట్టముగట్టెదఁ అని యన్వయము.

28. తగఁ = ఒప్పునట్లు, జనఅభ్యర్చితము = జనులచేఁ బూజింపబడినది, అపారకృపాపరతంత్ర వృత్తిమైఁ = కడలేని దయ కధీనమయిన వ్యాపారముచేత, పేర్చిన దేవదేవునకుఁ = ఆతిశయించిన హరిహరనాథునకు, ఇచ్చుట-ఇది కర్తృపదము, నూత్న రత్నమునకుఁ = క్రొత్తమణికిని, కనకంబునకుఁ = బంగారమునకును, కూర్చుట-కూర్చుటవంటిది అని యర్థము, అలం, నిదర్శన, క్రొత్త రత్నమును బంగారముతోఁ గూర్చిన నెట్లు ప్రకాశించునో యట్లు భారతమున హరిహరనాథున కంకితము చేసినచో వన్నె కెక్కు నని తా, సర్వసిద్ధిఁ = అన్ని విధము లయిన సిద్ధిచేత, నా నేర్చిన భంగిఁ = నాయొక్క నేర్చిన విధమున, సర్వసిద్ధి నైన నేను నేర్చినవిధమున నని యైనం జెప్పనొప్పు, వరణీయుండఁ = శ్రేష్ఠుండను, భక్తకోటికిఁ = భక్తుల సమూహములలో, తగుఁ అనుసాతమునందుఁ గూర్చుటయై తగుఁ అని యన్వయము.

29. అనన్య సామాన్య ఆకారంబు = ఇతరులకు సాధారణము కాని ఆకారముగలది, పరమధర్మ ప్రకారంబు = ఉత్తమ మగుధర్మముయొక్క విధము, అనన్య సామాన్యకారణంబు, అనుపాత మనన్యకం బగుటచేతను అంత్యప్రాసభంగముచేతనం బరిత్యాజ్యము, అనన్య సామాన్య కరణంబు = ఇతరులకు సాధారణము కానిచేయుటగలది, ఇతరు లెవ్వరు చేయనిది యనుట, ఇందు సోపిత్యర్థము చెప్పబడుచున్నది, ప్రాసభంగము సమానము.

30. కర్ణపుటంబులఁ = చెవులు అను దొప్పలచేత, అరఁ = నిండునట్లు, ఆంధ్ర ఆవలి = ఆంధ్రుల సమూహము, పారయునట్లుగఁ = పొందునట్టి, సాత్వవతేయ సంస్కృతి శ్రీవిభవ అస్సు

శ్రీవిభవాస్పదం బయినచిత్తముతోడ మహాకవిత్వదీ

క్షావిధి నొంది వద్యముల ♦ గద్యముల స్రవీయించెదం గృతుల్.

30

వ. అని పూని యీదృశంబులగుపుణ్యప్రబంధంబులు దేవసన్నిధిం బ్రశంసించుటయు
నొక్కయారాధనవిశేషం బగుటంజేసి.

31

— (మ వ్యం త ము లు.) —

క. ఓంకారవాచ్యునకు నన, హంకారసిరూఢభావనారాధ్యునకున్

ప్రీంకారమయమనోజ్ఞా, లంకారోల్లాసనిత్యలాలితునకున్.

32

క. త్రిభువనశుకదృఢపంజర, విభవమహితునకు నమస్తవిష్టవనిర్దో

కభుజంగవతి కఖిలజగ, దభిన్నరూపునకు భావనాతీతునకున్.

33

క. శ్రుతిసీమంతమణికి నా, శ్రితవాంఛాపూర్తికరణచింతామణి కా

నలదురితతమోద్యుమణికి, గ్రతుభూషణమణికి లోకరక్షామణికి.

34

దంబు = వ్యాసుని స్మరణము అను సంపదయొక్క యతిశయమునకుఁ జోటు. చిత్తముతోడ = మనస్సుతో. మనస్సునందు వేదవ్యాసుని చక్కగా స్మరించి యనుట. మహాకవిత్వ దీక్షావిధి = గొప్ప కవిత్వదీక్షయొక్క విధమును. గృతుల్ = ప్రబంధములను. భారతము నాండ్రులు చదివి సంతోషించునట్లు వ్యాసులను మనస్సున ధ్యానించుచు కవిత్వదీక్ష నవలంబించి గద్యపద్యాత్మకముగాఁ బర్వములను రచించెద నని తా. పాఠాం. — సాత్యవతేయ సంస్కృత శ్రీవిభవాశ్రితంబు = వేదవ్యాసుని సంస్కృతగ్రంథముయొక్క లక్ష్యయొక్క విధవమును ఆశ్రయించినది యని యర్థము. సంస్కృతభారత తాత్పర్యమును పరిశీలించినది యనుట. ఇంతకన్నను వ్యాసుల స్మరణము చెప్పటయే సమచితము.

31. ఈదృశంబులు = ఇట్టివి. ఒక్క ఆరాధనవిశేషంబు = ఒకవిధమయిన పూజ.

32. ఓంకారవాచ్యునకున్ = ఓంకారమయొక్క యర్థ మయినవానికి. అనహంకార నిరూఢ భావనా ఆరాధ్యునకున్ = అహంకారములేని నిశ్చల మయిన ధ్యానముచేత నేవింపఁదగినవానికి. ప్రీం...లాలితునకున్ = ప్రీంకారమంత్ర రూపమయిన చక్కని యలంకారము గల యానందకర మయిన నిత్య మయిన సౌందర్యము గలవానికి. ప్రీమ్ అనునది మాయాబీజము. మాయావిశిష్టుడై భక్తుల కానందకరమయిన బ్రహ్మ విష్ణు శివాది దివ్యమంగళ సుందరరూపములు పొందినవాని కనుట.

33. త్రిభువన...మహితునకున్ = ముల్లోకములు అను చిలుకకు దిట్టమయిన గూటియొక్క యతిశయమువంటి యతిశయముచేత గొప్ప యయినవానికి, ముల్లోకములను దనయందు ధరించినవాని కనుట. సమస్త...పతికి = ఎల్లలోకములు అను మబుసమునకుఁ బాఞ్చజీవయైన వానికి, సమస్త లోకములను దన స్వల్పాంశముచే సృజించినవాని కనుట. అఖిల...రూపునకున్ = ఎల్లలోకముల కంటె వేఱుగాని రూపము గలవానికి, తానే జగద్రూపముగాఁ దోచుచున్నవాని కనుట. భావనా ఆతీతునకున్ = తలంపు నతిక్రమించినవానికి.

34. శ్రుతి సీమంతమణికి = వేదము అన్తనాయకకు పాపటమానికమయినవానికి, శ్రుతియందు ప్రీత్యావరోపము గమ్యము. వేదములచేఁబ్రతిపాద్యుడై వాని కలంకార మయిన వాని కనుట. ఆశ్రి

క. పరమేశమనిరతసంయమి, వరమాససకుముదహాసః పరసంచ

చురణనఖచంద్రికావి, స్ఫురణవిచిత్రకారశోభాఘ్ననకుఁ.

35

క. హరిహరనాథునకు మరు, త్సరిదాకల్పితమనోజ్ఞః చరణశిరస్సుం

దరమూర్తికి భావనత, త్వరచేతోయుక్తభక్తః పరతంత్రునకుఁ.

36

ప. ఏను విన్నపంబు చేయుతెఱంగు గా నంతస్సన్నిధిం గలిగించికొని యమృతహావా

కృంబునర్థంబు సంగతంబు చేసెద.

37

త...చింతామణికిఁ = భక్తులకోర్కెలపూర్తిచేయుటయందుఁ దలంపు మానిక మయిన వానికి. అనత దురిత ప్రమోద్యుమణికిఁ = మ్రొక్కినవారి సాపము అను చీకటికి నూర్యుడయినవానికి. క్రతుభూషణ మణికిఁ = యజ్ఞము అను నాభరణమునకు రత్న మయినవానికి, యజ్ఞముచే నారాధింపఁదగినవాని కనుట. లోకరక్షామణికిఁ = లోకముల రక్షించురత్నమయిన వానికి.

35. పరమ.....శోభాఘ్ననకుఁ—పరమ = ఉత్తమమయిన, శమ = ఇంద్రియ నిగ్రహము నందు, నిరత = అసక్తులయిన, సంయమివర = ఋషిశ్రేష్ఠులయొక్క, మానసకుముద = మనస్సులు అను తెల్లకలువలకు, హాస = వికాసమయొక్క, వరస = కలిగించునట్టి, చంచత్ = ఒప్పుచున్న, చరణన ఖచంద్రికా = పాదములయందలి గోళ్ల వెన్నెలయొక్క, విస్ఫురణ = మెఱయుటయొక్క, విచిత్ర = వింతయయిన, ప్రకార = విధములు గల, శోభా = కాంతులచేత, అఘ్ననకుఁ = ఒప్పినవానికి. ఋషులనునస్సులు అను తెల్ల కలువలను వికసింపఁజేయునట్టి పాద నఖచంద్రుల వెన్నెల గలవాని కనుట, ఋషులచేత ధ్యానింపఁబడినవాడై వారి కంతఃకరణశుద్ధి గలిగించువాని భావము, నఖచంద్రిక యనుచోట నఖమునందుఁ జంద్రత్వారోపము గమ్యము. పాఠాం.—మానస కమల హంస వరస = మనస్సులు అను కమలములకు నూర్యవ్యాపారమువంటి వ్యాపారముగల యని యర్థము, ఈ పాఠమునందు చంద్రికాత్వారోపము నిష్ప్రయోజన మగును.

36. మరుత్...మూర్తికిఁ—మరుత్సరిత్ = దేవతల యేటిచేత, మందాకినిచేత, ఆకల్పిత = అలంకరింపఁబడిన, మనోజ్ఞ = చక్కని, చరణ = పాదమును, శిరః = తలయునుగల, సుందరమూర్తికిఁ = చక్కని రూపము గలవానికి, గంగ పాదమునందును శిరస్సునందును గలవాని కనుట. విష్ణువు గంగను పాదమునందు పుట్టించినవాడను శివుడు గంగను శిరస్సునందు ధరించినవాడను గావున వారి యిద్దఱి వ్యాపారములును హరిహరనాథునియందుఁ జెప్పఁబడినవి. భావన...పరతంత్రునకుఁ—భావన = ధ్యానమునందు, తత్పర = అసక్తమయిన, చేతః = మనస్సుతో, యుక్త = కూడిన, భక్త = భక్తులకు, పరతంత్రునకుఁ = లోబడినవానికి, తమ్మ ధ్యానించుభక్తులకు వశ్యుడయినవానికనుట. హరిహరనాథునకుఁ—ప్ర్య. హరియును హరుడును హరిహరులు, హరిహరరూపుడయిన నాథుడు. ఓంకారవాచ్యునకుఁ అనునదిమొదలు ఇదివఱకు చెప్పఁబడిన పదము లన్నియు నీహరిహరనాథునకు విశేషణములు.

37. అంతఃసన్నిధికిఁ = లోపలసన్నిహితుఁ డగుటను. అమృతహావ్యంబు నర్థంబు = హరిహరనాథుడు కవిత్వో దనకంకితముగా భారతమును దెనిగింపు మనిచెప్పిన యాపూజ్యమయిన వాక్యము యొక్క యర్థమును. సంగతంబు = నెఱవేఱినదానినిగా. పాఠాం.—అమృతహావ్యంబు నర్థంబు = ఆ భారతముయొక్క యర్థమును. ప్రసక్తిచేతను దచ్చబ్రహ్మరస్యముచేతను సంగతకరణోక్త్యనురూపతచేతను పూర్వోక్తపాఠమే కవిసమ్మత మని గ్రహింపఁదగియున్నది.

క. శరణాగతసంక్రితభయ, హరణా సురనికరశేఖరాన్వమణి
స్ఫురణాపరిచయరంజిత, చరణా వనమాలికౌభుజింగభరణా. 38

క. అజగవశాఙ్గాలంకృత, భుజగర్వనిరస్తదైత్య భూమస్తుత్యా
త్రిజగద్ధారణనిత్యా, భుజగసమాచరితశయనభూషణకృత్యా. 39

క. జలనిధిహిమవద్యాధర, కలితజననకేళికాతుకవ్యక్తావ్య
క్తలలితసౌందర్యస్ఫుర, దలఘులనుస్త్రీసనాథ హరిహరనాథా. 40

వ. దేవా దివ్యచిత్తంబున నవధరింపుము. 41

38. శరణ ఆగత సంక్రిత భయహరణా = శరణుచొచ్చిన భక్తుల భయమును హరిగొట్టువాడా! సుర...చరణా—సురనికర = దేవతా సమూహముయొక్క, శేఖర = కిరీటము లంబలి, ఆన్వమణి = వెలలేని రత్నాలయొక్క, స్ఫురణా = కాంతివోడి, పరిచయ = సంబంధముచేత, రంజిత = ప్రకాశింపఁ జేయఁబడిన, చరణా = పాదములు గలవాడా! దేవతలచే నమస్కరింపఁబడునట్టి వాడా యనుట. అలం. పర్యాయోక్తము. వనమాలికౌ భుజంగ ఆభరణా = తోమా లెయుఁ బాములును భూషణముగాఁ గలవాడా! విష్ణువు తోమా లెను శివుఁడు సర్పములను భూషణముగా ధరించిన వారనుట. పాఠాం.—ఆన్వమణి = అన్యులు (పూజ) కొఱకయినది ఆన్యులు, పూజార్థ మియ్యఁదగినది యనుట, ఆన్యులు కానిది ఆన్యులు, ఇల్లు విరుద్ధాఙ్గ ప్రదముగుటచే నీపాఠ మప్రశస్తము.

39. అజగవ...వైత్య—అజగవ=పినాక ము ధనుస్సుచేతను, కాగ్గ = కాగ్గమును ధనుస్సుచేతను, అలంకృత = అలంకరింపఁబడిన, భుజ = చేతులయొక్క, గర్వ = గర్వముచేత, నిరస్త = జయింపఁ బడిన, వైత్య = రాక్షసులు గలవాడా! శివుని ధనుస్సునకు అజగవమనియు విష్ణు ధనుస్సునకు కాగ్గ మనియు పేరు, ఈరెండుధనుస్సులను ధరించి రాక్షసులను జయించినవాఁ డని భావము. భూమస్తుత్యా = ఆధిక్యముచే స్తుతింపఁదగినవాడా! భూమ—స్త్వ. బహుభావము, సర్వాధికుఁ డని స్తుతింపఁదగినవాఁడని భావము. త్రిజగత్ధారణనిత్యా = ముల్లోకముల ధరించుటయందు నిత్యుఁడయినవాఁ డా! ముల్లోకములకును నధిపానమయినవాఁ డనుట. భుజగసమాచరితశయన భూషణకృత్యా = సర్పముచేతఁ జేయఁబడిన పాన్పుయొక్కయు ఆభరణముయొక్కయుఁ గార్యము కలవాడా! సర్పము హరికి పానుపనియు హరునకు భూషణమనియు భావము.

40. జలనిధి...స్త్రీసనాథ—జలనిధి = సముద్రమువలనను, హిమవన్ భూధర = మంచుకొండ వలనను, కలిత = పొందఁబడిన, జననకేళి = పుట్టుక యను క్రీడయందలి, కాతుక = వేడుకచేత, వ్యక్త = కనఁబడినది యయిన, అవ్యక్త = వ్యక్తముకాని, లలిత = చక్కని, సౌందర్య = చక్కఁ దనముచేత, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, అలఘు = గొప్పదయిన, తను = దేహముగల, స్త్రీ = భార్యతో, సనాథ = కూడినవాడా! అవ్యక్త మయిన మాయ లీలావిగ్రహమున నావిర్భవింపఁ గోరి సముద్రమువలనను హిమవంతునివలనను లక్ష్మీరూపమును గోరిరూపమును గలిగి లీలాజన్మమును పొందఁగా అజ్ఞేవి భార్యగాఁ గలవాఁ డని తో.

గీ. కథ జగత్ప్రసిద్ధి ♦ గావునఁ బూర్వప, ర్వాక్యముక్తి చేయునట్టియెడల
యత్న మించుకంత ♦ యునినను వలవదు, వలసినట్లు చెప్పవచ్చి యుండు. 42

వ. ఇమ్మహాభారతంబు సమస్తదురితాపహంబును నభిమతశుభాపహంబును గావున
నొక్కమహాఫలంబు గోచరి జనమేజయుండు వ్యాసమహామునికాదుణ్యంబు వడసి
తదీయప్రియశిష్యుం డయినవైశంపాయనునివలన వినినకథ యగుటంజేసి తత్ప్ర
కారంబు నడపెద నది యెట్లనినఁ బరమపవిత్రు లగుపాండుపుత్రులచరిత్రంబుపా
ఖ్యానసహితంబుగా వ్యాఖ్యానంబు చేయుచుండ వారలననవాససమ్యగనుష్ఠా
నంబు సవిస్తరంబుగా విని జనమేజయుండు వైశంపాయనున కిట్లనియె. 43

చ. మహితసముజ్జ్వలాకృతులు ♦ మానధను జ్ఞానమాన్యు లంగనా
సహితము గాఁగఁ జేమిగతి ♦ సమ్యగుపాయనిగూఢవృత్తిమై
సహితుల కప్రభేద్యముగ ♦ నాపదుమూడవయేడు మత్పితా
మహులు చరించి రంతయుఁ గ్రమంబున నా కెఱుంగంగఁ జెప్పమా. 44

42. జగత్ ప్రసిద్ధి = లోకమునందుఁ బ్రసిద్ధిగలది. పూర్వపర్వ ఆర్థముక్తి = పూర్వపర్వ
ముల యభిప్రాయముతోడి మాణికను. అందఱును దెలిసిన కథ కావునఁ బర్వముఁ ప్రారంభించునపుడు
ముందటి పర్వముకథను ఎక్కువగాఁ జెప్పవలసినది లేదని తా.

43. సమస్తదురిత ఆపహంబును = సమస్తపాపములను బోగొట్టునదియును. ఆపహరంబును
అను పాతమునఁ బ్రాసభంగము. ఆభిమత శుభ ఆపహంబును = కోరఁబడిన మంగళముల
నిచ్చునదియు. కారుణ్యంబు = దయను. ఉష్ణాఖ్యాన సహితంబుగాఁ = ఉపకథలతోఁ గూడి
నట్లుగా. వ్యాఖ్యానంబు = చెప్పటను. వనవాససమ్యక్ ఆనుష్ఠానంబు = ఆడవియం దునికియొక్క
చక్కగాఁ జేయుటను.

44. మహిత సముజ్జ్వల ఆకృతులు = పూజింపఁబడినవియు మిక్కిలి యొప్పిదములునగు నాకా
రము గలవ రలును. మానధనుఁ = మానమే (చిత్తైన్నత్యమే) ధనముగాఁ గలవారలును. జనమా
న్యులు = జనులచేఁ బూజింపఁదగినవారును. మత్ పితామహులు = నాతాతలు, నాపూర్వులమట.
అంగనాసహితము గాఁగఁ = స్త్రీతోఁ గూడినట్లుగా. సమ్యక్ ఉపాయ నిగూఢవృత్తిమై =
మంచి యుపాయముగల రహస్యముయిన వ్యాపారముచేత. అహితులకుఁ = శత్రువులకు. అప్రభే
ద్యముగఁ = భేదింపరానిదియగు నట్లు; తెలియరానియట్లుగా ననుట, క్రియావిశేషణము. అప్రభే
ద్యులునను నను పాతమునందుఁ బదుమూడవ యేటికి విశేషణము, అప్పుడు పదుమూడవ యేటికిఁ
బదుమూడవయేటి చర్య యని లక్షణ కల్పింపవలెను. పాండవులు చౌపదితోఁగూడ శత్రువులకుఁ
దెలియనియట్లు అజ్ఞాతవాసము చేయవలసిన యాపదుమూడవసంవత్సరము నెట్లు గడపిరో నాకుఁ దెలుపు
మని తాత్పర్యము. ఇందు మహిత సముజ్జ్వలాకృతులు మొదలగు విశేషణములు అజ్ఞాతవాసము
అసాధ్య మని తెలుపునవియై సాభిప్రాయము లగుటచేఁ బరికరాలంకారము.

క. అని యడిగిన వైశంపా, యనుఁ డమ్మనుజేంద్రచంద్రుఁడనికొత్తుకృం

బునకలిమికిఁ దనహృదయం, బున గాఢాదతము భరితముగ నిట్లనియెన్. 45

వ. పాండవులు వనవాసంబు సముచితంబుగా జరపి పండ్రెండవయేటికడపటఁ జూచు ధర్మ దేవతాసమాగమం బయినం దత్ప్రసాదంబున నజ్ఞాతవాసంబునకు భంగంబు గాకుండునట్లుగా వరంబు వడసి యంతకు మున్ను తమవెనుక నడవులం దిరుగుచు నగ్ని హోత్రంబులఁ దోడన కొని వర్తిల్లుభూసురోత్తములు తమ్ముఁ బరివేష్టించి యుండఁ దా రనుష్ఠింపం బూనినపని వారల కెఱింగింపం దలంచి కరంబులు మొగించి సవినయంబుగా నిట్లనిరి. 46

సీ. తెల్లంబు గాదె మీఁ కెల్ల సుయోధను, చేసినదుష్టవిఁచేప్పితంబు

లకట మాతో మీరుఁ నడవుల నిడుమలఁ, బొందితి రొకభంగిఁ బోయెఁ గాలమిది పదుమూఁ డగుఁనేడు మా కజ్ఞాత, వాసంబు సలుపంగఁ వలయు నందు ధార్తరాష్ట్రులు నూతతనయసౌబలులును, జెఱుపన వేతురుఁ చిన్న సన్న యెఱిఁగి రేనిఁ జాలఁ నెగ్గు వాటిల్లు న, ట్లగుట మమ్ము నింకఁ నతిరహస్య వృత్తిమై నిరస్తవిఘ్నలరై చరి, యంపుఁ డని యనుగ్రహింపవలయు. 47

45. వైశంపాయనుఁడు—ఇతఁడు వ్యాస శిష్యుఁడు, జనమేజయునకు భారతకథను జెప్పినవాఁడు. అన్యుజ...కలిమికిఁ—అన్యుజ ఇంద్రచంద్రుఁ = ఆరాజశ్రేష్ఠుఁడయిన జనమేజయునియొక్క, అధికఁ జొత్తుకృంబున కలిమికిఁ = ఎక్కు దుత్సాహము కలిగియుండుటను, చొత్తుకృంబు + కలిమికిఁ = పక్షి సమాసమునందు నవర్ణాగమము వైకల్పికము, కలిమికిఁ—తృతీయాగమమున పక్షి. గాఢ ఆదరము = అధికమగు ప్రీతి. భరితముగ = నిండినది కాఁగా. అట్లు జనమే జయుఁ డడుగఁగా నారాజునకుఁ గథ వినుటయందు మిక్కిలి యుత్సాహము కలుగుటవలన సంతోషించినవాడై వైశంపాయనుఁ డిట్లు చెప్పెనని తాత్పర్యము.

46. ధర్మ దేవతా సమాగమంబు = ధర్మ దేవతతోడి మాడిక.

47. సుయోధను చేసిన దుష్టవిఘ్నేష్టితంబులు = దుర్యోధనుఁడు చేసినట్టి చెడుకార్యములు. పాతాం:—కుటిల విఘ్నేష్టితంబులు = కడకుత్పత్యములు, అనుప్రాసాలంకృత మగుటచేఁ బూర్వపాతమే కవిసప్తము. ఇడుమలక = కష్టములను. పదుమూఁడగు నేడు = పదుమూఁడు సంవత్సరములు ముగియునట్టియేడు, కరణమునకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షచే నిట ధాతుజన్య విశేషణ మయిన ఆగు అను నది యేడు శబ్దముతో సమసించెను, ఏయేటితోఁ బదుమూఁడగునో యాయేడు అని యర్థము. ఇట్లు వివక్షభేదముచేతఁ బూర్వజాఙ్గ మయిన యపగాగమము ఇటఁ బ్రయోగింపలేదు. అజ్ఞాతవాసంబు = తెలియఁబడని యునికి. అందుక = ఆయజ్ఞాతవాసమునందు. ధార్తరాష్ట్రులుక = ధృతరాష్ట్రునికొడుకులును. నూతతనయ సౌబలులును = కర్ణుఁడును శకునియును. చెఱుపక అ = చెఱుచుటకే. వేతురు = కొనియుందురు, వేచుధాతువు తద్ధర్మాగమము. సన్న = బాడను. ఎగ్గు = కీడు. వాటిల్లుక = కలుగును. అతిరహస్య వృత్తిమైక = మిక్కిలి రహస్యమయిన యునికిచేత. నిరస్తవిఘ్నలర వి = పొంగొట్టఁబడిన విఘ్నము కలవారలై.

వ. అని చెప్పి రట్టిసమయంబున ధర్మసందనుండు విషణ్ణహృదయుండై. 48

క. ఒకనాఁ డేమును నాపడ, లకు విడుచురఁ గాంచి విప్రులం జాట్టలఁ బెట్టుకొని సుఖముండఁ బడయును, మొకొ యిప్పొమెందుఁ గలదె * యొరులెవ్వరికిఁ.

వ. అని డగ్గుత్తిక వెట్టి దుఃఖపరవశుం డగుటయు సమస్తీనురవహులుం దమ్ములు సతని నాశ్వాసించుచుండఁ దత్సర్వముంబున నున్న ధౌమ్యుండు తదీయవిషాదాపనోద సంబు చేయం దలంచి యిట్లనియె. 50

— (ధౌమ్యుండు పాండవుల నూరార్చుట.) —

ఉ. ధర్మనిరూపకత్వమున * ధైర్యమున స్తహనీయవృత్తి సత్కర్తవిధిజ్ఞతం జతురతామహిమ స్తోభబుద్ధి నెవ్వరుక ధర్మజాపాటి గారి నఁగ * ధాత్రిఁ బ్రసిద్ధుండ నై నయట్టిని పేర్చికి నీడె దుర్దశలపెల్లునకు దురపిల్లు టారయక. 51

వ. అట్లుం గాక. 52

48. విషణ్ణహృదయుండై = దుఃఖమునొందిన మనస్సుగలవాడై.

49. ఏమునక = మేముగూడ. అపదలకుఁ = అపదలనుండి, పంచమ్యర్థమున పక్షి. విడుచురక = విడుదలను. చుట్టలక = రూ. చుట్టములను, ఇది అపు ప్రభృతులలోఁ జేరినది. ఉండక = ఉండుటను. పడయుదుము ఒకొ = పొందుదుమో. ఇప్పొము = ఇట్టికష్టము. ఒరులు = ఇతరులకు, పక్షి విశేషమునకుఁ బ్రథమ. మేము ఈయాభదలు తొలగి బ్రాహ్మణులతోను బంధువులతోను నుఖముగా నుండుకాలము వచ్చునో రాదో తెలియదు, ఇట్టికష్ట మితరుల కెవ్వరికిని లే దని తా.

50. డగ్గుత్తిక = గద్గదస్వరమును. దుఃఖపరవశుండు = దుఃఖముచేఁ బరాధీనుండు. అమృహీనురవహుక = ఆ బ్రాహ్మణోత్తములును. అశ్వాసించుచుక = ఊఁబడించుచు. తదీయ విషాద అపనోదనంబు = వానిచైన దుఃఖముయొక్క పోగొట్టుటను.

51. ధర్మ నిరూపకత్వమునక = ధర్మము నిర్ణయించువాఁ డగుటయందును. ధైర్యమునక = వికారహేతువు లున్నను వికారము నొందకుండుట ధైర్యమునఁబడును. మహనీయ వృత్తిక = ఉత్తమమయిన యాచారమునందును. సతీ కర్త విధిజ్ఞతక = మేలికర్తముల ప్రకారమును దెలిసినవాఁ డగుటయందును. చతురతా మహిమక = చాతుర్యముయొక్క యతీశయమునందును. దృఢబుద్ధిక = నిశ్చలమయిన బుద్ధియందును. ధర్మజాపాటి = ధర్మరాజునకు సాటి, పాటి-నిత్యైకవచనాంతము. ధాత్రిక = భూమియందు, నీచేర్చికిక = నీ గొప్పతనమునకు, దుర్దశల పెల్లునకుక = కష్టదశల యతిశయమువలన. దురపిల్లుట = తపించుట. ఈడు ఎ = తగినదా ? ధర్మనిర్ణయము మొదలగువానియందు నీయట్టివారు లే రని ప్రసిద్ధి నొందిననకుఁ గష్టము వచ్చినపుడు దుఃఖించుట యుక్తము కా దనితా.

52. అట్లుం గాక = అదియునుగాక.

- క. దేవతల కైన నొక్కొక, చో వలయున కేదె శత్రునూదనవిధికా
 లావాప్తికి మును దమన, ద్భావము లడఁచికొని యడఁగఁబడి యుండంగఁ. 53
- సీ. నిషధాద్రియం దనిమిషపతి ప్రచ్ఛన్న, సంచరణమున వర్తించుటయును
 నదితిగర్భంబున ధనతారమై వామ, నాకారమున హరి ధ యడఁగుటయును
 జననియూరుప్రదేశంబున నతినిగూ, ఘంబుగా నొర్పుండు ధ డాఁగుటయును
 ధేనుశరీరవిలీనుడై యజ్ఞాత, చర్య మార్తాండుండు ధ నలుపుటయును
 విసమె యిట్లు పడినవీరలు పదపడి, తమకు నగ్గ మైనతటి జయింప
 రెట్లు ప్రబలిత్రుల ధ నీవును నాపద, కోర్చి భంగపాటు ధ దీర్చికొనుము. 54
- క. అనవుడు నప్పలుకులు విని, తనచిత్తము కలఁకఱేఱి ధర్మతనూజం
 డనుజన్తులదెసఁ జూచిన, ననిలసుతుం డిట్లు లనియె ధ నాతనితోడఁ. 55
- మ. భవదాజ్ఞాదృఢబంధసంయమితశుంభద్యేగమై కాక నాఁ
 డవలీల న్నయర్జునద్విపము క్రోధావేశదుర్దాంతద

53. ఒక్కొక్కచో = ఒక్కొక్క సమయమునందు. శత్రునూదన విధికాల అవాప్తికి = శత్రువుల చంపుట యను కార్యమయొక్క సమయము పొందుటకంటె. తమ సత్భావములు = తమగొప్పతనములను. అడఁగఁబడి యుండంగఁ = అణగియుండుట. వలయున కేదె = వలయునే కదాయని యన్వయము. అడఁగఁబడి = ఇటఁ బడుస్వార్థము. పాతాం—అడఁచి యుండుగఁబడి = అణగి కొని కృశించి యని యర్థము. దేవతల గూడ శత్రువులను జయించుకాలము వచ్చునట్లు అడఁగి యుండిరి, ఇక మనుష్యు లట్లుండ వలయు నని వేఱచెప్పవలసినది లేదని తా. ఆలం. కావ్యార్థాపత్తి.

54. నిషధ అద్రియంతుఁ = నిషధవర్చితమునందు. అనిమిషపతి = దేవేంద్రుడు. ప్రచ్ఛన్నసంచరణమునక = రహస్యమయిన సంచరణముతో. వామన ఆకారమునక = వామనరూపముతో. హరి = విష్ణువు. జనని ఊరుప్రదేశంబునక = తల్లితోడ ప్రదేశమునందు. అతినిగూఢంబుగాక = మిక్కిలి రహస్యముగా. ఒర్పుండు = బడబాగ్ని. ధేనుశరీరవిలీనుడై = అనుదేహమునందు దాగినవాడై. అజ్ఞాతచర్యక = తెలియఁబడనియునికిని. మార్తాండుండు = సూర్యుడు. ఇట్లు పడినవీరలు = ఇట్లుకప్పములనుభవించిన యంద్రాదులు. పదపడి = పిమ్మట. ప్రబలిత్రులక = గొప్పశత్రువులను. అగ్గము = అనుకూలము. తటికై = సమయమునందు. ఎట్లు జయింపరు? అని యన్వయము. భంగపాటుక = అపమానమును. పాతాం—ప్రబలి = అతిశయించి.

55. తనచిత్తము = తనమనస్సు. కలఁకఱేఱి = ప్రసన్నతనొందఁగా. ధర్మతనూజండు = ధర్మరాజు. అనుజన్తులదెసక = తమ్ముల దిక్కును. అనిలసుతుండు = వాయుపుత్రుడగు భీముండు. భామ్యునిమాటలు విని ధర్మరాజు ప్రసన్నుడై తమ్ములను చూడఁగా భీముండు ధర్మరాజుతో నిట్లుచెప్పెనని తాత్పర్యము.

56. భవత్...వేగమై—భవత్ = నీయొక్క, అజ్ఞా = అజ్ఞయను, దృఢబంధ = గట్టికట్టుచేత. సంయమిత = చక్కఁగా నిలుపఁబడిన, శుంభత్ = అతిశయించుచున్న, వేగము వి = వేగము గలదై, నాడు—ద్యౌతసమయమునం దనుట. అర్జున ద్విపము = అర్జున డను నేమఁగు. క్రోధ...భంగికై—క్రోధ = కోపముయొక్క, ఆవేశ = పూనిక చేతను, దుర్దాంత = అణఁపరాని, దర్ప = అహంకారము

ర్షవిలాసోద్భటభంగి నే పడరి కాఁతవ్యాంబుజశ్రేణిఁ జి

క్కునడం జేయఁదె యొక్కప్రేల్పిడిన నీశకు స్వేడ్కు సంధిల్లఁగఁ.

56

ప. అనిన విని ధర్మనందనుండు తెలి వొందిన మొగంబుతోడ శిరఃకంఠంబు చేసె నట్టి సమయంబున నవ్విప్రు లందఱు నొక్కమొగిన మీతలంపులకు దైవం బనుకూలంబు గావుత మని పాండుపుత్తుల దీవించి పునర్దగ్ధనం బయ్యెడు మనుచు వీడ్కొని నిజస్థానంబులకుం జనిరి తదనంతరంబ బాహ్యపరివారం బెల్లను నముచితప్రకారంబున ఏవఱోలు వడసి తమతమపొందుపట్లకుం బోయిన.

57

ఉ. తమ్ములు ధౌమ్యుడు సత్తియుఁ † దాను రథంబులతోడఁ గ్రోశమా

త్ర మ్మొకచోటి కల్లఁ జని † ధర్మతనూభవుఁ డందు నాటిరే

యిమ్ముల నిల్చి వేగుటయు † నీస్థితకార్యము చేయఁగా విచా

రమ్మున నున్నచో నమర † రాజతనూభవుఁ జూచి యి ట్లనుఁ.

58

క. మన మేపురమును నీయం, గనయుం దో నరుగుదేరఁ † గా నెయ్యెడఁ బో

యిన నెఱుంగ కుండుదురె యీ, దినములు గడపంగ నెద్ది † దెఱుగ గయ్యెడునో.

యొక్క, విలాస = ఆతిశయముచేతను, ఉద్భట = భయంకర మయిన, భంగి = విధముచేత. ఏపు అవరి = విజృంభించి. సంధిల్లఁగఁ = కలుగునట్లు. ప్రేల్పిడి = నిమిషములానే. కారవ్య అంబు జ శ్రేణి = కారపులు. అను కమలముల సమూహమును. చిక్కుపడక చేయదు ఎ = కలియఁబెట్టుదా? అలం. రూపకము. ద్యూతకాలమునందు అర్జునుడు నీ యజ్ఞకుం గట్టునడి యుండెను గాని కానివో నప్పుడే కారపుల దండించి యుండు నని తాత్పర్యము.

57. తెలివి + బందిన — తెలివిశబ్దము ఏమ్యుదులలోఁ జేరినది. శిరఃకంఠంబు = తలయూచుటను, ఒక్కమొగి = ఒక్కమాటుగానే. కావుతఁ + అని — కావుతమని = అగుంకాక యని, ఆశీరర్థమున నచ్చుపరంబగునపుడు ద్రుతమునకు మకారము, ఇట్లు ఆయ్యెడఁ + అనుచు — ఆయ్యెడుమనుచుఁ. తత్ అనంతరంబు అ = అటుపిమ్మటనే. బాహ్యపరివారంబు = వెలుపలి పరిజనము.

58. సత్తియు = ప్రౌఢియు. గ్రోశమాత్రము = కోసుదూరముగలది, పశ్చి విశేషణ మగుటచేఁ బ్రథమ. నాటి రే = ఆరాత్రి, రేయి శబ్దము రూపాంతరము, కాలవాచక మగుటచేఁ బ్రథమ. ఇమ్ముల = మఱియుగా, ఈ యర్థమునం దీశబ్దము ద్వితీయా బహువచనాంతముగానే ప్రయోగింపఁబడి యున్నది. వేగుటయు = తెల్లవాఱఁగానే. ఈస్థితకార్యము = కోరఁబడినపనిని. విచారమున = ఆలోచనముతో. ఉన్నచో = ఉండునపుడు. అమర రాజ తనూభవు = అర్జునుని. పాండవులు ధౌమ్యుని తోను ప్రౌఢితోను రథములమీఁదఁ గోసుదూరము పోయి యుచ్చట నారాత్రి గడపి ప్రాతఃకాల మన నజ్ఞాతవాసమునుగూర్చి యందఱునాలోచించునపుడు ధర్మ రాజు అర్జునునితో నిట్లనియె నని తా.

59. ఈఁగంగనయు = ఈస్త్రీయును. తో = వెంట. ఎయ్యెడ = ఎచటికి. తెఱుగు = ఉపాయము. మన మయిచుగరమును ప్రౌఢియును గలసి యెచటికిఁ బోయినను జనులు మనలను చెరిసికొందురు కావున నజ్ఞాతవాసమున ఉపాయము తోఁపలే దని తాత్పర్యము. ...

వ. అనిన నతం డిట్లనియె.

60

గీ. ధర్మదేవత నీదున తత్కర్మమునకు, మెచ్చి మొంతయుఁ బ్రీతిమై ♦ నిచ్చినట్టి
వరము గలుగంగ మనమేమి వర్తనమున, నెచటనుండిన నొరులకు నెఱుంగనగునె.

వ. కురుదేశంబుచుట్లం బాంచాల చేది మత్స్య సాల్య విదేహ బాహ్లిక దశార్ణ శూర
సేన కళింగ మగధ దేశంబులు సుభిక్షంబులు జనాకీర్ణంబులు నతిస్థిరంబులునై ని
వాసయోగ్యత గలిగి యున్నయవి యని విండు వానియందు మీకుఁ జూడం బో
లిసయెడఁ దగినచందంబున నిలుచువారము గాక యనినఁ బ్రేయం బంది ధర్మనంద
నం డిట్లనియె.

62

క. అగు నది యట్టిద దైవము, దగ నిచ్చినయవ్వరంబు ♦ దప్పునె మనకుఁ
విగతభయవాసయోగ్యం, బుగ నెక్కడఁ చెప్పు మిపుడ ♦ పోవగ వలయుఁ.

గీ. నాకుఁ జూడ మత్స్య సరపతి సద్ధర్మ, వర్తి సుజనహితుఁ డావార్య బాహు
బలుఁడుఁ గాన నతని పాల నందఱుఁ దగ, వైనపనుల నిలుచు ♦ టభిమతంబు.

—* పాంచాలీపాండవులు తనతన మెలంగ వలయు పనుల నిశ్చయించుకొనుట. *

క. మనలోన నెవ్వఁ డెవ్వఁడు, పనివెంటను విరటుమనము ♦ వడయుద మది యె
ల్ల ను నేర్పరించి యందఱు, దనతనమది నున్న తెఱఁగు ♦ తథ్యము చెప్పుఁడా.

61. ఏమి వర్తనమునకు = ఏ నడవడితో. ధర్మదేవత నీకిచ్చిన వరము కలుదుకావున మన మెట్లై
చ్చటనుండినను నెవ్వరు నెఱుంగఁజాల రని తాత్పర్యము.

62. సుభిక్షంబులు = మంచిభిక్ష (అన్నము) గలవియు. జనాకీర్ణంబులు = జనులచే నిం
డినవియు. అతిస్థిరంబులు = మనసు నిలుకడగా నుండఁదగినవియు. విండు = ఆసు నీ ప్రాచీనులైన
యేకపదనాంత పాతమే సంస్కృతమున కనురూపము.

63. విగతభయవాసయోగ్యంబుగ = పోయిన భయముగలదియు వాసమునకుఁ దగినదియు
అని. విగతభయ + వాసయోగ్యంబు = విశేషభయపడకర్త ధారయసమాసము. ఒక్కవిడ = ఒక
చోటును. నీవు చెప్పినట్లే దైవవరంబు తప్పదు కావున మనకు భయము లేదు, భయములేక యుండఁ
దగినచో టాకటి చెప్పుము అచ్చటి కిపుడే పోవుక మని తాత్పర్యము.

64. మత్స్యసరపతి = మత్స్యరాజు, విరాటుఁ డనుట. సద్ధర్మ వర్తి = మంచిధర్మమునం గున్న
వాఁడు. అవార్య బాహుబలుఁడు = అడ్డగింపరానిచేతుల లావుగలవాఁడును. అతనిపాల = అదిరాట
రాజునొద్ద. తగవు = తగినవి, స్త్రీ సమ విశేషణ మగుటచే నేకపదము వైకల్పికము. అభిమతంబు =
ఇష్టము. విరాటుఁడు యోగ్యుఁడును గొప్పవాఁడును గావున నతనియొద్దఁ జేరుట నా కిష్ట మని తా.

65. ఎవ్వఁడు పనివెంటను = ఏవిధ మయిన కార్యముయొక్క విధముచేత. విరటు మనము = విరాటుని
మనస్సును. పడయుదము = పొందుదము. మది = మనస్సునందు. తథ్యము అ = నిజముగానే. మనలో
విరాటునొద్ద నెవఁ డేవనిచేయవలయునో యది నిశ్చయించి మీమీయభిప్రాయమును చెప్పుఁ డని తా.

ప. అనిన విని సవ్యసాచి సవిత్కంబును సవిషాదంబును సకారవంబునుగా నతని నుప
లక్షించుచు ని ట్లనియె. 66

సీ. మహనీయమూర్తియు † మానవైభవమును, సౌకుమార్యంబును † సరళతయును
మార్దవంబుఁ బ్రభుత్వమహిమయు నపగత, కల్తషత్వంబును † కారవంబు
శాంతియు దాంతియుఁ † జాగంబు భోగంబు, గాద్యణ్యమును సత్యసారతయును
ధర్మమయక్రియాతత్పరత్వంబును, గీర్తిధనార్జనక్రీడనంబుఁ
గలిగి జనుల నేలఁ † గాని యెన్నండును, నొరులఁ గొల్చి తిరుగ † వెరవు లేని
యట్టిసీపు విరటు † నెట్టిచందంబున, ననుసరించువాడ † వధిప చెపుమ. 67

క. అనినం దమ్ముని నెమ్మన, మునఁ బుట్టినవగపు భావమున నెఱిగియు గీ
టునఁబుచ్చుచుఁ బ్రస్తుతకా, ర్యనిరూపణదశ మెఱయఁ గ † నతఁ డిట్లనియె. 68

క. సన్నాన్వసివేషమున రా, జన్మనిఁ గని యెపుడుఁ గొలిచి † సభ్యత్వమునఁ

66. సవ్యసాచి = అర్జునుడు. సవిత్కంబును = సందేహముతోఁ గూడినట్లుగాను. సవిషాదం
బును = దుఃఖముతోఁ గూడినట్లుగాను. సకారవంబునుగా = గొప్పతనముతోఁ గూడినట్లుగాను.
ఉపలక్షించుచు = చూచుచు.

67. మహనీయ మూర్తియై = పూజ్యమయిన యాకారముచు. మానవైభవమును = మానము
యొక్క యతిశయమును. సౌకుమార్యంబును = సుకుమారభావమును. సరళతయును = కపటము లే
కుండుటయును. మార్దవంబు = మొత్తదనమును. సౌకుమార్యము దేహధర్మముగాను మార్దవంబు
మనోధర్మముగాను గ్రహింపవలెను. ప్రభుత్వమహిమయు = దొరతనముయొక్క యతిశయమును.
అపగత కల్తషత్వంబును = పోయినపాపము గల్గవాఁ డగుటయును. శాంతియు = అంతరింద్రియ
నిగ్రహమును. దాంతియు = బహిరింద్రియ నిగ్రహమును. చాగంబు = ఈవియు. భోగంబు =
సుఖమును. సత్యసారతయును = సత్యముచేత శ్రేష్ఠుఁ డగుటయును. ధర్మమయక్రియా తత్పరత్వం
బును = ధర్మముచే నిండిన కర్మములయందు దాసక్తిగలవాఁ డగుటయును. గీర్తిధన అర్జన క్రీడనంబు =
గీర్తి యను ధనముయొక్క సంపాదించుట యను విహారమును. కాని = కాక. వెరవు = నేర్పు. అధి
ప = రాజు! ధర్మరాజు సంభోధనము. సీపు చక్కదనము లో నగుగుణములు గలిగి ఎల్లపుడును
జనులను ఏలుచుంటివి కాని యుత్తరలను గొలిచినవాడవు కావు, అట్టి సీపు విరాటరాజు నెట్లు కొలు
వఁగలవో చెప్పుమని తాత్పర్యము.

68. తమ్ముని నెమ్మనమున = తమ్ముఁ డయినయర్జునుని నిండుమనస్సునందు. వగపు = దుఃఖ
మును. భావమున = మనస్సునందు. గీటునఁ ఫుచ్చుచు = అలత్యము చేయుచు. ప్రస్తుతకార్య
నిరూపణదశ = ప్రకృతతల పనియొక్క నిశ్చయించు నవస్థ. మెఱయఁగఁ = ప్రకాశింపఁగా. అర్జు
నుని మాటలు విని ధర్మరాజు అర్జునుని మనస్సులోనిదుఃఖము నెఱిగియు దానిని లత్యమునీయక జరు
గవలసిన కార్యముం గూర్చి యిట్లు చెప్పె నని తా.

69. రాజన్యని = రాజశ్రేష్ఠుఁ డయిన విరాటుని. సభ్యత్వమున = సభ్యుడ నగుటచేత,
సభ్యుడు-వృత్తి. సభ్యుఁడు సాధువు. మాన్యుడను వి = పూజ్యుడనై. పుణ్యకథానిన్యాసము =

మాన్యుడనై పుణ్యకథా, విన్యాస మొనర్చు నతని వేడుకకుఁ దగ్గఁ.

69

క. శ్రౌతస్సార్థనిమిత్త, జ్యోతిర్విద్యలు గ్రహించి యోగ్యసమయసం
జాతప్రాగల్భ్యుడనై, చాతుర్యము మెఱసి మానసం బలరింతుఁ.

70

క. ఆతనితో నొక్కొకమది, కౌతూహలవృత్తికిం దంగం దొడఁగి మృదు
ద్యూతంబునఁ గ్రడింతుం, జేతోముద మొదవ నక్షశితౌప్రాధిక్.

71

గీ. మణిమయమ్ములుగలధౌతమయములునును, వర్ణమయములునాదిగా వలయునట్టి
యడ్డసాళులు గలవు నాశకభిమతముగ, వానింగొనిపోయి చూపుదువరుసతోడ.

ప. మఱియు నవసరోచితంబు లగువినోదంబులం బ్రమోదంబు పుట్టించుచుఁ బ్రసాదం
బునకుం బాత్రభూతుండ నయి కంకుం డనునామధేయంబు ధరియించి చరి
యింతు నయ్యర్హ్యశ్వరుండు మత్సూర్వవర్తనం బరసేసేని ధర్మపుత్రితోడిమైత్రి
గలిగి యతనిపాల వసియింతు ననం గలవాడ నని చెప్పి యనిలతనయు నిరీక్షించి

పవిత్రము లగు కథలు చెప్పటను. సన్నాస్త్రినిజేషమతో సభయంచ విరాటరాజునకుఁ గథలు చెప్పదు
నతని సంతోషపఱచుచుండు నని తా. సన్నాస్త్రిని శబ్దమునందు సమానము లగు రెండు నకారము లు
న్నను సమాన హల్లులగుటచేఁ బ్రాసంబునఁ దిక్కినచో నట్లు లేకపోవుట దోషము కాదు.

70. శ్రౌతస్సార్థ నిమిత్త జ్యోతిర్విద్యలు = శ్రౌతము స్సార్థము శకునము జ్యోతిషము ఆసు విద్య
లను, శ్రౌతము-శ్రుతి (వేదమున) యందుఁ జెప్పఁబడినది. స్సార్థము-స్వృతులయందుఁ జెప్పఁబడిన
ది. గ్రహించి = తెలిసి. యోగ్యసమయ సుజాత ప్రాగల్భ్యుడనై = తగిన సమయములయందుఁ
గలిగిన ప్రతిభగలవాడనై. చాతుర్యము = నేర్పును, మెఱసి = వెల్లడిచేసి. మానసంబు = మనస్సు
ను. అలరింతుఁ = సంతోషపఱచును. నేను శ్రౌతము మొదలగు విద్యలు నేర్పినవాడ నగుటచే నా
యాసమయములందుఁ దగునేర్పుతో నారాజును సంతోషపఱచెద నని తా.

71. కౌతూహలవృత్తిక్ = కౌతూహలము అను మనోవృత్తికి, వేడుక కనుట. మృదుద్యూ
తంబునఁ జయింపవలయు నను పట్టుదలలేని జూదముచేత. చేతోముదము = మనస్సునకు సంతోష
ము. ఒదవఁ = కలుగునట్లు. అక్షశితౌప్రాధిక్ = పాచికలయందలి నేర్పుయొక్కయతిశయము
చేత. పాఠాం.—అక్షశిల్పప్రాధిక్ = పాచికల విద్యయందలి నేర్పుచేత. ఒక్కొక్కప్పుడు విరాటరా
జు మనస్సునకు సంతోషము గలుగునట్లు నేర్పుతో జూదమాడెద నని తా.

72. మణిమయములక్ = రత్నాలచేఁ జేయఁబడినవియును. కలధౌత మయములును = వెండిచేఁ
జేయఁబడినవియు. సువర్ణమయములక్ = బంగారుచేఁ జేయఁబడినవియును. వలయునట్టి అడ్డసాళు
లు = కావలసినట్టి పాచికలు. అభిమతముగఁ = ఇష్టమగునట్లు. రత్నములు మొదలగువానిచేఁ జే
యఁబడిన పాచికలు నాయొద్ద నున్నవి, వానిం గొనిపోయి విరాటరాజుఁ జూపెద నని తా.

73. ఆపసరఉచితములు = సమయమునకుఁ దగినవి. ప్రమోదంబు = సంతోషమును. ఆయ్యు
ర్హ్యశ్వరుండు = ఆ పుణ్యమేఠుడు. మతో పూర్వవర్తనంబు = నా తొల్లింటి వృత్తాంతమును. అనిలతన

తత్కాలజనితం బయినభేదంబునం దొరగ సమకట్టుబాష్పజలంబులు మగుడ
నింకించుచు నిట్టూర్పు లడంచి ధైర్యం బవలంబించి యిట్లనియె. 73

సీ. కడిమిమై సౌగంధికమున యత్కులమున, మడచి కృష్ణకుం బువ్వు * లట్లు దెచ్చె
గివ్విరదానవు * నమ్మెయి నిర్జించి, విగతకంటకముగా * వించె వనము
బకడైత్యుం దొడరి యా * భంగి రూపఱ జేసి, రక్షించె నేకచ * క్రాపురంబు
నప్పటఁ బ్రబలు జటాసురు నడరి దం, డితుఁ జేసి మనలఁ బెట్టించికొనియె
నితఁడు పుట్టినకోలెను * నెనక మెనఁగ, దర్పమునన వర్తిలై ను * దగ్రమూర్తి
యకటయొరుచి త్తమున కెక్కు * నట్లుగాఁగ, మెలఁగియేమివిధంబునఁ * గొలుచువాఁ
వ. అనిన భీమసేనుం డిట్లనియె. [దు.

గీ. ఏను వంటలవాడ నై * యానరేంద్రుఁ, గొలిచి గరగరగాఁ గూడు * గూర చిత్త
మునకు వచ్చినచందంబు * నన యొనర్చి, నేర్చి మెలఁగుదుఁ గరము వి * నీతి మెఱసి.

ఉ. ఆఱురసంబులం జవుల * యందలిక్రొత్తలు పుట్ట నిచ్చులు

వే తొకభంగిఁ బాకములు * విన్నను వొప్పఁగ సంఘటించి న

స్నేహఁగ బాససీని నొక * నిం బురిఁ గాననియట్లు గాఁగ మే

గాఱియ వెట్టి యైన నొడి * కంబుగ వండుదు నెల్లకూరలు.

77

యఁ = భీముని తత్కాల జనితంబు = ఆకాలమునఁ గలిగినది. సమకట్టు బాష్పజలంబులు =
ప్రయత్నించు కన్నీళ్లు.

74. కడిమిమై = పరాక్రమముచేత. సౌగంధికమునఁ = సౌగంధిక పుష్పములు గల కొలని
నుండి, సుగంధము గలది సౌగంధికము-ఎఱ్ఱగలువ, సౌగంధికములు గల కొలను సౌగంధికము, మత్స్య
ధీయును అచ్చిత్ర్యయును. కృష్ణకుం = చౌపదికి. కివ్విరదానవుఁ = కివ్విరుఁ డనురాక్షసుని.
విగతకంటకముఁ = పోయిన శత్రువులు గలదానినిగా. రూపఱ = రూపు చెడునట్లు. అప్ప
టఁ = అప్రకౌరముగా. పెట్టించికొనియె = విడిపించుకొనెను. పుట్టినకోలెను = పుట్టినది మొదలు. ఎనక
ము = పరాక్రమము. ఉదగ్రమూర్తి = ఉత్తమ మయిన రూపము గలవాఁడు.

76. వీనీతి = విషయము. మెఱసి = చూపి. నేను చక్కఁగా వంటచేసి విషయము గలిగి విరాట
రాజును మెచ్చించెద నని తాత్పర్యము.

77. చవులయందలి క్రొత్తలు = క్రొత్తరుచులు, నిచ్చులు - ఎల్లపుడును. వేతొకభంగిఁ =
వేఱైనఓడమున, ఇతరులకుఁ దెలియని విధమున ననుట. విన్ననువు = నేర్పు. సంఘటించి = కూర్చి.
మిఱఁగఁ = అతీశయించుటను. బాససీనిఁ = వంటవానిని. పురిఁ = పట్టణమునందు. మే =
దేవాదును. కాఱియవెట్టి ఐనఁ = కష్టపఱచి యైనను. ఒడికంబుగఁ = మనోహరముగా. నేను
నావంటివంటవాడు లేఁ డని తోచునట్లు మిక్కిలి రుచిగాఁ గూరలు మొదలగువానిని వండిపెట్టెద
నని తాత్పర్యము.

వ. ఇట్లు నానాప్రకారంబుల నతనిమన్నన వడయుచు నలలుం దనునామధేయంబు
 వహింతు నమ్మహిషతి నీ నెవ్వరివాడ వని యడిగెనేని బాండవగ్రజునకు బాస
 సంబు సేయుదు ననం గలవాడ ననిన విని ధర్మతనయుం దవ్త్తాటలకు సమ్మతించి
 బీభత్సు విషించి ఘూర్ణమానమానసుండగుచు ని ట్లనియె. 83

ఉ. బాండవ మేచ్చె చేతతలుః * గాననియ్యిన్వరుఁ గాంచె చోర్బలో
 ద్దండమహానురప్రతితిదర్శ మడంచె ప్రియం బొనర్చి యా
 ఖండలుఁ దున్నగద్దెయసఃగంబున నుండె మహానుభావుఁ డీ
 తం డొకమస్తు్యఁ జేరి యనుదాత్తత నెవ్వయిఁ గొల్చువాఁ డొకో. 84

క. అనుమాటలు విని సంక్రం, దననందనుఁ డిట్టు లనియె * దైవంబుకతం
 బున నాకు నొక్కచండం, బను నయి యున్నయది దీని * నోఁ గా దనుఁడా. 85
 వ. అమరనగరంబున కరిగినయెడ నూర్వశి నన్ను నపుంసకుం గా శపియించిన నాకు
 నాకేసుండు శరణించి యీశాపథలంబు భవదజ్ఞాతవాసవత్సరంబున ననుభవించి
 తదనంతరంబున శాపమోక్షంబు వడయు మని దీవించెం గావునఁ బేడితనంబు
 దాల్చి బాహులదీర్ఘత్వంబునకు గుణకిణంబులకుఁ గంచుకంబును శంఖవలయంబు
 లును మాటు చేసికొని విరాటుకడకుం జని. 86

క. ఉత్తమకన్యాజనులకు, నృత్తము గలపంగ నాకు * నేర్పు గలదు త
 ద్వృత్తమునకు ప స్నేలుము, చిత్తమునకు నెక్కఁ బనులు * చేసెద సందుక.

83. బాససంబు=తుంటును. బీభత్సుకాండ అర్జునుని. ఘూర్ణమానమానసుండు = తిరుగుడు వడు
 చున్న మనస్సుగలవాఁడు.

84. ఖాండవము=ఖాండవ మనువనమును. ఏర్చెకా=కాల్చెను. చోర్బల ఉద్దండమహత్ అమర
 ప్రతి దర్శము=చాతుర్యముచేభయంకర లంబున కాలకేయ నివాతకవచు లను రక్కసులసమూహము.
 యొక్క గర్వమును. అఖండలుండు=ఇంద్రుఁడు. అనుదాత్తతకా=తక్కువతనముచేత. ఖాండవనమును
 దహించినవాఁడును శివుని మెప్పించినవాఁడును కాలకేయ నివాతకవచులం జయించి ఇంద్రుని యర్ధా
 సనమునఁ గూర్చున్నవాఁడు నగు నీయర్జునుఁ డొకమనుష్యునియొద్ద నెట్లు సేవచేయు నని తా.

85. సంక్రందన సందనుండు=ఇంద్రునికుమారుఁ డయిన యర్జునుండు. అమాటలువిని యర్జునుఁ డి
 ట్లనియె. దైవశంబున నాకును నొకయుపాయము గలిగియున్నది. అది సరియో కాదోచెప్పుఁ డని తా.

86. అమరనగరంబునకుకా=స్వర్గమునకు. నాకేసుండు=ఇంద్రుండు. బాహులదీర్ఘత్వంబునకుకా=
 భుజములయొక్క నిడుదతనమునకు. గుణకిణంబులకుకా=అల్లెత్రాటిచేఁ గలిగిన కాయలకు. కంచుకంబు
 ను=అవికయును. శంఖవలయంబులును = శంఖముచేఁ జేయఁబడిన గాజులును. క్రమాన్వయము.

87. నృత్తము = అటను. తత్ వృత్తమునకుకా = ఆకార్యమునకు. నేను గన్యకలకు నాటను
 నేర్పుదును అపనికి నన్నంచు కొమ్మని చెప్పుదు నని తాత్పర్యము.

క. అని కొలిచి యే బృహన్నల, యనునామముతోడఁ గన్యకాంతఃపురవ
ర్తన మొనరించుచు లాసిక, తనమున నిపుణుండ నై యతని మెప్పింతుఁ. 88

క. మానవపతి న న్నెక్కడి, దానవు నీ వనియె నేని ధ్రువాదికడ న
మ్మానము వడసి మెలంగుదు, నానగరున నృత్తగురువఁ ననఁ గలవాడఁ. 89

గీ. అనిన నిది వోలు నని యయ్యకొని యజాత, వైరి యల్లన నకులునివలను చూచి
నెమ్మనమ్మన సుమ్మలికమ్ము గదుర, నెలుఁగుచందము వేఱుగా నిట్టులనియె.

ఉ. బప్పెడుమేనుఁ బెంపు గలఁయుల్లము నాగరకంపుఁజందముం
డెప్పక చూప కీతనివిశేషము దెల్పెడుఁ గొల్పు పెంతయఁ
డెప్పర మేమి చేయుదుఁ గడిందివిచారము వుట్టె నెట్లీతం
డప్పరి సంచరించు నొకొ యన్య లెఱుంగక యుండునట్లుగఁ. 91

వ. అనిన నప్పలుకులు విని నకులుం డిట్లనియె. 92

గీ. అశ్వశిక్షకుండఁ నయి మత్స్యభూవిభుఁ, గొలుచువాడ గుఱ్ఱములకు వలయు

88. కన్యకా అంతఃపుర వర్తనము = కన్యకలయొక్క లోపలియింటియందుండటము. లాసిక తత్వమునఁ = ఆటకత్తై తనమునందు. నిపుణుండనై = నేర్పరినై. నేను బృహన్నల యను పేరుతోఁ గన్యకాంతః పురమునందు దాటకత్తైనై యుండెనని తా.

89. మానవపతి = రాజు. పాఠాం.—నగళులక. విరాటుఁడు తొల్లి నీ వెక్కడ నున్నదాన వని యడిగినయెడ ధ్రువాదికడ నున్నవాడ ననియు ధర్మరాజునగరున నృత్తాచార్యుడ ననియుఁ జెప్పదు నని తా.

90. పోలుక = తగును, ఉత్తలికమ్ము = దుఃఖము. ఎలుఁగుచందము = కంఠస్థనియొక్క విధము. వేఱు = భిన్నము. అర్జునునిమాటకంగీకరించి ధర్మరాజు నకులుని దిక్కుజూచి దుఃఖితుండై డగ్గరికత్తితో నిట్లనియె నని తాత్పర్యము.

91. బప్పెడుమేనుక = చక్కనిశరీరమును. పెంపు = గొప్పతనము. ఉల్లముక = మనస్సును. నాగరకంపుచందముక = నాగరకుని విధమును, నగరమునందుఁ బుట్టినవాఁడు నాగరుఁడు, నాగరుడే నాగరకుఁడు. విశేషముక = గొప్పతనమును. డెప్పరము = అశక్త్యము. కడిందివిచారము = గొప్పచింత. ఈతనియావము మొదలగు వానిచేత నీతఁడు గొప్పవాడని స్పష్టముగాఁ దెలియవచ్చును. కాబట్టి యితరులెఱుంగకుండ నాపట్టణమునందు దీతఁడు కొల్వొనయుట మిక్కిలి కష్టమని తాత్పర్యము. పాఠాం.—నాగరికంపుఁజందముక. నాగరికుడనఁగా నగరమునందు నియుక్తుడయిన తలారివాడని యర్థము, కాబట్టి యిటు నాగరికశబ్దము విరుద్ధార్థక మగుటచే నగ్రాహ్యము.

92. అశ్వశిక్షకుండను అయి = గుఱ్ఱములకు విద్య నేర్పువాడనై. నెలుగుకులు = అర్జునునికులు అని విధములను. రూపుగాక = నిశ్చయముగా. నేనుగుఱ్ఱముల విషయమంతయుఁ దెలిసినవాడనగు

తెఱుగు లెల్ల జూచి ♦ యెఱుగుదు మాపు గా, నరయ నేర్తు వాని ♦ ననుదినంబు.
 సీ. గోడిగజాతిలోఁగొడమపెంటుల నేర్చి, మాపుల హత్తించుమాన్దవంబుఁ
 ద్రాడులఁ బట్టంగఁ ♦ డజీ యెనకొడమల, సంచు లెఱింగి శిశింపునేర్పుఁ
 గల్గొలఁ బడిలంబు ♦ గానిగుఱ్ఱంబులఁ, గ్రోత్తముట్టున కియ్యకొలుపువెరవుఁ
 బెనఁగుశూకలముల ♦ బిరుదుతనంబున, జలము డింపక తీర్పు ♦ జాలుటయును
 నలవరించినవాడ లా♦యముననున్న, యచ్చుడుదొసఁగించుకయులేని♦యట్లు గాఁగ
 మాటిమాటికిఁ బరికించి ♦ మందజీల, కెల్ల నూఱుట యగుచు వర్తిల్ల నేర్తు. 94
 క. దామగ్రంథి యనఁగ నొక, నామము వెట్టుకొనువాడ ♦ నాతొంటివిధం
 బామనుజేశ్వరుఁ డడిగిన, నే మొకడవాడ నందు ♦ నిది తెఱుగ గథిపా. 95
 క. అనినఁ గడు లెస్స యని నె, మ్మనమున నూఱిడి విభుం డమానుష తేజో
 ధనుఁ డగుసహదేవుని గనుఁ, గొని యిట్లను వగలు మిగిలి ♦ కొందలపఱుపక.

టచే విరాటునియొద్ద గుఱ్ఱములకు శిక్ష నేర్పుకొలుపు చేసెదనని తాత్పర్యము. పాఠాం.- చాల నెఱుఁ
 గుచక = చక్కఁగా నెఱుఁగుచును.

94. గోడిగజాతిలో = గుఱ్ఱపుజాతిలో. కొడమపెంటులక = ఈదైనయాఁడుగుఱ్ఱములను.
 వీర్చి = వీర్పరించి. మాపులక = మగగుఱ్ఱములను. హత్తించుమాన్దవంబుక = కూర్చునట్టి మెత్తఁ
 దనమును. పట్టంగక = పట్టుటకు, కొడమలక = పిల్లలను. సంచులు = జాడలను. ద్రాడులచేగట్టుట
 కీదైనగుఱ్ఱపుఁబిల్లలను బట్టి వానిజాడల తెలిసి మరపుట యందుసామర్థ్యము నని తా. కల్గొలక = కల్గె
 ములచేత. పడిలంబు = భద్రము. గ్రోత్తముట్టునకు = గ్రోత్తతాఁకుడునకు. ఇయ్యకొలుపు వెరవుక = మర
 గించునట్టియుపాయమును. కల్లెములకొర్వనిగుఱ్ఱములనువానిగ్రోత్తతాఁకుడున కొర్చునట్లు చేయుటయని
 తా. పెనఁగు శూకలములక = ఎగురునట్టి చెడగుఱ్ఱములను. బిరుదుతనంబునక = సామర్థ్యముచేత.
 చలము = పట్టుదలను. డింపక = విడువక. తీర్పుక = చక్కఁబఱచుటకు. జాలుటయును
 లోఁబడునట్లు చేయుసామర్థ్యము నని తా. అలవరించినవాడక = నేర్చినవాడను. దొసఁగు =
 ఆషద, పరికించి = విచారించి. మందజీలక = గుఱ్ఱపువాండ్రకు. లాయములోని గుఱ్ఱపువాండ్రకు
 ననుహలముగా నుండు నని తాత్పర్యము.

95. దామగ్రంథి-పుర్వ. పలుపులముడుచువాడు. తొంటివిధంబు = మునుపటివృత్తాంతమును.
 మొకడవాడక = మొయొద్దనున్న వాడను. తెఱుగు = ఉపాయము. అధిపా! ధర్మరాజు సుభో
 ధనము. నేను దామగ్రంథి యనుపేరుపెట్టుకొనినాపూర్వవృత్తాంతము విరాటుఁడడిగినయెడ ధర్మరాజు
 వొడ్డనున్న వాడ నని చెప్పుచు నని తాత్పర్యము.

96. విభుండు = ధర్మరాజు. అమానుషతేజఃధనుడు = మనుష్యసంబంధి గాని తేజస్వీధనము
 గాఁగలవాడు. వగలు = దుఃఖములు. మిగిలి = అతిశయించి. కొందలపఱుపక = కలఁతపెట్టఁ
 గా. ధర్మరాజు నవలని మాట కంగీకరించి గొప్పతేజస్సుగల సహదేవుని జూచి దుఃఖముతో నిట్లు
 చెప్పెనని తాత్పర్యము.

చ. అకుటిలుఁ డార్జనమ్ముతుఁ డహంకృతిమానుఁడు నీతినిర్మలా
త్మకుఁ డనవద్యశీలుఁడు సభర్తుఁడు శాంతిఁడు గొంతి ముద్దుసే
యుకొడుకు మేను లేత దనఁయుల్లము మెత్తన యట్టియీతఁ డె
ట్లొకొ యెరు నాశ్రయించు విధి ధి యొప్పదె యెచ్చె నెట్లు సేయఁ గన్. 97

క. అనుడు నతఁడు దనచిత్తం, బునఁ దోచినవిధము ధర్మపుత్త్రినితో ని
ట్లని చెప్పె నాతనికిఁ బు, ట్టినయత్తలపాటు కొంత ధిండువడం గన్. 98

క. కీలారితనమునకు నేఁ, జాలుదు నని కొలిచి మత్స్యశివనపాలుకడన్
మే లగునడవడిఁ దంత్రీ, చాలుండనువేరితోడఁ బరఁగును నధిచా. 99

నీ. వంజల నైనను ధి వల నేర్పడఁగ నొక, భంగిఁ జేపఁగఁ జేసి ధి చాలుకొనఁగ
బడుగుల నైనను ధి బాటించి పరికించి, గోమున మెయిఁ గండ ధి క్రొవ్వు దేఱు
దెవులుగొంటుల నైనఁ ధి దీప్తి సంకటమున, కోపి ముందటియట్ల ధి రూపు సేయ
నట్టల నైనను ధి నలు నైనవెరవున, ముట్టి యంటఁగఁ బట్టి ధి కట్టి విడువఁ
బిడుకఁ గదుపు చేర్చఁబెదరు వాపఁగ నీరు, మేపు గలుగునెడల ధి మెలఁగ మలుప

97. అకుటిలుఁడు = కపటములేనివాఁడును. ఆర్జనమ్ముతుఁడు = పెద్దలకుఁ బ్రിയుఁడయిన వాఁడును. అహంకృతిమానుఁడు = అహంకారములేనివాఁడును. నీతినిర్మలకర్మకుఁడు = నీతిచేతఁ బరి శుద్ధమయిన మనస్సుగలవాఁడును. అనవద్యశీలుఁడు = నిందింపరానినడవడిగలవాఁడును. సభర్తుఁడు = ధర్మముతోఁ గూడినవాఁడును, ఇని సభర్తౌ అని నకారాంతశబ్దము, నకారాంతములకు స్త్రీత్వము బహుళముగావున నిట స్త్రీత్వము లేనపుడు సభర్తుడని రూపమేర్పడెను, రూ. సభర్త. గొంతి = వంతి దేవికి. విధి = దైవము. ఎచ్చరికొ ఎట్లు. చేయఁగన్. ఓపదే = చాలవా, చాలునకుట. ఇట్టినవా దేవుఁడు ఇతరునాశ్రయించుట కష్టము. దైవమెట్టివాడైనను నెట్టికష్టము నైనను గలిగించు నని తా.

98. ఉత్తలపాటు = పరితాపము. డిందువడంగన్ = తక్కువయగునట్లు. ధర్మరాజుమాట విని సహదేవుఁడు ఆతనిదృఢము తగ్గునట్లు తనకుఁ దోచినయుపాయముఁ జెప్పెనని తా.

99. కీలారితనమునకున్ = గొల్లవాని పనికి. నేను ఆవుల మేపును నని చెప్పి విరాటునియొద్ద తంత్రీపాలుఁ డను వేరితోఁ గొలుపుచేసెనని తాత్పర్యము.

100. వంజలన్ = గొడ్డుపోతులను. వలను = ఉపాయము. బడుగులన్ = బక్కవానిని. గో మునన్ = కోమలశృంగముచేత. మెయిన్ = దేహమునందు. లేజన్ = కలుగునట్లు. తెవులుగొంటు లన్ = రోగము గలవానిని. తీర్చి = రోగమును పోగొట్టి. సంకటమునకున్ = కష్టమునకు. ఓపి = చాలి. రూపు = విధము. నట్టలన్ విను = ములభముగాఁ బాలుపిడుకనియ్యి రూపులైనను. నలు పు విసవెరవునన్ = చక్కనైన యుపాయముచేత. ముట్టి = చేరి. కట్టివిడువన్ = విడువటమును. కదుపు = మందను. మలపఁ = శ్రీష్టమును. మృగమున్ = దుష్టమృగమును. పరికిన్ = పశువుల కు. కూర్తున్ = ప్రియపడుదును. పాతాం. — గీతమునందు. మెలఁగవెలువన్ = తిరుగఁదోలుటకు ను

మృగము నరయ మ్రుచ్చు * లేవగలును గొట్ట, నేర్పుఁ బసికెఁ జాలఁ * గూర్తు నేను.
 వ. నన్ను విరాటుండు మున్ను నీ * వెం దుండు దని నిరూపించె నేని యుద్ధిష్ఠిరుగో
 వ్థంబున కధిపాతనై యుండుదు నందునని పలికినఁ గాంతేయాగ్రజం డిది యుక్తం
 బగు నని యనుమతి చేసి పాంచాలి నాలోకించి ఖన్నాంతశకరణం డగుచు
 నిట్లనియె. 101

చ. ఇది కడు ముద్దరాలు పను * లెప్పి యుఁ జేయఁ గ నేర దెంతయుకొ
 మ్మదు వొకకీడుపాటునకు * మేకొనఁ జాల దుదాత్తచిత్త యొం
 టి దిరుగుదాని కోర్వ దొక * టేనియఁ దా సవరించుచొప్పెఱుం
 గదు తగ నొడ్లనుం గొలువఁ * గా వెర వెమ్మెయిఁ గల్గు నక్కటా. 102

క. అనిన నతనిచిత్తంబున, వెనుఁబాటంతయును బాయఁ * వెరవుకలిమియె
 ల్లను దెలియునట్లు గా ని, ట్లనియెం బాంచాలి యుచిత * మగుచందమునక. 103
 క. సైరంద్రీవేషంబునఁ, జేయదు నంతకపురంబు * చెంతకు నన్నా

అని యర్థము. మెకము నరయమ్రుచ్చుమెలఁగినవెలకొట్టక—వెలకొట్టక—వెడలఁగొట్టుటకు అని యర్థము కాశోపు.

101. గోష్ఠంబునకుక = మందము. అధిపాతనై = అధికారిని. కాంతేయ అగ్రజండు = కుంతి కొడుకులయందుఁబెద్దవాఁడు. పాంచాలిక = ద్రావడిని. ఖన్నాంతశకరణండు = దుఃఖించినమనస్సు గలవాఁడు.

102. ముద్దరాలు = ముగ్ధస్త్రీ. నేరదు—నేర్చుధాతువు వ్యతిరేక తద్ధర్మార్థక ప్రభమపురుషైక వచనము. మ్మదువు = మెత్తనిది. కీడు పాటునకుక = నీచత్వమునకు. మేకొనక = అంగీకరించుటకు. ఉదాత్తచిత్త = గొప్పమనస్సుగలది. ఒంటి = ఒంటరితనముచేత. సవరించుచొప్ప = చక్కఁబెట్టుచిధమును. ఒడ్లనుక = ఇతరులనుగూడ. వెరవు = ఉపాయము. ఎమ్మెయిక = ఏవిధమున. ఈ ద్రాపది యేకాద్యములును చెలియనిది. గొప్పమనస్సుగలదగుటచే నీచకార్యము లొల్లదు. ఒంటరిగా నుండఁజాలదు. తనకార్యములేచేసికొనఁ జాలనిది. ఇతరులను గొలుచుట కప్తమనితా. ఒంటి శబ్దము విశేష్యవాచకము, ఇట ప్రత్యక్షకృతికము కౌకయుండుటచే దృతీయార్థమునఁ బ్రథమ జాతీయ మని యెఱుంగవలయును. పాఠాం:—ఒకటిం దనుఁ దా సవరించుచొప్ప—అర్థము సమానము.

103. అతనిచిత్తంబున వెనుఁబాటు = ఆయుధిస్తురుని మనస్సునందలి చింతను. పాయు వెరవుకలిమి = తొలఁగునుపాయము కలుగుట. పాంచాలి = ద్రావడి. ఉచితము = తగినది. ధర్మరాజు మాటని ద్రాపది యతని దుఃఖము పోవుట కుపాయము కల దని యిట్లు చెప్పెనని తాత్పర్యము.

104. సైరంద్రీవేషంబునక = గట్టువాలు వేషముతో, పర గృహమున నుండి యలంకారము మొదలగుకార్యములు చేయుచు నుంచి నవపడి గలిగి స్వేచ్ఛగానుండు స్త్రీ సైరంద్రీయనఁబడును. అభూర

భూరమణుడేవి యెంతయు, గౌరవమునఁ బిలువ నంపఁ ఁ గాఁ గందుఁ దగ్గఁ.

క. కని కొలువు చేసికొని మా, లిని నాఁ జనీ సాధ్వీ యిది మఁలీమసవృత్తం
బునపొంతఁ బోవ దెన్నఁడు, ననువ్రేఁకఁదనంబు దోచునట్లు చరితుఁ.

సీ. కలపంబు లభినవఁగంధంబులుగఁ గూర్చి, తనువున నలఁదుదు ఁ ననువు గాఁగ
మృగమదపంకంబుఁ మృదువుగా సారించి, తిలకంబు వెట్టుదుఁ జెలుపు మిగులఁ
బువ్వులు బహువిధంఁ బులఁ గట్టి ముడి కొక్క, భంగి గా నెత్తులు ఁ పట్టి యిత్తు
హారము లైఁతయునొఁ య్యారంబులుగ గ్రుచ్చి, యందంద వింతగా ఁ నలవరింతు
వివిధశిల్పములఁబ్రవీణునై మఱియును, వలయుపనులవెంట ఁ మెలఁగ నేర్తు
మత్స్యరాజమహిషిఁ మనమున మక్కువ, నెలకొనంగ నిట్లు ఁ గొలువ నేర్తు.

క. మును నీ వెచ్చో నిలు తే, పనిమెయి వర్తిల్లు దనినఁ ఁ బాంచాలికి నే
ననుచారిణి నై తగఁ బం, చినగరువపుఁబనులు నేర్చి ఁ చేయుదు నందుఁ.

మణుడేవి = ఆరాజ భార్య. గౌరవమునఁ = ప్రీతితో. పిలువనంపఁగాఁ గందుఁ = పిలిపించుకొందును. నేను గట్టువాలు వేషముతో నంతఃపురమునకుఁబోయి విరాటుని భార్య నన్నఁ బిలువ నంపునట్లుచేసి కొందునని తా. పాఠాం. - పిలువనంపఁగా వినయమునఁ - ఈపాఠమునఁబై పద్యముతో నన్వయము.

105. కొలువుచేసికొని = పని కుదుర్చుకొని. సాధ్వీ = యోగ్యురాలు. మఱిమస వృత్తంబున పొంతఁ = పాపపుకారములతెరువున, ఉదంతశబ్దమునకు పక్షిసమాసమున నవర్ణాగమము. వ్రేఁకఁదనంబు = గౌరవము. నేను కొలువు కుదుర్చుకొని మానిని యను పేరుగలదాననై యిది దురాచారము లేనిది యోగ్యురాలను గౌరవము గలుగునట్లు నడచుకొందు నని తా.

106. కలపంబులు = గంధములను. అభినవగంధంబులుగఁ = క్రొత్తవాసనగలవియగునట్లు. తను వునఁ = దేహమునందు. అలఁదుదుఁ = పూయును. మృగమదపంకంబు = కస్తూరిపంకమును. సారించి = చక్కఁజేసి. తిలకంబు = బొట్టును. చెలుపు = ఆదము. మిగులఁ = అతిశయింపఁ గా. ఎత్తులు = దండలను. పుష్పములను ముడిముడికిని వింతవింత విధములచేత హారములుగాఁగట్టి యిత్తు నని తా. మెఱయు ఒయ్యారంబులుగఁ = ప్రకౌశించునట్టి విలాసములు గలుగునట్లు. అందంద = మఱిమఱి. అలవరింతుఁ = కూర్చును. మిక్కిలి నేర్పుతో ముత్యాలు మొదలగు హారముల ను గట్టుదు నని భావము. వివిధశిల్పములఁ = నానావిధము లయిన యలంకారములయందు. ప్రవీణును = నేర్పరిని. మహిషి = పట్టపుదేవి. నెలకొనంగఁ = నిలుకడయగునట్లు. పాఠాం. - చతుర్థపాద మునందు. మెఱయనొయ్యారంబుగాఁ = ప్రకౌశించునట్లు విలాసముగా నని యర్థము. అందంబువింతగాఁ = చక్కఁదనము వింతయగునట్లుని యర్థము.

107. నిలుతు = ఉండువు, రూ. నిలుతువు, ఏపనిమెయిఁ = ఏకార్యముచేత. వర్తిల్లు = ఉండువు. అనుచారిణి = పనికత్తెను. పంచినగరువపుఁ బనులు = అజ్ఞాపించిన గౌరవపుఁ బనులను. తొల్లి నీ వెచ్చుట నేపని చేయుచుండు పని యడిగినయెడ నేను ప్రాప్తయొద్ద గౌరవపుఁబనులు చేయుచుండునని చెప్పెద నని తా.

వ. అనవుడు ధర్మతనయుండు ద్రుపదనందన కి ట్లనియె. 108

క. మనపంశంబునవృత్తం, బును బెంపును గావఁ జాలుపుణ్యసతివి దు
ర్జను లగుతులువలమనములు, గనుఁగొని యేమిఁక మెలఁగఁగ వలయుఁజుమీ.

వ. అసిన విని యాజ్ఞ సేని సాదరమందస్థితనుండరవదనారవింద యై యతని కి ట్లనియె.

క. ఆరయ నెందును గౌరవ, భారం బెడలంగ నీక ధి పాతివ్రత్యా
చారముమై వర్తింతురు, నైరంధ్రీజాతివారు ధి సౌజన్యమునక. 111

క. కావున నుచితము లగు నా, కావెంటం గొలిచి తిరుగుఁనప్పుడు మితభా
షావిరచనమును వ్రతసం, భావనమును గౌరవంబుఁ ధి బాపభయంబుక. 112

క. అని చెప్పిన విని యగుఁ బా, ముని కైకొని ధర్మతనయుఁ ధి డందఱమునుని
ట్లనపాయత వర్తిల్లుద, మని తమ్ములతోడ నిశ్చయంబుగఁ బలికెక. 113

వ. ఇవిధంబునఁ గార్యంబు నిర్ణయించి మనయగ్నిహోత్రంబుల నెల్ల ధౌమ్యులు
రక్షించువారు వంటలవారు మహానసాధ్యక్షులును బాంచాలిపరిచారికులును ద్రుప
దుపురంబున నిలుచువారు రథంబులు గొని యింద్రసేనాదు లైనసారథులు ద్వా

109. మనపంశంబున కృత్రంబును = మనపంశముయొక్క సహచారమును. పెంపును = గౌరవమును. కావక = కాపాడుటకు. చాలు పుణ్యసతివి = చాలిన పతివ్రతవృత్తి. తులువలమనములు = దుష్టుల మనస్సులను. నీవు మనపంశమునకుఁ గీర్తితేజావిన వానవు అయినను దుష్టుల నెఱిగి యెచ్చరిక తోఁ బ్రవర్తింపవలె నని తా. పాఠాం:—మనపంశంబును = మనకులమును అని యర్థము. తులువల తలఁపులు—అర్థము సమానము, అనుప్రాసము విశేషము.

110. సాదరమందస్థిత సుందరవదన అర్హింద = అదరముతోఁ గూడిన చిఱునగవుచే జక్కని కమలమువంటి మోముగలది. పాఠాం:—అనాదరమందస్థిత = అదరము లేమిచేఁగలిగిన చిఱునవృత్తి చేత, యుద్ధిష్ఠిరుని వాక్యమునం దనాదరముచెప్పట యుచితము కాదు, కావునఁ బూర్వపాఠమే యుక్తము.

111. గౌరవభారంబు = గొప్పశ్రవణముయొక్క యతిశయమును. ఎడలంగక ఈక = తొలఁగ నీయక. పాతివ్రత్యఅచారముమైక = పతివ్రతతనముయొక్క నడవడితో. సౌజన్యమునక = మంచితనముతో. నైరంధ్రీవృత్తిగలవారు తమ గౌరవమును బోగొట్టుకొనక పతివ్రతలై యుందు రని తా.

112. ఆవెంటక = ఆపనిచేత. మితభాషావిరచనమును = కొలఁది మాటల చెప్పటయును. వ్రతసంభావనమును = నియమము నాదించుటయును. ఉచితము లగు నని యన్వయము. అందువలన సేను ఆవృత్తియం దుండునపుడు మితముగా మాటలాడుచు వ్రతముగలదానైన గౌరవమునుపాపభయంబును గలిగియుండుట యావశ్యక మని తా.

113. కైకొని = అంగీకరించి. అనపాయతక = అపాయము లేకుండుటచేత. ప్రాపదిమాటను విని యంగీకరించి ధర్మరాజు ఇట్లే యపాయములేక యుండవలయు నని తమ్ములతోఁ జెప్పె నని తా.

114. కార్యంబు = చేయవలసినదానిని. ధౌమ్యులు—పూజార్థమునందు బహువచనము. మహాన

రకానగరంబున కరుగువారు వీరెల్లను ద మ్మైవ్వ రై నను మనవార్త లడిగి యేని ద్వై
తననంబున మమ్ము విడిచి పోయి రట నెఱుంగి మనం గలవా రని చెప్పి యిక్తైఱం
గుననభ్యంతరపరివారంబు నెల్ల నిలువ నియోగించి వీడుకొలిపె నయ్యవనరం
బునధౌమ్మ్యండు పాండుకుమారుల కిట్లనియె.

114

— (ధౌమ్మ్యండు పాండవులకు సేవాధర్మంబు లెఱింగించుట.) —

క. ఎఱిగెడువారికి నైనను, గణపక తక్కు రుచితప్రకారము లెల్లం

గొఱలు హితు లట్లగుట నం, దఱకును జెప్పంగ వలయుఁ దగియెడుబుద్ధుల్.

వ. అదియునుం గాక.

116

గీ. కారవాన్వయజాతులై ధ గారవమునఁ, బెరిగినట్టిమీ రొండొకఁనరునిఁ గొలిచి
మసలి వర్తిల్లి మానావమానములకు, నోర్చి యడఁకువతోడుత ధ నునికి యిడి.

క. వ్రాలి వివిధాత్మశ్రు, జ్వాలల వెలుఁగొందుపాండవజ్వాలనం బా

భీలత మండం దొడఁగినఁ, గ్రాలు విరోధంబు నుచితకార్యముఁ దప్పక.

118

వ. కావున మీకు సప్రమాదార్థంబుగా నానేర్చినవిధంబున నుపదేశంబు సేయుట
యవశ్యక ర్తవ్యంబు రాజులఁ గొలిచి యెమ్మెయి నైనను బ్రదుకుజనంబులు గీడు

ను అధ్యక్షులును = వంటసాలకు నాయకులును. అటక = పిమ్మట. అభ్యంతర పరివారంబుక = లో
పలి పరిజనమును.

115. ఎఱిగెడు వారికిఁ బినను = తెలిసినవారికిఁగూడ. ఉచితప్రకారములు = తగినవిధములను.
కణపక = నేర్పక. తక్కురు = విడువరు. హితులు = మేలు గోరువారు. కొఱలు = కొఱతలను.
తెలిసినవారికిఁగూడ హితులు యుక్తాయుక్తములు చెప్పదురు, కావున మీకు నందఱును సమయము
నకుఁ దగిన బుద్ధు లుపదేశింపవలయు నని తా. పాఠాం:—ఉచితప్రకారము శుభముక.

117. కారవ అన్వయజాతులు వి = కారవవంశమునఁ బుట్టినవారలై. అడఁకువతోడుతక = ఓన
యముతో. ఇటఁ దోడకుఁ దోడుత నని రూపాంతరము. కారవవంశమునఁ బుట్టి గౌరవముగాఁ బెరి
గినట్టి మీరు ఇతిరుని సేవించి మానావమానములు చూడక యడఁగియుండుట కష్టమని తా. పాఠాం:—
అడఁకువతోడన-వినయముతోడనే యని యగ్రము.

118. వ్రాలి = విజృంభించి. వివిధాత్మశ్రుశ్రుజ్వాలలక = పలువిధములగు న శ్రుములుక శ్రుములు
ననుమంటలచేత. వెలుఁగుండుపాండవజ్వాలనంబు = మండునట్టి పాండవులు అనునగ్ని. అభీలతక = భయంక
రత్వముచేత. తొడఁగినక = ఆరంభించినయెడ. విరోధంబు = కీడు. క్రౌలుక = కలుగును. ఉచితకార్యముక =
తగినపనియును. ఒకశేఖ నవమానము నోర్వఁజాలక మీరు బయలుపడి పరాక్రమించినపక్షమున మీకా
ర్యముచెడి కీడు మూఁడు నని తా. ఆలం. రూపకము. పాఠాం:—కాలవిరోధంబునుఱచి = అజ్ఞాత
వాసకాలముయొక్క విరోధము నుఱచి. మండం దొడఁగిన నని యన్వయము.

119. అప్రమాద ఆర్థంబుగాక = ఏమఱుపాటు లేకుండుటకొఱకు. అవశ్యక ర్తవ్యంబు = అవ

వోరయ కుండునట్టిసాధారణీతి సంక్షేపంబుగా నెఱింగించెద సావధానుల రయి
వినుండు. 119

క. తగఁ జొచ్చి తనకు నర్హం, బగునెడఁ గూర్చుండి రూప + మవికృతవేషం
బుగ సమయ మెఱిగి కొలిచిన, జగతీవల్లభున కతఁడు + సమ్మాన్యఁ డగున్.

క. సరనాథుఁ గొలిచి యలవడఁ, దిరిగితి నా కేమి యనుచుఁ + దేకువ లేక
మ్మరియాద దప్ప మెలఁగినఁ, బురుషార్థంబునకు హాని + పుట్టక యున్నే. 121

ఉ. రాజగృహంబుకంటె సభిరామము గా నిలు గట్టఁ గూడ దే
యోజ నృపాలుఁ డాకృతికి + నొప్పుగువేషము లాచరించు నే
యోజ విహారము ల్పలుప + నుల్లమునం గడు వేడ్క సేయు నే
యోజ విదగ్ధుడై పలుకు + నొడ్డులకుం దగ దట్లు చేయఁగన్. 122

క. పుత్రులుఁ జాత్రులు భ్రాతలు, మిత్రు) లనరు రాజు లాజ్ఞ + మీఱినచోటన్
శత్రులకాఁ దమయలుకకుఁ, బాత్రము సేయుదురు నిజశుభస్థితిపొంటున్.

క. చనువానిచేయుకార్యం, బున కడ్డము చొచ్చి యేరుపున మెలఁగుచుఁ దా
శ్యము చేయవలసినది. పారయక = పొందక. సావధానులరు = ఎచ్చరికతోఁ గూడినవారలు.

120. అర్హంబు = తగినది. అగునెడఁ = అయినప్రదేశమునందు. అవికృత వేషంబుగన్ = వికారములేని వేషము గలది యగునట్లుగా. సమ్మాన్యఁడు = పూజింపదగినవాడు. సభకు యోగ్యమగు నట్లు పోయి తగినచోటఁ గూర్చుండి యోగ్యమయిన వేషముతో రాజును గాంచినయెడ రాజనకుఁ బ్రీతి కలుగు నని తాత్పర్యము.

121. అలవడఁ = తగునట్లు. తేకువ = భయము. తప్పన్ = తొలఁగునట్లు. హాని = కీడు. నేను రాజు ప్రీతిని సంపాదించితినిని భయములేక మర్యాదతప్పినచోఁ గీడు కలుగు నని తాత్పర్యము.

122. అభిరామముగాన్ = మనోహరముగా. ఏదీజన్ = ఏవిధముగా. ఆకృతికిన్ = ఆకారమునకు. బిప్పు = చక్క-న. విహారముల్ = క్రీడలను. ఉల్లమునన్ = మనస్సునందు. విదగ్ధుఁడువి = వేర్పరియై. ఒడ్డులకున్ = ఇతరులకు. రాచనగరువంటి గృహమును రాజుధరించు వేషమువంటి వేషమును రాజు విహరించునట్టి విహారమును రాజుమాటలాడునట్లు మాటలాడుటయును ఇతరులకుఁ దగదని తా.

123. పాత్రులు = మనుషులు. భ్రాతలు = తోఁబుట్టువులు. శత్రులు అకొన్ = శత్రువులేయని. పాత్రము = చోటునుగా. నిజశుభస్థితిపొంటున్ = తమ మేలి యునికికొఱకు. రాజులు తమయాజ్ఞ తప్పినయెడఁ గొడుకులు మొదలయివారినిగూడఁ దమ మేలుకొఱకై దండింతు రని తా.

124. చనువాని చేయుకార్యంబునకున్ = తగిన వాఁడు చేయుకార్యమునకు. ఏరుపునన్ = కడుపుమంటతో. పయిన్ పూసికొనినన్ = మీఁద వేసికొన్నయెడ. తన మును మెలఁగెడు మెలఁకువకును = తనయొక్క మునుపటి స్థితికిని. ముప్పు = కీడు. సమర్థుఁడు చేయుపని కడ్డము

నునుబయిబూసికొనినదన, మునుమెలగెడుమెలగువకును + ముప్పగుఁ బిదహన్.

గీ. రాజునెద్దఁ బలుపుచరకు సంకటంబు గాఁ, చిరుగుపనుల నెంతఁ తేజ మయిన
వాని బుద్ధి గలుగువా రొల్ల రటుమిఁదఁ, జేటు దెచ్చు లెట్లు + సిద్ధ మగుట.

క. ఊరక యుండక పలుపుర, తో రవ మెసఁగంగఁ బలుకఁ + దొడరకయు మదిం
జేరువ గలనాగరకులుఁ, దారుఁ గలసి పలుక వలయు + ధరణీశుకడన్. 125

క. వే టొకతెఱఁగున నొరులకు, మా తాడక యనికి లెస్స + మనుజేంద్రునకుం
దీటమి గలచోటులఁ దా, మీటి కడఁగి వచ్చి పంపు + మెయికోన వలయున్.

చ. ధరణీపుచక్కఁ గట్టెదురు + దక్కి పిలుందును గానియట్లు గా
నిరుగెలనం దగం గొలిచి + యే మనునో యెటు చూచు నొక్కొ యె
వ్వరిదెన నెప్పు జేతలపు + వచ్చునొ యీతని కంచుఁ జూడ్చి ను
స్థిరముగఁ దన్తుఖంబునన + చేరిచి యుండుట నీతి కొల్వునన్. 126

క. నగళులలోపలిమాటలు, తగునే వెలి నుగ్గడింపఁ + దన కేర్పడ నొం

వచ్చి యోర్వలేనితనముచేఁ దా నాపని చేయఁబూనినయెడఁ రాజునొద్దఁ దనకు మునుపు గలిగినగౌరవ
ముకూడఁ జేడునని తా. పాఠాం:—నేరుపునన్ = సామర్థ్యముచేత అని యర్థము.

125. లేజము = ప్రభావము. అయినన్ = ఉన్నను. వానిన్ = అట్టివనులకు. రాజునొద్ద ననే
కులకుఁ గట్టెము గలిగించుపని యెంత గొప్పవైనను దానివలన ముందు కీడే గలుగును గావున ఆపనిని
బుద్ధిమంతులు విడుతు రని తా.

126. రవము = ధ్వని. తొడరకయున్ = ఆరంభింపకయు. నాగరకులున్ = నగరమునందుఁ
బుట్టినవారను, నేర్పరులనుట. రాజునొద్ద నూరకుండుటయు అందఱికో కట్టిగా మాట్లాడుటయుఁ
దగదు. రాజునకు మనస్సుగలసినిట్టి బుద్ధిమంతులతోమాత్రమే మాటలాడవలయునని తా. పాఠాం:—
తొడరుపక—తొడరునట్లుచేయక యని యర్థము.

127. తీటమి = అక్కట. పంపు = అజ్ఞను. మెయికోనవలయున్ = అంగీకరింపవలయును.
ఎప్పుడును ఎక్కరికిని ఎదురుమాటాడరాదు. రాజున కక్కట కలిగినప్పుడుమాత్రము తానే రాజునెదు
టికిఁబోయి యతనియాజ్ఞ ను బొందవలయు నని తా.

128. ధరణీపుచక్కఁగట్టెదురు = రాజయొక్క చక్కని యెరుటి వోటును. తక్కి = విడిచి.
పిలుందును = వెనుకప్రక్కయును. ఇరుగెలనన్ = రెండప్రక్కలయందును. సుస్థిరముగన్ = మిక్కి
లిరులకడగా. రాజునకు నెగుటఁగాని వెనుకఁ గాని యుండక యతని రెండుపార్శ్వముల యందునుండి
యతని పామునంటే తనదూపు నిలిపి యెప్పుడేమి చెప్పునో యేవైపునఁ జూచునో యెవ్వనియెడ నేమి
యభిప్రాయము పడునో యని కనుపెట్టి యుండుట నేవా ధర్మమని తాత్పర్యము.

129. ఉగ్గడింపన్ = చెప్పుటకు. ఏర్పడన్ = స్పష్టమగునట్లు. ఒండు = మఱియొక. కడన్ =
చోట. సర్వనామ మగుటచే ముందు ప్రయోగింపఁ బడిన యెండు శబ్దమునకుఁ బ్రథమ, ప్రథమమిఁది
పరుషమునకు గకౌరాదేశము. పుట్టినన్ = కలిగినయెడ. పతి = రాజు. చెప్పెడిది = చెప్పవలసినది.

- దు గడం బుట్టినఁ బతి విన, నగువని చెప్పెడిది గాక * యాతనితోడఁ. 129
- క. అంతిపురముచుట్టటికం, బెంతయుఁగీ డంతకంటె * నెక్కు తదీయో
పాంతచరకుబ్జవామన, కాంతాదులతోడిపొందుకలిమి భటునకుఁ. 130
- గీ. ఉత్తమాసనములు * నుత్కృష్టవాహనం, బులును గరుణఁ దమకు * భూమిపాలుఁ
డిక తార యెక్కు * తెంతటిమన్నన, గలుగువారి కై నఁ * గార్య మగునె. 131
- క. మన్నన కుబ్జక యవమతి, ద న్నొందిన స్రుక్కబడక * భరణీశుకడక
ము న్నున్నయట్ల మెలగిన, యన్నరునకు భము లొదవు * నావద లడఁగుక.
- క. జనపతి యెవ్వరి నైనను, మనుషఁ జెఱుపఁ బూని యునికి * మదిఁ చెలియ నెఱిం
గిన యేనిఁ దాను వెలిపు, చ్చునె మునుము న్నెట్టిపాలిసండును దానిక.
- ఉ. ఎండకు వాన కోర్చి తనఁబయిల్లు ప్రవాసపుఁజోటు నాక యాఁ
కొండు నలంగుదు న్నిదురఁకుం దటి దప్పెను దప్పి పుట్టె నె
క్కండన యెట్లొకో యనక * కార్యము ముట్టినచోట నేలివా
తం డొకచాయ చూపినను * దత్పరతం బని నేయు టొ ప్పగుక. 134

నేఱుప్రదేశములందు జరగిన సంగతులు తనకుఁ జక్కఁగాఁ చెలిసినయెడ నందు రాజువినఁదగినవానిని రాజుతోఁ జెప్పవలయునుగాని రాజునగరిసంగతులను దైటఁజెప్పరా దని తాత్పర్యము.

130. తదీయ...కలిమి—తదీయ = ఆయంతః పురమునకు సంబంధించినవారును, ఉపాంతచర = సమీపమునఁ దిరుగువారునగు, కుబ్జ = గూనివారును, వామన = పొట్టివారును, కాంతా = స్త్రీలును, ఆదులతోడి పొందుకలిమి = మొదలగువారితోడి స్నేహముయొక్క కలుగుట. అంతకంటె. ఎక్కు = కీడు. అని యన్వయము. సేవకునకు అంతఃపుర స్త్రీలతోను వారి పనివాండ్రతోను స్నేహముతగదనితా.

131. ఉత్తమరిసనములుక = శ్రేష్ఠములయిన యాసనములును. ఉత్కృష్ట = శ్రేష్ఠములయిన. ఈక = ఇయ్యక. తారల = తమయంతనే. రాజు ఇయ్యకయే సేవకులు ఉత్తమాసనములను ఉత్త మవాహనములను దమంతః దామే యొక్కరా దని తా.

132. అవమతి = అవమానము. స్రుక్కబడక = దుఃఖింపక. ఒదవుక = కలుగును. రాజు గౌరవించినపుడు గర్వమును నవమానించినపుడు దుఃఖమును బొందక యెప్పటియట్లు ప్రవర్తించువానికి నావదలు తొలగి సంపదలు గలుగు నని తా.

133. మనుషక = రక్షించుటకును. ఉనికి = ఉండుట. తెలియక = చక్కఁగా. ఎఱింగినకొ వీనిక = ఎఱిగినప్పటికిని. ఎట్టి పాలిసండును = ఎట్టిమూఢుఁడును. రాజు ఎవ్వరికెని మేలుగాని కీడుగాని చేయఁదలంచి యుండుట తనకుఁ చెలిసినయెడ సేవకుఁడు దాని నితరులకుఁ జెలుపరా దని తా.

134. ప్రవాసపుఁజోటు = పరదేశము. నాక = అని తలంపక. ఆకొండుక = ఆకలికొం దును. ఆకొనుభాతువు తవ్వరార్థకొత్తమ పురుషైకవచనము, రూ. ఆకొండుక, ఆకొండుదుక. ఏలిన ఆతండు = రాజు. ఒకచాయ = ఒకదారి. తత్పరతక = దానియం దాను క్తిసేత. రాజు పని చెప్పినప్పుడు దానికి మా తాడక కష్టపడియైనను జేయవలయుఁ గాని తనకష్టము చెప్పకొరా దని తా.

- క. తా నెంత యాప్తుఁడైన మ, హీనాయకుసాము పామునెమ్ములు గా లో
నూనినభయమునఁ బొరయక, మానినఁ గా కేల గలుగు ధ మానము బ్రదుకున్.
- గీ. ఆవులింత తుమ్ము ధోహంబు నిష్ఠివ, సంబు గుప్తవర్తనములు గాఁగఁ
జలుపవలయు నృపతిఁగొలుపున్న యెడల బా, హిరములైనఁగెలని ధ కెగ్గులగుట.
- క. వైరులదూతలు నేరము, వారు నిరాకృతులుఁ బాపఁవస్తులుఁ దమకుం
జేరువగా వర్తించుట, నేరమి తుడిచి బొరయుఁ జేటు ధ నిందయు వచ్చున్. 137
- గీ. వసుమతీశుపాల ధ వర్తించునేనుంగు, తోడ నైనఁ దోమఁతోడ నైన
వైర మగుతెఱంగు ధ వలవదు తా నెంత, పూజ్యుఁడైన జనులఁపొందు లెస్స.
- క. కలిమికి భోగముల కదా, ఫల మని తా మెఱసి బయలుపడఁ బెల్లుగ వి
చ్చలవిడి భోగింపక వే, డ్దులు నలుపఁగ వలయు భటుఁ డఁడంకువతోడన్.
- వ. అని యిట్లు పురోహితుండు సేవాధర్మంబు లెఱింగించిన ధర్మజ భీమార్జున నకుల
సహదేవులు ప్రసన్నచిత్తులై యిట్లనిరి. 140
- క. తల్లియుఁ దండ్రీయు డైవము, నెల్లనుహృజ్జనులు మీర ధ యిట్లు కొలిచి వ
ర్తిల్లెడు తెఱంగు లెంతయుఁ, దెల్లము నేసిలిరి బ్రతికిఁతిమి మీకరుణన్. 141

135. పాము ఎమ్ములుగాన్ = సర్పముయొక్క యెముకలుగా. లోన్ = మనస్సునందు. పొరయక = పొందక. సేవకుడు రాజున కెంతయాప్తుఁడయినను రాజధనమును ముట్టరా దని తా.

136. హాసంబు = నవ్వును. నిష్ఠివనంబు = ఉమియుట. గుప్తవర్తనములు, రహస్యమయిన చేయుట గలవి. బాహిరములు = బహిరంగములు. కెలసికొన్-ప్రక్కనున్నవారికి. ఎగ్గులు = రోఁతలు. ఆవులింత లోనగునవి రోఁత గలిగించునవి గనుక రాజసభయందు రహస్యముగాఁ జేయవలయు నని తాత్పర్యము.

137. నిరాకృతులున్ = త్రోయఁబడినవారను. పాపవస్తులున్ = పాపమునందుండు వారలును. నేరమి = తప్పు. శత్రురాజులదూతలు మొదలగువారితోఁ జేరియుండుట చేటు గలిగించును, గావున వారితోఁ చేరరాదని తా. పాతాః—ఎరవగువారు = భేదముగలవారు అని యర్థము.

138. వసుమతీ శుపాలన్ = రాజనొద్ద. జనులపొందు = జనులతో స్నేహము. రాజనొద్ద మందువారలతోఁ బెద్దలతోఁగాని చిన్నలతోఁగాని వైరము పెట్టుకొరాదు, తానెంత గొప్పవాఁడైనను నందఱితో స్నేహముగా నుండవలయు నని తా.

139. కలిమికిన్ = సంపదకు. పెల్లుగన్ = అధికముగా. సంపదకలిగినందుకు భోగము లనుభవింపుటయే ఫల మని సేవకుడువెల్లడిగా భోగింపరాదు, తనవేడుకలు రహస్యముగాఁ జేసికొనవలయునని తాత్పర్యము.

140. ప్రసన్నచిత్తులు వి = నిర్మలమయిన మనస్సుగలవారై.

141. ఎల్లనుహృత్ జనులున్ = ఎల్లమి త్త్రీజనులును. వర్తిల్లెడు తెఱంగులు = ఉండునట్టి విధములు. సూక్ష్మ మీరు తప్ప. వేటు బ : ధువులు లేరు, సేవాధర్మములం దెలిపి మమ్ము బ్రదికించిరిని తా.

- గీ. అనేన ధౌమ్యః డి ట్టు + అనియ సేవత్సర, మకట యెట్టు లయిన + నడఁగి మడఁగి
సంకటముల కోర్చి + చరియించి యీపద, ని స్తరించి పిదప + నెగడ వలయు. 142
- క. అనవుడు నట్టుల చేసెద, మని వారలు భక్తియుక్తి + సతేసిక నభివం
దన మొనరించిన దగుదీ, వన లిచ్చె సతంప గాఢశాస్త్రల్యమునకా. 143
- క. భూదేవై త్తమునాశీ, ర్వాదంబులఁ బ్రీతిఁ బొంది + వారలు ప్రస్థా
నాదరపరు లగుటయు న, మోహవహపూర్వకార్తముల కుద్యతుడై. 144
- గీ. అతఁడు నియతితోడ + సగ్ని సముజ్జ్వల, ముగ నొనర్చి కాల్యకృపాజ దీర్చి
యాననమయమంగళార్థంబు లగుముత్ర, సంచయములు దగ జపించుచుండె.
- వ. తదనంతరంబ హుతవహునకుం బురోహితునకుం బ్రవక్షిణంబు చేసి యమ్మహీను
రవరేణ్యుననుమతి పడసి పాండవులు పాంచాలిం బురస్కరించుకొని యీతం
డును దోడన యరుగుదేరం గదలి శుభనిమిత్తంబులు గైకొనుచుం జని దశార్ణ
దేశంబును త్రరంబునఁ బాంచాలజనపదయామ్యదిగ్భాగంబున సాల్వకూర సేన

142. ని స్తరించి = దాటి. నెగడవలయు = బయలుపడి ప్రకాశింపవలయును. ఈ యొక
యొక డెట్టులైనను నడఁకువతోనుండి కష్టపడి వెనుక నెగడవలయు నని ధౌమ్యఃడు చెప్పె నని తా.
పాతాం.—ఒకఁడు—ఉడిగి మవగి = కృశించి వంగి యని యర్థము.

143. భక్తియుక్తి = భక్తితోడి కూడికచేత. అభివంసము = నమస్కారమును. గాఢవాత్స
ల్యమునకా = అధికమయిన ప్రీతితో. ధౌమ్యుని వాక్యము విని పాండవులు అట్లేచేసెద మని యతనికి
సమస్కరింపఁగా ధౌమ్యఃడు వారి నాశీర్వాదించె నని తా.

144. భూదేవకై త్తము = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడయిన ధౌమ్యునియొక్క. ప్రస్థాన ఆదరపరులు =
ప్రయాణమునందలి యాసక్తి కధీనులు, ప్రయాణమునకుఁ బూనినవారలు. సమ్మోద ఆపహపూర్వకార్త
ములనకా = సంతోషము కలిగించునట్టి మంచికార్యములను. ఉద్యతుఁడు ఐ = పూనినవాడై. ధౌ
మ్యుని యాశీర్వాదములను సంతోషించి పాండవులు ప్రయాణమునకు యత్నింపఁగా నా ధౌమ్యఃడు
వారికి శుభము గలిగించు కర్తములుచేయుటకుఁ బూనినవాడై యని తా.

145. నియతితోడ = నియమముతో. సముజ్జ్వలముగకా = వెలుంగునట్లుగా. కాల్యకృపా =
కాలమునందుఁ జేయఁబడినపూజను. యాన సమయ మంగళార్థంబులు = ప్రయాణకాలమునందు మం
గళమే ప్రయోజనముగాఁ గలవి. మంత్రసంచయములు = మంత్రముల సమూహములను. ధౌమ్యఃడు
నియమముతో నగ్నిని ప్రణయించి యాకాలమునఁ జేయవలసిన పూజచేసి ప్రయాణసమయమునందు
మంగళము గలిగించు మంత్రములను జపించుచుండె నని తా. పాతాం.—కామ్యపూజదీర్చి.

146. హుతవహునకా = అగ్నికి. పురోహితునకా = ధౌమ్యునకు. అమ్మహీ సురవరేణ్యు అను
మతి = ఆ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడయిన ధౌమ్యునియొక్క సమ్మతిని. పురస్కరించుకొని = ముంచుచు
కొని. యామ్యుడిక భాగంబునకా = దక్షిణాదికప్రదేశమునందు. విషయంబులలోనకా = దేశములయం
దు. కాలిందీ = యమునయొక్క. పశ్చిమ ఆభిముఖ ప్రయాణంబులకా = పడమటికి నెదురుమోము
గల పయనములచేత. ఎడవికా = నడుమనడుమ. వన్య ఆహారంబులకా = అడవియందుఁ బుట్టినయా

విషయంబులలోనఁ గాళిందీదక్షిణతీరం 'బొరసికొని పశ్చిమాభిముఖప్రయాణంబుల నెడనెడ వన్యాహారంబుల శరీరయాత్రలు నడపుచు నానామృగవివిధవధ విహరణంబులను మనోహరకుసుమకదంబగంధమకరందబిందునందోహసుండురత రుచ్ఛాయాసేవనంబులను గమలపరాగ పరంపరా ధూసరితభాసురజలాశయ సమవగాహనంబులను సరిత్సంగమ స్నానాద్యనృప్తానంబులను బహుప్రకారపాద పగుల్లలతా వలోకనంబులను బక్షికులప్రవరానేకభంగివిరుతాకర్ణనంబులను వి నోదించుచుఁ గాననమాగ్గంబుల నరిగి మత్స్యమండలంబు గదిసి ధౌమ్యుని వీడు కొనిన నవ్విప్రవరుండు నొక్కపుణ్యాశ్రమంబున వసియించె వా యాళ్లు చొరక యడవి తెరువుల నడచి విరాటునగరంబున కనతిదూరం బగుకాంతారంబునఁ దఱిమిపోవుసమయంబునఁ బథిశ్రమంబు నూని యాజ్ఞ సేసి ట్లనియె.

146

హరములచేత. శరీరయాత్రలు = దేహపోషణములను. నానామృగ వివిధ వధ విహరణంబులను = పలువిధములయిన మృగముల నానావిధములుగా వధించుటలు అను క్రిడలచేతను, పాతాం:—నానా మృగవివిధ విహారంబులను = పలుమృగములయొక్క నానావిధములయిన క్రిడలచేతను అని యర్థము. ఈ పాతమున విహారము మృగనిష్ఠము చెప్పఁబడినది, సేవనములు మొదలగునవి పాండవనిష్ఠములేవెనుక వర్ణింపఁబడినవి. ఇట్లు అననుకూలత వలనను అంత్యప్రాసభంగమువలనను నీపాతము కవిసత్త్వము కాద నిశోచించుచున్నది, “విధ్యన్తో మృగజాతాని” అను సంస్కృతములము కూడఁ బూర్వపాతమున కనుకూలము. మనోహర...అసేవనంబులను—మనోహర = ఇంద్రుని, కుసుమకదంబు = పూలగుత్తుల యందలి, గంధ = వాసనయు, మకరందబిందు సందోహ = పూఁదేనె బిందువుల సమాహములును గల, సుందర = చక్కని, తరుచ్ఛాయ = చెట్ల నీడలయొక్క, అసేవనంబులను = ఆశ్రయించుటల చేతను. తరు + ఛాయ—ఛాయాశబ్దము పృథ్వి తత్పుత్రుష సమాసాంతమునఁ బూర్వపదార్థ బహుత్వ మునందు నిత్యముగాను, పూర్వపదార్థైకత్వమునందు వైకల్పికముగాను నపుంసకలింగగును, ఇట్లఁ దరుశబ్దార్థమునకు బహుత్వము వివక్షించినయెడఁ దరుచ్ఛాయ అసేవనంబుల నని చెప్పవలెను. ఏకత్వ ము వివక్షించినయెడఁ దరుచ్ఛాయ + సేవనంబులను, అనియు విభాగము చేయవచ్చును. కమల...స మవగాహనంబులను—కమల = తామరలయొక్క, పరాగ = పుష్పాడియొక్క, పరంపరా = వరు సలచేత, ధూసరిత = కొంచెము తెల్లగాఁ జేయఁబడిన, భాసుర = ప్రకాశించుచున్న, జలాశయ = కొలఁకులయందు, సమవగాహనంబులను = చక్కఁగా మనుగుటలచేతను. శరీతోసంగమ స్నానాదిఅను హేవనంబులను = నదుల కలయుచోటులయందు స్నానము మొదలగు వానియొక్క చేయుటలచేతను. బహు ప్రకార పాదపగుల్లలతా అవలోకనంబులను = పలువిధములయిన వృక్షములయొక్క యుం బొదలయొ క్కయుం దీఁగెలయొక్కయుం జూచుటలచేతను, పక్షి...అకర్ణనంబులను—పక్షికుల = పక్షులసమూ హమునందు, ప్రవర = శ్రేష్ఠములయిన వానియొక్క, అనేకభంగి = పెక్కువిధములుకల, విరుత = ధ్వనులయొక్క, అకర్ణనంబులను = వినుటలచేతను. పాతాం.—కులప్రకర—ఈపాతము సమానా ర్థక పదద్వయము కలుగుటచే నుజ్జ్వలము. మత్స్యమండలంబు = మత్స్యదేశమును. కదిసి = చేరి. పాతాం.—మత్స్య...గడిసేరి = మత్స్యదేశముయొక్క యెల్లను చేరి యని యర్థము, “మత్స్యస్య

ఉ. డప్పి జనించె వ్రేళ్ళులపుటంబులు పొక్క దొడంగె గోళ్లలోఁ
జప్పిలఁ జొచ్చె నెత్తురులు + చిత్తము నాకుఁ గడు స్వశంబు గా
దప్పర మిచ్చి టచ్చి టనునాసల నచ్చితి నెంత ద వ్వాకో
యిప్పటిభంగి నొక్కడుగు + నేగెడుదానికి నోర్వ నెమ్మొక్క. 147

వ. అనవుడు. 148

క. తనమదిఁ గరుణయు భేదం, బును బిరిగొనుచుండ ధర్మపుత్రుడు నకులుం
గనుఁగొని ద్రుపదాధిపనం, దనదెస యాతనికిఁ జూపి + తగ నిట్లనియె. 149

గీ. అకట మనము వచ్చి నది కను దవ్వ నే, డప్పరంబు సొత్త + మని దలంచి
తఱిమి నడచితిమి లతాతన్వి యిది వడ, గొనియె మోచి తెమ్ము + కొంతదవ్వ.

క. అనిన విని పూని గ్రక్కునఁ, జనుదేరమి నతఁడు డస్సెఁ + జాలం డని నె
మ్మనమున నెఱింగి యాతని, యనుజన్తునిఁ బనిచె నతఁడు + నలసుం డయినఁ.

వ. సవ్యసాచిం జూచి. 152

విషయం ప్రావిశ్ వనాత్ ” అను సంస్కృతమువలన మత్స్యమండలంబు గదిసి యను పూర్వపాతమే
కవి హృదయమని తోచుచున్నది. అనతిదూరంబు = దగ్గఱ. కొంతారంబునఁ = అడవియందు.
తఱిమి = వేగిరపడి. పథిశ్రమంబునఁ = దారిబడలికను. యాజ్ఞసేని = ద్రాపది.

147. వ్రేళ్ళు పుటంబులు = దొప్పలవంటి వ్రేళ్లు. చిప్పిలఁ జొచ్చె = వెడలసాగెను. ఇప్పటి
భంగిఁ = ఇప్పటి విధముచేత. మిక్కిలి కష్టపడుచున్నదానను, విరాటునిపట్టణము దగ్గఱ యను నా
సచే నింతదూరము నడచివచ్చితిని, అది మిక్కిలి దూరముగాఁ దోచుచున్నది. ఇక నేనెంతమాత్రము
నడవఁజాల నని తా.

149. కరుణయు = దయయును. భేదంబును = దుఃఖమును. పిరిగొనుచుండఁ = వెనఁగొను
చుండఁగా. ద్రుపద అధిపనందనదెస = ద్రుపద రాజు కూతురయిన ద్రాపదియవస్థను. ధర్మరాజు ద్రాప
దికష్టమును నకులునకుం జూపి యాతనితో నిట్లనె నని తా.

150. లతాతన్వి = తీగవలె సన్ననిది, ద్రాపది. వడగొనియె = తాపము నొందెను. నేడే
విరాటుని నగరము చేరవలయునని మిక్కిలివేగముగాఁ జాలదూరము నడచి వచ్చితిమి, కొవునఁ గోమల
దేహముగల యీ ద్రాపది మిక్కిలి యలసినది. దీనిం గొంతదూరము మోచికొనిరమ్మని తా.

151. గ్రక్కునఁ = శీఘ్రముగా. చనుదేరమి = రాకుండుటచేత. చాలండు = శక్తుండు
కాఁడు. అతని అను జన్తుని = అనకులునితమ్ముని, సహదేవుని. అలసుండు = అలసినవాఁడు. నకు
లుండు ద్రాపదిని మోచికొని రాజాలక పోవుట చేత నకులుండును అలసినవాఁడని తెలిసి సహదేవుని
కాజ్ఞాపింపఁగా నతఁడు సశక్తుండు కాఁగా నని తాత్పర్యము.

152. సవ్యసాచి = అర్జునుని.

ఉ. ఇమ్మదిరాక్షి డస్సి మన * కేనడుమ న్విడియేంగ నొండుచో
టిమ్మును గాదు నిక్కముగ * నేమును డస్సితి మట్లు గాన నీ
వెమ్మెయి నైన దీని భరియించి పురంబునమీపభూమికిం
దెమ్మని చెప్పె నాతఁడును * దెచ్చె బ్రయంబునఁ బుష్పకోమలకా. 153

క. మోచికొని వాసవాత్మజుఁ, డాచెలువం దేర నిట్లు * లరిగి పురము దృ
గ్గోచర మగుటయుఁ దమ్ములఁ, జూచుచు వారలకు ధర్మ * సుతుఁ డిట్లనియె.

క. చక్కనిచిక్కనిమేనులు, నిక్కోదండములుఁ జూచి * యెఱుంగఁజే మన మీ
చక్కటి నిలుతమె శస్త్రము, లొక్కెడ దాచుటకు వేష * యోజనములకు.

ప. అనిన నిది కార్యం బని పాండవమధ్యముం డాసుమధ్య నొక్కశీతలసికతాతలం
బున డించెఁ దక్కినవారు నట్ల చేయుదు మని నిలిచి రట్టియెడఁ బాండవాగ్ర
జుండు గాండీవచేతివి ల్లుపలక్షించి యతని కిట్లనియె. 156

క. మనశస్త్రాస్త్రంబులు ద, క్కినయవి యొకభంగి వీటికిని గాండివముం
గొని పోయితి మేని నుయో, ధనునకు నగపాటు నిశ్చి * తం బూహింపక. 157

153. ఇమ్మదిరాక్షి=మత్తగొనిన కన్నులుగలయాద్రాపది. ఇమ్మును=అనుకూలమును. భరియించి=మోచి. పుష్పకోమలకా=పువ్వులవలె కోమయినదానిని, ద్రాపదిని. ఈద్రాపదిమిక్కిలి యలసినది, మేమునుఅలసివారము, మనకునేడవశ్యము విరాటుని నగరము చేరవలసియున్నది, అపట్టణము సమీపమువఱకు నీవే ద్రాపదినిమోచి తెచ్చనఁగా నర్జునుఁడుదానిమోచి తెచ్చెనని తా. పాఠాం:—పుష్పకోమలికా—కోమలిశబ్దము తద్భవము, దీనికి సంస్కృతముతో సమానము అప్రళస్తమగుటవలన నీపాఠము అసాధువు.

154. వాసవాత్మజుఁడు = ఇంద్రునికుమారుఁడయినయర్జునుఁడు. తేరకా = తీసికొనిరాఁగా. దృగ్గోచరము = కంటికిగఁపడినది. అర్జునుఁడు ద్రాపదినిమోచికొనిరాఁగా విరాటునిపట్టణమునొద్దకుఁ బోయి ధర్మరాజు తమ్ములతో నిట్లు చెప్పెనని తా.

155. చిక్కని = బలిసిన. ఇక్కోదండములుకా = ఈధనుస్సులను. ఈచక్కటికా = ఈవోట. శస్త్రములు = ఆయుధములను. వేషయోజనములకా = వేషముల కూర్చుకొనుటకును. ఒక్కెడకా నిలుతమె అని యర్థము. మనదేహములను ధనుస్సులను జూచినయెడ మనలను గుఱుతుపట్టుదురొకావున మనయాయుధములు దాచుటకును మాఱువేషము వేసికొనుటకును నిచ్చటనొకచోట నిలుతమని తా. పాఠాం:—ఇక్కోదండములునైనకా = ఈధనుస్సులను ఉన్నయెడ అని యర్థము.

156. పాండవమధ్యముండు = పాండవులయందు నడిమివాఁడు, అర్జునుఁడు. అసుమధ్యకా=అద్రాపదిని. శీతలసికతాతలంబునకా = చల్లనియిసుకదిబ్బమీఁద. గాండీవి=అర్జునునియొక్క. ఉపలక్షించి=చూచి.

157. ఒకభంగి = ఒకవిధము. వీటికిని = పట్టణమునకు. అగపాటు = అగపడుట, నిశ్చితంబు = నిశ్చయము. మన తక్కినయాయుధము లెట్లున్న ను గాండివము మనయొద్దనున్నయెడమాత్రము దుర్యోధనుఁడు మనలనిశ్చయముగాఁ గనుపెట్టఁ గలఁడని తాత్పర్యము.

వ. అనవుడు.

158

చ. ఇది పెనుఁబాముచందమున † శెంతయు భీష్మణ్ణై జనంబులక

బెడరఁగఁ జేయు నట్లుగుటఁ † బెట్టి చన వ్వలయుం దలంప నా

హృదయము దీనిఁ బాయుటకు † నియ్యకొనం జొర దెట్లు చెప్పినం

దుది నెకచోట వైచుటయుఁ † దోచినకార్యము నయ్యెడుం గట్ట. 159

వ. అని వితర్కించుచుఁ గిరీటి యరియాడుచిత్తంబును తలం బుడిపికొని యాయు

ధంబులు నిక్షేపించుటయ కర్ణంబుగాఁ బలికి యోగ్యస్థలనిరూపణంబునకు నలు

దిక్కులుం బరికించి ప్రేతభూపరిసరారణ్యంబునందు. 160

సీ. నెగసికొన లేచి † నిఁగి యంతఃతకు, నవులఁ ద్రోవఁగఁ దనఁరారుదాని

సాఁగినశాఖ లాశాచక్రములకొలఁ, దులు బార పెట్టంగఁ † బాలుచుదానిఁ

గవటలాండ్పొంటితోఁ † గదియుచు నెడములు, మ్రింగిప్రబ్బఁగసొంపుమిగులుదాని

లోనిజొంపము పవ † లును బెనుఁజీకటి, నొడవించి పొదలంగ † నొప్పదానిఁ

159. భీష్మణు వి = భయంకరమై. పాయుటకు = విడుచుటకు. ఇయ్యకొనక చొరరు = ఇచ్చపడను. వైచుటయు = వేసిన పిచ్చుట. ఈ గాండీపముంజూచి జనులుభయపడుదురు, కాబట్టి దీనిని విడుచుటయే యుక్తము, నామనస్సు దీనిని విడుచుట కిష్టపడక పోయినను అవశ్యము దీనిని విడిచి ననేకొని మనకార్యము నెఱవేఱదని తా.

160. వితర్కించుచు = ఆలోచించుచు. కిరీటి = అర్జునుడు. ఉరియాడుచి తలంబు ఉత్తలంబు = చలించుచున్న మనస్సుయొక్క పరితాపమును. నిక్షేపించుట అ = ఉంచుటయే. కర్ణంబు = యుక్తము. యోగ్యస్థల నిరూపణంబునకు = తగినచోటు నిశ్చయించుటకు. పరికించి = చూచి. ప్రేతభూపరిసరారణ్యంబునందు = శ్మశానము దగ్గఱనుండు నడవియందు.

161. నెగసినకొనలు = పైకిఁ బెరిగినచివరలు. వీచి = పెరిగి. నింగి = ఆకాశమును. అవుల = అవతలికి. తనరారుదాని = ఒప్పుదానిని. చెట్టుచివరలు ఆకాశమును మీఁదికిఁ ద్రోయునట్లున్నవని తా. సాఁగినశాఖలు = నిడివియైనకొమ్మలు. ఆశాచక్రములకొలఁదులు = దిక్కులసమాహమల యొక్క మేరలను. బారపెట్టంగ = బారలతోఁ గొలుచుటకు. కొమ్మలు దిక్కులను బారతోఁ గొలుచు నట్లుపాదపై యున్నవని తా. కవటలు = పెద్దకొమ్మలు. ఎడములు = అవకాశములను. ప్రబ్బఁగ = అతిశయించఁగా. పెద్దకొమ్మలు బలిసియొకటితో నొకటికలిసిద్దట్టుగా నున్నవనితా. లోనిజొంపము = లోపలియాకులగుబురు. జొంపముద్దట్టుగా నుండుటచేఁ బగలుపూడఁ బెనుఁజీకటి గలిగియున్నదనితా. పవమాన వివిధనర్తకశానివర్తి = గాలియొక్క నానావిధములయినయాటలు అనువిద్యలను నిలుపు దానిని, పెద్దదగుటచే గాలివీచుటకు నడ్డముగా నుండు దాని నని తా. పాతాం = నర్తకశా అను వర్తి = ఆటలు అనువిద్యలను ఆనుసరించినదానిని, గాలికి గదలుచున్నదానిని అని తా. కాక... పరిసరవర్తి = కాక = కాకులయ్య, ఘాత = గూబలయ్య, ఆరవ = కూతలయొక్క, స్ఫూర్తి = అతి శయమువలన, జాత = కలిగిన, భీతి = భయముగలిగిన, పరిసరవర్తి = సమీపమున నుండుజనుల

గనియెఁ బవమానవివిధవత్తనకళాని, వర్తిఁ గాకఘూకారవత్సూర్తిజాత
భీతిపరిసవర్తి నాభీలభుజగ, చండమూర్తి శమితరుచక్రపర్తి. 161

వ. కని యమ్మహీరుహంబు ధర్మనందనునకుం జూపి యిట్లనియె. 162

శా. పక్షివ్యాకులముం బరేతనిలయప్రాంతోత్థమున్ డాకినీ
రత్నోభూతపిశాచగోచరము దుర్గంధంబునై చూడఁ జి
త్తతోభం బొనరించు నట్లగుటఁ జెంతం జేర రా దీశమీ
వృక్షం బెవ్వరి కిందుఁ బెట్టుదమె పృథ్వీనాథ శస్త్రాస్త్రముల్. 163

క. పెనుఁబొడువు పఱపు జొంప, మ్మును గలయది దీన నెల్లపురుషులకుఁ బ్రయో
జన మొకఁడు లేదు సేరం, జనఁ జూడఁగ నరయ నెక్కఁ సమకట్టంగఁ. 164

ఉ. కావున దీనియం దిడుటఁ కార్యము నైదుపు లెల్లఁ కేశచ
ర్తావృతసంచయంబుగ శవాకృతి గా నొనరించి కట్టినం
బోవరు దీనిది కొరులు ఁ భూవర నెమ్మది నూఱడిల్లు మె
చ్చో పసియించినం బిదపఁ జొప్పడుఁ గ్రమ్మట వచ్చి నైకొనఁ. 165

వ. అనిచెప్పి యందఱు నత్తెఱంగున కియ్యకొనుటయు సతండు గాండివంబు నవలోకించి.

కలదానిని, కాకులుమొదలగువానికూతలచే దగ్గఱకుఁ బోయినవారికిభయమును గలిగించుచుండుదాని నని తా. శమితరు చక్రపర్తి = జమ్మివృక్షముల యందు శ్రేష్ఠమయినదానిని. కనియొకఁ. అని యన్వయము. అలం. అతిశయోక్తి, అంత్యప్రాసము.

162. మహీరుహంబు = వృక్షమును.

163. పక్షివ్యాకులమున్ = పక్షులచే నిండినదియును. పరేతనిలయ ప్రాంతోత్థమున్ = శ్మశానము నొద్ద మొలచినదియును. డాకినీరత్నోభూతపిశాచగోచరమున్ = ఆడుదయ్యములకును రాక్షసులకును భూతములకును పిశాచములకును ఉనికిపట్టెనదియు. చిత్తతోభంబు = మనస్సునకుఁగలతనము. ధర్మరాజా ? ఈజమ్మిచెట్టుశ్మశానముదగ్గఱ మొలచినదై పెద్దపక్షులును పిశాచములును గలిగి దుర్గంధమైయున్నది కావున దీనింజూచుజనులు భయపడుదురు, దీనియందుమనయాయధములుంపవచ్చునని తా. పాఠాంః—పరేత నిలయోపాంతోత్థమున్—అర్థము సమానము. దుర్గంధంబున్ నై = చొరరానిచోటనున్నదై యని యర్థము.

164. పఱపు = వైశాల్యమును. ఒకఁడు = ఒకటి. ఇది మిక్కిలి పొడువును విరివియునైయున్నది. దీనియొద్దకు వచ్చి చూచి దీని నెక్కుట కెవ్వనికి నేమియుఁ గార్యము లేదని తా.

165. నైదుపులు = ఆయుధములను. ఇడుట = ఉంచుట. కేశచర్త అవృతసంచయంబుగఁ = వెండ్రుకలతోను తోళ్లతోను కప్పఁబడినకట్టగా. శవాకృతిగాఁ = పీనుఁగువలె. మనముదీనియందాయుధములను వెండ్రుకలతోనుచర్తములతోనుజాటి శవాకారముగాఁగట్టియుంచినయెడ దీనియొద్దకెవ్వరునుబోరు. మనమెచ్చటనున్నను మరల వచ్చి దీనిందీసి కొనవచ్చు నని తా.

165. గాండివంబు — అర్జునునిధనుస్సు.

గొనయుములు వదల్ప + ననుమతి సేయుడు, వార లట్లు చేసి + తేరఁ జూప
ములును దొనలు వర్తములు ససిముగ్ధరా, ద్యాయుధములుఁ గూడఁనతఁడుగట్టె.

వ. ఇట్లు పూర్వోక్తప్రకారంబునం బొదివి మహారాగంబులం బెట్టి కట్టుచందంబున
బంధించి వానిం గొనుచు నయ్యజాతశత్రుండు ధర్మదేవతాదత్తవసుం డగుటంజేసి
నిశ్చంకం బయినయంతఃకరణంబుతోడ శమివృక్ష సమారోహణం బాచరించి.

గీ. బ్రహ్మవిష్ణుమహేశదిక్పాలచంద్ర, సూర్యవనదేవతాపితృస్తుతు లొనర్చి
దివియుభువియునుజూచిప్రాశ్ఛించియొక్క, విపులశాఖనాయుధములుప్రేలఁగట్టె.

వ. ఇట్లు గట్టి తదీయాధిదైవతంబుల నుద్దేశించి నమస్కరించి. 174

క. నరునకు నాకును దక్కఁగ, నొరులకు మీరూపు చూప + కున్నతవిషవి
స్ఫురితభుజంగౌఘభయం, కరమూర్తులు దాల్చి యుండఁ + గా వలయుఁజూడే. 175

ఉ. భీముఁడు ధార్తరాష్ట్రునెడ + భీమణిరోషుఁడు చిత్త మెప్పు డె
ట్లై మద మెత్తునో యతనిఁగ్రహవృత్తికి లోను గాక మీ

తేరఁ = తేరఁగా. చాపములును = ధనుస్సులును. దొనలుక = అస్తులపాదులును. వర్తములుక =
కవచములును. అసి మగ్ధర ఆది ఆయుధములుక = కత్తి గుదియ మొదలుగాఁగల యాయు
ధములును. ధర్మరాజు భీమ నకుల సహజేవులతో మీ ధనుస్సులకుఁగూడ నారి సడలించుటదని యాజ్ఞా
పించి వారల్గు చెసి తీసికొని రాఁగా ధర్మరాజు వానిని తక్కినయాయుధములను జేర్చి కట్టె నని తా.

172. పూర్వ ఉక్త ప్రకారంబునక = ముందు చెప్పఁబడిన ప్రకారముగా. పొదివి = కప్పి.
మహత్ ఉరగంబులక = పెద్దపాములను. అజాతశత్రుండు = ధర్మరాజు. ధర్మదేవతా దత్తవ
సుండు = ధర్మదేవతచే నియ్యఁబడిన వరముగలవాఁడు. నిశ్చంకంబు = భయముజేనిది.

173. బ్రహ్మ...స్తుతులు-బ్రహ్మయొక్కయు విష్ణువుయొక్కయు శివునియొక్కయు దిక్పాలకుల
యొక్కయు చంద్రునియొక్కయు సూర్యునియొక్కయు వనదేవతలయొక్కయు పితృదేవతలయొ
క్కయు స్తోత్రములను. దివియుక = ఆకాశమును. విపులశాఖక = పెద్దకొమ్మయందు. ధర్మరాజు
బ్రహ్మదేవతా స్తుతు లొనర్చి యొక పెద్దకొమ్మయం దాయుధములు ప్రేలాడఁ గట్టె నని తాత్పర్యము.

174. తదీయ అధి దైవతంబులక = ఆయాయుధములయధిపానదేవతలను.

175. నరునకుక = అర్జునునకు. ఒరులకుక = ఇతరులకు. ఉన్నత విషవిస్ఫురిత భుజంగఁగుభయం
కర మూర్తులు = ఎక్కువవిషముచేఁ బ్రకౌశించుచున్న సర్పముల సమూహముయొక్క భయమును
గలిగించునట్టి యాకారమువంటి యాకారములను. మీరు నాకును అర్జునునకును దప్ప నితరులకు
సర్పములుగాఁ గనఁబడవలె నని తాత్పర్యము. పాఠాః—భుజగభంగిక భయంకరమూర్తులు =
సర్పములవలె భయంకరమయిన యాకారములను అని యర్థము.

176. ధార్తరాష్ట్రునెడక = దుర్యోధనునియందు. భీమణిరోషుఁడు = ఎక్కువకోపముగలవాఁడు.
అగ్రహవృత్తిక = కోపముయొక్క వ్యాపారమునను. లోనుగాక = లాఁబడక. ఏయొక ఐనక =

రేమేయి నైన వంచన వహించి తొలంగుట మత్సమిహితం

బేముట కుండఁ గా వలయు ♦ నిర్విషమాబ్జములొన నాతనిక.

176

చ. అని వేడుకొని వృక్షంబు డిగ్గి దానికిఁ బ్రదక్షిణంబుగా వచ్చి ప్రణమిల్లి భీమసే
నుదెస మరలి సాంత్యవచనసమేతంబుగా నతనిఁ గాఁగిటం జేచ్చుకొని యనున
యించి తమచేసినవిధంబు తత్ప్రదేశస్థు లయినగోపాలాదిక్షుద్రజనంబులకు
మఱువెట్టం దలంచి వారల కభిముఖు లయి పాండునందను లిట్లనిరి. 177

చ. ఇది శతవృద్ధ మాజనని ♦ యిప్పుడు మృత్యువుఁ జెందె నిట్లు చే
యుదుము కులప్రయుక్త మగు ♦ చున్నసనాతనధర్మము తైట
గ దహనకర్త మొల్ల మది ♦ గానిది గా మును నిశ్చయించి మా
మొదలిటివారొనర్చువిధముం గొనియాడితి మేము నియ్యెడక.

178

చ. అని యిట్లు పలుమఱుం దెలియఁ బలికి శస్త్రాస్త్రంబులనిజేషణంబు నిగూఢం
బగుటకు నూఱడిల్లి యచ్చేరువం జచ్చినపనరంబు పడి యున్నం జూచి సహదే
వుం బనిచి ధర్మతనయుండు దానిచర్మం బాలిపించి తెప్పించి శీతవాతాతపవర్ష
పరిహారంబుగా నాయుధంబులకట్టఁ బొదివించి మఱియును దత్సమిహితంబున ను
న్నశుక్లశవంబు సవలోకించి యిది యుంఘవృత్తి యైన మానవుక శేబరంబు

ఎట్టైనను, మత్ సమిహితంబు = నాకోరిక. ఇన్ని షమ అబ్జములొనక = ఈకష్టమయిన సంవత్సర
మునందు. భీముఁడు దుర్యోధనుని మీఁద మిక్కిలి కోపము గలవాఁడు కాఁబట్టి యెప్పుడైన నొడ
లెఱుంగక యతనిమీఁదికి బోవఁదలంచును. ప్థిరు వానికి స్వాధీనులు కాక యుండవలయును, ఎట్టై
నను ఈసంవత్సరమంతయు భీముని బాగ్రత్తగాఁ జూచుకొన వలయు నని తాత్పర్యము.

177. ప్రణమిల్లి = నమస్కరించి. సాంత్యవచన సమేతంబుగా = ఊఱడించు మాటలతోఁ
గూడినట్లుగా. అనునయించి = ఊఱడించి. తత్ ప్రదేశవర్తులు = ఆచోటనున్న వారలు. గోపాల
ఆదిక్షుద్ర జనంబులకు = గొల్లలు మొదలుగాఁగల యల్పజనులకు. మఱువెట్టక = మఱుగు
పఱచుటకు.

178. శతవృద్ధ = నూతేండ్లముసలిది. జనని = తల్లి. మృత్యువు = మరణమును. కులప్రయుక్తము = వంశమునందుఁ జేయఁబడినది. సనాతనధర్మము = నిత్యమైనధర్మము. ఇతైటంబు ఆ = ఇట్టిదే. అది = ఆ దహనకర్తమును. కానిదికొక = తగని దానినిగా. మా మొదలిటివారు = మా
పూర్వులు. మాతల్లి మిక్కిలి ముసలిది యిపుడు మృతినొందెను. మాపెద్దలు దహింపక యిట్లైశవ
మును ప్రేలఁ గట్టుట కులాచారముగా నేర్పఱచిరి. కావున మేమును మాతల్లిశవమును చెట్టునకు
ప్రేలఁ గట్టితి మని తాత్పర్యము.

179. నిజేషణంబు = దాచుట. నిగూఢంబు = రహస్యము. శీతవాత అతపవర్ష పరిహారంబు
గాక = చలిగాలియెండవానల తొలఁగించుట యగునట్లుగా. పొదివించి = కప్పించి. శుక్లశవం

గావలయు ననుచు నదియును నైదుపులకట్టపయిం బెట్టి కట్టించె నివ్వధంబున నత్యంతగుప్తి యాచరించి దీనిదుర్గంధంబున వనచరాదు లెవ్వరుం జేర రని నవ్వుచు వార లచ్చోటు వాసి విరాటపురాభిముఖులయి చను చుండి యజ్ఞాతవా సకాలంబునఁ దమరహస్యవహారంబునకు ననువుగా నేపురపేర్లును గ్రమంబున జయుండును జయంతుండును విజయుండును జయ తేనుండును జయద్బలుండు నని సంకేతించుకొని యాజ్ఞ నేసీపురస్సరంబుగాఁ బుణ్యనదీతీర్థావతరణంబు చేసి తదీయస్నానపానంబులఁ బథిశ్రమం బపనయించి దేవర్షి పితృతర్పణమంగళజప హోమధ్యానాద్యనుష్ఠానంబు లొనరించిరి తదనంతరంబ యక్కాంతేయా గ్రజుండు ప్రాజ్ఞులుండయి నిర్తలచి త్తంబున ధర్మదేవతం దలంచి యిట్లనియె.

గీ. తండ్రి నీవు నాకు ♦ దయతోడ నిచ్చిన, వరము చిత్తగించి ♦ వలయు తెఱిగు
సమయసముచితముగ ♦ సమకట్టు మయ్య యీ, రాకుమారు లవిధిఁబోకయుండ.

వ. అనుచు ననుజాలచెనకు దూర వగచి డగ్గుత్తిక వెట్టి మఱియును. 181

ఉ. అంబరవర్తి వైనఁ గని ♦ యత్సునిచే నగపడ్డపిరిప్రా
ణంబులు మున్ను ని న్నడిగి ♦ నల్వరకు న్నయవిక్రమప్రభా
వంబులు వేడికొన్న నతివత్సలభావముఁ బొంది యాదరా
ర్థం బగుచూడ్కితోఁ బ్రియహితస్థిరభావల నూఱడింప వే. 182

బుక్ = ఎండినపీనుఁగును. ఉంఛవృత్తి = గింజరేణుకొనుట జీవనముగాఁగలవాఁడు. అత్యంతగుప్తి = మిక్కిలిరక్షణమును. యాజ్ఞ నే సీపురస్సరంబుగాఁ = ప్రాపదిముందు గలుగునట్లుగా. పుణ్యనదీతీర్థ అవతరణంబు = పవిత్రమయిన యేటిరేవున దిగుటను. పథిశ్రమంబు = దారిబడలికను. అపనయించి = పోఁగొట్టుకొని. ప్రాక్ ముఖుండు = తూర్పుమోముగలవాఁడు.

180. వలయు తెఱిగుక్ = కావలసిన విధమును. సమయసముచితముక్ = కాలమునకుఁ దగినట్లు. సమకట్టుము = సమకూర్పుము. రాకుమారులు = రాజపుత్రులు, పాండవులనుట. అవిధిక్ = కష్టముచేత. నీవు నాకిచ్చిన వరము చూపున మాకుఁ గష్టము కలుగకుండునట్లు ఈసమయమునకుఁ దగిన యుపాయమును సమకూర్పు మని లా.

181. అనుజాలచెనకుక్ = తమ్ములయవస్థకు. దూర = మిక్కిలి.

182. అంబర వర్తి విసక్ = ఆకాశమునందున్న వాడవైనప్పుడు. నయవిక్రమ ప్రభావంబులు = నీతియుఁ బరాక్రమమును మహిమయును. అతివత్సలభావముక్ = మిక్కిలిప్రేమ గలిగియుండుటను. ఆదరఆద్రుంబు = ప్రీతిచేడదెసినది. ప్రియహితస్థిరభావలక్ = సంతోషకరములును మేలుగలిగించు నవియు స్థిరములునగు మాటలచేత. తొల్లి నీవు ఆకాశమునం బొడచూపినప్పుడు యత్సునిచే మృతినొం దిననాతమ్ముల ప్రాణముల నిన్ను వేడఁగానీవు ప్రీతితో నాతమ్ముల బ్రదికించినన్నా దరించితివని తా. ధర్మ దేవతయే యత్సుఁడనయేర్పడినను మొదటయత్సుఁడే భీమసేనాదులప్రాణముల హరించె నని ధర్మరాజు

వ. అని తారు మున్న భూసురవరుసరణిఁ దేర సరిగిననాఁడు సరోవరతీరంబునఁ ద మకు ధర్మండు చేసినమన్నన దోప విన్నవించినవాఁడై కరకమలంబులు మొగి చి ఫాలభాగంబునం గదియించి సంప్రాప్తనంబు గా వినయవినమితమ స్తకుం డగు టయుఁ దడనుగ్రహంబునఁ బొండవారజునకు నున్నయునికిన సన్న్యాసిరూపం బలవడి ధాతుపటదండకమండలుకలితమూర్తి యయ్యె సయ్యవసరంబున వార లందఱు మహాద్భుతం బంద వారివారికి సయ్యవేషంబుల కనుగుణంబు లగునం బరాధరణమాల్యాద్యుపకరణంబులు సన్నిహితంబు లయినం జూచి సంతసిల్లి యెల్లవారిం గలయం గనుంగొని క్రమంబున నొంటిమెయిం జనుడెం డని నియో గించి యతండు నానావిధంబు లైనయక్షంబులముడి కక్షంబున నిడికొని దైవ యోగంబున విరాటుండు వెడలి వచ్చి బయలి కొలు విచ్చుటం జేసి తదాస్థా నంబు చేరం జనునప్పుడు.

183

— (ధర్మరాజు సన్న్యాసివేషమున విరటుఁ గొల్ప వచ్చుట.) —

ఉ. దవ్యులఁ జూచి మత్స్యవసుధాపతి యీ చనుడెంచుచున్నవాఁ డెవ్వఁడో నాదుచూక్షులకు ♦ నెంతయు వ్రేఁగయి తోఁచె ని ట్టితం డెవ్వఁడీ బొందెనో జగము ♦ లెల్లను నేలఁ గఁ జాలు తేజ మా ముప్పురతోడ జో డగునుఁమూర్తి యతీంద్రునియొప్పు గంటిరే.

184

తలచినాఁడు కావున నాతలఁపుచొప్పున నిప్పుడుభేదముగాఁ జెప్పఁబడినది. పాఠాం:—యక్షతా= యక్షుఁడవగుచేత; నీకుక. నీవు యక్షరూపమున ఆకాశమునందుఁ గనబడఁగా నీచే మృతినొందిన నాతిమ్ములప్రాణముల అని తా.

183. భూసురవరు ఆరణిఁ బ్రాప్తాశ్రేష్ఠుని యరణిని, అరణియనఁగా నిప్పుచిలుకు జమ్మియ్యొ. ఫాలభాగంబునక=నురుటివోటియందు. వినయవినమితమ స్తకుండు=అడఁకువచే వింపఁబడిన శరస్సుగల వాఁడు. ధాతుపటదండకమండలుకలితమూర్తి=కాఁకవ స్త్రమతోనుదండముతోను గమండలుపుతోను గూడినరూపము. అనుగుణంబులు=తగినవి. అంబరఅభరణమాల్యాలది ఉపకరణంబులు=వస్త్రముసాము పూదండ మొదలుగాఁగల సాధనములు. ఒంటిమెయిక=ఒంటితనముచేత. నియోగించి=అజ్ఞాపించి. అ క్షంబులముడి=పాచికలముటను. కక్షంబునక= చంకయందు. తత్ అస్థానంబు=ఆ విరాటునిసభను.

184. మత్స్యవసుధాపతి = విరాటరాజు. వ్రేఁగు ఆయి = భారమై. ఎవ్వఁడో = ఏవిధము చేత. చాలు తేజము = చాలిన తేజస్సును. ఆముప్పురతోడక = ప్రసిద్ధులగు బ్రహ్మవిష్ణు మహేశ్వరులతో. జోడు = ఈడు. ఆగు సుమూర్తి = అయిన మంచిదేహమును; ఇట్లు బొందెనోయని యన్వయము. యతీంద్రుని ఒప్పు = సన్న్యాసిశ్రేష్ఠుని చక్కఁదనమును. విరాటుండు ధర్మరాజు వచ్చుటను దూరమునందే చూచి యిట్లనియె. ఈవచ్చువాఁడెవ్వఁడో మహాపురుషుడుగా నున్నాఁడు. ఇతనితేజస్సును ఆకారమును జూడఁగా లోకముల నన్నిటిని బాలింపఁ జాలినవాఁడుగాను బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులతో సమానంబుగాను గనబడు చున్నాఁడని తా.

సీ. కరచరణాద్యంగకమ్ము లేలొకొ రత్న, భూషణప్రకరంబుపొందు దొఱగె
నుభయపార్శ్వంబుల ధిభటు లేలొకొ, చనుదేవు సమదాళిసమితి మొరయఁ
బాయు తొలంగుమం ధాయతవేత్రహ, న్తులమొత్త మేలొకొ ధోడరాదు
ధవళాతపత్రము ధిలటుచుగా నేలొకొ, పట్టరు మాక్తికప్రభలు వెలుంగ
నితడు రా జగు రా జనునింతమాత్ర, గాదు మూర్ఖాభిషిక్తవంగంబు దనను
చరణయుగ్గంబు గొలిపింపఁ జాలుసార్వ, భౌమపదవికిఁ దగియెడుభంగివాడు.

క. మనకడకు నేమిటికి వ, చెప్ప నొకో యే నిమ్మహత్తుచెప్పినపను లె
ల్లను జేయువాడఁ గోరిన, కనకాంబరమణులు తలంపు గడవంగ నిత్తు. 186

గీ. మత్స్యవిషయరాజ్యమహిమకు యుక్తుండు, గాఁగఁ దలంచె నేని గారవమున
నట్ల చేసి భక్తి ననుసరింతు నమాత్య, సుతసుహృద్భటాద్య యుతము గాఁగ.

వ. అని సమస్తజనంబులుఁ దదభిముఖులై భక్తియుక్తిం బ్రత్యుత్థానంబు చేయఁ దా
నును గద్దియ డిగ్గి యెదురు చని నమస్కరించి యతనియాశీర్వాదంబులు నైకొ

185. కరచరణ అది అంగకమ్ములు = చేతులు పాదములు మొదలుగాఁగల యవయవములు. రత్న భూషణ ప్రకరంబుపొందు = రత్నాలసాముల సమాహమయొక్క పొందుటను. తొఱగెన్ = విడిచెను. ఉభయపార్శ్వంబులన్ = రెండుప్రక్కలయందును. ఇభిభటులు = ఏనుఁగులగుంపులు. సమదళిసమితి = మదముతోఁ గూడిన తుమ్మెదల సమాహమ. చనుదేవు = రావు. సాయు = పాము. యతవేత్ర హస్తుల మొత్తము = పాడుపులయిన మేములుచేతయందుఁ గలవారిసమాహమ. ధవళాతపత్రము = వెల్లగాడుగులు. మాక్తికప్రభలు = ముత్యాలకాంతలు. రాజు అను ఇంతమాత్ర = రాజుఅనుటమాత్రమే. మూర్ఖాభిషిక్తవంగంబున్ = పట్టాభిషిక్తుల సమాహమను. కొలిపింపఁ = కొలుచునట్లు చేయుటకు. చాలు సార్వభౌమపదవికిన్ = చాలినట్టి చక్రవర్తియొక్క స్థానమునకు. తగియెడు భంగివాడు = తగిన విధముగలవాడు. ఇతఁడు రాజ సామాన్యఁడుగాఁడు. ఎల్లరాజులును నమస్కరించు పాదములుగల చక్రవర్తిగానుండుటకుఁ దగినవాడని తా. పాఠాః—సార్వభౌమపదవికిన్—ఈపాఠమునం దేకదేశాన్వయోదోషము.

186. కనకాంబరమణులు = బంగారమును వస్త్రమును రత్నములను. తలంపు = కోరిక. కడవంగన్ = మీఱునట్లు. ఇతఁడుమనయొద్ద కేవలచ్చుచున్నాడో తెలియదు. నేను ఈతఁడు చెప్పినపనులచేసి కోరినవస్తువుల నిత్తు నని తా.

187. మత్స్యవిషయరాజ్యమహిమకున్ = మత్స్యదేశము యొక్క దొరతనము అను గొప్పతనమునకు. యుక్తుండు = పూనినవాడు. అమాత్యసుతసుహృత్ భట ఆద్యయతము గాఁగన్ = మంత్రులు కొడుకులు మిత్రులు భటులు మొదలగువారితోఁ గూడినట్లుగా; ఆనుసరింతున్ అని యన్వయము. ఇతఁడు మత్స్యదేశము నడిగినను ఇచ్చి నేను మంత్రులు మొదలగువారితో నీతని నేవింతు నని తా.

188. తత్ అభిముఖులు = నానికెదురైన మోముగలవారు. ప్రత్యుత్థానంబు = ఎదురుకొలును. సమం

ని సకారవంబుగాఁ దోడుకొని చనుదెంచి నమంచితసమున్నతాసనంబున నునిచి
వివయావసతుండై.

188

ఉ. ఎయ్యది జన్మభూమి కుల + మెయ్యది యెయ్యది యున్నచోటు పే
రెయ్యది మీర లిందులకు + నిప్పుడు వచ్చినదానికిం గతం
బెయ్యది నాకు నింతయును + నేర్పడఁగా నెఱిగింపుఁ డున్నరూ
పయ్యెడు నావుడు న్నరపరాగ్రణి కయ్యతిముఖ్యుఁ డి ట్లనున్.

189

గీ. ఉన్నరూప పలుకునన్నరు లెక్కడఁ, గలరు తోచినట్లు + పలుకు పలుక
నైనచంద మయ్యె + సంతియ కా కంత, పట్టి చూడఁ గలరె + యెట్టివారు.

190

వ. అని మందహాసంబు చేయుచు మఱియును.

191

క. నానావిధభూతమయము, మే సతిచంచలము మనము + మేకొని నిక్కం
బేసరునకుఁ జెల్లిపం, గా నగు సత్యంబు నడపుక్రమ మ ట్లుండెన్.

192

వ. అనుచు మత్స్యమహీవల్లభు సవలోకించి,

193

క. ద్విజుడఁ గురువిషయజాతుడ, సుజనప్రియుఁ డైనధర్మసుతుసఖుడఁ బరి

చితసమున్నత ఆసనంబునన్ = చక్కని యెత్తుపీటయందు. వినయ అవసతుండు = అడఁకువచేపం
గినవాడు.

189. జన్మభూమి = పుట్టినచోటు. కతంబు = కారణము. ఉన్నరూపు = ఉన్నవిధము. సర
వర అగ్రణికిన్ = రాజశ్రేష్ఠుడయిన విరాటునితో. అయ్యతిముఖ్యుఁడు = అసన్నాన్యసిశ్రేష్ఠుడగు
ధర్మరాజు. విరాటుడు ధర్మరాజుయొక్క జన్మభూమిమొదలగువానిని యథార్థముగాఁ జెప్పవనియ
దురఁగా నాధర్మరాజు విరాటునితోనెట్లుచెప్పె నని తా.

190. ఉన్నరూపు ఆ = యథార్థమునే. నరులు = మనుష్యులు. పలుకు=మాటను. వినచందము=
అయినవిధము. యథార్థమే చెప్పవారుండరు. తోచినట్లు చెప్పినయెడ నెట్లు కావలెనోయట్లును గాని
యెవ్వరును సంతగా విచారించ రా దని తా.

191. మందహాసంబు = చిలునవ్వును.

192. నానావిధ భూతమయము = పలువిధములగు భూతములచేఁ గలిగినది, పంచమహాభూతము
లచేఁ గలిగిన దనుట. మేను = శరీరము. మనము = మనస్సు. అతిచంచలము. మేకొని = పూని.
నిక్కంబు = నిజమును. చెల్లింపంగాన్ = నడపుట. పృథివ్యాది పంచ మహాభూత మయమయినది
దేహము. మిక్కిలి చంచలము మనస్సు. కావున సత్యము చెప్పవారెడు దుష్టభుండు అని తా.

194. ద్విజుడన్ = బ్రాహ్మణుడను, త్పత్రియుడని యాంతరంగి కార్థము. కురువిషయజా
తుడన్ = కురునేశమునఁ బుట్టినవాడను. సుజనప్రియుడు = సత్పురుషుల కిష్టుడు. ధర్మ సుతుసఖు
డన్ = ధర్మపుత్రునికే జెలికాడను, తనకుదాను జెలికాడకావున దానే ధర్మరాజని యాంతరంగి

ప్రజనాశ్రమకలితుండ మ, నుజవల్లభయోగ్యబహువిఠోదపరుండఁ. 194
 క. ద్యౌతక్రీడకుఁ గొండొక, నేతుం గపటమున నోర్వఁజనంబులు నా
 చేతిధన మెల్లఁ గొని పరి, భూతి యొనర్చిన విరక్తి ధాడమి వెడలితిఁ. 195
 చ. నృప నయవిద్యకుం దగిననే ర్పలవడ్డది గొంత నాకు ధ
 స్త్రులసంగతిం దగిలి మచ్చిక నుండుదుఁ జేరు కంకుఁ డే
 వపుఁగొలు వైన నాకు నిలువ న్నది గొల్పదు గాన నిన్ను భూ
 మివతులలోన సాధుజనమిత్తుఁడు నా విని కొల్వ వచ్చితిఁ. 196
 గీ. వత్సరంబునఁ గడచనువ్రతము నాకు, దాని నీపాల సల్పి యుత్సాహవృత్తి
 మెఱయ నీకుఁ గృతజ్ఞత నెఱపి తొల్లి, యెక్కు చేసినవారి జయింపఁ బోదు.
 వ. అనిన విని సంప్రీతచేతస్కుం డగుచు విరాటుం డతని కి ట్లనియె. 198
 గీ. అట్ల చేయుఁడురుచిరోన్నతాసనములు, వాహనములు భోజనములువస్త్రములును
 కార్థము. పరివ్రజనాశ్రమ కలితుండఁ=సన్న్యాసాశ్రమమునుపొందినవాడను. మనుజువల్లభ యోగ్య
 బహు విఠోదపరుండఁ= రాజులకుఁ దగినపెక్కువేడుకలు ప్రధానముగాఁగలవాడను, పెక్కువేడు
 కలు చేయువాడ ననుట.

195. ద్యౌతక్రీడకుఁ= జూదముఆనగాటకు, కొండొక = కొంచెము. నేతుఁ = నేర్పును,
 నేర్పుధాతువు తద్ధర్మార్థ కోత్తమ పురుషైకవచనము. పరిభూతి = ఆవహనమును. సాతాం:-ఒవ్వని
 జనంబులు=కీట్టనివారిని యర్థము. జూదమాడుటకుఁ గొంచెమునేర్పు గలదు. సరిపడనివారు కపటముచే
 నాధనముం గొని యవమానము నేయఁగా విసుగుచే నందుండి వెడలి వచ్చితి నని తా.

196. నృప=రాజా! విరాటుని సంబోధనము. నయవిద్యకుఁ=నీతి శాస్త్రమునకు. అలవడ్డది
 సిద్ధించినది. ధర్మపరులసంగతిఁ = ధర్మమునం దాసక్తిగలవారి కూడియందు. మచ్చికఁ =
 స్నేహముతో. ఏవపు కొలువు = నీచమయిన పని. మది = మనస్సు. కొల్పదు=ఇష్టపడదు. సాధుజన
 మిత్తుఁడు = సజ్జనులకుఁ జెలికాఁడు. రాజా! నాకు రాజనీతియుఁ గొంచెము తెలియును. ధర్మ
 పరుల సహవాసము చేసినవాడను, నాపేరు కంకుఁడు, నీచకౌర్వములు చేయఁజాలను, రాజులలో నీవు
 మంచివాడ వని విని నిన్నుఁ గొలువ వచ్చితి నని తా.

197. కడచనువ్రతము = ముగియువ్రతము. నాకుఁ. కలదని యధ్యాహార్యము. సల్పి =
 జరపి. ఉత్సాహవృత్తి = ఉత్సాహమునువ్యాపారము. నెఱపి = చేసి. నాకొకసంవత్సరము
 వ్రతము కలదు, దాని నీయొద్ద నెఱవేర్చుకొని నీకు ప్రత్యుపకారముచేసి యటువెనుకఁ బూర్వము నాక
 పకారము చేసినవారిని జయించుటకుఁ బోవుదునని తా. సాతాం:-నాకుఁ గృతఘ్నుల నెఱపి నాకుఁ
 గృతఘ్నులై యపకారము చేసిన వారిని...అని యర్థము.

198. సంప్రీతచేతస్కుండు = మిక్కిలిసంతోషించిన మనస్సుగలవాఁడు.

199. రుచిర ఉన్నత ఆసనములఁ = చక్కని యుత్తమములయిన గదియలును. ఎల్లవర్తనము

వలయుభోగంబులును నెల్ల వర్తనములు, నాకు నెట్లట్ల మీకును నడపువాడ.

క. నాయనుచరులం దెవ్వడు, మీయొడ భయభక్తి లేక మిగిలి మెలగె నే
నాయుధముని దండితుఁ గాఁ, జేయుదు నతఁ డెంతయుం బ్రసిద్ధుం డైనఁ.

ప. అట్లుం గాక.

201

చ. వెలయుఁగ మత్స్యరాజ్యపదవీపరిపాలన చేయఁ గా మదిం

దలఁచుట యెంతయుం బ్రియము ధమ్ములు బుత్రులు బంధులుం బ్రభా
నులును బలంబు నేను నుమనోవిభుతుల్యుడ నైననిన్ను మి

క్కిలి యగుభక్తిఁ గొల్చి కృతఃకృత్యత నొందుదు మట్లు చేయవే.

202

ప. అనిన విని దరహాసితవదనుం డగుచుఁ బాండవాగ్రజుం డతని కిట్లనియె. 203

క. ఏను హవిష్యమ గుడుతును, భూనాయక నాకు శయ్య ధూమియ యిమ్మై
బూని వ్రతంబులు నలిపెడు, వానికి నిన్నియును నిట్లు వలయునె చెపుమా.

గీ. అనిన విఁటఁ డిట్లు లనియె నెత్తెఱఁగున, నడవ నిష్ట మట్ల నడచి మీకు
మనసు వచ్చినన్నిధినములు గడపుఁ డి, చోట నదియ మాకు శోభనంబు.

క. ద్యూతజ్ఞులదెసఁ గొండొక, ప్రీతీయుఁ గల దట్లు గాక పెద్దల రగుమీ

లుక = ఎల్లనడవడులును. మియిష్టముచొప్పునఁ జేయుఁడు, నాకెట్ల యట్లే మీకును సమస్తభోగము
లును నడపువాడ నని తా.

200. అనుచరులందుక = సేవకులయందు. భయభక్తి = సమాహారద్వంద్వసమాసము. మిగిలి = మిఱి.
నాసేవకులలో నెవ్వఁడైనను మీయాజ్ఞామీతినయెడ వాఁడెంత గొప్పవాఁడైనను వానిం దండింతు నని తా.

202. మత్స్యరాజ్యపదవీపరిపాలన = మత్స్యదేశపు దొరతనముయొక్క మాగ్గముయొక్కయేలు
టను. ప్రియము = ఇష్టము. ప్రధానులును = మంత్రులును. బలంబుక = సేనయు. నుమనోవిభుతుల్యుడవు =
దేవేంద్రునితో సమానుడవు. నీకు మత్స్యరాజ్యమునంతయుఁ బరిపాలింపఁ దలంపు గలిగినయెడ నీవట్లు
చేయుట నాకు మిక్కిలియిష్టము, నేను నావారసు నిన్నుఁ గొలిచి కృతార్థుల మయ్యెద మని తా.

203. దరహాసితవదనుండు = చిఱునవ్వుగల మోముగలవాఁడు.

204. హవిష్యము ఆ = ఇగురఁ బెట్టిన యన్నమునే. ఇమ్మై = ఈవిధమున. నేను వ్రతము పట్టి
యన్నాడను కావున హవిస్సు భుజియించి నేలమీఁదనే శయనింతును, రాజ్యసుఖములు నాకు
వల దని తా.

205. అనినక = అనిధర్మ రాజుచెప్పఁగా. ఎత్తెఱఁగునక = ఏవిధమున. ధర్మరాజుమాటవిని
విరాటరాజు చెప్పెను, మియిష్టప్రకారము తోచినన్నిదినములు మాయుట వసింపుఁడు, అదియే మాకు
మేలని తా.

206. ద్యూతజ్ఞులదెసక = జూదమునెఱింగినవారియందు. కొండొక = కొంచెము. చేతో
మోదంబు = మనస్సుతోపము. అగును అని క్రియయధ్యాహర్యము. నెమ్మిక = ప్రీతితో. నాకు

- రేతెఱుగున విహరించినఁ, జేతోమోదంబు తగ వశింపుడు నెమ్మిక్. 206
- వ. అని పలికి కాంతేయాగ్రజ నత్యంతసంతుష్టాంతరంగుం జేసి. 207
- చ. పారిఁబారిఁ బ్రీతికిం దగ నశూర్వవిలొకన మాచరించుఁ ద
త్పర మగునద్వివేకమున ధావనిరూపణ చేయుఁ గౌతుక
స్ఫురణఁ గరంబుఁ దత్కరముఁ ధావని నయంబునఁ జేర్చు వాక్యవి
స్తరచతురత్వ మేర్పడఁగ ధావని బానరించు నర్థిజోక్. 208
- వ. ఇట్లు మత్స్యమహివల్లభుం డతనిం గలిపికొని పరివారంబును దాసును దదీయ
సంభావనాతత్పరుండై యుండె నంత. 209

————— (భీముఁడు వంటల వాడై విరటుఁ గొల్వ వచ్చుట.) —————

సీ. చట్టువం బాకచేతఁ ధావని ఖడ్గము సంకఁ, దగిలించి సురియతో ధావని దిండు
గట్టిననునుజేలఁక పెంతయును జెన్ను, చేయఁగ డాపలిచేతియందు

జూదము నెఱింగినవారి మీఁదఁ గొంచెము ప్రీతియుఁ గలదు. అట్లుకాకపోయినను పెద్దలగుమోహ
మిమనస్సు వచ్చినవిధమున విహరింపవచ్చు నని తా.

207. అత్యంతసంతుష్ట అంతరంగుక్ = మిక్కిలిసంతోషించిన మనస్సుగలవానిని.

208. పారికపారిక = మాటిమాటికి. అశూర్వవిలొకనము = క్రొత్తగాఁ జూచుటను. అచ
రించుక్ = చేయును. తత్పరము = అసక్తము. సత్వవేకమునక్ = మేలి తెలివితేత. భావనిరూ
పణ = అభిప్రాయముయొక్క నిశ్చయమును. కౌతుకస్ఫురణక్ = కౌతుకముయొక్క యతిశయము
చేత. కరంబుక్ = చేతిని. తత్కరముక్ = అధర్మజాచేతిని. నయంబునక్ = ప్రీతితో. వాక్యవి
స్తరచతురత్వము = మాటలవిరివి యందలి నేర్పు. ఏర్పడఁగక్ = తేలిపడనట్లు. అర్థిజోక్ =
ప్రీతితో. నల్లపనంబు = ముచ్చటను. బానరించుక్ అని యన్వయము. విరాటుఁడు ధర్మరాజును మాటి
మాటికి మిక్కిలి యాశ్చర్యముతోఁ జూచుచుండెననియు, ధర్మరాజు మాటలయందు జాగ్రత్తతో నభి
ప్రాయము గ్రహించుచుండె ననియు, ప్రీతిచేఁ దనచేతితో ధర్మరాజు చేతిని పట్టుచుండె ననియు,
నానావిధములుగా ముచ్చటలాడుచుండెననియుఁ దా. పాఠాః—ప్రీతిరెట్టిగక్ = ప్రీతిరెండింతలగు
నట్లుగా నని యర్థము.

209. తదీయ సంభావనా తత్పరుండై = అధర్మరాజుడైన గౌరవించుటయం దాసక్తి గలవారై.
ఇచట అత్యాధిక మగు తానుశబ్ద మేకవచనాంతముగుటచే విశేషణమునమును గ్రియాపదమునమును నేకవచ
నము, “అత్యాధికం బభిహితంబగుచోఁ దల్లింగసంఖ్యాభిధాయినచనంబు ధావనిశేషణంబుల కగు”
అనిబాలవ్యాకరణము. కావున తత్పరుడైయుండిరంత అను బహువచనాంత పాఠము అసాధువు.

210. చట్టువంబు = గరిటెను. ఖడ్గము = కత్తిని. సురియతోక్ = చుజుక్ త్రితో. విగయక్ = విగు
వుగా. దిండు = దట్టి. కట్టిననునుఁ జేలకప్పు = ధరించిన మృదువైన వస్త్రముయొక్కనలుపు. చేన్న =
అందమును. డాపలి చేతియందుక్ = ఎడమచేతియందు. బెడిదంపుఁ గోలలు = భయంకరము లగుకట్టెలు.

బెడిదంపుగోలలు ♦ బెడఁ గొందో బహువర్ణ, చిత్రితాజనము పైఁచీర గాఁగఁ
జూపఱు లెల్లను ♦ జూడ్కికి రూపంబు, వ్రేఁగైన సత్యంతఃవిస్తయంబుఁ
బొందు చుండ సమీరణపుత్రుఁ డగ్ర, జుండు పోయినదెన దప్ప ♦ నెండువలన
సమదవారణవతిగమఃసమున మత్స్య, ధరణినాయకు సభ చేర ♦ నరుగుటయును.

వ. అంతంతం గనుంగొని.

211

క. ఉలుకును వెక్కనపాటును, దలకొను నెమ్మనముతోడ ♦ ధాత్రీరమణుం

డలఘుభుజవిపులవక్షః, స్థలరేఖాకాంతిఁ బరవశత్యముఁ బొందెన్. 212

వ. ఇ ట్లతనిరూపాతిశయంబునకు నోటుపడి చూచుచు నిజాంతర్గతంబున. 213

క. విహరింప మానవాకృతి, సహితంబుగ మహికి నర్చి ♦ జనుదెంచినవ

ద్రహితుఁడో హిమకరుఁడో శచీ, గృహమేధియొ కాక యితఁడు ♦ కేవలనరుఁడే.

బెడఁగు ఒండక్ష = ప్రకాశింపఁగా. బహువర్ణ చిత్రిత అజనము = పలువన్నెలచేఁ జిత్రముగల్గదైనతోలు. పైచీర = ఉత్తరీయము. చూపఱులు = చూచువారు. రూపంబు = ఆకారము. వ్రేఁగు = దుస్సహము. అత్యంత విస్తయంబుకొ = మిక్కిలియాశ్చర్యమును. సమీరణపుత్త్రిఁడు = వాయువు కొడుకయిన భీముఁడు. అగ్రజుండు = ఆన్న, ధర్మరాజుః ఒండువలనకొ = వేఱుదిక్కుమండి. సమదవారణవతిగమనమునకొ = మదముతోఁ గూడిన గజశ్రేష్ఠముయొక్క నడకవంటి నడకచేత. మత్స్యధరణినాయకుసభ = విరాటరాజు సభను. భీముఁడు కుడిచేత గరిటెను ఎడమచేతఁ గట్టెలను జంకయందుఁ గత్తిని ధరించి నల్లవస్త్రమును చుఱక త్రితోఁజేర్చి దట్టి గట్టి నానావర్ణములుగల చర్మమును ఉత్తరీయముగా ధరించి ధర్మరాజు పోయినమార్గము తప్పించి వేఱుమార్గమున జనులు తనయాకారమును జూచి యాశ్చర్యపడుచుండఁగాఁ మదపుఁజేనుఁగువలె నడచుచు విరాటరాజు సభకుఁ బోవుచుండఁగా నని తా.

211. అంతంతకొ = కొంచెముదూరమున.

212. ఉలుకును = భయమును. వెక్కనపాటును = దుస్సహత్యమును. తలకొను నెమ్మనముతోడకొ = కలుగునట్టి నిండుమనస్సుతో. ధాత్రీరమణుండు = విరాటరాజు. అలఘు...కాంతికొ = అలఘు = గొప్పవైన, భుజ = చేతులయొక్కయు, విపుల = వెడలుపయిన, వక్షః స్థల = తొమ్మిది ప్రదేశముయొక్కయు, రేఖా = లక్షణములయొక్కయు, కాంతికొ = అతిశయముచేత. పరవశత్యముకొ = పరాధీనఁ డగుటను. విరాటుఁడు భీమునిచేతులను తొమ్మిది లక్షణములను జూచి భయము నొంది పరవశుఁ డయ్యె నని తా.

213. రూప అతిశయంబునకుకొ = ఆకారముయొక్క గొప్పతనమునకు. ఓటుపడి = భయపడి. నిజ అంతర్గతంబునకొ = తన మనస్సులో.

214. విహరింపకొ = తిరుగుటకు. మానవ ఆకృతి సహితంబుగకొ = మానవరూపముతోఁ గూడినట్లుగా. మహికికొ = భూమికి. పద్రహితుఁడు ఒ = సూర్యుఁడో. హిమకరుఁడుఒ = చంద్రుఁడో. శచీగృహమేధి ఒ = ఇంద్రుఁడో. ఇతఁడు భూమిమీఁద విహరించుటకై మనుష్యరూపుతోవచ్చిన సూర్యుఁడు మొదలగుదేవతలలో నొకఁడుగా నుండవలెనుగాని సామాన్యమనుష్యుఁడు కాఁ డని తా.

క. ఏమికులంబునవాఁడొకొ, నామం బెద్ది యగు నొక్కొ + నాభృత్యులలో
 నీమనుజోత్తముఁ దొల్లియు, నే మెఱుగుదు మనఁగ నిచట + నెవ్వరు గలరో.

క. అను చుండ ననతిదూరం, బున కల్లన వచ్చి పవనపుత్త్రిఁడు మనుజేం
 ద్రునకు జయశబ్దయుతము గ, వినయంబున మ్రొక్కి విన్నవించెం బ్రీతిఁ. 216

శా. దేవా నాలవజాతివాఁడ నిను నశ్రిం గొల్వఁ గా వచ్చితిఁ
 సేవాదక్షత యొండుమై నెఱుఁగ నీచిత్తంబున నైచ్చున
 ట్లే వండం గడు నేర్తుఁ బాసమునం + దిచ్చోటనే కాదు న
 న్నేవీట నిగ్గులంగ నెవ్వఁడును లేఁ + డేభంగులం జూచినకా. 217

క. పేరు వలలుండు గూడుం, జీరయు నిడి సాకతంబు + చేసినఁ జాలుం
 గోరినవంటకములు నా, నేరిమిఁ దగ నెఱపి కొలుతు + నిశ్చలభక్తిఁ. 218

చ. అనవుడు మత్స్యభూరమణుఁ + డాతని కి ట్లను నెట్లు శూద్రుఁ గా
 నినుఁ దలఁపంగ వచ్చు ధరణీభరణక్షమమూర్తి వీవు నీ

215. ఈమనుజు ఉత్తముక్ = ఈమనుష్యశ్రేష్ఠుని. వీనివలమును పేరును నెవ్వి? వీని నెఱింగిన వారు నాభృత్యులలో నెవ్వరైన నున్నారా యని తా.

216. అనతిదూరంబునకుఁ = మిక్కిలిదూరముకానిచోటికి, దగ్గఱకుట. పవనపుత్త్రిఁడు = భీముఁడు. జయశబ్దయుతముగఁ = జయమును శబ్దముతోఁ గూడునట్లుగా. ఇట్లు విరాటుఁడు తలంపుచుండఁగా భీముఁడు సమీపంబునకు వచ్చి జయ యని చెప్పి నమస్కరించి యిట్లు మనవిచేసె నని తా. పాఠాం:-విన్నవించె నిభృతుఁడైనభృతుఁడైననిశ్చలుఁడై యని యర్థము.

217. దేవా = రాజా! నాలవజాతివాఁడఁక-శూద్రుడ ననుట, లక్షణచే శూద్రునికార్యము చేయువాఁడ నని యాంతరంగికార్థము. అర్థిఁ = ప్రీతితో. సేవాదక్షత = కొలువునందలి సేవ్వును. ఒండుమైక్ = మఱియొకవిధమున. నీచిత్తంబునఁ = నీమనస్సనందు. బాసమునందుఁ = వంట యందు. ఏవీటఁ = ఏపట్టణమునందును. రాజా నేను శూద్రుఁడను, నిన్నుఁ గొలుచుట కిచ్చటికి వచ్చితిని, వంటతప్ప మఱియొకకొలువు నాకుఁ దెలియదు. వంటచేయుటయందు నాయంతటి సమర్థుఁడు ఏవోటను లేఁ డని తా.

218. సాకతంబు = అసుగ్రహము. నేరిమిఁ = నేర్చును. నెఱపి = చూపి. నాపేరు వలలుండు, నాకన్నవ స్త్రీయు లిచ్చినం జాలును, నీకోరినట్లు వంటచేయుచు భక్తితోఁ గొలుతు నని తా.

219. ధరణీభరణక్షమమూర్తివి = భూమిసేలుటకు సమర్థమయిన రూపముగలవాఁడవు. అనుగుణము = తగినది, యానమునుఁ = వాహనమును. రుచిరఅతీప్రతముక్ = చక్కనిగొడుగును. చనుపరి = తగినవైద్యమును. గజప్రజముక్ = ఏనుఁగుల సమూహమును. పెంపుతోఁ = గొప్పతనముతో. పరికింపు = చూడుము. భీమునిమాటవిని విరాటుఁ డిట్లుచెప్పెను. నీయాకారమును జూడఁగా భూమి వంతయుఁ బాలింపఁ జాలినవాఁడవుగాఁ దోచుచున్నాఁడవు కానిశూద్రుడవుగాఁ గనఁబడవు, కావున వీరుఁ దగినవాహనము మొదలగువాని నిచ్చెదను, వానిం గ్రహించి యేలు మని తా. పాఠాం:-చనపరి

కనుగుణ మైనేయానమును + నాసనము రుచిరాతపత్రముం

జనుపరిఁ గొల్వ నిచ్చెద గజజ్రవజముం బరికింపు పెంపునఁ.

219

క. అనుటయును మొఱకుచందం, బున మో మడ్డము గదల్చి + భూవిభుఁడు సభా

జనములు విన ననిలజఁ డి, ట్లనియెం బ్రస్ఫుటనిరగ్గళాలాపములఁ.

220

ఉ. నా కవి మెల్ల నేల నరఁనాథులకుం బ్రియ మొందునట్లు గాఁ

బాకము నేయ నేర్తు జనఁపాలక ధర్మనుతుండు పెద్దయుం

జేకొని యుండు బాసనము + సేయవిధంబున కిచ్చ మెచ్చి పు

ణ్యాకరమూర్తి వై ననిను + నాతనిఁ గొల్చినయట్ల కొల్పెదఁ.

221

చ. వలసిన నేలు మేను బలఁవంతుఁడఁ గాఁచెనుపోతు దంతి బె

బ్బులి మృగనాథుని దొడరి + పోరుదు శూరత యుల్లసిల్లఁ గాఁ

దళమున లావు విద్య మెయిదర్పము పేర్చి పెనంగుజెట్టమ

ల్లుల విఱుతు న్వడి న్నడియలోనన చూడ్కికి వేడ్క సేయుదుఁ.

222

క. కొలువు గొను మొల్ల కుండుట, గలిగినఁ బొ మ్మనుట యంతఁకంటెను మే లే

కొల్వుఁ = చనవుగలసేవను అని యర్థము. రాజ్యములైన యాతపత్రాదులు చెప్పబడి యుండుటచే నీపాత మంత ప్రశస్తముకాదు.

220. మొఱకుచందంబునఁ = మూర్ఖునివిధమున. ప్రస్ఫుటనిరగ్గళాలాపములఁ = మిక్కిలిస్పష్టములై యడ్డులేని మాటలచేత. విరాటునిపలుకు విని భీముఁడు మోటుతనముగా ముఖము నడ్డముగ నాడించి యందఱును వినునట్లు గట్టిగా ని ట్లనియె నని తా.

221. నరనాథులకుఁ = రాజులకు. ఒందునట్లుగాఁ = కలుగునట్లుగా. పాకము = వంటను, జనపాలక = రాజా ! విరాటరాజు సంబోధనము. ధర్మనుతుండు = ధర్మ రాజు. బాసనము = వంటను. పుణ్యా ఆకరమూర్తి = పుణ్యమునకు గని యయినయాకారము గలవాఁడవు. రాజా ! నాకవియన్నియు వలదు. రాజులకు సంతోషము గలుగునట్లు వండఁగఱను, మున్ను ధర్మరాజు సావంటకు మెచ్చి నన్ను జేరఁ దీసినవాఁడు. అతనిం గొలిచినట్లే నిన్నుఁ గొలుతు నని తా.

222. వలసినఁ = కావలసియున్నయెడ. ఏలుము = పాలింపుము. కారు ఎనుపోతుఁ = అడవి దున్నుపోతును. దంతిఁ = ఏనుగును. మృగనాథునిఁ = సింహమును. తొడరి = ఎదిరించి. శూరత = శౌర్యము. ఉల్లసిల్లఁగాఁ = ప్రకాశింపఁగా. పోరుచుఁ, అని యన్వయము. దళమునఁ = ఆధిక్యముచేత. లావు = బలమును. మెయిదర్పముఁ = దేహగర్వమును. పేర్చి = అతిశయించి. పెనంగుజెట్టమల్లులఁ = పోరునట్టి మేలిజెట్టులను. విఱుతుఁ = ఓడింతును. నాతోఁ బనియున్నయెడ నన్నుంచికొనుము. నేను మిక్కిలిబలము గల వాఁడను. అడవి యెనుపోతు మొదలగు మృగములతోను గొప్పజెట్టులతోను పోరి జయించి నీకు వేడ్క కావించు నని తా.

223. వలసినకడకుఁ = ఇచ్చవచ్చినచోటికి. నన్నుంచుకొనియెదో పొమ్మనియెదో నీయభి

వలసినకడ కేగెద నీ, తలఁ పెయ్యది యానతిమ్ము ♦ ధరణీనాథా. 223

వ. అనిన విని భూనాథుండు సానునయఁబుగా ని ట్లనియె. 224

ఉ. ఇమ్మహనీయరూపమున యేడ్చెట గన్గొని నీకు వేడ్క యో
గ్య మృగుభంగిఁ జెప్పితిమి ♦ గాని నరోత్తమ యొండు గాదు నీ
వెమ్మెయి నైన నిల్చుటయ ♦ యిష్టము వంటలమేరవాడవై
యిమ్ముల నుండు సూదజను ♦ లెల్లను నీ దగువంపు సేయఁగఁ. 225

క. అని హర్షోత్కర్షంబున, మన మలరఁగఁ బల్కి మత్స్యమునుజాఢీశుం
డనిలనుతు నేలె నాతఁడు, దనమనమున నూటడిల్లె ♦ దడవసరమునకె 226

— (అర్జునుడు వేడిరూపమున విరటుఁ గొల్పవచ్చుట.) —

సీ. కాళ్ళయొప్పిద ఘోషాఁక ట్టనుజ్జ్వలము నే, యంగ సంకుల బాహు ♦ లందమెడలఁ
గంచుక మంగంబుకాంతికి మాటుగా, మెడ హేమపట్టిక ♦ మెఱయ కుండ
వదనంబుకొమరు భావనఁజేసి వేటు గ, నుదటిసాం పలకల ♦ నొదుగఁబడఁగఁ
బవడంపుజొత్తులఁ ♦ చెవులరూ పడఁగంగఁ, బావట తలకట్టుభంగిఁ గప్ప

[పాయముం జెప్పుము. నేను మఱియొచ్చటికైనం బోయెద నని తా.

224. సానునయంబుగాక = ఊటడించుటతోఁ గూడునట్లుగా.

225. ఇమ్మహనీయరూపమున ఏడ్చెట = ఈపూజింపఁదగిన యాకారముయొక్క గొప్పతనమును.
యోగ్యమ్ము = తగినది. అగుభంగి = అయినవిధమును. ఒండు = వేటు. నరఉత్తమ = మనుష్యుల
యందు శ్రేష్ఠుఁడా! భీమునిసంబోధనము. సూదజనులు = వంటవారు. పంపు = అజ్ఞను. ఇమ్ములక =
సుఖముతో. నీరూపమునకుఁ దగినమాట చెప్పితిమి 'గాని వేటుకొను, నీవెట్లైనను నుండుటయే
మాయిష్టము. నీయిష్టము చొప్పునవంటవారికి నాయకుడవై యుండుమని తా.

226. హర్షఉత్కర్షంబునక = సంతోషముయొక్క యతిశయముచేత. ఏలెక = ఉంచుకొ
నెను. తత్ అవసరమునక = అసమయమునందు. ఇట్లు భీమునితోఁజెప్పి విరాటుఁడు సంతోషముతో
వానినుంచుకొనెను. భీముఁడును సంతోషముతో నచ్చటనుండెను. అసమయమునం దని తా.

227. కాళ్ళొప్పిదము = పాదములయొక్కచక్కఁదనమును. అనుజ్జ్వలము = ప్రకాశింపనిదాని
నిగా. సంకుల = శంఖపుగాజులచేత. బాహులు = చేతులు. అందము = చక్కఁదన
మును. ఎడలక = విడువఁగా. గంచుకము = అవిక. అంగంబుకాంతికి = దేహము
యొక్క కాంతికి. మాటుగాక = మఱుగుకొఁగా. హేమపట్టిక = బంగారు పట్టెడచేత. విద
నంబు కొమరు = మోముయొక్కచక్కఁదనము. భావనకొనెనీ = వసుపు మొదలగువాని పూత
చేత. వేటు = వేటువిధము. కక = కొఁగా. నుదటిసాంపు = నెత్తియొక్కచక్కఁదనము. ఆల
శలక = ముంగురులచేత. ఒదుగఁబడఁగఁ = తొలఁగఁగా. పవడంపుజొత్తులక = పగడములయొట్ట
దనముచేత. చెవులరూపు = చెవులచక్కఁదనము. భంగి = విధమును. మంచు మఱుగుపడిన

మంచుమటుఁగు వడినఁమాఁర్తాండుఁడును బోలె, నివులు గవిసి యున్నఁనిప్పుబోలె
వేషధారి యైనఁవిష్టుండుఁ బోలె న, వివరటుకొలుపు సేర ఁ నరుఁడు వచ్చె. 227
క. చనుదెంచి పేడితనమును, వనితారూపంబు నమరఁవాసవసుతుఁ డా

మనుజాధీశునకు నభా, జనులకుఁ దనుఁ జూపి మందఁసంచారమునక. 228
వ. మెలంగినం గనుంగొని మత్స్యజనవిభుండు దనయొద్దివారలతో ని ట్లనియె. 229

మ. వనితావేషము గల్గి యున్నయది చెల్లవం బాడుచందంబు గా
దు నిరూపింప మహానుభావతయు నిర్దోషత్వముక రాజసం
బును శోభిల్లెడు నెవ్వఁడే నొకజగఁత్పూజ్యుండు గ్రీడాథ మి
ట్లొనరం దాల్చినరూపు గా వలయు మీ ఁ రూపింపుఁడా య ట్లగుక. 230

గీ. అనినఁ బరిజనములు విస్తయంబు గదుర, నిశ్చయము చేసి పలుకంగ ఁ నేర్పులేక
చూచుచుండఁగ నానవ్యసాచి చేరఁ, జని విరాటనృపాలుతో ఁ నవినయముగ.
క. నిన్నుఁ గొలువంగ వచ్చితిఁ, గన్నియలకు నాట గఱపఁ ఁ గా నోవుదు వి
ద్వన్నత మన్నామంబు బృ, హన్నల యే బేడి ననుడు ఁ నతఁ డి ట్లనియెక.

మాఁర్తాండుఁడునుపోలెక = మంచుకప్పిన సూర్యునివలెను. నివులు = బూడిద. కవిసి =
కప్పి. నరుఁడు = అర్జునుఁడు. అడుకట్టు మొదలగునవి తనపురుషరూపమును మాటుపఱచి
స్త్రీరూపమునదోషణయేగా నర్జునుఁడు మంచుచే గప్పఁబడిన సూర్యునివలెను, బూడిదచేఁగప్పఁ
బడిన యగ్నివలెను, మోహినివేషము ధరించినవిష్ణువువలెను నున్నవాడై విరాటునిసభకువచ్చె నని తా.

228. పేడితనమును = నపుంసకత్వమును. వనితారూపంబుక = అఁడరూపును. వాసవసుతుఁడు =
ఇంద్రునికుమారుడయిన యర్జునుఁడు. ఆ మనుజు ఆధీశునకుక = ఆ విరాటరాజునకును. మందసంచారము
నక = తిన్ననినడకతో, అర్జునుఁడు విరాటునిసభకు వచ్చి తన్నందఱునుజూచునట్లు తిన్ననినడకతోననితా.

230. వనితావేషము = అఁడుదాని వేషము. చెల్వంబు = చక్కఁదనము. అడుచందంబు =
అఁడుదాని విధము. నిరూపింపక = చక్కఁగాఁ జూడఁగా. మహానుభావతయుక = గొప్ప ప్రభా
వము గలిగినవాఁ డగుటయు. నిర్దోషత్వముక = దోషము లేనితనమును. రాజసంబును = గాంభీర్య
మును. శోభిల్లెడుక = ఒప్పుచున్నది. జగత్ పూజ్యుండు = లోకములచేఁ బూజింపఁదగినవాఁడు.
గ్రీడా ఆధము = విలాసము కొఱకు. ఒసరక = ఒప్పునట్లు. దీనివేషము స్త్రీవేషముగా నున్నను
చక్కఁగాఁ జూడఁగా మహాపురుషులక్షణములు గలిగి యున్నది. కావున నెవఁడో యొకమహాపురు
షుఁడు ఈరూపముతో విహరింపవచ్చి యుండవలయు. మీరును ఆలోచింపుఁడని తా.

231. విస్తయంబు = అశ్చర్యము. కదురక = కలుగఁగా. అనవ్యసాచి = అయర్జునుఁడు. విరాటునిమాట
విని నేవకులేమియుఁ బలుక నేరక చూచుచుండఁగా నర్జునుఁడువిరాటునిద్దకుబోయి వినయముతోననితా.

232. ఒప్పునుక = చాలుదును. విద్వత్ సుత = పండితులచేఁ బొగడఁబడినవాఁడా! విరాటుని
సంబోధనము. రాజా! నాపేరు బృహన్నల. నేను పేడిని. పదుచులకు నాట నేర్పఁగలను. నిన్నుఁ గొలు
చుటకై నచ్చితి నని చెప్పఁగా విరాటుఁ డిట్లనె నని తా.

- ఉ. ఆయత బాహులు న్విడద ♦ మైనసమున్నతవక్షమున్ సరో
జాయితలోచనంబులుఁ బ్రసన్నముఖంబు నుదాత్తరేఖ యుం
గాయజుఁ గ్రేణినీయం ననఁ ♦ గౌశిక మిటు ననంగ విభ్రమ
శ్రీయును బెంపునుం గలుగఁ ♦ జేసి విధాతృడు వేడి జేసెనే. 233
- శా. మత్కోదండచయంబులోన నొకసమ్మానాన్వచాపంబు భా
స్వత్కండంబులు హేమచిత్రితలసద్వర్తంబు నీ కెంతయున్
సత్కారంబున నిచ్చి వాహనపరిష్కారాంకసంభావ్యసం
పత్కల్యాణుని జేసి వైభవము దర్పంబు నివృత్తంబింపఁగన్. 234
- క. ఏము నిను మత్స్యరాజ్య, శ్రీమహిమకు నెల్ల యుక్తుఁ ♦ జేయఁ దలంపం
గా మామనోరథమునకు, నీమాట విరుద్ధ మయ్యె ♦ నిది యెట్లొక్కో. 235
- వ. అనిన విని యమ్మహిపతికి బృహన్నల యిట్లనియె. 236

233. ఆయత బాహులున్ = దీర్ఘములైన చేతులును. విడద = విశాలము. సమున్నత వక్షమున్ = మిక్కిలి యెత్తైన తొమ్మును. సరోజాయిత లోచనంబులున్ = కమలమువంటి కన్నులును. ప్రసన్న ముఖంబును = నిర్మలమయిన మోమును. ఉదాత్తరేఖయున్ = గొప్పలక్షణమును. కాయజున్ = మన్మథుని. గ్రేణిచేయున్ = గేలిచేయును. గౌశిక = ఇంద్రుని. విభ్రమశ్రీయును = విలాసముయొక్క సంపదయును. పెంపునున్ = గొప్పతనమును. విధాతృడు = బ్రహ్మ. విధాత్రాది శబ్దముల కత్వ స్త్రీనాద్యావంబులు వైకల్పికము, రూ. విధాత. నిడుదలగు చేతులు మొదలగు వానిని చూడఁగా నీవు చక్కఁదనముచే మన్మథునికన్నను, గొప్పతనముచే నింద్రుని కన్నను నధిక్షుడవని తోచుచున్నది. నీ కిట్టి లక్షణములు గలుగఁజేసి బ్రహ్మ వేడితనమును గలిగింపట యన్యాయ్యమని తా. అలం. యథాసంఖ్యము.

234. మత్ కోదండ చయంబులోనన్ = నాధనుస్సుల సమాహమలో. ఒక సమ్మాన అన్వచాపంబు = ఒక యుత్తమ మయిన ధనుస్సును. భాస్వత్ కండంబులు = ప్రకాశించుచున్న బాణములను. హేమ చిత్రిత లసత్ వర్తంబు = బంగారు చిత్రములు గల మెఱయుచున్న కవచమును. సత్కారంబునన్ = గౌరవముచేత. వాహన...కల్యాణునిన్ = వాహన = వాహనములచేతను. పరిష్కార = సాములచేతను, అంక = భిరుదులచేతను, సంభావ్య = గౌరవింపఁ దగిన, సంపత్ = సంపదచే, కల్యాణునిన్ = మంగళముగలవానిని. దర్పంబున్ = గొప్పతనమును. నాధస్సులలో నొక గొప్పధనుస్సును నుత్తమ బాణములను శ్రేష్ఠమయిన కవచము నిచ్చి వాహనములు మొదలగు సమస్త సంపదలతోఁ గూడినవానిగాఁ జేసి యని తా. పాతాం:—హేమచంద్రక కనత్ వర్తంబు = బంగారు బొట్లచే నొప్పుచున్న కవచమును అనియధము.

235. మత్స్యరాజ్య శ్రీమహిమకున్ = మత్స్యదేశపు రాజ్య లక్ష్మీయొక్క గొప్పతనమునకు. యుక్తున్ = పూనినవానినిగా. మేము నిన్ను మత్స్యరాజ్యమున కంతకు నిర్వాహకునిగాఁ జేయఁదలచి యుండఁగా నీవిష్పడు చెప్పినమాట మాకోరికకు విరుద్ధముగా నున్న దని తా.

ఉ. ఆడుదనంబు నిక్కముగ ♦ నారసి చూచిన లేదు పుంస్త్యముం

బోడిమి తప్పి యున్నది సప్తంసకజన్మ మవశ్యభోగ్యమై

వాడిమి గల్గుశాపమున ♦ వచ్చె బురాకృతకర్మభాగ్య మే

వాడును నేర్చునే తొలగ ♦ వైవరగ నోర్వక పోవ వచ్చునే.

237

238

ప. కావున.

గీ. ఒండుపనులకు నెలపు లే ♦ కునికేజేసి, యభ్యసించితి శైశవ ♦ మాది గాఁగ
దండలాసకవిధమును ♦ గుండలియును, బ్రేంఖణంబు తెఱంగును ♦ బ్రేరణియును.

క. విశ్రుతవాద్యములును మం, జుశ్రుతిసంభావ్యగీతసుగతులు సద్భా
వాశ్రయములుఁ దజ్జన్యర, సాశ్రయములు నైనయభినయంబు లెఱుంగుదుఁ.

గీ. ఇన్ని దెఱుగుల శ్రమము సేయింతుఁ జతుర, తావిహీనము లైనపాత్రములనైన
నట్లువొజ్జనై మెలఁగుదు ♦ నగళులందు, నిపుణునైపథ్యవిధులకు ♦ నేర్తు నధిప.

237. నిక్కముగఁ = యథార్థముగా. ఆరసి = విచారించి. ఆడుదనంబుఁ. లేదు అని యన్వయము. పుంస్త్యముఁ = మగతనమును. పురాకృత కర్మ భాగ్యము = తొల్లి చేయఁబడిన కర్మముయొక్క ఫలమును. నేను ఆడుదానను గాను, పురుషుడనుగాను, నాకొకశాపముచే నీపేడితనము గలిగినది, ఇది పూర్వ కర్మఫలము అనుభవింపక తప్ప దని తా.

239. ఒండుపనులకుఁ = వేఱుకార్యములకు. నెలపు = ఉపయోగము. శైశవము = చిన్నతనము. ఆది = మొదలు. దండలాసకవిధమును = నృత్యవిశేషమును. గుండలియును = గుండలాకార నృత్యమును, బ్రేంఖణంబు తెఱంగును = అభినయముతోడి నృత్యముయొక్క విధమును. బ్రేరణియును = గుండమోది నృత్యమును. అభ్యసించితి నని యీన్వయము. నే నితరములయిన పనుల కుపయోగపడను కావునఁ జిన్న నాటనుండి నానావిధములయిన నృత్యములనేర్చితి నని తా. పాతాం = ప్రెక్కణంబు తెఱంగును బ్రేంఖణంబు - ఆర్థము సమానము.

240. విశ్రుతవాద్యంబులుఁ = ప్రసిద్ధములగు వాద్యములను. మంజుశ్రుతి సంభావ్యగీతసుగతులుఁ = చక్కనిశ్రుతిచేత గౌరవింపఁదగిన గానములయొక్క మేలివిధములను. సత్ భావ ఆశ్రయములుఁ = మంచిభావములకు స్థానములును. తత్ జన్యర స ఆశ్రయములుఁ = అభావములచేఁ బుట్టునట్టి శృంగారము మొదలుగాఁగల రసములకు స్థానములును. ఎఱుంగుదుఁ అని యన్వయము. నాకు వాద్యమును గానమును అభినయమును చక్కఁగాఁ దెలియు నని తా.

241. చతురతా విహీనములు = చాతుర్యముచే విడువఁ బడినవారు. పాత్రములకు విసఁ = పడుచులనైనను. ఇన్ని తెఱంగులకుఁ = ఇన్ని విధములయందును. శ్రమముచేయింతుఁ = శిక్షనొందింతును. నట్లువొజ్జను వి = నాట్యోపాధ్యాయుడనై. నిపుణునైపథ్యవిధులకుఁ = సమగ్రములయిన యలంకారములు చేయుటకు. రాజా! ఎంతనేర్పలేని పడుచులకును ఇన్ని విద్యలను నేర్పరును. నేను రాజగృహములయందు నాట్యము నేర్పటయందును అలంకరింపుటయందును సమర్థుడనని తా.

చ. అనుడు విషణ్ణ మైనహృదయంబున గారవ మొంద నైపుణం
బున నుచితంబు మై నరసి ♦ పొచ్చెము లేమిఁ దదీయ సేవ గై
కొనుటకు నిశ్చయించి తనఁకూఁతు విరాటుఁడు పిల్వ బుచ్చె న
ర్తనమునకై బృహన్నలకుఁ ♦ దత్పరతం దగ నప్పగింపఁగన్.

242

వ. ఇట్లు రావించిన.

243

సీ. అల్లఁదనంబున యనువు మైకొనఁ జూచు, నడపు కాంతికి వింతఁతొడవు గాఁగ
వెడవెడ నూఁ గారి ♦ వింతయై యేర్పడఁ, దారనివళులలో ♦ నారు నిగుడ
నిట్టలఁ ద్రోచుచు ♦ నెలపులకలమేర, లెల్లను జిగి యెక్కి ♦ యేర్పడంగఁ
దెలుపును గప్పను ♦ వెలయంగ మెఱుఁగెక్కు, తారకంబులఁ గల్గి ♦ తనముద్రాడరఁ
జరణములును నడుముఁ ♦ జన్నులుఁ గన్నులు, జన్వనంబుచెన్ను ♦ నివ్వటిల్లు
చునికీఁ దెలుపుచుండ ♦ నుత్తర చనుదెంచె, నలరువిలుతువువృట్టమ్ము బోలె. 244

242. విషణ్ణము = దుఃఖముగలది. హృదయంబునఁ = మనస్సునందు. గారవము = ప్రేమను. నైపుణంబునఁ = చాతుర్యముచేత. ఉచితంబుమైకై = తగినవిధమున. అరసి = ఆలోచించి. పొచ్చెము = లోపము. తదీయ సేవ = ఆయననునిచ్చెన యూడిగమును. నర్తనమునకై = ఆటకై. తత్పరతఁ = ఆసక్తిచేత. బృహన్నలపలుకు విని విరాటుఁడు గొంచెము మనసునఁజొంటించి బృహన్నల మాటను జక్కఁగాఁ జూచించి దోషము లేకుండుటవలన నాతనియొద్ద నాట్యము నేర్చుకొమ్మని చెప్పటవలన దనకూఁతుఁ బిలిపించె నని తా.

244. అల్లఁదనంబున అనువు = తిన్నదనముయొక్క సౌందర్యమును. మైకొనఁ = పొందుటకు. నడపు = నడక. తొడవు = అలంకారము. పాదములకు నడకయందు మాండ్ర్యము కొంచె కొంచె మలవడుచున్న దని తా. వెడవెడఁ = కొంచెము కొంచెము గా. నూఁగు = లేతదనము. ఆరి = కలిగి. తారనివళులలోఁ = కదియని మడుతలయందు. అరు = రోమావళి. నిగుడఁ = నిక్కఁగా. నూగారును వళులును కొంచెకొంచెము నడుమునం జేర్పడుచున్నదని తా. నిట్టలఁ = చోటులను. నెలపులకలమేరలు = ఆయాస్థానములందుఁగల హద్దులు. జిగి = కాంతి. ఏర్పడంగఁ = చక్కఁగాఁ దెలియఁగా. స్తనములు వృద్ధి పొందుచుండుటచే వానిచుట్టునున్న చోటులకు హద్దులేర్పడుచున్నవని తా. కప్పను = నలపును. తారకంబులఁ = కంటిపాలయందు. కల్పితనము = చక్కఁదనము. తొడరఁ = కలుగఁగా. కన్నులయందు ధావశ్యమును నైల్యమును హెచ్చుచున్నదని తా. చరణములును = అడుగులును. జన్వనంబుచెన్ను = యౌవనముయొక్క యందము. నివ్వటిల్లుచునికీఁ = ఆరంభించుచుండుటను. అలరువిలుతు వువృట్టమ్ముబోలెఁ = మస్తభునిపువ్వు బాణమో యనునట్లు. ఉత్తర. చనుదెంచెఁ అనియన్వయము. అలం. స్వభావోక్తి, యథాసంఖ్యము, ఉత్ప్రేక్ష. ఇందు మంద గమనము మొదలగునవి కొంచెకొంచెము ఏర్పడుచుండునట్లు వర్ణించుటచేఁ బ్రథమయాధనము చెప్పఁబడినది. ఇటఁ జరణములయందుఁ గమలరూపతయు, రోమావళియందు భృంగరూపతయు, స్తనములయందుఁ బద్మముకుళికారతయు, నేత్రములయందుఁ గుముదకుల యాకారతయు ధ్వనితంబై యలరువిలుతు వువృట్టమ్ము బోలెఁ అను నుత్ప్రేక్షకు దౌచిత్యము నెఱుపుచున్నది.

గీ. వచ్చి కొలువు సొచ్చి ♦ నెచ్చెలిపిండు నం, తంత నిలువఁ బనిచి ♦ యల్లనల్లఁ
గడిసి ప్రాథవనితకై నడి ముద్దయ, ముద్దువుట్టఁ దనకు ♦ మ్రొక్కుటయను. 245

చ. తిగిచి కవుంగిలించి జగత్తీవిభుఁ డక్కమలాయతాక్షి నె
మొగము మొగంబునం గదియ ♦ మోపుఁ గరాంసుభులం గపోల మిం
పుగఁ బుడుకుం బొరింబారి నఁపూర్వవిలోకన మాచరించుఁ గ
పుగుమృదుమాళి నుజ్జ్వలనఁఖాంకురచేష్ట యొసర్చు నర్తిలిక్. 246

ప. ఇవిధంబున గాదిలికూతు నుపలాలించి బృహన్నలదెస గనుంగొని సాదరదర
స్తితరుచిరాననుండై యిమ్మగువ నీకు నాట గఱపం దగుపాత్రం బగునే యని
యడిగి తత్ప్రతివచనంబులయందలి నాగరకత్వంబునకుఁ జిత్తంబు రంజిల్ల మధు
రసల్లాపంబు చేసి కర్పూరసహితం బగుతాంబూలంబు పెట్టి చిత్రంబు లగు
చీనాంబరంబు లిచ్చి మణిమయంబు లగునాభరణంబు లొసంగి సంభావించి
యవ్వభండు. 247

గీ. నీవు చతురమతివి ♦ నీకు నిక్కన్నియ, నప్పగింప నేల ♦ యైన నాదు
హృదయమలరు దీనియెడఁ గడు నార్ద్రమై, యుండుఁ గానఁ జెప్ప ♦ కుండ రాదు.

245. నెచ్చెలిపిండు = ప్రియసఖులసమూహమును. కడిసి = చేరి. ప్రాథవనిత కైవడి =
చతుర స్త్రీవలె. ముద్దియ = ఉత్తర. ఉత్తర యట్లు సభకువచ్చి తనసఖుల దూరమున నిలిపి ప్రాథనాయి
కవలె జంతులేక రాజునకు మ్రొక్కుఁగా నని తా.

246. జగత్తీవిభుఁడు = విరాటరాజు. అక్కమల ఆయ తాక్షి = కమలములవలె నిడుదలయిన
కన్నులు గల యాయుత్తరను. మొగంబున = తన ముఖమునందు. కదియ = చేరునట్లు.
కర అంగుళుల = చేతివేళ్లచేత. కపోలము = చెక్కిలిని. పుడుకు = చువ్వును. అపూర్వవిలో
కనము = క్రొత్తగాఁ జూచుటను. కప్ప = నల్లనిది. మృదుమాళికా = మెత్తనిశిరస్సునందు. అర్తిలిక్ =
ప్రీతితో. ఉజ్జ్వలనఖి అంకురచేష్ట = స్రవకొనించుచున్న గోళ్ల మొలకలయొక్క వ్యాపారమును,
గోళ్లతోవెండ్రుకల చిక్కుదీయుట ననుట. ఒనర్చు = చేయును. విరాటుఁడు త్వరను జేరఁదీసి యాలిం
గనము చేసికొని మిక్కిలి ప్రీతితో నాదరించె నని తా.

247. గాదిలికూతు = ముద్దుకూతును. ఉపలాలించి = బుజ్జించి. సాదరదరస్తితరుచిరాన
నుండు వి = అదరముతోఁ గూడిన చిటునవ్వుచేఁ బ్రకాశించుచున్న మోముగలవాఁడై. తగుపాత్రంబు =
తగినపడుచు. తత్ ప్రతివచనంబులయందలి నాగరకత్వంబునకు = బృహన్నలబద్ధులుమాటయందలి నాణె
మునకు. మధురసల్లాపంబు = తియ్యనిముచ్చటను. చీనాంబరంబులు = చీనదేశపు సత్త్రములను. సంభా
వించి = గౌరవించి. అవ్వభండు = ఆవిరాటరాజు.

248. చతురమతివి = నేర్పరియయిన బుద్ధిగలవాఁడవు. దీనియెడ = ఈయన త్వరయందు. అలరు =
సంతోషించును. అర్ద్రమై = తడిసినవై. నీవు మిక్కిలి బుద్ధిమంతుడవు కావున నీకన్య నొప్పగించు
నపుడు నీకుఁ జెప్పవలసినది లేవన్న ను నాకు దీనియందు మిక్కిలి మక్కువ యుండుటచేఁ జెప్పదు
న్నాడ నని తా. పాఠాం:—హృదయమతులు = మనోయధులు అని యర్థము.

క. నెచ్చెలులతోడ నెంతయు, మచ్చిక దనయ్యచ్చ నాడ ♦ మరగిన యడ్డము
విచ్చలవిడి నింతకు ము, నిచ్చేడియ మెలంగు శిక్ష ♦ యెఱుంగదు సుమ్మి. 249
గీ. బాలకేలిమీఁదిభరము క్రమంబున, విడువఁ గళలయందు ♦ వేడ్క సొనిపి
నయముతోడ సర్తనంబుల శిక్షింపు, నెలఁత కేడుగడయు ♦ నీవ కాదె. 250

చ. అని యుచితంబుగాఁ బలికి ♦ యంగనహస్తముఁ బట్టి తత్కరం
బునఁ గదియించి నీగురువు ♦ బోటి దగం గొనియాడు మెట్లు సె
ప్పె నటుల భక్తిజై నడువు ♦ పెంపెనలారఁగఁ గూడఁ గూర చం
దనకుసుమాదులు న్నడవి ♦ తప్పక యానిసి గారవింపుమీ. 251

గీ. ఎల్లచుట్టములును ♦ దల్లియుఁ దోడును, జెలియుఁ బరిజనంబుఁ ♦ జెలువ నీకు
గురువ యింక నొక్క-కొఱఁతయు లే దిందుఁ, జేరి బ్రతుకు బుద్ధిఁగౌరవమున.

క. మనయింట నిచ్చ టచ్చో, టన కెచ్చో నై న నీబృహన్నల మెలంగం
జనియెడుమానిసి తనమన, మున కి మ్మగునట్టిచరితమున వర్తించుక. 253

వ. అని యిత్రైతంగున నయ్యిరువుర నొండొరులకు సప్పగించి పుచ్చినయనంతరంబ
నకులుండు. 254

249. ఇచ్చేడియ = ఈ స్త్రీ. మెలంగుక = తిరుగును. ఈయు త్రరయెప్పుడును చెలలతోనాట
లాడుచుండినదియే కాని యింతవఱకు శిక్షలో నుండినది కా దని తా.

250. బాలకేలిమీఁదిభరము = బాలక్రీడలయందలి యాసక్తిని. విడువక = విడుచునట్లుగా.
కళలయందుక = విద్యలయందు. వేడ్క = ఆసక్తిని. చొనిపి = కలిగించి. నెలఁతకుక =
ఉత్తరకు. ఏడుగడయుక = ఏడువిధములయిన రక్షకమును, తల్లి, తండ్రి, విద్య, గురువు, దైవము,
దాత, పురుషుఁడు, ఇద స ప్రవిధరక్షకము. నీవీయు త్రరకు నాటలమీఁదియాసక్తి మాని విద్యలయందుఁ
బ్రవేశము గలుగునట్లుచేసి మంచితనముచే నాటలను నేర్పవలయును, నీవే యన్నివిధముల దీనికి రక్ష
కుడ వని తా.

251. ఉచితంబుగాక = తగినవిధమున. అంగనహస్తముక = ఉత్తరయొక్కచేతిని. తత్కరం
బునక = ఆబృహన్నలచేతియందు. కదియించి = చేచ్చి. బోటి = ఓ స్త్రీ! ఉత్తరసంబోధనము.
కొనియాడుము = గౌరవింపుము. చందనకుసుమ ఆచులక = గంధము పువ్వులు మొదలుగాఁగల
వానిని. ఇట్లు విరాటుఁడు బృహన్నలతోఁ జెప్పి యుత్తరహస్తమును బృహన్నలచేతిలోనుంచి
యుత్తరతో నిట్లనియె. నీవు నీగురువును గారవించి యితఁడు చెప్పినట్లు నడచుకొనవలెను, ఇతనికి భోజ
నములొనగనవి చక్కఁగా జరగునట్లు నీవే విచారించుకో వలెనని తా.

252. గురువు ఆ = బృహన్నలయే. బుద్ధిగౌరవమునక = బుద్ధియొక్క గొప్పతనముచేత. నీకింక
జుట్టములు మొదలగువారు గురువే కావున గురువును నేవించుచు గొప్పబుద్ధిగలిగి యుండు మని తా.

253. ఇమ్ము = ఇష్టము. అగునట్టిచరితమునక = అయినట్టిపడవడిచేత. వర్తించుక = ఉండును.
ఈబృహన్నల మనఁగలులందుఁ దనకిష్టమువచ్చినచోటఁ దిరుగుచు నిష్టచుచోష్టన నుండవచ్చునని తా.

— (నకులుఁ డశ్వపాలకుడై విరటుఁ గొల్వ వచ్చుట.) —

ఉ. అంబుజము ల్పముజ్యదరుఁజాంతునిఁ గన్నవిధంబున నివ్వికా

సంబున నుల్లసిల్లి జనఁచారువిలోచనము ల్నిజోజ్వలం

గంబున కర్ణితో నభిముఖంబులుగాఁ జనుదెంచి దైవయో

గంబున భూవిభుండు దురఁగంబులఁ దేరఁగఁ బంచి చూడఁగన్. 255

ప. ఆస్థానంబు చేర వచ్చి ఘోటకంబుల నుపలక్షించుచున్న నన్నరేంద్రుండు గనుం
గొని పరిజనంబుల కతనిం జూపి. 256

క. ఇతఁ డెవ్వఁ డొక్కొకాఁడు నీ, రతిశయమై మనమునకుఁ బ్రియంబాసఁగెడుఁ జూ
చితినే చిత్తంబునుదా, త్తత గానఁగ నయ్యెడు న్వఁదనమునభంగిన్. 257

క. తురగంబులఁ జూచువిధం, బరయఁగ నితఁ డశ్వవిద్యయందు నిపుణతా
స్ఫురణముగలవాఁ డగు బం, ధురమూర్తిఁ బరాక్రమాన్వితుఁడు గా నోపున్.

క. మీ రెఱిగినఁ జెప్పుఁ డీతని, పే రెఱుంగనియట్లు లైనఁ ఁ బెంపారంగాఁ
జేరం జని యల్లన నెకఁ, డారసి యెఱుంగంగ వలయు ఁ ననుసమయమునన్.

255. అంబుజముత్ = కమలములు. సమద్యత్ అయిన అంశునిన్ = ఉదయించుచున్న నూ
ర్యుని. కన్నవిధంబునన్ = చూచినట్లు. వికాసంబునన్ = సంతోషముచేత. ఉల్లసిల్లి = ప్రకాశించి.
జనచారు విలోచనముత్ = జనుల చక్కని కన్నలు. నిజ ఉజ్వల అంగంబునకున్ = తనప్రకాశించు
నట్టిదేహమునకు. అర్థితో = ప్రీతితో. అభిముఖంబులు కాన్ = ఎదురు కాన్గా. తురగంబు
లన్ = గుఱ్ఱములను. సూర్యోదయ సమయమునఁ గమలములు వికసించునట్లు జనులనేత్రములు ప్రీతి
చే వికసించినవై తనమనోహరాకారమును జూచుచుండగా నకులుఁడు విరాటరాజు గుఱ్ఱములఁ దెప్పిం
చి చూచుచుండనపు డచటికిఁ బోయి యని తా.

256. ఆస్థానంబు = కొలువును. ఘోటకంబులన్ = గుఱ్ఱములను. ఉపలక్షించుచున్ = చూచుచు.
నరేంద్రుండు = విరాటరాజు.

257. రూపు=రూపము. నిరతిశయము ని = ఉత్తమమై. ప్రియంబు=సంతోషమును. పదనమున
భంగిన్ = ముఖముయొక్క విధముచేత. చిత్తంబు ఉదాత్తత = బుద్ధియొక్క గొప్పతనము. కానఁ
గన్. ఆయ్యెడున్ అని యన్వయము. ఇతఁడు మిక్కిలి చక్కఁదనముగలవాఁడు. ఇతని మోము
చూడఁగా గొప్పబుద్ధిగలవాఁడని తోచుచున్నది. ఇతఁ డెవ్వఁడో తెలియ దని తా.

258. తురగంబులన్ = గుఱ్ఱములను. నిపుణతాస్ఫురణము = నేర్పుయొక్క యతిశయము.
బంధురమూర్తిన్ = ఉత్తమమయిన యాకారముచేత. పరాక్రమ అన్వితుఁడు = పరాక్రమము
తోగూడినవాఁడు. కాన్ ఓపున్ = కాఁజాలును అని యన్వయము. ఇతఁడు గుఱ్ఱములను బరీక్షించు
విధము చూడఁగా నశ్వవిద్యయందు నుత్కృష్టతయు, నితనిదేహముయొక్క పటుత్వము చూడఁగాఁ బరా
క్రమవంతుఁ డనియుఁ బోచుచున్నది తా.

259. పెంపు = గొప్పతనము. మీకు తెలిసినయెడ ఇతని పేరేమో చెప్పఁడు, తెలియనియెడ విచా
రించి చెప్పఁ డని చెప్పచుండగా నని తా.

క. చేరఁ జనుదెంచి పాండవ, వీరుఁడు మత్స్యధిపునకు † వినతుండై దే .

వా రాజవాహనము లగు, వారువముల నడయ నేర్తు † వల నేర్పడఁగఁ. 260

వ. దామగ్రంథి యనువాఁడ నాకు నశ్వవిషయం బయినవిచక్షణత్వం జెల్లను గల దవధరింపు మని యి ట్లనియె. 261

సీ. అవయవలక్షణం † బాయుగిప్రమాణంబు, గర్భంబు లింగితా † కారములును మాత్రాంతరము వయో † మానంబు దేశకా, లోచితాహారప్ర † యోగభంగి జాత్యనురూపశి † త్కావిధి క్రమగత, వ్యాయామనాత్వప్ర † వర్తనంబు ప్రమదవిపాదాది † బహువిధచిత్తధ, ర్కము పోషణప్రకా † రము చికిత్స పరిచితములు ధరణి † పాలక ముందట, రూపు రేఖ మెఱయఁ † జూప నేర్తు బవర ట్టెన నాకుఁ † బని యేమి యనఁ జేతి, బలిమికలిమి నెఱవఁ † దలఁపు గలదు.

వ. అనిన విరాటుం డతని కి ట్లనియె.

263

క. నీకుఁ దగుపదవి యిచ్చెద, నాకలిమికి నెల్ల రక్ష † ణం బొనరింపం

260. పాండవవీరుఁడు = నకులుఁడు. వినతుండై = మ్రొక్కినవాఁడై. రాజవాహనములు = రాజులను వహించునవి. వారువములఁ = గుఱ్ఱములను. వలను = ఉపాయము. నకులుఁడు విరాటుని యొద్దకుఁ బోయి యాతనికి మ్రొక్కి యిట్లనియె. రాజా ! రాజు లెక్కఁదగిన గుఱ్ఱములను నేర్పుతోఁ బరీక్షింపఁగల నని తా.

261. విచక్షణత్వంబు = పాండిత్యము. అవధరింపుము = చిత్తగింపుము.

262. అవయవలక్షణంబు = అవయవముల గుఱుతును. ఆయుః ప్రమాణంబు = ఆయుస్సయొక్క కొలఁదియు. ఇంగిత ఆకారములును = హృదయమునందలి యభిప్రాయము ఇంగితము, ఆయభిప్రాయముచే శరీరంబునందుఁ గలుగు భేదము ఆకారము. మాత్రాంతరము = పరిమాణముయొక్క భేదమును. వయః మానంబు = వయస్సుయొక్క కొలఁదియు. దేశకాల ఉచిత ఆహార ప్రయోగభంగి = దేశకాలములకుఁ దగిన యాహారము నిచ్చువిధమును. జాతి అను రూపశిక్షా విధి = జాతికిఁ దగిన శిక్షచేయుటయును. క్రమగత వ్యాయామ సాత్త్వ ప్రవర్తనంబు = వరుసచేఁ గలిగినపరిశ్రమముయొక్కయు బలముకలిగించు నొషధసేవ మొదలుగాఁగల పలువిధములయిన మనోధర్మమును. పోషణ ప్రకారము = పోషించువిధమును. చికిత్స = వైద్యమును. పరిచితములు = అలవాటైనవి. రూపురేఖ = రూపలక్షణము. బవరము = యుద్ధము. అనఁ = అని చెప్పను. చేతిబలిమి కలిమి = చేతుల లావుయొక్క యతిశయమును. నెఱవఁ = నిండించుటను. నాకు గుఱ్ఱములలక్షణములును చానికి సంబంధించిన దానిని విషయములును దెలియును, యుద్ధము పాసఁగిన బరాక్రమము చూపుదుఁ గాని యూరకుండ నని తా.

264. తగుపదవి = తగిన యధికారమును. నాకలిమికిఁ = నాసంపదకు. ఒనరింపఁ = చేయుటను. కాక = కాని. హయశిక్షకుండు = గుఱ్ఱముల శిక్షించువాఁడు. అను అకొలఁది ఎ = అను

గాఢ హయశిక్షకుం డను, నాకొలఁదియె యిట్లు పలుకు ధటనుచిత మరయన్.
గీ. అనుడు నకులుఁ డిట్లు ధటను జేవ తమతమ, నేర్పుపనులవలన ధ నెగడి బ్రదుక
వలయుఁ గాక నగరఁ ధటము దప్పినమెలం, కువల కల్పు లియ్యకొనుట దగునె.

ఉ. ధర్మసుతుండు వెంచె ననుఁ ధదాన తురంగమశాస్త్రశిక్షలం
గర్తకుఁ జేసి యాత్మతురగంబుల కెల్లను నన్న యుక్తుఁ గా
నర్తిలి నిల్చి యిగియుఁ బ్రీతియంబును నాయెడ నాడురాటికిన్
బేర్చి పహించుచుండ నడిపెం దనతమ్ములలోనివానిఁగాన్.

266

క. ఆవిభుఁడు రాజ్యసుఖలీ, లావిముఖత వెడలి బంధులం దొఱఁగి యథే
ప్రావాసత బ్రుంగుడువడి, పోవుట నెచ్చోటఁ గడుపుఁ ధబ్రోతునొ యనుచున్.

క. తిరిగి తిరిగి లోకోత్తర, చరితుఁడు సుజనుండు మత్స్యజనపిభుఁడు యుధి
ప్తిరునట్ల యనఁగ విని నినుఁ, గర మనురాగమునఁ గొలువఁ ధగా నియ్యెడకున్.

క. చనుదెంచి కాంచి నానే, ద్విపతెఱఁగున విన్నపంబు ధసేసితి నన్నుం.

సంతమాత్రమా ? నీకుఁ దగిన యధికారమిచ్చెదను, నీవు నారాజ్యమంతయుఁ బాలింపఁ దగినవాఁడవు
కాని యశ్వశిక్షకుఁడుగా నుండఁదగినవాఁడవు కా వని తా.

265. తమతమ నేర్పు పనులవలనన్ = తమకుఁ దమకుఁ దెలిసినకార్యములవలన. నగరన్ = రాజ
గృహమునందు. తలము = శక్తి. తప్పిన మెలంకువలకున్ = మీఠినకార్యములకు. అల్పులు = శక్తి
లేనివారు. విరాటునిమాట విని నకులుఁ డిట్లుచెప్పెను. రాజా ! అల్పజనులు తమకుఁదగిన యుద్యోగ
ములవలన బ్రదుకవలయుఁ గాని శక్తిమీఠిన పనులకుఁ జేరరా దని తా.

266. ధర్మసుతుండు = ధర్మరాజు. తురంగమశాస్త్రశిక్షలన్ = అశ్వవిద్యల నేర్పుటలయందు.
కర్తకున్ = కర్తమునందు సమర్థుని. ఆత్మతురగంబులకున్ = తనగుఱ్ఱములకు. యుక్తున్ కాన్ =
అధికారినిగా. అర్తిలిన్ = ప్రీతితో. ఈగియున్ = దానమును. ప్రియంబును = ప్రేమయును.
నేర్చి = అతిశయమును. ధర్మరాజు నన్ను అశ్వశాస్త్రమునందు సమర్థుని గావించి తనగుఱ్ఱములకెల్లను.
సధికారినిగాఁ జేసి దానమానంబుల మన్నించుచుఁ దనతమ్ములలో నొకనిఁగాఁ జూచుచుండె నని తా.

267. ఆవిభుఁడు=అధర్మరాజు. రాజ్యసుఖలీలావిముఖతన్=దొరతనముచేతఁ గలుగు సుఖముయొ
క్క విలాసమునకుఁ దెడమొగమైనవాఁ డగుటచేత, తొఱఁగి=విడిచి. యథేష్టప్రావాసతన్=ఇచ్చుకచ్చిన
చొప్పున నునికిగలవాఁ డగుటచేత. బ్రుంగుడువడి=మఱుఁగుపడి. అధర్మరాజు రాజ్యమును బంధువులను
విడిచి యథేష్ట నెచ్చోటకు మఱుఁగుపడిపోగా నే నుదరపోషణమునకుఁ దగినవోటు వెదకుచు నని తా.

268. లోకజ్ఞత్తరచరితుఁడు = లోకమునందు శ్రేష్ఠమయిన నడవడిగలవాఁడు. మత్స్యజన
పిభుఁడు = మత్స్యదేశపురాజు. యుధిష్ఠిరునట్ల = ధర్మరాజువలెనే. కరము = మిక్కిలి. బహు
దేశములు తిరిగి విరాటరాజు ధర్మరాజు వంటివాఁడని విని నిన్నుఁ గొలువఁ గోరి యని తా.

269. నానేర్చినతెఱఁగునన్ = నాకుఁ దెలిసినవిధమున, పనిగొనన్=ఏలుటకు. వచ్చి నిన్నుఁజూచి

బనిగొనఁ దలఁచిన నిలిచెద, ననుమానము'గలిగెనేని + సరిగెడ సధిపా. • 269

వ. అనవుడు.

270

ఉ. ఆనరనాథుఁ డి ట్లనియె + నశ్వములం బరికించి యున్కి యిం

వేనిఁ దురంగశాలలకు + నెల్లను ముఖ్యుడవై తదీయనా

నానియత్రిప్రకారకరఁజంబులఁ ద్రిప్పురుచున్న వారి ము

న్నే నెటు లట్ల నీ వరసి + యిచ్చమెయిం బనిగొమ్ము నెమ్మితోఁ.

271

క. అని చెప్పి యధికసమ్మా, సనపూర్వము గాఁగ మత్స్యసరపతి మాద్రీ

తనయుఁ దగ నిల్పె నాతఁడూ, దనమదిఁ బ్రియ మందె నతనితమ్ముం డంతఁ.

————— (సహదేవుఁడు గోపవేషంబున విరటుఁ గొల్ప వచ్చుట.) —————

క. భావన శాంతత్వము నిజ, భావంబున నూష్ణలతయుఁ + బ్రకటంబులు గా

నావిధుఁడు మనుజవేషం, డై వచ్చె నొ శిఖ శరీరి + యయ్యెనొ యనఁగఁ.

నాయశిప్రాయము విన్నవించితిని. ఇతనివు నన్నుంచుకొన్నయెడ నుండెదను, పొత్తున్న బోయెదనని తా. పాఠాం:—పరెడిది = పలునది యని యర్థము.

271. పరికించి = పరీక్షించి. ఇంపువీనిఁ = ఇష్టమయినయెడ. తురంగశాలలకుఁ = అశ్వశాలలకు. తదీయ...కరణంబులఁ—తదీయ = ఆగుట్టుపుశాలల సంబంధులయిన, నానా = పలువిధములగు, నియతి = నియమములయొక్క, ప్రకార = విధములయొక్క, కరణంబులఁ = చేయుటలయందు. త్రిప్పురుచున్నవారిఁ = తిరుగుచున్నవారిని. విరాటుఁడు నఖలునితో ని ట్లనియె, అశ్వములను విచారించుచుండుటయే నీకీప్తమయినయెడ నాయశ్వశాలలకు నాయత్తుడవై వాని నిదివఱకు విచారించుచుండు సధికారులను నాయత్తు నీవు విచారించి పని గొనుచుండు చుని తా.

272. అధికసమ్మనసపూర్వముగాఁగఁ = మిక్కిలిగౌరవించుట ముందుగలుగునట్లుగా. మాద్రీ తనయుఁ = మాద్రీకొడుకయిన నఖలుని. ఇట్లు చెప్పి విరాటుఁడు నఖలుని మిక్కిలి గౌరవముతోఁ దనయొద్ద నిలుపుకొనెను, అతఁడును సంతోషించెను. అంతసహదేవుఁడని తా.

273. భావనఁ = ఆకారమునందు. శాంతత్వముఁ = శాంతుఁడగుటయును. నిజభావంబునఁ = తనమనస్సునందు. ఉష్ణలతయుఁ = వేడిమిగలిగియుండుటయు, శౌర్యముననుట. ప్రకటంబులుగాఁ = వెల్లిడికొఁగా. అవిధుఁడు = ప్రసిద్ధుఁ డగు చంద్రుఁడు. మనుజవేషండు వి = మనుష్యవేషముగల వాడై. శిఖ = అగ్ని. శరీరి = దేహముగలవాడు. ఆకారమునందు శాంతి దోచుటచేత మనుష్యవేషము ధరించినచంద్రుడో యనునట్లును, మనస్సున ప్రతాపము గలిగి యుండుటచే నాకారము ధరించిన యగ్నియో యనునట్లును నన్న వాడై యని తా. అలం. యథాసంఖ్యము, ఉత్పేత్రిత, ఉల్లేఖము. పాఠాం:—పావనశాంతత్వము = పరిశుద్ధమయిన శాంతత్వము అని యర్థము. ఈపక్షమున నూష్ణలతకు నిజభావమువలె శాంతత్వముగ కధికరణము సిద్ధింపకపోవుటచేతను, రెండింటిని పరస్పర విరుద్ధములకు నిజభావమే యధికరణ మగుట యనుచిత మగుటచేతను వేఱు వేఱుగాఁ జెప్పుటయే యుత్పేత్రితాద్వయమునకు అనురూప మగుటచేతను, పావనశబ్దయర్థముచేతను ఈపాఠం బ్రాదర్శనీయము.

క. తలుగులపొది యొకదెసఁ బె, య్యెలదామెన యొక్కవలన † ననునై యుండఁ
మొల మోపి పెక్కుచుట్లం, జిలుత్రాటం జుట్టి గోపఃభావం బమరక. 274

చ. నునునెలగోల చేకొని మఃనోహర మాతసమేను రాజుచూ
పును బ్రజచూడ్కులం దిగువఁ † బుష్కరప త్రానిభంబు లై నలో
చనములు మూర్తి దెల్పుగ సఃసంభ్రమతం జనుదెంచె నల్లన
ల్లన వెడఁబీతి దోచ జనుల న్వెగ డయ్యెడుదృష్టిఁ జూచుచుక. 275

వ. ఇట్లు వచ్చి మత్స్యమహిషల్లభు సంతతం జేరి విసయావసతుం డగుచు నిట్లని యె.
క. నీపసులఁ గావఁ బెట్టుము, భూపాలక నన్ను నేను † బూని యరసినక
గోపంత్తులు రుజ వడ వారు, చే వడ వెన్నడును డప్పి † జేడ్పడ వెండుక. 277

గీ. తొఱఁగువోకుండమెకములు † గఱవకుండఁ, బాడిదఱుగకయుండ నా † పాటిగొల్ల
లిచ్చు మెచ్చుగ నీదృష్టి † కెక్కఁ గడుపు, నరయ నేర్తు న న్నేలుము † ధరణినాథ.
వ. అనిన విరటుండు పాండవావరజున కిట్లనియె. 279

274. తలుగులపొది = పలుపులమోపు. ఒకదెసఁ = ఒకవైపునను. దామెన = పెద్దత్రాడు. ఒక్కవలనక = ఒకవైపునను. అనునై = అమరినదై. గోపభావంబు = గొల్లతనము. ఒకప్రక్క పలు పులను మఱియొక ప్రక్క దామెనను మొలయందు దోచి పెద్దత్రాడు నడుమునకుఁ జుట్టి గొల్లవేష మతో నని తా.

275. నునునెలగోల = చక్కనిపశువుల మేపుకట్టను. తిగువక = లాగఁగా. పుష్కరప త్రాని భంబులు = తామరరేవులతో సమానములు. లోచనములు = కన్నులు. మూర్తి = గొప్పతనమును. ససంభ్రమతఁ = తొట్రుపాటుగలవాఁ డగుటచేత. వెడఁబీతి = కొంచెముభయము. వెగడు = తడఁ బాటు. అయ్యెడుదృష్టిక = కలుగుచూపుచేత. చనుదెంచె = వచ్చెను. ముల్లకట్ట చేతఁ బట్టుకొనితన చక్కఁడనమునకు రాజును జనులను మెచ్చి చూచుచుండఁగా విశాలనేత్రములు తన గొప్పతనమును వెల్లడినేయుచుండఁగాఁ గొంచెము భయపడినట్లు తడఁబడుచూపుతో జనులను చూచుచు తొట్రుపాటుతో సహదేవుండు వచ్చె నని తా.

277. ఆరసినక = చూచినయెడ. గోపంత్తులు = ఆవుల మండలు. ఋజు = రోగమును పడవు = పొందవు. ఒరుచే = ఇతరునిచేరిని. పడవు = పొందవు. చేడ్పడవు = బాధపడవు. రాజా! నన్ను నీపసులకాపరినిగా నుంచుకొనుము, నేను గాచినయెడ నీపశువులు రోగము దప్పి మొదలగువాని నొందవు, దొంగలకుఁ జిక్కవు అనితా.

278. తొఱఁగు పోకడుండక = పశువులు తప్పించుకొని పోకుండునట్లును. కడుపుక = ఆవుల మండను. రాజా! పశువులు తప్పించుకొనిపోక యుండునట్లును, పులులు మొదలగునవి కఱవకయుండు నట్లును, పాడితగ్గక యుండునట్లును, గొల్లలు మెచ్చునట్లును, నీకు సంతోషము గలుగునట్లును నేను పశువులను గావఁగల నని తా.

279. పాండవఅవరజునకుక = పాండవులయందుఁ జిన్నవానితో.

ఉ. ఎక్కడిమాట గొల్లతన ♦ మించుక యేనియు లేదు నీయెడం
జక్కనిమేను నీగరువచందముఁ గాంతియుఁ జూడ వచ్చినన్
నిక్కువ మీపు సూర్యశశినిర్మలవంశజులైనరాజులం
దొక్కమహానుభావుతనయుండవు గా వలయు న్నరోత్తమా. 280

గీ. వలయుపదవియందు ♦ నిలిచి నారాజ్య మం, తయును జక్కఁబెట్టి ♦ నయము విక్ర
మంబు నడపునంత ♦ మానిసివై యుండి, కుత్సితంపుబ్రదుకు ♦ గోరఁ దగునె.

వ. ఉత్తమవాహనంబులు మహాసీయాయుధంబులు నీ కిచ్చెద మత్స్యదేశంబున భవ
దభిమతస్థలం బొసంగెద మదీయసేనాపరిపాలనంబు సేసి వచ్చెల్లము. 282

క. అనవుడు బాండున్యపాలక, తనయుఁడు మ్రొక్కుచు విరాటధరణీశున కి
ట్లను హీనకులుండ బాలుండ, మును నాగరకంపుఁగార్యములవెర వెఱుంగన్.

గీ. పసులఁ గాచి కాని ♦ బ్రదుకఁ కౌరవులప్రా, తలము నేము మున్నుధర్మపుత్తు
పశుగణంబు నెల్లఁ ♦ బాలింతు నవ్వుహీ, వరునిచిత్తమునకు ♦ వచ్చువాడ. 284

వ. తంత్రీపాలుం డనం బరఁగినవాడ నాచేతం గ్రేవులు పురాణించుటంజేసి కొండొ

280. మేనున్ = శరీరమును. గరువచందమున్ = గొప్పవిధమును. సూర్యశశి నిర్మలవంశ
జులు = సూర్యచంద్రుల పరిశుద్ధ మయిన వంశమునందుఁ బుట్టినవారలు. ఒక్కమహానుభావుతన
యుండవు = ఒక్కగొప్పమహిమగలవాని కుమారుడవు. నరఉత్తమా = మనుష్యశ్రేష్ఠుడా! సహ
దేవుని సంబోధనము. మనుష్యశ్రేష్ఠుడా! నిన్ను జూడఁగా గొల్లవాడవుగాఁ గనఁబడవు, నీరూపము
చూచినయెడ సూర్యచంద్రుల యుత్తమ వంశమునఁ బుట్టిన యొక్కమహారాజు కుమారుడవుగాఁ
దోచుచున్నాడ వని తా.

281. వలయుపదవియందున్ = కావలసినయధికారమునందు. నయము = నీతిని. విక్రమంబు = పరా
క్రమమును. కుత్సితంపుబ్రదుకు = నీచమయిన జీవనమును. నీవు గొప్పయధికారమువహించి నారాజ్యమంత
యుఁ బరిపాలింప సమర్థుడవై యుండి నీచమయినపశుపాలకత్వమును గోరుట యొక్కము కౌదని తా.

282. మహాసీయ ఆయుధంబులు = మేలైనయాయుధములను. భవత్ అభిమతస్థలంబు = నీకోరిన
చోటును.

283. పాండున్యపాలకతనయుఁడు = సహదేవుఁడు. హీనకులుండన్ = తక్కువకులముగల
వాడను. వెరవు = విధమును. విరాటునిమాట విని సహదేవుఁడు మ్రొక్కి యిట్లనియె. నేను దక్కుని
జాతివాడను పసివాడను, అదిగాక యిదివఱకెన్నఁడు నిట్టి గొప్పవనలఁ జేసి యెఱుంగ నని తా.

284. కౌరవులప్రాతలము = కౌరవుల భృత్యులము. ధర్మపుత్తుపశుగణంబున్ = ధర్మరాజు
పశువులమందను. నేనిదివఱకుఁ బశువులనుగాచియే బ్రదుకుచుంటిని. మావంశమువారు కౌరవుల భృత్యు
లు. నేను ధర్మరాజు పశువులనుగాచి యతనిమన్నన వహించినవాడ నని తా.

285. గ్రేవులు = గోవులు. పురాణించుటంజేసి = వృద్ధిపొందుటచేత. వెనుచున్ = వృద్ధిపొందిం

కకాలంబున నీకదువులం బెనుతు నే నగు నని కై కొనిన నాబోతుపంచితంబు
మూర్ఖానినఁ బై గాలి వీచిన గొడ్డున కైనను జాలు నిలుచు నుంగిడి యదురుఁ
ద్రొక్క యనుదానికి నావేరు సెప్పినం జాలు మఱియును బసికి వలయుతెటంగు
లెల్ల నెఱుంగుదు వే తొక్కపనికిం గాను గాని యే నీవెంట నీమనసు వడయం
జాలుదు నావలసం బ్రయోజనంబు గొనవలయు నేని నొండుమాటలు దక్కి
పనులం బరికింప నియోగించుము. 285

చ. అనుటయు నెట్టకేలకు ధరాధిపుఁ డట్టుల కాక యంచు నా
తనివదనంబు చూచి యుచితం బగునేనిఁ బ్రియంబ యేని నె
ట్లును గురుకార్యవర్తనముఁ బుక రుచియింపక యుండు నేని గో
ధనముల కెల్ల రక్షణముఁ దత్పరతం దగఁ జేయు ముఖ్యతఁ. 286

క. మున్ను గలగోపవర్గము, నిన్నుం గని కొలిచి భక్తి ధీపని సేయఁ
మన్ననమానిసివై నీ, వున్నం గడు మేల కాక యొప్పుమి గలదే. 287

వ. అని పలికి యతనియభిమతంబు సలిపి నిలిపె నట్లయ్యేవురు విరాటుం గొల్పిరి తద
నంతరంబ. 288

— (ద్రాపది సైరంద్రీవేషమున సుధేష్ఠఁ గొలుద వచ్చుట.) —

క. గారవమున నిజదేశా, చారముమై నల్లి యున్న జడ యగుకబరీ
భారంబు విచ్చి తుఱుముగ, సైరంద్రీవేషమునను ధీ సముచితభంగిఁ. 289

శుచ. మూర్ఖానినను = వాసనచూచినను. ఉంగిడి, అచురుఁద్రొక్క—ఇవి పశువోగవిశేషములు.
పసికిక = పశువులమందకు. ఈవెంటక = ఈకార్యముచేత. నియోగించుము = ఆజ్ఞాపించుము.

286. ఎట్టకేలకుక = అతికష్టముచేత. ధరాధిపుఁడు=విరాటుఁడు. వదనంబు = మోమును. గురు
కార్యవర్తనములుక = గొప్పపనులచేయుటలును. సహజేవునిమాట విని విరాటుఁడు కష్టముతో నంగీక
రించి యిట్లుచెప్పెను. నీకు గొప్పకార్యము లిష్టపడక పశువుల మేపుటయే యిష్టమగుపక్షమున నాపశువుల
కంతకు ముఖ్యరక్షకుండవై యుండు మని తా.

287. గోపవర్గము = గొల్లలనమూహము. మన్ననమానిసివి = గౌరవముగల మనుష్యుండవు.
ఒప్పుమి = ఇష్టములేమి. ఇదివఱకున్న గొల్లలందఱు నీయాజ్ఞామీఱక నిన్నుఁ గొలుచుచుండఁగా నీవు
గౌరవముతో మాయొద్దనుండుటయే మాకు మేలని తా.

289. గారవమునక = గౌరవముచేత. నిజదేశాచారముమైక = తనదేశముయొక్క యాచారము
చొప్పున. కబరీభారంబు = కొప్పయొక్క సమాహమును. సైరంద్రీ జాతివేషముచితభంగిక =
గట్టువాలుజాతియొక్క వేషమునకుఁ దగినవిధమున. తుఱుముగక = కొప్పగునట్లు. ద్రాపది తన
దేశాచారముచొప్పున నల్లియున్న జడను విచ్చి గట్టువాలువేషమునకుఁ దగినట్లు కొప్పుగా నని తా.

- క. నలవలిదిక్కున కించుక, మలఁగం గాఁ దుఱిమి కుఱుచమాపుడుపుట్టం
బలపడఁ గట్టి జటావ, ల్కలమున నవ్వేఁగుచన్నుఁగవ గప్పి తగఁ. 290
- క. పరిచారికాత్వరేఖా, పరిణతి దనమేన నచ్చుపడ భావనకుం
దిరమై తలకొనునంతగ, కరణముతోఁ బురము ద్రుపదకన్యక చొచ్చెన్. 291
- వ. ఇట్లు సొచ్చిన. 292
- నీ. పటమొయి బ్రప్పినఁ బాడటి నునుఁగాంతి, గదలినయమృతాంశుకళ యనంగఁ
జెనుమంచు మీఁదఁ బఱిసిన వికాసము దప్పి, చెలువు గుండినసరోజినివిధమున
ధూమంబు వొదిలినఁ దుఱిగలిమెఱుఁగులు, నలఁగి మాసినదీపకళికభంగి
ధూళి పైఁ బొరసినఁ దొంగలించుట మాని, లావణ్య మెడలినలతిక మాడ్కి.

290. మలఁగం గాఁ = మంగునట్లు. తుఱిమి = ముడిచి. కుఱుచమాపుడు పుట్టంబు = చిన్న బై
మాసిన చీరను. అలపడఁ = అనుకూల మగునట్లు. జటావల్మలమునఁ = ఊడల నారచీరచేత.
వీఁగు = నిర్మునట్టి. కొంచెము కుడివైపునకు వ్రాలునట్లు దోచి వెడలుపు లేని మాసిన
చీరగట్టి నారచీర పైఁట వేసికొని యని తా. కురులు మాపుడుపుట్టంబు అను పాఠము, తుఱిమియను
దానికిఁ గబరీ భారంబు కర్మ మగుచుండఁగాఁ గురులు శబ్ద మనాకాంక్షితమై వృథమగుటంజేసి యనా
దరణీయము, కుఱుచశబ్దము పరిచారి కోచితమగుటచే నౌచిత్యముం బోషించుచున్నది. మఱియుఁ గుఱు
చమాపుడు పుట్టంబును పాఠము ప్రాచీన పుస్తకములయందే కాక శబ్దరత్నాకరమునందును గానఁ
బడుచున్నది. తుఱిమిడి అను పాఠముకూడఁ బూర్వపద్యమునుండి తుఱుముగాఁ దుఱుమిడి యని యన్వ
యింపవలసివచ్చుచే నస్వరసము. పాఠాంశుకళవల్మలమునఁ = ముదుగునారచీరచేత నని యర్థము.
నెవ్వేఁగుఁ జన్నగవ = నిండిననిక్కిన చన్నగవ యని యర్థము.

291. పరిచారికాత్వరేఖా పరిణతి = పనికితై తనముయొక్క లక్షణముయొక్క పరిణామము.
తనమేనఁ = తన శరీరమునందు. అచ్చుపడఁ = తేటపడఁగా. భావనమునఁ = ఆకారమునకు. తల
కొను అంతఃకరణముతోఁ = కూడు కొన్న మనస్సుతో. ద్రుపదకన్యక = ద్రౌపది. పురమునఁ =
పట్టణమును. చొచ్చెన్ అని యన్వయము. ద్రౌపది తనయందుఁ బనికితైతనము తేటపడునట్లు వేషము
గలదై యాచేషమునకుఁ దగిన భావముతో విరాటనగరమును బ్రవేశించె నని తా.

292. పటమొయి = గొప్ప మేఘము. పాడటి = పాడుపడి. నునుఁగాంతి = చక్కనికాంతి.
కదలిన అమృత అంశుకళ అనంగఁ = పోయిన చంద్రరేఖయో యనునట్లు. పనికితైవేషము ధరించు
టచే ద్రౌపది మేఘము కప్పుటవలనఁ గాంతిహీన మయిన చంద్రకళవలె నున్నదని తా. పర్వినఁ =
వ్యాపింపఁగా. చెలువు = చక్కఁదనము. గుండిన సరోజిని విధమునఁ = చెడినతామరతీఁగవలె.
రాత్రియందు మంచు గురియుటచే వికసింపక కాలిహీనమైన తామరతీఁగవలె నుండె నని తా.
ధూమంబు = పొగ. పొదివిసఁ = కప్పఁగా. తుఱిగలి మెఱుఁగులు = ప్రకాశించునట్టి కాంతులు.
దీపకళిక భంగిఁ = మొగ్గవంటిదీపమువలె. పొగ క్రముటచేతఁ గాంతిహీనమైన దీపమువలె నుండె
నని తా. ధూళి = దుమ్ము. తొంగలించుట = ప్రకాశించుటను. లావణ్యము = చక్కఁదనము. ఎడలిన
లతికపగిడిఁ = పోయిన తీఁగవలెను. దుమ్ము గప్పుటచేఁ గాంతిలేని తీఁగవలె నుండె నని తా. గంధ

గంధకారికావేషంబుకతన మూర్తి, యజ్ఞ్వలత్వంబు మఱువడియుండఁబొందు
తనయమహిషి యంచితగతిఁ జనఁగ రాజ, వీధి బారజనంబు లవ్వెలఁదిఁజూచి.

ఉ. రోహిణి యొండె నొండెను నరుంధతి గాక మనుష్యజాతియే
యీహరిణాక్షి చెల్వమున ఁ కేడైఱ జూడ్కులు నాఁచికోలు గా
దా హితగౌరవం బగుశుభాంగము దేజముఁ జూడ బుద్ధి నం
దేహముఁ బొందుచున్నది సతీజన మిట్టిదె యేజగంబులక.

294

వ. అనుచు నంతంతం జేరి.

295

క. నీ వెన్వ రేమి పన్నికై, యేవలనికిఁ బోవు చునికి ఁ యిది నావుడు న
ద్దేవియు సౌముఖ్యము నం, భావనముం దోఁప నుచితభంగిం జెప్పెన్.

296

గీ. ఏను గట్టువారుదాన నా కెవ్వరు, కడుపుకూడు వెట్టి కట్టఁ జీర
యిచ్చి సాకతమున ఁ నేలుదు రట్టివా, రలకుఁ బనులు సేసి మెలఁగుబుద్ధి.

297

క. వచ్చితి ననవుడు విని జను, లచ్చెరువును నందియంబు ఁ నందెడుమదితో

కారికావేషంబుకతన = గట్టువారు వేషముయొక్క కారణముచేత. మూర్తి యజ్ఞ్వలత్వంబు =
అకారముయొక్కకాంతి. మఱువడి = మఱుఁగుపడి. పొందుతనయ మహిషి = ద్రౌపది. అంచి
తగతి = మందగమనముచేత. పనికిత్రేవేషము తాల్చియుండుటచే తనమేని యతిశయము తెలియకుం
డ ద్రౌపది రాజవీధి బోవుచుండఁగా జను లాబిడను చూచి యని తా.

294. రోహిణి = చంద్రునిభార్య. అరుంధతి = వసిష్ఠునిభార్య. ఈహరిణి అక్షి చెల్వమునకు =
జింక కన్నులవంటి కన్నులుగల యీద్రౌపది చక్కఁదనమునకు. ఏడైఱ = అతిశయముచేత.
నాఁచికోలు = దక్కినవి. కాదా - ఘోనముట. హిత గౌరవంబు = ధరింపఁబడిన గొప్పతనముగలది.
శుభ అంగము = మంచిదేహమును. సతీజనము = స్త్రీజనము. ఈమె చక్కఁదనము చూడఁగా
గమ్మలు చెదరుచున్నవి. ఈమె రోహిణియో యరుంధతియో కావలెను గాని మనుష్యజాతి కాదు,
ఇట్టిహాపమును గాంతియుఁ గల స్త్రీ లెచ్చటను లేరని తా.

296. ఏవలనికి = ఏదిక్కునకు. పోవుచునికి = పోవుచుండుట. అద్దేవియు = అద్రౌపది
యును. సౌముఖ్యము = ప్రసన్నతయును. సంభావనము = గౌరవమును. ఉచితభంగి =
తగినవిధమును. నీవెవ్వరవు, ఎచ్చటి కేపనికై పోయెద వని యడుగఁగా ద్రౌపది ప్రసన్నయై వారి నాద
రించి యిట్లు చెప్పె నని తా.

297. గట్టువారుదాన = సైరంద్రుని. సాకతమున = అనుగ్రహముచేత. మెలఁగుబుద్ధి =
ఉండుతలంపుతో. నేను పనికిత్రేను, నాకుఁ గూడు గుడ్డయిచ్చి కాపాడువారికిఁ బనులుచేసి బ్రదుక
వలయు ననుతలంపుతో నని తా.

298. అందెడుమదితో = పొందుపటి మనస్సుతో. ఇచ్చెలువ = ఈస్త్రీ. పలుకు = మాట.

నిచ్చెలువ కడుపుకూటికి, నెచ్చటనైన నిలుచునటె ♦ యిది పలు కగునే. 298
వ. అనుచుం గనుంగొనుచు ముసరికొనుచుండఁగి బాంచాలరాజునందన రాజమందిరం
బుచక్కటికి నరుగునవనరంబున. 299

క. ముద మొదవ రమ్యహర్ష్యము, తుదినిలువునఁ బ్రణయసఖులతోడ విహారా
స్పద మగునెలవున మెలఁగెను, సుధేష్ఠ తజ్జాలకములఁ ♦ జూచెం బ్రీతిక. 300

వ. ఇతైఃసంగున మత్స్యరాజమహిషి. ద్రాపదిదేవి నాలోకించి కుతూహలంబున. 301
ఉ. ఎక్కడనుండి యొక్కడకు ♦ నేగెడినో యిది యొక్కకాంత రూ

పెక్కుడు పెంపుసొంపు మన ♦ కేర్పఁబుచున్నది దా వినీతయై
స్రస్కుచు నీచభామినులఁచొప్పునఁ బల్కెడుఁ జారులుం గడున్
వెక్కన మంది చూచెదరు ♦ వేగమ తోడ్కొని రండు నెమ్మితో. 302

క. అని పలికి పనుపఁ బ్రాధాం, గన లిరువురు వోయి ద్రుపదకన్యకతో ని
ట్లనిరి విరాటమహిషి నినుఁ, దనపాలికఁ బిలువఁ బంపె ♦ దయ పెంపెసఁగన్.

పచ్చితి నని చెప్పఁగా జనులామాట విని యాశ్చర్యము నొంది యిట్టి యందకత్తె కడుపుకూటికిఁ బని
చేయునా? యీమాట నవ్వఁదగినది కాదని తా.

299. ముసరి కొనుచున్ = చుట్టుకొనుచు. పాంచాలరాజునందన = ద్రాపది. రాజమందిరంబు
చక్కటికి = రాచనగరునొద్దకు.

300. ముదము = సంతోషము. ఒదవక్ = కలుగునట్లు. రమ్యహర్ష్యము తుది నిలువునన్ =
చక్కని మేడయొక్క కడపటి యంతస్తునందు. ప్రణయ సఖులతోడన్ = కూరిమి చెలులతో. విహార
ఆస్పదము = విహరించు స్థానము. అగునెలవునన్ = ఆయినచోటియందు. తత్ జాలకములన్ = దాని కిటికీల
నుండి. సుధేష్ఠ మేడమీఁద చెలికత్తెలతోఁ గూడి విహరించుచున్నదై రాజవీధిఁ బోవుచున్న యాద్రాపదిని
కిటికీలనుండి చూచినది యని తా. ఇందు దధలకుఁ బ్రాసము చెప్పఁబడినది. అప్పకవియీప్రాసమును స్వప
ర్ణప్రాసమని చెప్పియున్నాడు. సంస్కృతమునందు సుధేష్ఠ శబ్దము తవర్గీయ చతుర్థ వర్ణఘటితముగాఁ
కనఁబడుటవలన సుధేష్ఠ యని కల్పించుట యుచితము కాదు.

301. మత్స్యరాజమహిషి = విరాటుని పట్టపుదేవి. అలోకించి = చూచి. కుతూహలంబునన్ =
కొరికతో.

302. కాంత = స్త్రీ. రూపు = చక్కఁదనము. పెంపుసొంపు = గౌరవముయొక్క యతిశయ
ము. వినీత వి = వినయముగలదై. స్రస్కుచున్ = సోలుచు. నీచభామినుల చొప్పునన్ = నీచ
స్త్రీలవిధమున. పారులున్ = పట్టణమునందలి జనులును. ఈ స్త్రీచక్కఁదనమును గౌరవమును గలిగి
యు నడచువతో నీచస్త్రీవలెఁ బలుకుచున్నది. జనులందఱు నీమె నాశ్చర్యముతోఁ జూచుచున్నారు.
ఈమె యెచ్చటికిఁ బోవుచున్నదో తెలిసికొని యీమెను బిలుచుకొనిరండు అని తా.

303. పనుపన్ = అజ్ఞాపింపఁగా. ప్రాధాంగనలు = నేర్పుగల స్త్రీలు. పెంపెసఁగన్ = అతిశ
యింపఁగా. అనిచెప్పిపంపఁగా నిద్దఱు స్త్రీలు పోయి ద్రాపదితో నిన్ను విరాటరాజు భార్య పిలుచుకొని
రమ్మనిన దని చెప్పి రని తా.

వ. అనవుడు.

304

క. తనతలఁపు నెగసె నని య, వ్యసోతా రత్నంబు వినయఁజ్ఞైభవము సతీ
తను వొందినచందంబునఁ, జనియెం గేకయనుతానుఁచారికలబడిక.

305

వ. ఇవ్విధంబునం జని సౌధంబునుపరిభాగం బెక్కి.

306

నీ. పదతలంబులకెంపు ఁ పరఁగినతలము కుం, కుమలి ప్త మైనచందము వహించు
నంగంబునునుఁగాంతి ఁ యడరినగోడలు, వేదులు మణిమయఁవిధము నొందఁ
గనుఁగవమెఱుఁగులు ఁ గదిరినముందఱు, పుష్పాపహారంబుఁపాలుపు దాల్చు
వేనలికప్పు పఁర్వినమోఁదు నీలదు, కూలంపుమేల్కట్టుఁకొమరు వడయఁ

305. నెరసె = నిండెను. అన్వనితారత్నంబు = అయ్యుత్తమస్త్రీ, ద్రౌపది. విషయవైభవము = అడఁకువయొక్క యతిశయము. సతీతనువు = స్త్రీరూపమును. కేకయనుతా అనుచారికలబడిక = కేకయరాజుకూతురయిన నుద్ధేష్ట పనికత్తెలవెంటి. చనియె, అని యన్వయము. ద్రౌపదితనకోరిక నెఱవేతిన దని సంతోషించి వినయమున నుద్ధేష్ట పనికత్తెలవెంటిఁబోయెనని తా. పాఠాం:—తలనీరయర సి = మేలిమునుఁగును సవరించుకొని యని యర్థము. “ఏకవాససమ” అని సంస్కృతమునందుఁ జెప్పఁ బడినది, ఇందును మేలిమునుఁగు ద్రౌపది ధరించినట్లు వర్ణింప లేదు, కావున ఈపాఠము కవిసమ్మతము కాదు. మఱియు తలనీరయనుచో చకారమునకు సకారాదేశము చింత్యము.

306. సౌధంబు ఉపరిభాగంబు = మేడయొక్క పైభాగమును.

307. పదతలంబులకెంపు = అడుగుల యెఱ్ఱఁదనము. పరఁగినతలము = వ్యాపించిన నేల. కుంకుమ లిప్తము = కుంకుమముచేఁ బూయఁబడినది. విషచందము = అయినవిధమును. వహించు = పొందఁగా. ద్రౌపది పాదతలముల కాంతి వ్యాపించినప్రదేశము కుంకుమము పూసినట్లేఱుగా నొప్పె నని తా. అంగంబునునుఁ గాంతి = దేహముయొక్క చక్కని కాంతి. అడరిన గోడలు = వ్యాపించినగోడ లును. వేదులు = అరఁగులును. మణిమయ విధము = రత్నాలు నిండినరీతిని. ఒందక = పొందఁగా. ద్రౌపదిదేహకాంతి ప్రసరించినగోడలును తిన్నెలును రత్నమయములుగా నున్నట్లు తోఁచె నని తా. హస్తములు నఖిములు పెదవులు మొదలగువాని రక్తశ్చేతకాంతులచే పద్మరాగములు వజ్రములు తాపినట్లు తోఁచెనని భావము. కనుఁగవ మెఱుఁగులు = కనుదోయియొక్క కాంతులు. కదిరిన ముందఱు = వ్యాపించిన ముందటి భాగము. పుష్ప ఉపహారంబు పాలుపు = పువ్వుల చల్లుటయొక్క విధమును. తాల్క. కటాక్షములప్రసరించిన ముందటి నేలపూలుచల్లినట్లు సైవనితా. చూపులుపార్శ్వములందుఁ బ్రసరించినట్లు వర్ణింపక ముందుభాగమునఁ బ్రసరించినట్లు వర్ణించుటచే ద్రౌపదివినయము ధ్వనించుచున్నది. పాఠాం:—కదిరినముందల—ముందలయనఁగా శిరోగ్రభాగ మని యర్థము, శిరోగ్ర భాగమునకుఁ గటాక్షప్రసార మసంభవము, మఱియు నీవద్యమునఁ దంతటను విరాటునిగృహమానందే ద్రౌపదిహవ్యవిశేషముచే సతీతనుమ దోచినట్లు వర్ణింపఁబడియున్నది. కావున నీపాఠ మసంగతము. వేనలికప్పు = కొప్పుయొక్క నల్లఁదనము. పర్వినమోఁదు = వ్యాపించిన మోఁదిభాగము. నీలదు కూలంపు మేల్కట్టుకొమరు = నల్లపట్టువస్త్రము చంచువయొక్క చక్కఁదనమును. పడయ = పొందఁగా. కొప్పుయొక్కకాంతిపైకిఁ బ్రసరించుటచే మోఁదిభాగమున నల్లపట్టుచంచు కట్టినట్లుండె

దాసు జొచ్చినకతన మత్స్యక్షీతీశు, నింటనిమ్మెయిఁ గ్రొత్త యొమ్మెనకమెనఁగ
నమ్మహాదేవి యున్నెడ + కల్లనల్లఁ, బాండురాజతనూభవపత్ని యరిగె. 307

వ. కేకయరాజనందన యును.

308

చ. కనుఁగొని గారవంబును మొగంబునఁ గేలఁ బురగప్రసారముఁ

దనువున నమ్రభావమును + దంతమరీచుల సామినిర్గమం

బును దనలోఁ గడల్కొనఁగ + భూరితరాదరరేఖ నిందు ర

మ్మనవుడు సంత సంత ద్రుపదాత్మజునీరి వినీతి నిల్చిన్.

309

సని తా. మత్స్యక్షీతి ఈశునింట = విరాటుని యింటియందు. ఇమ్మెయి = ఈధమున. గ్రొత్తబిప్పు = గ్రొత్తచక్క-దనము. ఎనకము ఎనఁగ = అతిశయింపఁగా. పాండురాజ తనూభవపత్ని = పాండుపుత్రుల భార్యయగు ద్రౌపది. అమ్మహాదేవి = అనుభేష్ట. ఉన్న ఎడమ = ఉన్నచోటికి. అల్లనల్ల = మెల్లమెల్లగా. అరిగె = పోయెను. ద్రౌపది ప్రవేశించునపుడు ఆమె లావణ్యవిశేషముచే విరాటునినగరు వింతకొంతి నొంది ప్రకాశించె నని తా.

308. కేకయరాజనందనయను = కేకయరాజుకూతురయిన సుధేష్టయను.

309. కనుఁగొని = చూచి. మొగంబున = మోమునందు. గారవంబును = గౌరవమున. కేల = చేతియందు. పురగ ప్రసారము = ముందటికి జాగుటయును. తనవున = దేహము నందు. నమ్రభావమును = వంగినది యగుటయును. దంత మరీచుల = దంతకొంతులయందు. సామి నిర్గమంబును = సగము వెడలుటయును. తనలో = సుధేష్టయందనుట. కడల్కొనఁగ = వ్యాపింపఁగా. భూరితర ఆదరరేఖ = మిక్కిలి యెక్కుడయిన యాదరముయొక్క లక్షణము చేత. ఇందు. రమ్మ. ఆనవుడు = అని సుధేష్ట చెప్పఁగా. అంతక అంత = తిన్న తిన్నగా ననుట. ద్రుపద అత్త = ద్రౌపది. చేరి. వినీతి = వినయముతో. నిల్చిన్. సుధేష్ట చూచి తన మోమున ద్రౌపదిమీఁద గౌరవభావము తోఁపఁగా చేయించాచి కొంచెమువంగి చిటునవ్వుగలదై మిక్కిలి యాదరముతో దగ్గఱకు రమ్మని పిలువఁగా ద్రౌపది తిన్నగా నామెయొద్దకుఁ బోయి నిలిచె నని తా. పాఠాః—గారవంబును మొగంబును, గేలఁ బురగప్రసారము, దనువును, నమ్రభావమును, దంతమరీచుల సామినిర్గమంబును, దనులోఁ గడల్కొనఁగ—ఈపాఠంబునందు గారవము మొదలగు నవియు మొగంబు మొదలగునవియుఁ గడల్కొనిన ట్లర్థముగుచున్నది. కడల్కొనుధాతువు ఆకర్తకమ గుటవలన నన్ని యుఁ బ్రథమాంతములుగానే యన్వయింపవలెను. తమలో = ఆను బహువచనముచేత మొగంబును గారవంబును లోనగు ద్వంద్వములు పరస్పరము నొకదానిలో నొకటి కడల్కొన్నట్ల ర్థము చెప్పకలయును, కానిచో బహువచన మన్వయింపదు. గారవము మొదలగునవి మొగము మొదలగువానియందుఁ గడల్కొన వచ్చును గాని గారవము మొదలగువానియందు మొగము మొదలగునవి కడల్కొనుట యసంభవము. ఇట్లన్ని విధములచేతను అన్వయానుపపత్తి జేసి యీపాఠ మసమంజ సము. ఇట్లు ప్రథమాంతములుగానే పఠించి తనలోఁ గడల్కొనఁగ నని యొక యేకవచనాంతపాఠము కల్పించెదరు. అప్పుడును తనలో = అనఁగా సుధేష్టలో నని యర్థము చెప్పవలెను. కడల్కొనుధా తువు ఆకర్తక మగుటవలన గారవంబును మొగంబును మొదలయిన ప్రథమాంతద్వంద్వములకు అన్వ యము సంభవింపమి యను పూర్వోక్తదోషము తదవస్థమైయున్నది. కావున నీపాఠమును అసమంజసము.

క. ఆపాదమస్తకముఁ ద, ద్రూపముఁ వీక్షించుచుం గుఁతూహల మడరఁ
భూపాలమహిషి యిట్లను, నాబొలఁతుకతోడ నుచితఁ మయ్యెడుభంగిఁ. 310

గీ. ఏది కులము నామఁ మెయ్యది యెవ్వరి, దాన వేమి పనికిఁ బూని యిప్పు
డెచట బుద్ధిఁదలంచి యేగెద వింతయు, నెఱుంగఁజెప్ప మాకుఁ మెఱుంగుఁబోడి.

వ. అనిన విని యాజ్ఞ నేని యిట్లను సైరంధ్రీజాతిసంభూత వభిధానంబు మూలని పురు
షపంచకసనాథనై యుండుదు నొక్కకారణంబున నుద్ధతు లగువిరోధులచేతం
బతులనన్నిధిం దలవట్టి యాడ్వంబడి వనంబున కరిగి వ్రతంబుమై వల్లభసహితం
బుగా వన్యాహారంబులం గాలంబు గడపుచు బ్రహ్మచర్యంబు నడపితి నిట మీఁద
నియమాచరణంబునకు నొక్కసంవత్సరంబు గొఱంత గలదు నీవు ధర్మవర్తినివని
వినుటం జేసి నానేర్చుపనులవెంట నీకడ నిలువం దలంచి యిందు వచ్చితి నన
వుడు సుధేష్ఠ యిట్లనియె. 312

క. సురగరుడఖచరవిద్యా, ధరకిన్నరయక్షసిద్ధతరుణులలో నీ
వరయఁగ నొక్కత వగు ది, ప్పరికిం జనుదేరఁ గతముఁ బొంకక చెపుమా.

క. అనవుడు దరహసితము మో, మునకుం దగుతొడవు గాఁగఁ ముద్దియ యే గృ
హ్మనిదేవి సత్యభామకుఁ, బని నేయుదుఁ దొల్లి పిదపఁ బాంచాలికడఁ. 314

310. ఆపాదమస్తకముఁ = పాదములు మొదలు శిరస్సునఱకు. తత్ద్రూపముఁ = ఆద్రాపది
యొక్క చక్కఁదనమును. వీక్షించుచుఁ = చూచుచు. భూపాలమహిషి = విరాటరాజభార్య.
ఆ బొలఁతుకతోడఁ = ఆద్రాపదితో. ఉచితము = తగినది. ఇట్లు సుధేష్ఠ ద్రాపది యందమును
చక్కఁగాఁ జూచినదై ద్రాపదితో నిట్లు చెప్పె నని తా.

311. ఏచట = ఏచోటును. మెఱుంగుఁబోడి = మెఱపువంటి శరీరముగలవానా! ద్రాపది
సంబోధనము. నీ వేకులమునఁ బుట్టితివి, నీ వేమి? ఏమిపనికై యెచ్చటికిఁ బోయెదవు? మాకుఁ
జెప్పు మని తా.

312. యాజ్ఞనేని = ద్రాపది. సైరంధ్రీజాతి సంభూతఁ = గట్టువాలుజాతియందుఁ బుట్టినదానను.
అభిధానంబు = పేరు. పురుషపంచక సనాథను వి = పురుషుల యయిదుగురితోఁ గూడినదాననై.
ఉద్ధతులు = గర్భము గలవారు. వల్లభసహితంబుగాఁ = భర్తలతోఁ గూడినట్లుగా. వన్యతాహారం
బులఁ = ఆదవయందుఁబుట్టిన యాహారములచేత. నియమచరణంబునకుఁ = బ్రహ్మచర్యవ్రతము చేయు
టకు. ధర్మవర్తినివి = ధర్మమునం దున్నదానవు.

313. తిరుణులలోఁ = స్త్రీలలో. కతముఁ = కారణమును. నీవు దేవతలు మొదలగువారిలో
నొక్కతెగా నుండవలెను, ఈ పట్టణమునకు వచ్చినకార్యమును యథార్థముగాఁ జెప్పు మని తా.

314. దరహసితము = చిలునవ్వు. తగుతొడవు = తగినయలంకారము. ముద్దియ = ద్రాపది.
సుధేష్ఠమాట విని ద్రాపది చిలునవ్వునవ్వుచు నిట్లు చెప్పెను, నేను మొదట సత్యభామకుఁ బనికత్తెనై
యుంటిని, పదంపడి ద్రాపదియైద నని తాత్పర్యము.

గీ. తగవుమైఁ బరిచారికాధర్మములకు, నెల్లఁజాలి వర్తించితఁ దల్లి వినుము
నాకుఁ బ్రాణంబు ప్రాణమైఁ నన్ను దన్న, కౌగ భావించి యాదేవి గౌరవించు.
వ. నీవును. 316

క. నీచము లయ్యెడిపనులకు, నాచాలమి యెఱిఁగి మన్నఁనకుఁ బాత్రము గా
నీచిత్తంబునఁ గైకొని, యాచారము దప్ప కుండఁ సరయుము నన్ను. 317

వ. అని యిట్లు దేవజాతి యనుసందియంబు వాయం బలికి మఱి యు. 318

క. కలపములు గూర్చ బహువిధ, తిలకంబులు నెట్ట వింతఁతెఱఁగునఁ బలుపూ
వులు గట్టఁ గట్టి ముద్దుగఁ, దల ముడువఁగ సరులు గ్రువ్వఁ దద్దయు నేర్తు.

మ. అనినం గేకయరాజనందన ప్రభుతాశ్చర్యమై యిట్లనుక
విను నీరూపము చూచి మాన్యపతి యుద్విఘ్నారు నే నేమెయిం
బనిగొందుం దగ నింతులుం దగిలి నీపైఁ జూడ్కి నెక్కొల్పి నె
మ్మనము ల్విస్తయ మందఁ జూచెదరు భామా పల్కు లిం కేటికె. 320

క. దుర్భర వగునినుఁ గర్కటి, గర్భము ధరియించునట్లు గైకొని నాకై

315. తగవుమై = తగినవిధమున. పరిచారికాధర్మములకు = పనికితై ధర్మములకు. తల్లి !
సుధేష్ఠసంబోధనము. తగినపనులు చేయుచుంటిని, ఆమె నన్ను దనవలెనే తలచి గౌరవించుచుండె
నని తా. ఆమెయే నే నని యాంతరంగికార్థము.

317. నాచాలమి = నాయశక్తతన. మన్ననకు = గౌరవమునకు. నన్ను నీచకార్యములకు నియో
గింపక గౌరవంబునఁ జూచుకొన్నది తా.

318. పాయక = పోవునట్లు.

319. కలపములు = గంధములను. బహువిధతిలకంబులు = పలువిధములగు తిలకములను. సరులు =
చండలను. గ్రువ్వ = కూర్చుటకును. తద్దయు = మిక్కిలి. గంధములు కూర్చుటకును, తిలకములు
చిద్దటకును, పూవులుగట్టి చక్కఁగాఁ దలయంచు ముడుచుటకును, హారములు కూర్చుటకును నేను
సమర్థురాల నని తా.

320. కేకయరాజనందనసుధేష్ఠ. ప్రభుతాశ్చర్యమి = గొప్పయాశ్చర్యముకలదై. మాన్యపతి =
మారాజు, విరాటుఁడనుట. ఉద్విఘ్నారు = ఆశపడును. ఏమెయి = ఏవిధమున. ఇంతులు =
స్త్రీలును. తగిలి = ఆసక్తలై. నెక్కొల్పి = నిలిపి. విస్తయము = ఆశ్చర్యము. భామా =
ఓస్త్రీ! ద్రాపదిసంబోధనము. ద్రాపదిమాట విని సుధేష్ఠ యాశ్చర్యపడి యిట్లనియె, నీచక్కఁదనము
చూచి స్త్రీలుగూడ మోహించుచున్నారు, ఇత మారాజు మోహించు ననుటకు సంజేహము లేదు,
నేను ని న్నెట్లుంచుకొందు నని తా.

321. దుర్భరపు = భరింపరానిదానపు. కర్కటి = అడువిండ్రకాము. దుర్భరవిధ్వంసదళా అని
ర్భావము = మిక్కిలి యధికమయిన చేతు అను అవస్థయొక్కవగుటను. పెరపు = విస్తరింపబడినది.
గుహలయ

321

నిర్భరవిధ్వంసదశా, విర్యానముఁ దెచ్చికొనుట ♦ వెరవై యున్నే.

గీ. అనిన నీతలంచి నట్ల కా చేర్పడ, వినుము నాదుపతులు ♦ వెరవు లావు
నలఘువిక్రమంబుఁ ♦ గలుగుగంధర్వు లే, మఱు నన్ను నొక్కమాత్రమైన. 322

క. నీచమతి నన్ను నెవ్వఁడు, చూచిన నారాత్రిగోనఁ ♦ జూతురు తెగఁ దా
రాచపలు హరిహరాదులు, గాచిన బలవిక్రమము లభిరవ్యము లైనఁ. 323

క. బంధుశతంబులు శౌర్యమ, దాంధములై శక్తిసంపత్తాభీలతమై
సింధురసదృశత నున్నను, సంధులు సంధు లెడలించి ♦ చంపుదు రతనిఁ. 324

వ. కావునఁ బురుషులు నాకడం దేటి చూడ వెఱతు రదియునుం గాక. 325

క. నాచిత్తము తాదృశులకు, గోచరమే యన్నదీయఁకులజనసంశి
తూచరణమహిమ యట్టిది, యే చెప్పకు తద్విధాతిహీనవచనముల్. 326

ఉన్నే = ఉండునా? ఆడుఎండకాయ గర్భముధరించి చచ్చునట్లు నిన్నుంచుకొని నేనే నన్నుఁ జెఱచుకొనుట యుక్తముకాదని తా.

322. నాదుపతులు = నామగలు. వెరవు = ఉపాయమును. లావు = బలమును. అలఘు విక్రమంబు = గొప్ప పరాక్రమమును. ఒక్కమాత్ర విన = ఒక్కతడైనను. నన్ను. ఏమఱు అని యన్వయము. సుధేష్ణమాట విని క్రౌపది యిట్లనియె. నీవు తలచినట్లు కాదు, ఏలయనఁగా నామ గలు గంధర్వులు మిక్కిలి శూరులును సమర్థులును నన్ను త్తడైన నేమటి యుండ రని తా.

323. నీచమతి = నీచపుతలంపుతో. ఆచపలు = ఆచపలచిత్తుని. హరిహరఆదులు = విష్ణువు శివుఁడు మొదలుగాఁ గలవారలు. బలవిక్రమములు = బలమును బరాక్రమమును. అభిరవ్యములు = అధికములు. తెగఁజూతురు = చంపుదు రనుట. నన్నెవ్వఁడైనను అవమానించినయెడ వాఁడెంత బలవంతుఁడైనను వాని నెవ్వరు గాపాడినను నామగ లారాత్రిలోనే వానిం జంపుదు రని తా.

324. బంధుశతంబులు = చుట్టలనూలులు, పెక్కురుచుట్టా లనుట. శౌర్యమదాంధములు = పరాక్రమముయొక్క గర్వముచే గ్రుడ్డివై. శక్తిసంపత్తాభీలతమై = సామర్థ్యముచేతను సంపదచేతను భయంకరము లగుటచే. సింధురసదృశత = ఏనుఁగులతో సమానము లగుటచేత. సంధులుసంధులు = ప్రతిసంధిబంధములను. ఎడలించి = ఎడలఁగొట్టి. అతని. చంపుదురు అని యన్వయము. వానికి బలవంతులును సామర్థ్యసంపదలు గలవారు నగు చుట్టాలు ఏనుఁగులవంటివా రెండఱున్నను వాని కీటుకీటు వీడఁగొట్టి నామగలు వానిం జంపుదు రని తా.

326. నాచిత్తము = నామనస్సు. తాదృశులకు = అట్టివారికి. గోచరము ఏ = విషయమా? లోఁబడని దనుట. అన్నదీయకుల జనసంశితూచరణమహిమ = మాదైన వంశమునందలి జనల చక్కని శిక్ష యొక్కయు ఆచారముయొక్కయు మహిమ. అట్టిది ఏ - అట్టిది కా దనుట. తత్విధ అతీహీనవచన ముల్ = అట్టి మిక్కిలి నీచపుపలుకులను. చెప్పకు అని యన్వయము. నామనస్సు అట్టి నీచులకు లోఁబడదు. మావంశముయొక్క పద్ధతి యంత నీచమయినది గాదు, అట్టి నీచపుపలుకు లాడకు మని తా.

- చ. మనమున నూఱడిల్లు మనుమానము మానుము నన్ను నేలు మే
పనులు నుదాత్తనాగరకభంగుల నీమది కైక్కునట్లు నే
ర్వును భయభక్తులు నైతియ ధీరూపుగఁ జేసెదఁ దజ్ఞులైనన
జ్ఞులు నుతింప వర్తనము ధీసాధులు వృద్ధులు మెచ్చ సల్పెదఁ. 327
- క. ననుఁ గుచ్చితంపుఁబనులకుఁ, బనుపక యెంగిలికి లోనుపఱుపక తగుమ
న్ననతోడ నరయువారల, కనురాగము నెఱపి కొలుతు ధీరస్తత్పతులు. 328
- గీ. అనిన సంతసిల్లి యుద్దేవి సైరంధ్రీ, నూఱడిల్లఁ బలికి యునిచొనియె
సంతిపురముచరిత ధీకలవడ మెలఁగుచు, నుండె నవ్వధూటియును ముదమున. 329
- క. ఇవ్విధమున నయ్యోవురు, నవ్వెలఁదియు సకలజనుల ధీకజ్ఞాతముగా
నవ్విరటుప్రోలఁ బ్రమదము, నివ్వటిల వసించి రుచితనిభృతత్వమునఁ. 330
- వ. అనిన విని వారలవర్తనం బటమీఁదఁ జెల్లినతెఱం గెఱింగింపు మనిన. 331

327. ఉదాత్త నాగరకభంగులక = గొప్ప నగరవాసులయొక్క విధములచేత. నీమదికి = నీమనస్సునకు. రూపుగక = చక్కగా. తత్జ్ఞులు = అపమలెఱింగినవారు. వర్తనము = ఆచారమును. సాధులు = సత్పురుషులును. వృద్ధులు = పెద్దలును. మెచ్చక. సల్పెదఁ అని యన్వయము. నీవు సందియమును మాని నన్నుఁ బాలింపుము. నే నేపనినైనను అపనిని జక్కగా నెఱింగినవారు మెచ్చుకొనునట్లు భయభక్తులతోఁ జేసెదను. నానడవడికి సత్పురుషులు పెద్దలును మెచ్చుకొందురని తా.

328. కుచ్చితంపుపనులకు = నిండింపఁ దగినకార్యములకు. లోనుపఱుపక = లోఁబడునట్లు చేయక. తగు మన్ననతోడక = తగినమర్యాదతో. ఆరయువారలకు = చూచువారికి. అస్తత్ పతులు = నామగలుగు, బహువిదము ఆత్మార్థము. అనురాగము. నెఱపి = నిండించి. కొలుతురు. నన్ను నీచపుపనులకుఁ బంపక యెంగిలి తీనునట్లు చేయక మర్యాద చేయువారిని నామగలుగునాడ గౌరవింతు రని తా.

329. అద్దేవి = అసుధేష్ఠ. అంతిపురముచరితకు = అంతగపురముయొక్క యాచారమునకు. అలపడక = యుక్తమగునట్లు. అవ్వధూటియును = ఆద్రావణియును. ముదమునక = సంతోషముతో. మెలఁగుచుండెక = నడచుచుండెను. ద్రావణిమాట విని సుధేష్ఠ ద్రావణిని మంచిమాటలతో సమాధానపఱచి తనయొద్ద నుంచికొనెను, ద్రావణియును సంతఃపురమునకుఁ దగుపనులు చేయుచు సంతోషంబున నుండె నని తా.

330. అవ్వెలఁదియు = ఆద్రావణియును. అజ్ఞాతముగా = తెలియనియట్లుగా. అవ్విరటుప్రోలక = ఆ విరాటుని పట్టామునందు. ప్రమదము = సంతోషము. నివ్వటిల = నిండునట్లు. ఉచితనిభృతత్వమునక = తగినరహస్యభావముచేత. వసించిరి. అని యన్వయము. ఇట్లు పొండపులు అయిచుగరును ద్రావణియును నెవ్వరికిని వెలియ నట్లు విరాటరాజుపట్టామునందు సంతోషముతో రహస్యముగా వాసము చేసి రని తా.

331. వర్తనంబు = సమాచారము. చెల్లినతెఱంగు = జరిగినవిధమును. అనిక = దీనికి జనమే జయుఁడు కర్త, ద్వితీయాశ్వాసమునందలి దేవా వైశంపాయనుండు అనువచనముతో నన్వయము.

ఉ. బాంధవశాత్రవాకలితః భావభవాభవపాశబంధసం

బంధవిరామరామ పరిపక్వవివేకనిరూఢభక్తహృ

ద్గంధివిభేదనా పరమకారుణికా పరిమాణదూర దుః

ఖేంధనపాపకాయితసమిక్షా నిత్యమహాద్భుతప్రభా.

౩౩౨

క. అన్నమయత్వాదివారా, మోక్షనివాజ్ఞససదూరః యోగిస్తేరా

౩౩౨. బాంధవ...భవా-బాంధవ = బంధుత్వముచేతను, శాత్రవ = శత్రుత్వముచేతను, ఆకలిత = పొంగబడిన, భావభవా = మనఃకుండలవాడా! మనఃకుండల హరికిబుత్తుడును హరునికి శత్రువు నగుటచే హరిహరనాథునియం దీయభయధర్మము చెప్పబడినది. భవ...రామ-భవపాశ = సంసారము అను త్రాటియొక్క, బంధ = కట్టుతోడి, సంబంధ = సంబంధముయొక్క, విరామ = పోగొట్టుటచేత, రామ = మనోహరుడయినవాడా! సంసారమును పోగొట్టువాడా యని తా. పరి...విభేదనా-పరిపక్వ = పండిన, వివేక = తెలివితేత, నిరూఢ = ప్రసిద్ధులగు, భక్త = భక్తులయొక్క, హృత్ = హృదయమునందలి, గంధి = ముడియొక్క, విభేదనా = భేదించువాడా! వివేకముగల భక్తులయంతరికరణములోని యావరణరూప మయినముడిని విచ్చి యాత్మస్వరూపమును దెలుపువాడా యని తా. పరమకారుణికా = మిక్కిలిదయగలవాడా! పరిమాణదూర = కొలఁదిమీతినవాడా! దుఃఖిబంధనపాపకాయితసమిక్షా = దుఃఖము అనుకట్టెలకు నిష్క్రవంటి చూపుగలవాడా! దుఃఖమును పోగొట్టునట్టి కటాక్షముగలవాడా యని తా. నిత్యమహత్ అద్భుతప్రభా = నిత్యమయి మిక్కిలియాశ్చర్యకరమయిన తేజస్సుగలవాడా! హరిహరనాథునిసంబోధనములు. ఈపద్యమునందు చిందుపూర్వక భధలకుఁ బ్రాసము ప్రయోగింపబడినది. ఈ పద్యమును మఱికొన్నిటిని సుదాహరించి ఇట్టివానికి అప్పకవిస్వప్రజప్రాసమని పేరుపెట్టెను. ఇట్లుండగా 'హృద్గంధవిభేదనా' అని పాఠమును గల్పించుటసాహసము. హృదయమునందలి వాసనను భేదించువాడా యని దానియర్థము. అప్పకవి భేదనపదార్థ స్వారస్యమును చెడుచున్నది. 'భవపాశవల్లికా బంధ' యనుపాఠమునందు భవమునందు బాశ త్యాకోపమును మరల దానియందువల్లికా త్యాకోపమును అనుచితంబగుటచే నాపాఠంబసంగతము. 'చైత్ర్యమహాద్భుతప్రభా' అనుపాఠము అన్వితము నక్లిలార్థకము నగుటచే ననాదరణీయము. "చైత్ర్యమహాద్భుతప్రభా = రాక్షసులకు మిక్కిలియాశ్చర్యము గలిగించునట్టి తేజస్సు గలవాడా యని యర్థము. అస్వరసార్థం బగుటచే నీపాఠముగూడ సుశేష్యము.

౩౩౩. అన్నమయత్వ...దూర-అన్నమయత్వ అది = అన్నమయ మగుట మొదలుగాఁ గలవానియొక్క, విరామ = బాధయొక్క, అన్నతి = అతిశయముచేత, వాక్ మనస = వాక్కునకును మనస్సునకును, దూర = దూరమయినవాడా! అదిశబ్దముచేఁ బ్రాణమయత్వము, మనోమయత్వము, విజ్ఞానమయత్వము, ఆనందమయత్వము గ్రహింపబడుచున్నవి. అన్నమయత్వాది పంచకోశములును అత్తగాదని యేర్పడుటచే వాక్కునకును మనస్సునకును విషయమగునది యంతయు నాత్మకొదని తా. యోగిస్తేరా = యోగులయందుఁ బ్రకృతించువాడా! భిన్న...ప్రకార-భిన్న = వేరైన, ఆకార = రూపములచేత, ఛన్న = కప్పబడినదియును, అచ్చన్న = కప్పబడినదియు నగు, అత్తీయ = తనదైన, ప్రకార = స్వరూపముగలవాడా! పరస్పరభిన్నము లయినఘటాదిదృశ్యవస్తువులయందు అత్త తెలియవచ్చియు తెలియరాకయు నుండును అని తా. జగత్ ఆధారా = లోకముల కధిష్ఠానమైనవాడా!

భిన్నాకారచ్చన్నా, చ్చన్నాత్మీయప్రకారః † జగదాధారా.

333

మాలిని. కమలభవకిరీటః † గ్రామపద్మావలీసం

గమసుభగపదాబ్జై † గాఢభక్తిప్రకార

ప్రముదితమునిశశ్వః † ద్భావనాగమ్యరమ్య

క్రమపరిణతమూర్తి † శ్రౌతశాఖాగ్రవర్తి.

334

గ ద్య ము.

ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్ర) కొమ్మనామాత్యపుత్ర) బుధారాధనవిరాజి

తిక్కనసోమయాజి ప్రణీతం బయినవిరాటపర్వంబునందుఁ

ప్రథమాశ్వాసము.

హరిహరనాథుని సంబోధనములు. “అన్నమయత్వాది విరాటాన్నత” అని పాఠము కల్పించి అంత వఱకు వేఱుపదముగా చేయుపక్షమున విరామముచేత నున్నతుఁడాయని యర్థము. ఇది యస్వరసమగుటచే తను, ప్రాసభంగమగుటచేతను కవిసప్తతముకాదు. భిన్నా భిన్నాకారచ్చన్నాత్మీయప్రకారః = భిన్నములును అభిన్నములు నగు నవతారవిగ్రహములయందుఁ గప్పబడిన తనదైన స్వరూపము గలవాఁడా! యనియర్థము. అవతారాకారములయందు ఈశ్వరస్వరూపము ఆప్రచ్ఛన్నముగానే యుండును. ప్రచ్ఛన్నమగుచో నవతారకృత్యము నెఱవేఱదు. కొవున నీపాఠమునభిప్రాయము విరుద్ధముగాఁ దోచుచున్నది. గ్రంథకర్తృభిమతమైన యదైవతార్థమున కనురూపమగుటచేఁ బ్రాచీనపాఠమే కవిసప్తతము.

334. కమలభవ...పదాబ్జై—కమలభవ = బ్రహ్మయొక్క, కిరీటులయొక్క, గ్రామ = సమాహము అను, పద్మ అవలీ = తామరలసమాహముతోడ, సంగమ = కూడిక చేత. సుభగ = మనోహరములయిన, పదాబ్జై = కమలములనంటి పాదములుగలవాఁడా! బ్రహ్మదేవునిచే నమస్కరింపఁబడినవాఁడా యనుట. గాఢ...మూర్తి—గాఢ = ఎక్కుడయిన, భక్తి = భక్తియొక్క, ప్రకారి = విధముచేత, ప్రముదిత = సంతృప్తులయిన, ముని = ఋషులయొక్క, శశ్వత్ భావనా = నిత్యధ్యానమునను, గమ్య = విషయమయిన, రమ్య = మనోహరమయిన, క్రమ = రీతిచేత, పరిణత = పరిణామముపొందిన, మూర్తి = ఆకారము గలవాఁడా! భక్తులగు ఋషు లెట్టిరూపముగలవానిఁగా నిన్ను ధ్యానింతురో యట్టి రూపమును వహించి వారిననుగ్రహించువాఁడా యని తా. శ్రౌతశాఖా ఆగ్రవర్తి = వేదసంబంధిశాఖలయొక్కయగ్రముల నుండువాఁడా! వేదాంతములచేఁ బ్రతిపాదించఁబడినవాఁడా యనుట. హరిహరనాథుని సంబోధనములు.

శ్రీమత్.....ప్రణీతంబు—శ్రీమత్ = గొప్పతనముగల, ఉభయకవి = సంస్కృతాంధ్రకవులను, మిత్ర) = స్నేహితుఁడును, కొమ్మనామాత్యపుత్ర) = కొమ్మనమంత్రి కుమారుఁడును, బుధారాధన విరాజి = పండితుల సేవచేఁ బ్రకాశించువాఁడు నగు, తిక్కనసోమయాజిప్రణీతంబు = తిక్కనసోమయాజిచేఁ జేయఁబడినది. ఇది—ముగిసెను.

శ్రీ రస్తు.
శ్రీహరిహరనాథాయ నమః.

సవ్యాఖ్యానాం ద్రుమహాభారతము

విరాటపర్వము, ద్వితీయాశ్వాసము.

క. శ్రీమదపాంగాలోకన, ధామసకృత్సంగరూఢతాదృశవిభవో
ద్దామాశ్రితలోకాలో, కామయన్స్వరణనిపుణః హరిహరనాథా. 1

వ. దేవా జనమేజయునకు వైశంపాయనుం డిట్లనియె నట్టియెడ ధర్మనూనుండు
సభాజనంబులయుల్లంబులు రంజిల్ల రాజునకు వినోదంబులు వివిధప్రకారంబుల
సలుచుచు నొక్కొక్కమాటు మధురప్రసంగంబు గా నాడిననెత్తంబున గెలి
చినవిత్తంబులు తమ్ముల కొసంగు చుండు వాయునందనుండు వంటకు మిగిలిన
మాంసంబు లమ్మునెవంబున నిచ్చులు సహృదరుల కిచ్చుచుండు వివ్వచ్చుండు
సంగీతప్రసంగంబున మెచ్చు వడసినకనకాంబరాదులు సోదరులకుం జేర్చుచుండు
నకులుండు తురంగప్రసంగంబునం గనినధనంబులు తోడంబుట్టువులకుఁ బెట్టు
చుండు సహదేవుండు గోవులం జూచి భూవల్లభుండు సంతోషించినసమయం
బున సముపార్జితంబు లగుపదార్థంబు లన్నియు నన్నలవశంబు నేయుచు వార

శ్రీమత్...లోకాశ్రీమత్ = సర్వాశీశాయయైన, అపాంగఅలోకన = కడగంటిమాపు
యొక్క, ధామ = కొంతయొక్క, సకృత్సంగ = ఒకమాటుసంబంధముచేత, రూఢ = కలిగిన,
తాదృశ = అట్టి, విభవ = మహిమచేత, ఈశ్వరత్వముచేత ననుట, ఉద్దామ = అధిభులయిన, ఆశ్రిత
లోకా = భక్తజనులు గలవాఁడా! ఒక్కమాటు నీకటాక్షము భక్తులమీఁదఁ బ్రసరించినంతనే వారు
నీరూపమువంటి రూపముగలవారై సర్వాధికులై యొప్పుచు రని తా. లోకఆమయ నిర్వరణనిపుణ =
జనులదుఃఖము పోగొట్టుటయందు సమర్థుడవయినవాఁడా! హరిహరనాథా!

2. ఉల్లంబులు = మనస్సులు. వివిధప్రకారంబులకై = పలు తెఱంగులచేత. పాతాం:—వివిధ
ఉదాత్తప్రకారంబులకై = నానావిధము లయిన యుత్తమవిధములచేత. మధురప్రసంగంబుగాకై =
ప్రియమైన సందర్భము కలుగునట్లుగా. నెత్తంబునకై = జూదమునందు. విత్తంబులు = ధనములను.
వాయునందనుండు = భీముఁడు. నిచ్చులు = ఎల్లప్పుడును. వివ్వచ్చుండు = అబ్బునుండు. సంగీతప్రసం
గంబునకై = సంగీతప్రస్తావముచేత. మెచ్చుచుండెన కనకఆంబరఆచులు = ఒహమానముపొందిన
బంగారుపస్త్రములు మొదలగువానిని. సోదరులకుకై = తోడబుట్టువులకు. తురంగప్రసంగంబునకై =

లకు గోరసంబులం దుష్టి సలుపుచుండు డ్రాపది త న్నరసికొని తిరుగువీరలఁ
గన్నులారం జూచుచు నుచితంపునడవడి మెలంగు చుండు. 2

గీ. ఇట్లు తమతమవ ర్తించునెడల సకల, జనములకు హృదయానురంజన మొనర్చి
తాల్చి పుయిలోటయడఁకువతగవుమెలపు, నెఱి తెఱంగును బాటింపఁ నేర్పుగలిగి.

క. ఉన్నతటి వివిధదేశో, త్వన్నలు సద్భుతవిధాయిఁ బలవిక్రమసం
పన్నులు నగుమల్లులు విభ, ప్రాన్నతుఁ డగువిరటుపాల ఁ నుద్భటవృత్తిక. 4

క. తమలోన మాటలాడెడు, సమయంబున నొక్కరుండు విశాలోరస్కుం
డమితబలుఁడు పంచానన, సమమూర్తిస్ఫూర్తి యధికసంరంభమునక. 5

వ. అన్నరపతేకప్రెదుర నిల్చి యి ట్లనియె. 6

గీ. నేలనాలుగుచెఱఁగులఁ నృపులకొలుపు, లందు నేను వర్తించితి ఁ నవనినాథ
యగ్గలించి నాయెదుర బా ఁ హప్పళించి, గడవఁ జాలినమల్లులఁ ఁ గాన నెందు. 7

గుఱ్ఱములసంబంధముచేత. భూవల్లభుండు = రాజు. సముపార్జితంబులు = సంపాదించఁబడినవి.
తుష్టి = తృప్తిని.

3. తమతమవ ర్తించునెడలక = తాముతామున్న స్థలములందు. హృదయఽనురంజనము = మనస్సు
యొక్కసంతోషమును. తాల్చి = ఓర్పు. పుయిలోట = దాక్షిణ్యము. తగవు = యుక్తత. మెలపు =
చాగ్రత్త. నెఱి తెఱంగు = న్యాయముయొక్కవిధమును. పాటింపక = ఆదరించుటకు. ఈప్రకా
రము పాండవులను చ్రోపదియుఁ దా మున్నచోటుల నుండుజనుల నందఱను సంతోషపఱచుదుఁ దాలిమి
మొదలగుగుణములు గలవారై యని తా.

4. ఉన్నతటిక = ఉన్న సమయమునందు. వివిధదేశోత్పన్నులుక = నానావిధములయిన
దేశములందుఁబుట్టినవారను. అద్భుతవిధాయి బలవిక్రమసంపన్నులుక = అశ్చర్యముకలిగించునట్టి బల
పరాక్రమములతోఁ గూడినవారను. విభవకన్నతుఁడు = సంపదచేతగొప్పవాఁడు. ఉద్భటవృత్తిక =
శౌర్యముచేత. అట్లుండునపుడు నానావిధదేశములనుండి వచ్చిన బలవంతులగు మల్లులు విరాటునిసభ
యందు శౌర్యముతో నని తా.

5. విశాలఉరస్కుండు = వెడలుపుతోఁముగలవాఁడు. అమితబలుఁడు = ఎక్కువబలముగల
వాఁడు. పంచాననమూర్తిస్ఫూర్తి = సింహముతో సమానమయిన యాకౌరము యొక్క యతిశయము
గలవాఁడు. అధికసంరంభమునక = ఎక్కువయాటోపముతో. తమలోఁదాము మాటలాడుచుండునపుడు
ఒకమల్లుండు అధికమగు బలముగలవాఁడు ఆటోపముతో వచ్చి యని తా.

6. కటైరురక-కడు + ఎదురక = ఎట్టయెదుట. భుజిసాస్థలంబు = భుజమునుతట్టుటను.

7. నేలనాలుగుచెఱఁగుల నృపులకొలుపులందుక = భూమియందలి నాలుదిక్కులయందున్న
రాజులసభలయందు. వర్తించితిక = ఉండిని. అవనినాథ = రాజు! విరాటునిసంబోధనము. అగ్గ
లించి = ఉత్సహించి. బాహు = చేతిని. రాహుబాహు శబ్దములకు వుష్ణకలోపము వైకల్పికము.
అప్పళించి = చఱచి. కడఁగక = పూనుటకు. నేను నాలుగుదిక్కులయందును రాజసభలలో
నుండిని. నాతో జగడమాడఁ జాలినమల్లు లెందును లే రని తా.

- చ. అనునెడ వానియుగ్రసమఃదాకృతీయుం బటువాక్యవృత్తియుం
గని విని షల్లు తెల్ల భయఃకంపితమూర్తులు దాల్చి మాటు వ
ల్కను గను విచ్చి చూడను మొగం బెగయింపను జాల కున్న న
జ్జనపతివేడ్క మ్రోడువడుచందముఁ గాంచి యుశ్శిష్ఠుం డనుకొ. 8
- క. వీనికి మార్కొనఁ జాలెడు, దానికిఁ దగినవాని ధర్మతనయునిపులిలో
నానానియుద్ధలంపటు, నే నొక్కనిఁ గంటి నిప్పు ఁ డిందుల నతఁడుకొ. 9
- క. మనబాసనీడు వలలుం, డనుశూద్రుఁడు నాకుఁ డెల్ల ఁ మధికబలుల నో
ర్చినవాఁ డనేకమల్లుల, నిను మెచ్చింపంగఁ జాలు ఁ నిజ మిది యధిపా. 10
- క. అనవుడు భూపతి పిలువం, బనిచె నతని నతఁడు నవుడ ఁ భయభక్తులతోఁ
జనుడెంచి మల్లవర్గముఁ, గని మై వెలుగంగ నిలిచెఁ ఁ గాతూహలియై. 11

8. వాని ఉగ్రసమదాకృతీయుకొ = ఆమల్లునియొక్క భయంకరమయినదియు మదముతోఁ గూడినదియు నగు నాకౌరమును. పటువాక్యవృత్తియుకొ = స్ఫుటమైన మాటలవ్యాపారమును. భయకంపితమూర్తులు = భయముచే వణకుచున్న యాకౌరములను. మొగంబు = ముఖమును. ఎగయింపను = ఎత్తుటను. అజ్జనపతివేడ్క = ఆవిరాటరాజుయొక్కయుత్సాహము. మ్రోడువడుచందము = మొక్కపోవువిధమును. యుశ్శిష్ఠుండు = ధర్మరాజు. అనుకొ = చెప్పను. అట్లు చెప్పచుండగా నామల్లునియాకారమును చూచియు వాని స్ఫుటములయిన మాటలను వినియుఁ దక్కిన మల్లులందఱు భయపడి మోమువాంచి మాతాడఁజాలకయుండఁగా విరాటానికుత్సాహము చెడిన దని తెలిసికొని ధర్మరా జట్లు చెప్పె నని తా. అలం. యథాసంఖ్యము.

9. మార్కొనకొ = ఎదుర్కొనుటకు. చాలెడుదానికికొ = చాలుటకు. ధర్మతనయుని పులిలోకొ = ధర్మరాజుపట్టణమునందు. నానానియుద్ధలంపటుకొ = పలువిధములయిన బాహుయుద్ధములం దాసక్తుని. వీని నెదుర్కొనిపోరుటకుఁ దగినవాఁడును బాహుయుద్ధమునందు సమర్థుఁడు నగువానిని తొల్లి ధర్మరాజుపట్టణమునఁ జూచితిని. అతఁ డిప్పు డిచట నని తా. పాఠాం:—నిపుణుఁ డిందుల కతఁడుకొ—ఇందులకుకొ—ఈయుద్ధమునకు, నిపుణుఁడు అని యన్వయింపవలెను. అప్పుడు పైపద్యముతో నన్వయము అంత స్వరసము కాదు.

10. బాసనీడు = వంటవాఁడు. అధికబలులకొ = ఎక్కువబలము గలవారిని. అనేకమల్లులకొ = పెక్కుమల్లులను. ఓర్చినవాఁడు = ఓడించినవాఁడు. తెల్లము = స్పష్టము. అని యన్వయము. అతఁడు మనవంటలవాడై యున్నాఁడు. వాఁడు వెక్కిరిండుమల్లులను జయించుట నేనెఱుంగుదును. అతఁడు నీకు సంతోషము కలిగించు నని తా.

11. భూపతి = విరాటరాజు. అతనికొ = ఆభీముని. మల్లవర్గముకొ = మల్లులసమూహమును. మై = దేహము. వెలుగంగకొ = పొంగఁగా. గాతూహలి వి = ఉత్సాహము గలవాడై. ధర్మరాజు మాట విని విరాటుఁడు భీమునిఁ బిలువఁబంపఁగా భీముఁడు భయభక్తులతో వచ్చి మల్లులను జూచి యుప్పొంగి నిలిచె నని తాత్పర్యము.

వ. అట్లు నిలిచిన పవనతనయు ననలోకించి యానసేవల్లభుం డమ్మల్లముఖ్యుం . జూపి యితనితోడియధ్ధంబునకు నన్నధ్ధండువు గ మ్మనిన సతండు ధర్మతనయుకనునన్ను గైకొని యమ్మత్స్యవిభునకు వినయంబుతో నిట్టినియె. 12

గీ. అధిప ధర్మజుపాల సుశిష్టప్వ డతని, వేడుకకుఁ దగఁ జెనఁగుదు ♦ వింత తైన యట్టిమల్లులతో నిప్పు ♦ డట్లు పోలె, నీదువేడ్కకుఁ జెనఁగెద ♦ నేర్చినట్లు. 13

— (భీముఁడు మల్లునితో యుద్ధము సేయుట.) —

వ. అని మెత్తన యియ్యకొని గర్జించి గజాలస్యంబునం బ్రాంగణంబు చొచ్చి భూపా లునిముందట భుజాస్ఫాలనంబుచేసి మ్రొక్కి మరలునెడ సంతకు మున్న మల్లు నరుండు నన్నరపతియనుమతి పడసి కృతపరికిరబంధుండై యరుగుదెంచి యచ్చట నునికిండేసి యతండు ననిలసుతుండును పరస్పరమూర్తు లనలోకించి యుద్ధరంగంబు , మన్ను ఫాలప్రదేశంబుల ధరియించి శరీరంబులపైఁ జల్లుకొని రెండుచేతులముని వ్రేళ్లను గొండాక పుచ్చికొని యొండొరులదెసకు వైచి యున్నతంబు లగునప సవ్యకరంబుల నాకుంచితనవ్యబాహుతలంబు లప్పళించుచప్పుళ్లు గలసి యొక్క రుండ మల్లచఱచినచందంబున వీతేర వింతతానకంబుల నిలిచి కడిసినప్పుడు వ్యకోదరుండు. 14

12. పవనతనయుఁ = భీముని. అనలోకించి = చూచి. ఆనసేవల్లభుండు = విరాటరాజు. నన్నధ్ధండువు = అయితమయిన వాఁడువు. కనునన్ను = నేత్రసంజ్ఞను.

13. అధిప = రాజా ! విరాటునిసంబోధనము. మెనఁగుదుఁ = పోరుదును. వింతలు = ఆశ్చర్యమును గలిగించువారు. రాజా ! నేను ధర్మరాజునొద్ద నున్నప్పుడు ఆత్మనినోదమునకై జెట్టులతోఁ బోరుదును. అట్లే యిపుడు నీవేడుకకుఁ బోరెద నని తా. పాఠాం:—జెట్టిమల్లులతో నిప్పు ♦ డట్లు పోలె—జెట్టిమల్లులతోఁ = మేలిజెట్లతో నని యర్థము.

14. ఇయ్యకొని = అంగీకరించి. గర్జించి = సింహవాదముచేసి. గజాలస్యంబునఁ = వీరుగు యొక్క మందగమనమువంటి మందగమనముచేత. ప్రాంగణంబు = యుద్ధభూమిని. భుజ ఆస్ఫాల నంబు = భుజమత్తుట్టుటను. అమ్మలనరుండు = ఆ జెట్టిమేటి. కృతపరికిరబంధుండు ఐ = చేయబడిన నడికట్టు గలవాడై. పరస్పరమూర్తులు = ఒండొరులయాకారములను. ఫాలప్రదేశంబులకా = నెత్తి మీఁద. కొండొక = కొంచెము. ఒండొరులదెసకుఁ = ఒకరొకరివైపునకు. ఉన్నతంబులు = గొప్ప వైనవి. అపసవ్యకరంబులకా = కుడిచేతులచేత. అకుంచితనవ్యబాహుతలంబులు = ముడుచుకొనఁ బడిన యెడమభుజములను. అప్పళించుచప్పుళ్లు = సఱచునట్టి ధ్వనులు. మల్లచఱచినచందంబునకా = అప్పళించినవిధమున. వీతేరకా = కలుగఁగా. ఇద్దఱు నేకకాలమునందు భుజాస్ఫాలనము చేయుట చేత రెండుధ్వనులును గలసి యొక్కటియై వినబడఁగా నని తా. తానకంబులకా = జెట్లు కూర్చుండువిధములచేత. వ్యకోదరుండు = భీముఁడు.

సీ. ఉపతాయిలోఁ దన ♦ కొదవినతోరహ, త్తము చూపి వ్రేయక ♦ సమదన్వృత్తిఁ
బాసి క్రమృతఁ జేరు ♦ బలువిడి వాఁడు పై, నడరినఁ బెఱుగక ♦ యవనిఁ గ్రుంగి
నిలుచు నొత్తొరవున ♦ వలసినయప్పుడు, కొనిపోయి యవలీలఁ ♦ గూల వైచుఁ
జడికి పట్టిన మను ♦ సన్నపువిన్నాణ, ములు దొరకొన్నను ♦ మఱ్ఱికొనఁడు
కాలిదెసఁ జొర వచ్చుట ♦ గానిపించు, నడుగు నీసాసఁ బట్టియు ♦ నుప్పళించి
పోవ నిచ్చు మగుడ నేచి ♦ పోరఁ జేరు, నెడల సరిసేయ నగుతడ ♦ వీక హత్తు.

వ. మఱియు ననేకగతులయోజలు మెఱయుచుఁ గొందొకసేపు విరాటునకు వినో
దంబు సేసి. 16

గీ. కచ్చ యమరఁ బట్టి కాళ్ళును జేతులు, వ్రేల మత్తగజములీల మెఱయ

15. ఉపతాయిలోక = మల్లకా స్త్రీమనందు. తనకుఁ—భీమునకు. ఒదవినతోరహ త్తము = కలిగిన మల్లబంధవిశేషమును. చూపి. వ్రేయక = కొట్టక. సమదన్వృత్తిక = గర్వముతోఁ గూడిన యునికిచేత. పాసి = తొలగి. క్రమృత = మరల. చేరుక = సమీపించును. మల్లకాస్త్రీమచో ప్పనఁ దనకుఁ దోరహ త్తము అనుబంధవిశేషము ప్రయోగించుట కవకాశము గలిగినపుడు భీముఁడు దానిం జూపి ప్రయోగింపకయే వెనుకకుఁ బోయి యామల్లుని సమీపించు నని తా. బలువిడిక = పరాక్రమముచేత. వాఁడు—అమల్లుఁడు. పైక = తనమీఁదికి. అడరినక = రాఁగా. పెఱుగక = పూనక. అవనిక = భూమియందు. గ్రుంగి = తగ్గి. నిలుచుక. అమల్లుఁడు తనమీఁదికి వచ్చినపుడు భీముఁడు దానికి బయలుచేయక కొంచెము వంగి తప్పించుకొను నని తా. ఒత్తుబరవునక = మిక్కిలి యదుముడుచేత. వలసినఅప్పుడు = కోరినప్పుడు. కొనిపోయి. అవలీలక = చులుకనగా. కూలక = పడునట్లు. వైచుక = వేయును. కోరినపుడు అమల్లుని నడిమిపట్టి లాఘవముచే నెత్తి పడవైచు నని తా. చడికి పట్టినము అనుసన్నపువిన్నాణములు = చడికి పట్టినము అనునట్టి యల్పము లయిన యుపాయములు. దొరకొన్నను = దొరకైనను. మఱ్ఱికొనఁడు = తాఁకఁడు. చడికి పట్టినము అను మల్లయు ధ్దోపాయములు ప్రయోగించుటకుఁ దనకు అవకాశము కలిగినను భీముఁడు వానిం బ్రయోగింపఁడు అని తా. కాలిదెసక = కాలిదిక్కునకు. చొరవచ్చుట = చొచ్చుటను. కానిపించి = అగపఱచి. ఉడుగుక = నిలుచును. నీసాసక = మల్లబంధవిశేషముచేత. పట్టియుక = పట్టుకొనియు. ఉప్పళించి = తొలగి. పోవనిచ్చుక. భీముఁడు కాళ్లనడునఁ జొచ్చునట్లు నడించి మానును. నీసము అను మల్లబంధమున వానిం బట్టియు తొలగి పోనిచ్చును అని తా. మగుడక = మరల. ఏచి = విజృంభించి. పోరక = పోరుటకు. చేరునడలక = చేరునపుడు. సరిచేయక = చక్కఁ జేయుటకు. అగుతడవు = అయిన యవకాశమును. ఈక = ఇయ్యక. హత్తుక = చేరును. అమల్లుఁడు మరలఁ దనమీఁదికి వచ్చినపుడు భీముఁడు వాని కవకాశ మిచ్చుక డని తా. ఇట్లు భీముఁడు విరాటునకు విస్తాదము కలిగించుటకై వెంటనే మల్లు నోడింపక కొంతవడి వానితో వేడుకగాఁ బోరుచుండె నని భావము.

16. అనేకగతులజలు = పలువిధములయిన ప్రకారములను. మెఱయుచుక = చూపుచు.

17. కచ్చ = దట్టిని. అమరక = చక్కఁగా. వ్రేలక = వ్రేలాడునట్లు. మత్తగజములీలక = మదపుఁడునుగ్రువిలాసమునంటి విలాసము. ముష్టిబలువు = సిడికిలిబలము. నెఱయుక = నిండఁగా. వాత

ముష్టిబలువు నెఱయ ♦ ముక్కున వాతను నెత్తు రొలుక మల్లు ♦ నెత్తి వైచె.

వ. ఇవ్విధంబున విసరి నేలతో వేసి వీలపున మండి పెట్టిన.

18

క. పెలుకుటి తాళం బీ మడి, దలంచి యనువు గాక భంగితలముఁ గరపుటం

బుల నప్పళించె వాడ, కొల్లు వార్వంగ విడిచి మెఱసె ♦ గుంతిసుతుఁడు.

వ. ఇవ్విధంబున మహాబలుపట్టి యాజెట్టి నెట్టన నెచ్చిన మత్స్యపతి మెచ్చి తనకిచ్చి నభసంబు లచ్చటియర్థజనంబులకు నిచ్చి నిజనివాసంబునకుం జనియె మఱియు నిజైఱగున సతనికి వేడ్క నలుపుచుండుఁ జక్కనిమల్లులు లేనితటి సంతపురంబు నింతులు చూడ నయ్యసనీకాంతుండు పోరింప శార్దూలశుండాలాదులతోడ నీడం బోక పెనంగి భంగంబునకుం దెచ్చి మెచ్చించుచుండు.

20

క. పెఱవారలుఁ దమమెలఁగెడు, తెఱగుల దొరకొన్న వింతతెరువుల నేర్పుల్

మెఱయుచుఁ బతిచి త్రము గొన, నొఱపు గలిగి మాన్యవృత్తిఁ నుండుదురు దగ్గ.

న=నోటను. భీముఁడు మరపుటేనుగువలె నామల్లని దట్టిపట్టి వానికాళ్ళను చేతులును శ్రేలాడంగా నొక్కపిడికిటిపోటున వాని ముక్కునను నోటను నెత్తురు కాఱి వాని నెత్తి పడవైచె నని తా.

19. మండి = మోకాలితో నడుముటను.

19. పెలుకుటి = విలవిలబోయి. తాళంబు = మల్లబంధవిశేషము. ఈ = ఇచ్చటను. మడి = మనస్సునందు. అనువు = అనుకూలము. వాడు-అమల్లుఁడు, కరపుటంబుల = దొప్పల వంటిచేతులచేత. భరణితలము = భూప్రదేశమును. అప్పళించె = తట్టెను. అక్కొలువు = ఆసభవారు. అర్వంగ = అఱవఁగా. విడిచి. కుంతిసుతుఁడు = భీముఁడును. మెఱసె. మల్లుఁడు బలహినుఁడై తాళము అను మల్లబంధమును బ్రయోగించుఁ దలంచి యశక్తుఁ డగుటచే నేలను చేతి తోఁ దట్టి తనపరాజయమును దెలిపె ననియు నంత నాసభవారు పొగడఁగా భీముఁడు అతని విడిచె ననియుఁ దా.

20. మహాబలుపట్టి = బాయపుత్త్రుఁ డయిన భీముఁడు. నెట్టన = అనివార్యముగా. అగ్ధిజనం బులకు = యాచకులకు. చిక్కనిమల్లులు = బలవంతు లగుమల్లులు. అంతిపురంబు నింతులు = అంతః పురస్త్రీలు. అయ్యసనీకాంతుండు = ఆవిరాటరాజు. శార్దూలశుండాఅదులతోడ = పెద్దపులి యొనుఁగు మొదలగువానితో, ఈడంబోక = వెనుదీయక. పెనంగి = పోరి. భంగంబునకు = ఓడి పోవుటకు.

21. పెఱవారలు = ఇతరు లయినపాండవులును. తమ మెలఁగెడు తెఱగుల = తా ముండు వృత్తులయందు. దొరకొన్న వింతతెరువుల = పూనిన వింత లగుమాగ్గుములయందు. నేర్పుల్ = సామర్థ్యములను. మెఱయుచు = చూపుచు. పతిచి త్రము = రాజయొక్క మనస్సును. కొనక = పొందుటకు. ఒఱపు = ఉపాయము. మాన్యవృత్తి = పూజింపఁదగిన నడవడిచేత. తగ్గ. ఉండు దురు. ఇతరు లయిన ధర్మరాజు మొదలగువారుగూడఁ దాము చేయుపనులయందు నానావిధములుగాఁ దమనేర్పులు చూపి విరాటుని మెప్పించి యతని మన్నన నడయు చుండి రని తా.

వ. ఇట్లు పాండవులు పాంచాలీనహితంబుగా విరాటునగరంబున వర్తించుచుఁ గతిపయదినంబులు గొంతతగా నేడుకాలంబు గడపినమయంబున మత్స్యపతిమఱుం దియు దండనాకుండును గీచకాగ్రజుండును రూపాభిమానియు నానాభరణధరణ శీలుండును దుర్విదగ్ధుండును బలగర్వితుండును సగుసింహబలుండు దనయప్ప సుధేష్ఠకు మ్రొక్కుం జనుదెంచి యడ్డేవి కనతిమూరంబున నున్న ద్రుపదరాజ నందనం గనుంగొని.

22

ఉ. అక్కజ మైనరూపమున ♦ నాత్మకు వ్రేఁ గయి పొల్పుపొల్తిపై నెక్కినుచూడ్కిఁ గ్రమ్మఱుప ♦ నేరక యూరక నిల్చెఁ గాముచేఁ జక్కిన నెమ్మనంబుఁ గడుఁ జే♦ డ్పడుమానముఁ జేష్టితంబులం దక్కినయంగముం దలఁకు ధైర్యమునై ♦ యతఁ డప్పు డయ్యెడక. 23

గీ. ద్రౌపదీరూపమ♦నునురిఁదగిలితనదు, హృదయమనుమృగ మత్తజ్జినుదిలకొనుచుఁ గాముఁ డనుబల్లిదపువేఁట♦కానిబారి, బడుట కెంతయు నాసింహ♦బలుండు దలరి.

వ. నిజాంతర్గతంబున.

25

22. కతిపయదినంబులు = కొన్ని దినములు. ఏడుకాలంబు = సంవత్సరకాలమును. దండనాకుండును = నేనానాయకుండును. కీచకాగ్రజుండును = కీచకులకన్యయును. రూపాభిమానియై = చక్కఁదనపు గర్వము గలవాఁడును. నానాభరణధరణ శీలుండును = పలువిధము లగు భూషణములను ధరించుస్వభావము గలవాఁడును. దుర్విదగ్ధుండును = దుష్టుండును. బలగర్వితుండును = బలముచే గర్వించినవాఁడును. సింహబలుండు = కీచకుండు.

23. అక్కజము = అధికము. విసరూపమునకై = అయినచక్కఁదనముచేత. ఆత్మకు = మనస్సునకు. వ్రేఁగఁగయి = చుప్పహమై. పొల్పుపొల్తిపైకై = ఒప్పునట్టి ద్రౌపదిమీఁద. నెక్కినుచూడ్కి = నిలుచునట్టి చూపును. క్రమ్మఱుప = మరలించుటను. కాముచే = మన్నఁకుచేత. చిక్కిన నెమ్మనంబు = చిక్కిన నిండుమనస్సును. కడుక = మిక్కిలి. చేడ్పడుమానముకై = చలించునట్టి మానమును. చేష్టితంబులకై = చేష్టలను. తక్కినయంగముకై = విడిచినదేహమును. తలఁకు ధైర్యముకై = చలించునట్టి ధైర్యమును. ఐ = కలవాడై. అయ్యెడక = ఆనోట. ఊరక నిల్చెకై = అని యన్వయము. ద్రౌపదియొక్క యధికమయిన సౌందర్యమునకు వెఱుగుపడినవాడై మన్నఁకునకులొనై కీచకుండు మానము విడిచి చేష్టలుతక్కి ధైర్యమువీడి యామెనుండి తనమాపును మరల్పలేక యూరక నిలిచియుండె నని తా.

24. అనుఊరికై = అనువలయును. మృగము = జింక. ఉదిలకొనుచుకై = పరితపించుచు. కాముండు = మన్నఁకుండు. బల్లిదపు = బలిష్ఠుఁడయిన. తలరి = చింతించి. తన మనస్సు ద్రౌపది చక్కఁదనమునకు వశమై మన్నఁభవాధిత మగుటకుఁ గీచకుండు చింతించి యని తా. అలం. రూపకము.

25. నిజాంతర్గతంబునకై = తనమనస్సునందు.

ఉ. ఎందును నిట్టిరూపు నరు ♦ లెవ్వరుఁ గాంచిరె నాక కాదు సం
క్రందనసూతికిం దగిలి ♦ కన్గొనఁ జాలదె దీన నిందిరా
నందనునాజ్ఞ యేచి భువనంబునఁ బ్రబ్బదె యిత్తలొడరిం
జెందఁగఁ గాన్పు గాదె ఫలసిద్ధి పురాతనపుణ్యముద్ధికిఁ.

26

సీ. ఇయ్యింతిప్రాపున ♦ నయ్యనంగుడు పార్వ, తీకు నైనను దక్క ♦ నేల కున్నె
యిన్నాతిచెలువంబు ♦ గన్న శచీప్రియుం, డైనను గనుకన ♦ నలయ కున్నె
యిత్తన్వి కెన లేమి ♦ కెదిరి పన్నిదము భా, పావిభుతో నైనఁ ♦ జఱవ రాదె
యిత్తలోదరి జీవి ♦ తేకున కిందిరా, పతి నైన మెచ్చక ♦ పలుకఁ జనదె

26. నరులు = మనుష్యులు. నాకుకా = కీచకునకుమాత్రమే. సంక్రందనసూతికిఁ = ఇంద్రుని కుమారుఁ డయిన జయంతునకు. తగిలి = పూని. కన్గొనక = చూచుటకు. చాలదు ఎ = తగదా? దీనక = ఈ రూపముచేత. ఇందిరానందను అజ్ఞ = లక్ష్మీపుత్రుడయిన మన్మథునియొక్కయ్యాజ్ఞ. ఏచి = ఆతిశయించి. భువనంబులక = లోకములయందు. ప్రబ్బదు ఎ = వ్యాపింపదా? ఇత్తలొడరిక = అలచేతివంటినడుముగల యాస్త్రీని. చెందఁగక కాన్పు = చొందఁగాంచుట. పురాతనపుణ్యముద్ధికిఁ = తొల్లింటిపుణ్యములసంపదకు. ఫలసిద్ధి = ఫలముభవము. కాదె-అగుననుట. ఇట్టిరూపమును మనుష్యులెవ్వరును జూచియుండదు, జయంతుఁడుకూడ దీనిని అశత్రోఁ జూచును, ఈరూపముచేత మన్మథునియాజ్ఞకు మిక్కిలి గొప్పతనము కలుగుచున్నది. దీనింబొందినయెడ పూర్వపుణ్యములు ఫలించి నట్లని తా. పాతాం:-దీని నిందిరానందనునాజ్ఞ-ఇచట 'దీనక' అను ద్వితీయాంతము అనావశ్యకము. చాలదె యనుటకుఁ బ్రథమాంతముయిన కర్తృపదమే యపేక్షితము. కన్గొనక అనునదియొకర్త యగును. కన్గొనక అనుదానికెఁ గర్తృపదము కావలసినను రూపుక అనునదియే యిటఁగూడ ననువర్తించును. ఇందిరానందనునాజ్ఞ యేచుటకు సాధన శుపేక్షితము కావున "దీనక" అను తృతీయాంతపాతమే యుక్తముగాఁ దోచుచున్నది. పుణ్యవృద్ధికిఁ = పుణ్యముల యభివృద్ధికి అని యర్థము.

27. ఇయ్యింతిప్రాపునక = ఈస్త్రీయొక్క యండచేత. అయ్యనంగుడు = ప్రసిద్ధుఁ డగు మన్మథుఁడు. పార్వతీ ఈశుక విను = శివునినైనను. దక్కక = లోబడునట్లు. ఏలకఉన్నె = కొనకుండునా? ఈకాంతయొక్క యశ్రమముచేత మన్మథుఁడు శివునిగూడ లోబఱచుకొను నని తా. ఇన్నాతిచెలువంబు = ఈస్త్రీయొక్క చక్కఁదనమును. కన్నక = చూచినయెడ. శచీప్రియుండు వినును = ఇంద్రుఁడైనను. కనుకనిక = తొలుటుపాటుచేత. అలయకఉన్నె = శ్రమపడకుండునా? ఈమె నక్కఁదనము చూచినచో నింద్రుఁడుగూడ మోహించును అని తా. ఇత్తన్వికిఁ = ఈస్త్రీకి. ఎన = సాటి. లేమికిఁ = లేకుండుటకు. ఎదిరి = ఎదుర్కొని. పన్నిదము = పంచెము. భాషావిభుతోక వినుక = బ్రహ్మదేవునితో నైనను. చఱవరాదె - వేయరాదా! ఈకాంతకు సాటి లేదని బ్రహ్మదేవునితోఁగూడ పంచెము వేయవచ్చు నని తా. ఇత్తలొడరి జీవిలేకునకు = ఈమెయొక్క భర్తకు. ఇందిరాపతిక వినుక = విష్ణువునైనను. మెచ్చక. పలుకక చనదె = పలుకరాదా? ఈస్త్రీయొక్క మగఁడు విష్ణువునుగూడ మెచ్చుఁడని తా. పార్వతీశుక, శచీప్రియుండు, భాషావిభుతోక, ఇందిరాపతిక-ఈనాలుగుపదములును పార్వతీ శచీ సరస్వతీ లక్ష్మీదేవులకన్నను 1. నాపది చక్కనిదని

కుసుమబాణుని బాణముల్ † కూడ నైదుఁ, గరఁగి నేరిమి వాటించి † కరువుగట్టి
ప్రొది చేసి చైతన్యసంఘటము దగ్గఁ ఘ, టిండిరో కాక యిట్టిచేడియలు గలరె.
క. ఈనెలఁతఁ గన్న మన్నఘఁ, డైన జగురుగొడుగు పువ్వుటమ్ములపొదులుకొ
లోనుగ నెజ్జలు నేయం, దా నియమింపండె విరహతాపముపేర్చిన్. 28

వ. అని వెండియు.

29

సీ. దీనిజన్మంబునఁ † జేజంబు నెందిన, యింతియుఁ బలియును † నెవ్వ రొక్కొ-
దీనినామాకృతి † గా నోచి పడసిన, యిం పగువర్ణంబు † లెవ్వి యొక్కొ-
దీనివల్లభుఁ డనఁ † గా నిల సొబగుసొం, పెనఁగ వర్తిల్లువాఁ † డెవ్వఁ డొక్కొ-
దీనివసించుటఁ † దా నొప్పి పెంపున, నేపారునందిరం † బెద్ది యొక్కొ-

నూచించుచు సాఖిప్రాణవికేష్యము లగుటచేఁ బరికరాంకురాలంకారము. ఇందు ద్వితియపాదము
చతుర్థపాదముగా నుండుట యుక్తతరము. కుసుమబాణుని బాణముల్ = మన్నఘనిబాణములు.
విమృశ-అరవిందము, అశోకము, చూతము, నవమల్లిక, నీలొత్పలము, ఇవి మన్నఘని యయదుబాణ
ములు, ఈయదింటిని. కూడక = చేరునట్లు. కరఁగి = కరఁగించి. నేరిమి = నేర్చును. వాటించి =
అవలంబించి. కరువుగట్టి = అచ్చునఁబోసి. ప్రొదిచేసి = వృద్ధి నొందించి. చైతన్యసంపుటము = చైత
న్యముగల సంపుటముగా, ప్రాణము గలదానినిగా ననుట; తగ్గక. ఘటించి ఓ = కూర్చిరో. సృష్టి
కర్తలు అనుకర్తృపదము అధ్యాహార్యము. కాక. ఇట్టిచేడియలు = ఇట్టి స్త్రీలు. కలరువ-లే రనుట.
మన్నఘని యయదుబాణములను గరఁగించి నేర్పుతో నచ్చుటఁ బోసి రూప మేర్పఱచి ప్రాణము గలి
గించి యుండవలయును గాని యిట్టి చక్కనిది యెచ్చటను గలుగఁజాల దని తా. మన్నభబాణము
లుపాదానకారణముగాఁ జెప్పటచే ద్రావణియందు లోకోత్తరసౌఖ్యమార్యాదులు నూచింపఁబడినవి.
పాఠాం:—పోసి విధి చేసి చైతన్యపుటము దగ్గఁ ఘటించెనో = పోసి బ్రహ్మ చైతన్యపుటముగాఁ జేసి
యిట్లు కూర్చెనో యని యర్థము.

28. ఈనెలఁత = ఈ స్త్రీని. పువ్వుటమ్ములపొదులుకొ = పువ్వుబాణములసమాహములును.
లోనుగ = మొదలుగాఁగలవానిని. నెజ్జలు = శయ్యలు. విరహతాపముపేర్చిన్ = విరహతాప
ముయొక్క యతిశయముచేత. తా. నియమింపండె అని యన్వయము. ఈకాంతను చూచినయెడ
మన్నఘఁడుగూడ విరహతాపము పొంది తాపశాంతిక్రై చిగురుగొడుగును తనబాణము లై పువ్వుములను
పొన్నగాఁ జేయ నాజ్ఞాపించె నని తా. పాఠాం:—నెజ్జలుచేయకొ అని శబ్దరత్నాకరపాఠము =
సిద్ధపఱచుటకు అని యర్థము. ఈపాఠమునను అన్వయము లేనందువలన నిది యస్వరసముగాఁ
దోఁచుచున్నది.

30. దీనిజన్మంబునక = ఈ స్త్రీయొక్క-పుట్టువుచేత. తేజంబుక = గొప్పతనమును. ఒందిన
ఇంతియక = పొందిన స్త్రీయును. పతియును = భర్తయును. ఈ స్త్రీయొక్క తల్లిదండ్రు లెవ్వరో
యని తా. దీని నామ అకృతి = ఈ స్త్రీయొక్క పేరుయొక్క-యాకారము. కాక = అగునట్లు.
నోచి = నోములుచేసి. పడసిన ఇంపు అగువర్ణంబులు = పొందిన మనోజ్ఞము లయిన యక్షరములు.
ఈ స్త్రీ పేరేతా యని తా. దీనివల్లభుఁడు = దీనిమగఁడు. ఇలక = భూమియును. సొబగుసొంపు =

దీని బొందఁ గాంచుఁతెఱఁగు నా కెయ్యది, యొక్కొ యిట్టివనికి ధనాఁజించి
తోడు కొనఁగ నిచట ధనము దగుచుట్టంబు, దశవి యెట్లు లొక్కొ ధనమువాడ.

చ. అని యని యుగ్గడించు ధృతి ధనములనాడినఁ దల్లడించుఁ బై
కొనుతలఁ పోరగించు మదిఁ గోర్కులు వేర్చిన నప్పళించు నె
ట్టన తెగ నగ్గలించు నచటఁ జనులం బరికించు బుద్ధి మా
లిస వెస నెంతయుం గళవఁళించు మనోజవికారమగుండై.

31

క. మాసినచందముఁ దనుఁ గని, రోసినడెందంబుఁ గలతఁతుణిచేఁ గడు బి
ట్టెసినమదనునిచే ధృతి, వాసిన బెగ డొందు సింహబలుఁ డట్టియెడఁక.

32

సీ. వెఱవక ననుఁ జూచె ధనము దగులఁ గలు, పించిన నొండొండఁ ధనము
ననుచితకృత్యంబు లాచరించువిధాత్మ, బలిమికి నెవ్వెఱపఁటలు దోష

చక్కఁదనముయొక్క యతిశయము. ఎసఁగఁ = అతిశయింపఁగా. దీనిప్రియుఁ డెవ్వఁడో యని
తా. దీనివనించుటఁ = ఇది యుండుటచేత, వెంపునఁ = గొప్పతనముచేత. ఏపాదమందిరంబు =
అతిశయించునట్టి యిల్లు. ఇది వాసముచేయుగృహ మెదియో యని తా. తోడు = సాహాయ్యమును.
కొనఁగఁ = గ్రహించుటను. ఈడు = తగినవాడు. తడవి = వెదకి. పడయువాడఁక = పొందు
వాడను ? దీని నెట్లు నేను పొందఁగలనో యందుకుఁ దగినసహాయము ఎట్లు దొరకునో యని తా.

31. అనిఅని = ఇట్లు పలుమాఱునుకొని. మనోజవికారమగుండు వి = మన్మథవికారమునందు
మునిగినవాడై. ఉగ్గడించుకఁ = చెప్పను. ధృతి = ధైర్యము. అల్లలనాడినకఁ = చలింపఁగా.
తల్లడించుకఁ = చలించును. పైకొనుతలఁపు = మీఱునట్టి కోరికను. ఓర్గించుకఁ = తొలఁగునట్లు
చేయును, కొంచెము తగ్గించుకొను ననుట. మదికఁ = మనస్సునందు. కోర్కులు, వేర్చినకఁ = అతిశ
యింపఁగా. అప్పళించుకఁ = ఉత్సాహపడును. నెట్టన = అనివార్యముగా. తెగఁ = తెగిం
చుటను. అగ్గలించుకఁ = ఉత్సహించును. అచటకఁ. జనులకఁ. పరికించుకఁ = చూచును. బుద్ధి
మానికఁ = చెడుటచేత. వెసకఁ = శీఘ్రముగా. ఎంతయుకఁ = మిక్కిలి. కళవళించుకఁ =
కలఁతపడును. కీచకుడు ఇట్లు పలుకుచు మన్మథబాధితుండై నానావిధవికారములను బొందె నని తా.

32. మాసినచందముకఁ = మలిన మయిన విధమును. తనుకఁ = కీచకుని. కని = చూచి.
రోసినడెందంబుకఁ = అసహ్యపడినమనస్సును. కలతఁతుణిచేకఁ = కలిగినస్త్రీచేత. కడుకఁ =
మిక్కిలి. బిట్టు = శీఘ్రముగా. ఏసినమదనునిచేకఁ = కొట్టిన మన్మథునిచేత. ధృతి = ధైర్యము.
పాసినకఁ = పోఁగా. సింహబలుఁడు = కీచకుడు. బెగఁడుఁకఁ = శ్రమపడును. అట్టియెడఁకఁ =
అసమయమునందు. మలినయును దన్నుఁ జూచి యసహ్యపడునదియు నగుచ్రౌఢుని నుద్దేశించి
మన్మథుండుబాధింపఁగాఁ గీచకుడు మిక్కిలి శ్రమపడె నని తా. అట్టిచ్రౌఢుని వలచుటచేఁ గీచకుడు
మిక్కిలి యివివేకి యని భావము.

33. వెఱవక = భయపడక. ఎడకఁ = మనస్సునందు. కలఁపించినకఁ = కలఁతపడఁగా.
ఁకొండొండ = క్రమక్రమముగా. అనుచితకృత్యంబులు = తగనిపనులను. అచరించువిధాత్మబలిమికిఁ

నిచ్చట దిక్కు లేఁ రెవ్వరు నా కను, భయమున మేనఁ గంఁపంబు వుట్టఁ
జేయంగ నేమి యుపాయంబు లేమి నా, ననమున నెల్లఁదంబు గదుర
నున్న పాంచాలిఁ గనుఁగొని యన్నరాధ
ముఁడు వివేకవిహీనుఁ డై యుడితుఁ డగుచు
మదనవికృతి యకాఁ దనఁముదిఁ దలంచి
రాగసాగరపూరనిర్మగ్నుఁ డయ్యె.

33

ప. అయ్యవనరంబున.

34

చ. పాలతుకకాంతి యింత పొలివోవఁగ నీ కెనలాచుతార నీ
శ్చలతఁ గడంగి క్రోలికొనఁ జాలుటఁ గీచకముఖ్యులొచనం
బులు నయనం ప్రధాన మనుపూర్వవచఃస్థితి దప్ప కుండఁగా
నెలమి పహించెఁ దక్కుఁగలఁయింద్రియవర్గము ధిక్కరించుచుక.

35

చేయునట్టి బ్రహ్మచేవునిబలమునకు. నివ్వెఱపాటు = నిశ్చేష్టత. తోఁపక = కలుగఁగా. మేనక =
దేహమునందు. కంపంబు = వడకు. లేమిక = లేకుండుటచేత. అననమునక = ముఖమునందు.
వెల్లఁదనంబు = వివక్లత. కదురక = కలుగఁగా. అన్నరఅధముఁడు = అనీచుఁ డయిన కీచకుఁడు. వివేక
వీచూరుఁడు వి = వివేకమునకు దూర మయినవాఁడై. ముడితుఁడు = సంకోపించినవాఁడు. మదనవికృతి
అకాక = మనస్తభవికారమని. రాగ సాగరపూరనిర్మగ్నుఁడు = అనురాగము అను సమద్రము ప్రవాహము
నందు మునిగినవాఁడు. ద్రౌపదికిఁ గీచకుండు తన్నునిర్భయముగాఁ జూచుచున్నాఁడని కోపముచేఁగలుగు
చెమటయు, ఇట్టి యకార్యములను బ్రహ్మ చేయుచున్నాఁడే యని కలిగిననిశ్చేష్టతయును, తన కెవ్వరు
నచట రక్షకులు లేరని భయముచే దేహమునఁగలిగినవడంకును, తప్పించుకొనుట కుపాయము తోఁపకుండు
టచే ముఖమునఁగలిగిన వివర్ణతయును జూచి, కీచకుఁడు వివేకము లేనివాఁడై యాచెమట మొదలగువానిని
ద్రౌపదికిఁ దనమీది యనురాగంబుచేఁ గలిగిన సాత్త్వికభావము లని భ్రమించి యామెయెడ మతియు
హెచ్చిన యనురాగము కలవాఁ డయ్యె నని తా. ఇచటఁ గ్రమముగా స్వేదమును, స్తంభమును, వేప
భువును, వైవర్ణ్యమును అను సాత్త్వికభావములు కీచకునకు భ్రమవిషయములు.

35. పాలతుకకాంతి = ద్రౌపదియొక్క సౌందర్యమును. ఇంత = కొంచె మయినను. పొలి
వోవఁగక ఈక = వ్యర్థము కానీయక. ఎనలాచుతారుత = అతిశయించునట్టి తారే, నేత్ర
ములే యనుట. నిశ్చలత = కదలిక లేని వగుటచేత. కడంగి = పూని. క్రోలికొనక = గ్రహించు
టకు. చాలుటక = సమర్థము లగుటచేత. కీచకముఖ్యులొచనంబులు = కీచకశ్రేష్ఠునికన్నలు. నయనమ్ =
కన్న. ప్రధానమ్ = ముఖ్యము. అనుపూర్వవచఃస్థితి = అనునట్టి పెద్దలవాక్యముయొక్క యునికి. తప్పక.
ఉండఁగాక = ఉండునట్లు. తక్కుఁగల యింద్రియవర్గము = ఇతరము లయిన యింద్రియములనహూ
హమును, త్వక్ శ్రోత్రజిహ్వసూక్ష్మముల ననుట. ధిక్కరించుచుక = తిరస్కరించుచు. ఎలమిక =
వికాసమును. పహించెక = పొందెను. ద్రౌపది చక్కఁదనము సంతయు మేమే గ్రహింపఁజాలుదు
మని కీచకునేత్రములు “సర్వేంద్రియాణాం నయనం ప్రధాన” మ్మను నభియుక్తవాక్యము తప్పని
యట్లు ఇతరము లయిన యింద్రియములను అడంచి వికాసము పొందె నని తా. కీచకుఁడు ద్రౌపదిని
దక్కినయింద్రియవ్యాపారములు మఱచి యాదరముతోఁ జూచుచుండె నని భావము.

క. అప్పయుఁ బరిజనములుఁ దనుఁ, దప్పక కన్నఁగొనుచు నుండఁ దగ వేది కరం
బొప్పనితమకము చిత్తముఁ, గప్పికొనుట నుత్తలంబు దగరుఁగ నచ్చొక్క. 36
సీ. తన్వంగిమవ్వంపుఁదనులత నెనఁగెడు, నునుఁగాంతి వెల్లువ ద మునుఁగఁ బాటఁ
గినలయహస్తకెఁగేల నేపాదుక్రొ, మ్మిం చనులేయెండ ద మిగులఁ బర్వఁ
గమలాస్యముద్దు మొగంబులేమెఱుఁగుల, మొత్తంబుపరి చుట్టు ద ముట్టికొనఁగ
ధవళాక్షితొంగలితఱచుఱెప్పలచెన్ను, క ప్పనుచీకటి ద గవియుదేర
బెగ్గలం బంత కంతకు ద నగ్గలింప, నొదవుచెచ్చుటఁ జిత్తంబు ద సెదరి యెందు
మెలఁగఁ దలఁ వేది యాసింహదబలుఁడనంగు, పట్టియాడెడుజుఁత్రంబుపగిదినుండె.

————— (కీచకుఁడు సుధేష్ఠువలన ద్రాపది తెఱం గెఱుంగఁ గోరుట.) —————

36. అప్పయుక్ = అక్కయైన సుధేష్ఠయును. తగవు = యుక్తత. ఏది = చెడి. కరంబు = మిక్కిలి. బొప్పనితమకము = తగదమోహము. చిత్తముక్ = మనస్సును. కప్పికొనుటక్ = అక్రమించుటచేత. ఉత్తలంబు = కలఁత. కరుఁగక్ = కలఁగఁగా. అచ్చొక్క = అసమయమునందు. సుధేష్ఠయుఁ బరివాండ్రును దన్నుఁ జూచుచుండఁగాఁ గీచకుఁడు యోగ్యాగ్రములు తెలియక మోహపరవశుండై యనితా. ఇందుఁ బూజ్యురాలగు సుధేష్ఠయును నీచు లగుపరిజనులను జూచుచుండఁగాఁ గీచకుఁ డిట్టిమనస్థ నొందుట యత్యంతము ననుచితత్వముఁ బోషించుచున్నది.

37. తన్వంగి మవ్వంపుతనులతక్ = చిక్కినశరీరము గల ద్రాపదియొక్క కోమలమయిన తీఁగవంటి దేహమునందు. ఎనఁగెడు నునుఁగాంతి వెల్లువ = అతిశయించునట్టి చక్కనికాంతిప్రవాహము. మునుఁగఁబాటక్ = మునుకొనఁగా. ద్రాపదియొక్క దేహకాంతి ప్రవాహము కీచకుని ముంపఁగా నని తా. కినలయహస్తకెఁగేలక్ = చిగురుకంటి చేయిగల ద్రాపదియొక్క యెఱ్ఱనిచేతయందు. ఏపారుక్రొమ్మించు = ప్రకాశించునట్టి క్రొత్తకాంతి. అనులేయెండ = అనునట్టి లేతయెండ; మిగులక్ = మిక్కిలి. పర్వక్ = వ్యాపింపఁగా. ద్రాపది హస్తకాంతి యను బాలాతపము కీచకునిమీఁద వ్యాపింపఁగా నని తా. కమలాస్యముద్దుమొగంబు లేమెఱుఁగుల మొత్తంబుపరి = కమలమువంటి మోముగల ద్రాపదియొక్క చక్కనిముఖముయొక్క లేతకాంతుల సమూహము అనునన. చుట్టుక్; ముట్టికొనఁగాక్ = ముట్టడింపఁగా. ద్రాపది ముఖకాంతిసమూహము అనునన కీచకుని చుట్టుకొనఁగా నని తా. ధవళాక్షితొంగలి తఱచుఱెప్పల చెన్నుకప్పు = తెల్లనికన్నులుగల ద్రాపదియొక్క వాలునట్టి దట్టమయిన తెప్పలకాంతియొక్క నల్లఁదనము. కవియుదేరక్ = క్రవ్వుఁగా. ద్రాపది కంటితెప్పలనల్లనికాంతి యను చీకటి కీచకునిమీఁద వ్యాపింపఁగా నని తా. బెగ్గలంబు = భయము. అగ్గలింపక్ = అతిశయింపఁగా. ఒదవుచెచ్చుటక్ = కలిగినట్టిచెచ్చుటచేత. చిత్తంబు = మనస్సు. చెదరి = కలఁగి. మెలఁగక్ = తిరుగుటకు. ఏది = చెడి. అనంగుపట్టిఁడెడుజుఁత్రంబుపగిదిక్ = మనస్థుఁడు పట్టుకొని యాడునట్టి యంత్రమువలె. ఉండెక్. ద్రాపదిదేహకాంతిప్రవాహమునకు బెగ్గలంబుపొంది, హస్తకాంతియను లేతయెండకుఁ చెచ్చుట చెంది, ముఖకాంతులసమూహము అనునన ముట్టడించుటకు చిత్తము చెదరినవాడై, కనుతెప్పలకాంతి యనుచీకటిచేత నెచ్చటికినిపోని బాలనివాడై కీచకుఁడు మదనపరవశుండై యుండె నని తా. ఆలంకారము, యథాసంఖ్యము, రూపకము.

వ. ఇట్లు కందర్పదర్పణోచరుం డై నకీచకుండు నిజసహాధరివలన నక్కోమలికలరూపు
దెలియం దలంచి దానిదెసం దగిలినదృష్టి యెట్టకేనియుం దిగిచికొని చని యుద్దే
వికిం బ్రణమిల్లిన. 38

క. కాంచనవీరము వెట్టంగఁ, బంచి ప్రియము చూడ్కి మునుంగువడఁ దను సంభా
వించునెడ నాతఁ డప్పకుఁ, బాంచాలిం జూపి వేగఁపడి యిట్లనియె. 39

ఉ. ఇయ్యరవిందగంధికుల ♦ మేమి చరిత్రముచంద మెట్లు పే
రెయ్యది నాథుఁ డెవ్వఁ డిది ♦ యెచ్చట నెప్పుడు నుండు నిష్ఠ దా
నియ్యెడ కేగుదేవలయు ♦ లేపని నేయఁగఁ బూని దీనిపై
నెయ్యముకల్కి యేకొలది ♦ నీమది కింతయు నాకుఁ జెప్పమా. 40

క. అనవుడు నయ్యంగన యితఁ, డనంగశరదళితహృదయుఁ ♦ డయ్యె నకట యీ
తనిచి త్తవృత్తి మరలుప, ననురూపం బగునుపాయ ♦ మది యెయ్యదియో. 41

వ. అని తలంచుచుఁ గీచకునిమాటలు గీటునంబుచ్చి యొండుపలుకులు జరపిన నతం
డును సత్త్వహీనుండు గావున సత్త్వరుండు క్రవ్వటి ద్రాపది యున్నయెడకుం జని
యాసమీపంబున నట్టాడుచు నమ్మానవతితో నిట్లనియె. 42

38. కందర్పదర్పణోచరుండు = మన్మథునిగర్వమునకు విషయ మయినవాడు. కలరూపు =
యథార్థసిద్ధిని. ఎట్టకేనియెడ = మిక్కిలికష్టముచేత. హ్రామిల్లినక = నమస్కరింపఁగా.

39. కాంచనవీరము = బంగారుగడ్డెను. ప్రియము చూడ్కి = ప్రియమయినచూపు. మునుంగువడక =
కష్టకొనఁగా. తనుకొనీచకుని. సంభావించువడక = గౌరవించునపుడు. సుధేష్ఠప్రీతితోఁ గీచ
కునకు బంగరుపీట వేయించి గౌరవింపఁగా నతఁడు ద్రాపదిని జూపి సుధేష్ఠతో నిట్లు చెప్పె నని తా.

40. ఈఅరవిందగంధికులము = కమలమువంటి దేహవాసనగల యీద్రాపదియొక్కజాతి. చరి
త్రముచందము = నడవడియొక్కవిధము. నాథుఁడు = మగఁడు. ఏగుదేవలయుట = రావలయుట.
నెయ్యముకల్కి = ప్రీతికలగుట. ఏకొలది = ఎంతమాత్రము? ఈకాంత కుల మేమి? నడత యెట్టిది?
నే కేమి? దీని మగఁ డెవ్వఁడు? ఇది యెచ్చటనుండును? ఇప్పు డెచ్చటి కేపని చేయ వచ్చుది?
దీనిమీఁద నీకెట్టిప్రీతి గలదు? నా కివి యన్నియు వివరించి చెప్పు మని తా.

41. అయ్యంగన = ఆసుధేష్ఠ. అనంగశరదళితహృదయుండు = మన్మథబాణములచే భేదింపఁ
బడినమనస్సుగలవాడు. అకట = అయ్యో! అనురూపంబు = తగినది. కీచకునిమాట విని సుధేష్ఠ యీ
తఁడు మన్మథునకు లోనై యున్నాఁడు, ఇతనిమనస్సును ఏయుపాయముచే మరలింపవచ్చునో యని తా.

42. గీటునంబుచ్చి = అనాదరముచేసి. ఒండుపలుకులు = వేఱుమాటలను. సత్త్వహీనుండు =
ధైర్యముచే విడువఁబడినవాడు. సత్త్వరుండు = వేగిరపాటు గలవాడై. క్రవ్వటి = మరలి. అట్టా
డుచుక = తిరుగుచు. అమ్మానవతితో = ఆమానముగల ద్రాపదితో.

క. ఇవ్వసుమతి నేపాలతుల, కిష్కిణమునఁ జెల్గివు గలదె ♦ యెన్నఁడును నీ
వెవ్వరితనయవు నీవతి, యెవ్వఁడు పే కేమి నెప్పు ♦ మిందునిభాస్యా. 43

ప. అనిన నప్పలుకులు వినియు వినమి భావించి యప్పించాలి నిర్వికార యై యూర
కున్న నచ్చపలుండు వెండియు ని ట్లనియె. 44

నీ. తెలిగన్నుఁగవకాంతి ♦ పాలు పార నించుక, కను విచ్చి చూచినఁ ♦ గాదె యబల
చెలువంపు నెవ్వోము ♦ నెలమిసాం పినుమడి, గా నల్లి నవ్విసఁ ♦ గాదె యింతి
దంతమాక్తికరుచి ♦ దలకొన మఱుమాట, పలికినఁ గాదె యుత్పలదళాక్షి
యుల్లంబుసరసత ♦ దెల్లంబుగా లీలఁ, కైకొన్నఁ గాదె పంకరుహవదన
యనుచుఁ జూచుఁ కేరు ♦ నమ్మగపలుకులు, వినఁగఁ గోరుఁ కేలు ♦ దనదుకేలఁ
గీలుకొలుపఁ దలఁచుఁ గీచకాధముడు ని, జానురక్తి చెలువ ♦ నప్పలించు. 45

43. ఇవ్వసుమతికొ = ఈధూమియందు. చెలువు = చక్కఁదనము. తనయ్యవు = మహావి. పతి = మగఁడు. ఇంచునిభాస్యా = చంద్రనితో సమానమయిన ముఖముగలదానా! ఓకాంతా! నీచక్కఁదనము లోకమున నెవ్వరికిని లేదు, నీ వెవ్వరికొమార్తవు, నీ మగఁ డెవ్వఁడు? నీ పేరేమి? చెప్పమని తా.

44. వినమి = వినకుండుటను. భావించి = నటించి. నిర్వికారచిత్తవ = వికారము లేని మనస్సుగలదై. అచ్చపలుండు = అచంచలచిత్తుఁ డయిన కీచకుఁడు.

45. అబల = ఓస్త్రీ! ద్రౌపదిసంబోధనము. తెలిగన్నుఁగవకాంతి = తెల్లనికన్నులజంట యొక్కకాంతి. పాలుపారకొ = ప్రకాశించునట్లు. ఇంచుక = కొంచెము. విచ్చి = తెఱచి. చూచినకాదె = చూడరాదా? ఓకాంతా! నీనేత్రకాంతి పర్యవస్థల కన్ను చెఱచిచూడు మని తా. ఇంతి = ఓస్త్రీ! చెలువంపు నెవ్వోము ఎలమిసాంపు = చక్కనిముఖముయొక్కవికాసముయొక్క యతిశయము. ఇనుమడిగాకొ = రెండింతలగునట్లుగా. అల్లకొ = తిన్నగా. నవ్విసకాదె = నవ్వు రాదా? నీచక్కనిముఖమునకుఁ గాంతి యొక్క మగునట్లు కొంచెము నవ్వు మని తా. ఉత్పలదళాక్షి = కలువరేకులవంటి కన్నులు గలదానా! దంతమాక్తికరుచి = ముత్రైములవంటి దంతములకాంతి. తలకొనకొ = ప్రసరించునట్లు. మఱుమాట = బదులుమాటను. నీదంతకాంతి వెలువడునట్లు బదులు మాట పలుకు మని తా. పంకరుహవదన = కమలములవంటి మోము గలదానా! ఉల్లంబుసరసత = మనస్సుయొక్క రసీకత. తెల్లంబుగాకొ = స్పష్ట మగునట్లు. లీలకొ = విలాసముచేత. కైకొన్నకొ కాదె = గ్రహింపరాదా? నీమనస్సునందలి యనురాగము స్పష్ట మగునట్లు నాహస్తమును గ్రహింపు మని తా. కేరుకొ = నవ్వును. అమ్మగపలుకులు = ఆద్రౌపదియొక్క పలుకులను. కేలు = ఆమె చేతిని. కీలుకొలుపకొ = పట్టుకొనుటకు. నిజజానురక్తి = తన యనురాగమును. అప్పలించుకొ = యిత్తించును. ద్రౌపదిని కన్ను చెఱచిచూడు మని కీచకుఁడు తానామెను జూచు ననియు, చిఱునవ్వు నవ్వు మని తాను నవ్వు ననియు, ఆమె పలుకులు వినఁ గోరి తాను పలుకు ననియు, నామె చేయి తనచేతం బట్టఁగోరి చేయి చూచు ననియు నిట్లు తనయనురాగము నామెకుఁ చెలియఁజేసె నని తా. అలం. యథాసంఖ్యము.

వ. ఇట్లు దాన తమకంబున వడిగోనుచు నప్పు డయ్యంగనయింగితం బూహింప
వెరవు మాలి మఱియును. 46

సీ. సుదతి నీమై చక్కఁ ♦ జూచుట కోడెడఁ, గనుఁబాటు వొరయునో ♦ యని తలంచి
మది నిగ్గిసమాట ♦ మగువ నీపెంపునఁ, గుదిసి నానాలుక ♦ తుదికి రాదు
పడఁతి నీకరములు ♦ పట్టంగఁ దివిరి శం, కించి వడంకెడు ♦ గేలు నూడు
నెఱి నిట్టి దని యింతి ♦ నీనెప్పునం బెన్ని, భంగుల నరసినఁ ♦ బట్టువడదు
చెలువ యింక నొక్కించుక ♦ నేపు నీ వ
నాదరంబున నెప్పటి ♦ యట్ల యున్న
మన్మథుడు సమయించిన ♦ మగుడ నన్నుఁ
బడయ వచ్చునె యెన్ని యు ♦ పాయములను. 47

వ. అని తనయభిలాషంబు దేటవడం బలికిన నబ్బోటి కలుషించియు దుర్వారంబైన
పరిభవవికారంబు దోఁప కుండఁ దన్నుం దాన యుపశమించుకొని వీడు దురభి
మాని యై యున్నవాఁడు వేగిరపడుట వెరవు గాదు నేరుపుతోడన తప్పించు
గొనవలయు నని తలంచి యతని కిట్లనియె. 48

46. తమకంబునక = మోహముచేత. వడిగోనుచుక = తిరుగుడువడుచు. అంగనఇంగితంబు =
ద్రౌపదియొక్క మనోభావమును. వెరవుమాలి = ఉపాయముచెడి.

47. సుదతి = ఓమంచిదంతములు గలదానా! ద్రౌపదిసంబోధనము. నీమై = నీదేహమును.
కనుఁబాటు = దృష్టిదోషము. వొరయునో = కలుగునో. అని. తలంచి. చక్కఁ చూచుటకుఁ.
ఓడెడఁ = భయపడుదును. ఓస్తీ! నీకు దృష్టిదోషము కలుగు నని నిన్నుఁ జక్కఁగాఁ జూడవెఱు
నని తా. మదిక = మనస్సునందు. ఇగిరినమాట = పుట్టినపలుకు. మగువ! ద్రౌపదిసంబో
ధనము. నీపెంపునక = నీగొప్పతనముచేత. మదిసి = అడఁగి. నేను అడఁదలఁచినమాట నీకు భయ
పడి పలుకఁజాల కున్నాడ నని తా. నీకరములు = నీచేతులను. తివిరి = కోరి. శంకిం. =
భయపడి. నీహస్తము పట్టుటకై పూనియుం బట్టఁజాలక నాచేయి వడంకుచున్నది చూడు మని తా.
నెఱిక = వాస్తవమున. నీనెప్పునంబు = నీయొక్కనిండుమనస్సు. ఇట్టిది. అని. ఎన్నిభంగులక =
ఎన్నివిధములచేతను. ఆరసినక = ఆలోచించినను. పట్టువడదు = తెలియరాదు. ఎంత యాలోచించి
నను నీమనోభావ మిట్టిదని నిజముగాఁ తెలియరా దని తా. చెలువ=చక్కనిదానా! ఒక్కఇంచుక =
ఒక్కశబ్దమిట వాక్యాలంకారార్థకము. అనాదరంబునక = అదరము లేమిచేత. సమయించినక = చంపిన
యెడ. ఓకాంతా! యిట్లే యింకఁ గొంతనేపు నీవు నన్నాదరింపక యుంచువేని మన్మథుడు నన్నుఁ
జంపివేయును, అటుపిమ్మట నీకు నన్ను బొంద శక్యము కాదని తా.

48. అభిలాషంబు = కోరిక. అబ్బోటి = అద్రౌపది. కలుషించియుక = కోపించియు.
దుర్వారంబు = అడ్డగింపరానిది. పరిభవవికారంబు = అవమానముచేత గలిగిన వికారము. ఉపశ
మించుకొని = అడఁచుకొని. దురభిమాని ఐ = దురహంకారము గలవాడై. వెరవు=తగినది.

క. నాయున్న బాము దలఁపవ, యాయొడ లీచ్ఛిర యిట్టి యేవఁపుఁజందరి
బోయన్న మదనవికృతిం, జేయు సనుట యెంతయును నిశ్శిద్ధము గాదే. 49

గీ. చనునె యిమ్మాట లాడ సజ్జనుల కాఁడు, బుట్టువులతోడ నీవున ♦ బుట్టినాఁడ
వఁలుఁ గాకయు హీనవంశాభిజాత, నైన పతివత్ని నగు నన్ను ♦ నడుగఁ దగునె.

క. అని వీడఁగఁ బల్కిన న, మృదుజాఢముఁ డంతఁ బోక ♦ మదనోన్మాదం
బునఁ దన్ను నెదిరి నెఱుంగక, వనితకు నిట్లనియె గారఁవఁపుఁబలుకులక. 51

సీ. నెత్తమ్మిరేకులమెత్తఁదనము దెచ్చి, యచ్చునఁ జెట్టిన ♦ ప్లంద మొంది
చక్రవాకంబులచందంబు గొని వచ్చి, కుప్పలు సేసిన ♦ ప్లోష్ప మెఱసి
చందురునునుఁగాంతి ♦ కం దేర్చి కూర్చి బా, గునకుఁ దెచ్చియట్లు ♦ గొమరుమిగిలి
యళికులంబులకప్పు ♦ గలయంతయును బుచ్చి, నాఱు వోసినభంగి ♦ నవక మెక్కి

49. నాయున్న బాము = నాయుండునట్టి దుఃఖమును. తలఁపవు ఆ = తలఁపనే తలఁపవు. ఒడలు = దేహము. ఏవఁపుచందంబు = రోత యయిచవిధము. ఓ అన్న ! కీచగునిసంబోధనము. మదనవికృతి = ముత్తభవికారమును. నిశ్శిద్ధము = నిశ్శిధిపఁ దగినది. నాగుఃఖినిత తలఁపక నారూపమును దేహమును నావస్థయును నాయసహ్య మగువిధమును చూచి మోహము నొందుట మిక్కిలి యయుక్త మని తా.

50. సజ్జనులక = సత్పురుషులకు. హీనవంశాభిజాతను = నీచ మయినవంశమునఁ బుట్టిన దానను. పతివత్నిని = భర్త గలదానను. సత్పురుషు లిట్టిమాట లాడరాదు, నీకును నాఁడు తోఁబుట్టువులు కలరు, ఇదిగాక హీనజాతిని, పరస్త్రీని, అట్టి నన్నిట్లు పలుకుట యచితము కాదని తా. నైపతివ్రత నగు నన్ను అని యచ్చుప్రతులయందుఁ బాకము గనఁబడుచున్నది. ఆయినను, స్వర గుతచేతను “పరదారాస్తి భద్రం తే” అనుసంస్కృత్యుత్సవము అనురూప మగుటచేతను “విసపతివత్ని నగు నన్ను” అనుపాపమె యాదరణీయము.

51. వీడఁగఁ = స్వప్తముగా. అమృదుజాఢముఁడు = అకీచకుఁడు. అంతక = అంతటితో. మదనఁజెన్నాదంబునక = ముత్తభవికారముచేత. ఎదిరిక = ప్రాపదిని. ఇట్లు స్వప్తముగాఁ జెప్పినను నా కీచకుఁడు అంతటితోఁ బోక ముత్తభవప్రవశం దగుటచే ప్రాపదియభిప్రాయము దెలియక గౌరవముగా నిట్లు చెప్పె నని తా.

52. నెత్తమ్మిరేకులమెత్తఁదనము = చక్కనితామరరేకుల మృదుత్వమును. ప్రాపది యగుగులు తామరరేకుల మెత్తఁదనమును అచ్చులొక బోసిరోయన నట్లుండు నని తా. చక్రవాకంబులచందంబు = చక్రవాకపత్యులయొక్కవిధమును. ఒప్పుమెఱసి = ప్రకాశించి. ప్రాపది స్తనములు చక్రవాకపత్యుల చక్కఁదనమును ప్రాపులుగాఁ జేసిరో యన నట్లుండె నని తా. చందురునునుఁగాంతి = చంద్రుని చక్కనికాంతిని. కందు = కళంకమును. ఏర్చి = వేఱుచేసి. కొమరుమిగిలి = అందమై. ప్రాపదిమోము చంద్రబింబము కళంకముఁ దొలఁగించి బాగు చేయఁబడినదియో యన నట్లుండె నని తా. అళికులం బులకప్పు = తుమ్మెదలసమాహములయొక్క నల్లఁదనము. కలంతయును = ఉన్నయంతయును. పుచ్చి = తీసి. నవకము = కొమలత్వము ప్రాపదికొప్పు తుమ్మెదలనల్లఁదన మంతయుఁ దీసి

యంఘ్రితలములుఁ గుచములు ♦ నానసంబుఁ

గచభరంబును ని ట్లున్నరుచిరమూర్తి

యనుపమానభోగములకు ♦ నాన్పదంబు

కాదె యీత్రిప్ప లేటికిఁ ♦ గమలవదన.

52

గీ. నీవు దుర్జాతి గామికి ♦ నీవ సాక్షి, పరసతీసంగమున వచ్చు♦పాపమునకు

నోర్తుఁ గాని సైరింపఁగ ♦ నోవఁ బచ్చు, విలుతుతూపులతాఁకున ♦ కలరుఁ బోడి.

క. అనుపలుకుల కియ్యంగన, ఘనకోపము గదిరి నీచు ♦ గావున జంకిం

చినఁ గాని మెత్తఁబడి పోఁ, డని మనమునఁ దలఁచి యిట్లు ♦ లనియెం బెలుచున్.

నాఱుపోసినమొలకలో యనున ట్లుండె నని తా. అంఘ్రితలములున్ = అడుగులప్రదేశములును. అనసంబున్ = ముఖమును. కచభరంబునున్ = వెండ్రుకలసమూహమును. ఉన్నరుచిరమూర్తి = ఉన్నట్టి చక్కనియూకారము గలది. అనుపమానభోగములకున్ = సాటిలేని సౌఖ్యములకు. అన్పదంబు = చోటు. ఈత్రిప్పలు = ఈశక్తములు. కమలవదన = తామరవంటి మొగముగలదానా! ఇట్టి చక్కనిరూపము గల నీవు భోగముల నచభవింపవలసినదానవు గాని పనికితైగా నుండఁ దగినదా నవు కా వని తా. అలం. సీసము నాలుగుపాదములయం దుత్పేక్ష, సీసము నాలుగుపాదములకు గీతమునందలి అంఘ్రితలములు మొదలగువానితోఁ గ్రమాన్వయము కలిపింజేసి యథాసంఖ్యము, రుచిర మూర్తిత్వము భోగాస్పదత్వంబునకు సమ్యక్ మగుటచేఁ గావ్యలింగము. పాఠాం:—చతుర్థపాదము నందు “కలయంతయును చెచ్చి”—తెచ్చి యనుపదము ప్రథమపాదమునందును బ్రయుక్త మగుటచేఁ బూర్వపాతమే కావినయ్యుత్తము, “నైకం పదం ద్విః ప్రయోజ్యం ప్రాయేణ” ఒకపదమును సాధారణముగా రెండుమాటలు ప్రయోగింప రాదు. అని ప్రమాణము.

53. దుర్జాతి = నీచజాతి గలదానవు. కామికిన్ = కాకపోవుటకు. సాక్షి—సాక్షాత్తుగాఁ జూచినదానవు. పరసతీసంగమునన్ = పరస్త్రీ సంబంధముచేత. పచ్చువిలుతు తూపుల తాఁకునకున్ = మున్నఘని బాణములస్పర్శమునకు. సైరింపఁగన్ ఓపన్ = ఓర్వఁ జాలను. అలరుఁబోడి = పుష్పము వంటి దేహము గలదానా! నీరూపములననే నీవు నీచజాతివి కా వని యేర్పడుచున్నది. నేనుపరస్త్రీ సంబంధమున వచ్చునట్టి పాపమును సహింపఁ గలను గాని యీమన్నఘనిబాధను సహింపఁజాల నని తా. నీవ సాక్షి—ఇచ్చట సాక్షిశబ్దము ద్రౌపదివిశేషణ మగుటచే సాక్షిణి యని స్త్రీలింగముగాఁ బ్రయోగింపవలెను. అయినను “సామాన్యే నపుంసకమ్” అనుటచే సామాన్యమును వివక్షించి నపుంసక లింగము ప్రయోగింపవచ్చును కావున నీట నపుంసకలింగముగా ప్రయోగింపఁబడిన దని గ్రహింప వలయును.

54. అయ్యంగన = ఆద్రౌపది. ఘనకోపము = ఎత్తుకోపము. కదిరి = కలిగి. నీచు = అల్పండు, రూపాంతరము నీచుండు. జంకించినన్ = బెదరించినయెడ. పెలుచన్ = గొప్పదనని చేత. కీచమనిమాటలకు ద్రౌపది మిక్కిలి కోపపడినదై యితఁడు నీచుఁ డగుటచే భయపఱచిననేగాని తొలగిపోఁ డని తలఁచి యిట్లు గట్టిగాఁ జెప్పె నని తా. పాఠాం:—అను సప్థలుకుల కయ్యంగన కోపము—అగ్ధము సమానము.

— (ద్రాపది కీచకునితోఁ బరుషవాక్యంబులు నలుకుట.) —

శా. దుర్వారోద్యమబాహువిక్రమరసాఃస్తోకప్రతాపస్ఫుర
 ద్గర్వాంభప్రతివీరనిర్వధనవిఃవ్యాపారగుల్ మత్సతు
 స్త్రిర్వాణాకృతు లేపు ర్హ్ను నిను దోఃస్థీలకా జెనం గిట్టి గం
 ధర్వుల్ మానముఁ బ్రాణముం గొనుట తఃస్యం జెప్పెయిం గీచకా. 55

గీ. అనుడు నతఁ డిట్లు లనియె నాఁయతులబాహు
 బలముఁ జెనయంగ భవదీయఃపతుల కాకు
 మూఁడులోకంబులందు నెఁవ్వారు లేడు
 నిక్కువం చింత నమ్ముము + నీరజాక్షి. 56

వ. అనిన విని నైరంధ్రి నైరణ దక్కి ధిక్కిరించి యి ట్లనియె. 57

క. చనుఁ జను దని చూడక యం, దనిప్రమాణులపండ్లు గోయఁ + దలఁచుట హితమే
 మును చెడినరావణాదుల, విని యెఱుంగవె యెన్నఁడును విఁవేకవిహీనా. 58

గీ. ఇవ్విధంబునఁ బలికినఁయింతిపలుకు, గాన నేరక తమయవ్వఁకడకు మగుడ

55. దుర్వార...పారగుల్-దుర్వార = అణపరాని, ఉద్యమ = ఉత్సాహముచేతను, బాహు
 విక్రమరస = భుజపరాక్రమావోయుముచేతను, ఆస్తోక = తక్కువకాని, ప్రతాప = ప్రతాపముచేతను,
 స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, గర్వ = కావరముచేత, అంభ = కన్నులు తెరియని, ప్రవీర =
 శత్రువీరులయొక్క, నిర్వధన = నిధిగుటయన, విద్యా = చదువుయొక్క, పారగుల్ = తుద
 ముట్టినవారు. మత్సతుల్ = నామఁలు. స్త్రిర్వాణాకృతులు = దేవతలయాకారమువంటి యాకా
 రము గలవారు. గంధర్వుల్. దోఃస్థీలకా = భుజములవిలాసముచేత. గిట్టి = తాఁకి. తస్యంబు =
 నిజము. కీచకా! గొప్పపరాక్రమము గల శత్రువులను నిధించి ఖ్యాతి గాంచిన నామగలు గంధర్వు
 లయిగురువను ఇప్పుడే నీమానప్రాణములను హరింతు రని తా.

56. అలఘుబాహులముకా = తక్కువకాని చేతులలావును. చెనయంగకా = విడిచిండుటకు.
 భవదీయపతులు అ = నీమగుఁమాత్రమే. నిక్కువంబు = నిజము. నీరజాక్షి = కమలములవంటి
 కన్నులు గలవానా! ద్రాపదిమాబులకుఁ గీచకుఁ డిట్లు చెప్పెను. న న్నెడిచిండుటకు నీమగలు గాని
 ముల్లోకములందలి మణియెన్నఁడు గాని నమస్థులు కౌరవి తా.

57. నైరణ = దుర్వును. ధిక్కిరించి = నిందించి.

58. చనుకా = తగును. వివేకవిహీనా = తెలివితే విడువఁబడినవాఁడా! తగును దగ దని
 యాలోచింపక గుడ్డభము లయినవానిని కోరుట మేలు కాదు, తొల్లి రావణాదులు ఇట్టి కోర్కెలు
 గోరి చెడి రని యెఱుంగవలయుని తా.

59. ఇంతిపలుకు = ద్రాపదిమాటను. కాననేరక = తెలియఁజాలక. నెవ్వఁగ = నిడుసంతా

నతైఱంగున నేభయు + సవ్యధంబు గిరువచందంబు నమ్మెయి కలికితనము
సట్టిచెన్నును సైరంధ్రీయంద కాక, కలవె యెరులకు నెఱుంగక + పలికి తబల.

ప. కావున నాయెలనాగ నేమియుపాయంబున నైన సన్నం జేర్చ నైతేని గందర్వ
దర్పంబున నలంచుచుదు నసిన నవ్వెలంది వెండియు ని ట్లనియె. 68

గీ. ఆయురైశ్వర్యకీర్తుల + సమహరించు

పరనతసంగమము భర్త + పథమునందు

బరగువారలు పరిహరింపంగ గనియు

వినియుఁ దెలియవె యిది దుష్టవేక మగుట. 69

సీ. పతి యెఱింగినఁ దనఁ ప్రాణంబుపై నమ్మి, ననుభయంబున నుల్ల + మదరుచుండ
జనులుగాంచినమానుఁజముమూలుఁ దనకను, స్రుయిలోటమునమోముఁపుల్లగిలఁగ
బోటికిఁ దోచినఁ + బాలియుఁ దేకువ యను, వెగడునఁ జెయులు + వీడుపడఁగ
బంధుల కగవడ్డఁ + బాయ నస్వయ మను, కలక మైఁ జెమటలు + గ్రమ్ముజేరఁ

చక్కఁదనమును. ఈనాలుగును నీలము నాలుగుపాదములయందలి కనుఁగవ మొదలగు నాగిరింటితోను
సంబంధించును. ఆబల = పుస్త్రీను శక్తి రుపాధిసము. సైరంధ్రీనాంధ్రీయమువంటి సౌందర్యము ఇతర
స్త్రీల కెవ్వరికిని లే దని తా.

68. ఆపలనాగ = అస్త్రీ, సైరంధ్రీ. కిందర్పవర్షయినకా = మన్దగర్భముచేత. అలంచుచుకా =
బాధపడుచును. ఆవ్వెలంది = ఆసుధస్థ.

69. ఆయుఃపశ్వర్యకీర్తుల = ఆయుష్యును విశ్వర్యమును గీర్తిరి. అపహరించుపరనతసంగమ
ముకా = పోఁగొట్టునట్టి పుస్త్రీసంబంధములు. భర్త పథమునందుకా = భర్త మార్గమునందు. పరగు
వారలు = ప్రవర్తించువారు. పరిహరింపంగకా = విమరఁగా. దుష్టవేకము = దుర్బుద్ధి. అగుట.
తెలియవె యని యన్వయము. పుస్త్రీ పొందు ఆయువును విశ్వర్యమును గీర్తిని నశింపజేయు నని ధార్మి
కులు నిషేధింపు రని తెలిసియు నీ పట్టియర్బుద్ధి విహించుట తగ దని తా.

70. పతి = మగఁడు. ఉల్లము = మనస్సు. పుస్త్రీకి మగఁ డెఱుంగు ననుభయముచే మనస్సు
అదరుచుండు నని తా. మానుచును = పడుపు. తూలుకా = పోవును. అనుపుయిలోటమునకా =
అనునట్టి సంకోచముచేత. పుల్లగిలఁకా = వెలవెఱుపొఁగా. జనులపఁ చెలిసినచోఁ బరువుచెడు నని
మోము వెలవెఱుపొవు నని తా. బోటికికా = చెరికచైవ. తోచినకా = తెలిసినయెడ. తేకువ =
నౌరవము. పాలియుకా = నశించును. అనువెగడునకా = అనుభయముచేత. చెయులు = విలాస
చేట్టలు. వీడుపడఁగకా = వ్యత్యాసపడఁగా. చెరికలైవఁ చెలిసినయెడ నవమానము గలుగు ననుభ
యముచేత విలాసచేష్ట లుడుగు నని తా. పాయకా = పోవును. అస్వయము = పంశము. అనుకలఁ
కకా = అనుభయముచేత. మైకా = చేహమునందు, బంధువులపఁ చెలిసినయెడ చెలివేయుదు రనుభయముచేత
చేహము చెమటపట్టు నని తా. కాతుకంబు = ఉత్సాహము. ఉరియాడకా = చలింపఁగా. జారపొందు =
ఁజుటఁబొందిక. చేయమికా = చేయకపోవుటచేత. ఎఱుక = జ్ఞానము. అందువలన క్రీడాకాలము

గ్రీడదెసఁ గాతుకం బురియాడ రతుల, ఇపులు గొనియాడ నేరనిభారసాంధు
హృదయమున కింపునేయమి • నెఱుకగలుగువారు దీని సుఖంబుగాఁగోరఁడు.

ప. అదియును గాక.

71

క. బలవిక్రమసంపన్నులు, గల రేవున దానివతులు • గంధర్వులు వా
రలఁ దలచిన నాచిత్తము, దలఁకెడు నది యేల సీమఁ • దమ్ముడ చెప్తమా. 72

గీ. కానితెరువునఁ బోయినఁ • గలుగునయ్య, బ్రదుకుచువి యెంతయైన నపథ్యములకు
వేడ్క- సేయుదురయ్య వివేకు తెప్పి, ధమున నాబుచ్చి వినవయ్య • తమక ముడిగి.

క. అసవుడు సమ్మాటలు దన, మనమునకు సహించ రామి • మల్లడిగొనుమఁ
మననిజపరతంత్రత ని, ట్లుని వత్స సుధేష్ఠుడ • నరఁ జుడ్ధతుఁ డై. 74

మ. పనితా యే నొకపల్కు ఎత్తెదఁ జతుఃస్వారాశిమధ్యంబునకొ
ఘనబాహుబల మొప్ప నన్ను నెదురిం • గా నొక్కఁడొక లేమి యె
న్వలికిం దెల్లము గాదె దానిమగలక • వజ్రహతిం గూలులై
లనికాయం బస మద్భుజాసమదలీలక గీటడంగించెడక. 75

పండుగూడ మనస్సు కలఁగియుండుటచే నప్పటిసుఖమును ఆనందపరమము కావునఁ బరస్మీపాంధు
సుఖకరము కా దని తెలివిగలవారలు దాని విడుతు రని తా.

72. బలవిక్రమసంపన్నులు = బలముతోను బరాక్రమముతోను గూడినవారలు. తలఁకెడుకొ =
చలించుచున్నది. దానికి బలవంతు లగు పతు లయినగుచు కలరు, వారిం దలంచిన వాకు ధమును గలు
గుచున్నది, సీవు దాని స్వభావ మని తా.

73. కానితెరువునకొ = చెడుమార్గమునందు. ప్రదుకు చని = జీవితాశ. కలుగునయ్య = కలు
గదు. అపథ్యములకుకొ = హితము కానివానికి. వివేకులు = బుద్ధిమంతులు. తమకము = మోహ
మును. చెడ్డమార్గమునఁ బోయినయెడ ప్రదుకు కలుగదు, బుద్ధిమంతులు హితములు గానివానిని గోరరు,
కావున నెట్లయినను సీవు నేను చెప్ప బుద్ధిని విను మని తా.

74. మల్లడిగొనుమఁ = పరితపించును. మననిజపరతంత్రతకొ = మన్నననకు లోఁబడినవార
డగుటచేత. ఉద్ధతుఁడు వి = గర్వించినవాడై. సుధేష్ఠ మాటలు విని యోర్వఁజాలనివాడై మన్నఘ
నకు లోనై గర్వించి యిట్లు చెప్పె నని తా.

75. పనితా ! సుధేష్ఠసంబోధనము. చతుస్వారాశిమధ్యంబునకొ = నాలుగుసముద్రములనడుమ
ఘనబాహుబలము = గొప్పచేతులలావు. వజ్రహతికొ = వజ్రాయుధము చెట్టుచేత. కూల్మశైలినికొయంబు
అనకొ = పడుకట్టి పర్వతములనమాహమో యనునట్లు. మత్తేభుజాసమదలీలకొ = నాచేతులయొక్క
మదముతోఁగూడిన విలాసముచేత. గీటడంగించెడకొ = చంపెదను. సుధేష్ఠా ! నామాట వినుము,
భూమండలమున బాహుబలముచే నన్నెదిరించువాఁడు లేడు. దానిమగలను నేను వధించెద నని తా.

ఉ. బుద్ధులు సెప్పు తెల్లు సటు + వోవిడు మెమ్మెయి నైన సౌఖ్యసం

సిద్ధి యొనర్చు నాకు నెడ + నేసిర దాపము కూపుమాపు నా

వృద్ధియ కోరుడేని నవి + వేకివి నీ వని నన్ను ని ట్లరం

బద్ధము లై నవాక్యములు + పల్కక వే పిలిపింపు కోమలిక.

76

గీ. అనుచు దైన్యంబు నొందెడు + నానంబు, తోడ దిగ్గన లేచి యత్తోయజాక్షి

చరణశీరంబుకడఁ జక్కఁ + జాగి మ్రొక్కి, యన్న నడ్డేవి గనుఁగొని + చిన్నఁబోయి.

ఉ. ఆవల వచ్చునాపదల + కన్నిటి కోర్చి లతాంగిఁ గూర్చి కా

కీవెడమాటలకా మరలఁ + డెన్నివిధంబులఁ జూపి చెప్పినం

గావరుఁ డై నవీడు దగుఁ + కార్యము వట్టునె వీని కెమ్మెయిం

జావు నిజంబు మన్నఁడుని + శాతశరంబుల నైన సక్కటా.

78

క. అని మనమునఁ దలపోయుచు, దనతమ్ముని నల్ల నెత్తి + దందడి దొరఁగం

జనుడెంచునశ్రుపూరము, కనుఁగనలో మ్రంగికొనుచుఁ + గామిని పలికెక.

79

గీ. ఇంత డలర నేల + యెమ్మెయి నైనను, గొమ్మ నలవరించి + కూర్చు టరుదె

76. విడు = విడిచిపెట్టుము. ఎడ = విన్నము. తాపము = మన్నభజాధ. అనంబధములు = అనంగతములు. కోమలిక = నైరంధ్రిని. నీవు నాకు బుద్ధులు చెప్ప వలదు, ఎత్తైనను నాకు సౌఖ్యము సిద్ధింపఁజేయుము, దానికి విన్నము చేయుదువేని నేను మన్నభతాపముచే నశియింతును, కావున నీవు హేమల కోరినపక్షమున నన్ను నిందింపక శీఘ్రముగా దానిం బిలిపింపు మని తా.

77. దైన్యంబుక = తీనత్వముచు. అనంబుతోడక = ముఖముతో. అత్తోయజాక్షి చరణ పీఠంబుకడక = ఆనుశ్చేష్టయొక్క యడుగుపీఠదగ్గఱ. అట్లు చెప్పుచు దీనుండై లేచి సుశ్లేష్టుడుగులం బడి లేవకయున్న నాయుప పరితాపము నొంది యని తా.

78. లతాంగిక = నైరంధ్రిని. ఈవెడమాటలకా = ఈవట్టిమాటలచేత. కావరుడు = దుష్టుడు. తగుకార్యము = తగినపని. మన్నఁడుని శాతశరంబులకావనకా = మన్నఁడుని వాడిబాణములచేతనైనను. వెనుక నెన్నియాపదలు వచ్చినను ఇపు డెట్లైనను నైరంధ్రిని వీనికి గూర్చినంగాని వ్యర్థపుమాటలచే నుపయోగము లేదు, మిక్కిలి గర్వము కలవాడు కావున నెన్నివిధముల డెప్పినను తగుమాటను గ్రహింపఁజాలఁడు, వీర డెట్లైనను నైరంధ్రిమగలచే గాకపోయినను మన్నభజాణములచే నైనను మృతి నొందు నని తా.

79. దందడి = దట్టముగా. దొరఁగక = కాటుటకు. అశ్రుపూరము = కన్నీళ్లప్రవాహము. గామిని = సుశ్లేష్ట. అని యనుకొనుచుఁ గీచకుని లేవనెత్తి కన్నులనుండి కాటుకన్నీళ్లును నదాచు కొని సుశ్లేష్ట యట్లు చెప్పె నని తా.

80. తలరక = చింతించుట. కొమ్మకా = నైరంధ్రిని. అలవరించి = అనుకూలపఱచి. డొమ్మ

యున్నట్లంటు దక్కి ♦ యూజటాకోడ నీ, క్లేగు మసల వలన ♦ దింక నిచట. 80
క. ఆసమనున కని నీదుని, వాసమునకు దినములో న♦వశ్యంబును నే
నానుదతిం బుత్తెంతు ని, జానక్తి ఫలింప నలుపు ♦ మభిమతకేళి. 81

————— (కీచకుండు ప్రాపదియందలిమోహంబునఁ బరితపించుట.) —————

8. అనిన విని కీచకుండు ముదితహృదయుం డయి నిజసదనంబునకుం జని వివిధమధు
రసంబు లొనరించి సముచితభాద్యంబులు సమకట్టి తత్ప్రదేశంబు విజనంబు గా
వించి యొక్కరమ్యస్థలంబున నుండి పాంచాలిపరితగులు చిత్తంబు నుత్తల
పఱుపం దలరి నెవ్వగల కగపడి తలపోతలకుం జొచ్చి దుర్విదగ్ధుండు గావున
నమ్మగకుం దననన్నిధి గామవికారంబు వ్రట్టుట గలుగ భావించుచు. 82

నీ. కేళిమై నొక్కట ♦ లీలఁ క్రేల్లెనఁగెడు, వాలుగసోగలమేలు డించి
కరువలి సుడియమిఁ ♦ గందక చెన్నుండు, నజవిరితముల ♦ నుజక తెగడి

లంబు. = సంతాపమును. మసలవలన = ఉండవలను. నీ వింతమధుపదవలను, సక్రేమను సైరంద్రి
నొప్పించి కూర్చెదను, ఇక నీ ప్రాపదిల్లి యిటనుండక యింటికిఁ బొమ్మని తా.

81. ఆసమనునకు = మద్యమునకు. నీమనివాసమునకు = నీయింటికి. దినములో = పగ
టిలో. ఆసుదతి = ఆస్త్రీని. పుత్తెంతు = పంపుచును. నిజసన్తి = నీకోరిక. ఆభిమతకేళి =
ఇష్ట మయిన ప్రీతను. నేను మద్యమునకై సాయంకాలములోపల సైరంద్రిని మీయింటికిఁ బంపెదను.
అప్పుడు నీకోరిక నజవేర్చుకొ మ్మని తా. పాశాం:—దివములో—ఆర్థము సమానము.

82. ముదితహృదయుండు = సంతోషించిన వశస్సుగలవాఁడు. నిజసదనంబునకు = తన
యింటికి. వివిధమధురసంబులు = నావావిధము లయిన మద్యరసములను. సముచితభాద్యంబులు = తగిన
భక్ష్యములను. సమకట్టి = నిర్ధపజచి. తత్ప్రదేశంబు = అచోటును. విజనంబు = జనులు లేనిదా
నిని. తగులు = మోహము. ఉత్తలపఱుపక = బాధింపఁగా. తలరి = చలించి. నెవ్వగలకు =
ఎక్కుడు సంతాపములను. దుర్విదగ్ధుండు = అబివేకి. అమ్మనకు = అసైరంద్రికి. తనసన్నిధి =
తనదగ్గఱ. కామవికారంబు = మత్స్యభవికారము.

83. కేళిమై = ప్రీతచేత, ఒక్కట = ఒకటిగా. క్రేల్లెనఁగెడువాలుగసోగలమేలు =
ఎగిరిపడుచున్న వాలుగచేఁపలయొక్క దీప్యతలయొక్క చుక్కదనమును. డించి = తమ్మనవజచి.
ఏకకాలమునందు ఎగిరి పడెడు నిడుపులయిన వాలుగచేఁపలను బోలి యని తా. కరువలి = గాలి.
సుడియమి = వీవకయందుటచేత. కందక = పాదక. చెన్నుండు నజవిరితముల = ప్రకా
శించునట్టి సగమువికసించిన కమలములను. ఉజక = లక్ష్మ్యము చేయక. తెగడి = తిరస్కరించి.
గోలి వీవకుండుటచేత వాడక మనోహరములై యున్న సగము వికసించినకమలములవలెనున్న నైయనితా.
దెడఁగెడందక = అందము గలుగునట్లు. మై = ఆకారమును. తొడసిన వలరాజు వారికత్తూపుల =
కడిగిన మత్స్యభునియొక్క వాడియయిన బాములను. చక్కఁగాఁ దుడిచి కడిగిన మత్స్యభునివాడి

బెడఁ గొండఁ దుడిచి మ్రోఁ + దొక్కసినవలరాజు, వాలికతూపులఁ + దూలఁ దోలి
పొలపంబు మెఱసి దిక్కులఁ గాంతిపూరించు, క్రొక్కారు మెఱుగులఁనుక్కడంచి
తనవిలోచనములు నాదుఁమనము నాఁచి

కొనఁగ నయ్యంతి ననుఁ గనుఁగొనియె నాత్మఁ

కై కొనియె రాగరసమునఁ + గడలుకొనియె

మదనవికృతి బయల్పడఁ + నుదిలకొనియె.

83

ఉ. చిత్తము మెచ్చి నావలనఁ + జిక్కఁగ వెండియు నాలతాంగి య

చ్చొత్తినయట్లు నాకుఁ దనఁయుల్లము దెల్లము నేయ కున్ని దా

నత్తిఱిఁ గ్రొత్తకా న్వుగుట + నడ్డము సొచ్చినసిగ్గుపెంపు న

న్నుత్తల మందఁ జేయుటకు + నో తలపోసి యెఱుంగ నయ్యెడఁ.

84

గీ. అనుచుఁగొందలపడుఁ గోర్కుఁబగ్గలించి, చిట్టుముట్టాడుచుండఁ + చెల్లువయందుఁ
దగిలి తనయిచ్చుఁ బాటుచిఁ + త్రంబుపజ్జ, నరిగి యిట్లను నక్కీచఁ + కాధముండు.

బాణములవలె నున్నవై యని తా. పొలపంబు = వ్యాపించునవై. పూరించు క్రొక్కారు మెఱుగులక = నిండించునట్టి వర్షాకాలమునందలి మెఱపులను. అంతటను వ్యాపించి మెఱయునట్టి మెఱపులతో సమానములై యని తా. తనవిలోచనములు = సైరంద్రియైక్కుకన్నులు. ఆచికొనక = ఆపహరింపఁగా. అయ్యంతి = అనైరంద్రి. అత్తకా = మనస్సునందు. రాగరసమునక = అనురాగరసముచేత. కడలు కొనియెక = అతిశయించెను. మదనవికృతి = మున్నభవికారము. ఉదిలకొనియెక = తపించెను. ఇట్టి తనచూపులు నామనస్సును ఆపహరింపఁగా సైరంద్రి నామీదియనురాగమును బయలుపఱచె నని తా. పాఠాం. — నెఱుగితిమృలక = నిండుగా వికసించిన కమలములను.

84. చిత్తము = మనస్సు. నావలనక = నాయందు. చిక్కఁగక = అసక్తము కాఁగా, అలతాంగి = అస్త్రీ. అచ్చుబిత్తినయట్లు = స్పష్టముగా. ఉల్లము = మనస్సును. తెల్లము = స్పష్టము. క్రొత్తకాన్పు = క్రొత్తగాఁ జూచుట. సిగ్గుపెంపు = సిగ్గుయొక్క యతిశయము. ఉత్తలము = సంతాపమును. చేయుటకుక ఓ = చేయుటకో. ఆయ్యెడక = ఆనయమునందు. మనస్సు నాయందుఁ దగిలియున్నను సైరంద్రి తనభావము నాకు వెల్లడి చేయక పోవుట, ప్రథమద్వర్షన మగుటచే నాకు సంతాపము గల్గింప సిగ్గు అడ్డపడుటచేతనై యుండవచ్చును. అప్పుడు ఆలోచించి తెలియఁజాలక పోయితి నని తా. పాఠాం. — సిగ్గుపెంపు తన్నుత్తల మందఁ జేయుటకునో = సిగ్గుయొక్క యతిశయము తన్ను - సైరంద్రిని కలఁత నొందఁజేయుటచేతనో. ఇదియే స్వరసతరమైనపాఠము.

85. కొందలపడుక = బోధపడును. అగ్గలించి = అతిశయించి. చిట్టుముట్టాడుచుండక = వెనఁగొనుచుండఁగా. ఆచెల్లువయందుక = అచ్రోధదియందు. చిత్తంబుపజ్జక = మనస్సువెనుకను. ఇట్లు సంతోభవడుఁ గోరిక లభికముగాఁ గలవాడై కీచకుడు ద్రావడిమీదిమోహమున మనస్సు పోయినదాని బోవుచు నిట్లనియె నని తా.

సీ. లీల నాముందట ♦ నాలేమ వొలసినఁ, జూడ్కిఁ జబ్బనఁచూఱ గాదె
 కను విచ్చి నన్ను నాతనుమధ్య సూచినఁ, దనువున కమృతసేవనము గాదె
 చిఱునవ్వు బెరయ నఁచెల్లువ నాతోడఁ బ, ల్కినఁ జెవులకు రసాయనముగాదె
 యెలమి నన్నెలఁత న ♦ న్నెలయింపఁ దివిసిన, నెడఁద కానందంబుఁనిక్కగాదె
 యానితంబిని మక్కువ ♦ ననఁగి పెనఁగి, యింపు పొంపిరివ్రావ నఁన్నే లిగొనఁగఁ
 దలఁచి పొందిన నది జన్మఫలము గాదె, యనుచు వలరాజుబారికి ♦ నగ్గ మయ్యె.
 వ. మఱియు ననేకభంగుల ననంగవిభ్రమంబుల కనురూపంబు లగు విప్రలూపంబులం
 బ్రాద్దు గడపుచు నమ్మదిరాక్షిరాక కెదురుచూచు చుండె నక్కడఁ బాంచాలి
 రావించి సుధేష్ణ తృష్ణ భావించుచు ని ట్లనియె. 87

క. ఒదవెడుతృప్తపెల్లిదమున, వదనము నఱువట్లు వట్టె ♦ వాసితరాజు
 న్నదిరారన మానఁగ నా, హృదయంబున వేడ్కు యెసక ♦ మెసఁగెడుఁ దరుణీ.
 క. కీచకునియింట నెప్పుడు, వాచవి యగుబహువిధంపుఁవారుణి గలుగున్

86. లీల = విలాసమున. ఆలేమ = అస్త్రీ, సైరంధ్రి. చుబ్బనఁచూఱ = మిక్కిలికొల్ల. సైరంధ్రి కనఁబడినయెడ నాకు నేత్రోత్సవం బగు నని తా. తనుమధ్య = సన్ననదుము గల ప్రాపది. తనువునకు = దేహమునకు. అమృతసేవనము = అమృతముచే దడుపుట. న న్నది కన్నఁదెఱచి చూచినయెడ నాదేహము సమృతముతో నభివేకించిన ట్లగు నని తా. బెరయన్ = కలుగునట్లు. రసాయనము = జరావ్యాధులఁ బోగొట్టెడు రుచ్యమయిన యాషధము. అకాంత చిఱునవ్వుతో మాటలాడినయెడ నాకు శ్రవణానందం బగు నని తా. ఎలమిన్ = సంతోషమును. అన్నెలఁత = అస్త్రీ, సైరంధ్రి. ఎలయింపఁ = పొంచునట్లు చేయుటకు. తివిసినన్ = కోరినయెడ. ఎడఁదకున్ = మనస్సునకు. అనందంబుఁగక్కు = అనందమునకుఁ జోటు. నాకు సంతోషము గలిగించుటకుఁ గోరిన యెడ నాకుఁ బరమానందము గలుగు నని తా. అనితంబిని = అస్త్రీ. మక్కువన్ = అనురాగముతో. పొంపిరిపోవన్ = అతిశయించునట్లు. జన్మఫలము = పుట్టువుయొక్క ప్రయోజనము. వలరాజు బారికిన్ = మన్మథునిబాధకు. అగ్గము = అధీనుఁడు.

87. అనేకభంగులన్ = పెక్కువిధములచేత. అనంగ విభ్రమంబులకున్ = మన్మథ విలాస ములకు. అనురూపంబులు = తగినవి. విప్రలూపంబులన్ = విరుద్ధవాక్యములచేత. తృష్ణ = దప్పిని. భావించుచున్ = నటించుచు.

88. ఒదవెడుతృప్తపెల్లిదమునన్ = కలుగునట్టిదప్పియొక్క యతిశయముచేత. వదనము = నోరు. నఱువట్లునట్టెన్ = మిక్కిలియొండుటలనుపొందెను. వాసితరాజునదిరారనము = వాసనగల యొప్పుచున్న మద్యరసమును. అనఁగన్ = త్రాగుటకు. ఎసకము ఎసఁగెడన్ = మిక్కిలియతిశయించుచున్నది. దప్పిచే నో రెండిపోవుచున్నది. కావున మంచివాసనగల మద్యము త్రావఁ గోరుచున్న వాన నని తా.

89. వాచవి = నోటికి రుచి. బహువిధంపువారుణి = నానావిధములు గల మద్యము. వే = త్వరగా. నీగమనచేగంబున్ = నీయొక్కనడకయొక్కవడిని. కీచకుని యింట మంచించిగల మద్య

వే చని యిచటికిఁ గొని ర, మ్మా చూతము గాని నీగఁమనవేగంబుకొ. 89

వ. అనవుడు. 90

ఉ. ఉల్లము దల్లడిల్లఁ దను * పుగ్గతఘర్తజలంబు చాల్పుచుకొ
డిల్లపడంగ నా కిది గఁడిందివిచారము పుట్టె నందుఁ బో
నొల్ల ననంగ రా దచటి * కూరక పోవంగ రాదు నేర్పు నం
ధిల్లఁగ దీనిఁ బాపికొనుఁదీమన మెట్టిది యొక్కొ దైవమా. 91

వ. అని తలంచుచు డోలాందోళితమాసన యగుచు నమ్మానిని సుధేష్ఠ కి ట్లనియె. 92

ఉ. ఉత్పలగంధి న న్నుడిగి * యొడ్లను బంపుము కల్లు దేర నే
సత్పథవృత్తి నీకడన * సంతతముకొ బహుమానపాత్రనై
తత్పరతం జరించి యుచితంపుఁబనుల్ దగఁ జేముఁ గాక దు
వ్యర్థరివారయోగ్యపరిఁచారముమైఁ జనునట్టిదాననే. 93

క. అతివ తగునమ్మ నీగృహ, మతినిర్మలచరితభరిత * మని యియెడ మ
త్పతులయసన్నిధి యైనను, మతి నూటడి యున్నచోట * మన్నన దప్పక. 94

ముందును. నీవు వేగముగాఁ బోయి దానిం గొని ర మని తా.

91. ఉల్లము = మనస్సు. తనువు = శరీరము. ఉగ్గతఘర్తజలంబు = వెడలుచున్న చెప్పట నీటిని. డిల్లపడంగ = వెలవెలపోఁగా. కడింది = గొప్పది. అందుకొకీచకునియింటి కనుట. పాపికొనుదీమనము = తొలగింపుకొను నుపాయము. ద్రాపది చలించిన మనస్సును చెమటపట్టి వెలవెలఁబోయిన దేహమును గలదై మిక్కిలి చింత నొంది, కీచకుని యింటికిఁ బోనొల్ల ననుటయు పోవుటయు యుక్తము కాదని, దానిఁ దప్పించుకొనునుపాయ మాలోచించె నని తా.

92. డోలాఅందోళితమాసన = తొట్లవలె నూఁగులాడుచున్న మనస్సుగలది.

93. ఉత్పలగంధి = కలువలవాసనవంటి వాసనగలదానా ! సుధేష్ఠసంబోధనము. ఉడిగి = విడిచి. బిడ్డను = ఇతర స్త్రీలను. సత్ పథవృత్తి = మంచిమార్గమునందలి యునికిచేత. సంతతముకొ = ఎల్లప్పుడును. బహుమానపాత్రనువి = మన్ననకుఁదగినదాననై. తత్ పరతకొ = అసక్తిగలదాన నగుటచేత. దువ్యర్థ పరి వారయోగ్యపరిచారముమై = నీచముయినపరిజనమునకుఁ దగినకార్యముచేత. సుధేష్ఠా ! కల్లు తెచ్చుటకు నన్ను విడిచి మతియెవ్వరినైననుబంపుము. నేను నీయొద్దనేయుండి సత్కారమునకును గౌరవమునకును దగిన పనులనుజేయుదాననుగాని నీచ లగుపరిచారికలు చేయుకార్యము చేయుటకుఁ దగినదానను గా నని తా.

94. అతివ ! సుధేష్ఠసంబోధనము. అతినిర్మలచరితభరితము = మిక్కిలిపవిత్రమయిన నడవడిచే నిండినది. ఈవిడకొ = ఈచోటున. మత్ పతులఅసన్నిధి = నామగలు దగ్గఱ లేకుండుట. ఐనను = అయినప్పటికిని. మతికొ = మనస్సునందు. ఉన్నచోటకొ = ఉన్నప్పుడు. మన్నన. తప్పక. తగు నమ్మ = తగునా యని యన్వయము. నీయింట సదాచారముగల దని నామగలు దగ్గఱ లేక పోయినను నేను నమ్మకముతో నుండునపుడు నీవు ఆగౌరవము తప్పట యుక్తము కా దని తా.

ఉ. సాధులు చేరి నెచ్చిగ నిజస్థిరవృత్తము దుష్టకోటిచే
బాధలఁ బొంద కుండఁ దమఁజాల వనించినఁ బెద్దవారు ది
త్తై ధరియించి వారి కొకఁడయూపద వుట్టక యుండఁ గాచుటా
ప్రై ధరఁ గీర్తి కెక్కడె యఁపాయము సేసిన నిధద వుట్టదే. 95

గీ. ఎవ్వరింటికేని ♦ నెద్దియే నొకటికి, నన్నుఁ బంపఁ దగునె ♦ నాడ నిన్నుఁ
గొలుచు నెడ ననుజ్ఞ ♦ గొననె నీచము లగు, వనుల కేను జాల ♦ కునికి సెప్పి. 96

క. అనిన విని యనుచితంబున, కనయము శంకించియును లఁతాంగి మదిం ద
మ్మునివలవంత దలఁచి యి, ట్లనియెం బాంచాలితోడ ♦ నాదరవృత్తిఁ. 97

ఉ. అక్కట యేను వేడ్కపడి ♦ యా నెడునాసవ మర్థిఁ దేర నొం
దొక్కనికృష్టలం బనుప ♦ నోపక చెప్పిన దీని నీవు గో
సెక్కఁగఁ జేసి నిన్ను సతిహీనవిధాననియుక్తఁ జేత గా
నిక్కమ యుమ్మలించి తిది ♦ నెయ్యముతియ్యముకల్లియే సఖి. 98

95. సాధులు = సత్పురుషులు. నెచ్చిగ = నెచ్చదిగా. నిజస్థిరవృత్తము = తమయొక్క నిశ్చలమయిన సదాచారము. దుష్టకోటిచే = దుర్మార్గులసమూహముచేత. తమపాలక = తమ యొద్ద. ధరియించి = పోషించి. ఒప్పుని = తగినదై. ధరక = ధూమియును. అపాయము = కీడు. సజ్జనులు తమయాచారము కాపాడుకొనుటకై పెద్దనాఁ నాశ్రయించినయెడ వారు వారి నన్నివిధముల రక్షించి కీర్తి పొందవలయును. అట్లు చేయనిచో నిందపాలుగుడు రస తా.

96. నాడుత = నీయొద్ద నేను చేరినదినమే యనుట. నన్ను ఎవ్వరింటికొ యెంచుకో పంపుట యుక్తముకాదు. నేనునీయొద్దఁజేరినప్పుడే నీచకార్యములు చేయఁజాల నని నీతోఁ జెప్పినందుకు నీవును సమ్మతించితివని తా. ఎవ్వరేనియొంటికొ అనుపాయమును ఎవ్వరుకల్పముయొక్క పక్షికిఁ బ్రభవవచ్చుటకుఁ గారణములేదు, సమాసమయినచోఁ దత్తద్భవము నేని కల్పము ప్రయోగించుట యాచితముకాదు.

97. అనుచితంబునకు = తగనిపనికి. అనయము = మిక్కిలి. శంకించియును = జంకియును. లతాంగి = మధేష్ట. విలవంత = మోహమును. ఆదరవృత్తి = ఆదరము అనుచిత్తవృత్తితో, ఆదరముతో ననుట. ద్రాపది మాట విని మధేష్ట తాను జేయుపని యుక్తము కాదని సంకోచించియుఁ గీచకుని మోహమును దలంచికొని ద్రాపదితో నిట్లాదరమునఁ జెప్పె నని తా.

98. ఆనెడుఅసవము = త్రాగునట్టి మద్యమును. అర్థి = అక్కఱితో. ఒండుఒక్కని కృష్టలక = ఇతరనీచస్త్రీలను. గోను = దోషము. అతిహీనవిధాననియుక్త = మిక్కిలి నీచమయిన కార్యమునందు నియోగింపఁబడినదానినిగా. చేతకాక = చేయుట యి. ఉమ్మలించితి = దుఃఖించితివి. నెయ్యము తియ్యము కల్లి = స్నేహముయొక్కయుఁ బ్రీతియొక్కయుఁ గలుగుటయా? సఖి! సైరంద్రిసంబోధనము. అయ్యో! నేను ఆశతో త్రాగునట్టి మద్యమును తెచ్చుట నీచస్త్రీలను బంపఁగూడదని నీకుఁ జెప్పఁగా నీవు ఇందును నీచకార్యము చెప్పితి నని దుఃఖించుచున్నావు, ఇది స్నేహమునకును ప్రీతికిని దగినది కాదని తా.

- క. అది లాఠియిల్లె నినుఁ దను, జోదయంబుల నెవ్వరేని ♦ నెఱుంగరె యే జె
ప్పుదు నీదుపెంపు నినుఁ గ, న్నది మొదలుగ నెల్ల వారి ♦ కయ్యైభంగిఁ. 99
- క. అని మఱియుఁ బెక్కుభంగులఁ, దనుఁ బ్రార్థింపంగ ద్రుపదఁతనయకుఁ జిత్తం
బున నింకఁ బెద్ద పెనఁగం, జన దీయమతోడ ననువిచారము వుట్టెఁ. 100
- ప. ఇట్లు దోచినతలంపునంజేసి. 101

— (ద్రౌపది కీచకునింటికిఁ గల్లు జే బోవుట.) —

- చ. మన మురియాడు చుండ ననుమానముతోడ సుధేష్ఠఁ జూచి నీ
వనయముఁ గోరినట్టిపని ♦ యర్థమెయిం జని చేయుదానఁ గా
కనుతనుమాట కప్పలఁతి ♦ హర్షముఁ బొందుచు నంది యిచ్చుకాం
చనచషకంబు వుచ్చుకొని ♦ చారువిలోచన యార్తమూర్తియై. 102
- ప. చనుచుండి నీచహృదయం డగుకీచకుండు దనయెదుర నప్పు డాడినకర్ణ శూలంబు
లగుమాటలమీఁదం బిడుగు పడినవానిఁ గొఱవి చూఁడిన తెఱంగున సుధేష్ఠ ద
న్ననుచితవ్యాపారంబునకు నియోగించుటకు నిర్వేదనంబుం బొంది. 103
- చ. అలమటఁ బొందు మాలవిధి ♦ హా యని దైవము చూఱు నిత్తఱిం
గల రొకొ నాకు ది క్కను మొగంబున నశ్రులు వెల్లిగొల్పు దొ

99. అది = ఆకీచకునిగృహము. లాఠియిల్లె = పరగృహమా ? నీదుపెంపు = నీయొక్కగొప్ప
తనమును. అయ్యైభంగిఁ = ఆయావిధమున. కీచకుని యిట్లు పరగృహము కాదు, మఱియు నిన్నుఁ
జూచినది మొదలు నీసద్గుణములను నే నందటికిని చెప్పుదుం గావున నిన్ను అందఱు నెఱుంగుదు రని తా.

100. పెక్కుభంగులఁ = అనేకవిధములచేత. ఇట్లు అనేకవిధములుగాఁ బ్రార్థించుటచేత
ద్రౌపది కిఁక నీసుధేష్ఠమాటకు ఎక్కువగా నడ్డము చెప్పరా దని తోచె నని తా.

102. ఉరియాడుచుండఁ = చలించుచుండఁగా. ఆనయముకొ = మిక్కిలి. అర్థమెయి =
ప్రీతితో. అను తనమాటకుఁ = అని చెప్పునట్టి ద్రౌపదివలకునకు. అప్పలఁతి = ఆసుధేష్ఠ
హర్షముకొ = సంతోషమును. కాంచనచషకంబు = బంగారు కల్లుత్రాగుపాత్రమును. చారువిలోచన =
చక్కనికన్నలుగల ద్రౌపది. ఆర్తమూర్తి = నుఁఖించిన యాకారముగలదై. ఇట్లు కలఁగిన మనస్సు
గలదై సందేహముతో సుధేష్ఠను జూచి, నీకోరిన పనిని చేసెదను అని చెప్పి యాసుధేష్ఠ సంతోష
ముతో తన చేతి కిచ్చిన బంగారుపాత్రమును వుచ్చికొని దుఃఖితురాలై యని తా.

103. కర్ణశూలంబులు = చెవులకు శూలములవంటివి. చూఁడిన తెఱంగునకొ = కాలినవిధ
మున. అనుచితవ్యాపారంబునకొ = తగని పనికి. నిర్వేదనంబుకొ = సంతాపమును.

104. అలమటకొ = చింతను. హా = అయ్యో! ఆశ్రులు = కన్నీళ్లును. వెల్లిగొల్పుకొ = కార్చును.
జల్లులనకొ = జల్లు మనునట్లు. చెదరుడెందముకొ = చలించుమనస్సును. కూడఁగఁదెచ్చి = శుదురుపఱ
చుకొని. కావలమునకొ = గర్వముచేత, పాతాం. కేవలమును = శుద్ధురాలను, కేవలశబ్దము శుద్ధ

ట్రెలబడు జల్లనం జెదరుఁడెందము గూడఁగఁ దెచ్చి నన్నుఁ గా
వలమున ముట్ట నెవ్వరికిఁ ధచ్చు ననుం గలఁగున్ వెనుంబడున్.

104

వ. అట్టియెడ.

105

సీ. దైన్యంబు తలపోతఁ ధలకొన్నఁ జెలువ కా, ననమున నెల్లఁదనంబు గదిరె
భయరసవేగంబు ధైకొని ముట్టినఁ, గాంతకుఁ దనులత ధంప మొందె
బెగ ఁత కంతకు ధిగిలిన నింతికి, బదముల నటఁ దొట్టుపాటు బెరసె
దల్లడం బొందినఁ ధన్వికి నవయవం, బుల నెల్ల ఘర్తాంబుధళిక లెసఁగె
దలఁకు పుట్టె గొంతు ధిలఁదికి మితె వె, న్నాటు దోచె ముట్టుపాటు దొడరె
వెఱఁగుపాటు దనికె ధెఱ నాడె నెవ్వ నె, వ్యగలు వగల నీనె ధిగులు వొదివె.

వ. ఇవ్విధంబున ద్రుపదపుత్రి దురవస్థం బొందుచు మహాపదలకుం బరిహరణంబు
హరిచరణస్తరణంబు యని తనహృదయపుండరీకంబునం బుండరీకాక్షు నిక్షేపించు
కొని సుధేష్ఠమందిరంబు నెడలి దినకరుం గనుంగొని వినయవినమితోత్తమాంగఁడై
నిజాంతర్గతంబున.

107

గ్రమునపుంసకలింగము. ముట్టన్ = తాఁజుటను. వెనుంబడున్ = దుఃఖించును. చింత నొందుచు దైవము
నిందించుచుఁ దనకు దిక్కావ్యయ లే దని కన్నీళ్లుగాల్చుచుఁ గొంతవడి దనమనస్సును గుమరుపఱచుకొని
త సైవ్యును దాఁకఁజాల రని ధైర్యము తెచ్చికొనుచు దుఃఖించుచుండె నని తా.

106. తలపోతఁ = తలంపునందు. దైన్యంబు = దీనత్వము. తలకొన్నన్ = కలుగఁగా.
చెలువనున్ = ద్రౌపదికి. ఆననమునన్ = మోమునందు. నెల్లఁదనంబు = తెల్లఁదనము. కదిరెన్ =
కలిగెను. ద్రౌపదికి మనస్సున దైన్యము గలుగుటచే ముఖము తెల్లఁబోయె నని తా. కాంతకున్ =
ద్రౌపదికి. తనులత = తీగవంటి దేహము. భయము గలుగుటచే దేహము వడంకె నని తా. బెగఁడు =
విహ్వలత. మిగిలినన్ = అతిశయింపఁగా. పదములన్ = ఆడుగులయందు. బెరసెన్ = కలిగెను.
దేహము పరవళ మగుటచేత నడుగులు తొట్టుపడుచుండె నని తా. తల్లడంబు = చలనము. ఒందినన్ =
కలుగుటచేత. తన్వికిన్ = ద్రౌపదికి. ఘర్తాంబుధళికలు = చెమటనీటిబిందువులు. చలనము గలు
గుటచేత దేహ మంతయుఁ జెమ్మటపట్టె నని తా. తలఁకు = భయము. కొంతు = సంకోచము. కొలఁ
దికిన్ మితెన్ = అతిశయించెను. వెన్నాటు = దుఃఖము. ముట్టుపాటు = సంకటము. వెఱఁగు
పాటు = నిశ్చేష్టత. తనికెన్ = కలిగెను. నొవ్వ = బాధ. నెఱసాడెన్ = పూర్ణముగా నాటు
కొనెను; లేక, నెఱను = జీవస్థానమునందు, ఆడెన్ = నాటుకొనెను. నెవ్వగలు = నిండుచింతలు. వగలన్ =
దుఃఖములను. ఈనెన్. పొదివెన్ = చుట్టుకొనెను.

107. పరిహరణంబు = పోగొట్టునది. హరిచరణస్తరణంబుల = విష్ణువుయొక్క పాదముల
తలంచుటయే. హృదయపుండరీకంబునన్ = హృదయకమలమునందు. పుండరీకాక్షున్ = తెల్లతామ
రలవంటి కన్నులుగల విష్ణువును. నిక్షేపించుకొని = నిలుపుకొని. దినకరున్ = నూర్చుని. వినయవినమి
తడై త్తమాంగంబు = అడఁకువచ్చే వంపబడిన శిరస్సుగలదై. నిజాంతర్గతంబునన్ = తన మనస్సునందు.

గీ. పాండుపుత్రుల కేను దఃప్వనిమన్గబు, గలుగుదాననయేని నోఁ కమలమిత్త
కీచకునిదెన సన్నొకఁకీషు తెరువు, వారయ కుండఁగ రక్షింపుఁ కరుణతోడ.

వ. అనుచుం గేలు మొగించిన.

109

క. తరణియు దుగళిత యగున, త్తరుణిం గాచుటకు నత్యుదగ్రభుజావి
స్ఫురణాధ్యు నొక్కరక్కనుఁ, గరుణార్ద్రమనస్కుఁ డగుచుఁ గ్రక్కునఁ బనిచెన్.

వ. వాడునుం బని పూని యంబరంబున నదృశ్యాకారుండై వచ్చి నిలిచె. 111

గీ. ఇట్లు ప్రార్థించి పాంచాలిఁ యెట్టకేని, సింహబలుమందిరం బల్లఁ జేర నరిగి
యొల్లఁబోవుచు బెబ్బలియున్న పాదరు, సొచ్చులేడిచందంబునఁ జొచ్చుటయును.

ఉ. అంబురుహాక్షి వచ్చుతెరుఁ వారఁగఁ గీచకముఖ్యుఁ డవు దె
ల్లంబుగఁ జూచి యుల్లముకఁలంకయు వారక మేనఁ గ్రమ్ముతా
పంబును డిగ్గఁ ద్రావి గరుపాటుచు నుత్కటసంభ్రమంబు హ
ర్షంబుఁ బెనంగొనంగ నతిచంచలభావపరీతమూర్తియై.

113

108. తప్పని మనంబు గలుగుదాననవీణ = తొలఁగని మనస్సు గలుగుదాననే యైనయెడ. కమల మిత్త = సూర్యుఁడా! కీషుతెరువు = చెడుమార్గమును. పారయక = పొందక. నేను పాండవుల యెడఁ బతిభక్తి తప్పక యుంచునేని నాకుఁ గీచకునివలనఁ గీడేమియుఁ గలుగ కుండునట్లు నన్ను రక్షింపు మని తా.

110. తరణియు = సూర్యుఁడును. అత్తరుణి = ఆద్రోపదిని. అతిఉదగ్రభుజావిస్ఫురణ అధ్యు = మిక్కిలి యధికమయిన భుజపరాక్రమముచే నొప్పినవానిని. కరుణార్ద్రమనస్కుఁడు = దయచే దడిసిన మనస్సుగలవాఁడు. గ్రక్కున = శీఘ్రముగా. పనిచెన్ = పంపెను. సూర్యుఁడు దయగలవాఁడై ద్రోపదిని రక్షించుటకు బలవంతుఁ డగు నొకరాక్షసుని బంపె నని తా.

111. అంబరంబున = ఆకాశమునందు. అదృశ్యకారుండు = కనఁబడని రూపము గలవాఁడై.

112. ఎట్టకేని = అతిప్రయాసచేత. సింహబలుమందిరంబు = కీచకునియింటిని. ఒల్లఁబోవుచు = కలఁగచు. ఇట్లు సూర్యునిఁ బ్రార్థించి ద్రోపది మిక్కిలి కష్టముతో భయపడుచుఁ బెద్దపులియుండు పాదను లేడి చొచ్చునట్లు కీచకునియిల్లు ప్రవేశింపఁగా నని తా.

113. అంబురుహాక్షి = కమలములవంటి కన్నులు గల ద్రోపది. అరఁగ = చక్కఁగా. తెల్లంబుగ = స్పష్టముగా. ఉల్లము కలంకయు = మనస్సునందలి కలఁతయును. వారక = ఎడతెగక. మేన = దేహమునందు. డిగ్గఁద్రావి = అడంచుకొని. గరుపాటుచు = గరువు నొందుచు. ఉత్కటసంభ్రమంబు = అధిక మయిన వేగిరపాటును. హర్షంబు = సంతోషమును. అతిచంచలభావపరీతమూర్తి = మిక్కిలి యగు చాంచల్యముచే జాట్లబడిన మనస్సుగలవాఁడై. ద్రోపది వచ్చుటను జూచి కీచకుండు తనమనస్సులోని చింతయును దేహమునందలి తాపమును నడంచుకొని వేగిరపాటును సంతోషమును గలవాఁడై మిక్కిలి చలించుచు నని తా.

క. చిడిముడిపడుచు నెదురు ననఁ, గడఁగుచు హారములు చక్కఁగఁ ద్రోచుచు మల్లడిగొనుచు దుర్విలాసం, బాడలికి నెడఁగూర్పు చుండఁ నుగ్మలి యంతఁ.

వ. తప్పదేశంబునకుం జని.

115

గీ. దేవి తృప్త పుట్టి వాచుణిఁ దేరఁ బనుప, నరగుడెంచితిఁ బోయింపుఁ దనిన నింతి నెమ్మెగంబున దృష్టులుఁ నిలిపి తమక, మడర నిట్లను నాకీచఁకాధముండు. 116

క. దేవితృప్త దీర్పఁ బూనితి, వావెలఁదిసహోదరుండఁ నగునాత్మప లీలావతి నీదుసరససం, భావనమెయిఁ దీర్ప కునికిఁ పాడియె చెపుమా. 117

నీ. కాంతి దల్కిత్తు నీకడగంటిమాపుతోఁ, బొందఁ గానని మేనిపొగులుటయును దీపారుసీపల్కుఁ దెల్లంబుగా వినఁ, గాననిపీనులకందుటయును

114. చిడిముడిపడుచుఁ = తొట్రుపడుచు. హారములు = ముత్యాలదండలను. మల్లడిగొనుచుఁ = ఆటోచించుచు. దుర్విలాసంబు = దుష్టమయిన విలాసమును. బాడలికిఁ = దేవమనసు. బడఁగూర్పుచుండఁ = కలిగించుచుండఁగా. ఉగ్మలి = ద్రౌపది. అంతఁ = అప్పుడు. తొట్రుపాటు గల వాడై హారములను సవరించుకొనుచు విలాసచేష్టలు చేయుచుండఁగా ద్రౌపది యప్పు డని తా.

116. దేవి = సుధేష్ఠ. తృప్త = దప్పి. వాచుణి = మధ్యమును. తేరఁ = తెచ్చుటను. ఇంతి నెమ్మెగంబునఁ = ద్రౌపదియొక్క చక్కనిముఖమునందు. దృష్టులు = చూడ్కులను. తమకము = మోహము. అడరఁ = అతిశయింపఁగా. సుధేష్ఠ దప్పిగొని కల్లుచెచ్చుటకై నన్ను బంపినది. మధ్య మిప్పింపుఁ డని ద్రౌపది చెప్పఁగాఁ గీచకుండు మోహమున నామెమోమునదే చూపులు నిలిపి యిట్లనియె నని తా.

117. ఆవెలఁదిసహోదరుండఁ = ఆసుధేష్ఠయొక్క తమ్ముడను. లీలావతి = వగలాడీ! ద్రౌపదిసంబోధనము. నీదుసరససంభావనమెయిఁ = నీయొక్క సరసమయినమన్ననచేత. పాడివి = న్యాయమా? సుధేష్ఠదప్పిని తీర్చఁ బూనినట్లు నీవు ఆమె తమ్ముడగు నాదప్పిని గూడ అదరముచేతఁ దీర్చవలయు నని తా.

118. తల్కిత్తు నీకడగంటిమాపుతోఁ = ప్రకాశించునట్టి నీయొక్కకడగంటిమాపుతో. పొందఁ = కలయుటను. కానని మేనిపొగులుటయును = కాంచని శరీరమయొక్క తాపమును. తీపారు సీపల్కు = తియ్యని సీమాటను. పీనులకందుటయును = చెవులయొక్కతాపమును. ఇంపు = మనోహరములు. నీచెయ్యలు = నీవిలాసచేష్టలను. ఎలమిఁ = సంతోషముతో. కాననిచూడ్కుల కనలుటయును = కాంచనిచూపులయొక్క మంటయును. సొగయించు నీకేఁ = చొక్కించునట్టి నీక్రీడయందు. కానని మదిక్కుందుటయును = కాంచని మనస్సుయొక్కతాపమును. పాయఁ = పోవు నట్లును. భావజన్మనిపూనిక = మన్మథునియొక్క ప్రయత్నము. పారముఎద్దుఁ = తుదముట్టు నట్లును. నలినపదన = తామరలవంటి కన్నులు గలదానా! ఈసిగ్గు తెరటలము = ఈసిగ్గు ఆను తెరయొక్క మఱుఁగు. నీకటాక్షము పొందకుండుటచేఁగలిగిన దేవతాపమును, సీపలును విసకుండుటచేఁగలిగిన శ్రవణతాపమును, నీవిలాసచేష్టలను చూడకుండుటచేఁగలిగిన నేత్రతాపమును, నీతోఁ గ్రీడించు

నిం వగునీచెయ్యు ♦ లెలమిమైఁ గొనియాడఁ, గాననిచూడ్కుల ♦ కనలుటయును
సాగయించునీకేళి ♦ దగిలి యానందంబు, జెందఁ గాననిమది ♦ కుందుటయును
బాయ నా దగుజన్మంబు ♦ ఫలము నొంద, భావజన్మనిపూనిక ♦ పార మెయ్య
నన్ను నీబంటుగా నేలు ♦ నలినవదన, యింక నీసిగ్గుతెరయాల ♦ మేల నీకు.

ప. అనవుడు.

119

గీ. చెలువ యప్పలుకులు పెడ ♦ చెవులఁ జెట్టి

ధీర గావున విగతవి ♦ కార యగుచు

మదిర వోయింపు డద్దేవి ♦ యెదురు చూచు

నలుగుఁ దడ వైన మగిడి పో ♦ వలయు ననిన.

120

చ. మదిర సుధేష్ఠపాలి కొక ♦ మాత్రన పుచ్చెద నొడ్లచేత నిం

పాద వెనునట్టిదీనిచవి ♦ యుల్లము సొక్కఁగ నాను మీపు నీ

వదనసరోజసారభ మ ♦ వారణఁ గ్రోలఁగ విమ్ము నన్ను బె

ట్టిద మగుకాముతూపులఁ దొ ♦ డింబడ కుండఁగఁ గావు మి త్తటిన్.

121

క. కఠితురగరధనమితిఁ బొం, పిరివోయెడునాదులక్షి ♦ పెంపున కెల్ల

నానందము పొందకుండుటచే గలిగిన మనస్తాపమును బోగొట్టి నాజన్మము సఫలము గావించి నన్ను
నీబంటుగాఁ గైకొనుము, సిగ్గు విడుపు మని తా. నీసము తృతీయపాదమునందు “ కానని కోర్కుల
కనలుటయును” అని పాఠాంతరము, కోర్కులయందుఁ గనలుట యసంభవ మగుటచే నిది యుపేక్ష్య
ము. కలఁగుటయును అనుపాఠముగూడ మొదటినుండి పొగుటయును ఇత్యాదిగాఁ బూర్వపద్యా
ధానురూప మయిన తాపార్థకపదప్రయోగమునకు విరుద్ధ మగుటచే నదియు నుపేక్ష్యము.

120. చెలువ = ద్రావడి. ధీర = ధైర్యము గలది. విగతవికార = వికారము లేనిది. మదిర =
మద్యమును. తడవు = అలస్యము. ద్రావడి యామాటలను లక్ష్యము చేయక ధైర్యముచేతఁ గోప
వికారము నడంచుకొని శీఘ్రముగా మద్య మిప్పింపుఁడు అలస్య మయినయెడ సుధేష్ఠ కోపించును
గావున శీఘ్రముగా నామెయొద్దకుఁ బోవలయు నని చెప్పె నని తా.

121. మదిరక = మద్యమును. ఒకమాత్రక అ = ఒకక్షణములోనే. ఒడ్లచేతక = ఇతరుల
చేత. ఇంపు = అనందము. ఒదవెడు అట్టి దీనిచవి = కలుగునట్టి యామద్యముయొక్క రుచిని. ఉల్ల
ము = మనస్సు. చొక్కఁగక = పరవిశ మగునట్లు. నీవదన సరోజసారభము = నీముఖమలము
యొక్క వాసనను. అవారణక = అడ్డులేక. బెట్టిదము = క్రూరములు. తొడింబడక = తొట్రుపా
టునొందక. నేను మద్యమును సుధేష్ఠకు ఇప్పుడే యితరులచేఁ బంపెదను, నీవీ మద్యమును త్రాగి
నీముఖమునందలి మంచివాసనను నన్నుఁ ద్రాగనిచ్చి నా మన్నభబాధను తొలగించి రక్షింపుమని తా.

122. కఠితురగరధనమితిక = ఏనుఁగులయు గుఱ్ఱములయు తేరులయు సమూహముచేత. పొం
పిరివోయెడునాదులక్షి పెంపునక = అతిశయించునట్టి నా సంపదయొక్క కలిమికి, సరసిరుహ

సరసిరుహానన నీవ కు, దురుగా నొనరించెదన్ గుఱతూహల మెనఁగన్. 122

క. రుచిరమణిభూషణంబులు, నుచితవిహారప్రకారఁ యోగ్యాగార
ప్రచయము సుందరగణికా, నిచయము నెప్పించువాఁడ నీకుం దరుణి. 123

క. నాకులకాంతల నెల్ల ను, నీకుం బని నేయఁ బనిచి నెయ్యంబున నే
నీకునుసన్నన మెలఁగెద, నేకార్యం బైన నడపు నమీవ తగంగన్. 124

ప. అనుచు సింహబలుండు దనయంతరంగంబున నంత కంత కగ్గలించుతమకంబునఁ
దన్నుఁ దా నెఱుంగక పయిం బడి పట్టికొనిన. 125

క. తనుఁ గాచి వెనుక వచ్చిన, దనుజమహాబలము తనదుఁతను వొందిన నా
తనిచేయి డుల్చి రభసం, బునఁ దన్నుందిరము ద్రుపదఁపుత్రిక వెడలెన్. 126

ప. ఇట్లు ద్రోచి పోయినం గీచకుండు వెనువెంటం దగిలిన నమ్మగువయు మరలి చూచి
భయభ్రాంత యై యెవ్వలనికిం బోదునో యని తలంచి దైవయోగంబున విరా
టుండు బయలికొలు వునికిం జేసి తత్సభాభాగంబుదెనకు వెసం బాటినం గా
మాయ త్తచిత్తుండును గర్వోన్మత్తుండును గావున జనసమూహంబు సరకు నేయక
రహస్యప్రకారవిభేదనవిచారంబు దక్కి. 127

అనన = తామరపంటి ముఖము గలదానా! కుదురు = ప్రాపు. సైరంద్రీ! నాసంపద కంతయు నిన్నే
యధికారిణిగా కావించెద నని తా.

123. రుచిరమణిభూషణంబులు = ప్రకాశించుచున్న రత్నాలసాములును. ఉచిత...ప్రచయ
ము = ఉచిత = తగిన, విహార = క్రీడలయొక్క, ప్రకార = విధములకు, యోగ్య = తగిన, అగార =
ఇండ్లయొక్క, ప్రచయము = సమాహమును. సుందరగణికానిచయము = చక్కనివేశ్యల
యొక్క సమాహమును. తరుణి! సైరంద్రీసంబోధనము. నీ కుత్తమము లయిన భూషణంబులను
గృహంబులను చక్కనివేశ్యలను నొసంగెద నని తా.

124. నాకులకాంతల = నాభార్యలను. నెయ్యంబున = ప్రీతితో. నాభార్యలందఱు నీకుఁ బని
చేయునట్లుచేసి నీవు చెప్పినట్లు నేను నడచుకొనియెదను నీవే యన్నికార్యములను జరగింపు మని తా.

125. అంతరంగంబున = మనస్సునందు. అగ్గలించు తమకంబున = అతిశయించునట్టి మో
హముచేత.

126. దనుజమహాబలము = రాక్షసునియొక్క గొప్పబలము. తనదుతనువు = ద్రౌపదిశరీర
మును. ఒందిన = ప్రవేశించుటచేత. డుల్చి = విడిలించి. రభసంబున = వేగమున. తత్ మంది
రము = వానియింటినుండి. తన్ను రక్షించుచున్న రాక్షసునిబలము తనదేహమునందుఁ బ్రవేశించుటచే
ద్రౌపది కీచకునిచేయి విడిలించి శీఘ్రముగాఁ గీచకుని యిల్లు విడిచిపోయె నని తా.

127. భయభ్రాంతవి = భయముచేఁ దిరుగుడు పడుచున్నదై. ఎవ్వలనికి = ఏదిక్కునకు. కామ
ఆయత్త చిత్తుండు = మనఃకున కధీనమయిన మనస్సుగలవాఁడును. రహస్యప్రకారవిభేదన విచా
రంబు = రహస్యవిధముయొక్క బయలుపడుటవలనిచింతను. తక్కి = విడిచి. పాతాం = రహస్య
ప్రకాశవిభేదవిచారంబు = గుట్టు బయలు అను భేదముయొక్క యాలోచనమును అని యర్థము.

— (కీచకుడు ద్రాపదిం బట్టుకొనుటకు వెంటఁ దగులుట.) —

సీ. సమదవారణము జంఁగమలత వెనుకొని, సరభసంబునఁ బట్టఁ ♦ జనువిధమునఁ
గ్రూరదానవుఁడు భూఁచారినిర్జరకాంతఁ, బొదువ రయమ్మునఁ ♦ బోవుభంగి
ఘోరగృధ్రము సుకుఁమారనాగాంగనఁ, బటుగతి నొడియంగఁ ♦ బాటుకరణిఁ
బ్రబలవిడాలంబు ♦ బాలశారికమీఁద, నడరి సత్వరముగ ♦ నరుగుమాడ్కి
సింహబలుఁ డత్యుదగ్రతఁ ♦ జిగురుఁబోడి, పజ్జఁ గడువడిఁ దగిలి కోఁపంబు గదుర
నొడిచితలపట్టితిగిచిమఁపూగ్రవృత్తిఁ, గొంతుకొనఁచుకయులేకఁకూలఁదాఁచె.

వ. అట్టియెడఁ బాంచాలీరక్షకుం డైనరాక్షసుం డతని డొల్ల వ్రేసెన. 129

క. కీచకుడు వ్రేటువడి తన, నీచపుదెస యెరు లెఱుంగ ♦ నేరక యుండఁ

లేచి వెను చనక విస్తయ, గోచరుడై యసురకతనఁ ♦ గుంతితుఁ డగుచుక.

వ. ఒడుపు దప్పినమహానాగంబునుంబోలె నిట్టూర్పు నిగుడ నిట్టలం బగుకోపంబు
పెల్లున మల్లడిగొను చుండె నయ్యవనరంబున. 131

128. సమదవారణము = మదము గల యేనుఁగు. జంఁగమలత = తిరుగుచున్న తీగను. సర
భసంబున = వేగముతోఁ గూడినట్లుగా. మదపుఁటేనుఁగు నడచుచున్న తీగను బట్టఁబోవుచున్న
దో యనునట్లును అని తా. గ్రూరదానవుఁడు = కఠినుఁ డయిన రాక్షసుఁడు. భూచారినిర్జరకాంతఁ =
భూమియందుఁ దిరుగుచున్న దేవతాస్త్రీని. పొదువ = పట్టుటకు. రయమ్మున = వేగముతో. రాక్ష
సుఁడు భూలోకమునకు వచ్చిన దేవకన్యకను బట్టఁబోవుచున్నాఁడో యనునట్లును అని తా. ఘోర
గృధ్రము = భయంకరమయిన గద్ద. సుకుమారనాగాంగన = కోమలదేహము గల యాఁడుపా
మును. పటుగతి = మిక్కిలివేగముచేత. ఒడియంగ = పట్టుటకు. గ్రద్ద యాఁడుపామును బట్టఁ
బోవుచున్నదియో యనునట్లును అని తా. ప్రబలవిడాలంబు = గొప్పబలము గల పిల్లి. బాలశారిక
మీఁద = చిన్నదైన గోరువంకమీఁదికి. అడరి = అతిశయించి. పిల్లి గోరువంకపిల్లమీఁదికి బోవు
చున్నదో యనునట్లును అని తా. అతిఉదగ్రత = మిక్కిలి గర్వముచేత. చిగురుఁబోడిపజ్జ =
ద్రాపదివెనుకను. మహత్ఉగ్రవృత్తి = మిక్కిలి భయంకరమయిన వ్యాపారముచేత. తాఁచె =
తన్నెను. కీచకుడు మిక్కిలి కోపముతో ద్రాపదివెంట నరిగి తలపట్టుకొని తన్ని పడఁద్రోసె నని
తా. అలం. ఉత్పేక్ష.

129. పాంచాలీరక్షకుండు = ద్రాపదిని గాచుచున్నవాఁడు. డొల్ల = పడునట్లు.

130. నీచపుదెస = నీచమయిన యవస్థను. ఒరులు = ఇతరులు. విస్తయగోచరుఁడు వి = ఆశ్చ
ర్యమునకు లోనయినవాఁడై. అసురకతన = రాక్షసునిచేత. మంతితుఁడు = మొక్కపోయినవాఁడు.
కీచకుడు రాక్షసునిచేఁ గొట్టఁబడి తననీతిని ఇతరు లెఱుంగకుండునట్లు వెంటనే లేచి రాక్షసునిభయం
బున ద్రాపది వెంటఁబోవక వెఱుగుపడి యుండె నని తా.

131. ఒడుపు = పట్టు. మహానాగంబునుం బోలె = గొప్పపామువలె. ఇట్టలంబు = అధికము.
పెల్లున = అధికముచేత.

క. తానును నన్నయు నయ్యా, నానమ్మన నుండ్లి పవనతనయుఁ డసహ్యం
బైనమనోవల్లభయవ, మానము నాసింహబలునిమదజృంభణమున్. 132

చ. కనుఁగొని కోపవేగమునఁ * గన్నుల నిప్పులు రాల నంగము
ల్లనరంగ సాంద్రఘర్త సలిలంబులు గ్రమ్మ నితాంతదంతపీ
డనరటదాన్యరంగవికటభ్రుకుటీచటులప్రవృత్తన
ర్తనఘటనాప్రకారభయదస్పర్శాపరిణాహమూర్తియై. 133

సీ. నేలయు నింగియుఁ * దాళముల్ గావించి, యేపున రేగి వాఁయించి యాడఁ
గులపర్వతంబులు * గూల్చి యొంజొంటితోఁ, దాఁకంగ వీకమైఁదన్ని యాడ
నేడుసాగరములు * నిక్కడక్కడఁ బెట్టి, పలుచనిరొంపి మై * నలఁదికొనఁగ
దిక్కులు నాలుగు * నొక్కచోటికిఁ దెచ్చి, పిసికి పిండలి నేసి * పిసిచికొనఁగ
మిగిలి బ్రహ్మాండభాండంబు * పగులవేయ, నప్పల్లించుచుఁ బ్రళయకాలానలమున
గండరించినరూపంబుకరణి భీముఁ, డతిభయంకరాకారత * నతిశయిల్లె. 134

132. అయ్యోస్థానంబునన్ = ఆ స్థలమున. పవనతనయుఁడు = భీముఁడు. అసహ్యంబు = ఓర్వరానిది. మనోవల్లభ = ప్రేమయొక్క. మదజృంభణమున్ = గర్వాతిశయమును. ఆవిరాటుని సభయంచు భీముఁడు ధర్మరాజుతోఁగూడ నున్నవాడై ప్రేమియవమానమును గీచుటనిగర్వమును అని తా.

133. కోపవేగమునన్ = కోపముయొక్క యతిశయముచేత. తనరంగన్ = ఉప్పొంగఁగా. సాంద్రఘర్త సలిలంబులు = దట్ట మయిన చెన్నుటనీరు. నితాంత.....మూర్తియై = నితాంత = మిక్కిలి, దంతపీడన = పండ్లు కొఱుకుటచేత, చటున్ = ద్వనించుచున్న, అర్ధరంగ = ముఖము అను రంగ స్థలమునందు, వికట = భయంకరము లయిన, స్రుకుటీ = బొమముడియొక్క, చటుల = చంచలమయిన, ప్రవృత్త = కలిగిన, నర్తన = ఆటయొక్క, ఘటనా = కలుగుటయొక్క, ప్రకార = విధము చేత, భయద = భయమును గలిగించునట్టి, స్పర్శకా = ప్రకాశముయొక్క, పరిణాహ = అతిశయము గల, మూర్తి ఐ = ఆకారము గలవాడై. పండ్లు గీయును బొమముడిపాటుచే భయంకర మయిన యాకారము గలవాడై యని తా.

134. నింగియున్ = ఆకాశమును. ఏపురన్ = గర్వముచేత. భూమిని ఆకాశమును తాళములుగాఁ జేసి వాయించుటకును అని తా. వీకమైన్ = పరాక్రమముచేత. పర్వతములను బడఁగొట్టి యొకటిమీఁద నొకటి పడునట్లు తన్నుటకును అని తా. రొంపి = బురదను. మైన్ = దేహమునందు. ఏడుసముద్రముల నీరంతయుఁ బాఁజెట్టి దేహమునకు బురదను పూసికొనుటకును అని తా. పిండలి = ముద్ద. దిక్కులెల్లను ఒకచోటికిఁ జేర్చి ముద్ద చేసి పిండుటకును అని తా. బ్రహ్మాండభాండంబు = బ్రహ్మాండము అను కుండను. అప్పల్లించుచున్ = యత్నించుచు. ప్రళయకాల అనలమున గండరించిన రూపంబు కరణిన్ = ప్రళయకాలాగ్నియొక్క యతిశయించిన రూపమువలె. అతిభయంకర ఆకారతన్ = మిక్కిలి భయమును గలిగించునట్టి రూపము గలవాఁ డగుటచేత. బ్రహ్మాండమును బగులఁగొట్టుటకును ఉత్సాహము గలవాడై తీవ్రమైన ప్రళయకాలానలమో యునట్లు భీముఁడు భయంకరుడై యున్నాడని తా.

వ. ఇట్లు పేర్చిన కోపాటోపంబున నవిచారితసమయవర్తనం డయి వృకోదరుండు
కీచకుని గీటడంగింపం జూచి తత్సంబంధబద్ధండును నాజ్ఞాపరిపాలకుండును గా
వున మత్స్యపతియుఁ దనయలుకలోనివాఁడకాఁ దలంచుచు నచ్చేరువ నున్నయు
న్నతవృక్షంబు నిరీక్షించి యానంబు పల్లటిల్ల ధర్మతనయుం గనుంగొనిన
నతం డతనియాకారంబు చూచి నయనంబుల వారించి యిట్లనియె. 135

మ. వలలుం డెక్కడఁ జూచె నొండెడ ననేవృక్షాజముల్ పుట్టవే
ఫలితం బై వరశాఖ లొప్పగ ననల్పప్రీతి సంధించుచుకొ
విలసచ్ఛాయ నుపాశ్రితప్రతికిక్ ధి విశ్రాంతి గావింపఁగాఁ
గలయాభూజము వంటకట్టియలకై ధి ఖండింపఁగా నేటికిక. 136

గీ. అని నిగూఢభాషణముల ధి నయ్యజాత, శత్రుఁ డనిజుకోపరఁసంబుపేర్చి
చెటిచె నయ్యన్నదమ్ములఁచేష్టితములు, దెల్లముగ నప్తు నూచుచు ధి నల్ల లేచి.

135. పేర్చిన = అతిశయించిన. అవిచారితసమయవర్తనండు = ఆలోచింపబడని ప్రతిజ్ఞయొక్క వ్యాపారము గలవాఁడు. వృకోదరుండు = భీముఁడు. తత్సంబంధబద్ధండును = వానితోడిచుట్టటికముచేఁ గట్టబడినవాఁడును. ఆజ్ఞాపరిపాలకుండును = ఆకీచకుని యాజ్ఞను గాపాడువాఁడును. మత్స్యపతియుఁ = విరాటుఁడును. తన ఆలుకలోనివాఁడు అకాఁ = తనకోపమునకు లోఁబడినవాఁడే యని. నిరీక్షించి = చూచి. పల్లటిల్లక = ఎఱ్ఱవాఁఁగా. నయనంబులకా = కన్నులచేత.

136. వలలుండు = భీముఁడు. ఒండుండెక్ = మఱియొకచోట. అనేవృక్షాజముల్ = నేవింపఁదగిన వృక్షములు. ఫలితంబు ని = ఫలములు గలదై. వరశాఖలు = మేలి కొమ్మలు. అనల్పప్రీతి = ఎక్కువ సంతోషమును. సంధించుచుకొ = గలిగించుచు. విలసత్ ఛాయక = ప్రకాశించుచున్న నీడచేత. ఉపాశ్రిత ప్రతికిక్ = ఆశ్రయించినవారి సమూహమునకు. విశ్రాంతి = ఊఁటను. ఈభూజము = ఈ వృక్షమును. వలలుండు ఏ వృక్షమునో చూచినాఁడు. పనికిమాలిన వృక్షములు మఱియొకచోటఁ గలవు. ఫలములు గలదై పెద్దకొమ్మలతోఁ గూడి వికాలమయిన నీడచేత వాశ్రితులకు శ్రమపరిహారము నేయునట్టి యీవృక్షమును ఎంటకట్టెలకై నఱకుట యుచితము కా దని తా. ఒండెడ ననేవృక్షాజముల్ అనుచుచే కీచకుని మఱియొకచోఁ కిక్షింపవచ్చుననియు, ఫలితంబై మొదలు కడవఱకు గలగ్రంథముచే విరాటరాజు బంధువర్గము గలవాఁడై కోరినవారికి ఆయాఫలంబులొసఁగి సంతోషము గలిగించుచు ఆశ్రితులగు తమకు సంతృప్తుఁడై యున్నవాఁడు గావున వానిని ఈ కీచకునికై సంహరించుట యుచితము కా దనియు, వంటకట్టియలకై యనుశబ్దముచేఁ గీచకుని నూచించుటచేత వంటకట్టియ లెట్లు దహింపఁదగినవో యట్లు కీచకుఁడు వస్తుక డనియు ధ్వని.

137. నిగూఢభాషణములకా = రహస్యపు మాటలచేత. అయ్యజాతశత్రుఁడు = అధర్మరాజు. అనిజు కోపరసంబుపేర్చి = భీమునియొక్క కోపాతిశయమును. చేష్టితములు = వ్యాపారములును. ఇట్లు గూఢవాక్యములచేత ధర్మరాజు భీమునికోపమును శమింపఁజేసెను. ఇట్లు ధర్మరాజు భీమసేనుల వ్యాపారమును జూచి ద్రావడి లేచి యని తా.

సీ. ఎలదీగఁ గప్పినఁలలితపరాగంబు, క్రిమి మేన మేదినిఁ రేణు వొప్పుఁ
జంపకంబున నవఁసారభం బెసఁగెడు, కరణి నాసిక వేడిఁగాడ్పు నిగుడఁ
దోయజదళములఁతుది మంచు దొరఁగెడు, గతిఁ గన్నఁగవ నశ్రఁకణము లురుల
నిందుబింబముమీఁదిఁకందుచందంబునఁ, గురులు నెమ్మొగమున ఁ నెరసి యుండ
నర్వజనవంధ్య నైసపాఁచాలి సింహ, బలుచిచే నివ్వెభంబున ఁ భంగపాటు
దనకు వచ్చిన నెంతయు ఁ దైన్య మొంది, యవ్వెరాటునభఁ జేర ఁ సరిగి నిలిచి.

— (ద్రాపది తనభంగపాటు విరాటునితోఁ జెప్పట.) —

ఉ. పంబినకోపమున్ సమయభంగభయంబును నగ్గలించి యు

ల్లంబు పెనంగొనఁగఁ బతులం దగ సభ్యులఁ జూచుమాడ్కి రూ

క్షం బగుచూడ్కి నాద్రుపదఁకన్యక సూచినభాజనప్రతా

నంబును మత్స్యనాథుఁడు విఁసంగ నెలుంగు చలింప నిట్లనె.

139

133. ఎలదీగఁ = లేతదీగను. కప్పిన లలితపరాగంబుక్రిమి = చుట్టుకొన్న చక్కని పు
ప్పాడివలె. మేన = దేహమునందు. మేదినిరేణువు = నేలమట్టు. ఒప్పు = ప్రకాశింపఁగా. తీగను
పుప్పాడి కప్పినట్లు నేలమట్టు ద్రాపదిని కప్పియున్న దని తా. చంపకంబున = సంపెంగపువ్వు
నందు. నవసారభంబు = క్రొత్తపరిమళము. నాసిక = ముక్కునందు. సంపెంగపువ్వునందు వాసన
గలుగునట్లు ముక్కున వేడినిట్టున్న వెడలె నని తా. దోయజదళములతుడి = తామరచేకు
కొనయందు. అశ్రుకణములు = కన్నీటిబొట్లు. ఉరుల = కాఱఁగా. తామరచేకులనుండి మంచు
కాఱునట్లు కన్నులనుండి కన్నీరు కాఱె నని తా. ఇందుబింబముమీఁది కందుచందంబున =
చంద్రబింబముమీఁద మన్న కళింకమువలె. గురులు = శలవెండ్రుకలు. నెరసి = నిండి. చంద్రబింబ
మునందుఁ గళంక ముండునట్లు ముఖమున ముంగురులు క్రమ్మి యుండె నని తా. నర్వజనవంధ్య = ఎల్ల
జనులచే మ్రొక్కఁదగినది. భంగపాటు = అపమానము. ఇట్లు ఉత్తమరా లగు ద్రాపది కీచకునిచే
నవమానము నొంది దీనురాలై విరాటునిసభయొద్ద నిలిచె నని తా. ద్రాపదిశరము ఎలదీగవంటిదని
యు, నాసిక చంపకమువంటి దనియు, కన్నఁగవ తామరచేకులవంటి దనియు, ముఖము చంద్రబింబము
వంటి దనియు భావము.

139. పంబిన కోపమున్ = అతిశయించిన కోపమును. సమయభంగభయంబును = ప్రతిష్ఠ
యొక్క చెడుటవలని భయమును. అగ్గలించి = అతిశయించి. ఉల్లంబు = మనస్సును. పెనంగొనం
గ = చుట్టుకొనఁగా. పతుల = యధిష్ఠిరభీమసేనుల ననుట. సభ్యుల = సభయందలి పెద్ద
లను. రూక్షంబు = క్రూరము. సభాజనప్రతానంబును = సభయందలి జనుల సమాహమును. మత్స్య
నాథుఁడు = విరాటరాజును. ఎలుంగు = కంఠధ్వని. ఒకవైపు కోపమును మఱియొకవైపు అజ్ఞాత
వాసభయము లేవ్వు నేమో యను భయమును గలదై సభ్యులను జూచినట్లు ధర్మరాజభీమసేనులను చూచి
చుటం జూచి ద్రాపది యందఱును వినునట్లు దుఃఖముతో నిట్లనియె నని తా. పతులను సభ్యులను
జూచినట్లు చూచుటకుఁ గోపమును సమయభంగభయంబును గారణ మగుటచేఁ గావ్యలింగాలంకారము.

సీ. నిఖిలధర్మాధర్మనిపుణంబు లైనను, ధాంతరంగంబులఁ నతిశయిల్లి
 శిష్టసంరక్షణఁ దుష్టనిగ్రహముల, సీతి వాటింపంగఁ నేర్పు గలిగి
 సకలశస్త్రాస్త్రసంఘములఁ బరమాద్భుతంబు సేయుపరిశ్రమంబు దాల్చి
 దుర్దమప్రతిభటమర్దనక్రీడమై, జతురులు నా నెందుఁ నుతికి నెక్కి
 యున్న గంధర్వు లేవురుఁ నన్న నిట్లు, లొకఁడు పలుపంగ నూరకఁ యునికి నూడ
 నచ్చెరువు గాదె యెవ్వరిఁ మాండ్రు లింక, బరిభవంబునఁ బొందకఁ బ్రతుకువారు.

క. ఈనరపతియాస్థానము, లో నొక్కరుఁ డైన ధర్మఁ లోపభయమునం
 బూని తగ వైనవెడపలు, కైనను బలుకంగఁ జాలఁ ఁ డయ్యెను నకటా. 141

ఉ. ఇందఱుఁ జూడఁగా నిచటఁ నిమ్మై నన్నఁ బతివ్రతాగుణా
 స్పందితనర్తనం బరమసాధ్వీ ననిందితశీలఁ గీచకుం
 డెందును నెట్టియంగనలఁ నెవ్వరు జేయనియట్లు సేయఁగాఁ
 గొందఱి కైన నిష్ట కృపఁకుం దఱి గా దటె యేమి సెప్పదుక. 142

140. నిఖిలధర్మ ఆధర్మ నిపుణంబులు = సమస్తములయిన ధర్మములయందును ఆధర్మములయందును పాండిత్యము గలవి. శుద్ధఅంతరంగంబులక = నిర్మలమయిన మనస్సులచేత. శిష్టసంరక్షణ దుష్టనిగ్రహములక = నెద్దలరక్షించుటయందును దుష్టులశిక్షించుటయందును. సకలశస్త్రాస్త్రసంఘములక = ఎల్లశస్త్రములయు ఆస్త్రములయు సమూహములందు. పరమఆద్భుతంబు = ఎక్కువ యాశ్చర్యమును. పరిశ్రమంబు = సామర్థ్యమును. దుర్దమప్రతిభట మర్దన క్రీడమై = అణఁపరాని శత్రుశూరుల చంపుటయను నాటచేత. జతురులు = సమర్థులు. నాక = అనఁగా. నుతికి = స్తోత్రమునకు. పలుపంగక = బాధింపఁగా. ఆంధ్రులు = భార్యలు, ఇట బహువచనము మీఁద బహువచనము. పరిభవంబునక = అవమానమును, ద్వితీయాగ్రమునఁదృశీయ. ధర్మాధర్మముల నెఱింగినవారను, సాధువులఁ బ్రోచి దుష్టుల శిక్షించువారను, శస్త్రాస్త్రవిద్యలయందుఁ బండితులను, శత్రువుల వధించువారను నామగలు గంధర్వులయందుగరును నన్నఁ గీచకుఁ డిట్లు అవమానపలుపఁగాఁ జూచుచు నూరకున్న వారు. ఇంక లొకమునం దితరుల భార్యలు ఇట్లు అవమానముపొందఁగా రక్షించువా రెవ్వరుండురనితా.

141. ఈనరపతి ఆస్థానములక = ఈరాజయొక్క సభయందు. ధర్మలోపభయమునక = ధర్మముచెడుటవలని భయముచేత. తగవు = న్యాయము. వెడపలుకువనను = ఒకమాటనైనను. చాలఁడు ఆయ్యెనుక = సమర్థుఁడు కాఁడయ్యెను. ఈరాజుసభలో నున్నవార డొకఁడైనను ఆధర్మమునకు భయపడి యిది తగ దని యొకమాటయైనను బలుక లే దని తా.

142. పతివ్రతాగుణ అస్పందితనర్తనక = పతివ్రతాధర్మమునుండి చలింపని నడవడి గలదానిని. పరమసాధ్వీ = మిక్కిలి సాధువైనదానిని. అనిందితశీలక = నిందింపఁబడని యాచారము గలదానిని. ఎట్టియంగనలక = ఎట్టిస్త్రీలను. కృపకుక = దయకు. తఱి = సమయము. వీరందఱుఁ జూచుచుండఁగా నిదవతి కెన్నఁడును స్త్రీల కెవ్వరును చేయని యవమానమును గీచకుఁడు పతివ్రత నగు నాకుఁ జేయుచుండుటను జూచియు నెవ్వరికిని గొంచె మైనను దయ కలుగకుండుట యాశ్చర్య మని తా.

ఉ. ఐనను మత్స్యదేశమునఁ యాజ్ఞ కితం డొడయందు గాన నా
కీసరనాథు దూఱఁ దగు ♦ నెయ్యదియేని నధర్మ మెవ్వ రెం
దైన నొనర్చినం బ్రభువు ♦ లారసి దండన మాచరింతు రి
చ్చో ననుఁ దన్నుకీచకునిఁ ♦ జూచియు నూరక యున్ని పాడియే, 143

చ. అనుడు విరాటుఁ డుల్లమున ♦ నక్కటికం బొలయంగ నంగనం
గనుఁగొని కీచకుం గినియఁ ♦ గాఁ దగున త్వము లేమిఁ జేసి సాం
త్వసములు పల్కి రోషభరితస్థితిఁ గంపితమూర్తి యైనయా
తనిమదికందు వాసిన నతండును బోయె నివాసభూమికిఁ. 144

వ. అట్టియవసరంబున. 145

సీ. శుభలక్షణాంగి యీఁసుందరి సైరంద్రి, యగు టెట్లొకో యని ♦ వగచువారు
నిమ్మేని కక్కట ♦ యిట్టిది నేసేనే, మాయదైవం బని ♦ మఱుఁగువారు
నింతకీ డొనరించె ♦ నే రాజు నూడ నీ, దుష్టాత్మకుం డని ♦ దూఱువారు
దేవియుపేక్షయ ♦ చూవె యాయమకు ని, ప్పాటు వచ్చుట యని ♦ పలుకువారు

143. మత్స్యదేశమునఁ అజ్ఞాపక = మత్స్యదేశముయొక్క దొరతనమునకు. ఒడయందు = ప్రభువు. ఈసరనాథుఁ = ఈ రాజును. అయినను మత్స్యదేశమునకు రాజయిన విరాటుఁడు మాత్రమే నాకు దూఱఁ దగినవాఁడు. ఏలయనఁగా దేశమునం చెవ్వలైన నధర్మ వ్యూహించినపుడు రాజు వారిని శిక్షింపవలెను, ఇప్పుడు నన్ను కీచకుఁడు తన్నుటను జూచియు నీచఁడు అతని దండింపక చూచుచుండుట యుక్తము కా దని తా.

144. ఉల్లమునఁ = మనస్సునందు. అక్కటికంచు = దయ. ఒలయంగఁ = కలుగఁగా. అంగనఁ = ప్రాపదిని. కీచకుఁ = కీచకుని గూర్చి. కినియఁగాఁ = కోపించుటకు. తగున త్వము = తగు బలము. లేమిఁజేసి = లేకపోవుటచేత. సాంత్యసములు = ఊటబమాటలను. రోషభరితస్థితిఁ = కోపముచే నిండినవాని యునికిచేత. కంపితమూర్తి = వణచుచున్న దేహము కలవాఁడు. అతని మది కందు = కీచకుని మనస్సునందలి తాపమును. పాసినఁ = పోఁగొట్టఁగా. నివాసభూమికిఁ = ఉనికి వట్టునకు. ప్రాపదిమాటను విని విరాటరాజు ఆమెమీఁద దయ గలవాఁ డయ్యును కీచకుని శిక్షించు నంత బలము లేనివాఁడై కోపించి యున్నయాకీచకుని ఊటడింపఁగా నతిఁడు తనయింటికి పోయె నని తాత్పర్యము.

146. శుభలక్షణాంగి = మంచిలక్షణములు గలదేహము గలది. ఈసుందరి = ఈచక్కని స్త్రీ. వగచువారుఁ = చుగ్గించువారును. ఇమ్మేనికిఁ = ఈశరీరమునకు. మఱుఁగువారుఁ = తపించువారును. ఈదుష్టాత్మకుండు = చెడ్డబుద్ధిగల యాకీచకుఁడు. దేవి ఉపేక్షతమూనె = సుశ్లేష్మయొక్క డొరకుండు టయే చుమా. ఇప్పాటు = ఇట్టికన్యము. పలుకువారుఁ = నిందించువారు. పాఠాః = ప్రంచువారుఁ = సంతాపించువారును, ప్రంచువారుఁ = అర్థము సమానము, ప్రంచు = ఎందుశబ్దము రూపాంతరము కా నోవును, ప్రంచు = దీనిస్వరూపము విచారణీయము. విన్నచుఁబయ = వైవర్ణ్యము. గుఱగుఱాడుచుం

సగుచు సభవార లందఱు ♦ నంత, నంత, నల్లనల్ల న గుజగుజలాడు చుండి
రుల్లముల నిండి భేదంబు ♦ వెల్లివిరిసి, నాఁగ మోముల విన్నెడ ♦ నంబు గదుర.

ఉ. అప్పుడు ధర్మ నూతి హృదయంబు గలంగ లలాటభాగముం
గప్పగ ఘర్జవారి యధిశం బగురోషము నెంది యుండియుం
దప్పగఁ ద్రోచికొంచుఁ దనఁదైర్యము పెంపున నిర్వికాసుఁ డై
యెప్పుడుఁ దాను బల్కునెలుఁ ♦ గేర్పడ ద్రాపదితోడ నిట్లనుకొ. 147

సీ. జననాయకుండు నీ సభవారు నీ దగు, తెఱఁ గెల్ల నెఱిగిరి ♦ తెఱవ యింక
మానక యీపలుఁమాట లాడఁగ నేల, చనుము నీవు సుధేష్ఠ సదనమునకు
నీపరాభవమునఁ ♦ గోపింప నేరరే, గంధర్వులకుఁ దఱి ♦ గాదు గాక
సమయ మెయ్యదియేనిఁ ♦ దమకును నీకును, గలిగినయల్లెనఁ ♦ గలఁగ రిచటఁ
గాన నాథుల దూఱంగఁగాదు వినుము, సతికఁ దానెంత వడియును సభలలోనఁ
దడవుగా నిల్చి యిట్టు లుదగ్రవృత్తి, శంక నెడి ధిక్కరింపంగఁజనునె చెప్పుమ.
వ. అని యిట్లు సెప్పినధర్మ తనయునిపలుకులు విని వెండియు పైరంధ్రీ యచ్చేటు గద
లక నిలిచి యెద్దియేనియుం బలుకం దలంచినం జూచి యతండు మఱియు నిట్లనియె.

డిరి = త్రొక్కటపడుచుండిరి. మిక్కిలి చక్కనిది యగు నీ కాంత గట్టువా లెట్లయ్యె ననియు, దుష్ట
దైవము ఈమె కింతకష్టము గలిగించెననియు, రాజు నెదుటనే యీదుష్టకీచకుఁడు ఇంతటియకార్యము
చేసె ననియు, సుధేష్ఠ యుపేక్షించుటవలననే యీమె కింత కష్టము వచ్చె ననియు సభవారందఱు
మిక్కిలి దుఃఖితులై రక్తస్పృశముగాఁ జెప్పుకొనుచుండి రని తా. అలం. గీతమునం దుత్పేక్ష.

147. ధర్మ నూతి = ధర్మ రాజు. హృదయంబు = మనస్సు. ఘర్జవారి = చెమ్మబనీరు. లలాట
భాగము = నెత్తి ప్రదేశమును. కప్పగకొ. ధైర్యము పెంపునకొ = ధైర్యముయొక్క యతిశయము
చేత. తప్పగఁద్రోచికొంచుకొ = తొలగఁగ ద్రోసికొనుచు. నిర్వికాసుఁడై = మాటుపాటు లేనివాఁడై.
ఎలుగు = కంఠధ్వని. అప్పుడు ధర్మ రాజు కోపము నొందియును ధైర్యముచేత గోపము నడంచుకొని
కొంచెమైనను మాటుపాటు నొందక యెప్పుడును మాట్లాడునట్లే ద్రాపదితో నిట్లనియె నని తా.

148. నీది అగు తెఱగు = నీచైనవిధమును. తెఱవ! ద్రాపది సంబోధనము. సదనమునకు =
ఇంటికి. నీపరాభవమునకొ = నీయొక్క యవమానముచేత. తఱి = సమయము. సమయము = సంకే
తము. కలఁగరు = కోపింపరు. నాథులకొ = మగలను. కాదు = కూడదు. సతికి =
స్త్రీకి. తడవుగాకొ = ఆలస్యముగా. ఉదగ్రవృత్తి = గర్వముతో. శంక = భయము. ధిక్కరి
ంపంగొ = నిందించుటను. పైరంధ్రీ! రాజునకును సభవారికిని నీసమాచారము తెలిసినది, ఇంక మాట
లాడక సుధేష్ఠునిట్టికొ బొమ్మ. గంధర్వుల సమయము కాదని యూరకున్నారు, నీకును వారికిని
సంకేతమున్న పక్షమున అందువలన వారిపుడు కోపింపరు, కౌపున నీవు నీమగలను నిందింపవలదు, ఎ
తకష్టము వచ్చినను పక్షివ్రతకు సభలో నిట్లు నిర్భయముగా మాటలాడుట తగ దని తా.

149. ధర్మ తనయుని పలుకులు = ధర్మ రాజు మాటలను. వెండియుకొ = మరల.

క. పలుపోకలఁ బోవుచు వి, చ్చలవిడి నాట్యంబు నలుపుచాడ్చున నిచటం
గులనతులగఱువచందము, దొలఁగఁగ నిట్లునికి దగునె యోజవదనా. 150

వ. అనిన విని పాంచాలి సాభిప్రాయంబుగా నతని కిట్లనియె. 151

గీ. నాదువల్లభుండు ధన్యుఁ డింత నిక్కంబు, పెద్దవారియట్లు ధిన్నవారుఁ
గానఁ బతులవిధము ధికక యే శైలూషిఁ, గా ననంగ రాదు కంకభట్ట. 152

వ. అట్లగుటంజేసి నాకు నాట్యంబును బరిచితంబ మత్పతి శైలూషుండ కాఁడు
కితవుండునుం గావున జూదరియాలికి గఱువతనం బెక్కడిది యనుచు నచ్చోటు
వాసి తనమనంబున. 153

ఉ. నన్నిట లాదురాత్మనదనంబునకుం జను మన్నజంత కి
బన్నము లన్నియుం దెలిపి పల్కెదఁ గా కని పోయె నార్త నై
కన్నుల బాష్పపూరములు గ్రమ్మఁగ మోమున దైన్య మొందఁగా
నన్నలినాఁకీ తొట్రిలుచు నంగము చూల సుధేష్ఠపాలికిఁ. 154

గీ. చనిన నడమైలనాగయు నంద్రమంబు, దెచ్చికొని తా నెఱుంగని తెఱఁగుదాల్చి

150. పలుపుచాడ్చునఁ = చేయువిధమున. కులసతులగఱువచందము = కులస్థితియొక్క
గొప్పతనమయొక్క విధము. తొలఁగఁగఁ = పోవునట్లు. తోయజవదనా = కమలమువంటి మోము
గలదానా! ద్రావదిగంబోధనము. ఇట్లు యథేచ్ఛముగా నాట్యము చేయునట్లు సభలో నుండుట
కులస్థితికుఁ దగ దని తా.

151. పాంచాలి = ద్రావది. సాభిప్రాయంబుగాఁ = అభిప్రాయముతోఁ గూడినట్లుగా.

152. నాదువల్లభుండు = నామగఁడు. నటుండు = నట్లుపవాఁడు. నిక్కంబు = నిజము. పతుల
విధము అ = మగలయొక్క విధమే. శైలూషిఁ = అటకలైన. కంకభట్ట! ధర్మరాజునంబోధనము.
నామగఁడు నటుండు కావున నేమను నటి నగుచును. పెద్దవారివలెఁ జిన్నవారు నుండుట లోకధర్మ
ముని తా.

153. పరిచితంబు అ = అలవడినదియే. మత్పతి = నామగఁడు. శైలూషుండు అ = నటుండు
మాత్రమే. కితవుండును = జూదరియను. గఱువతనంబు = గొప్పతనము.

154. అదురాత్మనదనంబునకుఁ = అచెడ్డమనస్సు గల కీచకునియంటికి. అన్నజంతకఁ = అని
నట్టి ధూర్తురాలికి. ఈబన్నములు = ఈయవమానములను. పల్కెదఁ = నిందించెదను. అర్తవి =
దుఃఖము గలదై. బాష్పపూరములు = కన్నీటి ప్రవాహములు. అన్నలినాఁకీ = తామరలవంటి
కన్నులు గల యీద్రావది. అంగము = దేహము. తూలకఁ = వణకఁగా. సుధేష్ఠపాలికిఁ. పో
యెక్. అని యన్వయము. నన్ను అకీచకునియంటికిఁ బొమ్మన్న దుష్టురాలగు సుధేష్ఠయొద్దకుఁ బోయి
నాపాటులను దెలిపెద నని కన్నీరు గార్చుచు దీనురాలై వణకుచు సుధేష్ఠ యొద్దకుఁ బోయె నని తా.
పాఠాః—ప్రయ్యిడనే = నిందింపనా? అని యన్వయము. దీని స్వరూపము విచారణీయము.

155. అయ్యెలనాగయుఁ = అసుధేష్ఠయను. సంద్రమంబు = తొట్రిపాటును. తెఱఁగు =
విధమును. శాశ్వమునఁ = కపటముచేత. ఉన్నలించి = దుఃఖించి. ఎఱుగు = కంఠస్వరము. సుధేష్ఠ

శాత్రుమున నున్నులించి పాంచాలితోడ, నెలుగు వేటాకభంగిగానిట్టు లనియె.
 సీ. ధరణీపరాగంబు + వారసి ధూసరితమై, చేడియ నీమేను + చెన్నుదటిగఁ
 జిత్తంబుతలపోతచే వాడు పొదివినఁ, జెలువ నీనెమ్మాము + చిన్నబోయె
 బ్రస్వేదమునఁ దోఁగి + ఫాలంబుతో నంటి, యగ్గలి నీకురు + లొప్పు గుండె
 గన్నీరు వట్టొడ్డి + కారతి యంతయుఁ గొన్న, వెలది సీకనుగవ + విన్ననయ్యె
 నేది కారణమున + నెవ్వ రెచ్చట నీ, కేమి కీ డానర్చి + రెట్టిపాటి
 సాహసీకులొ వారిఁ + జంపుదు నొంపుదు, భంగపటుతునిడుమ + పటుతుఁ జెటుతు.

వ. ఇత్తైఱంగు నాకుం జెప్పు మనిన నీ వెఱింగియు నెఱుంగమి భావించిన నింక నే
 మని పలుకం గలదాన నైనను విను మని సైరంధ్రి యిట్లనియె. 157

మ. నను నీ వప్పుడు సూతమందిరమున + స్వద్యంబుఁ దెచ్చున్నఁ బో
 యిన నాతం డవినీతి నేసినను జే + యీ కేను మత్స్యవసీ
 శునియాస్థానముదిక్కు వే చనిన న + చోప్పఁ దీవ్రకోపంబున
 న్వెనుకం గూడఁగ ముట్టి పట్టికొని త + న్నెం బల్కు లిం కేటికొ, 158

ద్రౌపదిమాచి లేనిదుఃఖమును దెచ్చికొని కపటముచే నేమియు నెఱుంగని దానివలె దగ్గుత్రికతోని
 ట్లనియె నని తా.

156. ధరణీపరాగంబు = నేలదుమ్మును. పారసి = పొంది. ధూసరితమువి = బూడిదరంగు
 గలదై. చేడియ! ద్రౌపదిసంబోధనము. నీమేను = నీదేహము. చెన్నుతటిగఁ = కాంతి లేని
 దయ్యెను. దుమ్ము కప్పుటచేత నీకరీరకాంతి దగ్గియున్న దని తా. చిత్తంబుతలపోతచే =
 మనస్సుయొక్క చింతచేత. వాడు = వాడుట. పొదివినఁ = కలుగుటచే. చెలువ! ద్రౌపది
 సంబోధనము. నీనెమ్మాము = నీచక్కనిముఖము. మనస్సునందుఁ చింత కలుగుటచేత నీముఖము వాడి
 చిన్నపోయిన దని తా. బ్రస్వేదమునఁ = ఎక్కువ చెప్పుటయందు. తోఁగి = తడిసి. ఫాలంబు
 తోఁ = నొసటితో. ఉగ్గలి! ద్రౌపది సంబోధనము. ఒప్పుకుండె = చక్కదనము చెడెను.
 చెఱుటకుఁ దడిసి నీముంగురులు నెత్తి కంటుకొని చక్కదనము లేక యున్న వని తా. వట్టొడ్డి =
 ప్రవహించి. కొన్నఁ = ఆపహరించుట చేత. విన్ననయ్యె = వివర్ణత నొందెను. కన్నీరు కాలుట
 చేత నీ కన్నులు విలాసము లేక యున్న వని తా. ఎట్టిపాటి సాహసీకులు ఒ = ఎంతమాత్రపు తెగు
 వగలవారో, ఏకారణముచేత నెవ్వ రెచ్చట నీకు నేమి యపకారము చేసిరో చెప్పుము వారిం దండ్రి
 చెద నని తా.

157. భావించినఁ = అభినయించినయెడ.

158. సూతమందిరమునఁ = కీచకుని యింటినుండి. అవినీతి = అకార్యమును. చే = పట్టును.
 ఈ = ఇయ్యక. మత్స్యఅవినీతశుని అస్థానము దిక్కు = విరాటరాజయొక్క సభవైపునకు. వే =
 త్వరగా. నన్ను నీవు కీచకునింటినుండి మద్యము తెచ్చునఁగా నేను అచ్చటికిఁ బోయితిని. అతఁడు
 నా కవమానము చేసినందున నేను దప్పించుకొని విరాటరాజుసభయొద్దకుఁ బరుగెత్తునఁగా నతఁడు
 నన్ను వెంబడించి వచ్చి యచటఁ దన్నె నని తా.

వ. అని యేర్పడం బలికిన.

159

ఉ. భేదము దక్కు మీక్షణము + కీచకు దండితుఁ జేసి నీకు నా
 ప్లాద మొనర్తు నే నని భయంబునఁ గేకయరాజపుత్రి య
 త్యాదరవృత్తితో ననునయం బొసరించిన నయ్యసత్యసం
 వాదనిపూన్ని పాండుసుతఁవల్లభ యాలము సేసి యిట్లనున్.

160

క. నీ వింత యలుగ నేటికి, నావంతయుఁ జొరజనమనఁగభేదము నొ

క్కావంత ద్రిక్క కుండఁ గ, లావంతులు మత్పతులు గలరు పగఁ దీర్చున్. 161

క. అనిన సుధేష్ఠయుఁ దత్పరి, జనములు వెఱఁ బొంది యెన్నిసాంతస్వములు సె
 ప్పినఁ దేఱదు మజ్జనభో, జనములకుం జొరదు ద్రుపదఁసంభవ యెల్లున్. 162

వ. అట్టియెడ సుధేష్ఠ సేయునది లేక నివ్వెఱఁ గంది యుండఁ దక్కుటియంగనలును
 గీచకునినిచత్వంబు దలంచి వానిచేటున కొడంబడిరి పరిభవానలసంతప్త
 యైనపాంచాలి నిజశయనస్థానంబునకుం జని తల్పంబుపై మేను వైచి యపాం
 గంబులం దొరఁగుకన్నీరు చెవులకొలంకులు నిండ నెవ్వగలు నివ్వట్టిల్లం దల
 పోయు చుండి.

163

క. ప్రబలుం డారయ నాసిం, హబలుర డాతని జయింప + ననిలతనయుఁ

160. భేదము = దుఃఖమును. తక్కుము = విడువుము. అత్యాదరవృత్తితో = మిక్కిలి
 యాదరము గల వ్యాపారముతో. అనునయంబు = ఊఱడించుటను. అయ్యసత్యసంవాదనిపూన్ని =
 అయ్యసత్యము పలుకు సుధేష్ఠయొక్క పూనికను. పొందుసుతవల్లభ = ద్రౌపది. అలముచేసి = ఉపే
 షించి. కీచకుని శిక్షించెదను. నీవు దుఃఖము విడువు పని సుధేష్ఠ యూఱడింపఁగా ద్రౌపది యామె
 యసత్యము చెప్పుచున్నది యని యామెపలుకును నమృత యిట్లు చెప్పె నని తా.

161. నావంతయున్ = నాదుఃఖమును. పొరజనమనఁగభేదమున్ = పట్టణమునందలి జనుల మనూ
 దుఃఖమును. ఒక్కావంత = కొంచెమైనను. త్రిక్కకుండఁ = విడువకుండ. కలావంతులు = నేర్ప
 తులు. నీవు కోపము పూన వలదు. నాదుఃఖమును పట్టణమునందలి జనులదుఃఖమును దీక్షునట్లు నామె
 గలు పగదీర్చు గల రని తా. పాశాంః—లావంతులు = బలము గలవారు.

162. సాంతస్వములు = ఊఱడించుమాటలను. లేఱు = ప్రసన్నురాలు కాదు. మజ్జనభోజన
 ములకున్ = స్నానమునకును భోజనమునకును. ద్రుపదసంభవ = ద్రౌపది. ద్రౌపదిమాట విని సుధే
 ష్ఠులొనగువారు భయపడి యెంత యూఱడించినను ద్రౌపది కోపము విడిచి స్నానభోజనములకు లేవలే
 దని తాత్పర్యము.

163. నివ్వెఱఁగు = నిశ్చేష్టతను. అంగనలు = స్త్రీలు. పరిభవఅనలసంతప్త = అవమానము అను
 నన్నిచే దపింపఁజేయఁబడినది. తల్పంబుపై = పాన్సుమీద. అపాంగంబులకున్ = కనుకొలుకులనుండి.

164. ప్రబలుండు = ఎక్కువబలము గలవాఁడు. అసింహబలుండు = అకీచకుఁడు. అనిలతనయు

హుబలంబ చూడఁ దగు దై, వబలంబును నాతనికి సవశ్యము గల్గున్. 164

— (బ్రాపది భీమసేనుతోఁ దనభంగపాటు నెప్పి పఠితపించుట.) —

వ. ఇ ట్లూహించి రాత్రినమయం బగుటయు సమస్తజనంబులుఁ గ్రమంబున నిద్రింపం దొడంగినం దానును శయ్యాతలంబు విడిచి మేనిధూలి గడిగి ధౌతపరిధాన పరితయై మహాసగృహంబున నుత్తుం డై నవృకోదరుకడకుం జని. 165

ఉ. నన్నుఁ బరాభవించి నదఃసంబునకుం జని కీచకుండు మున్నున్న తెఱంగు దప్పక నుభోచితశయ్యను నిద్ర సేయ నీ కన్ను మొగుడ్చునూటకుఁ † గారణ మెయ్యది భీమసేన మీ యన్న పరాక్రమంబు వల † దన్న నొకో దయమాలి తక్కటా. 166

ప. అనుచు మందమందసంభాషణంబుల సంబోధించుపాంచాలిపాణిస్పర్శంబున మేలుకని యిది యెవ్వ రనవుడు నే ననునమ్మానినియెలుం గెఱింగి భీమసేనుండు యాజ్ఞ సేని కీచకుదురాచరణంబు నాకుఁ బ్రకటించి వాని నిర్జింప నియోగించు నదియై యరుగుదెంచెం గావలయు నతైఱం గితైఱవ దాన చెప్ప విందు నని తలంచి. 167

గీ. ఇంత ప్రా ద్దేల యిచ్చోటి † కేగుదేరఁ, గారణం బేమి యెవ్వరుఁ † గాన కుండుఁ బాహుబలంబుఁ భీమనిభుజబలమునే. కీచకుఁ డెక్కువబలము గలవాఁడు కావున నాతనిని భీమఁడే పధింపవలయును. భీమనకు దైవబలముకూడ సహాయపడు నని తా.

165. శయ్యాతలంబు = పొన్నప్రదేశమును. మేనిధూలి = దేహముయొక్క దుమ్ము. ధౌత పరిధానపరిత = ఉడికినప్రతిముచేఁ గప్పఁబడినది. మహాసగృహంబునక = వంటయింటియందు. నుత్తుండు = నిద్రించినవాఁడు. వృకోదరుకడకు = భీమనియొద్దకు.

166. పరాభవించి = ఆపమానపఱచి. సదనంబునకు = ఇంటికి. తెఱంగు = విధము; నుభుచితశయ్యను = నుభుమునకుఁ దగినపొన్నుమీఁద. నిద్రచేయక = నిద్రించుచుండఁగా. నీకన్న మొగుడ్చు నూటకుక = నీవు నిద్రపోవునంతటి నిశ్చింతకు. న న్నవమానించి కీచకుఁడు నెమ్మదిగా నిద్ర పోవుచుండఁగా నీ కిట్లు నిద్రపచ్చునట్టి నిశ్చింత యెట్లు కలిగినది? మీయన్నమాట విని నాయందు దయ విడిచితివా యేమి యని తా.

167. మందమందసంభాషణంబులక = మిక్కిలి తిన్ననిమాటలచేత. సంబోధించు పాంచాలి పాణిస్పర్శంబునక = మేలుకొలుపునట్టి బ్రాపదియొక్క చేతితాఁకుకుచేత. అను అమ్మానిని ఎలుంగు = అనునట్టి యాబ్రాపదియొక్క కంఠధ్వనిని. యాజ్ఞసేని = బ్రాపది. దురాచరణంబు = చెడునడకను. ప్రకటించి = తెలిపి. నిర్జింపక = జయించుటకు. నియోగించునదిని = పురికొల్పునదియై. ఇతైఱవ = ఈస్త్రీ.

168. ఇంతప్రాద్దు = ఈవేళయందు. ఏగుదేరక = వచ్చుటకు. అంబుజఅక్షి = క్రమలములవంటి

చ. నట్లుగాఁ జనుదొంచితె ♦ యంబుజాక్షి, యనిన నయ్యంతి యిట్లను ♦ నతనితోడ.

చ. ఎఱిగి యెఱింగి న న్నడుగ ♦ నేమిటి కిన్ఘ డెఱింగి యింతకు
నటచుట గల్గెనే నది విశం బని లే దటుగాక యున్నరూ
పెఱిగియు నేన చెప్ప విన ♦ నిష్ఠము గల్గుట చాల లెస్స య
తైఱఁ గెఱిగించెదన్ వినుము ♦ తెల్లముగా మొదలింటనుండియున్. 108

చ. అధిపుమఱిది సింహబలుఁ ♦ డప్పుకు మ్రొక్కఁగ వచ్చి నన్ను న
త్యధికమనోజరాగమతియై కనుఁగొంచుఁ గడంగి యెన్నియే
విధములఁ బల్కి నాకుఁ దనఁవిన్నను మౌఘఁగఁ జూపి చేరి మా
నధనవిహితనం జెనకినం గడు నేవము పుట్టి యయ్యెడన్. 170

క. విడియం బలుకఁగ వెండియు, నుడుగక కీచకుండు మస్తఃశోన్మాదము ద
న్నడరిన న న్నడుగుటకుం, దొడరినఁ గోపించి వానితో నిట్లంటిన్. 171

శా. దుర్వారోద్యమబాహువిక్రమరసాస్తోకప్రతాపస్ఫుర
ద్గర్వాంధప్రతివీరనిర్మథనవిద్యాపారగుల్ మత్పతు
ర్గిర్వాణాకృతు లేపు రిష్టనిను దోశ్శీలన్ వెపం గిట్టి గం
ధర్వుల్ మానముఁ బ్రాణముం గొనుట తఃక్రవ్యం జెప్పెయిం గీచకా. 172

కన్నులు గలదానా! ద్రౌపది సంబోధనము. ఇంతప్రాప్తు పోయినవయమునందు నీ విచ్చటికి వచ్చు
టకుఁ గారణమేమి? నిన్నెవ్వరు చూడ లేదు కదా యనియడుగఁగా ద్రౌపది యిట్లు చెప్పె నని తా.

169. ఇంతకున్ = ఈలోపల. కర్తృవీన్ = కలిగినయెడ. ఆది = ఆసంగతిని. ఉన్నరూపు =
కలిగినస్థితిని. నీవు చక్కఁగా నెఱిగియుండియు నన్నుఁడగద వేమి? ఇప్పుడే నీవుచూచి యింతలో మఱ
చినయెడ నీవు నే నాసంగతిని చెప్పి ప్రయోజనము లేదు. అట్లు గాక నానోటనే వినవలయు నని
నీయభిప్రాయ మైన మొదటనుండియుఁ జెప్పెదను విను మని తా.

170. అధిపుమఱిది = విరాటరాజుబావమఱిది. సింహబలుండు = కీచకుండు. ఆతిఅధికమనో
జరాగమతివి = మిక్కిలి యెక్కుడయిన మస్తఃశునిచేఁ గలిగినయనురాగము గల మనస్సు గలవాడై.
కడంగి = పూని. విన్నవపు = నేర్పును. మానధనవిహితత్వ = మానము అను ధనముచే విడువఁబడి
నవార డగుటచేత. చెనకినన్ = తాఁకఁగా. ఏవము = రోత. కీచకుండు నుద్దేష్టయొద్దకు వచ్చి
యచ్చట నన్నుఁ జూచి మస్తఃశునకు లోనై నానావిధములుగా నాలోఁ బలికి మానము విడిచి నన్ను
దాఁకఁగా నేను రోసి యని తా.

171. విడియన్ = స్పష్టముగా. ఉడుగక = నిలువక. మస్తఃశున్మాదము = మస్తఃశునికారము.
అడరినన్ = వ్యాపింపఁగా. తొడరినన్ = పూనఁగా. అట్లు స్పష్టముగాఁ జెప్పినను నిలువక నన్ను
భువల నడుగుటకుఁ బ్రారంభింపఁగా నేను గోపముతో నిట్లు చెప్పితి నని తా. పాతాం:—పలుభాష
భాషఁగన్ = పెక్కుమాటలాడఁగా నని యగము.

172. ఈపద్యము 55 ప. పద్యముగా వ్యాఖ్యాత మయ్యెను.

వ. అనిన విని వాడు గొన్నిప్రల్లదంబులు వలికిన నేనునుం దత్కాలోచితవచనర
బులం ద్రోచి పుచ్చినం బోయెఁ బడంపడి పాపాత్మ యైనసుధేష్ఠ దనకు మదిరా
రసంబు దేరం గీచకనివాసంబునకు నన్నుం బనిచినం బోవుట కొడంబడక యెన్ని
సెప్పిన నన్నింటికి నన్ని సెప్పి నిచ్చుంధించినం బెద్ద పెనంగ నొల్లక నామనంబున
న న్నెవ్వరికి నేమి నేయ వచ్చు నని మీలావు నచ్చి సూతునింటికి సురకుం
బోయిన.

173

క. కొన్ని వెడమాట లాడుచు, నన్నాతడు చెట్ట వట్టిసం ద్రోచి వెసం
జన్న వెనుకొనుటయును మీ, యన్నెడ కే నవుడు సంధ్రమోపేతగతి. 174

గీ. పాటుదెంచిన నక్కులపాంసనుండు, కోప మడరంగ వెనుకన ధ కూడ ముట్టె
నట నెటుంగుదు నీవు మీయన్న పెద్ద, తనముఁ జూచితి నే మందు ధ ననిలతనయ.

ఉ. మీసుభటత్వముక బలము ధ మిన్నక పోవంగ దుస్ససేనుఁ డ
ట్లాసభలోన నకబటిచె ధ సంతియ కాక జయద్రథుండు స
త్రాసభరంబు లే కనుచితం బొనరించినఁ జెల్లి పోయె నే
డీసభికుల్ గనుంగొనంగ ధ ని ట్లయితే వగ నాకు వింతయే.

176

173. ప్రల్లదంబులు = దుర్భాషామలను. తత్కాల ఉచితవచనంబులక = ఆసమయమునకుఁ
దగినమాటలచేత. మదిరారసంబు = మద్యమును. పెద్ద = మిక్కిలి. మీలావు = మీబలమును.
నచ్చి = నచ్చి. సూతునింటికి = కీచకునియింటికి. సురకుం = మద్యమునకు.

174. వెడమాటలు = తుచ్చపుటలుఖలు. చెట్ట = చేపిని. సంధ్రము ఉపేతగతి = వేగము
తోఁ గూడిన నడకచేత. తుచ్చవాక్యములు చెప్పి నన్నుఁ బట్టుటకురాఁగా నేను తప్పించుకొని పోవు
నవుడు అతడు వెంబడించుటచే భయపడి మీరుండువోటికి కీఘముగా నని తా.

175. అక్కులపాంసనుండు = కులమును చెడఁగొట్టునట్టి యాకీచకుండు. వెనుక అ = వెంబడి
గానే. అనిలతనయ! భీముని సంబోధనము. పరుగెత్తిరాఁగా నా దుర్మార్గుండు కోపముతో నావెంబడి
వచ్చెను, అటుపిమ్మట జరిగినది నీకుఁ దెలియును, ధర్మరాజుగొప్పతనము తెలియవచ్చె నని తా.

176. మీసుభటత్వముక = మీ సేలిబంటుతనమును. మిన్నక = ఊరక. దుస్ససేనుండు = దుశ్శా
సనుండు. పటిచేత = అవమానించెను. జయద్రథుండు = సైంధవుండు. సంత్రాసభరంబు = భ
యాతికయము. అనుచితంబు = తగవుమాలినపనిని. ఈసభికుల్ = ఈజూదరులు, ధర్మరాజును
విరాటుండును ననుట. “సభికాః ద్యూతకారకాః” అని యమరసింహుండు, సభ్యుండు—సభయందు
సాధువు అని భేదము. వగ = దుఃఖము. పూర్వము దుశ్శాసనుండు సభలో న న్నవమానించెను,
అటుపిమ్మట వనవాసకౌలమునందు సైంధవుండు నన్ను నిర్భయముగాఁ గొనిపోయెను, నేడు జూదమా
డుమన్న విరాటధర్మరాజులు మాచుచుండఁగాఁ గీచకుఁ డిట్లు చేసినాఁడు, మీ బలవరాక్రమములు వ్యర్థ
మయ్యె నని తా.

గీ. అకట యాడుకూయి + నాలకూయిని లాఁతి, వారికైన నరయఁవలయు ననిన
నన్నుఁ గీచకుండు + దన్నంగ నెట్టులు, నూడ నేర్చె ధర్మఁ నూనుఁ డవును. 177

వ. అనిన విని యతం డిట్లనియె. 178

ఉ. కీచకుఁ డట్లు మీఁదు పరికింపక నిన్నుఁ బరాభవింపఁగాఁ
జూచి మహాగ్రకోపవివశుం డగునన్నును జూచి ధైర్యహే
మాచలుఁ డైనధర్మసుతుఁ + డమైయి వారణ సేయ కున్న నే
నీచత వాని మత్స్యవిభునిం బరివారము నుగ్గు చేసినక. 179

వ. ఆసంరంభంబున నమయభంగంబుగా జనంబులు మనల నెఱింగిరేని. 180

క. ముందటిభంగిన కానల, యందు వసింపంగ వలదె + యది నీవును నే
నుం దెచ్చినయాపద గా, నిందింపరె యెల్ల వారు + నీరజవదనా. 181

177. అడుకూయి = అడుదానిమొఱను. అలకూయిని = గోవులకూతను. లాఁతివారికిఁ
బనక = ఇతరుల కైనను. ఆరయవలయు = విచారింపవలయును. అడువారి మొఱయు గోవుల
మొఱయు వినవచ్చినయెడ నతఁడైనను విచారించి రక్షింపవలసి యుండఁగాఁ గీచకుండునన్నుఁ దన్ను
ముండఁగా ధర్మరాజు చూచుచు నూరకుండుట యాశ్చర్య మని తా.

179. మీఁదు = రాజోవుదానిని. పరికింపక = అలోచింపక. పరాభవింపఁగా = ఆవమా
నము సేయఁగా. మహాగ్రకోపవివశుండు = మిక్కిలి భయంకర మయిన కోపముచేఁ బరవశుండు.
ధైర్యహేమాచలుఁడు = ధైర్యమునందు మేరువర్వతమువంటివాఁడు. అమైయి = అవిధమున.
నీచత = తక్కువతనముచేత, అజ్ఞాతవాస భంగ మవు నను తెలివిలేమిచేత ననుట. వానిక = ఆ
కీచకుని. మత్స్యవిభునిక = విరాటుని. పరివారముకే = పరిజనమును. కీచకుండు అట్లు నిర్భయ
ముగా నిన్ను వమానించుటయును అందుకు నేను గోపించుటయును జూచి ధర్మరా జప్పుడు నన్ను వాఱిం
పకున్నయెడ నేను అజ్ఞాతవాసభంగభయము లేక కీచకుండు మొదలగువారిని వధించినపక్షమున నని
తా. పాఠాః:—నీచునివానిక—నీచుండయిన యాకీచకుని అని యర్థము. ఈపాఠము పూర్వపాఠ
మునకన్నను మిన్నయయినను పూర్వపాఠము పెక్కుప్రతులయందుఁ గానబడుచున్నది, నీచుని అను
పాఠము కొలఁదిప్రతులయందు మాత్రమే కానబడినను భీమునియందు నీచత నన్వయించి తాత్పర్య
భేదము కల్పించుటకన్నను గీచకునియందు నీచత్వము స్వరససిద్ధ మగుటవలన నీపాఠమే యుక్తముగాఁ
దోచుచున్నది.

180. ఆసంరంభంబునక = అవేగిరపాటునందు.

181. ముందటిభంగిక అ = మునుపటివలెనే. కానలయందుక = అడవులయందు. నీరజవద
నా = కమలమువంటి ముఖముగలదానా! ద్రౌపది సంబోధనము. మరలఁ బూర్వమువలె నరణ్యవాస
మును నజ్ఞాతవాసమును జేయవలయును, అది నీవలనను నావలనను వచ్చిన దని యందఱు మనల నిందిం
తు రని తా.

వ. కావున సత్యవ్రతనిష్ఠుం డగుయధిష్ఠిరుండు పొగ డ్దకుం దగువాఁడు గాని దూఱు
వడ న్న్లుండు గాఁ డని వెండియు ని ట్లనియె. 182

క. పరిభవకరుఁ డగుకీచకుఁ, బరిమార్చుట కిపుడు గడవఁబడియెనె యిమ్మై
దురపిల్ల నేల వ్రేల్చిడిఁ, బారిగొని నీమనముకలఁక ♦ పుత్తు లతాంగీ. 183

వ. మనల నెవ్వరు నెఱుంగకుండునట్టి తెఱంగు దలపోయవలయుఁ గాక పగతుఁజ భం
జించుట యెంతవని యనిన విని యామానిని యి ట్లనియె. 184

క. కుంతికి నంత వెఱవ మీ, కంత వెఱవ దైవమునకు ♦ నంత వెఱవ నే
త్యంతకలుషాత్తు విరటుని, కాంతకు నే వెఱతుఁ బనులు ♦ గావించునెడన్. 185

చ. కింకరుఁ జాల కెంతయును ♦ గీడ్పడి నాపడుపాటు లెల్ల వ
మునఁ గలయంగ నిట్టు లొకఁమూర్ఖునిచేఁ దుదిఁ బోయి కోలుపో
యనె యభిమాన మన్వగపుఁనేడైఱ డెందము గొందలంబుఁ బోం
దిన ధృతి మాలి యేఁ బలికిఁజిం దగ వెల్ల నెఱింగి యుండియున్. 186

182. సత్యవ్రతనిష్ఠుండు = సత్యవ్రతమునం దునికి గలవాఁడు. యధిష్ఠిరుండు = ధర్మరాజు.
అన్లుండు = తగినవాఁడు.

183. పరిభవకరుండు = అవమానము నేయువాఁడు. పరిమార్చుటకున్ = చంపుటకు. కడవఁ
బడియెన్ = దాటిపోయినదా! ఇమ్మైన్ = ఈప్రకారముగా. దురపిల్లన్ = దుఃఖించుట.
వ్రేల్చిడిన్ = శీఘ్రముగా. పారిగొని = చంపి. నీమనము కలఁక = నీ మనస్సుయొక్క కలఁతను.
పుత్తున్ = పోగొట్టెదను. లతాంగీ = తీరగవంటి దేహము గలదానా! నిన్ను పెమానించిన కీచకుని
చంపుటకు ఇప్పు డేమియు మించిపోలేదు. నీ విట్లు దుఃఖింపవలను, శీఘ్రముగా వధించి నీ దుఃఖము
పోగొట్టెద నని తా.

184. తెఱంగు = విధము. పగతురన్ = శత్రువులను, కీచకుని తత్సంబంధుల ననుట, పా
తాం:—పగతునిన్ = శత్రువును, కీచకుని. బహువచనాంతపాఠమే పెక్కుప్రతులయందుఁ గానబడు
చున్నది. భంజించుట = చంపుట. ఆమానిని = ఆద్రాపది.

185. వెఱవన్ = భయపడదు. అత్యంతకలుష అత్త = మిక్కిలి పాపపునున్నగులైనన. విర
టుని కాంతకున్ = సుధేష్టును. నేను పనులు నేయునపుడు పాపాత్మురాలగు సుధేష్టును భయపడినట్లు
మీ కన్నరికిని భయపడినది లే దని తా.

186. కింకరున్ = కోపమునకు. కీడ్పడి = తక్కుచేతనమునొంది. నాపడుపాటులు = నేను
పడుకొన్నములు. ఎమునకో కలయంగన్ = వ్యర్థమైపోవునట్లు. తుదిన్ = కడవట. అభిమానము =
పరుపు. కోలుపోయెను = చెడెనే. అన్వగపున్ = అను దుఃఖముయొక్క యతిశయము
చేత. డెందము = మనస్సు. గొందలంబున్ = కలఁతను. ధృతి = ధైర్యము. మాలి = చెడి.
తగవు = న్యాయమును. నేను ఎంతనీచస్థితి వచ్చినను కోపపడక యొప్పుచున్న కష్టములన్నియు నేటఁ
గఱిసి తుదకు కీచకునివలన నిట్లు మానము చెడవలసివచ్చెనే యను దుఃఖముచేత మనస్సుకలఁగి యట్లు
చెప్పితిని, కాని ధర్మరాజగౌరవము తెలియనిదానఁ గా నని తా.

— (ద్రాపది భీమునితో ధర్మరాజుమహిమ చెప్పట.) —

వ. ఇట్టిద కాని సమస్తజనస్తవనీయుం డగుపాండవాగ్రజు నిక్కంబ నిందించినవానం
గా నని పలికి మఱియును. 187

క. ధర్మతనూభవుసంతత, ధర్మనిరతి మనము బ్రతుకఁ + దలఁచుట యరుదే
నిర్మలుఁ డగునాతనిన, త్కర్మంబునఁ గాదె బ్రతుకు + ధాత్రికి నెల్లఁ. 188

సీ. చనునె వేటొకని కఁజాతశత్రుం డను, పేర దిగ్విజయంబు పెంపు చాల్చు
రాజసూయమహాధ్వారము గోరి చేయంగఁ, దీరునే పెఱధరిత్రీపతులకు
ధర్మైకనిరతుఁ డాతం డొక్కరుఁడ చూపె, యనఁ జన నొరులకు + నలవి యగునె
నిత్యవ్రతంబుగా + సత్యంబు పాలింప, వచ్చునె యొడ్డు లెవ్వరికి నైన
నయ్యధిపతుగాంభీర్యమతనిద్దైర్య, మరయ నొండెడఁ గలుగునె + యతఁడు కీర్తి
పరుఁడునుగుణోత్తరుఁడుమహీసురసమృద్ధి, కరుఁడునిజవంశవరుఁడుపఁకారపరుఁడు.

క. కలిమికి నె ప్పగునిగియు, బలిమికిఁ దొడ నైనయట్టిబలఁగము నై లో

187. సమస్త జనస్తవనీయుండు = ఎల్లజనులచేఁ బొగడఁదగినవాఁడు. పాండవఅగ్రజుఁ =
ధర్మరాజును. నిక్కంబు అ = నిజముగానే.

188. ధర్మతనూభవు సంతతధర్మనిరతిఁ=ధర్మరాజుయొక్క యెడతెగని ధర్మమునందలి యాసక్తి
చేత. నిర్మలుఁడు = పరిశుద్ధుఁడు. సత్కర్మంబునఁ = సత్కార్యముచేత. ధాత్రికిఁ = భూమికి.
ధర్మరాజుయొక్క ధర్మప్రభావముచేత సమస్తలొకంబును రక్షింపఁబడును. కావున మనము దానిచే
బ్రదుకఁదలఁచుట యాశ్చర్యము గా దని తా.

189. ఆజాతశత్రుండు = పుట్టనిశత్రువులు గలవాఁడు. పెంపు = గొప్పతనమును. దిగ్విజయము
చేసి యజాతశత్రు వనుపేరు పొందుటకు ధర్మరాజునకుం దక్క మఱియొవ్వరికిని శక్యము కా దని
తా. రాజసూయమహాధ్వారము = రాజసూయ మను గొప్పయజ్ఞమును. పెఱధరిత్రీపతులకుఁ = ఇత
రరాజులకు. తీరును ఎ = శక్య మగునా! రాజసూయయాగము చేసినవాఁడు ధర్మరాజొక్కఁడే
యని తా. ధర్మ ఏకనిరతుఁడు = ధర్మమునం దొక్కదానియందే యాసక్తుఁడు. ధర్మరాజువలె పరమ
ధార్మికుఁ డనుపేరు పొందుటకు మఱియొవరికిని నలవికా దని తా. పాలింపఁ = పాలించుటకు.
ఒడ్డులు = ఇతరులకు. ధర్మరాజువలె సత్యవ్రతము పాటింపుటకు మఱియొవ్వరికి శక్యము కా దని
తా. పాతాః—వచ్చునే యెందు నెవ్వారికైన. ఒండుపడఁ = మఱియొకనియందు. కీర్తిపరుఁడు=
కీర్తిప్రధానముగాఁ గలవాఁడు. సుగుణుఁడై తరుఁడు= మేలిగుణములచే శ్రేష్ఠుఁడు. పాతాః—కరు
ణోత్తరుఁడు=దయచే శ్రేష్ఠుఁడు. మహీసురసమృద్ధి కరుఁడు = బ్రాహ్మణులకు సంపదను చేయువాఁడు.
నిజవంశవరుఁడు = తనవంశమునందు శ్రేష్ఠుఁడు.

190. కలిమికిఁ = సంపదకు. ఒప్పు = తగినది. ఈగియుఁ = దానమును. బలిమికిఁ = బల
మునకు. తొడవు = ఆలంకారము. బలఁగముఁ = పరిజనమును. వి=కలవాఁడై. లోకులచి త్తములకుఁ =
జనులమనస్సులకు. వ్రేఁగు = భారము. ఆగుకొలఁదిఁ = ఆయనపరిమితిచేత. మనఁ = వర్తించుటకు. సంప

కులచిత్తములకు వ్రేఁగగు, కొలఁది మన న్గొంతిపెద్దకొడుకున కమరున్. 190

సీ. ఎవ్వనివాకిట + నిభమదపంకంబు, రాజభూషణరజోరాజి నడఁగు
నెవ్వనిచారిత్ర + మెల్లలోకములకు, నొజ్జ యై వినయంబునొఱపుఁ గఱపు
నెవ్వనికడకంట + నివ్వటిల్లెడుచూడ్కి, మానితనంపద + లీనుచుండు
నెవ్వనిగుణలత + లేడువారాసుల, కడపటికొండపైఁ + గలయఁ బ్రాఁకు
నతఁడు భూరిప్రతాపమహాప్రదీప, దూరవిఘటితగర్వాంధకారవైరి
వీరకోటిరమణిఘృణివేష్టితాంఘ్రి, తలుఁడు కేవలమర్త్యుడె + ధర్మనుతుఁడు.

ఉ. అట్టిమహాత్ముఁ డొక్కనికి + నాశ్రితుఁడై వెడకూడుఁ జీరయుం
బెట్టఁగ నిల్చి వాని మదిప్రీతికి నీ డగువృత్తిఁ బేరునుం
బుట్టును మాలి యివ్వ డిటు + బ్రుంగుడువాటునఁ బొందఁ జూచి నా
కెట్లు మనంబు వట్టు ధృతి + యెమ్మెయిఁ దూలక నిల్చుఁ జెప్పమా. 192

దకుఁ దగినట్లు దానము చేయుచుఁ బరాక్రమమునకుఁ దగినట్లు పరిజనము గలిగి లోకు లాశ్చర్యపడు నట్లు వర్తించుట ధర్మరాజున కొక్కనికే తగు నని తా. పాఠా :—కొలఁదిమనము = పరిమితి గల మనస్సు అని యర్థము, ఇతరుల కెవ్వరికిని లేనట్టి గొప్పమనస్సు అని భావము.

191. ఇభమదపంకంబు = ఏనుగుమదజలముయొక్క బురద, రాజభూషణరజోరాజి = తాజలసాములయొక్క చూర్ణములసమూహముచేత. ధర్మరాజువాకిట మదపులేనుగు లుండు ననియు, వాని మదజలముచేఁ గలిగిన బురద ధర్మరాజుదర్శనార్థము కాచియుండు రాజలయాభరణములయొర యికచే రాలిన చూర్ణముచే నడఁగు ననియు తా. అలం. ఉదాత్తము. చారిత్రము = నడవడి. ఒజ్జవి = గురువై. వినయంబుఁజఱపుక = శిక్షయొక్కయతిశయమును. కఱపుక = నేర్పును. ధర్మరాజు నడవడిని చూచి లోకు లందఱును ధర్మమును నేర్చుకొనవలయు నని తా. నివ్వటిల్లెడుచూడ్కి = ప్రసరించు నట్టిచూపు. మానితనంపదలు = గొప్పసంపదలను. ధర్మరాజుకటాక్షము ప్రసరించుమాత్రముచేతనే యాచక్షులు ధనికు లగుదు రని తా. గుణలతలు = గుణము లను తీఁగలు. వారాసుల = సముద్రముల యొక్క. ధర్మరాజుకీర్తి సప్తసముద్రములు దాటి వ్యాపించియుండు నని తా. భూరి...తలుఁడు = భూరి = ఎక్కువైన, ప్రతాప = పరాక్రమము అను, మహాప్రదీప = గొప్పదీపముచేత, దూర = దూరము గా, విఘటిత = పాఱఁదొలఁబడిన, గర్వాంధకార = గర్వము అను చీకటిగల, వైరివీర = శత్రు కూరులయొక్క, కోటిర = కిరీటములయందలి, మణి = రత్నాలయొక్క, ఘృణి = కాంతులచేత, వేష్టిత = చుట్టఁబడిన, ఆంఘ్రితలుఁడు = అడుగులప్రదేశములు గలవాఁడు. ధర్మరాజు తనపరాక్ర మముచే జయింపఁబడిన శత్రుకూరులచే నమస్కరింపఁబడినవాఁ డని తా. కేవలమర్త్యుడను = ఘామాన్యమనుష్యుడా ?

192. మహాత్ముఁడు = గొప్పప్రభావము గలవాఁడు. వెడ = తుచ్చమైన. వాని మదిప్రీతికి = వానియొక్క మనస్సంతోషమునకు. ఈడు = తగినది. ఆగువృత్తి = అయిన యునికిచేత. పేరునుం బుట్టును మాలి = నామగోత్రములను విడిచి. బ్రుంగుడువాటున = పులుంగుపడుటను. పట్టుక = నిలుచును.

ఉ. నీవలమూఁపులావు మును ♦ నేల వహించిన నాగకూర్గో

త్రావనిభృద్దిశాకరుల ♦ కారయ నూటటపట్టు గాదె సం

భావన భూజనంబులకుఁ ♦ బండువు గాదె మహాహ్రగకోపశే

ఖావిభవంబు వైరులకుఁ ♦ గాలముచేపువ గాదె పాపని.

193

గీ. బకహిడింబకిమ్మిరుల ♦ బాహుబలము, నాజరాసంధునుగ్రద ♦ ర్వాతిశయము

లోకభీకరములు విజయకరములు, నైన నీకరములకు లో ♦ నయ్యె గాదె. 194

గీ. అట్టి నీవు వంటకట్టియలకు లావు, నూపుచుండ నెపుడు ♦ జూచి చూచి

వగతు నదియుఁ గాక ♦ తగ వేది యమ్మత్స్య, మేది నీశ్వరుఁడు వినోదములకు.

మ. మహిషవ్యాఘ్రగజాదిన త్వచయముఁ ♦ మల్లవ్రజంబుం గృపా

రహితం డై యెదు రొడ్డుచుఁ వరుసఁ బోరం బూచు ని న్నైపుడుఁ

ధృతి = ధైర్యము. ఎత్తెయి = విప్రకారము. తూలక = చలింపక. అట్టి ధర్మరాజు ఒక సాధారణరాజు నన్నవస్త్రములకై యాశ్రయించి వానిమనస్సున కెక్కునట్లు చరించుచుఁ దన శుభగోత్రములను విడిచి మఱుఁగుపడియుండుటచే నాకు మిక్కిలి దుఃఖముగా నున్న దని తా.

193. పాపని! భీముని సంబోధనము. నీవలమూఁపులావు = నీకుడిభుజముయొక్క బలము. మును = పూర్వము. నేల = భూమిని. వహించిన నాగకూర్గోత్రావనిభృత్ దిశాకరులకుఁ = మోచిన యాదిశేషునకును తాఁచేటికిని కులపర్వతములకును దిగ్గజములకును. ఆరయఁ = ఆలోచింపఁగాఁ డాటటపట్టు కాదె = విశ్రాంతిస్థానము కదా. సంభావన = గౌరవించుట. భూజనంబులకుఁ = భూమి యందలి జనులకు. పండువు = ఉత్సవము. మహాత్మ్యగ్రకోపశేఖావిభవంబు = మిక్కిలి భయంకరమయిన కోపముయొక్క విధముయొక్క యతిశయము. వైరులకుఁ = శత్రువులకు. కాలముచేపువ = మరగానమయము. భీమసేనా! నీభుజబలముచేత భూమిని మోయునట్టి యాదిశేషుఁడు మొదలగువారల అలసటఁ దీర్చుకొందు రనియు, నీకు ఆనుగ్రహము కలిగినచో లోకమంతయు సంతోషించు ననియు, నీకుఁ గోపము గలిగినయెడ శత్రువులు మృతినొందుదు రనియుఁ దా.

194. అజరాసంధుఁడగుదర్పాతిశయముఁ = ప్రసేదించు డగు జరాసంధునియొక్క భయంకరమయిన గర్వముయొక్క యతిశయమును. లోకభీకరములుఁ = లోకమునకు భయము గలిగించు నవియును. విజయఆకరములుఁ = గెలుపునకుఁ జోలైనవియును. నీకరములకుఁ = నీచేతులకు. లోనఁ = లోకవన. నీవు బలవంతు లగు బహుఁడు మొదలగువారిని వధించినవాడవని తా.

195. లావు = బలమును. వగతుఁ = దుఃఖింతును. తగవు ఏది = యుక్తత చెడి. విమోదమునకుఁ = వేడుకకు. అట్టి నీవు వంటకట్టియలను విఱుచుటను జూచి మిక్కిలి దుఃఖించుచుందును, అంతయు గాక యావిరాటుండు వినేకము లేక వినోదములకై యని తా.

196. మహిషవ్యాఘ్రగజ ఆదిన త్వచయముఁ = దున్నలు పులులు ఏనుఁగులు మొదలగు గల జంతువుల సమూహమును. మల్లవ్రజంబుఁ = జెట్లయొక్క సమూహమును. కృపారహితుండు ఐ = దయచే విడువఁబడినవాడై. ఎదురుపడ్డుచుఁ = మాటొడ్డుచు. శతునఁ = క్రుశు

మహానీయం బగునీశరీరము జగన్మాన్యంబు నీచక్రియా

విహితం బై నకుజీవనంబు విధి గావించెం గటా దీనికిన్, 196

వ. అని మఱియు నిట్లనియె వివేకహీనుం డగువిరాటుండు నిన్నుం బోరించునప్పుడు నిజాంతఃపురకాంతలకు వినోదంబు నేయ వారల రావించిన నేనును సుధేష్ణతో నరుగుదెంచి చూచుచుండుదు నయ్యవసరంబున, 197

క. భరమున నీపోరెడు నెడఁ, బరమవిషాదంబు నీపు ధ బలిమి మెఱసి యు.

ధ్వరవృత్తి జయము గొనినం, బరితోషముఁ బొందు నన్ను ధ భావించి మదిన్.

వ. ఊహించి సుధేష్ణయుఁ దత్పరిజనంబులుం దమలోన. 199

క. వలలునిదెస మాలినిచూ, డ్కులతెఱఁ గెదపొందుఁ దెలిపెఁడుం గంటిరె వీ

రలు వచ్చిననమయంబును, దలఁపఁగ నొక్కటియ యివ్విధం బెట్లొక్కొ. 200

ముగా. పోరన్ = పోరుచుండఁగా. ఎపుడున్. నిన్నున్. చూచున్ అని యన్వయము. మహానీయంబు = పూజింపఁదగినది. జగత్ మాన్యంబు = లోకులచేఁ గొనియాడఁ దగినది. నీచక్రియావిహితంబు = నీచకార్యములచే విధింపఁబడినది. ఐన కుజీవనంబు = అయినట్టి కుత్సితజీవనమును. విధి = దైవము. దీనికిన్ = ఈశరీరమునకు. కటా = అయ్యో. దున్నపోతులు మొదలగు జంతువులతోను మల్లలతోను పోరించుచు దయ లేనివాడై నిన్నుఁ జూచుచుండును. నీశరీరము లోకులు కొనియాడఁ దగినది. అట్టి యాశరీరమునకు దైవము నీచకార్యము చేయునట్టి జీవనము కలిగించెను గదా యని దుఃఖించుచుండు నని తా.

197. వివేకహీనుండు = తెలివిమాలినవాఁడు.

198. భరమున్ = కష్టముతో. నీపోరెడు ఎడఁ = నీపు పోరునప్పుడు. పరమవిషాదంబున్ = ఎక్కుడు దుఃఖమును. బలిమి = పరాక్రమము. మెఱసి = ప్రకాశించి. ఉద్ధరవృత్తిన్ = అధిక మగు వ్యాపారముచేత. పరితోషమున్ = సంతోషమును. మదిన్ = మనస్సునందు. భావించి = తెలిసి. నీపు కష్టపడి పోరునపుడు దుఃఖమును నీకు జయము గలిగినపుడు సంతోషమును పొందునట్టి నన్నుఁ జూచి మనస్సునందు అని తా.

199. తత్పరిజనంబులున్ = ఆ సుధేష్ణపరివారములును.

200. వలలునిదెసన్ = వలలునియందు. మాలిని చూడుకులతెఱఁగు = మాలినియొక్క చూపులవిధము. ఎదపొందున్ = మనస్సేహమును. వీరలు-వలలుండును మాలినియును. వలలుని మాలిని చూచువిధము చూడఁగా వీరల కిద్దఱును మనస్సులో నమరాగ మున్నట్లు తోఁచుచున్నది. వీరిద్దఱును నిచటికి ఏకకాలముననే వచ్చినవారు, దీని వాస్తవ మేమో తెలియవలయు నని తా. ఇందుఁ బ్రథమాశ్వాసమునందు విరాటగుహయుఁ బాండవులందఱునుచేరిపిదప ద్రౌపదిచేరినట్లు చెప్పఁబడినది. సంస్కృతమునందు భీమునియనంతరము ద్రౌపదిచేరినట్లు వర్ణింపఁబడినది. కొవున నీపద్మయనందు వీరలు వచ్చిననమయంబు నొక్కటియ యనుట సంస్కృతగ్రంథమునకుమాత్రమే యనురూప మని తెలియవలయు. “అస్మి వ్రాజకులే చోభా తుల్యకాలనివాసినౌ” అని సంస్కృతము.

వ. అనుచుం గలడు లే దని పెక్కువిధములం దలపోసి గుజగుజలు ప్రాపుచుండుదు రట్టియెడ. 201

గీ. మరగినీమూర్తిపైఁగన్నుఁ మనముఁదగిలి, యుండ నేమితియుండియొక్కమాటు తలఁచికొని వారి దెసమదినిలుపునప్పు, డెఱుంగనగువారునా తెఱఁగెఱుగుటెల్ల.

వ. కావున మదీయపరిభవాతిరేకంబునకు నీ పుద్రేకించిన జనంబులు మనల భేదింతురు నీకుం బోలినభంగి రహస్యభంగంబు గా కుండ నరిభంగంబు నేయు మనివెండియు.

నీ. తొడరినహరు నైన ఁ దోర్బలంబునఁ దన్ను, మిగులంగ నీఁ డనుఁమేటిమాట యమరేంద్రునర్థాసఁనమునకు నైన న, ర్హం డెంతయును నను ఁ రూఢిమాట జమునిల్లు సొచ్చినఁజంతువు నైనను, గాచు నెమ్మెయి నను ఁ రాచమాట తనుఁ గోరి యూర్వశి ఁ దాన వచ్చిన నైన, లోలుండు గాఁ డను ఁ మేలిమాట శౌర్యవైభవప్రాభవఁశౌచములకు, నొరుల కైనఁ కైవార మై ఁ యుల్లసిల్లు నొక్కరుని కివి యెల్లను ఁ నిక్క మట్టె, యెందుఁ గలుగునె యర్జును ఁ నీడువాఁడు.

201. గుజగుజలుపోవుచుండుదురు = సంశయపడుచుండురు.

202. మరగి = ఆశపడి. నీమూర్తిపైఁ = నీదేహముమీఁద. వారిదెసఁ = ఆసుధ్దేష్టమొదలగు వారివైపున. నిన్నురొగముతోఁ జూచుచుఁ గొంతనే పేమితియుండి యంత జ్ఞప్తి తెచ్చుకొని యా సుధ్దేష్ట మొదలగువారిని నేను జూచునప్పుడు వారు నావిధమునే చూచుచుండినట్లు నాకుఁ తెలియ వచ్చె నని తా.

203. మదీయపరిభవ అతిరేకంబునకుఁ = నానైన యవమానముయొక్క యతిశయమునకు. ఉద్రేకించినఁ = విభ్రంభించినయెడ. అరిభంగంబు = శత్రువధమును.

204. తొడరిన హరుఁ విసఁ = ఎదిరించిన శివునిఁగూడ. దోర్బలంబునఁ = చేతులలాపు చేత. మిగులంగఁ ఈడు = మీఱనియ్యఁడు. అను మేటిమాట = అను గొప్పపలుకు. ఆమర ఇంద్రు అర్థాసనమునకుఁ విసఁ = దేవేంద్రుని యధిపతిహాసమున కైనను. ఎంతయును = మిక్కిలి. అర్హుండు = తగినవాఁడు. అనురూఢిమాట = అనునట్టి నిశ్చయ మయిన పలుకు. జము ఇల్లునొచ్చిన జంతువుఁ విసను = యమునియింటికిఁ బోయిన ప్రాణిసైనను. ఎమ్మెయిఁ = ఏవిధ ముచేత నైనను. అనురాచమాట = అనునట్టి మంచిపలుకు. లోలుండు = చపలుఁడు. శౌర్యవైభవ ప్రాభవశౌచములకుఁ = పరాక్రమమునకును వైశ్వర్యమునకును ప్రభుత్వమునకును నాచారమునకును, నాలుగు సీసపాదములకును శౌర్యార్జును నాలిగింటిలోఁ గ్రహస్వయము. ఒరులకుఁ విసఁ = ఇతరుల కైనను. కైవారమై = స్తోత్రమై. ఉల్లసిల్లుఁ = ప్రకాశించును. ఒక్కరునికిఁ = ఒకనికి. నిక్కము = నిజము. అట్టె = ఆశ్చర్యము. అర్జును ఈడువాఁడు = అర్జునునికి సమానుఁడు. హరుని నెదిరించి జయించిన శౌర్యమును, దేవేంద్రుని యర్థాసనంబు నధిష్ఠించిన దైవశ్రవ్యమును, యమలోకము నొందిన జంతువును గాపాడిన ప్రభుత్వమును, తనయంత వలచినచ్చిన యూర్వశికి లోబడక యుండు శౌచ మును, ఇవి యన్నియుఁ గల యర్జునునకు సమానుఁడు ఎవ్వఁడును లేఁ డని తా.

క. ఆపార్థుడు భరతాస్వయ, దీపకుఁ డమరేంద్రసుతుఁడు † తేజోనిధి వి
ద్యాపారగుండు విసుత, వ్యాపారుం డాపడలకు † నగ్గం బయ్యెన్. 205

చ. అరయ నతండు మానధనుఁ † డక్కట రంగమునందు నిల్చి నుం
దరులకు నాట నూపెడువిధం బతిదీనము దానిఁ జూచి యేఁ
బురపురఁ బొక్కుదుం గడుపుఁ † బ్రోచికొనక లఘువృత్తి కిమ్మెయిం
జొర నగువాఁడే దేవపతిఁనూనుఁడు దైవముచేతఁ జూచితే. 206

చ. మగలకు మేటి యైనబలమర్దననందనుఁ బేడిఁ జేయుఁగాఁ
దగునె విధాత నీకు నని † దైవము మాటుదు నోర్వ రానినె
వ్వగ దలకొన్న నెంతయును † వందుదు నిద్ధురవస్థ యెన్నఁచో
తెగు నని సంతతంబును మఁదిం దలపోయుదు నేమి నేయుడుక. 2.7

సీ. తనయొ ప్పెదురఁ గన్నఁ † దగిలి యెవ్వరికైన, మలఁగిక్రమ్ముఁ జూడఁవలయువాఁడు
తనవర్తనము విన్న † మునిజనంబుల కైన, నలవరించికొనంగ † వలయువాఁడు

205. ఆపార్థుఁడు = ఆయర్జునుఁడు. భరత ఆస్వయ దీపకుఁడు = భరతవంశమును వెలిఁ
గించువాఁడు. అమర ఇంద్రసుతుఁడు = ఇంద్రుని కొడుకు. తేజః నిధి = పరాక్రమమునకు గని.
విద్యాపారగుండు = ఎల్లవిద్యల తుద ముట్టినవాఁడు. విసుతవ్యాపారుండు = పొగడఁబడిన నడవడి
కలవాఁడు. అగ్గంబు = అధీనుఁడు. అట్టి యర్జునుఁడుగూడ నాపడలం జిక్కినాఁ డని తా.

206. మానధనుఁడు = మానమే ధనముగాఁ గలవాఁడు. రంగమునందుక = నాట్యశాల
యందు. సుందరులకుఁ = స్త్రీలకు. అతిదీనము = మిక్కిలి నీచము. లఘువృత్తిక = నీచవృత్తికి.
చొరనగువాఁడు = ప్రవేశించువాఁడా? దేవపతినూనుఁడు = దేవేంద్రునికొడుకు. దైవముచేతక =
దైవకార్యమును. అట్టి యర్జునుఁడు కన్నయలకు రంగమునందుండి యాట నేర్పుటను జూచి నేను
మిక్కిలి దుఃఖము పొందుదును. దేవేంద్రునికొడుకువంటివానిని ఇట్టి నీచవృత్తి నవలంబించునట్లు
దైవము చేసె నని తా.

207. మగలకు = మగవారిలో. బలమర్దననందనుక = ఇంద్రుని కుమారుఁ డైన యర్జు
నుని. విధాత = దైవమా! నెవ్వగ = నిందుఁదుఃఖము. వందుకు = పఠితపింతును. ఇద్ధురవస్థ =
ఈకష్టము. పురుషశ్రేష్ఠుఁ డయిన యర్జునుని నపుంసకునిఁగాఁ జేయుట నీకు దగ దని దైవమును నిందిం
తును, దుఃఖము అతిశయించిపప్పుడు మిక్కిలి దుఃఖింతును, ఈకష్ట మెన్నఁడు తీటునో యని యెల్ల
పుడు చింతించుచుండు నని తా.

208. ఒప్పు = చక్కఁదనమును. తగిలి = ఆసక్తికొంది. మలఁగి = మరలి. క్రమ్మ
టక = మఱియొకతడవ. నకులుని చక్కఁదనము చూచినవారు మాటిమాటికి నతనిని చూడఁ గోరు
చుందు రని తా. తనవర్తనముక = తన నడవడిని. అలవరించికొనంగక = అలవాటు పఱచుకొను
టకు. నకులుని నడవడిని చూచి ఋషులూహాడ మంచినడవడి నేర్చుకొందు రని తా. బంటుతనము =
కౌర్యమును. అజిక్ = యుద్ధమునందు. మార్దరకుక = శత్రువులకు. అగ్గింపక = పొగడఁటకు.

తనబంటుతన మాజిఁ ♦ గనిన మాపుర కై నఁ, బలుమాటు నగ్గింప ♦ వలయువాఁడు
తనవితరణకేలి ♦ వినినఁ గల్గుకతరు, పుల కై నఁ దలయూఁప ♦ వలయువాఁడు
నకులుఁ డొరులకు నశ్వశిఁక్షకుఁడు గాఁగ, నగు నె యాతనిదుస్థితిఁ ♦ యనుదిసంబుఁ
గాంచి కన్నీరడంచుచుఁ ♦ గడవరాని, దై వభుటనకు నొత్తుఁ జిత్తంబులోఁ. 208

శా. ఆరూపం బవికార మాభుజబలం ♦ బత్వంతనిగర్వ మా
శూరత్వంబు దయానుసాగరత మాఁశుంభత్క్రియాజ్ఞాన మా
ర్యారంభప్రతికూలవాదరహితం ♦ బాయీగి నన్నానవి
స్తారోదాత్తము మాద్రిపిన్నకొడు కేతన్నాత్మింజే చూడఁ గళ. 209

క. సుకుమారుఁ డతఁడు గోపా, లకవృత్తి వహించి యడవులం గ్రుమ్మరు చు
స్మికి నాక కాదు పగవా, రికి నై నను నకట మన మెరియదే పగలఁ. 210
ఉ. ఏనును మీరుఁ గానలకు ♦ నేగు నెడ న్ననుఁ జేరి యెంతయున్
దీనత దోఁపఁ గుంతి సహాదేవుని నిల్లడ పెట్టి నాకు న

పకులుని శౌర్యమును మంచి శత్రువులుమాడ మెచ్చుకొందు రని తా. వితరణకేలి = దానవిలాసమును. నకులుని దానమును కల్పవృక్షములు కూడఁ బొగడఁ దగు నని తా. ఆశ్వశిక్షకుఁడు = గుఱ్ఱముల శిక్షించువాఁడు. అనుదిసంబు = ప్రతీదిసమును. కడపక = అతిక్రమించుటకు. రాని దైవభుట పకు = రానట్టి దైవముచేతకు. నొత్తుక = దుఃఖింతును. అట్టి నకులుఁడు ఇతరులయొద్ద ఆశ్వశిక్ష సేయుచుఁ గట్టపడునట్లు చేసిన దైవమునుగుఱించి కన్నీరడంచుకొని మిక్కిలి దుఃఖింతు నని తా.

209. ఆవికారము = మాటుపాటులేనిది. అత్వంతనిగర్వము = మిక్కిలి గర్వము లేనిది. దయానుసారగతము = దయయొక్క యనుసరించి యుండుటను పొందినది. ఆశుంభత్క్రియాజ్ఞానము = అయొప్పుచున్న కార్యముయొక్క తెలివి. ఆర్యారంభప్రతికూలవాదరహితంబు = పెద్దలయొక్క ప్రవృత్తికిఁ బ్రతికూలవాదము లేనిది. ఈగి = దానము. సమానవిస్తారఉదాత్తము = గౌరవించుటయొక్క యతిశయించుటచే గొప్పది. ఏతత్ మాత్రుఁడు = ఇంతిమాత్రపువాఁడా? గొప్పవాఁడనుట. గంధీర మయిన రూపమును, గర్వములేని పరాక్రమమును, దయతోఁ గూడిన శౌర్యమును, పూజ్యులతోఁ బ్రతికూలవాదము లేని విద్యయును, సమానపూర్వక మయినదానమును గల సహాదేవుని మహిమ యింత యని చెప్ప నలవిగా దని తా. పాతాం:—దయార సానుగతము = దయారసము ననుసరించినది. వ్రాతప్రతుల పెక్కింటియందుఁ బూర్వసాత మే యున్నను ఈపాత మంతకంటె మిన్నయైనది.

210. సుకుమారుఁడు = కోమలఁడు. గోపాలకవృత్తి = గొల్లవానిపనిని. ఎరియదు = పరితాపము నొందదా? పాతాం:—ఉరియదే—అగ్గము సమానము. సుకుమారుఁ డయిన యీసహాదేవుఁడు అవులమేపుచు నడవులందుఁ దిరుగుట శత్రువులకుఁ గూడ సంతాపము కలిగించు నని తా.

211. కానలకు = అడవులకు. దీనత = దైన్యము. విషమంబు = కష్టము. ఆశ్రులు = కన్నీళ్లు. మనము అడవికిఁ భోవునపుడు గుంతి సహాదేవుని చక్కఁగా రక్షింపు మని నాకొప్పగించి

మ్మా నిను నమ్మి చాల విషముం బగునివ్వనవాస మీతఁడుం
బూనఁగ నియ్యకొంటి నని + బోరన నశ్రులు గ్రమ్ము చుండఁగఁ.

211

వ. మఱియును.

212

చ. కడుఁ బసిబిడ్డ వీఁ డొకటి + కా దవు నా నెఱుంగండు ముంద రే
య్యెడ నొక పా లెఱుంగఁ డెద + యెంతయుఁ గోమల మెప్పు డైన నేఁ
గుడువఁగఁ బిల్లుఁ గాని తనఁకుం గలయాఁకటిప్రా డ్దెఱుంగఁ డీ
కొడు కిటు పోకకు న్న నము + గుండెడు ని న్నని యూఁడిల్లెడుఁ.

213

గీ. ఎప్పు డెయ్యెడ నేమిట + నెట్లు లరయ, వలయు నెమ్మెయి నారయు + మలసి డస్సి
నొచ్చి యైనను నేమట + కిచ్చఁ దలఁచి, తడవి నాచేత దీవన + వడయు మమ్మ.

వ. అని యప్పగించె నేనును వనవాస కాలంబున నానేర్పునిధంబున మీకు నెల్లను
గారా మైనతమ్ముని నమ్మెయిం బరికించికొని వచ్చితి నిపు డజ్ఞాతవాసాయాసితుం
డగునతని నాకు ననుసరింప వెరవు గామిం జేసి చేయునది లేక చింతిల్లు చున్న దాన
నాతెఱంగు వినుచు.

215

సీ. క్రుపదభూవిభుఁడు పుత్రులకంటె నెంతయుఁ, బెంపు నేయుచు గారఁగింపఁ బెరిఁగి
కుంటిమహాదేవి + కోడండ్రలోపల, నగ్గలంబుగఁ గొనియాడఁ బరఁగి

నాతోనిట్లనియె. ఈకష్ట మయినవనవాసమును ఈసహదేవుఁడు చేయుటకు నేను నిన్ను నమ్మి యంగీ
కరించితిని. అని కన్నీరుగార్చుచు నని తా.

213. నాఁ = అనుటకు. ఒకపాటు = ఒకకష్టమును. ఎద = హృదయము. ఇటుపా
కకుఁ = ఇట్లు అరణ్యమునకుఁ బోవుటకు. మనము = మనస్సు. కుండెడుఁ = తపించుచున్నది.
సహదేవుఁడు మిక్కిలి చిన్నవాఁడు, తనకుఁ గావలసిన దిది యని చెప్పుటకుఁ దెలియనివాఁడు, ఇతఁ
డెప్పుడు నేకష్టమును పడినవాఁడు కాఁడు, మిక్కిలి మెత్తనిమనస్సు గలవాఁడు, తన యాకలికూడఁ
దెలియనివాఁడు, ఇతఁ డిట్లు వనమునకుఁ బోవుటకు దుఃఖ మగుచున్నది. అయినను నిన్నుఁ జూచి
నెమ్మది నొందుచున్నా నని తా.

214. ఏమిటఁ = ఏవిషయమునందు. ఆరయుము = విచారించుము. అలసి = విసిగి.
డస్సి = శ్రమపడి. ఇచ్చుఁ = మనస్సునందు. తడవి = రక్షించి. నీ కెంతకష్ట మయిన నుజేతీంపక యే
కాలమునం దేవిషయమున నెట్లు విచారించవలయునో యట్లు విచారించి సహదేవుని రక్షించి నాయాశీ
ర్వాదమును పొందు మని తా.

215. నానేర్పునిధంబునఁ = నేను నేర్పినట్లు. గారాము = ప్రియము. అమ్మెయిఁ = ఆ
విధమున. పరికించికొని = చూచికొని. అజ్ఞాతవాస ఆయాసితుండు = అజ్ఞాతవాసముచేఁ గట్టపెట్టఁ
బడినవాఁడు. వెరవు = యుక్తము.

216. పెంపు = గొప్పతనము. అగ్గలంబుగఁ = అధికముగా. పరఁగి = బిప్పి. నెయ్యం
బు = స్నేహము. తియ్యంబు = ప్రీతి. నెఱుపఁ = నిండింపఁగా. అనిశంబు = ఎల్లప్పుడును.

ప్రాణంబులకు నెల్లఁగఁ బ్రాణంబుగా మీరు, నెయ్యంబు తియ్యంబుఁగఁ నెఱవ నడచి
మదిఁ దల్లిదండ్రులమాటగాఁ గొని జను, లనిశంబు భక్తి సేయంగ నెగడి
రూపగుణవిక్రమంబులఁగఁ రూఢి కెక్కు, నట్టికొడుకులఁ గని భరతాన్వయంబు
నందు నాయిల్ల యిల్లుగాఁగఁ నతిశయిల్లి, తగవుమై బంధపులచేతఁగఁబొగడు వడసి.

మ. వినుతింపం దగు రాజసూయమునఁ బృథ్వీదేవతాకోటి కె
ల్లను సంతృప్తి యొనర్చి వారిదయఁ గఁకాన్యతాత్మనై పుణ్యవ
ర్తన పాండుక్షితిపాలుకోడ లనఁగాఁగఁ రాజన్యమాన్యప్రియాం
గనలం దెల్లఁ బొగడ్త గంటి నతిలోకం బైనమీమన్ననఁ.

217

ఉ. ఏను మనంబు పెంపు నెడిఁగఁ యిప్పుడు నీచతరప్రకారముం
బూని నికృష్ట నై యుదరఁబోషణకై తగ వేది యెంతయుఁ
దీనతఁ బొంది యిమ్మై ను సుధేష్ణపనుల్ గనునన్నఁ జేయుచున్
హీనత నున్మి మికు వగఁగఁ పేమియుఁ జేయద యేమి సేయుదున్.

218

రూపగుణవిక్రమంబులకఁ = చక్కఁదనముచేతను గుణముచేతను బరాక్రమముచేతను. రూఢికిఁ =
ప్రసిద్ధికి. భరతాన్వయంబునందున్ = భరతవంశమునందు. తగవుమైన్ = న్యాయముచేత. నేనుమా
తండ్రి యగుప్రపదరాజుచేత గొడుకులకన్న నెక్కుడుగా లాలింపబడుచుండి నాయత్తగారిచే
గోడండ్రలో నెక్కువగా నెన్నఁబడుచుండి మీచేత మిక్కిలి ప్రేమతో నాదరింపబడుచుండి ప్రజ
లచేత దల్లిదండ్రులవలెఁ జూడఁబడుచుండి యుత్తము లగు గొడుకులను గని భరతవంశమునందు నా
వంటిభాగ్యవతి తే దని పేరుబొంది బంధువులపొగడ్తను గాంచి యని తా.

217. వినుతింపకఁ = పొగడుటకు. పృథ్వీదేవతాకోటికిఁ = బ్రాహ్మణుల సమూహమునకు.
కల్యాణతత్వము వి = మంగళరూపము గలదాననై. పాండుక్షితిపాలుకోడలు = పాండురాజు
కోడలు, చ్రాపది. పుణ్యవర్తన = పవిత్రవర్తనమున యాచారము గలది. రాజన్యమాన్యప్రియలంగన
లందున్ = రాజులయొక్క గౌరవింపఁదగిన కూరిమిభార్యలయందు. అతిలోకంబు = లోకము నతి
క్రమించినది. మీమన్ననఁ = మీయాదరముచేత. పొగడ్త. కంటికి. అని యన్వయము. రాజసూ
యయాగము చేసి బ్రాహ్మణులకు దానమానములచే దృష్టి కావించి వారి దీన పొందినదాననై
పాండురాజుకోడలు చ్రాపది రాజస్త్రీలయందు చల్లను సుత్తము రా అని గౌరవము పొందినదాన నని తా.

218. మనంబు పెంపు = మానము. నీచతరప్రకారమున్ = మిక్కిలి నీచమయిన విధమును.
నికృష్టమవి = నీచురాలనై. ఉదరపోషణకై = పొట్టఁబోసికొనుటకై. తగవు = న్యాయము. ఏదఁ
= చెడి. హీనతఁ = తక్కువతనముచేత. వగవు = దుఃఖమును. చేయుచు = చేయనేచేయుదు. ఇట్టి
నేను ఇప్పుడు మానము విడిచి పొట్టఁబోసికొనుటకై నీచ మగుపరిచారికావృత్తి నవలంబించి దీనురా
లనై సుధేష్ణకుం బనులుసేయుచు నిట్లు హీనముగానున్నను మీరు చూచుచు దుఃఖములేక యున్నారు,
ఏమి చేయుచు నని తా. ప్రథమపాదమునందు “నీచతరప్రచారమున్, నీచతనమ్ము నిమ్ములకఁ” అని
పాఠాంతరములు.

క. పని వంపఁ గాని యొకతకుఁ, బని నేయ నెఱుంగ నన్నుఁ ♦ బనిగొను నెడఁ బాం
డునియగ్రమహిషి. గొంకుచుఁ, బని గఱపెడుచందమునన ♦ పనుచు పెఱుంగవే.

ఉ. ఒల్లరు రాజు దేవులును ♦ నొడ్డులు రాచినచందనంబు మే
నెల్లఁ జెమర్చుగా నలయ ♦ కేను శ్రమంపడి నిల్చి నిల్చి య
ల్లల్ల న మార్దవం బొనరునట్లుగ నెట్టకునేని రాచి విూ
తల్లికి భక్తిఁ బెట్టెడువిధంబునఁ బెట్టుదు బ్రహ్మఁ దిట్టుదుకా. 220

ఉ. నున్నదనంబుగా నలుఁగు ♦ నూతీయుఁ జందన ముల్లు రాచియుం
బన్నుగఁ గ్రొత్త లై నకలఃపంబులు సూర్చియు నానుభేష్టకుం
గన్నులనన్నలం బనులు ♦ నైకొని వారక చేయు చుండుటకా
ము న్నటు లున్న పాణితలముల్ బలుకాయలు గాచెఁ జూచితే. 221

క. అనుచుం దొరఁగెడునశ్రుల, మునిగినమో మతనివక్షమునఁ జేర్చిన న
వ్యనితయవస్థయ తాల్చుచు, సనిలసుతుం డడలె డెంద ♦ మలమటఁ బొందకా.

219. పంపకా = అజ్ఞాపించుటకు. పనిగొను నెడకా = పనులు చేయు నియోగించునప్పుడు. పాండుని
అగ్రమహిషి = పాండురాజు పట్టపుదేవి. గొంకుచుకా = సంకోచించుచు. కఱపెడుచందమునకా =
నేర్పువిధముననే. పనుటలు = అజ్ఞాపించుటను. నే నొకచేతఁ బని చేయుచున్నదాననే గాని
యొకరికిఁ బని చేసినదానను గాను. కుంతయు నాకుఁ బని చెప్పవలెను సంకోచించి నాకుఁ బని నేర్పు
నట్లు చెప్పటను నీజెఱుంగుదు వని తా.

220. ఒడ్డులు = ఇతరులు. రాచినచందనంబు = నూతీనగంధమును. రాజుకా = విరాటుఁడును.
దేవులుకా = రాణులును. ఒల్లరు అని యుష్మయము. మేను = దేహము. అలయకా = విసునక.
అల్లల్లనకా = మెల్లమెల్లగా. మార్దవంబు = మెత్తదనము. ఒనునట్లుగకా = కలుగునట్లుగా. ఎట్టకు
నేనికా = అతిప్రయాసముచేత. రాచి = నూతీ. విరాటుఁడును నతనిభార్యలును నితరులు నూతీన గంధ
మును పూసికొనరు. నేను దేహమంతయు చెడుటపట్టునట్లు మిక్కిలి కష్టముతో నడుమ నిల్చినిల్చి
మెత్తగా గంధము నూతీ మీతల్లి కిచ్చునట్లు వారి కిచ్చి దైవముం దూఱుచు నని తా.

221. పన్నుగకా = చక్కఁగా. కలపంబులు = వాసనలను. వారకా = విడవక. అటులు =
అప్రకారము. మిక్కిలి మృదువుగా ననుట. పాణితలముల్ = అటచేతులు. బలుకాయలు = పెద్దకా
యలు. నున్నా నలుఁగు నూటుట మొదలగు పనుల నెల్లప్పుడు చేయుచుండుటచేత మిక్కిలి మెత్తనివి
యగు నాయటచేతులు ఎట్లు కాయలు కాచియున్నవో చూడు మని తా.

222. తొరఁగెడు అశ్రులకా = కాటునట్టి కన్నీళ్లచేత. అతనివక్షమునకా = అభీముని తొ
మ్మనందు. అవ్యనితవస్థకా = అద్రౌపదియొక్క యవస్థనే. అనిలసుతుండు = భీముఁడు. డెందము =
మనస్సు. అలమటకా = చింతను. పొందకా, అడలకా = ఏడ్చెను. ఇట్లు చెప్పచు కన్నీటిచే దడి
సిన ముఖమును భీముని తొమ్మనం జేర్చుగా నాతఁడు నామెవలెఁ గన్నీరు గార్చుచు మనంబునఁ జింత
నొంది యేడ్చెనని తా.

గీ. అట్టియెడఁ దన్నుఁ దాన యాఁ రాష్ట్రీకోనుచు
నంబుజానన నెమ్మొగఁ మల్లెఁ దుడిచి
యనునయించి తత్కరములు ఁ దనమొగంబుఁ
గదియఁ జేర్చుచు నిట్టూర్పుఁగాడ్చు నిగుడ. 223

వ. చింతాక్రాంతం దై నకౌఁ తేయునకు నయ్యంతి యిట్లనియె. 224

గీ. ఇంద్రులకు నిన్నిభంగుల ఁ నిడుచు గుడున, నలసె భర్తతనూభవుఁ నలసఁజేసి
దాయ బొడ్డినమాయజుఁదంపుటయలఁ బడి కులంబున కాతఁ దిఁపనట చెచ్చె.

ఉ. అక్కట మోసపోయి యడియాసలఁ జానక యన్నదాన ము
న్నొక్కరి నే దురంతదుఃతఁతొక్కటబాధలఁ బెట్టి యున్న నా
కెక్కడినాఁఖశాంతి గడఁ యీదుట యెమ్మెయిఁ గల్గ నేర్పు మీ
ముక్కున నూర్పు గల్గ నొకఁమూర్ఖునిచేఁ బడితే నభాధలిక. 226

క. మీ లేమి నేముచుచు దై, వారంభము గాక శుభము ఁ సశుభంబులు సం
సారులకుం దమతటి నని, వారణఁ బొందంగ మాన్పఁ నచ్చునె వానిక. 227

223. అంబుజానననెమ్మొగము = ద్రౌపదియొక్క చక్కనిముఖము. అల్లెక = మెల్లగా. అనునయించి = ఊహించి. తత్కరములు = ఆమె చేతులను. కదయక = తాదాశ్చర్య. నిగుడక = వ్యాపింపగా. అప్పుడు భీముడు తనకుఁ గలిగిన దుఃఖమును దానే యవంచితాని ద్రౌపదిముఖమును మెల్లగాఁ దుడిచి యామెచేతులను దనముఖంబునం జేర్చి నిట్టూర్పుచు నని తా.

224. చింతాక్రాంతండు = చింతచేఁ జుట్టుబడినవాడు. కౌంతేయనకు = భీమునితో.

225. ఇన్నిభంగులక = ఇన్నిరకములచేత. ఇడుచు = కట్టమును. కడవవలసెక = అశుభ వింపవలసివచ్చెను. భర్తతనూభవులనజేసి = భర్తరాజులన. దాయలు = శత్రువులు. జూదంపు ఉరులక = జూదము ఆను వలయును. ఇప్పొలు = సుకట్టమును. భర్తరాజుచేత మనమందఁ జును నిన్నిరకముల కట్టవడవలసివచ్చెను. శత్రువులు చేసిన కపటప్రజాదమునకు మోసపోయి యాభర్త రాజు ఇట్టిరీతి మనకుఁ చెచ్చె నని తా.

226. మున్ను = పూర్వజన్మమునందు, దురంతదుఃత ఉక్కటబాధలక = కడలేని పాపము గల యెక్కువకట్టములను. పెట్టి = పడిచి. ఉన్నక = ఉండగా. కడ = అంతమును. యీదుట = దాటుట. ఊర్పు = ఊహి, నేను ఎన్నఁటికైనను నీకట్టములు తీయ ననెడి యాసలచేఁ జానక యున్నదానను, తొల్లి నేనెవ్వరికొ నానాకట్టములను గట్టించి గొప్పపాపము చేసియుండఁగా నిప్పుడు నా కెట్లు దుఃఖము పోవును. ఇది యిట్లుండఁగా మీరు బ్రదికియున్నపుడే యొకదుట్టుండు సభా స్థలమునందు నన్ను ఆపమానించె నని తా.

227. దైవతరంభము = దైవముయొక్కప్రదాత్నము. తమతటిక = తమకాలమునందు, శుభ కాలమునందును అశుభకాలమునందును ననుట. అనివారణక = అడ్డు లేక. ఇది దైవసంకల్పమే గాని మీరు చేసినది కాదు, సంసారులకు శుభాశుభములు తమతమసమయములందుఁ బూర్వకచ్ఛానదూష ముగా వచ్చును. వానిని వారంప శక్యము కా దని తా.

ఉ. కావున మీర లభ్యుదయఁగారవ మొందుట యాత్మఁ గోరి యే
నేవిధి నైన నాపదల ♦ కెల్లను నోర్చెద దాని కేమి యీ
కావర మైనకీచకుండు ♦ కామనిపీడితుఁడై యలంతులం
బోవక వేచి పట్టుకొనఁ ♦ బోయినఁ దూలెదఁ గాక యిమ్మెయిన్. 228

గీ. వానిఁ దెగఁజూడ వైతేని ♦ వాయుపుత్ర, నీవు గనుఁగొన నురినైన ♦ నీరనైన
నగ్ని నైన విషంబున ♦ నైన నేను, మేను దొఱఁగుదు నెట్లు నీయూన నుమ్ము.

వ. అనిన వృకోదరుండు చిటుసవ్య సవ్యుచు నిట్లనియె. 230

చ. జలజదళాక్షి కీచకునిఁ ♦ జంపుట కిమ్మెయి ముట్టఁ బల్కఁగా
వలయునె యేను జూడ ననిఁవారణ నిన్నుఁ బరాభవించి వాఁ
డిల మన నింక నాండ్రకును ♦ నెవ్వరు భంగము నీఁగఁ జాలువా
రలఘుమదీయ బాహుబల ♦ మహ్మడ చూపనితప్పు చాలదే. 231

గీ. ఎల్లి యెల్ల విధంబుల ♦ నెందుఁ జొచ్చె, నేని నాధర్మ తనయుండు ♦ దాన నచ్చి
యడ్డపడెనేని నీవ పెంఁపారుకరుణఁ, గాచితేని నాచేఁ బడుఁ ♦ గీచకుండు. 232

228. అభ్యుదయ గౌరవము = శుభముయొక్క యతిశయమును. అత్తైక్ = మనస్సునందు. ఏవిధిక్ ఐనక్ = ఏవిధముచేత నైనను. ఐనకీచకుండు = కలిగిన కీచకుండు. కామనిపీడితుండు ఐ = మన్మథునిచేఁ బీడింపఁబడినవాడై. అలంతులక్ = అల్పములచేత. వేచి = బాధించి. తూలెదక్ = చలించెదను. కాఁబట్టి మీ రెల్లెనను శుభము పొందుటకై నే నెన్నికష్టములనైనను సహించుచున్న దానను, కాని యీయష్టకీచకుండు నన్నిట్లు బాధించుట కోర్వఁజాల కున్నదాన నని తా.

229. వాయుపుత్ర! భీముని సంబోధనము. మేను = దేహమును. తొఱఁగుదుక్ = విడుతును. నీవు అకీచకుని వధింపనియెడ నీయెదుటనే తప్పక ప్రాణములు విడుతు నని తా.

230. వృకోదరుండు = భీముండు.

231. జలజదళఅక్షి = కమలములవంటి కన్నులు గల చ్రౌపదీ! ముట్టక్ = తాఁకునట్లు. అనివారణక్ = అడ్డులేక. పరాభవించి = ఆవమానించి. వాఁడు = అకీచకుండు. ఇలక్ = భూమియందు. మనక్ = బ్రదికినయెడ. ఆండ్రకునుక్ = భార్యలకు. భంగముక్ = ఆవమానమును. ఈగక్ = తొలఁగించుటకు. అలఘు మదీయబాహుబలము = గొప్పదైన నాయొక్క భుజబలమును. కీచకుని చంపుట కిట్లు నీవు తాఁకనాడవలసినది లేదు, నేను జూచుచుండునపుడు వాఁడు నిన్నవమానించుచు మరల భూమియందు బ్రదికియొండెనేని భార్యల నవమానించినవానిని శిక్షించువా రింక నెవ్వరున్నార? అప్పుడే నేను వానిని శిక్షింపకుండుట పెద్ద తప్పుని తా.

232. ఎల్లి = తేవు. అధర్మ తనయుండు = అధర్మరాజు. పెంపుఅరుకరుణక్ = ఆతిశయించినదయచేత. కాచితేపినిక్ = రక్షించినను. తేవు కీచకుఁడెచ్చటికిఁ బోయినను ధర్మరాజు అడ్డపడినను నీవేదయ గలిగి కాపాడుమన్నను నేను తప్పక కీచకుని వధింతు నని తా.

వ. వానిదెసం జిత యావంత వలన దమ్మాటలు విడువు మని యూజశీల్లం బలికి దుర్ల
శల నలందుకునన్వెలంది డెందంబుకుండు వాపం దలంచి యిట్లనియె. 233

సీ. చ్యవనునివాంఛకు ♦ సంయాతిసంజన, యిడుమలఁ గుడువడె ♦ యడవిలోన
రాఘవుతోడ సరణ్యవాసము చేసి, సంతాప మందడె ♦ జనకతనయ
కుంభసంభవునకై ♦ ఘోరదుగ్గముల లో, పాముద్ర యలజడిపాలు గాదె
నలునిపిఱుందఁ గానల కేగి దమయంతి, మనుజులు పడవియొద్దలిక పడదె
వారు సైరణ నేసి దుర్వార మైచ, నిరతిశయదుఃఖభారంబు ♦ నిస్తరించి
సౌఖ్య మొందరె నీవు నాచందమునన, యాపదల కోర్చి సంపద ♦ లనుభవింపు.

వ. దుర్యోధనదుశ్శాసన కర్ణశకుని సైంధవప్రముఖం బగుదుష్టలోకంబు నధోలోకం
బున కనుచునంతకు మదియాంతరంగంబు చింతాభరభుగ్నంబును ననమానపంక
నిమగ్నంబును గోపొద్విగ్నంబును నై వేగిరపడుచున్న యది ధార్తరాష్ట్రులకుం
గాలానసానం బైనయట్లు మనకు సమయకాలానసానం బయ్యె నజ్ఞాతవాసంబు
నకుం జొచ్చి పదునొకొండు నెలలు నని పండ్రెండవనెల వర్తిల్లుచున్నది దీని

233. ఆవంత = కొంచెమైనను. దుర్లశల = కష్టములచేత. ఆలందురు ఆన్వెలంది డెందంబు
కుండు = దుఃఖించునట్టి యాచ్రోపదియొక్క మనస్సునందలి దుఃఖమును. వాపం = పోరాట్టుటకు.

234. వాంఛకు = కోరికకు. సంయాతికన్యక = సంయాతికాత్ముడు, సుకన్య యనుట.
ఇడుమల = కష్టములను. సంయాతికాత్ముడు సుకన్య చ్యవనునికిఁ బరిచర్య చేయుచు నడవిలోఁ గష్ట
పడుచుండె నని తా. రాఘవుతోడ = రామునితో. జనకతనయ = సీత. సీతాదేవి రామునితోఁ
గూడ సరణ్యవాసము చేసి కష్టపడె నని తా. కుంభసంభవునకై = అగస్త్యునికై. ఘోరదుగ్గముల =
భయంకరము లయిన చోరరాని ప్రదేశములయందు. ఆలజడిపాలు = కష్టములపాలు. లోపాముద్ర
యగస్త్యునితోఁ గూడ సరణ్యములయందు మిక్కిలి కష్టపడె నని తా. పడవి ఉష్టులిక = అనుభ
వింపని దుఃఖమును. పడదువి = అనుభవింపదా? దమయంతి నలునితోఁగూడ వనయనకుఁ బోయి
యధికకష్టముల ననుభవించె నని తా. సైరణచేసి = సహించి. దుర్వారము = వారింపరానిది. నిరతి
శయదుఃఖ భారంబు = అధికమయిన దుఃఖముయొక్క బరువును. నిస్తరించి = దాటి. ఆచంద
మునకె అ = అవిధముగానే. ఓర్చి = సహించి. సుకన్య మొదలగునా రెల్లు దుఃఖములను సహించి
పదంపడి సుఖము నొందికో యట్లే నీవును కష్టముల కోర్చి సంపదల నందు మని తా.

235. ప్రముఖంబు = మొదలుగాఁ గలది. దుష్టలోకంబు = దుష్టులసమూహమును. అధో
లోకంబునకు = అధోగతికి. అనుచు అంతకు = పంపునకు. మదియంతరంగంబు = నాచైన
మనస్సు. చింతాభరభుగ్నంబును = దుఃఖముయొక్క భారముచే వంగినదియు. అనమానపంకనుగ్నం
బును = అనమానము అను బురదయందు దిగఁబడినదియు. కోపఉద్విగ్నంబును = కోపముచే
కలత నొందినదియనై. ధార్తరాష్ట్రులకు = భృతరాష్ట్రునికొడుకులకు. కాల అవసానంబు =
జీవితకాలముయొక్క తుద. సమయకాల అవసానంబు = అజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞాకాలముయొక్క ము

కొఱంత దీక్షిత నీదువంతయుం దీటు నూఱడిన్లి యుండుము సింహబలుండు
నిన్నుఁ బరిభవించి మై మైతోన యునికిం జేసి యెల్లియుం జెనక వచ్చు నీవునుం
గ్రమంబున నొడంబడుట భావించికొని వానికి సర్వసకల సంకేత ప్రదేశం
బుగాఁ జెప్పి యొంటిమెయిం జనుదేర నియమించుము వాడు వచ్చిన నాసాబగు
నిం దెగఁజూచి నీకుం జూపి నీచిత్తంబు వడసెద నిజైఱుగు దప్ప నొండువిధంబు
గర్జంబు గా దిదియ నిర్ణయం బిట్ల చేయువార మిహ్నాటలనలసం దలంపముగాని
వేగుచున్నయది జనులు మేలుకాంచి నుసలం గాంచిరేని నంచన బయలుపడినం
గార్యంబు దప్పుఁ గేచకవధంబునకుం బూనిన నామనోరథంబు దుదిముట్ట
వలయు నిజశయనస్థానంబునకుం బొమ్మని తనశయ్యాతలంబు విడిచి యత్తస్విం
దతిమి కొన్ని యడుగు లనిచి మరలి మారుతాత్మజుండు కలుషితాత్ముం డగుచు
సెజ్జకు నచ్చె నచ్చెలునయుం దననిద్రించునెడకుం బోయి పర్యంకభాగంబునం
దనువు వైచి యంకిలి దేఱనిడెందంబునఁ గొందలంబుతోడినిశ్చయంబున నిద్రం
బొరయనికనువోయి మోడ్చి యుండె సంత. 235

— (ప్ర భా త కాల వర్ణనము.) —

గీ. ద్రుపదనందన పరిభవః దుఃఖమునకు, నుల్లసూస దురపిల్లుచు ♦ నున్న సరసి
వేడినిట్టూర్చుపోయన ♦ వెడలెఁ గ్రొత్త, తావి మూతులు విచ్చునెత్తమిరుల.

గింపు. నీదువంతయుఁ = నీవఃఖమును. పరిభవించి = అవమానపఱచి. మైమైతోఁ అ = ఉపద్ర
వము లేనియట్లుగానే. ఎల్లియుఁ = తేపుకూడ. చెనకఁ = తాచుటకు. భావించికొని = నటిం
చి. ఒంటిమెయిఁ = ఒంటరిగా. అసాబగుని = అనిటుని. అత్తస్విఁ = ఆద్రోపదిన. మారుతఆ
త్మజుండు = భీముఁడు. కలుషితాత్ముండు = కలఁగిన మనస్సు గలవాఁడు. పర్యంకభాగంబునఁ =
పొన్నమీద. తనువు = దేహమును. అంకిలిదేఱనిడెందంబునఁ = కలఁకదేఱని మనస్సుతో. కొంద
లంబుతోడి నిశ్చయంబునఁ = సంశయముతోఁ గూడిన నిశ్చయముచేత. పొరయని = పొందని.
మనస్సు కలఁగియుండుటచేతను, భీముఁడు కీచకుని చంపు నను నిశ్చయము నిస్సంశయము కాకపోవుట
చేతను నిద్ర పట్టకుండె నని తా.

236. ద్రుపదనందన పరిభవదుఃఖమునకుఁ = ద్రోపదియొక్క యవమానము అను దుఃఖము
నకు. ఉల్లమునఁ = మనస్సునందు. దురపిల్లుచుఁ = దుఃఖించుచు. ఉన్నసరసి = ఉన్నకొలని
యొక్క. తావి = వాసన. నెత్తమిరులఁ = చక్కని తామరపువ్వులనుండి. వెడలెఁ అని యన్వ
యము. ద్రోపదియొక్క యవమానదుఃఖమునకు దుఃఖించుచు కొలను అను సఖి విడిచిన వేడినిట్టూరు
పోయనునట్లు వికసించుచున్న కమలములనుండి మంచివాసన వెడలె నని తా. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.
పాఠాం:—వేడినిట్టూర్చుపో. ఈపాఠమునందు దాని యేకవచనాంత మగుటచే నూర్పులు బహువచ
నాంతముగాఁ బ్రయోగింపట యనుచితము.

క. విచ్చేం దిమిరము కాపులు, వచ్చే మధుపకులము లబ్జవనముల కురలం
జొచ్చే విరులు తరులతీకల, నిచ్చే రిథాంగములు వంతె ధొల్లెల వొగలకున్.

సీ. పెనఁకువఁ దనిసినతనువు లొండొంటితోఁ, గీలించి సిద్దించి ధ మేలుకాంచి
తరుణులు బతులు వాతాయనంబుల నల్ల, మలయువేబోకటిమలయుపనిను
నింపారుసోకుననిగురొత్తుచిత్తంబు, లెలసి యొండొరులపైఁ ధ బాలయఁజూడ్కు
లాదట నుపకరిణాని వెడవెడ, యాదరించుచు రాగ ధ మడర దొడరి
కేళి నలిపిరి భవనదీప్తి కలతమ్మి, విరులనెత్తావి సెయంగ ధ బెరసి చెమట
పొడముమేనులతీకంపుప్రోచి లేచు, టూర్పుగాడ్పులపరిమళముల్లసిల్లి 238

గీ. రాలి యున్నపుష్పప్రక ధ రము విదిన్చి, చెన్నగా నున్న సేనిసఁసెజ్జ యనఁగ

237. తిమిరము = చీకటి. విచ్చేక = వీడెను. మధుపకులములు = తుమ్మెదనంపులు. అబ్జ వనములకున్ = తామరసమునాములకు. కాపులు = కాపురములు. వచ్చేక. విరులు = పువ్వులు. తరులతీకల = వృక్షములనుండియుఁ దీగలనుండియు. ఉరలక = రాలుటకు. చొచ్చేక. రిథాంగములు = చక్రవాకములు. వంతెల్లెక = దుక్కిలుము నంతయును. లొగలకున్ = కలువలకు. ఇచ్చేక. చీకటి విరిసె ననియుఁ దుమ్మెదలు తామరపువ్వుల వ్రాలె ననియు, వృక్షములనుండియుఁ దీగలనుండియు పువ్వులు రాలె ననియు చక్రవాకములకు సంతోషము గలిగె ననియుఁ గలువలు ముకుళించె ననియుఁ దా.

238. పెనఁకువఁ = కలయికచేత. తనిసినతనువులు = తృప్తిపొందినదేహములు. గీలించి = చేర్చి. తరుణులక = స్త్రీలును. పతులక = మగలును. వాతాయనంబులక = కిటికీలనుండి. అల్లక = తిన్నగా. మలయువేబోకటి మలయుపనిను ఇంపారు సోకునక = వీరునట్టి వేషవళాము నందలి మలయుమాయతముయొక్క సుఖమయిన తాఁడుచేత. ఇగురొత్తుచిత్తంబులు = వికసించుచున్న మనస్సులను. ఎలసి = పొంది. ఒండొరులపైక. చూడ్కులు. పాలయక = వ్యాపింపఁగా. అదటక = ప్రేమయతో. ఉపకరిణానిక = చందనాదిసాధనసమునామును. వెడవెడ = మిక్కిలి కొంచెముగా. అడరక = ఆతిశయించుటచేత. లొడరి = పూని. భవనదీప్తి కలతమ్మి నెత్తావిక = ఇంటియందలి నడబావులయందన్న తామరపూవుల నిండువాసంతో. ఎనయంగక = సరిపోలునట్లు. బెరసి = వ్యాపించి. చెమటపొడము మేనుల తీకంపు = చెమటగలిగిన దేహముల యొత్తుడుచేఁ గలిగిన వాసనను. ప్రోచి = వృద్ధిచేసి. తఱుమ ఊర్పుగాడ్పులపరిమళము = అధికములయిన నిట్టూర్పు వాయువుల మంచివాసన. ఉల్లసిల్లెక = ప్రకాశింపఁగా. కేళి = క్రీడను. చలిపిరి అని యన్వయము. దంపతులు కలిసి తృప్తి నొందినవారై యొండొరులమేనుల గొంగిలించికొని నిద్రపోయి ప్రభాతమారతస్పర్శముచే మేలుకొన్నవారై మరలఁ బరస్పరానురాగము ఆతిశయించుటవలన భోగసాధనములయినవస్తువులను గొంచెముగా నాదరించి గృహదీర్ఘికల తామరపూవులపరిమళమువలె మనోహరములయిన నిత్యానందపూవులపరిమళము తమమేనులచెమటయొక్క సుగంధమును వృద్ధిచేసి వ్యాపించుచుండఁగాఁ గేళి నలిపి రని తా.

239. వేగుటయక = తెల్లవాఁగా. చుక్కలు = నక్షత్రములు. విరిసి = తొలఁగి. వికడ భాతిక = స్వచ్ఛమయిన కాంతిచేత. అంబరతలంబు = కాశప్రదేశము. రాలి, ఉన్నపుష్పప్ర

వేగుటయుఁ జుక్కలన్నియుఁ విడిసి విశద, భాషిఁజెలువైందెఁ జూడ నంబరతలంబు.

వ. తదవసరంబున నల్లనల్లనఁ దెఱసి యిచ్చి విచ్చి యవు లవులం జనునంధకారంబు దూరంబులయందును తే కునికివలనం గడల్లప్పించి నెరసి విరసినం బాలుచు కలుకట్టలంబోని దిక్తటంబులును దమము పాసినం దమపాసినకందువలు రోసి యెత్తినమెడలుం బరిచరించినచూఁకులు వేడ్కలం గ్రం దైనదెందంబులుం గలిగి మెలంగుచు నొండొంటి బిట్టుగాంచి యొదవునమ్మదంబునం బొదలుమేనులు బెరయించి పరమానందంబునం జొక్క జక్కవకవలు గలసి పొలసి నలిరేగి చెలంగుచు రేయింటియాఁకటిపెల్లున గొదకొని కమిచి చంచువులం దిగిచి త్రుంచి యానుచు నిక్కడక్కడఁ బఱచినం జిక్కువడి యన్నమృణాళశకలంబులవలన బాలచంద్ర శతాభిరామంబు లగుశంభుజలమూర్తి విశేషంబులంబోని సరోవరంబులును జీఁకటి

కరముక్ = ఉన్నట్టి పువ్వుల సమూహమును. విడిర్చి = విడిలించి. చెన్నగాఁ = అందముగా. నున్న = నునుపుగా. చేసిననెజ్జ యనఁగఁ = ఏర్పఱచిన పానుపో యనునట్లు. చూడఁ. చెలువొందెఁ = ప్రకాశించెను. తెల్లవాఱఁగానే నక్షత్రములన్నియుఁ బోయి నిర్మలమయిన యాకాశము రాలియున్న పువ్వులన్నియు విడిలించి స్వచ్ఛముగాఁ జేసినపానుపో యనునట్లున్న సని తా. అలం. ఉత్పేక్ష.

240. తత్తవసరంబునఁ = ఆసమయమునందు. తెఱసి = విడుచురను. కడల్ల = సముద్రములు. అప్పించి = తాఁకి. నెరసి = నిండి. విరిసినఁ = విచ్చిపోఁగా. పాలుచుకలుకట్టలంబోని = స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచున్న పర్వతములలో యను నట్లున్న. దిక్తటంబులును = దిక్కులప్రదేశములును. సముద్రములు పొంగి పొరలినపుడు నీట మునింగియుండి విరిసినపిమ్మటఁ చెల్లుముగాఁ దెలియవచ్చు పర్వతములలో యనునట్లు అంధకార మంతయు విరిసినపిమ్మట దిక్కులు చూపట్టె నని తా. తమ పాసినకందువలు = రాత్రి తాము ఒండొంటిని నెడఁబాసిన చోటులను. రోసి = వెదకి. పచరించిన = ప్రసరింపఁజేసిన. క్రందు = నిండినవి. దెందంబులుకఁ = మనస్సులును. బిట్టు = శీఘ్రముగా. ఒదవునమ్మదంబునఁ = కలుగునట్టి సంతోషముచేత. పొదలుమేనులు = పొంగుచున్న దేహములను. బెరయించి = చేర్చి. జక్కవకవలు = చక్రవాకమిథునములు. పొలసి = వ్యాపించి. నలిరేగి = విజృంభించి. రేయింటి యాఁకటిపెల్లునఁ = రాత్రియందలి యాఁకలియొక్క యతిశయముచేత. గొదకొని = విజృంభించి. కమిచి = గ్రహించి. చంచువులఁ = ముక్కులచేత. అనుచుఁ = తినుచు. పఱచినఁ = పడవేయుటచేత. మృణాళశకలంబుల వలనఁ = తామరతూండ్ల ముక్కులచేత. బాలచంద్రశత అభిరామంబులు = బాలచంద్రుల నూలులచే నొప్పినవి. శంభుజలమూర్తి విశేషంబులం బోని సరోవరంబులును = శివుని జలమయ మయిన మూర్తులలో యనునట్లున్న మేలికొలంకులును. చక్రవాకపక్షులవందంతులు రాత్రి తాము ఎడఁచాసినస్థలంబులను వెదకి యొండొరులం గలసికొని పరమానందంబుం బొంది రాత్రియాఁకటిచే దామరతూండ్లను యథేచ్ఛముగా భజించి యక్కడక్కడ నాతామరతూండ్లముక్కులను బడవేయుటచే నాకొలంకులు బాలచంద్రరేఖలు ధరించిన శివుని జలమూర్తులలో యన్నట్లున్న సని తా. శివునకు పృథ్వి, సలిలము, తేజస్సు, వాయువు, అకాశము, సూర్య

వాసినం బ్రభాతం బనువితమానిసి మెలంగి మునుంగు పుచ్చినట్లు మేలు
కని యెఱకలు నొదల విడిచి కూర్చికొని కలగొని పలుకుపులుగులయెలుంగుల
వలన నెండొంటిం దెలుపుకరణి నొప్పుధరణీమహంబులును బరగునగుణోదయ
రాగపటలంబు నెనయుకెంజాయ రంజిల్ల వికసిల్లురక్షారవిందంబుల నందంద డం
డడి నెరసి చరించుచంచరీకంబులయెఱకలనెఱుల గిఱికిని క్రొత్త యగుకాంతి
ప్రవాహంబులం గడలుకోల్పుపుప్పొళ్లు దెరల్చి రాల్పుచుం బొలయుమలయానిలం
బునం గ్రాలుమవ్వంపుఁదీవలఁ గడిపొయి తొరఁగినవిరులవలన మీనకేతనపురా
తనబాణశాలలం బోనిలతామండపంబులును మొగిడియు జనంబులసంధ్యాంజలిపు
టకరణంబుల ననుకరించువిధంబునం బెంపు గదుర దర్శనీయంబు లగుకుముదవనం
బులును నేమేని నెపంబున నొండొరుల మేలుకొలుపు రమణరమణీజనంబులనర్హా

చంద్రులు, సోమయాజి యని యెనిమిదిమూర్తులు. ప్రభాతంబు = ప్రాతఃకాలము. మెలంగి =
తీర్చిగా నచ్చి. ఎఱకలు = టెక్కలను. పొదలక = ఒప్పునట్లు. కూర్చికొని = చక్కఁబఱచి
కొని. కలగొని = కలఁతపడి. పలుకు పులుగుల ఎలుంగుల వలనక = కూయునట్టి పక్షుల ధ్వనులవలన.
తెలుపుకరణిక = నిద్రలేపుకొనుచున్నవో యనునట్లు. ధరణీమహంబులును = వృక్షములును.
ప్రాతఃకాల మనుక్రొత్తమనఁజూడఁచీకటి పోగా ముసుగుతీసి నాడో యనునట్లు పక్షులు మేలు
కొని కూయునట్టి ధ్వనులచేత వృక్షములు ఒండొంటిని మేలుకొలుపుకొనుచున్నవో యనునట్లుండెనని తా.
పరగుఅగుణోదయరాగపటలంబుక = ప్రవర్తించునట్టి యరుణోదయమునందలి యెఱ్ఱఁదనముల సమా
హమును. ఎనయుకెంజాయ = అనుకరించునట్టి యెఱ్ఱనికాంతి. రంజిల్లక = ప్రకాశింపఁగా. విక
సిల్లురక్షారవిందంబులక = వికసించునట్టి యెఱ్ఱకమలములయందు. అందంద = మఱిమఱి. దండడిక =
తఱచుగా. నెరసి = నిండి. చరించుచంచరీకంబులయెఱకలనెఱులక = తిరుగుచున్న తుమ్మెదలయొక్క
టెక్కలయొక్క సంచలయందు. గిఱికిని = చిక్కుకొని. కడలుకోల్పు పుప్పొళ్లు = అతిశయింపఁ
జేయు పరాగములను. దెరల్చి = తొలఁగించి. పొలయుమలయానిలంబునక = వీచునట్టి మలయానీలముచే
తముచేత. క్రాలుమవ్వంపుఁదీవలక = కదలునట్టికోమలము లయిన తీరగలనుండి. కడిపొయి = వాసనచెడి.
తొరఁగినవిరులవలనక = రాలిన పువ్వులవలన. మీనకేతనపురాతనబాణశాలలంబోని = మన్మథుని
ప్రాతఃబాణశాలలో యుచునట్లున్న. లతామండపంబులును = పొదరిండ్లును. అరుణోదయకాంతివంటి
యెఱ్ఱనికాంతి గల వికసించిన యెఱ్ఱవాసులయందు సంచరించుచున్న తుమ్మెదలకెక్కలలోఁ జేరి
వితకాంతిని గలిగించుచుండు పరాగములను రాల్చుచు వీచుచున్న మలయానీలముచే గదలు తీరగల
నుండి రాలిన పువ్వులు గలిగిన పగుటవలనఁ బొదరిండ్లు మన్మథుని ప్రాతఃబాణములగృహములో
యనునట్లున్న వని తా. మొగిడియొక = ముకుళించియు. జనంబులసంధ్యాంజలిపుటకరణంబులక =
జనములయొక్క సంధ్యాకాలమునందలి దొప్పవంటి చేతులమోడ్పులయొక్క చేయుటలను. అనుకరించు
విధంబునక = అనుకరించుచున్నవో యనునట్లు. పెంపు = అతిశయము. కదురక = కలుగుటచేత.
దర్శనీయంబులు = చక్కనివి. అగు కుముదపంబులునుక = అయిన తెల్లకలువలసమాహములును.
ప్రాతఃసంధ్యాకాలమునందు జనులు చేయు చేమాడ్పులను అనుసరించినవో యనునట్లుండుటచే ముకు
ళించినను కలువలు సుందరములై యుండిన వని తా. ఏమేనినెపంబునక = ఏదో సాకుచేత. మేలు

లాపంబులం బెరయుదరహాసంబులకాంతిఁ దెలుపెక్కునట్లు వెలరారుదీపంబులును మునుకడవచ్చి యెఱుక నేయిమికి వాతాయనపవనునివయిం బుట్టినయలుకవిధంబున వేగుఁబోకట నంకురించుమదంబునఁ గెంపు గడుతుట నిద్రలేమి నని శంకింపక యింపునం గదియువిదగ్ధవిటజనంబులమనంబులం దిగుచులలనాలోచనంబులును రేపకడ వనలత్తీ పురశ్రీ నలంకరించువడుపున నెడపడక యెల్లెడల నిగుడువిభాత కునుమకదంబపరిమళంబును నై యున్నంత.

240

సీ. నీరజాకరములు + నిష్ఠమైఁ జేసిన, భవ్యతపంబునఁఫల మనంగ

దివసముఖాభినంఁచితచక్రయుగ్మకం, బులయను రాగంపుఁబో వనంగ

హరిహరబ్రహ్మమహానుభావంబు లొ, క్కటి గాఁగఁ గరఁగినఁగుటి యనంగ

నతులవేదత్రయఁలతికాచయము పెను, పొందఁ బుట్టెడుమూలఁకంద మనంగ

కొలుపు రమణమణిజనంబుల నర్పఁ అలాపంబులక = మేలుకొలుపునట్టి నాయక నాయకాజనంబుల యొక్క పరిహాసపుమాటలచేత. బెరయు దరహాసంబులకాంతిక = కలుగు చిఱునవ్వలకాంతిచేత. తెలుపుఎక్కునట్లు = తెల్లఁదనము కలిగినదియో యనునట్లు. వెలరారుదీపంబులును = తెల్లనగు దీపములును. ఒకరినొకరు పరిహాసవాక్యములచే మేలుకొలిపికొనునట్టి నాయక నాయకుల చిఱునవ్వలకాంతిచేత దెల్లనయ్యెనో యనునట్లు దీపములు తెల్లవాటె నని తా. మునుకడ = ముందుగానే. ఎఱుక చేయమికిక = తెలుపకి పోవుటకు. వాతాయనపవనునిపైక = గవాక్షపు గాలిమీఁద. పుట్టిన అలుక విధంబునక = కలిగిన కోపముచేతనో యనునట్లు. వేగుఁబోకట = చేకువను. అంకురించు మదంబునక = కలిగినమదముచేత. కెంపు = ఎఱ్ఱఁదనము. నిద్రలేమి = నిద్ర లేకుండుటచేత. శంకింపక = సందేహింపక. ఇంపునక = సంతోషముతో. కదియు విదగ్ధవిటజనంబులమనంబులక = కూడునట్టి నేర్పరులగు విటకొండ్రమనస్సులను. తిగుచు లలనాలోచనంబులును = అక్కర్నించునట్టి స్త్రీలచూపుటను. ముందుగా వచ్చి తేపలే దని కిటికీలగాలిమీఁదఁ గలిగినకోపముచేతనో యనునట్లు ప్రాతఃకాలమునఁ గలుగుమదముచే నెఱ్ఱవాఁతినవై స్త్రీలచూపులు అట్లెఱ్ఱవాఁటు నిద్ర లేకుండుటచేత నని తలఁచి. విస్సంశయముగాఁ దమయొద్దిను వచ్చు విటుల నాక్కర్నించిన పని తా. రేపకడక = ప్రాతఃకాలమునందు. పురశ్రీక = నగరబట్టిన. అలంకరించువడుపునక = అలంకరించెనో యనునట్లు. ఎడపడక = ఎడతెగక. నిగుడు విభాతకునుమకదంబపరిమళంబుక = వ్యాపించునట్టి ప్రాతఃకాలమునందలి పువ్వుల సమాహమయొక్క మంచివాసనయును. ప్రాతఃకాలమునందు వనలత్తీ పురలత్తీ నలంకరించెనో యనునట్లు అంతటను వికసించిన పువ్వులవాసన నిండియుండె నని తా. ఐ = కలదై.

241. నీరజాకరములు = తామరకొలంకులు. నిష్ఠమైఁ = నియమముతో. చేసిన భవ్యతపంబునఫలము = చేసినట్టి మంగళకరమయిన తపస్సుయొక్క ఫలము. దివసముఖ అభినందిత చక్రయుగ్మకంబులను రాగంపుప్రోపు = ప్రాతఃకాలములందు సంతోషపెట్టఁబడిన చక్రవాకదంపతుల యను రాగముల రాశి. హరిహరబ్రహ్మమహాత్మ అనుభావంబులు = విష్ణుపుయొక్కయు శివునియొక్కయు బ్రహ్మయొక్కయు గొప్పప్రభావములు. గుటి = ఉండ. అతులవేదత్రయలతికాచయము = సాటిలేని వేదములమూడు అను త్రిగలయొక్క సమాహము. పెనుపుడందక = వృద్ధి యగునట్లు. పుట్టెడు

నఖిలజగములకంచెఱ + యగుచు జనస, మాజకరపుటహృదయసరోజములకు
ముకుళనంబును జృంభణఁబును నొనర్చి, భానుబింబంబుపూర్వాద్రిఁపై వెలింగె.

వ. ఇట్లు సూర్యోదయ మగుటయు సమయసముచితకరణీయంబులు వేగిరంబ నడపి
చిడిముడిపాటుతో సింగారంబు నేసికొని సింహబలుండు. 242

క. తనమది గదిరినతమకం, బునఁ జడిముడిపడుచు ద్రుపదఁపుత్రికపై నూ
నినవేడ్క దిగువ నెద్దియుఁ, గనుఁగొన విన లేక మదనఁకంపితుఁ డగుచున్.

వ. అతిత్వరితంబ నుద్దేష్టమందిరంబున కరుగుచు సంతరంగంబున. 244

ఉ. చయ్యన నేగి యంబుజవిశాలవిలోచనఁ గాంచి ప్రీతిమై
నయ్యెడ నేకతంబ హృదయం బలరం దగఁ బల్కి యొక్కమై
నియ్యకొనంగఁ జేసి యెలఁయించెద నిక్కకుఁ దార్చి నేర్పునన్
తయ్యకుఁ దెచ్చెదం గునుమసాయకుపూనికి నేడ తీర్చెదన్. 245

మూలకందము = పుట్టునట్టి మొదటియంప, అఖిలజనములకంచెఱ = ఎల్లలోకములకును గన్ను తెఱచు
నది. జనసమాజకరపుటహృదయసరోజములకుఁ = జనసమాహమలయొక్క చేతులు అను
దొప్పలకును హృదయములు అను కమలములకును. ముకుళనంబును = మొగుడుటయును. జృంభణం
బునఁ = వికాసమును. భానుబింబంబు = సూర్యబింబము. పూర్వాద్రిపైఁ = తూర్పుకొండమీఁద.
తామరకొలంకులు చేసిన తపస్సుయొక్క ఫలమో యనునట్లును, చక్రవాకముల యనురాగరాశియో
యనునట్లును, త్రిమూర్తులమహిమలను గరఁగించి చేసిన సిద్ధగృహికయో యనునట్లును, వేదములు అను
తీఁగలు మొలచునట్టి దుంపయో యనునట్లును, సూర్యుఁడు ఎల్లలోకములకును గన్ను తెఱచి యుద
యించె ననియు నపుడు జనులచేతులు సమస్కారము చేయుటకై మొగిడె ననియు వారిహృదయ
ములు వికాసము నొందె ననియుఁ దా.

242. సమయసముచిత కరణీయంబులు = సమయమునకుఁ దగిన కార్యములను. చిడిముడి
పాటుతోఁ = తొట్రుపాటుతో.

243. తనమదిఁ = తన మనస్సునందు. కదిరిన తమకంబునఁ = అతిశయించిన మహిమ
చేత. చిటిముడిపడుచుఁ = తొట్రుపడుచు. ఊనినవేడ్క = కలిగిన యుత్కంఠ. తిగువఁ = అక
ర్షింపఁగా. మదనకంపితుఁడు = మత్తఁఁగుచేఁ గదల్చఁబడినవాఁడు. అధికమయిన మహిమచేతఁ
దొట్రుపడుచు ద్రాపదని దక్క నన్యమును గనను విననుం జాలనివాఁడై మత్తఁఁగుపరవశుండై యని తా.

244. మందిరంబునకుఁ = ఇంటికి.

245. చయ్యనఁ = శీఘ్రముగా. అంబుజవిశాలవిలోచనఁ = కమలములవలె నిడుదలయిన
కన్నులు గల ద్రాపదని. ఏకతంబు = ఏకాంతముగానే. అలరఁ = సంతోషించునట్లు. ఒక్క
మైఁ = ఒకవిధముచేత. ఎలయించెదఁ = ఆసక్తిపడునట్లు చేసెదను. ఇక్కమఁ = ఇంటికి.
తార్చి = చేర్చి. ఘనుమసాయకుపూనికి = మత్తఁఁగునియొక్క యత్నమును. త్వరగాఁ బోయి ద్రాపదని
ఏకాంతమున మంచుమాటలచే సంతోషపఱచి యొప్పించి యింటికిఁ దెచ్చి నేడే మత్తఁఁగుతేదనను దీర్చి
కొందు నని తా.

క. అని యువ్వొల్లారుచు వెనఁ, జని కేకయరాజప్రతిఃసదనంబున న
య్యనిమిషచారువిలోచన, యనురూపవిధాననిరతః ధై, యుండంగఁ. 246

చ. కనుఁగొని యపు గ్రొత్త యగుఁకాతుకవృత్తి మునింగి పల్లటి
ల్లినధృతితోఁ గ్రమం బరయఁ లేనిమనంబు చలింప నచ్చటఁ
జనులెడ యాట గాంచునెఱిఁ సాలక గ్రక్కున నింతఁ జేరఁగాఁ
జనియె విధాతృలుబ్ధకవశంబున ముగ్ధమృగంబుచాడ్పునఁ. 247

క. చుటయు ద్రాపది యతనిం, గనియుం గాననివిధంబు ఁ కైకొని చిత్తం
బున బెడరక తనముండటి, పనివెరవున నుండె భీముఁపలుకులయూతన్. 248

వ. అట్టియెడ. 249

సీ. ఎవ్వరితో నైనఁ నెలుఁ గెత్తి యొక్కింత, పని లేనివెంగలిఁపలుకు నలుకు
మట్టియ లొండొంటిఁ బెట్టు దాఁకఁగ నేల, నందంద మునికాళ్లఁ నప్పళించుఁ
గడు వికారంబుగాఁ నొడ లెల్ల విఱుచుచు, మలఁగి రిత్తకు రిత్తఁ సెలఁగి నవ్వుఁ
దాళంబుగాఁ గరఁతలమునఁ బెలుచఁ గం, బంబు వ్రేయుచు వెడఁపాట పాడు

246. ఉవ్వొల్లారుచుఁ = ఆశఁడుచు. కేకయరాజప్రతిఃసదనంబునఁ = సుధేష్ఠయింటియందు. అనిమిషచారువిలోచన = చేఁపలవలె జక్కులికన్నులు గల యాద్రాపది. అనురూపవిధాననిరతః = తగినపనియం దాసక్తయై. అట్లాసతోఁ బోయి సుధేష్ఠయింట ద్రాపది తగినపనిలో నుండఁగా నని తా.

247. కాతుకవృత్తిఁ = వేడుకయందు. పల్లటిల్లినధృతితోఁ = చలించిన ధైర్యముతో. క్రమంబు = న్యాయమును. అరయఁ = తెలియుటకు. ఎడ = దూరము. కాంచునెఱి = చూచు నట్టి బుద్ధి. ఇంతిఁ = ద్రాపదిని. విధాతృలుబ్ధకవశంబునఁ = విధియను వేటకొనియొక్క యధి నతచేత. ముగ్ధమృగంబుచాడ్పునఁ = తెలివిమాలిన జింకవలె. ద్రాపదిని చూచి కీచకుఁడు మోహ మతిశయించి ధైర్యముచెడి జనులు సమీపమున నున్నారనియుం జూడక వేటకొనియొద్దకుఁ బోవు మృగమువలె విధివశుండై ద్రాపదియొద్దకుఁ బోయె నని తా. పాఠాం:—పోవుమృగంబుచాడ్పునఁ. విధాతృలుబ్ధకవశంబున మృగంబు పోవుట యసంభవము కావున నీపాఠం బ్రశస్తము. ప్రకృతపాఠమునందు విధాతృలుబ్ధకవశగమనము ఉభయసాధారణధర్మ మగుటచే నాదోషము లేదు.

248. అతనిఁ = ఆకీచకుని. కనియుఁ = చూచియును. కౌననివిధంబు కైకొని = చూడని యట్లుండి యనుట. పనివెరవునఁ = పనియొక్క యధీనమున. ద్రాపది కీచకునిఁ జూచియుం జూడని యట్లు భీముని మాటలబలముచే భయము నొందక తనపనిమీఁదనే యుండె నని తా.

250. ఎలుఁగువత్తి = బిగ్గరగా. పనిలేనివెంగలిపలుకు = పనికిమాలిన తెలివిలేని మాటను. పెట్టు = గట్టిగా. అప్పళించుఁ = తట్టును. ఒడలు = దేహమును. మలఁగి = మరలి. రిత్తకుఁ రిత్త = వర్ధిల్లుగా. చెలఁగి = చెలరేగి. కరతలమునఁ = అజచేతితో. పెలుచఁ = ధ్వనియగునట్లు. వెడపాట = స్వర్గమయినపాటను, మలయుఁ = తిరుగును. చేరునఁ = సమీపమునందు. పాలయుఁ =

మలయు సంతతఁ జేరువఁ ♦ బొలయు నింతి, నన్ను జూడమి కెఱయుఁ ♦ దల్లిజీల్లు
నిక్కడక్కడఁ బడుఁ దగులినుమడింపఁ, జూచు నత్తెన్ని బోరి బోరి ♦ గీచకుండు.

వ. ఇల్లు బహుప్రకారంబు లగుదుర్వికారంబులు నేయుచు నద్దురాత్మండు ప్రాపద
నందన జాయం బోయి.

251

ఉ. భాగ్యము గాదె నీచరణపద్మము లెప్పుడు జేరి కొల్వఁగా
యోగ్యత గల్గెనేని నను ♦ నొక్కని నొల్లవొ కామసౌఖ్యవై
రాగ్యము నీమనంబునఁ దిరుబొ నిజం బెఱుఁగంగఁ జెప్పు సా
భాగ్యము గుందునే మగలపై నెకయించుక చూడ్చి నిల్వినన్.

252

ఉ. ఆలము నేసి నాతగుల ♦ మాఱిపుచ్చగ నేల బేల న
న్నేలి యసంతభోగముల ♦ నిచ్చమెయిన్ విహరింపు నిత్యల
క్షీలతికాలవాల మగుజీవన మంతయు నీమొగంబ కాఁ
బాలన నేయు మిప్పురముభామిను లెల్లను నిన్నుఁ గొల్వగన్.

253

సంచరించును. తగులు = మోహము. ఇనుమడింపన్ = రెట్టికాఁగా. పొరిబోరిన్ = మాటిమాటికి. అత్త
న్విన్ = అద్రాపదిని. కీచకుండు కనబడినవారితో వ్యతిరేకములు చెప్పచు కాలినుట్టెలు ధ్వనించునట్లు
మునికాళ్లను నేలమీఁదఁ దట్టుచు దేహము విడిచికొనుచు కారణము లేక నవ్వుచు అజచేతితో స్వంభము
నందుఁ దాళములు వేయుచు బాటపాడుచు ద్రాపది సమీపమునకుఁ బోయినను ఆయను తన్ను జూడ
కుండుటచేత మిక్కిలి తల్లడిల్లుచు నధిక మగుమోహముతో నామెను చూచుచుండె నని తా.

251. బహుప్రకారంబులు = పెక్కువిధములు గలవి. అగుదుర్వికారంబులు = అయిన దు
శ్చేష్టలను.

252. నీచరణపద్మములు = నీయొక్క యడుగుఁదామరలను. యోగ్యత. కల్గెన్ వీనిన్
భాగ్యము కాదె యని యన్వయము. ఒల్లవొ = ఇవ్వపడవో. కామసౌఖ్య వైరాగ్యము = మన్మథ
సుఖమునం దాళ లేకుండుట. తిరుబొ = స్థిరమా! మగలపైన్ = పురుషులమీఁద. సాభాగ్యము =
చక్కఁదనము. గుందును = తగ్గునా? నీకు నేవచ్చేయుట కలిగినయెడ నది నాభాగ్యముగాఁ దలం
తును. నీకు నామీఁదమాత్రమే మోహము లేదా లేక మన్మథసుఖములమీఁదనే యిచ్చ లేదా యది
యైనను జెప్పుము. కొంచెము పురుషులమీఁద నీకటాక్షము ప్రసరించినయెడ నీకేమివచ్చ మని తా.

253. ఆలముచేసి = ఉపేక్షించి. నాతగులము = నాయాశను. అఱిపుచ్చగన్ =
వ్యర్థము చేయుట. బేల = తెలియనిదానా! అసంతభోగములన్ = కడలేని సుఖములచేత. ఇచ్చ
మెయిన్ = ఇవ్వమనొప్పున. నిత్యలక్షీలతికొ ఆలవాలము = నాశములేని సంపద యనుతీగకుఁ
బాచు. జీవనము = నా బ్రదుకు. ఇప్పురము భామినులు = ఈపట్టణమునందలి స్త్రీలు. ఇట్లు న
న్నుపేక్షచేసి నాయాశను వ్యర్థము చేయుదుము. మూఁదురాలా! నన్ను అనుగ్రహించి కడలేని సౌఖ్య
ముల ననుభవింపుము, నాశములేని నాసంపద సంతయు నీవే రాణివై పాలింపుము, ఈపట్టణమునందలి
స్త్రీలందఱిచేతను గొలుపు చేయించికొను మని తా.

ఉ. రాజుల నెల్ల నుగ్రసమఃరంబుల వ్రేల్చిడి నోర్చి పేర్చి యీ
 భూజనకోటి నా దగువిభుత్వసమగ్రత నాదరించి వి
 భ్రాజితరాజ్యతంత్రములు † పాలన సేయుదు నేన వీటికిఁ
 రా జనఁగా నెపం బిడి విఠరాటునకుం దగఁ గూడు పెట్టుదున్. 254

ప. కాపున. 255

క. నీ వైకత వేల యిలఁ బది, వేపుర నే వలచి పట్ట † బెదకిన నడ్డం
 బై వచ్చి వలదు నా నిం, దేవాఁడు మగండు దీని † నెఱుంగవు కంటే. 256

చ. విరటుఁడు నూచు చుండ నిను † వేపురముండట నట్లు తన్న నొ
 క్కరుఁడును గాదు గూడ దనఁ † గల్గెనె పోటరు లై నభర్త లే
 పురు గల రంటి వారియలఁపుం జలముం గడగంటి నింక నె
 వ్వరు గల రెట్లు దొప్పె దనిఁవారణఁ బట్టెద నెందుఁ జొచ్చిన్. 257

ప. అనిన సవ్యేలంది వీఁడు దమకించి యున్నవాఁడు నాయంత్రించుమాటలకు మున్న
 కదియంబడినఁ గర్జంబు దప్పు నని విచారించి. 258

254. ఉగ్రసమరంబులన్ = భయంకరము లయిన యుద్ధములయందు. వ్రేల్చిడిన్ = నిమి
 పములొపల. పేర్చి = జయించి. ఈభూజనకోటిన్ = ఈభూమియందలి జనులసమూహమును. విభుత్వ
 సమగ్రతన్ = ప్రభుత్వముయొక్క సమృద్ధిచేత. విభ్రాజిత రాజ్యతంత్రములు = ప్రకాశించుచున్న
 దొరతనముయొక్క కార్యములను. వీటికిఁ = పట్టణమునకు. నెపంబు = పేరును. నేను రాజుల
 నందఱును యుద్ధమున జయించి యీదేశమునందలి జనుల కందఱకు నేనే ప్రభువనై రాజ్యతంత్రములు
 నడపుచుందును, విరటునకు రాజు అను పేరుపెట్టి నేనే యన్నము పెట్టుచున్నాఁడ నని తా.

256. ఇలన్ = భూమియందు. పదివేపురన్ = పదివేలమందిని. నాన్ = అనుటకు. ఇందున్ =
 ఇచ్చట. మగండు = కూరుడు. పాతాం:—వీవాఁడు గలండు ? కంటే = చూచితివా. నిన్నుమా
 త్రమే కాదు, నేను లొకమునం దెందఱు స్త్రీలను వలచి పట్టినను కూడ దని యడ్డపడు కూరుఁ డొక్కఁ
 డును లేఁ డని తా.

257. పోటరులు = కూరులు. భర్తలు = మగలు. వారిఅలపున్ = వారియొక్క బలమును.
 చలమున్ = పట్టుదలను. అనివారణన్ = అడ్డులేమిచేత. విరాటరాజు చూచుచుండఁగా సభవారి
 యందఱియెదుట ని న్నట్లు నేను తన్నినపుడు ఎందును న న్నా డేపింపలేదు కదా ! నీకు కూరులగు
 భర్తలు అయిదుగు రున్నారని చెప్పితివి. వారి బలశౌర్యములను తెలిసినవి. ఇక నీవెచ్చటికిఁ బోయి
 నను నేను పట్టుకొందును, నిన్నుఁ దప్పించువారు లేరని తా.

258. తమకించి = త్వరపడి. నాయంత్రించు మాటలకున్ = నాయొక్క పన్నుపట్టి మాట
 లకు. కదియంబడినన్ = మీఁదఁబడినయొడ, కర్జంబు = కార్యము. తప్పున్ = చెడును.

గీ. బహువిధంబుల సమ్మేయిఁ ♦ బలుకునతని
పలుకు లేర్పడ విని మెత్తఁ ♦ బడినయట్లు
సుభగ మైవడిచూపుగాఁ ♦ జూచి తనదు
హృదయ మెఱిగించు తెఱఁగున ♦ నిట్లు లనియె.

259

చ. వల దని యెంత చెప్పినను ♦ వావిరి నై కడు వేగపాటుమై
బలుమటు నెల్లెడం దొడరఁ ♦ బాతెను నీహృదయంబునట్లకాఁ
దలఁపు మనోజుతూపులకుఁ ♦ దక్కటిచి త్రములుం గడంగి వి
చ్చలవిడి చేత గర్జమె విచారము గోర్కికిఁ గానివానియే.

260

క. మగ లడఁగున నుండక తమ, తగులము పాటింతు రెట్టితగులం బైనం
మగువలయెడలన యడఁగుం, దగవు విడిచి యడిచిపడరు ♦ ధైర్యముపేర్చి.

గీ. ఇట్లు లగుట యెఱిగి ♦ యెల్లభంగుల రహ, స్వంబు గోలుపోనియట్లు గాఁగ
నడచునీదుకోర్కి ♦ కనురూప మెట్టిది, యట్టిభోగభంగి ♦ ననుభవింపు. 262

259. ఆమ్మైయిక్ = ఆవిధముగా. ఏర్పడక = స్పష్టముగా. సుభగ = మంచిభాగ్యము గల ప్రాపది. మైవడిచూపుగాఁ = సున్నత మయిన చూపుగా. కీచపని పలుకులన్నియు విని ప్రాపది యంగీకరించినట్లు నటించుచు ఇట్లు చెప్పె నని తా.

260. వావిరివివి = వెంబడించినవాడనై. వేగపాటుమై = వేగిరపాటుచేత. తొడరక = తాచుటకు. పాతెను = వత్తువు. నీహృదయంబు నట్లకాఁ = నీమనస్సువలెనే. మనోజుతూపులకుఁ = మన్నభవాణములకు. తక్కటిచి త్రములుకాఁ = తక్కినవారి మనస్సులను. విచ్చలవిడిచేత = స్వతంత్రముగాఁ జేయుట. కర్జమే = యుక్తమా? తలఁపు = ఆలోచింపుము అని యన్వయము. విచారము = ఆలోచన. కోర్కికిఁ = ఆశకు. కానివానివి = కొని పరుసయా? నేను వల దని యెంతచెప్పినను వినక వెంబడించి మాటిమాటికి నామీదికి వచ్చుచున్నాడవు, నీమనస్సు మన్నభవతో మైనట్లు తక్కినవారి మనస్సులను గూడ మన్నభవముగాఁ జేయుట యుక్తమా? ఆలోచింపుము. ఆశ కలిగినను ఆలోచింపఁగూడదా యని తా.

261. మగలు = మగవారు. తమతగులము ఆ = తమమోహమునే. పాటింతురు = ఆదరింతురు. మగువలయెడలకాఁ ఆ = స్త్రీలయొక్క మనస్సులయందే. ధైర్యముపేర్చి = ధైర్యము యొక్క యతిశయముచేత. తగవు = న్యాయమును. అడిచిపడరు = త్వరపడరు. మగవారు అడఁగున లేనివారై తమమోహమును వెల్లడిచేసికొందురు. స్త్రీలు ధైర్యముచేత తమమోహమును వెలిపుచ్చక మనస్సులోనే యడంచుకొందు రని తా.

262. ఎల్లభంగులకాఁ = అన్నివిధములచేతను. కోలుపోని అట్లుగాఁగకాఁ = చెదనియట్లుగా. అడచునీదుకోర్కికిఁ = ఆతిశయించు నీయాశకు. అనురూపము = తగినది. అట్టిభోగభంగి = అట్టి సౌఖ్యముయొక్క విధమును. కావున నీవు దీనిం చెల్లిన రహస్యము చెదనియట్లు నీకోరిక దీర్చుకొన్నది తా.

చ. అనవుడుఁ గీచకుండు హృదయంబునఁ బొంగి లతాంగితోడ ని
ట్లను ధృతిఁ గోలుపుచ్చెఁ గురుఁమాయుధుఁ జేటివచార మింక నేఁ
ప నగునె యైన నీ దయనఁపం పెడఁ గైకొని చేయువాడ నే
యనువున నెప్పు డెయ్యెడ నిజాభిమతం బొడఁగూర్తుఁ జెప్పమా. 263

క. అని పలికినఁ బాంచాలియుఁ, దనయురులం గీచకుండు ఁ దగులుట భావం
బున నిశ్చయించి యిట్లను, ననురాగాయ త్తచిత్త ఁ యెనది వోలెక. 264

ఉ. ఉత్తర లోనుగాఁ గలపఁమోజముఖుల్ పగ లెల్లఁ బ్రీతితో
నృత్తముఁ జేసి పోన మహానీయరహస్యవిధిక్ నిశీధిసీ
వృత్తము గోరువారలకు ఁ వేష్కకుఁ బట్టగుచుండునాగృహం
బుత్తను మిత్రైఱంగునకు ఁ నెంటిమెయిం దగ నీవు వచ్చినక. 265

క. అనిన సతఁడు వికసిల్లుచు, నను నమ్మెను నేలుకొనిన ఁ నలినానన నీ
యనుమతి నేయనె యొక్కఁడఁ, జనుదెంచెద నేటిరాత్రి ఁ సమదలీలక. 266

263. హృదయంబునక = మనస్సునందు. పొంగి = సంతోషించి. లతాంగితోడక = తీగవంటి జేవము గల ద్రాపదితో. కుసుమాయుధుండు = మన్మథుండు. ధృతిక = ధైర్యమును. కోలుపుచ్చెక = పొంగొట్టెను. ఏటివచారము = ఎక్కడియాలోచనము? ఏపక = బాధించుట. పంపు = ఆజ్ఞను. ఎవక = మనస్సునందు. ఏ అనువునక = ఏయుపాయముచేత. నిజాభిమతంబు = నాకోరికను. ఒడఁగూర్తుక = నెఱవేర్చుకొందును? ద్రాపదిమాట విని కీచకుండు మిక్కిలి సంతోషించి ద్రాపదితో నిట్లు చెప్పెను. మన్మథుండు ధైర్యమును బోగొట్టినాఁడు. ఇక విచార మెట్లు చేయఁగలను? ఇంక నన్ను బాధింపకును. నీయాజ్ఞచొప్పున చేసెదను, ఎప్పు డెచ్చట నేయుపాయమున నాకోరిక తీర్చుకోవచ్చునో చెప్పుమని తా.

264. తనయురులక = తనవలయుండు. భావంబునక = మనస్సునందు. అనురాగ ఆయత్తచిత్త = అనురాగమున కధీనమయిన మనస్సు గలది. కీచకుని మాట విని ద్రాపది తనకుఁ గీచకుండు విషయమున నిశ్చయించి అనురాగము కలదానివలె నిట్లు చెప్పె నని తా.

265. ఉత్తరలోనుగాఁ గల పయోజముఖుల్ = ఉత్తర మొదలుగాఁగల పడుచులు. నృత్తముక = ఆటను. మహానీయ రహస్యవిధిక్ = గొప్పదయిన రహస్యవిధముచేత. నిశీధిసీవృత్తముక = చీకటితప్పును. స్టు = వోటు, ఇత్రైఱంగునకుక = ఈకార్యమునకు. ఉత్తర మొదలుగలవారు పగలంతయు నాట్యము చేసిపోగా రాత్రి యచ్చట నెవ్వరును లేకపోవుటచేత రహస్యకార్యమున కనువై యుండును, కాబట్టి నీవచటి కొంటరిగా వచ్చినయెడ నీకార్యము నెఱవేఱునని తా. పాఠాః—కమనీయరహస్యవిధిక్ = మనోహరములయిన రహస్యపువిధమున నని యర్థము.

266. వికసిల్లుచుక = వికాసము నొందుచు. నలినానన = కమలమువంటి మోము గలదానా! సమదలీలక = సంతోషముతోఁ గూడిన విలాసమున. ద్రాపది మాట విని కీచకుండు సంతోషించి యిట్లుయ్యె... ఇంతమాత్రము నీ వనుప్రహించుటయే చాలును, నీయిష్టముచొప్పున నే నవటికి నేటిరాత్రి యొంటరిగా వత్తు నని తా.

గీ. ఇదియె నిశ్చయార్థః మిహ్నాట వదలక, యంకు మనిన నీవు ధన్యుఁడ
వరుగుదేరవలయు ధన్యుఁడ గాక యున్న నే, నిలుచుదానఁ గాను ధన్యుఁడను.

క. మన మియ్యెడఁ బెద్దయుఁ బ్రా, ద్దనుమానము లేక మాట ధన్యుఁడ
వును బా మ్మేనును నా దగు, పని నేసెద ననియెఁ గమలఃపత్త్రేక్షణయున్.

చ. సమయము నిర్ణయింప విని ధన్యుఁడనిభావనపల్కు లప్పు చి
త్తమునకు నింపు వెంపఁగ ముదంబునఁ గీచకముఖ్యుఁ డాత్మగే
హమునకుఁ బోయె నమ్మదిత ధన్యుఁడ యచ్చట వెండియుఁ బ్రస్తుతక్రియా
సముచితవర్తనంబుఁ దగఁ ధన్యుఁడ మహానసశాలలోనికిన్. 269

—(*) ద్రౌపది భీమునితోఁ గీచకుండు నర్తనశాలకు రాబోవుటం జెప్పటం. (*)—

క. చని వెడ వికసిల్లెడునా, ననపద్మముతోడ ననిలఁనందనునకు ని
ట్లనియెఁ జతురోక్తిరీతి న, తనిగూఢక్రోధపహ్ని ధన్యుఁడని. 270

267. నిశ్చయార్థము = నిశ్చయించిన విషయము. అనినక = అని కీచకుండు చెప్పఁగా. నిశ్చయంబు = నిజము. ఇదియే నిశ్చయము. ఈప్రకారము నీవు నడచుకొనవలయు నని కీచకుండు చెప్పఁగా ద్రౌపది నీవును బంటరిగా రావలయును, అటుగానిచో నే నచ్చట నిలువ నని చెప్పె నని తా. పాఠాః—ఇదియ నిశ్చయ మిహ్నాటవదలవండు, మనిన నీవిహ్నాటవదలవలయునని, వలయు లేకను నయ్యెడఁనిలుచుదానఁ గాను ధన్యుఁడను బని పూని పలికి. అర్థతాత్పర్యములు సమానములు.

268. పెద్దయుఁ బ్రాప్తు = చాలసేపు. కమలపత్త్రేక్షణయున్ = తామరచేకువంటి కన్నులు గల ద్రౌపదియు. పాఠాః—అనయము న్నెడలేక = మిక్కిలి న్యవధానము లేక యని యర్థము. మన మిచ్చటఁ జాలసే పిట్టకటిగాఁ జేరి మాటలాడుచుండరాదు, ఇంక నీవు పాము, నేనును నాపనికిఁ బోయెద నని ద్రౌపది చెప్పె నని తా.

269. సమయము = సంకేతము. నిర్ణయింపక = నిశ్చయింపఁగా. చంద్రనిభావనపల్కులు = చంద్రునివంటి మోముగల ద్రౌపదిమాటలు. ఇంపు = ప్రీతిని. ముదంబునక = సంతోషముతో. ఆత్మగేహమునకు = తనయింటికి. అమ్మదిత = ఆద్రౌపది. వెండియున్ = మరల. ప్రస్తుతక్రియా సముచిత వర్తనంబున్ = అప్పటికార్యమునకుఁ దగిన నడతను. మహానసశాలలోనికిన్ = వంటయింటికి. సంకేత మేర్పఱచుటను విని యామెపలుకులను మిక్కిలి సంతోషించి కీచకుండు తనయింటికిఁ బోయెను, ద్రౌపదియు నచ్చటఁ దాఁ జేయుచున్న కార్యమును ముగించి వంటయింటికి నని తా.

270. వెడ = కొంచెముగా. వికసిల్లెడు అనపద్మముతోడన్ = వికసించుచున్న కమలము వంటి మోముతో. అనిలఁనందనునకున్ = భీమునితో. చతురక్షక్తిరీతిన్ = నేర్పుగల మాటలవిధము చేత. అతని గూఢక్రోధపహ్ని = అభీమునియొక్క దాఁగియున్న కోపము అను నిష్పాస. దక్షిణార్థంబున్ = మండించుటకు. ఇట్లు అనియెన్ అని యనవలయు. పోయి కొంచెము చిఱుగవపుతో భీమునిక్రోధ మతిశయించునట్లు నేర్పుగా నతనితో నిట్లనియె నని తా.

క. నాకోటఃతః దీప్తి వచ్చితి, నీకోటఃతయ యింక నూతుంబిం దెగఁ జూడక

లోకము వంచించు నగు, చీకటికే యొకవే నేమి ♦ నేనెదో చెప్పుమా. 271

వ. అనిన విని దరహాసితవదనుం డగుచు వృకోదరుం డిట్లనియె. 272

క. నన్నడుగ నేల నీవును, నన్నీచుఁడు నేమి మాట ♦ లాడితి రది నా

కున్నట్టు లెఱుంగఁ జెప్పుము, నిన్నే మెచ్చించువాఁడ ♦ నీరజవదనా. 273

వ. అనినఁ బాంచాలి నుద్ధేష్టమందిరంబునం దా నుచితాచరణంబున నునికియు
సింహబలుండు సింగారించుకొని వచ్చుటయు రేయింటిమాటలవలనం దాను
బెదరమియు వాఁడు సామదానభేదదండంబులు సూపి పలుకుటయు దానికి
మెయికోలు భావించికొని క్రమంబునం దగినసంభాషణంబు నేసి నాట్యమండ
పంబు సంకేతస్థలంబుగాఁ జెప్పి యొక్కరుండ వచ్చువాఁడ వని నియమించు
టయు నద్దురాత్తుండు ప్రముదితాత్తుం డగుచు రాత్రిసమయంబున నయ్యెడకు
నొంటిమెయిం జనుచువాఁడై చనుటయుఁ దెలియం జెప్పిన నతండు పరమా
హ్లాదంబునం బొంది. 274

శా. క్రోధం బప్రతికార మై హృదయముం ♦ గుండింప నత్యంతచిం

తాధూతాత్మఁడ నైననాకుఁ బరమోత్సాహంబు సంధిల్ల దు

271. నూతునిక = కీచకుని. తెగఁజూడక = చంపుటకును. వంచించు = మోసపుచ్చు
టకును. చీకటికే = చీకటికల రాత్రి. ఒకవే = కలిగెను. నేమి జేయవలసినకార్యమును జేసి
తిని. ఇంక నీవు చేయవలసినదే మిగిలియున్నది. లోకమునకుఁ దెలియకుండఁ గీచకుని వధించుటకుఁ
చీకటిరాత్రియును ననుకూలముగా నున్న దని తా.

272. దరహాసితవదనుండు = చిఱునగపుగల మోము గలవాఁడు.

273. నీరజవదనా = తామరవంటి మోముగలదానా! నన్నడుగవలసినది లేదు. నీవును గీచ
కుఁడును నేమి మాటలాడితిరో దాని నతయు నాకుం జెప్పు మని తా.

274. ఉచితాచరణంబునక = తగినపని చేయుటయందు. రేయింటిమాటలవలనక = రాత్రి
భీముఁడును దాను నాడుకొన్న మాటలచేత. మెయికోలు = సమ్మతి. భావించికొని = నటించి. ప్రము
దిత ఆత్తుండు = సంతోషించిన మనస్సు గలవాఁడు. పరమ ఆహ్లాదంబునక = ఎక్కువసంతోష
మును.

275. క్రోధంబు = కోపము. అప్రతికారము ఐ = మాటునేత లేనిదై. హృదయముక =
మనస్సును. కుండింపక = దూఱింపఁజేయఁగా. అత్యంత చింతాధూతాత్మఁడను = మిక్కిలి చింత
చేతఁ గదలింపఁబడిన మనస్సు గలవాఁడను. పరమోత్సాహంబు = గొప్పసంతోషము. సంధిల్ల =
కలుగునట్లు. దుస్సాధంబు = సాధింప నశక్యము. విసవిరుద్ధకార్యము = అయిన కష్ట మయినపని.
అసన్నంబుగాక = సమీపించినదానినిగా. సంఘటింతు ఏ = సమూహింతువా! భర్త ఆత్మజుఁడు =

స్వాధం బై నవిరుద్ధకార్య మిటు లాశన్నంబుగా సంఘటిం
తే ధర్మాత్మజుఁ డీచ్చ మెచ్చుఁ బగ నాశంపంగఁ గా స్పల్పమే.

275

ప. అని పలికి కొండొక విచారించి.

276

క. వెఱవక సంకేతించిన, తెఱఁగున నయ్యెడకు నరుగుఁడెంచునొకో కొం
దఱఁ దెచ్చునొకో వెడఁ గై, యజిముఱి వెలిపుచ్చు నొకొ రహస్యం బెల్లన్.

ఉ. అట్టిది యేల చేయు ననయంబు నయం బొడఁగూడఁ బల్కి నీ
విట్టితెఱంగు సేయు మని యేర్పడఁ జెప్పిన వాని కత్తఁ
బుట్టినసంతసంబుననువుం బఁకించితి కాదె యింక ని
ట్ట ట్టనఁ జెట్టు లైన హృదయంబున నెక్కడిశంక వానికిన్.

278

ఉ. వచ్చు మదాంధవృత్తి ననివారణ నొక్కఁడ నాట్యశాలకుం
బొచ్చు నవశ్యమున్ వెడకి చూచి ననుం గని యట్లు సంగరం
బిచ్చు మదీయబాహుబలహీనబలుం డయి నీకుఁ బ్రీతిగాఁ
జచ్చు నసంశయం బిది విచారము లిన్నియు నింక నేటికిన్.

279

ధర్మరాజు. ఇచ్చున్ = మనస్సునందు. పగ = శత్రువును. అప్పమే = స్పల్పమా? తీర్పరాని
క్రోధము గలవాఁడనై మిక్కిలి చింతిల్లుదున్న నాకుఁ బరమసంతోషము గలుగునట్లు ఈకష్టకార్య
మును ఇట్లు శీఘ్రముగా నమరూర్చితివి, ఇట్లు ధర్మరాజు మెచ్చునట్లు శత్రువును చంపునపాయము
నన్నుట మిక్కిలి కష్ట మని తా.

276. కొండొక = కొంచెము.

277. సంకేతించిన తెఱఁగునన్ = సంకేతము చేసినవిధమున. వెడఁగుని = వెట్టియై. అతీ
ముఱిన్ = వేగపాటుచేత. భయపడక సంకేతము చేసినచొప్పున నచటికి వచ్చునో లేక యెవరినై
నను తోడుకొనివచ్చునో యీరహస్యమును వెల్లడిచేయునో యని తా.

278. అనయంబున్ = మిక్కిలి. నయంబు = ప్రీతి. బొడఁగూడన్ = కలుగునట్లు. ఇట్టి
తెఱంగు = ఇట్టివిధమును. పుట్టిన సంతసంబు అనువున్ = కలిగిన సంతోషముయొక్క విధమును.
పఁకించితి కాదె = చూచితివి కదా! శంక = సంశయము. వాఁ డట్టిపని చేయఁడు, నీవు ప్రీతితో
సంకేతస్థలమునకు వచ్చువిధమును జెప్పినపుడు వాఁడు సంతోషించుటను జూచితివి కదా! ఇక వాఁడు
వేఱువిధ మేల చేయును? వానికి సంశయము గలుగుట కవకాశము లే దని తా.

279. మదాంధవృత్తిన్ = గర్వముచే గన్నగానని యనికీచేత. ఒక్కఁడు ఆ. నాట్యశా
లకున్. అనివారణన్ = అడ్డులేమిచేత. వచ్చున్ అని యన్వయము. ననున్ = భీముని. సంగ
రంబు = యుద్ధమును. మదీయబాహుబల హీనబలుండు అయి = నాడైన బాహుబలముచే నశించిన
బలము గలవాఁడై. ఆసంశయము = సందేహము లేనిది. కీచకుండు ఒంటరియై నాట్యశాలకు వచ్చును,
లోపలఁ బ్రవేశించి నిన్నుఁ గానక నన్నుఁ జూచి నాతో యుద్ధము చేయును, అంత నాబాహుబలము
తోర్వరాలక నీకుఁ ప్రీతిగాఁ జచ్చును, ఇది నిశ్చయము, ఇక సంశయింపవలసినది లే దని తా.

న. అని నిశ్చయించి వృకోదరుండు వెండియు ని ట్లనియె.

280

మ. బలియుం డాసాబగుండు భావభవదర్పభ్రాంతుఁడై వచ్చి ని
శ్చలసర్వాంగత నున్న న న్నరసి సీచందంబు గా కున్న నా
కులతం బొందెడు సప్త మండపము సంక్షోభింపఁగా నేతుఁ గ
ట్టలుకఁ బెబ్బలి గోల నేచినటు లుగ్రాకార మేపారఁగన్.

281

క. ఎఱిగి పిఱుసనిన వెనఁ బై, కుఱుకుదు సాళువము గాకి + నొడిసినభంగిఁ
వెఱచఱవం బాదువుదుఁ బటి, పఱినేయుదు నీదుపూన్కి + పారం బెయిదన్.

గీ. వాదుబాహుబలమునను మాఱుకొనఁ జాలు, భుజబలంబు గలిగి + పోక చిక్కి
పెనఁగి నన్నుఁ గొంత + కినియింప నోపెడు, చంద మైసవినుము + సరసిజాక్షి.

మ. అవసీచక్రము సంచలింపఁగ దివం + బల్లాడ నాశాచయం
బవధూతంబు గ గోత్రశైలనికరం + బాకంపముం బొంద న

281. బలియుండు = ఎక్కువబలము గలవాఁడు. ఆసాబగుండు = అకీచకుండు. భావభవ
దర్పభ్రాంతుఁడని = మత్తభగవ్యముచే మోహముగలవాఁడై. నిశ్చలసర్వఅంగతఁ = కదలని యెల్ల
యవయవములు గలవాఁడగుటచేత. అవలతఁ = కలఁతను. మండపము = నాట్యశాల. సంక్షో
భింపఁగాఁ = కలఁగునట్లు. కట్టలుకఁ = మిక్కిలి కోపముచేత. ఉగ్రాకారము = భయంకర
మయినరూపము. ఏపారఁగాఁ = అతిశయింపఁగా. ఏకుఁ = విశృంభింతును. అకీచకుండు
మత్తభవనశుండై వచ్చి కదలక మెదలక యుండు నన్నుఁ దడవి చూచి నీవు కాకపోవుట నెఱింగి
కలఁత నొందును, అప్పుడు నేను గజ్జితోఁ గొట్టినపెద్దపులివలె మహాకోపముతో నామండపమంతయు
క్షోభించునట్లు విశృంభింతు నని తా.

282. పిఱుచనినఁ = వెనుదీసినయెడ. వెగఁ = శీఘ్రముగా. సాళువము = డేగ. ఒడిసిన
భంగిఁ = పట్టినవిధమున. వెఱచఱవఁ = భయపడునట్లు. పొచువుదుఁ = పట్టుదును. నీవు
పూన్కి = నీయత్నము. పారంబుఎయిదఁ = తుద ముట్టునట్లు. పటిపటి = పీడింపఁబడినవాని
నిగా. చేయుదుఁ అని యన్వయము. వాఁడు న న్నెఱిగి వెనుదీసినయెడ వానిమీఁదఁబడి డేగ
కాకిం బట్టినట్లు పట్టి కొట్టుదు నని తా.

283. మాఱుకొనఁ = ఎదుర్కొనుటకు. చాలుభుజబలంబు = చాలిన బాహుబలము.
పోక = పోవక. చిక్కి = నిలిచి. కొంత = కొంచెము. కినియింపఁ = కోపింపఁజేయుటకు. ఓపెడు
చందము = చాలినవిధము. సరసిజాక్షి = కమలమువంటి కన్నులు గలదానా! నాతోఁ బోరుటకుఁ
దగినబలము గలిగి పోరి నాకుఁ గోపము వచ్చునట్లు చేసినపక్షమున నని తా.

284. అవసీచక్రము = భూమండలము. సంచలింపఁగఁ = కదలునట్లు. దివంబు = ఆకా
శము. ఆశాచయంబు = దిక్కులసమూహము. అవధూతంబుగఁ = చలించినది యగునట్లుగా. గోత్ర
శైలనికరంబు = కులపర్వతములసమూహము. అకంపముఁ = వణంకును. అర్ణవముల్ = సముద్ర
ములు. ఘూర్ణనము = కలఁగుటను. క్రోధము = కోపమును. కృతఅర్థత్వంబుఁ = కృతార్థ మగు

ర్ణవముల్ ఘూర్ణన మొందఁ గ్రోధము గృతార్థత్వంబు నొందించి చి
త్రవధప్రాణి వహించి సూతునకు రాఁడ్రం బేర్పడం జూపుదున్.

284

వ. అనిసం బాంచాలి సంచలితస్వాంత యై నిజాంతర్గతంబున నితనితీవ్రక్రోధంబు
గుప్తసాధనంబునకు బాధకం బగు సని బోధింపం దలంచి యి ట్లనియె.

285

ఉ. ఒన్వనివారు నవ్వ మహిమోదధి ధర్మసుతుండు దీనికొ
నెవ్వగఁ బొంద భూజులు † నింద యొనర్చుగ నే నొనర్చునీ
చివ్వకు నీవు నల్కమెయిఁ † కేసినయాపని గూఢవృత్తికొ
ద వ్వగునేని నాయభిమతం బొడఁగూడియు నిష్ఫలం బగున్.

286

క. కావున వంచన బాహిర, పోవక యుండంగ ముఁదిఁపుం బరిమార్చు
గా వచ్చునేని నట్టిద, నావల పుగు గాక తక్కిఁనను నలదు సుమీ.

287

వ. అనిన విని ద్రుపదనందనకుం బాండునందనుం డి ట్లనియె.

288

చ. మదమునఁ గీచకాధముండు † మార్కొని నిల్చి పీఠమై వడికొ
గదినితినేని నవ్వుడు ప్రకాశరహస్య విభేదబుద్ధి నా

టను. చిత్రవధప్రాణి = చిత్రముగాఁ జంపుటయందలి యతిశయమును. సూతునకు = కీచకునకు.
రాఁడ్రంబు = రాద్రరసమును. ఏర్పడక = స్పృహ మగునట్లు. చూపుదున్. భూమి మొదలగునవి
చలించునట్లు క్రోధము హెచ్చినవాడనై చిత్రవధము చేసి కీచకునకు నారాద్రరసముం జూపును సని
తాత్పర్యము.

285. సంచలితస్వాంత = కదలిన మనస్సు గలది. ఇతని తీవ్రక్రోధంబు = ఈభీముని తీవ్ర
మయిన కోపము. గుప్తసాధనంబునకు = రహస్యముగా సాధించుటకు. బోధింపక = తెలుపుటకు.

286. ఒన్వనివారు = శత్రువులు. మహిమోదధి = గొప్పతనమునకు సముద్రమువంటివాఁడు.
ధర్మసుతుండు = ధర్మరాజు. ఒనర్చు ఈచివ్వకు = చేయునట్టి యీకలహమునకు. ఆల్కమె
యి = కోపముచేత. గూఢవృత్తికొ = రహస్యమయిన నీతికి. దవ్వ = దూరము. నాయభిమ
తంబు = నాకోరిక. ఒడఁగూడియు = నెఱవేటియు. నిష్ఫలంబు = ప్రయోజనము లేనిది.
శత్రువులు పరిహాసము చేయునట్లును, ధర్మరాజునకు గొప్పదృఢిము కలుగనట్లును, జనులు
నిందించునట్లును ఈకలహమునందు నీవు కోపవశంబున రహస్యము చెఱచినయెడ నీవు నాకోర్కి
సాధించియుఁ బ్రయోజనము లేకపోవు నని తా.

287. వంచన = మోసము. బాహిరపోవక = బయలుపడక. రిపునికొ = శత్రువును. పరి
మార్చకొకొ = చంపుటకు. నావలపు = నాకోరికి. కాంబట్టి మనస్రయత్నము బయలుపడవండు
నట్లు శత్రువును వధించుట శక్య మగునేని నట్లు చేయుము. లేయెడ వల దని తా.

289. కీచకాధముండు = నీచుఁ డయిన కీచకుండు. మార్కొని = ఎదుర్కొని. పీఠ
మై = పరాక్రమముచేత. కదినితివనికొ = కలిసినయెడ. ప్రకాశరహస్య విభేదబుద్ధి = బయలు
రహస్యము అనునట్టి భేదబుద్ధి. ఒగవును ఎ = కలుగునా? ఓషిసభంగికొ = సాధ్యమైనయట్లు.

కొదవునె యైన నేఁ దలఁచి ♦ యోషిన్భంగి నిగూఢవృత్తిమైఁ

బదిలము గల్గి తిన్ననియు ♦ పాయమునం దెగఁ జూతు నాతనిన్.

289

క. అనవును జయలక్ష్మీం జే, కొను మని దీవించి యింతకుం గేకయనం

దన నన్నుఁ దడవుఁ దడయం, జన దియ్యెడ నని లతాంగి ♦ చనియెం బ్రీతిన్.

వ. మారుతసుతుండును గృతనిశ్చయుం డై యుండె నటఁ గీచకుండు కందర్ప

గోచరుం డై పరిజనంబుల వంచించి యేకాంతస్థలంబున.

291

—(*) కీచకుండు ద్రౌపదియందలిమోహంబునఁ బరితాపంబు నొందుట. (*)—

సీ. వామాక్షిరుచిరలావణ్యంబు భావించు, దన్వంగిరూపు చిత్తమున నిలుపుఁ

గంబుకంధర చెన్నుకైవడి దలపోయు, నంగనసౌకుమాఝ్యము దలంచు

భామినిసహజవిభ్రమ మెదఁ గీలించు, బడఁతిచెయ్యులు మదిఁ ♦ బట్టుకొలుపు

మానినిగరువంపుమాటపొం దూహించు, దళితాబ్జముఖితిన్నఁదనము మెచ్చు

నిగూఢవృత్తిమైక = రహస్యవ్యాపారముతో. పదిలము = జాగ్రత్త. కీచకుండు గర్వముతో న
స్నేహింపఁగా నేను వానితోఁ బోరునపుడు బయలు రహస్యము అని యాలోచించుటకు నా కవ
కాశ ముండదు. ఐనను సాధ్యమయినంతవఱకు నెచ్చరికతో రహస్యముగానే వాని వధింతు నని తా.

290. ఇంతకు = ఇంతసేపటికి. కేకయనందన = సుధేష్ఠ. తదవుక = విచారించును.
ఇయ్యెడ = ఇచ్చట. తడయక = జాగుచేయుట. తగదు అని యన్వయము. లతాంగి = తీగవంటి
దేహము గల ద్రౌపది. ప్రీతిక = సంతోషముతో. భీమునిమాట విని ద్రౌపది జయము పొందు మని
యాతనిం దీవించి యింతసేపటికి సుధేష్ఠ నన్ను విలుచును, నే నిట నెక్కువసే పుండరా దని చెప్పి
పోయె నని తా.

291. మారుతసుతుండును = భీముండును. గృతనిశ్చయుండు = చేయబడిన నిశ్చయము గల
వాడు. కందర్పగోచరుండువి = మన్మథునకు లొనైనవాడై. ఏకాంతస్థలంబునక = రహస్య
స్థలమునందు.

292. వామాక్షిరుచిరలావణ్యంబు = ద్రౌపదియొక్క మనోహరమయిన మెఱుగు. భావిం
చుక = తలపోయును. తన్వంగిరూపు = ద్రౌపదియొక్క యాకారమును. చిత్తమునక = మనస్సు
నందు. కంబుకంధర చెన్నుకైవడి = శంఖమువంటి కంఠము గల ద్రౌపది యందముయొక్క విధ
మును. అంగనసౌకుమార్యము = ద్రౌపదియొక్క కోమలత్వమును. భామిని సహజవిభ్రమము =
ద్రౌపదియొక్క సహజమయిన విలాసమును. ఎదక = మనస్సునందు. కీలించుక = తగిలించును.
పడఁతి చెయ్యులు = ద్రౌపదిచేష్టలను. మదిక = మనస్సునందు. పట్టుకొలుపుక = ఉండునట్లు
చేయును. మానినిగరువంపుమాటపొందు = ద్రౌపదియొక్క గౌరవముగల మాటలపొందికను. దళిత
అబ్జముఖితిన్నదనము = పూచిన కమలమువంటి మోముగల ద్రౌపదియొక్క సౌమ్యతను. చిట్టము
త్రాడక = పెనఁగొనఁగా. వెడఁగుపడినఉల్లంబు = కలఁతనొందిన మనస్సును. పట్టునక పలుపక =

నడరి కోర్కలు చిట్టముఁజ్ఞాప వెడఁగు, పడినయుల్లింబు పట్టినఁ బటుపదనకు
వశము గాకున్న నెంతయుఁబరితఁబొందు, జెంతయెనకంబుచడిగొనిఁచిక్కువటుప.

చ. తలరు నలందురుక సొగయుఁ బాపభరంబున వెచ్చనొచ్చు మే
నలయఁగ నొల్లఁబోవు వెఱఁగండుఁ గలంగుఁ బ్రేమిండుఁ గొం
దలపడుఁ దల్లడం బడరి ధైర్యము దూలిన జెగ్గడిల్లు వి
చ్చలవిడిఁ బేర్పు నెచ్చగలఁసందడి జెందము గుంది చేడ్వడున్. 293

వ. ఇవ్విధంబున మదనవేదనాదూయమానమానసుం డగుచు ని ట్లని విత్కించు.
నీ. పడఁతి న న్నూటడఁ బలికినభంగిన, నిచ్చమై నిక్కుకుఁ పచ్చు నెక్కొ
వచ్చి తొల్లిటియట్లఁ పడిఁ ద్రో చిపోవక, పొలఁతి యింపెనలారఁబొందు నొక్కొ
తలపోత గలిగి యఁమైలఁత వచ్చుటకు నొం, డొకవింతపుట్టకఁయుండునొక్కొ
గంధర్వు లేవురుఁ గల రని చెప్పిన, నెలఁతుకమాటలుఁ నిక్కు మొక్కొ
తెఱవచిడిముడిపాటునుఁధేష్టయెఱిగి, వేడ్కఁబనిపంచుటఁడిగిరాఁపిడుచునొక్కొ
మదనుఁ డింతికినొజ్జమైఁమతకములును, నదను నెఱిగించి నాకడఁకనుచునొక్కొ.

కుదురుపఱచుటకు. చింతవినకంబు = చింతయొక్క యతిశయము. కీచకుడు చ్రాపదివిరహమునఁ
జింతాతిశయము నొందినవాడై చ్రాపది లానజ్యాదులు తలందుకొనుచు మనస్సును నిలుపుకొనలేక
మిక్కిలితాపము నొందుచుండె నని తా.

293. తలరుక = చలించును. అలందుక = దుఃఖించును. సొగయుక = చొక్కను.
తాపభరంబునక = తాపముయొక్క యతిశయముచేత. బల్లఁబోవుక = మూర్ఛపోవును. వెఱఁగు =
నిశ్చేష్టతను. పరిభ్రమించుక = తిరుగుడుపడును. కొందలపడుక = పరితాపపడును. తల్లడంబు =
తొట్రుపాటు. అడరి = అతిశయించి. తూలినక = పోఁగా. పెగ్గడిల్లుక = భయపడును. నెచ్చ
గలసందడిక = నిందుఁబులుల యతిశయముచేత. చేడ్వడుక = శ్రమపడును. కీచకుడు పలువిధ
ములుగా మన్మథబాధలు పడుచుండె నని తా.

294. మదనవేదనాదూయమానమానసుండు = మన్మథవేదనచే లీడింపఁబడుచున్న మనస్సు
గలవాఁడు. విత్కించుక = ఆలోచించును. పాతాం:—మదన కదనదోదూయమానమానసుండు =
మన్మథబాధచే మిక్కిలి పీడింపఁబడుచున్న మనస్సు గలవాఁడు.

295. పడఁతి = చ్రాపది. ఇచ్చమైక = ఇప్తముచేత. ఇక్కకుక = సంకేతస్థలమునకు.
పొలఁతి = చ్రాపది. ఇంపు = ప్రీతి. ఎసలారక = అతిశయించునట్లు. తలపోత = తలంపు. అమై
అత = అచ్రాపది. ఒండుఒకవింత = మఱియొకవిశేషము. నెలఁతుకమాటలు = చ్రాపదిపలుకులు.
తెఱవచిడిముడిపాటుక = చ్రాపదియొక్కవేగిరపాటును. పనిపంచుట = పనిచెప్పటను. డిసిగి =
విడిచి. మదనుడు = మన్మథుడు. ఇంతికిక = చ్రాపదికి. ఒజ్జు = గురువై. మతకములునుక =
యలను. అదనుక = సమయమును. అనుచునొక్కొ = పంపునా?

ఉ. నిక్కమ పోలె నప్పు పోకఁ నేరిమిమై ననుఁ ద్రోచి పుచ్చుఁగా
 నక్కమలాక్షి పొందు దగఁ నాడి తుదికొ నిజ మేది నేటికే
 యిక్కకు రాక తక్కిన సఁహించునె మన్నఁకుఁ డట్టు లైన నా
 కెక్కడిప్రాణ మేటితను ఁ నెయ్యది నిల్కడ యేమి నేయుదున్. 296

క. అ ట్టెల రాక తక్కుం, గట్టిడియే యాలతాంగి ఁ కామాతురు నొక
 బెట్టి యచటఁ దానికి మన, నెట్టు నిలుచుఁ దగవు విడువ ఁ నెట్టులు నేర్పున్.

ఉ. దానికి నేటినిక్కము వృథా పరితాపము దక్కి బాసమై
 పూనికి డిగ్గద్రావి వెనఁ ఁ బోయెద నిప్పున పోయి ముట్టి య
 బాసనఁ బట్టి తెచ్చి హృదయం బలరంగ ననంగతంత్రవి
 ద్యానిపుణత్వ మేర్పఱిచెదం బ్రమదాంబుళి నోలలాచ్చెదన్. 298

గీ. అనుచు సంచలించు ఁ నడియాసఁ గ్రమ్మఱ, బాసఁ దలఁచి ధృతికిఁ ఁ బట్టు వెట్టు
 మరుని కోహటించి యురియాడుఁ దుదిముట్టఁ గాన నిశ్చయించుఁగలఁగఁ దేలు.

296. నిక్కమపోలె = నిజమువలెనే. నేరిమిమై = నేర్చుచేత. త్రోచిపుచ్చుఁగా = పంపినేయుటకు. పొందు = మంచితనము. అడి = చెప్పి. వది = చెడి. నేటికే = నేటిరాత్రి. ఇక్కనుక = సంకేతస్థలమునకు. తనవు = దేహము. అప్పుడు నన్ను సాగనంపుటకై మంచితనముగా మాటలాడి యిపుడు సంకేతస్థలమునకు నేటిరాత్రి రానిపక్షమున నేను మన్నభబాధను తాళఁ జాల నని తా.

297. రాకతక్కుం = రాకతప్పును. అలతాంగి = ఆద్రాపది. కట్టిడి ఏ = కఠినమాలా? కామతరుణుక = మన్నఁకునిచేఁ బీడింపఁబడినవానిని. పెట్టి = ఉంచి. తగవు = న్యాయమును. అట్లు రాకపోవుటకు నది యంతకఠినము కాదు, మన్నభబాధకుఁ డయిన నన్ను విడిచి యన్యాయము చేయ దని తా.

298. ఏటినిక్కము = ఏక్కడి నిజము? వృథాపరితాపము = వ్యర్థముగాఁ బరితపించుటను. తక్కి = విడిచి. బాసమై పూనికి = ప్రతిజ్ఞచేతఁ గలుగు పట్టుదలను. డిగ్గద్రావి = విడిచి. అబ్బిఅనక = ద్రాపదిని. ఆనంగతంత్రవిద్యా నిపుణత్వము = మన్నభతంత్ర మనువిద్యయందలి సామర్థ్యమును. ప్రమద అంబుళి = సంతోష సముద్రమునందు. ఓలలాచ్చెదన్ = తేలునట్లు చేసెదను. అది నిజమును గాపాడఁజాలకు, కావున నిట్లు పరితపింపక ప్రతిజ్ఞాకాలమువఱకు ఎదురుచూడక యిపుడే పోయి దానిం బట్టి తెచ్చి మన్నభతంత్రములయందు నానేర్పు చూపి సంతోషపఱిచెద నని తాత్పర్యము.

299. ఆదియాసక = ఆత్యాశచేత. ధృతికి = ధైర్యమునకు. పట్టుపెట్టుక = స్థైర్యము కలిగించును. మరునికి = మన్నఁకునికి. ఓహటించి = వెనుదీసి. ఉరియాడుక = చలించును. తుదిముట్ట = కడవఱకును. కొనక = చూచుటకు. ఇట్లు వేగిరపడుచు మరలఁ బ్రతిజ్ఞాకాలము వఱకు చూచు నని స్థైర్యము పొందుచు నానావిధములయిన యన్యథలఁ జూచుచుండె నని తా.

వ. మఱియు నక్కోమలివలనిప్రేముడిం డగిలి.

300

సీ. పొడనూపిన స్త్రైన ♦ వడిఁ బట్ట సమకట్టుఁ, బరికించి కానక ♦ బమ్మరించు

మెలఁగినయ స్త్రైనఁ ♦ బలికింపఁ దలంచు ని, రూపించి లేమి న♦శ్రులు వహించుఁ

గదిసినయ స్త్రైనఁ ♦ గాఁగిలింపఁ గడంగు, నారసి బాం కై న ♦ నలత నొందు

నొడఁబడ్డయ స్త్రైన ♦ నడరి వైకొనఁ జూచుఁ, జెన్నఁటి యగుట ని♦శ్చేష్టఁ బొరయు

లలితవివిధవిహారంబులకు లతాంగి, యెలసి పాలసినయ స్త్రైన ♦ నెలమిఁ గలసి

యభిమతక్రీడ నలువంగ ♦ నప్పశించి, వెడకి రిత్తబయల్ గని ♦ విహ్వలించు. 301

————— (కీచకుఁ డుద్యానవనంబున విహరించుట.) —————

వ. ఇట్లు బహుప్రకారంబు లగుమన్మథవికారంబుల కగపడి వెగ డంది యమంద సంతాపభరితాంతకరణుం డగుచు సింహబలుండు పరిచారికాప్రార్థనం జేసి మజ్జన

300. ప్రేముడిక = మోహమునందు.

301. పొడనూపినట్లు = కనఁబడినట్లు. ఐనక = కాఁగా. సమకట్టుక = పూనును. పరికించి = చూచి. బమ్మరించుక = భ్రమించును. ప్రౌపది తనకుఁ గనఁబడినట్లు తోఁపఁగా దానిం బట్టుకొనఁ బోయి యది యుద్ధము కాఁగా భ్రమించు నని తా. మెలఁగిన అట్లు = సంపరించి నట్లు. పరికింపక = మాటాడించుటకు. నిరూపించి = చూచి. లేమిక = ప్రౌపది లేకపోవుట చేత. అశ్రులు = కన్నీళ్లు. వహించుక = తాల్చును. ప్రౌపది తిరిగినట్లు తోఁపఁగా దానితో మాటలాడఁ దలంచి యామె లేకపోవుటచే గన్నీరువిడుచు నని తా. కదిసినట్లు = సమీపించినట్లు. కడంగి = పూని. ఆరసి = చూచి. ఆలతక = శ్రమమును. ప్రౌపది చేరినట్లు తోఁపఁగా నావిడను గాఁగిలింపఁబోయి చక్కఁగాఁ జూచి యామె లేమిచే శ్రమపడు నని తా. ఒడఁబడ్డట్లు = అంగీకరించినట్లు. అడరి = అతిశయించి. వైకొనక = కవియుటకు. జెన్నఁటి = కూన్యము. నిశ్చేష్టక = చేష్టలు లేనితనమును. పొరయుక = పొందును. ప్రౌపది సమృద్ధించినట్లు తోఁపఁగా నామెను బొందుటకుఁ బ్రయత్నించి యామె లేమిచే నిశ్చేష్టత నొందు నని తా. లలితవివిధవిహారంబులకు = మనోహరము లయిన పలువిధము లయిన క్రీడలకు. లతాంగి = ప్రౌపది. ఎలసిపాలసినట్లు = చేరి తిరిగినట్లు. ఎలమిక = సంతోషముతో. అభిమతక్రీడ = ఇష్ట మయినక్రీడను. అప్పశించి = యత్నించి. రిత్తబయల్ = పట్టియల్లిప్రదేశమును, ప్రౌపది లేనిదోటు ననుట, విహ్వలించుక = వెలవెలఁబోవును. నానావిధక్రీడలకుఁ దనయొద్దఁ జేరి మెలంగినట్లు తోఁపఁగా నతఁడు క్రీడింపఁ దలంచి వెడకి వట్టిదోటును జూచి వెలవెలఁబోవు నని తా.

302. బహుప్రకారంబులు = పలువిధములు గలవి. మదనవికారంబులకుక = మన్మథవికారములకు. వెగడు = తడఁబాటును. అమందసంతాపభరితాంతకరణుండు = తక్కువకాని తాపముచే నిండినమనస్సు గలవాఁడు. పరిచారికాప్రార్థనంజేసి = పనికి తెల్లప్రార్థనముచేత. మజ్జనభోజనంబులు = స్నానభోజనములను. ఒకభంగిక = ఒకవిధమున. మనోజవేదనాఅపనూదనార్థంబు = మన్మథకాళ

భోజనంబు లొకభంగి నడపినవాడై తదనంతరంబ మనోజవేదనాపనోదనార్థంబు
మందిరారామభూమికిం జని తత్ప్రదేశంబున. 302

చ. కమలవనంబుపొంత నునుగా డ్పొకయించుక యాదరించుఁ జి
త్తమునకు దానఁ దల్లడము † దన్కుటయుం జని గారవంపుజూ
తముకడ నిల్చు నిల్చి యది † తాపముఁ బెంచిన తేతతీవజొం
పముఁ బోరఁబాటు నం దలత † పైకొనినన్ వెడలున్ వెనుంబడున్. 303

గీ. సుడియుగాలిఁ బువ్వుఁబొడి దన్నుఁ గప్పిన, నలఁగు బెగ్గలించు † నగ్గలముగఁ
గురియు తేనియలకుఁ † గొంకు లతాగుల్క, తరుసమీపములకు † నదిగి యరిగి. 304

వ. ఇత్తైఱంగున నొక్కయెడ నయినను గా లూఁదక లీలోద్యానంబు గలయం
గ్రుమ్మరుచు. 305

నీ. ఇంపైనప్రియ కాన † నిచ్చి నిల్చినమధు, వాదట నానుమఁతైలివిభునిఁ
జెట్టుపల్ పచరించి † చుట్టుఁ గ్రుమ్మరి మనో, రమ నియ్యకొలుపుమఁరాశివిభుని
ఫలరసమొండొంటిఁకెలమిఁ జంచులనిచ్చు, మొయిన చొక్కెడుశుకఁమిథునములను
గమిఁ బాసి తిలరుజొంపమునకు మొయిమొయి, దాఁకంగఁజనుపికఁదంపతులను

యొక్క పోఁగొట్టుకొనుటకు. మందిరారామభూమికిన్ = ఇంటితోటప్రదేశమునకు. తత్ప్రదేశం
బునన్ = అచోటియందు.

303. కమలవనంబుపొంతన్ = తామరలగుంపుదగ్గఱ. నునుగాడ్చు=తిన్ననిగాలిని. దాన్ =
అగాలిచేత. చిత్తమునకున్ = మనస్సునకు. తల్లడము = కలత. తన్కుటయున్ = కలుగఁగా.
గారవంపుచాతముకడన్ = ప్రియమయిన మామిడిచెట్టుదగ్గఱ. చొరఁబాటున్ = చొచ్చును.
అలత = బాధ. పైకొనినన్ = అతీతయింపఁగా. వెనుంబడున్ = చుఁభించును. కొంతసేపు తామ
రలమీదిగాలిని నేవించి దానిసహింపఁజాలక తియ్యమామిడిచెట్టునొద్దకుఁ బోయి నిల్చి యచ్చటను
నిలువఁజాలక పొదరిండ్లఁ దూటి యందును నిలువఁజాలక వెడలివచ్చి తపించు నని తా.

304. సుడియుగాలిన్ = చీచునట్టి గాలిచేత. అలఁగున్ = శ్రమపడును. అగ్గలముగన్ =
అధికముగా. బెగ్గలించున్ = భయపడును. లతాగుల్కతరుసమీపములకున్ = తీరగలయొక్కయుఁ
బొదలయొక్కయు పుష్పములయొక్కయు సమీపములకు. కొంఠన్ = సంకోచించును అని యన్వ
యము. తీరగలు మొదలగువానియొద్దకుఁ బోయి గాలికి మీఁదఁబడు పుష్పాడికి బెదరుమఁ గురియు
చున్న పూఁదేనెలకు భయపడుచు నుండె నని తా.

305. లీలాఉద్యానంబు = విలాసముకొలుకైన తోటను. కలయన్ = అంతట.

306. ఇంపు = ఇవ్వురాలు. విసప్రియకున్ = అయినప్రియురాలికి. అనన్ = త్రాగుటకు.
నిల్చినమధువు = మిగిలినతేనెను. ఆనుమత్తఅభివిభునిన్ = త్రాగునట్టి మదపుతుమైద మేటిని. చెట్టు
పల్ = చొక్కలను. పచరించి = సరించి. మనోరమన్ = ప్రియురాలిని. ఇయ్యకొలుపుమరాశి
విభునిన్ = అంగీకరింపఁజేయు రాజహంసను. ఫలరసము = పండ్లరసమును. ఎలమిన్ = సర్వతో

జూచి చూచి యుల్లంబున * నేచి కోర్కూ, లడరఁజడిముడిపడుమాను * పడువెడంగు
పడు వెనుంబడుఁ దల్లడ * పడు దురంత, చిత్తజనిబారి కగపడు * సింహబలుఁడు.

వ. ఇట్టివలవంత నిక్కడక్కడ వడిఁ దిరిగి తిరిగి. 307

క. వగ ముట్టికొనినఁ జిత్తము, వెగ యొందఁగ మేను గలము * వెమ్మఁగ ధృతిపాఁ
తగల నొకతీవయింటికిఁ, దగి యుండెడుచంద్రకాంత * తల్పము సేరెన్. 308

క. అం దొఱగి కీచకుం డా, యిందీవరనయన నాత్మ * నిడి వేడ్కమెయి
డెందము చన విచ్చలవిడిఁ, గండర్పఁడు వెట్టి జేయఁ * గా ని ట్లనియెన్. 309

సీ. కెంగేలు గేలితోఁ * గీలించి నెయ్యంపు, మాటలఁ దగుముఱు * మాట లార్తుఁ
గుచుము లురంబునఁ * గుదియించి క్రమమున, నిజిసినకాఁగిట * నిం పొనర్తు
నంగుళంబుల నల్ల * నలకలు కబళించి, కెమ్మొవి యాని చొ * స్కింతుఁ గళల
మనము మనంబునఁ * బెనఁచి కేళికిఁ జొచ్చి, నతిఁ దేల్పు సౌఖ్యర * సంపునిట్టఁ

పముచేత. చంచులక = ముక్కులచేత. ఇచ్చుమెయికొల = ఇచ్చునిధముననే. చొక్కెడుశుకమిఠు
నములను = అనందించునట్టి చిలుకదంపతులను. గమిక = గుంపును. పాసి = విడిచి. తలిరుజొంప
మునకుక = చిగుళ్లగుబురనకు. మెయి = దేహము. మెయిక = దేహమును. చను పికదంపతులను =
పోవునట్టి కోయిలలదంపతులను. ఉల్లంబునక = మనస్సునందు. ఏచి = విజృంభించి. అడరక =
ఆతిశయింపఁగా. చిడిముడిపడుక = తొట్టుపడును. మానుపడుక = నిశ్చేష్టుఁ డగును. వెడంగు
పడుక = కలఁతపడును. వెనుంబడుక = తపించును. తల్లడపడుక = చలించును. దురంతచి త్తజ
నిబారికిక = కడలేని ముక్తునిపశునను. అచ్చల ప్రియురాలికి లేనియ నిచ్చి మిగిలిన పూదేనెను
త్రాగుతు మైదను, తొక్కులచే గప్పి ప్రియురాలి ననుసరించి స్వాధీనపఱచుకొనురాజహంసమును,
పండ్లరసమును ఒండొంటి కిచ్చుచు మురియుచుండు చిలుకజంటలను, ఏకాంతమున కొండొంటి మేనులు
తాఁకునట్లు పోవు కోయిలలదంపతులను జూచి కీచకుండు మతీయు నతిశయించిన మున్నభబాధ కలవాఁ
డయ్యె నని తా.

307. వలవంతక = మున్నభబాధచేత.

308. వగ = బాధ. వెగడు = తడఁబాటును. కలయక = అంతటను. వెమ్మఁగ =
తాపము నొందఁగా. ధృతిపాఁతు = ధైర్యముయొక్క ఘోరము. అగలక = పగులఁగా. చంద్ర
కాంతతల్పముక = చలువరాతిలిన్నెయందలి పాన్పును. ఇట్లు తాపము నొంది నిలువఁజాలక యొక
పొదరింటిలో నుండు చంద్రకాంతములుల తిన్నెయం దమర్మబడిన పాన్పునం జేరె నని తా.

309. ఒఱగి = వ్రాలి. ఆఇందీవరనయనక = నల్లకలువలవంటి కన్నులు గల యాద్రోపదిని.
డెందము = మనస్సు. కందర్పఁడు = మున్నభుండు. అందుఁ బయండి కీచకుండు ద్రోపిం దలఁచికొని
మున్నభభ్రాంతుండై మనఃస్వాస్థ్యము తప్పి యిట్లు చెప్పె నని తా.

310. కెంగేలు = ఎఱ్ఱనిచేతిని, కేలితోక = నాచేతితో. కీలించి = పట్టి. నెయ్యంపు
మాటలక = ప్రియవచనములచేత, ముఱుమాటలు ఆర్తుక = బదులుమాటలు చెప్పింతు నని తా.
ఉరంబునక = తొమ్మునందు. గుదియించి = మోపి. ఇజిసిన కాఁగిటక = గాఢాలింగనముచేత.

దనివు. మొదలైన, జిగురొత్తుతమకమునకుఁ

బ్రాహ్మ వెట్టుచు మగుడఁ బైఁ బడుచు నింతి

వింతభంగుల కెలయించి బెకలిఁ జేసి

యభిమతక్రీడనములకు బలవరింతు.

310

వ. అనుచు వెండియు నిగుడుమనోరథంబులను భావరతంబుల శిశిరోపచారంబులఁ బ్రాద్దు గడపి కడపి కడ గానక.

311

క. మాయరవి యేల క్రుంకఁడొ, కో యను ని త్తేల తడసఁగో యనుఁ గ్రుంకం బోమెఱుఁ జూ యిప్పుడ యను, దాయ వఱిచె నను మనోజతాపముపేర్చిన్.

గీ. దివము కాని యింక బువనంబులం దిటఁ, బట్టి రాత్రి లేనియట్టు గాఁగఁ జేసెనొక్కొ విధి విశేషించి నాకకా, నేడ దివము సాఁగి నిలిచెనొక్కొ. 313

గీ. అనుచుఁ గ్రుంకింప రానిప్రా బ్ధరసి యరసి, శిశిరపర్యంకమున మెఱుఁనేర్చి చేర్చి వంతఁ దలపోసి తలపోసి వనరి వనరి, మిగుల వందురి వందురి పొగిలి పొగిలి 314

ఇంపు = సంతోషమును. ఒనర్పక = చేయుచును. అంగుళంబులక = వ్రేళ్లచేత. అలకలు = ముంగురులను. కబళించి = పట్టి. అని = త్రాగి. పెనఁచి = పెనఁగఁజేసి. సతిక = స్త్రీని. మొదలు = మొదట. విసక = అయినయెడ. చిగురొత్తు తమకమునకుక = కలుగునట్టి మోహము నకు. బ్రాహ్మ = ఆశ్రయమును. మగుడక = మరల. ఇంతిక = ఆస్త్రీని. వింతభంగులకుక = నానావిధములకు. ఎలయించి = ప్రవర్తింపఁజేసి. వెకలిక = ఆసక్తురాలిని. అభిమతక్రీడనములకుక = ఇష్టములయిన విహారములకు. అలవరింతుక = అలవాటు నొందింతును. ద్రాపదిని స్వాధీనము చేసి కొని చొక్కించి మన్నభతంత్రములయంగుఁ బ్రవీణుగాఁ జేసెద నని తా. పాఠాం:—నీనము తృతీయ పాదమునందు “ఎక్కింతుఁ గాయ్య” అనురాగము నెక్కింతు నని యర్థము.

311. నిగుడుమనోరథంబులను = కలుగునట్టి కోరుకులచేతను. భావరతంబులక = సంకల్పరతు లచేతను. శిశిరపచారంబులక = శైతోపచారములచేతను. కడ = తుదను.

312. మాయరవి = మోసగాఁ డైనసూర్యుఁడు. క్రుంకఁడు ఒక = అస్తమింపఁడో. తడ సెను ఓ = నిలిచెనో. ఇప్పుడు అ. క్రుంకక పోయెడుక చూ = అస్తమింపఁబోవును చుమా. దాయ = పగవఁడై. పఱిచెక = బాధించెను. మనోజతాపముపేర్చిక = మన్నభతాపము యొక్క యతిశయముచేత. సూర్యుఁ డింక నస్తమింప లే దనియు నిదిగో నస్తమించు ననియు నతఁడు శత్రువై నన్ను బాధించుచున్నాఁ డనియు నిట్లు మన్నభవశుండై పలుకుచుండె నని తా.

313. దివము అ కాని = పగలేగాని. భువనంబులందుక = లోకములయందు. ఇటఁబట్టి = ఇది మొదలుకొని. విధి = దైవము. నాకుక అకొక = నా కని. సాఁగి = వృద్ధియై. నేడు మొదలుకొని పగలే కాని రాత్రి లేనియట్లు దైవము చేసినాఁడా యేమి? లేక నాకొకకై నేడుమా త్రము పగ లిట్లు వృద్ధిపొందుచున్నదా యేమి యని తా.

314. క్రుంకింపరాని ప్రాద్దు = అస్తమింపఁ జేయరాని మూర్యుని. ఆరనేఱనీ = చూచిచూచి. శిశి రపర్యంకమునక = చల్లని పాస్పునందు. వంతక = బాధచేత. వనరివనరి = మిక్కిలిశోకించి. వందురి = దుఃఖ పడి. ఇట్లు ప్రాద్దు పలుమాఱుచూచుచు బాస్పుమీఁద బొద్దాడుచు మిక్కిలి తపించుచుండి యని తా.

నీ. తనికెడుసారటంబున నంత కంతకు, వెమ్ముచు నునికికి ♦ విడుమరయును
 గోలుమసంగెడుకోర్కూల వెనువెంట, బాటుచు నునికికి ♦ నూటటయును
 వావిరి బొదలెడువగలసందడి బడి, యురియుచు నునికికి ♦ నుడకువయును
 సందంద కదిలెడుకొందలపాటుచే, దలఁకుచు నునికికి ♦ నిలుకడయును
 లేమి దాల్చి గొనగలేక యలందురి, తనవు నింద్రియములు ♦ మనము ధృతియు
 దనవశంబు గాక ♦ తల్లడపడి సింహ, బలుడు విషమబాణు బారి బడియె 315

క. ఇమ్మెయి నధికపరీతా, పమ్మున బడునూతుహృదయపద్మం బలరం
 దమ్మి కొలంకుల మొగుడ న, నమ్ములు సాలంగ దివసనాథుడు గ్రుంకెన్. 316
 ప. తదనంతరంబ. 317

— (నూ ర్యా స్త మ య న గ్ల న ము.) —

క. ఇనుడు దనకడకు నేతెం, చినరాగము బొందు టిది యచిత మనగా 70

315. తనికెడు సారటంబునక = కలుగవట్టి యారటముచేత. వెమ్ముక = తాపము నొందుచు. ఉనికికి = ఉండుటకు. విడుమరయును = విడుపుచు. కోలుమసంగెడు కోర్కూల వెనువెంట = మిక్కిలి యతిశయించునట్టి కోరికలయొక్క వెంటడినే. ఊటయును = ఆశ్వాసమును. వావిరి = వరుసగా. బొదలెడు వగలసందడి = వృద్ధి పొందునట్టి చింతల సందడినందు. ఉరి యుచుక = తపించుచు. ఉడుకువయును = విరతియును. అందంద = మఱిసజ్జీ. కదిలెడు కొందల పాటుచే = ఆతిశయించుచున్న కలతచేత. తలఁకుచుక = చింతించుచు. లేమి = లేకపోవుట చేత. తాల్చి = సహనము. గొనగ = పొందుటకు. అలందురి = శ్రమపడి. తనవు = దేహమును. మనముక = మనస్సును. ధృతియుక = స్థైర్యమును. తనవశంబు = తనకధీనములు. తల్లడపడి = చలించి. విషమబాణుబారిక = మన్మథునికి విషయ మగుటను. పడియెక = పొందెను. ఇందు నీసము నాలుగుపాదముల యర్థములు క్రమముగా దనవు మొదలగునవి తనవశములు గాకుండుటకు హేతువులు. ఆరాట మతిశయించుటచేత దేహము తాపము పొందుటవలనను, ఇంద్రియములు నానావిధము లయినకోరికల కధీనము లగుటవలనను, మనస్సు చింతాక్రాంత మగుటవలనను, స్థైర్యము కలతచేడ జెడుటవలనను గీచకుండు మన్మథబాధను సహింప లేకపోయె నని తా.

316. ఇమ్మెయి = ఈప్రకారముగా. అధికపరీతాపమునక = ఎక్కుడు సంతాపముచేత. పడునూతుహృదయపద్మంబు = బాధపడుచున్న కీచకుని మనస్సు అను కమలము. అలరక = వికసించునట్లును. కొలంకులక. తమ్మి = కమలము. మొగుడ = ముకుళించునట్లును. వనమ్ములు. చాలంగ = సమృద్ధ మగునట్లును. దివసనాథుడు = సూర్యుడు. గ్రుంకెన్ = అస్తమించెను. ఇట్లు సంతాపము నొందు కీచకునిమనస్సు సంతోషించునట్లును, కమలములు మొగుడునట్లును, వనములు విరివి యగునట్లును సూర్యుడు అస్తమించె నని తా.

318. ఇనుడు = సూర్యుడు. ప్రియుడు. తనకడకుక = పశ్చిమాశాంగయొద్దకు. ఏతెం చినక = రాగా. రాగముక = అనురాగమును, ఎఱ్ఱదనమును, కెంపునక = ఎఱ్ఱదనముచేత, సశ్చిమ

పున మెఱసి పల్కిమాశాం, గన జనసంభావనముల † గౌరవ మందెన్. 318

ఉ. చుక్కలు త్రోడుతోడఁ దలఁచూపఁ దొడంగె మనోభవుండు వి
 ల్లై క్కిడి చక్రవాకములఁ యిక్కలు రోయఁగఁ జొచ్చె నేల కెం
 పెక్కుచు వచ్చె దీవియలఁయేడైతి సోయగ మందె సందడుల్
 దక్కెఁ బురంబువీధుల మధం బొలసెన్ విటచి త్రవృత్తులన్. 319

వ. పదంపడి జారచోరజనంబులమనంబు లలరం జంద్రాస్తమయం బగుటయు. 320

క. పెనుమి ట్టిది పల్లం బిది, యన కుండఁగ నోలమును బయలు నొక్కటిగాఁ
 గను విచ్చుటయును మోక్షుట, యును సరిగాఁ దమము పర్యే † నుర్విం దోడ్తోన్.

వ. అప్పు డాకృశోదరి వృశోదరుకడకుం జని సమయం బయ్యె ననవుడు. 322

గీ. అతఁడు పెండ్లికి బిలిచినఁయట్లు వికచ, హృదయుడై తలచీర యాఁయితము నేసి
 ద్రుపదనందనఁ జూచి నాఁతోన వెనుక, నల్ల నంతంత నగుచు † మృని కడంగి.

అఱిగన = పడమటిదిక్కు అను స్త్రీ. జనసంభావనముల † = జనుల మన్ననలచేత. గౌరవము. అందె అని యన్వయము. సూర్యాస్తమయసమయమునందు బడమటిది క్కెఱ్ఱవాతెననియు నప్పుడు జనులు సంధ్యావందనాలు చేయుట ఇనుఁడు వచ్చినపుడు రాగము పొందుట యుత్తమ మని కొని యాడినట్లుండె ననియుఁ దా. అలం. శ్లేష. ఉత్ప్రేక్ష.

319. తోడుతోడ † = క్రమక్రమముగా. తలచూప † = కనఁబడుటకు. మనోభవుండు = మన్నకుండు. ఇక్కలు = స్థానములను. రోయఁగఁజొచ్చె † = వెదకసాగెను. కెంపు = ఎఱ్ఱదనమును. దీవియలపైడి = దీపములప్రకాశము. సోయగము = అందమును. పురంబువీధుల † = పట్టణపువీధులయందు. సందడి = ధ్వని. తక్కె † = తగ్గెను. మదంబు = సంతోషము. విటచి త్రవృత్తుల † = విటుల మనోవ్యాపారములయందే. ఒలసెన్ = వ్యాపించెను. నత్తత్రము లుదయించె ననియు, జక్రవాకములు విరచాము నొందె ననియు, భూమి యెఱ్ఱవాతె ననియు, దీపములకుఁ బ్రకాశము మోచ్చె ననియు, బట్టణవీధులు నిశ్శబ్దములుగా నుండె ననియు, విటులు సంతోషించి రనియుఁ దాత్పర్యము.

321. పెనుమిట్టు = పెద్దమిట్ట. ఓలమును = మఱుగుస్థలమును. విచ్చుటయును = తెఱచుటయును. మోక్షుటయును = మాయుటయును. సరిగా † = సమాన మగునట్లు. తమము = చీకటి. ఉర్వికా = భూమియందు. పర్యే † = వ్యాపించెను. అంత మిట్టపల్లములును, మఱుగును బయలును, కన్న తెఱచుట మాయుటలును ఒకటేవిధముగా నుండునట్లు లోకమంతయుఁ జీకటి వ్యాపించె నని తా.

322. అకృశోదరి = చిక్కినకడపు గల యాద్రోపది.

323. వికచహృదయుడై = వికసించిన మనస్సుగలవాడై. తలచీర = పాగాను. అయితముచేసి = సవరించుకొని. ద్రుపదనందన † = ద్రోపదిని. అల్ల † = మెల్లగా. కడంగి = పూని. భీముడు పెండ్లికి బిలిచినట్లు సంతోషించి తలచుట్టుచుట్టుకొని ద్రోపదిని కొంచెము దూరముగాఁ దనవెంట రమ్మని యని తా.

చ. గమనమువీక వేటొకవికారము పుట్టక సంగరోత్సవో
ద్యమరభసాతిలేకము బయల్పడు టించుక లేక రోషసం
భ్రమ మొకయింత యైనఁ బరభావనిరూప్యము గాక బ్రాహ్మీ
రమణుడు వోయె విక్రమధురంధరతం దగ నాట్యశాలకున్.

324

ప. చని వివేకరహితహృదయంబునుంబోలెఁ దమోదూషితంబును విదగ్ధవనితా
ప్రేమంబునుంబోలె దుర్నిరూపంబును ఘోరాటవీభాగంబునుంబోలె నిర్మనుష్యం
బును గాపురుషలక్ష్మీవిలాసంబునుంబోలె ననుపయోగ్యంబును సనభ్యస్తశాస్త్రం
బునుంబోలె దుర్గమంబును స్వప్నలబ్ధపదార్థంబునుంబోలె నదృష్టిగోచరంబును
విషమకావ్యంబునుంబోలె నస్పష్టాలంకారంబును బాలిశరాజ్యంబునుంబోలె జార
చోరహృద్యంబును నైనయానర్తనాగారంబుముఖభాగస్థలంబు నేరి.

325

క. కలఁకులుఁ బిటిందిదెనయుం, గలయం బరికించి తనయభిండితబాహా

324. గమనమువీక = పోవుటయందలి యుత్సాహముచేత. వేటొక వికారము = క్రొత్త
విధము. సంగర ఉత్సవ ఉద్యమ రభస అతిరేకము = యుద్ధము అను పండువుకొఱకైన యత్నము
నందలి వేగాతిశయము. బయల్పడుట = వెల్లడియగుట. రోషసంభ్రమము = కోపముచేఁ గలుగు
తొట్రుపాటు. పరభావనిరూప్యము = ఇతరులమనస్సుచేఁ బెలియఁడగినది. బ్రాహ్మీరమణుడు =
భీముడు. విక్రమధురంధరత = పరాక్రమముయొక్క భారమును వహించినవాఁ డగుటచేత. నాట్య
శాలకున్. పోయెన్ అని యన్వయము. భీముడు తననవకయందు భేద మేమియు లేనట్లును, యుద్ధ
మునకుఁ బోవు నుత్సాహము కొంచెమైనను బయలుపడ కుండునట్లును, దనకోపము ఇతరు లెఱుంగకుం
డునట్లును గంభీరముగాఁ బరాక్రమము వహించి నాట్యశాలకుం బోయె నని తా.

325. వివేకరహిత హృదయంబునుంబోలెన్ = తెలివిమాలినవాని మనస్సువలె. తమోదూషి
తంబును = చీకటిచేఁ జెడఁగొట్టఁబడినదియు, అజ్ఞానముచేఁ జెడఁగొట్టఁబడినదియు. విదగ్ధ వనితా
ప్రేమంబునున్ పోలెన్ = ప్రాధనాయికయొక్క యనురాగమువలె. దుర్నిరూపంబును = తెలియ
రానిదియును. ఘోరాటవీభాగంబునున్ పోలెన్ = భయంకర మయిన యడవిప్రదేశమువలె. నిర్మ
నుష్యంబును = మనుష్యులు లేనిదియును. కాపురుషలక్ష్మీవిలాసంబునున్ పోలెన్ = సేచపురుషుని
సంపదయొక్క యతిశయమువలె. అనుపయోగ్యంబును = ఉపయోగింపరానిదియు. సనభ్యస్తశా
స్త్రంబునున్ పోలెన్ = చమవఁబడని శాస్త్రమువలె. దుర్గమంబును = చొరరానిదియును, తెలియ
రానిదియును. స్వప్నలబ్ధపదార్థంబునున్ పోలెన్ = కలయందుఁ బొందఁబడిన ఐదుపువలె. అదృష్టి
గోచరంబును = కనఁబడనిదియును. విషమకావ్యంబునున్ పోలెన్ = క్లిష్టకావ్యమువలె. అస్పష్ట
అలంకారంబును = స్పష్టము కాని యలంకారములు గలదియును. బాలిశరాజ్యంబునున్ పోలెన్ =
మూఢునిరాజ్యమువలె. జారచోరహృద్యంబునున్ = విలులకును దొంగలకును ఇంపైనదియును. విస
తనర్తన ఆగారంబు ముఖభాగస్థలంబు = అయినట్టి యానాట్యశాలయొక్క ముందటి ప్రదేశమును.

326. కలఁకులున్ = పార్శ్వప్రదేశములను. పిటిందిదెనయున్ = వెనుకదిక్కును. కలయన్ =
చక్కఁగా పరికించి = చూచి. తన అభిండితబాహుబలగర్వము అ = తనయొక్క తక్కువకాని భుజబల

బలగర్వమ యచ్చట ముం, గలిగా మదమ త్రభద్రగజసదృశగతిన్. 326

శా. ధ్వంతాకాంతకుశ్యకుట్టిమఘనః స్తంభావలీరూపముం

బ్రాంతాద్విప్రవిభాగబోధరహితః ప్రాగ్భాగముం గాతర

స్వాంతత్రాసకరంబు నై దురభివేశం బైనయాలోను ని

శ్చింతం డై సతికేలు వట్టికొని చొచ్చెన్ భీముఁ డత్తుగ్రతన్. 327

వ. ఇట్లు సొచ్చి రణియం జని మధ్యప్రదేశంబున విరాటనందనలీలాపర్యంకం బరసి

కని దాని కనతిదూరంబునం బాంచాలి నోసరిల నునిచి తా నాతల్పంబున నుండె

నంతం గీచకుండు. 328

క. కై సేసి మదవికారో, ల్లాసంబున మేను వొంగ ధ ధుగతి నుత్కం

గర్వమే. ముగలికా = మందరకాండా. మదమ త్రభద్రగజ సదృశగతి = మదముచే నొడ
లెఱుంగని భద్రజాతయొకఁడయొక్క నడకవంటి నడకచేత. భీముఁడు నాబగుప్రక్కలను జూచి
తనబాహుబలమే సహాయముగాఁ గలవాడై మదపుటేనుఁగువలె నడచుచు నని తా.

327. ధ్వంత...రూపము = ధ్వంతకారి = చీకటియొక్కయాకారమువంటి యాకా
రము గలదిగాఁ జేయఁబడినటువంటి, కుశ్య = గోడలయు, కుట్టిమ = కట్టనపునేలయొక్కయు, ఘన
స్తంభావలీ = గొప్పకంబములనమూహములయొక్కయు, రూపము = రూపము గలదానిని. ప్రాంత...
ప్రాగ్భాగము = ప్రాంత ఆది = కొనమొదలు అను, ప్రవిభాగ = భేదముయొక్క, బోధ = జ్ఞానముచేత,
రహిత = విడువఁబడిన, ప్రాగ్భాగము = ముందరిప్రదేశము గలదియును, పాతాం = ప్రాగ్భాగ
రము = తలవాకిలి గలదియును. కాతర స్వాంతత్రాసకరంబు = భయపడుచున్న గలవారికి
భయము కలిగించునదియునై. దురభివేశంబు = చొరరానిది. ఐనఅలోను = అయినట్టి యానాట్యకాల
యొక్క లోపలిభాగమును. నిశ్చింతంబున = చింత లేనివాడై. సతికేలు = భార్యచేతని. పట్టికొని.
భీముఁడు. అతిక్రత = మిక్కిలి కోపము గలవాఁ డగుటచేత. చొచ్చెన్ అని యన్వయము.
చీకటిలోఁ జీకటిగా నుండునట్టి గోడలు మొదలగునవి కలదియును, తుద మొదలు తెలియరాని తల
వాకిలి గలదియును, పిటికివాండ్రకు భయంకరంబును నగునానాట్యకాలను భీముఁడు జంకులేక ద్రోపది
చేయిపట్టుకొని భయంకరాకారంబుడై ప్రవేశించె నని తా.

328. తటియన్ = లోపలికి. విరాటనందన లీలాపర్యంకంబు = ఉత్తరయొక్క విలాసపు
పాన్పును. అరసి = వెదకి. అనతిదూరంబునన్ = కొంచెము సమీపమునందు. పాంచాలిన్ =
ద్రోపదిని. ఓసరిలన్ = తొలఁగునట్లు. తల్పంబునన్ = పాన్పునందు.

329. కై సేసి = అలంకరించుకొని. మదవికారొల్లాసంబునన్ = మదముచేతఁ గలిగిన వికా
రముయొక్కయంతయుచేత. లఘుగతిన్ = శీఘ్రమనముచేత. ఉత్కంఠా...అంతరంగుండు =
ఉత్కంఠా = తపాతపాయను, అసన = మధ్యముయొక్క, పాన = త్రాగుటయొక్క, విధాన =
చేయుటయందలి, వ్యాసంగ = ఆసక్తిచేత, తరంగిత = అలలుగలది యయిన, అంతరంగుండు =
మనస్సుగలవాఁడు. అలంకారము చేసికొని యొక లెఱుంగనివాడై యెప్పుడెప్పుడు పోవు
దును అను తపాతపాయమవ్యయము త్రాగుటచే వేగిరపడుచున్నమనస్సు గలవాడై శీఘ్రముగా నని

తానవపానవిధాన, వ్యాసంగతరంగితాంతరంగుం డగుచున్.

329

తా. సింగం బున్నగుహానికేతమునకుఁ ♦ శీఘ్రంబునఁ వచ్చుమా
తంగంబుం బురుడించుచుం బవనపుఁత్రస్వీకృతం బైనయా
రంగాగారము సేర వచ్చి మదిలో ♦ రాగంబు ఘూర్ణిల్ల నిం
తిం గాముం డిటఁ దేఁడె యింత కని యుఁద్రిక్తాంగజోన్మాదుఁ డై.

330

ఉ. స్వాంతము బాహుగర్వఘనసంతమసాంధము గాంగ శంక యా
వంతయు లేక కీచకుఁ డహంకృతి ముంగలి గాంగ మండపా
భ్యంతరభూమిఁ జొచ్చి తఱియం జని యారసి సెజ్జ గాంచి య
త్యంతముదావహం బగుడు ♦ నందు రయంబునఁ గేలు సాచినన్.

331

చ. ఘనతరకోపవేగమునఁ ♦ గంపము నొందునిజాంగకంబులం
దనధృతిపెంపుసాం పచలితంబులఁ జేయ సమీరుకూర్చినం

తా. పాఠాః—ఉత్కంఠానవవికేషపాన = ఉత్కంఠ యను నుత్తమపద్యముయొక్క త్రాగుట
యందు అని యర్థము.

330. ఉన్నగుహానికేతమునకుఁ = ఉన్నట్టి గుహయను గృహమునకు, పాఠాః—గుహంత
రాశమునకుఁ — గుహలోపలి కని యగ్ధము. మాతంగంబుఁ = ఏయగ్ధము. పురుడించుచుఁ =
పోలుచు. పవనపుత్రస్వీకృతంబు = భీమునిచే గ్రహింపఁబడినది. అరంగఅగారము = అనాట్యశాలను.
మదిలోఁ = మనస్సునందు. రాగంబు = అనురాగము. ఘూర్ణిల్లఁ = అతిశయింపఁగా. ఇంతిఁ =
ద్రౌపదిని. కాముండు = మన్మథుండు. ఇంతకుఁ = ఇంతసేపటికి. ఇటఁ లేడు ఎ = ఇచ్చటికిఁ
చీకొనిరాదా? ఉద్రిక్తఅంగజఙ్మాదుండువి = అశిశయించిన మన్మథుడను గలవాడై. సింహ
మున్నగుహకుం బోవు సేనుఁగువలె గీచకుండు భీముం డున్ననాట్యశాలకుం బోయి మాలిని యింత
సేపటికి వచ్చి యుండు నని తలచి మన్మథవికారము హెచ్చినవాడై యని తా.

331. స్వాంతము = మనస్సు. బాహుగర్వఘనసంతమసాంధము = భుజగర్వము అను చిత్తు
చీకటిచేత గ్రుడ్డిది. శంక = భయము. అహంకృతి = అహంకారము. ముంగలి = మండలి పోవు
నది. మండపభ్యంతరభూమిఁ = నాట్యశాలయొక్క లోపలిప్రదేశమును. అత్యంతముదావహంబు =
మిక్కిలి సంతోషము గలిగించునది. అగుడుకొ అనుటకు సెజ్జకాంచుట కర్తృపదము. అందుఁ =
అసెజ్జయందు. రయంబునఁ = వేగముచేత. కేలు = చేరిని. బాహుగర్వముచేత గొంచెమైనను
భయము లేక యహంకారముతో మండపము లోనికిఁ బోయి యచట వెదకి శయనముం గని మిక్కిలి
సంతోషించి దానిమీఁదఁ జేయి యుంపఁగా నని తా.

332. ఘనతరకోపవేగమునఁ = మిక్కిలి గొప్పదైన కోపముయొక్క వేగముచేత. కంపముఁ =
దణంపును. ఒందు నిజఅంగకంబులఁ = పొందునట్టి తనయవయవములను. తనధృతిపెంపుసాంపు =
తనయొక్క ధైర్యాతిశయముయొక్క సమృద్ధి. అచలితంబులఁ = కదలనివానిగా. సమీరుకూర్చి
నందనుండు = నాయువు ముద్దుకొడుకుయన భీముండు. తదీయచేష్టలును = అతీతమనివైనకార్యము

దనుడు తదీయచేష్టలును + దద్వచనంబులచొప్పు నేర్పడం
గనుమతి నూర కుండె నవి + కారనిగూఢనిజప్రకారుఁ డై.

332

గీ. కీచకాధముండు + కిమ్మిరవైరివై, గేలు సాచి యావిశాలనయన
గాఁ దలంచి మేను + గరుపాట నిట్లను, మదనఘూర్జ మానహృదయుండగుచు.

చ. వనిత మనోహరంబు లగు + వస్తువు లెల్లను వేడ్క నేటి నీ
కని నియమించి తెచ్చితిఁ బ్రీతియంబునఁ గైకొను మెప్పు సంగనా
జనములు నన్నుఁ జూచి మరు + సాయకముల్ దమచిత్తవృత్తు లేఁ
చినఁ గొని వచ్చి యిత్తుదు విశిష్టభవంబులు నాకు లంచముల్.

334

సీ. నాదురూపంబు మనంబునఁ జిక్కిన, తరుణి దక్కొరు నేల + సరకు నేయు
నాదులావణ్యంబునకు నిచ్చు మెచ్చిన, యెలనాగ పైఁ బడ + కేల నిలుచు
నావిలాసంబులు + భావింపఁ బడసిన, యింతి పుష్పస్త్రిచే + నెట్లు బ్రదుకు
నావివేకమున కానందింపఁ గనినయం, గన యెట్లు విరహాగ్నిఁ + గ్రాఁగ కుండు

లభ. తత్వచనంబులచొప్పు = వానిమాటలవిధమును. ఏర్పడ = స్పష్ట మగునట్లు. కనుమతి = చూచుతలంపుతో. అవికారనిగూఢనిజప్రకారుఁడు = వికారము లేకుండుటచేతఁ గప్పఁబడిన తన విధము గలవాడై. ఊరక; ఉండె = అని యన్వయము. భీముడు కోపముచేత నదరుచున్న యవయవములను హైర్యముచే జిక్కి బట్టికొన్నవాడై యాకీచకుని చేష్టలను వానిమాటలను చూడ వివర దలంచి దనసంగతి వెలిపుచ్చక నిర్వికారుండై యూరకుండె నని తా.

333. కిమ్మిరవైరివై = కిమ్మిరుని శత్రువైన భీమునిమీఁద, 'అవిశాలనయనకా' = వెడల్పు కన్నులు గల అమాల్లినీ యని. గరుపాట = గరుర్పు గలుగఁగా. మదనఘూర్జ మానహృదయుండు = మన్మథునిచే జలించుచున్న మనఘ్ను గలవాఁడు. ఆగుచుకొ. ఇట్లు. అనుకొని యన్వయము. కీచకుండు భీముని దాకి మాలినీ యని తలంచి మన్మథవశం డై యిట్లనియె నని తా.

334. వనిత = ఓ స్త్రీ! ఏటి = ఏర్పఱచి. నియమించి = నిశ్చయించి. అంగనాజనములు = స్త్రీలు, మరుసాయకముల్ = మన్మథబాణములు. తమచిత్తవృత్తులు = తమమనోధర్మములను. ఏఁచినకొ = బాధింపఁగా. విశిష్టభవంబులు = ఉత్తమభవములను. మాలినీ! నీకుఁ గా మేలివస్తువుల నేర్పఱచి తెచ్చితిని. తీసికొనుచు. ఇదివఱ కెప్పుడును స్త్రీలు నన్ను పలచినవారలై నాకు ఉత్తమపదార్థములను లంచముగాఁ దెచ్చి యిత్తు రని తా.

335. చిక్కినతరుణి = తగిలిన స్త్రీ. తక్కుబరుకొ = ఇంకొకనిని. నారూపమును జూచిన స్త్రీ మతియొకని నొల్ల దని తా. లావణ్యంబునకు = సౌందర్యమునకు. ఎలనాగ = స్త్రీ. నా సౌందర్యము చూచినయాడుది నాపైఁ బడు నని తా. భావింపకొ = తెలియఁటకు. పుష్పఽస్త్రిచే = మన్మథునిచేత. నావిలాసములను నెఱింగిన యాడుది మన్మథునకు లోనగు నని తా. విరహాగ్నికొ = ఎడఁబాటు అను నిష్పచేత. క్రొంగక = తపింపక. నావివేకము నెఱింగిన స్త్రీ నాయొడఁబాటును సహింప లే దని తా. నాఅదుమాటలు = నేను పలుకుమాటలు. తెఱవవిండు ఉల్లములకుకొ = స్త్రీసమాహముల మనస్సులకు. ఇంపు అరెడు ఉరులు = మనోహరము లయిన

మెఱియ నాయాడుమాటలు † దెఱవఱిండు, నుల్లములకు నిం పారెడు † నురులుగావె
యిట్లు నీ పైక్కతవె నన్ను † నేలుకొంటి, గాక మాట లిం కేటికి † గమలవదన.

క. అనవుడు మనమున నిస్సీ, యని యుచితనిగూఢభంగు † లగుభాషణముల్
దనప్రియ వినిపించుట కి, ట్లనియెన్ మృదురీతి ధీముఁ † దాతనితోడన్. 336
గీ. ఇట్టివాడవు గావున † నీవు నిన్నుఁ, బొగడికొనఁ దగు నకట నా † పోల్కియాడు
దాని వెడకియు నెయ్యెడ † నైన నీకుఁ, బడయ వచ్చునె యెఱుంగక † పలికి టిట్లు.

క. నాయొడలు నేర్చినప్పుడ, నీయొడ లె ట్లగునొ దాని † నీ వెఱిఁగెడు న
న్నే యబలలతోడిదిగాఁ, జేయఁ దలంచిలివి తప్ప † సేసితి గంట. 338

క. నను ముట్టి నీవు వెండియు, వనితలసంగతికిఁ బోవు † వాడవె మైనం
దను వేఁ బడసినఫలమే, కనియెద విదె చిత్తభవవి † కారము లెల్లన్. 339

మ. అనుచున్ గ్రక్కున లేచి రోషకఠినం † జాహాస మానూతునె
మృత ముద్వేగముఁ బొందఁ జేయ బలసా † మగ్రీసముజ్జృంభణం

వలలు. కమలవదన = కమలమువంటి మోము గలదానా! నామాటల కెట్టిస్త్రీలును లోబడుదురు,
ఈవిధముగా నాచేఁ బ్రార్థింపఁబడి నన్నే లినదానవు నీవొక్కతవే యని తా.

336. ఇస్సీ! నిందార్థకము. ఉచితనిగూఢభంగులు = తగినదియు రహస్యము గలదియు
నగువిధములు. భాషణముల్ = మాటలను. తనప్రియన్ = ప్రాప్తిని. మృదురీతిన్ = మృదు వగు
విధమున, కీచకుని మాటలు విని భీముఁడు వానిమాటలకు రోసి ప్రాప్తి వివరము నని రహస్యాభి
ప్రాయముగా నీమాటలు కీచకునితో చెప్పె నని తా.

337. నాపోల్కి అడుదానిన్ = నావంటి స్త్రీని. ఎయ్యెడన్ బనన్ = ఏచోటనైనను.
ఇంత గొప్పవాడవు కావున నీవే నిన్నుఁ బొగడుకొనుచున్నాడవు, అయినప్పటికిని నావంటి స్త్రీ నీ
కెచ్చటను దొరకదు, ఇది తెలియక యిట్లు పలికితి వని తా. అత్తస్తుతి చేసికొన్నవాడ వగుటచే
నీమఁడ వనియు నేను పురుషుడ నైనది తెలియ కున్నాడ వనియు రహస్యము.

338. నాబడలు = నాదేహమును. అబలలతోడిదిగాన్ = స్త్రీలవంటి దానిగా. నాజే
హము తగులఁగానే నీకుఁ గలుగునుఖ మెట్టిదో యెఱుంగుదువు, నీవు నన్ను సాధారణ స్త్రీలతో
సమానముగాఁ జూచుట త ప్పని తా. నాదేహము తాఁకఁగానే నీవు మృతి నొందుచు వనియు నన్ను
స్త్రీగాఁ దలంపవల దనియు రహస్యము.

339. ముట్టి = తాకి. వనితలసంగతికిన్ = స్త్రీలతోఁ గూడుటను. తనువు = దేహమును.
ఏన్ = నేను. పడసినఫలము ఏ = పొందినఫలమే. చిత్తభవవికారములు = మత్తభవికారములు.
ఎల్లన్. ఇదె. కనియెదవు అని యన్వయము. నన్నుఁ దాకి నీవు మరల మఱియొక స్త్రీని పొందువాడవు
కావు. నీవు మత్తభవికారముల నన్నిటిని చూడఁగలవు, ఇది నా జన్మఫల మని తా. నన్నుఁ దాకిన
పిమ్మట నీవు చతువు అని రహస్యము.

340. గ్రక్కునన్ = తటాలున. రోషకఠినంబు = కోపముచే భయంకరము. జాహాసము =
అయిన నవ్వు. అనూతునెత్తునము = అకీచకుని నిండుమనస్సును. ఉద్వేగమున్ = కలఁతను. బలసా

బున వానిం దల వట్టి వంచుటయు నేపుం జేవయుం దోప వాఁ
డనుమానింపక బెట్టదల్చికొని కోపాటోపదీప్తాంగుడై.

340

— (భీమ సేనుఁ డు కీచకుని సంహరించుట.) —

వ. గంధర్వుం డనుతలంపున.

341

చ. పవనతనూజుబాహువులు † పాణియుగంబునఁ బట్టి వీకమై
నవనిపయిం బడం దిగిచి † యంగము జానుల నూదినం గడుఁ
జవమున దండతాడితభుజంగముభంగి సముత్థితాంగుడై
యవయవముల్ ప్రకోపరభుసాతిశయంబునఁ బొంగ నుద్ధతిన్.

342

మ. మగుడం గీచకుఁ బట్టి వాఁడును బలోన్మాదంబునఁ బాహుగ
ర్వగరిష్ఠం డగునాహిడింబరిపుఁ దీవ్రక్రోధుడై పట్టి బె
ట్టుగఁ ద్రోపాడఁగ నిద్దఱుఁ భుజబలాటోపంబుమై నొండొరుఁ
మిగులం జాలక కొంతసేపు వడి మేమే పోరి దుగ్రాకృతిన్.

343

మగ్రీ సముజ్జృంభణంబునఁ = బలముయొక్క - సమృద్ధియొక్క యతిశయముచేత. వానిఁ = అకీచ
కుని. ఏపుఁ = గర్వమును. చేవయుఁ = బలమును. బెట్టు = మిక్కిలి. కోపాటోపదీప్త ఆత్మఁ
డువి = కోపముయొక్క యతిశయముచే జ్వలించుచున్న మనస్సు గలవాడై. ఇట్లు చెప్పుచు తటా
లున లేచి భీముఁడు వానిమనం బదరునట్లు అట్టహాసము చేసి బాహుబలముచే కీచకునితలపట్టి
వంపఁగా వాఁడు పరాక్రమము వహించి మిక్కిలి కోపించినవాడై యని తా.

342. పవనతనూజు బాహువులు = భీముని భుజములను. పాణియుగంబునఁ = చేతులజం
టచేత. వీకమైఁ = పరాక్రమముచేత. అవనిపయిం = భూమిమీద. తిగిచి = లాగి. అంగము =
భీమునిదేహమును. జానులఁ = తొంకొల్లచేత. ఊదినఁ = అనుమఁగా. కడుఁ జవమునఁ =
మిక్కిలి వేగముచేత. దండతాడితభుజంగముభంగిఁ = కఱచేఁ గొట్టబడిన పామువలె. సముత్థితాంగుడు
వి = ఎగిరిన దేహము గలవాడై. ప్రకోపరభుసాతిశయంబునఁ = ఎక్కుడు కోపముయొక్క వేగము
యొక్క అతిశయముచేత. ఉద్ధతిఁ = గర్వముతో. భీముని చేతులను దనచేతులతోఁ బట్టి శ్వేలం
బడవైచి వానిదేహమును తనమోకాళ్లతో నదుమఁగా భీముఁడు కఱతోఁ గొట్టినపామువలె లేచి
మిక్కిలి కోపముచే నుప్పొంగినమేను గలవాడై యని తా.

343. మగుడఁ = మరల. బలఁజ్ఞాదంబునఁ = బలగర్వముచేత. బాహుగర్వగరిష్ఠండు =
భుజగర్వముచే గొప్పవాడు. అగునాహిడింబరిపుఁ = అయినట్టి యాభీముని. తీవ్రక్రోధుఁడువి =
తీక్షణమయిన కోపము గలవాడై. బెట్టుగఁ = మిక్కిలి. త్రోపాడఁగఁ = త్రోయఁగా. భుజబల
అటోపంబుమైఁ = చేతులలాపుయొక్క యతిశయముచేత. వడిఁ = వేగముగా. ఉగ్రాకృతిఁ =
భయంకర మయిన యాకారముచేత. మేమే = అనాయాసముగా. పోరి అని యన్వయము.
మరలఁ గీచకుని బట్టఁగాఁ గీచకుఁడును భీముని కోపంబునం బట్టి త్రోయఁగా నట్టిదఱును బాహు
బలంబున నొకరినొకరు మీఱజాలక కొంతసేపు భయంకరముగాఁ బోరి రని తా.

వ. అట్టియెడ.

344

క. తనయగపాటారు లెఱుఁగుదు, రని నూతుఁడు సమయభంగం * మగుటకు భీముం
డును గొంకుచుఁ జప్పుడు నే, యనిగూఢవిమర్శనప్రహారములఁ దగన్. 345

వ. మల్లయుద్ధనైపుణంబు మెఱయం గడంగి.

346

సీ. తిగిచిన నడుగులు * దెరలక యొండొరుఁ, గ్రమ్మఱఁ దిగుచుచుఁ * గడిమిమెఱయఁ
బొడిచిన వెన బీటు*వోవక యొండొరు, నందంద పొడుచుచు * నవనిఁ బెట్టి
యొత్తిన బెగ్గలం * బొందక యొండొరు, బలువిడి నొత్తుచు * నలవు మిగిలి
యడఁగంగఁ బొదివిన * నడిచిపాటించుక, యును లేక వీక నొం*డొరుల నడరి
యడఁగఁబొదువుచునలుకయం*తంతకగ్గ, లించియాయముల్ నొంచిదో * స్థిలనెఱపి
యుల్లసిల్లినప్రక్కకొం*డొరులరాద్ర, వృత్తినొంచుచొండొరులకు* వెక్కసముగ.

క. కదియుచుఁ బాయుచుఁ బట్టుచు, నదలుచుచుం బడుచు లేచు*చడఁగుచు వడి గొం

345. తనయగపాటు = తా నగపడుటను. నూతుఁడు = కీచకుఁడును. సమయభంగము =
అజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞచెడుట. కొంకుచు = సంకోచపడుచు. గూఢవిమర్శనప్రహారముల = రహస్య
ముగా మర్చించుటలచేతను గొట్టుటలచేతను. తా నట్టివోట నాసమయమున నుండుట నితరు లెఱుం
గుచు రని కీచకుఁడును, అజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞకు భంగము వచ్చునని భీముఁడును సంకోచించి నిశ్శబ్దముగా
నొకరినొకరు నొప్పించుచు నని తా.

346. మల్లయుద్ధనైపుణంబు = జెట్టిపోయనందలి నేర్పు.

347. తిగిచిన = లాగఁగా. తెరలక = కదలక. కడిమి = పరాక్రమము. వెన్ =
శీఘ్రముగా. బీటుపోవక = బలహీనత నొందక. అందొద = మఱిమఱి. అవని = భూమియందు.
ఒత్తిన = ఆదుమఁగా. బెగ్గలంబు = బలహీనతను. బలువిడి = పరాక్రమముచేత. అలవు =
బలము. మిగిలి = అతిశయించి. పొదివిన = పట్టఁగా. అడిచిపాటు = సంభ్రమము. అడరి =
మీఱి. అగ్గలించి = అధికమై. అయముల్ = మర్మస్థానములను. నొంచి = నొప్పించి. దోర్లీల =
భుజవిలాసమును. నెఱపి = నిండించి. ఉల్లసిల్లిన = ప్రకౌశింపఁగా. ప్రుక్కక = తగ్గక.
రాద్రవృత్తి = భయంకర మయినవ్యాపారముచేత. వెక్కసముగ = దుస్సహ మగునట్లు. ఒకఁడు
పట్టియాడ్చినపుడు కదలకమఱియొకఁడు వానిం బట్టియాడ్చె ననియు, ఒకఁడు గ్రుద్దినపుడు వెనుదీయక
మఱియొకఁడు వానిం గ్రుద్దెననియు, ఒకఁడు నేలఁబడఁ ద్రోసి యదుమఁగా నింకొకఁడు వానిం బడఁ
ద్రోసి యదిమె ననియు, ఒకఁడు అడఁచిపట్టుకొనఁగా మఱియొకఁడు వాని నట్లుపట్టుకొనె ననియు
నిట్లంతకంతకు పొచ్చుచున్నకోపము కలవారై యొండొరులయాయపుపట్టులను నొప్పించి యొకరి
కొకరు తగ్గక సమముగాఁ బోరుచు నని తా.

348. కదియుచు = సమీపించుచు. పాయుచు = లొలఁగుచు. వడి = వేగమును.
కొంచు = కొనుచు. ఒదవెడుకినుక = అతిశయించునట్టి కోపముచేత. బెట్టిదయగ్గ = భయం
కరముగా. చలంబు = పట్టుదలను. డింపక = విడువక. కడిమి = బలముచేత. పెనగిరి = పోరిరి అని

చోదవెనుకనుకం గడుబె, ట్టిదముగఁ బెనఁగిరి చలంబు + డింపక కడిమిన్. 348

గీ. ఇవ్విధమున నేచి + యిరువురుఁ బెద్దయుఁ, బ్రాద్దు పోర వాయు + పుత్రుబలము
దోడుతోడఁ బెనుగఁ + దొడఁగె నాకీచకా, ధమునిలావు పిదపఁ దఱుఁగఁ జొచ్చె.

ఉ చాని నెఱింగి యెంతయు నుదగ్రత నాబకవైరి గ్రక్కునన్
వాని నడంగఁ బట్టి పడ + నైచి మహోగ్రత నాక్రమించె బం
చానన మేఱముం బొదువు + నట్లతఁ డూర్జితశక్తి నుద్ధతుం
డై నెగనెన్ సమీరసుతుఁనల్మకుఁ బ్రాఁ కిడినట్లు వీరకతోన్. 350

క. నెగయునెడ నగ్గమైనను, బిగి యారుచుఁ బిఱుఁచుననినఁ + భీకరుడై బె
ట్టుగఁ బొడిచె నపుడు భీముఁడు, పగతుఁడు గను మిడిసి నేలఁ + బడి తన్నికొనన్.

యన్వయము. నానావిధములుగాఁ బట్టుదల విడువక వారిద్దఱును సమానముగాఁ బోరి రని తా.

349. ఏచి = విజృంభించి. పెద్దయుఁబ్రాద్దు = చాలసేపు. తోడుతోడన్ = క్రమక్రమముగా. లావు = బలము. తఱుంగన్ = తగ్గుబకు. ఇట్లాభీమకీచకులు చాలసేపు పోరుచుండఁగా భీమునిబలము క్రమక్రమముగా నధిక మయ్యెను, కీచకునిబలము తగ్గె నని తా.

350. ఎంతయున్ = మిక్కిలి. ఉదగ్రతన్ = గొప్పతనముచేత. అబకవైరి = ఆభీముఁడు. మహతోగ్రతన్ = మిక్కిలి కోపము గలవాఁడగుటచేత. పంచాననము = సింహము. ఏఱమున్ = జింకను. పొదువునట్లు = పట్టునట్లు. అక్రమించెన్ = పట్టెను అని యన్వయము. అతఁడు = అకీచకుఁడు. డూర్జితశక్తిన్ = ఎక్కుడుబలముచేత. ఉద్ధతుండు ఐ = గర్వించినవాడై. సమీరసుతుఁడల్మకున్ = భీముని కోపమునకు. ప్రాఁకు = అల్లికకొయ్యను. ఇడినట్లు = పెట్టినట్లు. వీరకతోన్ = పరాక్రమముతో. నెగనెన్ అని యన్వయము. కీచకుఁడు బలహీనుఁడగుట నెఱింగి భీముఁడు సింహము జింకను బట్టునట్లు కీచకుం బట్టఁగా నతఁడు పరాక్రమించి యెగనెను, అందుచే భీమునకుఁ గోప మెక్కు డయ్యె నని తా.

351. నెగయునెడన్ = ఎగురునప్పుడు. అగ్గము = అధీనుఁడు. ఐనను = ఆయనప్పటికిని. బిగి యారుచున్ = బిగువుకలవాఁడగుచు. పిఱుఁచుచునన్ = కీచకుఁడు వెనుకకుఁ బోఁగా. అపుడు. భీముఁడు. భీకరుఁడఁబ = భయమును గలిగించువాడై, మిక్కిలి కోపము గలవాడై యనుట. పగతుఁడు = పగవారైన కీచకుఁడు. కనుమిడిసి = కనుగ్రుడ్లు బైటికి వచ్చి. నేలన్. పడి. తన్నికొనన్. బెట్టుగన్ = దృఢముగా. పొడిచెన్. కీచకుఁడు ఎగినప్పుడు భీమునిచే జిక్కువాఁడైనను అలోపల బిగువు గలవాడై వెనుకకుఁ బోయి తప్పించుకొనఁగా భీముఁడు మిక్కిలి కోపముతో నతని దృఢముగా గుద్దెను, అందు కతఁడు కనుగ్రుడ్లు బైటికి వచ్చి నేలఁబడి తన్నుకొనె నని తా. పాతాం:— పిఱుఁచుననిన బిడికిట గొఱసంది గడుబెడిదముగఁ బొడిచెన్ = వెనుకకుఁ బోఁగా మర్ర సానమును మిక్కిలి భయంకరముగాఁ బొడిచె నని యర్థము. ఈపాతము శబ్దరత్నాకరమునందు నుదాహరింపఁబడినది. అయినను వ్రాతప్రతులయందు బెక్కింటియందు భీకరుడై యనుపాతమే కనఁబడుటవలనను ఈపాతమునందు గర్తృపదము లేమివలనను బూర్వపాతమే ప్రధానముగాఁ గ్రహింపఁదగును.

గీ. పల్లవప్రసూనః ఫలభరితం బగు, మ్రాను గూలఁ ద్రోచుఁ మత్తగజము
పోలె వివిధరత్న భూషణభూషితుం, డైననూతుఁ గూల్చె ననిలనుతుఁడు.

చ. వికృతపుజాపు సంప మది + వేడుక పుట్టినఁ గిట్టి పట్టి మ
స్తకమును బీనదీర్ఘభుజశాఖలుఁ బాదయుగంబు మేనిలో
నికిఁ జొర నుగ్గుగాఁ దుజిమి + నించినక్రంతలతి త్తియైసకి
చకు ధరణీస్థలిం జదిపి + చక్కనిముద్దగఁ జేసె దుష్టుఁ డై. 353

క. తనకడిమికలిమి నచ్చియు, మనమునఁ దలఁ కడర సూతుఁ మరణంబు గనుం
గొనుటకుఁ దల్లడపడుప్రియ, నసత కతనిచావు నెప్పి + వడిఁ దన్నాత్రన్. 354

చ. అనలము గూఢయత్నమున + నయ్యెడకుం గొని వచ్చి దానిఁ జ
య్యన వెలుఁగొండఁ జేయుటయు + నచ్చెరువుఁ భయముం బ్రియంబునుం
బెనఁగొనఁగాఁ గనుంగొనియె + భీతమృగేక్షణ భీము డాయఁ గా
జని కడు నక్కజం బయినఁ చందమునం బడి యున్న కీనుఁగున్. 355

352. పల్లవప్రసూనఫలభరితంబు = చిగుళ్లచేతను పువ్వులచేతను బండ్లచేతను నిండినది. మత్తగజముపోలె = మదపుటేనుగువలె. వివిధరత్న భూషణభూషితుండు = నానావిధములయిన రత్నాలసాములచే నలంకరింపఁబడినవాఁడు. ఐననూతుఁ = అయినకీచకుని. అనిలనుతుండు = భీముఁడు. కూల్చెఁ అని యన్వయము. చిగుళ్లు మొదలగువానితోఁ గూడిన పృథ్వుము నేనుఁగు గూల్చునట్లు భీముఁడు నానావిధములయిన యాభరణములతోఁ గూడిన కీచకునిఁ జంపె నని తా.

353. కిట్టి = సమీపించి. మస్తకమును = తలను. బీనదీర్ఘభుజశాఖలుఁ = బలిసినవియు నిడుదలు నగు కొమ్మలవంటి చేతులను. పాదయుగంబుఁ = పాదముల జంటను. మేనిలోనికిఁ = శరీరములోపలికి. చొరఁ = చొచ్చునట్లు. నుగ్గుగాఁ = చూడ్చుగా. నించినక్రంతలతిత్తి = నిం డించిన రంధ్రములసంచి. చదిపి = నశిపి. తుష్టుఁడువి = సంతోషించినవాడై. చేనఁ అని యన్వ యము. కీచకుని వికారముగాఁ జంపవలయు నని వానితలను జేతులను పాదములను విడిచి కడుపులో నీకిఁ దూర్చి పిసికి ముద్దచేసె నని తా. పాతాః—రుష్టుడై = కోపము గలవాడై యని యగ్రము. ఈపాతము మూలానురూప మగుటంజేసియు నౌచిత్యము గల దగుటం జేసియు యుక్తతరము.

354. తనకడిమికలిమి = తనబలాతిశయమును. నచ్చియుఁ = నమ్మియును. తలఁకు = సంశ యము. అడరఁ = కలుగఁగా. సూతుమరణంబు = కీచకుని చావును. తల్లడపడుప్రియవనితమఁ = వేగిరపడుచున్న కూరిమిభార్యకు. తత్మాత్రఁ = ఆనిమిషముననే. భీమునిబలమునందు నమృతము గలి గియుఁ గీచకునిఁ జంపఁ గలఁడో లేఁడో యని సంశయము గలదై కీచకునిచావుఁ జూచుట యెప్పు డని వేగిరపడుచున్న ద్రౌపదికిఁ గీచకుఁడు చచ్చెనని చెప్పి వెంటనే యని తా.

355. అనలముఁ = నిప్పును. గూఢయత్నమునఁ = రహస్య మయిన ప్రయత్నముచేత. దానిఁ = అనిప్పును. ప్రియంబునుఁ = సంతోషమును. భీతమృగేక్షణ = బెడరిన జింకకన్నుల వంటి కన్నులు గల ద్రౌపది. డాయఁగాఁ = సమీపించునట్లు. అక్కజంబు = వింత. రహస్య ముగా నచ్చొట్టికి నిప్పు తెచ్చి దాని వెలిగింపఁగా ద్రౌపది యాశ్చర్యమును భయమును సంతోషమును గలదై వింతగాఁ బడి యున్న యాపీనుఁగును నని తా.

ఉ. చూచుచుఁ జేరి వ్రేల్చి డుచుఁచుం దల యూచి విదగ్ధచిత్తయై
యాచపఃఖాక్షి ముక్కుపయి ధ సంగుళముం గదియించి దీసికై
కీచక యింత సేసితి నుఁజుత్వముఁ బొందుదు గాక యింక న
ట్లేచిన నిట్లు గా నుడుగుఁ నే యనుచుఁ వెఱఁ గందు చుండఁగన్. 356

క. పూనిక నెఱిపితి సతియన, మానముఁ బరితాపభరము ధ మాన్పితి నిప్పు డి
ట్లే నని మదిఁ బొంగెడుపవ, మానసుతుం డిట్లు లనియె ధ మానినితోడన్. 357

ళా. చింతాశల్యము వాసెనే భుజబలోఁజేసకంబు నీ కెక్కెనే
శాంతిం బొందెనె రోషపావకుఁడు దుఃశ్చార్మిత్రునిం జూచితే
సంహోషించితి యిట్లు గాక బ్రదుకక ధ శక్యంబె దుర్వృత్తి నీ
చెంతం జేరినయట్టివీరులకు నాచేతం బయోజననా. 358

క. అనిన విని సింహబలము, ర్దను నవలోకించి ద్రుపదఁ రాజతనయ యి

356. మిడుచుచుఁ = విడుచుచు. విదగ్ధచిత్తం = నేర్పుగల మనస్సు గలదై. ఆచపఃఖాక్షి = చలించుచున్న కన్నలు గల యాచ్రాపది. అంగుళముఁ = వ్రేలిని. కదియించి = చేర్చి. సుఖ త్వముఁ = సుఖము గలవాఁ డగుటను. వీచినఁ = చెలరేగినయెడ. ఉడుగునే = తప్పునా? వెఱఁ గు = అశ్చర్యమును. చూచి దగ్గఱకుఁ బోయి నెఱిపిచితి ముక్కుపై వ్రేలుంచుకొని యాచ్రాపది యిట్టిఫలము నొందుటకు నీ వింత చేసితివి, ఇంక సుఖము పొందుదువు, ఇట్లు చెలరేగినవో నీఫలము కలుగక తప్ప దని తా. పాతాం:—విష్ణుచి త్తయై = దుఃఖించిన మనస్సుగలదై యని యగ్ధము. ఈపా తము ప్రకృతానుచితము. విలక్షచి త్తయై = అశ్చర్యము గల మనస్సు గలదై యని యగ్ధము. ఈపా తము వెఱఁగందుచుఁ అనుటచేఁ బునరుక్తము.

357. నెఱిపితిఁ = సాధించితిని. సతిఅవమానముఁ = ద్రాపదియొక్క యవమానమును. పరితాపభరముఁ = సంతాపముయొక్క యతీతయమును. మాన్పితిఁ = పోగొట్టితిని. పొంగెడు పవమానసుతుండు = సంహోషించునట్టి భీముండు. మానినితోడఁ = ద్రాపదితో. ఇట్లులు. అనియెఁ అని యన్వయము. భీముండు ప్రతిజ్ఞ సాధించి భార్యయొక్క యవమానమును సంతాపమును బోగొ ట్టితి నని సంహోషించి ద్రాపదితో నిట్లు చెప్పె నని తా.

358. చింతాశల్యము = దుఃఖము అను చీల. పాసెనువ = తొలఁగెనా? భుజబలఁజేసే కంబు = బాహుబలముయొక్క యతీతయము. ఎక్కెనువ = తెలియవచ్చెనా? రోషపావకుఁడు = కోపము అను నిప్పు. శాంతిఁ పొందెనె = అతెనా? దుఃశ్చార్మిత్రునిఁ = చెడ్డనడవడి గలవానిని. దుర్వృత్తిఁ = చెడుబుద్ధిచేత. నీచెంతక = నీదగ్గఱకు. నాచేతక = ఇట్లు. కాక. బ్రదుకక. శక్యంబె యని యన్వయము. పయోజననా = కమలమువంటి మోము గలదానా? ద్రాపది సంబోధనము. చ్రాపది! నీదుఃఖము తీతెనా? నాబలము నీకుఁ దెలియవచ్చినదా? నీకోపము శాంతిం చెనా? దుష్టుఁ డయిన కీచకునిపాటుఁ జూచితివా? సంహోషించితివా? దుర్బుద్ధిగో నీయొద్దకు వచ్చినవారు నాచే నిట్లు చతురు గాని బ్రదుకఁ జాలరని తా.

359. సింహబలమర్దనుఁ = తీవ్రమనిఁ జంపినభీముని. అవలోకించి = చూచి. నిండారినస మ్మేదంబు = నిండినసంతోషము. వెల్లిరిసి = వెలుపలికుచ్చి. బెరయంగక = వ్యాపింపఁగా.

ట్లనుఁ దనమనమున నింజా, రిససమ్మోదంబు వెలివిఁదిసి బెరయంగన్. 359

సీ. కొలువులోపల నిన్ను * కోప మట్లెత్తినఁ, దలఁకక నిలిచినఁ దైర్యమహిమ
నేఁ డిందుఁ జనుచెంచి * నిర్వికారతఁ బ్రజ, కన్నులు గప్పినఁ తారవంబు
మనవారిలోన నొక్కని వైనఁ బిల్వకు, తాహంబు నేసినఁ సాహసంబు
లోకదుర్జయుఁ డగునీకీచకునిని వ్రే, ల్కిడి రూపు మాసినఁ కడిమిసాంపు
నూడఁ దలపోయ మెచ్చ సంస్తుతి యొనర్చ, నాతలంబె నీయుత్తమఁ నాయకత్వ
మెఱిగి నినుఁ గొనియాడ నే * నెంతదాన, మహితవిస్తయూనందనిర్మగ్న నైతి.

క. అనుపలుకులు కర్ణరసా, యనము లగును నయ్యుధిష్ఠిరానుజుండు ముదం
బునఁ దేలి యింకఁ దడయం, జన దని ద్రౌపదికిఁ జెప్పి * చయ్యన నేగన్. 361

క. అనిన విని కీచకుండు న, చ్చినపిమ్మటఁ బుట్టినవ్వి * శేషము లెల్లఁ
విను వేడుక మన మలరెడు, ననఘా యేర్పడఁగఁ జెప్పు * మనుటయుఁ బ్రీతిన్.

ఇట్లు. అనుక అని యన్వయము. భీమునిమాట విని ద్రౌపది మిక్కిలి సంతోషము గలవై యతనితో నిట్లనియె నని తా.

360. ఎత్తినక = కలుగఁగా. తలఁకక = చలంపక. దైర్యమహిమ = దైర్యమయొక్క యతిశయమును. నిర్వికారత = వికారము లేనివాఁ డగుటచేత. ప్రజ = జనులయొక్క. ఉత్సాహంబు = పరాక్రమమును. సాహసంబు = తెగువను. లోకదుర్జయుండు = జనులకు జయింప నలవి గానివాఁడు. వ్రేల్కిడి = నిమిషములో. కడిమిసాంపు = బలమయొక్క యతిశయమును. చూడక, తలపోయక, మెచ్చక, సంస్తుతిపర్వక - ఈనాటిగింటికిని సీసము నాలుగుపాదములతో నన్వయము. సంస్తుతి = స్తోత్రమును. నీశుత్తమనాయకత్వము = నీయొక్క యుత్తమనాయకుఁ డగుటను. మహితవిస్తయతనందనిర్మగ్న = గొప్పయాశ్చర్యమునందును సంతోషమునందును మునిగిపడ్డానను. నిన్ను సభలోఁ గోపమువచ్చినపుడు చలంపక యడుచికొన్నదైర్యమును చూచుటకును, నేఁ డిచటికి నెవ్వరికిని దెలియనట్లు పచ్చిన గౌరవమును దలంచుటకును, మనవారిలో నెవ్వరిని సహాయము పిలువక చేసినసాహసమును మెచ్చుటకును, ఎవ్వరికిని జయింప శక్యముగానికీచకుని క్షణములోఁ జంపినబలమును బొగడుటకును నా కలవి కాదు. నీగుణమును నేను గొనియాడ శక్తురాలను గాను. పరమాశ్చర్యమును బరమసంతోషమును బొంది పరవశ నైతి నని తా.

361. కర్ణరసాయనములు = చెవులపండువులు. అగుడుక = కాఁగా. అయ్యుధిష్ఠిరఅను జుండు = ధర్మరాజతత్తుఁ డయిన యాభీముండు. ద్రౌపది మాటలకు మిక్కిలి సంతోషము నొంది భీముఁ డచ్చట నిక నుండరా దని ద్రౌపదికిం జెప్పి త్వరగాఁ బోయె నని తా.

362. అనిక = అని వైశంపాయనుండు జనమేజయునకుఁ జెప్పఁగా. అనఘా = పాపము లేనివాఁడా! వైశంపాయనుని సంబోధనము. అట్లు కీచకవధమును వైశంపాయనుండు చెప్పఁగా జనమేజయుండు విని కీచకుండు చచ్చిన పిమ్మట జరిగినవిశేషములను వినఁ గోరుచున్నాఁడను దెలియఁ జెప్పు మని యడుగఁగా వైశంపాయనుండు సంతోషముతో నని తా.

చ. పరమకృపావిధేయ నిరుపాధికచిన్మయకాయ గాఢవి
స్తరనిగమైకవేద్య గుణతత్త్వవికారనియత్యభేద్య సః
స్మరణనిరస్తతాప ఘనసంస్మృతినంతమసప్రదీప ని
ఘరభుజసారదానవనిఘూదన భక్తజనప్రమోదనా.

363

క. చతురానందమయా దు, ర్గతిరోగోద్గమచికిత్సకా భవనభవ
స్థితిసంహారకరా ని, ర్వృత్తిపణ్యాపణపదారవిందవికానా.

364

మాలిని. సురపతిధృతచూడాశోభితత్నాంశువీచి
స్ఫురణసుభగపాదాంభోజసంచారకేళీ
పరిచయకలనాలంభవ్యయాతీతసౌఖ్యో
త్తరమునిజనహృన్మాద్యన్తరాశప్రధానా.

365

363. పరమకృపావిధేయ = గొప్పదయకు లోనైనవాడా ! నిరుపాధికచిన్మయకాయ = ఉపాధిరహిత మైనజ్ఞానరూప మయిన స్వరూపము గలవాడా ! గాఢవిస్తరనిగమవేద్య = అధిక మయిన వివిగల వేదములచేతనే ముఖ్యముగాఁ దెలియఁదగినవాడా ! గుణతత్త్వవికారనియతిభేద్య = సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మక మయిన మాయయొక్క వికారముయొక్క నియమముచే భేదింపరాని వాడా ! మాయకు నియమముగాఁ గలుగునట్టి వికారములు కేనివాడా యని తా. సంస్మరణనిరస్త పాప = తలంచుటచే బోగొట్టఁబడిన పాపము గలవాడా ! ఘనసంస్మృతినంతమసప్రదీప = గొప్ప సంసారము అను చిహ్నుచీకటికి దీప మయినవాడా ! నిఘరభుజసారదానవనిఘూదన = కఠినమయిన బొహుబలము గల రాక్షసుల వధించినవాడా ! భక్తజనప్రమోదనా = భక్తజనుల సంతోషపెట్టు వాడా ! కృతిపతి యగు హరిహరనాథుని సంబోధనములు.

364. చతురానందమయా = పరమానందస్వరూపుడా ! దుర్గతిరోగోద్గమచికిత్సకా = దుర్గతియను రోగముయొక్క పుట్టుకకు వైద్యుడయినవాడా ! భవనభవస్థితిసంహారకరా = లోక ములపుట్టువును రక్షణమును నాశమును చేయువాడా ! నిర్వృత్తిపణ్యాపణపదారవిందవికానా = మోక్షము అను అమృదగినవస్తువునకు అంగడియైనపాదపద్మములవికాసము గలవాడా ! మోక్షము గలిగించు పాదపద్మములు గలవాడా యనుట. హరిహరనాథుని సంబోధనములు.

365. సురపతి...ప్రధానాసురపతి = దేవేంద్రునిచేత, ధృత = ధరింపఁబడిన, చూడా = కిరీటమునందు, శోభి = ప్రకాశించుచున్న, రత్న = మణులయొక్క, అంశు = కాంతులు అను, వీచి = అలలయొక్క, స్ఫురణ = ప్రకాశముచేత, సుభగ = మనోహరము లయిన, పాదాంభోజ = పాద ములు అను కమలములయందు, సంచారకేళీ = తిరుగుట యను క్రీడయొక్క, పరిచయ = అభ్యాసము యొక్క, కలనా = చేయుటచేత, లంభ = పొందఁబడిన, వ్యయఅతీత = నాశము నతిక్రమించిన, సౌఖ్య = సుఖముచేత, ఉత్తర = అధికము లగు, మునిజనహృత్ = ఋషులహృదయములు అను, మాద్యత్ = ముదించుచున్న, మరాశప్రధానా = హంసశ్రేష్ఠములు గలవాడా ! హరిహరనాథుని సంబోధనము. తేజోద్రుడు నమస్కరించుటచే వానికిరీటుములయందలి రత్నములకాంతులూ అను తరంగములతో సౌష్ఠ్య

గ డ్య ము.

ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్ర) కొమ్మచామాత్యపుత్ర) బుధారాధనవిరాజి
తిక్కనసోమయాజిప్రణీతం బయినవిరాటపర్వంబునందుఁ
ద్వితీయాశ్వాసము.

చున్న నీపాదకమలమలముందుఁ జేరినవై పరమసుఖము నొందిన మహర్షి హృదయములు ఆను రాజ
హంసలు గలవాఁడా యని తా. పాఠాం:—సురపరివృధమాదా=దేవేంద్రునియొక్క కిరీటమునందు
అని యర్థము. మరాళప్రతానా = మరాళములనమాహము గలవాఁడా యని యర్థము.

శ్రీమహత్.....ప్రణీతంబు—శ్రీమత్ = గొప్పతనముగల, ఉభయకవి = సంస్కృతాంధ్ర
కవులకు, మిత్ర) = స్నేహితుఁడును, కొమ్మచామాత్యపుత్ర) = కొమ్మనమంత్రి కుమారుఁడును, బుధ
ఆరాధనవిరాజి=పండితుల సేవించుటచేఁ బ్రకాశించువాఁడు నగు, తిక్కనసోమయాజిప్రణీతంబు=
తిక్కనసోమయాజిచేఁ జేయఁబడినది. ఇది—ముగిసెను.

స వ్యాఖ్యానాంధ్రమహాభారతము

విరాటపర్వము, తృతీయాశ్వాసము.

క. శ్రీత్వశివాత్వాలంబన, తత్త్వాన్వేషాత్తశబలతాసంగతక

ర్తృత్వాదివిలాసమయము, మత్త్వాహంకారభావః + హరిహరనాథా. 1

—* ఉపకీచకులు ద్రాపదిం దమయన్న శవంబుతోఁ గట్టి దహింపఁ గొని పోవుట. *

ప. దేవా వైశంపాయనుండు జనమేజయున కిట్లనియెఁ బవనతనయుం డట్లు సని మహానసమందిరంబుపరిసరంబున శరీరప్రక్షాళనంబు సేసి యనులేపనంబున నస్రగంధం బుడిపికొని కృతకృత్యుండై శయ్యాతలంబునం గూర్చుండె నిట యాజ్ఞ సేని యు భీమ సేనుం డింతకు వంటకంబునింటికింబోయి నిశ్చింతంబున నుండు నని నిశ్చయించి నర్తనశాల వెలువడి కావలివాగలం బిలిచి. 2

క. నావతు లగుగంధర్వుల, చేపడి మృతిఁ బొందె వీఁడఁ + సింహబలుం డీ

క్రిత్య.....భావ—క్రిత్య = క్రిత్యమును, శివాత్వ = గౌరీత్వమును, అలంబన = ఆశ్రయ ముగాఁ గల, తత్త్వ = మాయయొక్క, ఆక్షేప = సంబంధముచేత, ఆత్మ = పొందఁబడిన, శబ లతా = కలయికచేత, సంగత = పొందఁబడిన, కర్తృత్వఅది = కర్తృత్వము మొదలుగాఁ గల, విలాసమయ = విలాసరూపము లయిన, మహత్త్వఅహంకారభావ = మహత్త్వమును అహంకారత్వ మును గలవాఁడా! తా.—మాయాసంబంధము చేత మహావహంకారాదిప్రపంచమును గలిగించు కర్తృ త్వాదివిలాసములను బొందినవాఁడా! హరిహరనాథా! పాతాం—మహత్త్వాలంకార — అనుపాత మనన్వితము, కర్తృత్వాదికలీలాప్ర = కర్తృత్వము మొదలుగాఁగల విలాసములచేఁ బొందఁబడిన అని యర్థము. కర్తృత్వాదికలీలాత్మ-అర్థము సమానము, ఈపాతమునందు ఆత్మశబ్దము 'రెండుమా అలు ప్రయోగింపఁబడినది. విలాసమయ యనుపాతము పెక్కు-వాఁతప్రతులయందుఁ గానఁబడుటచే నది ప్రధానముగాఁ గ్రహింపఁబడినది.

2. పవనతనయుండు = భీముండు. మహానసమందిరంబుపరిసరంబునకా = వంటయింటిసమీ పంబునను. శరీరప్రక్షాళనంబు = దేహముయొక్క కడుగుటను. అనులేపనంబునకా = మైథూత చేత. అస్రగంధంబు = నెత్తురువాసనను. ఉడిపికొని = పోగొట్టుకొని. కృతకృత్యుండువి = కృతా ర్థుండై. యాజ్ఞ సేనియుకా = ద్రాపదియును.

3. నావతులు = నామగలు. గంధర్వులచే = గంధర్వులబాదిని. పడి = పొంది. దుర్వాప్తి

పాపాత్ముని జూడుడు దు, ర్వాప్తపాదఫలంబు గాంచె ♦ నని పలుకుటయున్. 3
గీ. వారు సంభ్రమించి ♦ వడిఁ గాలుదివియులు, గొనుచు నులివు ఘగులఁ ♦ గూడఁబాటి
నృత్తశాలఁ జొచ్చి ♦ రత్తటి నాకల, కల మెఱింగి కీచకవ్రజంబు. 4

చ. కడువెన వచ్చి రూపజీనకాయము నున్న తెఱంగుఁ జూచి ని
ట్టడలు మనంబులం గదిరి ♦ హా యనువాచును జోద్య మంది మ్రా
న్పడియెడువారు నగ్రజునిపైఁ బడి మూర్ఖుల బొందువారు న
య్యెడ కరుగంగ నోర్చిక మఃహిం బెఱచోఁ బలించువారు నై. 5

ప. ఉన్నంత బంధుజనంబులు గూడఁబాటి కీచకశవంబు గనుంగొని. 6

ఉ. మానవకోటి నిట్టివినుమానపుబీనుఁగు లైనవారి నెం
దైనను గంటిమే యకట ♦ యాఱడి వ మ్ము పోయె దుర్జయం
బైనబలంబు గానితెరువై తన కిత్తఱి దోడు గాద యు
క్తినిమనంబు గీడు పరికించునె క్రొవ్విసఁ జేటు దప్పనే. 7

పాదఫలంబు = దుశ్చేష్టయొక్క ఫలమును. తా.—నామగ లగుగంధర్వులచేఁ జిక్కి పాపాత్ముఁ డయినకీచకుడు చచ్చెను, వీనిం జూడఁ దరి పలుకఁగా.

4. వారు = ఆకావలివారు. సంభ్రమించి = తొట్రుపడి. కాలుదివియులు = కాగడాలను. ఉలివు = శబ్దము. కూడఁబాటి = గుంపుకూడి. ఆకలకలము = ఆధ్వనిని. కీచకవ్రజంబు = ఉప కీచకులగుంపు. తా.—కావలివారు తొట్రుపాటుతో వేసెరముగాఁ గాగడాలు చేతం బట్టుకొని యఱచుచు నర్హశాలకుం బోయిరి, ఆపుడు అయిల్లరి విని కీచకుని తమ్ము లయిన యువకీచకులు.

5. వెనక = శీఘ్రముగా. రూపజీనకాయము ఉన్న తెఱంగుక = రూపుమాసిన దేహము ఉన్న విధమును. బిట్టు = శీఘ్రముగా. అడలు = దుఃఖము. మనంబులక = మనస్సులయందు. కదిరి = కలిగి. హా = అయ్యో! చోద్యము = ఆశ్చర్యమును. మ్రాన్పడియెడువారుక = నిశ్చేష్టు లగువారును. అగ్రజునిపైక = అన్నమీద. మహిక = భూమియందు. పెఱచోక = మఱియొకదోట. పలించువారుక వి = ఏడ్చువారునై. తా.—శీఘ్రముగా వచ్చి కీచకుని దేహము రూపు చెడి యుండుటను జూచి మిక్కిలి దుఃఖము నొంది కొందఱు హాహాకారములు చేయుచు గొందఱు నిశ్చేష్టు లగుచు మఱికొందఱు అన్నమీదఁ బడి మూర్ఛనొందుచు నింకఁ గొందఱు అచ్చటికిఁ బోఁజాలక నేలమీదఁబడి దూరముననుండి యేడ్చుచు.

6. కూడఁబాటి = గుంపుకూడి.

7. మానవకోటిక = మనుష్యులనమాహునందు. వినుమానపు పీనుఁగులు = వింతపీనుఁగులు. అఱడి = వ్యర్థముగా. వమ్ముఅయి = నాశమయి. దుర్జయంబు = జయింపరానిది. కానితెరువువి = దుర్మార్గ మగుటచేత. ఇత్తటిక = ఈసమయమునందు. తోడుకాదుఅ = సహాయము కాకయే పోయెను. ఉక్తినిమనంబు = మూర్ఛనిమనస్సు. పరికించును = తెలియునా? తా.—మనుష్యులయం దట్టి యాశ్చర్యపుచావు చచ్చినవారిని నెందును జూడ లేదు. ఇట్లు వ్యర్థముగా నితఁడు నాశమై పోయెను, దుర్మార్గ మగుటచేత వీనిబల మిప్పు డితనికిఁ బనికి రాక పోయెను, వీడు మూర్ఛ పగుటచేత దన కీడు తెలియక గర్వించి యిట్లు చేటు తెచ్చుకొనెను.

వ. అనుచు డాయం జని.

8

గీ. కరము లెయ్యవి శిర మేది † గాళ్లు లెచటఁ, జొచ్చె గంధర్వవరులచే † జచ్చువార
లెల్ల నిట్టుల యగుదురో † యితనితోడి, యలుకఁ జేసిరో యిది గడు † నక్కజంబు.

వ. అని వెండియు బహుప్రకారంబులం బలుకుచు శోకవిస్తయపరితచేతస్కు లయి
యున్నంత నొక్కయుపకీచసుండు నిజసహోదరులం జూచి.

10

క. మన మెంత పనవి పిలిచిన, విన నేర్చునె సింహబలుఁడు † వేగమ యితనిం

గొనిపోవఁగ వలయుం గా, కని యందఱ దేర్చె ననునఁ యాలాపములన్.

11

ఉ. నూతులు దాని కియ్యకొనుచుం దమయన్నకు నగ్ని యిచ్చువా

రై తగ వాచరించునెడ † నల్మక ద్రౌపదివీరిచందముల్

నూతును గాక యంచు నొకఁచోఁ దమచేరువ నున్నఁ గాంచి సం

జాతమహూగ్రకోపు లయి † చారువిలోచనఁ బట్టి క్రూరతన్.

12

క. పెడకేలు గట్టి పాపపుఁ, బొడ వగునిది గాదె యితనిఁ † బొడ వడఁగించె

గెడ గూడ దీని నీతని, యొడలిపయిం బెట్టి కాల్పు † టుచితం బనుచున్.

13

9. కరములు = చేతులు. శిరము = తల. ఇతనితోడిఆలుకఁ = ఇతనిమీఁదికోపముచేత. ఆక్కజంబు = వింత. తా.—ఇతని చేతులు తల కాళ్లు కానరావు, గంధర్వవరులచే జచ్చువార లందఱు నిట్లే చతురో లేక వీనిమీఁదికోపముచేత వీని నిట్లు చుంపిరో యిది మిక్కిలి వింతగా నున్నది.

10. బహుప్రకారంబులఁ = పెక్కువిధములచేత. శోకవిస్తయపరితచేతస్కులు = దుఃఖము చేతను ఆశ్చర్యముచేతను జుట్టఁబడిన మనస్సు గలవారు. నిజసహోదరులఁ = తనతోడఁబుట్టువులను.

11. పనవి = దుఃఖించి. అనునయలాలాపములఁ = ఊటటగలిగించు మాటలచేత. తీర్చెఁ = ఊటడించెను అని యన్వయము. తా.—మన మెంతయేడ్చినను నుపయోగము లేదు, శీఘ్రముగా వీనికి సంస్కారము నేయవలయు నని యందఱ నూటడించెను.

12. నూతులు = ఉపకీచములు. ఇయ్యకొనుచుఁ = అంగీకరించుచు. తగవు = తగినపనిని. అల్మక = భయపడక. సంజాతమహాతేజగ్రకోపులు = కలిగిన మిక్కిలి భయంకరమయిన కోపము గలవారు. చారువిలోచనఁ = చక్కని కన్నలు గల ద్రౌపదిని. క్రూరతఁ = కఠిమ లగుటచేత. తా.—ఉపకీచములు దాని కంగీకరించి తమయన్న కగ్ని సంస్కారము చేయుటకై కర్మము ప్రారంభించునపుడు ద్రౌపది భయములేక వారివిధము చూచుటకై యచటనుండఁగా వారు చూచి కోపము గల వారై యామెను బట్టుకొని.

13. పెడకేలు = పెడతెక్కలు. పాపపుపొడవు = పాపముయొక్కయారము. పొడవడ గించెఁ = చుంపెను. గెడ = జత. కూడఁ = కలయునట్లు. తా.—పెడతెక్కలు కట్టి యీ పా పాత్తురాలిచేతనే కీచకుఁడు చచ్చినాఁడు కావున దీని వీనితోఁ జేర్చి దహించుట యుక్త మని చెప్పెను.

వ. విరాటున కెఱింగించి చేయువారై యంతకు మున్న యీశ్వరత్వంతం బంతయు విని సంక్షుభితహృదయుం డై యున్నయతనిపాఠకిం బోయి. 14

గీ. ఎల్లభంగుల సైరంధ్రి † నేము సింహ, బలునితోఁ జంపవార మై † తలచి నీకు నెఱుంగఁ జెప్పంగ వచ్చితి † మీవు నింత, వట్టుమన్నన మాకు నీవలయు ననిన.

వ. అతండును దనమనంబున నియ్యుపకీచకులచందంబు సూడ నేను వారించితి నేనియు నుడుగం గలవారు గా రనియు గంధర్వులు బలవంతులు కావునఁ దద్రక్షిత యైన సైరంధ్రి) కపాయంబు వొంద దనియు నూహించి వారలం గలయుం గనుంగొని యట్లకాక మీకుం బోలిన తెఱంగు నేయుం దనిన నదియు యనుమతిగాఁ దైకొని సరభసంబునం జనుదెంచి. 16

ఉ. అంగజరాగమత్తుఁ డగునన్నకు నిమ్రైయి నైనఁ బ్రీతిసే యం గలవార మీజఱి † యాతనితోడన తీఱుఁ గాక యం చుం గొనిపోయి ధైర్యమున † సూతునిపీనుఁగుమీఁదఁ బొండుపు త్రాంగనఁ బెట్టి కట్టిరి దయాపరివర్జితచి త్రవృత్తులై. 17

చ. అశుచియుఁ గప్పఁడుకొ లఘువు † నై ననిజాగ్రజుమేనితోడ ని త్యశుచియుఁ బుణ్యశీలయు నుదాత్తయు నాఁ జనుసంతిఁ గొంచుఁ గ

14. సంక్షుభితహృదయుండు వి = కలఁగిన మనస్సు గలవాడై.

15. ఎల్లభంగులకొ = అన్ని విధములచేతను. ఇంతవట్టుమన్నన = ఇంతమాత్రమైన యధికారమును. తా.—మే మెట్లైనను సైరంధ్రుని గీచుతోఁ జేర్చి కపింపఁ దలచియున్నారము, నీవు దాని కంగీకరింపవలయు ననఁగా.

16. ఉడుగంగలవారు = విడుచువారు. తద్రక్షిత = గంధర్వులచే రక్షింపఁబడినది. అనుమతి = అంగీకారము. సరభసంబునకొ = చేగిర పాటుతోఁ గూడినట్లుగా.

17. అంగజ రాగమత్తుఁడు = మన్తధరాగముచే నుదించినవాడు. నిమ్రైయి కొ విసకొ = ఈవిధముచేత నైనను. ప్రీతి = సంతోషమును. ఈజఱి = ఈజంఖలాఁడి. తీఱుకొ కాక = చచ్చుచుగాక. ధైర్యముకొ = ధైర్యముచేత. పొండుపు త్త్రాంగనకొ = పాండువుల భార్యను. దయాపరివర్జితచి త్రవృత్తులు వి = దయచే విడువఁబడిన మనోవాగ్ధిపారముగలవారై. పెట్టి, కట్టిరి యని యన్వయము. తా.—మన్తధర్మము డగు కీచకునకు నీవిధముగా సంతోషము చేయవచ్చును, ఈమట్టరాలును ఈతనితోడనే చచ్చుఁ గాక యని దయ లేనివారై ద్రాపడిని కీచకుని పీనుఁగుమీఁదఁ బెట్టి కట్టిరి. పాఠాం :—దైన్యమునకొ = దీనతచేత, ఈపాతము దయాపరివర్జితచి త్రవృత్తులై అనుటచేఁ బ్రకృతోచితము కాదు.

18. అశుచియుకొ = అపవిత్రుఁడును. కప్పఁడుకొ = పాపియును. లఘువుకొ = నీచుఁడును. విస నిజఅగ్రజుమేనితోడకొ = అయిన తమయన్నయొక్క దేవముతో. నిత్య శుచియుకొ = ఎల్లప్పుడు శుద్ధురాలును. పుణ్యశీలయుకొ = పవిత్రమైన యాచారము గలదియును. ఉదాత్తయుకొ = ఉత్తమురాలును. కాకొ = అనుటకు. చనుఇంతికొ = తగినస్త్రీని. కర్మశమతికొ = క్రూరబుద్ధిచేత.

రక్తశముతిఁ గీచకుల్ బహుముఖంబుల బాంధవప్రలాపముల్

దిశ లద్రువం జెలంగఁ గరచీపనికాయము ప్రజ్వరిల్లఁగన్.

18

క. పితృవణము దెసకుఁ జన న, య్యతివ భయభాంతచి త్తయై బాష్పజలౌ

ద్గతి మొగముఁ గప్ప నిట్లని, యతిరాసముగా నొసర్చె ధాన్యకందనమున్.

19

గీ. అనద నైతి నిచట ధాన్యమిది య్యాలింపు, డకట మీరు గలుగ ధాన్యమిది

నన్నుఁ గట్టి నూతనందను లిమ్మెయి, వెఱపు లేక భంగపఱచువారె.

20

ఉ. ఆనతవై యోజయ మహాద్భుతవిక్రమ యోజయంత దు

గ్ధానవిఘ్నూర్తమానరిపుమద్దన యోవిజయోభిధాన తే

జోనిహతాహితప్రకటశూరగుణప్రతిభాన యోజయ

తేన విరోధి బాహుబలభృంభణభంజన యోజయద్బలా.

21

బహుముఖంబుల = పెక్కునోళ్లనుండి. బాంధవప్రలాపముల్ = చుట్టాలయొక్క విశేషించిన యేడ్పులు. దిశలు = దిక్కులు. అద్రువ = అదరునట్లు. చెలంగ = భ్వనింపఁగా. కరచీపని కాయము = దివిటీలసముహము. ప్రజ్వరిల్లఁగ = వెలుగుచుండఁగా. తా. — నీచుఁ డయిన కీచ కుని చేహముతో నుత్తమురాలగు ద్రౌపదిని చేచ్చి కట్టి యుపకీచకులు చుట్టాలు రోదనముచేయుచు వెంటరాఁగా దివిటీలతో. బాంధవప్రలాపముల్ — ఇట విప్రలాపశబ్దము విరుద్ధవాక్యమునందు రూఢము. “విప్రలాపో విరోధోక్తిః” అని యనురసించుచు. ఈపక్షమున బంధువులు ద్రౌపది నిట్లు చేయవల దని చెప్పుచుండఁగా నని యర్థము చెప్పినట్లు. దిశలు అదరునట్లు బంధువులు నిషేధించుట ప్రకృతోచితము కాదు. కావున బంధుజనప్రలాపముల్ అనుపాము యుక్తమని తోచుచున్నది.

19. పితృవణముదెసకు = శ్రీశానము వైపునకు. అయ్యతివ = అద్రౌపది. భయభాంతచిత్తవి = భయముచేఁ గలఁగిన మనస్సు గలదై. బాష్పజలఉద్గతి = కన్నీళ్లపుట్టుక. అక్రందనము = ఏడ్పును. అతిరావముగా = గొప్పధ్వని గలుగునట్లుగా. ఒసర్చె అని యన్వయము. తా. — శ్రీశానమునొద్దకుఁ బోవుచుండఁగా నాద్రౌపది భయము నొందినదై కన్నీరుగార్చుచు గట్టిగా రోదనము గావించెను.

20. అనదను = దిక్కుమానినదానను. ఆలిఖయ్యి = భార్యయొక్క మొఱను. అలింపుడు = చినుడు, కయ్యిశబ్దము ఏమ్యాదులలోఁ జేరినది. అక్రమించి = పట్టి. నూతనందనులు = ఉపకీచకులు. భంగపఱచువారు ఎ = అవమానపఱచువారా? తా. — నాకు దిక్కు లేదు, మీభార్య మొఱ విని రక్షింపుడు, మీ రుండునపుడు కీచకులు నన్నిట్లు భంగపఱపఁగా నుపేక్షింపకచ్చునా?

21. ఆనతవై = వంగినశత్రువులు కలవాడా! మహత్ అద్భుతవిక్రమ = మిక్కిలి యాశ్చర్యకర మయిన పరాక్రమము గలవాడా! దుర్ధానవిఘ్నూర్తమానరిపుమద్దన = చెడుగర్వముచేఁ దిరుగుడు వడుచున్న శత్రువుల చంపువాడా! తేజః నిహత అహిత ప్రకటశూరగుణప్రతిభాన = పరాక్రమముచేఁ జంపఁబడిన శత్రువులచేఁ బ్రసిద్ధమయిన శూరధర్మముయొక్క ప్రకాశము గలవాడా! విరోధి కాహుబలభృంభణభంజన = శత్రువుల భుజబలగర్వమును పోగొట్టువాడా! జయఁడు జయంతుడు విజయఁడు జయతేనుడు జయద్బలుఁ డని పొండవులకుఁ గ్రమముగా సంకేతనామములు.

సీ. తొడఁగినపని చలం ♦ జెడపక యతిదుష్కు, రం బై నఁ గడతేర్పు ♦ ప్రభువులార
పెనఁగిన వై వస్వతుని నైనఁ గడిమిమై, వ్రేల్చిడిఁ బరిమార్చు ♦ పిరులార
శరణార్థి యగుచుట్టి ♦ శాత్రువు నైనను, గరుణ రక్షించునఁ తన్నుచుఁగలార
యధికిఁ బ్రాణంబు ♦ లైనను డాఁపక, తమకించి యిచ్చును ♦ దారులార
నాథులార గంధర్వరత్నంబులార, నన్న నుపకీచకులు డమ ♦ యన్న శవము
నందు బంధించికొని వెన ♦ నరుగు చున్న, వారు రక్షింప వేగ రా ♦ వలయు మీరు.

— (భీముఁ డుపకీచకులం జంపి వ్రాపదని విడిపించుట.) —

చ. అని పలవించునయ్యెలుఁగు ♦ లాపవమానతనూజుఁ డేర్పడఁ
విని మది నాదువల్లభకు ♦ వీండ్లును గ్రమ్మట నింత నేసిరే
యనుచు సరోపసంభ్రమత ♦ నాయిత మై వెనఁ బాటి వ్రవలం
ఘన మొనరించె గుప్తముగ ♦ గ్రక్కున ముట్టెడుదానికిం దగన్. 23

గీ. ఇట్లు లంఘించి పోయి పఁ రేతభూమి, యొద్ద నలుదిక్కులును జూచి యొక్కయున్న

22. తొడఁగినపని = ఆరంభించినకార్యమును. చలంబు = పూనికను. ఎడపక = విడువక. అతిదుష్కరంబు = మిక్కిలి యసాధ్యము. కడతేర్పుప్రభువులార = నెఱవేర్చునట్టి సమర్థులారా! తా.—మీ ఆరంభించినకార్య మెంత గొప్పదైనను సాగించువారు. పెనఁగినట్ = పోరినయెడ. వైవస్వతునికొ ఐనకొ = యమునినైనను. కడిమిమైకొ = పరాక్రమముచేత. వ్రేల్చిడికొ = నిమిషమునేపు లోపల. పరిమార్చుపీరులార = చంద్రునట్టి శూరులారా! తా.—ఎదిరించి పోరవచ్చిన యమునిఁగూడ జయించువారు. శరణార్థి = శరణుచొచ్చిరవాఁడు. ఆగు చుట్టకాత్రపుకొ = అయినట్టి చెడ్డశత్రువును. తా.—శరణుచొచ్చినయెడ నెంతటి శత్రువునైనను రక్షించువారు. అధికికొ = యాచకునకు. తమకించి = వేగిరపడి. ఉదారులార = దాతలారా! తా.—అడిగినవానికిఁ బ్రాణమునైన నిచ్చు వారు. నాథులార = మగలారా! తా.—నన్ను పకీచకులు తమయన్న పీనుఁగుతో నంటఁ గట్టికొని పోవుచున్నారు, మీరు వచ్చి నన్ను శీఘ్రముగా రక్షింపుఁడు.

23. పలవించు అయ్యెలుఁగులు = వీడ్చునట్టి యాధ్వలను. అపవమానతనూజుఁడు = అభీముఁడు. నాదువల్లభకుకొ = నాప్రియురాలికి. సరోపసంభ్రమతకొ = కోపముతోను వేగిరపాటుతోను గూడినవాఁ డగుటచేత. ఆయితము ఐ = సిద్ధమై. వ్రవలంఘనము = కొటదాఁటుటను. గుప్తముగకొ = రహస్యముగా. గ్రక్కునకొ = శీఘ్రముగా. ముట్టెడు దానికికొ = తాఁచుటకు. తగకొ. ఒనరించెకొ అని యన్వయము. తా.—అయేడ్పుధ్వనిని భీముఁడు విని యుపకీచకులు గూడ నిట్లు చేసి నారా యని మిక్కిలి కోపము నొందినవాఁడై రహస్యముగాను శీఘ్రముగాను జేరుటకై కొటగోడను దాఁటెను.

24. లంఘించి = దాటి. పరేతభూమిబద్ధకొ = శ్మశానముదగ్గఱ. ఉన్నతఅవనీజంబు = పొడు వైనచెట్టును. రాద్రుతిరేకము = రాద్రరసముయొక్క యతీతయము. అడరకొ = ఆతిశయిం

తావనీజంటు వెటికి రాఁద్రాతిరేక, మడర నిజభుజశిఖరంబునం దమర్చి. 24

మ. వికటభూగ్రుటిఘోరఫాలకలితఁ స్వేదోద్గముండుం బల
ద్వికృతోష్ఠద్వయుండుం బ్రవర్ధనదళాఁవిర్భావసంభావితాం
గతుండుం జిత్తివిదాహదోహాలసమఁగ్రక్రోధవేగుండు నై
బకవిధ్వంసనుఁ డయ్యెడక నిలిచె శుంభనూర్తిహిన్నూర్తితోన్.

25

ప. తదనంతరంబ.

26

గీ. నూతుశవముతోడ ఁ నేతెంచువారలు, దవ్వుదవ్వులన యుదగ్రరూప
కలితుఁ డైనభీముఁ ఁ గనుఁగొని నడవక, నిలిచి రంత సంతఁ ఁ గలఁగఁజాటి. 27

మ. ఇదె గంధర్వులు వచ్చి ముట్టికొని రిం ఁ క్షేప్తోక్తో యంచుక భయం
బొదనం బల్లములందు డాఁగియు సమీపఁకీర్తిజముల్ ప్రాఁకియుం

ప.గా. నిజభుజశిఖరంబునందుక = తనమూపురించు. తా. — ఇట్లు దాటి క్షతానము నొద్దకుఁ బోయి యచ్చట నొక పెద్దచెట్టును బెటికి భయంకరముగాఁ దనమూపున ధరించి.

25. వికట.....ఉద్గముండుక = వికట = భయంకర మయిన, స్వోక్తి = బామముడిచేత, ఘోర = భయంకర మయిన, ఫాల = నెత్తియందు, కలిత = కలిగిన, స్వేద = చెమటయొక్క, ఉద్గముండుక = పుట్టుక కలవాఁడును. చలత్ వికృత ఓష్ఠద్వయుండుక = కదలుచున్న వికారము లయిన పెదవులజంట గలవాఁడును. ప్రవర్ధన...అంగతుండుక = ప్రవర్ధనదళా = పొంగుట యను క్షవస్థయొక్క, అవిర్భావ = కలుగుటచేత, సంభావిత = గౌరవింపఁబడిన, అంగతుండుక = దేహము గలవాఁడును. చిత్త...వేగుండుక = చిత్త = మనస్సుయొక్క, విదాహ = దహించుటయందు. దోహల = సమర్థ మయిన, సమగ్ర = సమస్త మగు, క్రోధవేగుండుక = కోపముయొక్క నేగము గలవాఁడును. ఐ. బకవిధ్వంసనుండు = బకానునని చంపిన భీముండు. శుంభనూర్తిహిన్నూర్తితోక = ప్రకాశించుచున్న యాకారముయొక్క యతిశయముతో. అయ్యెడక. నిలిచెక అని యన్వయము. తా. — భీముండు మోమున బామముడియును జెమటయును గలవాడై పెదవులు ఛలించ దేహ ముప్పొంగ మిక్కిలి కోపముతో భయంకరాకారుడై యచ్చట నిలిచెను.

27. ఏతెంచువారలు = వచ్చునట్టి బంధువులు మొదలగువారు. దవ్వు దవ్వులక అ = మిక్కిలి దూరమునంచే. ఉదగ్రరూపకలితుండు = భయంకర మయిన రూపముతోఁ గూడినవాఁడు. కలఁగఁజాటి = కలఁగఁపొంది. అంతక అంతక = దూరదూరమున. నిలిచిరి అని యన్వయము. తా. — కీచకునిశవముతోఁ గూడఁ బోవుచున్న బంధువులు లానగువారలు భయంకరాకారుడై వచ్చిన భీమునిం గని నడవఁజాలక దూరదూరమున భయంబున నిలిచిరి.

28. ముట్టికొనిరి = ఆక్రమించిరి. ఒదవక = కలుగఁగా. సమీపఁకీర్తిజముల్ = దగ్గఱ నున్నచెట్లును. ప్రాఁకియుక = ఎక్కియు. నిశ్చేష్టక = చేష్టలు లేమిచేత. పదద్వంద్వముల్ = అడుగులజంటలు. గుడిపడ్డక = కట్టుపడఁగా. బెగడు = భయమును. భరితసంక్షోభాత్తులు = పిండిన కలఁతగల మనస్సు గలవారలు. ఐరి అని యన్వయము. తా. — బంధువులు మొదలగువారు గంధర్వులు వచ్చి ముట్టించి రింకేమిచేయుదు మని భయపడి కొందఱు పల్లములలో దాగి,

జెదరం జాతీయు సీమ సొచ్చియును నిశ్చేష్టం బడద్వంద్వముల్
గుదివడ్డం బెగడొందియు భరితసంతోషోభాత్తులై రక్షింపన్.

28

ఉ. నూతులు భీతులై ద్రుపదఃసూతినమేతము గాగ నగ్రజ
ప్రేతము వైచి వీటిచెనఁ డ బెల్లుగఁ బాఱఁ దొడంగినన్ వడిన్
వాతనుతుండు ముట్టికొని డ వారి బడల్పడ ప్రేసి యందఱం
జేతులతీట వో నులుముసేసె విశ్మంఖలవిక్రమంబునన్.

29

ప. ఇవ్విధంబున నూటయేపు రుపకీచకులను సమయించి శమితక్రోధుం డై వచ్చి
పాంచాలీబంధమోక్షంబు గావించి యింక నిశ్చింతంబున సుధేష్ఠమందికంబునకుం
జను మని యవ్వెలంది వీడుకొలిపి తానును వే అక్కమాన్గంబున మహానన
గృహంబున కరుగుచెంచె దత్తమయంబున విరాటుండు కీచకానుజులు గంధర్వప
తులచే నిరవశేషంబుగా మృతిన బొంది రని విని చకితచేతస్కుం డగుచు సహో
దరమరణశోకాయత్తచిత్త యయినజీవితేశ్వరి నుచితాలావంబుల ననునయించి
యిట్లనియె.

30

గీ. చంద్రవదన యింక డ సైరంద్రి నిచ్చోటు, వాప వలయు నేమిభంగి నైనఁ
గాన నాదుపలుకు డ గాఁ జెప్ప వెడలుట, కనుగుణముగ నప్పుగాక్షితోడ. 31

మఱికొందఱు చెట్లెక్కిరి, ఇంకఁ గొందఱు నీటఁ జొచ్చి రనియు, మఱికొందఱు నిశ్చేష్టలై
కాళ్లు తడఁబడఁగా భయపడి కలఁతనొందెరి.

28. నూతులు = ఉపకీచకులు. భీతులు = భయపడినవారై. అగ్రజప్రేతము = అన్న
యొక్క పీఠంబును. ద్రుపదసూతినమేతముగాగన్ = ద్రౌపదితోఁ గూడినట్లుగా. వైచి. వీటి
చెనఁ = పట్టణము దిక్కునను. బెల్లుగన్ = మిక్కిలి. వాతనుతుండు = భీముడు. బడల్పడన్ =
కప్పపడునట్లు. విశ్మంఖలవిక్రమంబునన్ = అద్భుతేని పరాక్రమముచేత. నులుముచేసెన్ అని యన్వ
యము. తా.—ఉపకీచకులు భయపడి ద్రౌపదితోఁగూడ నన్న పీఠంబు నచ్చటఁ బాఱవైచి పట్టణము
మనసుఁ బరువెత్త నారంభింపఁగా భీముడు వారి కడ్డపడి వారినిదత్తిన కనితీఱఁ జంపెను.

30. సమయించి = చూపి. శమితక్రోధుండు = చల్లఱిన కోపము గలవాఁడై. పాంచాలీ
బంధమోక్షంబు = ద్రౌపదియొక్క కట్టుయొక్క విచ్ఛటను. మహాననగృహంబునకున్ = వంట
యింటికి. కీచకానుజులు = కీచకుని తమ్ములు. నిరవశేషంబుగాన్ = మిగత లేనియట్లుగా. చకితచేత
స్కుండు = భయపడిన మనస్సు గలవాఁడు. సహోదరమరణ శోకాయత్తచిత్త = తమ్ములచావుచే
గ్రగిరిన దుఃఖమున కధీనమయిన మనస్సుగలది. జీవితేశ్వరిన్ = మధేష్ఠను. ఉచితాలావంబులన్ =
తగినమాటలచేత. అనునయించి = ఊహించి.

31. చంద్రవదన = చంద్రునివంటి మోముగలదానా! సుధేష్ఠసంబోధనము. పాపవలయున్ =
తొలగింపవలయును. అనుగుణముగన్ = అనుకూలముగా. అప్పుగాక్షితోడన్ = అద్రౌపదితో.
తా.—సుధేష్ఠా! యింక నెట్లైనను సైరంద్రి నిచ్చటనుండి పంపిణీయవలయును, కావున నామాటగా
దానితోఁ బొమ్మని చెప్పుము.

గీ. పురుషు లాలతాంగిపారువునఁ బోయినఁ, జేటు వచ్చుఁ గానఁ ♦ జెప్ప నేను
వెటతు నాఁడువారు ♦ నెరవుతో మృదువచో, రచనఁ జెప్పుటరయ ♦ నుచితవృత్తి.

ఉ. ఆకమలాక్షిరూపమహిఁమాతిశయంబు మనోహరంబు భో

గైకపరాయణుల్ పురుషు ♦ లంగజుఁ డప్రతికారచేష్టిత
స్వీకృతలోకుఁ డట్లుగుటఁ ♦ జేటు పురంబునవారి కెప్పుడుం
గా కెటు లుండు నిట్టియవఁగాఢపుబొత్తు మనంగ వచ్చునే.

33

క. అని నిశ్చయించి పలికిన, విని కేకయరాజపుత్రి ♦ విభుతలఁపు మనం
బునకుఁ బ్రియం బగుటయుఁ గై, కొని యాపని యట్లచేతఁకుం బూనెఁ దగన్.

క. అంతం గుంతీనందన, కాంతాచింతామహాంధఁకారముతో న

త్యంతంబు మచ్చరించెనొ, సంతమనం బనఁ బ్రభాతఁసమయం బయ్యెన్.

35

ప. పదంపడి పద్మినీప్రమోదసంపత్కరణం డగునరుణకిరణం దుదయించె నట మున్న

32. అలతాంగిపారువునఁ = అసైరంధ్రిపారుగున. నెరవుతోఁ = ఉపాయముతో. మృదు
వచః రచనఁ = మెత్తనిమాటల కూర్పుచేత. ఉచితవృత్తి = తగినపని. తా. — ఆమెదగ్గఱకుఁ బురు
షులు పోయినయెడ నసాయము గలుగుటవలన నేను జెప్పఁజాలను, స్త్రీలే మంచిమాటలతో నామెకుఁ
జెప్పవలయును.

33. ఆకమలాక్షిరూపమహిమ అతిశయంబు = అద్రోపదియొక్క చక్కఁదనముయొక్క
గొప్పతనముయొక్క అతిశయము. భోగ ఏక పరాయణుల్ = భోగమునందే యాసక్తులు. అంగ
జుఁడు = మన్మథుఁడు. అప్రతికారచేష్టితస్వీకృతలోకుఁడు = మాటులేని వ్యాపారముచే స్వాధీనము
చేసికొనఁబడిన లోకము గలవాఁడు. పురంబునవారికె = పట్టణములో నున్నవారికి. ఇట్టి ఆవగాధ
పుపాత్తు = ఇట్టి యుపద్రవకరమయిన పాత్తుతో, ఇటుఁ దృతీయాంశమునఁ బ్రభువు. మనంగఁ = బ్రహ
మట. తా. — సైరంధ్ర చక్కఁదనము మనోహర మగుటవలనను, బురుషులు భోగాసక్తులగుటవలనను,
మన్మథుఁడు దుర్జయుఁ డగుటవలనను మనపట్టణములోనివారి కామెవలనఁ దప్పక ముప్పు కలుగును,
గావున నామెపాత్తు మనకుఁ బనికి రాదు.

34. కేకయరాజపుత్రి = కేకయరాజుకూతు రయిన సుధేష్ఠ. విభుతలఁపు = మగని యభి
ప్రాయము. అట్లు అ చేతకుఁ = అట్లే చేయుటను. తా. — విరాటుని మాట విని సుధేష్ఠ మగని
యభిప్రాయము తనకును ఇష్ట మగుటవలన నట్లే చేయఁ బూనెను.

35. కుంతీనందన.....అంధకారముతోఁ = కుంతీనందనకాంతా = ద్రోపదియొక్క, చింతా =
దుఃఖముఅను, మహాంధకారముతోఁ = గొప్ప చీకటితో. అత్యంతంబుఁ = మిక్కిలి. సంతమ
నంబు = గాఢాంధకారము. మచ్చరించెను ఒ = పోటి పెట్టుకొనెనో. ఆనఁ. ప్రభాతసమ
యంబు = ప్రాతఃకాలము. తా. — అంత ద్రోపదియొక్క చింత యను చీకటితో రాత్రి పోటి పడి
యది లోలఁగఁగానే తానును దొలఁగినదో యనునట్లు తెల్లవాటెను.

36. పదంపడి = పిచ్చట. పద్మినీప్రమోదసంపత్కరణంబు = తామరతీఁగను సంతోషాతిశయము
చేయువాఁడు. పద్మినీజాతి స్త్రీ యైన ద్రోపదికి సంతోషాతిశయము చేయువాఁ డని భవని. అరుణకిర

పాంచాలి సచేలస్నానంబు నేసి రాగాదివికారనిరాసంబునం బ్రసన్న యయిన
బుద్ధియుంబోలె సింహబలప్రభృతీకీచకవిఘ్నంసనంబునం దెలి పైంది మందమంద
యానంబునం బురంబు సాచ్చి రాజవీధి నరుగుదెంచునప్పుడు. 36

సీ. మనకీచకుల కెల్ల + మారి యై పుట్టిన, సుదతి వోయెడు నని + చూచువారు
నద్దిరా నీకుఁ గ్రో + వ్యటుగదే జూతు గా, కని తల నూపక + యడఁగువారు
నలవోకఁ గనుఁగొని + యంతరంగము బిట్టు, బెదర మాటుమొగంబు + వెట్టువారు
నెదురుగా వచ్చిన + నెంతయేనియు దవ్వు, గలుగ వేటొకత్రోవఁ + దొలఁగువారు
ముట్టఁబడి మేనఁ గంపంబు + పుట్ట నొదిగి, యుండువారుఁ గరంబున + సుదర మప్పు
లించి యమ్మరొ రక్కెన + యంచు నుల్ల, ములుకువారునై పురజనంబులు దలంకి.

చ. పులిఁ గనుఁగొన్న లేడులును + బోలె విభీతిఁ గలంగి పాట న
న్నెలఁతుక యంతరంగమున + నిండినహాస్యరసంబు మోముపై
వెలి విరియంగ నీక చని + వేచి మహానసశాలవాకిట్
నిలిచినభీమనేనుఁ గని + నెయ్య మెదం జిగురొత్తుచుండఁగన్. 38

బుండు = సూర్యుడు. సచేలస్నానంబు = వస్త్రముతోఁ గూడుకొనునట్లు స్నానము. రాగఆదివి
కారనిరాసంబునక = రాగము మొదలగు వికారములయొక్క తొలఁగించుటచేత, ఇటు ఆదిశబ్దముచే
ద్యేషమదలోభమోహమాత్సర్యములు గ్రహింపఁబడుచున్నవి. ప్రసన్న = నిర్మలము. సింహబలప్రభృతి
కీచకవిఘ్నంసనంబునక = సింహబలుఁడు మొదలుగాఁ గల కీచకుల చంపుటచేత. మందమందయానం
బునక = మిక్కిలి తిన్నని నడకచేత.

37. సుదతి = స్త్రీ. అద్దిరా = ఆశ్చర్యము. అటుగదువీక = తగ్గకపోయినయెడ. చూతు
గాక = చూడుము. అవఁగువారు = అణఁగువారు. అలవోకక = ఆకస్మికముగా. అంతరం
గము = మనస్సు. బిట్టు = శీఘ్రముగా. దవ్వు = దూరము. ముట్టఁబడి = సమీపించి. మేనక =
దేహమునందు. కంపంబు = వణకు. కరంబునక = చేతితో. ఉదరము = కడుపును. అప్పరించి =
కొట్టుకొని. రక్కెన = రాక్షసస్త్రీ. ఉల్లము = మనస్సు. ఉలుకువారుక వి = భయపడువారునై.
పురజనంబులు = పట్టణమునందలి జనులు. తలంకి = చలించి. తా. — కొందఱు మనకీచకుల నందఱను
జంపిన మృత్యుదేవత పోవుచున్న దని చూచువారును, కొందఱు చూచినయెడఁ జేటుకలుగు నని
చూచువారిని గూడ వల దని చెప్పి తొలఁగువారును, మఱికొందఱు ఆకస్మికముగాఁ జూచి మిక్కిలి
భయపడినవారై నెడమొగము పెట్టువారును, కొందఱు నెదురురాఁగా దూరముగాఁ బెడవారిం దొలఁగి
పోవువారును, కొందఱు సమీపమునకు రాఁగా వణకుచు నొదిగి పోవువారును, కొందఱు జేతితోఁ
గడుపు కొట్టుకొని రాక్షసియని భయపడువారునై పట్టణమునందలి జనులు వెఱచి.

38. విభీతిక = మిక్కిలి భయముచేత. కలంగి = కలఁతపడి. పాటక = పరుగెత్తఁగా.
అన్నెలఁతుక = అక్రమపది. వెలివిరియంగక ఈక = బయటికిఁ గనఁబడనీయక. వేచి = కనుపెట్టి.
నెయ్యము = ప్రీతి. ఎదక = మనస్సునందు. చిగురొత్తుచుండఁగక = అతిశయించుచుండఁగా.

క. తనయంతన యటు వలుకుమఁ, జనువిధమున సతనిదిక్కు ♦ చక్కనిచూడ్కిం
గనుఁగొనక ద్రుపదస్వప్నం, దన యిట్లను నిజకృతాథతం దెలుపుటకున్. 39

గీ. కీచకులదెసఁ బుట్టినకిల్బిపంబు, పాచి నన్ను రక్షించినపరమధర్మ

రతికి గంధర్వపతికి నితరంతరంబు, భక్తియుక్తిమైఁ బ్రణమిల్లి ♦ బ్రదుకుదాన. 40

వ. అనిన విని యనిలనందనుండు నిగూఢవచనచాతుర్యధుర్యుండై యిట్లనియె. 41

చ. అతివ యపాయముం బొరయుఁసప్పుడు గావక తత్కేనేని నా

పతి పతియే తలంప మగఁపాడియె లోకముపాడియే భవ

త్పతు లిటు లాచరించుట గఁదా భవదీయమనోనువర్తన

స్థితి కుచితంబు వారికి నుతంపఁగ నేల నిసగ్గవృత్తముల్.

42

— (ద్రౌపది యర్జునునితో సల్లాపంబు సేయుట.) —

గీ. ఇట్లు తమ్ము నిరూపించ ♦ నితరజనము, లకు నశేష్యంబు గాఁగ సల్లాపరసము

తా.—పులిని చూచిన శేష్వలె భయంబునం బరువెత్తుచుండఁగా ద్రౌపది వారిభయమునకుఁ దన మనస్సులొక గలిగిన ఈస్యోసమును బయటికిఁ దెలియనీయక పోయి తనకొఱకు వంటయింటివాకిటఁ గాచి యున్న భీమునిఁ జూచి మిక్కిలి ప్రేమ గలరై.

39. తనయంతన్ అ = తనకుఁ దానే. చనువిధమున్ = పోవునట్లు. నిజకృతాథతన్ = తాను కృతాథురాలగుటను. తా.—తనలోఁ దాను జెప్పుకొనునట్లు భీమునిఁ జక్కఁగాఁ జూడకయే ద్రౌపది కృతకృత్యతను దెలుపుటకై యిట్లు చెప్పెను.

40. పుట్టినకిల్బిపంబున్ = కలిగిన కీడును. పాచి = తొలఁగించి. పరమధర్మరతిన్ = ఉత్తమ మయినధర్మమునం దాసక్తి గలవాడని. నిరంతరంబు = ఎడతెగనియట్లుగా. భక్తియుక్తిమైన్ = భక్తితోడి కూడికచేత. ప్రణమిల్లి = నమస్కరించి. తా.—కీచకులవలనఁ గలిగిన యపాయమును దొలఁగించి నన్ను రక్షించినట్టి పరమధర్మముఁ దగు గంధర్వపతికి భక్తితో నమస్కరించెదను.

41. అనిలనందనుండు = భీముడు. నిగూఢవచనచాతుర్యధుర్యుండు ఐ = రహస్యముగాఁ జెప్పుటయందలి నేర్పుయొక్క భారమును వహించినవాడై.

42. అతివ = స్త్రీ. పారయునప్పుడు = పొందునప్పుడు. తత్కేన్ ఏనిన్ = తప్పినయెడ. మగపాడి = పురుషధర్మమా? లోకము పాడి ఏ = లోకధర్మమా? భవదీయమనః అనువర్తన ప్రితికిన్ = నీచైన మనస్సుయొక్క యనుసరించుటయొక్క యునికికి. వారికిన్ = ఆ పతులయొక్క, ఇటు శేషవస్థికికివర్ణకము. నిసగ్గవృత్తముల్ = స్వభావకార్యములను. నుతంపఁగన్ ఏల అని యన్వయము. తా.—భార్యకు అపాయము గలిగినపుడు రక్షించుటయే పురుషధర్మమును లోకధర్మమును కావున వారు నిన్నురక్షించుట నీకుఁ బ్రియు లగుటకుఁ దగిన కార్యమే గావున స్వభావముగాఁ జేయవలసినకార్యమును జేయుటకై వారిని బాగడవలసినది శేడు.

43. నిరూపింపన్ = తెలిసికొనుటను. సల్లాపరసమున్ = సంభాషణముఖమును. అతాఅంగిఁ తిఁగవంటి మేనుగల యీద్రౌపది. నర్తనమండపహంభమునకున్ = నాట్యశాలదగ్గఱను. అరిగెన్

ననుభవించుచు నల్లనల్లన లతాంగి, యరిగె నర్జునమండపాఠపాంతమునను. 43

ప. చని విరాటకన్యకలయాటఁ జూచుచుండఁబున నందుఁ బురందరసందనం గనుం
గొనునప్పించాలి నాలోకించి యతండునుం దాచుచు దదభిముఖంబుగా వచ్చి
యక్కన్నియ లి ట్లనిరి. 44

ఉ. కీచకకోటిచేత నెకకీడును బాందక వచ్చి తమ్మ ని
స్వేదినదుర్మదుండు జముఁచిం గొలువం జనె నమ్మ యంతఁ బో
కేచిననూతు లీయొడలి † కింతయపాయ మొనర్తు రమ్మ వే
కాచి విరోధులం దునుమఁ † గా నిటు ముట్టుచు రమ్మ నీపతుల్. 45

ప. అని తారు మున్ను విన్నకీచకవృత్తాంతంబున కనుగుణంబుగా నుపచారంబులు
వలుకు చుండ నాబృహన్నల సైరంధ్రీ కి ట్లనియె. 46

క. ఆపాపాత్ముల నీచ, వ్యాపారక్రమము వార † లందఱు మృత్యు
ప్రాపితు లైనతెఱంగును, నీపలుకుల నెఱుంగ వలయు † నెలఁతుక మాకున్. 47

అని యన్వయము. తా.—ఈప్రకారముగా నితరులు తప్పుఁ చెలిసికొనని యట్లు మాటలాడుచు ప్రాపది
తిన్నగా నాట్యశాలయొద్దకుఁ బోయెను.

44. పురందరసందనఁ = ఇంగుని కుమారుఁ డయిన యర్జునుని. ఆలోకించి = చూచి. అతం
డునుఁ = ఆయననుఁడును. తారునుఁ = అక్కఱకులను. తత్ ఆభిముఖంబుగాన్ = అప్రాపదికి
ఎదురుగా.

45. కీచకకోటిచేతఁ = కీచకుల సమూహముచేత. వచ్చితమ్మ = వచ్చితివా? వేచినదుర్మ
దుండు = బాధించిన దుష్టుండు. జమునిఁ = యముని. అంతఁ = అంతటితో. ఏచిననూతులు =
చేలరేగిన యుపకీచకులు. ఈడలికిఁ = ఈదేహమునకు. వే = కీఘముగా. విరోధులఁ =
శత్రువులను. తునుమఁగాన్ = చంపుటకై. నీపతుల్ = నీపగులు. ముట్టుచు రమ్మ = వత్తురా?
తా.—కీచకులవలన ఆపాయ మేమియు లేక వచ్చితివి గదా! నిన్ను బాధించిన కీచకుండు హతుఁ
డయ్యె గదా! అంతటితో నిలువక యుపకీచకులు నీ కపాయము చేయఁ దలఁచిరా! సమయము
వచ్చినపుడు నీపగులు వచ్చి యిట్లు శత్రువులను వధింతురా యనిరి. ఈపద్యము ద్వితీయపాదమున
“వేచినదుర్మదుండు” ఇచట వేచుధాతువు ప్రేరణరూప మయిన వేచుశబ్దమే బాధనాగ్ధక మగుటం
జేసి సంధర్భాత్మితము, నిర్బిందుక మయిన వేచుశబ్దమును గ్రహించినయెడ అది నిరీక్షణాగ్ధక మగుట
వలన సంధర్భమునకును మూలమునకును ననుకూలము “యేత్వాం క్షిశ్యంత్యనాగసమ్” అని మూలము.

46. కీచకవృత్తాంతంబునకుఁ = కీచకుల సమాచారమునకు. అనుగుణంబుగాన్ = తగిన
ట్లుగా. ఉపచారంబులు = ఊజటమాటలను.

47. ఆపాపాత్ములనీచవ్యాపారక్రమము = పాపాత్ము లయిన ఆ కీచకులయొక్క నీచపుపని
యొక్క విధమును. మృత్యుప్రాపితులు = మృత్యువును పొందింపబడినవారు. నెలఁతుక = ఓపై
రంధ్రీ! తా.—ఆకీచకులు చేసిన నీచకార్యమును వారు చంపఁబడిన విధమును నీమాటలవలననే విని
గోరుచున్నారము.

వ. అనిన విని సైరంధ్రి సాభిప్రాయంబుగా బృహన్నల కిట్లనియె. 48

గీ. కన్నియల కాట గఱపుచు + నున్ననీకు, సకట సైరంధ్రి యిప్పు డేమయ్యెనేని
భేద మెద నించుకయు లేమిఁ + గాదె సస్తి, తాననంబుతో నన్నిటులడుగు తెల్ల.

వ. అనిన బృహన్నల యిట్లనియె. 50

క. నీవు వగలఁ బడుటకు దుఃఖ, ఖావేశము వొందనే నిర్ఝక మగుని
య్యేవపులుట్టువు వుట్టిన, నావగ పెవ్వరికి నెక్కు + నలినడభాక్షి. 51

క. నీతోడిపరిచయము లే, దే తలపోయఁగ ననింద్య + వెందును నీవి
ట్లాతుర వగుటకు నామది, నేతాపము లేదు నైజ + మెఱుంగవు గంటే. 52

వ. అని తాను నిజసహోదరులయట్లపోలె వేషాంతరంబు చాల్చినయంతయ కాక
యూర్వశి యిచ్చినశాపం బనుభవించుటకు శరీరాంతరపరిగ్రహంబు నేయుటంజేసి
రిపుమర్దనంబు తనకు వెరవు గా కునికి గుప్తసాభిజ్ఞానంబుగాఁ దెలిపిన బలసూదన
సూనుపలుకులు విని పాంచాలి యంతఃస్థితకమసియకపోల యగుచు నిట్లనియె.

48. సాభిప్రాయంబుగాఁ = ఆభిప్రాయముతోఁ గూడినట్లు.

49. కఱపుచుఁ = నేర్పుచు. భేదము = దుఃఖము. ఎడఁ = మనస్సునందు. లేమిఁ =
లేకపోవుటచేత. సస్తి తననంబుతోఁ = చిఱునగవుతోఁ గూడిన హేతుతో. తా.—నీవు పడుచు
కాటనేర్పుచు సైరంధ్రి యేమి కష్ట మందినను నా కేమని కొంచె మైనను దుఃఖము లేనివాడ వగుటచే
నిట్లు చిఱునవ్వుతో సమాచార మడుగుచున్నాడవు.

51. వగలఁబడుటకుఁ = దుఃఖముల నొందుటకు. దుఃఖలవేశము = దుఃఖము పొందుటను.
నిర్ఝకము = కొఱమాలినది. ఇయ్యేవపులుట్టువు = ఈ నీచమయిన జన్మము. నావగవు = నాచింత.
నలినడభాక్షి = తామరచేకువంటి కన్నుల గలదానా! తా.—సైరంధ్రీ! నీవు దుఃఖపడుటకు
నాకు దుఃఖము లేక పోలేదు. నే నిట్లు నీచ మయిన నపుంసకజన్మము పొందుటచే దుఃఖపడి ప్రయో
జనము లేదు. పాతాం :—నీవలుగులపడుటకు = ఆగము సమానము.

52. నీతోడిపరిచయము = నీతోడి సహవాసము. లేదే = లేదా? తలపోయఁగఁ = ఆలో
చించఁగా. ఎందునఁ = ఏవిషయమందును. అనింద్యపు = నిందింపఁ దగనిదానవు. ఆతురవు =
బాధ నొందినదానవు. ఏతాపముఁ = ఏదుఃఖమును. లేదు = లేదా యేమి. నైజము = స్వభావ
మును. ఎఱుంగవు = తెలియవు. కంటే. తా.—నీతో సహవాసము చేసి యున్నాను కావున నీయం
దెప్పుమిను దోషములు గలగ వని నేనెఱుంగుదును. నాస్వభావము తెలియనిదానవు కావున నీకష్టములు
చూచి నేను దుఃఖము నొంద లేదని చెప్పుచున్నదానవు.

53. నిజసహోదరుల యట్ల = తన లోఁబుట్టువులవలె. వేషాంతరంబు = మాయవేషమును.
శరీరాంతరపరిగ్రహంబు = మఱియొక శరీరముయొక్క గ్రహించుటను. రిపుమర్దనంబు = శత్రువుల
వధించుట. వెరవు = శక్యము. గుప్తసాభిజ్ఞానంబుగాఁ = రహస్యముగాను గుఱుతుతోఁగూడిన
ట్లుగాను. బలసూదనసూనుపలుకులు = ఇంద్రుని కుమారుఁ డయిన యర్జునునిమాటలను. అంతఃస్థిత
కమసియ కపోల = లోపల చిఱునగవు గల మనోహర మయిన చెక్కిళ్లు గలది.

గీ. అట్ల కాక యింత ♦ యన నేల నీమది, తెఱఁగు గొంత యేను ♦ నెఱుంగ కున్న
దానఁ గాను నగరఁ ♦ దగవుమై నీవు వ, త్రించుటయ కరంబు ♦ ప్రియము నాకు.

వ. అనుచుం గన్యకాజనపరివృతయై యరిగి యంతగపురంబు సొచ్చి సహోదరమరణ
శోకాతుర యగుకై కేయికవకుం జనునప్పుడు. 55

సీ. ముదమున నెలమిసొం ♦ పొదవి నెఱ్ఱెమునఁ, దోఁపంగ వచ్చినః ♦ ద్రోచిత్రోచి
లలి నుల్లసిల్లుదు ♦ లలితలోచనదీప్తు, అడర నుంకించిన ♦ నాఁగి యాఁగి
సంతసంబున బాలిశము లగుచెయ్యులు, దొడరఁ జూచినఁ జేయ ♦ కుడిగి యుడిగి
మనమున నుబ్బు మై ♦ మాట నాలుకకు రాఁ, గడఁగిన నాడక ♦ కడపి కడపి
ధీర యై యిట్లు సమృద్ధపూరమునకు, గఱువతన మనుబలితంపుఁగట్ట పెట్టి
వెలఁది యెఱుంగనియదివోలె ♦ వికృతిలేక, యల్లి నెప్పటియట్టుల ♦ యరుగుటయును.

క. భయశోకంబులు దనదుహృ, దయమునఁ బిరిగొన విరాటధరణీనాథ

54. నీమదితెఱఁగు = నీమనస్సుయొక్క విషయము. కొంత = కొంచెము. నగరక = నగల్గ
యందు. తగవుమైక = తగినవిధమున. తా.—దీని కింతమారము నీవు చెప్పవలసినది లేదు, నీమనస్సు
నాకుఁ జెలియును. నీ వెఱ్ఱెనను నగల్గయందు నీకుఁ దోచినట్లుండుటయే నా కిష్టము.

55. కన్యకాజనపరివృతఁ = పడుచులచేఁ జుట్టఁబడినదై. సహోదరమరణ శోకాతుర =
తోఁబుట్టువుల చావుచేఁ గలిగినదుఃఖముచేఁ దీడింపఁబడినది. కైకేయికవకుం = సుశ్చేష్టయొద్దను.

56. ముదమునక = సంతోషముచేత. ఎలమిసొంపుక = వికాసముయొక్క యతిశయము.
బదవి = కలిగి. నెఱ్ఱెమునక = చక్కని ముఖమునందు. తోఁపంగక = కనఁబడునట్లు. తా.—
సంతోషముచేత ముఖమునందుఁ జెలియవచ్చు వికాసము నడంచుకొని. లలిక = ఉత్సాహముచేత.
ఉల్లసిల్లుచుక = వికసించుచు. లలితలోచనదీప్తులు = చక్కని కన్నులకొంతులు. అడరక = ఆతిశ
యించుటకు. ఉంకించినక = పూనఁగా. తా.—వికాసము నొందుచున్న చూపులను అడంచుకొని.
బాలిశములు అగు చెయ్యలు = బాలచేష్టలు. తొడరక = కలుగుటకు. తా.—సంతోషాతిశయము
చేతఁ గలుగునట్టి చేష్టలను చేయక యడంచుకొని. ఉబ్బుమైక = సంతోషముచేత. కడపికడపి =
వదలినదలి. తా.—మనస్సునందలి సంతోషముచే చెప్పవచ్చునట్టి మాటల నడంచుకొని. ధీఃవి = ధై
ర్యము కలదై. సమృద్ధపూరమునకు = సంతోషము అను ప్రవాహమునకు. గఱువతనము = గాంధీ
ర్యము. అనుబలితంపుకట్ట = అనునట్టి గొప్పకట్టు. వెలఁది = ద్రావిడి. వికృతి = వికారము. తా.—
ధైర్యము గలదై సైరంధ్ర సంతోషమును గాంధీర్యముచే వెలికిఁ జెలియ రానీయక యెప్పటియట్లు
నిర్వికారయై యేమియు నెఱుంగనిదానివలెఁ బోఁగా.

57. భయశోకంబులు = భయమును దుఃఖమును. తనదుహృదయమునక = తనమనస్సునందు.
పిరిగొనక = చుట్టుకొనఁగా. విరాటధరణీనాథప్రియ = విరాటరాజభార్యయైనసుభేష్ట. వినయ
పూర్వము = వినయముముందుగాఁగలది. ద్రుపదపందనకుక = ద్రాపదికి. తగక. సంభావన = గౌరవ

ప్రియ సంభావన సేసె వి, నయపూర్వము గాంగ ద్రుపదఁనందనకుఁ దగన్. 57
 వ. ఇట్లు సంభావించి యత్తరుణిం దనవదినరంజున నునిచికొని తదీయవదనం బవలోకించి.
 గీ. నీవు చక్కనిదానవు * నెలత ధైర్య, రహితచిత్తులు మగవారు * రాజు దీని
 దలఁచిభయమంది నిన్ను నీవలచునెడకు, నరుగునట్లుగఁ బ్రార్థించియనువుమనియె.
 వ. అని తనమనంబునం గదిరినయనుజవియోగతాపం బుత్కుటం బగుటయు వెండియు
 ని ట్లనియె. 60

క. చిరుదు లగుమగలు గల రని, తరమిడి చంపింపఁ జూచెదవు జనములు నీ
 పొరువునఁ బో వెఱతురు మా, పురమును రాష్ట్రంబు వెడలి * పా మ్రైం దైనన్. 61
 వ. అనిన విని విరాటవల్లభకు సైరంధ్రి యి ట్లనియె. 62

ఉ. ముందటియట్ల యింకఁ బదుఁమూఁడుదినంబులమాత్రకుఁ భవ
 న్నందిరవాస మియ్యకొనినం గడతేఱు మదీయవాంఛ యం
 తం దగఁ దోచి మత్పతు లు * దాత్తమతిక్ భవదీయవాంఛితం
 బుం దలకొల్పఁ జాలుదు ర * పూర్వమనఁప్రమదంబు సేకులున్. 63

మును. చేసెన్. అనియన్వయము. తా.—గంధర్వు లింకేమి చేయుదురో యను భయమును గీచవులు
 చచ్చుటకు దుఃఖమును గలదై సుధేష్ఠ వినయముతో ద్రావదని గౌరవించెను.

58. సంభావించి = గౌరవించి. అత్తరుణి = అద్రావదని పరివరంబునన్ = సమీపము
 వుండు. తదీయవదనంబు = అద్రావదిదైనమోమును. అవలోకించి = చూచి.

59. నెలత = ఓస్త్రీ! ద్రావదసంభోధనము. ధైర్యరహితచిత్తులు = ధైర్యముచే విడువఁబడిన
 మనస్సుగలవారు. నీవలచునెడకు = నీకోరిన చోటికి. అనువును = పంపుము. తా.—సైరంధ్రీ!
 నీ చక్కదనమునఁ దగిలి మగవారు ధైర్యము వదలి యుంచురు. కావున దీని నాలోచించి మా
 రాజు ని న్నేచ్చటికైనను నీ యిచ్చవచ్చిరచోటికిఁ బ్రార్థించి పంపు మనియెను.

60. కదిరిన అనుజవియోగతాపంబు = కలిగిన తమ్ముల యెడఁబాటుచేఁ గలిగిన దుఃఖము.
 ఉత్కుటంబు = అధికము.

61. చిరుదులు = శూరులు. తరమిడి = వరుసపెట్టి. రాష్ట్రంబున్ = దేశమును. తా.—
 పరాక్రమవంతు లగు మగ లున్నా రని యందఱిని వరుసపెట్టి చంపించుచున్నావు. జనులు నీపొరు
 గునఁ బోవుటకును భయపడుచున్నారు. కావున నీవు మాపట్టణమును మాదేశమును వదలి యెచ్చటికై
 నను బోము.

62. విరాటవల్లభున్ = విరాటుని భార్య యగు సుధేష్ఠతో.

63. భవత్ మందిరవాసము = నీయింట నునికిని. ఇయ్యకొనినన్ = అంగీకరించినయెడ. మదీ
 యవాంఛ = నాదైన కోరిక. గడతేఱున్ = ఈడేఱును. అంతః = అటుపిమ్మట. మత్పతులు =
 నామగలు. తోచి = బయలుపడి. ఉదాత్తమతిక్ = గొప్పముద్దితో. భవదీయవాంఛితంబున్ =

క. కృత మెఱుగుదు రుపకార, స్రవమున వత్తింతు రెన్నడు + వరగుణకరుణా
స్వితు లీనరపతికి శుభ, స్రతిపాదకు లగుదు కేమిఁ భంగుల నైనన్. 64

వ. కావున. 65

క. సైరంద్రి యిట్లు లనుటకుఁ, నారణము దలంప నేమి + గా నోపునో యం
చారసి బహుప్రకారవి, చాగములకుఁ జొచ్చు టుడుగు + సరసిజవదనా. 66

క. ఇది యేమియైన నే మగు, మది నా కింతేలయనుచు + మన్నన యెల్లం
దుదిఁ జెఱువక ప్రాశ్న నే, యదుఁ గా కని నిశ్చయించు + టుచితము నీకున్. 67

చ. అనిన సుధేష్ఠ యిట్లనియె + నం తవునంతకు మన్యుహంబునం
దునికికి నన్యుతించితి నిఁజోచితన్యుత్తిఁ జరింపు నాదునం

మీచైన కోరికను. తలకొల్పక = కలిగించుటకు. అపూర్వమునః ప్రమదము = క్రొత్తదైన మన
స్సంతోషము. చేపఱుక = కలుగును. తా.—మునుపటియట్టికిఁ దమమాండుదినములు నీయింట
నుండుటకు నీ పంగికరించినపక్షమున నాకోరిక నెఱవేఱును. ఆటవిష్టట నామగలు కనబడి మీకోరి
కలను నెఱవేర్తురు. మీ కానందము కలుగును.

64. కృతము = ఉపకారమును. ఉపకార ప్రతమునక = ఉపకారము చేయు నియమ
ముతో. వర్తిల్లుదురు = ఉండురు. వరగుణ కరుణా అన్వితము = మేలిగుణములతోను దయతోను
గూడినవారు. ఈనరపతికి = ఈ విరాటరాజునకు. ఏమిభంగులకైనక = ఏ విధములచేత నైనను.
శుభప్రతిపాదకులు = మేలు గల్గించువారు. అగుచును అని యన్వయము. తా.—నామగలు కృత
జ్ఞతగలిగి యుపకారము చేయుతలంపుతో నుండురు. ఉత్తమ గుణసంపన్నులు. దయగలవారు. ఈ
రాజున కేవిధముచేత నైనను మేలు గల్గింతురు.

66. ఏమిగాక ఓపును = ఏమై యుండుకో. ఆరసి = ఆలోచించి. బహుప్రకార విచార
ములకు = పరివిధము లయిన చింతలకు. చొచ్చుట = ప్రవేశించుటను. ఉడుగు = విడుపును.
సరసిజవదనా = కమలమునంటి మోము గలదానా! సుధేష్ఠ సంబోధనము. తా.—సైరంద్రి యిట్లు
చెప్పుచున్న దనియు దీనికిఁ గారణ మేమిగా నుండునో యనియు సంశయింపకుము.

67. మన్నన = ఆదరము. చెఱువక = చెడఁగొట్టక. ఉచితము = తగును. తా.—
ఈ సైరంద్రి యెటుపోయిన నా కేమి యని తలచి యిదివఱకు నీవు చేసిన యాదరమునంతయు నిష్పడు
ఫలకాలమునందు వ్యర్థపుచ్చురా దని నేను బ్రార్థించుచున్నా నని నిశ్చయింపుము. పాతాం :—మది
నా కీచింత యేల మన్నన.....టుచితమే నీకు—మనస్సునందు నా కీచింత వలదు, నేనుచేసిన
యాదరమంతయుఁ గడపటఁ జెడఁగొట్టక పోవలయు నని ప్రార్థించెదను అని నిశ్చయించుట యచి
తము కాదు అని యర్థము.

68. అంత అప్రసంతకుక = ఆపదుమాండు దినములు నిండువఱకు. నిజఉచితవృత్తిక =
నీకుఁ దగిన నవసాదిచేత. నాదునందసులక = నా కొడుకులను. మదియవల్లభుక = నా మగనిని.
ఉదాత్తమతిక = గొప్పమనస్సుతో. పరికించి కొమ్ము = చూచికొనుము. ఊట = ఇచ్చుము. తా.—

దనుల మదీయవల్లభు నుదాత్తమతిం బరికించికొమ్ము నీ

మనమున కెట్టు లూటలు సమస్తము నట్టుల చేసెడం దగన్.

68

క. అని యూటడిల్లఁ బలికిన, విని తొల్లిటియట్లు యుచితవృత్తి ద్రుపదనం

దన యుండె నట్టియెడ ని, ట్లని మ్రోసిరి జనులు పురమునందును భూమిన్.

69

చ. విరటుమఱుచి కీచకుడు విక్రమదుర్దముఁ డన్యసైన్యభీ

కరమహానీయమూర్తి బలగర్వసముద్ధతచిత్తుఁ డెందు నె

వ్వరు సరి లేరు వీని కన విలినదంఢిమగండు చూడ న

చ్చెరు వగుచావు సచ్చె నటు సేసినవా రటు యెట్టివీరులో.

70

గీ. సింహబలుడు గంధర్వులచేత నొక్క, సతీకి గా నిల్లు ఘోరంపుఁజావు సచ్చె

నకట రిక్తకురిత మత్యావనీశు, లావు గోల్పోయె నూతకులంబు వైలిసె.

71

ప. ఇవ్వధంబునం బ్రవర్తిల్లుజనవాదంబు క్రమక్రమంబున సమస్తదేశంబుల నెరసి

చ్చెల్లుచుండె నట్టియెడ.

72

— (దుర్యోధనుని వేగులవారు పాండవుల వెదకి కానక వచ్చుట.) —

ద్రౌపది మాట విని సుధేష్ఠ యి ట్లనియె. ఆ పదుమూడు డినములసఱకు మాయంట నుండవచ్చుచు, నీకు దగివట్లు వర్తించుచు నాకొడుకులను నామగనిని రక్షింపుము. నీమనస్సునకు వచ్చినట్లు నే నన్నియు నడపెదను.

69. తొల్లిటిట్లు = మునుపటి వలెనే. ఉచితవృత్తి = తగిన వ్యాపారముతో. మ్రోసిరి = ఘోషించిరి. భూమి = దేశమునందును. తా. — ఇట్లు ద్రౌపదికి ననుకూలముగాఁ జెప్పఁగా ద్రౌపది యెప్పటి యట్లు యీమెయొద్ద నుండెను. అప్పు డాపట్టణమునను ఆదేశమునను ఇట్లు జన ఘోషము పుట్టెను.

70. విక్రమదుర్దముడు = పరాక్రమముచే నణఁపరానివాడు. అన్యసైన్య భీకరమహనీయ మూర్తి = శత్రుసేనలకు భయమును గలిగించునట్టి గొప్పయాకారము గలవాడు. బలగర్వసముద్ధత చిత్తుడు = బలముచేతఁ గలిగిన గర్వముచేఁ విట్టి వీరిన మనస్సు గలవాడు. వాలినదంఢిమగండు = విజృంభించిన గొప్పశూరుడు. తా. — విరాటరాజు మఱిది యగు కీచకుడు గొప్పబలపరాక్రమ ములు గలవాడు, శత్రుసైన్యములను జయించినవాడు, తన కెవ్వరును సాటి లేరని కీర్తి పొందిన వాడు, అశ్చర్యకర మయిన మరణము నొందెను. వాని నట్లు చంపినవా రెట్టి గొప్పశూరులో.

71. ఒక్కసతీకి కా = ఒక్కస్త్రీకిఁ గాను. రిక్తకురిత = మిక్కిలి వ్యర్థముగా. మత్స్యతపనీశులావు = విరాటరాజుబలము. గోల్పోయె = చెడెను. నూతకులంబు = కీచకుల సంఘము. పొలిసె = నశించెను. తా. — కీచకుడు ఒక యాడుదానికి గా నిట్టి భయంకర మయిన మరణము నొందెను, వ్యర్థముగా వాని సంఘమంతయు నశించి విరాటునిబలము పోయెను.

72. ప్రవర్తిల్లు జనవాదంబు = కలిగినట్టి జనులవాదము, నెరసి = నిండి.

ఉ. పాతకి యై సుయోధనుఁడు ♦ పాండుతనూజులు నల్పు చున్నయ
జ్ఞాతవిధివ్రతంబు కలుపంబుగఁ జేయఁ దలంచి పంచినన్
భూతల మెల్లఁ జూచి మును ♦ వోయెడునప్పుడు సెప్పుకొన్నసం
కేతపుఁజోటఁ గూడఁబడి ♦ భేదముఁ బొందుచుఁ జారు లందఱున్.

73

వ. మగిడి వచ్చి హస్తీపురంబు సొత్తెంచి.

74

సీ. పరుస నేనుంగులు ♦ గురిసినదానధా, రావలి దగుకలయంపి గాఁగ
రాజులసందడి ♦ రాసినతొడవులు, మురిసి రాలినపొడి ♦ మ్రుగ్గు గాఁగఁ
గాంతలసంకులగతిఁ ద్రెప్పి తొరఁగిన, హారముల్ పుష్పహారములుగ
నేమేమ యని యోలి ♦ నెత్తినపరదేశి, దొరలపానడములు ♦ తోరణముగ
సహజ మైనయలంకారమహిమ నతిశ, యిల్లి మహనీయవైభవ ♦ మెసక మెసఁగ
వఱునరపతిమందిరి ♦ ద్వారభూమి, సేర సరిగి యావేగులవారు ప్రీతి.

75

వ. సముచితంబుగాఁ బ్రవేశించి.

76

73. సుయోధనుఁడు = దుశ్యోధనుఁడు. పాతకి ని = పాపము గలవాడై. చల్చుచున్ = చేయుచు. అజ్ఞాతవిధివ్రతంబు = అజ్ఞాతవాసవ్రతమును. కలుపంబుగన్ = చెడినదానిగా. పంచినన్ = పంపఁగా. కూడఁబడి = చేరి. భేదమున్ = దుఃఖమును. చారులు = వేగులవారు. తా. — దుశ్యోధనుఁడు పాపముద్ది గలవాడై పాండవుల యజ్ఞాతవాసమును జేపఁ గొట్టుటకు వేగులవారిం బంపఁగా వారు దేశము లన్నియుఁ దిరిగి తాము మున్నేర్పఱచుకొన్న సంకేతస్థలముం జేరి పాండవు లగపడక పోవుటకు దుఃఖించినవారై.

74. హస్తీపురంబు = హస్తినాపురమును. చొత్తెంచి = చొచ్చి.

75. గురిసినదానధారా ఆవలి = గురిసినట్టి మదజలధారలయొక్క పంక్తి. తగుకలయంపి = తగిన నీరు చల్లుట. సందడిన్ = ఒత్తడిచేత. రాసినతొడవులు = ఒరసికొనిన సొమ్ములు. మురిసి = విరిగి. కాంతలసంకులగతిన్ = స్త్రీలయొక్క సమర్థగమనముచేత. త్రెప్పి = తెగి. తొరఁగినహారముల్ = పడిన ముత్యాలదండలు. పుష్ప హారములుగన్ = పూలుచల్లుటలు కాఁగా. ఏము ఏము అ అని = మేము మేము అని చెప్పుచు. ఓశిన్ = వరుసగా. ఎత్తినపరదేశిదొరల పానడములు = ఎత్తినట్టి యితరదేశరాజుల కానుకలు. అలంకారమహిమన్ = అలంకారముయొక్క యతిశయము చేత. మహనీయవైభవము = గొప్పసంపద. ఎసకము ఎసఁగన్ = అతిశయింపఁగా. వఱునరపతి మందిరద్వారభూమి = ఒప్పుచున్న రాచనగరయొక్క వాకిలిప్రదేశమును. తా. — ఏనుంగుల మద జలము కొలుటచే దడియుట నీరుచల్లుటగాను, రాజుల సమర్థముచే నొరసికొని రాలిన వారియాభరణముల చూర్ణములు మ్రుగ్గులుగాను, స్త్రీలు నడచునపు దొరసికొనుటచే చెగిపడిన ముత్యాలదండలే పూలుచల్లుటగాను, ఇతరదేశరాజులు తమపేరులు చెప్పికొనుచు పరుసగా నెత్తిపట్టిన కానుకలు తోరణములుగాను గలిగి యిట్లు సహజమైన యలంకారముచే నొప్పుచు గొప్పసంపదతోఁ గూడి యున్న నగరివాకిలి కావేగులవారు పోయి.

76. సముచితంబుగాన్ = తగినయట్లుగా.

గీ. ద్రోణగాంధేయభానుమహ్మనుకృషను, శర్మదుశ్శాసనులు సర్వసైన్యపతులు
నార్యజనులు గొలువ మహాహ్మకాంచనోన్నతాసనమున గొలుపున్నవని.

ప్రథమ. మాస్త్రికృష్ణకర్మకర్తపటేమానసాకృష్టివిద్యా

శాలివాహన్జైబాంజలిపుటఘటనాచారుఫాలస్థలత్న

పాలశ్రేణిచాలాంబకకుముదవసీబాంధవాయత్తచంద్ర

శ్రీలీలాగాథకాంతిస్త్రితవదనరుచిస్త్రితు నాగేంద్రకేతున్.

78

వ. కని జయశబ్దపూర్వకంబుగా స్వామంగదంశప్రణామంబు సేసి.

79

77. గాంధేయ = ధీమండు. భానుమత్ సూను = కర్ణుడు. సర్వసైన్యపతులు = ఎల్ల సేనానాథులు. నార్యజనులు = పూజ్యులగు జనులు. మహాహ్మకాంచన ఉన్నత ఆసనమున = మిక్కిలి యుక్తమయిన బంగారుపెట్టెపైబయలు. తా. — ద్రోణుడు మొదలగువారు సేవాధిపతులు పెద్దలు పరివేష్టించి యుండగా సింహాసనంబున గూర్చు వానిని.

78. మాస్త్రి.....స్త్రికుక్ — మాస్త్రి = శిరస్సులయందలి, స్త్రీకుక్ = పుష్పమాలికలయందు, సంగ = ఆసక్తిచేత, రంగత్ = తిరుగుచున్న, మధుకర = తుమ్మెదలయొక్క, పటలీ = సమాహమయొక్క, మానస = మనస్సులయొక్క, ఆకృష్టి = ఆకర్షించుట యను, విద్యా = విద్యచేత, శాలి = ఒప్పుచున్న, పార్థ = ప్రకాశించుచున్న, అబ్జరేఖ = కమలముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగల, అంజలిపుట = దొప్పలవంటి చేమోడ్పులయొక్క, ఘటనా = కూర్చుట్టలచేత, చారు = చక్కని, ఫాలస్థల = నొసటిప్రదేశములు గల, త్నపాల = రాజులయొక్క, శ్రేణీ = వరుసలయొక్క, విశాల = వెడలుపు లయిన, అంబక = కన్నులు అను, కుముదవసీ = తెల్లకలవలసముహాముతోడి, బాంధవ = చుట్టటికమునకు, అయత్త = ఆసన మయిన, చంద్ర = చంద్రునివలె, శ్రీలీలా = సంపద్యుక్తమైన విలాసముచేత, గాథ = అతిశయించిన, కాంతి = కాంతి గల, స్త్రిత = చిలువగవు గల, వదనరుచి = ముఖ కాంతిచేత, స్త్రికుక్ = ప్రకాశించువానిని. నాగేంద్రకేతుక్ = సర్వశ్రేణులు పెక్కెమునందుగల దుర్యోధనుని. తా. — శిరస్సులయందు ధరించిన పుష్పమాలికలయందలి తుమ్మెదలను కమలములవంటి వగుటచే నాకర్షించుచున్న చేమోడ్పులను ఫాలములయందు గడియించి నేవించుచుండు సామంత రాజుల సేత్రములు అను కలవలయందలి చుట్టటికముచేత వచ్చిన చంద్రుడో యను దగియున్న చిలువగవుతో గూడిన ముఖము గల దుర్యోధనుని. అంజలిపుటయు తుమ్మెదల నాకర్షించుట వర్ణించుటచే దుమ్మెదలు వానిం జూచి కమలము లని భ్రమించుటల భ్రాంతి మదలంకారధ్వని. అంబకమయవసీ యనుచోట రూపకము. స్త్రితమునందు జంద్రత్వసంభావనముచే నుత్పేక్ష గమ్యము. దూషణోత్పేక్షల కంగాగిభావముచే సంకరము. భ్రాంతిమంతమునకును వీరికిని సంస్పృష్టి. లలాటములందు శేమోడ్పులు గీలించి ధనుభక్తులతో నేవించుచు బ్రసాదమును నిరీక్షించుచున్న సామంతరాజులను చిలువగవుచే నాదరించుచున్న వానిని అని భావము.

79. జయశబ్దపూర్వకంబుగా = జయ యను శబ్దము ముందు గలుగునట్లుగా.

- క. మొగించినచేతులు ముందల, నిగిడించి నితాంతవిషయనిరతిం జూరల్
దగ విన్నవించి రిట్లని, జగతీశ్వరునకు నిజప్రచారం బెల్లన్. * 80
- క. దేవరయానతిఁ బాండవు, లేవురు ప్రాపదియు నున్నయెడ యే మరయం
గా వెడలి వారు సనినను, హావివినంబులకుఁ బొలుత * సరిగితిమి వెనన్. 81
- వ. అందు. 82
- గీ. పరగఁ బాదరు పాదరు * పల్లంబు పల్లంబు, మ్రోను మ్రాను దుర్గమంపుఁజోటు
దుర్గమంపుఁజోటు * దొన దొన గుహ గుహ, యాది గాఁగ నెందు * సరిసి యరసి.
- వ. ఒక్కయెడ నరదంబు లరిగినచోప్పు గాంచి దానివెంబడిం జని చని. 84
- క. కేవలనూతులతోడన, పోవుట గని వానిఁ జేరఁ * బోవక యవి యిం
కేవంకఁ బోవునొకొ యను, భావనఁ బోయితిమి వాని*పజ్జన యేమున్. 85
- వ. అవియును ద్వారకానగరంబున కరిగిన. 86

80. మొగించినచేతులు = మోడ్చినచేతులను. ముందల = నెత్తయందు. నిగిడించి = మోపి. నితాంతవిషయనిరతిఁ = ఎడతెగని యడఁపువయందలి యాసక్తిచేత. చూరల్ = వేగులవాండ్రు. జగతీశ్వరునకుఁ = రాజయిన దుర్యోధనునితో. నిజప్రచారంబు = తమసంచారమును. ఎల్లఁక, తగఁక, ఇట్లు, అని, విన్నవించిరి. అని యన్వయము. తా.—వేగులవాండ్రు తమ చేమోడ్పులను లలాటంబునం గీలించి మిక్కిలి విషయముతోఁ దమవృత్తాంతము నిట్లు దుర్యోధనునకు విన్నవించిరి.

81. దేవరయానతిఁ = ఏలినవారి యజ్ఞచేత. ఎడ = చోటును. అరయంగాఁ = తెలిసికొనుటకై. చనిననుహతో వివినంబులకుఁ = పోయిన గొప్ప యడవులకు. తొలుతకఁ = మొదట. వెనన్. అరిగితిమి = పోయితిమి అని యన్వయము. తా.—దేవరయాజ్ఞ చొప్పునఁ బాండవులను ప్రాపదిని వెదకఁ గోరి మేము మొదట వారున్న యడవులకుఁ బోయితిమి.

83. పరగఁ = ఒప్పుపట్లు. దుర్గమంపుఁటు = చొరరానిచోటును. దొన = కొండమీది గుంటను. అరసిఅరసి = వెదకివెదకి. తా.—మే మందుఁ బాదలు మొదలగువాని నన్నింటిని వెదకి.

84. అరదంబులు = తేరులు. చొప్పు = బాడను.

85. కేవలనూతులతోడన్ అ = ఎట్టిసారథులతో మాత్రమే. వానికఁ = ఆరథములను. అవి = ఆరథములు. అనుభావనకఁ = అనుతలంపుతో. వానిపజ్జకఁ అ = వానివెంట నే. తా.—ఆరథములు సారథులతో మాత్రమే పోవుటం జూచి వానియొద్దకుఁ బోవక యవి యెచ్చటికిఁ బోవునో యని వానివెంటనే పోయితిమి. పాతాం :—వారి జేరఁబోవక = ఆసారథుల సమీపమునకుఁ బోవక యని యర్థము. అది ఇంకేవంక, దానిపజ్జన—ఇందలి తచ్చబ్రము రథములను బరామర్శించుటచే రథములు బహువచనము అగుటంజేసి యేకవచన మసంగతము. రథములను జూచిరి కొవున వీతచ్చబ్రములు చొప్పున పరామర్శించు ననుట యుచితము కాదు.

క. అందుల నుండును రనునా, సం చెల్లము గాఁగఁ బెక్కుచందంబుల ము

ట్టం దిరిగి తడవి కుంజీ, నందనులం గాన లేక ♦ నానాభంగిన్.

87

వ. విచ్చి పోయి సమస్తదేశంబులుం గలయం గ్రుమ్మరి కొండొకయు నుపేక్ష లేక పువ్వుతోడిదకాఁ బరికించుచు బయలును నాలస్యంబు దక్కి యోలంబునట్లు శోధించుచుఁ గీ డయిన నుదాసీనత యుడిగి మేలుచందంబున భావించుచు వివిధప్రకారంబు లయినబహుప్రదేశంబులు రోసి కౌంతేయులం గానక సం కేతస్థలంబునం గూడికొని మావర్తించినతెఱంగు దేవరకు నెఱింగించి యట దివ్యచిత్తంబున నవధరించినభంగి నేయువార మై చనుదెంచితిమి మాకుఁ జూడఁ బొండవులు పొడవడంగి పోయిరి గాని యీలోకంబున నునికి గలిగిన నగవడ కుంజ నేర రిది యిక్కార్యం బున్నరూపు మఱియొక్కవిశేషంబునం బ్రయం బంది వచ్చితిమి చిత్తగింపుము.

88

నీ. మత్స్యదేశాధీశమఱుండి గీచకునిఁ బు, ణ్యోజ్జ్వలాకృతి యగుఁ నొక్కననిత కతమున నను రేయి ♦ గంధర్వు లతిరహ, స్వప్రకారంబునఁ ♦ జంపి రదియు

87. అను అనఁ = అను నాశచేత. తెల్లముకాఁగఁ = స్పష్ట మగునట్లు. పెక్కుచందం బులఁ = పలువిధములచేత. మట్టఁ = అంతటను. తడవి = వెదకి. నానాభంగిఁ = నానావిధ మున. తా.—ద్వారకానగరమునందుఁ బొండవులుందు రనునాసతే నచ్చట నంతటను గలయ వెదకి యందు చారు శేకుండుటచే నానావిధములుగా.

88. విచ్చి=దిరిసి. కొండొకయుఁ=కొంచెమైనను. పువ్వుతోడిది అకాఁ = కోసుచూరము మాత్రమే అని, హెచ్చు దూర మయినను దూర మని తలంపక యనుట. పాఠాః :—వెరవుతోడిది అకాఁ = ఉపాయముతోఁ గూడినట్లుగానే. పరికించుచుఁ = వెదకుచు. బయలునుఁ = బయలి ప్రదేశమునుగూడ. అలస్యంబు = సోమరితనమును. తక్కి = విడిచి. ఓలంబు నట్లు ఆ = మఱుగు ప్రదేశమునులెనే. శోధించుచుఁ = వెదకుచు. కీడు = అపద. ఐనను = కలిగినను. ఉదాసీనత = ఉపేక్ష. మేలుచందంబునఁ = సుఖమునలె. భావించుచుఁ = తలంచుచు. వివిధప్రకా రంబులు = నానావిధములు. రోసి = వెదకి. మావర్తించినతెఱంగు = మేము నడచిన విధమును. అటఁ = పిచ్చట. దివ్యచిత్తంబునఁ = మేలిమినస్సునందు, మీమనస్సునం దనుట. అవధరించినభంగి = నశ్చయించినవిధమును. పొడవడంగి = రూపుమాని. ఉనికి = ఉండుట. ఉన్నరూపు = ఉన్న విధము. ప్రయంబు = సంతోషమును.

89. మత్స్యదేశాధీశమఱుండిఁ = విరాటరాజు మఱుండిని. పుణ్యఉజ్జ్వలకృతి = పుణ్యమ యిదియుఁ బ్రకాశించునదియు నగు నాకారము కలసి. అగు ఒక్కననితకతమునఁ = అయిన యొక్క స్త్రీ) నిమిత్తమున. అక్కజంబు = ఆశ్చర్యము. ఆయుధవ్యవహారము = ఆయుధములపని. శిరంబు = తలను. కేలు = చేతులను. దుష్టచిత్తులు = చెడ్డమనస్సు గలవారలు. పొదివి = పట్టి. చిత్రవిహితఁ = చిత్రవధచేత. తెగఁజూచి = చంపి. అనిరూపణీయురని వారన్యత్తిమైఁ = తెలియ

నక్క జం బాయుధఃప్రవహార మేమియ, లేదు శిరంబు గా * డేలు డొక్క
లోనికి జొరఁ ద్రోచి * పీనుగు ముద్దగాఁ, జేసి వైచిరి దుష్టఃచిత్తు తెన
యతనితమ్ముల నెక్కరి * నైనఁ దప్పి, పోవ నీక యారాత్రియ * పొదివి చిత్ర
నిహతిఁ దెగఁ జూచి యనిరూపఃశీయదుర్ని, వారవృత్తిమై వరిగిరి * కారవేంద్ర.

వ. విరాటుండు పగతుండు గావునఁ దదీయవ్యసనం బెఱింగింప వలయు నని విన్న
వించితి మది యట్లుండె బాండ్లవుల నన్నేపించువని యిట మీఁదం జిత్తగించు
తెఱుం గాన తిచ్చునది యనిన విని యట్లు చేయుదము గాక యని వారలఁ బోవం
బనిచి కొండొక నేవు చింతాక్రాంతుండై యస్తుహీకాంతుండు మంత్రులం జూచి
యిట్లనియె.

90

గీ. సమయసమచితకృత్యంబు * చక్కఁజేసి

పాండవులు రాజ్యమున కాసంపదక మున్న

యరసి యెఱిగి యరణ్యంబునందుఁ దొంటి

యట్లు యిడుమలఁ గుడువఁ బో * నడువ వలయు.

91

క. ఎఱుంగుట దుర్ఘట మెవ్వెఱి, నెఱుంగంగా వచ్చు మీర * లెల్లను మీమీ

యెఱిగినచందంబున నా, కెఱిగింపుడు వారి వెదకి * యెఱుంగు తెఱుంగుల్. 92

వ. అనిన రాధేయుం డిట్లనియె.

93

రానిదియు నడ్డగింపరానిదియు నగు వ్యాపారముచేత. తా.—రాజా! కీచకుని నొక స్త్రీ నిమిత్తమై
గంధర్వులు ఆధిరాత్రునఁ జంపిరి. ఆయుధములతోఁ గొట్టకయే యాశ్చర్యముగాఁ జంపి తలను కాలఁ
నేతులను కడుపులొఁ జొనిపి పీఠుగను ముద్ద చేసిరి. ఆరాత్రియే వానితమ్ములను గూడ నొకనినైనను
విడువక చిత్రపథముగాఁ జంపి యెవ్వరికిని దెలియరాక పోయిరి.

90. పగతుండు = పగవాడు. తదీయవ్యసనంబు = ఆతనిచైన దుఃఖమును. అన్నేపించువని =
వెదకుకార్యమును. చిత్తగించిన తెఱుంగు = తలచినవిధమును. ఆనతిచ్చునది = ఆజ్ఞాపింపవలయును.
చింతాక్రాంతుండు ఐ = చింతచేఁ జుట్టఁబడినవాడై. అస్తుహీకాంతుండు = ఆరాజు, దుర్యోధనుడు.

91. సమయసమచితకృత్యంబు = ప్రతిజ్ఞను దగిన కార్యమును. అరసి = వెదకి. తొంటియ
ట్లు ఆ = మునుపటివలెనే. ఇడుమలక = కష్టములను. కుడువక = అనుభవించుటకు. పోక
అడువవలయుక = పోవునట్లు గొట్టవలయును. తా.—పాండవులు ప్రతిజ్ఞను నెఱవేర్చి వచ్చి రాజ్య
భాగమును గోరుటకు ముందే వారిని వెదకి కనిపట్టి యెప్పటివలె నదవికిఁ బోయి కష్టపడునట్లు చేయ
వలయును.

92. దుర్ఘటము = అశక్యము. ఎవ్వెఱి = ఏవిధమున. తా.—వారిని కనిపట్టుట కష్టము,
ఎట్లు కనిపట్టవచ్చునో ఆవిధమును మీరుఁ దోచినట్లు నాకుం జెప్పఁడు.

93. రాధేయుండు = కర్ణుడు.

- గీ. వివిధదుర్నిరూపశేషముల్ పైకొని, నిఖిలదశలయందు ♦ నిపుణవృత్తి
నెఱుంగుకట్టుగా నుంచెనలర బుచ్చిన, నెట్లి నేటిలోన ♦ నెఱుంగఁబడరె. 94
- క. అనుకలుకులు విరి మళ్ళా, ననుఁ జేమియు సరకుగొనక ♦ సమదవిలాసా
ననుఁ జే నిజాగ్రజన్తులె, గనుఁగొని యిట్లనియె గాఢగర్వస్థూర్తిన్. 95
- చ. వలనను లోయఁ బాండవుల ♦ వాంఛకయుక్తులవ లేని త్రిపుటక
అల మఱి వన్యసత్త్వములపాల్పడి చచ్చినచోటఁ బూరియు
న్మొలవదె యింత కింకిట మనోముద మన్మలితంబుగాఁగ వి
చ్చలవిడి రాజ్యలక్ష్మిఁ దగుఁచందమునం గొనియాడు మున్నతీన్. 96
- వ. అనిన విని దరహానితవదనుం దగుఁచుఁ గుంభసంభవుం డిట్లనియె. 97
- ఉ. తాత్ప్రసమగ్రు లార్యసతఃగౌరవదీప్తులు వర్ణనీయసౌ
భ్రాత్రులుదాత్తదైవబలభవ్యులు దివ్యసమాను లాపృథా

94. వివిధదుర్నిరూప శేషముల్ = నానావిధము లయిన తెలియరాని శేషములను. నిఖిలదశలయందుఁ = ఎల్లదిక్కులయందును. నిపుణవృత్తి = సేర్పడితనముతో. పుచ్చినఁ = పంపినయెడ. ఎట్లి నేటిలోనఁ = లేనట్టి నేటిలో. తా.—ఎవ్వరికిని చెలియనాల నానావిధ శేషములు వేసికొని దేశము లందంతటను జక్కగా వెదకుం దని వేగులవారిం బంపినయెడఁ బాండవులను శీఘ్రముగా వారు కనుగొందురు.

95. సరకుగొనక = లక్ష్యము చేయక. సమదవిలాసమునందు వి = మదవిలాసముతోఁ గూడిన ముఖము గలవాడై. నిజాగ్రజన్తునిఁ = తన యన్నను, దుర్యోధనుని. గాఢగర్వస్థూర్తిఁ = ఎక్కువ యైన గర్వముయొక్క యతీతముచేత. తా.—కర్ణునిమాటలు విని దుక్కాన నుండు మిక్కిలి గర్వముతో దుర్యోధనునిఁ జూచి యిట్లు చెప్పెను.

96. రోయఁ = వెదకుట. వలనను. ఉక్తువలేనిత్రిపుటక = ఉఱుట లేని కట్టముచేత. అటి = చెడి. వన్యసత్త్వములపాల్ = అడవిజంతువుల బారిని. పూరియున్ = కనవుమాడ. ఇంతకుఁ = ఇప్పటికి. మనోముదము = మనస్సునందలి సంతోషము. అన్మలితంబుకాఁగఁ = తగ్గని యట్లుగా. ఉన్నతీన్ = గొప్పతనముచేత. తా.—పాండవులను వెదకవలసినది లేదు. వారు కొంచె మైనను నూఱట లేక కట్టములఁ బడుటచే బలహీనులై అడవిమృగములపాలై యుందురు. వారు చచ్చి యిప్పటికిఁ జాలకాలమై యచ్చట నిప్పటికిఁ గనవుమాడ మొలచియుండును. కావున ఎట్టిచింతలచే సంతోషము తగ్గించుకొనక నీయిష్టప్రకారము రాజ్యలక్ష్మి ననుభవించువు.

97. దరహానితవదనుండు = చిఱునగవు గల మోము గలవాఁడు. సంభసంభవుండు = ద్రోణుండు.

98. తాత్ప్రసమగ్రులు = తాత్ప్రయతేజస్సుచే నిండినవారు. ఆర్యసతః గౌరవదీప్తులు = వైద్యులచే భాగదండెన గొప్పతనమును ప్రతాపమును గలవారు. వర్ణనీయసౌభ్రాత్రులు = భాగదండెగిన మంచితోఁబుట్టువుల తనము గలవారు. ఉదాత్తదైవబలభవ్యులు = ఉత్తమ మయిన దైవబలముచేతఁ

పుత్రులు నారి నాపదలు ♦ వొందునె యోషిన నింక నైన నీ
ధాత్రి గడంగి యారయువిధంబులు పెప్పుడు నేర్పు లేర్పడన్.

98

— (భీష్ముడు దుర్యోధనునితో ధర్మరాజునుగూడంబులఁ జెప్పట.) —

౧. అనిన నాతనిమాట లాదరించి భీష్మం డీ ట్లనియె.

99

ఉ. నల్లచై నిక్క మాడె నృపఁ నందనుముండట ద్రోణుఁ డొక్కఁడుం

దెల్లము నారు బాహుబలఁభీబలదై నబలంబు చొప్పు న

ర్దిల్లుదు రమ్మహాత్ముల కఁదిన్దము లేమిట నెందు నేల పా

టిల్లెడు వారిఁ గాన్పను గఁడింది తదీయమహానుభావతన్.

100

క. వారలును వీరలును నా, కారయఁగా నెక్కరూప ఁదైవము గార్వం

బ్రీ తెఱిగింప వలయు నని, కౌరవపతి నన్ను నడిగెఁ ఁ గాన నితనికిన్.

101

క. కలరూ పెఱిగింపంగా, వలయుం జెప్పెద మదీయఁవచనములు హితం

బులు గాఁగ నిశ్చయస్థితిఁ, దలంచి యనుష్ఠింప బుద్ధి ఁ దలకొనునేనిన్.

102

గలిగిన మంగళము గలవారు. దివ్యసమానులు = దేవతలతో సరి యయినవారు. ఆపృథ్వాపుత్రులు = ఆకుంతికోడుకులు. ఓషిసక్ = చాలినయెడ. ఈధాత్రిక్ = ఈధూమియందు. కడంగి = పూరి. ఆరయువిధంబులు = వెదకువిధములను. తా. — పాండవులు క్షత్త్రుబలమును గౌరవప్రతాపములను బ్రాత్యస్తేహమును దైవబలమును గలిగి దేవసమానులైనవారు కావున వారి కాపదలు గలుగవు. కాబట్టి యెట్లైనను జక్కఁగా వెదకునట్టి విధములనే చెప్పుడు.

100. నల్లవొ = చౌరా ! నిక్కము = నిజమును. తెల్లము = స్పష్టము. బాహుబలభీబలదై వబలంబులు = భుజబలమును బుద్ధిబలమును దైవబలమును. నర్దిల్లుదురు = ఉండురు. అరిష్టములు = ఆపదలు. ఏమిటక్ = దేనిచేత. పాటిల్లెడుక్ = కలుగును. తదీయమహానుభావతన్ = వారిదైన గొప్పప్రభావము గలుగుటచేత. వారిక్ = ఆపాండవులను. కాన్పను = కనుఁగొనుట. కడింది = కష్టము. తా. — దుర్యోధను నెరుట నొకద్రోణుఁడు మాత్రమే నిజము చెప్పినాఁడు. పాండవులు బాహుబలమును బుద్ధిబలమును దైవబలమును గలిగినవారు కావున వారి కెప్పుడును నాపదలు కలుగవు, వారి మహిమచే వారిం గనిపట్టుటయఁ గష్టము.

101. ఒక్కరూప = ఒకవిధమే. కార్యంబు = చేయఁ దగినదానిని. నన్నుక్ = నన్నుఁ గూడ. తా. — నాకుఁ బాండవులను గౌరవులను ఒకటే యైనను దుర్యోధనుఁడు నన్నుఁ గూడ నడిగి నాఁడు కావున నితనికి.

102. కలరూపు = ఉన్న విధమును. మదీయవచనములు = నాదైనమాటలను. నిశ్చయస్థితిక్ = నిశ్చయముతోడి యునికిచేత. అనుష్ఠింపక్ = చేయుటకు. తలకొనునేనిక్ = కలిగినయెడ. తా. — నేను యథార్థము చెప్పవలయును. నా మాటలను హితములుగాఁ దలంచి యట్లు చేయుట కష్టమున్న యెడఁ జెప్పెదను.

సీ. బ్రాహ్మణభక్తియుఁ + ఒకహితయుక్తియు, నిర్మలమతియును + నీతిరతియు
సత్వభాషణమును + సాధుపోషణమును, జీవితరణమును + సేవ్యగుణము
సన్న్యాసక్షయము + సుస్తత్త్వక్షయము, సంచితోదయముఁ గల్గి + పాతశయము
ఒండుసంక్రీతియు + భవ్యవిభూతియు, శాస్త్రాధిగమము న + స్థితితదమము
సజ్జనస్తవనీయసాజన్యములును, ధర్మసంచితబహుధనధాన్యములును
గలుగు నక్షీణపుణ్యదోహాలుఁడు ధర్మ, సూనుఁ డున్న దేశంబున + మానవులకు.

క. మఱియును నొక్కవిశేషం, జెజ్జిగించెద నతనియన్న + మొద గోధనముల్
మొలుఁ గెక్కి పాడి నేమిటఁ, గొఱతనడక యుండఁ జేసి + కురియుచు నుండున్.

వ. కావున నిట్టిదేశం బిప్పు డెయ్యది యగు నందుఁ గుంతితనయుల నరయం బనుప
వలయు ననినఁ గృపాచార్యుం డిట్లనియె. 105

క. అరయంగ నయ్యెడు తెఱఁగుల, నరయుట కార్యంబు వారి + నాలస్యము లే
కరయునది పెక్కుభంగుల, నరనిన దోచెదరు గాక + యది యట్లుండెన్. 106

103. అక్షీణపుణ్యదోహాలుఁడు = తక్కువకాని పుణ్యమునందు అసక్తి గలవాఁడు. ధర్మసూ
నుఁడు = ధర్మరాజు. ఉన్న దేశంబునక. మానవులకు = మనుష్యులకు. పరహితయుక్తియుక =
ఇతరుల మేలునం దాసక్తియును. నిర్మలమతియును = స్వచ్ఛమయిన మనస్సును. నీతిరతియుక =
న్యాయమునం దాసక్తియును. సాధుపోషణమును = సాధువుల పోషించుటయును. చిరవితరణ
మును = ఎక్కువగా నిచ్చుటయును. సేవ్యగుణముక = సేవించదగిన గుణమును, ఉత్తమగుణము
ననుట. సన్న్యాసక్షయముక = మంచిమాగ్గము గలవారిని రక్షించుటయును. ఉన్నత్త్వక్షయముక =
దుర్మార్గుల కిచ్చించుటయును. అంచిత ఉదయముక = ప్రకాశించుచున్న యభివృద్ధియును.
కృపా ఆతిశయముక = దయయొక్క యాధిక్యమును. భవ్యవిభూతియుక = మంగళకర
మయిన సంపదయును. శాస్త్ర ఆధిగమముక = శాస్త్రముల తెలియుటయును. అస్థిరతద
మముక = తొలఁగని యింద్రియనిగ్రహమును. సజ్జనస్తవనీయ సాజన్యములును = సత్పునుషు
లచే బొగడఁదగిన మంచితనములును. ధర్మసంచిత బహుధనధాన్యములును = ధర్మముచే సంపా
దించఁబడిన యధిక మయిన ధనమును ధాన్యమును. కలుగుక అని యన్వయము. తా.—
ధర్మరా జున్న దేశము నందలిజనులకు బ్రాహ్మణభక్తి మొదలయినవి యెక్కువగాఁ గలిగి యుండును.

104. ఒక్కవిశేషంబు = ఒక్క యతిశయము. అతనిఉన్నయెడ = అధర్మరా జున్నచోట.
గోధనముల్ = గోవులు అను ధనములు. తా.—ఇదిగాక మఱియొకవిశేషముఁ జెప్పెదను. ధర్మరా
జున్న దేశమునం దావులు వృద్ధి పొంది యెక్కువగాఁ జా లిచ్చుచుండును.

105. కుంతితనయులక = పొండవులను.

106. అరయంగక = వెదకుటకు. అయ్యెడుతెఱఁగులక = తగినవిధములచేత. అరయుట =
వెదకుట. కార్యంబు = చేయదగినది. పెక్కుభంగులక = పలువిధములచేత. అరనినక = వెదకిన
యెడ. దోచెదరు=అగపడియెదరు. తా.—ఎన్ని విధముల వెదక వచ్చునో యన్ని విధములను బొంద
వుల వెదకవలయును. ఇట్లు ఆలస్యము లేక చక్కగా వెదకినయెడ వా రగపడియెదరు. ఇదిగాక.

ఉ. వారలు పూనినట్లు ననఁవాసము నల్పిరి వీరు వేచి త

మూరయఁగా బయల్పడనిఁయట్లుగ నుండెడువత్సరంబునుం

జేరువచ్చేవల్ గడచెఁ ♦ జన్తములుం గలుషంబు లమ్మహా

వీరుల కీన్ద్రపాలునెడ ♦ వీరికి నూరక యున్ని గర్జమే.

107

క. అలు నైనను బగతునిదెసఁ, దలఁపు గలుగ వలయు ననిన ♦ దర్శజ్వలదో

ర్బలు లగుకొండేయుల మన, మెలమికలిమి నచ్చి యిట్లు ♦ లేమట నగునే. 108

చ. మనబల మెంత యంతయు సమగ్రసముద్యమదుర్దమంబుగా

మునుమును గూర్చి తోడుపడుమూఁకలకుం దగుమైఁ గ్రమక్రమం

బున నెఱిగించి రాఁ బనిచి ♦ భూరిసముజ్వలసైన్యజృంభణం

బున నెఱి పైంది యున్ని కురుభూపతి కిప్పటికార్య మారయన్.

109

గీ. పాండురాజసుతులు ♦ బాసమై నడవడి, గడచి కయ్యమునకుఁ ♦ గాలుద్రవ్య

107. వీరు = దుర్యోధనుఁడు మొదలగువారు. వేచి = వెదకి. బయల్పడని యట్లుగ నుండెడు వత్సరంబునకు - అజ్ఞాతవాసవత్సము ననుట. చేరువచ్చేవల్ = దాదాపుగా. గడచెఁ = దాఁచెను. అమ్మహావీరులకుఁ = గొప్పకూరు లయిన యాపాండవులకు. ఈ నృపాలుఁడక = ఈదుర్యోధనుని యందు. చిత్తములకు = మనస్సులకు. కలుషంబులు = కోపము గలవి. ఉన్ని = ఉండుట. కర్జము ఏ = యుక్తమా? తా. - పాండవులు తమ ప్రతిజ్ఞచొప్పున వనవాసము చేసిరి, అజ్ఞాతవాసము చేయవలసిన సంవత్సరము కూడా ఇంచుమించుగా ముగియ వచ్చెను. వారలకు దుర్యోధనునిమీఁద మిక్కిలి కోపము గలదు. కావున వీ రూరకుండుట యుక్తము కాదు.

108. అలుచు = అల్పఁడు. పగతునిదెసక = శత్రువునదిను. తలఁపు = జాగ్రత్త. దర్శజ్వలదో జ్వలదోర్బలులు = గర్వముచేఁ బ్రకాశించుచున్న బాహులుము గలవారు. ఎలమికలిమి = సంతోషము కలిగి యుండుటచేత. నచ్చి = నచ్చి. తా. - శత్రువు అల్పఁడైనను వాని నుపేక్షింపరా దని చెప్పుదురు. అట్లుండఁగా మహాబలశాలు లగు పాండవుల నుపేక్షించి మన మిట్లు సంతోషముగా నేమిటి యూరక యుండ రాదు.

109. సమగ్రసముద్యమదుర్దమంబుగా = సంపూర్ణ మయిన ప్రయత్నముచేత నెదిరింపరాని యట్లుగా. మునుమును = మిక్కిలిముందుగా. కూర్చి = చేర్చి. తోడుపడుమూఁకలకు = సహాయులగు వేనలకు. తగుమై = తగినవిధమున. రాక పనిచి = వచ్చునట్లుచేసి. భూరిసముజ్వలసైన్యజృంభణంబునకు = అధికమయి ప్రకాశించుచున్న సైన్యములయొక్క విజృంభణముచేత. నెఱి = పూర్తిని. కురుభూపతికి = దుర్యోధనునకు. తా. - మన సైన్య మెంత కలదో యంతయును శత్రువుల కభేద్య మగునట్లు ముందే కూర్చికొని మనకు సహాయముగా వచ్చునందఱిని క్రమక్రమముగా రప్పించి యొక్కనైన్యములు గలిగినవాడై దుర్యోధనుఁ డిపుడు సన్నద్ధుడై యుండవలయును.

110. బాసమై = ప్రతిజ్ఞచొప్పున. నడవడి = నడతను. గడచి = నెఱచేర్చి. కయ్యమునకు = యుద్ధమునకు. అన్నరసానుతో = అన్నరసానుతో. సముచితముగా = తగినట్లుగా.

కున్నయట్లు తైన + నన్నరనాథుతో, సంధి సేయు టొప్పు + సముచితముగ. 110

క. ఏచి చలంబున నొంటికి, జూచిన నప్పటికి మనకుఁ + జూడం గార్యం

జేచందంబునఁ జెఱుగగు, నాచాలుట కోర్వ వలయు + నది యట్లుండెన్. 111

క. వారలు లే రట పో పెఱు, వారలఁ దగుభంగి మనకు + పశ్యులఁ జేయక

భూరిబలయుతుల మగుటయ, కారణ మను టనుమతంబు + గాదే మనకున్.

గీ. ఇన్నిధంబునఁ దమతమఁయెఱుంగుతెఱుగు, లందఱును జెప్ప విని కురు + నందనుండు

దగవిచారించి కార్యంబుఁ తెగువగాంచి, యెలమి వారలఁగనుఁగొని + యిట్లులనియె.

గీ. సింహబలుండు ధీమఁ సేనుండు శల్యుండు, హలధరుండు సమానఁబలమువార

లొండొరులను గైలుచుఁచుత్సాహమును గల, రుద్ధతులును బాహుఁయుద్ధపరులు.

సంధి. చేయుట. ఒప్పుకొని యన్వయము. తా.—పాండవులు తమప్రతిజ్ఞను నెఱవేర్చి యుద్ధము కోరనియెడ ధర్మరాజుతో మనకనుకూలముగా సంధి చేయవచ్చును. “యథా కాలోదయే ప్రాప్తే సమ్యక్తై స్సందధామహే” అను మూలమువలన “అన్నరనాథుతో” అను వ్రాతప్రతులయందలి హాకమే యుచితము.

111. ఏచి = ఒప్పుకొనించి. చలంబునకొ = పట్టుదలచేత. ఒంటికికొ = ఇతరమునకు, యుద్ధమున కనుట. చూడకొ = ఆలోచింపక. కార్యంబు = పని. ఏచందంబునకొ = ఏవిధమున. తెఱుగు = చక్కన. ఆచాలుటకుకొ = అందుకుఁ జాలి యుండుటకు. తా.—వారు ఒకవేళ సంధికి రాక యుద్ధమునకే వచ్చినప్పటికిని మన మప్పు డేది యుక్తమో యట్లు చేయుటకు సిద్ధమై యుండవలయును. అదియునుం గాక.

112. లేరుఆటపా = లేక పోదురు గాక. పెఱువారలకొ = ఇతరరాజులను. తగుభంగికొ = తగినవిధమున. పశ్యులకొ = ఆశీసులను. చేయకొ = చేసికొనుటకు. భూరిబలయుతులము = గొప్ప సేనతోఁ గూడినవారలము. అనుమతంబు = ఇష్టము. తా.—ఒకవేళ పాండవులు లేక పోయినప్పటికిని మన కితరరాజులను పశ్యులుగాఁ జేసికొనుటకుఁ గూడ గొప్పసైన్యములే సాధనములు కావున సైన్యము లన్నియుఁ గూర్చుకొనుట మన కెంతయు యుక్తము.

113. తమతమ ఎఱుంగు తెఱుగులు = తమకు తమకు తెలిసినవిధములను. కురునందనుండు = దుర్యోధనుండు. కార్యంబు తెగువ = కార్యముయొక్క నిశ్చయమును. ఎలమికొ = సంతోషముతో. తా.—ఇట్లు వారు వారు తమతమయభిప్రాయములను జెప్పఁగా దుర్యోధనుండు విని చక్కఁగా నాలోచించి చేయవలసినవిధమును నిశ్చయించి వారితో నిట్లు చెప్పెను.

114. సింహబలుండు = కీచకుండు. హలధరుండు = బలరాముండు. కలరు = కలవారు. ఉద్ధతులును = గర్వము గలవారును. బాహుయుద్ధపరులు = మల్లయుద్ధమునం దాసక్తి గలవారును. తా.—కీచకుండును భీముండును శల్యుండును బలరాముండును సమాన మయిన బలము గలవారు. వీరు మల్లయుద్ధమునందు నేర్పు గలవారై యొకరి నొకరు జయింప నుత్సాహము గలిగి గర్వింపచి యుండును.

క. ఈనలుపురభుజశక్తుల, తో నెనయగఁ జాలునట్టి దోర్బల మెందుం
గానము గావున వీరల, లోనన యెంజొరుల కని నెఱుపు సమహూహన్. 115

ఉ. తక్కినవార లాతనికి † దవ్వులచోటులవారు వాయుజుం
డొక్కడ యింక సింహబలుఁనున్దతి మాన్పిన మాన్పువాఁ డతం
డక్కడ నిల్చె గావలయు † నాసతి వ్రాపది గాఁగ నోపు వే
తొక్కరుఁ డాజి గీచకుల † నోర్వఁగఁ జాలమి మీ రెఱుంగనే. 116

క. గంధర్వు లనునెపంబున, సంధతమసగూఢవృత్తి † ననిలసుతుఁడు గ
ర్వాంధమతి యైననూతు స, బాంధవముగఁ జంపె గాక † పరులకు వశమే. 117

ప. పితామహుం డుపదేశించినలక్షణంబు లడ్డేశంబునం గలిగి యందు నని విందుము
పాండవులు ప్రచ్ఛన్నవేషులై విరటుప్రోల వసియించినవారు గావలయు నతం
డును బ్రతిభటుం డయి భంగించు చుండుం గావున సతనివయి నెత్తిపోయి తదీయ
గోధనంబుల గ్రహించిన ధర్మతనయుండును దమ్ములు నడ్డపడం బఱతెంతు

115. భుజశక్తులతో = భుజబలములతో. ఎనయగఁ = సరిపోలుటకు. దోర్బలము = చేతులలాపు. అనిఁ = యర్థమునందు. సమహూహన్ = కలుగును. తా. — ఈనలుపురిలోనే యొకరినొకరు యర్థమున జయింపవలయును.

116. తక్కినవారు = శత్రువులను బలరాముఁడును ననుట. అతనికిఁ = ఆ కీచకునికి. దవ్వులచోటులవారు = దూరదేశముల నుండువారు. వాయుజుండు = భీముఁడు. సింహబలుఁడతఁడే = కీచకునిగర్వమును. అసతి = అస్త్రీ. అజిఁ = యుద్ధమునందు. తా. — శత్రువుఁడును బలరాముఁడును దూరమున నున్నవారు కావున భీముఁడొక్కడే కీచకుని జయించినవాడై యుండవలయును. అందువలన భీముఁడు విరాటనగరంబున నున్నాఁడు, అస్త్రీ వ్రాపదియై యుండును. మఱియొకఁడు కీచకుల జంపఁ జాలఁ డని మీఱఁ చెలియును గదా !

117. ఆంధతమసగూఢవృత్తిఁ = చిహ్నుచీకటియందు రహస్య మయినవిధమున. అనిల సుతుఁడు = భీముఁడు. గర్వాంధమతి = గర్వముచే గ్రుడ్డియైన బుద్ధి గలవాఁడు. విసనూతుఁ = అయిన కీచకుని. సబాంధవముగఁ = తమ్ములతోఁ గూడిఁజుట్టుగా. పరులకుఁ = ఇతరులకు. తా. — గంధర్వు లనుపేరుపెట్టుకొని చీకటిలో నెనరికిని దెలియనియట్లు భీముఁడు కీచకుని వాఙ్మూలను జంపి యుండవలయును. కాని యితరులకు శత్రుము కాదు.

118. పితామహుండు = భీముఁడు. ఉపదేశించిన లక్షణంబులు = చెప్పిన గుణములును. ప్రచ్ఛన్నవేషులవి = మాఱువేషము గలవారై. విరటుప్రోలఁ = విరాటునిపట్టణమునందు, అతం డును = అవిరాటుఁడును. ప్రతిభటుండువి = విరోధియై. భంగించుచున్ = అవమానపఱచుచు. ఎత్తి = దండెత్తి. తదీయగోధనంబులఁ = వానివైన గోవులు అను ధనములను. గ్రహించినఁ = పట్టినయెడ. పఱతెంతురు = వత్తురు. సమయభంగంబు = అజ్ఞాతవాసము చెడుటను. పుత్రము =

రయ్యననరంబున మనము సమయభంగంబు నెప్పి వారలం గ్రమ్మఱి బండ్రెండు
వత్సరంబులు వనవాసంబు నలుపం బుత్త ముట్టైన నప్రతిహతంబుగాఁ జతు
రంశభూచక్రం బాక్రమించి తీర్తనీయులమై వర్తింబుదుము కుంతీనందను లందు లేక
తక్కిన మత్స్యపతిసమస్తవస్తువులును జూఱగొంద మదియును లాభంబ యెల్లభం
గుల నిష్కటి కిదియె కార్యంబు మీకు నందఱకుం జూడఁ బోలునేని దీని కనుకూపం
బగునుద్యోగంబు నేయుం డనినఁ ద్రిగర్తాశ్వాసం డగునుకేర దొలుతఁ గర్ణ
దుశ్శాసనులతోఁ గొండొక ప్రసంగించి వారలయనుమతి నవసేపతితో నిట్లనియె.

క. కేకయసాల్వులు దోడుగ, నాకీచకుఁ డాజి నన్ను ♦ నపజితుఁ డేసెం
జా కుండ మున్న యొకపరి, నా కాలనితోడ భంజనము లే దయ్యెన్. 119

ఉ. భంగముతోడ నున్న ననుఁ ♦ బంపు విరాటునిమీఁద భూమికిం
జెంగట నుండు నా దయినఁజీతపుటూళ్లు సంతతంబు వా
నిం గడు గానినేయు నతనిం జెఱుపం దఱి యయ్యె ముట్టి స
ప్తాంగముఁ జూఱబెచ్చెద నఁహంకృతి యెల్ల నడంచి వచ్చెదన్. 120

పంపునము. అప్రతిహతంబుగాఁ = అడ్డు లేనియట్లుగా. చతురంశభూచక్రంబు = నాలుగుమూలలు.
గల భూమండలమును. తీర్తనీయులమవి = పొగడఁదగినవారమై. లేకతక్కినఁ = లేనియెడల.
మత్స్యపతిసమస్తవస్తువులును = విరాటునియెల్లపదార్థములను. చూఱగొందము = కొల్లగాగ్రహిం
తము. ఎల్లభంగులఁ = అన్ని విధములచేత. చూడఁ = ఆలోచించుటకు. పోలునీనిఁ = తగిన
యెడ. అనుకూపంబు = తగినది. ఉద్యోగంబు = ప్రయత్నమును. త్రిగర్తాశ్వాసండు = త్రిగర్త
దేశమునకు రాజు. తోలుతఁ = మొదట. కొండొక = కొంచెము. ప్రసంగించి = మాటాడి.
అనుమతిఁ = అంగీకారముచేత. అవసేపతితోఁ = రా జయిన దుర్యోధనునితో.

119. కేకయసాల్వులు = కేకయరాజును సాల్వరాజును. తోడుకఁ = సహాయులు.
కాఁగా. అజిఁ = యుద్ధమునందు. అపజితుఁ = ఓడఁగొట్టఁబడినవానినిగా. చాకఉండఁ
మున్నఁ = అకీచకుఁడు చావకమునుజే. భంజనము = యుద్ధము. తా.—కీచకుఁడు కేకయసాల్వు
రాజులతోఁ గూడి న మ్నొడించెను, అతఁడు బ్రదికియుండునపుడు మరల నొకమాటు వానితో
యుద్ధము నాకుఁ గలుగ లేదు.

120. భంగముతోడఁ = అనమానముతో. విరాటునిమీఁదఁ. పంపుము అని యన్వయము.
భూమికిఁ = విరాటరాజుభూమికి. చెంగటఁ = సమీపమునందు. ఉండుఁ. సంతతంబుఁ =
ఎల్లప్పుడును. వానిఁ = అయూర్జను. కడుఁ = మిక్కిలి. గానిచేయుఁ = కష్టపెట్టును.
అతనిఁ = అవిరాటుని. తఱి = సమయము. ముట్టి = ముట్టడించి. వానిసప్తాంగముఁ = అవిరా
టుని యేడంగములను, స్వామి, అమాత్యుండు, సుహృత్తు, కోశము, రాష్ట్రము, దుగ్గము, బలము, ఇవి
యేడురాజ్యాంగములు. చూఱ = కొల్ల. అహంకృతిఁ = అహంకారము. తా.—అనమానము నొంది.

గీ. ఉద్ధవిడిన పనుల + నూచముట్టుగఁ దెత్తు, నతఁడు వెనుక వచ్చి + యుద్ధపడిన
చోటఁ బొందురాజునూనుల నరయుదు, నెల్లభంగి దీని + కేన తగుదు. 121

వ. అనవుడు గడ్డం డిట్లనియె. 122

క. బరవసముమైఁ ద్రిగర్తే, శ్వరుఁ డిట్లను టుచిత మింక + జననాయకుఁ డె
ప్పురుసున నానతి యిచ్చెను, దొర లేమని రట్ల చేయఁ + దుది గార్య మగున్.

చ. అనునిననూనుమాట విని + యందఱఁ గన్గెని పెద్ద లెల్ల ని
న్ననుమతి నేయ సైన్యముల + నన్నిటిఁ బన్నఁగఁ బంపు రెండుమై
ల నడత మీత్రిగర్తులబంబుల ముందటఁ బంచి వానిపో
యినమఱునాఁడు పోద మనియెం గురునాథుఁడు దుస్ససేనుతోన్. 124

చ. అనుటయు ఫాలభాగకలితాంజలి యై యతఁ డట్ల చేయువాఁ
డ ననిన మేదినిశుఁడు దృఢం బగునిశ్చయ మెల్లవారుఁ గై

యున్న నన్న విరాటునిమీఁదికిఁ బంపుము, వానిదేశమునకు సమీపమున నేను నౌకరులకు జీతముగా నిచ్చినగ్రామములు గలవు, అతఁ డెప్పుడును అచటివారిని శ్రమపఱచుచుండును. ఇది నమయము కావున నేను పోయి విరాటుని పొగ రడంచి వారిరాజ్యమును గొల్లపెట్టెదను.

121. ఉద్ధవిడిత = మిక్కిలి పరాక్రమముచేతనే. ఊచముట్టుగఁ = నిశ్శేషముగా. అడ్డ పడినచోటఁ = అడ్డపడినపక్షమున. ఆరయుడు = తెలిసికొందును. తా. — పరాక్రమముచే విరాటుని పశువుల నంతయుఁ దెచ్చెదను. అతఁడు వెంట వచ్చి యుద్ధపడినపుడు పాంశవులం గనపట్టెదను, అన్నివిధముల నీవనికి నేనే తగుదును.

123. బరవసముమై = ధైర్యముచేత. త్రిగర్తేశ్వరుఁడు = సుశర్త. జననాయకుఁడు = దుర్యోధనుఁడు. ఎప్పురుసున = ఏవిధమున. ఆనతియిచ్చెను = అజ్ఞాపించెనో. దొరలు = తక్కిన రాజులు. చేయఁ = చేయుట. తుదిఁ = కడపట. తా. — సుశర్త ధైర్యముతోఁ జెప్పినమాట యుక్తముగా నున్నది. ఇతఁ దుర్యోధనుఁ డెట్లాజ్ఞాపించునో భీషుడు రెట్లు చెప్పుదురో యట్లే కార్యము జరుపవలయును.

124. అను ఇననూనుమాట = అనునట్టి కర్ణనిపలంకును. అనుమతిచేయఁ = అనుజ్ఞ చేయఁగా. పన్నఁగఁ = సిద్ధము చేయుటకు. రెండుమైలఁ = రెండుతెగలుగా. వాని = అసుశర్త సేనలయొక్క. కురునాథుఁడు = దుర్యోధనుఁడు. దుస్ససేనుతోఁ = దుశ్శాసనునితో. తా. — కర్ణనిమాట విని దుర్యోధనుఁడు దుశ్శాసనుని జూచి నీవు పెద్దల యనుమతిచొప్పున సైన్యమును సిద్ధము చేయుము. రెండుతెగలుగాఁ బోవుదము. మొదట సుశర్త సేనలను బోనిచ్చి మఱునాఁడు మనము పోవుదము.

125. ఫాలభాగకలితాంజలి = నొనటిప్రదేశమునందుఁ జేర్చబడిన చేమొడ్డు గలవాఁడై. అతఁడు = ఆదుశ్శాసనుఁడు. మేదినిఈశుఁడు = రాజయిన దుర్యోధనుఁడు. కైకొనుటకుఁ = అంగీకరింపుటకును. కార్యబోధమునకుఁ = కార్యము తెలియుటకును. చుట్టలఁ = బంధువులను. ఉన్నవారలఁ = తక్కినవారిని. ఆదరఅధికసగౌరవభావనతోడఁ = ఆదరముచే నధిక మయినదియు

కొనుటకుఁ గార్యబోధమునకుం దగఁ జుట్టల నున్నవారలం
గనుఁగొని యాదరాధికసఁగౌవ భావనతోడ నిట్లునన్.

125

ఉ. మున్న సుశర్త దాను బలముం గొని గోవులఁ బట్టఁ బట్టినక
వెన్నడి వచ్చు మత్స్యపృథివీపతి సేనల నెల్లఁ గొంచు శౌ
ర్యోన్నతి నూపువాఁ డయి సముద్ధతిమై నిట వేఱ కారవుల్
గొన్నిటిఁ బట్టఁ గయ్యమునకుం బఱతెంతురు పాండునందనుల్.

126

ఉ. కందువ సెప్పి యొక్కెడఁ ద్రిగర్తులు దాడికిఁ గూడువారు మీ
రందఱు వేఱ యొక్కయెడ * నాజికి సేనల గూర్పుఁ డెల్లవాఁ
డుం దనవారిఁ దొకొని కడుక రభసంబునఁ గూడి వార్తకున్
ముందుగఁ బోయి గోధనము * ముట్టుకొనక వలయున్ మహాగ్రతన్.

127

వ. అని చెప్పి వెండియు సుశర్తం జూపి.

128

క. బహుశాస్త్రమి నీతఁడు స, న్నహనముతోఁ బనులఁ బట్టు * నవమిని మనగో
గ్రహణ మని నిశ్చయించిన, సహితేతనుపలుకులకు మహాహ్లాదమునన్.

129

గౌరవముతోఁ గూడినదియు నగు మన్ననతో. తా.—అందుకు దుశ్శాసనుఁడు చేమోడ్పు గీలించి
యట్లే చేయును నని చెప్పఁగా దుర్యోధనుఁడు తననిశ్చయమును అందఱు నంగీకరించుటకును అందఱి
కిని కార్యము బోధపడుటకును బంధువులను తక్కినవారలం జూచి యాదరగౌరవములతో నిట్లునెను.

126. పట్టినక = పట్టఁగా. మత్స్యపృథివీపతి = విరాటరాజు. శౌర్యోన్నతి = పరాక్ర
మముయొక్క యతిశయమును. సముద్ధతిమై = గర్వముతో. వెన్నడిక = వెంటనే. ఇటక =
ఈవైపున. వేఱుల = వేఱుగానే. కడుకమునకు = యుద్ధమునకు. పాండునందనుల్. పఱతెం
తురు = వత్తురు. తా.—ముందుగా సుశర్త సేనలతోఁ బోయి గోవులను బట్టఁగా విరాటఁడు తన సేనలం
దీసికొని శౌర్యముం జూపుటకై వానిమీఁదికి వచ్చును. మఱియొకవైపునఁ గౌరవులు గోవుల మఱికొన్ని
టిని బట్టఁగాఁ బాండువులు యుద్ధమునకు వత్తురు.

127. కందువ = సంకేతస్థలమును. ఒక్కొడక = ఒకచోట. త్రిగర్తులు = సుశర్త మొద
లగువారు. దాడికి = యుద్ధయాత్రకు. కూడువారు = చేరవలయును. అజికి = యుద్ధమునకు.
ఎల్లవాఁడుక = ఒక్కొక్కఁడును. తొకొని = వెంటఁజెట్టుకొని. రభసంబున = వేగముతో.
వార్తకు ముందుగ = మాటకు ముందటనే. మహాహ్లాదము = మిక్కిలి భయంకరత్వముచేత.
తా.—సుశర్త సేనలు ఒకచోట చేరవలయును, మీరందఱు మఱియొకచోట సేనలఁ జేర్చుడు.
ఒక్కొక్కఁడును దన సేనలం దీసికొని శీఘ్రముగాఁ బోయి గోవులఁ బట్టవలయును.

129. సన్నహనముతో = ప్రయత్నముతో. మనగోగ్రహణము = మనము గోవులపట్టుట.
అహితేతనుపలుకులకు = దుర్యోధనునిమాటలకు. మహాఅహ్లాదమునక = గొప్పసంతోషముతో.
తా.—సుశర్త కృష్ణపక్షమునందలి యన్యమివాఁడు పోయి గోవులఁ బట్టును, మనము నవమివాఁడు
గోవులఁ బట్టవలయు నని దుర్యోధనుఁడు నిశ్చయింపఁగా వానిమాటలకు మిక్కిలి సంతోషించి.

వ. సమస్తకరిజనంబులును సముద్యుక్తులై రట్టిసమయంబున.

130

గీ. పాండు రాజసుతులుఁ బాంచాలియును దమ్ము, నొరు లెఱుంగకండఁదిగుగవలయు
దుష్కరంపుటేఁడు + దుది సేరఁ బాకె నెవ్వరును దీనిఁ దలఁచువారు లేర. 131

— (సుశర్మ దక్షిణగోగ్రహణంబు సేయుట.) —

వ. సుశర్మయు నేలినవానిపనిఁ బూని జోడు పక్కెర కైచువు బిరుదు రవణంబు మొద
లైనసవరణంబులం జూడ సక్కజంబు గాఁ గూడి పరదేశం బాపోశనంబు గొనం
దమకించుతనబలంబులగజిబిజి యుడిపికొని గోగణంబులయగపా టూహించి జత
నంబున నడచుచుండియు వెన గుండక వేగింపుఁబయనంబు లయ్యును బ్రజల
నోలాకుపడ నీక యెత్తెడుచోట్లను విడిదలలయందును లోనుగా నిస్సాణాదు లైన
యద్భుతచిహ్నంబులు ప్రకటింపక దాడిమెయిం జని వేగులవారివలన విరటు
లొట్టు లున్నయెడ యెఱింగి గ్రద్దనం గదుపులఁ గాచ్చిచ్చుచందంబునం బొదివి
వెలిచిన.

132

కా. కూడంబాటి సముద్ధతిం గడగి తత్తోపాలకుల్ మూఁకల
ల్లాడం దాఁకి నిశాతసాయకపటువ్యాపారఘోరంబుగా

130. సముద్యుక్తులు = ప్రయత్నము గలవారు.

131. పాంచాలియుఁ = ద్రౌపదియు. దుష్కరంపు ఏడు తుది = కష్టమయిన సంవత్సరము
యొక్క ముగింపు. చేరఁబాకె = చేరెను. పాఠాః—తలఁపవలను లేర = తలఁచుటకు నేర్పు
లేనివారలే అయి యని యర్థము. కా.—పాండవులును ద్రౌపదియును అజ్ఞాతవాసము చేయవలసిన
సంవత్సరము నిండెను, అప్పుడు దుశ్యోధనునిసభయందు దీని నాలొచించువారు ఎవ్వరును లేకపోయిరి.

132. జోడు = కవచము. పక్కెర = గుఱ్ఱములయంగీ. కైచువు = ఆయుధము. రవ
ణంబు = ఆలంకారము. సవరణంబుల = పరికరములను. అపోశనంబు = నీరుత్రాగుటగా. తమ
కించు తనబలంబుల గజిబిజి = ప్రయత్నించునట్టి తనసేవలయొక్క సందడిని. ఉడిపికొని = అడంచుకొని.
గోగణంబుల అగపాటు = గోవులమందలు స్వాధీనమగుటను. జతనంబున = ఉపాయముతో. వెన =
వేగము. గుండక = తగ్గక. ఓలాకుపడక ఈక = శ్రమపడనీయక. ఎత్తెడుచోట్లను = బయలు
దేలుచోట్లయందును. విడిదలలయందును = విడియుచోట్లయందు. నిస్సాణాదులు = నగారాలు మొద
లుగాఁగలవి. ఉద్భుతచిహ్నంబులు = గొప్పగుఱుతులను. ప్రకటింపక = వెల్లడి చేయక. దాడిమెయిం =
యాత్రయుద్ధవిధమున. లొట్టులు = పశువులు. గ్రద్దన = తటాలున. కదుపుల = ఆపులను.
బొదివి = ముట్టడించి.

133. కూడంబాటి = చేరి. సముద్ధతి = గర్వముచేత. తత్తోపాలకుల్ = ఆయాపురి
కావలివారు. మూఁకలు = సేనలు. నిశాతసాయకపటువ్యాపారఘోరంబుగా = వాడియైన
కాణముయొక్క సమగ్రమయిన వ్యాపారముచే భయంకర మయినట్లుగా. కూడంబోక = వెనుదియ్యక.

పెనంబోక పెనంగినం గని త్రిగఁజేతుండు చే పిమ్మడుం

గ్రీహాఘాతనిరూఢి నాశ్వికులు వాఁరిం దున్ది తూటూడినన్.

183

ప. వారలలోన.

184

చ. అనఁగఁ గాఁగి మేనఁ నజఁచై పారి నెత్తును గ్రమ్మపొటులఁ

పస మఱి తూలు చుండియును † వారనిభీతిఁ బదంబులం గడుఁ

వెన కలిమిం బురంబునకు † వేగమె గొందఱు వాఱి మత్స్యనా

భుసభకు నేగి దీనదశతోఁ బ్రణమిల్లుచు నార్తమూర్తు లై.

185

క. కారణ మెయ్యది యగునొకొ, వీరలదురవస్థ కనుచు † వెఱఁ గందెడునా

భూరమణుఁడు సభయును విన, నీరెలుంగు దలంకఁ బల్కి † రిట్లని గోపుల్.

186

చ. హయరథదంతినంతతినిఁతరంతరదుర్దమలీలఁ జేర్చి నే

ల యవిసి మూఁగినట్లగుబలంబులతోడఁ ద్రిగర్తు లెంతయుఁ

పెనంగినఁ = పోరఁగా. త్రిగఁజేతుండు = సుశర్త. గ్రీహాఘాతనిరూఢిఁ = విలాసరూప మయిన కొట్టుబయొక్క నిశ్చయముచేత. అశ్వికులు = గుఱ్ఱపురొత్తులు. వారిఁ = అగొల్లలన. తున్ది తూటూడినఁ = మిక్కిలి ఖండింపఁగా. తా.—అంత నాయావులకావలెవారు అందఱుం గూడి సుశర్త సైన్యములు భయపడునట్లు బాఁములు ప్రయోగించి యుద్ధము చేయఁగా సుశర్త చూచి పురికొల్పఁగా నాతనిగుఱ్ఱపురొత్తులు గోపాలకులమీఁదఁ బడి యనాయాసముగా వారిం దునిమిరి.

185. అనఁగఁ = తక్కువగా. మేనఁ = దేహమునందు. తఱచువి = అధికమై. పారిఁ = క్రమముగా. క్రమ్మపొటులఁ = కాటునట్టి గాయములచేత. పసముఅఱి = వశము తప్పి. తూలుయఁ = చలించుచు. వారనిభీతిఁ = విషవతి భయముచేత. పదంబులఁ = పాదములయందు. కడుఁ = మిక్కిలి. వెన = వేగము. దీనదశతోఁ = దుఃఖము గల యవస్థతో. ప్రణమిల్లుచుఁ = మ్రొక్కుచు. ఆర్తమూర్తులవి = దుఃఖముగల యాకారము గలవారై. తా.—చేతఁ గాని యుద్ధయు చేసి దేహ మంతయు నెత్తును గ్రమ్మఁగా చెప్పలు తిని భయముచే విక్కుబలము గలవారై గొందఱు గొల్లలు పట్ట ణమునను బోయి విరాటుని సభం జేరి దుఃఖము గలవారై నమస్కరించి.

186. వీరలదురవస్థకుఁ = ఈగొల్లల కష్టదశకు. వెఱఁగు = అశ్చర్యమును. అందెడు అభూ రమణుఁడుఁ = పొందుచున్న యావిరాటరాజును. సభయును = సభయం దున్నవారును. ఈరె లుఁగు = హీనస్వరము. తలంకఁ = చలింపఁగా. గోపుల్ = గొల్లలు. ఇట్లు. అని. పల్కిరి అని యన్వయము. తా.—గొల్ల లిట్లు దుఃఖము నొందుటకుఁ గారణము తెలియక విరాటుఁడును సభ వారును అశ్చర్యపడుచుండఁగా అగొల్ల లిట్లు చెప్పిరి.

187. హయ.....లీలఁ = హయ = గుఱ్ఱములయొక్కయు, రథఁ = తేరులయొక్కయు, దంతి = ఏనుగులయొక్కయు, సంతతి = సమాహముచేతఁ గలిగిన, నిరంతర = ఎడతెగని, దుర్దమ = అణఁ చరాని, లీలఁ = విలాసముచేత. పేర్చి = అతిశయించి. నేల = భూమి. అవిసి = పగిలి. మూఁగినట్లు = చేసినట్లు. అగుబలంబులతోడఁ = అయిన సేవలతో. త్రిగర్తులు = సుశర్త మొదలగువారు. రథ

రయమున గోవులం బొదివి † రక్షకు లొక్కట నాచ్చి తాకినన్
భయదమహాస్త్రశస్త్రపటుఁపాతపరంపరఁ దున్చి యుద్ధతిన్.

137

క. గోవులకు వెనుక యై వెనఁ, బోవుచు నున్నాడు గడవఁ † బోవక యుండం
బో వలయు నడ్డపడియెను, దీవన మెడఁ గలిగెనేని † దేవర కడఁకన్.

138

వ. అనిన విని విరాటుం డడరిపడి.

139

శా. ఏమీ నిక్కమె ము న్నెఱుంగఁడె త్రిగఁ † రైశుండు మన్రోధన
స్తామంబుం గొనిపోవుతెంచునకు నుద్వోగించెనే మేలు మే
లామైతోడనె పోవుఁ గాక యని వీరాలాపముల్ వల్కి యు
ద్దామక్రోధశిఖాకలాపవికటోద్భవద్భూతికుటిస్ఫూర్తియై.

140

— (విరటు డు సుశర్మమీదికిఁ యుద్ధము సేయఁ బోవుట.) —

మునక = వేగముచేత. పొదివి = ముట్టడించి. రక్షకులు = కావలివారు. ఒక్కటక = ఒకటిగా.
భయద.....పరంపరక—భయద = భయమును గలిగించునట్టి, మహత్ = గొప్పదైన, ఆస్త్రశస్త్ర =
ఆస్త్రములయొక్కయు ఆయుధములయొక్కయు, పటు = దృఢము లయిన, పాత = వేయటలయొక్క,
పరంపరక = వరుసచేత. తున్చి = ఖండించి. ఉద్యోత = గర్వముచేత. తా.—త్రిగ రైశుపురాజులు
నేలబ్రదలై యచటినుండి లేచెనో యునట్లు లెక్కకు మిక్కిలియగు చతురంగ సైన్యముతో వచ్చి యాపు
లను బట్టుకొని కావలివా రడ్డపడగా వారిని ఆస్త్రశస్త్రములచే నొప్పించి గర్వము గలవారై.

138. కడవకపోవకఉండక = దాటిపోవక మునుపే. అడ్డపడియెనుదీవనము = అడ్డగించునట్టి
దైవము. ఎడక = పునస్సునందు. దేవర = వీరినందఱు, విరాటుం డనుట. కడఁకన్ = పూని
కతో. పోవలయున్ అని యన్వయము. తా.—ఆవులను దోలుకొని పోవుచున్నాడు, వారి నడ్డగించు
దైవ మున్నయెడ వారు దూరము పోవక మునుపే మీరు పోయి యడ్డపడవలయును.

140. ఏమీ — ఆశ్చర్యార్థకము. నిక్కముల = నిజమా ? త్రిగ రైశుండు = సుశర్మ. మత్
గోధనస్తామంబుక = నాగోధనముయొక్క సమాహమును. కొనిపోవుతెంచునకు = ఆపహరించు
సాహసమునకు. ఉద్వోగించెనువీ = పూనినాఁడా ? ఆమైతోడకల = అవిధముతోడనే. వీరాలాప
ముల్ = బింకపుమాటలను. ఉద్దామ.....స్ఫూర్తియై—ఉద్దామ = గొప్పదైన, క్రోధ = కోప
మను నగ్నియొక్క, శిఖా = మంటలయొక్క, కలాప = సమాహమువలె, వికట = భయంకర
మయిన, ఉద్యోత = పుట్టుచున్న, భూకుటి = భూముడియొక్క, స్ఫూర్తియై = ప్రకాశము
గలవారై. తా.—నిజముగా సుశర్మ యిట్లు చేసినాఁడా ? మున్ను వచ్చిపరాజయము నొంది పోవు
టను మఱచి యిపుడు మరల మాగోవుల నపహరించుటకుఁ దెగించినాఁడా ? మంచిది మునుపటివలెనే
యోటనడి పోవును గాక యని బిరుదుమాటలు చెప్పి మిక్కిలి కోపము గలవారై. చతుర్థపాదము
నందుఁ గ్రోధమునం దగ్నిత్వాకోపము గమ్యము, ఈరూపకమునకును భూకుటియందు శిఖాకలాప
త్వోత్ప్రేక్షము అంగాంగిభావంబునంజేసి సంకరము.

చ. సచివులఁ జూచి యిప్పుడ వెఱసన్ మన మేగక తక్కినం బశు
ప్రచయము దప్పి పోవుఁ దుది * భంగము నేగియు వచ్చుఁ గాన మీ
దుచితవిధానసత్వరత * సుద్ధతయోధసమగ్రవాహినీ
ప్రచలితభూమిభాగము గఁ * బన్నగఁ బంపుఁడు దండనాథులన్. 141

చ. అని నియోగించి. 142

శా. యానప్రక్రమనూచకంబు లగుతూఁత్యంబుల్ దిశాపాటన
ధ్వాననైవ్వరవిహారకల్పితసముద్రక్షోభముల్ గా ధరి
త్రీనాథుండు రణోచితోద్యమము సంఘిల్లంగ శస్త్రోత్త్రవ
ర్తావితక్రమదక్షులం బనిచె సమైక్యవారికిం గ్రక్కునన్. 143

ఉ. సారథిఁ జూచి నీవు రభాసంబునఁ బూన్పుము ఘోటకంబులం
దేరఁ దదీయవర్తము లతిస్ఫుట బంధముగాఁగఁ బెట్టు నీ

141. సచివుల = మంత్రిులు. తక్కిన = తప్పినయెడ. పశుప్రచయము = ఆవుల
సమూహము. తుది = కడపట. భంగము = అవమానమును. నేగియు = నవ్వుమును. ఉచిత
విధానసత్వరత = తగినదాని చేయుటయందు త్వర గలిగినవా రగుటచేత. ఉద్ధత.....భాగ
ముగఁ = ఉద్ధత = గర్వించిన, యోధ = ధటులచేత, సమగ్ర = నిండిన, వాహినీ = సేనచేత, ప్రచ
లిత = అడకిన, భూమిభాగముగఁ = భూప్రదేశము కలుగునట్లుగా. దండనాథులఁ = సేనా
నాయకులను. పన్నగఁ = యుద్ధమునకు సిద్ధపఱచుటకు. పంపుఁడు = ఆజ్ఞాపింపుఁడు. తా. —
మంత్రిులను జూచి యిప్పుడే మనము పోకపోయినయెడ పశువులు తప్పిపోయి యవమానమును నవ్వు
మును వచ్చును గావున మీరు శీఘ్రముగా సేనానాయకులను స్వసేనలతో యుద్ధమునకు సిద్ధపడున
ట్లాజ్ఞాపింపుఁడు.

143. యానప్రక్రమనూచకంబులు = త్రేయాణముయొక్క యారంభమును చెలుపునవి. తూర్యం
బుల్ = వాద్యములు. దిశా.....క్షోభముల్ = దిక్కులయొక్క, పాటన = పగల్పునట్టి,
ధ్వాన = ధ్వనియొక్క, నైవ్వర = నిరంకుశ మయిన, విహార = వ్యాప్తిచేత, కల్పిత = కల్పింపఁ
బడిన, సముద్ర = సముద్రములయొక్క, క్షోభముల్ = కలఁతలు గలవి. కాఁ = కాఁగా. ధరిత్రీ
నాథుండు = విరాటరాజు. రణఉచితఉద్యమము = యుద్ధమునకుఁ దగినప్రయత్నము. సంఘిల్లంగఁ =
కలుగునట్లు. శస్త్రోత్త్రవర్తావితక్రమదక్షులఁ = ఆయుధములయు ఆస్త్రములయుఁ గవచములయుఁ
దెచ్చుటయొక్కవిధమునందు సమర్థు లయినవారిని. ఆయ్యైవారికిఁ = వారివారికి. గ్రక్కునఁ =
శీఘ్రముగా. పనిచె = ఆజ్ఞాపించెను. తా. — అంతఁ బ్రయాణారంభము తెలుపు వాద్యధ్వనులు దిక్కు
లన్నియు వ్యాపించి సముద్రములనుగూడఁ గలఁగింపఁగా విరాటుండు యుద్ధోత్సాహముతో వీరు లగు
వారివారికి శస్త్రములు ఆస్త్రములు కవచములు తెచ్చి యిచ్చుటకు ఆయాపనివాండ్ర కాజ్ఞాపించెను.
శస్త్రము లనఁగాఁ జేతఁబట్టుకొని కొట్టునట్టి ఖడ్గము మొదలగునవి. ఆస్త్రము లనఁగా దూరమునకుఁ
బ్రయోగించునట్టి బాణములు మొదలగునవి.

144. సారథిఁ = తేరు ధోలువానిని. రభాసంబునఁ = వేగముగా. తేరఁ = రథము
నందు. ఘోటకంబులఁ = గుట్టములను. పూన్పుము = కట్టుము. తదీయవర్తములు = ఆగుట్ట

వీరవచోవిలాసములు + విందుము మున్నిదె వచ్చెఁ గయ్య మే
పారఁగఁ జూపు నీ దగునఁహంకృతికిం దగుధైర్య మియ్యెడన్.

144

ప. అని పనిచి తానును యోధవీరోచితప్రకారంబున సింగారంబు సత్వరంబుగాఁజేసి
కొని ఖచితకాంచనబిందుసందోహం బగుసన్నాహంబు పెట్టికొని విరచితాలంకార
చక్రంబును బద్ధపరికరకూబరాక్షయుగాద్యవయవంబును బ్రకల్పితతురంగం
బును సన్నివేశితవివిధాయుధంబును సన్నద్ధసారథికంబును నైనరథం బెక్కి గోగణ
హరణప్రదేశంబు పశుపాలకులం దెలియ నడుగుచు వెడలునప్పు డత్తుస్వప్రతి
యనుజనుండు.

145

శా.లోకస్తుత్యవిభూతి నన్యపుతనాఁలుంటాక బాహుజల

శ్రీ కల్పి రథదంతి ఘోటకభటఁశ్రేణీసముద్ధాంతే

ములవైన కవచములను. అతిస్ఫుటబంధముకాఁగఁ = మిక్కిలి స్పష్టమయినకట్టు కలుగునట్లుగా.
నీవీరవచోవిలాసములు = నీయొక్క వీరవాక్యముల యతిశయములను. మున్ను. విందుము. కయ్యము =
యొద్దము. నీది అగు అహంకృతికే = నీదైన యహంకారమునకు. తగుధైర్యము. ఇయ్యెడన్ =
ఈసమయమునందు. ఏపుఁతఁగఁ = అతిశయించునట్లు. చూపు అని యన్వయము. తా. — సార
థిని చూచి నీవు శీఘ్రముగాఁ దేరునకు గుట్టుములం గట్టి వానికిఁ గవచములు చక్కఁగాఁ దోడుగుము.
నీవు మున్ను వీరాలాపము లాడుచుండువాఁడవు, ఇప్పుడు యొద్దము వచ్చినది కావున నీగర్వమునకుఁ
దగినట్లు ధైర్యము చూపుము.

145. పనిచి = అజ్ఞాపించి. వీరయోధఉచితప్రకారంబున = వీరభటులకుఁ దగిన విధమున.
ఖచితకాంచనబిందుసందోహంబు = చెక్కఁబడిన బంగారుబొట్లసమాహము గలది. అగు సన్నా
హంబు = అయిన కవచమును. విరచితాలంకారచక్రంబును = చేయఁబడిన యలంకారములు గల
చక్రములు గలదియును. బద్ధపరికరకూబరఅక్షయుగఅదిఅవయవంబును = కట్టఁబడిన కొఱముట్లను
నొగయును బండికన్ను కాఁడి మొదలుగాఁగల యవయవములు గలదియును. ప్రకల్పితతురంగంబును =
కట్టఁబడిన గుట్టుములు గలదియును. సన్నివేశితవివిధాయుధంబును = ఉంపఁబడిన నానావిధము లయిన
యాయాధములు గలదియును. సన్నద్ధసారథికంబును = అయి త్తమైన సారథి గలదియును. గోగణ
హరణప్రదేశంబు = ఆవులమందల కొనిపోయిన చోటును. ఆమజమ్మండు = తమ్ముడు.

146. లోకస్తుత్యవిభూతి = జనులచే బొగడఁదగిన సంపదచేతను. అన్య.....శ్రీ
అన్య = శత్రువులయొక్క, పుతనా = సేనలయొక్క, లుంటాక = అపహరించునట్టి, బాహుజల =
భుజబలముయొక్క, శ్రీ = సంపద. కల్పి = కలుగుటచేతను. రథ.....విభ్రమంబునఁ
రథ = తేరులయొక్కయు, దంతి = ఏనుగులయొక్కయు, ఘోటక = గుట్టుములయొక్కయు, భట =
కాల్బలములయొక్కయు, శ్రేణీ = సమాహములచేత, సముద్ధాంత = మిక్కిలి గొప్పదైన, సేనా =
సేనలకు, అకల్ప = అలంకారము లయిన, ధ్వజ = బెక్కిములయొక్క, విభ్రమంబునఁ = విలా
సముచేతను. సుహృద్వప్రోద్ధమండుచి = మిక్కిలి మనోహర మయిన ప్రోత్సాహము గలవాఁడై.

నాకల్పశ్చజవిభవంబున సుహృత్ప్రేక్ష్యముండై శతా
నీకుం దుద్ధతి నేగుడెంచె నఖిలానీకంబు లుప్పొంగఁగన్.

146

ఉ. ఆతనితమ్ముఁ డైనమదిరాక్షుఁడు కల్గయుశంధుభాసము
దూతబుత్తకేణుపరిధూసరితాంబర మైనవారణ
వ్రాతము గొల్చి రాఁ గడఁగి + వచ్చె సముజ్జ్వలహేమవర్తని
ర్యాతపచిచ్ఛటాపటలరంజితహేతిమహోగ్రసైన్యఁడై.

147

గీ. ఆతనియనుజుండు సూర్యదత్తాహ్వయుండు, సమదసైనిక నానాస్త్రశస్త్రబహుళ
దీప్తిజాలకప్రతిహతదినకరాంశు, రాజయై చనుదెంచె సంరంభ మెసఁగ. 148

ఉ. తెల్లనిజోడు వెట్టుకొని + తీవ్రగతిం జనుదెంచె మత్స్యభూ
వల్లభునగ్రనందనుఁడు + వైరిమదాపహవిక్రమప్రకా

శతానీకుండు. ఆభిలషనీకంబులు = ఎల్లచేసలు. ఉప్పొంగఁగన్. ఉద్ధతి = గర్వముతో. ఏగు
దెంచెన్ = వెచ్చును. తా.—శతానీకుండు గొప్పసంపదతోను బరాక్రమముతోను అలంకారమునకై
వెట్టుములు గట్టిన చతురంగబలంబులతోను ఎప్పుడు ప్రోత్సాహము గలవాడై యెల్లసైన్యంబులు
సంతోషించునట్లు బయలు వెడలెను.

147. కల్గ.....అంబరము = కల్గ = చెవులయొక్క, యుశంధుభా = కొట్టుకొనుటచేత, సము
దూత = ఎగురఁగొట్టఁబడిన, బల = సేననుండి, ఉత్త = లేచిన, కేణు = దుమ్ముచేత, పరిధూసరిత =
బూడిదవర్ణము గలదిగాఁ జేయఁబడిన, అంబరము = ఆకాశము గలది. వారణవ్రాతము = ఏనుఁ
గులసమూహము. సముజ్జ్వల.....సైన్యఁడువి-సముజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, హేమవర్త =
బంగారుకవచమునుండి, నిర్యాత = వెడలిన, రుచి = కాంతులయొక్క, ఛటా = పరంపరయనెడు,
పటల = కప్పుచేత, రంజిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడినవియు, హేతి = ఆయుధములచే, మహత్ =
మిక్కిలి, ఉగ్ర = భయంకరములు నగు, సైన్యఁడై = సేనలు గలవాడై. కడఁగి. వచ్చెన్ అని
యన్వయము. తా.—శతానీకుతమ్ముఁ డైనమదిరాక్షుఁడు తమచెవులఁ గడలించుగాలికి లేచినదుమ్ముచే
నాకాశముఁ గప్పుచున్న యేమగుదండుతోఁ గూడినవాడై బంగారుకవచము ధరించి దానికాంతు
లచే గొప్పయాయుధములు ధరించిన సైనికులు వెలుంగుచుండఁ బరాక్రమంబున వెడలెను.

148. అనుజుండు = తమ్ముడు. సూర్యదత్తాహ్వయుండు = సూర్యదత్తుఁ డను పేరు గల
వాఁడు. సమద.....రాజయై-సమద = గర్వముతోఁ గూడిన, సైనిక = సైనికులయొక్క, నానా
అస్త్రశస్త్ర = నానావిధము లగు అస్త్రములయొక్కయు శస్త్రములయొక్కయు, దీప్తి = కాంతుల
యొక్క, బాలక = సమూహములచేత, ప్రతిహత = కొట్టఁబడిన, దినకర = సూర్యునియొక్క, అంశు
రాజయై = కిరణములసమూహము గలవాడై. సంరంభము = వేగము. ఎసఁగన్-చనుదెంచెన్ అని యన్వ
యము. తా.—ఆతనితమ్ముఁ డైనసూర్యదత్తుఁడు సూర్యకిరణసమూహమును గప్పనట్టి కాంతులు గల
నానావిధాయుధములు ధరించిన గొప్పవీరుతోఁ గూడినవాడై వేగమున వెడలెను.

149. జోడు = కవచమును. మత్స్యభూవల్లభులగ్రనందనుఁడు = విరాటరాజు పెద్దకొడుకు.
వైరిమదాపహవిక్రమప్రకారణునికుండు = శత్రువులనుదమును పోఁగొట్టునట్టి పరాక్రమయొక్క

రోల్లసితుండు వన్యబల + ముద్ధతిఁ గొల్పి మృగేంద్రకేఖ కో
భిల్లుదు నుండ శంఖుఁడు విభీషణశంఖునినాద మొప్పుగన్.

149

వ. మఱియు ననేకయోధవీరులు వివిధవాహనాహుఁడై గాఢసన్నాహంబు లగు
నిజవ్యూహంబులతో నేతెంచు చుండిరి విరాటుండు బంబులం గూర్చికొను
తలంపునం బురబహిరంగణంబునం గొంఁజొకసేపు నిలిచె సప్తినమయంబున ధర్మ
తనయుండు పవనతనయమాద్రీతనయుల సంతతం బొడమాపి నిలువుం డని నిపు
ణంబుగా నియోగించి తానును మత్స్యమహీపల్లభు నల్లనఁ జేరి యిట్లనియె. 150

చ. ఒకఋషిచేత నాయుధసముత్కర మెల్లను సప్రయోగమం

త్రకముగ నభ్యసించి సమరంబునకుం గొఱ యైనవాఁడ గో

ప్రకరములక మరల్చుటకు + బంధులు నీవును బోవ నాకు నిం

టికడన యున్ని పాడియె ఘటింపఁగఁ బంపు రథంబు చయ్యనన్.

151

విధముచేఁ బ్రకౌకించువాఁడు. శంఖుఁడు. వన్యబలము = అటవికవైద్యము. పాఠాః—
మత్స్యబలము=మత్స్యదేశపుడండు. ఉద్ధతిఁ = గర్వముచేత. మృగేంద్రకేఖ = సింహముయొక్క
విధము. కోభిల్లుచుకొ = ప్రకౌకించుచు. విభీషణశంఖునినాదము = భయంకర మయినశంఖముయొక్క
ధ్వని. తీవ్రగతిక. చనుచెంచెక అని యన్వయము. తా.—శత్రువులగర్వమును బోగొట్టునట్టి గొప్ప
పరాక్రమము గల విరాటునిపెద్దకొడు కయిన శంఖుఁడు తెల్లనికవచమును ధరించినవాఁడై అరణ్యక
సేనలతోఁ గూడి సింహమువలె భయంకరముగా శంఖధ్వనిని సేయుచు యుద్ధమునకు వెడలెను.

150. అనేకయోధవీరులు = పెక్కుండువీరధంబులు. వివిధవాహనాహుఁడై = నానావిధము
లయిన వాహనముల నెక్కినవాడై. గాఢసన్నాహంబులు = గట్టిప్రయత్నములు గలవి. నిజవ్యూ
హంబులతోకొ = తమసేనలతో. పురబహిరంగణంబునకొ = పట్టణపు వెలుపలిబయలునందు. పవన
తనయమాద్రీతనయులకొ = భీమకులసహదేవులను. అంతంతకొ = అచ్చటచ్చట. పొడమాపి =
కనఁబడి. నిపుణంబుగాకొ = సేర్పగా.

151. ఆయుధసముత్కరము = ఆయుధముల సమూహమును. సప్రయోగమంత్రకముగకొ =
ప్రయోగముతోను మంత్రములతోను గూడునట్లుగా. ఆభ్యసించి = నేర్చి. సమరంబునకుకొ =
యుద్ధమునకు. కొఱ = సమర్థుఁడను. గోప్రకరములకొ = అవులమందలను. పాడిని = యుక్తమా
చయ్యనకొ = శీఘ్రముగా. రథంబు. ఘటింపఁగకొ = పూన్చుటకు. పంపు = అజ్ఞాపింపుము. తా.—
నేను తొల్లి యొకఋషియొద్ద సమంత్రకముగా నాయుధవిద్య నంతయు నేర్చి యున్నాఁడను.
యుద్ధము సేయఁ జాలుదును, నీవును నీబంధువులును గోవుల మరలించుటకుఁ బోగా నేనుమాత్ర
మింటియొద్ద నూరకుండుట యుక్తము కాదు కావున నాకును ఒకరథమును గట్టున ట్లాజ్ఞాపింపుము.

వ్యా.— ఒకఋషిచేతకొ.....ఆభ్యసించి “చేతవర్ణకంబు హేతుకరణంబులకును గ్రహ్యది
యోగజం బగు పంచమికి నగు ” ఇటఁ బంచమికిఁ జేతవర్ణకము వచ్చినది, ఒకఋషివలనకొ అనియనం
బెప్పవచ్చును.

క. అనిన విని యిచ్చుకొనున, మునుజాధీశ్వరునితోడ * మఱియు నతం డి
 ట్లనుఁ బవనతనయుఁ గవలం, గొని సమరంబునకుఁ జోవఁ * గోరెడునుదితోన్.
 నీ. మనవలలుండు లా*పుర బంటుతనమున, ఇను లెఱుంగఁగ నడి * సన్నవాఁడు
 మంచిమగండు చా*మగంధి యసమనం, గ్రామకేళీగాఢ*కాతుకుండు
 వినుము తండ్రితాబుల*డును దుర్దమారాతి, మద్దసచాతుర్య*మహితభుజుఁడు
 మున్నును పీరలు * మువ్వరకడఁకల, కొలఁడు లే నెఱుంగుదుఁ * గొంతకొంత
 యొక్కదగునట్టియరదింబు * లిచ్చి పీరి, నసికిఁ దోకొని పోవఁ గా*ర్యంబు నాకుఁ
 బాడ ననవుడు మేదిసీ*శుండు హర్ష, నిర్భరాత్మకుఁ డై శతా*సీకుఁ జూచి. 153
 ప. కంకవలలదామగ్రంథితంత్రిపాలరం జూపి యి ట్లనియె. 154
 మ. రథముల్ మంచివి గాఁగ నాలు గతికీ*స్రవ్యాపిస త్వంబులం
 బ్రథితం బైసతురంగమోత్కరము సం*గ్రామార్హ చాపంబు ల

152. ఇచ్చుకొనుఅప్పునుజాధీశ్వరునితోడ=అంగీకరించునట్టి యావిరాటరాజుతో. అతండు=
 అధర్మరాజు. కవల= సవలసహదేవులను. కొని = తోడ్కొని. తా.—చిహ్నములను విరాటరాజు
 అంగీకరించుటను జూచి ధర్మరాజు భీమునకులసహదేవులను గూడ యుద్ధమునకుఁ దోడ్కొనిపోవఁ దలం
 చినవాడై విరాటునితో మరల ని ట్లనియెను.

153. లావునక = బలమునందును. బంటుతనమునక = శౌర్యమునందును. సడిచన్నవాఁడు=
 వీరవలెనివాఁడు, కీర్తి పొందినవాఁ డనుట. మగండు=శూరుఁడు. అసమసంగ్రామకేళీగాఢకాతుకుండు=
 సాటిలేని యుద్ధక్షేత్రయం దధిక మయిన యుత్సాహము గలవాఁడు. దుర్దమారాతిమద్దసచాతుర్య
 మహితభుజుఁడు = బలవంతు లగుశత్రువుల చంపుటయందలి నేర్పుచే గొప్ప దయిన చేతులు గల
 వాఁడు. పీరలుమువ్వరకడఁకలకొలఁదులు = ఈమువ్వరియొక్క పరాక్రమములయొక్క పరిమాణ
 ములను. అరదంబులు = రథములను. అసికిక = యుద్ధమునకు. పోషక = పోవుట. నావక.
 చూడక. కార్యంబు = చేయఁదగినది యని యన్వయము. మేదిసీశుండు = విరాటరాజు. హర్ష
 నిర్భరతత్వకుండుని = సంతోషముచే నిండినపునస్సు గలవాడై. తా.—వలలుఁడును దామగ్రంథియును
 కంత్రిపాలుఁడును యుద్ధమునందు గొప్పబలపరాక్రమములు గలవారు. వీరిపరాక్రమము నేను జూచి
 యున్నాను, కావున వీరికి రథము లిచ్చి యుద్ధమునకుఁ దీసికొనిపోవుట యుక్త మని నాకుఁ దోచు
 చున్నది యని ధర్మరాజు చెప్పఁగా విరాటుఁడు సంతోషించి తనతమ్ముఁ డయిన శతాసీకునిం జూచి

వ్యా.—వీరలు మువ్వరకడఁకల:—సర్వవామమై పూర్వప్రయుక్త మగుటంజేసి వీరలు అను
 దాని వక్రికిఁ బ్రథమావిధక్తి వైకల్పికము, సంఖ్యావాచక మయిన మువ్వర అనుదానియొక్క సామ
 థ్యముచేతఁ గూడఁ బూర్వప్రయుక్త వీరలశబ్దమునకుఁ బ్రథమవైకల్పికముగా రావచ్చును, వీరల
 మువ్వరికడఁకల అనియుం బ్రయోగింపవగు. ఇందుకు బాలవ్యాకరణనూత్రము “సర్వనామసంఖ్యాభి
 ధాయకద్వికేవ్యంబులం దెయ్యది ముందు ప్రయోగింపఁబడు దాని ద్వితీయాదులకుం బ్రథమ బహు
 కలుగ నగు”

154. అసికిస్రవ్యాపిస త్వంబులక = మిక్కిలి శీఘ్రమయిన నడకచేతను బలముచేతను.
 బ్రథితం = ప్రసిద్ధము. విసతురంగమోత్కరము = అయినట్టి గుఱ్ఱములసమూహమును, సంగ్రామ

శ్లోధవర్తంబులు విడి కిమ్ము రణలేలాదక్షతక మన్ననో

రథముం దీర్చంగ వీర లోపుదురు దోర్నర్వం బభిర్వంబుగన్.

155

ప. అనిన సతం డట్లు చేయుదు నని నాకలం దోడ్కొని చని సమస్తంబును నన్నన్దంబు గావించి యంగరాగమాల్యాంబరాభరణంబుల నలంకృతులం జేసింప గైకొని తమయంతనట్టునుం గూడుకొని నూతకృత్యంబులకుం దాన చాలి రక్షంబులు దోలికొని చనుదెంచిరి తదనంతరంబ.

156

సీ. గంధదంతావళి కర్ణమూరుతహతిఁ, గాంతారములు చాచకట్టు వడంగ
రథసౌఖ్యమునఁ బ్రతిరవ మిచ్చునద్రులు, భయమున వాపోవుధంగి నుండఁ
దురగఖురోద్ధూతఃపూళి ద స్పృశిన, వననిధి పిండలేవండు గాంగ
బహుళపదాతిదుర్భరభార మడచిన, నురగకూర్తంబు లొంకొండఁటి బొంద

అర్హ చాపంబులు = యుద్ధమునకుఁ దగిన ధనుస్సులను. అర్హవర్తంబులు = దృఢము లయినకవచములను. రణలేలాదక్షతక = యుద్ధము అను విచారమునందు శేష్య గలనా రగుటచేత. దోర్నర్వంబు = చేతులకావరము. అభిర్వంబుగన్ = గొప్పది యగునట్లుగా. మత్సవనోరథమున్ = నాశోచికను. తీర్చంగన్. వీరలు. ఓపుదురు అని యన్వయము. తా.—ఓరికి మంచినరథములను నాలిగిల్చిని, చల వేగంబులు గల గుఱ్ఱములను, ఉత్తమము లయిన ధనుస్సులను, దృఢము లగు కవచములను ఇమ్ము. వీరు యుద్ధమునందు సమర్థు లగుటచే బాహుబలంబున నావ్ జయము కలిగింతురు.

156. సన్నన్దంబు = సిద్ధము. అంగరాగమాల్యంబురతధరణంబులన్ = మైత్రాతచేతను పూలపండలచేతను విస్త్రీకులచేతను సాష్టులచేతను. ఆలంకృతులన్ = ఆలంకరింపఁబడినవానిగా. తమయంతనట్టును = తాము అందఱును. నూతకృత్యంబులన్ = సారథియొక్కపనులను. తారు అ = తా నే. తత్ అనంతరంబు అ = అటుపిమ్మట నే. పాపా.—211 వచనమునందు “తమయంతనట్టునుం గూడికొని” యనియు, 220 వచనమునందు “తమయంతనట్టును నొక్కట విరాటునకుం బొడమాసిన” అనియును బ్రయోగింపఁబడి యున్నది. హస్తలములయందటను తా మందఱు నను నగ్గ మే యుచిత ముగా నున్నది. కావున “తమతమయంతనట్టును అనుపాపాంతరము దాముతా మందఱుము నను నగ్గము ఆస్వరస మగుటచే బ్రామాదికముగా గ్రహింపవలయు.

వ్యా.—తమయంతనట్టును—ఇట ఆత్మార్థమునకు పట్టి ప్రయోగవైచిత్ర్య మని యెఱుంగునది.

157. గంధదంతావళి కర్ణ మూరుతహతిన్ = ముదపులేసుంగుల చెవులగాలి చెప్పుచేత. కాంతారములు = అరణ్యములు. చాచకట్టువడంగన్ = చాచపటచిన్ను కాంగా. రథసౌఖ్యమునన్ = రథములమైత్రాతచేత. ప్రతిరవము = ప్రతిధ్వనిని. ఇచ్చుఆస్రులు = చేయునట్టి కొండలు. వాపోవు భంగిన్ = వీడ్చువిధమున. దురగఖురొద్ధూతఃపూళి = గుఱ్ఱముల డెక్కలచే నెరిగిన ద్రుమ్ము. బెర నినన్ = పొందఁగా. వననిధి = సముద్రము. పిండలివండు = ముద్ద యయిన బురద. బహుళపదాతి దుర్భరభారము = ఎక్కుడయిన కౌల్బలములయొక్క భరింపరాని బరువు. అడచినన్ = అతిశయింపఁగా. ఉరగకూర్తంబులు = అదిశేషుఁడును, తాఁబ్బెను. ఉత్సాహలీ = ఉత్సాహముయొక్క

సైన్యముల నడపించె నుత్సాహవీల, యతిశయిల్లంగ సంరంభం ♦ మగ్గులింప
బరవసము మిక్కుటంబుగఁ ♦ జనులు సన్నజాడకొని యమ్మత్స్యజనవిభుండు.

చ. ఇట్లు చని కూడ ముట్టిన. 158

క. విరటుబలంబుఁ ద్రిగత్తే, శ్వరుబలముం జెలఁగ నాచ్చి ♦ వడిఁ దాఁకే భయం
కరనాదమేదురము లగు, శరనిధు లొండొంటిఁ దాఁకుచందం బమరన్. 159

మ. గుణరావంబుఁ గృపాణఘట్టనరవత్తోభంబునుం గింకిణీ

కృణానవ్యావృతహేషితస్వసములుక్ ♦ ఘంటానినాదాత్తపో

మణనానావటుబృంహితధ్వనియు శశ్వద్ధాథ మై పేచ్చినక్

రణనం బించుక దోచుదయ్యె బహుతూర్వశ్రేణి నాసేనలన్. 160

విలాసము. అతిశయిల్లంగఁ = అధికము కాఁగా. సంరంభము = వేగిరపాటు. అగ్గులింపక = అతి
శయింపఁగా. బరవసము = సైన్యము. అమత్స్యజనవిభుండు = ఆ విరాటరాజు. సైన్యములక నడ
పించెక అని యన్వయము. తా. — ఏనుఁగుల చెవులగాలికి అడవియందలి వృక్షములు పడుచుం
డఁగా, రథధ్వనిచేతఁ బరవసములు ప్రతిధ్వని చేయుట భయపడి యేడ్చినట్లుగాఁగా, గుఱ్ఱముల గిట్టల
త్రొక్కుచుచే నెగసిన యమ్మ నిండి సముద్రము బురదకాఁగా, కాల్యలముల భారమునకు శేషహర్షము
లొకరిపై నొకరు పడఁగా, విరాటుఁడు మిక్కిలి యుత్సాహముతోఁ బశువుల పోయినజాడను బట్టి
సైన్యముల నడపించెను.

158. కూడముట్టినక్ = తఱుముకొని పోఁగా.

159. విరటుబలంబుఁ = విరాటరాజుసైన్యమును. త్రిగత్తేశ్వరుబలముఁ = సుశర్మ యొక్క
సేనయును. చెలఁగఁక = ఉత్సాహముతో. అచ్చి = సింహనాదములు చేసి. భయంకరనాదమేదుర
ములు = భయమును గలిగించునట్టి హ్రోతచే నిండినవి. అగు శరనిధులు = ఆయినసముద్రములు.
తాఁకు చందంబు = ఎదిరించువిధము. అమరక్. వడిక్. తాఁకెక్ అని యన్వయము. తా. సము
ద్రములు ఘోషించుచు నొండొంటిం దాఁకునట్లు విరాటసుశర్మల సైన్యములు సింహనాదములు
చేయుచు నొండొంటి నెదిరించెను.

160. గుణరావంబు = అల్లెత్రాటిహ్రోతయును. కృపాణఘట్టన రవత్తోభంబునుఁ = ఖడ్గ
ములయొరయికచేఁ గలిగిన ధ్వనిచేతఁ గలుగు కలఁతయును. కింకిణీకృణానవ్యావృతహేషిత స్వస
ములుక్ = చిఱుగంటలధ్వనిచే విరివి చేయఁబడిన సకిలింతలధ్వనులును. ఘంటానినాదాత్తపోమణనా
నావటు బృంహితధ్వనియుక్ = గంటలహ్రోతచేఁ బొందఁబడిన వృద్ధిగల నానావిధములై గొప్పదైన
గజగర్జితముల ధ్వనియును. శశ్వత్ గాధమై = మాటిమాటికి నతిశయించినదై. పేచ్చినక్ = విజృం
భింపఁగా. అసేనలక్. బహుతూర్వశ్రేణిక్ = అనేకము లయిన వాద్యముల సమూహముచేత.
రణనంబు = ధ్వని. ఇంచుక = కొంచెమైనను. తోచదు అయ్యెక్. తా. — ధనుస్సుల యల్లెత్రాటి
హ్రోతయును, ఖడ్గముల తాఁకుళ్లచేఁ గలుగు గొప్పధ్వనియును, రథముల చిఱుగంటలధ్వనితోఁ గూడిన
గుఱ్ఱముల యటవులును, గంటలధ్వనులతోఁ గూడిన యేనుఁగుల గర్జితములును, మాటిమాటికి హెచ్చి
వ్యాపించుటవలన నా సేనలయందు వాద్యములధ్వని కొంచెమైనను చెలియ వుండెను.

— (విరాటసుశర్మల సైన్యంబులు సంకులంబుగాఁ బోదుట.) —

వ. అట్టిసమయంబున.

161

సీ. బండ్లొంటితోఁ దాడి † మండేడునవియును, చందముల్ పొడిపొడి † సేయనవియు
గట్టిమైములువులు † దట్టముల్ గావించు, నవియును నెఱుగు నో † నాడునవియు
నేటుపైఁ బడి మేని † నెగయించునవియును, దల నేల చొల్లంగఁ † దాఁకునవియు
నిరుమెయి దొలిచి జెట్టిలఁ దూఱు నవియును, నలువుర నేవుర † నాటునవియు
నైనశరములుగనుగొని † యాడి యాడి, నారదుండు పిచ్చలింపంగ † వీరకేళి
నలిపె నుద్ధతిమై ధనుర్బలము లడఁచి, లావు వెరవును నెఱయఁ జలంబు మెఱయ.

వ. అప్పుడు సుభటులు గడంగి.

163

ఉ. ఏటుల మ్రొగ్గువారిఁ గని † యిందుక కొంకక యర్చ పెంపునం
బోటులవారే బోవుభటపుంగవులకొ మది మెచ్చుచుకొ వడికొ
వ్రేటులఁ గ్రీడ నల్పి పృథ్విం బడువీరులఁ ద్రొక్కికొంచు నె
చోటుల నైన నగ్గలికఁ † జొత్తురు నెత్తురుపట్టు సేయుచున్.

164

162. చందముల్ = శంఖములను. మైములువులు = కవచములను. దట్టముల్ = విరళములుగా. నెఱుగు = మర్తస్థానమును. నో = నొచ్చునట్లు. అడునవియున్ = గ్రుచ్చునవియును. ఏటు = చెట్టు. మేని = శరీరమును. ఎగయించునవియును = ఎగురఁగొట్టునవియును. చొల్లంగ = పడునట్లు. ఇరుమెయి = రెండు శరీరములను. తొలిచి = రంధ్రము చేసి. బిట్టు = కీఠముగా. ఇలక = భూమియందు. నాటునవియున్ = గ్రుచ్చుకొనునవియును. విసశరములు = ఆయిన బాణములను. అడిఅడి = మిక్కిలి నాట్యము చేసి. పిచ్చలింపంగ = కొనియాడఁగా. ధనుర్బలములు = విండ్లవారు. అడరి = విజృంభించి. లావు = బలమును. వెరవు = ఉపాయమును. నెఱయ = నెండఁగా. చలంబు = పూనిక. మెఱయ = స్రవకాశింపఁగా. ఉద్ధతిమై = గర్వముచేత. వీరకేళి = శూరవిలాసమును. చలిపెకొ అని యన్వయము. కా. — విండ్లవారు ప్రయోగించినబాణములు కొన్ని యొకటొకటికిఁ దాడి మండినవి, కొన్ని శంఖములను పొడి చేసినవి, కొన్ని కవచములను భేదించినవి, మఱికొన్ని మర్తస్థానములయందు నాటినవి, కొన్ని వేగమునఁ బడుటందేసి దేహము నెగురఁ గొట్టినవి, కొన్ని శరముల ఖండించినవి. కొన్ని యిద్దటిదేహములను దూతినవి, మఱికొన్ని చలపురీతయందుగరిదేహములఁ దూతినవి, ఈయచ్ఛత్రముచూచి నారదమునిగంతులుచేసి కొనియాడెను.

163. సుభటులు = మేలిబంటులు. కడంగి = పూని.

164. ఏటులకొ = చెట్టులచేత. మ్రొగ్గువారికొ = పడునట్టివారిని. కొంకక = వెనుదీయక. అర్చ పెంపునకొ = అక్రమణముయొక్క యతిశయముచేత. బోటులవారకొ = చెట్టులవారిని. భటపుంగవులకొ = శూరశ్రేష్ఠులను. వ్రేటులకొ = బాణప్రయోగములచేత. పృథ్వికొ = భూమియందు. అగ్గలికొ = ఉత్సాహముచేత. నెత్తురుపట్టు = రక్తప్రవాహమును. చేయుచుకొ. చొత్తురు అని యన్వయము. కా. — బాణములు తగిలి పడునట్టివారిని చూచియు వెనుదీయక పరాక్ర

నీ. ఒక్కడు పెక్కండ్ర † కెక్కిన విచ్చియు, బొదివి వేటొకపోటు † మోడుచు నెడలు
బలుపు రొక్కినిమోద † బఱపిన పైరించి, యలమి పైఁబెట్టక † నిలుచునెడలు
దళము దళంబుతో † దాకి యగ్గలికమై, నీడఁబోవక వ్రేటులాడునెడలు
నోహరిసాహరి † సుయ్యాలచేరుగా, వెనుకొంచు దెరలుచు † బెనగునెడలు
నై యనేకభంగి † నాశ్వికసేనలు, బొమ్మ లాడినట్లు † పోరు చుండె
నమరగణము సిద్ధసమితియు వేడుక, జడల నిలిచి చూచి † సంస్తుతింప. 165

వ. ఒక్కయెడ.

166

ఉ. ఒండొరు మీఱుకోర్కిమెయి † నొక్కట బాసలవారు సొచ్చినకొ
రెం డయి పాయ యిచ్చినయఃరిప్రకరంబుల వేటువేట యు

మముతోఁ దైఁబడుబాణముల కెదురు నడచు శూరులను మెచ్చుకొనుచుఁ దాము శత్రువులమోద
బాణప్రయోగము చేసి హతులై పడువారిని త్రొక్కి మీఁదికిఁ బోవుచు శత్రుసేనలం బొచ్చి యంత
టను రక్షప్రవాహము సేయుచుండిరి.

165. పెక్కండ్రప్రక = అనేకులమీఁదికి. ఎక్కినక = పోరా. విచ్చియు = విరిసియు.
బొదివి = పైఁబడి. వేటొకపోటు = వేటువేటు దెబ్బలను. పొడుచుఎడలు = కొట్టుచోటు
లును. తా.—ఒక్కడు అనేకులమీఁదికిఁ బోరా వారు వెనుదీసియు మరల వానిమీఁదికిఁ బోయి
వేటువేటుగాఁ గొట్టుచోట్లును. పలువురు = అనేకులు. పఱపినక = పోరా. పైరించి = సహించి.
పైఁబెట్టక = పైకిఁ బోవక. నిలుచుఎడలు = నిలుచునట్టి చోటులును. తా.—అనేకు లొక్కని
మీఁదికిఁ బోరా నతఁడు సహించి వారిమీఁదికిఁ బోక నిలుచునట్టిచోట్లును. దళము = సేన. దళం
బుతో = సేనతో. అగ్గలికమై = ఉత్సాహముతో. నీడఁబోవక = వెనుదీయక. వ్రేటులాడు
ఎడలు = పొట్లాడుచోటులును. తా.—ఒక సేన మఱియొకసేనతో నెదిరించి వెనుదీయక యుద్ధము
చేయుచోట్లును. ఓహరిసాహరి = గుంపులు గుంపులుగా. ఉయ్యాలచేరుగా = ఉయ్యాలగోలు
నువలె. వెనుకొంచు = వెంబడించుచు. తెరలుచు = వెనుకకుఁ బోవుచు. పెనగుఎడలు =
పోరునట్టి చోటులును. తా.—గుంపుగుంపులుగా ఉయ్యాలవలె ముందు వెనుకలకుఁ బోవుచుఁ
బోరాడునట్టి చోటులును. వి = కలిగి. ఆశ్వికసేనలు = గుఱ్ఱపుదళములు. అమరగణము =
దేవతల సమూహమును. సిద్ధసమితియు = సిద్ధులసమూహమును. చడల = ఆకాశమునందు.
సంస్తుతింపక = పొగడుచుండరా. పోరుచుండె = అని యన్వయము. తా.—ఇట్లు అనేకవిధము
లుగా గుఱ్ఱపుసేనలు బొమ్మలాడునట్లు పోరుచుండిరి. దేవతలు మొదలగువారు ఆకాశముననుండి దానిం
బాగడుచుండిరి.

167. ఒండొరుక = ఒకరొకరిని. మీఱుకోర్కిమెయి = అతిశయింపవలె నను కోరి
కతో. ఒక్కటక = ఏకకాలమునందు. బాసలవారు = పంథము లాడినశూరులు. సొచ్చినకొ
ప్రవేశింపరా. పాయ = దారిని. ఇచ్చిన అరిప్రకరంబుల = ఇచ్చినట్టి శత్రుసేనలను. వేటువేటు
అ. ఉద్దండ భుజాబలంబు = అతిశయించిన చేతులలావు. అలర = ప్రకాశించునట్లు. తాకినక =
ఎదిరింపరా. సంగడిక = సమీపమునందు. పొలుచుండరా = శత్రుసేనలు పరుగెత్తుచుండరా.

ద్వండభుజాబలం బలరఁ ♦ దాకిన సంగడిఁ బాటు చుండఁగా
గం డమరంగ నిల్చి చెలికాం డ్రయి క్రమ్మట వత్తు రిద్దఱున్.

167

సీ. కరశీకరంబులుఁ ♦ గరటగళద్దాన, తోయంబులును ధరాధూళి మ్రొంగఁ
బాహువుల సడి సన్నయొడఘలుఁ డెక్కియ, మ్ములపెంపు గగనంబు ♦ గొలఁదివెట్ట
బృంహితధ్వనులును ♦ బృఘటఘంటావలీ, రవములు దిక్కుల ♦ నపులద్రోవ
రోషాదుకాక్షులఁబుచులును సిందూర, కాంతులు రవిదీప్తిఁ ♦ గ్రమ్మఱింప
జోడు లొక్కట వాలంపఁసోనగురియ, శౌద్రరసమాకృతులఁదాల్చిఁరణమొనర్చు
కరణి నత్యుగ్రముగఁ గరిఁఘటలు గడఁగి, కలను పీనుగు పెంటగాఁగలయ బెరసె.

ఇద్దఱున్ = ఆపతము పట్టిన శూరు లిద్దఱును. గండు = శౌర్యము. ఆమరంగన్ = ఒప్పునట్లు నిల్చి. చెలికాండ్రు అయి = స్నేహితులై. క్రమ్మటి = మరలి. వత్తురు. తా.—పతము పట్టిన యిద్దఱుశూరులు ఒకరినొకరు మీఱవలయు నని యుద్ధమునకుఁ జొచ్చి తాము చొచ్చినంతనే రెండుపాయలుగా విచ్చిన శత్రు సేనలతోఁ బోరి ఆశత్రుసేనలు తమసమీపమునఁ బరువెత్తుచుండఁగా నీ మహాశూరు లిద్దఱు మాత్రము శౌర్యముతో వెనుదీయక నిల్చి ఒకరినొకరు శ్లాఘించుకొనుచు మరలి వారిచారి నెలపులకుఁ బోవుదురు.

168. కరశీకరంబులున్ = తొండముల తుంపురులును. కరటగళత్ దానతోయంబులును = చెక్కిళ్ళనుండి కాటుచున్న మదజలములును. ధరాధూళిన్ = నేలచుమ్మును. తా.—తొండముల తుంపురులచేతను చెక్కిళ్లనుండి కాటునట్టి మదజలముచేతను నేలచుమ్ము అఱగినది. పాడువులన్ = ఔన్నత్యములచేత. సడిసన్న ఒడఘలున్ = అనివ్య మయిన దేహములును. పెక్కియమ్ములపెంపున్ = పెక్కియముల యతిశయమును. గగనంబున్ = ఆకాశమును. కొలఁదివెట్టన్ = కొలువఁగా. తా.—మిక్కిలి పొడువైన శరీరములును ధ్వజములును ఆకాశమును దాచుచున్నవి. బృంహితధ్వనులును = గర్జనములయొక్క ధ్వనులును. పృఘటఘంటా ఆలీరవములున్ = గొప్పలగు గంటలసమాహమలయొక్క ధ్వనులును. తా.—గర్జితములును గంటలప్రమోతలును దిక్కులు నిండి యున్నవి. రోషాదుకాక్షులరుచులును = కోపముచే నెఱుఁగినన్నల కాంతులును. సిందూరకాంతులున్ = ఏనుఁగులకుఁ బూసియున్న సిందూరముయొక్క కాంతులును. రవిదీప్తిన్ = సూర్యునికాంతిని. క్రమ్మఱింపన్ = మరలింపఁగా. తా.—ఏనుఁగుల కన్నులకాంతియు సిందూరముకాంతియు సూర్యుని తిని మీటి యున్నవి. జోరులు = శూరులు. ఒక్కటన్ = ఏకకాలమునందు. వాలంపసోన = వాడి యయిన బాణవర్షమును. అకృతులన్ = రూపములను. రణము = యుద్ధము. ఒనర్చుకరణిన్ = చేయునట్లు. అతిక్రముగన్ = మిక్కిలి భయంకరముగా. కరిఁఘటలు = ఏనుఁగులగుంపులు. కడఁగి = పూని. కలను = యుద్ధరంగము. కలయన్ = అంతట. బెరసెన్ = వ్యాపించెను. తా.—ఇట్లు శూరులు బాణవర్షము పరియించుండఁగా నాకారము దాల్చి పోరుచున్న శౌద్ర రసములో యనునట్లు యేనుఁగులు యుద్ధరంగ మంతయు వ్యాపించెను.

ఉ. అక్కజ మైనశౌర్యమును ♦ నద్భుతసంపద నొందుశక్తులుం
జిక్కినిమేనులున్ మొనకుఁ ♦ జెల్వగుకైదుపులుం జెలంగ ను
క్కెక్కినయట్టిమేటిమగ ♦ లించుక వారణ లేక ఖేచరు
లైక్కస మంద నొచ్చియుఁ జరింపక పోరిరి పెక్కుభంగులన్.

169

సీ. నొగనొగతోఁ దాఁకి ♦ పగులంగ బెట్టుగాఁ, బఱపి యాతేడిపై ♦ కుటుకువారు
రథ్యముల్ వడ్డ విఠరథు లయ్యు నసీముద్గ, రాదుల నడరి పోరాడువారు
సారథి నొచ్చినఁ ♦ దేరును గడపుచు, నేయుచుఁ గయ్యంబు ♦ నేయువారు
నరదంబుపై వ్రాలి ♦ యాలోనఁ దెలిసి త, న్నేసినాతనిఁ బడ ♦ నేయువారు
నగుచు రథినికాయంబు ♦ లవ్రమత్త, మహితనిజచి త్తవృత్తులై ♦ మగతనంబు
ఘోరమూర్తులు గైకొని ♦ పోరునట్లు, సలిపె సంగ్రామకేళి సంకులము గాఁగ.

169. ఆక్కజము = గొప్పది. అద్భుతసంపద = అశ్చర్యకర మయిన యతిశయమును. శక్తులు = సామర్థ్యములును. చిక్కినిమేనులు = బలిసిన దేహములును. మొనకు = వ్యూహమునకు. చెల్వ = తగినది. అగు కైదుపులు = అయినట్టి యాయుధములును. చెలంగ = బిష్కం. ఉక్కు = బలము. ఎక్కిన అట్టిమేటిమగలు = అతిశయించినట్టి గొప్పవూరులు. ఇంచుక = కొంచెమైనను. వారణలేక = అడ్డులేక. ఖేచరుల్ = దేవతలు. పెక్కునను అందఁ = వెలుగుపడునట్లు. తా. — ఎక్కువబలపరాక్రమములు గలిగి గొప్పవూరులు మేలియాయుధములతో దేవతలు ఆశ్చర్యపడునట్లు నొచ్చియు వెనుదీయక పోరిరి.

170. బెట్టుగా = వేగముగా. పఱపి = తోలి. అతేడిపైకి = ఎదిరితేరిమీదికి. రథ్యముల్ = గుట్టములు. విరథులు = రథము లేనివారు. అసిముద్గరఅదురీ = కత్తులు గుడియలు మొదలగువానిచేత. కడపుచు = నడపుచు. ఏయుచు = బాణప్రయోగము నేయుచు. కయ్యంబు = యుద్ధమును. వ్రాలి = మూర్ఛిల్లి. అలోన = అంతలోపల. ఏసిన అతని = కొట్టినవానిని. రథినికాయంబులు = రథమునందుండి యుద్ధము చేయు వూరులసమూహములు. అవ్రమత్త మహితనిజచి త్తవృత్తులు వి = ఏమటుసాటు లేనివియు సత్సాహము గలవియు నగు తమ మనోధర్మములు గలవియై. మగతనంబు = శౌర్యము. ఘోరమూర్తులు = భయంకరము లయిన యాకారములను. సంగ్రామకేళి = యుద్ధక్రీడను. సంకులముగాఁగ = అధిక మగునట్లు. చలిపె = చేసెను. తా. — రథిలు కొందఱు తమరథముల నెదిరి తేరిమీదికి నొగనొగతాఁకి పగులనట్లు వేగముగాఁ తోలియెదిరి తేరిమీదికి దుమికిరి. కొందఱు తమ తేరిగుట్టములు చంపబడఁగా విరథులయ్యును కత్తులు మొదలగు నాయుధములం గొని పోరిరి. మఱికొందఱు తమ సారథి మృతినొందఁగా దామే రథములను తోలుకొనుచు బాణప్రయోగములు చేయుచు బోరిరి. ఇంకఁ గొందఱు శత్రువుల చెల్వలను మూర్ఛ నొంది అంతలోనే మూర్ఛ చేతి తప్పుఁ గొట్టినశత్రువును బడఁగొట్టిరి. ఇట్లు అవూరులందఱు కొంచెమైనను నేమటుసాటు లేనివారై యుత్సాహముతో శౌర్యమే యాకారములు ధరించి యుద్ధము చేయుచున్నచో యనునట్లు భయంకరముగాఁ దొప్పి యుద్ధము చేసిరి. పాఠాఁ — నీనను ప్రథమపాదమునందు “అరదంబు పఱపి = లేరును తోలి యని యుద్ధము. శీత

వ. ఇ ట్లిరువాఁగును నరవాయిగొనక పెనంగు చుండ.

171

ఉ. భీకరబాణవర్షములపెల్లన వైరులు పెల్లగిల్ల మా

ర్వీకృతగర్జితంబు పృథివీవియదంతర మెల్ల నిండ ను

గ్రాకృతిఁ గల్పసంక్షయమహాభ్రముచందము నొందుచుఁ శతా

నీకుఁడు దాఁకె గంకటమణిద్యుతివిద్యుదదాంతకాంతి యై.

172

గీ. అతఁడు నానాప్రకారశస్త్రాస్త్రానిహతి, నతులవిక్రమవిభవ మన్యర్థముగ

యోధసారథియుగ్వసంయుతముగాఁగ, నూఱురథములు వ్రేల్చిడి నుగ్గుచేసె.

మనందు “ అడరి యప్రమత్త నిజచిత్తవృత్తులై = విజృంభించి యేసులుపాటు లేని తమచిత్తవృత్తి గలవారై యని యర్థము. ఈపాఠములు, సీసము చతుర్థపాదమునందును అరదము శబ్దము ప్రయోగింపఁ బడుటవలనను ద్వితీయపాదమునందును అడరి యని ప్రయోగింపఁ బడుటవలనను “ నైకం పదం ద్వివిః ప్రయోజ్యం ప్రాయోగ ” అను న్యాయమునకుఁ విరుద్ధ మగుటచే కవిసమత్తములు గా పని తోఁచెడిని.

171. ఇరువాఁగును = రెండుసేనలును. అరవాయిగొనక = అఛ్ఛేద్యపడక. పెనంగుచుండఁ = యుద్ధము చేయుచుండఁగా.

172. భీకరబాణవర్షములపెల్లనక = భయంకరము లయిన బాణవర్షముల యతిశయముచేత. వైరులు = శత్రువులు. పెల్లగిల్ల = పడఁగా. మార్వీకృతగర్జితంబు = అల్లెత్రాటిచే జేయఁబడిన యులుము. పృథివీవియత్ అంతరము = భూమ్యాకాశముల మధ్యము. కల్పసంక్షయమహాభ్రము చందముక = ప్రళయకాలమునందలి గొప్పమేఘముయొక్క విధమును. గంకటమణిద్యుతివిద్యుత్ అదాంతకాంతిని = కవచములయందలి రత్నాలకాంతి యను మెఱపుయొక్క తక్కువకానికాంతి కలవాడై. శతానీకుఁడు, ఉగ్రాకృతి = భయంకర మయిన యాకారముతో. తా.కె. తా. — విరాటుని తమ్ముఁడయిన శతానీకుఁడు శత్రువులు పడునట్లు బాణవర్షము గురియించు నల్లెత్రాటిద్యుతి యను నులుము భూమ్యాకాశమధ్య మంతయు నిండునట్లు చేయుచుఁ గవచరత్నకాంతి యను మెఱపు. కాంతి గలవాడై ప్రళయకాలమేఘమువలె భయంకరుండై యుద్ధమున శత్రువుల నెదిరించెను. పాఠాః :—విద్యు దుపాంతకాంతియై = మెఱపుయొక్క సమీపకాంతి గలవాడై అని యర్థము. మెఱపుయొక్క సమీప మనఁగా మెఱపువంటిది యని యర్థము చెప్పవలయును, మణిద్యుతి యని కాంతి వాచక మయినద్యుతిశబ్దము వేఱుగా నుపాత్త మగుటచే నట్టియర్థము అనన్వితము. విద్యు దుదాత్తకాంతియై = మెఱపుయొక్క గొప్పకాంతి కలవాడై అని యర్థము. ఈపాఠమునం దనుప్రాసభంగము.

173. నానాప్రకారశస్త్రాస్త్రానిహతిక = పలువిధ మయిన శస్త్రములయొక్కయు అస్త్రములయొక్కయు దెబ్బచేత. అతులవిక్రమవిభవము = సాటిలేని పరాక్రమముయొక్క యతిశయము. అన్యర్థముగ = అడ్డులేనిది కాఁగా. యోధసారథియుగ్వసంయుతము కాఁగ = రథికులతోను సారథులతోను గుఱ్ఱములతోను గూడినట్లుగా. వ్రేల్చిడి = తుఁగముతో. నుగ్గుచేసె = చూర్ణము చేసెను. తా. — శతానీకుఁడు యడ్డులేక పరాక్రమించి శస్త్రాస్త్రప్రయోగములచే రథికులతోను సారథులతోను గుఱ్ఱములతోను గూడ నూఱురథములను భాడి చేసెను.

మ. మదిరాక్షుండు గడంగి యన్నకు బలోన్మాదంబు రెట్టింప స

ప్రదరజ్యాలతి కాక్రియాసమభిహారక్రీడనం బప్పు డొ

ప్పిద మై యోగవియోగసంధులు నిరూపింపంగ రా కుండఁ గ

గ్గడభోపాంతము వింతసేయ నడరెక్ ధ్రౌద్రం బుదగ్రంబుగన్.

174

క. అడరి నడి రథచతుశ్శతి, పొడిసేసి పరాక్రమం బఃపూర్వంబై యే

ర్పడఁ గరిహయసరనికరము, బడలుపడం దటిమె నలి నభశ్చరు లార్వక్.

ఉ. మండలచారియై రథ మమానుషవిక్రమలీల నొప్ప ను

ద్దండభుజాబలంబు ప్రథితంబుగ నత్తటిఁ దాకి సూర్యద

174. కడంగి = పూని. అన్నకు = శతానీకునకు. బలంజ్జాదంబు = బలగర్వము. సప్రదర.....క్రీడనంబు—సప్రదర = బాణములతోఁ గూడిన. జ్యాలతికా = తీగవంటి యల్లత్రాటి యొక్క, క్రియా = కార్యముయొక్క, సమభిహార = మాటిమాటికి చేయుట యనెడు, క్రీడనంబు = విలాసము. ఒప్పిదము వి = అందమై. యోగవియోగసంధులు = కూర్చుట్టుకొన్నయుఁ బ్రయోగించుటయొక్కయు అవకాశములు. నిరూపింపంగ = తెలిసికొనుటకు. కగ్గడభోపాంతము = అటవంటి చెవియొక్క సమీపప్రదేశము. వింతచేయ = ఆశ్చర్యము కలిగింపఁగా. ధ్రౌద్రంబు = ధ్రౌద్రరసము. ఉదగ్రంబుగ = అధికము కాఁగా. అడరెక్ = విజృంభించెను. తా.—విరాటుని తండ్రి డయిన మదిరాక్షుండు అన్న కుత్సాహము కలుగునట్లు బాణముయొక్కయు నల్లత్రాటియొక్కయుఁ గార్యములవేగము ఆశ్చర్యకరమయి బాణము సంధించుటయు స్రయోగించుటయుఁ చెలియరాక చెవియందు మాత్రమే యుండునట్లు కనఁబడుచుండఁగా యుద్ధమున విజృంభించెను. అతఁ డతివేగముగా అకర్ణాంతము లాగి బాణసంధానమోక్షములు నేయుటచే ధనుస్సు మండలాకారమై బాణముతోఁ గూడిన యల్లత్రాడు చెవియొద్ద నుండుట మాత్రమే కనఁబడుచు నాశ్చర్యముగా నుండె నని భావము.

175. అడరి = విజృంభించి. రథచతుశ్శతి = రథముల నన్నుటిసి. అపూర్వంబు వి = క్రొత్త దియై. ఏర్పడెక్ = కనఁబడఁగా. కరిహయ సరనికరము = ఏనుఁగులయు గుఱ్ఱములయు మనుష్యులయు సమాహమము. బడలుపడెక్ = కష్టపడునట్లు. నభశ్చరులు = దేవతలు. ఆర్వక్ = అతివఁగా. నలిక్ = మిక్కిలి. తటిమెక్. తా.—మదిరాక్షుం డట్లు విజృంభించి నాలుగునూలుల రథములను బొడి చేసి గొప్పపరాక్రమముతో గజహయపదాతివర్గమును నొప్పించి దేవతల నాశ్చర్యపడునట్లు చేసెను.

176. మండలచారి వి = మండలగతిచేఁ దిరుగునదియై. అమానుషవిక్రమలీల = మనుష్యుల సంబంధి కాని గమనముయొక్క విలాసముచేత. ఒప్పక్ = ప్రకాశింపఁగా. ఉద్దండభుజాబలంబు = గొప్పచైన చేతులబలము. ప్రథితంబుగ = ప్రసిద్ధము కాఁగా. అనివార్యశౌర్యగుణధుర్యుడ = అడ్డగింపరాని శౌర్యగుణముయొక్క భారమును వహించినవాఁడు. వీడు ఆ = ఈసూర్యదత్తుడే. వేర్చి = విజృంభించి. వేదండఘటావిపాటన విదగ్ధత = ఏనుఁగుల గుంపుల ఖండించుటయందు నేర్పు గలవాఁ డగుటచేత. రణఆంగణంబున = యుద్ధరంగమునందు. పొల్చెక్ = ప్రకాశించెను.

త్తుం డనివార్యశౌర్యగుణధుర్యుడు వీడ యనంగఁ బేర్చి వే
దండఘటావిపాటనవిదగ్ధతఁ బొల్పె రణాంగణంబునన్.

176

ఉ. అప్పుడు శంఖుఁ డెంతయుఁ బ్రీయంబునఁ జెండ్లికిఁ బోవునట్లు మో
మొప్పఁగ నశ్రుశ్రుములఁయుల్ల సనంబున శత్రునేత్రముల్
గప్పఁగఁ జీకటుల్ రణముఁఖంబు సమస్తముఁ దానయై రథం
బుప్పరవీడిఁ దోలికొని యుగ్రగతిం బఱతెంచి తాకినన్.

177

గీ. మందరాచలచటలవిమర్దనమున, ఘూర్ణమానమై గాఢసంక్షోభ మెసఁగఁ
దలఁకుజలనిధి నాఁదిగఁర్తక్షీతీశు, బలము దిరుగుడుపడియె సంకులము గాఁగ.

ప. అయ్యనసరంబునం దక్కినదొరలును దలపడి యతిభీమంబుగా సంగ్రామంబు
నేయం దొడంగిన.

179

చ. అనుజతనూజమంత్రిసుభటాప్తజనంబులపోరు నూచి నె
మనమునఁ బొంగి మై పెనిచి యత్సవ్యమహీరమణుండు సారథిం

తా.—విరాటుని తమ్మఁ డయిన సూర్యదత్తుఁడు రథమును మండలగతులం ద్రిప్పచు తనబలము వెల్లడి
యగునట్లు తాకి యితఁడే మహాశూరుఁ డని యందఱు కొనియాడునట్లు విజృంభించి యేనుఁగు
సమాహములను నఱకెను.

177. ప్రీయంబునఁ = స్వోపముతో. ఉల్లసంబునఁ = కాంతిచేత. శత్రునేత్రముల్ =
శత్రువులకన్నులను. చీకటుల్. కప్పఁగఁ. రణముఁఖంబు = యుద్ధము మందరిభాగము. ఉప్పర
వీడిఁ = అకాశమాన్దమున. ఉగ్రగతిఁ = భయంకర మయినవిధమున. పఱతెంచి = వచ్చి.
తాకినఁ = ఎదిరింపఁగా. తా.—శంఖుఁ డప్పుడు పెండ్లికిఁ బోవునట్లు ముఖమున సంతోషము గల
వాఁడై శత్రువులకన్నులు కానరానియట్లు శస్త్రాస్త్రములు ప్రయోగించుచు యుద్ధముమందరికి
వేగమున రథమును దోలికొని వచ్చి భయంకరుండై యెదిరించెను. చతుర్థపాదమునం దతిశయోక్త్య
లంకారము.

178. మందరఆచలచటల విమర్దనమునఁ = మందరపర్వతముయొక్క యధిక మయిన రాపిడి
చేత. ఘూర్ణమానము ఐ = తిరుగుచున్నదై. గాఢసంక్షోభము = అధిక మయిన కలఁగుట.
ఎసఁగఁ = అతిశయింపఁగా. తలఁకు జలనిధినాఁ = చలించునట్టి సముద్రమో యనునట్లు. త్రిగర్త
క్షీతి ఈశుబలము = సుశర్మయొక్క సైన్యము. సంకులము కాఁగఁ. తిరుగుడుపడియొక్క. తా.—
మందరపర్వతముతో మఢించునపుడు తిరుగుడు పడుచున్న సముద్రమో యనునట్లు సుశర్మసైన్యము
కలఁత నొందెను. అలం :—ఉత్పేక్ష.

179. అతిభీమంబుగాఁ = మిక్కిలి భయంకరముగా. సంగ్రామంబు = యుద్ధమును.

180. అనుజ తనూజ మంత్రి సుభటాప్తజనంబుల పోరు = తమ్ములయొక్కయుఁ గొడుగుల
యొక్కయు మంత్రులయొక్కయు మేలిబంటులయొక్కయు బంధుజనులయొక్కయు యుద్ధమును. నెమ్మ
నమునఁ = నిండుమనస్సునందు. మై = దేహమును. పెనిచి = వృద్ధిపొందించి. మత్స్యమహీరమణుండు = నిరా

గనుఁగొని యల్ల గట్టిమొనఁ ♦ గ్రాలుచు నున్నత్రిగ ర్తనాథుకే

తనమునచక్కటిక మనరథంబు వెసం జన నిమ్ము నావుడున్.

180

క. అగ్గలిక నతఁడు హయముల, పగ్గంబులు సడల విడిచి ♦ పటరయమున నా

మొగ్గరము దటియఁ బఱపిన, మ్రగ్గెను రథపంచశతము ♦ మత్స్యాధిపుచేన్.

మ. అవసీనాయకుఁ జూచి యేచి ఘనవీరావేశదుర్దాంతమై

కవిసేక కుంతమునుండితోమరగదాఖడ్గాదిశస్త్రాస్త్రాస్త్రీ

ప్రవిహారంబు విరోధిదుర్విషహాసంభంధంబుగా నొక్కపె

ట్ట వడిం దదృల మెల్ల నారదుఁడు వేడ్కం గుంచె సారింపఁగన్.

182

వ. ఇవ్విధంబున విరాటుండు దానును సేనయుం జేయుం గలవారును బరవసంబు

సేసి యొక్కువ్వుడి నడరుటయుం దెరలి మరలినవిజ్ఞసైన్యంబుదైన్యంబు గలయుం

టరాజు. అల్లగట్టి మొనక = ఆ గొప్ప సేనయందు. గ్రాలుచుక = కదలుచు. ఉన్నత్రిగ ర్తనాథు కేతనమున చక్కటిక = ఉన్నట్టి సుశర్మయొక్క తెక్కిముయొక్క సమీపమున గూర్చి. నావుడుక = ఆని విరాటుండు చెప్పఁగా. తా. — తమ్ములు మొదలగువారు చేయుయధమును జూచి సంతోషించినవాడై విరాటరాజు సారథితోఁ దనరథమును సుశర్మధ్వజము కనఁబడుచోటికిఁ దోలు మనఁగా.

181. అగ్గలిక = ఉత్సాహముతో. హయముల = గుఱ్ఱములయొక్క. పటరయమునక = మిక్కిలి వేగముచేత. ఆమొగ్గరము = ఆవూహము. తటియక = చేరునట్లు. పఱపినక = తోలఁగా. మత్స్యాధిపుచేక = విరాటరాజుచేత. రథపంచశతము = లేరుల యేనాటు. మ్రగ్గెను = పడెను. తా. — సారథి విరాటునిరథము న్నా సేనయొద్దకుఁ దోలఁగానే విరాటుఁ డేనాటురథములను నులుమాడెను.

182. అవసీనాయకుఁ = విరాటరాజును. ఏచి = విజృంభించి. ఘనవీరావేశ దుర్దాంతమై = గొప్పదైన వీరరసముయొక్క యావేశముచే నణఁపరానిదై. తత్ బలము = ఆవిరాటుని సైన్యము. కుంత...విహారంబు-కుంత = ఈఁటెలును, ముసుండి = కొయ్యగుదిలులును, తోమర = చిల్లకొలలును, గదా = గదలును, ఖడ్గ = కత్తులును, ఆది = మొదలుగాఁ గల, శస్త్రాస్త్రాస్త్రీ = శస్త్రములయొక్కయు ఆస్త్రములయొక్కయు, తీవ్ర = భయంకర మయిన, విహారంబు = క్రీడ. విరోధిదుర్విషహాసంభంధంబుగాక = శత్రువులకు సహింపరాని వేగము గలది కాఁగా. ఒక్కపెట్ట = ఒకటేసారిగా. నారదుఁడు. వేడ్క = విసిగింపచేత. గుంచె = నెమిలిపుత్తిని. సారింపఁగ = ఆడింపఁగా. వడిక. కవిసేక. తా. — విరాటుండు యుద్ధమునకు వచ్చుటను జూచి వానిసేన యంతయు మిక్కిలి వీరావేశము నొందినదై శత్రువు లోర్వరాని యట్లు. నానావిధశస్త్రాస్త్రములు ప్రయోగించుచు నారదుఁడు సంతోషముతో నెమిలికుంచె నాడించునట్లు శత్రుసేనలం దాఁకెను.

183. చేయంగలవారును = కూరులును. బరవసంబు = దైర్యమును. ఒక్కఉచ్చడిక = ఏకకాలమునందు. తెరలి = చరించి. దైన్యంబు = దీనత్వమును. కెంపు = ఎఱుపు. కదురులొచ్చెన

గనుంగొని కోపాటోపంబునం గెంపు గడుగులోచనంబులుం బెం పొలయుభుజ శిఖరంబులుం గలిగి సుశర్మ తానుం దమ్ముండును సంగడంబుగాఁ గోల్తల సేసి రథ సమూహంబుతో విరాటవ్రాహ్మణుంబు నెడురుకొని. 183

క. బలవిక్రమములు మెఱయఁగఁ, దలపడి రథదంతిహయపదాతిచయంబుల్
గలను సుడివడఁగఁ దామర, కొల నేనుఁగు సొచ్చినట్లు ♦ గూల్పఁగఁ జొచ్చెన్.

ఉ. ఏలినవానిఁ గాంచి మొన ♦ తెల్లను నెంతయు దర్ప మెక్కి యా
భీలనిశాతహేతిరుచిభీకరలీల నెదిర్చి మత్స్యభూ
పాలకసైన్యరాజిఁ దలఁపడ్డ మహాత్మగ్రతఁ బేర్చి యాసమి
తేల్కలి వియచ్చరప్రతతికికె వెఱఁ గందఁగఁ జేసె నెంతయున్. 185

గీ. కడిమిమెఱయంగఁబోరుత్రింగర్తనాథు, రథముఁ గనుంగొనికడఁగి విరాటవిభుఁడు
వరవునకు నల్లినట్లు ♦ సరకుగొనక, యతులరథసాతి రేకత ♦ నతనిఁ దాఁకె. 186

————— (విరాటుఁడు సుశర్మమీఁదఁ దనరథంబు తోలించి పోరుట.) —————

వ. ఇట్లు దలపడి. 187

బులుక = కలుగునట్టి కన్నులును. పెంపు = బౌన్నత్యమును. ఒలయుభుజశిఖరంబులుక = పొందు నట్టి మూఁపులును. సంగడంబుగాక = జతగా. కోల్తల = యుద్ధప్రయత్నమును.

184. బలవిక్రమములు = బలమును పరాక్రమమును. రథదంతిహయపదాతిచయంబుల్ = తేరులయొక్కయు నేనుఁగులయొక్కయు గుఱ్ఱములయొక్కయుఁ గాల్పలముయొక్కయు సమూహములు. కూల్పఁగక = పడఁగొట్టుటకు. చొచ్చెన్ = ప్రవేశించెను. తా. — బలపరాక్రమములతో సైన్యములను వధియించుటకై ఏనుఁగు తామరకొలను జొచ్చువిధంబున విరాటుని వ్రాహ్మణుఁ జొచ్చెను.

185. ఏలినవానిక = రా జయిన సుశర్మను. మొనలు = సేనలు. ఎంతయుక = మిక్కిలి. దర్పము ఎక్కి = గర్వము గలవై. ఆభీలనిశాతహేతిరుచిభీకరలీలక = భయంకర మయిన వాఁడి యయిన యాయుధములకాంక్షులచే వెఱపుగొలుపు విలాసముచేత. మత్స్యభూపాలకసైన్యరాజిక = విరాటరాజుసేనల సమూహమును. మహాత్మగ్రతక = మిక్కిలి కోపముతో. పేర్చి = చెల్లరేగి. తలపడ్డక = ఎదిరింపగా. ఆసమిత్తేలి = ఆయుధప్రీతి. వియచ్చరప్రతతికిక = దేవతల సమూహమునకు. వెఱఁగు = ఆశ్చర్యమును. తా. — సుశర్మ సేనలు తమరాజుం జూచి గర్వము నొంది నవై భయంకర మయిన యాయుధములతో విరాటరాజుసేనల నెదిరింపఁగా వారలయుద్ధము దేవతల కాశ్చర్యము గలిగించెను.

186. కడిమి = పరాక్రమము. వరవునకుక = సేవకునిమీఁద. అతులరథసాతిరేకతక = సాటిలేని వేగముయొక్క యతిశయము కలవాఁ డగుటచేత. అతనిక = సుశర్మను. తా. — పరాక్రమముతో యుద్ధము చేయుచున్న సుశర్మను జూచి విరాటుఁడు సేవకునిమీఁదఁ గోపించినట్లు వానిమీఁద నలక్ష్యముగాఁ గోపము గలవాఁడై యెదిరించెను.

మ. పటువేగం బగు శాతభల్లచయసంపాతంబునన్ మింట వి

క్కుట మై మంట ధగడ్డగడ్డగ యనం ♦ గోపంబు రూపంబులై

చటులక్రీడఁ జరించున ట్లిరువురు ♦ శౌర్యోన్నతిం బోరి రు

త్కటదర్శోద్ధతు లై పరస్పరజయా♦కాంక్షం బ్రచండంబుగన్.

188

క. తదవసరంబున నొక్కటఁ, బదియమ్ములు దొడి త్రిగర్తపతివత్తంబున్

వదనంబు నేసి విరటుఁడు, మదమునఁ దురగముల నేసె ♦ మతియుఁ బదింటన్.

క. ఇంచుకయు నీడఁబోవక, కాంచనపుంఖప్రకాండ♦కాంతిస్త్రాయ

త్పంచాశద్బాణంబును, నించె నతఁడు మత్స్యమేదిసీపతిమేనన్.

190

గీ. దొరలు దలపడ్డనాహవ♦దోహలమున, సుభయబలములుఁ దమకించియోటలేక

188. పటువేగంబు = ఎక్కుడు వేగము గలది. శాతభల్లచయసంపాతంబునన్ = కఱకుబాణములసమూహముయొక్క ప్రయోగముచేత. మింట = ఆకాశమునందు. రూపంబులు వి = రూపములు గలవియై. చటులక్రీడఁ = అధిక మయినవిలాసముతో. ఇరువురు = విరాటసుశర్మలు. శౌర్యోన్నతిఁ = పరాక్రమముయొక్క యతిశయముచేత. ఉత్కటదర్శోద్ధతులు వి = అధికమయిన గర్వముచేఁ గ్రోవినవారై. పరస్పరజయ అకాంక్షఁ = ఒండొరుల జయమునందలి కోరిక చేత. ప్రచండంబుగన్ = భయంకరముగా. పోరిరి అని యన్వయము. తా. — అవిరాటసుశర్మ లిద్దఱును ఒండొరులమీఁదఁ బ్రయోగించు బాణములు తాఁకి యాకాశంబున మంటలు పుట్టఁగా ఒకరి నొకరు జయింపఁ గోరినవారై కోపమే రెండురూపములు దాల్చి పోరుచున్నదో యనునట్లు శౌర్యాతిశయముచే యుద్ధము చేసిరి.

189. తత్ అవసరంబునన్ = అ సమయమునందు. ఒక్కటన్ = ఏకకాలమునందు. తొడి = తొడిగి. త్రిగర్తపతివత్తంబున్ = సుశర్మతొమ్మిదు. వదనంబున్ = ముఖమును. తురగములన్ = గుఱ్ఱములను. మతియుఁ బదింటన్. ఏసెన్ అని యన్వయము. అప్పుడు విరాటుఁడు పదిబాణములచే సుశర్మ తొమ్మిదను ముఖమునను గొట్టి మతిపది బాణములచే గుఱ్ఱముల నొంచెను.

190. ఈడఁబోవక = వెనుదీయక. కాంచన.....బాణంబును—కాంచనపుంఖప్రకాండ = శ్రేష్ఠమయిన బంగారుపింజలయొక్క, కాంతి = కాంతులచేత, స్త్రాయత్ = ఒప్పుచున్న, పంచాశత్ బాణంబును = ఏఁబదిబాణములను. అతఁడు = ఆసుశర్మ. మత్స్యమేదిసీపతిమేనన్ = విరాటునిదేహమునందు. నించెన్. తా. — సుశర్మ కొంచెమైనను వెనుదీయక విరాటునిదేహమునం దుత్తమము లయిన యేఁబదిబాణములు నాటెను. పంచాశత్ బాణంబును—సంఖ్యాపూర్వకమయిన కర్తృధారయను “దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామ్” అని నిషిద్ధమగుటవలన. నిట సమాహరద్విగు వని యెఱుంగునది. స్థాయత్—అనుపాఠాంతరముపక్షమున స్థాయిధాతువు అత్త నేపద మగుటచే స్థాయత్ అని శత్రంతరూప ముపపన్నము కాదు.

191. తలపడ్డన్ = ఎదిరింపఁగా. అహవదోహలమునన్ = యుద్ధమునందలి యాశచేత. ఉభయబలములన్ = ఇద్దఱి నేనలును. తమకించి = ఉత్సహించి. ఓట = సంగోచము. బెతసి =

- కలయ బెరసి భూరేణువుకతన రాత్రి, గాక మున్న యొండొరువులఁ ♦ గానరైరి.
 క. క్షతములఁ బెల్లు తొరఁగుశో, శీతము రజఃపటల మడఁచి ♦ నెఱసిన సటణ
 ద్యుతిఁ దమము వాపువేకువ, గతిఁ దత్సమయం బతిప్ర♦కాశత సెప్పెన్. 192
- ఉ. దానికిఁ జిత్తవృత్తులు ము♦దంబునఁ బొందఁగ మేను లుబ్ధగా
 సేనలు రెండు నుదృఢవి♦జృంభణతేజ వివిధాస్త్రఘట్టన
 ధ్యానము దిక్కులం బరఁగఁ ♦ దాకి రణం బొనరించె నత్తటిక
 భానుఁడు పశ్చిమాద్రి గను♦పట్టెఁ దలిర్చినమావిమో కనన్. 193
- క. సమరంబున భటులు గడు, స్త్రీమ మొందిరి తమము గవిసిగం గాని సము
 ద్యమసంరంభ ముడుగ రిది, సమయం బని తొలఁగినట్లు ♦ సవితృఁడు గ్రుంకెన్.
 వ. తదనంతరంబ. 195
- క. ముఱిముఱిచీకటియప్పుడు, నఱిముఱి భటు లుడుగ కడరి ♦ యని సేయంగా

వ్యాపించి. భూరేణువుకతనకే = నేలమచ్చచేత. తా.—విరాటసుశర్తలు యుద్ధమునకుఁ బూనుటచే
 వారిసేనలు రెండును ఒండొరుల నెదిరించుటచే రేగినదుస్తువలన రాత్రి కాక మునుపే కన్నులు
 కానరైరి.

192. క్షతములకే = గాయములనండి. పెల్లు = అధికముగా. తొరఁగు శోశితము = కాలు
 నట్టి నెత్తురు. రజఃపటలము = దుమ్ముసమాహమును. నెఱసినకే = నిండఁగా. అరుణద్యుతికే =
 ఎఱ్ఱనికాంతిచేత. తమము = చీకటిని. పాపువేకువగతికే = పోఁగొట్టునట్టి ప్రాతఃకాలమువలె.
 తత్సమయంబు = అకాలము. తా.—గాయములనండి కాలు నెత్తురు దుమ్ము నడఁచి యంతటను
 బ్రవహింపఁగా దాని యెఱ్ఱనికాంతిచే నాసమయము ప్రాతఃకాలమువలెఁ బ్రకాశించెను.

193. దానికికే = అట్లు ప్రకాశము కలుగుటకు, ముదంబునకే = సంతోషమును. ఉత్భట
 విజృంభణతేజ = అధిక మయిన విజృంభణము గల వగుటచేత. వివిధాస్త్రఘట్టనధ్యానము = పలువి
 ధము లగు నాయుధములయొక్క యొరయొక్క ధ్వని. పరఁగకే = వ్యాపించునట్లు. రణంబు =
 యుద్ధమును. భానుఁడు = సూర్యుఁడు. పశ్చిమకద్రికే = పడమటికొండయందు. తలిర్చినమావి
 మోక అనకే = చిగిరించిన మామిడిమొలకయో యనునట్లు. కనుపట్టెకే. తా.—అట్లు వెలుతురు
 కలుగుటకు రెండు సేనలును సంతోషించినవై విజృంభించి శస్త్రాస్త్రములయొరయొకచే గలుగు ధ్వని
 యధిక మగునట్లు ఒండొరులం దాకి యుద్ధము చేసెను. అప్పుడు సూర్యుఁడు చిగిరించినమామిడి మొల
 కవలెఁ బడమటికొండ జేరెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

194. సమరంబునకే = యుద్ధమునందు. తమము = చీకటి. కవిసినం గాని = కలిగిననేతవ్వ.
 సముద్యమసంరంభము = ప్రయత్నముయొక్క వేగమును. ఉడుగరు = విడువరు. సవితృఁడు =
 సూర్యుఁడు. గ్రుంకెకే = అస్తమించెను. తా.—అలసట నొందియున్న భటులు చీకటి పడినం గాని
 యుద్ధమును విడువ రని తొలఁగినాఁడో యనునట్లు సూర్యుఁడ స్తమించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

196. ముఱిముఱిచీకటి యప్పుడుకే = కొంచెము చీకటి కలిగినప్పుడు మాడ. అఱిముఱికే =
 ఉత్సాహముతో. అని = యుద్ధమును. నెఱసి = వ్యాపించి. తమము = చీకటి. పాసి = తొలఁగి.

- నెఱసి తమ మెల్లయెడఁ గ్రి, క్కిఱిసిన మఱి పాసి నిలిచి ♦ రింతను నంతన్. 196
- వ. ఇట్లుభయసైనికులు సాంధ్రసంతమసంబునం జేయునది లేక సంగ్రామంబు దక్కి
తమకం బెక్క నెక్కింతనే పూర కున్నంత. 197
- క. తనమనుమలు పాండుతనయు, లని సేతకు వేడ్కనేయు ♦ టాత్తఁ గని తమం
బున వారు మెఱయ రని వ, చ్చినక్రియ శశి పూర్వశైలశిఖరం బెక్కెన్. 198
- క. వెలుఁగు గని కడఁగి యిరువఱ, గులుఁ బోరికి జొచ్చె మాత్స్యశుంజరుఁడును న
గ్గల మగుమగఁటిమిసాంపునఁ, దలపడియె సుశర్మతోడఁ ♦ దదనుజతోడన్. 199
- శు. తలపడి పోర వారియరఁదంబు లనేకము లొక్క పెట్ట యి
ట్టలపురయంబునం బొదివి ♦ డాసఁ గడంగి వడిం ద్రిగ ర్తనా
ధులు నిరు తేరుఁ దద్రథముతోఁ గదియించి తదీయసారథిఁ
బలువిడిఁ గూల్చి రథ్యములఁప్రాణములం గొని రుగ్రమూర్తులై. 200

తా.—కొంచెముగాఁ జీకటి వ్యాపించినపుడుకూడ సైనికులు విడువక యుద్ధము చేయుచుండి చీకటి యధికము కాఁగానే చేయునది లేక యుద్ధము మాని యచ్చటచ్చట నిలిచిరి.

197. సాంధ్రసంతమసంబునక = గాఢాంధకారమునందు. సంగ్రామంబు = యుద్ధమును. తమకంబు = ఉత్సాహము.

వ్యా.—సంతమసంబు—పుష్క సమ+తమన్. తమశ్శబ్దము ఆవ సమ్ అన్ధపూర్వకమై యకారంత మగును. ఇట్లు అవతమసము, అంధతమసము.

198. అని=యుద్ధమును. చేతమక = చేయుటను. వేడ్క చేయుట = కోరుటను. ఆత్మక = మనస్సునందు. తమంబునక = చీకటియగును. శశి = చంద్రుఁడు. పూర్వశైలశిఖరంబు = తూర్పు కొండకొమ్మను. తా.—తనవంశమునందు బుట్టిన పాండుపుత్రులు యుద్ధము సేయఁ గోరుచున్నారని తెలిసి చంద్రుఁడు వారికిఁ జీకటి లేక పోవలయు నని తా నుదయించినాఁడో యనునట్లు చంద్రుఁడు దయించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

199. ఇరువఱకులుక = రెండుసైన్యములును. మాత్స్యశుంజరుఁడుక = మాత్స్యదేశ రాజులలో శ్రేష్ఠుఁ డయిన విరాటుఁడును. అగ్గలము = అధికము. మగఁటిమి = శౌర్యముయొక్క. తత్ అనుజతోడక = వాని తమ్ముతోను. తలపడియెక అని యన్వయము. తా.—వెలుతురుచూచి రెండుసేనలను బోర నారంభించెను. విరాటుఁడును శౌర్యముచేత సుశర్మను వాని తమ్ముని నెదిరించెను.

200. పోరక = యుద్ధమునందు. ఇట్టలపురయంబునక = అధిక మయిన వేగముచేత. పొదివి = ముట్టడించి. ద్రిగ ర్తనాధులుక = సుశర్మయు వాని తమ్ముఁడును. ఇరుతేరుక = రెండు తేరులను. తత్ రథముతోక = ఆవిరాటునిరథముతో. రథ్యముల = గుఱ్ఱములయొక్క. ఉగ్రమూర్తులు ఐ = భయంకర మయిన యాకారము గలవారై. తా.—ఎదిరించి వారి రథములను బెక్కింటిని ముట్టడించి తాకెను. అంత సుశర్మయు వాని తమ్ముఁడును గోపించి తమ రెండురథములను విరాటుని రథముమీఁదికిఁ దోలి వాని సారథిని పధించి గుఱ్ఱములఁ జంపిరి.

వ. ఇవ్విధంబున విరాటుండు విరఘం డగుటయు.

201

చ. అతిరభసంబుమై నడరి ♦ యాతనిఁ బట్టి సుశర్త పెల్పు నా

ర్పి తనరథంబుమై నిడి యశేషబలంబులు బద్దెనక భయ

.ద్రుతగతిఁ బాటినక విజయదుందుభు లొక్కట మ్రోయ విక్రమో

ద్ధతివిభవంబునక మది ముదం బొలయక మరలెక మహాధర్మిన్. 202

వ. అట్టియెడ ధర్మతనయుం డనిలనందను నవలోకించి సత్వరం బగుచిత్తంబుతో

మత్స్యవిభునివలను సూపుచు నిట్లనియె.

203

గీ. ఇతనియాశ్రయమున మన ♦ మెల్ల బ్రదికి, యున్నవారము గావున ♦ సుగ్రరిపుల

పాలువడకుండవిడిసింపఁ బాడియితని, నెయిదుమెయిదుమురధరయఁ మెసక మెసగ.

చ. అనవుడు మేను వెంచుచు మహాబలనందనుఁ డప్పు డన్న కి

ట్లను నిదె సాలవృక్షము రయంబున దీన నరాతిసేన డొ

ల్ల నడిచి యీసుశర్మనిబలంబుఁ జలంబును మాన్పి యవ్వెరా

టుని విడిపించెదక రణపటుత్వము వైరులు పిచ్చులింపఁగన్.

205

201. విరఘండు = పోయిన రథముగలవాఁడు.

202. అతిరభసంబుమై = మిక్కిలి వేగిరపాటుచేత. అడరి = విజృంభించి. పెల్పుక = కోపముతో. అశేషబలంబులు = ఎల్లసేనలు. బద్దెనక = గొప్ప దురవస్థచేత. భయద్రుతగతి = భయముచే శీఘ్రమయిన గమనముచేత. విజయదుందుభులు = గెలుపుఁ చెలుపునట్టి వాద్యములు. విక్రమోద్ధతి విభవంబునక = పరాక్రమముచేఁ గలిగిన గర్వముయొక్క యతిశయముచేత. మదిక = మనస్సునందు. ముదంబు = సంతోషము. మహత్ ఊర్ధతి = గొప్పగర్వముచేత. మరలెక. తా. — మిక్కిలి వేగముగా విజృంభించి సుశర్మ విరాటునిఁ బట్టికొని సింహనాదము చేసి విరాటుని సేనలు మిక్కిలి కష్టపడి భయముచేఁ బాటఁగా జయదుందుభులు మ్రోయఁగా పరాక్రమగర్వముచే సుశర్మ మరలి పోయెను.

203. సత్వరంబు = వేగముతోఁ గూడినది. మత్స్యవిభునివలను = విరాటరాజుదిక్కు.

204. ఇతని ఆశ్రయమునక = ఈ విరాటరాజుయొక్క ఆశ్రయముచేత. సుగ్రరిపులపాలు = భయంకర లగు శత్రువుల యధీనతను. పాడి = ధర్మము. రథరయము = తేరుయొక్క వేగము. ఎసకముఎసగక = అతిశయింపఁగా. ఎయిదుము ఎయిదుము = వెంబడింపుము వెంబడింపుము. తా. — ఈవిరాటునియాశ్రయమున మన మింతకొలము బ్రదికితిమి కావున నావిరాటుని శత్రువుల చేతిలోఁ బడనియొక్క రక్షించుట మనకు ధర్మము నీవు శీఘ్రముగా రథము తోలుకొని వాని వెంబడింపుము.

205. మహాబలనందనుడు = వాయువు కుమారుఁ డయిన భీముడు. సాలవృక్షము = మద్ది చెట్టు. రయంబునక = వేగముచేత. అరాతిసేనక = శత్రుసేనను. డొల్లక = చచ్చునట్లు. అడిచి = కొట్టి. చలంబును = పూనికను. రణపటుత్వము = యుద్ధమునందలి సామర్థ్యమును. వైరులు = శత్రువులు. పిచ్చులింపఁగక = కొనియాడఁగా. విడిపించెదక. అని యన్వయము. తా. —

గీ. నీవుఁ దమ్ములు నొక్కెడ ♦ నిలిచి చూచు

చుండుఁ డని పల్కుటయుఁ బుయిలోటతోడఁ

గీచకారాతిఁ దప్పక ♦ చూచి నగుచు

నతని కిట్లని చెప్పె ధర్మార్థజండు.

206

క. తరువు వెనుఁ బెఱికికొని నీ, పురవడిమైఁ గవిసితేని ♦ నుభయబలము న

చ్యేరు వండుచుఁజూచి వృకో, డరుడ వగుట యెఱుంగకున్నె ♦ తద్విధ మేలా. 207

ప. కపలు నీకుఁ జక్రరక్షకులుగా లోకసామాన్యంబు వైసచాపకృపాణగదాదు లగు
నాయుధంబుల విరోధివధం బాపాదించి వేవేగ విరాటు విడిపింపుము. 208

చ. అనుపలు కంకుశంబునక్రియం గుదియించిన నిల్పి భూరుహం

బునదెన వోక మత్తగజపుంగవుచందమునన్ సమీకనం

దనుడు శరీరదోశనవిధాపరిశోభితవిక్రమోద్యమం

బున విలసిల్లి యిట్లు లను ♦ భూక్రికటి ఫాల మలంకరింపఁగన్.

209

ధర్మరాజుమాట విని భీముడు తన యన్నతో నిట్లనియెను. ఈసాలవృక్షమును బెల్లగించి దీసిచే
శత్రుసేనల వధించి సుశర్మ నోడించి శత్రువులు కొనియాడునట్లు విరాటుని విడిపించెదను.

206. పుయిలోటతోడఁ = సంకోచముతో. కీచక అరాతిఁ = కీచకునకు శత్రు నయిన
భీముని. తా.—నీవును నకుల సహదేవులును వేడుకచూచుచుండుఁ డని భీముడు చెప్పఁగా ధర్మ
రాజు దాని కంగీకరింపక భీమునితో నవ్వుచు నిట్లు చెప్పెను.

207. తరువుఁ = చెట్టును. ఉరవడిమైఁ = మిక్కిలి వేగముతో. కవిసితివీణ్ = ఎదిరిం
చినయెడ. వృకోడరుడవు = భీముడవు. తా.—నీవు చెట్టు పెఱికికొని యుద్ధమునకుఁ బోయిన
పక్షమున రెండుసేనలును ఆశ్చర్యపడి చూచి నిన్ను భీమునిగా నెఱుంగుదురు. కావున నాదిధము వలను.

208. కపలు = నకుల సహదేవులు. చాపకృపాణ గదా ఆదులు = ధనుస్సు కత్తిగద మొద
లగునవి. ఆపాదించి = చేసి.

209. అంకుశంబునక్రియఁ = అంకుశమువలె. మదియించినఁ = నిలుపఁగా. భూరుహం
బునదెన = చెట్టువైపు. మత్తగజపుంగవు చందమునఁ = మదపుటేనుఁగు శ్రేష్ఠమువలె. సమీకనంద
నుడు = భీముడు. శరీరదోశన విధాపరిశోభిత విక్రమ ఉద్యమంబునఁ = దేహముయొక్క కద
లింపుటయొక్క చేయుటచేఁ బ్రకాశించుచున్న పరాక్రమముకొఱకు ప్రయత్నముచేత. భూక్రికటి =
బొమముడి. ఫాలము = నుదుటి ప్రదేశమును. అలంకరింపఁగన్. ఇట్లులు. అనుఁ అని యన్వ
యము. తా.—ధర్మరాజు మాట యంకుశమువలెఁ దన్ను నిలుపఁగా నాభీముడు వృక్షమువైపు
పోవక మదపుటేనుఁగువలె దేహము నాడించుచుఁ బరాక్రమమును విహించి బొమముడిపాటు గల
వాడై యిట్లనియెను.

సవ్యాఖ్యానాంధ్ర మహాభారతము. అంకుశంబునక్రియఁ, భూరుహంబున దెన-ఇట వ్యక్తసమాసము నందు నగాగమము.

క. మీపనిచినట్లు చేసెద, నేపారివైరిబలము ♦ నెట్లను బాహో

టోపమున నోర్చి మత్స్యము, హీపతి విడిపించి తెచ్చి ♦ యిచ్చెద మీకున్. 210

వ. అనిన విని కాంతేయగ్రజుండు సంతసిల్లి తమయంతవట్టునుం గూడుకొని. 211

————— (పాండవులు సుశర్మ నోడించి విరాటుని విడిపించుట.) —————

గీ. తాను మున్నుగ శాత్రవసేసమీఁద

రథము లొక్కటఁ బఱపెను ♦ బృథివి యద్రువ

నుఱక యేచి త్రిగర్తులు ♦ నుద్ధతముగఁ

జెలఁగి మార్కొని పొదివి సంకులము గాఁగ.

212

క. ఏయుచుఁబాడుచుచువ్రేయుచు, డాయుచు నుద్వృత్తిఁదఱుముటయుఁ బొడి సేసెన్

వాయునుతుఁడు రథముల నిరు, వేయిటి రథిరథ్యనూతవితథంబులు గాన్. 213

గీ. ఏడునూఱురథంబుల ♦ నేపుమాపె, నకులుఁ డప్పుడు మున్నుటి నామ మడఁచె

210. మీపనిచినట్లు ఆ = మీ రాజ్ఞాపించినట్లే. ఏపారివైరిబలము = అతిశయించిన శత్రుసేనను. బాహోటోపమున = భుజగర్వముచేత. ఓర్చి = ఓడించి. తా. — మీ రాజ్ఞాపించినట్లే శత్రుసేన సంతయు నోడించి విరాటుని విడిపించి మీ కొప్పుగించెదను.

211. కాంతేయగ్రజుండు = కుంతికుడుపలయముఁ బెద్దవాఁ డయిన ధర్మరాజు. తమయంత వట్టును = తామందఱును.

212. శాత్రవసేసమీఁద = శత్రువులదండుమీఁద. పృథివి = భూమి. అద్రువ = ఒక్కటఁ పఱపెను. పఱక = లక్ష్యము చేయక. ఏచి = విజృంభించి. ఉద్ధతముగ = గర్వించినట్లుగా. మార్కొని = ఎదుర్కొని. సంకులము గాఁగ = దొమ్మి యగునట్లు. పొదివి = అక్రమించి. తా. — ధర్మరాజును భీమ నకుల సహజేవులను దమరథములను సుశర్మ సేనమీదికిఁ దోలిరి. వారను వెనుదీయక యెదుర్కొనిపోరి. పఱపెను—211 వ వచనమునందుఁ గాంతేయగ్రజుండు కర్తగా నను వర్తించుటవలనను, ఇట నాత్మార్థక మగు తానుశబ్దము ప్రయుక్త మగుటవలనను క్రియ కేకవచనము. “అత్మార్థం బభీహితం బగుచో దల్లింగ సంఖ్యాభిధాయితవనంబు భాతువిశేషణంబుల కగు” అని బాలవ్యాకరణసూత్రము. కావునఁ బఱపిరి అను బహువచనాంతపాఠము బహువచనాంతకర్తృ పదము లేకుండుటవలనను పూర్వవచనమునందలి “తమయంతవట్టును” అనునది తానుశబ్దమున మరలఁ గాంతేయగ్రజుండు పరామృష్టఁ డగుటచే నప్రధానం బగుటవలనను బ్రామాదికము.

213. డాయుచు = సమీపించుచు. ఉద్వృత్తి = గర్వముచేత. ఇరువేయిటి = రెండువేలను. రథిరథ్యనూతవితథంబులుగా = రథిపలును గుఱుములును సారథులును వ్యర్థులుగాఁ గలవి యగునట్లుగా. పొడి చేసెన్ అని యన్వయము. తా. — సుశర్మ సేనలు ఎదిరించి పోరఁగా భీమఁ డప్పుడు రెండువేలరథములను రథిపలు మొదలగువారిని వధించి చూర్ణము చేసెను.

214. ఏపుమాపె = కూల్చెను. ఆతనిఅనుజుండు = సహజేవుఁడు. కుంతిసుతగ్రజుండు =

నతనియనుజుండు కుంతీసుతాగ్రజుండు, రథికముఖ్యుల వేపురఁ * బృథివి గూల్చె.
చ. అతండు మఱియును. 215

చ. తఱిమి సుశర్మఁ గిట్టి యతిఁదారుణ భంగి రణంబు సేయ వాఁ
డుఱక నిశాతసాయకము * లొక్కమొగిం బది మేనియందుఁ గ్ర
క్కిఱియఁగఁ జేసి నాలుగిట * నేసె దురంగములక యుధిష్ఠిరుం
డఱిముఱిఁ జంపె సారథిఁ దదవశ్యములం బటుబాణపాణి నై. 216

చ. అయ్యవసరంబున మత్స్యమహీనాథుండు జనితోత్సాహుండై. 217

గీ. ఆసుశర్మ తేఱియందున్న ఘనగదా, దండ మెత్తికొని యుధగ్రవృత్తి
జరతదేవాలఁ డయ్యుఁ * దరుణవయస్కున, ట్లవని కెరఁగి పోయి * యతని వేసె.

క. అట్టిసమయమునఁ గరువలి, పట్టి త్రిగర్జేశురధముపై కుఱికి వెనం
బట్టికొని యతనిఁ బెడకే, ల్లట్టి పెలుచ నార్యై దదృశులము పెల్లగిలన్. 219

చ. ఇట్లు సుశర్మం బరాజితుం జేసినఁ జక్రరక్షకుం డైనశోణాశ్వుండు మొదలుగా

ధర్మరాజు. రథికముఖ్యులకే = రథికులయందు శ్రేష్ఠులను. వేపురకే = వేయించుచు. తా. — నను
జుండు ఏడునూలురథములను సహదేవుండు మున్నూఱేరులను ధర్మరాజు వేయిరథికులను గూల్చిరి.

215. అతండు = ఆధర్మరాజు.

216. కిట్టి = సమీపించి. అతిదారుణభంగికే = మిక్కిలి భయంకర మయిన విధమున.
వాడు = ఆసుశర్మ. ఊక = లక్ష్యమునేయక. నిశాతసాయకములు = వాడిబాణములను. ఒక్క
మొగి = ఒకమాటుగా. యుధిష్ఠిరుండు = ధర్మరాజు. అఱిముఱికే = వేగముచేత. పటుబాణ
పాణియై = దృఢము లయిన బాణములు చేతియందుఁ గలవాడై. సారథి. తత్ అశ్వములకే =
కాని గుఱ్ఱములను. చంపె. తా. — సుశర్మను దాఁకి యుద్ధము చేయఁగా నాసుశర్మ పదిబాణము
లచే ధర్మరాజు నొప్పించి నాలుగుబాణములచే నతనిగుఱ్ఱములను గొట్టెను. అంత ధర్మరాజు వాడి
బాణములచే సుశర్మ సారథిని గుఱ్ఱములను జంపెను.

217. జనితఉత్సాహుండు చి = కలిగిన యుత్సాహము గలవాడై.

218. ఘనగదాదండము = గొప్పదండమువంటి గదను. ఉదగ్రవృత్తికే = గర్వముతోడి
యునికిచేత. జరతదేవాలండు = ముదిసినదేహము గలవాఁడు. తరుణవయస్కునట్లు ఆ = చిన్న
వయస్కు గలవానివలెనే. అవనికే = నేలకు. ఎరఁగి = దిగి. తా. — సుశర్మరథమునం దున్నవిరా
టుండు అచ్చటనున్న యొక్కగదను తీసికొని ముసలివాడైనను పిన్నవానివలె నేలకు దిగి యాసుశ
ర్మను గొట్టెను.

219. కరువలిపట్టి = భీముండు. పెలువక = గట్టిగా. తత్ బలము = ఆసుశర్మ యొక్క
వైరము. తా. — అప్పుడు భీముండు సుశర్మరథముమీఁదికి బోయి వానిం బట్టి పెడఁజొక్కలు గట్టి
చానిసేనలు భయపడునట్లు సింహనాదము చేసెను.

220. పరాజితుకే = ఓడఁగొట్టఁబడినవానినిగా. ఆప్తభృత్యవర్గంబుకే = ప్రియు లయిన
భృత్యులసహాహమును. అనుజుండు = తమ్ముండు. లోను = మొదలు. పరాయనపరాయణంబు =

నాస్తభ్యత్యవగ్గంబు ననుజుం డైననుశర్తలోనైన బంధుజనంబులు నాదిగాఁ గలపరి వారంబు పలాయనపరాయణుం బగుటయు వెనుకొని యెయిది గోధవగ్గంబు మరల్చి కరితురగరథంబులం దలమీటి పొదివి తెచ్చి యన్నపాలికి నచ్చి తాను మున్ను త్రిగర్తేశురథంబుకడ నిలువ నియోగించి యన్నతమ్ములం గూర్చుకొని తమయంతవట్టును నెక్కుట విరాటునకుం బొడచూపిన.

220

క. ఆదరము సంభ్రమంబును, మోదంబును దనమనమున ♦ ముప్పిరిగొన నా భూదయితుఁడు వివిధప్రియ, వాదంబుల గారవించె ♦ వారల నెల్లన్.

221

న. ఇట్లు సంభావించి పాండవాగ్రజు సవలోకించి.

222

క. మానముఁ బ్రాణముఁ గాచితి, దీనికి సరి గాఁగ నీమఁదికిఁ బ్రియ మెసఁగం గా నాకుఁ జేయ నయ్యెడు, దాని నెఱుంగఁ గాన మత్సదము కైకొనవే.

223

గీ. ఒడలు సిరియును నాకు నీఁమొసఁగినవియ, కాసఁ దగ నమర్చించెదఁ ♦ గరుణ నీవు సమృద్ధించి యిచ్చుత్స్యదేశంబుఁ గావు, పంచి పనిగొని నన్ను రఁక్షించికొనుము.

న. అనిన విని యజాతశత్రుం డతని కి ట్లనియె.

225

చ. మనుజవరేణ్య నావలనిమన్నన యట్టిద కాదే శత్రుమ

ర్దన మొనఁగించి మత్స్యనగరంబున కుత్సన ముల్లసిల్ల నీ

పరుగునందు ఆసక్తి కలది. ఎయిది = పోయి. తమిటి = కడచి. కడక = సమీపమునందు. నియోగించి = నియమించి. పొడచూపిక = కనబడఁగా.

221. సంభ్రమంబును = వేగపాటును. మోదంబును = సంతోషమును. ముప్పిరిగొన = అతిశయింపఁగా. ఆభూదయితుఁడు = ఆచారాటరాజు. వివిధప్రియవాదంబుల = పలువిధములయిన ప్రేమవాక్యములచేత. తా. — విరాటరాజు వారి నందఱిని మంచిమాటలచేత గౌరవించెను.

223. ప్రియము = సంతోషము. ఎసఁగకొక = అతిశయించునట్లుగా. కాసక = కావున. మత్పదము = నాశనమును, నారాజ్యము ననుట. కైకొనవే = గ్రహింపుమా. తా. — నాపరువును ప్రాణమును గాపాడితివి. ఇందుకుఁ బ్రత్యుపకారము చేయుటకు నాకు శక్తి లేదు. కావున నారాజ్యమును దీసికొనుము.

వ్యా. — కైకొనవే = పుష్క. కైకొనుము + ఏ, సంప్రార్థనంబున మువ్వకమునకు పువ్వుదేశము “ఎదాదు లనుప్రయుక్తం బగునపుడు ముజ్జనకు పుజి రుజి యగు” అని బాలవాక్యకరణము.

224. ఒడలు = దేహమును. సిరియును = సంపదయును. నీఒసఁగినవి అ = నీ విచ్చినవే. కావు = రక్షింపుము. పంచి = అజ్ఞాపించి. తా. — నాదేహమును సంపదయును నాకు నీవే యిచ్చితివి కావున నీ కేవీని నిచ్చెదను, నీవు అంగీకరించి యిచ్చుత్స్యదేశమును బాలించుచు నన్ను నేవకునిగా గ్రహించి రక్షింపుము.

225. అజాతశత్రుండు = ధర్మరాజు.

226. మనుజవరేణ్య = మనువ్యక్తేష్ఠుఁడా! విరాటుని సంబోధనము. నావలనిమన్నన = నాయందలి గౌరవము. అట్టిదిత కాదే = అటువంటిదే కదా! శత్రుమర్దనము = శత్రువులచంపు

చనుటయ నాకుఁ జేజమును * సంపదయుం గరిమంబుఁ గాక యి

ట్లనఁ దగునయ్య యే నిచట * నైనది యేటిది యింత యేటికిన్.

226

క. అనుపలుకులకును విస్తయ, మును సంతోషంబుఁ జిత్తమునఁ బెనఁగొన నా
జనపతి ధర్మతనూభవుఁ, గనుఁగొని యి ట్లనియె మఱియు * గౌరవ మెనఁగన్.

క. ఉపకారమొ బంటుతనమొ, కృపయొ పెంపొ సమగ్రకీర్తిప్రియమొ

రిపుమస్సహ మగునీరణ, నిపుణతకుం గారణంబు * నెయ్యమొ యెఱుంగన్. 228

ఉ. మంటయుఁ బోనిశాత్రవసమాజము నించుకయేని శంక లే

కంటఁగఁ దాఁకి చెండి తెగటారై మహద్భుతశక్తిశాలి యీ

వంటలవాఁడు చేసినయవార్యపరాక్రమ మొండుచోటులం

గంటిమె వింటిమె యితఁడ * కాండ వెనక్ గెలిపించె న న్ననిన్.

229

క. కంధరములు దెగి తలలు వ, సుంధర నతిపక్వతాల, సుభగఫలాళి

టను. ఉత్సవము = సంతోషము. తేజమును = ప్రకాశమును. గరిమంబు = గొప్పతనమును. విసది = చేసినది. ఏటిది = ఎంతమాత్రము? తా. — రాబా! నీవు నాయుండు అంతగౌరవ ముంచి యున్నాడవు, నీవు శత్రువుల పధించి సంతోషముతో రాజధానికిఁ బోవుటయే నాకు సమస్తసంపదలును. కావున నీ విట్లు చెప్పవలదు. నే నిటఁ జేసిన దేదియు లేదు. నన్నింత పొగడ వలదు.

227. విస్తయమును = ఆశ్చర్యమును. తా. — ధర్మరాజు మాటలకు ఆశ్చర్యమును సంతోషమును బొంది విరాటరాజు ధర్మరాజుం జూచి మఱియు సెక్కును 'గౌరవము గలవాడై యిట్లు చెప్పెను.

228. బంటుతనము ఒ = శౌర్యమో. సెంపుట = గొప్పతనమో. సమగ్రకీర్తి ప్రియమో = పూర్ణ మయిన కీర్తియుండు బ్రీతియో. రిపుమస్సహము = శత్రువులకు సహింపరానిది. నీరణనిపుణతవో = నీయొక్క యుద్ధమునందలి నేర్పునకు. నెయ్యము = స్నేహమో. తా. — నీ విట్లు శత్రువులకు భయంకరముగా యుద్ధము చేయుటకుఁ గారణము నా కుపకారము చేయఁ గోరుట మొదలగు నవిగా నుండవలయుఁ గాని వేఱుకారణము తెలియ లేదు.

229. పోనిశాత్రవసమాజము = పోలిన శత్రువుల సమూహమును. ఇంచుకయేఁక = కొంచె మైనను. శంక = భయము. అంటఁగ = కదియునట్లు. తెగటారై = చంపెను. మహత్ అద్భుతశక్తిశాలి = మిక్కిలి యాశ్చర్యకర మయినబలముచే నొప్పినవాఁడు. ఆవార్యపరాక్రమము = అడ్డగింపరాని పరాక్రమమును. అని = యుద్ధమునందు. తా. — నిష్కవంటి శత్రుసేనను నిర్భయముగాఁ జొచ్చి నటకి చంపెను. మహాపరాక్రమశాలి యైనయీవలలుఁడు చేసినపరాక్రమము నిది వఱి కెన్నఁడును సెప్పటను జూడ లేదు. ఇతఁడే నాకు యుద్ధమునందు జయ మొసంగినవాఁడు.

230. కంధరములు = మెడలు. వసుంధర = భూమియందు. అతిపక్వ.....బంధురత = అతిపక్వ = చక్కఁగాఁ బండిన, తాల = తాటిచెట్లయొక్క, సుభగ = చక్కని, ఫలశ్రీ = పండ్ల సమూహమువలె, బంధురత = ఒప్పిన వగుటచేత. పగఱిమీద = శత్రువులమీద. కినిసి =

- బంధురత రాలు దామ, గ్రంథి పగఱమీఁదఁ గినిసి ♦ కవిసేనయెడలన్. 230
- క. ఎక్కడఁ జూచినఁ దానై, యక్కడ మగుకడిమికలిమి ♦ సరిసేనఁ గరం
బుక్కఱఁ దంఢ్రీపాలుం, ఊక్కడ పొదలించె నీరఁజోత్సాహంబున్. 231
- క. ఈనలుపురు దక్కఁగ మన, సేనల నొక్కరుని నై నఁ ♦ జేడ్చడనిభలుం
గానం జెలి కెడ రై నం, బూని తలఁగునలఁడ చూపె ♦ పురుషుం డెందున్. 232
- ఉ. కావున మీకు దంతిహయఁకాంచనరత్నవిభూషణంబులున్
దేవనితంబిసీజనసదృశమృగాక్షులు నాది గాఁగ నా
నావిధవై భవంబులు మఁనంబులవాంఛలకుం దగంగ నీ
కేవిధి నీఁగువాఁడ ఋణ ♦ మెయ్యది యేనియు వేఁడుఁ డిచ్చెదన్. 233
- క. అనవుడఁ బాండుతనూభవు, లనఘా యి ట్లెంతయుం బ్రీయంబున సంభా
వన సేసితి మా కిది యా, ధనము వడయుదానికంటె ♦ దక్కువె చెప్తమా. 234

కోపించి. కవిసేనయెడలన్. రాలున్ అని యన్వయము. తా.—దామగ్రంథి కోపముతో శత్రువుల నెదిరించినయెడల వారితలలు పండినతాటిపండ్లపలె నేలమీఁదఁ బడును.

వ్యా.—“కంధరాచులు క్లీబతుల్యంబులు విభాస నగు ” యా. కంధరలు.

231. అక్కజము = గొప్పది. కడిమికలిమిన్ = పరాక్రమముయొక్క యతిశయమా చేత. అరిసేన = శత్రుసేనయందు. కరంబు = మిక్కిలి. ఉక్కుఁజుట్ట = బలము చెడునట్లు. తంఢ్రీపాలుండు. ఈరణితాహంబున్ = ఈయుద్ధమునంచలి యుత్సాహమును. పొదలించెన్ = వృద్ధిచేసెను. తా.—తంఢ్రీపాలుండు శత్రుసేనలం దంతటను దిరుగుచు బరాక్రమించి శత్రువుల వధించి మనసు యుద్ధోత్సాహమును వృద్ధిచేసెను.

232. చేడ్చడనిభున్ = బాధనొందని బంటును. చెలికన్ = స్నేహితునకు. ఎడమ = అపద. తలఁగు అతఁడు = తొలఁగించువాడే. తా.—ఈ కంఠుడు మొదలగువారు నలువురు దక్క మనసేనలోఁ దక్కినవారందఱు నోడిరి, స్నేహితుని కాపద గలిగినపుడు దానిం బోగొట్టి రక్షించువాడే పురుషుడు.

233. దంతిహయకాంచనరత్న విభూషణంబులున్ = ఏనుగులును గుఱ్ఱములును బంగారమును రత్నాలసాములును. దేవనితంబిసీ జనసదృశమృగాక్షులున్ = దేవతాస్త్రీలతో సాటి యయిన స్త్రీలును. వాంఛలకున్ = కోరికలకు. ఈక = ఇయ్యక. ఋణము = అప్పును. ఏవిధిన్ = ఏ యుపాయముచేత. ఈఁగువాఁడన్ = తీర్చుకొనువాడను. తా.—అందువలన మీకు ఏనుగులు మొదలగు ధనములను ఉత్తమ స్త్రీలను సుతీయు నితరము లగు నానావిధసంపదలను మీరు మఱి యేది కోరి నను ఇచ్చి మీఋణము తీర్చుకొనవలయును.

234. పాండుతనూభవులు = పాండురాజుకొడుకులు. ఓ అనఘా = సాపము లేనివాడా ! విరాటుని సంబోధనము. సంభావన = మన్ననను. ఇది = ఈమన్నన. అధనము పడయుదాని కంటె = అధనము పొందుటకంటె. తా.—విరాటుని మాట విని పాండవు లిట్లనిరి. రాజా ! మీ రిట్లు మిక్కిలి సంతోషముతో నున్న గౌరవించుటయే మాకుఁ జాలును, ఇది ధనముకంటె నెక్కుడు.

— (ధర్మరాజు సుశర్మను సపరివారంబుగా విడిపించుట.) —

వ. మ మైరపుగాఁ దలంచి యియ్యెడ నిట్ట ట్టన వలవదు పురంబున కరిగి యయ్యెడఁ
నీ క్షేమ ప్రయం బట్లు మన్నింపు మని రందుఁ గంకుండు మఱియు నిట్లనియె.
క. తగ నొక్కటి వేఁడెద నిను, జగతీశ్వర యిచ్చు టొప్పు † సరథగజాశ్వం
బుగ విడిచి పుచ్చు మివ్వుడ, త్రిగ ర్తపతి నిదియ నాకుఁ † బ్రతు మెభ్యంగిన్. 236
జ. మననగరంబునకు జంఘాబురం బంపుము వారలు మ్రోయి భవద్విజయఘోషం
బాచరించి శోభనధ్వజోన్నయనంబును మంగళశూర్యనాదంబులును బరస్పర
గంధనలిలసేవనంబును గీతవాద్యసృత్తంబులును నాదిగాఁ గలవివిధశుభాచారం
బులం బ్రవర్తింప నియోగింప వలయు ననిన విరాటుండును బనిచినం గాలరు లగు
చారులు వేగునంతకు వీటికిం జని గెలుపు ప్రకటించి పట్టనాలంకరణప్రముఖనిఖిల
భద్రవిధానంబులు సేయించి రిటఁ బొండవులును మత్స్యవహీపల్లభండును నమస్త
సేనాసమేతులై విభవం బెనఁగ విలసిల్లుచు లజ్జావనతాననుం డగుసుశర్మ సపరిచ్చ
దంబుగా విడిచి పుచ్చి గుత్తులకొలందికిఁ గృత్తంబులయి పడి యున్న పాదంబులవలనం
గెందలిరుల సెజ్జలచందంబు లగుచోల్లును దునిసి చిక్కవడి యున్నయూరు కాండం
బులవలన మదగజంబులు సొచ్చినకదలీవనంబులుం బోనియెడలును బ్రోవులు

235. ఎరవుగాఁ = అశ్వలసగా.

236. జగతీశ్వర = రాజా! విరాటరాజు సుబోధనము. సరథగజాశ్వంబుగఁ = తేరుల
తోను ఏనుఁగులతోను గుత్తుములతోను గూడినట్లుగా. త్రిగ ర్తపతిఁ = సుశర్మను. ఎభ్యంగిఁ =
అన్ని విధములచేతను. నాకుఁ. ప్రయము = ఇష్టము. తా. — నే నొకటి కోరెదను. ఈసుశర్మను
వానిసేవలతో విడిచి పెట్టుము. ఇదియే నా కన్ని విధముల నిష్ఠము.

237. జంఘాబురఁ = వేగముగా నడచువారిని. భవత్ విజయఘోషంబు = నీ గెలుపు చాటు
టను. ఆచరించి = చేసి. శోభనధ్వజోన్నయనంబును = మంగళకరము లయిన తెక్కెముల యెత్తు
టను. పరస్పరగంధనలిల సేవనంబును = ఒండొరులమీఁద గంధజలముల చల్లుకొనుటయును. వివిధ
శుభాచారంబులఁ = పలువిధము లగు మంగళకరము లయిన కార్యములయందు. పనిచినఁ =
పంపఁగా. కాతరు లగుచారులు = వేగముగా నడచునట్టి వేగులవారు. వేగునంతకుఁ = తెల్లవాఱు
నప్పటికి. వీటికిఁ = పట్టనమునకు. పట్టనతలంకరణప్రముఖనిఖిలభద్రవిధానంబులు = పట్టనము నలంకరిం
చుటమొదలగు సమస్తమంగళ కార్యములను. విభవంబు = గొప్పతనము. లజ్జావనశ ఆననండు = సిగ్గుచే
వంగినమోము గలవాఁడు. సపరిచ్చదంబుగాఁ = పరివారముతోఁ గూడినట్లుగా. గుత్తులకొలం
దికిఁ = మడచులవఱకు. కృత్తంబులు వి = నఱకఁబడినవై. కెందలిరుల సెజ్జలచందంబులు =
ఎత్తని చిగురాకుల పాన్పులవిధములు. తునిసి = తెగి. డొరుకాండంబులవలనఁ = తొడల సమూహ
ములవలన. కదలీవనంబులుం బోనియెడలును = అరటితోఁటలవంటి చోట్లును. బ్రోవులు = రాసులు.

గొని యున్న ప్రేవులవలన లావు గలయంచపిండు పేరాఁకలి నటిముఱిం బెఱికినఁ గుఱుకులు గట్టినమ్మణాశనాశంబుల నొప్పుకమలాకరోద్దేశంబులఁ గ్రేఁగిసేయు ప్రదేశంబులును నంగుళీయకరుచులడర నెఱిం జాఁగి పడియున్న బాహుదండం బులవలన నురగనివాసంబుల ననుకరించుతలంబులును గీలాలంబులపయిం దేలుచు నవ్విన ట్లున్న శిరంబులవలన వికచారవిందదీర్ఘి కల విడంబించుతావులును నవయవ భేదంబు లడంగునట్లుగాఁ దుత్తునియలై పడియున్న గాత్రంబులవలనం గృతాంత మహానసశాలలపగిది నొప్పుపట్లును గలపాలికలను గలయం గనుంగొనుచు వెడలి చంద్రికాసుందరం బగునొక్కసై కతస్థలంబున నారాత్రి వుచ్చి రని చెప్పిన విని మఱునాఁటివృత్తాంతం బెట్లయ్యెనో యని సాదరంబుగా నవలోకించిన. 237

చ. అపరిమితప్రకార వినిశిరస్తనమస్తవికార పట్ప్రమా

ణపరమదూర గాఢభజన్ప్రమగత్యనుభావ్యసార దే

లావు = బలము. అంచపిండు = హంసలసమాచూము. అఱిముఱి = వేగిరపాటుచేత. కుఱుకులు = రాసులు. మృణాళనాశంబుల = తామరతూండ్లచేత. ఒప్పు కమలాకరఉద్దేశంబుల = ప్రకాశించునట్టి తామరకొలంకుల ప్రదేశములను. క్రేఁగిసేయు ప్రదేశంబులును = తిరస్కరించునట్టి చోట్లును. అంగుళీయకరుచులు = ఉంగరములకాంతులు. నెఱి = అందముచేత. బాహుదండం బులవలన = కఱులవంటి చేతులచేత. ఉరగనివాసంబుల = సర్పగృహములను. అనుకరించుతలం బులును = పోలునట్టిగొట్లును. ఉంగరములతోఁ గూడిన బాహువులు మఱులతోఁ గూడిన సర్పము లతోఁ బోల్పఁబడినవి. కీలాలంబుల పయిం = నెత్తురులమీఁద. వికచ అరవిందదీర్ఘికల = విక సింఁచిన కమలములు గల నడబావులును. విడంబించు తావులును = పోలునట్టి చోట్లును. రక్తమునకును దీర్ఘి కాజలమునకును శిరస్సులకును కమలములకును నుపయోగపమానభావము. సాతాఁ—కీలాల జలంబులపయిం = నెత్తురనెడు నీళ్లమీఁద. ఇటఁ గీలాలమునందు జలత్వ మారోపించినచో దీర్ఘిని దీర్ఘి కాజలమునకు నుపమానూపయేయభావము విరోధించును. అవయవభేదంబులు = అవయవముల వేఱుపాటు. ఇది కాలు, ఇది చేయి మొదలయిన భేదజ్ఞాన మనుట. తుత్తునియలై = మిక్కిలి తును కలై. గాత్రంబులవలన = దేహములవలన. కృతాంతమహానసశాలలపగిది = యనుని నంటయిం ద్లవలె. ఒప్పుపట్లును = ఒప్పునట్టి చోట్లును. పాలికలను = యుద్ధరంగమును. కలయి = అంకట. చంద్రికాసుందరంబు = వెన్నెలవలెఁ జక్కనిది. సైకతస్థలంబున = ఇసుకదిబ్బమీఁద. సాద రంబుగా = ఆదరముతోఁ గూడినట్లుగా.

238. అపరిమితప్రకార = అపరిచ్ఛిన్న మయిన స్వరూపము గలవాఁడా! వినిరస్తనమస్త వికార = పోఁగొట్టఁబడిన యెల్లభావవికారములు గలవాఁడా! జన్మము, అస్తిత, వృద్ధి, పరిణా మము, అపక్షయము, నాశము, ఇవి యాఱుభావవికారములు, అవి లేనివాఁ డనుట. పట్ప్రమాణ పరమదూర = అఱుప్రమాణములకును మిక్కిలి దూర మయినవాఁడా! ప్రత్యక్షము, అనుమానము, శబ్దము, ఉపమానము, అర్థాపత్తి, అనుపలబ్ధి, ఇవి యాఱుప్రమాణములు. తానే ప్రమాత యగుటచేఁ బ్రమాణప్రవృత్తికంటె మున్నే సిద్ధుడై యుండుటకలనఁ. బ్రమాణములకు విషయము కానివాఁ డని

పవిత్రపథప్రవర్తనవివర్జననిర్మలచిత్తబోధశాం

తిపరమహాత్మ్యసంసరణతీర నిరంజన భక్తరంజనా.

238

క. విజ్ఞానానందరసా, భిజ్ఞహృదయకమలహంస ధీమదురితమ

ర్నజ్జివిధిభాభిధానా, యజ్ఞాత్మకరూప నిశ్చలప్రయదీపా.

239

మానిసి. (త్రిజగదవననిత్యక్రీడనోద్యత్ప్రమోదా

రజనిచరవిఘాతారంభలీలావిన్యోదా

భజననిరతసౌఖ్యప్రాప్తిజాగ్రత్ప్రసాదా

నిజతనువిభవత్వోన్మీలనాచ్ఛిన్ననాదా.

240

భావము. గాథ...సార—గాథ = గట్టిదైన, భజన = భక్తియొక్క, క్రమ = విధమయొక్క, గతి = పొందికచేత, అనుభావ్య = తెలియఁ దగిన, సార = మహిమగలవాఁడా! దేవ...తీర—దేవ పితృపథ = దేవయానమునంగును పితృయాణమునందును, ప్రవర్తన = ప్రవర్తించుటయొక్క, వివర్జన = విడుచుటచేత, నిర్మల = పరిశుద్ధ మయిన, చిత్త = మనస్సునందలి, బోధ = జ్ఞానముచేత, శాంతి = శమమునందు, పర = అసక్తి గల, మహాత్మ = జ్ఞానులయొక్క, సంసరణ = సంసారమునకు, తీర = గట్టయినవాఁడా! శాస్త్రప్రసిద్ధము లగు దేవలోకపితృలోకాది సమస్త విషయములయందును విరక్తి గలిగి శుద్ధ మయిన మనస్సునందు బ్రహ్మత్వైక్యజ్ఞానము గలవా రగుటచే సహజసమాధినిష్ఠు లగు జ్ఞానులకుఁ బ్రాప్త్యస్థానమైనవాఁడని భావము. నిరంజన = నిర్దోషుఁడా! భక్తరంజన = భక్తులను సంతోషపెట్టువాఁడా! పాతాం.—నిర్మలచిత్తవోర—ఇటుఁ జోరశబ్దార్థము ఉచితము కామివలనను చిత్తబోధ అనుపాతము పెక్కుప్రతులయందుఁ గానంబడుటవలనను బోధశబ్దార్థము శాంతికి హేతువై సముచితం బగుటవలనను చోరపాతము ఉచితము కా దని తెలియునది.

239. విజ్ఞాన.....హంస—విజ్ఞానానందరస = బ్రహ్మమును, అభిజ్ఞ = ఎఱిగినట్టివారి యొక్క, హృదయకమల = మనస్సు అను కమలమునకు, హంస = హంస యైనవాఁడా! లేక, విజ్ఞానానందరస = జ్ఞానముచేఁ గలుగు నానందమయొక్క రుచిని, అభిజ్ఞ = ఎఱింగినవారియొక్క తక్కినది సమానము. జ్ఞానులచే నెల్లపుడును—అత్తాభేదమునఁ దలంపఁబడువాఁ డనుట. ధీమదురిత మర్నజ్జివిధిఅభిధానా = భయంకరము లయిన పాపముల మర్నముల నెఱింగినట్టి నానావిధము లయిన నామములు గలవాఁడా! మహాపాపములను బోగొట్టునట్టి నామములు గలవాఁ డనుట. యజ్ఞాత్మక రూప = యజ్ఞమే స్వరూపముగాఁ గల యాకారము గలవాఁడా! జ్ఞానయజ్ఞమే స్వరూపముగాఁ గలవాఁ డనుట. నిశ్చల ఆప్రయదీపా = చలనము లేనిదియు నాశము లేనిదియు నగు ప్రకాశ మయినవాఁడా! స్వయం ప్రకాశుఁ డనుట.

240. త్రిజగత్ ఆవననిత్యక్రీడన ఉద్యత్ప్రమోదా = ముల్లోకముల రక్షించుట యను నెడతె గనిక్రీడయందుఁ గలుగుచున్న సంతోషము గలవాఁడా! రజనిచరవిఘాత అరంభలీలావిన్యోదా = రాక్షసుల పథించుట యను కార్యమయొక్క విలాసమునందు వేడుక కలవాఁడా! భజననిరతసౌఖ్య ప్రాప్తి జాగ్రత్ప్రసాదా = భక్తియం దాసక్తు లయినవారికి సౌఖ్యమయొక్క పొందుటయందు జాగ రూక మయిన యనుగ్రహము గలవాఁడా! నిజతనువిభవత్వ ఉన్మీలనాచ్ఛిన్ననాదా = తనదైన నూత్న

గ ద్య ము.

ఇది శ్రీమదుధయకవిమిత్ర కొమ్మనామాత్యపుత్ర బుధారాధనవిరాజి
తిక్కనసోమయాజి ప్రణీతం బయినవిరాటపర్వంబునందుఁ
దృ తీ యా శ్వా స ము.

మయిన మహిమ గలవాఁడగుటయొక్క వికాసింపజేయుటయం దప్రతిహత మయిన యోంకొరనా
దము గలవాఁడా ! తనయొక్క సూక్ష్మరూపమును వెలియుటకు సాధన మయిన ప్రణవము గలవాఁ
డనుట. సూక్ష్మ మనఁగాఁ దెలియుట కశక్య మయినది. కృతిపతి యగు హరిహరనాథుని
సంబోధనములు.

శ్రీమత్.....ప్రణీతంబు-శ్రీమత్ = గొప్పతనముగల, ఉధయకవి = సంస్కృతాంధ్ర
కవులకు, మిత్ర = స్నేహితుఁడును, కొమ్మనామాత్యపుత్ర = కొమ్మనమంత్రి కుమారుఁడును, బుధ
ఆరాధన విరాజి = పండితుల సేవింపఁబడెడి బ్రకాశించువాఁడు నగు, తిక్కనసోమయాజిప్రణీతంబు =
తిక్కనసోమయాజిచేఁ జేయఁబడినది. ఇది-ముగిసెను.

స వ్యాఖ్యానాంధ్రమహాభారతము

విరాటపర్వము, చతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీమద్రేఖవిషాదవి, రామాహితగాఢశమధుఃరానిర్భరని
స్థామద్విత్వివిధవికా, రామలచేతోనివాసః హరిహరనాథా. 1

—(*) భూమింజయుఁడు గోవుల విడిపింపఁ గౌరవులతోఁ బోరుటకుఁ బోనెన్నట. (*)—

వ. దేవా వైశంపాయనుండు జనమేజయున కిట్లనియె. 2

క. సూర్యోదయావసరమున, దుర్యోధనుబలము ప్రబలదోర్బలలీలా
ధుర్యతి నడచె భీష్మా, చార్యరవినుతాదియోధాసంఘోద్భట మై. 3

ప. నడచి మత్స్యనగరంబున కనతిమూరంబున విరాటుపశుగణంబులం బొదివె నట్టి
యెడ మ్రుక్కడిమూఁతలు సని యెక్క డెక్కడ యని తలపడినం గృపాశ్వత్థామ

శ్రీమత్.....నివాస—శ్రీమత్ = ఆతిథియము గలవారను, ఆరేఖ = అధిక మయిన, విషాద = దుఃఖముయొక్క, విరామ = నాశముచేత, ఆహిత = కలిగింపఁబడిన, గాఢ = అధికమయిన, శమ = శాంతియొక్క, ధురా = అతిశయముచేత, నిర్భర = నిండిన, నిష్ఠా = ఉనికిచేత, మద్విత్ = పోఁగోట్టఁ బడిన, వివిధ = నానావిధము లయిన, వికార = మనోవికారములు గలవారియొక్క, ఆమల = పరిశుద్ధ మయిన, చేతః = మనస్సులందు, నివాస = ఉనికి గలవాఁడా! తా.—విషాదములను నిగ్రహించి యధిక మయిన శాంతిని వహించి నిరంతరపమాధిచే మనోవృత్తులను నశింపఁ జేసికొన్న శ్రీమంతులగు యోగులన్పౌదయమునం దుండువాఁడా! అట్టి యోగులచేఁ బ్రత్యగాత్మాభేదమున నెఱుంగఁబడినవాఁ డని భావము. హరిహరనాథా! కృతిపతి సంబోధనములు. ఈపద్యమునందు విషాదము లేని వా రని వచించుటచేఁ బాండవులు తమ యజ్ఞాతవాసము నెఱవేర్చి సంతోషపడుట సూచింపఁబడినది. శాస్త్ర.— శమధురా—ప్ర్య. శమ + ధూర్ — ధూర్ శబ్దము సమాసాంతమున ఆకారాంత మగును.

3. సూర్యోదయ అవసరమున = సూర్యోదయకాలమునందు. ప్రబలదోర్బల లీలాధుర్య గతిః = అధిక మయిన బాహుబల విలాసముయొక్క భారమును వహించిన నడకచేత. భీష్మ ఆచార్యరవినుతాదియోధాసంఘ ఉద్భటము వి = భీష్మఁడు ద్రోణుఁడు కర్ణుఁడు మొదలుగాఁ గల పీఠులయొక్క సమూహముచే గొప్పదియై. నడచెక. తా.—అదినము సూర్యోదయకాలమున భీష్మ ద్రోణకర్ణాదులతోఁ గూడినవై దుర్యోధనునిసేన పరాక్రమముతో మత్స్యనగరముసమీపమునకు వచ్చెను.

4. అనతిమూరంబున = సమీపమునందు. మ్రుక్కడిమూఁతలు = విరాటుని డుద్రదైన్యములు. తలపడినక = ఎదిరింపఁగా. ప్రముఖరథిజనంబులు = మొదలుగాఁగల కూరు

శకుని దుశ్శాసన కర్ణ వికర్ణ దుర్ముఖ ప్రముఖగణిజనంబులు గోపాలవర్గంబు ననర్గళ ప్రసారం బగుశరాసారంబునం గప్పినం గని కొరవబలం బగుట యెఱింగి బెగ్గలం బగ్గలింప గవాధ్యక్షుండు రథంబు దోలికొని యాక్రోశించుచుం బురంబున కదుగు డెంచి రాజమందిరద్వారంబున రథావతరణంబు సేసి యంతఃపురంబున నున్న భూమింజయుం గాంచి ససంభ్రమంబుగా ని ట్లనియె.

4

మ. ధరణీచక్రము సంచలింపఁగ సముద్ధాంతంబు లై గ్రక్కునం
గురునై న్యంబులు వచ్చి ముట్టికొనియెన్ ♦ గోవర్గమున్ వేగమై
మరలం దెచ్చుటకుం గడంగుము రిపుత్త్వై పాలలోకంబు నీ
శరజాలంబులపాలు సేయుము భుజోత్సాహంబు శోభిల్లఁగన్.

5

గీ. తేరుఁ బూన్ప బంపు ♦ తెప్పింపు దృఢతను, త్రాణ ముగ్రచాపః బాణపూర్ణ
తూణఘనగదాసితోమరచక్రాదు, లనువుగా నొసర్పు ♦ మతిరయమున.

6

చ. విరటుఁడు నిన్ను నెల్లఁ బది ♦ వేపురముండఁజెప్ప బాహువి
స్ఫురితుఁడు కౌర్యశాలి కులభూతివిశేషవిధాయకుండు భూ

లయిన జనులు. గోపాలవర్గంబున్ = గొల్లలసమూహమును. అనర్గళప్రసారంబు = అడ్డు లేని పరంగుట కలది. శరసాసారంబున్ = బాణవర్షముచేత. బెగ్గలంబు = భయము. అగ్గలింపఁ = అధికముకాఁగా. గవాధ్యక్షుండు = గోవుల నాయకుఁడు. అక్రోశించుచున్ = అలచుచు. రాజ మందిరద్వారంబునన్ = రాజనగరువాకిట. రథావతరణంబు = తేరునుండి దిగుటను. భూమిం జయున్ = ఉక్తయని. ససంభ్రమంబుగాన్ = వేగిర పాటుతోఁ గూడినట్లుగా. వ్యా.—గవాధ్యక్షుండు—వృద్ధి. గో + అధ్యక్షుండు—సమాసమునందు అచ్చుపరం బగునపుడు గోశబ్దము నోకారమునకు అవక్షాణిశము.

5. ధరణీచక్రము = భూమండలము. సంచలింపఁగన్ = అదరఁగా. సముద్ధాంతంబులు వి = మిక్కిలి గర్వించినవియై. గోవర్గమున్ = అవులమండలను. ముట్టికొనియెన్ = ముట్టడించెను. వేగమై = వేగముతో. కడంగుము = పూనుము. రిపుత్త్వై పాలలోకంబున్ = శత్రురాజుల సమూహమును. భుజోత్సాహంబు = బాహువులబలము. శోభిల్లఁగన్ = ప్రకాశించునట్లు. నీశరజాలంబులపాలు = నీ బాణముల సమూహమున కధీనము. చేయుము. తా.—కారవులదండు వచ్చి మన యావులమంద నాక్రమించెను, నీవు శత్రురాజులను బాణములచే వధించి పశువులను మరలించి తెచ్చు.

6. పూన్ప = ఆయితము సేయుటకు. పంపు = అజ్ఞాపింపుము. దృఢతను త్రాణము = గట్టిదైన కవచమును. ఉగ్ర.....అదులు—ఉగ్ర = భయంకరము లయిన, చాప = ధనుస్సులును, బాణ = బాణములచేత, పూర్ణ = నిండిన, తూణ = అములపాదులును, ఘన = గొప్పవైన, గదా = గుదియలును, అసి = కత్తులును, తోమర = చిల్లకొలలును, చక్ర = చక్రములును, అపలు = మొదలుగాఁ గలవానిని. అనువుగాన్ = చక్కఁగా. ఒనర్పుము = సిద్ధముచేసికొనుము. తా.—నీవు శత్రుముగా రథము మొదలగువానిని సిద్ధపఱచికొని యుద్ధమునకు సన్నద్ధుడవు కమ్మ.

7. పదివేపురముండఁజెప్ప = పదివేలమంది యొడుట. బాహువిస్ఫురితుఁడు = భుజము

భరణవిశారదుండు జనభవ్యతపహఫలసంభవుండు కా

తరపరిరక్షకుం డనుచు † దానికి నీచుగఁ జేయు మిత్తటిన్.

7

క. అని కాంతాజనములలోఁ, దను నగ్గించుటయుఁ బొంగి † దర్శోద్ధతి ని

ట్లను నుత్తరుండు దనమన, మున సంగరకౌతుకంబు † ముడివడు చుండన్.

8

ఉ. ఎత్తెలఁ గొందుఁ గారవుల † నెల్లను మార్కొని రేని గోవులం

దెత్తు ముహూర్తమాత్రమునఁ † దేనికి సారథి లేమిఁజేసి నా

చిత్తమునన్ విచారదశ † చెందెడు నెవ్వఁడు గల్లు నొక్కొ నా

కిత్తటి నేఁ గదా కడప † నెంతయు నేర్తు రథంబు నీపురిన్.

9

క. తగుసారథి దొరకొనినం, బగతుర భంజించు టెంతఁపని కదుపుల ద

వ్వుగఁ గొని పోదురొక్కో యి, ట్లగునే కలఁడేని నూతు † నరయుం డెందున్. 10

లచేఁ బ్రకాశించువాఁడు. కౌర్యశాలి = పరాక్రమముచే నొప్పువాఁడు. కులభూతి విశేషవిధాయకుండు = పంశమునకు సంపదయొక్క యతిశయమును జేయువాఁడు. భూభరణవిశారదుండు = భూమిని పాలించుటయందు సమర్థుండు. జనభవ్యతపః ఫలసంభవుండు = జనులయొక్క మంచితపస్సుయొక్క ఫలమువలనఁ బుట్టుక కలవాఁడు. కాతరపరిరక్షకుండు = భయపడినవారిని కాపాడువాఁడు. అనుచున్. చెప్పన్ అనియన్వయము. ఈడుగన్ = తగినట్లుగా. ఇత్తటిన్ = ఈసమయమునందు. చేయుము. మీశండ్రి యందఱియెరుట నీ పరాక్రమము మొదలగు గుణములను నెల్లప్పుడు పొగడుచుండును, అందుకుఁ దగినట్లు నీ విపుడు పరాక్రమము చూపుము.

8. కాంతాజనములలోన్ = స్త్రీజనములనడును. అగ్గించుటయున్ = పొగడఁగా. దర్శోద్ధతిన్ = గర్వముయొక్క యతిశయముచేత. సంగరకౌతుకంబు = యుద్ధమునందలి యుత్సాహము. ముడివడుచుండన్ = అతిశయించుచుండఁగా. ఇట్లు. అనుచు. తా.—ఇట్లు గవాధ్యక్షుండు స్త్రీలనడుచుఁ దన్ను స్తుతిచేయుటకు నుత్తరుఁ డుప్పొంగినవాడై గర్వించి యిట్లు చెప్పెను.

9. ఎత్తెలన్ = వలయంబు. కొందున్. మత్స్యములఁ బట్టినట్లు పట్టుదు ననుట. ముహూర్తమాత్రమునన్ = కొంచెముసేపులాపల. లేమిఁజేసి = లేకుండుటచేత. విచారదశ = చింతతోడి యవస్థ. చెందెడున్ = కలుగుచున్నది. ఈపురిన్ = ఈపట్టణమునందు. రథంబు. కడపన్ = తోలుటకు. ఎంతయున్. నేర్తున్ అని యన్వయము. తా.—కారవులనందఱ జయించి యావులను శీఘ్రముగాఁ దేగలను గాని నాకు సారథి లేఁడని చింతించుచున్నాను, ఈపట్టణమునందు నేనే సారథ్యమును నేర్వినవాడను.

10. దొరకొనినన్ = లభించినయెడ. పగతురన్ = శత్రువులను. భంజించుట = ఓడించుట. కదుపులన్ = అవులమందలను. దవ్వుగన్ = దూరముగా. నూతున్ = సారథిని. అరయుండు = వెదకుండు. తా.—తగినసారథి యున్నపక్షమున శత్రువుల జయించుట మిక్కిలి సులభము శత్రువు లావులను దూరము కొనిపోవుదు రేమో యని భయపడుచున్నాను, ఎచ్చటనైనను సారథిని వెదకుండు.

చ. కురుపతిభీష్మకర్ణకృపశుంభజముఖ్యులు మత్సముద్యమ

స్ఫురణము నూచి పార్థుఁ డనుఁబుద్ధిఁ గలంగఁగ బెట్టు గిట్టి సం
గరమున నోర్చి యే బనులఁ గ్రమ్మఁగ దేరక యున్న నన్ను భూ
వరుఁడు సుహృజ్జనంబుఁ బరివారముఁ జిత్తములందు మెత్తురే.

11

వ. అనునప్పుడు తత్ప్రదేశంబున నునికిం జేసి.

12

క. విని ద్రుపదధరణిసతినం, దన సామర్థాపహాసతరళహృదయమై

చని తద్వృత్తాంతంబు న, తనిపలుకులఁ జెప్పె నింద్రతనయునితోడన్.

13

వ. అతండు సజ్జాతవాసవత్సరం బతీతం బగుట నిరూపించి పాంచాలికి ట్లనియె నీవు
వోయి వారలతో సిట్లనుము మనబృహన్నలకు సారథ్యులు సేయుసామర్థ్యంబు
గలదు తొల్లి ఖాండవదహనంబునం బాండవమధ్యమునకు సారథియై యతని
చిత్తంబు వడసె మఱియుఁ బెక్కెడలం దదీయం బగురథంబు గడపఁ దానయై
యుండు నేను నెఱుంగుదుం దత్సహాయ్యంబునం గుర్తుసైన్యంబుల జయింప
వచ్చుటకు సగళయంబు వలన దనుము నా రే మనిరేని మఱియుం దగ నాడి

11. కురుపతి భీష్మకర్ణకృపశుంభజముఖ్యులు = దుర్యోధనుఁడును భీష్ముఁడును కర్ణుఁడును కృపఁ
డును ద్రోణుఁడును మొదలుగాఁ గలవారలు. మత్సముద్యమస్ఫురణము = నాయుద్ధప్రయత్నము
యొక్క యతిశయమును. పార్థుఁడు = అర్జునుఁడు. కలంగఁగ = భయపడునట్లు. బెట్టు = మిక్కిలి.
గిట్టి = తాఁకి. సంగరమునక = యుద్ధమునందు. ఓర్చి = ఓడించి. దేరక = తీసికొనిరాక. భూవ
రుఁడు = విరాటరాజును. సుహృత్ జనంబు = స్నేహితులును. చిత్తములందు = మనస్సుల
యందు. తా. — దుర్యోధనాదులు నాపరాక్రమమును జూచి యర్జునుఁ డని శ్రమించి భయపడునట్లు.
నేను వారిని యుద్ధమున జయించి పశువులను దోలుకొని రానియెడ విరాటుఁడు మొదలగువారియొద్ద
నాకు గౌరవము గలుగదు.

12. తత్ప్రదేశంబునక = ఆచోటియందు. ఉనికింజేసి = ఉండుటచేత.

13. ద్రుపదధరణిసతినందన = ద్రుపదరాజుకూతుఁడయిన ద్రౌపది. సామర్థాపహాస తరళ
హృదయంబు = ఓర్వలేనితనముతోను పరిహాసముతోను గూడిన చలించుచున్న మనస్సుగలదై. అథగ్ని
పలుకులు = ఆ యుత్తరుని మాటలను. ఇంద్రతనయునితోడక = అర్జునునితో. చెప్పెన్.
తా. — ద్రౌపది యాయుత్తరుని మాట విని యతండు తా నర్జునునివంటివాఁ డనుటకు నోర్వలేక కార
వుల జయింపఁ గల ననుటకుఁ బరిహాసము గలదై యర్జునునియొద్దకు బోయి యాసమాచారము
సంతయుం చెప్పెను.

14. అతీతంబు = కడచినది. నిరూపించి = నిశ్చయించి. పాంచాలికి = ద్రౌపదితో.
ఖాండవదహనంబునక = ఖాండవవనము దహించుటయందు. పాండవమధ్యమునకు = పాండవుల
నడిమివాఁడైన యర్జునునకు. పెక్కుపడలక = అనేకసమయములయందు. తదీయంబు = ఆయర్జు

నన్నుం బిలుచునట్టితెఱంగు గావింపు మన నట్ల చేయుదు నని పైరంధ్రి యుత్తర
యున్న యెడకుం బోయి యిట్లనియె.

14

చ. జనపతి నందనుండు దగుఁపారథి నారయు చున్నవాఁ డెఱిం

గినపని సెప్పఁగా వలయుఁ డ గ్రీడి మనంబున మెచ్చునట్టి నే
ర్పును భుజశక్తియుం గలిగి యాధికి నెక్కిననూతనృత్తిమై
నని నడి సన్నయేఁడై బృహన్నలకుం గల దంబుజాననా.

25

గీ. అర్జునునకు ఖాండవదహఁనాదు లైన, విక్రమముల బృహన్నలఁవెరవు లావు
గాదె జయ మొనరించెలోకంబు లెఱుంగ, నువిద దీని నెఱింగింత యుత్తరునకు.

క. అని యమ్ముదితయుఁ దానును, జని యతనికి నత్రైతంగు యసముచితముగఁ జె
ప్పిన నక్కుమారవరుఁ డి, ట్లనియెం బాంచాలితోడ యల్లన నగుచున్.

17

గీ. అకట పైరంధ్రి నన్ను నిట్లలిగొనఁగ, నేల చక్కఁగఁ గను విచ్చి యేను బేడి

నునిది. కడపఁ = తోలుటకు. ఆనునది = అని చెప్పవలయును. తగఁ = ఒప్పునట్లు. అడి =
చెప్పి. తెఱంగు = ఉపాయమును.

15. జనపతి నందనుండు = విరాటరాజు కుమారుఁ డయిన యుత్తరుండు. అరయుచుఁ =
విచారించుచు. క్రీడి = అర్జునుండు. భుజశక్తియుఁ = భుజబలమును. రూఢికిఁ = ప్రసిద్ధికి.
ఎక్కిననూతనృత్తిమైఁ = వచ్చిన సారథిపనియొక్క విధమునందు. అనిఁ = యుద్ధమునందు. నడిసన్న
ఏఁడై = నిండింపఁదగిన యతిశయము. అంబుజాననా = కమలమువంటి మోము గలదానా! ఉత్తర
సంబోధనము. తా.—ఉత్తరుండు తేరికె దగిన సారథిని విచారించుచున్నాఁడు. నాకుఁ దెలిసిన విష
యము చెప్పవలయును. ఉత్తరా! బృహన్నలకు అర్జునుండు మెచ్చుకొనునట్టి భుజబలమును సారథ్య
మునందు నేర్పును గలదు.

16. ఖాండవదహసము = ఖాండవవనము దహించుట మొదలుగాఁ గలవి. వివిక్రమ
ములఁ = అయిన పరాక్రమములయందు. బృహన్నలవెరవులావుగాదె = బృహన్నలయొక్క
యూపాయమును బలమును గదా. లోకంబులు. ఎఱుంగఁ. జయము. ఒనరించె అని యన్వయము.
ఉవిద = ఓస్త్రీ! ఉత్తరసంబోధనము. తా.—అర్జునునకు ఈబృహన్నలసాహాయ్యముననే ఖాండవ
వనదహసము మొదలుగాఁ గల పరాక్రమకార్యములయందు జయము కలిగినది. కావున నుత్తరా!
దీని నుత్తరునకుం చెలుపుదము.

17. అమ్ముదితయుఁ = అయుత్తరయును. అత్రైతంగు = అవిధమును, సముచితముగఁ =
మిక్కిలి తగినట్లుగా. అక్కుమారవరుండు = అయుత్తరుండు. తా.—అట్లునుకొని యుత్తరయు
ద్రౌపదియు నుత్తరుపాలికిం బోయి యాసమాచారము నంతయుఁ జెప్పఁగా నుత్తరుండు నవ్వుచు
ద్రౌపదితో నిట్లు చెప్పెను.

18. అలిగొనఁగఁ = గేలిచేయుట. తోయుచుఁ = ఆసహ్యపడుదును. రణమునఁ =
యుద్ధమునందు. నూతకృత్యభరము = సారథిపనియొక్క భారమును. ఎఱ్ఱెయిఁ = వివిధమున.

జూడ రోయుదు రణమునఁ సూతకృత్యభరము దాల్చుట కెమ్మేయిఁ బనుచువాడ.
వ. అదియునుం గాక. 19

చ. కురుబల మేగుదెంచె నటఁ ♦ గోవుల బిట్టఁ బట్ట దానిపైఁ
బరిగొని శౌర్యసంపదయు ♦ బాహుబలంబును జూపఁ బూని యే
నరిగెద నంట తేరికి బృహన్నల సారథి యైన దీని న
న్వరే పురిలోన నింత కఱవా రథచోదకు లింత యేటికిన్. 20

వ. అనిన విని సైరంద్రి యతని కిట్లనియె. 21

ఉ. కౌరవసేన గాదు త్రిజగంబును నొక్కట నెత్తి వచ్చినం
దేరు బృహన్నలావళగతిం జరియించిన గెల్వ వచ్చు ద
దీర్ఘగుణంబుసొంపు పృథివీవరనందన ము న్నెఱుంగుదుం
గారణజన్మ మై తనువికారము వొందినఁ బెంపు దప్పనే. 22

వ. అనవుడు. 23

క. మన మురియాడుచు నుండఁగఁ, దన కొరు లప్పటికి లేమి ♦ ధరణీశ్వరసం

పనుచువాడఁ = అజ్ఞాపించువాడను? తా. — సైరంద్రీ! నేను నపుంసకునిఁ జూచుటకుఁ గూడ నసహ్య పడుదును? వానిని యుద్ధమునందు సారథిగా నెట్లు నెట్టుకొఁ గలను.

20. గోవులకా = అవులను. బిట్టఁ అట్టఁ = బలముచెడునట్లు. పట్టక. కురుబలము = కౌరవ సైన్యము. ఏగుదెంచెఁ అట. పరిగొని = సన్నద్ధుడనై. శౌర్యసంపదయుకా = పరాక్రమము యొక్క యతిశయమును. బాహుబలంబును = చేతులలావును. అరిగెదనంట = పోవుచు నట. రథచోదకులు = తేరు కడపువారు. తా. — కౌరవసేన వచ్చి గోవులఁ బట్టఁగా నేను వారిమీదికి యుద్ధమునకుఁ బోవునపుడు బృహన్నల సారథి యయినఁ జూచి జను లెల్లరు నవ్వుదురు. సారథి కింత కఱవు రా లేదు.

22. త్రిజగంబునుకా = మూడులోకములును, సమాహారద్విగుసమాసము. ఒక్కటకా = ఒకటిగా. ఎత్తి = దండెత్తి. బృహన్నలావళగతికా = బృహన్నలయొక్క యధీనతయొక్క పొంది కచేత. చరియించినకా = తిరిగినయెడ. తత్పీఠగుణంబుసొంపు = ఆ బృహన్నలయొక్క కౌరగుణ మయొక్క యతిశయమును. పృథివీవరనందన = రాజపుత్రుఁడా! ఉత్తరుని సంబోధనము. కౌరణ జన్మమవి = కౌరణమువలని పుట్టుక కలదై. తనువికారముకా = దేహమయొక్క వికారమును, మాఱుదేహము ననుట. పెంపు = అతిశయము. తా. — కౌరవులసేన యనఁగా నెంతమాత్రము? ముల్లోకములు నొక్కటిగా మీఁదికి వచ్చి నప్పటికిని బృహన్నలసారథి యయినచో దప్పక జయము కలుగును. నాకు అతనిపరాక్రమము తెలియును. ఒకనొక కౌరణముచేత మాఱుపుట్టువు కలిగి శరీ రమునకు వికార మయినంత మాత్రమునఁ బరాక్రమము చెడదు.

24. ఉరియాడుచుకా = చలించుచు. ఒరులు = ఇతరులు. లేమికా = లేకపోవుచేత. ధరణీశ్వరసందనుడు = రాజ వంశమునఁ దయిన యుత్తరుడు. పనుచుటకుకా = అజ్ఞాపించు

దనుడు బృహన్నలఁ బిలువం, బనుచుట కొడఁబడినపలుకుఁ పలుకుటయుఁ దగన్.
 వ. సైరంధ్రిచెనఁ గనుంగొని యేను బోయి తోడ్కొని వచ్చెద నని పూని యప్పడు.
 నీ. అడుగులనునుఁగాంతి ఁ నయ్యెడ పద్మరా, గంబులనెలకట్టుఁకరణి నెప్పఁ
 బాలిండ్లతను పెద ఁ వ్రాలింపఁ జెన్నొందు, ననదుఁగొండీగ యల్లాడు చుండఁ
 దటి వేచి వెనువెంటఁదగులుకామాంధకారములీలఁ గ్రొవ్వెదఁగొమరుమిగులఁ
 గర్జభూషణమాక్షిక ప్రభాడోలన, మీక్షణదీప్తుల ఁ నినుమడింప
 నందియలమొరపంబున ఁ కరుగుచెంచి, ప్రోది రాయంచ రయమునఁ ఁ బోవునవ్వి
 ధంబు దగ నభ్యసించుచందమునఁ దోన, చనఁగ నుత్తర నర్తనశాల కరిగె. 26
 గీ. మొలుగు మొగిలు సొచ్చుఁతెఱఁగుననాట్యమం, దిరముసొచ్చి తనదుఁగురువుకడకు

టను. ఒడఁబడిన పలుకు = అంగీకరించినమాటను. తా.—అంత నుత్తరుడు మనసునందు నిచ్చ
 యము నొందఁజాలక మఱియొకసారధి దొరకకపోవుటచే నెట్టకేలకు బృహన్నలం బిలుచుట కంగీక
 రింపఁగా.

25. సైరంధ్రిచెన = సైరంధ్రిదిక్కును.

26. నునుఁగాంతి = చక్కనికాంతిచేత. అయ్యెడ = అచోటు. పద్మరాగంబులనెల
 కట్టుకరణి = పద్మరాగమణులయొక్క కట్టనపునేలవలె. పాలిండ్లతనుపు = స్తనములవిరివి. ఎదఁ =
 తొమ్మును. వ్రాలింపఁ = నిక్కునట్లు చేయఁగా. చెన్నుబందు అనదు కాండీగ = చక్కని సన్నని
 తీగవంటినడుము. అల్లాడుచుండఁ = చలించుచుండఁగా. తటి = సమయమును. వేచి = కాచి.
 తగులుకామాంధకారములీల = అంటినట్టి కామము అను చీఁకటియో యనునట్లు. గ్రొవ్వెద =
 కొప్పు. కొమరుమిగులఁ = ప్రకాశింపఁగా. కర్ణభూషణమాక్షికప్రభాడోలనము = కర్ణాభరణము
 లందలి ముత్యముల కాంతులయొక్క చలనము. ఈక్షణదీప్తుల = చూపులకాంతులను. ఇనుమ
 డింపఁ = వృద్ధి చేయఁగా. అందియల మొరపంబునకుఁ = అందెలచప్పడునకు. ప్రోదిరాయంచ =
 పెంపుడు రాజహంస. రయమునఁ = వేగముగా. అరుగుచెంచి = వచ్చి. పోవు అవ్యధంబు =
 నడచునట్టి యావిధమును. అభ్యసించుచందమునఁ = నేర్చుకొనుచున్నదో యనునట్లు. తోఁక అ =
 వెంటనే. నర్తనశాలకుఁ = నాట్యమండపమునకు. తా.—పాదముల యెఱ్ఱనికాంతి ప్రసరించుటచే
 నాప్రదేశము కంపులతోఁ గట్టిననేలవలెఁ బ్రకాశింపఁగా, తొమ్మునందలి స్తనభారము వలన నడుము
 చలించుచుండఁగా, సమయము కనిపట్టి యాక్రమించుటకై వెంబడించు కామాంధకారమో యనునట్లు
 కొప్పు ప్రకాశింపఁగా, గర్జములందు ధరించిన ముత్యాలకాంతులు చూపులకాంతులను వృద్ధిచేయుచుం
 డఁగా, అందెలధ్వని విని మానవచ్చినట్టి పెంపుడురాజహంస నడచువిధమును నేర్చుకొనుచున్నదో యనున
 ట్లుండఁగా, నుత్తర నాట్యశాలకుఁ బోయెను. నీసము ప్రథమ తృతీయపాదములయందును, గీతమునం
 దును నుత్పేక్షాలంకారము. నీసము ద్వితీయపాదమునందుఁ గొండీగ యనుటచే బాలిండ్లయందుఁ
 బుప్పుగుచ్చ సాదృశ్యము గవ్యము.

27. మొగిలు = మేఘమును. నెచ్చిఁ = ప్రీతితో. ఇంతి = స్త్రీ, ఉత్తర యనుట. ప్రార్థ
 నాపాదయనంధ్రములు = వేడుకొలును అడఁకువయును, వేగిరపాటును.—తా. ఉత్తర మెఱపు

నరిగి నెమ్మి నిట్టు ♦ లను నింతి ప్రార్థనా, వినయసంభ్రమములు ♦ పెనఁగొనంగ. 27

క. ఇచ్చట నొకకయ్యంబునఁ, జచ్చె మదీయాగ్రజన్ము ♦ సారథి తగువాఁ
డెచ్చట లేమి నాతం, డచ్చుపటుపఁ డయ్యె నీక్రియకు నొండాకనిన్. 28

వ. అది యట్లుండె నేడు కౌరవులు పసులం బట్టి రని కూయి వచ్చిన సమరసన్న
ద్ధుండై వెనుకం దగుల సమకట్టి సారథ్యంబు సేయువాఁడు లేమికి విషాదంబు నొం
దిన నీకందువ సైరంధ్రి సెప్పినం బ్రియం బంది నిన్నుం దోడ్చేర నన్నుఁ బనిచిన
నేనును నీపాల నాకుఁజనవు గలుగుటంజేసి యెల్లవిధంబులం దోడ్చెత్తునని పనిఁబూని
వచ్చితి నీవును నాపలుకులు గుఱుచసేయక నీపెంపునుం బ్రకటంబుగా నయ్యు
త్తరకుమారునకు రథంబు గడప నియ్యకొని యియ్యాపదఁ దలఁగవలయు ని
ట్లొడంబడక తక్కుట నావలనివాత్సల్యంబుఁ గొఱంతపఱచుట యనిన నమ్ముద్రియ
పలుకులు ముద్దు సేసి. 29

క. నగుచు బృహన్నల యిట్లను, జగతీశ్వరపుత్రి నాకు ♦ సారథ్యమునే
ర్పు గలదె నీమాటకు నే, మిగులంగా వెఱుకు బోదు ♦ మీఁ దెట్లుండెన్. 30

క. భవదీయప్రార్థనచేఁ, దివిరి పరమదుష్కరములు ♦ దీర్చి యయిన ను

మేఘమును బ్రవేశింపనట్లు నాట్నకాలయందుఁ బ్రవేశించి బృహన్నలయొద్దకుఁ బోయి వినయసంభ్రమములతో నిట్లు చెప్పెను.

28. కయ్యంబునఁ = యుద్ధమునందు. మదీయఁగ్రజన్ముసారథి = నాయన్న యైన యుత్తరుని సారథి. ఈక్రియకుఁ = ఈ కార్యమునకు. పెండుఒకనిఁ = మఱియొకనిని. అచ్చుపటుపఁడు అయ్యెక = ఏర్పఱుప లేదు. తా. — నాయన్న యగు సుత్తరునిసారథి యొకయుద్ధమున హతుఁ డయ్యెను, తగినవాఁడు మఱియొకఁ డిదివఱకు దొరకమిచే నతఁడు సారథి లేక యున్నాఁడు.

29. కూయి = సమాచారము. సమరసన్నద్ధుండై = యుద్ధమున కౌఱుకొనెనువాడై. విషాదంబు = దుఃఖమును. నీకందువ = నీసామర్థ్యమును. నీపాలఁ = నీయెడ. కుఱుచసేయక = తక్కువ చేయక. నీపెంపుకుఁ = నీగొప్పతనమును. ప్రకటంబుగాఁ = వెల్లడి యగునట్లుగా. నావలని వాత్సల్యంబు = నామీఁద్రప్రేమను. అమ్ముద్రియపలుకులు = అయ్యుత్తరమాటలను.

30. జగతీశ్వరపుత్రి = రాజపుత్రి ! ఉత్తరసంబోధనము. మిగులంగాఁ = మీఱుటకు. తా. — నవుచు బృహన్నల యిట్లు చెప్పెను. సారథ్యము నేయు నేర్పు నాకు లేదు, అయినను నీమాటను మీఱఁ జాలను, పోయెదను, అటుపిమ్మట నెట్లైనను గానిమ్ము.

31. భవదీయప్రార్థనచేఁ = నీదైన వేడికోలుచేత. దివిరి = పూని. పరమదుష్కరములు = మిక్కిలి చేయుటకు రాని కార్యములను గూడ. తీర్చి అయినఁ = సాధించియైనను. ఉత్సవము = సంతోషమును. ఒకఁడు = ఒకటి. అంబుజవదనా = కమలమువంటి మోము గలదానా ! తా. —

త్సవ మొనరించెద సార, ధ్యవిధం బొక డనగ నేల ♦ యంబుజవదనా. 31
 వ. అనుచు సంగీతనిలయంబు వెలువడి సలీలంబుగా మెత్తమెత్త నడతెంచుమత్త
 శుండాంబునుంబోలె. 32

————— (ఉత్తరుడు బృహన్నలను దనకు సారథిగాఁ జేసికొనుట.) —————

గీ. అరుగుదెంచుబృహన్నల ♦ సంత సంత, గని నృపాలనుతుం డను ♦ గారవమునఁ
 గారవులతోడఁ గయ్యంబు ♦ గలిగె నాకుఁ, గడఁగి నేడు రథమీపుఁగడవలయు.
 క. వే రమ్మ మైమఱువుఁ దొడి, తే రెక్కుము దప్పఁ గ్రుంకఁ ♦ దీరదు నీకుఁ
 నైరంధ్రి సెప్పె నీ దగు, బీరమ్మును బెంపు లావు ♦ వెరవును మాకున్. 34

చ. అనుటయు నాటపాట గలయప్పటికిఁ ననుఁ గోరి పిల్వఁ బం
 చినఁ దగుఁ గాక సంగరమునీతెకు సారథి గమ్మ రమ్మ నీ
 వను టుచితంబె యెల్లెడల ♦ నారసి బాహుబలాఢ్యుఁ డైనయొ
 క్కని రథ మేడైఱం గడపఁ ♦ గా నియమింపుము రాజనందనా. 35

వ. అనిన విని వైరాటి కిరీటి కీట్లనియె. 36

ఉత్తరా! నీవు గోరుదువేని నొక సారథ్యమునే కాదు, ఎట్టి యసాధ్యకార్యము లయినను సాధించి నీకు
 సంతోషము కౌచింతును.

32. సంగీతనిలయంబు = సంగీతగృహమును. సలీలంబుగాఁ = విలాసముతోఁ గూడినట్లుగా.
 నడతెంచు మత్తశుండాంబునుంబోలెఁ = నడచునట్టి మదపు పేనుగువలె.

33. నృపాలనుతుండు = రాజపుత్రుఁడు, ఉత్తరుడు. గారవమునఁ. అనుఁ = చెప్పును.
 తా.—అట్లు వచ్చునట్టి బృహన్నలను దూరమునందే చూచి యుత్తరుఁ డిట్లు చెప్పెను. నాకుఁ గౌర
 వులతో యుద్ధము సంభవించినది, నీవు నాకు సారథ్య మొనరింపవలయును.

34. మైమఱువు = కవచమును. తొడి = తొడిగి. నీకుఁ. తప్పఁ గ్రుంకఁ = వెనుదీ
 యుటకు. తీరదు = సరిపడదు. బీరమ్మును = వీర్యమును. పెంపుఁ = గొప్పతనమును. లావుఁ =
 బలమును. వెరవును = నేర్పును. తా.—బృహన్నలా! నీవు త్వరగా వచ్చి కవచము ధరించి తే
 రెక్కుము, ఇది నీకుఁ దప్పదు, నీపరాక్రమము మొదలగువానిని నైరంధ్రి మాకుం జెప్పెను.

35. కలయప్పటికిఁ = కలిగినప్పుడు. సంగరముచేతకుఁ = యుద్ధము చేయుటకు. ఆరసి =
 విచారించి. బాహుబలఁధ్యుండు = భుజబలముచే నొప్పివవాడు. ఏడైఱఁ = పరాక్రమముచేత.
 తా.—ఉత్తరుని మాట విని బృహన్నల యిట్లు చెప్పెను, అటపాటలు గలిగినప్పుడు నన్ను రప్పించ
 వలయును గాని యుద్ధమునకు నన్ను సారథిగా రమ్మనుట యుక్తము గాదు. చక్కగా విచారించి
 బలవంతుఁ డయినవానిని సారథినిగాఁ జేసికొమ్ము.

36. వైరాటి = విరాటునికొడు కయిన యుత్తరుడు. కిరీటికిఁ = అర్జునునితో.

ఉ. ఖండవ మేర్చునప్పుడు దగ్గర రథచోదకవృత్తి నల్పి యా
ఖండలనూతికిఁ జయము † గల్గ నొనర్చినయట్టిబుద్ధియుఁ
దండితనంబు నీయెడన † తక్కెనె నాదెస మైత్రి పెంపు మిం
కొండాకమాట దక్కుము రఃఃః తస్మాత్సహనం బానరింపు గ్రక్కునన్. 37

గీ. అసిన నాతనిమాటకు † నడ్డ మాడ, వెఱచినట్టితెఱంగు భావించి యల్ల
నియ్యకొనుటయు నమ్మును † శేంద్రనుతుడు, దృఢతనుత్రాణ మతనికిఁ † దేరఁ బనిచె.

క. తెప్పించి తొడుగు మీ వని, యొప్పించిన నిట్టనట్టు † నెఱపలుగా మైఁ
గప్పికొని యాబృహన్నల, యప్పుడు నగియించె నచటియబలాజనమున్. 39

క. ఉత్తరుడు సత్వరంబుగఁ, దత్తనువున మఱువు దొడిగి † తానును హృద్యో
దాత్తం బగుకంకట మిడి, చిత్తము పసిఁ గ్రమ్మటింపఁ † జడిముడిపడఁగన్. 40

37. ఏర్చునప్పుడు = కల్గునప్పుడు. రథచోదకవృత్తి = తేరుకడవువాని కార్యమును. ఆఖం
డలనూతికిఁ = అర్జునునకు. దండితనంబుఁ = పరాక్రమమును. ఈయెడఁ ఆ = ఈ సమయము
నందే. తక్కెనె = తగ్గెనా? నాదెసఁ = నాయందు. మైత్రి = స్నేహమును. పెంపు = వృద్ధి
పఱుపుము. ఒండుఒకమాట = వేఱుమాటను. తక్కుము = విడువుము. రఃఃః తస్మాత్సహనంబు = యుద్ధ
మునం దుత్సాహమును. ఒనరింపు = చేయుము. తా.—ఖండవవనము దహించునప్పుడు నీ వర్జును
నకు సారథ్యము చేసి జయము గలిగించితివి, అట్టి నీబుద్ధిపరాక్రమము లిప్పుడుమాత్ర మెట్లు తగ్గిపో
వును? కాబట్టి నీవు నాయందుఁ బ్రీతి యుంచి మాతాడక యుద్ధమునకు సిద్ధపడుము.

38. వెఱచినట్టితెఱంగు = భయపడినట్లు. భావించి = నటించి. ఇయ్యకొనుటయుఁ =
అంగీకరింపఁగా. అమ్ముజఇంద్రనుతుడు = ఆయుత్తరుడు. దృఢతనుత్రాణము = గట్టికవచమును.
తేరఁ = తెచ్చుటకు. పనిచెఁ = ఆజ్ఞాపించెను. తా.—అట్లు త్తరుడు చెప్పఁగా నాతని
యాజ్ఞాప బృహన్నల మాతాడ వెఱచినట్లు నటించి యంగీకరించెను. అంత నుత్తరుడు బృహన్నలకుఁ
గవచము తెచ్చుట కాజ్ఞాపించెను.

39. ఒఱపలుగాఁ = తాఱుమాఱుగా. మైఁ = దేహమునందు. అబలాజనముఁ =
స్త్రీలను. నగియించెఁ = నవ్వించెను. తా.—కవచమును దెప్పించి ధరింపు మని బృహన్నల
కియ్యఁగా నతఁడు చేతఁ గాని వానివలె నాకవచమును దాఱుమాఱుగా దేహమునందుఁ గప్పికొని
యచటి స్త్రీలను నవ్వించెను.

40. సత్వరంబుగఁ = త్వరతోఁ గూడినట్లుగా. తత్తత్తనువునఁ = బృహన్నల దేహము
నందు. మఱువు = కవచమును. హృద్యోదాత్తంబు = మసూహారమును నుత్తమమును. కంకటము =
కవచమును. పసిఁ = ఆశ్రయమందను. క్రమ్మటింపఁ = మరల్చుటకు. చిడిముడిపడఁగఁ = తొఱు
పడఁగా. తా.—అంత నుత్తరుఁ దాబృహన్నలకుఁ గవచము తొడిగి తాను నుత్తమ మగు కవచమును
ధరించి పశువుల మరల్చుటకు వేగిరపడుచున్న మనస్సు గలవాడై.

వ. బృహన్నల నాలోకించి.

41

క. హయములఁబూన్పుము రథమున, రయమున సిడమెత్తు మిప్రడఁరావలయును గో
చయము గొని యస్త్రదీయవి, జయ మభినందింపఁ బురముజను లెదురుకొనన్.

గీ. అనిన నీవేమి పనిచిన ఁ నట్ల చేయ, వలయు నీ వున్నయెడ నుండఁవలయు నీవు
చన్న దెసఁ జనవలయు నాశక్తియెఱిగి, పంచిపనిగొని కడిమిమైఁబగఱ గెలుము.

వ. అని పలుకుచు మనంబున ముదం బొదవ నాధనంజయుండు.

44

క. కాంచనమాలాలంకృత, చంచత్తసులీల మెఱయుఁజననాశ్వములం

బూంచి రథంబున మణిమయ, పంచాననకేతు వెత్తె ఁ బంధురభంగిన్.

45

వ. ఇట్లు సన్నాహంబు మెఱసినసారథిం జూచి యుత్తరయుం జెలులు నిట్లనిరి. 46

41. ఆలోకించి = చూచి.

42. హయములఁ = గుఱ్ఱములను. రయమునఁ = వేగముగా. సిడము = టెక్కెమును. గోచయముఁ = అపులసమాహమును. అస్త్రదీయవిజయము = మన దైనజయమును. అభినందింపఁ = కొనియాడుటకు. తా.—మనజయమును కొనియాడుటకై పట్టణముజను లెదురుచున్నట్లు ఇప్పుడే మన మాపులమందను మరలించికొని రావలయును, కాఁబట్టి శీఘ్రముగా తేరికి గుఱ్ఱములు గట్టి ధ్వజ మెత్తి యాయితము గావింపుము.

43. కడిమిమైఁ = పరాక్రమముచేత. పగఱఁ = శత్రువులను. తా.—ఉత్తరుని మాట విని బృహన్నల యిట్లనియె. నీవాజ్ఞాపించినట్లు చేయుచు నీ వున్నచోటనే యుండుచు నీవు పోయినచో టికి వోవు చుండెదను, నాశక్తివోపున న్నాచే బని చేయించుకొని శత్రువుల గెలుపుము. వ్యా.—గెలుము—ప్ర్య. గెలుచు + ము—చుష్ణలోపము వైకల్పము. “పిలుచు లోనగు వానికి ముత్తుపరం బగునపుడు కడఁవ్రాయి బహుశంబుగ లోపించు” అని బాలవ్యాకరణము.

44. అధనంజయుండు = అయర్జునుడు.

45. కాంచనమాలా అలంకృతచంచత్ తసులీలఁ = బంగారుదండలచే నలంకరింపఁబడిన యొప్పుచున్న దేహములయొక్క విలాసముచేత. మెఱయు జవనాశ్వములఁ = ప్రకాశించునట్టి వేగము గల గుఱ్ఱములను. మణిమయపంచాననకేతువు = రత్నాలచేత జేయఁబడిన సింహద్వజమును. బంధురభంగిఁ = చక్కని విధమున. ఎత్తె. తా.—రథమునకు బంగారుదండలతో నలంకరింపఁబడిన గుఱ్ఱములం గట్టి మణిమయం బగుసింహద్వజమును నెత్తెను.

46. సన్నాహంబు = ప్రయత్నము. మెఱసినసారథిఁ = ప్రకాశించుచున్న సారథిని. వ్యా.—సన్నాహంబుమెఱసిన—ఇట నధికరణమునకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షచే మెఱసిన అనుధాతుజన్య విశేషము సారథితో సమసించెను, మెఱసినసన్నాహము గలసారథిఁ అనునది స్వాభావికప్రయోగము. “కర్తృదులకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షయందు ధాతుజవిశేషణంబులు కర్తతోడం బోలె వానితోడ సమసించును” అని బాలవ్యాకరణసూత్రము.

- క. కురువీరుల గెలిచి తదం, బరములలోఁ జిత్రవర్ణభాసురములుగాఁ
దర మెఱిగి లోచనోత్పన్న, కరములుగా బొమ్మపొత్తికలకుం డెండీ. 47
- క. అనుడు బృహన్నల యిట్లును, జనపాలకనందనుండు † జయలక్ష్మిం జే
కొను నశు చీరలు దెచ్చుట, పనియే యటు సూతుఁ డెల్లభంగులఁ దెత్తున్. 48
- వ. అనుచు ధనుస్తాణీరకృపాణముద్గరాదివివిధసాధనంబులు రథంబుపైఁ బదిలంబుగా
నిడి నొగ తెక్కి పగ్గంబులనుక్కు సక్కుంజేయ నుత్తరుండును బసులం బట్టినదెన
గోపాలకుల నడిగిన వారు పితృవణంబువలనిం జెప్పిన వినుచు రథారోహణంబు
సేసి వెడలి పౌరవృద్ధపుణ్యాంగనాభూసురసమూహంబులు బృహన్నలం జూచి
తొల్లి ఖాండవదహనంబున నర్జునునకు నీకతంబున నయినమాంగల్యం బెట్టి దట్టిద
భవత్సాహాయ్యంబున భూమింజయున కయ్యెడు మని దీవించి సేనలు సల్లం
బురంబు నిర్గమించి నిరగ్గళపరాక్రమము డయినయాఫల్గునునై పుణంబున వల్లదశ్వం
బగురథంబురయంబునకు మెచ్చుచుం బరేతనిలయప్రాంతప్రదేశంబు సేరం జని.
- సీ, అభినవజలధరఁశ్యామంబు లగునెడ, లాకుజొంపంబుల † ననుకరింప
సాంధ్యరాగోపమఁచ్ఛాయంబు లగుపట్లు, కిసలయోత్కరములఁ † గ్రేణీసేయ

47. కురువీరులఁ = కురు లయినకారపులను. తత్ అంబరములలోఁ = వారివ స్త్రీములలో.
చిత్రవర్ణభాసురములుగాఁ = వింత లగురంగులచేఁ బ్రకాశించునవి యగునట్లుగా. తరము = దిను
సును. లోచనఉత్పన్నకరములుగాఁ = కనులపండువును చేయునవిగా. తా. — కారపులను గెలిచి
వారివ స్త్రీములలో నానావిధవర్ణములు గలిగి చక్కనివానిని దినుసులుగా నేటి బొమ్మలకుఁ గట్టుటకై
కొనిరండు.

48. జనపాలకనందనుండు = రాజమహారుండు. చేకొనుఁ = పొందును. పని =
ఒకకార్యమా? ఎల్లభంగులఁ = అన్నివిధములచేతను. తా. — ఉత్తర మొదలగువారి మాట విని
బృహన్నల యిట్లు చెప్పెను, ఉత్తరుండు కారపుల జయించునపుడు బొమ్మ పొత్తిగడ్డలు తెచ్చుట
గొప్పకాదు, కావున నవశ్యము తెత్తును.

49. ధనుస్తాణీరకృపాణముద్గరాదివివిధసాధనంబులు = విల్లును ఆములపాములును గత్తియును
గుడియ్యయును మొదలుగాఁ గల నానావిధము లయిన యాయుధములను. స్రుక్కు = ముడుతను.
పితృవణంబువలనిఁ = శ్మశానముదిక్కును. రథారోహణంబు = తే రెక్కుటను. పౌరవృద్ధ
పుణ్య అంగనా భూసుర సమూహంబులు = పట్టనము నందలి మునుసలినారి యొక్కయు
ముత్తైదువల యొక్కయు బ్రాహ్మణుల యొక్కయు సమూహములు. నీ కతంబునఁ = నీవ
లన. మాంగల్యము = శుభము. భవత్ సాహాయ్యంబునఁ = నీతోద్బాటుచేత. భూమింజయున
కుఁ = ఉత్తరునకు. పురంబు = పట్టణమునండి. నిర్గమించి = వెడలి. నిరగ్గళపరాక్రమండు = అ
డ్డులేనిపరాక్రమము గలవాఁడు. ఫల్గునునై పుణంబునఁ = అర్జునుని సామర్థ్యముచేత. వల్లత్ ఆశ్వం
బు = పరువిడుచున్న గుఱ్ఱములు గలవి. రయంబునకుఁ = వేగమునకు. పరేతనిలయప్రాంతప్రదేశంబు =
శ్మశానముదగ్గటి చోటును.

రాజమరాళగౌరము లగు చోటులు, దఱచుఁబూదలచందంబు నొంద

హోరిద్రరుచినమానాకృతు లగుతావు, లడరెడు పుష్పిడులట్లు మెఱయఁ

గలయ నెగసి ధరాధూళి లలితవనము, దివికి నలిఁ గాపువోయెడు తెఱఁగు చాల్చు

గోగణము ముంగలిగ నేల గోడివడఁగ, నడచుకారపరాజసైన్యంబుఁ గనియె.

—(ఉత్తరుఁడు కురుసైన్యంబు గనుంగొని భయభాంతుం డగుట.)—

క. కని యుత్తరుండు గరుపా, తినమేనును దలఁకుమనము ధీచ్ఛవడినచూ

పునునై తొట్టుపడుచు ని, ట్లనియె దిగులు సొచ్చి యాబృహన్నలతోడన్. 51

శా. భీష్మద్రోణకృపాదిధన్వనిక రాభీలంబు దుర్యోధన

గ్రీష్మాదిత్యపటుప్రతాపవిసరాక్షీర్ణంబు శస్త్రాస్త్రజా

50. అతినవజలధరశ్యామంబులు = క్రొత్తమేఘమువలె నల్లనివి. అగుపడలు = అయినప్రదేశములు. అనుకరింపఁ = పోలఁగా. సాంధ్యరాగ ఉపమచ్ఛాయంబులు = సంద్యా రాగముతోఁ బోల్చిగల కాంతలు గలవి. అగుపట్లు = అయినవోట్లు. కెసలయ ఉత్కరములఁ = చిగుళ్ల సమాహములను. క్రేణిసేయఁ = తిరస్కరింపఁగా. రాజమరాళగౌరములు = రాజహంసలవలెఁ దెల్లనివి. తఱచు పూఁబూదల చందంబు = దట్టము లయిన పూవుల పొదలయొక్క విధమువంటి విధమును. హోరిద్రరుచినమాన ఆకృతులు = పసపుకొంతివో సమాన మయిన యాకారము గలవి. అగుతావులు = అయినస్థానములు. అడరెడు పుష్పిడులట్లు = అతిశయించుచున్న పుష్పిళ్లవలె. కలయఁ = అంతటను. నెగసి = ఎగిరి. ధరాధూళి = నేలదుమ్ము. లలితవనము = మనోహర మయిన యుద్యాన వనము. దివికిఁ = ఆకాశమనకు. నలిఁ = తగునట్లు. కాపువోయెడు తెఱఁగు = కాపురము పోవు విధమును. గోగణము = ఆవులమంద. ముంగలికఁ = ముందుపోవునది యగునట్లు. గోడివడఁగఁ = ఆఱుగునట్లు. తా. — ఉత్తరుఁడు ఆవులను ముందు తోలుకొనిపోవుచున్న కారవసేనను జూచెను, ఆ కారవసేన నడచునపుడు భూమినుండి ధూళి మిక్కుటముగా నెగయుచుండెను, అందు నల్లనిప్రదేశము లయందలి ధూళి యాకుగుబురులవలెను, ఎఱ్ఱనిభూమిలయందలిధూళి చివుళ్లసమాహమువలెను, తెల్లని ప్రదేశములయందలి దుమ్ము పూఁబూదలవలెను, పసపురంగు గల స్థలములయందలి పరాగము పుష్పిళ్ళవలెను దోచుటవలనఁ జక్కని యుద్యానవనము ఆకాశమనకుఁ గాపురము పోవుచున్నచో యనునట్లుండెను. అలం. ఉత్పేక్ష. పాఠాం:—అరిగాఁపువోయెడు తెఱఁగు = కప్పము కట్టుకాపురము పోవువిధము అని యర్థము.

51. గరుపాతినమేనును = గరుర్పు గల దేహమును. తలఁకుమనముఁ = భయపడిన మనస్సును. తీచ్ఛవడినచూపునుఁ = నిశ్చేష్టమయిన దృష్టియును. వి = కలవాడై. తా. — చూచి యుత్తరుండు భయపడి దేహము గగుర్పాటు వొందఁగా దృష్టి నిశ్చేష్టము కాఁగాఁ దత్తతపడుచు బృహన్నలతో దిగులుపడి యిట్లు చెప్పెను.

52. భీష్మ...అభీలంబు—భీష్మ=భీష్మఁడును, ద్రోణ=ద్రోణఁడును, కృప=కృపఁడును, అది=మొదలుగాఁ గల, ధన్వ=విలకాండ్రు అను మండుచున్న వృక్షవిశేషములయొక్క, నికర=సమాహములేక, అభీలంబు = భయంకర మయినదియు. దుర్యోధన.....అక్షీర్ణంబు—దుర్యోధన = దుర్యోధి

లోష్టస్ఫారచతుర్విధోజ్జ్వలబలాత్పుగ్రం బుదగధ్వజా
ర్చిష్టత్వాకలితంబు సైన్య మిది యేఁ † జేరంగ శక్తుండనే.

52

క. అకృతాస్త్రుండ బాలుండఁ గా, ర్మకవిద్యాప్రాధిమై నిరూఢు లయినయీ
శకుని జయద్రథ దుర్ముఖ, వికర్ణ కర్ణాదియోధావీరుల కెదురే.

53

క. ఇట్టగు టెఱుంగక వచ్చితి, మెట్టొకొ మనభంగి వీర † లిందఱును గడుక
బెట్టిదులు మనకు మార్కొను, నట్టికొలఁది గాదు భీతి † యడరెడుఁ దోడ్తోన్.

ధనుఁడు అను, గ్రీష్మ = గ్రీష్మర్తువునందలి, ఆదిత్య = సూర్యునియొక్క, ప్రతాప = పరాక్రమ మను నెండయొక్క, విసర = సమూహముచేత, ఆకీర్ణంబు = వ్యాపింపఁబడినదియును. శస్త్రాస్త్రములు = ఉగ్రంబు-శస్త్రాస్త్రము = ఆయుధములయొక్కయు బాణములయొక్కయు, జాల = సమూహము అను, ఉష్ణ = వేడిమిచేత, స్ఫార = అతిశయించిన, చతుర్విధ = నాలుగువిధము లయిన, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, బల = సేనలచేత, అతిఉగ్రంబు = మిక్కిలి భయంకర మయినదియు. ఉదగ్రధ్వజ అర్చిష్టత్వాకలితంబు = ఉన్నతము లయిన టెక్కెములు అను జ్వాలలు గలది యగుటచేతఁ బొందఁబడినదియు. ఇది = ఈ. సైన్యము = సేనను, సేన యను నిష్ప సమట, ఇట్ల సైన్యమునందగ్ని త్యాకోపము గవ్యము. ఏక = నేను, ఉత్తరం దనుట. శక్తుండనునీ = సమర్థుడనా? ధన్వనికరాభీలంబు-భీష్మ ద్రోణకృపామలయందుఁ గేవల వృక్షత్వాకోపము చేసినచో నమంగళము స్ఫురించును కావున మంచుచున్న పృక్షవిశేషము లని వ్యాఖ్యానము చేయఁబడినది.

తా.—భీష్మఁడు మొదలగు మహాకూరులు అను మంచుచున్న యేఱుచుద్దిచెట్లు గలదియును, దుర్యోధనుఁడు అను గ్రీష్మర్తు సూర్యునిప్రతాపముతోఁ గూడినదియును, శస్త్రాస్త్రములు అను వేడిమి గల చతురంగబలములతోఁ గూడినదియును, ఉన్నతధ్వజంబులు అను పెనుమంటలు గలదియు నగు కారవసైన్య మను నీకారుచిచ్చును నేను సమీపించుటకుఁ గూడ శక్తుండను కాను. అలంరూపకము. వేసవియెండలోఁ బెనుమంటలతోఁ గూడిన కారుచిచ్చువలె నీసైన్యము నాకు భయమును గలిగించుచున్న దని భావము.

53. అకృతాస్త్రుండక = నేర్పఁబడనియస్త్రవిద్య గలవాడను. కార్మకవిద్యాప్రాధిమై = విలువిద్యయందలి నేర్పుచేత. నిరూఢులు = ప్రసిద్ధులు.

తా.—నేను అస్త్రవిద్య నేర్చినవాడను కాను, చిన్నవాడను, ధన్వనిద్యయందు మిక్కిలి ప్రసిద్ధు లయిన యీశకుని మొదలగు మహావీరులతో నెట్లు యుద్ధము చేయఁగలను?

54. మనభంగి = మనగతి. ఎట్టులకో? బెట్టిదులు = కూరులు. మార్కొనునట్టికొలఁది = ఎదుర్కొనునట్టికొ. భీతి = భయము. తోడ్తో = అప్పటప్పటికి. అడరెడు = అతిశయించుచున్నది.

తా.—మనము మొదటఁ దెలియక వచ్చితిమి. మనగతి యేమగునో తెలియదు. ఈశకుని మొదలగువా రందఱు మిక్కిలి కూరులు, మనము వీరి నెదిరింపఁ జాలము, నా కప్పటప్పటికి భయము హెచ్చుచున్నది.

ఉ. కౌరవసేనఁ జూచి వడఁకం దొడఁగెన్ మదితోన మేను నీ
 పూరక పోవు చున్ని యిది యొప్పునె యిప్పటిభంగిఁ జూచిన
 స్వీరల నేను మార్కొనమి యిశ్వయ ము ట్లగుటన్ రయంబునం
 దేరు మరల్పు ప్రాణములు యిదీ పన మున్ విసవే బృహన్నలా. 55

ప. అనిన దరహాసితవదనుం డగుచు శతమఖతనయుం డతని కి ట్లనియె. 56

చ. అసదృశలీలఁ బొల్పురథిఁకావలిమీఁదఁ జనంగ వెట్టి నే
 మసలక యామిషంబు గొని యామర్గము పట్టినతుచ్చసైన్యమున్
 వెనఁ జని ముట్టి గోధనము యివేగ మరల్తము గాక యిమ్మెయిం
 బను లటు వోవఁగా మరలఁ బాడియె నీకు సరేంద్రనందనా. 57

ఉ. అంతిపురంబులోనఁ గలయంగన లెల్లను నెమ్మనంబులన్
 సంతస మందఁగాఁ బనులఁ జయ్యనఁ దెచ్చెద నంచుఁ బూని నీ

55. మదితోన్ ఆ = మనస్సుతోఁ గూడ. మేను = శరీరము. వడఁకన్ తొడఁగెన్ = వణఁక సాగెను. ఇప్పటిభంగిన్ = ఇప్పటివిధమును. మార్కొనమి = ఎదిరింపకుండుట. తీవు = తియ్యనివి. మిక్కిలి ప్రియము లనుట.

తా.—బృహన్నలా! కౌరవసేనఁ జూచినంతనే నామనస్సులో భయము గలిగి దేహము వణఁకుచున్నది, నీ విట్లూరక రథము తోలుచుఁ బోవుట యుక్తము కాదు, ఈస్థిలో నేను వీరి జయింపఁ జాలను, కావున శీఘ్రముగా రథమును త్రిప్పము, నీకు మాత్రము ప్రాణములమీఁది యాశ లేదా?

56. దరహాసితవదనుండు = చిలునవ్వు గల మోము గలవాఁడు. శతమఖతనయుండు = ఇంద్రునికొడు కయిన యర్జునుఁడు.

57. అసదృశలీల = సాటిలేనివిలాసముచేత. పొల్పురథిఁకావలిమీఁదఁ = ప్రకాశించు నట్టి శూయలసమాహముమీఁదికి, చనంగన్ = పోవుటకు. మసలక = జాగునేయక. అమిషంబు = గోధనమును. మార్గముపట్టినతుచ్చసైన్యమున్ = పోవుచున్న తుద్రసేనను. ముట్టి = తాకి. మరల్తము = మరలింతము. ఇమ్మెయిన్ = ఈవిధమున. మరలన్ = మరలిపోవుట. పాడియె = ధర్మమా? సరేంద్రనందనా = రాజపుత్రుఁడా!

తా.—రాజపుత్రుఁడా! గొప్పపరాక్రమముతోఁ గూడిన రథికులమీఁదికిఁ బోవుటకు నే నేమి పిచ్చివాఁడనా? మనగోవులను దోలుకొనిపోవుచున్న యల్పసైన్యము నెదిరించి మనగోవులను మరల్పుకొనవలసినదే గాని మనకు భీష్మదులతోఁ బోరవలసినది లేదు, ఇట్లు పశువులను విడిచి మరలిపోవుట నీకు ధర్మము కాదు.

58. అంతిపురంబులోనన్ = అంతఃపురమునందు. కలయంగనలు = ఉన్న స్త్రీలు. నెమ్మనంబులన్ = చక్కనివసనస్సులయందు. సంతసము = సంతోషమును. చయ్యనన్ = శీఘ్రముగా. మేటి = శూరుఁడవు. దంతితురంగ సదృశరథంబును = ఏనుగులను గుఱ్ఱములను మేలిబంటులను తేరులను, నేనాంగ మగుటచే సమాహారద్వంద్వము. కలంగుట = భయపడుట. పాతాం—దంతి

జెంతయు నేటివై యరద † మెక్కి రయంబున నచ్చి యిచ్చటఁ
దంతితురంగసద్భటకధంబునుఁ జూచి కలంగు టొప్పునే.

58

గీ. అనినపలుకులకు బృహన్నలఁ గనుఁగొని, యెలుఁగు వడఁగ నాతఁ † డిట్టు లనియెఁ
బనుల దయ్య మెఱుఁగుఁ † బడఁతులసంతోష, మేల నాకు ననికిఁ † జాల నేను.
వ. అనవుడు.

60

చ. తనభుజశక్తియుఁ రిపులదర్పము నేర్పడఁ జూచి చూచి యె
ట్లును దెగ కున్న భోక యిది † లోకముచక్కటి శూరు వైన ది
నిని మది మెచ్చ రీబలము † నీదెసఁ దేతీయుఁ జూడ దింతకుఁ
మును భయహేతు నైనవిధముం దగఁ జెప్పము నాకు నిత్యజిన్.

61

నీ. దెసలు బీటలువాఱఁ † దివురుచిందములకో, లాహలంబులకుఁ గలంగఁబడక
యురవడి సేసలు † దెరలఁ బైఁ దోఁతెంచు, ధూళి పెల్లడరిసఁ † దూలపోక

తురంగసద్భటకదంబము = ఏనుఁగులయు గుఱ్ఱములయు మేలిబంబులయు సమూహమును అని
యార్థము, ఇందు రథికులు గ్రహింపఁబడమి చింతనీయును. రథంబులకా ఆను బహువచనాంతపాఠము
సేనాంగముల కేకవద్భావము నిత్య మగుటచే నుపేక్ష్యము.

తా.—అంతఃపురమున నున్న స్త్రీలు సంతోషించునట్లు పశువులను శీఘ్రముగాఁ దెచ్చెద నని
ప్రతిజ్ఞ చేసి మహాకూరుడవై రథ మెక్కినచ్చి యిచ్చటఁ జతురంగసైన్యమును జూచి భయ
పడుట తగదు.

59. ఎలుఁగు = కంఠద్వని. పడఁగక = తగ్గఁగా. పడఁతుల = స్త్రీలయొక్క. అనికిక =
యుద్ధమునకు.

తా.—ఁబిమాలులు విని యుత్తరుఁడు బృహన్నలం జూచి హీనస్వరముతో నిట్లనియె. పశువు
లేమైన నగుఁ గాక స్త్రీలు సంతోషింపక పోయినను పోయిన గాక నేను యుద్ధము సేయఁజాలను.

61. తనభుజశక్తియుఁ = తనచేతులలావును. రిపులదర్పముఁ = శత్రువులపరాక్రమమును.
తెగకఉన్నక = సాధ్యము కానిపక్షమున. పోక = యుద్ధము విడిచి పోవుట. లోకముచక్కటి =
లోకధర్మము. నీదెసక = నీదిక్కును. తేతీయుక = చక్కఁగా. భయహేతువు = భయమునకుఁ
గారణము. ఇత్యజిన్ = ఈసమయమునందు.

తా.—తనబలమును శత్రువులబలమును చక్కఁగాఁ జూచి సాధ్యము కా దని తోచినపక్ష
మున యుద్ధమును విడిచి మరలి పోవుట లోకధర్మము. శూరులు దీనిని కూడ నంగీకరింపరు. ఈకార
వస్త్రస్యము నీవైపు తిరిగి కూడ చూడలేదు, ఇంతిలోపల నీ కిట్టిభయము కలుగుటకుఁ గారణ మేమో
తెలియకున్నది.

62. దెసలు = దిక్కులు. బీటలుపాఱక = పగులునట్లు. తివురుచిందముల కోలాహలంబు
లకుఁ = మ్రోఁగుచున్న శంఖములధ్వనులకు. కలంగఁబడక = కలఁతనొందక. ఊరవడిక =
మిక్కిలివేగముచేత. తెరలక = విజృంభింపఁగా. పైక = మీఁదికి, తోఁతెంచుధూళి = వ్యాపిం

చతురంగబల మతిఃసాంద్రతః గవిసిన, యగ్గలికముసకు ధి బెగ్గడిలక
శస్త్రాస్త్రములు రథ్యసారథివర్తంగ, తతి నాటుతటచునః ధట్టడిలక
బహువిధంబులఁ బగతురఃపరవసమున, నిత్యైతంగునఁ గలుగుక్రం ధి డెల్ల నోర్చి
నిల్చి గెల్చిన సత్కీర్తి ధి నెగడుఁ గాక, దవ్వుదవ్వుల విఱిగిన ధి నవ్వు చెల్లు. 62

ఛ. అనుదివిజేంద్రనందనున ధి కమ్మనుజేశ్వరసూనుఁ డిట్లనుక
నినుము త్రిగర్తవాహినులు ధి విక్రమసంపద సాంపు మీఱ గో
ధనములఁ బట్టినం బతి యుధగ్రత సైన్యము లెన్ని యన్నియుం
గాని యటఁ బోయెఁ గాన మనఃకుం బురి బాసట లేర యెవ్వరున్. 63

గీ. ఒంటిఁ దలపడి కురుసేన ధి నోర్చువాడ, నే యిదేటికి వెడమాట ధి లిట్లు లాడ

చునట్టి దుము. డెల్లు = మిక్కిలి. అవరణ = ఆతిశయింపఁగా. తూలపోక = చిన్నపోక. చతు
రంగబలము = నాలు గంగములు గల సైన్యము. అతిసాంద్రత = మిక్కిలి దట్టముగా. కవిసినఆగ్గ
లికముసకు = చుట్టుకొన్న యతిశయముసకు. బెగ్గడిలక = భయపడక. రథ్యసారథివర్తంగ
తతి = గుఱ్ఱములయు సారథియొక్కయు కవచములయొక్కయు నవయవములయొక్కయు సమా
హమనందు. నాటుతటచున = గ్రుచ్చుకొనునట్టి యతిశయముచేత, దట్టముగా నాటుటచేత ననుట.
పగతురపరవసమున = శత్రువుల పరాక్రమముచేత. క్రందు = ఉపద్రవమును. నెగడుక = కలు
దును. దవ్వుదవ్వుల = మిక్కిలి దూరమునుండియే. విఱిగిన = పాటిపోయినయెడ. ఎల్లు,
నవ్వు ?

తా.—దిక్కులు బ్రద్ద లగునట్లు ప్రాంగునట్టి శంఖములధ్వనులకు భయపడక, సేనలత్రొక్కు
ల్లకు లేచునట్టి దుమునకు వెనుదీయక, చతురంగ సేనలును గుంపులు గూడి పైఁబడినప్పుడు చలంపక,
శస్త్రాస్త్రములు గుఱ్ఱములమీఁదను సారథి మీఁదను కవచముల భేదించి చేహమున నాటునప్పుడు కలఁత
నొందక, యిట్లు నానావిధములుగా శత్రువులు చేయు పరాక్రమమును సహించి యుద్ధరంగమున వెు
కంజ వేయక నిల్చి గెల్చినయెడఁ గీర్తి కలుగును గాని యిట్లు దూరమునుండియే పరుగెత్తినయెడ
జనులు నవ్వుదురు.

63. అనుదివిజేంద్రనందనునకు = ఇట్లు చెప్పనట్టి దేవేంద్రునికుమారుఁ డయిన యర్జును
నితో. ఆమ్మనుజేశ్వరసూనుఁడు = ఆవిరాటరాజుకుమారుఁ డయిన యు త్తరుఁడు. త్రిగర్తవాహి
నులు = త్రిగర్తరాజుసేనలు. విక్రమసంపద = పరాక్రమముయొక్క యతిశయము. పతి = రాజు,
విరాటుఁ డనుట. ఉదగ్రత = గొప్పతనముచేత. బాసట = తోడు.

తా.—అర్జునుఁ డిట్లు చెప్పఁగా నుత్తరుఁ డిట్లయె. సుశర్తసైన్యములు పరాక్రమముతో
గోవుల నపహరింపఁగా; విరాటరాజు సైన్యము లన్నియును దీసికొని వారిమీఁదికిఁ బోయెఁ గావున
మనకుఁ బట్టరామున సహాయు లెవ్వరును లేరు.

64. తలపడి = ఎదుర్కొని. ఓర్చువాడను ఏ = జయించువాడనా ? వెడమాటలు = వ్యర్థపు
పలుకులు. రయంబున = వేగముగా. నీతి = దగము.

వారు గానక మున్న యీ ధీమ దోలు, కొని రయంబునఁ బురి కరుగుటయనీతి.

వ. అనిసం బాధండు పార్థివనందనున కి ట్లనియె. 65

క. వెగ డొంది యిట్లు వలుకఁగ, నగునే పగతురు ప్రమోద ధ మందఁగఁ బసులఁ
దిగ విడిచి పురజనంబులు, దెగడంగా మగిడి పోక ధ దీనత గాడే. 66

వ. అట్లుం గాక. 67

మ. నను సైరంద్రి గడంగి పేర్కొనియె దానం బెంపుమై బిల్చి తో
డని తోడ్చితి వీవు బంటుతన మ ధ ట్లగించి పారాలి దీ
వన లిచ్చెం దుది బోయి కౌరవులు గోవర్గంబుఁ గొంపోవఁగాఁ
గని యే క్రమమి రిత్త వోమనె భయోత్కంఠంబు నీ కేటికిన్. 68

గీ. చిత్తవృత్తియొక్కించుక ధ చిక్కఁ బట్టు, మిపుడ కౌరవసైనికు ధ లెల్లఁ జూచి
వెఱుగుపడవేగమునులావుఁవెరపువెఱుయఁ, గదుపుఁ బెట్టించిపోదముఁక్రమమంగ.

తా.—నే నొంటరిగా నీకారవసేనతోఁ బోరఁ జాలను, నీ వీపనికీమాలినమాటలు చెప్ప
వలదు, కౌరవులు చూచుటకు మున్నే తేరు తోలుకొని శీఘ్రముగా నూరు చేరవలయును.

65. పార్థుండు = మంతికొడు కయిన యర్జునుండు. పార్థివనందనునకు = రాజపుత్రుఁ
డంబున యు త్తరునితో.

66. వెగడుంది = భయపడి. ప్రమోదము = సంతోషమును. తెగడంగా = నిందించు
నట్లు. మగిడి = మరలి. పోక = పోవుట. దీనత = చైత్రము.

తా.—శత్రువులు సంతోషించునట్లు ఇట్లు భయపడి పలుక వలదు. పశువులను విడిచి పోయిన
యెడ పట్టణమునందలి జనులు నిందితురు, అనమానము కలుగును.

68. కడంగి = పూని. పేర్కొనియె = చెప్పెను. దాన = అందుచేత. పెంపుమై =
గొప్పతనముచేత. బంటుతనము = శౌర్యమును. అగించి = కొనియాడి. పారాలి = పురజనులసమా
హము. కని = చూచి. వీ = నేను, బృహన్నల యనుట. క్రమమి = మరలి. రిత్త = వ్యర్థ
ముగా. భయోత్కంఠంబు = భయముచే వణికుట.

తా.—సైరంద్రి నాపేరు గొప్పగాఁ జెప్పెను, దానిచే నీవు నన్ను గొప్పచేసి లోడుగాఁ
దొడ్కొని వచ్చితివి. పురజనులు నాశౌర్యమును గొనియాడి దీనిచిరి, ఇట్లు వెడలి వచ్చి కౌరవులు
గోవులఁ గొనిపోవుటం జూచి నేను వ్యర్థముగా మరలి రాను, నీవు భయపడవలదు.

69. చిత్తవృత్తి = మనోధర్మమును. చిక్కఁబట్టుము = నిలుపుకొనుము. వెఱుగుపడ =
అశౌర్యపడునట్లు. కదుపుక = అవులమందను. పెట్టించి = విడిపించుకొని. క్రమమంగ = మరల.
పోదము అని యన్వయము.

తా.—నీవు మనస్సునఁ గొంచెము ధైర్యము తెచ్చికొనుము. ఇపుడే మన బలపరాక్రమము
లకుఁ గౌరవు లాశౌర్యపడునట్లు అవులను విడిపించుకొని మరలిపోదము.

వ. అనుచు వివృచ్చుండు గడంగి తేరు వోన నిచ్చుటయు నానంబు పల్లటిల్ల మానసంబు దల్లడిల్ల నాభూషల్లభకుమారుండు. 70

క. దవ్వల విఠిగినఁ జారులు, నవ్వుదురఁజె మేలుమేలు ♦ సను నాఁగకు నీ క్రొ న్వుఁగదేనిఁ దలపడు, మెవ్విధిః జని తేమి యనుచు ♦ నెత్తినభీతిన్. 71

క. శరములు శరాసనము న, య్యరదముపై డిగ్గ విడిచి ♦ యతిరథసమునఁ ధరణికి లంఘించి వెనం, బురిచెనకును లజ్జ వీటిఁబోవం బాటెన్. 72

వ. ఇట్లు వాతీనం దనమనంబునం గుత్తించుచు బీభత్సుండు యుగ్వంబులపగ్గంబులు నొగల ముడిచి రథంబు డిగ్గ నుఱికి లంబకేశభారుండును నాందోళితరక్తాంబర యుగలాంచలుండును నగుచు నతిని వెనుకం బఱచుసమయంబున నిలిచి కనుంగొను కౌరవబలంబునందు. 73

ఉ. అజ్ఞులు కొందఁ జప్పు డపహాసము సేయుచు గూఢరూపరే భాజ్ఞత లేమిఁ దద్వికృతః కాయముమీఁదను దృష్టి నిల్వఁగాఁ

70. వివృచ్చుండు = అర్జునుడు. అనంబు = ముఖము. పల్లటిల్ల = తెల్లవోవఁగా. అభూషల్లభకుమారుండు = ఆరాజపుత్రుఁడు, ఉత్తరుండు.

71. దవ్వల = దూరమునందు. విఠిగిన = విచ్చినయొడ. అఁగకు = అడ్డకుము. అఱుగదువని = తగ్గనియొడ. తలపడు = తాఁకుము. ఎవ్విధి = ఏప్రకార మైనను. చనితి = పోయితిని. ఏమి—నాకేమి యనుట. ఎత్తినభీతి = అధిక మయిన భయముచేత.

తా.—దూరమునండి మరలినయొడఁ జారులు నవ్వుదురని నీవు చెప్పినమాట యాశ్చర్యముగా నున్నది. అట్లు వారు నవ్వున నవ్వుచుర గాక, నాకు అడ్డు చెప్పకుము. నీవు క్రొవ్వి యున్నాడవు యుద్ధము చేయుము ఎట్లు పోయినను బొమ్మ అని చెప్పుచు మిక్కిలి భయముతో.

72. శరములు = బాణములను. శరాసనము = ధనుస్సును. అతిరథసమున = మిక్కిలి వేగముచేత. ధరణికి = భూమికి. లంఘించి = దాటి. లజ్జ = సిగ్గు. వీటిఁబోవ = చెడునట్లు.

తా.—బాణములను ధనుస్సును ఆరథమునందే విడిచి తొందరగా నేలకు దుమికి సిగ్గు లేనవాడై పట్టణము వైపు పరువిడెను.

73. కుత్తించు = నిందించుచు. బీభత్సుండు = అర్జునుడు. యుగ్వంబులపగ్గంబులు = గుట్టులులపగ్గములను. లంబకేశభారుండు = వ్రేలుచున్న వెండ్రుకలసమాహము గలవాఁడును. అందోళితరక్తాంబరయుగల అంచలుండునఁ = కదలుచున్న యెఱ్ఱచీరలయొక్క జుట్టుయొక్క చివరలు గలవాఁడును.

74. అజ్ఞులు = తెలియనివారు. అపహాసము = పరిహాసమును. గూఢరూపరేభాజ్ఞత = కప్పఁబడిన రూపముయొక్క గుఱుతు తెలియుట. తత్వికృతకాయముమీఁదను = అతనివికార మయిన శరీరమునందు. దృష్టి = చూపును. ప్రాజ్ఞులు = తెలిసినవారు. మూర్తిసౌమ్యతయు = శరీరముయొక్క చక్కదనమును. బాహుబలదీర్ఘతయు = భుజముల నిడుపును. పటుత్వతః

బ్రాహ్మణులు మూర్ధ్ని సౌమ్యతయు + బాహులద్వితయుం బటత్వత
త్వజ్జతయుఁ గతిస్ఫురదుఁదా త్రతయుం గని సంశయంబుతోన్.

74

గీ. ఆడుచందంబుఁ బురుషసఃమాకృతియును, గలిగియున్నదియొప్పునూఁమ్మలతసాంపు
వికృతవేషావృతంబులై + వెలయు నితఁడు, నివులు గవిసిన మెఱయనిఁ నిప్పువోలె.

ఉ. బాహులచాయయుఁ గమనభంగియు నర్జునునట్ల దీన సం
దేహము లే దితండు దనఁతేజము డాపఁగ మత్స్యభూమిభృ
ద్దేహమునందుఁ బేడి యనఁ + గీడ్పడి యుండెను కాక యీకురు
ప్రహముతోడి కయ్యమున + కొండొకరుం డిటు లొంటి వచ్చునే.

76

చ. విరటుఁడు దక్షిణంబునకు + వీరుల సారథులకొ నిజాజ్ఞకై
పురిఁ గలవారి నెల్లఁ గొని + పోయిన నొండులు లేమిఁజేసి యు

జ్జతయుఁ = బలముయొక్క తత్త్వము నెఱింగినవాఁ డగుటయును. బలము గలవాఁ డగుటయు ననుట.
గతిస్ఫురతఁడదా త్రతయుఁ = నడకయందుఁ బ్రకాశించుచున్న యతిశయమును.

తా.—తెలియనివారు కొందఱు పేడివేషముచేఁ బ్రచ్ఛన్నమైన యర్జునుని రూపరేఖలు
గుర్తింపఁ జాలక యతని వికృతాకారమును గేలి చేయునుఁ జూచుచుండిరి కాని తెలిసినవారు ఆతని
చక్కఁదనమును దీర్ఘ బాహువులను శౌర్యమును నడమవిధమును జూచి సంశయించి.

75. పురుషసమాకృతియును = పురుషునివంటి యాకారమును. ఒప్పుఁ = చక్కఁదన
మును. డొమ్మలతసాంపుఁ = శౌర్యముయొక్క విధమును. వికృతవేషావృతంబులు = వికార మయిన
వేషముచేఁ గప్పఁబడినవి. వి = అగుటచేత. నివులు = బూడిద. కవిసినకొ = కప్పఁగా. మెఱయని
నిప్పువోలెకొ. వెలయుఁ = ప్రకాశించును.

తా.—స్త్రీవేషమును బురుషరూపమును గలిగి యావికృతవేషముచేఁ గప్పఁబడినవయ్యై యతని
చక్కఁదనమును శౌర్యమును ప్రకాశింప వుండుటచేత నీతఁడు బూడిద కప్పుటచే వెలుఁగనినిప్పు
వోలెఁ బ్రకాశింప వున్నాఁడు.

76. బాహులచాయయుఁ = చేతులకాంతియు. గమనభంగియుఁ = నడకతీరును. లేజము =
ప్రభావమును. మత్స్యభూమి భృతోదేహమునందుఁ = విరాటరాజు నింటియందు. పేడి = నపుంస
కుఁడు. గీడ్పడి = తక్కువపడి. ఈకురుప్రహముతోడి కయ్యమునకుఁ = ఈ కారవసేనతోడి
పోరాటమునకు.

తా.—బాహువులను నడకను చూడఁగా నితఁ డర్జునుఁ డనియే తోచుచున్నది. ఇందుకు
సందేహము లేదు. ఆర్జునుఁ డజ్ఞాతవాసమునకై పేడితన మనలించించి తనలేజస్సును దెలియనియ్యక
నీచరూపముతో విరాటునిగృహమున వసించి యుండఁ బోలును, మఱియొకఁ డొంటరిగాఁ గురునే
నతోఁ బోరుటకు రాఁడు.

77. వీరులకొ = శూరులను. నిజాజ్ఞకొ వి = తనయధ్యమునకై. ఒండులు = ఇతరులు
లేమిఁజేసి = లేకపోవుటచేత. దొరకొనక = చిక్క.

త్తరుఁ డిట వచ్చు చుండి యరఁదంబు దగం గడపంగ నెవ్వరుం
దొరకొన కున్నఁ దా నితనిఁ ♦ దోడ్కొని వచ్చినవాఁడు చూడఁగన్.

77

చ. పరి చనుచెంచి గోగణముఁ ♦ బట్టె ననన్ విని పిన్న గాన మీఁ
దరయక రాజనంగనుఁ డహంకృతిమైఁ బటతెంచి నైస్వయి
స్ఫురణముఁ జూచి భీతఁ దనఁబుద్ధి గలంగినఁ బాఱఁ జొచ్చె ని
ప్సరుషునిశౌర్యసంపదయు ♦ భూరిబలంబు నెఱుంగఁ జేమియున్.

78

వ. అనుచు నిశ్చయరహితహృదయు లగు చుండ శుండాలయలీలాసమశేఖం బగు
గమనంబునం బురుహూతపుత్రుండు పదశతమాత్రప్రదేశపలాయితుం డైన
భూమింజయు నెయిది పట్టికొనిన నతండు.

79

సీ. వెలవెలఁ బాటుచు ♦ వెగ డొందుఁ బెదవుల, తడి యాట నెంతయుఁ ♦ దల్లడిల్లు
జల్లన నంగంబు ♦ తెల్ల నిండఁ జెనుర్చు, బదములుఁ గరములుఁ ♦ గుదియ వడఁకు
హృదయంబు దటతట ♦ నదరంగఁ బెలుకుఱు, దీనదృష్టుల మోముఁ ♦ దేటిచూచు
నెలుఁగు గద్గదికఁ దొట్టిల నేడ్చు విడు మని, ప్రార్థించు మాటఁ గీడ్పాటు దోఁప

తా.—విరాటరాజు పట్టాములో నుండువారి నందఱిని వెంటఁబెట్టుకొని దక్షిణగోగ్రహణ
యధ్యక్షమునకుఁ బోవుటచే నుత్తరుఁ డిచటికి రాఁ దలఁచి తనరథము లోలుట కితరు లెవ్వరు లేనందున
నితనిఁ దోడ్కొని వచ్చి యుండును.

78. పరి = సేన. చనుచెంచి = వచ్చి. అహంకృతిమై = అహంకారముతో. పటతెంచి =
వచ్చి. నైస్వయిస్ఫురణము = సేనలయొక్క విజృంభణము. శౌర్యసంపదయు = పరాక్రమము
యొక్క యతిశయము. భూరిబలంబు = ఎక్కువబలము. పాఠాం:—పరి చనుచెంచి గోగణముఁ
బట్టి. ఈబహువచనాంతపాఠము కర్త యేకవచన మగుటచే నుపేక్ష్యము.

తా.—కురు సేన వచ్చి పశువులను బట్టె నని విని యుత్తరుఁడు చిన్నవాఁ డగుటచే దీర్ఘాలో
చనము చేయక యహంకారముతో వచ్చి యీనైస్వయము జూచి భయపడి పరుగెత్తుచున్నాఁడు. కాని
యీపురుషుని బలపరాక్రమముల నేమియు నెఱుంగఁడు.

79. నిశ్చయరహితహృదయులు = నిశ్చయముచే విడువఁబడిన మనస్సు గలవారు. శుండాల
రయలీలాసమశేఖంబు = ఏనుగుయొక్క వేగముయొక్క విలాసముతో సమాన మయిన విధము
గలది. గమనంబున = నడకచేత. పురుహూతపుత్రుండు = ఇంద్రుని కుమారుఁ డయిన యర్జు
నుఁడు. పదశతమాత్రప్రదేశపలాయితుండు = అడుగులు మాఱు కొలఁది గలదూరము పరుగెత్తిన
వాఁడు. ఎయిది = వెంటడించి.

80. వెగడు = భయమును. తల్లడిల్లుక = చలించును. అంగంబులు = అవయవములు. పద
ములు = అడుగులును. కరములు = చేతులును. కుడియ = ఎంగునట్లు. పెలుకుఱు = విలవిల
పోవును. దీనదృష్టు = దుఃఖముతోడి చూపులచేత. లేటి = చక్కఁగా. ఎలుగు = కంఠ
స్వరము. గద్గదిక = దగ్గు తికచేత. కీడ్పాటు = తక్కువతనము. నిష్క్రశతశుద్ధహేమంబు =
వరహేమములు గల యపరంజిబంగారమును. నిర్మలశుద్ధుల అప్తవైదూర్యమును = పరిశుద్ధమై

నిష్కళతశుద్ధహేమంబు ♦ నిర్మలోజ్వ
లాప్తవైడూర్యములుఁ దురఃగాఢ్యరథముఁ
గరటివశకంబు నొకయూసుఁ ♦ బురము సాచ్చి
నపుడ యిచ్చెద నీ కను ♦ నార్తుఁ డగుచు.

80

క. నాతోడిప్రేముడిం గడు, నాతుర యై యెదురుచూచునంబకుఁ జేతఁ
ప్రీతిగఁ జని యాయముఁ బొడ, చూతుం బో నీగదే విశుద్ధచరిత్రా. 81

————— (అర్జునుఁ డుత్తరునిఁ దనకు సారథిఁగాఁ జేసికొనుట.) —————

వ. అని మఱియు నానావిధదీనాలాపంబులం బ్రార్థించు చుండం బార్థుండు నగుచు
నతనిం దేరు సేరం దెచ్చి. 82

చ. వెఱవకు మన్న పోటు కురువీరులతోడ నశక్యమేని న
తైఱఁ గది యేల నీ వుడుగు ♦ తేరికి సారథి గమ్ము నాకుఁ జి

ప్రకాశించునట్టి యెనిమిదివైడూర్యరత్నములను, తురగఽఢ్యరథముఁ = గుఱ్ఱములచేఁ బ్రకాశించు
చున్న తేరును. కరటివశకంబుఁ = ఏనుగుల పదింటిని. అర్తుఁడు = దుఃఖము గలవాఁడు.

తా.—వెలవెలఁ బోవును భయపడి పెదవు లెండఁగాఁ బరితపించును, దేహమంతయుఁ
జెమటఁ బట్టును. కాలుసేతులు ముడుచుకొనునట్లు వడచును. గుండె తటతటఁ గొట్టుకొనఁగా విల
విలపోవును. దుఃఖము గల చూపులతో నర్జునునిముఖమును చూచును. కంఠస్వరము తడఁబడఁగా
విడుపు మని వేడుకొనును. పలుకునందు సేచిత తోఁపఁగాఁ బ్రార్థించును. పట్టణమునకుఁ బోయినవెం
టనే నూఱువరచాలయపరంజిబంగారమును నుత్తమును లయిన యెనిమిది వైడూర్యరత్నములను గుఱ్ఱము
లతోఁ గూడిన తేరును పదియేనుగులను నొకగ్రామంబును నీ కిచ్చెద నని దుఃఖముతోఁ జెప్పును.

81. నాతోడిప్రేముడిఁ = నాయందలి ప్రీతిచేత. అతురఁ = దుఃఖము గలవై. అంబకుఁ =
తల్లికి. చేతఃప్రీతికఁ = మనస్సంతోష మగునట్లు. విశుద్ధచరిత్రా = నిర్మల మయిన నడవడి. గలవాఁడా!
అర్జునుని సంబోధనము.

తా.—నామీఁద మిక్కిలి ప్రేమ గలిగి దిగులుపడి నారాక కెదురుచూచు చుండెడి మాతల్లిని
జూడవలయుఁ బోనిమ్ము.

82. నానావిధదీనాలాపంబులఁ = పలువిధము లయిన యేడ్పుమాటలచేత. పార్థుండు =
అర్జునుండు. అతనిఁ = అయ్యుత్తరుని.

83. అన్న ! ఇది యాదర్శకము. పోటు = యుద్ధము. అశక్యము = అసాధ్యము. ఏనిఁ =
అయినయెడ. అతైఱఁగు అది = అవిధము, యుద్ధ మనుట. చిచ్చుఱపిడుగు = అగ్నిమయ మయిన
పిడుగు. అడరి = విజృంభించి. పటపెదకఁ = తోలెదను. రాజాధృతిఁ = దుర్యోధనుని ధైర్య
మును. పాపెదకఁ = పోఁగొట్టెదను.

తా.—ఉత్తరా ! నీవు భయపడ వలదు. కురువీరులతో యుద్ధము చేయుట నీకు శక్యము

చుటపిడు గట్టు ల ట్టడరి ♦ శూరులమొత్తము నుగ్గు సేసెనం
బటపెద సేన రాజధృతిఁ ♦ బాపెద గోవులఁ గ్రమ్మఱించెదన్.

83

క. అనుచు నొడఁబాటు లే కు, న్నను నయ్యుత్తరుని మెగల ♦ నడుకొన నిడి తా
నును రథ మెక్కి రథికుఁ డయి, చనియె నరుడు జుమ్మి సేర ♦ నమ్మదలీలన్.

84

ప. ఇల్లు సవ్యసాచి నిక్షిప్తాయుధం బైనశమివృక్షంబునమీపంబున కరుగునవనరం
బునం గ్గీ బహుపచ్చన్నుం డయ్యును బ్రస్ఫురణవిశేషభీషణుం డగునతనిం గని
కొరవనైచికులు గలంగినమనంబులతోడ నివ్వెఱపడి యుండ వారలం గనుంగొని
' తోచునుత్పాతంబుల నాలోకించి గురుం డిట్లనియె.

85

క. మాసె నభోమణి నక్కలు, గూసెం గలయంగ దెసలకుం బలుచాయల్
సేసెం బటమొగుళు లడరి, మ్రోసెం దమయంతఁ దూర్యము లపధ్వను లై.

క. ఇగ్గజములు మిన్నకయును, మ్రొగ్గెడు నుత్తమతురంగములు బాష్పజలం

క్కాయొడ నీవు యుద్ధము చేయువరు. నాకు సారథ్యము చేయుము, నేను చిచ్చుటపిడుగువలె నీశూరు
అనందము విధించి సేనను బాటఁదోలి దుర్యోధనుని జయించి యావుల మరలించెదను.

84. ఒడఁబాటు = అంగీకారము. నడుకొనక = వణకుమండఁగా. నరుడు = అర్జునుఁడు.
నమ్మదలీలక = సంతోషముయొక్క విలాసముచేత. జమ్మి చేరక. చనియెక అని యన్వయము.

తా.—అట్లు చెప్పి యర్జునుఁడు ఉత్తరం దంగీకరింప కున్నను పడంకుచున్న యతని నొగల
మీఁద నుంచి తాను రథ మెక్కి రథికుడై సంతోషముతో జమ్మిచెట్టునొద్దకు బోయెను.

85. సవ్యసాచి = అర్జునుఁడు. నిక్షిప్తాయుధంబు = ఉంపఁబడిన యాయుధములు గలది.
శమివృక్షంబునమీపంబునవకు = జమ్మిచెట్టుదగ్గఱకు. అరుగుఅనరంబునక = పోవునపుడు. క్గీ బ
హుపచ్చన్నుండు = పేడిరూపముచే గప్పఁబడినవాఁడు. ప్రస్ఫురణవిశేషభీషణుండు = తేజోవిశేష
ముచే భయంకర మయినవాఁడు. నివ్వెఱపడి = మిక్కిలి భయపడి. తోచునుత్పాతంబులక =
కనఁబడునవశేషములను. గురుండు = ద్రోణాచార్యుఁడు. పాశాం :—నిక్షిప్తాయుధం బైనశమివృ
క్షసమీపంబునవకు—ఈపాశమునందు ఏకదేశాన్వయము.

86. నభోమణి = నూర్పుఁడు. మాసెక = కాంతిహీనుఁ డయ్యెను. పటమొగుళులు =
గొప్ప మేఘములు. అడరి = అతీతయించి. దెసలకుక = దిక్కులకు. పలుచాయల్ = పెక్కువన్నె
లను. చేసెక. తూర్యములు = వాద్యములు. అపధ్వనులు వి = తప్పధ్వని గలవై. తమయంతక.
మ్రోసెక.

తా.—నూర్పుఁడు మాసి యున్నాఁడు. నక్కలు కూయుచున్నవి. మేఘములు దిక్కుల
సంతటను నానావర్ణములు గలిగి వ్యాపించుచున్నవి. వాద్యములు తమయంతనే వికారధ్వనిగా మ్రోగు
చున్నవి.

87. ఇగ్గజములు = ఈ యేనుగులు. మ్రొగ్గెడుక = వంగుచున్నవి. ఉత్తమతురంగములు =
శ్రేణిగుఱ్ఱములు. బాష్పజలంబు = కన్నీటిని. అగ్గలము = అధికముగా. పడగల్ = ధ్వజములు.
తడఁపడి. తగ్గెడుక = వంగుచున్నవి.

బగ్గలము విడుచు చున్నవి, తగ్గెడు గారణము లేక * తడఁబడి పడగల్. 87

క. దగ్గము లైనట్టులు న, మృగైర్ధము లెడలె మండె * నాయుధచయముల్

దిగ్మామం జెనఁగె ననం, దిగ్గము మన కాజి యగుట * దీనికిఁ దగఁగన్. 88

క. మొన లొఱపుగఁ దీర్చికొనుడు, తనతనవాహనము లాయుధము లెల్లజనం

బును ననువు సేసికొనుఁ డో, పినయంతయుఁ గాచికొనుడు * బెదరక పసులన్. 89

ప. అని చెప్పి తా నప్పు డట్లును నెఱింగినవాఁడు గావున నతనికి నజ్ఞాతవాసనమయ

భంగం బగునో యనుభయంబున సురనదీనూనువదనంబు వీక్షించి కనుసన్న

వాఱ నిట్లనియె. 90

చ. వెరవిడి గాక వీడు కురు*వీరులకుం బొడచూపువాఁడె య

చ్చెరు వొకమ్రానిపేర నిటఁ * జేరఁగ వచ్చుచు నున్నవాఁ డహం

తా — కారణము లేకయే మనసేనలాని యేనుగులు మందరికి వంగుచున్నవి, గుఱ్ఱములు కన్నీరు కార్చుచున్నవి, పడగలు వంగి యున్నవి.

88. దగ్గములు = కాల్యఁబడినవి. సమ్యక్ ధైర్యములు = మేలిధైర్యములు. ఎడరె = తొలఁగెను. చయముల్ = సమాహములు. దిక్ ధూమంబు = దిక్కులయందుపొగ. ఎనఁగెన్ = అరికొనించెను. అజి = యుద్ధము. అగుట. అసందిగ్గము = నిశ్చయము.

తా. — మనకు ధైర్యములు కాలిపోయినట్లు లేక పోవుచున్నవి, ఆయుధములు మండుచున్నవి, దిక్కులయందుఁ బొగలు లేచుచున్నవి. ఈయవశ్యతములచే మనకు యుద్ధము కలుగుట నిశ్చయము. కావున దీనికిఁ దగినట్టుగా.

89. మొనలు = వ్యూహములను. ఒఱపుగె = చక్కఁగా. తీర్చికొనుడు = దిద్దికొనుడు. అనువు = ఆయితము.

తా. — అందఱును వ్యూహములఁ జక్కఁగాఁ దీర్చికొని తమతమవాహనములను ఆయుధములను సిద్ధము చేసికొని భయపడక యథాశక్తి పశువులను రక్షింపుడు.

90. అజ్ఞాతవాసనమయభంగంబు = అజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞకు భంగము. సురనదీనూనువదనంబు = భీష్మునుభయము. వీక్షించి = చూచి. పాఱు = ప్రసరింపఁగా.

91. వెరవిడి = ఉపాయము తెలియనివాఁడు. కాక = కాని. పొడచూపువాఁడె = కనఁబడువాఁడా! ఒకమ్రానిపేరె = ఒకచెట్టుపేరుచేత, అర్జునవామముచేత ననుట. ఒకచెట్టుదగ్గ అకుఁ బోవు నెవముచేత నని యర్థాంతరము. అహంకరణము అ = గర్వమునే. ఒండుఒకటి = మఱి యొకదానిని. మూర్ఖవిశేషము = దేహముయొక్క యతిశయము. సురపతిట్లు = దేవేంద్రునివలెనే. మదిచొప్పు = మనస్సులోని యభిప్రాయము. ఎఱుంగె అయ్యెడు = తెలియవలెను. వ్యా. — వెరవిడి — వ్య. వెరవు + ఇడి, ఇడివర్ణకము అభావద్యోతకము. అర్జునశబ్దమునకు ఏఱుమర్ది యను వృత్తముకూడ నర్థము, కావున నర్జునునిపేరు ఒకమ్రానిపేర నని గూఢముగాఁ జెప్పఁబడినది. “నగా

కరణము కాని యొం డొకటి † గానఁడు మూర్తినిశేష మారయఁ
సురపతియట్ల వీనిమది†నొ వ్విది యెల్లొ యెఱుంగ నయ్యెడున్.

క. అనిన విని యెఱిగిగొని యా, తనిమదిసందియము మాన్వ † దలఁచి సరేంద్రుం
గనుఁగొనుచు నతనితోఁ జె, ప్పినభంగి నిగూఢవృత్తి † భీష్ముఁడు వలికెన్. 92

క. తలఁపఁగ రిపులకు ని మ్మగు, కొలఁది గడచి వచ్చితిమి యశుంఠితబాహు
బలము నెఱుపఁ దఱి యయ్యెను, జలింప వల దింక మనకు † శత్రులవలనన్. 93

వ. అనవుడు నాచార్యుం డయ్యర్థంబు గనుంగొని పార్థునకు సమయభంగంబువలని
సంకటంబు లే కునికికి మనంబునం బ్రియం బంది మొగంబునం దోఁప నీక పుయి
లోట దక్కి యుట్లనియె. 94

హ్వయః⁹² అని సంస్కృతము. పాఠాం :—వెరవరి = ఉపాయముగలవాఁడు. అని యర్థము.
కాక = కొనివాడై యని యర్థము.

తా.—ఈవచ్చువాఁడు ఉపాయము తెలియనివాఁడుగా నున్నాఁడు. కానిచో కురువీరులకు.
గనఁబడునా? ఇతఁ డొక చెట్టునొద్దకుఁ బోవు నెపమున మనమీదికి వచ్చుచున్నాఁడు, అహంకా
రము కలవాడే కొని యుక్తయుక్తుల నెఱుంగఁడు, వీ యాకారము చూచినయెడ దేవేంద్రుని
వలె నున్నాఁడు, వీని యభిప్రాయ మేమో మనకుఁ దెలియదు. అనిప్రకటమైన యభిప్రాయము.
అర్జునుఁడా యితఁడు! తన యజ్ఞాతవాసము పూర్తికాకమునుపే కారవులమీదికి యుద్ధమునకు వచ్చు
చున్నాఁడు, ఉపాయము తెలియనివాఁడుగా నున్నాఁడు. అకృతిచూడఁగా నర్జునునియట్లే యున్నది.
వీని యభిప్రాయమేమో తెలియ దని యాంతరంగికాభిప్రాయము.

92. అతనిమదిసందియము = ద్రోహాచార్యుని మనస్సునందలి సందేహమును. సరేంద్రుఁ =
రా జయిన దుర్యోధనుని. అతనితోఁ = ఆమర్యోధనునితో. నిగూఢవృత్తిఁ = రహస్య మయిన
విధమున.

తా.—ద్రోణునియభిప్రాయ మెఱిగి భీష్ముఁ డాతనిసందేహము తీఱుటకై దుర్యోధనునితో
మాటలాడినట్లు నటించి రహస్యాభిప్రాయముతో ని ట్లనియెను.

93. రిపులకుఁ = శత్రువులకు. ఇమ్ము = అనుకూలము. అగుకొలఁది = అయినపరిమాణ
మును. అశుంఠితబాహుబలము = మొక్కవోచేతుల బలమును. నెఱుపఁ = చూపుటకు. తఱి =
సమయము.

తా.—అలాచించి చూడఁగా మనము శత్రువుల కనుకూల మయినప్రదేశము దాటి వచ్చి
తిమి, ఇపుడు మనకు యుద్ధము సిద్ధించినది, కావున మనకు శత్రువులనిలన భయపడవలసినది లేదు.
ఇది దుర్యోధనుని విషయ మయిన తాత్పర్యము. శత్రువులకు అవకాశ మిచ్చునట్టి యజ్ఞాతవాసకాలము
కడచెన, ఇపుడు కారవులు వచ్చుటచే బాహుబలము చూప సమయము లభించెను, కావున నర్జునునకు
అజ్ఞాతవాసభంగభయము లేదు. ఇది ద్రోణునివిషయమైన యభిప్రాయము.

94. అయ్యర్థంబు = ఆరహస్యాభిప్రాయమును. పార్థునకుఁ = అర్జునునకు. సమయభంగం
బువలనీసంకటంబు = ప్రతిజ్ఞాభంగమువలని కష్టము. పుయిలోట = సంక్షోచమును, తక్కి = విడిచి.

శా.సింగం నాకటితో గుహాంతరమునం ♦ జేడ్పాటుమై నుండి మా
తంగస్ఫూర్జితయాధదర్శనము♦ద్యత్కోధ మై వచ్చునో
జం గాంతారనివాసఖిన్నమతి సస్త్వేనపై వీడె వ
చ్చెం గుంతీసుతమధ్యముండు సమర♦స్థేమాభిరామాకృతిన్.

95

ఉ. ఈతనితోడికయ్యమున ♦ కియ్యకొనం దగువార లన్నదీ
యాతతననలోఁ గలుగు ♦ టారయ సంశయ మెల్లభంగి గో
వ్రాతనివ ర్రనంబు సుకరంబ కిరీటి కితండు రుద్రునిం
ప్రీతునిఁ జేసె నా వినమె ♦ పెం పెన లారెడుబాహుసంపదన్.

96

వ. అనుపలుకు లాకర్ణించి కర్ణుండు కటకటంబడి కుంభసంభవున కిట్లనియె. 97

ఉ. పాండవపక్షపాతమునఁ ♦ బల్కెడు నోరికి వచ్చివల్లు ని
న్నొం డన రామిఁజేసి యిది ♦ యొప్పునె కారవసేన కెల్ల నొ

95. గుహాంతరమునఁ = గుహలోపల. జేడ్పాటుమై = కట్టముచేత. మాతంగ.....
క్రోధమై—మాతంగ = వీరుఁగులయొక్క, స్ఫూర్జిత = ప్రకాశించుచున్న, యాధ = సమాహము
యొక్క, దర్శన = చూచుటచేత, సమ్యక్ = అధికముగాఁ బట్టుచున్న, క్రోధమై = కోపము
గలదై. వచ్చు దీక్ష = వచ్చువిధమున. కాంతారనివాసఖిన్నమతిఁ = అడవియం దునికిచే దుఃఖము
నొందిన మనస్సుచేత. అస్త్వేనపై = మనసేవమీదికి. గుంతీసుతమధ్యముండు = పాండవుల
యందు నడిమివాఁడు, నకులసహదేవులు కూడఁ గుంతిచేతనే పెంపఁబడినవారు కావున నయిదుగురును
గుంతీసుతులుగాఁ జెప్పఁబడి రని గ్రహింపవలయు. సమరస్తేమ అభిరామకృతిఁ = యుద్ధమునందలి
స్థైర్యముచే నొప్పుచున్న యాకారముచేత. వచ్చెక. అనియన్వయము.

తా.—సింగము గుహలోపల నాకటితోఁ గట్టపడుచుండి యేనుఁగులను జూచి వానిమీదికి
మిక్కిలి కోపముతో వచ్చునట్లు, అర్జునుడు కష్ట మయిన పనవాసమును అజ్ఞాతవాసమును చేసి మిక్కిలి
కష్టపడి మనసేవమీదికి యుద్ధమునందలి యుత్సాహముచే విలసిల్లు నాకారము గలవాడై వచ్చు
చున్నాఁడు.

96. కయ్యమునకుఁ = యుద్ధమునకు. ఇయ్యకొనం దగువారలు = ఇట్టపడఁ దగినవారలు.
అస్త్రదీమతతననలోఁ = మనదైన గొప్ప సేనలో. ఎల్లభంగిఁ = అన్ని విధములచేతను. కిరీటికిఁ =
అర్జునునకు. గోవ్రాతనివ ర్రనంబు = గోవులసమాహమయొక్క మరల్పుట. సుకరంబుఁ = సుల
భమే. రుద్రునిఁ = శివుని. పెంపునలారెడుబాహుసంపదఁ = అతిశయించుచున్న చేతులలావు
చేత. ప్రీతునిఁ = సంతోషించినవానినిగా. నాఁ = అనఁగా. వినమే అని యన్వయము.

తా.—ఇప్పు డీమర్జునునితో యుద్ధము చేయఁ జాలినవారు మనసేవలో రేవు, వీఁడు సులభ
ముగా నావుల మరలించికొని పోవును, ఇతఁడు బాహుబలముచే శివునిఁ గూడ మెప్పించినాఁ డని
మనము విని యున్నారము కదా!

97. కటకటంబడి = కోపపడి. కుంభసంభవునకుఁ = ద్రోణునితో.

98. పాండవపక్షపాతమునఁ = పాండుపుత్రులయందలి ప్రీతిచేత. ఒండు = ఒకమాటను.

క్కండవు మేటి వీవ బలగర్వము గుండగ నిల్లు శత్రుదో
శ్చండము కోహటించితి నిజంబునకున్ నరు డింతయెక్కుడే.

98

గీ. అతఁడు వచ్చెనేని * సస్త్వశ్శీలీముఖ, పాతచలితహృదయఃపద్మఁ జేసి
వెగడుపఱచి యోధవీరులకెల్ల ను, త్వన మొనర్తు బాహుఁదర్ప మొప్ప.

99

ప. అనిన విని నుయోధనుండు రాధేయున కిట్లనియె.

100

గీ. తప్పఁ బలికి తీవు * సెప్పెద విను మితఁ, డద్దునుండ యేని * నడవి కేగి
భ్రాతృయతము గాఁగఁబండ్లెండువత్సరములును నంద నిలువఁవలయు మగుడ.

క. ఒరుఁ డయ్యెనేని మామక, శరాసఁక్షిప్తదీప్తసాయకిపంక్తిం
బరిమార్చెద వ్రేల్చిడి న, చెరువుఁ బ్రమాదంబు నొంది * సేవలు వొగడన్.

102

అనరామిక్ చేసి = చెప్పఁగూడకపోవుటచేత. పల్కెను అని యన్వయము. మేటివి = శూరుఁడవు. బలగర్వము = సేవలయొక్కగర్వము. గుండగల్ = తగ్గునట్లు. శత్రుదోఁ చండిమకున్ = పగవారి యొక్క చేతులలావునకు. ఓహటించితి = వెనుదీసితివి. నరుఁడు = అర్జునుఁడు. వ్యా.—చండిమ— పుష్టి. చండభావము. రూ. చండిమము, “అశ్లేషుని జంత్రంబులకు నాంతంబు లగుమనుజసంజ్ఞలకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగా నగు” అని బాలవ్యాకరణసూత్రము.

తా.—నీకు మాతాడఁ గూడక పోవుటచేత నీవు పాండవులమీది ప్రేమచేత నోరికి వచ్చినట్లు పల్కెదవు, నీ కిది తగదు. యాకారవసేన కంతకును నీవే గొప్పవాడవు కాబోలు. ఈసేనలోనివారి కందఱకు నుత్సాహము తగ్గునట్లు నీ విట్లు శత్రుపరాక్రమమునకు వెనుదీయుచున్నాడవు. నిజమాలొచించినచో సర్జునుఁ డింత గొప్పవాఁడు కాఁడు.

99. అస్తశ్శీలీముఖపాత చలితహృదయఃపద్మఁ = మాయొక్క బాణములు అను రుషైదల యొక్క పడుటచే గదలినహృదయము అగు కమలము గలవానినిగా. వెగడుపఱచి = భయపఱచి. బాహుదర్పము = చేతులలావు. యోధవీరులకున్ = శూరు లయినభటులకు. ఉత్సవము = సంతోషమును. ఒనర్తుఁ = చేయుదును.

తా.—అర్జునుఁడు వచ్చినయెడ నాబాణములచే నతని నొప్పించి యొడించి నాబాహు బలముం జూపి మనసేనలోనివారి కందఱకు సంతోషము గలిగించెదను.

100. నుయోధనుండు = దుర్యోధనుఁడు. రాధేయునకున్ = కర్ణునితో.

101. భ్రాతృయతముకాఁగల్ = తోబుట్టువులతోఁ గూడినట్లుగా.

తా.—నీవు పొరపాటుగాఁ జెప్పితివి. ఇతఁడు అర్జునుఁడే యయినపక్షమున అతఁడు మరల నహోదరులతో నడవికిఁ బోయి యందుఁ బండ్లెండుసంవత్సరము లుండి తీరవలయును.

102. ఒరుఁడు = ఇతరుఁడు. మామకశరాసఁక్షిప్తదీప్తసాయకిపంక్తిఁ = నాచైన ధనుస్సునుండి ప్రయోగింపఁబడిన ప్రకాశించుచున్న బాణముల సమూహముచేత. ప్రమాదంబున్ = సంతోషమును. వ్రేల్చిడిన్ = ట్లెణములో. పరిమార్చెదన్ = చంపెదను.

తా.—అర్జునుఁడు కాక మఱియొకఁ డయినయెడ నావాణిబాణములచే నీతనిం జంపి సేవలకు లోబర్చుమును సంతోషమును గలిగింతును.

క. అనుపలుకులు విని భీష్ముం, డును ద్రోణుఁడు ద్రోణసూనుఁడును గృప్తుఁడును మే
లని యియ్యకొనిరి హృదయా, ననురూపము లైనతెలుపు ధీలాస్యము లొందన్.

— (అర్జునుఁడు శమీవృక్షనిక్షిప్తం బైనగాండివంబు గొనుట.) —

వ. అట్టియెడ శమీవృక్షసమీపంబున నరదంబు నిలుపం బంచి పార్థుం డుత్తరున
కి ట్లనియె. 104

క. ఇన్నగమునందు గాండివ, మున్నది యది గాని మద్భుజోద్రేకవిలా
సోన్నతి కోర్వపు పెద్దయు, నన్నున లీవిండ్లు గుఱుచ ధీలబ్బబలంబుల్. 105

క. ఇవి నీతెగకొలదివి వీ, రవిలోదమునప్పు డధికభవభసము లగును
ద్వివిధాటోపములకుఁ జూ, లవు విల్లది నూఱువేలలూ పరయంగన్. 106

క. దానిఁ గొని గట్టిమైముఱు, వేనుంగును మఱియు నెట్టి ధీవేనియుఁ దునియుం

103. ద్రోణసూనుఁడును = అశ్వత్థామయును. హృదయ అనురూపములు = మనస్సునకు
సమానము కొనివి. తెలుపులు = వికాసములను. అస్యములు = ముఖములు. మేలు. అని. ఇయ్య
కొనిరి = అంగీకరించిరి. అని యన్వయము.

తా.—మర్యాదను మాటలు విని భీష్ముఁడును ద్రోణుఁడును అశ్వత్థామయుఁ గృప్తుఁడును
మనస్సున నిష్ఠము లేవన్న ను ముఖమునకు లేని వికాసముఁ దెచ్చికొని యంగీకరించినట్లు నటించిరి.

105. ఇన్నగమునందుక = ఈ చెట్టునందు. గాండివము = గాండివ మనువిల్లు. మత్భుజ
ఉద్రేకవిలాసహస్తాతిక = నాచేతుల విజృంభణముయొక్క విలాసము నతిశయమునకు. ఈవిండ్లు =
ఈధనుస్సులు. పెద్దయు = మిక్కిలి. అన్నువలు = అల్పములు. అల్పబలంబుల్ = తక్కువ
బలము గలవి. ఓర్వపు. అని యన్వయము. పాఠాం:—అలఁదిబలంబుల్—అర్థము సమానము.
తెనుగుపదమునకును సంస్కృతపదమునకును బహువ్రీహిసమాసము చేయఁబడి యుండుటచే నీపాఠం
బుపేక్ష్యంబు.

తా.—ఈచెట్టుమీఁద గాండివ మను ధను మున్నది, అది తప్ప నాభుజవిలాసమునకు అల్ప
ములై సారము లేని ఎగు నీధనుస్సులు పనికిరావు.

106. నీతెగకొలదివి = నీవంటివారికిఁ దగినవి, రవిలోదము అప్పుడు = శూరులవిలోదము
నందు, యుద్ధమునందనుట. అధికరభసములు = ఎక్కువవేగము గలవి. అగు మత్భుజవిధాటోపము
లకు = అయినట్టి నాయొక్క నానావిధము లయినవిజృంభణములకు. అదివిల్లు = ఆగాండివము.
నూఱువేలలాపు = నూఱువేలవిండ్లబలము గలది.

తా. ఈధనుస్సులు నీవంటివారికిఁ దగినవి, గొప్పయుద్ధమునందు మహావేగ మగు నాపరాక్రమ
మునకు ఇవి నిలువఁ జాలవు, గాండివము ఆక్షవిండ్ల బలము గలది.

107. దానిక = ఆగాండివమును. గట్టిమైముఱువు = దృఢమయినకవచమును. ఎద్దియో
నియు = దేనినైనను. తునియంగా = తెగునట్లు. కైదువు = అయధము. లేనిఅలవుకలిమి =
లేనట్టిబలము యొక్క కలుగుట.

- గా నేయ నగును కైదువు, లేనియలవుకలిమి పోక ♦ లె సైన్యమున్నే. 107
- వ. కావున నిష్కహింసాం బెక్కి యమృతానీయచాపంబు దెచ్చి యిమ్ము ధర్మజ
భీమాబ్జుననకులనహదేవులు దమతమసమస్తాయుధంబులుఁ గూడఁ గట్టి యిందుఁ
బెట్టినవా రాకట్ట విడిచి యందు గాఁడివంబు వుచ్చికొని తక్కిటియవి యెప్పటి
యట్ల బంధింపు మని చెప్పి శవాకారంబుగా నున్న శస్త్రాస్త్రసంచయంబు చూపిన
భూమింజయుం డతని కిట్లనియె. 108
- క. పీనుఁగు నంటఁగ నగునే, భూనాథతనూజుఁ డనక ♦ పుయి లోడక న
న్నీనీచపుఁబనిఁ బనుపం, గా నీకుం దగునె పాపకర్తము గాడే. 109
- వ. అనిన విని ధర్మనందనానుజుం డత్యాదరంబున 110
- గీ. మనుజు లంట కుండ ♦ మఱుపడఁ జేసిన, అస్త్రశస్త్రసంచయంబు గాని
శవము గాదు మత్స్యజనపాలతనయ యే, నట్టి దైనఁ బనుతుఁనయ్య నిన్ను.
- క. నమ్ముము కైదువుమో పగు, జమ్మి వెనం బ్రాణి విడిచి ♦ చాపము నా కం

తా. అగాఁడిపముచేత దృఢ మయినకవచము నైనను మఠి యెట్టిపెద్ద వానినైనను ఖండింప
వచ్చును. తగినయాయుధము లేక బలముమాత్రము కలుగుట యుద్ధమునం దుపయోగింపదు.

108. ఇష్టహీనులంబు = ఈచెట్టును. అమృతానీయచాపంబు = అగోష్ఠధనుస్సును. తక్కిటి
యవి = తక్కినవానిని. బంధింపుము = కట్టుము. శవఅకారంబుగఁ = పీనుఁగుయొక్క యాకా
రమువంటియాకారము గలదిగా. సంచయంబు = సమూహమును.

109. భూనాథతనూజుఁడు = రాజకుమారుఁడు. పుయిలోడక = సంగోచపడక. పనుపంగాఁ =
అజ్ఞాపించుట.

తా. నేను రాజపుత్రుడను, నీవు కొంచెమైననుసంగోచము లేక పీనుఁగుఁ దాఁకు మని చెప్పు
చున్నాఁడవు, ఇట్టి నీచమైన పాపకార్యమును నాకుఁ జెప్పట యుక్తము కాదు.

110. ధర్మనందనఅనుజుండు = ధర్మరాజతమ్ముఁడు, అర్జునుఁడు. అతిఅదరంబునఁ =
మిక్కిలిప్రేమతో.

111. మఱుపడఁ = మఱుఁ గగునట్లు. అస్త్రశస్త్రసంచయంబు = అస్త్రశస్త్రముల
సమూహము. మత్స్యజనపాలతనయ = విరాటరాజుకుమారుఁడా!

తా. —మనుష్యులు తాఁక యుండవలయు నని మఱుఁగుపఱచి శవాకృతిగాఁ గట్టిన శస్త్రా
స్త్రములకట్ట గాని యిది పీనుఁగు గాదు. పీనుఁ గైనయెడ రాజపుత్రుడ వగు నిన్నుఁ దాఁకు మని
చెప్పను.

112. కైదువుమోపు = అయ్యుధములకట్ట. అగుఁ. ప్రాణి = ఎక్కి. విడిచి = విచ్చి. అనుడుఁ =
అని యబ్జునుఁడు చెప్పఁగా. అమ్మగుండు = అచిన్న వాఁడు. అమృతహింస = అచెట్టును. అలసతఁ =
మెల్లనితనముచేత. వ్యా. అందిమ్ము - అందిమ్ము శబ్దపల్లవధాతువు ప్రాథమాధికము.

తా. —ఇది యాయుధములకట్టయే యని నమ్ముము. నీవు శీఘ్రముగా జమ్మిచెట్టు నెక్కి యాక

ది మ్మనుషుఁ జేయునది లే, కమ్ముగ్ధుం డమ్మహీజ ధ మలనత నెక్కెన్. 112

వ. ఇ ట్లుత్తరుండు సమారూఢశమివృక్షుం డగుటయు నరదంబువయి నిలుచుండి పాండవమధ్యముండు వేవేగ విడువు మనవుడు నతండు నాయుధసంచయబంధం బెడలించిన. 113

క. మెఱసి యుదయించుగ్రహముల, తఱచుప్రభలఁ గ్రేణినేసి ధతదిశలం గ్రీ క్షిణిని వెడలె నావిండ్లక, మెఱుఁగులు స్పృతనయుదృష్టి ధ మిఱుమిట్లుగొనన్. 115

వ. అట్టియెడ నయ్యాయుధంబులు.

క. పెనుఁబాములచందంబున, నునికికి భయ మంది వడఁకుఁనుర్వీశసుతుం గని తగుమాటలఁ గుంతి, తనయుఁడు వెఱ వాపుటయు సంతం డచలుండై. 116

వ. పొదువు విరియం దట్టి కనుఁగొని నిరూపించి సారథీ యని నవ్యసాచిం బిలిచి యి ట్లనియె 117

క. ఇది యొకచాపము విస్తయ, మొదవించుచుఁ గొండచిలువయొక్కొ నాఁ దగి యు

ట్టను విప్పి గాండివమును నా కెత్తి యి వ్వుని యర్జునుఁడు చెప్పఁగా నుత్తరుఁడు విధిలేక యావృక్ష మును మెల్లగా నెక్కెను.

113. సమారూఢశమివృక్షుండు = ఎక్కఁబడిన జమ్మిచెట్టు గలవాఁడు. పాండవమధ్య ముండు = అర్జునుఁడు. ఆయుధసంచయబంధంబు = ఆయుధముల సమాహముయొక్క కట్టును. ఎడలించినక = వదలింపగా.

114. ఉదయించు గ్రహములతఱచు ప్రభలక = ఉదయించునట్టి సూర్యుఁడు మొదలగు గ్రహములయొక్క దట్ట మయినకాంతులను. గ్రేణినేసి = తిరస్కరించి. దశదిశలక = పదిదిక్కుల యందును. మెఱుఁగులు = కాంతులు. స్పృతనయుదృష్టి = రాజశూరుఁ డయిన యుత్తరుని చూపు. మిఱుమిట్లుగొనక = మిక్కిలి చెదరఁగా. వెడలెక అని యన్వయము.

తా.—సూర్యాదిగ్రహములు ప్రకాశించువిధంబున ఉత్తరునిచూడ్కులు చెదరనట్లు అధ నుస్సులు మిక్కిలి ప్రకాశించెను.

116. చందంబునక = విధమున. ఉనికికిక = ఉండుటవలన. వడఁకుఁనుర్వీశసుతుక = వడఁకునట్టి రాజపుత్రుని, ఉత్తరుని. కుంతితనయుఁడు = అర్జునుఁడు. వెఱ = భయమును. పాపుట యును = తొలఁగింపఁగా. అచలుండు వి = భయము లేనివాఁడై.

తా.—ఆయుధములు పాములవలె నుండుటను జూచి యుత్తరుఁడు భయపడఁగా నర్జు నుఁడు తగినమాట లాడి యతనిభయమును దీర్చ నతండు భయము లేనివాఁడై.

117. పొదువు = కట్టును. విరియకెత్తి = విచ్చి. నిరూపించి = చూపి. నవ్యసాచిక = అర్జునుని.

118. చాపము = విల్లు. విస్తయము = ఆశ్చర్యమును. ఒదవించుచుక = కలిగించుచు. ఖచిత...ఉజ్జ్వలము—ఖచిత = పొదుగఁబడిన, కనకకమలంబుగానుకమలములయొక్క, ద్యుతి=

- న్నది ఖచితకసకకమలన, ముదయద్యుతినమాపగూహాన్తోజ్జ్వల మగుచున్. 118
- వ. దీనిం బాండవులయం దెవ్వరు ధరియింతు రని మఱియు బహువిధంబు లగు నాయుధంబు లుపలక్షించి వేటువేటు వానిచందంబు లుపన్యసించి యివి యెవ్వ రెవ్వరి వని యడిగిన నర్జునుం డిట్లనియె. 119
- గీ. తొలుత నీవు న న్నడిగినదొడ్డవిల్లు, గాండివము ఫల్గునున కేడుగడయు నదియ సమరమున దేవదానవసమితివైన, గెలుచు నశ్రమమున దానివలన నతఁడు.
- క. ఆద్యపురుషోపలాలిత, ముద్ద్యోతితరోచిరుద్గమోగ్రం బవిని
 ర్భేద్యము దివ్యజనన మన, వద్యం బది కార్ముకై కపరము కుమారా. 121
- వ. అమృతానీయచాపంబు బ్రహ్మ శతసహస్రవర్షంబులు ప్రజాపతి చతుష్పత్తినహస్ర వర్షంబులు నిండ్రుండు పంచాశీతిహాయనంబు సోముండు పంచశతాబ్దంబులు

కాంతులతోడి, సముపగూహన = కూడిక చేత, ఉజ్జ్వలము = ప్రకాశించుచున్నది. కొండచిలువ, ఒకొ, నాక. తగి. ఉన్నది. అని యన్వయము.

తా.—ఇం దొకవిల్లు బంగారుకమలములు పొదిగి యుండుటచే మిక్కిలి ప్రకాశించుచు గొండ చిలువయో యనున ట్లాశ్చర్యము గలిగించుచున్నది.

119. ఉపలక్షించి = ఉద్దేశించి. వానిచందంబులు = వానివిధములన. ఉపన్యసించి = చెప్పి.

120. ఫల్గుననకు = అర్జుననకు. ఏడుగడయు = ఏడువిధము లయినరత్నకమున, తల్లి, తండ్రీ, గురువు, విద్య, దైవము, దాత, పురుషుఁడు, ఇవి సప్తవిధరత్నకములు. సమరమునకా = యుద్ధమునందు దేవదానవసమితివిసకా = దేవతలయు రాక్షసులయు సమాహమునైనను. అశ్రమ మునకా = ఆనాయాసముగా.

తా.—నీవుమొదట నన్నడిగినపెద్దధనుస్సు గాండివము. అదియేయర్జుననకు ముఖ్యమయిన యా ధారము. అతఁడు యుద్ధమునందు దానిచే దేవతలను రాక్షసులను గూడ ననాయాసముగా గెలుచును.

121. ఆద్యపురుషఉపలాలితము = పూర్వపురుషులచే గొనియాడఁబడినది. ఉత్ ద్యోతిత రోచిఃఉద్గమఉగ్రంబు = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న కాంతులయొక్క పొడముటచేత భయంకరము. అవినిర్భేద్యము = మిక్కిలి భేదంపరానిది. దివ్యజననము = దేవతలవలనఁ బుట్టుకకలది. ఆనవ ద్యంబు = దోషము లేనిది. కార్ముకై కపరము = ధనుస్సులయందు ముఖ్యముగా శ్రేష్ఠ మయినది. కుమారా! ఉత్తరునిసంబోధనము.

తా.—ఆగాండివముపురాణపురుషులచే గొనియాడఁబడినదియు, భయంకర మయినకాంతులు గలదియు, శత్రువులకు భేదంపరానిదియు, దేవతలచే నిర్మింపఁబడినదియు, దోషరహితంబును, సర్వధను స్సులలో నుత్తమ మైనదియు.

122. అమృతానీయచాపంబు = అగోష్ఠదైనధనుస్సును. శతసహస్రవర్షంబులు = నూలువేల యేండ్లు. చతుష్పత్తినహస్రవర్షంబులుకా = అటువదినాలుగువే లేండ్లు. పంచఅశీతిహాయనంబుకా = ఎనుబదియొకవందతొమ్మిదియు. సోముండు = చంద్రుండు. పంచశతాబ్దంబులుకా = ఏనూతేండ్లును. శత

వరుణుండు శతశరత్సమితియుఁ గ్రమంబున ధరియించిరి వరుణుచేత నగ్ని దేవుండు వేడుకపడి పుచ్చికొని పదంపడి యదృతకర్తృంబునకు మెచ్చి వివృచ్చున కిచ్చె నతండును నటువదే నేండ్లు ధరియింపఁ గలవాఁ డిట్లది త్రిలోకపూజ్యమహిమ నొప్పు చుండు.

122

సీ. నీలోత్పలచ్ఛాయఁ ♦ నెరసి సౌవర్ణవృ, మావలి నొప్పుబాఁజాననంబుఁ
దాశప్రమాణసుందర మైన భర్తశా, ఖామృగాంచిత మగుఁకార్తుకంబుఁ
దీప్రకృశానుసంధిప్రాకృతియుఁ గన, త్కనకమత్స్యంబులుఁ ♦ గలుగుధనువు
మెఱుఁగారిసారంబుఁమెఱయఁగాంచనమయూరములశోభిల్లుచాఁసమును వరునఁ

శరత్ సమితియుఁ = నూతనండ్ల సమూహమును. పదంపడి = పిచ్చుట. అదృతకర్తృంబునకుఁ = ఆశ్చర్యకర మయిన కార్యమునకు, ఖాండవదహనమున కనుట. వివృచ్చునకుఁ = అర్జునునకు. త్రిలోక పూజ్యమహిమఁ = ముల్లోకములచేఁ బూజింపఁ దగిన ప్రభాసముచేత. శతసహస్రవృంబులు = సహస్రము లగువర్షముల సమాహారము సహస్రవర్షము, శతమయిన సహస్రవర్షములు శతసహస్రవర్షములు ఇట్లు చతుష్షష్ఠి సహస్రవర్షంబులు, పంచశతాబ్దంబులు అనుసలములయందును మొదట సహస్రవర్షంబు శతాబ్దంబు అని సమాహారద్విగువు గాఁ జేసికొని పిచ్చుట చతుష్షష్ఠి శబ్దముతోను పంచశబ్దముతోను సమాసము చేసి బహువచనము నిర్వహింపవలెను. పంచాశీతిహాయనంబు అనుచో నెనుబదియైదుసంవత్సరము లను నర్థమునందు సమాహారద్విగువే రావలయును గాన బహువచనము సిద్ధింపదు. బహువచననిర్వాహార్థము ప్రేవానియట్లు అశీతిహాయనం బని సమాహారద్విగువు చేసి వెరుక పంచశబ్దముతో సమాసము చేయు పక్షమున నన్నూతనండ్లని యర్థ మగును.

123. నీలఉత్పలచ్ఛాయఁ = నల్లకలువలకాంతివంటి కాంతి. నెరసి = నిండి. సౌవర్ణవృసితవలికఁ = బంగారుపుట్టెయలకమూహముచేత. ఒప్పుబాఁజాననంబుఁ = ఒప్పునట్టిధనుస్సును. (సౌవర్ణపుష్పఅవలికఁ = బంగారుపుష్పలసమూహముచేత నని పాఠాంతరము). తాశప్రమాణసుందరము = తాటిచెట్టుకొలతచేఁ జక్కనిది. విసభర్త శాఖామృగఅంబితము = విసదియు బంగారుకోతులచే నొప్పినదియు. అగుకార్తుకంబుఁ = అయిన ధనుస్సును. (శాఖామృగఖచితము = కోతులచేఁ దాఁపఁబడినది యని పాఠాంతరము). తీప్రకృశానుసంధి ప్రాకృతియుఁ = చుస్సహ మయినయగ్నివలె వెలుగుచున్నరూపమును. కనత్కనకమత్స్యంబులుఁ = ప్రకాశించుచున్న బంగారుచేఁపలును. కలుగుధనువుకఁ. మెఱుఁగారి = ప్రకాశము గలిగి. సారంబు = చేప. మెఱయకఁ. కాంచనమయూరములకఁ = బంగారునెమిళ్లచేత. శోభిల్లుచాపమును = ప్రకాశించువిల్లును. (మెఱయకాంచనమయూరములకఁ = ప్రకాశించునట్టి బంగారునెమిళ్లచేత ననియర్థము, ఈపాతమున సారంబు మెఱయట కాంచనమయూరములయం దన్వయించును గాని చాపమునం దన్వయింపదు కావున నిది యుపేక్ష్యము). పాండవఅగ్రజాండు = ధర్మరాజును. పసనపుత్త్రిఁడుకఁ = భీముండును తత్ అనుసంభవుండుకఁ = ఆతనితమ్ముఁ డయినసహదేవుండును. కుమార! ఉత్తరునిసంబోధనము. అగ్గవాజినకోశమహాశరంబు = గోచర్మును ఒర గల యాగొప్పబాణము. పార్థునదియ చూపె = అర్జునునిదే నుమా?

తా. — నల్లకలువలరంగు గలిగి బంగారుపుష్పభములు తాఁపియుండు ధనుస్సు ధర్మరాజుది. తాటి చెట్టు తొడుపు గలిగి బంగారుకోతులచేనొప్పి యుండు విల్లు భీమునిది. నిప్పువలె వెలుగుచు బంగారు

బాండవాగ్రజండుఁ డ బవనపుత్రుఁడు నకు, లుండుఁ దదనుసంభవండుఁ బట్టు
నవి కుమార యగ్ధఁవాజినకోశము, హాశరంబు పాగ్ధఁనదియ చూచె. 123

క. ఎద్దెసలం దనరుచులు న, ముద్దీప్తము లగుచు నుండఁ నుజ్జ్వల మగున
య్యుద్ధండగదాదండమా, పెద్దయు నెద మెచ్చి పట్టు ఁ భీముఁడు పోరన్. 124

— (అర్జునుఁ డుత్తరునకుఁ ద న్నెఱింగించుట.) —

ప. అని చెప్పి మఱియు బాణకృపాణతనుత్రాణాదు. లగువివిధసాధనంబులు వేటువేటి
నిరూపించి గ్రక్కున నెఱింగించె నప్పుడు మూఢాత్ముం డగునయ్యుత్తరుండు
పాండవోత్తము నెఱుంగమి ని ట్లనియె. 125

క. ఈయెడ ని ట్లిమ్మహానీ, యాయుధములు పెట్టి యెచటి ఁ కరిగిరి మనకొం
తేయులు బృహన్నలా తగ, నీయెఱిగినయంతవట్టు ఁ నిక్కము సెపుమా. 126

ప. అని సన్నేహంబును సగౌరవంబును నవిషాదంబునుంగా మఱియును. 127

చేపలు గల విల్లు నవలునిది. ఎక్కువసారము కలదై బంగారునెమిళ్లచే నొప్పుననున్న సహజేవునిది.
గోచర్తముచేఁ జేయఁబడినయొరలో నుండు నట్టి యామహాబాణము అర్జునునిది.

124. ఎద్దెసలక = ఏదిక్కులయందును, తనరుచులు = తనకొంతులు. సమత్వదీప్తములు =
మిక్కిలి వెలుంగుచున్నవి. ఆగుచుక. ఉండక. ఉజ్జ్వలము = ప్రకాశించునది. అగు అయ్యుద్ధండ
గదాదండము = అయిన యాభయంకర మగు దండమువంటి గద. పెద్దయుక = మిక్కిలి. ఎదక =
మనస్సునందు. మెచ్చి. భీముఁడు. పోరక = యుద్ధమునందు. పట్టుక. (పాఠాం:—ఎడక
అర్థము నమానము.)

తా.—అన్నిదిక్కులయందును గాంతులు ప్రసరించిప్రకాశించుచుండు నాభయంకర మయినగద
భీముఁడు యుద్ధమునందు ధరించునది.

125. బాణకృపాణతనుత్రాణములు = బాణములు ఖడ్గములు కవచములు మొదలగునవి.
అగువివిధసాధనంబులు = అయిననానావిధము లయిన కొఱముట్లు. నిరూపించి = చూపి, పాండవ
ఉత్తముక = అర్జునుని. ఎఱుంగమిక = ఎఱుంగకపోవుటచేత.

126. ఇమ్మహానీయతయుధములు = ఈగొప్పయాయుధములను. మనకొంతేయులు = మనకుం
కాదువులు. నీ ఎఱిగిన అంతవట్టుక = నీకుఁ దెలిసినంతవఱకు. నిక్కముత = నిజముగానే.

తా.—పాండవులు ఈయాయుధముల నిచటఁ బెట్టి యెచటికిఁ బోయిరో యాసంగతి నీకుఁ దెలి
సినంతవఱకు నిజముగాఁ జెప్పుము.

127. సన్నేహంబును = స్నేహముతోఁ గూడినట్లును. సగౌరవంబును = గొప్పతనముతోఁ
గూడినట్లును. సవిషాదంబునుగాక = దుఃఖముతోఁ గూడినట్లునుగా. బంధువు లగుటచే స్నేహం
బును, గొప్పవారగుటచే గౌరవంబును, వారికిఁ గలిగినకష్టములచే విషాదము నని తెలియునది.

క. ఏ నమ్మహానుభావుల, మేనల్లుడ వార లార్యమిత్రులు శత్రు
త్వేనాయకగర్వతమో, భానులు బంధుహితకార్యపరతంత్రాత్ముల్. 128

గీ. అయ్యుధిష్ఠిరుఁ డెచ్చట ♦ నడఁగి యున్నవాఁడో భీమునిపార్థుని ♦ వర్తనంబు
లెయ్యెడల నేమిచందంబులయ్యె నక్కఱ, విధాత్మండ కవలెందుఁడఁగిరోక్కొ.

క. భూపాలవల్లభాజన, దీపిక యనఁ జాలుద్రాపదికి నెయ్యెడలం
దేపాటులు వాటిల్లెనో, కాపురుషులవలన నిట్టికాఠియ వుట్టెన్. 130

క. కపటద్యూత మొనర్చిన, నృపతియు దుర్యోధనాదినీచులచే బా

128. వారలు = ఆపాండవులు. ఆర్యమిత్రులు = పెద్దలకు స్నేహితులు. శత్రుత్వేనాయకగర్వతమఃభానులు = శత్రురాజులగర్వ మనుచీకటికి నూర్చునివంటివారు. బంధుహితకార్యపరతంత్రాత్ముల్ = చుట్టములకు మేలు చేయుటయందు ఆసక్త మయిన మనస్సు గలవారు.

తా.—నేను ఆపాండవుల మేనల్లుడను. ఆపాండవులు పెద్దల నాదరించువారును శత్రువుల జయించువారును బంధువుల నాదరించువారును.

129. అయ్యుధిష్ఠిరుఁడు = ఆధర్మరాజు. భీమునిపార్థునివర్తనంబులు = భీమునియొక్కయు నర్జునునియొక్కయు సమాచారములు. ఎయ్యెడల = ఏచోట్లయందు. ఏమిచందంబులు = ఏవిధము గలవి. అయ్యెక్కో? విధాత్మండఁడెవమా? అక్కటా=అయ్యో. (పాతాం:—అయ్యెనొకొ = అయ్యెనో. విధాత్మండు = దైవము. అక్కట = అయ్యో. దైవమువలన నింతవచ్చె ననుట.) కవల = నకులసహదేవులు. ఎందుక. డఁగిరిఁకొక్కొ=ఁడఁగిరో. పాతాంతరపక్షమునందు, రాగి రొక్కొ అని చదువునది. అర్థము సమానము.

తా.—ఆధర్మరాజు ఎచ్చట వాఁగి యున్నాఁడో భీమావ్రులవృత్తాంత మే మయ్యెనో నకుల సహదేవులు ఎందున్న వారో అయ్యో దైవమా!

130 భూపాలవల్లభాజనదీపిక = రాజభార్యలయందు దీపము. ఆనక = అని చెప్పటకు. చాలు ద్రాపదికి = దగినద్రాపదికి. ఎయ్యెడలందుక = ఏచోట్లయందు. ఏపాటులు = ఏకష్టములు. పాటిల్లెను ఒకలిగెనో. కాపురుషులవలన = గుప్తులవలన. ఇట్టికాఠియ = ఇట్టికష్టము. వుట్టెన్. వ్యా.—కాపురుషులు—రూ. కుపురుషులు.

తా.—రాజభార్యలలో నెల్ల సుతమురా లయిన ద్రాపది యెచ్చట నెట్లు కష్టపడుచున్నదో! దుష్టు లగుదుర్యోధనాదులవలన నిట్టికష్టము వారికిఁ గలిగెను.

131. కపటద్యూతము = మోసపుజూదమును. ఒనర్చినక = చేయుటచేత. నృపతియొక్క = ధర్మరాజును. దుర్యోధనాదినీచులచేక = దుర్యోధనుఁడు మొదలు గాఁ గల నీచులవలన. రిపుమర్దన వీర్యభుజగరిష్ఠండు = శత్రువుల వధించునట్టి పరాక్రమము గల భీమములచేత మిక్కిలి గొప్పవాఁడు. అయ్యెక్క. పెక్కుఇడమలక = పలుకష్టములచేత. కడుక. బాధపడియొక్క. పాతాం:—నీచులచే భారపడియొక గడుఁ బెక్కిడుమలక. అర్థము సమానము. నీచులవలక = నీచులయొక్కవలయందు. ఘాతీ = చిక్కి. పెక్కిడుమలకపడియొక్క = పెక్కుకష్టములను పొందెను. నీచులచే నోటువడియొక్క.

ధవడియో గడుఁ బెక్కిడుమల, రిపుచుర్దనవీర్యభుజగఁగిరిష్ఠం డయ్యన్. 131

క. విసఁబడ రెచ్చోటను దమ, వినుతమహీరాజ్యమహిను ♦ విడిచి చనుట నే
మని వినియెదనో నీచే, ననుచు నతం డిట్లు లనియె ♦ నాతనితోడన్. 132

వ. వారలకు వగవ వలవదు విధివశంబున వచ్చినయాపదకు నోర్చి బాస దప్పక
తారును బాంచాలియు నొక్కటఁ బండ్లంజేండ్లు వశంబున నసియించి పదు
మూడవయేఁ డజ్ఞాతవాసంబు నలుప వలయుట నిట వచ్చి మనవీట సత్యాన
న్నులై యున్నవారు వినుము వారి నెఱింగించెద. 133

క. కంకుడు ధర్మసుతుఁడు వల, లాంకుఁడు భీముండు గవలు ♦ హయశిక్షకగో
కింకరులు సెప్పఁ దొడఁగితి, నింకఁ గొఱత వెట్ట నేల ♦ యే నర్జునుడన్. 134

గీ. అధిపనందన మాలిని ♦ యనఁగఁ బరఁగు, కాంత ద్రాపది దానికై ♦ కాదె సింహ

నీచులచే మోసపోయెను, లేక ఓడెను అని యర్థము. ఈపాఠమునందుఁ బెక్కిడుమలక అనుదానికి
స్వరస మయిన యన్వయము లేమింజేసి యీ పాఠ ముపేక్ష్యము.

తా.—కపటద్యూత మాడుటచేత ధర్మరాజు శత్రువుల వధింపఁజాలిన బలపరాక్రమములు గల
వాడైనను దుర్యోధనాదిసీచులకు లోబడి పెక్కుకష్టములు పొందెను.

132. తమవినుతమహీరాజ్యమహిను = తమయొక్క పొగడఁబడిన భూమిదొరతనముయొక్క
యతిశయమును. విడిచి. చనుట = పోవుటచేత. ఎచ్చోటను. ' విసఁబడరు. అనుడు = అని
యుత్తరుఁడు చెప్పఁగా.

తా.—తమగొప్పరాజ్యమును విడిచిపోయినవారగుటవలన వారిసమాచారము కొంచెమైనను
విసఁబడదు, ఇప్పుడు వారివిషయము నీ వేమి చెప్పుదువో యని భయపడుచున్నాను. అని యుత్తరుఁ
డడుగఁగా వానితో నర్జునుఁ డిట్లు చెప్పెను.

133. వగవ = దుఃఖించుట. విధివశంబున = దైవాధీనతచేత. బాస = ప్రతిజ్ఞను.
ఒక్కట = ఒకటిగా. మనవీట = మనపట్టణమునందు. అత్యాసన్నులు = మిక్కిలిసమీపిం
చినవారై. (పాఠాః:—అవ్యాపన్నులై = అపద లేనివారై అత్యాపన్నులై = మిక్కిలి యాపద గల
వారై. వారలకు వగవ వలదు అని చెప్పుటవలన అత్యాపన్నులై యనుట యనుచితము.

134. ధర్మసుతుఁడు = ధర్మరాజు. వలలంకుఁడు = వలలుండు అను పేరు గలవాఁడు.
కవలు = నకులసహదేవులు. హయశిక్షకగోకింకరులు = ఆశ్వశిక్షకుఁడును అవుల మేపువాఁడును.

తా.—కంకుఁ డను పేరు గలవాఁడు ధర్మరాజు. వలలుఁ డనువాఁడు భీముఁడు, అశ్వశిక్షకుఁ
డైనవాఁడు నక్షలుఁడు, అవులకాపరిసహదేవుఁడు. చెప్ప వారంభించితిని కావున నింకఁ గొఱతపెట్ట
రాదు. నే నర్జునుడను.

135. అధిపనందన = రాజపుత్రుఁడా! పరఁగుకాంత = ఒప్పునట్టిస్త్రీ. సింహబలునిక =
కీచకుని. మహాత్ముగత = మిక్కిలి భయంకరుఁ డగుటచేత. అనిలసుతుఁడు = భీముఁడు. చంపెకా.

బలునిఁ దమ్ముల గంధర్వశత్రులుచంపి, రనఁగఁజంపె మహాగ్రతఁ ♦ ననిలసుతుఁడు.
న. అనిన విని భూమింజయుండు సంభ్రమాశ్చర్యసంశయంబులు మనంబున మఃప్పిరి
గొనం దప్పక చూచి సవ్యసాచికి వెండియు ని ట్లనియె. 136

క. చిరకీర్తిప్రియుఁ డగున, న్నరునకుఁ బది గలవు భవ్యనామములు మనో
హరముగ నవి నెపుమా యొం, డవయక యే సమ్మెదను బృహన్నల నిన్నున్.

వ. అనుడు సతండు సస్తితాననుం డగుచు నర్జునుండు ఖల్లునుండు పార్థుండు కిరీటి
శ్వేతవాహనుండు బీభత్సుండు విజయుండు జిష్ణుండు సవ్యసాచి ధనంజయుండు నను
నివి పదియును నాపే శ్లనపుడు నుత్తరుండు పాండవమధ్యమున కి ట్లనియె. 138

క ఏమేమికతంబున నీ, నామంబులు సంభవిల్లె ♦ నరునకు నవి చే
శోమోదంబు గఁ జెప్పఱు, నీమదిఁ దత్తద్విధంబు ♦ నిశ్చిత మేనిన్. 139

న. అనుటయు నట్ల చేయుదు నని యతం డి ట్లనియె. 140

గీ. ధరణి యెల్ల గెలిచి ♦ తగ ధనంబులు గొని, యనికి నే ధనంజయుండ నైతి

తా.—ఉత్తరా! మానిని యను పేరు గలనైరంధ్ర ద్రాపది. ఆద్రాపదికొఱకే కీచకుని సతనితము
లను భీముఁడు గంధర్వులు చంపినారనుపేరితోఁ జంపెను.

136. సంభ్రమాశ్చర్యసంశయంబులు = వేగిరపాటును అశ్చర్యమును సందేహమును. సంతో
షాతిశయముచేఁ దడఁబాటును, అచ్చటఁ బాండవులు తనకుఁ చెలియక యుండుట కాశ్చర్యంబును,
పాండవు లగుదునో కారో యుపసంశయంబును. సవ్యసాచికిఁ = అర్జునునితో.

137. చిరకీర్తిప్రియుఁడు = శాశ్వత మయినకీర్తియే ప్రియముగాఁ గలవాఁడు. అన్నరునకుఁ =
అర్జునునకు భవ్యనామములు = మంగళకరము లయినపేరులు. ఒండు = వేఱు. ఆరయక =
ఁచారంపక.

తా.—కీర్తిప్రియుఁ డగు నర్జునునకు ఉత్తమము లయిన పదిపేళ్లు గలవు, వానిని నామం
జెప్పుము. అపుడు బృహన్నలా! నిన్ను సంశయింపక యర్జునునిఁగా నమ్ముదును.

138. సస్తితతాననుండు = చిఱునవ్వుతోఁ గూడిన మోము గలవాఁడు. పాండవమధ్యము
నకుఁ = అర్జునునితో.

139. ఏమేమికతంబునఁ = ఏయేకారణముచేత. ఈనామంబులు = ఈపేరులు. నరునకుఁ =
అర్జునునకు. సంభవిల్లెఁ = కలిగెను. ఆవి = ఆకారణములను. చేతఁమోదంబుగఁ = మనస్సు
నకు సంతోషము గలుగునట్లు. నీమదిఁ = నీమనస్సునందు. తత్తత్తత్ విధంబు = ఆయావిధము. నిశ్చి
తముఏనిఁ = తెలిసినయెడ. చెప్పుము.

తా.—ఏయేకారణముచే నర్జునున కీపేరులు గలిగినవో యాయాకారణములను నీకుఁ తెలిసిన
యెడ నాకు సంతోషము గలుగునట్లు చెప్పుము.

141. ధరణి = భూమిని. ఉనికిఁ = ఉండుటచేత. ఏక = నేను. ధనంజయుండఁ =
ధనమును జయించినవాఁడను, ధనంజయుఁ డను పేరు గలవాఁడను. ఎదిరినఁ = ఎదిరించినపక్షమున.

నెట్టివారి నైన ♦ నెదిరినఁ బోర జ, యుంబు గొనుట విజయుఁ ♦ డండ్రు నన్ను. 141

గీ. తెలుపు లగువాహనములు నా♦తేరు సమర

భూములం దెన్న నియతిమైఁ ♦ బూన్కి జేసి

శ్వేతవాహననామవిభ్యాతి నాకు

సకలజనసమృతంబుగ ♦ సంభవించె.

142

చ. రవి యుదయించినట్లు సమరంబున నాతలమీఁదఁ గాంతిమూ

ర్తి వెలుఁగు నిండ్రుఁ డిచ్చినకిరీట మభేద్యమహోగ్రసుస్థిర

త్వవిభవరూఢిమై జనులు ♦ దానన నన్నుఁ గిరీటినామసం

స్తవనవిశేషపాత్రముగ ♦ సమృత్తి జేసిరి మాత్స్యనందనా.

143

గీ. వీరులకుఁ జూడ బీభత్సవిధము గలుగు, నట్టి కార్యంబు సేతకు ♦ నెట్టిసమర

పోరక = యుద్ధమునందు. కొనుటక = పొందుట చేత. విజయుఁడు = ఎక్కువజయము గలవాఁడు, విజయుఁ డనుపేరు గలవాఁడు. అండ్రు = చెప్పుచును.

తా.—భూమిసంతయు గెలిచినను నార్జించినవాఁడ నగుటచే ధనంజయుఁ డనియు, నెల్లవారినియుద్ధమున జయించువాఁడ నగుటచే పిష్యుఁ డనియు నన్ను జనులు పేర్కొందురు.

142. వాహనములు = గుఱ్ఱములు. నాతేరు = నారథమును. సమరభూములందుక = యుద్ధభూములందు. నియతిమైక = నియమముచేత. పూన్కి = పోంచుటవలన. శ్వేతవాహననామవిభ్యాతి = శ్వేతవాహనుఁ డను పేరుయొక్కప్రసిద్ధి. సకలజనసమృతంబుగ = సర్వజనులకును సమృతమగునట్లు. సంభవించెక = కలిగెను.

తా.—నారథమునకు యుద్ధమునందు చెప్పుడును నియమముగాఁ దెల్లగుఱ్ఱములనే కట్టుటవలన నాకు సర్వజనసమృతముగా శ్వేతవాహనుఁ డనుపేరు గలిగెను.

143. రవి = సూర్యుఁడు. సమరంబునక = యుద్ధమునందు ఇండ్రుఁడు. ఇచ్చినకిరీటము. అభేద్యమహోగ్రసుస్థిరత్వవిభవరూఢిమైక = భేదింపరాని దగుటయొక్కయు మిక్కిలి భయంకరమగుటయొక్కయు మిక్కిలి స్థిరమగుటయొక్కయు సతిశయముయొక్కప్రసిద్ధిచేత. కాంతిమూర్తి = కాంతియు రూపముగాఁ గలదై. వెలుఁగుక. దానక అ = అందుచేతనే. జనులు. కిరీటినామసంస్తవనవిశేషపాత్రముగక = కిరీటి యను పేరుచేత పొగడుటయొక్క యతిశయమునకుఁ దగినవానినిగా. సమృత్తి. చేసిరి. మాత్స్యనందనా! ఉత్తరునిసంబోధనము.

తా.—యుద్ధమునందు నా కిండ్రుఁ డిచ్చినకిరీటము నాశిరస్సుమీఁద మిక్కిలి కాంతి గలదై అభేద్యమై భయంకరముగాఁ బ్రకాశించును గావున నన్ను జనులు కిరీటి అను పేరుగలవానినిగాఁ జేసిరి.

144. వీరులకు = శూరులకు. బీభత్సవిధము = రోతయొక్కవిధము. కలుగునట్టికార్యంబు చేతకు = కలుగునట్టి కార్యముయొక్క చేయుటకు. ఎట్టిసమరభంగులన = ఎట్టియుద్ధముయొక్కవిధ

భంగులను దడఁబడక బీభత్స సేయ, దాన బీభత్సఁ డనునభిధాన మయ్యె.

క. భండనమున నిరుకేలను, గాండీవము దివియ నేర్పు † గలిగిన నం దు
ద్దండ మగుసవ్యకరముఁద్ర, చండతఁ బరఁగుదును సవ్యసాచి యనంగన్. 145

గీ. ధరణి దుగ్ధభ మగునవదాతవర్ణ, మారఁ గలుగుట నద్దును † డండ్రు నన్ను
ఫల్లనాహ్వయ ముత్తరఃఫల్లనీవి, శిష్టకాలసంజననతఁజేసి కలిగె. 146

క. అనిమొన మార్కొని ప్రణ మే, గనుఁగొన ధర్మజనిమేనఁ † గావింపఁగ న
య్యనిమిషులుఁ జాల రెవ్వరుఁ, జెనకినఁ బరిమార్తుఁ గాన † జిష్టుఁడ నై తిన్. 147

క. పృథ యనుపేరు మదంబకుఁ, బ్రథితంబై యునికిఁజేసి † పార్థుఁడ నై తిన్

ములయందును. తడఁబడక = తొట్రుపడక. బీభత్స = రోతము. బీభత్సఁడు = రోత యయిన వాఁడు, స్వాధికసన్నతము. అభిధానము = పేరు.

తా.—నేను వీరులకుఁ గూడ యుద్ధమునందుఁ జూచుటకుఁ గష్ట మగునట్లు నెత్తురువలదలు మొదలగు రోతకార్యములను వెనుదీయక చేయుటచేత నాకు బీభత్సఁ డనుపేరు గలిగెను.

145. భండనమునఁ = యుద్ధమునందు. ఇరుకేలను = రెండుచేతులచేత. తివియఁ = అకర్షించుటకు. అయత్న = ఆసక్తినినందు. ఉద్దండము = భయంకరము. అగు సవ్యకరముఁద్రచండతఁ = అయినట్టి యొడనుచేతియొక్క యతిశయముచేత. సవ్యసాచి = ఎడమచేత బాణము సంధించు వాఁడు. అనంగన్. పరఁగుదును.

తా.—యుద్ధమునందు రెండుచేతులతోను గాండీవముచే బాణములు ప్రయోగించుసామర్థ్యము గలిగి యం దెడనుచేతితోఁగూడ బాణములను విక్కిలి శీఘ్రముగాఁ బ్రయోగించుటవలన నాకు సవ్యసాచి యనుపేరు గలిగెను.

146. ధరణిఁ = భూమియందు. అవదాతవర్ణము = తెల్లనిరంగు. అరణ్ = అధికముగా. అర్జునుఁడు = తెల్లనివాడు. ఉత్తరఫల్లనీవి శిష్టకాలసంజననతఁజేసి = ఉత్తరఫల్లనీనక్షత్రముతోఁ గూడినకాలమునందు జన్మము గలవాడ నగుటచేత. ఫల్లనాహ్వయము = ఫల్లనుఁ డనుపేరు. కలిగెన్.

తా.—భూమిలో నెవ్వరికిని లేని తెల్లనిరంగు నాకుఁ గలుగుటవలన నాకు అర్జునుఁ డనుపేరు కలిగెను. ఉత్తరఫల్లనీనక్షత్రమున బుట్టినవాడ నగుటచేత నాకు ఫల్లనుఁ డనుపేరు కలిగెను.

147. అనిమొనఁ = యుద్ధరంగమునందు. మార్కొని = ఎదిరించి. ధర్మజనిమేనఁ = ధర్మరాజుదేహమునందు. ప్రణము = గాయమును. ఏన్. కనుఁగొనఁ = చూడఁగా. కావింపఁగన్ = చేయుటకు. అయ్యనిమిషులఁ = ఆదేశతలును. చాలరు. ఎవ్వరున్. జెనకినఁ = తాకినయెడ. పరిమార్తుఁ = చంపుచును. జిష్టుఁడను = జయించువాడను.

తా.—యుద్ధమునందు నేను జూచుచుండఁగా దేశతలుకూడ ధర్మరాజుదేహమున గాయమును గావింపఁ జాలరు. ఎట్టివా రెదిరించినను జంపుచును, కౌపున నాకు జిష్టుఁ డనుపేరు గలిగెను.

148. మత్ అంబుకన్ = నాతల్లికి. పృథ. అనుపేరు. ప్రథితంబువి = ప్రసిద్ధమై. ఉనికిఁజేసి = ఉండుటచేత. పార్థుఁడను = పృథకు (మంత్రికి) సంబంధించినవాడను, పార్థుఁ డనుపేరు

వృథాయుగఁ బలుకుదునే యవి, తథవచనం దై నధర్మతనయుననుజుడన్. 148

ప. ఈపదిపేళ్ళును నివి కారణంబులుగాఁ బ్రకాశంబు లయ్యె సకలసురనికరంబు లడ్డపడినం బుండరీకాక్షసహాయుండ నై ఖాండవం బేర్చినప్పుడు మెచ్చి భద్ర మూర్తు లైనరుద్రవిరించులు సన్నిధిసేసినం బెన్నిధి గన్నపేదచందంబున సంభ్రమించునాకుం గరుణించి కృష్ణుం డనునేకాదశనామంబును సప్రతిహత బాణంబులు నొసంగిరి వారలయనుమతి నింద్రాదు లయినవిబుధులును వివిధంబు లగుదివ్యాస్త్రంబు లిచ్చిరి పదంపడి గీర్వాణులకు నోర్వరానియట్టివారి వరదాన గర్వితుల నివాతకవచు లనియెడుదైతేయుల మాతలిసారథికం బగునింద్రస్యంద నంబెక్కి యొక్కండన మూడుకోట్ల నిర్జించితి దుర్జయు లగుహిరణ్యపురనివాసుల నటువదివేపుర దేవారాతుల వారాశితీరంబునం బరిమార్చితి నప్పుడు ప్రీతుండై కదా గిరిభేది కిరీటం బాసంగె దేవసంఘంబు శంఖం బిచ్చె నది కతంబుగా నచ్చిందంబు దేవదత్తం బనం బరఁగె మఱియు నెయ్యెడల నెవ్వరు దొడరినం బాలివోనిబలిమికలిమిమెఱయ మెలంగుదు గాంధారీనందనుండు గంధర్వరాజు చేతం బట్టువడినయప్పుడు పదునాలుగువేల గంధర్వుల జయించి యతని విడిపించితి నీ వ్రాడకు మీఁకూడినకురుబలంబుల గెలిచి కర్ణగాంగేయకృపద్రోణద్రాణి

గలవాడను. వృథాయుక్తక = వ్యర్థముకాఁగూడ. ఆవితథవచనండు = వ్యర్థముకాని పలుకుట గలవాడు. ఐనధర్మతనయు అనుజుడక = అయినట్టి ధర్మరాజుతమ్ముడను.

తా.—నాతల్లికి బృథ యనుపేరు గలుగుటచేత నాకుఁ బాపం దనుపేరు గలిగినది. సత్యవా క్యము గల ధర్మరాజు తమ్ముడ నయిన నేను ఆబద్ధమాడను. ఆలం. పరికరము.

149. సకలసురనికరంబులు = ఎల్లదేవతలసమాహములు. పుండరీకాక్ష సహాయుండనువి = కృష్ణుడు తోడుగాఁ గలవాడనై. వీర్చినప్పుడు = కాల్పనపుడు. భద్రమూర్తులు = మంగళేశ్వర మయిన యాకారము గలవారు. రుద్రవిరించులు = శివుడును బ్రహ్మయును. పెన్నిధి = పెద్దని ధిని. సంభ్రమించునాకు = వేగిరపడుచున్న నాకు. ఏకాదశనామంబున = పదునొకండవపేరును. ఆప్రతిహతబాణంబులు = అడ్డులేని బాణములను. విబుధులును = దేవతలును. పదంపడి = అటుపిమ్మట గీర్వాణులకు = దేవతలను. వరదానగర్వితుల = వరమిచ్చుటచే గర్వించినవారిని. దైతేయుల = రాక్షసులను. మాతలిసారథికంబు = మాతలి సారథిగాఁ గలది. అగు ఇంద్రస్యందనంబు = అయిన యింద్రునితేరును. దుర్జయులు = జయింపరానివారు. హిరణ్యపురనివాసుల = హిరణ్యపురమునం దుండువారలను. దేవారాతుల = రాక్షసులను. వారాశితీరంబున = సముద్రతీరమునందు. గిరిభేది = పర్వతములభేదించిన యింద్రుండు. అదికతంబుగా = ఆకారణమువలన. అచ్చిందంబు = ఆశంఖము. దేవదత్తంబు = దేవతలచే నియ్యబడినది. తొడరిన = విడిరించినను. పాలివోని బలిమి కలిమి = మొక్కపోని బలము గలుగుట. గాంధారీనందనుండు = దుర్లోధనుడు. గంధర్వ రాజుచేత = చిత్రధనుశచేత. ఓడను = భయపడకుము. గాంగేయ = భీష్ముడు. ద్రాణి =

దుర్యోధనులు గనుంగొను చుండఁ గదుపులం గ్రవ్వుఁజేద నని సత్వరంబుగాఁ జెప్పిన విని యుత్తరుండు చిత్తంబున నదృశ్యహర్షంబులు వొందువ మ్రాను డిగ్గ నుటికి సర్వాంగసంగతోర్వీతలం బగుదండప్రణామంబాచరించి చేతులు మొగిచి నిలిచి యిట్లనియె.

149

— (ఉత్తరుండు బృహన్నల నర్జునుఁగా నెఱుంగుట.) —

ఉ. బాహుసమగ్రశత్రుమదభంజనశౌర్య సమస్తలోకచే
తోహరమూర్తి నీ విటులు భోచుట నాకుఁ బ్రసన్నవిస్ఫుర
ద్దేహముతోడ భాగ్యమయఃదేవత సన్నిధిసేత గాదె న
మౌహము వాసఁ జిత్తము ప్రమోదరసత్వముఁ బొంది పొంగెడున్. 150

క. ని న్నెఱుంగలేక యమైయి, నన్నపలుకు లెల్ల మఱచి భయాశ్రితరక్షా
సన్నద్ధభావ మేర్పడ, నన్నుం గృపఁ జూడవే సనాథుఁడ నగుదున్. 151

అశ్వత్థామ. కదుపుల = ఆపులమందలను. సత్వరంబుగా = వేగముతోఁ గూడినట్లుగా. చిత్తంబున = మనస్సునందు. పొందు = ఆక్రమింపఁగా. డిగ్గఁ ఉటికి = దిగి. సర్వరంగసం గతఉర్వీతలంబు = అన్నియవయవములచేతను దాఁకబడిన భూమి గలది. దండప్రణామంబు = కట్టి యొక్క యాకౌరముగల నమస్కారమును. మధ్యమపదలొపినమాసము. మొగిచి = మోడ్చి.

150. బాహు.....శౌర్య—బాహు = భుజములచేత, సమగ్ర = నిండినట్టి, శత్రు = శత్రువులయొక్క, మద = గర్వమయొక్క, భంజన = పోగొట్టునట్టి, శౌర్య = పరాక్రమము గలవాఁడా! సమస్తలోకచేతఃహరమూర్తి = ఎల్లజనులయొక్కమనస్సును హరించునట్టి యాకౌరము గలవాఁడా! తోచుట = అగపడుట. ప్రసన్నవిస్ఫురత్ దేహముతోడఁ = నిర్లలపయి ప్రకాశించుచున్న శరీరముతో. భాగ్యమయదేవత = భాగ్యరూప మయిన దేవత. సన్నిధిసేత = పాతాత్మ రించుట. సమౌహము = కలఁత. పాసె = పోయెను. ప్రమోదరసత్వము = సంతోషమే రసముగాఁ గలిగి యుండుటను.

తా.—పరాక్రమవంతు లగుశత్రువులగర్వమును బోగొట్టునట్టి పరాక్రమము గలవాఁడా! సర్వజనులకు మనోహర మయిన రూపము గలవాఁడా! నీ విట్లు నాకుఁ గనబడుట నాభాగ్యదేవత శరీరము ధరించి నాయెనుట న్నిలిచిన ట్లున్నది. ఇప్పుడు నాభయముపోయి యధికముగా సంతోషము గలుగుచున్నది. ఆలం. నిదర్శన.

151. అమైయి = అవిధమున. ఆశ్రితరక్షాసన్నద్ధభావము = ఆశ్రితుల కాపాడుటయందుఁ బూనిక కలవాఁడ పగుట. సనాథుఁడను=దిక్కు గలవాఁడను. పాతాం :—నిన్నెఱుంగకయే నేమే నన్నపలుకులు = నిన్నుఁదెలియక నే నేమైనను జెప్పినమాటలను అని యర్థము. నిన్నెఱుంగకయే మే మన్నపలుకులు = నిన్నుఁ దెలియక యే మేమో చెప్పినమాటలను అని యర్థము.

తా.—నే నింతవఱకు ని న్నెఱుంగక చెప్పినమాటలను మఱచి నన్ను ఆశ్రితునిగాఁ దలచి రక్షింపవలయును.

- క. అన వినుమఁ దేరు డిగి గ్ర, క్కునఁ గాఁగిటఁ జేర్చె విరటుఁకొడుకును గుంతీ
తనయుఁడు సమ్మదమునఁ దన, కనుఁగవపై నశ్రువారి ఁగడలుకొనంగన్. 152
- వ. ఇట్లు సమాలింగితుం డై. 153
- చ. మనము కలంకదేతె రిపుఁమద్దనవిక్రమ యెక్కు తేరు నీ
ఘనభుజశక్తిప్రాపున నఁఖండితశౌర్యమహోన్నతుండ నై
యనిమొన సారథిత్వముమహాత్వము నైరులు మెచ్చఁ జూపెదన్
ననుఁ బనిగొమ్ము లెమ్ము కురుఁనాథు నడల్పు మరల్పు గోవులన్. 154
- క. మనమునఁ గోరుదు నేన, ద్దునునకు సమరమున రథ్యఁచోదకభావం
బునఁ బనిసేయ వలయు నని, యనిశము విధికరుణ నాకు ఁ నది సిద్ధించెన్. 155
- వ. అని పలుకును తరు నత్యాదరంబునం జూచి సవ్యసాచి యతని కిట్లనియె. 156

152. గ్రక్కునఁ = శీఘ్రముగా. గుంతీతనయుఁడు = అర్జునుఁడు. సమ్మదమునఁ = సంతోషముతో. తనకనుఁగవపైఁ = తన కన్నులజంటమీఁద. అశ్రువారి = కన్నీరు. కడలుకొనంగన్ = వ్యాపింపఁగా, కాఁగిటఁ చేర్చెన్ అని యన్వయము.

తా.—ఉత్తరునిమాట విని అర్జునుఁడు తేరు డిగి సంతోషంబునఁ దనకన్నులబాష్పజలము కాఁగా నుత్తరునిఁ గాఁగిలింపకొనెను.

153. సమాలింగితుండుని = కాఁగిలింపఁబడినవాఁడై.

154. రిపుమద్దనవిక్రమ = శత్రువులవధించునట్టి పరాక్రమము గలవాఁడా! అర్జునునిసంబోధనము. మనము = మనస్సు. కలంకదేతెన్ = ప్రసన్న మయ్యెను. నీఘనభుజశక్తిప్రాపునఁ = నీ గొప్పబాహుబలముయొక్క యశ్రయముచేత. అఖండితశౌర్యమహతోన్నతుండనవి = తక్కువ కానిపరాక్రమముచేత మిక్కిలి గొప్పవాఁడనై. అనిమొనఁ = యుద్ధరంగమునందు. సారథిత్వము మహాత్వము = సారథితనముయొక్క గొప్పతనమును. నైరులు = పగవారు. పనిగొమ్ము = అజ్ఞాపింపుము. కురునాథున్ = దుర్యోధనుని.

తా.—అర్జునా! ఇప్పుడు నామనస్సు ప్రసన్న మయ్యెను. నేను నీపరాక్రమముచే రక్షింపఁ బడినవాఁడనై శౌర్యము వహించి యుద్ధమున శత్రువులు మెచ్చునట్లు నీకు సారథ్యము చేసెదను. నీవు నాచేత సారథ్యము చేయించుకొని దుర్యోధనుని జయించి గోవుల మరల్పుము.

155. సమరమునఁ = యుద్ధమునందు. రథ్యఁచోదకభావంబునఁ = గుఱ్ఱముల తోలువాఁడ నగుటచేత. అనిశమున్ = ఎల్లప్పుడును. విధికరుణ అని యన్వయము. విధికరుణఁ = దైవము యొక్క దయచేత.

తా.—అర్జునా! యుద్ధమునం దర్జునునకు సారథ్యము చేయవలయు నని కోరుదుందును, నా ప్పుడు దైవానుగ్రహమున నది సిద్ధించెను.

156. అతిఅదరంబునఁ = మిక్కిలి ప్రీతితో. సవ్యసాచి = అర్జునుఁడు.

మ. ప్రియ మక్షీణము నాకు నీదేస మదిక్ ధీతిభ్రమోద్వేగసం
శయముల్ సేరంగ నీను నీకు ఘనసంఘాకల్పనాబుద్ధిని
శ్చయసంపాదిని నాదుదృష్టి నిను నశ్వేష్టవాతముక్ సోక గా
లియు రా నీను దృణీకరింపు రిపుదోర్లీలాసముల్లాసమున్. 157

వ. అనిస విని భూమింజయుండు సవినయంబుగా ని ట్లనియె. 158

క. నిను నర్జునుం డని యెఱింగి, గినయంత నె పాసె నెల్లఃకిల్బిషములు నీ
తను వేల వండభావం, బునఁ బొందెను యెఱుంగ వలయుఁ ధ బుంస్తాభరణా.

చ. అనవుడు నాతఁ డి ట్లను మధగ్రజపంపున బ్రహ్మచర్యవ
ర్తనకయి పూర్వశాపవిహితం బగురూపముఁ దాల్చి యేకహా
యనపరిపాలనీయ మగునట్టివ్రతంబు సమాప్తిఁ బొందఁ జ
ల్పినజతనంబు లోకులకుఁ ధ బేడితనం బయి తోచె ని ట్లెయిన్. 160

157. నాకుక్. నీదేసక్ = నీయందు. మదిక్ = మనస్సునందు. ప్రియము = సంతోషము. అక్షీణము = అధికము. ధీతి భ్రమ ఉద్వేగసంశయముల్ = భయమును భ్రాంతియును కలఁతయును సంభవమును. సేరంగనీను = కలుగనియ్యను. నాదుదృష్టి = నాచూపు. ఘన...సంపాదినిఁఘన = గొప్పదైన, రత్న = కాపాడుటయొక్క, కల్పనా = చేయుటయొక్క, బుద్ధి = అతీతయనుయొక్క, నిశ్చయ = నిశ్చయమును, సంపాదిని = కలిగించునది. అశ్వేష్టవాతముక్ = గుఱ్ఱముల సమాహమును. రిపుదోర్లీలాసముల్లాసముక్ = శత్రువుల బాహువిలాసముయొక్క యతిశయమును. తృణీకరింపు = తృణముగాఁ జేయుము. పాఠాంఃఘన...బుద్ధినిశ్చయసంపాదిని = గొప్పరత్నము చేయుటయందు బుద్ధియొక్కనిశ్చయమును గలిగించునది. ఈపాఠమునందు బుద్ధిజన్య మయినదృష్టిని బుద్ధిజన్యముగాఁ జెప్పట యనుచితముగాఁ దోచుచున్నది.

తా.—నీయందు నాకు మిక్కిలి ప్రీతి గలదు. కావున నీకుఁ గొంచెమైనను భయము మొదలగు నవి కలుగనీయను. నీకుఁ గాని గుఱ్ఱములకుఁ గాని చాధ లేని యట్లు జాగ్రత్తతోఁ జూచి రక్షించుచుందును, నీవు శత్రువుల పరాక్రమమును గుఱించి భయపడవలసినది లేదు.

159. ఎల్లకిల్బిషములు = ఎల్లదోషములును. పాసెక్ = తొలఁగెను. నీతనువు = నీదేహము. వండభావంబునక్ = నపుంసకత్వమును. పుంస్తాభరణా = మగతనమున కలంకార మైనవాఁడా!

తా.—నీవు అర్జునుఁడ వని తెలిసినంత నే నాభయము లన్నియుఁ దీఱెను. నీవు పురుషశ్రేష్ఠుఁడనై యుండి యట్లు నపుంసకుఁడ వగుటకుఁ గారణము తెలియఁ గోరుచున్నాఁడను.

160. మతఃప్రజాపంపునక్ = మాయన్న యజ్ఞచేత. బ్రహ్మచర్యవర్తనకయి = బ్రహ్మచర్య వ్రతము చేయుటకై. పూర్వశాపవిహితంబు = తొల్లింట్టిశాపమునఁ జేయఁబడినది. ఏకహాయనపరిపాలనీయము = ఒకసంవత్సరము పరిపాలింపఁ దగినది, ఒకసంవత్సరము అనుభవంపఁ దగిన దనుట. చల్పిన జతనంబు = చేసినవ్రతుత్సము.

తా.—ఈ వ్రతమహాట విని యర్జునుఁ డి ట్లనియె. నేను ధర్మరాజునాజ్ఞచే బ్రహ్మచర్యవ్రతముఁ జూచి మున్ను నాకుఁ గలిగినశాపముచే సిద్ధించినరూపముతో నొకసంవత్సరము వ్రతము వహించి యుంటిని. అది లోకులకు నపుంసకత్వముగాఁ దోచెను.

వ. అదియును నిట మీఁద లే దనినఁ బ్రమోదమానమానసుం డయు మత్స్యపతి నూనుండు పాండునూనున కిట్లనియె. 161

గీ. ఇట్లు దెలియఁ జెప్పఁ తుల్ల నాదెన దయ, పెంపుతోడికూర్చిఁ పేర్చి గాదె యింక సురల కై నఁ శంకింతునే భవ, ద్బాహువప్రగుప్తిఁ బలుపు గలుగ. 162

వ. నాకుం బని యెయ్యది పనుపు మనిన నతండును గాండీవంబును గాంచనపుంఖంబు లగుబాణంబులు గల తూణీరయుగళంబును మదీయతనుత్రాణకృపాణంబులును బుచ్చికొని తక్కినవాని నెప్పటిభంగిన కట్టి పెట్టి రమ్మని నియోగించిన నాతండు నట్ల చేయుటయు నమ్మహాత్ముండు నియతాత్ముం డయు యధిదేవతలకుం బ్రణమిల్లి భక్తితోడ దివ్యకోదండాదు లగుసాధనంబులు గైకొని సవిశేషస్ఫూర్తి యగుమూర్తి నత్యంతదర్శనీయత్వంబు నొంది. 163

క. బలరిపుఁ డిచ్చినకుండల, ములు నుష్ణీషంబుఁ జిత్తఁమున భక్తిమెయిం దలఁప నవి వచ్చె నెండ్రుక, లలవడఁగాఁ బాచి ముడిచెఁ నమర దృఢముగన్. 164

161. ప్రమోదమానమానసుండు = సంతోషించుచున్న మనస్సు గలవాఁడు. మత్స్యపతినూ నుండు = విరాటరాజుకొడుకు, ఉత్తరుండు. పాండునూనునకుఁ = అర్జునునితో.

162. నాదెనక = నాయందు. దయపెంపుతోడి కూర్చి పేర్చి కాదె = దయయొక్క యిది శయముతోఁ గూడినప్రేమయొక్క యాధిక్యముచేతఁ గదా. భవతో బాహువప్రగుప్తిబలుపు = నీ బా హువులను ప్రాకారముచేఁ గలిగినరక్షణముయొక్క బలము. కలుగక. సురలకుఁ ఐనక = దేవతలకైనను. శంకింతును = భయపడుదువా ?

తా.—ఇట్లు నీస్వరూపమును నాకుఁ దెలియఁ జెప్పటచే నీకు నామీఁదఁ గలగుప్రేమ స్పష్ట మయ్యెను. ఇక నీబాహుబలరక్షణము గలుగుటచే నేను దేవతలకుం గూడ భయపడను.

163. కాంచనపుంఖంబులు = బంగారుపింజులు గలవి. తూణీరయుగళంబును = అమృలపొదుల జంటను. మదీయతనుత్రాణ కృపాణంబులును = న్నావైన కవచమును ఖడ్గమును. నియోగించినక = ఆజ్ఞాపింపఁగా. నియతాత్ముండు = నియమముతోఁ గూడిన మనస్సు గలవాఁడు. అధిదేవతలకుఁ = ఆయుధముల యధిపానదేవతలకు. ప్రణమిల్లి = నమస్కరించి. దివ్యకోదండఅదులు = శ్రేష్ఠము లయిన ధనుస్సు మొదలగువానిని. సవిశేషస్ఫూర్తి = అశిశయముతోఁ గూడిన ప్రకౌశముగలది. మూర్తిక = ఆకారముచేత. అత్యంతదర్శనీయత్వంబుక = మిక్కిలి చూడఁ దగి యుండుటను.

164. బలరిపుండు = దేవేంద్రుండు. ఇచ్చినకుండలములుక = ఇచ్చినపోగులను. ఉష్ణీ షంబుక = పాగాను. అలవడఁగాక = వాటముగా. పాచి = చిక్కుదీసి. దృఢముగక = గట్టిగా. అమరక = ఒప్పునట్లు. ముడిచెక.

తా.—దేవేంద్రుఁ డిచ్చినపోగులను పాగాను ధ్యానింపఁగా నవి వచ్చెను. అంత నర్జునుండు నెండ్రుకల చిక్కుదీసి చక్కఁగా ముడివేసికొనెను.

క. తలచుట్టు చుట్టెఁ గుండల, ములు వెట్టెను దిండు గాఢముగఁ గట్టెఁ గరం
బుల వలయంబులు గనుఁగొని, యెలన వొలయంగ నెక్కె ధీమతి రథమున్.

వ. అట్టియెడ వరదానమహానుభావంబునం జేసి. 166

క. పెట్టక కట్టక మాళిం, బుట్టినక్రియ దీధితులు నభోభాగంబున్
ముట్టి వెలుంగఁగ నింద్రుని, పట్టికిరీటంబు వొలిచెఁ బ్రస్ఫుతం బై. 167

వ. ఇన్విధంబున సన్నద్ధుండై అతిరథశ్రేష్ఠుండు రథం బెక్కి యం దాయుధంబులు
పదిలంబుగా నిడి తనుత్రాణతలత్రాణంబులు దాల్చి కవదోసలం బూని గాండీ
వంబుఁ బుచ్చికొని యెక్కువెట్టి ముట్టి నలవరించి గుణధ్వని సేసిన. 168

గీ. పక్షిమృగజాతు లెల్లను బ్రమసి యిట్లు, నట్టుఁ గలగొని చెదరె వృక్షాశ్రియదరె
గురుబలంబును బెదరె సంబరము దిశలు, బూరటిల్లంగఁ జెలఁగె దధారవమున.

165. దిండు = దట్టిని. గాఢముగఁ = గట్టిగా. కరంబులఁ = చేతులయందు. వలయం
బులు = గజాలను. ఎలనవ్వు = చిలునవ్వు. ఒలయంగఁ = కలుగఁగా. ఏడ్వెఁ = ఉత్సా
హముతో.

తా.—పాగా మట్టి పోగులు ధరించి దృఢముగా దట్టి కట్టి తనచేతులగాజులను జూచి చిలు
నవ్వునవ్వుచుఁ దే రెక్కను.

166. వరదానమహాత్ అనుభావంబునఁ జేసి = వరదానముయొక్క మహాప్రభావముచేత.

167. మాళిఁ = శిరస్సునందు. పుట్టినక్రియఁ = పుట్టినట్లు. దీధితులు = కాంతులు.
నభోభాగంబుఁ = అకౌశలప్రదేశమును. ముట్టి = తాఁకి. ఇంద్రునిపట్టికిరీటంబు = అర్జునునికిరీటము.
ప్రస్ఫుతంబువి = మిక్కిలి ప్రకాశించినదై. పొలిచెఁ = కనబడెను.

తా.—అర్జునుని కిరీటము శిరస్సునందే పుట్టినట్లు అకౌశము నంతయుఁ బ్రకాశింపఁజేయుచు
పొడచూపెను.

168. సన్నద్ధుండు వి = అయితమైనవాడై. అతిరథశ్రేష్ఠుండు = అతిరథులయందు దుత్త
ముండు. లెక్కలేనికూరులతోఁ బోయవాఁ డతిరథుండు, మహారథునికన్న నధికుండు, పది
వేలవిలుకొండ్రతోఁ బోయవాఁడు మహారథుండు. తనుత్రాణతలత్రాణంబులు = కవచమును ఆరచేతి
కవచమును. కవదోసలఁ = జంటయములపొదులును. ముట్టిఁ = పిడికిలిచేత. అలవరించి = పట్టి.
గుణధ్వని = అల్లెత్రాటిధ్వనిని.

169. తత్తరవమునఁ = అయల్లెత్రాటిధ్వనిచేత. ఇట్టునట్టుఁ = నానాదిక్కులకు. కల
గొని = కలగి. వృక్షాశ్రి = వృక్షములసమూహము. అంబరము = అకౌశమును. దిశలుఁ =
దిక్కులును. బూరటిల్లంగఁ = నిండి. చెలఁగెఁ = మ్రోసెను.

తా.—అధ్వనిచేత పక్షులును మృగములును నానాదిక్కులకుఁ బోతును, వృక్షములు కద
లెను, కురునైవ్రము భయపడెను, అకౌశమునందును దిక్కులయందును బ్రతిధ్వని కలిగెను.

వ. తదనంతరంబ యగ్ని దేవుం దలంచిన సతండును దనవరంబున మున్న కలిగిన విశ్వ కర్త నిర్మితంబును మాయామయంబును వానరాకారంబును నగుమహోగ్రకేత సంబును దదాశ్రితంబు లై సవికృతాభీలనానాభూతంబులఁ బుత్తైంచిన నుదాత్తచిత్తుం డయి యుత్తరుసింహపతాక శమీవృక్షంబునం బెట్టించి నిజధ్వజంబు గణంబునం గట్టించి దివ్యంబు గావున దేవతత్తంబు చిత్తజ్ఞత్వంబున సన్నిధిచేసిన సవినయంబుగాఁ గైకొనియె నక్కుమారుండును నాయితం బై నెఁగ లెక్కి పగ్గం బు లమర్చికొని యగ్గలికతోడం దురంగంబులయంగబులు దొడయుచు వానిజవ సత్త్వంబులు వేటువేటు వర్ణించిన.

170

—(అప్పుడు డుత్తరసారథికం బైనరథం బెక్కి దేవదత్తంబు పూరించుట.)—

చ. తన వగుదెంచె జమ్మికెఁ బ్రదక్షిణవృత్తిగఁ జేరు వ్రాస ని

మైడ గలుగంగఁ బోయెఁ బను † లిప్పుడ కూడుద మన్న నాతఁడుక

నడపఁ దొడంగుడుక మనము†నక రణకౌతుక ముల్లసిల్లఁగాఁ

బిడుగులపిండు బిట్టలియు†పెల్లునఁ బార్థుఁడు శంఖ మొత్తినన్.

171

170. తత్ అనంతరంబుల = అటుపిమ్మటనే. విశ్వకర్త నిర్మితంబును = విశ్వకర్త చేసే జేయఁ బడినదియను. మాయామయంబును = మాయచే జేయఁబడినదియను. వానరాకారంబునుక = కోతిరూపువంటి రూపు గలదియు. ఆగు మహోగ్రకేతనంబును = అయిన మిక్కిలి భయంకర మయిన లెక్కిమును. తత్ ఆశ్రితంబులు = దాని నాశ్రయించినవి. వికృతప్రభీలనానాభూతంబులక = వికారము గలవియు భయంకరము లగు నానావిధము లయినవిశాచములను. పుత్తైంచినక = పంపఁగా. ఉదాత్తచిత్తుండువి = గొప్పమనస్సు గలవాడై. ఉత్తరుసింహపతాక = ఉత్తరునియొక్క సింహ ధ్వజమును. దివ్యంబు = దేవతలచే నిర్మింపఁబడినది. దేవదత్తంబు = దేవదత్త మనుశంఖము. చిత్తజ్ఞత్వంబునక = ఆభిప్రాయము నెఱిగిన దగుటచేత. సన్నిధిచేసినక = పొడచూపఁగా. అగ్గలికతోడక = ఉత్సాహముతో. తురంగంబులయంగంబులు = గుఱ్ఱములయొక్క దేహములను. తొడయుచుక = తుడుచుచు. జవసత్త్వంబులు = వేగమును బలమును.

171. తడవు = అలస్యము. అగుదెంచెక = అయ్యెను. ప్రదక్షిణవృత్తిగక = ప్రదక్షిణ ముగాఁ దిరుగునట్లు. ఎడ = దూరము. కూడుదము = చేరుదము. నడపక = తోలుటకు. తొడంగుడుక = అరంభింపఁగా. రణకౌతుకము = యుద్ధమునందలి యుత్సాహము. పిడుగులపిండు = పిడుగులసమాహము. బిట్ట = మిక్కిలి. ఉలియుపెల్లునక = ధ్వనించు సరిశయమువంటి యతి శయముచేత. పార్థుఁడు = అర్జునుఁడు. ఒత్తినక = పూరింపఁగా.

తా.—అలస్య మాయెను. శమీవృక్షమునకుఁ బ్రదక్షిణముగాఁ జేరు తోలుము. పశువులు దూరము పోయెను, ఇప్పుడే మనము కలిసికొనవలయును, అని యబ్ధులుఁడు చెప్పఁగా నుత్తరుఁడు ఆట్లు రథమును దోలుటయు నంత నర్జునుఁడు యుద్ధోత్సాహము గలవాడై పెక్కుపిడుగు లేకకాల మునఁ బడిన ధ్వనివంటిధ్వని గలుగునట్లు తనశంఖమును బూరింపఁగా.

మ. కలఁగెం దోయధిసప్తకంబు గిరివర్గం బెల్ల నూటాడె సం
 చలతం బొందె వసుంధరావలయ మాశాచక్ర మల్లాడె గొం
 దల మందెం ద్రుదశేంద్రుపట్టణము పాతాళంబు ఘూర్ణిలై నా
 కుల మయ్యెక్ గ్రహతారకాకులము సంక్షోభించె నవ్వేధయున్. 172

గీ. అప్పుడు నిశ్చేష్టితంబులై హయము లవని, చాచకట్టుగఁ బడియె మత్స్యక్షీతీశ
 నందనుండును నెగలపై ప్రుందినట్లు, మ్రొగ్గతిలఁజాఁగిబలితంపుమూర్ఖబొందె.

చ. కనుఁగొని ఘల్గునుండు తురగంబులవాగెలు పట్టి యెత్తి త
 త్తనువులు నూల్కొనక నివిరి తత్పరతం దగ మత్స్యభూమిభృ
 త్తనయుని నూది పట్టి వికృతం బగుహాపము చక్కఁజేసి నె
 మ్మన మొకభంగిఁ దేర్చి గరిమంబుగఁ గొఁగిటఁ జేర్చి యిట్లనున్. 174

172. యోధిసప్తకంబు = సముద్రములయొడు. కలఁగెన్. గిరివర్గంబు = కులపర్వతముల
 సమూహము. ఎల్లఁ. ఊటాడెన్ = చలించెను. వసుంధరావలయము = భూమండలము. సంచ
 లతక = కదలిన దగుటను. పొందెన్. ఆశాచక్రము = దిక్కులసమూహము. అల్లాడెన్. త్రిదశ
 ఇంద్రుపట్టణము = దేవేంద్రునిపట్టణము. కొందలము = తోభమును. అందెన్. పాతాళంబు =
 పాతాళలోకము. ఘూర్ణిలై = తిరుగుడుపడెను. గ్రహతారకాకులము = నూర్పులగు మొదలగు
 గ్రహములయొక్కయు నక్షత్రములయొక్కయు సమూహము. అకులము = కలఁతనొందినది.
 అయ్యెక్. అవ్వేధయున్ = అబ్రహ్మయు. సంక్షోభించెన్ = కలఁతపడెను.

తా.—సముద్రములు కలఁగెను. కులపర్వతములు కదలెను. భూమి యదలెను. దిక్కులు చల
 నము నొందెను. స్వర్గము కలఁత నొందెను. పాతాళము భ్రమించెను. గ్రహములు నక్షత్రములు చెద
 రెను. అబ్రహ్మయొడు తోభము నొందెను.

173. హయములు = గుఱ్ఱములు. నిశ్చేష్టితంబులు = చేష్టలు లేనివై. అవని = భూమి
 యందు. చాచకట్టుగఁ = చాచపఱచినట్లుగా. మత్స్యక్షీతికశనందనుండును = విరాటరాజు
 కుమారుండును, ఉత్తరుండును. ప్రుందినట్లు = చచ్చినట్లు. మ్రొగ్గతిలకపడి = చదికిలబడి. బలి
 తంపుమూర్ఖ = అధిక మయినమూర్ఖును.

తా.—అప్పుడు గుఱ్ఱములు నిశ్చేష్టములై చాచపఱచినట్లు పడెను. ఉత్తరుండు కూడఁ జచ్చి
 నట్లు మూర్ఖపోయి నొగలఁమోదఁ జదికిలబడెను.

174. ఘల్గునుండు = అర్జునుండు. తురగంబులవాగెలు = గుఱ్ఱములపగ్గములను. తత్తనువులు =
 చానిదేహములను. నూల్కొనక = పురికొనునట్లు. నివిరి = తడవి. తత్పరత = మిక్కిలియాస
 క్తితో. మత్స్యభూమిభృతనయునిన్ = విరాటరాజుకుమారుఁ డయినయుత్తరుని. ఊది = ఊని.
 ఒకభంగిన్ = ఒకవిధమున. తేర్చి = ధైర్యము నొందించి. గరిమంబుగఁ = గొప్పతనము కలుగు
 నట్లుగా.

తా.—అర్జునుండు చూచి గుఱ్ఱములను పగ్గములు పట్టి లేవనెత్తి వానిని తట్టి యంత నుత్తరుని
 లేవదీసి వానివికృతరూపమును జక్కఁజేసి మనస్సునకు ధైర్యము కలుగుమాటలు చెప్పి గొఁగించి
 కొని యిట్లనియె.

గీ. శంఖభేరీరవంబులు † సామజముల, బృంహితంబులు వింతలే † పృథులసైన్య
పరిచయోదాత్తు లగునరపాలనుతుల, కెలమి బొందుము దీనికి † నింత యేల.

చ. అనవుడు మత్స్యరాజసుతుఁ † డాతని కిట్లును దొల్లి శంఖని
స్వనములు విందు భేరులరవంబులు విందుఁ గరీంద్రబృంహిత
ధ్వనులును విందు సద్భుతవిధంబుగ నిట్లువి యెల్లఁ జిత్తమో
హన మొనరింపఁ జాలునె మహాహీనదం బిది యోర్వ వచ్చునే. 176

చ. చెప్ప లవిసెకొ దిశల్ దిరిగెఁ † జత్తము నీ యి పోయె నాకు నీ
రవమున నిమ్మకొగ్గకపిరాజపతాకయుఁ జూడ్కిఁ జీఁకటుల్
గవియగఁ గ్రాలెడుక భవదఖండితతేజము పర్వి యాత్మకుఁ
వివశతఁ జేయుచున్నయది † విహ్వలభావము మాన నేర్చునే. 177

175. శంఖభేరీరవంబులు = శంఖములయొక్కయు నగారాలయొక్కయు ధ్వనులును. సామజములబృంహితంబులు = ఏనుఁగులగర్జితములును. పృథులసైన్యపరిచయ యోదాత్తులు = గొప్పసైన్యములతోడి యలవాటుచే గొప్పవారలు. అగు నరపాలనుతులకు = ఆయిన రాజపుత్రులకు. వింతలు ఏ = క్రొత్తలా? ఎలమి = ధైర్యమును.

తా.—గొప్పసైన్యతో మెలగు చుండెడి నీవంటిరాజపుత్రులకు శంఖధ్వనులు మొదలగునవి క్రొత్తలు కావు. కావున నీవు దీనికి భయపడక ధైర్యము విహింపుము.

176. మత్స్యరాజసుతుఁడు = ఉత్తరుఁడు. శంఖనిస్వనములు = శంఖములధ్వనులను. భేరులరవంబులు = నగారాలశబ్దములను. కరీంద్రబృంహితధ్వనులు = ఏనుఁగులగర్జితధ్వనులను. విందు, అవి. ఎల్లఁ. ఇట్లు. ఆద్భుతవిధంబుగ = అశ్చర్యకర మయినవిధముగా. చిత్తమోహనము = మనస్సును కలంచుటను. ఒనరింపక చాలునె = చేయఁజాలనా? మహాహీనదంబు = గొప్పధ్వని.

తా.—అని యర్జునుఁడు చెప్పఁగా నుత్తరుఁ డతని కిట్లనియె. ఇదివఱకు శంఖధ్వనులను భేరీధ్వనులను గజగర్జితములను విని యున్నాను, కాని యిట్లు మనస్సునకు మోహము గలిగింపఁజాలవు, ఇది మిక్కిలి గొప్పధ్వని. దీనినే నోర్వఁజాలను.

177. ఈరవమునకు = ఈధ్వనిచేత. దిశల్ = దిక్కులు. చిత్తము = మనస్సు. నీఱుఅయి = భస్మమయి. ఇమ్మహాఁగ్రకపిరాజపతాకయుఁ = ఈ మిక్కిలిభయంకర మయినవానరక్రేష్టముతోఁ గూడినధ్వజమును. చూడ్కి = దృష్టియందు. కవియగఁ = క్రమ్మునట్లు. క్రాలెడుక = ప్రకాశించుచున్నది. భవత్ అఖండితతేజము = నీయొక్క గొప్పదైనతేజస్సు. పర్వి = వ్యాపించి. ఆత్మకుఁ = మనస్సునకు. వివశతఁ = పారవశ్యమును. విహ్వలభావము = మూర్ఛ. మాననా = నేర్చునే = విడుచునా?

తా.—ఈశంఖధ్వనిచేత నాచెవులు మూత పడి పోయినవి, దిక్కులు తిరుగుచున్నవి. నా మనస్సు దగ్ధ మయ్యెను. ఇది గాక యీభయంకర మయిన వానరధ్వజము నాకన్నులు కానని యట్లు చేయుచున్నది. నీవహాతేజస్సు నామనస్సును పరవశము చేయుచున్నది. ఇంక నే నెట్లు మూర్ఛిల్లక యుండును?

క: అన విని తగుమాటల నా, తనికొందలపాటు పాండుతనయుండు క్రమం

బున డిందుపటిచి యరదము, సనగా నెఱిగించి పట్టె ♦ శంఖము మఱియున్. 178

వ. ఇతైఱంగున నయ్యుత్తరకుమారు ధీరుం గావించికొని పాండవపీఠండు రథనేమి
నిస్వనజ్ఞానాదమేదురం బగుశంఖారవంబు సెలంగ నడచుసమయంబున నాచా
ర్యుండు దుర్యోధనున కిట్లనియె. 179

సీ. శ్రవణపుటంబులు ♦ వ్రయ్యంగఁ దాఁకి సంక్షోభంబు గావించె ♦ గుణముమోఁత
బ్రహ్మాండభాండంబు ♦ పగిలించి భూతని, శైచిత్రస్య మొనరించె ♦ శంఖరవము
గగనభాగం బెల్లఁ ♦ గప్పి క్రాలుచు బెగ, డడరించె నుగ్రంపుఁబడగఁజపు
మిఱుమిట్లు గొని చూడ్కి ♦ పటివ్రావఁ బెఱిగి ప, రిభ్రాంతి సేసఁ గిరీటకాంతి

178. అతనికొందలపాటు = అయ్యుత్తరుని కలతను. డిందుపటిచి = తగ్గించి. అరదము = లేరు. చనగా = పోవుచుండగా. ఎఱిగించి = తెలిపి. మఱియున్ = మఱియొకమాటు. శంఖమున్. పట్టెన్ = ఊచెను.

తా. — ఉత్తరుని మాట విని యర్జునుడు అతనిభయమును క్రమముగాఁ బోగొట్టి రథమును పోవ నిచ్చి ముందుగా నతనికిం చెలిపి మరల శంఖము నొత్తెను.

179. ధీరున్ = ధైర్యము గలవానిని. పాండవపీఠండు = అర్జునుడు. రథనేమినిస్వనజ్ఞానాదమేదురంబు = రథముయొక్క చక్రములయంచులధ్వనిచేతను అల్లెత్రాటిధ్వనిచేతను అధిక మయినది. శంఖరవంబు = శంఖధ్వని. అచార్యుండు = ద్రోణుడు.

180. గుణముమోఁత = అల్లెత్రాటిధ్వని. శ్రవణపుటంబులు = దొప్పలవంటిచెవులను. వ్రయ్యంగఁ = పగులునట్లు. తాఁకి = తగిలి. సంక్షోభంబు = మిక్కిలి కలతను. శంఖరవము = శంఖధ్వని. బ్రహ్మాండభాండంబు = కుండవంటి బ్రహ్మాండమును. భూతనిశ్చైతన్యము = భూతములకుఁ జెలివలేమిని, ఇది నిశ్చైతన్యము అనగా నవ్యయీభావసమాసము చేసి చైతన్యభావ మని యర్థము కల్పింపవలెను. ఇట్లన్యయీభావసమాసముగా నీశబ్దమున కెచ్చటను బ్రయోగముగాన రాదు. అయినను వ్రాత ప్రతులయం దీ పాఠ మే కనఁబడుచున్నది. నైశ్చైతన్యము అనుపాఠముపక్షమునందు నిశ్చైతన్యభావము — చైతన్యము లేనితనము అని యర్థము, ఈపాఠము యుక్తతరముగాఁ దోచుచున్నది. ఉగ్రంపుపడగప అపు = భయంకర మయిన ధ్వజముయొక్క విరివి. గగనభాగంబు = ఆకాశప్రదేశమును. క్రాలుచున్ = ప్రకాశించుచు. బెగడు = భయమును. అడరించెన్ = కలిగించెను. కిరీటకాంతి. చూడ్కి = చూపు. మిఱుమిట్లుగొని = మిక్కిలిచెదరి. పటివోవన్ = చెడునట్లు. పెఱిగి = అతిశయించి. వెలిగి = ప్రకాశించి యని పాఠాంతరము, అనుప్రాసాలంకృత మగుటచేఁ బూర్వపాఠమే యుక్తతరము. పరిభ్రాంతి = భ్రమమును. తెల్లఁగు = స్పష్టము. వాసవునివరమున్ = ఇంద్రునివరముచేత. కన్న ముఖంబుంజు = పొందినకిరీటమును. వేఱుకొన్నివివన్ = ఇతరము లయినపక్షమున. ఇట్లు. ఊజ్జ్వలఆశుభ్రత భంగులువి = ప్రకాశించునవియు నాశ్చర్యకరములు నగు విధములు గలవియై. ఉన్నె = ఉండునా?

తా. — అల్లెత్రాటిధ్వని చెవులు బ్రద్దలగునట్లు ఊర్భుగలిగించుచున్నది. శంఖముధ్వని బ్రహ్మాండ మంతయుఁ బగులునట్లు చేసి సర్వభూతములను మూర్ఛ నొందించుచున్నది. ధ్వజము కాంతి యాకా

- తెల్ల మిది గాండివంబును ♦ దేవదత్త, మును గపిధ్వజమును వాసాప్రనివరమునఁ
గన్న మకుటంబు నగు వేట ♦ కొన్ని యైన, నుజ్జ్వలాద్భుతభంగులై యున్నె యిట్లు.
- ఉ. అచ్చెరు వైనవిక్రమమునగ్గలికన్ సమరంబు గోరి యీ
వచ్చుచు నున్న వాఁడు బలప్రదిపుభీషణబాహుఁ డైనవి
వృచ్చుడ యింక మిన్నక వివాదము సేసిన బోవ దియ్యెడం
బొచ్చెము లేనిబల్తగలఁ ♦ బోరి కమర్చుము దర్ప మేర్పడన్. 181
- వ. అని కృపాశ్వత్థామాదియోధవీరుల నవలోకించి. 182
- క. మనమొనల దుర్నిమిత్తము, లనేకములు పుట్టఁ దొడఁగె ♦ నట్లగుట జయం
బనుమానం బొక కార్యము, వినుఁడా మీ కెల్లఁ జూడ ♦ వెర వగునేనిన్. 183
- ఉ. ముందర రాజుఁ బుచ్చి బలముల్ గలయంబడి గోవ్రజంబులన్
దండడివెట్ట కుండఁ బిఱుఁదన్ నడపింపఁగఁ బంచి గట్టిమై

శము నంతయు నావరించి ప్రకాశించుచు భయము కలిగించుచున్నది. కీరీటకాంతి చూపుట చెదరు నట్లు మహాప్రకాశముతో ప్రమింపఁజేయుచున్నది. కావున నిట్టి యల్లెత్రాటిధ్వని గలది గాండివమే. ఇట్టి ధ్వని గలది దేవదత్తశంఖమే, ఇట్టి విజృంభణము గలది వానరధ్వజమే. ఇట్టి మహాప్రకాశము గలది యింద్రుఁ డిచ్చినకిరీటమే కాని యితరము లైనయెడ నిట్లు అద్భుతములై యుండవు. అలం. అథాసంఖ్యము.

181. అచ్చెరువు = అశ్వర్యము. వివక్రమము అగ్గలికన్ = అయిన పరాక్రమాతిశయము చేత. సమరంబు = యుద్ధమును. బలవత్ ప్రభుభీషణబాహుఁడు = బలము గలశత్రువులకు భయంకరము లయినచేతులు గలవాఁడు. వివక్రమమును అ = అయినయర్థముఁడే. ఇయ్యెడన్ = ఈవిషయమున. మిన్నక = ఊరక. వివాదము సేసినన్ = వాదులాడినపక్షమున. బోవను = తప్పుదు. దర్పము = అహంకారము. బొచ్చెము = కొఱత. బల్తగలన్ = గొప్పశూరులను.

తా.—ఇప్పుడు గొప్పపరాక్రమముతో మనమీదికి యుద్ధమునకు వచ్చుచున్నవాఁడు శత్రువులకు భయంకరుఁ డయినయర్థముఁడే కాని యితరుఁడు కాఁడు. ఇంక వాదులాడుటచే నుపయోగము లేదు. వీనితో యుద్ధము చేయుటకు గొప్పశూరులనేర్పఱుపుము.

182. కృపాశ్వత్థామాదియోధవీరులన్ = కృపుఁడు అశ్వత్థామ మొదలుగఁ గల శూరులయిన జోదులను.

183. మనమొనలన్ = మనసేనలయందు. దుర్నిమిత్తములు = దుశ్శకునములు. వెరవు = యుక్తము. అగునేనిన్ = అయినయెడ. ఒకకార్యము. వినుఁడా యని యన్వయము.

తా.—మనసేనలయందు దుశ్శకునము లనేకములు తోచుచున్నవి, కావున మనకు జయము కలుగుట సందేహము, నే నొకయుపాయముఁ జెప్పెదను, అది మీకందఱకు యుక్త మని తోచెనేని వినుఁడు.

184. రాజున్ = దుర్యోధనుని. పుచ్చి = పంపి. బలముల్ = సేనలు. కలయంబడి = కలసి. గోవ్రజంబులన్ = అవులగమూసములను. దండడిపెట్టకఁడన్ = ఉపద్రవపఱుప కుండునట్లు.

నందఱు నింతకున్ వెనుకఁజొయ్యె మొన లేర్చి చనంగ నెట్ల సంగ
క్రందనసూతి డగ్గటియొఁ గయ్యము నేయుట కప్పు డి మృగన్.

184

చ. అనిన విని సుయోధనుండు భీష్మ కృప కల్గ వికర్ణుడెసం గనుంగొని మున్న
చెప్పితిం గాదె జూదంబునం బరాజయం బొంది పాండునందనులు పండ్లెండు
వత్సరంబులు వసంబున వసియింపను బదుమూఁ డవయోఁడు జనపదంబున మన మె
ఱుంగ కుండఁ జరియింపనుం బూచి కాదె భూమి వెలువడిరి యీపదుమూఁడన
యోఁటి కొఱంత గలుగం బాధుండు ద న్నెఱింగించికొనియె నేని నెప్పటియట్ల వన
వాసంబునకుం జన వలయు నడ మనము మోహంబునం గానమి యొండె వారు
లోభంబున వచ్చుట యొండె నగుం గావున నెక్కువదక్కువలు నిరూపించి భీష్ములు
దీని నిశ్చయింప నర్హులు రిత్తయు త్రరుండ కాక గాండ్డివియు నగుట మనకార్యంబు
సఫలంబు సుశర్త నక్కడ గోవులం బట్టం బనిచి యిక్కడ మనమును బట్టులు
మత్స్యసగరంబునం గాంతేయు లున్న వారని శంకించి వారలు గూయివచ్చినం
గనుటకుం గాదె యిట్లు నిశ్చయించి చేసినపనికి నిపుడు విచారం బేల యని
పలికి వెండియు నిట్లనియె.

185

ఉ. అర్జునుఁ డైన నేమి సుర ఁదైనను నే మగు విద్విషచ్చిరో
పార్జిత మైనగోగణముఁ బట్టితి మెవ్వరు వచ్చిరేని వి

పంచి = అజ్ఞాపించి. గట్టిమెత్త = స్థిర మగువిధమున. ఇంతకున్ = వీని కన్నిటికిని. మొనలు =
వ్యూహములను. వీర్చి = తీర్చి. చనంగన్ = పోవుచుండఁగా. సంక్రందనసూతి = ఇంద్రునికు
మారుఁ డయిన యజ్ఞనుఁడు. డగ్గటియొఁ = సమీపించునో. కయ్యము = యుద్ధము. ఇమ్ము = అను
కూలము. అగున్.

తా.—మంచు దుర్యోధనుఁడును, అతని వెనుక గోవులను, అటుపిమ్మట సేనలును, చివరను
మనమందఱమును వ్యూహములు తీరి పోవుచున్నయెడ నర్జునుఁడు రాఁగానే యుద్ధము నేయుట కనుకూ
లముగా నుండును.

185. సుయోధనుండు = దుర్యోధనుఁడు. దెసన్ = దిక్కును. పరాజయంబు = ఓడుటను.
కొఱంత = తక్కువ. పార్థుండు = అర్జునుఁడు. అదిఅట్లు మరలవనవాసమునకుఁ బోవలసియుండు
టను. మోహంబున్ = అజ్ఞానముచేత. కానమి ఒండెన్ = కానకపోవుటయైనను. లోభం
బున్ = ఆశచేత. రిత్తత్రగుండు అ = వట్టి యుత్తరుఁడే. గాండ్డివియన్ = అర్జునుఁ
డును. సఫలంబు = ఫలముతోఁ గూడినది. కూయివచ్చినన్ = రక్షించువారై వచ్చినయెడ.

186. సురలు = దేవతలు. విద్విషత్ చిరఁడపార్జితము = శత్రువులచేఁ జాలకొలముగా
సంపాదించఁబడినది, పాతాం :—విద్విషత్ ఛిదాఁడపార్జితము = శత్రువుల చేదించుటచే సంపాదిం
పఁబడినది యని యర్థము, దీనికన్నను బూర్వపాతము ప్రశస్త మని తోచుచున్నది. గోగ
ణమున్ = ఆవులమందను. విస్ఫూర్జితభాహుసంపదలు = ప్రకాశించుచున్న చేతులయొక్క యతి
శయములను. మీఱి = అతిశయించి. నిర్మలత్యూర్జితకీర్తిరారణఁగర్థితన్ = పరిశుద్ధ మయిన

స్ఫూర్జితబాహుసంపదలు ♦ నూర్చుద మొండొరు మీటి నిర్మలా
తూర్జితకీర్తికారణః♦శోధతి వెల్వలఁ బాట నేటికిన్.

186

చ. మనముల నూలుకొల్పి యనుమానము తెల్లను బాచి యేచి వా

హసములు నాయుధంబులును ♦ నాయిత మయ్యెడుభంగిఁ జేయుచున్

మొసలకు పొచ్చుగా మనము ♦ మున్ను గడంగినఁ గాక శత్రులం

గనుఁగొని యిట్టు లొండొరు మొగంబులు సూచుచు నున్నఁ బోవునే. 187

— (మర్యోధనుఁడు ద్రోణాచార్యుల సభిక్షేపించుట.) —

గీ. హరుల హేషితములు ♦ ననుకూలవాయుసం, చారములును మనకుఁజయముకలిమిఁ

దెలుపు చున్నయవి యుఁగిష్ఠి రానుజుఁ డొక్కఁ, డీబలంబు గెలువ ♦ నెట్లు నేర్చు.

క. ఎవ్వరు విననను దీనికి, నవ్వుదు రని యెఱుంగఁ డకట ♦ నాయెదు రెదురక

వివ్వచ్చు జూపి నేనలు, గ్రొవ్వఱు బలుపలుకు లిట్లు ♦ ద్రోణుఁడు వలికెన్. 189

దిము మిక్కిలి యధిక మయినదియు నగు యశస్సునకుఁ గారణ మయిన యుద్ధముయొక్క యతిశయ మనందు. వెల్వలఁబాటన్ = భయపడుట. ఏటికిన్ = ఏల ?

తా. — అర్జునుఁడు వచ్చినను దేవతలు వచ్చినను భయము లేదు. శత్రువు బహుకాలముగా సంపాదించినగోవులను బట్టితిమి. ఇక నెవ్వరు వచ్చినను ఒకరికంటె నొకరు అధికముగా మనఃసాహసము చూపవలెను. నిర్మల మయినయశస్సు గలిగించునట్టి యుద్ధము సంభవించినపుడు భయపడరాదు.

187. మనములన్ = మనస్సులను. నూలుకొల్పి = కుదిర్చికొని. అనుమానములు = సందేహములను. పాచి = విడిచి. ఏచి = విజృంభించి. ఆయితము = సిద్ధము. అయ్యెడుభంగిన్ = ఆగు విధమును. కడంగినన్ కాక = పూనిననే గాని. ఒండొరు మొగంబులు = ఒకరికొకరి ముఖములను.

తా. — మన మనస్సులను గుదురుపఱచుకొని సందేహములు విడిచి వాహసములను ఆయుధములను సన్నద్ధము చేసికొని నేనల కుత్సాహము కలుగునట్లు మనము ముందుగా యుద్ధమునకుఁ బూనవలసినదే కాని శత్రువులు వచ్చినపు డిట్లొకరి మొగ మొకరు చూచుచుండుటచే నుపయోగము లేదు.

188. హరుల హేషితములన్ = గుఱ్ఱముల సకలింతలును. అనుకూలవాయుసంచారములును = అనుకూల మయిన గాలియొక్క వీచుటలును. జయముకలిమిన్ = గెలుపుగలుగుటను. యుగిష్ఠిరతను జుఁడు = ధర్మరాజుతమ్ముఁ డయిన యర్జునుఁడు.

తా. — గుఱ్ఱములసకలింతలును పెనుకత్తెలుగా వీచుగాలియును మనకు జయముగలుగు నని తెలుపుచున్నవి. కావున నర్జునుఁ డొక్కఁ డీబలమును గెలువఁజాలఁడు.

189. నాఎదురుఎదురన్ = నా యెట్టయెదుట, ఎదురెదురన్ = వ్యూ. ఎదురన్ + ఎదురన్ = అప్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోపంబు వైకల్పికము, రూ. ఎదురనెదురన్. వివ్వచ్చున్ = అర్జునుని. క్రొవ్వఱుజు = ఉత్సాహము చెడునట్లు. పలుపలుకులు = పెక్కుమాటలు.

తా. — ఇతరులు విన్నయెడఁ బరిహసింతు రని యెఱుంగక ద్రోణుఁడు నాయెట్టయెదుటనే యర్జునుని పొగడి నేనల కుత్సాహము చెడునట్లు పెక్కుమాట లాడెను.

గీ. రోష మొండెను రాజ్యాభిలాష మొండె, గాక యాతనిరాకకుఁ ♦ గారణంబు
బీర మెఱుంగమి నెదిరిని ♦ బెద్ద జేసి, పూని వందివిధంబునఁ ♦ బొగడ నేల. 190

వ. ఆచార్యులైనవారలు కార్యంబు దవ్వలం గనియెడువారు కయ్యంబుతెఱంగు
వారల నడుగ వలవదు బుద్ధిమంతు లిండ్లకడనుండి భోజనావసరంబుల నాయుధ
శ్రమసమయంబుల నీతిశాస్త్రగోష్ఠీకాలంబుల నుచితాలాపంబులు వలుకుదురు
గాని పోట్లాడెనువారు గారు వారిం గలనం గలసి నిలువ నీక పిఱిందిదెస నిలిపిన
మనకు వారు విజయంబు గోరుచుందు రది లెస్స యనిన విని యశ్వత్థామ యతని
కి ట్లనియె. 191

ఉ. కావలివారిఁ దోలి యెసకంబున గోవులఁ బట్టికొంటి నం
చీవెడమాట లేల ధరణీశ్వర యింతకు మున్ను వీటికిం
బోవవు శత్రునే పుడిపి ♦ పోయెడువాఁడవు కావు నీవు నై
న్యావలి యైనఁ జేడ్పడక ♦ యాతల కేగుట లేదు నేనియున్. 192

190. రోషము = కోపము. రాజ్యాభిలాషము = రాజ్యమునందలి కోరిక. కాక = కాని.
బీరము = పరాక్రమమును. ఎఱుంగమి = తెలియకపోవుటచేత. ఎదిరిని = శత్రువును. వందివిధం
బునక = బట్టువలె. పాఠా :—పెఱుఁయెఱుంగముల ఇతర కారణము నెఱుంగనే యెఱుంగము
అని యర్థము.

తా — ఈయర్జునుఁ డిట్లు వచ్చుటకు కారణము మనమిఁదికోపమో లేక రాజ్యముమిఁదియాశ
యో కాని వేఱుకాదు. ద్రోణుఁడు పరాక్రమము సంగతి తెలియక బట్టాజువలె శత్రువును గొప్పగాఁ
బొగడుట యుక్తము కాదు.

191. ఆచార్యులు = గురువులు. కార్యంబు = ఉపాయమును. దవ్వలక = దూరమునందు.
కనియెడువారు = తెలియువారు. గురువులు ఉపాయము తెలిసినవారు గాని యుద్ధముచేయువారు
కారు అనిభావము. కయ్యంబుతెఱంగు = యుద్ధముయొక్కవిధమును. భోజనావసరంబులక = భోజ
నకాల్గిములయందును. ఆయుధశ్రమసమయంబులక = ఆయుధవిద్య నేర్చుకొను కాలములయందును,
నీతిశాస్త్రగోష్ఠీకాలంబులక = నీతిశాస్త్రముయొక్క ప్రస్తావనముయలుందును. ఉచితాలాపం
బులు = తగినమాటలను. కలనక = యుద్ధమునందు. పిఱిందిచెనక = వెనుకవైపున.

192. ఎసకంబునక = గొప్పతనముచేత. ఈవెడమాటలు = ఈవ్యంగ్యపువలుకులు. ధరణీకేశ్వర =
రాజా ! దుర్యోధనుని సంబోధనము. వీటికిక = హస్తినాపురమునకు. పోవవుక = పోవకున్నను.
శత్రువు = శత్రువుయొక్క గర్వమును. ఉడిపి = పొంగొట్టి. పోయెడువాఁడవు కావుక = పోవు
వాఁడవు కాకున్నను. నీవు. నైస్యతవలివినక = నేనల సమూహమైనను. చేడ్పడక = కష్టము
నొందక. పాఠా :—పొల్పడక = పరాధీనులు కాక యని యర్థము. అతలకుక = అచోటికి,
హస్తినాపురమున కనుట. ఏగుట = పోవుట. లేమక = లేమన్నను. లేమక అనుచో సముచ్చ
యార్థకము ప్రయోగింపఁబడియుండుటచే ఏనియక అనునది పోవవుక, కావుక అను క్రియలతోఁ
గూడ నన్వయింపును.

తా.—రాజా ! యిదివఱ కని హస్తినాపురమునకును బోలేను. నీవును శత్రువును జయించినవాఁ

క. సమరమున గెల్చి యొరురా, జ్యము గొనియును సుజన్మ డిట్టు † లాడఁడు సిరి జా
దమునఁ గొని రజ్జు లేటికి, సమయం బరుదెంచెఁ దొంటిఁచందము గలదే. 193

ఉ. పాండవవీరులం గలన † బాహుబలంబున నోచ్చియే సము
ద్దండత నీవు దొల్లి ద్రుపదక్షితిపాశ్చజఁ గొల్వులోనికేం
దెం డని పుచ్చి యద్దెసకుఁ † దెచ్చుట సౌబలునీతిఁ గాదె యా
తండ మరల్పుఁ గాక సముదగ్రత వచ్చువిరోధి నిప్పుడున్. 194

వ. అభ్యంగినవమానింపంబడినవాఁడు గావున ధార్తరాష్ట్రకులధూమకేతు వగుకపి
కేతువు దోచె నీకు దుర్జనంబున ద్రోణాచార్యుల నధిక్షేపింప వచ్చు నంతయు
కాక దేవదాసపుల కయినను దుర్జయుం డగునర్జునునకుం దలసూప వచ్చునే
నయవిక్రమంబుల నతిలోకుం డగునతని నెవ్వరి కేనియుం బొగడ వలయుఁ
బుత్రనిర్విశేషుం డగునిజప్రియశిష్యుని నగ్గించుట గురునకుం గొఱంతయె యింక

డవునుకావు. నీవుగాని పైవ్యములుగాని శత్రువులచేఁ బాధనొందక యూరు చేరలేదు. ఇట్లుండఁగా
కావలివారిని బాఁబోలి గోవులఁ బట్టుకొనుట గొప్పతన మని పొగడుకొనవలదు.

193. సమరమునక = యుద్ధమునందు. ఒరురాజ్యము = శత్రువుయొక్కరాజ్యమును. సుజ
నుఁడు = సత్పురుషుఁడు. సిరిక = రాజ్యలక్ష్మిని. రజ్జులు = వృధపుముటలు. తొంటిచందము =
మునుపటివిధము.

తా.—యుద్ధమునందు శత్రువును జయించి యారనిరాజ్యము పొందినవాఁడైనను సత్పురుషుఁ
డిట్లాత్మస్తుతి చేసికొనఁడు, నీవు జూదముచే రాజ్యము నపహరించి యిట్లాత్మస్తుతి చేసికొనుట
యుక్తము కాదు. ఇప్పుడు యుద్ధము వచ్చెను. ఇది జూదము కాదు.

194. నీవు. సముద్దండత = గర్వముచేత. ద్రుపదక్షితిప ఆత్మజ్ఞ = ద్రుపద రాజకూతు
రయిన ద్రాపదిని. కొల్వులోనికే = సభలోనికి. పుచ్చి = పంపి. అద్దెసకు = ఆయవస్థకు. తెచ్చుట.
పాండవవీరులక = కూరు లయినపాండవులను. కలనక = యుద్ధమునందు. బాహుబలంబునక =
భుజబలముచేత. ఓచ్చియే = జయించియో? సౌబలునీతిక = శకునియొక్క నీతిచేత. కాదే. ఆతం
డుట = ఆశకునియే. సముదగ్రత = మిక్కిలిభయంకరఁ డగుటచేత. వచ్చువిరోధి = వచ్చునట్టి
శత్రువును. ఇప్పుడుక. మరల్పుక కాక యని యన్వయము.

తా—తొల్లి నీవు ద్రాపదిని సభకు రప్పించి యనమానపఱచుట పాండవులను బరాక్రమమున
జయింపి కాదు కదా! అప్పుడు శకుని గదా నీకు సహాయుఁడు. ఆశకునియే యిప్పుడుకూడ భయంక
రాకాఠ్యంఁడై వచ్చునట్టిశత్రువును జయించుఁ గాక.

195. అభ్యంగిక = ఆవ్రకారము. ధార్తరాష్ట్రకులధూమకేతువు = ధృతరాష్ట్రునియైన వంశ
మునకుఁ దోచుకొన్నవంటివాఁడు. కపికేతువు = కోతినిదము గల యర్జునుఁడు. కపికేతనుండు—
అనుపాతమునను నర్థము సమానము. తోచెక = కనఁబడెను. అధిక్షేపింపక = ఆక్షేపించుటకు.
దుర్జయుఁడు = జయింప నలవి గానివాఁడు. నయవిక్రమంబుక = నీతిచేతను బరాక్రమముచేతను.

సిగ్గుమాలి రణంబు సేసినచియు ద్రోణుండ సేయుం గాని యే నిట్టిదాని కోర్కె నదియునుం గాక. 195

క. ప్రళయంతకుండు బడబా, నలమును మృత్యువును నెదిరినం గొఱతపడక నిలిపినను నిలుపు మార్కొని, చెలంగిననరుశరము లనవశేషము సేయున్. 196

గీ. కుటిలబుద్ధు లిచటఁ ♦ గొనవు నెట్టన ఘన, దోర్బలంబు మెఱసి ♦ తొడర వలయు నతఁడు గాండివమున ♦ నడ్డసాశులు వైవఁ, డరుల సంపవాన ♦ గురియుఁ గాని. 197

క. విను మట్టులు గా కున్నం, దనగోవులవెనుక మత్స్యధరణీశుఁడు వచ్చిన మార్కొందుము నరుఁ డే, పున ముట్టిన నతనిపాంతఁ ♦ బోదుమె యధిపా.

న. అనిన విని రాధేయుండు సక్రోధుం డై యాధవీరలోకంబు నాలోకించి 199

చ. వడిగొని గోగణంబుఁ బొదునం బఱతెంచితి రెల్లవారు మున్నొడఁబడి పాండునందనులయున్నెడ యిమ్మెయిఁ గాన వేడి యి

అతిలోకుడు = లోకము నతిక్రమించినవాడు. పుత్రనిర్విశేషుండు = కొడుకునకన్న వేఱుకానివాడు. అగ్నిచట = కొనియాడుట.

196. ప్రళయంతకుండు = ప్రళయకాలమునందలి యముఁడును. ఎదిరినక = ఎదిరించిన యెడ. కొఱతపడక = మిగులునట్లు. మార్కొని = ఎదిరించి. చెలంగిన నరుశరములు = విజృంభించిన యర్జునుని బాణములు. అనవశేషము = మిగత లేనియట్లుగా.

తా.—యముఁడును బడబాగ్నియు మృత్యువును ఎదిరించినయెడఁ గొందఱిని వధించి కొండఱిని నిలిపినను నిలుపుచురు. అర్జునుని బాణములుమాత్రము ఎదిరించినవారిని నిశ్శేషముగా నధించును.

197. కుటిలబుద్ధులు = కుచ్చితపుతలంపులు. కొనవు = పనికిరావు. నెట్టన = అనివార్యముగా. ఘనదోర్బలంబు = గొప్పబాహుబలము. మెఱసి = చూపి. తొడరవలయుక = ఎదిరింపవలయును. అతఁడు = ఆ యర్జునుఁడు. గాండివమునక. అరులక = శత్రువులను గూర్చి. అంపవాన = బాణవర్షము, అమ్మ + వాన. కురియుక కాని. అడ్డసాశులు = పాచికలను. వైవఁడు.

తా.—కూదమునందువలె గుత్తితపుబుద్ధు లిప్పు డుపయోగింపవు. అర్జునుఁడు గాండివముచే శత్రువులమీఁద బాణవర్షము వర్షించుఁ గాని పాచికలాడఁడు. కావున పరాక్రమము వహించి యుద్ధము చేయవలయును.

198. మార్కొందుము = ఎదిరింతుము. నరుఁడు = అర్జునుఁడు. ఏపునక = గర్వముచేత. ముట్టినక = తాకినయెడ. అతనిపాంతక = ఆయర్జునుని సమీపమునకు. అధిపా = రాజా! దుర్యోధనుని సంబోధనము.

తా.—రాజా! అట్లు గాక తనగోవులను మరల్చుటకై విరాటరాజే వచ్చినయెడ మేము వాని నెదిరింతుము అర్జునుఁడు వచ్చినయెడ నతనిమీఁదికిఁ బోఁజాలము.

199. రాధేయుండు = కర్ణుఁడు. సక్రోధుండు ఐ = కోపము గలవాఁడై. యాధవీరలోకంబుక = శూరు లయిన జోదులసముఠామును.

200. ఎల్లవారుక = అందఱును. మున్ను. ఒడఁబడి = అంగీకరించి. పాండునందనుల ఉన్న ఎడ = పాండుపుత్రులయన్నచోటును. ఇమ్మెయి = ఈప్రకారము. కానక = తెలియుటకు.

ప్పుడు నరుఁ గాంచి మీ రతనిపాటు నుతించుచు భీతి నిట్లు వా

విడిచి యనేకభంగిఁ బృథివీపతి పీఠిఁడిఁ జేయు టొప్పునే.

200

చ. వెఱచితిరేని నిల్వఁ డొకవీరున కొక్కఁడ చాలుఁ గాక యెం

దఱు వలయుం గసిద్ధజము ♦ దవ్వల వ్రేల్చిడిఁ ద్రుంచి వైచెదం

బఱపెదఁ దట్టిశాచముల ♦ భగ్నము నేసెదఁ జేరు నాగధి

నెఱఁకులు నొంచెదం బొదులు ♦ నించెద సర్జనుగాత్రశాలలోన్.

201

శా. జ్యోఘోషం బతిభీషణం బయి దిశాచక్రంబు నిండఁ శర

వ్యాఘాతంబున శాత్రవుండు వికలస్వాంతుండు గా నారద

వేఁడి = కోరి. వడిగాని = త్వరపడి. గోగణంబు = ఆవులమందను. పొదున = పట్టుటకు. పఱతెంచితిరి = వచ్చితిరి. ఇప్పుడు. నరు = అర్జునుని. అతనిపాటు = ఆయర్జునుని శౌర్యమును. నుతించుచు = పొగడుచు. భీతి = భయముచేత. వావిడిచి = నోరుతెరిచి, సంకోచము లేక యనుట. అనేకభంగి = పెక్కువిధములచేత. పృథివీపతి = రాజును. పీఠిఁడి = అవి వేకినిగా.

తా.—మీరందఱు మున్ను పాండవులను గనుపెట్టుటకై యావుల ముట్టడించుటకు సమర్థులై వేగముగా వచ్చితిరి. ఇపు డర్జునునిఁ జూచి భయపడి యతనిపరాక్రమమును పొగడుచు రాజును చెగఁ దుట యుక్తము కాదు.

201. వెఱచితిరి ఏని = భయపడినయెడ. వలయు = కావలయును. కసిద్ధజము = కోతిగల టెక్కిమును. దవ్వల = దూరమునందు. వ్రేల్చిడి = శీఘ్రముగా. తత్ పిశాచ ముల = అటెక్కిమునం దున్న దయ్యములను. పఱపెద = తోలేదను. తేరు. భగ్నము = విఱువఁబడినదానిని. చేసెద. నెఱఁకులు = మర్కటానములయందు. నొంచెద = నొప్పించెదను. అర్జునుగాత్రశాలలో = అర్జునునియొక్క గృహమునంటి దేహమునందు. పొదులు = బాణములను మూచుములను. నించెద.

తా.—భయపడినయెడ మీరు యుద్ధమునకు రావలదు. ఒకశూరుని గెలుచుట కొకఁడే చాలు కావున నేనొక్కఁడనే యర్జునుని కసిద్ధజమును ద్రుంచి దానియందలి పిశాచములను బాఱఁదోలి యతనిరథమును విడిచి సార్థిని నొప్పించి యాతనిదేహమంతయు బాణములు నాటెదను.

202. జ్యోఘోషంబు = అల్లెత్రాటిఘోష. అతిభీషణంబు అయి = మిక్కిలి భయంకరమై. దిశాచక్రంబు = దిక్కులగమూచము. శరవ్యాఘాతంబున = బాణములచెట్టచేత. శాత్రవుండు = పగవాడు. వికలస్వాంతుండుగా = భయపడిన మనస్సు గలవాఁ డగునట్లు. నారదశ్లాఘాపాత్ర మనుచి = నారదునిపొగడ్డకుఁ బోతైనవాడనై. అనగళభుజాసంరంభత = అడ్డులేనిబాహుల వేగము గలవాడ నగుటచేత. రాద్రరేఖాఘోరత్యతి = రాద్రరసము యొక్కఁ ధముచేత భయంకర మయినయాకారమును. ఆశంక = నిర్భయముగా. ఏర్పడ = స్పష్ట మగునట్లు. చూడుఁడి యని యన్వయము.

తా.—అల్లెత్రాటిధ్వని భయంకరముగా దిక్కులు నిండునట్లును, శత్రువు బాణములవ్రేటు

శ్లోఘాపాత్రమ నై యన్తశ్శభుజాఃసంరంభతః కాద్రచే

భాఘోరాకృతి యేన చూపెద సశంకం జూడుండి యేర్పడన్.

202

క క్రోధజ్వాలలు నిగుడ వి, రోధిబలేంధనముః బూదువుఃక్రూరతమై దు

స్సాధ మగునర్జునాగ్నిని, సాధించెద నేన పూని + శరవర్షమునన్.

203

వ. పాండవమధ్యముండు పగుమూఁడువత్సరంబులు పూఁచి పట్టి కయ్యంబునకు వచ్చె నతనిలావును బీరంబును లోకంబునకు నెక్కి యున్నయవి యేనును గురునేన యందు శక్తిశౌర్యంబులు గలవాఁడన పోలె వర్తించెదం గావున నే మిరువురము నొండొరులకు బాహుబలవిలాసంబును విక్రమక్రీడాకౌశలంబును బ్రకటించుట యుచితంబు గాదె యని వెండియు నిట్లనియె.

204

సీ. అనుదినంబును సంత + కంతకుఁ బెరిగెడి, యధిపతిమన్ననఁయప్ప దీర్ప

నర్జును నోర్చెద + ననిలోన నే నని, యతనితోఁ బలికినప్రతిస నెఱపఁ

గర్జారజులయందుఁఘునుఁ డెవ్వఁడగునొక్కొ, యనుజనంబులనందిఁయంబుమాన్ప

జమదగ్నిసుతకృపాశ్రయమునఁ బడసిన, విలువిద్యకలరూపు + వెలయఁజేయఁ

నకు భయపడిపోవునట్లును, నారదుండు శ్లాఘించునట్లును నేనే రాద్రాకొరంబున నాభుజబలముం జూపెదను. మీరు నిర్భయులై చక్కఁగాఁ జూచుచుండును.

203. క్రోధజ్వాలలు = కోపమునెడు మంటలు. నిగుడ = వ్యాపింపఁగా. విరోధిబలంధనము = శత్రువుల నైనవని అను కట్టెను. బూదువు క్రూరతమై = చుట్టుకొనునట్టి క్రూరత్వము చేత. దుస్సాధము = సాధింపరానిది. ఆగు ఆర్జున అగ్నిని = అయిన యర్జునుండు అను నిప్పును. నేను అ. పూని. శరవర్షమునన్ = బాణముల వానచేత. సాధించెదన్. అలం. రూపకము.

తా.—క్రోధము అను మంటలతో శత్రునేనయను కట్టెలను దహించునట్టి యర్జునుం డనునిప్పును నేనే బాణములవర్షముచే నార్చెదను.

204. పూఁచి = పూని. లావును = బలమును. బీరంబును = శౌర్యమును. బాహుబలవిలాసంబును = భుజబలముయొక్క యతిశయమును. విక్రమక్రీడాకౌశలంబును = పరాక్రమ మను నాటయందలి నేర్పును. ప్రకటించుట = తెలుపుట.

205. అనుదినంబును = ప్రతిదినమును. అంతకంతకున్ = అప్పటప్పటికి. పెరిగెడి అధిపతి మన్ననఅప్పు = వృద్ధిపొందునట్టి రాజుయొక్క గౌరవముయొక్క ఋణమును. ఓర్చెదన్ = ఓడించెదను. అనిలోనన్ = యుద్ధమునందు. అతనితోన్ = అదుర్యోధనునితో. పలికినప్రతిస = చెప్పిన ప్రతిజ్ఞను. నెఱపన్ = పూర్తిచేయుటకును. ఘునుఁడు = గొప్పవాఁడు. జమదగ్ని సుత కృపాశ్రయమునన్ = పరశురామునియొక్క దయ నాశ్రయించుటచేత. పడసిన విలువిద్యకలరూపు = పొందిన ధనుర్విద్యయొక్క యధాగ్రమును. వెలయఁజేయన్ = వెల్లడిచేయుటకును. కనుటన్ = లభించుట చేత. పనులజూడన్ = పశువులవెంబడి.

గనుట నేడు పుణ్యమైన మయ్యె నాకు మీ, కెల్లఁ బోరు నూడఁ నిష్టమేనిఁ
జూడుఁ డట్లు గాకఁ వేడుక లేదేని, నంతనమునఁ బనులఁజూడఁ బొందు. 205

వ. అనిన నమ్మాటలు విని కృపాచార్యుం డతని కి ట్లనియె. 206

గీ. కయ్యమునక యెపుడుఁ గాలుద్రవ్వుదు కార్యగతికిఁ జొరవు నీతియుతులు సమర
మధమసాధనముగఁ నాడుదు రర్థసం, సిద్ధిఁ బొందు తెఱఁగుఁ నీయు నెడఁ. 207

క. అగు దేశ కాలబలయుత, ముగఁ జేసినపోర నర్థములు మోఱకు లై
తెగఁబాటి తమ్ము నెదిరిని, వగవక తొడరుటలఁ గీడుఁ వర్తిల్లుఁ దుదిన్. 208

వ. అక్కిరీటి యొక్కరుండ కాఁడె యని తలంతు మేని. 209

నీ. శక్రాదిసురులతోఁ సంగ్రామ మొనరించి, ఖండవం బేర్చె నొక్కరుండ కాఁడె
యాదవబల మెల్లఁ నాఁగఁ ద్రోచి సుభద్రఁ, గడిమిమై దెచ్చె నొక్కరుండకాఁడె

తా.—నానాటికి అధికముగా దుర్యోధనుఁడు నన్ను గౌరవించుబుణమును దీర్చుటకును, నేను యుద్ధములో నర్జునుని జయింతు నని దుర్యోధనునితోఁ జెప్పిన ప్రతిజ్ఞను నెఱవేర్చుటకును, గర్హార్జునులలో నెవ్వఁడు బలవంతుఁ డని జనులకుఁ గల సందేహమును తీర్చుటకును, బరశురాముని యనుగ్రహముచే సంపాదించిన ధనుర్విద్య యిట్టిదని వెల్లడిచేయుటకును నాకు సమయము దొరకుటవలన నేఁడు నాకు నుదినము. యుద్ధము చూచుటకు మీ కిట్ట మున్నయెడఁ జూడుఁడు లేనియెడఁ బశువులవెంటఁ బొందు.

207. కయ్యమునకుఁ = యుద్ధమునకు. కాలుద్రవ్వుదు = చరంభింతు పనుట. కార్యగతికిఁ = కార్యముయొక్క సిద్ధికి. చొరవు = ప్రవేశింపవు. అర్థసంసిద్ధికిఁ = కార్యసిద్ధిని. పొందు తెఱఁగు = పొందునట్టి యుపాయమును. చేయు ఎడలక = చేయు సమయములయందు. నీతియుతులు = నీతితోఁ గూడినవారు. సమరము = యుద్ధమును. అధమసాధనముగఁ = నీచ మయిన యుపాయమునుగా. అడుదురు = చెప్పుదురు.

తా.—నీ వెప్పుడును యుద్ధమునకే ముందుపోవువు, కార్యము సిద్ధించుచుపోయి నాలోచింపవు. కార్యసిద్ధి యగు నుపాయములయందు యుద్ధము అధమమయిన యుపాయ మని పెద్దలు చెప్పుదురు.

208. దేశకాలబలయుతముగఁ = దేశకాలముల బలముతోఁ గూడినట్లుగా. చేసినపోరకఁ = చేసినయుద్ధమనందు. అర్థములు = కార్యములు. అగుక అని యన్వయము. మోఱకులు వి = మూర్ఖులై. తెగఁబాటి = తెగించి. వగవక = ఆలోచింపక. తొడరుటలక = ఎదిరించుటలచేత. తుదిక = చివరను. కీడు. వర్తిల్లుక = కలుగును.

తా.—దేశకాలములకుఁ దగినట్లు యుద్ధము చేసినచోఁ గార్యసిద్ధి యగును. అట్లు గాక మూర్ఖులై తమ్ము శత్రువును నాలోచింపక పోరినయెడఁ బరాజయము కలుగును.

209. అక్కిరీటి = ఆయర్జునుఁడు.

210. శక్రాదిసురులతోఁ = ఇంద్రుఁడు మొదలుగాఁగల దేవతలతో. సంగ్రామము = యుద్ధమును. ఏర్చెక = దహించెను. యాదవబలముక = యాదవసైన్యమును. అఁగక = అడ్డగించెను.

దిగ్విజయంబునఁ ♦ దేజంబు నేసె ని, క్కురువంశమునకు నొక్కరుండ కాండే
బలముతో గంధర్వపతి నోర్చి విడిపించె, గౌరవేశ్వరుని నొక్కరుండ కాండే
యని నినాతకవచు ♦ లనుదానవుల నాతఁ, డొక్కరుండ కాండే ♦ యుక్కుమడచె
నమరులకు నజయ్యు ♦ లగుకాలకేయుల, నొక్కరుండ కాండే ♦ యొడిచె గర్భ. 210

క. భూవరు లెల్లను నొక్కట, ద్రోవదికై తొడరి యతనితోఁ బెనఁగి కడుం

జేవ సెడి పోవు నప్పుడు, నీ వచ్చుటఁ గలవా లేవా ♦ నిక్కము సెపుమా. 211

తా. కుంతీనందను లొక్కఁ డొక్కఁడ రిపుక్షోభంబు సంధిల్ల దు

ద్దాంతస్వైరపరాక్రమంబులు మహాత్త్వాహంబునం జేసి ర

త్యంతోదగ్రతఁ బల్కె దీ విచట బాహాశక్తి యిమ్మేదిని

కాంతుం డియ్యకొనంగఁ బూనితి వృథాగర్వంబు నీ కేటికిన్.

212

పఁగా. కడిమిమైక = పరాక్రమముచేత. తేజంబు = గొప్పతనమును. బలములతోక = సేనతోఁ గూడ. గంధర్వపతిక = గంధర్వరాజును, చిత్రసేనుని. కౌరవేశ్వరునిక = దుర్యోధనుని. అనిక = యుద్ధమునందు. అనుదానవులక = అనురాక్షసులను. ఉక్కుమడచెక = చంపెను. అమరులకుక = దేవతలకు. అజయ్యులు = జయింపరానివారు. ఒడిచెక = ఒడించెను.

తా. — కర్ణా! అర్జునుఁ డొక్కఁడే కదా యింప్రండు మొదలగు దేవతలను జయించి ఖండవనము దహించెను. యావపనైవ్యము నంతయుఁ బాఱఁదోలి నుభద్రను తెచ్చెను. దిగ్విజయముచేసి యీ కురువంశమున కంతకును గొప్పతనము గలిగించెను. ఘోషయాత్రయందు నేనాపహితముగా గంధర్వ రాజును చిత్రసేనుని జయించి దుర్యోధనుని విడిపించెను. నినాతకవచు లనుదానవులను వధించెను. దేవతలకుఁ గూడ జయింపరాని కాలకేయులను జయించెను.

211. భూవరులు = రాజులు ఒక్కటక = ఒకటిగా. ద్రోవదికై = ద్రావదికొఱకు. తొడరి = ఎదిరించి. చేవ = బలము.

తా. — ద్రావదీస్వయంవరమునందు రాజులందఱు నొక్కటియై యర్జునునితో యుద్ధముచేసి యొడిపొవునపుడు నీవచ్చట నుంటివా లేవా నిజము చెప్పుము.

212. రిపుక్షోభంబు = శత్రువులకుఁ గలత. సంధిల్లక = కలుగునట్లు. దుర్దాంత స్వైరపరాక్రమంబులు = అణఁపరానివియు స్వేచ్ఛచే గలిగినవియు నగు పరాక్రమములను. మహాత్ ఉత్సాహంబునక = గొప్పయుత్సాహముచేత. అత్యంతఉదగ్రతక = మిక్కిలి గొప్పతనముచేత. ఇచటక. పల్కెడు = చెప్పుచున్నావు. ఇమ్మేదినికాంతుండు = ఈరాజు, దుర్యోధనుఁడు. ఇయ్యకొనంగక = అంగీకరించుటచేత. బాహాశక్తి = భుజబలమును. పూనితి = పొందితివి.

తా. — పాండవులలో నొక్కఁడొక్కఁడును గొప్ప పరాక్రమముచే శత్రువుల జయించి యున్నాఁడు. నీవు దుర్యోధనుఁ డాదరించుటచేతఁ బరాక్రమము వహించి యిచట గొప్పగా మాటలాడుచున్నాడవు, ఈవ్యధగర్వము విడుపుము.

గీ. ఏచి మున్నీగు నేయీతఁ ♦ నీడ సగ్ని, నుఱుక వాసుకితోటలు ♦ వెఱుకఁ గడఁగి
నట్లు గాదె రాధేయ నీవధ్యునకుఁ, బోర నెక్కటి మార్కొనఁ ♦ బూను టరచు.

క. బలుగాలిఁ బేర్చుదావా, నల మొక్కరుఁ డార్చు బోయినను దీఱునె నీ
చల ముడుగు సాహసమునం, గలదే మే లెట్లు నధిపుఁ ♦ గావఁగ వలదే. 214

గీ. కురువిభుండును భీష్ముండు ♦ గురుండు గురుత, నూభవుండును నీవు నేనును గడంగి
క్రూరుకొనితాఁకుడముగాకఁ, క్రీడితోడ, నెంటి మార్కొన వశమె ముక్కంటికైన.

— (కర్ణుండు కృపాచార్యు నధిక్షేపించి పలుకుట.) —

క. అని పలికిన సంరంభం, బున నినసుతుఁ డిట్లు లను రిపులయెడఁ జిత్తం
బున నీవు ప్రియము గలుగుటఁ, గని కని నినుఁ దోడు పిలువఁ ♦ గాఁ బతి బేలే. 216

213. రాధేయ = కర్ణ ! నీవు. పోరక = యుద్ధమునందు. ఎక్కటిక = ఒంటిగా. అర్జు
నునకుక. మార్కొనక = ఎదిరించుటకు. పూనుట. ఆరయక = ఆలోచింపఁగా. ఏచి = విజృం
భించి. మున్నీరు = సముద్రమును. చేకఁతక = చేతుల యీతచేత. ఈడక = ఈడి దాటుట
కును. అగ్నిక = నిప్పునందు. ఉఱుకక = దుముకుటకును. కడఁగినట్లుకాదె = ప్రయత్నించినట్లు
కదా. అలం. ఉపను.

తా.—కర్ణా ! నీవు అర్జునునితో నొంటరిగా యుద్ధము చేయఁదలఁచుట సముద్రము నీడి
దాటుటకును నిప్పులో దుముకుటకును సర్వరాజు కోటలు వెఱుకుటకును దలఁచినట్లు.

214. బలుగాలిక = పెనుగాలిచేత. పేర్చురావఅనలము = విజృంభించునట్టి కారుచిచ్చును.
తీఱునె = ఆఱునా? నీచలము = నీపట్టుదలను. ఉడుగు = విడపును. సాహసమునక = తెగు
వచేత. మేలు. కలదే యని యన్వయము. ఎట్లుక = ఏధముననైనను. అధిపుక = దుర్యోధనుని.
కావఁగక, వలదే.

తా.—పెనుగాలి వీచునపుడు మండుచున్న కార్చిచ్చును ఒకఁ డార్చుజాలని యట్లు నీవొకఁడ
వర్జునునితోఁ బోరఁజాలవు, నీపట్టుదల వదలుము. వృగముగాఁ దెగించినపక్షమునఁ గట్టము గలు
గును. ఎట్లయినను మనమంతయు రాజును రక్షింపవలయును.

215. కురువిభుండును = దుర్యోధనుఁడును. గురుతనూభవుండును = ఆశ్వత్థామయును. క్రీడి
తోడక = అర్జునునితో. ముక్కంటికైనక = రుద్రునికైనను. ఒంటిక. మార్కొనక = ఎదిరించు
టకు. వశమె అని యన్వయము.

తా.—దుర్యోధనుండును భీష్ముండును ద్రోణుండును ఆశ్వత్థామయును నీవును నేనును చేరి
యర్జునునితో యుద్ధము చేయవలయును గాని యతనితో నొంటరిగాఁ బోర శివునికి గూడ శక్యము
కాదు.

216. ఇనసుతుండు = సూర్యుని కుమారుఁ డయిన కర్ణుండు. సంరంభంబునక = ఆటోప
ముతో. రిపులయెడక = శత్రువులయందు. చిత్తంబునక = మనస్సునందు. ప్రియము = ప్రీతి.
కనికని = చూచిచూచి. పతి = రాజు. బేల ఏ = మూఁడుదే.

- క. వలినవాసిధనంబులు, బాలురు బంధువులుఁ దారు ♦ బ్రదికినదినముల్
వేలారిచి తిం ద్రాతని, యోలము గని పిదప భీతి ♦ నొడుంగుదు రాజన్. 217
- క. జన్మములు సేయు నెడఁ బ, క్వాన్మంబులు గుడుచు చుండు ♦ మధిపతి నిన్నున్
జన్నియ విడిచె రణముతటి, మిన్నక కినుపడక పొమ్ము ♦ మీగృహమునకున్. 218
- గీ. ఏను వి ల్లందుకొనిన సీ♦రేడుభువన, ములును నడవడ వడఁగు నా♦యలఘుబాహు
బలముఁ దలఁపక పలికితి ♦ పార్థుఁ డనఁగ, నెంతవార డొక్కరిధికున ♦ కింతయేల.
- వ. అనియె నితైఱంగున నందఱుఁ బలుకుపలుకు లెల్ల వినుచు గాంగేయుండు కౌరవే
శ్వరు నుద్దేశించి ధర్మాశ్రయంగతంబును సువిహితంబునుగా నిట్లును ద్రోణాచార్యుండు
నీతిపథంబునం బలికె నాచార్యతనయువచనంబు లుచితంబులు గృహాచార్యుం
డాడినచందంబును దెఱంగు వడియున్న యది మన్నన గలమానిసి యగుట నంగ
రాజునకు సంగరపాటవంబు లగుమాటలు దగుంగాక మాన్యుల నధఃకరింపనగునే
యని వెండియు.

220

తా.—కృపునిమాట విని కర్ణుడు కోపముతో నిట్లనియె. నీవు శత్రువులయొడఁ బ్రీతికలవాడ
వని తెలిసి తెలిసి నిన్ను దుర్యోధనుడు తోడుగాఁ దోడ్కొనివచ్చుట యుచితము కాదు.

217. వేలారిచి=వ్రేళ్ల నాడించి. ఆతనిపలము=రాజుయొక్క మఱుంగును. తిండ్రు= తినుదురు.
అని యన్వయము. ఆజీక=యుద్ధసమయమునందు. భీతులు = పిఠికివారు. ఒడుంగుదురు = తొలఁగుదురు.

తా.—పిఠికివాండ్రు కుటుంబసమేతముగా నేలినవాని యన్నము చక్కఁగాఁ దిని యుద్ధము
తటస్థించినపుడు తొలఁగిపోదురు.

218. జన్మములు = యజ్ఞములను. పక్వ అన్నంబులు = వండినయన్నములను. ఆధిపతి =
రాజు. రణముతటికే=యుద్ధసమయమునందు. నిన్నున్. జన్నియవిడిచెకే = యథేచ్ఛముగాఁ దిరుగ
విడిచెను. కినుపడక = కోపపడక. మీగృహమునకున్. బొమ్ము.

తా.—నీవు యజ్ఞములయందుఁ బక్వోన్నములు భుజించుచుండుము, నిన్ను రా జయిన దుర్యో
ధనుడు యుద్ధసమయమున ఆఁబోతునువలె స్వేచ్ఛగాఁ దిరుగఁబడిచినాడు. నీవు కోపపడక యూరక
యింటికిఁ బొమ్ము.

219. ఈరేడుభువనములును = పదునాలుగు లోకములును. నాఅలఘు బాహుబలముకే =
నా గొప్పదైన భుజబలమును. ఒక్కరధికునకుకే = ఒకశూరునకు.

తా.—నేను విల్లుపట్టినయొడఁ బదునాలుగులోకములును భయపడును. నాబలము తెలియక
చెప్పితివి. అట్టి పరాక్రమము గల నా కర్ణుడు డెంతమాత్రము. ఒకశత్రువును గుఱించి యింకవీచారిం
పవలసినది లేదు.

220. గాంగేయుండు = భీష్ముడు. కౌరవఈశ్వరుకే = దుర్యోధనుని. ధర్మాశ్రయంగతంబును =
ధర్మముతోను ఆర్థముతోను గూడినదియు. సువిహితంబునుగాకే = మిక్కిలి యుక్తమును అగునట్లుగా.
నీతిపథంబునకే = నీతిమార్గముచేత. ఆచార్యతనయు వచనంబులు = ఆశ్వత్థామమాటలు. తెఱంగు
పడి = యుక్తమై. మన్నన = గౌరవము. అంగరాజునకుకే = కర్ణునకు. సంగరపాటవంబులు =
యుద్ధమునందు నేర్పగలవి. మాన్యులకే = పూజ్యులను. ఆధఃకరింపకే = అవమానించుట.

- గీ. నేల ప్రా దైతింగి ♦ చాలుమానిసి రణో, ద్యమ మొసర్చు గాక ♦ తగినవారి
చెవికిఁ జేదు గాఁగ ♦ నవమానవాక్యంబు, లుడుగ కిట్లు వలుకు ♦ టొప్ప నెట్లు.
- క. బీరము లావును మిగులంగ, వైరులు దఱి యైనఁ దొడర ♦ వచ్చినచోట
దూరమున వెరవుతోడివి, చారము గలుగు టిది దగదె ♦ సద్బుద్ధులకున్. 222
- గీ. అరులగుఁము లైన ♦ నగ్గింతు రెప్పుడు, గలయ బెరసినపుడు ♦ గలితనంబు
మెఱయుదురు మహాత్ములెఱుంగఁడు తుది మొద, తెట్టివారి నితఁడు ♦ బెట్టు వలుకు.
- వ. ఆచార్యు లైనవారలు పూజావాక్యంబుల కర్తులు గాక గర్హించుటకు విషయంబె
యనుచుఁ గృపాశ్వత్థామలకరంబులకు నిజపాణిపుటంబులు సాచి యిట్లనుఁ బని
చాలినంత గలదు విష్వచ్చుండు వచ్చుచున్న వాఁడు విరోధంబునకు సమయంబు
కాదు మన మందఱముం గూడికొని కయ్యంబు నేయుదము బలవద్వ్యసనంబు
నందు భేదంబు గలుగు టొప్ప దని బుధులు సెప్పుదురు వేదంబు లొక్కవలనను

221. నేల = దేశమును. ప్రాద్దు = కాలమును. చాలు మానిసి = సమర్థుఁ డగు మను
ష్యుఁడు. రణక్షిద్యము = యుద్ధప్రయత్నమును. ఒసర్చుకొక = చేయుఁ గాక. తగినవారి
చెవికి = యోగ్యుల చెవికి. ఉడుగక = విడువక. ఎట్లు. ఒప్పుకొ? అని యన్వయము.

తా.—సమర్థుఁ డగువాఁడు దేశకాలముల నెఱిగి యుద్ధము చేయవలయును గాని యిట్లు
పెద్దల నవమానించుట తగదు.

222. బీరము = వీర్యమును. లావును = బలమును. మిగులంగ = అతిశయించునట్లు.
వైరులు = పగవారు. తఱి = సమయము. ఐనక = అయినప్పుడు. తొడర = ఎదిరించుటకు.
వచ్చినచోట = వచ్చినపుడు. దూరమునక = ముంచుగా. వెరవుతోడివిచారము = ఉపాయము
తోఁగూడిన యాలోచనము. సత్బుద్ధులకు = మంచిబుద్ధిగలవారికి. తగదు ఎ?

తా.—బలపరాక్రమములు గల శత్రువులు సమయము చూచి యుద్ధమునకు వచ్చినపుడు బుద్ధి
మంతులు దూరదృష్టిగలిగి యాలోచించుట యుక్తము కాదా? (కర్ణుఁడు బుద్ధిహీనుఁ డనుట భ్వనితము).

223. మహాత్ములు = గొప్పమనస్సు గలవారు. అరుల గుణములు ఐనక = శత్రువుల గుణ
ములనుగూడ. అగ్గింతురు = పొగడుదురు. కలయక బెరసినపుడు = చేరవచ్చినపుడు. కలితనంబు =
సామర్థ్యమును. మెఱయుదురు = చూపుదురు. తుదిమొదలు = అంతయును అదియును. బెట్టు =
మిక్కిలి. పలుకుకొ = నిందించును.

తా.—మహాత్ములు గుణము లున్న యెడ శత్రువులనుగూడఁ గొనియాడుదురు, శత్రువులు మీదికి
వచ్చినపుడు పరాక్రమమును జూపుదురు, ఈకర్ణుఁడు కొన మొదలు తెలియనివాఁడైనను గొప్పవారిని
దూషించుచుండును.

224. అర్హులు = తగినవారు. గర్హించుటకు = నిందించుటకు. విషయంబున = పాత్రులా?
కరంబులకు = చేతులకు. నిజపాణిపుటంబులు = తనదొప్పవంటిచేతులను. బలవత్వ్యసనంబునం
దుకొప్పకష్టమునందు. భేదంబు = వేఱుపాటు. బుధులు = తెలిసినవారు. ఒక్కవలనను =

ధనుర్వేదం బొక్కవలనను గలమీయట్టిమహానుభావు లెందునం గలరె కురుబలం
బున కొకటి వుట్టినం బ్రసిద్ధులరు గావున నది మీతలన నిలుచు నట్లుగుటంజేసి.

క. త్నమియింప వలయు నెక్కడఁజేయు, గమి నేమే నన్న సంతః ♦ గటకటఁబడి భూ
రమణునికార్యస్థితి చి, త్తములం దెడ సేయునట్టి తరమే మీరల్. 225

వ. అనిన విని వార లిట్లనిరి. 226

క. త్నమియింప నెవ్వరము భూ, రమణునికార్యమున కెవ్వఁరము ద్రోణులచి
త్తము శాంతి వొందఁజేయుట, మముఁదెలుచుట యిట్లు లేల ♦ మాకొలఁదులకున్.

వ. అనిన విని గాంగేయకర్ణులం గూర్చికొని కురుపతి గురునిం బ్రార్థించి యశ్వతా
మను వేడికొని కృపాచార్యునిం జేర్చినం బ్రసన్నుండయి యోధవీరులం గలయం
గనుంగొని ద్రోణాచార్యుం డిట్లనియె. 228

గీ. అలుక భీష్మునిపలుకులయపుడ పోయె, మీఁదికార్యంబు నడపుఁడు ♦ మీర లింక
మోహసాహసములఁ గురుఁముఖ్యుడెనకుఁ, గీడు రాకుండఁ దగఁ బరికింపవలయు.

క. వాసవనందనుఁ డెంతయు, గాసిలి యున్నాఁడు మనలఁ ♦ గని యించుకయుం

ఒకవైపునను. ధనుర్వేదంబు = ఆయుధవిద్య. కురుబలంబునకుఁ = కారవసేనకు. ఒక్కటి = ఒక
కష్ట మునుట.

225. ఎఱుంగమిఁ = అజ్ఞానముచేత. ఏమే = ఏమైనను. కటకటఁబడి = కోపపడి.
భూరమణునికార్యస్థితి = రాజకార్యముయొక్కయునిక్కిని. చిత్తములందుఁ = మనస్సులయందు.
మీరల్. ఎడచేయునట్టితరమున = విఘ్నము చేయునట్టి తరగతివారా ?

తా. — మీరు త్నమింపవలెను. ఎవ్వఁడైన నొకఁడు తెలివిమాలి యొకమాట చెప్పినయెడ
మీ రందులకుఁ గోపము నొంది రాజకార్యమును చెఱుచునట్టివారు కూడ.

227. భూరమణునికార్యమునకుఁ = రాజకార్యమునకు. శాంతి = చల్లఁబడుటను. తెలు
చుట = తేర్చుట. మాకొలఁదులకుఁ = మావంటివారికి. ఇట్లులు, ఏల యని యన్వయము.

తా. — మేము మన్నించుటకుఁ గాని రాచకార్యమును సాధించుటకుఁ గాని తగినవారము
కాము. ద్రోణులకోపమును దీర్చవలసినదే గాని మా కేమి మన్ననయు వలదు.

228. కురుపతి = దుర్యోధనుఁడు. ప్రసన్నుండఁ = కోప ముడిగినవాడై.

229. భీష్మునిపలుకులయపుడ = భీష్ముఁడుమాటలాడి నప్పుడే. మోహసాహసములకుఁ = అజ్ఞాన
ముచేతను తెగువచేతను. కురుముఖ్యుడెనకుఁ = దుర్యోధనునివై పునకు. పరికింపవలయుఁ = చూడ
వలయును.

తా. — నాకోపము భీష్ముమాటలచేతనే పోయెను. ఇంకఁ దెలియక కాని సాహసముచేతఁ
గాని దుర్యోధనునకుఁ గీడు కలగకుండునట్లు జాగ్రత్తగా మీఁదికార్యములు చేయుఁడు.

230. వాసవనందనుఁడు = ఇంద్రునికుమారుఁ డయిన యర్జునుఁడు. ఎంతయుఁ = మిక్కిలి.
గాసిలి = కద్దపడి. ఇంచుకయుఁ = కొంచెమైనను. పైరఁబెయ్యఁడు = సహింపఁడు. కనుమోసము లేక =

దా పైరణ నేయఁడు గను, మోసము లే కొక్కమొగిన † ముసరంగవలయున్.
 వ. అప్పుడు కురువతి సమయ కాలవిషయంబుగా నాడినమాటయుం గలదు దాని
 నిరూపించి యున్నరూపు గాంగేయుండు సెప్ప నట్లుఁ డనిన సతండు దుర్యోధనున
 కిట్లనియె. 231

————— (భీష్మఁ డర్జునునకు నజ్ఞాతవాసవత్సరసమాప్తి నిమ్మర్పించుట.) —————

సీ. రెండవయేట నొక్కం డధిమాస మి, ట్లెక్కి నయన్నెల † తెల్లఁ గూర్చి
 కొనఁ బదుమూఁడు హోయనములు దప్పక, నిన్నటితోడన † నిండా నింత
 యెఱిగియ తమపూన్కియెల్లను దీర్చితి, మని పొడమాపె సంగ్జనుఁడు నేడు
 పాండుపుత్రులు ధర్మపరులు ధర్మాత్మజుం, డేరి కధిష్ఠాత † వారు ధర్మ
 పథము దప్పదురే యన్నిపాటు లట్లు, పడినవారలు దటియంగఁ † బాట నేర్పు
 రెట్లు దమకించి నీతివిహీనవృత్తి, దమకు నొకకీడు వచ్చువిధంబు గాఁగ. 232
 డి. అట్టిద యైన నాఁడ తఱియంబడి మూసుతనంబు నేయరే
 నెట్టన ధర్మపాశముల † నిల్చిరి కాలము వేచి యుండిరి

చూపుతప్పు లేక, చక్కఁగాఁ జూచి యనుట. ఒక్కమొగి అ = ఒకపూనికచేతనే.
 ముసరంగ వలయున్ = ముట్టడింపవలయును.

తా.—అర్జునుఁడు మిక్కిలి శ్రమపడి యున్నాఁడు. కావున మనమీద నెక్కువకోపము
 చూపును. అందువలన మన మందఱము నేమటుపాలు లేక యొకటిగా వాని నెదుర్కొనవలయును.

231. సమయకాలవిషయంబుగాన్ = ప్రతిజ్ఞాకాలమును గుఱించి యనుట. నిరూపించి ==
 నిశ్చయించి. ఉన్నరూపు = నిజమును.

232. అధిమాసంబు = అధికమాసము. హోయనములు = సంవత్సరములు. తమపూన్కి =
 తమప్రతిజ్ఞను. పొడమాపెన్ = కనఁబడెను. ధర్మపరులు = ధర్మము ప్రధానముగాఁ గలవారు.
 ఏరికి = ఎవరికి. ధర్మత్తజుండు = ధర్మరాజు. అధిష్ఠాత = అధిపతియో, ధర్మపథము = ధర్మమా
 న్నమును. అన్నిపాటులు = అన్నికష్టములు. తమకించి = వేగిరపడి. నీతివిహీనవృత్తి = నీతిచే
 విడువఁబడినవిధమున. ఒకకీడు. వచ్చువిధంబుగాఁగన్ = వచ్చునట్లుగా, ఎట్లు. తటియంగన్
 పాఱున్ = సమీపించుటకు. నేర్పుర ఆని యన్వయము.

తా.—రెండేనియేండ్ల కొక్కొకయధికమాసము వచ్చును. అట్లు అప్పు డపుడు వచ్చు నధిక
 మాసములతోఁ జేర్చి లెక్కపెట్టినయెడ పదుమూడేండ్లు నిన్నటితోనే నిండెను. ఇది తెలిసియే
 యర్జునుఁడు తమప్రతిజ్ఞను నెఱవేర్చితి మని మనకు నేడు కనఁబడెను. పాండవులు ధార్మికులు అదిగాక
 వారికి ధర్మరాజు నాయకుఁడుగా నుండుటవలన వా రెంతమాత్రము ధర్మము తప్పదు. అన్నికష్టము
 లను పొందినట్టి యాపాండవులు నీతి మాలి తమకు మరలఁ గష్టము గలుగు నట్లు త్వరపడి మనయొ
 దులఁ బడుదురా?

233. అట్టిది అ ఐనన్ = అట్లు వారుధర్మమును తప్పటయే కలిగినయెడ. నాఁడు అ = జూద
 మున నొడిసనాఁడే. తటియంబడి = కడియఁబడి. మూరుతనంబు = మొఱకుఁదనమును. నెట్టన్ అ =

కెట్టును వారు గొంత తమయేడ్డెట సూపక మాన నేర్తురే
ముట్టంగ వచ్చిరేని మనముం దగ నోర్తము గాక దానికిన్.

233

ఉ. వచ్చినవాడు ఘల్లునుఁ డవశ్యము గెల్తు మనంగ రాదు రా
లచ్చికినై పెనంగినబలంబులు రెండును గెల్వ నేర్చునే
హెచ్చగుఁ గుం దగుం దొడరు టెల్లవిధంబుల కోర్చునట్లుగా
కిచ్చుఁ దలంచి యొక్కమెయి ట నిత్రతీఁ బొం దగుచేతయుం దగున్.

234

వ. అనిన విని కురుపతి దరహాసితవదనుం డగుచు నిట్లనియె.

235

గీ. మనకుఁ బాండురాజతనయవర్గమునకు, నెట్లు వొందు గలుగు ట నేను రాజ్య
భాగ మీను సమరభంగిక విక్రమ, నిరతిఁ బూను టిదియ ట నిశ్చయంబు.

236

ప. అనిన నయ్యుగువురవచనంబు లొక్కొంచి గురుం డిట్లనుఁ గార్యగతియును గయ్యంబు
భంగియు భూషతికంపె మిగులం గనియెడువారు లే రయినను నాయెఱింగిన

అనివార్యముగా. ధర్మపాశములకే ధర్మము అను త్రాళ్ళచేత. వేచి=కాచి. తమయేడ్డెట=తమపరాక్రమమును. ముట్టంగకే=తాఁకుటను.

తా.—పాండవులు నీతి తప్పవారే యైనయెడ జూదమున నోడిననాఁడే వారు యుద్ధమునకు వచ్చియుండురు. ధర్మమునకుఁ గట్టునడి వారు కాలమును నిరీక్షించుచుండిరి. ఇంకఁ బ్రతిజ్ఞ నెఱవేటి నది కావున వారు తమపరాక్రమమును జూపక మానరు. మనమును అందుకు సన్నధులమై యుండవలయును.

234. ఘల్లునుఁడు = అర్జునుఁడు. రాలచ్చికిన్ వి = రాజ్యలక్షీకై. పెనంగినబలంబులు = పోరినసేనలు. కుండు = పరాజయము. లోపయట = తాఁకుట. ఎల్లవిధంబులకుకే = అన్ని విధములకును, జయపజయముల కనుట ఓర్చునట్లు = సహించునట్లు. కాక = కాని. ఇచ్చకే = మనస్సునందు. తలంచి = ఆలోచించి. ఒక్కమెయికే = ఒకవిధమున. ఇత్రతీకే = ఈసమయమునందు. పొందు = సుధి. అగుచేతయొకే = కలుగునట్టి కార్యమును. తగుకే.

తా.—వచ్చినవాఁ డర్జునుఁ డగుటచే మనకు జయమే కలుగు నని నమ్మెదము. యుద్ధమునందు రెండుపక్షములకు జయమే యెట్లు కలుగును. ఒకరికి జయమును మఱియొకరి కపజయమును కలుగును. కావున జయపజయముల రెంటికిని తెగించి యుద్ధము చేయవలెను. అందువలన నిపుడు చక్కగా నాలోచించి సుధి చేయుటయు నొకవిధమున యుక్తముగాఁ దోచుచున్నది.

235. కురుపతి = దుర్యోధనుఁడు. దరహాసితవదనుండు = చిఱునవ్వుగల మోము గలవాఁడు.

236. పాండురాజతనయవర్గమునకుకే = పాండురాజుకొడుకుల సమూహమునకును. పొందు = సుధి. ఈను = ఇయ్యను. సమరభంగికేఅ = యుద్ధముయొక్క విధమునకే. విక్రమనిరతికే = పరాక్రమమునందలి యాసక్తిచేత.

తా.—నేను రాజ్యభాగ మియ్యను, కావునఁ బాండవులకును మనకును సుధి కుదురదు. పరాక్రమమును వహించి యుద్ధమునకుఁ బూనుటయే నా నిశ్చయము.

237. అయ్యుగువురవచనంబులు = ఆళ్ళనదుర్వోధనుల యిద్దఱి మాటలను. అక్కొంచి = చిని.

యంత సుక్కతెఱంగు సెప్పెద నీబలంబున నాలవపాలు గొని మహిపాలుండు
సత్వరంబుగా ముందర పోవ వలయు నంతియ సేసే తదనంతరంబ కదుపులం బొదివి
కొని చన వలయుఁ దక్కిటిసగంబుతో మనము నిలిచి మోహరించి యల్లనల్ల
నరుగ వలయుఁ గవ్వడి యెయ్యెడం గవిసె నయ్యెడన తలపడ వలయు నిట్లైన
మానవేశ్వరుండు సురక్షితంబుగా సందడిం బడక నడచు గోవులు నిన్నెల్ల గడచు
మనమును ధనంజయునకుం జాలినయప్పుడ యటఁ దోడుపడ నెవ్వరు గలిగినను
వారికిం జాలి నిలుత మనిన విని సురనదీనూనుండు దాని కియ్యకొని రాజన్యనకు
సైన్యంబుఁ బంచి యిచ్చి పుచ్చి పనులకుం దో డగుభాగంబునుం బంచి
యన్నంతవట్టుచతురంగంబుల నియతి సేసికొని యాచార్యుండు నడుమను గృపా
చార్యుండు వలపటను నాచార్యపుత్రుండు దాపటం గర్జుండు ముందట వికర్ణ
దుశ్శాసన శకుని సైంధవ సోమదత్త బాహ్లిక భూరిశ్రవణ ప్రభృతియోధవీరు లెల్ల
నెడ నెడం గలయ నిలుచునట్లుగా మోహరించి మహోత్సాహంబున సన్నాహ
సౌందర్యంబు నొంది తాలధ్వజం బెత్తించి మెఱసి తాను వెనుక యయి నడపించు
చుండె సట్టిసమయంబున,

237

చ. అరుదుగ నిట్టు లొక్కనికి ♦ సంతబలంబునకున్ మహోగ్రసం

గర మగుడున్ మనం బతులకైతొక మొంది కనుంగొనన్ సురే

కార్యగతియును = కార్యమయొక్క విధమును. కయ్యంబు భంగియున్ = యుద్ధముయొక్క విధమును.
భూపతికంటె = రాజకంటె. మిగులన్ = అధికముగా. కనియెడువారు = తెలియువారు.
ఒక్కతెఱంగు = ఒకవిధమును. మహిపాలుండు = రాజయిన దుర్యోధనుఁడు. సత్వరంబుగాన్ =
వేగముతోఁ గూడినట్లుగా. అంతియ సేసే = అంతమాత్రపు సైన్యము. తన అనంతరంబు ఆ = ఆరాజు
వెనుకనే. కదుపులన్ = ఆపులమందలను. పొదివికొని = చుట్టికొని. మోహరించి = వ్రాహ్మణులు
పన్ని. కవ్వడి = అర్జునుఁడు. కవిసెన్ = ఎదిరించునో. తలపడవలయున్ = తాఁకవలయును. మాన
వేశ్వరుండు = రాజయిన దుర్యోధనుఁడు. సురక్షితంబుగాన్ = చక్కగాఁ గాపాడఁబడిన
ట్లుగా. సందడిన్ = సంకటమును. ఇన్నెల్ల = ఈప్రదేశమును. కడచున్ = దాటిపోవును.
ధనంజయునకున్ = అర్జునునకు. చాలినఅప్పుడు ఆ = సమర్థుల మయినప్పుడే, వానిని జయించి
నప్పుడేయనుట. అటన్ = అయ్యెడనున పక్షమునందు. సురనదీనూనుండు = అకాశగంగకొడు కయిన
భీష్ముఁడు. ఇయ్యకొని = అంగీకరించి. రాజన్యనకున్ = దుర్యోధనునకు. పుచ్చి = పంపి. ఉన్నం
తవట్టు చతురంగంబులన్ = మిగిలియున్న యెల్లచతురంగబలములను. ప్రభృతియోధవీరులు = మొద
లుగాఁ గల శూరు లయిన భటులు. ఎడనెడన్ = అచ్చటచ్చట. మోహరించి = వ్రాహ్మణులు దీరి.
సన్నాహసౌందర్యంబున్ = కవచముచే గలుగుచక్కఁదనమును. తాలధ్వజంబు = తాటిచెట్టు
పెట్టెమును.

238. అంతబలంబునకున్ = ఎల్లసేనకును. మహోత్సాహగ్రసంగరము = మిక్కిలి భయంకర
మయిన యుద్ధము. అగుడున్ = కాఁగా. అతులకైతొకము = అధిక మయిన వేడుకకలదైన,

శ్వరుఁడు సుకర్మనం బనఁ బ్రశంసకు నెక్కువిమాన మెక్కి యం
బరగతి వచ్చె దేవమునిఁపంక్తులు సిద్ధగణంబుఁ గొల్వఁ గాన్.

238

వ. అద్రివ్యయానరత్నంబునందు.

239

గీ. స్వర్గమున నున్న రాజులుఁ జక్రవర్తు, లును నిజోచితచ్ఛక్తిఁబులును నిజావ్హ
చామరంబులుఁజెలువొందఁజూచులీలఁ, గొలిచియుండిగి వేడ్కలుఁగొనలునిగుడ.

క. పాండుమహీపాలుం డా, ఖండలుచేరువన పెద్దఁగద్దియ నమరీ

మండలి వీచోపు లిడఁగ, నుండి కనుంగొనుచు నుండఁ నజ్జ్వలభంగిన్.

241

వ. అంత.

242

శ్రీ. దేవదత్తాభీలఁరావంబు వెనఁ గర్ణ, ములు దీటుకొన లేటఁమొగమువడుచు

రథ నేమిదళితధరాధూళి యంగంబు, లెల్లఁ గప్పఁగ వెలఁవెల్ల నగుచు

మనంబు = మనస్సును. ఒంది. లేక. మనంబు = మనస్సు ఆతులకౌతుకము = అధిక మయిన వేడుకను. పొంది = పొందుటచేత. కనుంగొనఁ = చూచుటకు. సురేశ్వరుఁడు = దేవేంద్రుఁడు. ప్రశంసకుఁ = పొగడ్డుకు. ఎక్కువిమానము = వచ్చునట్టి విమానమును. దేవమునిపంక్తులుఁ = దేవతలయ్య మనులయ్య సమాహములును. సిద్ధగణంబుఁ = సిద్ధులసమాహమును. కొల్వఁగాన్. అంబరగతిఁ = ఆకాశముదారిచేత. వచ్చెన్.

తా.—ఈప్రకారముగా నొకమర్దునకును కురుసేన కంతటికిని గొప్పయర్థము జరుగఁగా దానిం జూచుటకై దేవతలచేతను ముచలచేతను సేవింపఁబడినవారై దేవేంద్రుఁడు సుదర్శనం బను విమానము నెక్కి యాకాశమాగ్గున వచ్చెను.

239. అద్రివ్యయానరత్నంబునందుఁ = ఆవిమానశ్రేష్ఠమునందు.

240. నిజఉచితచ్ఛక్తిఁబులును = తమకుఁ దగిన గొడుగులును. నిజావ్హచామరంబులుఁ = తమకుఁ దగిన విజామరలును. చెలువుదండఁ = ప్రకాశింపఁగా. చారులీలఁ = చక్కనివిధమున. కొనలునిగుడఁ = కొనసాగఁగా, అతిశయింపఁగా ననుట. కొలిచి. ఉండిరి.

తా.—స్వర్గలోకమున నుండురాజులును జక్రవర్తులును దమకుఁ దమకుఁ దగినభక్త్రచామరములచే నలంకరింపఁబడినవారై యుత్సాహముతో నింద్రుని సేవించు చుండిరి.

241. పాండుమహీపాలుండు = పాండురాజు. ఖండలుచేరువఁ అ = ఇంద్రునిసమీపమునందే. పెద్దగద్దియఁ = పెద్దసింహాసనమునందు. అమరీచుండలి = దేవతాస్త్రీలసమాహము. వీచోపులు = విజామరలు. ఇనఁగఁ = వీనఁగా. ఉజ్జ్వలభంగిఁ = ప్రకాశించువిధమున.

తా.—పాండురాజు ఇంద్రునిసమీపమునఁ బెద్దసింహాసనమునఁ గూర్చుండి దేవతాస్త్రీల వింజామరలు వీచుచుండఁగా సుత్సాహముతోఁ జూచుచుండెను.

242. దేవదత్తాభీలరావంబు = దేవదత్త మనుశంఖముయొక్క భువంకర మయినదవ్వనివెనఁ = శీఘ్రముగా. కర్ణములు = చెవులు. దీటుకొనఁ = నిండఁగా. లేటమొగమువడుచుఁ = పెడమొగము నొందుచు. రథ నేమిదళితధరాధూళి = రథముల చక్రముల యంచులచేఁ బగులఁగొట్టఁ

బహుళకపిధ్వజః ప్రథలు లోచనములు, మిఱుమిట్లుగొనఁ బర్వః † మేడుపడుచు
 నుద్భటాకారసంముద్ధతి మనము లు, త్తలపడఁ దోపంగఁ † దల్లడిలుచు
 నడచుకారవరాజసైన్యంబుఁ గదిసె, దీఁగ దిగిచినగతిఁ దనఁ తేరు మెఱయ
 రయముమైఁ జని ప్రళయభైరవసహస్ర, గర్జనోదగ్రతర్జనుఁ † డర్జనుండు. 243

ప. ఇన్విధంబునఁ గురుబలంబులఁ గ్రోశమాత్రంబునం గూడ ముట్టి క్రీడి తలయెత్తి
 చూచి యుత్తరున కిట్లనియె. 244

చ. ఇది యొక పెద్దగట్టి మొన † యీ మొనముందట గోగణంబుతో
 నదె యొకయల్పసైన్య మటఁ యావల వే టొకకొంతసేన య

బడిన నేలయొక్కదుమ్ము. అంగంబులు = దేహములను. ఎల్లఁ. కప్పఁగఁ. వెలనెల్లఁ అగుచుఁ =
 వెలవెలఁబోవుచు. బహుళకపిధ్వజప్రథలు = అధిక మయిన కోతితెక్కెముయొక్క కాంతులు.
 లోచనములు = కన్నులు. పర్వఁ = వ్యాపింపఁగా. మేడుపడుచుఁ = తెలివితప్పుచు, మెండు
 కొనుచుఁ అని పాఠాంతరము, అతిశయించుచు నని యర్థము, అది యిట యుక్తము కాదు. ఉద్భ
 టితకారసముద్ధతి = భయంకర మయిన రూపముయొక్క యతిశయము. మనములు = మనస్సులు.
 ఉత్తలపడఁ = భయపడునట్లు. తోపంగఁ = కనఁబడఁగా. తల్లడిలుచుఁ. మనము లుత్తలపా
 టునోపంగ ననుపాత మనస్ఫుతము. నడచుకాగవరాజసైన్యంబుఁ = పోవుచున్న దుర్యోధనుని సేనను.
 తీగతిగిచినగతిఁ = తీగ లాగిసెట్లు. రయముమైఁ = వేగముచేత. చని. ప్రళయ... తర్జనుఁడు =
 ప్రళయ = ప్రళయకాలమునందలి, ధైరవ = ధైవులయొక్క, సహస్ర = వేయియొక్క, గర్జన =
 ఆఘ్రలవలె, ఉదగ్ర = భయంకర మయిన, తర్జనుఁడు = బెడరొనుట గలవాఁడు, అర్జనుఁడు,
 గర్జనోగ్రతర్జనుఁ డగు నర్జనుఁడు = అని పాఠాంతరము. అర్థము సమానము. కదిసెఁ = సమీపించెను.

తా. — దేదన త్త మనుశంఖముయొక్కధ్వనికే సహింపఁజాలక ముఖము త్రిప్పుచు, రథవేగ
 ముచే లేచినభూరి దేహములు కప్పటచే విసర్గ మగుచు, కోతితెక్కెము కాంతులకు కన్నులు చెదరి
 తెలివి తప్పుచు, అర్జునుని భయంకర మయిన యాకారముఁ జూచి భయపడి తల్లడిలుచుఁ బోవుచున్న
 కారవసేనను ఆర్జునుఁడు కన్పి తీసినట్లు తనిరథము బహువేగమునఁ బోవుచుండఁగాఁ బ్రళయకాలము
 నరిదలి వేలకొలది ధైరవులు గర్జించునట్లు భయంకరముగా సింహనాదము చేయుచు సమీపించెను.

244. గ్రోశమాత్రంబునఁ = కోసుదూరమునందు. కూడముట్టి = వెంబడించి. క్రీడి =
 ఆడుచుండు.

245. పెద్దగట్టి మొన = పెద్దదియు దృఢము నగుసేన. ఈ మొనముందటఁ = ఈ సేనకు
 ముందుగా. గోగణంబుతోఁ = అవులమందతో. అట అవలఁ = దానివెనుక. పంచిపెట్టఁ చనుఁ =
 పంచి పెట్టి యుందురు. అంతటిలోనఁ = అంతసైన్యమునందును. వృథాఅభిమానగుర్తదబహుభాషి =
 వ్యర్థ మయిన పట్టుదలచేతను చెడుకావరముచేతను నధికముగా మాటలాడువాఁడు. విస కురురాజు =
 అయిన దుర్యోధనుఁడు.

తా. — మనకు ముందు ఒక పెద్దసేన యున్నది, దానికావలఁ గొంతసైన్య మావులమందతోఁ
 పోవుచున్నది, దానికి ముందు మఱికొంతసైన్యము పోవుచున్నది. ఇట్లు సేనను వీరు పంచిపెట్టి

ల్లదె యిటు పంచి పెట్టెఁ జను ♦ సంతటిలోన వృథాభిమానము

ర్నదబహుభాషి యైనకురు ♦ రా జెచటం జనుచున్న వాఁ డొకో. 245

క. అరయుదము గాని యిమ్మె, హరమునకును డాపలించి ♦ ఆరదముఁ బో ని

మ్మునడి నతనిక యుటికెడ, నరుదుగ నెభ్యంగి నెవ్వ ♦ రడ్డం బైనన్. 246

ఉ. ఆతఁడు చిక్కె నేని బల ♦ మతయు విచ్చు మరల్ప వచ్చు గో

వ్రాతము నట్ల యైన సుకఁగరంబుగ నంతట నెల్లఁ దీరు నీ

యాతతసేనయం దతని ♦ నారసి కానక యున్న పీరి ని

ట్లీతల డించి యాకమపు ♦ నెయ్యఁగఁ బోదము గాక వ్రేల్చిడిన్. 247

క. విచ్చి చన కుండఁ బసులం, దెచ్చట మునుమున్న వలయు ♦ తెఱఁ గాపనికిం

జొచ్చి యది చక్కఁ బెట్టఁగి, నచ్చోటన దాయ మనకు ♦ నగపడెడు బలే. 248

క. అనిన విని యు త్తరుం డ, మ్మైన వలపటఁ బెట్టి యరదఁమును బోవఁగ ని

యందురు, ఈసేనలలో మరభిమానముచేతను దురహంకారముచేతను అధికప్రసంగి యయినదుర్యోధనుఁ డెచట నున్నాఁడో తెలియదు.

246. అరయుదముగాని = తెలియుదముగాని. ఇమ్మెహరమునకును = ఈ వ్రాతమునకు. డాపలించి = సేనకుఁబడెను ప్రక్కఁగాఁజేసి. అరదముక్ = తేరును. ఎభ్యంగిక్ = ఏప్రకారముగా. ఎవ్వరు. అడ్డంబుదినక్. ఉరదడిక్ = మిక్కిలి వేగముచేత. ఆతనికిక్ అ = ఆదుర్యోధనునకే. ఉటికెడక్.

తా.—దుర్యోధనుని వెదకి యెవ్వ రడ్డము వచ్చినను వానిమీఁదికే మొదటఁ బోవలయును. కావున ఈపెద్దసైన్యమునకుఁ బ్రదక్షిణముగా మనరథమును దోలుము.

247. ఆతఁడు = ఆదుర్యోధనుఁడు. విచ్చుక్ = విరియును. గోవ్రాతముక్ = ఆపులమందను. సుకఁగరంబుగక్ = సులువుగా. మల్పక్ వచ్చుక్. తీరుక్ = చక్కఁబడును. ఈ ఆతతసేనయందుక్ = ఈగొప్ప సేనయందు. ఈతలక్ = ఈదోట. డించి = విడిచి. ఇకదుపుక్ = ఆయాపులమందను. ఎయ్యఁగక్ = వెంబడించుటకు. వ్రేల్చిడిక్ = శీఘ్రముగా. పోదము గాక.

తా.—మనము దుర్యోధనునిఁ బట్టుకొన్నయెడ ఈసేన యంతయు విడిచి పోవును, సులభముగా నాపుల మరల్పవచ్చును. అట్లు సర్వకార్యములను సాధింపవచ్చును. ఈగొప్పసేనలో నతఁడు క్రొవడనియెడ మనము పీరిని విడిచి ఆపులమందను శీఘ్రముగా వెంబడింతము.

248. విచ్చి = చెదరి. చనకఁండక్ = పోకుండునట్లు. మునుమున్న = మిక్కిలి ముందుగా. వలయు తెఱఁగు = కావలసినకార్యము. దాయ = శత్రువు, దుర్యోధనుఁడు.

తా.—ఆపులమంద చీలిపోకుండ మరలించికొని వచ్చుట మనకు ముఖ్య మయినపని. కావున మనము దాని సాధించినచో నచ్చటనే మనకు దుర్యోధనుఁడు తప్పక చిక్కును.

249. అమ్మెనక్ = అసేనను. వలపటక్ = కుడిప్రక్కను. సరసకుక్ = దగ్గఱకు. కవ్వడి = అర్జునుఁడు. కలయఁగక్ = అంతటను.

చ్చిన సరస కరిగి కప్పడి, కను విచ్చి బలంబు నెల్లఁ ♦ గలయఁగఁ జూచెన్. 249

వ. ఇట్లు గలయం గనుంగొని మధ్యదక్షిణవామాగ్రపశ్చిమోత్తరభాగంబుల నిట్టిటి వారలు నడచు చున్నవారని సారథిలో నేర్పడం బలికి వీరలలో నురగకేతనుండు లేడతండు గోవులం గొనిపోవ నోపు నిరామిషం బైనయీసేనతో నని సేయం బని లేదు వీర లెయిది యుద్ధపడి తడవు నేయ కుండునట్లుగా ముట్టికొని పసు లం జెట్టించి దొరయును గడవం బోవక యుండఁ బొదువ వలయు నని చెప్పి యతని నద్దెనకుఁ జేరు నటువం బనిచి గురుకృపగాంగేయాలకుఁ జరణసమీ పస్థలంబులం బడఁరెండును గర్ణాభ్యర్థప్రదేశంబులం జన రెండునుగా నాలు కేసి యమ్ము లేసిన నాసవ్యసాచిని జూచి యాచార్యుండు పరిసరవర్తు లగునాత్మ జనంబులతో నల్ల న నర్జునుం డింత యొప్పి యుండునే యని యగ్గించి వెండియు.

— (దో)ణాచార్యః డర్జునుం జూచి ప్రశంసించుట.) —

మ. విలసద్గాండివచాలనోద్ధతి గనఁద్యద్యుల్లతాలీల గా
నలఘుస్ఫారకపిధ్వజధ్వని సముద్యద్గర్జచందంబుగా

తా.—అర్జునుని మాట విని యు త్తరుఁ డాసేనకుఁ బ్రదక్షిణముగా రథము తోలఁగా నర్జునుఁ డాసేనసమీపమునకుఁ బోయి యాసేన నంతయుఁ జక్కఁగఁ జూచెను.

250. మధ్యదక్షిణ వామగ్రపశ్చిమ ఉత్తరభాగంబులకా = నడిమిభాగమునందును కుడివైపునను నెడమవైపునను యందరివైపునను పడమటి ప్రక్కను ఉత్తరపుప్రక్కను. ఏగ్గడక = స్పష్టముగా. ఉరగకేతనుండు = పాము పెక్కెముగాఁ గల దుర్యోధనుండు. నిరామిషంబు = సాము లేనిది. అని = యుద్ధమును. ఎయిది = తాఁకి. తడవు = అలస్యము. పెట్టించి = విడిపించి. కడవకా పోవక = చాటిపోవక. పొదువవలయుకా = ముట్టడింపవలెను. అద్దెనకుకా = అచోటికి. చరణ సమీపస్థలంబులకా = పాదములసమీపప్రదేశములయందు. కర్ణాభ్యర్థప్రదేశంబులకా = చెవులసమీపప్రదేశములందు. సవ్యసాచికా = అర్జునుని. పరిసరవర్తులు = సమీపమున నున్నవారలు. అగ్గించి = పొగడి.

251. విలసత్ గాండివచాలనఉద్ధతి = ప్రకాశించుచున్న గాండివ మను ధనుస్సుయొక్క కదలింపుటయొక్క యతిశయము. కనత్ విద్యుత్ తాలీలకా = ప్రకాశించుచున్న మెఱపు తీగవంటి విలాసము కలిదికాగా. అలఘుస్ఫారకపి ధ్వజధ్వని = గొప్పదియై ప్రకాశించుచున్న కోటిపెక్కెముయొక్కధ్వని. సముద్యత్ గర్జచందంబుగాకా = ఒప్పుచున్న మేఘగర్జనమువంటిది కాఁగా. తేరు. జలదలకారతకా = మేఘముయొక్క యాకారమువంటి యాకారము గలిగియుండుటచేత. ఒప్పెకా. ఇతఁడు = ఈయర్జునుండు. పర్జన్య లక్ష్మికా = ఇంద్రునియొక్క యాకారమువంటి యాకారము చేత. దోర్బల...సూర్తి—దోర్బల = భుజబలముచేత, తీవ్ర = భయంకరు లయిన, అరి = శత్రువులను, నిదాను = గ్రీవర్తువుయొక్క, దుర్విషహ = సహింపరాని, గర్వ = కావరముయొక్క, సూర్తి = అతీతయము. నిరూర్తికా = రూపు మానినది యగునట్లు. పాలిచెకా = ప్రకాశించెను.

జలదాకారత నొప్పెఁ దే రితఁడు వత్సన్యాకృతిం బొల్పె నో
రృలత్రీవారినిదాఘదుర్విషహగఃత్వస్ఫూర్తి నిర్హుర్తిగాన్.

251

వ. ఇప్పుడు నాకుఁ బ్రణామంబులుగాఁ బాదంబులమొదలం బడ రెం డమ్ము లేసి
పెద్దకాలం బేసి బాసి యున్నవాఁడు గావునఁ గుశలప్రశ్నంబుగాఁ జెపులు
సోఁకియు సోఁకములుగా రెం డమ్ము లేసె నని పలికి వెండియు నిట్లనియె. 252

క. ఇడుమలఁ బదుమూఁ జేఁడులు, వడి కడుఁ గోపించి వచ్చె ♦ బలువిడి నీక
వ్వడిఁ దఱియ నుటికి వడి ని, ప్పడ యిమ్ముటిప్రోవు నెల్లఁ ♦ బారిగొనెడు బలే.

గీ. విపినవాసంబు నజ్ఞాతవిధమువర్త
నంబు గడపి నవాభ్యుదయంబు నొంది
రాత్రిఁ బుచ్చి తోఁతెంచుమార్తాండుమాడ్కిఁ
జూడ నుజ్జ్వలుఁ డగుచు నశ్రునుఁడు వొలిచె.

254

వ. అనియెఁ గృపాచార్యభీష్ములు పార్థబాణపాత్రప్రకారంబులు ప్రణామకుశల
ప్రశ్నంబులుగా సంతరంగంబులం గని సంతసిల్లిరి ధనంజయుండును దక్కిన

తా.—చలించుచున్న గాండివముకాంతి మెఱపువలెను, కపిధ్వజధ్వని గర్జనము వలెను, లేవ
మేఘమువలెను అబ్జముఁ డింద్రునివలెను బ్రకాశించుచున్నాఁడు, ఇఁక బలవంతు లగుశత్రువులు అను
గ్రీష్మర్తువుయొక్క గర్వము నిర్హుల మగును. (ఇంద్రుఁడు వర్షాధిదేవత యనియు మేఘవాహనుఁ
డనియుఁ బ్రసిద్ధ మగుటచే నబ్జమనియందు నింద్రోపమ చెప్పఁబడినది.)

252. ప్రణామంబులుగాఁ = నమస్కారము లగునట్లు. సోఁకియు సోఁకములుగాఁ =
తగిలియుఁ దగులనియట్లుగా.

253. ఇడుమలఁ = కష్టములను. బలువిడిఁ = మిక్కిలిపరాక్రమముచేత. తఱియఁ =
సమీపమునను. ఇమ్ముటిప్రోవుఁ = ఈయల్పసేనను. బారిగొనెడుఁ = చంపును.

తా.—ఈయబ్జనుఁడు పదుమూఁడేండ్లు కష్టపడి మిక్కిలి కోపముతో వచ్చినవాఁడు కావున
దగ్గఱను వచ్చి యాయల్పసేనను పరాక్రమముచే జంపక మానెడు.

254. విపినవాసంబుఁ = అరణ్యవాసమును. అజ్ఞాతవిధమువర్తనంబుఁ = తెలియఁబడని
విధముచేత నుండుటయును. కడపి = పుచ్చి. నవఅభ్యుదయంబుఁ=క్రొత్తప్రకాశమును, క్రొత్తయు
దయమును అని యర్థాంతరము. ఒంది. రాత్రిఁ. పుచ్చి. తోఁతెంచుమార్తాండుమాడ్కిఁ = ఉద
యించునట్టి సూర్యునివలె. అర్జునుఁడు. చూడఁ. ఉజ్జ్వలుఁడు = ప్రకాశించువాఁడు. అగుచుఁ-
పాలిచెఁ = ఒప్పెను.

తా.—వనవాసమును అజ్ఞాతవాసమును నెఱవేర్చి యర్జునుఁ డిప్పుడు రాత్రి కడచిన పిమ్మట
నుదయించుసూర్యునివలెఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడు.

255. పార్థబాణపాత్రప్రకారంబులు = అర్జునునిబాణములు పడుటలయొక్కవిధములను. ప్రణా
మకుశలప్రశ్నంబులుగాఁ = నమస్కారములుగాను కుశలప్రశ్నములుగాను, పాదములయొద్దఁ బడినవి

వారికి దుర్నిరీక్షుం డగుచు నమ్రోహరంబుదెస ననాదరంబు నేసి గోవులపజ్జం బోవు చుండె నతనిం జూచి సురనదీనూనుండు కురువీరులతో ని ట్లనియె. 255

క. చిరకాలమునకుఁ గంటిమి, నరు నక్కట వీఁడు సజ్జనప్రియుఁడు సుహృత్వ త్వరతంత్రుఁడు బాంధవహితుఁ, డరిభీకరుఁ డిట్టివార ధీమనిం గలరే. 256

క. మనచూడ్కికి వ్రేఁ గయి యీ, తనియతులితమూర్తి యత్యుదాత్తతఁ గడునొప్పినయది గంటిరె జగ మె, ల్లను నేలఁగఁ దగు సముజ్జ్వలత యూహింపన్.

క. వెనుక దెస వచ్చి కదిసియుఁ, దనగధము దొలంగ నిచ్చి తఱియఁ బడుట కొల్లనితలపు గలిగి క్రేగం, టన మనలం జూచుచుం గడచి యట నడచెన్. 258

క. మొనఁ గలయఁ జూచి యూరక, చను టధిపతి నరసి తా నిఁచటఁ గానక యాతనిపజ్జ నరుగు తెఱఁ గగు, ననుమానము లేదు క్రోధ ధిమగ్గలము మదిన్. 259

సమస్కారములుగాను, చెవులయొద్దఁ బడికవి కుశలప్రశ్నములుగాను ననుట. అంతరంగంబులక = మనస్సులయందు. దుర్నిరీక్షుండు = చూడ నశక్య మయినవాఁడు. అమ్రోహరంబుదెసక = ఆసేనవైపున. గోవులపజ్జ = ఆవులవైపునను. సురనదీనూనుండు = భీష్మండు.

256. చిరకాలమునకు = చాలకాలమునను. నరు = అర్జునుని. సజ్జనప్రియుఁడు = సత్పురుషులకు ఇష్టుఁడు. సుహృత్వ త్వరతంత్రుఁడు = స్నేహితుల కధీనుఁడు. బాంధవహితుఁడు = చుట్టములకు మేలు చేయువాఁడు. అరిభీకరుఁడు = శత్రువులకు భయము చేయువాఁడు. అనిక = భూమియందు.

తా. — ఈయర్జునుని బహుకాలమునకుఁ జూచితిమి. ఇతఁడు సత్పురుషులకుఁ బ్రియుఁడు. మిత్రులకు అధీనుఁడు, చుట్టములకు మేలు నొందువాఁడు, శత్రువులకు భయమును గలిగించువాఁడు. ఈయర్జునునిపంటివారు లోకమున లేరు.

257. ఈతనిఅతులితమూర్తి = ఈయర్జునుని సాటిలేనియాకారము. మనచూడ్కిక = మనచూపునను. వ్రేఁగుతయ = దుస్సహమై. అతిదాత్తత = మిక్కిలి గొప్పతనముచేత. కడు = మిక్కిలి. ఒప్పినయది. సమత్వజ్వలత = గొప్పప్రకాశము కలిగి యుండుట. ఊహింపక = ఆలోచింపగా. జగము = లోకమును.

తా. — ఈయర్జునునియాకారము మనకంటికిఁ జూడ దుస్సహమై యున్నది. ఇతనితేజస్సు చూడఁగా నితఁడు లోక మంతయుఁ బరిపాలింపఁ దగినవాఁ డని తోచుచున్నది.

258. కదిసియు = చేరియు. తఱియఁబడుటకు = సమీపించుటకు. ఒల్లనితలపు = ఇష్టపడని యభిప్రాయము. క్రేగంటును = కడకంటిచేతనే. కడచి = దాటి.

తా. — వెనుక ప్రక్కగా మనసమీపమునకు వచ్చియు మనయొద్దకువచ్చునభిప్రాయము లేనివాడై తనగధమును తొలఁగించుకొని మనలను గడకంటం జూచుచు నావలకుఁ బోవుచున్నాఁడు.

259. మొనక = సేనను. అధిపతి = దుర్యోధనుని. అతనిపజ్జ = అదుర్యోధనునియొద్దను. అరుగు తెఱఁగు = పోవువిధము. అగుక. అగ్గలము = అధికము.

తా. — ఈయర్జునుఁడు ఈసేననంతయుఁ బాఱఁ జూచి యూరక పోవుటచే దుర్యోధను నిచటఁ

చ. మనకును గౌరవేంద్రునకు ♦ మధ్యముఁ జొచ్చినయేని నాతఁ డ
 జ్ఞునునకు నెంటిఁ జాలఁ డని ♦ రుద్రుఁడు నెక్కటి మార్కొనంగ లేఁ
 డన నొకరుండు శక్తుఁడె రఁయింబుమెయిన్ మన మెల్ల నిప్పు డా
 తనికడ సేరఁగార జనుట ♦ దప్పిచఁ గార్యము దప్పు నెంతయున్. 260

గీ. వాసవాత్మజుండు ♦ వసుధేశ్వరందను, ముట్టికొనిన నొకటి ♦ పుట్టెనేని
 మనప్రయోజనంబు ♦ మఱియేమి పను లవి, యేటి కొండుధనము ♦ తెల్ల నేల 261

వ. అని పలికి బలంబుఁ బురికొల్పికొని యశండు రాజరక్షణతత్పరత్వంబున నరదంబు
 సత్వరంబు సేసిన సేనాపతిం గని సైనికనికాయంబులుం గడఁగి చనం దొడంగె
 నిప్పొట నమ్మేటిమొనయును వెసం బోవ గోవులకానలిమూఁకయు వానిం డఱిమి
 కొని యతిరయంబున నరుగం దానును గెలనఁ గ్రోశద్వయమాత్రంబు నడచి
 పురుహూతపుత్రుం డుత్తరున కి ట్లనియె. 262

గానక వానిమీదికిఁ బోవుచున్నాఁ డని తోచుచున్నది సందేహము లేదు. అర్జునునకు దుర్యోధనుని
 మీఁద మిక్కిలి కోపము గలదు.

260. కౌరవేంద్రునకున్ = దుర్యోధనునకును. మధ్యమున్ = మధ్యప్రదేశమును. ఆతఁడు =
 ఆదుర్యోధనుఁడు. ఒంటిన్ = ఒంటరితనముచేత. రుద్రుఁడున్ = శివుఁడును. ఎక్కటిన్ = ఒంటిగా.
 మార్కొనంగ = ఎదిరించుటకు. లేఁడు = చాలఁడు. ఒకరుండు = మఱియొకఁడు. రయంబు
 మెయిన్ = వేగముచేత. ఆతనికడ = ఆదుర్యోధనునిసమీపమును.

తా.—అర్జునుఁడు మనకును దుర్యోధనునకును నడుమఁ జేరినయెడ దుర్యోధనుఁ డొక్కఁడు
 అర్జునునితోఁ బోరఁ జాలఁడు. శివుఁడుగూడ నాయర్జునితో నొంటరిగాఁ బోరఁ జాలఁడు, ఇంక
 నితరునిం జెప్ప నేల. కావున మన మందఱ మిప్పుడు దుర్యోధనునియొద్దికుఁ బో కున్నయెడఁ గార్యము
 చెడును.

261. వాసవాత్మజుండు = ఇంద్రునికొడు కయిన యర్జునుఁడు. వసుధాకాశనందనున్ =
 రా జయిన ధృతరాష్ట్రునికుమారుఁ డయిన దుర్యోధనుని. ఒకటి = ఒకయాపద. ఒండుధనములు =
 ఇతరము లయినధనములు.

తా.—అర్జునుఁడు దుర్యోధనుని దాఁకి యతని వధించెనేని మన ముండియు నేమిప్రయోజనము,
 ఆవలఁ బశువు లెందుకు ? ధనము లేల ? వాసవాత్మజుండు, వసుధేశ్వరందనున్ అను సాభిప్రాయవిశేష్య
 ములచేఁ బరికరాంకురాలంకారము.

262. రాజరక్షణతత్పరత్వంబునన్ = దుర్యోధనునికాపాడుటయం దాసక్తుఁ డగుటచేత.
 సత్వరంబు = వేగముతోఁ గూడినదానిని. సేనాపతిన్ = సేనానాయకుని, భీష్ము. సైనికనికాయం
 బులున్ = సేనలసమూహములును. ఇప్పొటన్ = ఈప్రకారముగా. అమ్మేటిమొనయును = అగొప్ప
 సేనయును. అతిరయంబునన్ = మిక్కిలి వేగముచేత. కెలనన్ = పార్శ్వమునందు. గ్రోశద్వయ
 మాత్రంబు = రెండుకోసులదూరము. పురుహూతపుత్రుండు = ఇంద్రునికొడు కయిన యర్జునుఁడు.

మ. ఇదే గోవర్గము సేర వచ్చితిమి పో ♦ నిం కేల సైన్యంబులుం
గదియన్ వే చనుదెంచె రెంటినడుము ♦ గాఁ జొచ్చి యీవచ్చును
న్నదవీరావలికిఁ భుజావిభవవిన్యాసంబు గాన్పించి మా
స్పైద గర్వంబు మరల్చెదం బనుల నాచే జిక్కు రా జెప్పెయిన్. 263

— (యుద్ధా రం భ ము.) —

క. అనుటయు విరాటతనయుఁడు, మొన కడ్డముగాఁగఁ దూర్పు ♦ మొగ మై రథముం
గొని కట్టెదిరికిఁ బోయినఁ, దనమూపులు రెండు నపుడు ♦ దలకుం గడవన్. 264
వ. తేరు సమ్ముఖంబు సేయించి పేరు వాడి క్రీడి కరతలం బెత్తి నిలునిలు మని యదల్చిన
ఘోషంబుతోడన్ వెడలునిశిత శరపరంపరల దట్టంపుఁబఱపున నంబరంబు నీరంధ్రం
బగుటయుఁ దదంధకారంబును భయతిమిరంబునుం గవిసి గుండియ లడిసి కురు
బలంబు లెదురు నడవను మరలం బఱవను నుఱచి వెఱచఱచి హరితనయహస్త
లాఘవప్రశస్తి దక్కం దక్కినచేష్టలు దక్కియుండె నతండు గోవుల వెనుకం బోవు

263. గోవర్గము = ఆవులసమూహమును. ఈవచ్చుకన్న దవీర ఆవలికిఁ = ఈవచ్చుచున్న యొక్క డునువము గల శూరుల సమూహమునకు. భుజావిభవవిన్యాసంబు = చేతుల సంపద యొక్క విలాసమును. ఎప్పెయిన్ = ఏవిధమునను.

తా.—ఇదిగో మనము గోవులయొద్దకు వచ్చితిమి. ఇఁకఁ బోవలదు, సైన్యములుగూడ సమీపమునకు వచ్చినవి. ఈయావులకును సైన్యములకును నడుమఁ జొచ్చి యీవచ్చుచున్న శూరులకు నాబాహుబలము చూపి యావుల మరల్చెదను, ఇఁక దుర్యోధనుఁడు నా కట్టెను జిక్కును.

264. విరాటతనయుఁడు = విరాటుని కొడుకు, ఉత్తరుఁడు, మొనకుఁ = సేనకు. కట్టెదిరికిఁ = ఎట్టయొడుటికి. పోయినఁ. తనమూపులు = అర్జునుని భుజములు. తలకుఁ కడవన్ = శిరస్సును దాటఁగా.

తా.—అర్జునుని మాట విని యుత్తరుఁడు తూర్పు మొగముగా రథమును బోసిచ్చి సేన కెదురు తోలఁగా నపుడు యుద్ధోత్సాహముచే నర్జునుని మూపు లుబ్బెను.

265. సమ్ముఖంబు = ఎదురు. పేరువాడి = పేరుచెప్పి. క్రీడి = ఆడునుఁడు. కరతలంబు = ఆరచేతిని. ఘోషంబుతోడన్ అ = ధ్వనితోడనే. వెడలు నిశిత శరపరంపరల దట్టంపుఁబఱపునఁ = వెడలునట్టి వాడిబాణముల పరుసలయొక్క దట్టమయిన వ్యాప్తిచేత. అంబరంబు = ఆకాశము. నీరంధ్రంబు = సంచలనది. తత్ అంధకారంబును = ఆబాణములచేఁకటియు. భయతిమిరంబును = భయముచేత గలిగిన తిమిరవ్యాధియును. కవిసి = చుట్టుకొని. అవిసి = పగిలి. హరితనయహస్తలాఘవప్రశస్తి = అర్జునునియొక్క చేతుల లాఘవముయొక్క కొనియాడుట. పఱపించి = తోలించి. తెఱపి = సందును. వెలిచీర = తెల్లనివస్త్రమును, సారింది = సవరించి. కేతుకపి = కెక్కుమునుదలి కోఁతి. గర్జిల్ల = అఱవఁగా. తదీయభూతంబులు = ఆకోఁతిసంబంధులయిన

నల్పబలంబు చెదరి తూర్పు దేశకుం జెదరునట్లుగా నరదంబుఁ బఱపించి తెఱపి నూపి వెలిచీర సారించి దేవదత్తంబు పూరించినం గేతుకపి గర్జిల్లం దదీయభూతంబులార్వ మార్వీరవంబును రథ నేమినినదంబును బ్రతిపతాకినీతుములంబును గగనంబునం బొగడునమరులయెలుంగులును నొక్కటఁ జెలంగ నముదితసాంద్రసంరావంబు రోదనీకుహరంబు నిండిన నొండొండ మట్ట లెత్తుకొని నేల మట్టివియుచు నద్రువం బనులు వెసం దిరిగి మున్ను వివ్వచ్చుండు వచ్చినజాడ గైకొని దక్షిణదిశకుఁ జిట్టలువొడుచుచుం దెరలంబాటిన.

265

క. గోవులతోఁ బొదువంబడి, పోవుచు నున్నట్టిగోపఃపుంజంబు తదీ

యావనరంబున సరభస, మై వానిపిఱుండఁ దగిలి యమైయుఁ బఱచెన్. 266

గీ. అప్పు డర్జునుండు ధర్మక చూచి యీ, బలము పనుల కడ్డపడక యుండ

నెడ సారంగ వలయు ధిట నెయ్యికొనుమని, పనిచె మత్స్యభూమిపాలసుతుని.

క. పనిచిన నాతఁడు నమైయు, జన నిచ్చె రథంబు గోపఃసంఘముఁ దిరమై

కొని పొండు పనుల నోడక, యని తా నెలుగిచ్చి వీటికై నూల్కొలిపెన్.

పిశాచములు. అర్వక్ = అఱవఁగా. మార్వీరవంబును = అల్లెత్రాటివ్వనియును. రథ నేమినినదంబును = తేరుచక్రముల యంచుల త్రోవతయును. ప్రతిపతాకినీ తుములంబును = ఎదిరినేనయొక్క సంకులధ్వనియును. గగనంబునక = ఆకాశమునందు. అమరుల ఎలుంగులును = దేవతలధ్వనులును. చెలంగక = త్రోవఁగా. సముదితసాంద్రసంరావంబు = కలసిక గొప్పదయిన ధ్వని. రోదనీకుహరంబు = భూమియొక్కయు ఆకాశముయొక్కయు సంచును. ఒండొండ = క్రమక్రమముగా. మట్టలు = తోఁకలను. నేలమట్టు = భూతలము. అవిని = పగిలి. చిట్టలువొడుచుచుక = వేగిర పడుచు. తెరలక పాటినక = పుట్టఁబడఁగా.

266. పొదువంబడి = చుట్టుకొని. గోపఃపుంజంబు = గొల్లలసమూహము. తదీయఆవనరంబునక = ఆసమయమునందు. సరభసమువి = వేగముతోఁ గూడినదై. వానిపిఱుండక = ఆయాపు లవెంట. అమైయుక = అదిక్కున.

తా.—అవులతోఁ గూడఁ బోవుచుండినగొల్లలు ఆసమయము చూచి తామును ఆగోవులవెంబడిఁ బరుగెత్తిరి.

267. ఎడ = నడుమును. ఎయ్యికొనుము = వెంబడింపుము. మత్స్యభూమిపాలసుతునిక = విరాటరాజునూరుఁ డయిన యుత్తరుని. పనిచెక.

తా.—అర్జునుఁ డప్పు డుత్తరునితోఁ ఈసేన పశువుల కడ్డపడ కుండునట్లు మనము నడుమఁ బ్రవేశింపవలయును, అట్లు రథము తోలు మని చెప్పెను.

268. పనిచినక = అజ్ఞాపింపఁగా. అమైయుక = అప్రకారము. గోపసంఘముక = గొల్లలసమూహమును. తిరమై = నిలుకడకలదై. ఓడక = భయపడక. కొనిపొండు. అని. తాక = అర్జునుఁడు. ఎలుగిచ్చి = అఱచి. వీటికై = పట్టణమునకై. నూల్కొలిపెక = పురికొలిపెను.

వ. అట్టిసమయంబున.

269

క. కరితురగసమితిఁ గార్కొని, కురువీరుల మొనలు మొగులుకొమరునఁ గవియె
శరవేగంబున నరుఁ డు, ధ్రువమారుతచండభంగి ♦ దోఁపఁ దెరల్పెన్. 270

క. కదిసినబలములు విచ్చినఁ, గదుపులఁ జెదరంగ నీక ♦ గాండీవి వెసం
బొదివి యటఁ గడపె నవియును, గొదగొని తమపొలము సొచ్చె ♦ గోపాలురతోన్.

వ. అని చెప్పిన విస్తయంబు నెంది. 272

గీ. ననులు పట్టువడినఁ పనపడి నరుఁ డెద్ది, యాచరించె గౌరఁ వాధినాథుఁ
డేమి సేసె బలము ♦ తెల్లయ్యె భీష్మాది, వీరు లెవ్విధంబు వార లైరి. 273

వ. అనవుడు. 274

తా.—అంత ను త్తరుఁడు రథమును బశువులకును సేనకును నడుమఁ దోలఁగా నర్జునుఁడు గొల్లలతో భయపడక పశువుల నూరికి దోలకొనిపొం డని యటచి చెప్పెను.

270. కరితురగసమితిఁ = ఏనుగులయు గుఱ్ఱములయు సమాహమచేత. కార్కొని = దట్టమై. కురువీరుల మొనలు = కూరు లయిన కౌరవుల సేనలు. మొగులు కొమరునఁ = మేఘములవలె. కవియె = క్రమ్మఁగా. నరుఁడు = అర్జునుఁడు. శరవేగంబునఁ = బాణముల వేగముచేత. ఉధ్రువమారుత చండభంగి = గొప్పదయిన గాలియొక్క భయంకర మయిన విధమువంటి విధము. తోఁపఁ = తోఁచు నట్లు. తెరల్పెన్ = తోలెను.

తా.—అంత సేనఁగులతోను గుఱ్ఱములతోను గౌరవసేనలు మేఘములవలె మీఁదికి రాఁగా నర్జునుఁడు పెనుగాలివలె బాణవేగముచే వారిని పాఱఁదోలెను.

271. కదిసినబలములు = చుట్టుకొన్న సేనలు. విచ్చినఁ = విరియఁగా. గాండీవి = అర్జునుఁడు. గదుపులఁ = మందలను. పొదివి = ఆక్రమించి. కడపెన్ = దాటించెను. గొదగొని = చెలరేగి. గోపాలురతోన్ = గొల్లలతో. తమపొలము. చొచ్చెన్.

తా.—అట్లు మీఁదికి వచ్చినసేనలు పాటిపోఁగా నర్జునుఁ డావులను చెదరనీక యిచ్చొట్టు దాటించెను. అంత నాయావులు కావలివారితోఁ గూడఁ దమపొలముం జేరెను.

272. విస్తయంబున్ = ఆశ్చర్యమును.

273. పట్టువడినపనపడి = చిక్కినపిమ్మట. నరుఁడు = అర్జునుఁడు. ఆచరించెన్ = చేసెను. గౌరవవాధినాథుఁడు = దుర్యోధనుఁడు. బలములు = సేనలు. భీష్మఅదివీరులు = భీష్ముఁడు మొదలగు కూరులు. ఎవ్విధంబువారలు = ఎట్టివారలు.

తా.—పశువులు చిక్కినపిమ్మట నర్జునుఁ డేమి కావించెను. సేనలును భీష్ముఁడు మొదలగు వారును సేమి చేసిరి.

274. అనవుడున్ = అని జనమేజయుఁ డడుగఁగా.

మ. నవతాదూర పురాణతానువగతా ♦ నానాత్వసంశోభితా
వివిధత్వాపగమోజ్జ్వలా బహుకళావిర్భావశాలీ సము
ద్భవరాహిత్యనిరూఢ సూక్ష్మతరసంభావా మహాస్థూలమూ
ర్తివిశేషా నిరుపాధికా గుణమయా ♦ ధీవర్తనా నిష్క్రియా.

275

క. అంతఃకరణచతుష్టయ, శాంతిసముద్యద్వివేకసంపద్యేద్యా
చింతితంతుత్రుటనా, త్యంతవిదగ్ధకభజనతత్పరహృద్యా.

276

మాలిని. ప్రణమదవనవిద్యాప్రాశసంరూఢకాంతి
ప్రణతచరణపద్మా ♦ పద్మజాదిత్యసత్వో

275. నవతాదూర = క్రొత్తతనమునకు దూర మయినవాడే! క్రొత్తతనము లేనివాడే యనుట. పురాణతానువగతా = ప్రాచీనతనముచే బొందబడినవాడే! ప్రాచీనతనము లేని వాడే యనుట. నానాత్వసంశోభితా = పలువిధములు గలవాడగుటచే బ్రకాశించువాడే! పలువిధములుగా నుండువాడే యనుట. వివిధత్వాపగమోజ్జ్వలా = పలువిధములు గలుగుట యొక్క లేనిచే బ్రకాశించువాడే! పలువిధములు కనినవాడే యనుట. బహుకళావిర్భావ శాలీ = పెక్కుఅంశములచేత నావిర్భవించుటచే నొప్పువాడే! అంశములచే ననేకము లయిన జన్మములు గలవాడే యనుట. సముద్భవరాహిత్యనిరూఢ = జన్మముయొక్క యభావముచే బ్రసిద్ధుడయినవాడే! జన్మము లేనివాడే యనుట. సూక్ష్మతరసంభావా = మిక్కిలి స్ూక్ష్మమయిన స్వరూపము గలవాడే! మహాస్థూలమూర్తివిశేషా = మిక్కిలి స్థూల మయిన యాకారవిశేషముగలవాడే! సూక్ష్మస్థూలములకు చెటికిని అధిష్ఠాన మయినవాడే యనుట. నిరుపాధికా = ఉపాధి లేనివాడే! గుణములు లేనివాడే యనుట. గుణమయా = పెక్కుగుణములు గలవాడే! ధీవర్తనా = బుద్ధి ప్రవేరించువాడే! నిష్క్రియా = క్రియలు లేనివాడే! ఇందు బరస్పరవిరుద్ధవిశేషణములు చెప్పుటచేత హరిహరుఁ డిట్టిలక్షణములు గలవాడని చెప్ప శక్యము కా దని భావము.

276. అంతఃకరణ...వేద్యా-అంతఃకరణచతుష్టయ = అంతఃకరణముల నాలిగింటియొక్క, మనోబుద్ధిచిత్తాహంకారములయొక్క, శాంతి = పరిశుద్ధిచేత, సముద్యత్ = పుట్టుచున్న, వివేక = తెలివియొక్క, సంపత్ = అతిశయముచేత, వేద్యా = తెలియఁ దగినవాడే! మనోబుద్ధిచిత్తాహంకారములయొక్క శాంతిచేత గలుగువివేకము భగవంతునిఁ దెలియుటకు సాధనము అని తాత్పర్యము. చింతా.....హృద్యా-చింతా = తలంపు అను, తంతు = దారముయొక్క, త్రుటన = తెంచుటయందు, అత్యంత = మిక్కిలి, విదగ్ధ = సమస్థులును, ఏక = ముఖ్య మయిన, భజన = భక్తియందు, తత్పర = అసత్తులు నగువారికి, హృద్యా = మనోహరుడే! సంకల్పవికల్పములు విడిచి భక్తిమాత్రమే పనించి యుండువారికి అనందము గలిగించువాడని తాత్పర్యము.

277. ప్రణమత్...పద్మా-ప్రణమత్ = మొక్కుచున్న వారియొక్క, అపన = రక్షించుట యను, విద్యా = చదువునందు, ప్రౌఢ = సమగములును, సంరూఢ = చక్కఁగా బుట్టిన, కాంతి = కాంతులు గలవియు, ప్రణత = పొగడబడినవియు నగు, చరణపద్మా = కమలములవంటి పాదములు

పణచతురదయావిఃస్ఫురితాలోక లోకా

పణనిపుణజనాంచఃద్భక్తివిక్రీతమూర్తి.

277

గ ద్య ము.

ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్రీ కొమ్మనామాత్యపుత్రీ బుధారాధనవిరాజి
తిక్కనసోమయాజిప్రణీతం బయినశ్రీమహాభారతంబున విరాటపర్వంబునందుఁ
జ తు ర్థా శ్వా స ము.

గలవాఁడా! మొక్కినవారిని రక్షించునట్టి కౌంతియుక్తము లయినపాదములు గలవాఁడా యని
తాత్పర్యము. పద్మజ.....అలోకా-పద్మజ = బ్రహ్మయొక్కయు, ఆదిత్య = దేవతలయొక్కయు,
సన్ = సత్పురుషులయొక్కయు, పోషా = రక్షించుటయందు, చతుర = నేర్పరి యయిన, దయా =
కరుణచేత, విస్ఫురిత = వికాల మయిన, అలోక = చూపు గలవాఁడా! బ్రహ్మ మొద
లగువారిని రక్షించునట్టి కరుణాకటాక్షము గలవాఁడా యని తాత్పర్యము. లోకాపణ...మూర్తి-
లోక = ప్రపంచము అను, అపణ = అంగడియందు, నిపుణ = సమర్థులగు, జన = జనులయొక్క,
అంచత్ = ఓప్పుచున్న, భక్తి = భక్తికొఱకు, విక్రీత = విక్రయింపఁబడిన, మూర్తి = స్వరూపము
గలవాఁడా! భక్తికధీన మయినస్వరూపము గలవాఁడా యని తాత్పర్యము. నవతాదూర మొదలగు
వానియందలి సంబోధనములు కృతిపతి యగు హరిహరశాఘనివిశేషణములు.

శ్రీమత్.....ప్రణీతంబు-శ్రీమత్ = గొప్పతనముగల, ఉభయకవి = సంస్కృతాంధ్ర
కవులకు, మిత్రీ = స్నేహితుఁడును, కొమ్మనామాత్యపుత్రీ = కొమ్మనమంత్రి కుమారుఁడును, బుధ
అరాధన విరాజి = పండితుల సేవించుటచేఁ బ్రకాశించువాఁడు నగు, తిక్కనసోమయాజిప్రణీతంబు =
తిక్కనసోమయాజిచేఁ జేయఁబడినది. ఇది-ముగిసెను.

సవ్యాఖ్యానాం ద్రుమహాభారతము

విరాటపర్వము, పంచమాశ్వాసము.

శ్రీసంపాదనచాతు, ర్యా నేవ్యపదారవిందః యోగికవిద్యో
ద్భాసితమూర్తిమయా వి, న్యాససమా నైకరూపః హరిహరనాథా.

—(అద్భుతః సుత్రగురుః శౌరవవీరుల వేణువేణి నిరూపించి చెప్పుట.)—

ప. దేవా నైశంపాయనుండు జనమేజయున కిట్లునియె నివ్విధంబున విరోధివర్గం
బుక్కు దక్కి వెక్కినపడి చూచు చుండ నిరర్గళభుజార్గళసంరంభవిజృంభణంబు
శోభిల్లఁ బనులం బెట్టించి యనతిదూరవర్తి యగుశౌరవచక్రవర్తిదెసం గనుంగొని

శ్రీ...పదారవింద—శ్రీ = గొప్పతనముయొక్క, సంపాదన = సంపాదించుటయందు, చాతు
ర్య = నేర్పు గలవారిచేత, ఆనేవ్య = మిక్కిలి నేవింపఁదగిన, పదారవింద = కమలములవంటి పాద
ములు గలవాఁడా! సంపదను సంపాదించుటయందు నేర్పు గలవారిచే నేవింపఁ దగినపాదములు గల
వాఁడా యని తాత్పర్యము. నేవించువారికి సంపదలు గలిగించునట్టి పాదములు గలవాఁడా యని
భావము. లేక. సంపదను గలిగించుటయందు నేర్పు గలవియు మిక్కిలి నేవింపఁదగినవియు నగుపాదములు
గలవాఁడా! యోగిక...మూర్తిమయా—యోగిక = యోగసంబంధి యయిన, విద్యా = విద్యచేత,
జ్ఞానముచేత ననుట, ఉద్భాసిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, తెలియఁబడిన యనుట, మూర్తిమయా =
స్వరూపము గలవాఁడా! యోగముచేఁ గలుగుజ్ఞానముచే నెఱుంగఁబడువాఁడా యనుట. విన్యాస
సమా = నానావిధ మయినప్రపంచమునందు ఒకవిధ మయినవాఁడా! కార్యమయినప్రపంచము
నానావిధముగాఁ దోచుచున్నప్పటికిని అందుఁ దానొకఁడేవిధముగాఁ బ్రకాశించువాఁడని తాత్పర్యము.
నైకరూప = అనేకవిధము లయిన రూపములు గలవాఁడా! ప్రపంచముయొక్క నానావిధరూప
ములకును అధిష్టాన మయినవాఁడా యనుట. పాఠాః :—యోగికవిద్యాఉద్భాసితమతిమూర్తిమయా =
యోగజన్య మయిన జ్ఞానముచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁబడిన యంతఃకరణమునందలి కూటస్థ స్వరూప
మయినవాఁడా? యోగికవిద్యాఉద్భాసితగుణమూర్తిమయా = యోగసంబంధియయిన ధ్యానముచేతఁ
బ్రకాశించుచున్న సగుణరూపము గలవాఁడా! యోగులు ఏసగుణమూర్తిని ధ్యానింతురోయట్టిరూపము
చేత వారలకు సాక్షాత్కరించువాఁడనుట. న్యాససమానవీకరూప = వ్యష్టియందును సమష్టియందును
నొకఁడేవిధ మయినస్వరూపము గలవాఁడా!

2. విరోధివర్గంబు = శత్రువులసమాహారము. ఉక్కు = బలము. తక్కి = తగ్గి. నిరర్గళ
భుజఅర్గళసంరంభవిజృంభణంబు = అడ్డులేని గడియలవంటిజాహువులయొక్క వేగముయొక్క యతి
శయము. అనతిదూరవర్తి = సమీపమున నున్నవాఁడు. శౌరవచక్రవర్తిదెసక = దుర్యోధనుని

ధనంజయుండు భూమింజయు నక్కడఁ జేరు నతిపం బరుప నప్పళించునప్పుడు కురువీరులు గూడుకొని మూడువేలరథంబులతోడను గాంగేయకర్ణు లొక్కొక్కరుండు నేయింటితోడను దలకడచి రాజున కడ్డపడి కన్నడివిక్కు మొగంబుగాఁ దిరిగి రట్టియెడఁ గదుపులు వట్టువడుటకు నిట్టూర్పు నిగిడించుచు మగిడి మనుజు పతియు ననుజనహితుండై సహస్రస్యందనంబుతోడ వెన్ను దన్ని నిలిచె నంతఁ దక్కటిబలంబులు నెయిదికొని యిమ్మెయి సరభసంబుగాఁ గవిసిన. 2

క. కనుగొని యెలన వొల్లయ వ, దనమున గరువంపుఁజెన్ను ♦ దలకొనఁగా న ర్జునుడు విరాటసుతున కి, ట్లనుఁ గేవలవీరరసము♦యాత్మకుఁ డగుచున్. 3

సీ. కాంచనమయ వేది♦కాకనశ్మేతనో, జ్వలవిభ్రమమువాడు ♦ కలశజండు సింహలాంగులభూ♦షితనభోభాగకే, తుప్రేంఖణమువాడు ♦ ద్రోణసుతుడు గనకగోవృషసాంద్ర♦కాంతిపరిస్ఫుట, ధ్వజసముల్లాసంబు♦వాడు కృపుఁడు లలితకంబుప్రభా♦కలితపతాకావి, హారంబువాడు రా♦ధాత్మజుండు

విశ్వాను. ధనంజయుండు = అర్జునుడు. భూమింజయుఁ = ఉత్తరుని. పతిపఁ = తోలుటను. అప్పళించునప్పుడు = ప్రయత్నించునప్పుడు. తలకడచి = ముందుమిగిలి. నిగిడించుచున్ = పుచ్చుచు. మనుజుపతియుఁ = రాజైనదుర్భోధనుడును. అనుజనహితుండువి = తమ్ములతోఁ గూడినవాడై. సహస్రస్యందనంబుతోడఁ = పేయితేరులతో, సమాహరద్విగు సమాసము. వెన్ను దన్ని = వెంబడించి. తక్కటిబలంబులుఁ = మిగిలిన నేనలును. ఎయిదికొని = వెంబడించి. సరభసంబుగాఁ = వేగముతోఁ గూడినట్లుగా.

3. ఎలనవ్వు = చిఱునవ్వు. ఒలయన్ = వ్యాపింపఁగా. వదనమునన్ = ముఖమునందు. గరువంపుచెన్ను = గర్వముయొక్కచక్కఁదనము. తలకొనఁగాన్ = కలుగఁగా. కేవలవీరరసము యాత్మకుఁడు = ముఖ్యమయిన వీరరసముచే నిండిన యాకారము గలవాఁడు.

తా.—అంత నర్జునుడు కారవసైన్యముం జూచి చిఱునవ్వు నవ్వుచు గర్వము గలవాడై వీరరసమయ మయిన యాకారముతో నుత్తరున కి ట్లనియె.

4. కాంచన...వాడు—కాంచనమయ = బంగారువికార మయిన, వేదికా = యజ్ఞవేదిచేత, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, కేతన = టెక్సెముయొక్క, ఉజ్వల = ప్రకాశించుచున్న, విభ్రమమువాడు = విరాసము గలవాడు. కలశజండు = ద్రోణుడు. సింహ...వాడు—సింహలాంగుల = సింహము తోఁడచేత, భూషిత = అలంకరింపబడిన, (ఇది కేతువునకు విశేషణము,) వభోభాగ = ఆకాశప్రదేశమునందలి, కేతు = టెక్సెముయొక్క, ప్రేంఖణమువాడు = చలనము గలవాడు. ద్రోణసుతుడు = అశ్వత్థాము. కనక...వాడు—కనకగోవృష = బంగారులంబోకుయొక్క, సాంద్ర = దట్టమయిన, కాంతి = కాంతితేత, పరిస్ఫుట = ప్రకాశించుచున్న, ధ్వజ = టెక్సెముయొక్క, సముల్లాసంబువాడు = ప్రకాశము గలవాడు. కృపుఁడు. లలిత...వాడు—లలిత = మనోహర మయిన, కంబు = శంఖముయొక్క, ప్రభా = కాంతితో, కలిత =

మణిమయోరగరుచిబాలమహిత మైన, పడగవాడు కురుక్షేత్రపతి మహాగ్ర శిఖరఘనతాళతరు వగుఁగిడుమువాడు, సురనదీనూనుఁ డేర్పడఁ జూచికొనుము.

క. గురునకుఁ బ్రదక్షిణంబుగ, నరదముఁ బో నిత్త మిమ్మహాపురుషునడం బరిభవము వలవ దీతఁడు, కురుకులన్మపతనయశిక్షఁకుఁడు సు మ్మనఘా. 5

క. శస్త్రప్రకారనిపుణుం, డస్త్రనిపుఁడు దూరపాతఁనాభీలుఁడు వ ర్చస్త్రానితరిపుఁడు ధను, శ్వాస్త్రపరిజ్ఞానఘనుఁ డసదృశుఁడు శక్తిన్. 6

ఉ. ఈతనితోడికయ్యమున ఁ కియ్యకొనఁ దగ జేసు దుష్పథ ద్యూతజయోన్మతుం డగునుఁయోధనునిం బరిమార్చు బోవుచో

కూడిన, పతాకా = టెక్కెముయొక్క, విహరంబువాడు = క్రీడకలవాడు. రాధా ఆత్మజుండు = రాధకొడుకు, కర్ణుడు. మణిమయశిఖరగరుచిబాలమహితము = రత్నములవికారమయిన పాముయొక్క కాంతులసమూహముచే గొప్పది. విసపడగవాడు = ఆయినట్టి టెక్కెము గలవాడు. కురుక్షేత్రపతి = దుర్యోధనుఁడు. మహాత్మకగ్రశిఖరఘనతాళతరువు = మిక్కిలి భయంకరమయినవివరలు గలదియు గొప్పదియు నగు తాటిచెట్టు. అగుసిడమువాడు = ఆయినట్టిధ్వజము గలవాడు. సురనదీనూనుఁడు = భీముఁడు. ఏర్పడక = స్పష్టముగా. చూచికొనుము.

తా.—బంగారముచే జేయఁబడిన యజ్ఞవేది ధ్వజము కలవాడు ద్రోణాచార్యుఁడు, సింహముయొక్క తోక ధ్వజముగాఁ గలవాడు అశ్వత్థామ. స్వర్ణమయమయిన వృషభధ్వజము గలవాడు కృపాచార్యుఁడు. సుందరమయిన శంఖధ్వజము కలవాడు కర్ణుఁడు. రత్నములతోఁ జేయఁబడిన సర్పధ్వజము గలవాడు దుర్యోధనుఁడు. భయంకరమయిన తాటిచెట్టు టెక్కెముగాఁ గలవాడు భీముఁడు. చక్కగాఁ జూచికొనుము.

5. ఇమ్మహాపురుషునడక = ఈపూజ్యుఁడయిన పురుషునివిషయమున. పరిభవము = తిరస్కారము. ఈతఁడు = ఈద్రోణాచార్యుఁడు. కురుకులన్మపతనయశిక్షకుఁడు చుమ్మ = కురువంశము నందలి రాజపుత్రుల కాచార్యుఁడు చుమా. అనఘా = పాపము లేనివాడా! ఉత్తరునిసంబోధనము.

తా.—ఉత్తరా! మనము ద్రోణునకుఁ బ్రదక్షిణముగాఁ బోవలయును, ఇతఁడు మహాపురుషుఁడు, కురువంశపురాజకుమారుల కందఱకు నాచార్యుఁడు. కావున నితనిం దిరస్కరింపఁ గూడదు.

6. శస్త్రప్రకారనిపుణుండు = ఆయుధములవిధమునందు సమర్థుఁడు. అస్త్రనిపుఁడు = అస్త్రముల నెఱిగినవాఁడు. దూరపాతనాభీలుండు = దూరమునందలివానిఁ బడఁగొట్టుటయందు భయంకరుఁడు. వర్చత్రానితరిపుండు = లేజస్సుచే భయపఱుపఁబడిన శత్రువులు గలవాఁడు. ధనుశ్వాస్త్రపరిజ్ఞానఘనుండు = విలువైనదయొక్క తెలియుటచేత గొప్పవాఁడు. శక్తిక్ = బలమునందు. అసదృశుండు = సాటి లేనివాఁడు.

తా.—ద్రోణాచార్యుఁడు అన్నివిధము లయినశస్త్రములను నస్త్రములను చెలిసిగవాడు. బహుమూలమునందలి లక్ష్యములు పడుకల్గు బాణప్రయోగము చేయువాఁడు ఇతని బ్రహ్మచర్యమును జూచి శత్రువులు భయపడుదురు. ధనుర్విద్యయందు మిక్కిలి పండితుఁడు. ఎక్కువబలము గలవాఁడు.

7. ఈతనితోడికయ్యమునకన్ = ఈద్రోణాచార్యునితోడి యుద్ధమునకు. ఇయ్యకొనక దగను = అంగీకరింపరాదు. దుష్పథద్యూతజయజ్ఞుతుండు = కపటద్యూతమునందలి గెలుపుచే గొప్పవాఁడు.

శాతశరోత్కరం బితడు ♦ చక్కగ నేయునొ నన్ను నేయఁడో

చూతము తానము న్ననికి ♦ జొచ్చిన జొత్తము గాక పిమ్మటన్.

7

క. గురుపుత్రుడు తేజోనిధి, సురాసురుల కైన దేటి ♦ చూడ నరిది సం

గరమున నీతని నీశ్వర, వరజనితుడు మేటి కార ♦ వప్త్యాహమునన్.

8

క. ధైర్యధనుఁ డితఁడు ద్రోణా, చార్యుల కెన వచ్చు దివ్యశరవిదుఁడు కృపా

చార్యుడు మత్పితృసఖుఁ డా, చార్యక మొనరించె మాకు ♦ శైశవముతటిన్.

9

గీ. వీర లిరువురు మాన్యులు ♦ వీఁతోడి, కయ్యమున కిట్లు మన మంత ♦ గాలుడ్రవ్వ

వలవ దెచ్చోట నెదురుగా ♦ మెలఁగి రచట, మనరథం బల్ల నల్లనఁ ♦ జనఁగ నిమ్ము.

శా. యోధాగ్రేసరుఁ డిద్దఁడేజుఁడు రణోద్వోగానురక్తుండు దు

స్సాధప్రక్రమ బాహువీర్యుఁడు కురుక్షౌపాలవాల్మీభ్యుల

పాఠాః : — జయఉద్ధతుండు = జయముచే గర్వించినవాడు. అగుసుయోధనునికా = అయినదుర్యోధనుని. పరిమార్చక = చంపుటకు. పోవుచోకా = పోవునపుడు. శాతశరఉత్కరంబు = వాడి బాణములసమాహమును. అనికా = యుద్ధమునకు.

తా. — ఈద్రోణాచార్యునితో మనము యుద్ధమునకుఁ బోరాదు. కపటపు జూదమునందు జయించి గర్వించి యుండు దుర్యోధనుని నేను వధింపఁ బోవునపుడు ఈతఁడు నామీద బాణములు చక్కఁగాఁ బ్రయోగించునో ప్రయోగింపఁడో చూడవలయును, అతఁడు మనమీడికి యుద్ధము నకు వచ్చిన పిమ్మట మనము అతనిమీడికిఁ బోవలయును గాని ముందుగాఁ బోరాదు.

8. గురుపుత్రుడు = ద్రోణునికొడుకు, ఆశ్వత్థామ. తేజనిధి = పరాక్రమమునకు గని. ఈతనికా. సంగరమునకా = యుద్ధమునందు. సురాసురులకైనకా = దేవతలకైనను రాక్షసుల కైనను. తేజీమాడకా = చక్కఁగాఁ జూచుట. అరిది = ఆశక్యము. ఈశ్వరపరజనితుఁడు = శివునివరముచేఁ బుట్టినవాడు. కారవప్త్యాహమునకా = కారవులసేనయందు. మేటి = ఉత్తముఁడు.

తా. — ఆశ్వత్థామ మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడు, దేవదానవులు గూడ నీతనితోఁ బోరఁ జాలరు, ఇతఁడు శివునివరమునఁ బుట్టినవాడు, కారవసేన కంఠయు మేటి యయినవాడు.

9. ధైర్యధనుఁడు = ధైర్యమే ధనముగాఁ గలవాఁడు. ఎన = ఈడు. దివ్యశరవిదుఁడు = మేలిబాణముల నెఱింగినవాడు. మత్పితృసఖుఁడు = నాతండ్రికి చెలికాఁడు. మాకుకా. శైశవము తటికా = బాల్యసమయమునందు. ఆచార్యకము = ఉపాధ్యాయత్వమును. ఒనరించెకా = చేసెను.

తా. — ఈకృపాచార్యుఁడు మిక్కిలి ధీమంతుఁడు. అస్త్రవిద్యయందు ద్రోణాచార్యునకు సమానుఁడు. నాతండ్రికి స్నేహితుఁడు. చిన్నవాఁడు మాకు విద్యనేర్పినవాడు.

10. మాన్యులు = పూజ్యులు.

తా. — ద్రోణుఁడును గృపుఁడును బూజ్యులు గావున మనము వీరిమీడికిఁ ముందుగా యుద్ధమునకుఁ బోవలదు, వీ రెదురుపడినపుడు మనలేరును తిన్నగాఁ బోనిమ్ము.

11. యోధాగ్రేసరుఁడు = ధూరులయందు ముందు నడచువాఁడు. ఇద్దఁడేజుఁడు = ప్రకా

11

13

తా.—ఈ కష్టండు వేగముగా బాణములు ప్రయోగించువాఁడు, మిక్కిలి శూరుఁడు. వీనికిని నాకును నేఁడు యుద్ధము కలిగినది కావున నిప్పుడు నీవు మే మెందోరులమిఁద బాణములు ప్రయోగించునపుడు కలఁగఁనొందక మాయుద్ధిఁతారతమృతములను నిస్సంకయముగాఁ జెలిసికొనుము.

- క. ఈయన ననుఁ గని వారణ, సేయం దితఁ డగ్గ మైనఁ ♦ జిచ్చుచిపిడు గై
 14. పోయి పయిఁ బడుదు నీవర, వా యించుక లేక పటప ♦ వలయు రథంబున్. 14
- ఉ. ఉగ్రుఁ డనూనమానమహిఁమోన్న తచిత్తుఁ డజయ్యవిక్రమో
 15. దగ్రుఁడు హస్తలాఘవసఁమన్వితుఁ డేయునెడన్ సమగ్రకో
 పాగ్రహబుద్ధి మాదెన నాద్యుఁడు కార్యమునందు ధార్తరా
 స్థ్రాగ్రజుఁ డీతనిం గదిసిఁనప్పుడు పండువు నాకు నుత్తిరా. 15
- గీ. అరసికొని యెన్నిభంగులఁనైన నితని, తేరు మనబారి కగపడుఁతెఱుగు గాంచి
 యడరి బాసట యై యెవ్వఁరడ్డపడిన, మెఱుగు మెఱచినచాడ్పునఁదటియఁజూరుము.
- క. అస్తత్ప్రతామహం డతి, విస్తయజననప్రతాపఁవిభవాగ్నిశిఖా

14. ఈయన = ఈకర్ణుఁడు. వారణచేయఁడు = అడ్డుచేయఁడు. అగ్గమువనఁ = ఎరురై నప్పుడు. చిచ్చుచిపిడుగుని = అగ్నిముముమయినపిడుగు వంటివాడనై. అరనాయి = సంకోచము.

తా.—ఈకర్ణుఁడు నన్నుఁ జూచినయెడ నడ్డులేక మీఁదఁబడును, నేనును అతఁడు గనఁబడి నప్పుడు మహాకోపముతో వానిమీఁదికిఁ బోనును. కావున నీవు వానిమీఁదికి సంకోచము లేక రథము తోలవలయును. వైరణసేయఁడు అనుపాత మింతకన్న యుక్తతరము.

15. ఉగ్రుఁడు = క్రూరుఁడు. అనూనమానమహిమకన్నతచిత్తుఁడు = తక్కువకాని గర్వము యొక్క యతిశయముచే గొప్ప దైనమనస్సుగలవాఁడు. అజయ్యవిక్రమకదగ్రుఁడు = జయింప నశక్యమయిన పరాక్రమముచే గొప్పవాఁడు. ఏయునెడన్ = బాణము ప్రయోగించునపుడు. హస్తలాఘవసమన్వితుఁడు = చేతులనేగముతోఁ గూడినవాఁడు. మాదెనన్ = మాయును. సమగ్రకోప అగ్రహబుద్ధి = అధిక మయినకోపమును బట్టదలయును గల బుద్ధి గలవాఁడు. కార్యమునందున్ = పనియందు. అనాద్యుఁడు = అయోగ్యుఁడు. ధార్తరాష్ట్రాగ్రజుఁడు = ధృతరాష్ట్రునికొడుకులయందుఁ బెద్దవాఁడయిన దుర్యోధనుఁడు. కదిసినప్పుడు = చేరినప్పుడు.

తా.—ఈదుర్యోధనుఁడు క్రూరుఁడు, అధిక మయినగర్వము గలవాఁడు, గొప్పపరాక్రమము గలవాఁడు, బాణప్రయోగమునందు హస్తలాఘవము గలవాఁడు. మామీఁద నెక్కుడుకోపము గల వాడై మాకు గొప్పయపకారము చేసిన దుష్టుఁడు. ఇతఁడు కనఁబడెనేని నాకు మిక్కిలి సంతోషము.

16. అరసికొని = వెదకికొని. ఎన్నిభంగులక వనఁ = ఎన్నివిధములచేతనైనను. మనబారికిఁ = మనయెరుటికి. తెఱుగు = విధమును. అడరి = విజృంభించి. బాసటయి = సహాయమై. మెఱచినచాడ్పునఁ = మెఱసినట్లు. తటియఁ = సమీపముగా. చూరుము = ప్రవేశింపుము.

తా.—విధముననైనను ఈదుర్యోధనునిరథమును వెదకి కనుపెట్టి యతని కెవ్వరు సహాయము వచ్చినను నిలువక యతిశీఘ్రముగా వానిమీఁదికి రథము తోలుము.

17. అస్త త్పితామహండు = మాతాత, భీష్ముఁడు. అతివిస్తయ.....కొననుఁడు—అతివిస్తయ = మిక్కిలి యార్చ్యముయొక్క, జనన = కలిగించునట్టి, ప్రతాపవిభవఁ = పరాక్రమాతిశయము అను, అగ్నిశిఖా = నిప్పుమంటచేత, భస్మీభూతఁ = బూడిద యయిన, ప్రతిపక్షఁ = శత్రువులయొక్క;

భస్మీభూతప్రతిప, తుస్త్వయకాననుడు ప్రథమఃగణ్యుడు బుద్ధిన్.

17

క. బహుమహితాయుధవిద్యా, రహస్యసంవేది ధార్తరాష్ట్రులకును మా
కు హితంబు కోరు సముదై, సహాయుడగు వారలకు నచటఁ దా నునికిన్.

క. వివిధము లగు లక్ష్యంబుల, నవలీలం దునియ నాటఁ నవియఁగ నేయున్
భువనైకధన్వి నత్యుగ్రవిచేష్టితు నోర్చెఁ బరశురాముం బోరన్.

19

క. శంతనునందనునరదము, పొంతం బో వలన దలుకఁ పుట్టి యతఁడు భూ
కాంతునకు సైన్యమునకుం, జెంతం జేరంగ నీకఁ సిలుగులఁ బెట్టన్.

20

ప. అని యిట్లు వేటువేటం జూపి క్రమంబున నేర్పడం జెప్పి సవ్యసాచి సమరోష్టులుం
డగుసమయంబున సస్తితం డగుచు నశ్వత్థామ రవితనయు నవలొకించి యిట్లనియె.

స్తయ = గర్వము అను, కాననుడు = అడవి గలవాఁడు. బుద్ధిక్. ప్రథమగణ్యుడు = మొదల
నెన్నఁ దగినవాఁడు.

తా.—మాతాత యగు భీష్ముడు గొప్పపరాక్రమముచేత శత్రువులగర్వమును రూపు మాపిన
వాఁడు, మిక్కిలి బుద్ధిమంతుడు.

18. బహుమహితాయుధవిద్యారహస్యసంవేది = అనేకము లయినయుత్తమము లయినయాయుధ
ధవిద్యలయొక్కరహస్యములను చక్కఁగాఁ దెలిసినవాఁడు. ధార్తరాష్ట్రులకును = భృతరాష్ట్రుని
కొడుకులకును. హితంబు = మేలునే. అచటఁ. తాను. ఉనికిఁ = ఉండుటచేత. సహాయుడు = తోడు.

తా.—ఈభీష్ముడు ఆయుధవిద్యల నన్నిటిని చక్కఁగా నెఱింగినవాఁడు, దుర్యోధనాదుల
యందును మాయందును సమబుద్ధి నుంచి మాయద్రటికిని తేవుమే కోరుచుండును, అయినను వారి
యొద్దఁ దా నున్నవాఁడు కావున వారికి సహాయుడై వచ్చెను.

19. వివిధములు = పలువిధములు. అగులక్ష్యంబులఁ = అయినగులులను. తునియఁ = తునుక
లగునట్లును. నాటఁ = గ్రుచ్చునట్లును. అవియఁగఁ = నకించునట్లును. ఏయున్. భువనవిక
ధన్విన్ = లోకమున కంతయు నొకఁడే విలుకాఁ డైనవానిని. అతిగ్రవిచేష్టితుఁ = మిక్కిలి
భయంకర మయిన పనులు గలవానిని. పోరన్ = యుద్ధమునందు. ఓర్చెన్ = ఓడించెను.

తా.—ఈభీష్ముడు ఎట్టిలక్ష్యములనైనను ఏవిధమునఁ గాని తప్పక కొట్టుటయందు మిక్కిలి
శుశుర్గుడు. గొప్పకూతుఁ డయినపరశురాముని యుద్ధమునందు జయించినవాఁడు.

20. శంతనునందనునరదముపొంతఁ = శంతనుమహారాజునమారుఁ డయిన భీష్మునితేరియొద్దకు.
భూకాంతునకుఁ = రా జయినదుర్యోధనునకును. చెంతఁ = సమీపమునందు. సిలుగులఁపెట్టన్ =
కష్టములను గలిగించును.

తా.—నీవు భీష్మనిరధమునొద్దకుఁ బోవలదు. అతఁడు కోపించి మనలను దుర్యోధనునొద్దకును
సైన్యమునొద్దకును బోనీయక కష్టపఱచును.

21. ఏర్పడఁ = స్పష్ట మగునట్లు. సమరఉష్టులుండు = యుద్ధమున కెదు రయినవాఁడు.
సస్తితండు = చిలునవుతోఁ గూడినవాఁడు. రవితనయున్ = నూత్యునికుమారుఁ డయినకర్ణుని,
అవలొకించి = చూచి.

- క. నిను నీవ పొగడికొని పలి, కెనపలుకులు పెక్కు గలవు † క్రీడి యనికి వ
చ్చినవాఁ డిదె వ్రలినలె మా, రొక్కన రాదే కర్ణ సేనకుం బ్రియ మెసంగన్. 22
- క. తలఁకు గల దేని శకునిం, బిలిచి విచారింపఁ బొమ్ము † పృథివీపతి నీ
తలన తనకార్యఖడ్గం, బులమో పెక్కించె రిత్తపునె నీకున్. 23
- వ. అనిన విని యతండు శ్రోధఘూర్ణమానతారకుం డగుచు నిట్లనియె. 24
- చ. తలఁకెడువానికిఁ మగఁడ † తా నటఁ న న్నడకించువాఁ డిసీ
పలుకకు భీతున ట్లొందుఁగఁ † బాటునె శూరుఁడు నిన్ను నచ్చియే
కలనికి వచ్చితిక నరుడ † కాఁ డట వాసవుడైన నేమి నా
బలముఁ జలంబు నేరిమియు † బంటుతనంబును నీవ చూడుమి. 25
- క. అని కడఁగునినసుతునకు, న్నును ద్రోణుఁడు ద్రోణనందశిష్యుఁడగు గృవుఁడును శాం

22. పలుకులు = మాటలు. పెక్కు = అనేకములు. క్రీడి = ఆర్జునుఁడు. అనికె = యుద్ధమునకు. ప్రియము = సంతోషము.

తా.—కర్ణా ! నీవింతసజ్జకు నిన్నుఁ బొగడికొని పెక్కుమాటలు చెప్పితివి, ఆర్జునుఁడు పులివలె యుద్ధమునకు వచ్చినాఁడు. నీవు సేనకు సంతోషము కలుగున ట్లెదురొక్కని యుద్ధము సేయుము.

23. తలఁకు = భయము. విచారింపక = ఆలోచించుటకు. పృథివీపతి = రా జయినదుర్యోధనుఁడు. తనకార్యఖడ్గంబులమోపు=తనయొక్కమంత్రకార్యములయొక్కయు యుద్ధముయొక్కయు బరువును. నీతలకా. ఎక్కించెక. నీకుక. రిత్తపోవునె = వ్యర్థముగాఁ బోవునా ?

తా.—నీకు భయము కలిగినపక్షమున శకునితో నాలోచించి మరల జూడమాడింపుము. దుర్యోధనుఁడు నీమీఁదనే తనకార్యభార ముంచి యుండుటచేత నీ కూరకుండ శక్యము కాదు.

24. శ్రోధఘూర్ణమానతారకుండు = దోషముచేఁ దిరుగుడుపడుచున్న కనుగ్రుడ్డులు కలవాఁడు.

25. తలఁకెడువానికిఁ మగఁడ = భయపడువానికి ఎక్కు వయినవాఁడా ! మిక్కిలి భయపడువాఁడా యనుట. తానట = తానా ? ఆశ్వత్థామయా యనుట. అడకించువాఁడు = శేలి చేయువాఁడు. ఇసీ = చీ. భీతునట్లు = పిటికివానివలె. శూరుఁడు. ఒరుగకపాటుయి = దాగియుండునా? నచ్చి = నమ్మియా ? కలనికి = యుద్ధమునకు. నరుడట = అర్జునుడే. వాసవుఁడు = ఇంద్రుఁడు. చలంబుక = పట్టుదలయును. నేరిమియుక = నేర్చును. బంటుతనంబును = శౌర్యమును.

తా.—ఆశ్వత్థామా ! నీవు భయపడువారిలో మొదటివాడవు, నీవా నన్ను శేలి చేసెదవు, చీ, మాటలాడ వలదు, శూరుఁడు నీవలె బిటికివానియట్లు వెనుదీయుఁడు, నిన్ను నమ్మి నేను యుద్ధమునకు వచ్చినవాడను గాను. అర్జునుఁడు కాక వానియబ్బ యింద్రుఁడయినను నాకు భయము లేదు, నాపరాక్రమమును నీచే చూడుము.

26. కడఁగునినసుతునకు = పూనునట్టి కర్ణునికంటె. మును = ముందుగా. ద్రోణనందనుఁడుక = ఆశ్వత్థామయును. శాంతనవుఁడుక = భీష్ముఁడును. కడఁగుటి = పూనుటను. అవలోకించి = చూచి. అతిఉదగ్రతక = మిక్కిలి గొప్పతనముతో. కడఁగెక = పూసెను.

తపవుడుఁ గడఁగుట దుర్యో, ధనుఁ డవలోకించి యత్కుచగ్రతఁ గడఁగెన్. 26

ప. ఇవ్విధంబున నయ్యేవురు దొరలును ధరణీశుండును సరభసంబుగా బరవసంబు నేసిన దుశ్శాసన దుష్ప్రహ దుర్ముఖ ప్రముఖనిఖిలకురుకుమారనికాయంబును శకునిసైంధవప్రభృతిబంధుజననివహంబును బాహ్లిక సోమదత్తాదిసామంతనికురుంబును మఱియునుం గల వివిధయోధాధవీరనిచయంబును నొక్కటఁ గరటిఘటా ఘోటకధట్టరథయాధపదాతివితతిసంరంభశుంభ తేనాసమూహసహితంబుగాఁ ద్రోచి నడిచిన.

27

చ. ధరణి వడంకె ధూళి దివిఁ దాఁకెను భానుఁడు గానరాఁడు బం
ధురవివిధప్రకారపటుఁతూర్వరవంబులఁ బొంగె దిక్కు లా
స్ఫుతమహాయుధోగరుచిఃపుంజవిజృంభణఘోర మయ్యె నం
తరము సహస్రనేత్రముఖఁదైవతమండలదుర్నిరీక్ష మై.

28

తా.—ఇట్లు చెప్పి కర్ణుఁ డర్జునునిమీఁదికిఁ బోఁగా నంతకు మున్నే ద్రోణుండును అశ్వత్థామయుఁ గృపుఁడును భీష్ముండును పోవుటను జూచి దుర్యోధనుఁడు గూడ నర్జునునిమీఁదికిం బోయెను.

27. ధరణీశుండును = రా ఇయినదుర్యోధనుఁడును. సరభసంబుగాఁ = వేగముతోఁ గూడినట్లుగా. బరవసంబు = అటోపమును. ప్రముఖనిఖిలకురుకుమారనికాయంబును = మొదలు గాఁ గల యెల్లకురుకుమారులయొక్క సమూహమును. ప్రభృతిబంధుజననివహంబును = మొదలుగాఁ గల చుట్టములసమూహమును. అదిసామంతనికురుంబంబును = మొదలుగాఁ గల సామంతరాజుల సమూహమును. వివిధయోధాధవీరనిచయంబును = నానావిధములు గల ధేనులయొక్కయు శూరుల యొక్కయు సమూహమును. ఒక్కటఁ = ఒకటిగా. కరటి...సహితంబుగాఁ = కరటిఘటా = ఏనుఁగులసమూహముయొక్కయు, ఘోటకధట్ట = గుట్టములగుంపుయొక్కయు, రథయాధ = తేరులసమూహముయొక్కయు, పదాతివతి = కాలబలములసమూహముయొక్కయు, సంరంభ = వేగిరపాటుచేత, శుంభత్ = ప్రకాశించుచున్న, సేనాసమూహ = సేనలగుంపుతో, సహితంబుగాఁ = కూడినట్లుగా. ద్రోచి = మీఱి.

28. ధరణి = భూమి. ధూళి = దుమ్ము. దివిఁ = ఆకాశమును. తాఁకెను. భానుఁడు = మార్యుఁడు. కొనఁ. రాఁడు. దిక్కులు. బంధుర.....రవంబులఁ—బంధుర=దట్టము లయిన, వివిధ ప్రకార = నానావిధములు గల, పటు = సమర్థము లయిన, తూర్వ = వాద్యములయొక్క, రవంబులఁ = ధ్వనులచేత, పొంగె = అతిశయించెను. అంతరము = నడిమిభాగము. సహస్రనేత్ర ముఖదైవతమండలదుర్నిరీక్షమువి=ఇంగుఁడు మొదలగు దేవతలసమూహముచేఁ జూడరానిదై. ఆస్ఫురిత.....ఘోరము—ఆస్ఫురిత = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, మహత్ ఆయుధ = గొప్పయాయుధ ములయొక్క, ఉగ్ర = భయంకరము లయిన, రుచి = కాంతులయొక్క, పుంజ = సమూహము యొక్క, విజృంభణ = రేఁగుటచేత, ఘోరము = భయంకరము. అయ్యెన్.

తా.—అప్పుడు భూమి కదలెను, ఆకాశ మంతయు దుమ్ము క్రమైను, మార్యుఁ డగపడఁ

(అర్జునుడు కౌరవసైన్యంబుల నుఱుమాడుట.)

వ. అట్టియెడ నుద్భటహాసోల్లాసభాసురముఖుం డగుచు శతమఖనందనుండు. 29

చ. గుణమున లస్తకంబునను ♦ గోటియుగంబునఁ గేలఁ దార భీ

షణముగ నుప్పతిల్లి రభ♦సంబున రేఁగినమాడ్కిఁ దీనమా

ర్గణసికరంబు లొక్కట నఁరాతిబలంబులఁ గప్ప గాండివ

క్వణనము రోదనీకుహరఁకర్పరముం బగిలింప నుగ్రతన్.

30

క. తలపడి తలమీఱినకా, ల్బలములఁ బొడిసేయు మఱియుఁ ♦ బైపై బీనుం

గులఁద్రొక్కికొనుచు వెస ముం, గలిమొనఁ గవియుటకు వేడ్క♦గడలుకొనంగన్.

క. తనదృష్టియు ముష్టియుఁ దగ, ననువున మున్నెత్తి యేయు ♦ సతఁ డపుడు నిగి

డయ్యెను, దిక్కులనంతటను వాద్యధ్వనులు నిండెను, భూమ్యాకాశములమధ్యభాగము ఆయుధముల కాంతులచే నిండినదై దేవతలకును జేతీ చూడ నలవికా కుండెను.

29. ఉద్భటహాసోల్లాసభాసురముఖుండు = భయంకర మయిననవ్వుయొక్కకాంతిచే బ్రకాశించుచున్నముఖము గలవాఁడు. శతమఖనందనుండు = ఇంద్రునికుమారుఁ డయినఆర్జునుండు.

30. గుణమునకా = అల్లెత్రాటినుండియు. లస్తకంబునను = వింటినడిమిభాగమునుండియు. గోటియుగంబునకా = వింటికొప్పులజంటనుండియు. కేలకా = చేతులనుండియు. తారుత = తామే, బాణములు తమయంతనే యనుట. భీషణముగకా = భయంకరముగా. ఉప్పతిల్లి = పుట్టి. రభసంబునకా = వేగముచేత. రేఁగినమాడ్కికా = వెడలినవో యనునట్లు. తీవ్రమాగ్ధానికరంబులు = కఱకుబాణములసమాచూములు. ఒక్కటకా = ఏకకాలమునందు. ఆరాతిబలంబులకా = శత్రుసేనలను. కప్పకా. ఉగ్రతకా = భయంకర మగుటచేత. గాండివక్వణనము = గాండివధనుస్సుయొక్కధ్వని. రోదనీకుహరకర్పరముకా = భూమ్యాకాశములమధ్యప్రదేశముయొక్కచిప్పును. పగిలింపకా.

తా.—బాణములు అల్లెత్రాడు వింటినడుము వింటికొప్పులు చేతులు వీని యన్నిటినుండియుఁ బుట్టి తమయంతనే యతివేగముగా వెడలుచున్నవో యనునట్లు గుంపులుగుంపులుగా శత్రుసేనలమీఁదఁ బడఁగా గాండివధ్వనికి బ్రహ్మాండము మీఁదిచిప్ప పగులఁగా. అలం. ఉత్పేక్షాతిశయోక్తులు.

31. తలపడి = తాఁకి. తలమీఱినకొల్బలములకా = ముందుకు వచ్చిన కొల్బలములను. ముంగలిమొన = ముందరిసేన. కవియుటకుకా = తనమీఁదికి వచ్చుటకు. వేడ్క = వినోదము. కడలుకొనంగకా = ఆతిశయింపఁగా.

తా.—ఆర్జునుడు తనయొనటికి వచ్చినపదాతిసైన్యమును జూగ్గము చేసి యంతఁ దక్కినసేనలు ఆపీనుఁగులను ద్రొక్కికొనుచుఁ దనమీఁదికి వచ్చుటకు వేడుకపడినవాఁడై.

32. తనదృష్టియొకా = తనచూపును. ముష్టియొకా = పిడికిలియు. అనువునకా = ఉపాయముచేత. మున్ను = ముందుకు. ఎత్తి = పూని. ఏయుతతఁడు = ప్రయోగించునట్టి ఆర్జునుండు. నిగిచ్చినకా = ప్రయోగింపఁగా. అపుడు. కోలల్ = బాణములు. సపాటంబునకా = చదరముగా. కాయములు = దేహములను. పదియుకా. పదేయకా. ఉచ్చిపోయెకా = తూజిపోయెను.

ఛ్చిన్ గాయముల సపాటం, బునఁ బదియుఁ బదేఁ నుచ్చిఁపోయెం గోలల్. 32

చ. ఉడుగక వెండియుక్ సుభటు ♦ లొక్కమొగిక్ వెన నంటఁ దాకి క

వ్వడిపటుబాణభాస్వదని ♦ వార్యసముద్ధతిఁ జేసి మంటలో

మినుతలు సాచ్చిన ట్లయిన ♦ మేటిమగల్ గని యీడఁబోక బ

ల్విడి మఱియుక్ వడిం బొడువ ♦ వ్రేల్లిడిఁ ద్రుంచె నతండు దోడుతోన్. 33

గీ. అంత కంతకుఁ గదిసి వైఁష్ణములు చుట్టు, ముట్టి శస్త్రాస్త్రసంచయమున నభంబు

దీటుకొనునట్లు నేయఁ గిఁతీటి గాండ్రి, వంబుపరిచలనంబు దీప్రంబు గాఁగ. 34

నీ. గోరఁ జీరినమాడ్కిఁగొన్నింటిఁ జక్కసాఁ, బాలుగా వ్రయ్యలు ♦ వాపి పాపి

బాడిన నఱకినభంగిఁ గొన్నింటిఁ దు, స్తునియలుగా బిట్టు ♦ త్రుంచి త్రుంచి

తా.—ఆర్జునుఁడు ధనుస్సును దృఢముగాఁబట్టి గుఱియందుఁ జూపు నిలిపి బాణములు ప్రయోగింపఁగా నవి యొక్కొక్కటియుఁ బెక్కుండ్రకరీరముల భేదించికొని పోయెను.

33. ఉడుగక = వెనుదీయక. సుభటులు = మేలిబంటులు. ఒక్కమొగిక్ = ఒకపూనికతో. అంటక్ తాకి = మీఠికి వచ్చి. కవ్వడి.....సముద్ధతిఁ జేసి—కవ్వడి = అర్జునునియొక్క, పటు = సమర్థము లగు, బాణ = బాణములయొక్క, భాస్వత్ = ప్రకాశించుచున్న, అనివార్య = అడ్డగింపరాని, సముద్ధతిక్ చేసి = అతిశయముచేత. మేటిమగల్ = గొప్పకూరులు. ఈడఁబోక = వెనుదీయక. బల్విడిక్ = గొప్పపరాక్రమముచేత. పొడువక్ = ఎదుర్కొనఁగా. తోడుతోన్ = వెంటనే. వ్రేల్లిడిక్ = కీక్రముగా. త్రుంచెక్.

తా.—కొరవభటులు కొందఱు మరల నర్జునునిమీఁదికిఁ బోయి యతనిబాణములచే నాతులగుటను జూచి మరల గొప్పకూరులగువారు వెనుదీయక యాతనిమీఁదికిఁ బోఁగా నతఁడు వారినిగూడ వధించెను.

34. అంతకంతకుక్ = అప్పటప్పటికి. శస్త్రాస్త్రసంచయమునక్ = ఆయుధములయు అస్త్రములయుసమూహముచేత. నభంబు = ఆకాశము. దీటుకొనునట్లు = నిండునట్లు. కిఁతీటి = అర్జునుఁడు. గాండ్రివంబుపరిచలనంబు = గాండ్రివముయొక్కతిరుగుట. తీప్రంబుకాఁగ్ = సహింపరానిది కాఁగా.

తా.—అంత నైనను మఱిమఱి మీఠికి వచ్చి నావావిధములయిన యాయుధములు ప్రయోగింపఁగా నర్జునుఁడు గాండ్రివమునందు బాణములు సంధించుచు.

35. అక్షత...వల్లనండు...అక్షత = గాయము లేని; ధ్వజ = టెక్కమును, నూత = సారభియును, హయత్వ = గుఱుములును గలిగిన దగుటచేత, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఆఫలు = వృర్థముకాని, రథ = తేరియొక్క, వల్లనండు = నడక గలవాఁడు. అగుఫలునండు = అయిన యర్జునుఁడు. గోరక్ = గోటితో. చీరినమాడ్కిక్ = చీల్చినట్లు. చక్కసాఁబాలుగాక్ = చెరిసగముగా. వ్రయ్యలుపాపిపాపి = తునుకలు చేసి చేసి. తుత్తునియలుగాక్ = మిక్కిలి తునుకలుగా. బిట్టు = మిక్కిలి. ఇడ్డవనిగక్ = పెట్టినట్లుగా. ఇనుమంతలుగాక్ = చిన్నచిన్నవిగా. నులు

వెన అంపమున నిడ్డఁవసిగఁ గొన్నిటి నిను, మంతలుగా నుఱుమాడి యాడి
పనివడి తోలఁ గొట్టినలీలఁ గొన్నింటిఁ, జిఱునుగ్గుగాఁ బొడిఁసేసి చేసి
యడఁపొదివినబలమునాఁనాయుధములఁ బ్రతిహతంబులఁగావించెఁనతిరయమున
నక్షతధ్వజసూతహఁయత్వలనద, ఫల్గురభవల్లనం డగుఁఫల్గునండు. 35

క. ఆమెయిన వివిధవర్త, స్తోమం బలుపుల్లు సేసి * సునిశితబాణో
ద్దామప్రసారవిభవ, శ్రీ మార్తుర కద్భుతంబు * సేసెం గడిమిన్. 36

క. గర్జదుణుడై పగతుర, జర్జరితాంగులుగఁ జేసె * సాయకజాల
స్ఫూర్జన చూపఱు పొగడఁగ, నిర్జరవరనందనుండు * నిమిషార్థమునన్. 37

తా. శక్తిస్ఫూర్ధనంజయాయతభుజాఁసంరంభగాండివని
ర్ముక్తకూరశరావలీదళితశఁత్రువ్రాతముల్ శోణితా

మాడియాడి = చూర్ణముచేసిచేసి. పనివడి = పూని. తోలఁ = తోటియందు. కొట్టినలీలఁ =
దంచి నట్లు. చిఱునుగ్గుగాఁ = సన్నపొడిగా. అడరి = విజృంభించి. పొదివినబలము నానాఅయు
ధములఁ = చుట్టుకొన్న సేనయొక్క నానావిధములయిన యాయుధములను. అతిరయమునఁ =
మిక్కిలివేగముచేత. ప్రతిహతంబులఁ = కొట్టఁబడినవానిగా. కావించెఁ = చేసెను.

తా.—అర్జునుఁడు తనతెక్కుమునకును సారథికిని గుఱ్ఱములకును గొంచెమైనను చెప్పి తగులక
యప్రతిహతమైన రథగతి గలవాడై శత్రుసేనలు ప్రయోగించినయాయుధములను గొన్నిటిని గోటితోఁ
జీల్చినట్లు చెరిసగముగాఁ జీల్చెను. కొన్నిటిని బాడిసతోఁ జెక్కినట్లు చిన్నచిన్నముక్కలుగా ఖండిం
చెను. కొన్నిటిని అంపమునఁ గోసినట్లు చూర్ణము చేసెను. కొన్నిటిని తోట దంచినట్లు సన్నపొడిగాఁ
జేసెను. ఇట్లు వారు ప్రయోగించినయాయుధముల నన్నిటిని శ్రుంచెను.

36. ఆమెయొకఁ అ = ఆవిధముననే. వివిధవర్త స్తోమంబు = నానావిధము లయిన కవచముల
సమూహమును. అలుపుల్లుచేసి = చూర్ణముచేసి. సునిశిత.....శ్రీసునిశిత = మిక్కిలి వాఁడి
యైన, బాణ = బాణములయొక్క, ఉద్దామ = భయంకర మయిన, ప్రసార = పరఁగులయొక్క,
విభవ = అతిశయముయొక్క, శ్రీ = సంపద. మార్తురఁ = శత్రువులకు. అద్భుతంబు = అశ్చ
ర్యమును. చేయఁ. కడిమిఁ = పరాక్రమముచేత.

తా.—ఆవిధముగానే వారికవచములను గూడఁ జూర్ణములు గావించి తనబాణప్రయోగలాఘ
వమునకు శత్రువు లాశ్చర్యపడునట్లు పరాక్రమించి.

37. నిర్జరవరనందనుండు = ఇంద్రునికుమారుఁ డయిన యర్జునుఁడు. గర్జత్ గుణఁడువి = ధ్వనిం
చుచున్నయల్లెత్రాడు గలవాడై. సాయకజాలస్ఫూర్జన = బాణసమూహముయొక్క అతిశయమును.
చూపఱు = చూచువారు. పొగడఁగఁ. నిమిషార్థమునఁ = అరనిమిషములో. పగతురఁ = శత్రు
వులను. జర్జరితఅంగులుగఁ = మిక్కిలి శిథిలము లయిన దేహములు గలవారగునట్లు. చేసెఁ.

తా.—అర్జునుఁడు వారిని మ్రోయించుచు దనబాణవేగమును జూచువారు పొగడుచుండఁగా
వరనిమిషములోపల శత్రువులదేహములను గాయములు గావించెను.

38. శక్తి...వ్రాతముల్—శక్తి = పరాక్రమముచేత, స్ఫూర్ = ప్రకాశించుచున్న, ధనంజయఁ
అర్జుననియొక్క, ఆయత = నిడుపు లయిన, భుజా = బాహువులచేత, సంరంభ = వేగముచేత,

సిక్తాకారతః బాండి సాంద్రకుసుమశ్రేణీవికాసోల్లస
ద్రక్తాశోకతరువ్రజంబులక్రియః ♦ రంజిల్లి యొప్పెం గడున్.

38

చ. తదవసరంబునక దొర లుదగ్రతః ద్రోచిన వజ్రభట్టముల్
మదమున మెక్కుపెట్ట బలమర్దనసూనురథంబు గ్రక్కునం
బాదివెఁ దురంగకింకిణులభూరిరవంబుఁ గఠింద్రఘంటికా
భ్యుదితనినాదముఁ రథవరోత్థిత ఘోషము నుత్కటంబుగన్.

39

గీ. అట్టియెడ వేల్పు వచ్చినయల్ల మేను, పొంగ నలిచేఁగి పాండవపుంగవుండు
మత్స్యనృపనందనునిబలుమాటతోడి, యేపు నెనికిని జూడ్కిని నింపునోసఁగ.

గాండీవ = గాండీవధనుస్సునుండి, నిర్భక్త = విడువఁబడిన, క్రూర = భయంకరము లయిన, శర = బాణములయొక్క, అవశీ = సమాహమచేత, దళిత = చీల్చఁబడిన, శత్రువ్రాతముల్ = శత్రువుల సమాహమములు. శోణితపిన్ద్రకారతః = నెత్తురుచే నంతటను దడుపఁబడినయాకారములు గలవి యగుటను. సాంద్ర...క్రియః—సాంద్ర = దట్టము లయిన, కుసుమ = పువ్వులయొక్క, శ్రేణీ = సమాహమయొక్క, వికాస = వికసించుటచేత, ఉల్లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, రక్తాశోకతరు = ఎఱ్ఱనియశోకవృక్షములయొక్క, వ్రజంబులక్రియః = సమాహమలవలె, రంజిల్లి = ఎఱ్ఱవాటి. కడుఁక = మిక్కిలి. ఒప్పెం.

తా.—అర్జునుడు గాండీవమునుండి ప్రయోగించినబాణములచే శత్రువులదేహములు గాయములై నెత్తుటం దడుపఁబడిన వగుటవలనఁ జక్కఁగా వికసించినపువ్వులు గల రక్తాశోకవృక్షముల వలెఁ బ్రకాశించెను. అలం. ఉపమ.

39. తతోఽవసరంబునక = అసమయమునందు, ఉదగ్రతః = పరాక్రమము గలవా రగుట చేత. ద్రోచినక = ఎదిరింపఁగా. వజ్రభట్టముల్ = వజ్రసమాహమములు, వానివంటి సైన్యము లనుట. ఒక్కపెట్టక = ఏకకాలమున. బలమర్దన సూనురథంబు = ఇంద్రునికుమారుఁ డయిన యర్జునునితేరును. తురంగకింకిణుల భూరిరవంబుఁ = గుఱ్ఱముల చిలుగంటల గొప్పధ్వనియును. కఠింద్రఘంటికాభ్యుదితనినాదముఁ = గజశ్రేష్ఠముల గంటలవలనఁ బుట్టినమ్రోతయును. రథవరోత్థిత ఘోషముఁ = శ్రేష్ఠము లయినతేరులవలనఁ బుట్టినధ్వనియును. ఉత్కటంబుగన్ = అధికమగునట్లు. పాదివెఁ = చుట్టెను.

తా.—అప్పుడు రాజులు అర్జును నెదిరింపఁగా నుత్తమము లయిన సైన్యములు అర్జునునిరథము చుట్టు ముట్టెను. అసమయమున గుఱ్ఱములకుఁగట్టిన చిలుగంటలధ్వనియును, ఏనుఁగులకుఁ గట్టియున్న పెద్దగంటలశబ్దమును, రథములధ్వనియును అధికముగా విసవచ్చెను.

40. వేల్పువచ్చినయల్ల = దేవతయావేశించినట్లే. మేను = దేహము. పొంగన్. నలిచేఁగి=విజృంభించి. పాండవపుంగవుండు=పాండుపుత్రులయందు త్రముఁ డయిన యర్జునుడు. మత్స్యనృపనందనునిబలుమాటతోడిఏపు = విరాటరాజుకుమారుఁ డయినయత్తరునిగొప్పమాటతోఁ గూడిన విజృంభణము. ఇంపుఁ = సంతోషమును. ఒసఁగన్ = కలిగింపఁగా.

క. మేదురదీర్ఘ తరం బగు, నాదం బెడతెగక గుణమునను నడి నిగుడం

గోదండము సంతతవల, యోదాత్తస్ఫురణ వెలుగు ♦ చుండఁగ నేసెన్. 41

మ. ఒకమాత్రక వితత ప్రసారనిబిడాత్తుగ్రాస్త్రసంతానముల్

సకలానికములందుఁ బర్వి నరుభాన్వస్తూర్తి శోభిల్లె దీ

ప్రికలాపంబులు లోక మంతటను విస్తీర్ణంబు లై యౌగవ

ద్యకృతవ్యాప్తి వెలుంగ నొప్పెసఁగుమాధ్రాండుక విడంబించుచున్. 42

క. నరు లొగులు దృశ్యములపైఁ, బరఁగింపఁగఁ జూడ్కు లెట్లు ♦ వడుఁ దప్పక య
ప్వరుసున నరుఁ డేయునిశిత, శరములు లక్ష్యములు దప్పి ♦ చన వించుకయున్.

తా.—అప్పుడు దేవత యావేశించిన క్లుప్తాంగి యర్జునుఁడు విజృంభించినవాఁడై యుత్తరుఁడు శ్లాఘించుట తనచేపికిని అతనియుత్సాహు తనచూపునకును సంతోషము గలిగింపఁగా.

41. మేదురదీర్ఘ తరంబు = దట్ట మయినదియు మిక్కిలి నిడుపైనదియు, అగువాడలలు = అయినదని. గుణమునను = అల్లెత్రాటినుండి. నిగుడఁ = వ్యాపింపఁగా. గోదండము = ధనుస్సు. సంతతవలయదాత్తస్ఫురణ = ఎడతెగని మండలముయొక్క గొప్పప్రకాశముచేత, మండలాకారముగా ననుట.

తా.—అల్లెత్రాటినుండి మహాధ్వని యెడతెగక మ్రోయుచుండునట్లును, ధనుస్సు ఎల్లప్పుడు మండలాకారముగా నుండునట్లును అర్జునుఁడు ఎడతెగక బాణములు ప్రయోగించెను.

42. ఒకమాత్రక = ఒకనిమిషమునందు, వితత.....సంతానముల్—వితత = అధిక మయిన, ప్రసార = వ్యాప్తిలవియును, నిబిడ = దట్టము లయినవియును, అతిక్ర = మిక్కిలి భయంకరము లయినవియు నగు, అస్త్ర = బాణములయొక్క, సంతానముల్ = సమూహములు. సకలఅనికము లందుక = ఎల్లనేపతయించును. పర్యక = వ్యాపింపఁగా. నరుభాన్వత్కూర్తి = అర్జునునిప్రకాశించుచున్న యాకారము. దీప్తికలాపంబులు = కిరణములసమూహములు. విస్తీర్ణంబులువి = పరవినవై. యౌగవద్యకృతవ్యాప్తి = ఏకకాలమునందుఁ జేయఁబడినవ్యాప్తిచేత. వెలుంగ = ప్రకాశించుచుండఁగా. ఒప్పెసఁగుమాధ్రాండుక = ప్రకాశించునట్టి నూర్చుని. విడంబించుచున్ = పోలుచు. శోభిల్లెన్ = ప్రకాశించెను.

తా.—ఏకకాలమునందే సేవలయం దంతటను బాణములు ప్రయోగించుచున్న అర్జునుఁడు ఏకకాలమునందుఁ గిరణములను భూమియం దంతటను వ్యాపింపజేయునూర్చునివలెఁ బ్రకాశించెను.

43. నరులు = మనుష్యులు. ఒరులు = ఇతరులు. దృశ్యములపైఁ = లక్ష్యములమీద. పరఁగింపఁగ = నిగిడింపఁగా. చూడ్కులు = చూపులు. అప్పరుసున్ = ఆవిధమున. నరుఁడు = అర్జునుఁడు. ఏయునిశితశరములు = ప్రయోగించునట్టి వాడిబాణములు. లక్ష్యములు = గుఱులను. ఇంచుకయున్ = కొంచెమైనను. తప్పి. చనవు = పోవు.

తా.—మనుష్యులు వస్తువులఁ జూచునపుడు వారిచూపులు ఆవస్తువులమీదఁ దప్పక పడునట్లు అర్జునుఁడు ప్రయోగించుబాణములు లక్ష్యములమీదఁ దప్పక పడుచుండెను.

క. గజఘోటకరథసూత, ధ్వజకంకటయోధగాత్రతతియం దెచటన్

విజయధనుర్ముక్తశర, వ్రజములు దవులంగఁ బడ కఁవారణ నిగుడున్. 44

చ. కవదొన లేల పూనె నొకొ ధ కన్వడి నా నల దుగ్రసంగరో

త్సవమున సవ్యపాణి నపఁసవ్యకరంబున మార్చి మార్చి గాం
డివము ధరింపఁగా శరపఁటివృత్తయుం బొరిఁ జేసి మార్చి చూ

పువెరపుతోన వీడ్పడక ధ పొం దొడఁగూడెడు నెప్పు సూచినన్. 45

క. సమవిషమవినిమోన్ న్నత, సమీషదూరస్థలములు ధ సదృశములు గఁ జ

త్తముక్రియ నవిహతగతులను, సమరమహిం గ్రీడిరథము ధ సమ ననితథ మై. 46

44. గజ.....తతియందున్—గజ = ఏనుగులయొక్కయు, ఘోటక = గుడ్డములయొక్కయు, రథ = లేపులయొక్కయు, సూత = సారఘలయొక్కయు, ధ్వజ = తెక్కెములయొక్కయు, కంకట = కవచములయొక్కయు, యోధగాత్ర = భటులకరీరములయొక్కయు, తతియందున్ = సమాహమనందు. ఎచటన్ = ఏచోటనైనను. విజయధనుర్ముక్తశరవ్రజములు = ఆర్జునునివింటుండి విడువఁబడినబాణములసమాహములు. తివులంగఁపడక = చిమ్మపడక. అవారణన్ = అడ్డలేమి చేత. నిగుడున్ = వ్యాపించును.

తా.—ఆర్జునుఁడు ప్రయోగించినబాణములు ఏనుగులు గుఱ్ఱములు రథములు సారఘలు ధ్వజములు కవచములు భటశరీరములు వీనిలో నెచ్చటఁ బ్రయోగింపఁబడునో దానిమీఁద నడ్డులేకపడుచుండెను.

45. కన్వడి = ఆర్జునుఁడు. కవదొనలు = జంటయములపొదులను. వీల. పూనెనుఒకొనాన్ పలదు = ఎందుకు ధరించినాఁ డని యనవలదు. ఉగ్రసంగరఉత్సవమునన్ = భయంకర మయిన యుద్ధము ఆను పండుగునందు. సవ్యపాణిన్ = ఎవమీచేతను. అపసవ్యకరంబునన్ = వుడిచేతను. మార్చిమార్చి. గాండివము ధరింపఁగాన్. శరపఁటివృత్తయున్ = బాణములసామగ్ధ్యమును. పారిన్ = క్రమముగా. చేయి. మార్చి. చూపువెరపుతోన్ అ = చూపుయొక్క యుపాయముతోనే. వీడ్పడక = తడఁబడక. పొందు = సౌకర్యము. ఎప్పు. చూచినన్. డొడఁగూడెడున్ = కలుగును.

తా.—ఆర్జునుఁడు జంటయములపొదులను దాల్చుటకుఁ గారణము లే దన వలదు. అతఁడు యుద్ధమునందు మార్చి మార్చి యెడనుచేతను గుడిచేతను గాండివమును ధరించునపుడు రెండుచేతులతోను మార్చిమార్చి సౌకర్యముగా బాణములు తీయుటకు రెం డములపొదులును గావలసినవే.

46. సమ.....స్థలములు—సమ = సమ మయినవియు, విషమ = హెచ్చుతగ్గులగునవియు, వినిష్ఠ = పల్లము లయినవియు, ఉన్నత = మిట్ట లయినవియు, సమీష = దగ్గఱ యయినవియు, దూర = దూరములు నగు, స్థలములు = చోటులు. సదృశములుగన్ = సమాన మగునట్లుగా. చిత్తముక్రియన్ = మనస్సువలె. గ్రీడిరథము = ఆర్జునునిలేరు. సమరమహిన్ = యుద్ధభూమియందు. అవిహతగతులను = అడ్డుపడనినడకలచేత. అవిధముని = వ్యర్థముకావిధై. చనున్ = పోవును.

తా.—ఆర్జునునిలేరు సమవిషమాదిస్థలములయందుఁ గొంచెమైనను భేదము లేక మనస్సువలె కప్రతిహతముగా సంచరించెను.

వ. వెండియు నతండు.

47

మ. బల మెల్లఁ వెన రెండుపాయలుగ శుంభద్యేగుఁడై చొచ్చి యా
వలగా నడ్డము వచ్చి నాలుపు గ దుఃస్వార్థోద్ధతిం బోయి మూ
లల నానాశకలాకృతిం బోరయ లీలాయానదుర్దాంతుఁడై
వలయంబుల్ సని చించి చిక్కుపటిచేక్ ♦ వైకల్యసంపాది యై. 48

వ. ఇవ్విధంబున సంబుధిలోన మహామత్స్యంబు విహరించుచందంబునఁ దదీయ
రథంబు కారవసైన్యంబునందు సంచరించునయ్యనసరంబున. 49

గీ. రత్న కేతనములు ♦ రాజితశేఖరం, బులును రుచిరఘంటికలును బార్థ
బాణనిహతిఁ దునిసి ♦ పడుఁ గౌరవులచేటు, దెలుప డుల్లు నుల్కములునుబోలె. 50

క. నరుభల్లంబుల నగ్రిమ, చరణంబులు ద్రెస్సి మ్రొక్కు ♦ జవనాశ్వంబుల్
కరుణమెయి రాహుతులకున్, శరణం బగు మనుచు మ్రొక్కు చందం బొందెన్.

48. "లము = సేన. వెనక్ = శ్రీఘ్రముగా. శుంభత్ వేగుఁడువి = గొప్పవేగము గలవాడై. నాలుపుగఁ = నాలుగుపాయ లగునట్లు. దుర్వారఉద్ధతిఁ = అడ్డగింపరానియతిశయముచేత. నానాశకలకృతిఁ = నానావిధము లయినఖండములయొక్కరమువంటి యాకారమును. పారయఁ = పొందునట్లు. లీలాయానదుర్దాంతుఁడువి = విలాసముతోడి నడకచే నణఁపరానివాడై. వలయంబుల్ = మండలాకారములుగా. వైకల్యసంపాదివి = వికలత్వమును గలిగించువాడై. చించి. చిక్కుపటిచేక్.

తా.—అర్జునుఁడు సేన యంతయు రెండుభాగము లగునట్లు నడుముఁ దనరథమును బోనిచ్చి యటువెనుక నాలుగుభాగము లగునట్లు అడ్డముగాఁ బోయి యీవలఁ జిన్నచిన్న ఖండము లగునట్లు మూలమూలపు మండలాకారముగాఁ జొచ్చి సేనయంతయు విచ్చిపోవునట్లు చిక్కుపటిచెను.

49. అంబుధిలోనక్ = సముద్రమునందు. విహరించుచందంబునక్ = తిరుగునట్లు. తదీయరథంబు = ఆయర్జునునిదైనతేరు. సంచరించునయ్యనసరంబునక్ = తిరుగునప్పడు.

50. రత్న కేతనములుక్ = రత్నాలపైక్కెములును. రాజితశేఖరంబులును = ప్రకాశించుచున్నగిరీటుములును. రుచిరఘంటికలును = కాంతిగలగంటలును. పార్థబాణనిహతిఁ = అర్జునునిబాణములదెబ్బచేత. తునిసి = తెగి. డుల్లుఉల్కములునుబోలెక్ = పడునట్టి కొఱపులొ యనునట్లు. పడెక్. ఉల్కములు—యా. ఉల్కలు, “కంధరాదులు క్షీబతుల్యంబులు బహుశంబుగా నగు” అని బాలవ్యాకరణమూత్రము.

తా.—అర్జునునిబాణములదెబ్బలచే రత్న మహము లయినపైక్కెములును గిరీటుములును గంటలును దెగి కౌరవులనాశమును దెలుపుటకై కొఱపులుపడుచున్నవో యనునట్లు పడెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

51. నరుభల్లంబులక్ = అర్జునునిబాణములచేత. అగ్రిమచరణంబులు = ముందటికాళ్ళు. ద్రెస్సి = తెగి. మ్రొక్కుజవనాశ్వంబుల్ = ముందరికి బడునట్టి వడిగలగుట్టములు, కరుణమెయిక్ = దయచేత. రాహుతులకున్ = రాతులకు. శరణంబు = రక్షణుడవు. అనుచుక్. మ్రొక్కుచందంబు = మ్రొక్కునట్టివిధమును. ఒందెక్. అలం. ఉత్పేక్ష.

- క. దంతిఘటాసంతానము, కుంతీసుతునారసములఁ ♦ గూలినతటి న
త్యంతనిబిడాభ్రముల దివి, యెంతయు సొంపారుభంగి ♦ నిల చెలు వొందెన్. 52
- క. పలుపులుఁ గాఁడులుఁ బగ్గం, బులుఁ దనయప్ర్రంబు లడరి ♦ పొడిసేసిన వి
చ్చలవిడిఁ బాతెడురథ్యం, బుల నేయఁడు దివిజరాజపుత్రుఁడు కృపతోన్. 53
- గీ. అర్జునాస్త్రీఖండితాతపత్రధ్వజ, చామరములు గాలిఁ ♦ జడలఁ దూలఁ
జహ్నుములవిభూతిఁ ♦ జెందంగఁగని యొప్పె, నవ్వు డాడుచున్న యట్ట లచట. 54
- క. ఒకమరి కిరీటికట్టెది, రికి నటిముఱి బోయిరేసి ♦ రెండవమా టి
య్యకొనుట కోర్వఁగ లేరై, రొకభృగ గురురాజసేన ♦ యోధులలోనన్. 55

తా.—అర్జునుని బాణములచే మందరికొళ్లు తెగి మందరికిఁ బడుచున్న గుఱ్ఱములు దయ యంచి మారాతులను రక్షింపు మని యర్జునునకు ప్రమోక్షమున్నవో యనునట్లుండెను.

52. దంతిఘటాసంతానము = ఏనుఁగులగుంపుల సమాహము. కుంతీసుతునారసములఁ = అర్జునుని బాణములచేత. గూలినతటిఁ = పడినప్పుడు. ఇల = భూమి. త్యంతనిబిడాభ్రములఁ = మిక్కిలి ధట్టము లయిన మేఘములచేత. దివి = ఆకాశము. ఎంతయుఁ = మిక్కిలి. సొంపారు భంగిఁ = ప్రకాశించునట్లు. చెలువొందెన్ = ప్రకాశించెను.

తా.—అర్జునుని బాణములచేఁ గూలిన యేనుఁగులచేఁ గప్పఁబడినభూమి మేఘములచేఁ గప్పఁ బడిన యాకాశమువలె నుండెను. అలం. ఉపమ.

53. తనతప్ర్రంబులు = తనబాణములు. విచ్చలవిడిఁ = స్వేచ్ఛగా. పాతెడురథ్యంబులఁ = పరుగెత్తుగుఱ్ఱములను. దివిజరాజపుత్రుఁడు = ఇంద్రుని కుమారుఁ డయిన యర్జునుఁడు. కృపతోన్ = దయతో. ఏయఁడు = కొట్టఁడు.

తా.—తనబాణములచేఁ బలుపులు మొదలయినవి తెగి విచ్చలవిడిగాఁ బరువిడుగుఱ్ఱముల నర్జునుఁడు కనికరముచే సుహరింపఁడు.

54. అర్జునస్త్రీఖండిత తపత్రధ్వజచామరములు = అర్జునుని బాణములచే నఱకఁబడిన గొడుగులును తెక్కెములును వింజామరలును. గాలిఁ. చడలఁ = ఆకాశమునందు. తూలఁ = ఎగురఁగా. ఆహ్వాదు. అచటఁ. ఆడుచున్న ఆట్టలు = ఆడుచున్న మొండెములు. చిహ్నుములవి భూతిఁ = రాజచిహ్నుముల సంపదను. చెందంగఁ = పొందుటను. కని. ఒప్పెన్.

తా.—అర్జునుఁడు ఖండించిన గొడుగులును తెక్కెములును వింజామరలును గాలి కాకాశమున కెగురఁగా నచటఁ కలలు తెగి యాడుచున్న మొండెములు వానిని రాజచిహ్నుములుగాఁ బొంది ప్రకాశించెను.

55. కిరీటికట్టెదిరికిఁ = అర్జునుని యొట్టయెదుటికి. అటిముఱిఁ = ఉత్సాహముతో. కురు రాజసేనయోధులలోనఁ = దుర్యోధనుని సేనయందలి భటులలోపల. ఒకభృగ = ఒకరును. రెండవమాటు. ఇయ్యకొనఁగన్ = ఒప్పుకొనుటకు. ఓర్వఁగన్. లేరు విరి.

తా.—దుర్యోధనుని సేనయందెవ్వరును ఒకమా అర్జునునియెదుటికిఁ బోయినవారు మరల వాతనియెదుటికిఁ బోజాలక పోయిరి.

సీ. మండితధ్వజదండమండలంబులఁ గిట్టి, విటతాటనంబుగా ధ విజీచి విజీచి
చటులఖురోద్భటాశ్వశ్రేణికి బాదివి ర, యంబునఁ దునిమి తూఁటాడి యాడి
రాజితబహువిధఁరథసమూహముఁ జొచ్చి, గజబిజి యగునట్లు ధ గలఁచి కలఁచి
మదభరభీషణమాతంగముల ముట్టి, చిందఱవందఱ ధ చేసి చేసి
పటుపదాతిచయముపై రౌద్రరసమహో, గ్రముగ నడరి నేలఁ ధ జమరి చమరి
సవ్యసాచిబాణసంఘంబు మత్తశుం, డాలఘోరలీలఁ ధ నేలి నలిపె. 56

ఉ. శిక్షితచిత్రసంగరవిశేషములం బ్రతిహేతిఖండనా
దక్షతపెంపుసాంపునను ధ దైవబలంబున నత్తటిన్ సహ
స్రాక్షతనూజసారథిరథాశ్వచయధ్వజముల్ పరాస్త్రీశ
స్త్రుక్షతి లేక యొప్పె గురుసైన్యము వెక్కస మంది బెగ్గిలన్. 57

56. మండితధ్వజదండమండలంబులఁ = ప్రకాశించుచున్న తెక్కముల స్తంభముల సమూహములను. కిట్టి = తాడి. విటతాటనంబుగఁ = తాటుమాటుగా. చటులఖురొద్భటాశ్వశ్రేణికి = చలించుచున్న గిట్టలచే భయంకరము లయిన గుఱ్ఱముల సమూహమును. బాదివి = చుట్టి. రయంబునఁ = వేగముగా. తునిమి = ఖండించి. రాజితబహువిధరథసమూహముఁ = ప్రకాశించుచున్న పెక్కువిధము లగు రేథుల సమూహమును. గజబిజి = నలఁగినవి. మదభరభీషణ మాతంగములఁ = మదముయొక్క యతిశయముచే భయంకరము లయిన యేనుఁగులను. పటుపదాతిచయముపై = సమర్థు లగు కాల్యూరసమూహముమీఁద. రౌద్రరసమహో ఉగ్రముగఁ = రౌద్రరసముచే మిక్కిలి భయంకర మగునట్లు. అడరి = విజృంభించి. చమరిచమరి = తాచితాచి. సవ్యసాచిబాణసంఘంబు = అర్జునుని బాణములసమూహము. మత్తశుండాల్ఘోరలీలఁ = మదించిన యేనుఁగుయొక్క భయంకర మయిన విలాసముపటి విలాసముచేత. కేలి = క్రీడను. చలిపె.

తా.—అర్జునునిబాణములసమూహము యుద్ధరంగమునందు ధ్వజ స్తంభములను విజీచియు, గుఱ్ఱములఁ జంపియు, రథముల నలఁగఁగొట్టియు, నేనుఁగుల ఖండించియు, కౌల్బలముల నేలకు తాచియు మదపుటేనుఁగువలె విహరించెను.

57. శిక్షితచిత్రసంగరవిశేషములఁ = నేర్పిన వింతలయిన యుద్ధముయొక్క భేదముల యందు. ప్రతిహేతిఖండనాదక్షతపెంపుసాంపునను = శత్రువుయొక్క యాయుధములయొక్క ఖండించుటయందలి నేర్పుయొక్క యతిశయముయొక్క యందముచేతను. దైవబలంబునఁ = దైవబలముచేతను. పరాస్త్రీశ స్త్రుక్షతి = శత్రువులయొక్క బాణములచేతను ఆయుధములచేతను గాయము. లేక. ఖరుసైన్యము. వెక్కసము = దుస్సహత్వమును. బెగ్గిలఁ = భయపడునట్లు. ఒప్పె. పాఠాం :—నివ్వెఁగఁది = మిక్కిలి నిశ్చేష్టత నొంది యని యర్థము.

తా.—అప్పుడు నానావిధము లయిన యుద్ధములయందును అర్జునుడు శత్రువులు ప్రయోగించు నాయుధములను మీఁదికి రావండునట్లు ఖండించుచుండుటవలనను, దైవబలంబువలనను, అర్జునుని సారథికిని రథమునకును గుఱ్ఱములకును ధ్వజమునకును గొంచెమైనను శత్రువులయొ యుధములు తగులక యుండెను.

క. తేజోధనుఁ డగునరుఁ డు, ద్భ్రాజితగతి నడుమ మెఱసి † బడబాగ్ని దళం
 బై జలనిధిఁ ద్రెక్కినియెడు, నోజం గురుబలముపేర్చి † యుడిపెం దోడ్తోన్. 58
 గీ. కాలపక్వంబు లైనలోకముల జముఁడు, బారిసమరెడుచాడ్పున † మారి మనఁగి
 యుగ్రరూపుఁ డైశౌర్యసమగ్రబాహు, సంపదుద్దాముఁ డగుక్రీడి † సంపెరిపుల.
 వ. అట్టియెడ మున్ను తురంగమఖురాదులం దూలినకెందూలియుం, బై పయి నెగయు
 పరబలంబునెత్తుట జొత్తిల్లుచు నుచ్చి చనువివ్వచ్చునిశితశరపరంపరలును, సైనిక
 నికర శరీరంబులపై నుడిసి తడిసి రుద్ధిరీకరవికిరణపరిణతం బగుసమీరణంబును,
 ధారాళకరాళరక్తపరిషి క్తవిశ్వంధరాభాగంబునుం గలయంగెంపు సంపాదించి
 యకాలసంధ్యనావహించినం దమచితవ్యాపార పారంగతంబులై పొడచూపినయెడు

58. తేజోధనుఁడు = ప్రతాపమే ధనముగాఁ గలవాఁడు. కౌంతియే ధనముగాఁ గలది యని బడబాగ్ని పక్షమున నర్థము. అగునరుఁడు = అయిన యర్జునుఁడు. ఉత్ ద్రాజితగతి = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న గమనముచేత. బడబాగ్ని. దళంబై = అధికమై. జలనిధిఁ = సముద్రమును. ద్రెక్కిని యెడు ఓజఁ = త్రాగునట్టివిధమున. గురుబలముపేర్చి = కారవనైర్యముయొక్క యతిశయమును. తోడ్తోన్ = వెంటనే. ఉడిపెన్ = పోగొట్టెను.

తా.—బడబాగ్ని సముద్రమధ్యముండి నీరుత్రాగి సముద్రవేగము నణచునట్లు అర్జునుఁడు కురుసేన నడుమఁ జేరి దాని గర్వము నణచెను.

59. జముఁడు = యముఁడు. కాలపక్వంబులు = కాలముచేఁ బండినవి, చావునకు సమీపించి నవి యనుట. విసలోకములన్ = అయినజనములను. బారిసమరెడుచాడ్పునన్ = చంపువిధమున. ఉగ్రరూపుఁడు = భయంకర మయిన యాకారము గలవాఁడై. శౌర్యసమగ్రబాహుసంపత్ ఉద్దాముఁడు = శౌర్యముచే నిండిన బాహువులసంపదచే నధికుఁడు. అగుక్రీడి = అయినయర్జునుఁడు. రిపులన్ = శత్రువులను. చంపెన్.

తా.—ప్రళయకాలమునందు మృత్యువు లోకములఁ జంపునట్లు అర్జునుఁడు కురుసైన్యములఁ జంపెను.

60. తురంగమఖురఅనులన్ = గుఱ్ఱములగిట్టలు మొదలగువానిచేత. తూలిన † కెందూలియున్ = ఎగిరిన ఎఱ్ఱనిదుముచు. పైపైన్ = మీఁదుమీఁదుగా. నెగయుపరబలంబునెత్తులన్ = ఎగురునట్టి శత్రుసేనలనెత్తురుచేత. జొత్తిల్లుచున్ = ఎఱ్ఱనాటుచు. ఉచ్చి = తూటి. చనువివ్వచ్చునిశితశరపరంపరలును = బోవునట్టి యర్జునునియొక్క వాడిబాణములపరుసలును. సైనికనికరశరీంబులపైన్ = సేనాజనుల సమాహమయొక్క దేహములమీఁద. నుడిసి = జ్ఞాపించి. రుద్ధిరీకరవికిరణపరిణతంబు = నెత్తురుతుంపు రుల వెదచల్లుటయందు సమర్థ మయినది. పాతాం = రుద్ధిరీకరనికరవిక్లిరవికిరణ పరిణతంబు = నెత్తురు తుంపురులసమాహమచే వ్యాపింపఁబడినదై మార్యునికరణములవలెఁ బరిణమించినది యని యర్థము. అగుసమీరణంబును = అయిన గాలియును. ధారాళకరాళరక్తపరిషి క్తవిశ్వంధరాభాగంబునున్ = ధారలుగల భయంకర మయిన నెత్తుటిచే నంతటను దడుపఁబడిన భూప్రదేశమును. కలయన్ = అంతటను. కెంపు = ఎఱ్ఱదనమును. సంపాదించి = కలిగించి. అకాలసంధ్యన్ = అకాలమునందలి సంధ్యను. అప

గణంబులుంబోలె బాలుచుధనంజయసాయకదళితకుంజరకుంభవిక్రీమకైకివిసరంబులవలనను; సముదీర్ణమదవేగదుర్నివారవారణవిదారణంబు లగు నర్జునాస్త్రపాతంబుల బెదరి తేంట్లగయుట పొగలెగయుటయుం బ్రతిభట బాణఘట్టనంబునం బాండవమధ్యమకాండప్రకాండంబుల నిబిడబ్బాలలు నిగుడుట మంటయునుగా, మూర్తం బగుతదీయక్రోధదవాసలంబుఛటచ్చటాశబ్దంబులచాడ్పునం జెలంగుచున్న యుధిష్ఠిరానుజనిష్ఠురభల్లభజ్యమానబలవద రాతిఖరాస్థినిస్వనంబులవలనను;

హించినన్ = కలిగింపఁ గా. తత్ ఉచితవ్యాపారపారంగతంబులువి = ఆయకాలసంధ్యకుఁ దగినవ్యాపారమునందుసమర్థములై. పాడచూపినఉడుగణంబులుంబోలెన్ = ఉదయించిన నక్షత్రములసమాహమువలె. పాలుచు... విసరంబులవలనను-పాలుచు = ప్రకౌశించుచున్న, ధనంజయ = అర్జునునియొక్క, సాయక = బాణములచేత, దళిత = నజకఁబడిన, కుంజర = ఏనుఁగులయొక్క, కుంభ = కుంభస్థలములవలన, విక్రీణ = గాలిన, మాకైకివిసరంబులవలనను = ముత్యాలసమాహములవలనను.

తా.—గుఱ్ఱములత్రొక్కుళ్లచే లేచిన యెఱ్ఱునిదుమును, నెత్తుటిచేఁ గప్పఁబడిన యర్జునునిబాణములును, సైనికులశరీరమునందలి నెత్తుటితుంపురలను జల్లుచు వీచెడి వాయువును, నెత్తుటిచేఁ దడిసి యెఱ్ఱునైనయధభూమియును, చేరి యాకాశము నెఱ్ఱుగాఁ జేసి యకాలసంధ్య కలుగునట్లు చేయఁగా నందుకుఁ దగిన ట్లుదయించిననక్షత్రములూ యనునట్లు అర్జునునిబాణములచే నజకఁబడినయేనుఁగులకుంభస్థలములనుండి గాలినముత్యములు ప్రకౌశించెను.

సముదీర్ణ.....విదారణంబులు-సముదీర్ణ = మిక్కిలి యతిశయించిన, మదవేగ = మదాతిశయముచేత, దుర్నివార = అడ్డగింపరాని, వారణ = ఏనుఁగులయొక్క, విదారణంబులు = భేదించునవి. అగు అర్జునాస్త్రపాతంబులన్ = అయినట్టి యర్జునుని బాణములపడుటలచేత. తేంట్లు = తుష్పెదలు. ప్రతిభటబాణఘట్టనంబునన్ = శత్రువులబాణములయొరయికచేత. పాండవమధ్యమకాండప్రకాండంబులన్ = అర్జునునియొక్కబాణశ్రేష్ఠములయందు. నిబిడబ్బాలలు = దట్ట మయిన మంటలు. నిగుడుట = వ్యాపించుట. మూర్తంబు = ఆకారము గలది. అగు తదీయక్రోధదవాసలంబుఛటచ్చటాశబ్దంబులచాడ్పునన్ = అయినట్టి యాయర్జునునికోపము అనుకొలుచిచ్చుయొక్క చిటచిట యను ధ్వనులవలె. చెలంగుచున్ = మ్రోయుచు. ఉన్న.....నిస్వనంబులవలనను-ఉన్న = ఉన్నట్టి, * యుధిష్ఠిరఆనుజ=ధర్మ రాజశ్రేష్ఠుఁ డయిన యర్జునునియొక్క, స్థూర = కఠిను లయిన, భల్ల = బాణములచేత, భజ్యమాన = విఱువఁబడుచున్న, బలవత్ = బలవంతు లగు, అరాతి = శత్రువులయొక్క, ఖర = కఠినము లయిన, అస్థి = ఎముకలయొక్క, నిస్వనంబులవలనను = ధ్వనులవలనను.

తా.—మదపుటేనుఁగుల భంజించునట్టి యర్జునునిబాణములకు భయపడి యెగురునట్టి తుష్పెదలు పొగులుగాను, శత్రుబాణముల యొరయికవలన నర్జునునిబాణములయందుఁగలుగుమంటలు మంటలుగాను, గల యర్జునునికోపము అనుకార్చిచ్చుయొక్క ఛటచ్చటాధ్వనులూ యనునట్లు అర్జునునిబాణములచేఁ బగుల్పఁబడుశత్రువులయొముకలధ్వనులు చెలంగెను.

ఎడనెవన్ = అచ్చటచ్చట. తొట్టితొట్టి = ప్రపహించిప్రపహించి. మడుపులుగట్టు శోణితంబు = మడుగు లగుచున్న నెత్తురు. వెల్లిగొడుగులు = తెల్లనిగొడుగులు. ఘండరీకంబులును = తెల్లఛాపూర

తొట్టి తొట్టి యెడనెడ మడుపులు గట్టుకోణితంబు నీళ్లు సందుఁ బడి తేలాడు వెలిగొడుగులు పుండరికంబులును వింజామరలు మరాళపుంజంబును నై కొలం కులచందంబు నొంద వాని కరిగెడుకొదమతుమైదపదువులపగిదిఁ దొరఁగు నా ఖండలతనయఁఖండితపరవీర కాలాయసనారాచళకలంబులవలనను; గిరీటిశరపాటవ పరిస్ఫృటితరిపుకపాలగళితమస్తిష్క పలలపంకంబునను, నలుదెసల సంతంతఁ గది యం జాగి పడి యున్న కృత్తచరణంబులను, వెదపదనికి రొంపి గలంచి వరుజాలు పదిలంబుగా నమర్చినకేదారంబుతెఱంగు దోచుటకు నీ డై చతురహాలికుండు నల్లుపరువంపు మొలకలచెలువునఁ జెల్లు డుల్లుఫల్లునాశుగసంతాడనవికీర్ణశత్రు

లును. వింజామరలు = తెల్లనిచామరములు. మరాళపుంజంబునుకవి = హంసలసమాహమునై. కొలంకుచందంబుక = కొలనియొక్కవిధముయొక్కవిధమును. ఒందక = పొందఁగా. దీనికిఁ గర్త సంగ్రామంబు. దానికిక = అకొలంకునను. అరిగెడుకొదమతుమైదపదువులపగిదిక = పోవు నట్టి కోడెతుమైదలసమాహములవలె. తొరఁగు...శకలంబులవలనను-తొరఁగు = పడుచున్న, ఆఖం డలతనయ = ఇంద్రునికుమారుఁ డయినయర్జునునిచేత, ఖండిత = నఱకఁబడిన, పరవీర = శత్రుశూరుల యొక్క, కాలాయస = కారముతోఁ జేయఁబడిన, నారాచ = బాణములయొక్క, శకలంబులవల నను = ముక్కలవలనను.

తా.—నెత్తురుమడుంగులు నీళ్లుగాను, తెల్లగొడుగులు తెల్లతామరలుగాను, వింజామరలు హంసలుగాను గలిగి యుద్ధిరంగము కొలనువలె నుండఁగా నర్జునునిచే నఱకఁబడినశత్రువుల యినుప బాణములకుక లాకొలనికిఁ బోవు కొదమతుమైదలవలె నుండెను.

కిరీటి.....పంకంబునను—కిరీటి = అర్జునునియొక్క, శర = బాణములయందలి, పాటన = బలిమిచేత, పరిస్ఫృటిత = పగుల్పఁబడిన, రిపుకపాల = శత్రువులపుట్టెలవలన, గళిత = పడిన, మస్తిష్క-పలలపంకంబునను = మెదడుమాంసముల బురదచేతను. నలుదెసలక = నాలుగుదిక్కులయం దును. కదియక = తాతునట్లు. చాగి = దీర్ఘముగా. నీ కృత్తచరణంబులవలనను = నఱకఁబడిన పాద ములచేతను. వెదపదనికిక = విత్తనములు చల్లుసమయమునను. రొంపి = బురదను. కలంచి = కలియఁ బెట్టి. వరుజాలు = గనిమలను. పదిలంబుగాక = భద్రముగా. అమర్చినకేదారంబుతెఱంగు = అమర్చినట్టి పరిమడియొక్కవిధము. ఈడై = తగినదై. (కర్త సంగ్రామంబు). చతురహాలికుండు = నేర్పరి యగుకాపు. చల్లుపరువంపు మొలకలచెలువునక = చల్లునట్టి మండెపోసినవిత్తనములవలె. పెల్లు = మిక్కిలి. డుల్లు.....నజంబులవలనను—డుల్లు = పడునట్టి, ఫల్లున = అర్జునునియొక్క, ఆశుగ = బాణములచేత, సంతాడన = కొట్టుటలచేత, వికీర్ణ = రాలిన, శత్రుశేఖరవజ్ర = శత్రు వులకిరీటులయందలి రవలయొక్క, వ్రజంబులవలనను = సమాహములవలనను.

తా.—అర్జునునిచే బగులగొట్టఁబడినశత్రువులపుట్టెలనుండి పదు మెదడురాకి రొంపివలెను, అతనిచే నఱకఁబడినపైనికులకాళ్లు గనిమలవలెను, నుండుటచే యుద్ధభూమి విత్తుటకు రొంపి చేసి గనిమ లమర్చిన పరిమడివలె నుండఁగా నర్జునునిబాణములు తగిలి రాబునట్టి శత్రుకిరీటులవజ్రములు సేద్య గాఁడు మొలకపోసి చల్లువిత్తనములో యువనట్లుండెను.

శేఖరవజ్రవ్రజంబులవలనను; సంగ్రామం బభిరామం బయ్యును ఘోరప్రకారం
బయ్యె నమ్మహాభయంకరసంకులసమరంబున. 60

చ. ఉజ్జక విరోధస్సైన్యముల ♦ నుక్కుమడంగగ నుల్లసగతిం
బలప రథద్విపాశ్వములు ♦ పాండవసంధ్యము తేరివీధియిం

సంగ్రామంబు = యుద్ధము. అభిరామంబు = మనోహరము. ఘోరంబు = భయంకరము.
అమ్మహత్ భయంకర సంకులసమరంబున = అట్టి మిక్కిలిభయము గలిగించు దొమ్మియుద్ధమునందు.

♦ కెందూళియుం బైపయి నెగయెన్ అనుపాతము అసమాపకక్రియకు ననన్వయంబువలనను
సముచ్చయమున కానగ్ధక్రమవలనను అదరణీయముగాను.

గ్రి విశ్వంభరాభాగంబునన్ అను సప్తమ్యంత పాతమునందు, విశ్వంభరాభాగము ధారాశక
రాశరక్తపరిషిక్తమయి యుండుటంచేసి దానియందుఁ గెంపు సంపాదించుటకు నెత్తుట జొర్రొత్తిని నశిత
శరపరంపరలు మొదలగునవి యనపేక్షితము లగును. రక్తపరిషిక్తవిశ్వంభరాభాగంబునన్ సంగ్రామం
బున నకాలసంధ్య నావహించునదియని రక్తపరిషిక్తేతివిశేషణనామధ్యైపరిహరమునకై యన్వయించుట
యనవద్యమగుటవలనం బ్రథమాంత పాతమే ప్రశస్తము.

* యుద్ధిస్తుగానుజనతీ నిస్తురేత్యాదిపాతము తత్పురుషసమాస పూర్వపదమయినయతినిష్ఠరథ
ల్లశబ్దమునకు తత్పురూప బహిర్భూతమయిన యుద్ధిష్టిరానుజశబ్దముతో నన్వయము ఘట్టిల్లమి బలవంత
మయిన యేక దేశాన్వయివోచము నావహించుటంచేసి పరిహరణీయము. సాధ్యసమాసము ఆంధ్రీకల్పి
తము కావున సాంస్కృతికతత్పురుషసమాసమునకు బహిర్భూతమే యగును. ధనంజయసాయక అర్జు
నాస్త్రపాత అని ముందటను, అఖండలతనయఖండిత, కిరీటి శరపాటన, ఫల్గునాశుగ యని వెనుకను
సమాసమే సమాదృతమగుటవలన సమాసపాతమే కవిగ్రుత్త మని తెలియుచున్నది, ఇట్లు పాండవము
ధ్యము కొండప్రకాండంబులయనుటకన్నను పాండవమధ్యమకొండప్రకాండంబుల యని సిద్ధసమాసపా
తమే సముచితము.

1 వానకరిగెడు కొదమతుమ్మెదపదువులపగిదిన్ అన్నచో, వానికిన్ అను బహువచనాంతము
కొలంకును బోధింపను. పుండరీకంబులను బోధించునను నెడ, అప్పుడు తత్పురూపతితములయిన నీశ్వను
మరాళపుంజంబునుగూడ బోధింపవలెను. అని కొదమతుమ్మెదపదువుల కరుగందగినవి కావు. అందున
లన బహువచనపాతము యుక్తముగాదు.

ఫీ కృత్తకరచరణంబులను = నటకబడిన చేతులచేతను పాదములచేతను అని యర్థము.
స్రాన్యాంగములకు ఏకవచ్ఛావము నియతమగుటచేఁ గృత్తకరచరణంబునను అని యుండవలయు.

61. ఉజ్జక = లక్ష్మ్యును సేయక. విరోధస్సైన్యములన్ = శత్రుసేనలను. ఉక్కుమడంగగన్ =
బలము చేతునట్లు. ఉల్లసత్ గతిన్ = ప్రకాశించుచున్న నడకచేత. పటపన్ = లోలంగా. పాండవ
మధ్యమతేరివీధియందున్ = అర్జునునిరథముదారియందు. రథద్విపాశ్వములు = తేరులును ఏనుగు
లును గుఱ్ఱములును, కృత్తసమాస మయినద్విపాశ్వశబ్దముతో రథశబ్దమునకు సమాసము చేసి బహు
వచనము ఉపపాదనీయము. అటవలలుని = శిథిలములై. పడన్ = పడుచుండుటను. కని = చూచి.
ఇద్దనన్ = ఈదిక్కునకు. అత్రైజుగని = అనిధమై. పోముని = పోమా? పోవును మనుట.
ఎడతెంపిగన్ = దూరముగా. పాయుఁబాటగన్ = విచ్చిపోఁగా.

దత్తాత్రేయపదం గని భయంపడి యిద్దెన వచ్చెనేని న

గని పోమె యంచు నెడఁతెంపిగఁ గొందఱు వాయఁబాటఁగన్. 61

క. వాలమ్ములు దాఁకి ధరక్, వ్రాలుభటులఁ జూచి యెడలు † వడఁకఁగ మేనుల్
తూలఁగఁ దముఁ దాఁకయును, నాలము సాలించి కొంద † అవలఁ జనంగన్.

గీ. ప్రొద్దు గ్రుంకిన మఱి కాని † పోవఁదొక్కొ, క్రీడి యని కొందఱాజికిఁసిడఁబోవ
బలమునెల్లను దెగటాఁబఁబి కాని, తక్కఁజెట్టులు ననుచుఁ గొంఁదఱు చలించు.

క. తరతరమ ప్రజలఁ దునిమెడు, నగునప్పటియెత్తికోలు†నకు సురవిద్యా
ధరభేచరులును భీతిం, బారసిరి తమదెనకు నేమి † పుట్టునో యనుచున్. 64

క. తమతమయొద్దిబలంబులు, క్రమవిరళము లైన దొరలు † గాండివిపై ను

తా.—అర్జునుడు సేనలమీఁదికి రథము తోలింపఁగా నతని తేరిమాన్యునంచు దేవులు మొద
లగునని చూడములై పోవుటను జూచి తమమీఁది కర్జునుడు వచ్చినయెడఁ దాముపాడ నట్లే యగుదు
మని కొందఱు పైనిపట భయపడి దూరముగాఁ దొలఁగిరి.

62. వాలమ్ములు = వాఁడిబాణములు. తాఁకి=తగిలి. ధరక్=నేలయందు. వ్రాలుభటులక్ =
పడునట్టిసూచలను. ఎవలు = మనస్సులు. మేనుల్ = దేహములు. తూలఁగక్ = వడఁకఁగా.
తముక్ = తమ్మును. తాఁకయునుక్ = ఎదుర్కొనకపోయినను. అలము = యుద్ధమును.
చాలించి. అవలక్ = అవతలివైపునను. చనంగక్ = పోఁగా.

తా.—కొందఱు భటు లర్జునునిబాణములు తగిలి క్రిందఁ బడుటను జూచి మఱికొందఱ
అర్జునుడు తమమీఁదికి రాక పోయినను భయపడి యుద్ధము విడిచి పోయిరి.

63. క్రీడి = అర్జునుడు. ప్రొద్దు = సూర్యుడు. గ్రుంకినక్ కాని = అస్తమించిననే గాని.
అజిక్ = యుద్ధమునకు. ఈడఁబోవక్ = వెనుదీయఁగా. బలము = సేనను. తెగటాఁక్ =
చచ్చునట్లు. పఁబి కాని = బాధించియే కాని. తక్కఁడు = తప్పుడు. చలింపక్ = భయపడఁగా.

తా.—కొందఱు అర్జునుడు సూర్యుఁ డస్తమించిననే కాని పోవఁ డని యుద్ధమునకు వెనుదీసిరి.
మఱికొందఱు పైన్యము సంతయుం జంపిననే కాని పోవఁ డని భయపడిరి.

64. తరతరము = వరుసపెట్టియే. ప్రజలక్ = జనులను. తునిమెడునరుఅప్పటియెత్తికోలు
నకుక్ = నటనపట్టి యర్జునునియప్పటిఘోషము. సురవిద్యాధరభేచరులును = దేవతలను విద్యాధరు
లును గంధర్వులును. తమదెనకుక్ = తమదిక్కునకు. భీతిక్ = భయమును. బారసిరి =
పోదిరి.

తా.—అర్జునుడు వరుసపెట్టి జనులను చంపుటనుజూచి దేవతలు మొదలగువారు తమమీఁదఁ
జంపునేమో యని భయపడిరి.

65. తమతమయొద్దిబలంబు = తమతమయొద్దనుండు సేనలు. క్రమవిరళములు = క్రమముగాఁ
దగ్గినవి. ఐనక్ = కాఁగా. గాండివిపైక్ = అర్జునునిమీఁదికి. ఉగ్రముగక్ = భయంకరముగా.
తలుముటయుక్ = కవియఁగా. ఆతఁడు = అయర్జునుడు. సమరఉల్లాసమునక్ = యుద్ధమునందలి
సంతోషముచేత. దివ్యశరతత్పరుఁడని = శ్రేష్ఠము లయిన బాణములయిం దాసక్తి గలవాఁడై.

గ్రముగఁ దలుముటయు నాతఁడు, సమరోల్లాసమున దివ్యశరతత్పరుఁడై. 65

సీ. ఆచార్యు డెబ్బడియమ్ముల నాచార్యు, పుత్రుని నేడింటఁ గృతిపునిఁ బదింట
దుష్ప్రహుఁ బండ్రెంటఁ దుశ్శాసనునిఁ బది, యేనింట సౌబలుఁ నెనిమిదింట
నమరనదీనూనుఁ నలువదింటను నేసి, రవిసుతురథ్యసారథుల నొంచి
వర్తమంతయుఁ ద్రుంచిఁ దైచి మర్తాస్థిబం, ధములు భేదించి విక్రమము నెఱపి
యిట్లు దొరలు నొన్వఁ నేడైఱఁ దనచేతి, కొలఁది నూపి క్రీడిఁ సెలఁగి దేవ
దత్త మొత్తుటయునుఁ దత్తై నైవ్యములు సెడ, విజిగి పాటి భీష్ముఁ ముఱువు సాచ్చెను.
క. గాంగేయుఁ డవప్తంభో, త్రుంగతనుం డగుచు నిట్లుఁ దూలినకురునే
నాంగంబులఁ బురికొలిపి ను, సంగతములు నేసె సమరఁ సమ్ముఖములుగాన్. 67
వ. ఇట్లు భగ్నబలసమాశ్వాసనోద్భాసి యగు భీష్ముభుజబలంబుప్రాపున మాతంగ

తా.—రాజు లంపలు తమసైన్యము క్రమముగాఁ దగ్గుటను జూచి యర్జునునిమీఁదికిఁ బోఁగా నతఁడు సంతోషముతో మేలిబాణములను ధనుస్సునందుఁ గూర్చి.

66. ఆచార్యుఁ = ద్రోణుని. అములఁ = బాణములచేత. ఆచార్యపుత్రుఁ = అశ్వత్థామను. దుష్ప్రహుఁ = ఇతఁడు దుశ్యోధనునితమ్ములలో నొకఁడు. సౌబలుఁ = శకునిని. అమరనదీనూనుఁ = భీష్ముని. రవిసుతురథ్యసారథులఁ = కణ్ణునిగుఱ్ఱములను సారథుని. నొంచి = నొప్పించి. వర్తము = కవచమును. మర్తాస్థిబంధములు = మర్త స్థానము లయినయొముకగూళ్ళను. విక్రమము = పరాక్రమమును. నెఱపి = నిండించి. ఏడైఱఁ = ఉత్సాహముచేత. తనచేతికొలఁది = తనభుజపరాక్రమమును, క్రీడి = ఆడుచుఁడు. చెలఁగి = విజృంభించి. ఒత్తుటయును = ఊడఁగా. తత్తై నైవ్యములు = వారిసేనలు.

తా.—అప్పు డర్జునుఁడు ద్రోణుఁడు మొదలగువారిమీఁద బాణములు ప్రయోగించి కర్ణుని గుఱ్ఱములను సారథుని నొప్పించి వానికవచమును బగిల్చి జీవస్థానముల భేదించి యిట్లు రాజులనందఱు నొప్పించి తనపరాక్రమము చూపి దేవదత్త ముఖశంఖమును బూరింపఁగా సైన్యము లన్నియు విచ్చి భీష్మునిముఱువు సాచ్చెను.

67. గాంగేయుఁడు = గంగకొడు కయినభీష్ముఁడు. అవప్తంభఉత్త్రుంగతనుండు = పూనికచే ఉన్నత మయినదేహము గలవాఁడు. తూలినకురుసేనాంగంబులఁ = చేదరన కురుసేనలయనయనములను. పురికొలిపి = ప్రేరేచి. సుసంగతములు = చక్కగాఁ గూడినవానిని. సమరసమ్ముఖములుగాఁ = యుద్ధమునకు ఎదురుమోము గలవిగా.

తా.—భీష్ముండు ఉత్సాహము గలవాడై భయపడినసేనలను బురికొల్పి చేర్చి యుద్ధమున కభిముఖులు గావించెను.

68. భగ్నబలసమాశ్వాసనోద్భాసి = విచ్చిపోయిన సేనల యూఱిండించుటచేఁ బ్రకాశించు వాఁడు. భీష్ముభుజబలంబుప్రాపునఁ = భీష్మునిబాహుబలముయొక్క యండచేత. మాతంగతురంగస్యందనసందోహంబులతోడఁ = ఏనుగులయు గుఱ్ఱములయు లేరులయునమాహములతో. కుంభ

తొరంగస్యందనసందోహంబులతోఁ గుంభసంభవకృపాశ్వత్థామకర్ణవికర్ణప్రముఖ
నిఖలయోధజనంబులు సుయోధనుముందటఁ బన్ని నిలిచినం జూచి సవ్యసాచి
ప్రత్యేకప్రథనకుతూహలాయ త్తచిత్తుం డగుచు నుత్తరున కిట్లనియె. 68

ఉ. కందము లప్పళించి తురంగంబుల నించుక నిల్పు వైరినే
నం దెలియంగఁ జూడుము ఘనప్రకరంబునుబోలెఁ గాఱుకొం
చుం దఱి నై నదంతిఘట ధనుందరకేతనరాజి క్రాలఁగా
ముందర నిల్వఁ గట్టెదిఁమోహర మున్నవిధంబు గాంచితే. 69

గీ. కర్ణకేతనంబు ధ క్రాలెడు నల్లఁడె, యాతఁ డాజికేళిఁకొతుకమునఁ
గడఁగివచ్చుటయును ధ గలిగియున్నది మున్న, తొడరవలయు నతనిఁతోడ మనము.
వ. అని మఱియును. 71

చ. రయమునఁ గిట్టి యీతనిపఁరాక్రమలీల యడంచి నొంచి దు
ర్జయుఁ డని నమ్మి యున్నకురుఁరాజునకుఁ వగ వుట్టఁ జేసెదన్

సంభవ = ద్రోహంబు. ప్రముఖనిఖలయోధజనంబులు = మొదలుగాఁ గల యెల్లఘాత లయిన
జనులు. సుయోధనుముందటఁ = దుర్యోధనునియెదుట. పన్ని = పూహములు తీరి. సవ్యసాచి =
అర్జునుడు. ప్రత్యేకప్రథనకుతూహలయత్తచిత్తుండు = ఒక్కొక్కనితో యుద్ధము చేయుట
యందలి యుత్సాహమున కధీన మయినమనస్సు గలవాడు.

69. కందములు = మూఁపులను. అప్పళించి = చఱచి. తురంగంబులన్ = గుఱ్ఱములను. వైరి
నేనక = శత్రువుల నేనను. ఘనప్రకరంబునుబోలెన్ = మేఘములసమాహమువలె. కాఱుకొంచుక =
అతిశయించుచు. తఱు = దట్టము. విసదంతిఘట = అయిన యేనుఁగులగుంపు. సుందరకేతనరాజి =
చక్కనిటెక్కెములసమాహము. క్రాలఁగా = ప్రకాశించుగా. కట్టెదిరిమోహరము = ఎట్ట
యొడుట నున్నపూహము. పాతా. — దంతిఘటసుందరకేతనరాజి! = ఏనుఁగులయు భటులయు
చక్కనిటెక్కెములయు సమాహము అని యర్థము. ఇట్లు ఘటాశబ్దమునకు బదులు భటాశబ్దమును
చొనిపి యొకటే సమాసపదముగాఁ బాఠమును గల్పించుట ముందున్న నిల్వకొ ఆనునసమాసక్రియకుఁ
గర్హభావాపత్తివలనను ద్వంద్వసమాసాననురూపతవలనను ననాదరణీయము.

తా. — ఉత్తరా! నీవు గుఱ్ఱములను చఱచి కొంచెము నిలిపి శత్రు సేనను జూడుము. మనయొడుట
ముందరను టెక్కెములతో నొప్పుచున్నయేనుఁగుగుంపు నిలుచునట్లు తీరియున్న శత్రుపూహ
మును చూడుము.

70. కర్ణకేతనంబు = కర్ణునిటెక్కెము. క్రాలెడున్ = ప్రకాశించుచున్నది. అజికేళికొతు
కమునక = యుద్ధము అను నాటయందలి వేడుకచేత. తొడరవలయుకొ = ఎదిరింపవలయును.

తా. — అదిగోఁ గర్ణునిటెక్కెము గానవచ్చుచున్నది. అతఁడును యుద్ధమునకు రానుత్సాహము
గలవాఁడై యున్నాఁడు. మనము ముందుగా వానితో యుద్ధము చేయవలయును.

72. రయమునక = శీఘ్రముగా. కిట్టి = తాఁకి. ఈతనిపరాక్రమలీల = ఈకర్ణునిపరా
క్రమముయొక్కనిలాసమును. నొంచి = నొప్పించి. దుర్జయుఁడు = గెలువరానివాఁడు. వగ =

హయములఁ బోవ ని మ్మనుడు ♦ నాతఁడు నాతనిలావు నచ్చి ని
ర్యయమునఁ దేరు పూఁ బటపె ♦ భాస్కరనూతికి సమ్ముఖముగన్. 72

— (అర్జునుఁడు చిత్రాంగదప్రభృతికురుకుమారుల నిజించుట.) —

వ. ఇవ్విధంబున వృషభంబున కాదికొనుబెబ్బలియునుంబోలే రాధేయదెస నశచు
కన్యడిం గని చిత్రాంగదుండును జిత్రరథుండును సంగ్రామజత్తును దుష్ప్రహుం
డును జిత్రసేనుండును వివింశతీయును దుర్ముఖుండును దుర్జయుండును వికర్ణుండును
శత్రుంతపుండును దుశ్శాసనుండును లోనుగాఁ గలకురుకుమారవర్గంబు నిరగ్గళ
ప్రకారంబు లగురథచిత్రప్రచారంబులు మెరియ మొనలకురి దలకడచి చటుల
పటుబాణవేణికాపరంపరలు నిగుడ నొక్కపెట్ట కవిసిన నతండును గుణధ్వని
తంత్రీనాదంబుగా నావిండ్లవా రొత్తుకాటుగా గాండ్డివంబు వీణగా వినోదంబు
సలిపె నట్టియెడ వికర్ణుండు. 73

క. తలమీటి నిశితశరమం, డలిఁ గప్పెం బార్థ నుత్కటక్రోధమునన్
విలు విలుగ నేసి యతనిం, దొలఁగంగా జేసె నరుఁడు ♦ దోర్బలలీలన్. 74

దూఖమును. పుట్టఁజేసెదన్ = కలిగించెదను. హయములన్ = గుఱుములను. అతఁడున్ =
ఆయఁ త్రుఁడును. అతనిలావున్ = అయర్జునునిబలమును. నచ్చి = నమ్మి. భాస్కరనూతికిన్ =
నూర్వ్యునిసమూహం డయిన కర్ణునికి. సమ్ముఖముగన్ = ఎదురుగా. తేరు. పోన్. పటపెన్ =
తోలెను.

తా.—ఈకర్ణుని దాకి జయించి దుర్యోధనునకు నితఁడు గొప్పకూరుఁ డని కలిగి యున్న నమ్మ
కమును బోగొట్టి దూఖము కలిగింపవలెను. తేరు తోలు మనఁగా నుత్తరుఁ డర్జునునిబలమునందలి
నమ్మకముచే భయము లేనివాఁడై కర్ణుని కెదురుగాఁ దేరు తోలెను.

73. వృషభంబునకున్ = అఁబోతునకు. అదికొనుబెబ్బలియునుంబోలేన్ = కన్నపేయు
పెద్దపులివలె. రాధేయదెసన్ = కర్ణునిదిక్కునకు. కన్యడిన్ = అర్జునుని. కురుకుమారవర్గంబు =
కారవపక్షమునందలి కుమారులసమూహము. నిరగ్గళప్రకారంబులు = అడ్డులేనివిధములు గలవి. రథ
చిత్రప్రచారంబులు = తేరులయొక్క నానావిధము లయినపడకలు. మొనలకున్ = సేనలకు. తల
కడచి = ముందుమిగిలి. చటులపటుబాణవేణికాపరంపరలు = వేగముగలవియు సమర్థములు నిగు
బాణములప్రవాహములయొక్కవరుసలు. ఒకపెట్టుట = ఏకకాలమునందే. గుణధ్వని = అల్లె
త్రాటిప్రాత. తంత్రీనాదంబుగాన్ = తంత్రులధ్వనికాఁగా. అవిండ్లవారు = ఆకూరులు. ఒత్తు
కాటుగాన్ = శ్రుతియిచ్చువారు కాఁగా, రూ. ఒత్తుకాండు.

74. తలమీటి = ముందు మిగిలి. ఉత్కటక్రోధమునన్ = ఎక్కుడుకోపముచేత. పార్థున్ =
అర్జునుని. నిశితశరమండలిన్ = వాఁడిబాణములసమూహముచేత. నరుఁడు = అర్జునుఁడు. దోర్బల
లీలన్ = చేతులబలిమియొక్కవిలాసముచేత. విలు = వికర్ణునిధనుస్సును.

తా.—వికర్ణుడు ముందు మిగిలి యర్జునునిమీఁద బాణములు ప్రయోగించెను. అంత నర్జునుఁడు
వానిధనుస్సు ఖండించి యుద్ధరంగమునుండి పాఱఁదోలెను.

క. ఇంతయుఁ గనుఁగొనియును శత్రుంతపుఁ డోసరిల కాజి † దోహల మలరం
గొంతేయుతోడఁ దలపడి, వింత లయినకూర్చునఖరవిశిఖము లేసెన్. 75

వ. అర్జునుండును.

76

క. మాతుఁ బదింటను నైదిట, నాతనియంగంబు నొంచి † యంత నిలువమిన్
శాతఘనశరము వే కొని, యాతల వెడలంగ నేసి † యశువులఁ బాపెన్. 77

గీ. ఇట్లు శత్రుంతపునిఁ ద్రుంచి † యివ్విధమున
నొక్కఁ డొక్కఁడ తలపడు † టుడుపఁ దలచి
వివిధబాణపరంపర † వెల్లిగొలిపె
భయరసమువట్టుపెట్టునఁ † బగలు వాఱు.

78

క. అందఱు రథికులు పఱవఁగ, నిం దేటికి మున్ను వచ్చి † దిస్సీ యని సం

75. ఓసరిలక = వెనుదీయక. ఆజిదోహలము = యుద్ధమునందలియాశ. కొంతేయుతోడక = అర్జునునితో. కూర్చునఖరవిశిఖములు = తాంబేటిగోళ్ళయొక్కరమువంటి యాకారముగల బాణములను.

తా. — వికర్ణుని పాటు చూచియుఁ దొలఁగిపోక శత్రుంతపుఁడు యుద్ధమునం దుత్సాహము గలవాడై యర్జునునిమీదికిఁ బోయి వాడిబాణములు ప్రయోగించెను.

77. సూతుఁ = తేరు వోలువానిని. అతనిఅంగంబుక = ఆశత్రుంతపుని దేహమును. నిలు వమిన్ = నిలువకపోవుటచేత. శాతఘనశరము = వాడి యయిన గొప్పబాణమును. వే = కీర్ణముగా. అతల = ఆశత్రుంతపునితలను. వెడలంగక = తొలఁగునట్లు. ఏసి = కొట్టి. అశువులక = ప్రాణములను. పాపెన్ = పోఁగొట్టెను.

తా. — ఆశత్రుంతపుని సారథిని పదిబాణములచేతను, శత్రుంతపుని నైదుబాణములచేతను నొప్పించి యంతటితో నతఁడు నిలువక పోఁగా నర్జునుఁడు గొప్పవాడిబాణముచే నాతని కిరస్సు ఖండించి వాని వధించెను.

78. తలపడుట = ఎదిరించుటను, ఉడుపక = పోఁగొట్టుటను. భయరసమువట్టుపెట్టునక = భయము ఆను నీటిప్రవాహముయొక్క దెబ్బచేత. పగలు = శత్రువులు. వివిధబాణపరంపర = నానా విధము లయినబాణములనరుసను. వెల్లిగొలిపెన్ = ప్రవహింపఁజేసెను.

తా. — అర్జునుఁ డిట్లు శత్రుంతపుని పధించి యింక నొక్క రొక్కరుగాఁ దనమీదికి రానియట్లు చేయఁ దలచి శత్రువులందఱు భయపడి పరుగెత్తునట్లు నానావిధబాణములు ప్రవాహముగాఁ బ్రయోగించెను.

79. రథికులు = రథముననుండి యుద్ధము చేయువారులు. పఱవఁగక = పరుగెత్తఁగా. సంక్రందనముతుక = అర్జునుని. గర్వఉద్ధతుఁడువి = గర్వముచే నతిశయించినవాడై. తెగి. మార్కొనియెన్.

తా. — అందఱు నిట్లు యుద్ధరంగమునుండి పరుగెత్తుటను జూచి యిట్లు పరుగెత్తువారు వీ రేల

క్రందననుతు మార్కొనియెఁ ద, గం దెగి సంగ్రామజిత్తు ♦ గర్వోద్ధతుఁడై. 79

క. తలపడి వాలమ్ములు పై, నల వేర్పడ నినుచుటయును ♦ నలుక పైడిమినం

దల దునిమి వైచె నాతని, బలసూదనసూనుఁ డొక్క♦పటుభల్లమునన్. 80

గీ. అవుడు రాధేయుఁ డిమ్మైఁననుజుపాటుఁ, జూచి యేనుంగునకు సిక్కునూషినట్లు
కవిసహాయముల మత్స్యభూ♦కాంతతనయు, నేసి పండ్రెండుశరముల♦నేసె నరుని.

ఉ. కేసరివిక్రముండు కపి♦కేతనుఁ డత్తటి వైరివీరసం

త్రాసకరప్రకార మగు♦దర్ప మెలర్పగ బాణజాలవి

న్యాసమునక వెసం బొదివె ♦ నర్కసుతుక గరుడుండు పాము ను

ద్యాసితపక్షుఁ డై పొదువు♦భంగి నురావలి పిచ్చలింపగన్. 82

యుద్ధమునకు రావలయు నని వారిని నిందించుచు సంగ్రామజిత్తు మిక్కిలి గర్వముతో నర్జునుం
దాఁకెను.

80. వాలమ్ములు = వాఁడిబాణములను. పైక = అర్జునునిమీఁద. అలవు = ఉపాయము.
వీర్పడక = తేటపడునట్లు. నినుచుటయును = నిండింపఁగా. అలుక = కోపము. పాడమినక =
కలుగఁగా. బలసూదనసూనుఁడు = ఇంద్రునికుమారుఁ డయినయర్జునుఁడు. ఒక్కపటుభల్లమునక =
ఒకవాఁడిబాణముచేత.

తా.—ఆ పైడిరించి యర్జునునిమీఁదఁ గఱకుబాణములు ప్రయోగింపఁగా నర్జునుఁడు కోపించి
ఒక్కబాణముచే సంగ్రామజిత్తుతలఁ ద్రుంచెను.

81. రాధేయుఁడు = కర్ణుఁడు. ఇమ్మై = ఈవిధముగా. అనుజుపాటుక = తమ్ముని
చావును. సిక్కు = బరికోలలను. కవిసి = తాకి. వాయుమలక = గుట్టములను. మత్స్యభూకాంత
తనయుక = విరాటరాజుకుమారుఁ డయినయర్జునుని. శరములక = బాణములచేత. నరుక =
అర్జునుని. ఏనెక = కొట్టెను.

తా.—అప్పుడు కర్ణుఁడు తనతమ్ముండు చచ్చుటకు బరిగోలలతోఁ బొడిచినయేనుంగువలె
గోపించినవాడై యర్జునుని దాకి యతనిగుట్టములను పొరగిని నొప్పించి యర్జునుని బండ్రెండుబాణ
ములచే గొట్టెను.

82. కేసరివిక్రముండు = సింహముయొక్కపరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గలవాఁడు. కపి
కేతనుఁడు = కోటిపెక్కము గలవాఁడు, అర్జునుఁడు. వైరివీరసంత్రాసకరప్రకారము = శత్రు
ఘోరులకు భయమును గలిగించునట్టి విధము గలది. ఆగుదర్పము = ఆయినగర్వము. ఎలర్పగక =
ప్రకాశింపఁగా. గరుడుండు = గరుత్మంతుఁడు. ఉత్ భాసితపక్షుఁడువి = ఉన్నతములై ప్రకాశించు
చున్న తెక్కలు గలవాడై. పాముక. పొదువుభంగిక = పట్టునట్లు. నురజులి = చేపతల
పయూహము. పిచ్చలింపగక = పొగడఁగా. అర్కసుతుక = కర్ణుని. బాణజాలవిన్యాసమునక =
బాణములసమూహముయొక్క ప్రయోగించుటచేత. వెనక. పొదివెక.

తా.—గరుత్మంతుఁడు తెక్కలను విదిర్చుచు బామును బట్టువిధమున, చేపతల పొగడునట్లు
అర్జునుఁడు బాణములు ప్రయోగించుచు మహోత్సాహముతోఁ గర్ణుని నెదిరించెను.

- క. ఇరువురు వీరులు నిట్లొం, డొరువులఁ దలపడుట సూచి + యుత్కట మగున
 చెప్పుపాటుఁ గొతుకంబు న, డర నూరక యుండె నయ్యెడం గురుసేనల్. 83
- మ. ప్రళయాంభోధరము క్తసాంద్రవిసరః త్పాపాణవర్షంబు మి
 క్కిలియై శైలముఁ గప్పనట్లు నరునఃక్షీణాస్త్రసంతాన మి
 ట్టల మై కప్పినఁ దీవ్రమారుతము గాఢవ్యాప్తి జీమాతమం
 డలిఁ బోలెఁ విరియించె భానుజుఁ డవఃప్రంభోజ్జ్వలాకారుఁ డై. 84
- క. విల్లును దానును శిఖ రా, జిల్లంగ వెలుఁ గొందువహ్నిఁ చెలువంబున శో
 భిల్లుటఁ గని కునునైన్యము, లెల్లను దూర్యములు మ్రోయు + నే దైతఁ జలఁగెఁ.
- క. రవితనయు బాణములు వా, సవనందనుఁ బొదివినపుడు + సంతోషముఁ ద

83. తలపడుట = తాఁకుటను. ఉత్కటము = అధికము. అచెప్పుపాటుక = ఆశ్చర్యమును. గొతుకంబును = కృతూహలమును. అడరక = అతిశయింపఁగా. అయ్యెడ = అసమయమునందు.

తా.—కర్ణార్జును శిర్దలు నొకరినొకరు దాఁకుటను జూచి కారవసేనలు ఆశ్చర్యమును వేడుకయును గలవై యూరక చూచుచుండెను.

84. ప్రళయ...వర్షంబు—ప్రళయఅంభోధర = ప్రళయకాలమునందలి మేఘముచేత, ముక్త = విడువఁబడిన, సాంద్ర = దట్ట మయిన, విసరత్ = వ్యాపించుచున్న, పాపాణవర్షంబు = రాశ్వవాన. మిక్కిలివి = అధికమై. శైలముకొ = షర్వతమును. కప్పనట్లు. నరుఃక్షీణాస్త్రసంతానము = అర్జునునియొక్క తలుఁగులేని బాణములసమూహము. ఇట్టలమువి = అధికమై. కప్పినక. తీవ్రమారుతము = పెనుగాలి. గాఢవ్యాప్తి = అధిక మయిన వీచుటచేత. జీమాతమండలిక పోలెక = మేఘములసమూహమునవలె. భానుజుడు = కర్ణుఁడే. అవఃప్రంభోజ్జ్వలలతకొరుఁడువి = పరాక్రమముచేత బ్రకాశించుచున్న యాకారము కలవాడై. విరియించెక = తొలఁగించెను.

తా.—ప్రళయకాలమేఘము పర్వతముమీఁదఁ బాపాణవర్షము కురియునట్లు అర్జునుఁడు గర్జనిమీఁద బాణములు ప్రయోగింపఁగాఁ గర్ణుఁడు పరాక్రమము వహించి పెనుగాలి మేఘములను విరియించునట్లు ఆబాణములను దొలఁగించెను.

85. తానును = కర్ణుఁడును. శిఖ = మంట. రాజిల్లంగక = ప్రకాశింపఁగా. వెలుఁగొందు వహ్నిఁ చెలువంబునక = ప్రకాశించునట్టి యగ్నివలె. శోభిల్లుటక = ప్రకాశించుటకు. కని. కురునైన్యములు. తూర్యములు = వాద్యములు. ఏదైతక = ఉత్సాహముచేత. చెలఁగెక = ఒప్పెను.

తా.—కర్ణుఁడు తా నగ్నివలెను అతనిధనుస్సు నిప్పుమంటవలెను ప్రకాశించుటం జూచి కురునైన్యములు మిక్కిలి సంతోషించి వాద్యములు మ్రోయించెను.

86. రవితనయు బాణములు = కర్ణునిబాణములు. వాసవనందనుక = అర్జునుని. పొదివినపుడు = తాఁకినపుడు. సంతోషముక. తతోవివిధలస్త్రములు = అయర్జునుని నానావిధములయిన బాణములు. అతనిపైక = అకర్ణునిమీఁద. కవియక = తగులఁగా. విషాదంబుక = దుఃఖమును.

- ద్వివిధాస్త్రము లాతనిపైఁ, గవియ విషాదంబు నెందుఁ ♦ శారవసేనలో. 86
- వ. ఇవ్వధంబున నే ట్లాడుచుం గదిసి గాంధీవి కట్టన కి ట్టనియె. 87
- గీ. సభలఁ బలుకు దీపు ♦ సరి లేరు నా కని, యిదె రణంబు వచ్చె ♦ నెల్లవారి
కెఱుంగ వచ్చు దీనఁ ♦ బెఱిచోట రజైన, యట్లు పూరగింప ♦ నగునె యిచట. 88
- క. నూటలు పె క్కాడితి వీ, పోటుమగలు వినఁగ నింకఁ ♦ బోవుట దగ దె
ప్పాట నది గాక తమ్ముని, పాటును గన్నారఁ గంటి ♦ పాటకు మింకన్. 89
- గీ. పలుక వచ్చుఁ గాక ♦ పలికినయట్టుల, చేయ వచ్చు నెట్లు ♦ దాయ యెందుఁ
బోయె దట్లు ద్రుపదఁ ప్రత్రికఁ బఱుపంగఁ, గాంచి నగింఫలము ♦ గంచు గాక.
- క. ఏ సపుడు ధర్మపాశా, ధీనుడ నై కోపమునకు ♦ దీ కొనరింపం
గా నేరకున్న మెయిమెయి, బో నయ్యెం గాక యింకఁ ♦ బొమ్మా యిచటన్. 91
- ప. అనిన విని రాధేయుం డి ట్టనియె. 92

తా.—కట్టనిబాణము లగునునిమీదఁ బడునపుడు సుతోషమును, అర్జునునిబాణములు కట్టని
మీదఁ బడినప్పుడు దుర్జిమును కౌరవసేనలకుఁ గలుగుచుండెను.

87. ప్లిం = బాణప్రయోగములకు. అడుచుక = చేయుచు. గాంధీవి = అర్జునుడు.

88. రణంబు = యుద్ధము. పెఱిచోటక = మఱియొకచోట. రజైనయినట్లు = బింక
ములు పలికినట్లు. పూరగింపకాదును = నెఱవేర్చవచ్చునా?

తా.—నీవు సభలలో నాకెదురులే రని చెప్పుకొందువు. ఇప్పుడు యుద్ధము వచ్చెను. కావున
నీకార్య మందఱికిని జెలియవచ్చును. ఇంటిలో బింకము లాడినట్లు యుద్ధమున శక్యము కాదు.

89. ఈపోటుమగలు = ఈగొప్పశూరులు. ఎప్పాటక = ఏవిధముననైనను. తమ్మునిపా
టును = సంగ్రామజిత్తుచావును.

తా.—ఈశూరు లందఱు వినఁగాఁ బెక్కుమాట లాడితివి. కావున నిపుడు నీవు యుద్ధము
నుండి వెనుదీయ రాదు. అదిగాక నేను నీతమ్ముఁ డగుసంగ్రామజిత్తును చంపుటను గన్నలారఁ జూచి
తివి, ఇంక నోడక యుద్ధము చేయుము.

90. దాయ = ఓపకవాఁడా! కట్టనిసంబోధనము. ద్రుపదప్రత్రిక = ద్రౌపదిని. పఱు
పంగక = బాంధవఁగా. నగింఫలము = నవ్వినఫలమును. కంచుగాక = పొందుదువు గాని.

తా.—బింకము లాడవచ్చును గాని యట్లు చేయుట శక్యము కాదు. సభలో ద్రౌపది నవమా
నించినపుడు నీవు చూచి నవ్వినఫలమును పొందక యిపుడు తప్పించుకొని పోఁ జాలవు.

91. ధర్మపాశఅధీనుడనువి = ధర్మము అను త్రాటికి లోబడినవాడనై. దీప = అవకాశ
మును. ఒనరింపకాక = చేయుటను. మెయిమెయి = బాధలేక. పోకాయ్యెక =
బోవుట కల్గెను.

తా.—అపుడు నేను ధర్మమునకుఁ గట్టువడి కోపము చేయునట్లు చేసినపు తప్పించుకొని పోయి
తివి. ఇపుడు పోఁ జాలవు.

ఉ. అప్పుడు ధర్మహానికి భయంపడి నిల్చితివో కడంకతో
నిప్పుడు వచ్చినాడ విట ధన్యుడు జేయుదు గాక యన్నపైఁ
దప్పు ఘటించి నీవు నొకతాలిమి గల్గిన వాడ వై నెపం
బొప్పినఁ జెల్లె నీనిలుపు ధన్యును జాతము గాక యిచ్చటన్. 93

క. సమయంబు నడపినను రా, జ్యముభాగం బీరె యెట్లు ధన్యనాస నర
ణ్యమున వసించితి గాక ని, జమునకు నీయందు ధైర్యసారము గలదే. 94

క. మును నీ వచట నచట జే, సివంటుతనంబు లెల్లఁ ధన్యంగ విందుం
గనినఁ గదా నమ్మును నవి, యనుమానము నాకు నీభయస్థితి గనుటన్. 95

————— (కర్ణార్జునుల ద్వంద్వయుద్ధము.) —————

వ. అనుచు వాలమ్ములు గురిసిన నర్జునుండును బ్రీతుం డై గాండీవవిశ్లేపక్షోభిత
సభోభాగుం డగుచుం గానీనుపై నానానిశితవిశిఖంబులు నినిచె నట్లయ్యిరువురును

93. ధర్మహానికి = ధర్మము చెడుటకు. కడంకతో = పూనికతో. అన్నపై = ధర్మ
రాజమీద. ఘటించి = మోపి. ఒకతాలిమి గల్గినవాడవు = ఒకయొప్పుగలవాడవై. ఒప్పిన =
కలుగఁగా. చెల్లె = సాగెను. ఇచ్చటన్. నీనిలుపు = నీయొక్క నిలుచుటయును. ఓపును =
ఓపికయును. పాఠాః:—చేయుదు గాక. ఏకవాక్యతాభంజక మగుటవలనను పద్య మంతటను
అర్జునునిపేయమే ప్రకృతమై యుండఁగా నడుమఁ గర్ణునివిషయము అప్రకృత మగుటవలనను నుత్తమ
పురుషపాత ముచితము కాదు.

తా.—అప్పుడు ధర్మహానికి వెంటి యిపుడు పరాక్రమము చూప వచ్చితివి కాబోలు. అన్న
మీద సానుపైటి యొపిక కలిగినట్లు చెప్పికొనుటకు నీ కష్టము సాకు దొరికినది. ఇప్పుడు నీసామ
గ్ధ్యము చూచెదను.

94. సమయంబు = ప్రతిజ్ఞను. ఎట్లున్ = ఎట్లైనను. రాజ్యముభాగంబు. ఈరె = ఇయ్యారా?
అనునాసన్ = అనునట్టి యాశచేత. ధైర్యసారము = దిట్టతనముయొక్క యతిశయము.

తా.—వనవాసమును అజ్ఞాతవాసమును నెఱవేర్చినయెడ దుశ్యోధనుఁ డెట్లైనను రాజ్యభాగ
మీయక పోఁ డని యాశపడి నీ వడవిలో నుండివి గాని నిజముగా నీకంత ధైర్యము లేదు.

95. బంటుతనంబులు = పరాక్రమములను. అనుమానము = సందేహము. నీభయస్థితి =
నీయొక్క భయముతోడి యునికిని. కనుటన్ = చూచుటచేత.

తా.—లోల్లి నీ వచ్చటచ్చట కౌర్యము చూపినట్లు విని యున్నాడను, నీపిఱికితనమును జూచిన
వాడను గావున నాయెచటఁ జూపినం గాని నేను వాని నమ్మును.

96. గాండీవవిశ్లేపక్షోభితసభోభాగుండు = గాండీవముయొక్క త్రిప్పుటచేఁ గలఁతపెట్టఁబడిన
యాకాశప్రదేశము గలవాడు. కానీనుపై = కర్ణుమీద. నానానిశితవిశిఖంబులు = నానావిధ
ము లయినకఱుగుభాణములను. దేవాసురసంగ్రామసాదృశ్యచిక్రమప్రక్రియన్ = దేవాసురులయొక్క
యుద్ధముతోఁ బోల్కొగల పరాక్రమముయొక్క విధముచేత. పొలిచిరి = ప్రకాశించిరి. పాఠాః:—

నేవాసురసంగ్రామసాదృశ్యవిక్రమప్రక్రియం బాలించి రట్టిసమయంబున. 96

క. రవిదీప్తులు సార నేరమి, గవిసెం జీకట్లు పవనగమనం బడగె

వివిధాస్త్రంబుల సంబర, మవిరళముగఁ బొదువఁబడుట ♦ నద్భుతభంగిన్. 97

ఉ. అప్పుడు కర్ణుసైన్య మమఁరాధిపనందనుఁ జుట్టు ముట్టఁ దే

రుప్పరవీదిమై నలయ ♦ మొప్ప వెసం బటవించి క్రీడి పె

గుప్పలుగా రథావలిని ♦ ఘోటతతిం గరిరాజిఁ గూల్చుచు

దప్పక భానుసూనుమెయి ♦ దాఁకఁగ నేయుచు నుల్లసిల్లినన్. 98

వ. రాధేయుండును.

99

క. తఱిమి పయి నడరుటయు విలు, విలుగంగా నేసె నరుడు ♦ విక్రమలీలం

గొఱతపడ నీక కర్ణుడు, మెఱుగు లడరుకై సురలు ♦ మెచ్చఁగ నైచెన్. 100

అర్జునుండును గుపితుండై = అర్జునుండును కోపము గలవాడై యని యర్థము. ఇది ప్రతిజగ్రాహ తాతా పాఠః ప్రీయమాణో మహారథః అనుమూలమునకు విరుద్ధము.

97. వివిధాస్త్రంబులకై = నానావిధము లగు బాణములచేత. అంబరము = ఆకాశము. అవిరళముగ = సంచలనము లేనియట్లు. పొదువఁబడుటకై = కప్పఁబడుటచేత. అద్భుతభంగి = అశ్చర్య మగు విధమున. రవిదీప్తులు = సూర్యుని కాంతులు. చొరక నేరమికై = ప్రవేశింపఁజాల వుండుటచేత. పవనగమనంబు = గాలివీచుట. అడగె.

తా.—అప్పు డాకాశమంతయు బాణములచే గప్పఁబడుటవలన సూర్యకిరణములు ప్రసరింపక చీకట్లు గ్రమ్మెను. గాలి వీచక నిలిచెను.

98. అసురఆధిపనందన = ఇంద్రుని కుమారుఁ డయిన యర్జునుని. క్రీడి = అర్జునుండు. ఉప్పరవీదిమై = ఆకాశమార్గమునందు. నలయము = మండలాకారము. పటవించి = తోలించి. పె అప్పులుగా = పెద్దరాసులుగా. రథావలిని = తేరులసమూహమును. ఘోటతతికై = గుట్టి ములసమూహమును. కరిరాజికై = వీనుఁగులగుంపును. కూల్చుచుకై. భానుసూనుమెయి = కర్ణుని దేహమును. ఉల్లసిల్లినకై = ప్రకాశింపఁగా.

తా.—అప్పుడు కర్ణుని సేన యర్జునునిమీదికిఁ బోఁగా నర్జునుండు తనరథమును మండలాకారముగాఁ దోలించి యాస్త్రములను వధించుచుఁ గర్ణునిదేహము తాకునట్లు బాణములు ప్రయోగించుచుఁ బ్రకాశింపఁగా.

99. రాధేయుండును = కర్ణుండును.

100. పయి = మీదికి. అడరుటయు = రాఁగా. నరుడు = అర్జునుండు. విలు = ధనుస్సు. కర్ణుండు. విక్రమలీలకై = పరాక్రమముయొక్క విలాసమును. కొఱతపడకై = తగ్గనీయక. మెఱుగులు = కాంతులు. అడరుకై = అతిశయించునట్టి కై యనునాయధమును. సురలు = దేవతలు.

తా.—కర్ణుండు తఱుముకొని మీదికి రాఁగా నర్జునుండు వాని విల్లు నటకెను. కర్ణుండు తన పరాక్రమమునకుఁ గొఱత రానీయక దేవతలు పొగడునట్లు కై యనునాయధమును అర్జునునిమీదఁ బ్రయోగించెను.

- గీ. వైచుటయును సవ్యసాచి గౌరవ్యులు, విస్తయంబుతోడి వెఱపు నెంద
సధికరయము మెఱయ + నది పెక్కుతునియలు, చేసె నంతరమున + శితశరముల.
- వ. అట్టియెడ నిసతనయుమన్నించుజోదులు దెగి పయిం బడినఁ గ్రోధాచరణయన
పల్లవితంబును దంతకాంతి స్తబకితంబును గుంభస్థలఫలితంబును సగుతదీయకరటి
ఘటావికటవిటపిపటలంబు నాత్మీయవిశిఖవ్యాపారమహావాతంబునం బడలుపడం
గూల్చి చండమూర్తి చాల్చి శోభిల్లుబీభత్సుం గని యతండు బామముడి
నెక్కిన వేఁ టొక్కవి జ్ఞాత్తిగాని. 102
- క. తురగముల నాలుగిట ను, త్తరు నాటిట నెనిమిదిట రథముఁ బదిటను వా
నరు నఱువదిశరముల న, న్నరునంగంబులను బెలుచ + నాటంగ నేసెన్. 103
- వ. ఇత్తైఱంగున. 104
- సీ. రోషంబు భీషణరూప మై చెలు వ్రొంద, నతులకేతువు శిఖ + యై వెలుంగ
శరజాలములు పటుఁజ్వాల లై నిగుడ న, ర్కతనూభవోగ్రాగ్ని + ప్రజ్వలిల్లు

101. వైచుటయును = ప్రయోగింపఁగా. సవ్యసాచి = అర్జునుడు. విస్తయంబుతోడివెఱపు = ఆశ్చర్యముతోడి భయమును. సధికరయము = మిక్కిలివేగము. అంతరమున = నడుమను. శిత శరముల = వాడిబాణములచేత.

తా. — కర్ణుడు ప్రయోగించిన శక్తిని గౌరవులు ఆశ్చర్యమును భయమును బొందునట్లు వేగముగా వాడిబాణములచే నడుమనే పెక్కుతునియలుగా ఖండించెను.

102. ఇసతనయుమన్నించుజోదులు = కర్ణుడు గౌరవించునట్టి భటులు. దెగి = సాహసించి. శ్రోధాచరణయనపల్లవితంబును = కోపముచే నెఱ్ఱవయినకన్నులచే జిగిరించినదియ. దంతకాంతి స్తబకితంబును = దంతములకొంతులచే బూగుతులు గలదియు. గుంభస్థలఫలితంబున = గుంభస్థలములచే ఫలములు గలదియును. అగు తదీయకరటిఘటావికటవిటపిపటలంబు = అయినట్టి వారిదైన యేనుగులసమూహము అను భయంకర మయినవృక్షములసమూహమును. అత్మీయవిశిఖవ్యాపారమహావాతంబున = తనదైన బాణములవ్యాపారము అను పెనుగాలిచేత. పడలుపడ = రాసులుపడునట్లు. చండమూర్తి = భయంకరమయినయాకారమును. శోభిల్లుబీభత్సు = ప్రకాశించునట్టి యర్జునుని. అతండు = కర్ణుడు. నెక్కిన = కలుగఁగా. అలం. రూపకము.

103. తురగముల = గుఱ్ఱములను. వానరు = కోతిని, టెక్కమునందలి వానరుని. అన్నరలంగంబులను = ఆయర్జునుని యవయవములను. పెలుచ = కోపముచేత.

తా. — కర్ణుడు నాలుగుబాణములచేత నర్జునుని గుఱ్ఱములను, ఆఱుబాణములచే నుత్తరుని, నెనిమిదిబాణములచే రథమును, బదిబాణములచే హనుమంతుని, నఱువది బాణములచే నర్జునుని నొప్పించెను.

105. రోషంబు = కోపము. భీషణరూపముని = భయంకర మయినయాకారము కలదై. చెలువుబంద = ప్రకాశింపఁగా. అతులకేతువు = సాటిలేనిద్యుజము. శిఖి = అగ్రమై. శరజాలములు = బాణములసమూహములు. పటుఁజ్వాలలని = గొప్పమంటలై. నిగుడ = వ్యాపింపఁగా. అర్కత

నుద్ధతి సైఃపక ♦ యుజ్జ్వలదివ్యప, తాక మెఱుంగు గా ♦ దళితధరణి
రథనేమిరవము గ♦ర్జనము గ శరపరం, పరలు ధారలు గాఁగఁ ♦ బరఁగి యడరె
నద్దునాంబుదం బ♦నన్యసామాన్యస, ముద్యమమున ముఖప♦యోహముల
కాంతి దఱిఁగి యపుడు ♦ కారవసేనాన, రోవరంబు దీన♦భావ మొంద. 105

క. వెండియు నుడుగక రవిసుతుఁడ, డొండొండ నిశాతసాయ♦కోత్కరము సము
ద్గండతఁ బై నించిన నా, ఖండలనందనుఁడు గెంపు ♦ గనుఁగవఁ గడురన్. 106

క. శిరము లలాటంబును గం, ధరమును బాహువులు నురము ♦ దందడి వ్రయ్యక్
గిరిపైఁ బిడుగులు దొరఁగెడు, పరుసున దృఢదీప్తశాత♦భల్లము లేసెన్. 107

నూభవఉగ్రాగ్ని = కర్ణుఁ డను భయంకర మగునిష్ప. ప్రజ్వరిల్లుఉద్ధతి = మండునట్టి యతిశయ
మును. సైఃపక = సహింపక. ఉత్ జ్వలదివ్యపతాక = ప్రకాశించునట్టి మేలిపెక్కిము. మెఱుం
గుగాఁ = మెఱపుకొఁగా. దళితధరణిరథనేమిరవము = పగుల్పబడిన భూమి గల తేరియొక్క
యంచులప్రమాత. గర్జనముగఁ = ఉఱుముకొఁగా. శరపరంపరలు = బాణములవరుసలు. ధార
లుకాఁగఁ = వానకాళ్ళుకొఁగా. పరఁగి = ఒప్పి. అగ్రవఅంబుదంబు = అర్జునుఁడు అను
మేఘము. కారవసేనానరోవరంబు = కురుసేన యను మేలికొలను. ముఖపయోహములకాంతి =
మోములు అను కమలములకాంతి. తఱిఁగి = తగ్గి. దీనభావము = దైన్యమును. ఒందఁ. అనన్య
సామాన్యసముద్యమమునఁ = ఇతరములయందు సాధారణము కాని ప్రయత్నముచేత. అడరెఁ =
అతిశయించెను.

తా. —కోపమే యాకారముగాను ద్వజము కొనగాను బాణములు మంటలుగాను గలిగి
కర్ణం డనునగ్ని మండుచుండఁగా దాని నార్పటకై పెక్కిము మెఱపుగాను రథధ్వని యుఱుము
గాను బాణధారలు వర్షధారలుగాను గలిగి యర్జునుఁడు అను మేఘము విజృంభించెను. అందుచేఁ
గౌరవసేన యను కొలను ముఖము లను కమలములకాంతి చెడి దైన్యము నొందెను. (అర్జునుఁ డతిశయించు
చుటయుఁ గర్ణుఁడు తగ్గుటయుఁ జూచి కారవసేన దుఃఖించె నని భావము) అలం. రూపకము.

106. వెండియుఁ = మఱియు. ఉడుగక = విడువక. రవిసుతుఁడు = కర్ణుఁడు. ఒండొండ =
క్రమక్రమముగా. నిశాతసాయకఉత్కరము = వాఁడిబాణములసమూహమును. సముద్గండతఁ =
మిక్కిలి భయంకరుఁ డగుటచేత. పైఁ = మీఁద. నించినఁ = నిండింపఁగా. అఖండలనందనుఁడు =
ఇంద్రునికుమారుఁ డయినయర్జునుఁడు. కనుఁగవఁ = కన్నులజంటయందు. గెంపు = ఎఱ్ఱఁదనము.
కడురఁ = కలుగఁగా.

తా. —అంతఁ గర్ణుఁడు నిలువక మరలఁ గఱవటమ్ములు ప్రయోగించి నొప్పింపఁగా నర్జునుఁడు
కోపము గలవాఁడై.

107. శిరము = తలయును. లలాటంబును = నెత్తియును. కంధరమును = కంఠమును.
బాహువులుఁ = చేతులును. ఉరముఁ = తొమ్మును. దందడిఁ = దట్టముగా. వ్రయ్యక్ =
పగులునట్లు. గిరిపైఁ = కొండమీఁద. తొరఁగెడుపరుసునఁ = పడునట్టివిధమున. దృఢదీప్తశాతభల్ల
ములు = దిట్టలును బ్రకాశము గలవియుఁ గఱవటము నగు బాణములను. ఏసెన్.

క. అతీముటి నంగము తెల్లను, నుఱుముగ నిట్లడరునర్జునునియములకున్

వెఱచఱచి నూతపుత్రుఁడు, పఱచే బుడమి యద్రువమత్స్యపతిసుతుఁ డార్వక్.

వ. ఇట్లు కర్ణుండు గయ్యంబు విడిచి పాటిసఁ బాఠుండు దేవదత్తంబు పూరించి
యుత్తరున కిట్లనియె. 109

క. వీఁ డొకఁడు కురుబలంబున, వాఁడిమగం డనఁగఁ జాలువాఁడిభృంగిం

బోఁడిమి సెడియెను ద్రోణుల, వేఁడిమి యిట మనకు మునుము + విక్రమమునకున్.

వ. అనుచు వీరావేశంబునఁ గౌరవానీకంబు నాలోకించునప్పు డుత్తరుండు. 111

ఉ. వెక్కసపాటు భీతియును + విహ్వలభావము నెంది యిట్లు

నిక్కిలి యైనశౌర్యమును + నిర్భరతేజము నంత కంత కి

తా.—కర్ణుని కిరస్సు మొదలగుసర్వాంగములను బ్రదత్త లగునట్లు పిడుగులవంటియు తమబాణములు ప్రయోగించెను.

108. అతీముటి = వేగముచేత. అంగములు = అవయవములు. నుఱుముగన్ = పొడియగునట్లు. అడరు అర్జునునిఅస్తులకున్ = విజృంభించునట్టి యర్జునునిబాణములకు. నూతపుత్రుఁడు = కర్ణుఁడు. వెఱచఱచి = భయపడి. పువసు = భూమి. అస్రవక్ = అదరునట్లును. మత్స్యపతి సుతుఁడు = ఉత్తరుఁడు. అర్వక్ = సంతోషించునట్లును. పఱచే = పరుగెత్తెను.

తా.—అంతఁ గర్ణుండు తనయవయవము లన్నియు భేదించుచున్న యర్జునునిబాణముల కోర్వఁ జాలక భూమి యదరున్లు యుద్ధరంగమునుండి పరుగెత్తెను, దాని కుత్తరుండు సంతోషించెను.

109. కయ్యంబు = యుద్ధమును. పాఠుండు = అర్జునుఁడు.

110. వాఁడిమగండు = గొప్పకూరుండు. పోఁడిమిచెడియెను = ఓడిపోయెను. ద్రోణుల వేఁడిమి = ద్రోణాచార్యులపరాక్రమము. విక్రమమునకున్ = పరాక్రమమునకు. మునుము = ఎదురు.

తా.—ఈకర్ణుండు కౌరవసేనయందు మిక్కిలి పేరు పొందిన కూరుండు. వీని జయించితిమి. ఇంక మనకు ద్రోణాచార్యుని నెదుర్కొనవలయును.

111. వీరఅవేశంబునన్ = వీరరసముయొక్క పూనికచేత. కౌరవఅనీకంబున్ = కౌరవలసేనను.

112. వెక్కసపాటు = కష్టమును. భీతియును = భయమును. విహ్వలభావమున్ = వికళత్వమును. మిక్కిలి = అధికము. విసశౌర్యమును = అయినట్టి శూరత్వమును. నిర్భరతేజమున్ = నిండిన పరాక్రమమును. ఎక్కెడులాపున్ = వృద్ధిపొందుచున్నబలమును. మది = మనస్సు. ఎంతయున్ = మిక్కిలి. బెస్సెరెన్ = భయపడెను. మేను = దేహము. చేష్టలన్ = పనులను. తక్కెన్ = విడిచెను. రభవ్యవచారము = తేరుపనిని. నిర్వహింపఁగన్ = నెఱవేర్చుట. ఆశక్యము.

తా.—భయపడి పరవశుడై యిట్లనియె. నీశౌర్యమును పరాక్రమమును అప్పటప్పటికి నృద్ధి

హైక్కెడులావుఁ జూచి మది ♦ యెంతయు బెగ్గిలె మేను చేష్టలం
దక్కె నశక్య మింకిట రథవ్యవహారము నిర్వహింపఁగఁ.

112

గీ. పుట్టినంతనుండి ♦ యిట్టివి యెన్నఁడుఁ, గాన నెందు నట్లు ♦ గానఁ జోద్య
మంది యంతరంగ ♦ మవశతఁ బొందిన, కతన నింద్రియములకడఁక దక్కె. 113

గీ. అనినఁ గొండొకన వ్యోలయంగఁ జూచి, యింద్రనందనుఁ డాతని ♦ కిట్లు లనియె
నేను గలుగంగ నీ కేమి ♦ యెలమి వాహనముల కుబ్బుగ సంచోదనంబు సేయు.

క. అనుటయు నాతఁడు దగ నూ, ల్కొనినం దా నుదితనినదకోదండుం డై
యనితరసులభోద్యమమున, ధనంజయుం డిట్లు లను నతనితో మఱియున్. 115

క. అరుణాశ్వంబులఁ బూనిన, యరదంబున వీడె నిడుపు ♦ లగుచేతులు బం
ధురకంధరంబు వెడలుపు, టురమును నై ద్రోణుఁ డొప్పె ♦ నుత్తర కంఠే. 116

పొందుచున్న బలమును జూచి నాకు భయము కలుగుచున్నది. నాదేహము పరవశ మయ్యెను, ఇఁక నేను సారథ్యము సేయఁజాలను.

113. కొనను = చూచినవాడఁ గాను. అట్లు కానక = అట్లు గుఱుచేత. చోద్యము = ఆశ్చర్యమును. అంది = పొంది. అంతరంగము = మనస్సు. అవశతక = వశము కానిది యగుటను. పొందినకతనక = పొందినకారణముచేత. ఇంద్రియములకడఁక = ఇంద్రియములయొక్క వ్యాపారము. తక్కె = తప్పెను.

తా.—నేను పుట్టినప్పటినుండి యిట్టి యుద్ధ మెప్పుడు చూచినవాడఁ గాను. ఇప్పుడు దీనిం జూచుటచే నామనస్సు పరవశమై యింద్రియములు నాయధీనములుకొనున్నవి.

114. కొండొకనవ్య = చిలునవ్య. ఒలయంగక = వ్యాపించునట్లు. ఇంద్రనందనుడు = అర్జునుడు. ఎలమిక = సంతోషముతో. వాహనములకుక = గుఱ్ఱములకు, ఉబ్బుగక = ఉత్సాహము కలుగునట్లు. సంచోదనంబు = తోలుటను.

తా. ఉత్తరునిమాట విని యర్జునుడు చిలునవ్య నవ్వె యాతనితో నిట్లనియె. నే నుండఁగా నీకు భయము లేదు, నీవు సంతోషముతో గుఱ్ఱముల కుత్సాహము గలుగునట్లు రథము తోలుచుండుము.

115. నూల్కొనినక = పురికొనఁగా. ధనంజయుండు = అర్జునుడు. అనితరసులభోద్య మమునక = ఇతరులకు సులభము గాని ప్రయత్నముచేత. ఉదితనినదకోదండుండువి = పుట్టిన ధ్వని గల విల్లు గలవాడై.

తా.—తనమాట కుత్తరుఁ డుత్సాహము నొందఁగా నర్జునుడు మిక్కిలియుత్సాహము గలవాడై ధనుస్సును మ్రోయించుచు నుత్తరునిం జూచి మఱియు నిట్లనియె.

116. అరుణాశ్వంబులక = ఎఱ్ఱనిగుఱ్ఱములను. పూనినఅరదంబునక = వహించినతేరియండు. బంధురకంధరంబుక = విశాల మయినకంఠమును. వెడలుపుఉరమునక = విశాలమయినతోమ్మను. వి = కలవాడై.

తా.—ఉత్తరా! ఎఱ్ఱనిగుఱ్ఱములు కట్టినరథమునందు దీర్ఘ బాహువులును దట్ట మయినకంఠమును విశాల మయినతోమ్మనుం గలిగి ద్రోణుడు ప్రకాశించుచున్నాడు చూడుము.

వ. అని చూపి వెండియు నిట్లనియె.

117

గీ. సకలకురుకుమారఁచాపశిక్షాచార్యుఁ, డాజ దుస్సహుండు ధాంగవేద
వేది నీతిశాస్త్రవిదుఁడు దివ్యాస్త్రకో, విదుఁడు సుజనహితుఁడు విమలబుద్ధి.

వ. అని యగించి.

119

క. తనతనయుకంటె నెత్తున, మున నాకుం గూర్చు భావమున గురులకు మా
గొనియెడము రాజధర్మం, బునకీడునఁజేసి యింత ధర్మవలసెన్.

120

చ. ఎదురుగఁ బోన నిమ్మ రథ ధాతనితేకి నన్న నాతఁడుం
బచిలముతోడ రథ్యములఁపగ్గము లేడై నూలుకొల్పి యు
న్నదగతి నట్ల చేసిన నమానుషవిక్రముఁ డైనద్రోణుఁడుం
గదలి యిభం బిభంబుఁ జెనకం జనుదెంచినలీల వచ్చినన్.

121

118. సకలకురుకుమారచాపశిక్షాచార్యుఁడు = ఎల్లకురుకుమారులకును విలువిద్య నేర్పట కా
చార్యుఁడు. అజీక = యుద్ధమునందు. దుస్సహుండు = సహింపరానివాఁడు. ధాంగవేది =
ఆంగములతోఁ గూడిన వేదములు తెలిసినవాఁడు, శిక్ష, వ్యాకరణము, ఛందస్సు, నిరుక్తము, శ్లోతి
షము, కల్పము అని వేదాంగము లాఱు. నీతిశాస్త్రవిదుఁడు = నీతిశాస్త్రము నెఱింగినవాఁడు. దివ్య
అస్త్రకోవిదుఁడు = శ్రేష్ఠము లగునస్త్రములయందుఁ బండితుఁడు. సుజనహితుఁడు = సత్పురుషు
లకుఁ బ్రయుఁడు. విమలబుద్ధి = నిర్మల మయినబుద్ధి గలవాఁడు.

తా.—ఈద్రోణుఁడు సుమహిమముల కందఱకును విలువిద్య నేర్పినవాఁడు యుద్ధమునందు
మిక్కిలికూరుఁడు, వేదవేదాంగముల నెఱింగినవాఁడు. నీతిశాస్త్రమునందును బండితుఁడు దివ్యాస్త్రము
లన్నియుఁ తెలిసినవాఁడు, సత్పురుషుల కిష్టుఁడు నిర్మల మయినబుద్ధి గలవాఁడు.

119. అగించి = పొగడి.

120. తనతనయుకంటె = తనకుమారునికంటె. భావమున = మనస్సునందు. నాకు =
నామీద. కూర్చు = ప్రేమించును. రాజధర్మంబునకీడునఁజేసి = రాజధర్మముయొక్క
దోషముచేత.

తా.—ఈద్రోణుఁడు తనకుమారునిమీదికంటె నామీద నెక్కుడుప్రేమ గలవాఁడు. అట్టి
గురువుతో యుద్ధము చేయవలసి యున్నది. రాజధర్మ దోషముచే నిట్లు సంభవించినది.

121. ఆతఁడు = ఆయుత్తరుఁడును. పదిలముతోడ = జాగ్రత్తతో. రథ్యములపగ్గ
ములు = గుఱ్ఱములపగ్గములను. ఏడైక = ఉత్సాహముతో. నూలుకొల్పి = చక్కఁబఱచి. ఉత్
పదగతి = గొప్పనడకచేత. అమానుషవిక్రముఁడు = మనుష్యులసంబంధి కాని పరాక్రమము గల
వాఁడు. ఇభంబు = ఏనుగు. ఇభంబుక = ఏనుగును. చెనక = తాఁకుటకు. చనుదెంచిన
లీల = విచ్చినట్లు. కదిసి—అనుపాతము వచ్చినక అనుదానికి వైలక్షణ్యాభావాపత్తిచే నుపేక్షి
ణీయము.

తా.—అర్జునుఁడు ద్రోణుని తేరిమీదికి రథము తోలు మని చెప్పఁగా నుత్తరుఁ డట్లు తోలెను.
అంత ద్రోణుఁడు ఏనుగుమీది కేనుగు పోవునట్లు అర్జునునిమీదికిఁ బోయెను.

వ. ననుడు సమస్కరించి గురున కి ట్లనియె.

122

క. అడవులఁ బెద్దయుఁ గాలం, బిడుమలఁ గుడిచితిమి మాకు ♦ నిది దటి యని యి
వ్వుడు వచ్చితిమి విపన్నుల, యెడఁ గృప సేయుటయ లెస్స ♦ యీ రలుగకుఁడి.

————— (అర్జునుడు ద్రోణాచార్యులతో యుద్ధంబు సేయుట.) —————

క. మును వెఱుతు నేయ మీరలు, నను నేసినఁ గాని యనుడు ♦ నాకేశసుతుఁ
ధనురాచార్యుం డిరువది, నునిశితబాణముల నేసెఁ ♦ జూపఱు వొగడన్. 124

గీ. అర్జునుండు వాని ♦ నన్నింటి నడుమన, తునియ నేయుటయును ♦ ద్రోణుఁ డడరి
శతసహస్రసంఖ్యశరములు గప్పిన, నతఁడు నతనిఁ గప్పెఁ ♦ బ్రతిశరముల.

చ. అతిరథు లత్రుశత్రువిడు ♦ లద్భుతబాహుబలుల్ పరాక్రమో
ర్జితయశు లిల్లు దాకి గురుశిష్యులు కౌరవసేనలోనిభూ

122. ననుడు = అర్జునుడు. గురునకు = ద్రోణాచార్యునితో.

123. పెద్దయుఁకాలంబు = చాలకాలము. ఇడుమల = కష్టములను. గుడిచితిమి = అను
భవించితిమి. తటి = సమము. విపన్నులనిడఁక = ఆపద నొందినవారియందు. లెస్స = మంచిది.
ఈరు = మీరు. అలుగకుఁడు ఈ.

తా.—మే మడవులయందుఁ బాలకల ముండి కష్టపడి యున్నారము, ఆపన్ను లయినమా
యందుఁ గరుణ యుంపుఁడు, మీరు మాపైఁ గోపము వహింపకుఁడు.

124. ఏయఁక = బాణములు వేయుటను. వెఱుతు = భయపడుదును. ఏసినకాగాని = కొట్టి
ననే గాని. అనుడు = అని యర్జునుడు చెప్పఁగా. ధనురాచార్యుండు = విలువిద్య నేర్పినవాఁ
డగుద్రోణుడు. నాకేశసుతుఁ = దేవేంద్రునిపుత్రుఁడయినయర్జునుని. చూపఱు = చూచువారు.
ఇరువదిసుగశితబాణముల = ఇరువది మిక్కిలికఱకు లయినబాణములచేత. ఏనెకా.

తా.—మీరు బాణము ప్రయోగించుటను ముందుగా మీమీద నేను బాణప్రయోగము సేయఁ
బాలను, అని యర్జునుడు చెప్పఁగా ద్రోణుఁ డర్జునునిపై నిరువదిబాణములు వేసి చూచువారిని
సంతోషపఱిచెను.

125. అడరి = విజృంభించి. శతసహస్రసంఖ్యశరముల = నూలువేల లెక్కగలబాణముల
చేత. ప్రతిశరముల = బదులుబాణములచేత.

తా.—అర్జునుఁ డాద్రోణునిబాణములను నడుచునే నఱుకఁగా ద్రోణుఁ డర్జునునిమీద లక్ష
బాణము లేసెను, అంత నర్జునుండును ద్రోణునిమీదఁ బెక్కుబాణములు ప్రయోగించెను.

126. అతిరథులు = గొప్పకూరులును, లెక్కలేనికూరులతో యుద్ధము చేయువా రతిరథులు.
అస్త్రశస్త్రవినులు = బాణములను ఆయుధములను నెఱిగినవారును. అద్భుతబాహుబలుల్ = అశ్చ
ర్యకర మయినచేతులలావు గలవారును. పరాక్రమడుర్జితయుతులు = పరాక్రమముచే గొప్పకీర్తి కల
వారును. గురుశిష్యులు = ద్రోణార్జునులు. బాణజాలసంవృతగగనఅంగణంబు = బాణములసమూహ
ముచే గవ్వఁబడినయాకాశప్రదేశము గలది. అగునవీనమహత్ అపావనిభ్రమంబునక = అయినట్టిక్రొత్త

పతిసుతకోటికిఁ వెఱఁగుఁపాటొనరించిరి బాణజాలసం

వృతగగనాంగణం బగునవీననుహాహవ విభ్రమంబునన్.

126

వ. అట్టియెడఁ గురునైన్యంబుజనంబులు.

127

క. నరుఁ డొక్కరుండు దక్కఁగ, గురుఁడు గడఁగినపుడు మాఱుకొనఁ జాపధరుం
డొరుఁడు గలఁడె మఱి వెదకిన, హరుఁడు గలం డింకఁ గలుగుఁ నన రా దెందున్.

క. ద్రోణుఁడు రయమున నేసిన, బాణము లెడతెగక యొక్కఁ బాణముపోలె

శ్రేణి యయి ప్రావఁ బార్థుఁడు, రేణువు గావించెఁ గంఠిఁచే చిత్రగతిన్.

129

క. గురుశరములు నితపక్ష, స్ఫురణంబున నంచపిండుపాలుపు నహించె

నరుబాణతతి ఘనావలి, కరణి మిగుల నొప్పె నల్లఁగఱులచెలుపునన్.

130

వ. అనుచుం గనుంగొను చుండ.

131

దగు గొప్పయుద్ధముయొక్క విలాసముచేత. కారవసేనలోని భూపతిరుతకోటికిఁ = కారవనైన్య మందలి రాజపుత్రులసమూహమునకు. వెఱఁగుపాటు = ఆశ్చర్యమును. ఒనరించిరి.

తా.—మిక్కిలిశూరు లయినద్రోణార్జునులు ఆకాశమంతయు బాణములచేఁ గప్పబడునట్లు గొప్పయుద్ధము చేసి కారవసేనలోని రాజపుత్రుల కాశ్చర్యము గలిగించిరి.

128. నరుఁడు = అర్జునుఁడు. గురుఁడు = ద్రోణుఁడు. కడఁగినపుడు = పూనినపుడు. మాఱుకొనఁ = ఎదిరించుట. చాపధరుండు = విలుకొండు. ఒరుఁడు = ఇంకొకఁడు. హరుఁడు = శివుఁడు.

తా.—ద్రోణునితో యుద్ధము చేయుటకు అర్జునుఁ డొక్కఁడు తప్ప మఱియొకరును సమర్థులు కారు, ఇంక వెదకిచూచినయెడ శివుఁడు సమర్థుఁ డయినం గావలయును, మఱియొకరును సమర్థులు లేరు.

129. రయమునఁ = వేగముచేత. శ్రేణి = వరుస. పార్థుఁడు = అర్జునుఁడు. రేణువు = చూర్ణము. చిత్రగతిఁ = ఆశ్చర్య మగువిధమున.

తా.—ద్రోణుఁడు ప్రయోగించినబాణములు ఒకబాణము వెంబడి యొక బాణముగా ఒక్కటై చాలుగా నర్జునునిమీఁదికిఁ బోవుటయు నంత నర్జునుఁడు వానిని చిత్రముగాఁ జూర్ణము కావించు చున్నాఁడు చూడుఁడు.

130. గురుశరములు = ద్రోణునిబాణములు. నితపక్షస్ఫురణంబునఁ = తెల్లనితొక్కల యొక్క ప్రకాశముచేత. అంచపిండుపాలుపు = హంసలసమూహముయొక్క కాంతివంటి కాంతి. వహించెఁ = పొందెను. నరుబాణతతి = అర్జునునిబాణసమూహము. నల్లఁగఱులచెలుపునఁ = నల్లనితొక్కలచక్కఁదనముచేత. ఘనావలికరణిఁ = మేఘములసమూహమువలె. మిగులఁ. ఒప్పెఁ.

తా.—ద్రోణునిబాణములు తెల్లనితొక్కలు కట్టిన వగుటచే హంసలవలె నున్నవి. అర్జునుని బాణములు నల్లతొక్కలు కట్టిన వగుటచే మేఘములవలె నున్నవి. మేఘములకు హంసలు వెఱచును గావున అర్జునుని బాణములచే ద్రోణుని బాణములు కొట్టువడుచుండె నని ధ్వని.

శా. శ్రావ్యం బై చెలఁగన్ గభీరమధురః జ్యోతాద ముద్దామవీ

రవ్యాపారనిరూఢతం బ్రతిశే రాఃరంభంబు మర్దించుచున్

సవ్యప్రాణి దృఢావసవ్యగతి నాశ్చర్యంబుగా నేయుచున్

దివ్యాస్త్రంబులఁ బోరి దిద్దఱును సాదృశ్యం బదృశ్యంబుగన్.

132

వ. ఇంద్రుని వాయువరుణుడై వత్సంబు లగుశరంబులు గురుం దేసిన నరుండును దత్త దేవతాకంబు లగునంబకంబులఁ బ్రతిహతంబులు నేయుచు వచ్చె నయ్యిరువురుఁ బెల్లెయుసాయకంబు లంతరిక్షంబున దళంబై సంతమసంబు గలిగి యునికి నే బాణం బెక్కడఁ బాటుటయుం దోచు కుండె నట్టియెడఁ గుంభసంభవుబలంబు ససంరంభంబుగా నతని కడ్డంబు సాచ్చివవ్యచ్చుండు వ్రేల్చిడిం బూడిసేసి సకేయూరంబు లగుబాహుదండంబులను సకుండలంబు లగుకర్ణపాశంబులను సకిరీటంబు లగుశిరోభాగంబులను భూభాగం బలంకరించి యప్పు డావహిల్లిరరుధిరసాగరంబు నకు రత్నాకరత్వం బలవరించె నిట్లు దుర్జయుం డగునర్జునుండు సైన్యంబు

132. గభీరమధురః జ్యోతాదము = గొప్పదియు మహోహరము నగు నల్లత్రాటిమ్రాత. శ్రావ్యం బై = వివరగినదై. చెలఁగన్ = ఒప్పుగా. ఉద్దామవీరవ్యాపారనిరూఢతః = భయంకర మయిన శూరులపనియందుఁ బ్రసిద్ధుఁ డగుటచేత. ప్రతిశేరాఃరంభంబు = ఎదిరిబాణములకొఱమును. మర్దించుచున్ = కొట్టును. సవ్యప్రాణి = ఎడమచేతియొక్క నేర్పుచేత. దృఢావసవ్యగతిః = గట్టిదగు ఖండిచేతియొక్క పొందిక చేతను. ఆశ్చర్యంబుగాన్. ఏయుచున్. ఇద్దఱును. దివ్యాస్త్రంబులఁ = శ్రేష్ఠము లయినబాణములచేత. సాదృశ్యంబు = పోలిక. అదృశ్యంబుగన్ = కనబడనిది యగునట్లు. పోరి.

తా.—ద్రోణార్జును లిద్దఱును అల్లత్రాటిమ్రాత గంభీరముగా వివరబడునట్లు గొప్పశౌర్యము వహించి యొకరిబాణములనొకరు ఖండించుచు సవ్యావసవ్యము లగు రెండుచేతులను ఆశ్చర్యము లగు నట్లు దివ్యాస్త్రములు ప్రయోగించుచు సాటి లేని యట్లు గొప్పయుద్ధము చేసిరి.

133. ఇంద్రుని వాయువరుణుడైవత్సంబులు = ఇంద్రుండు అగ్ని వాయువు వరుణుండు దేవతగాఁ గలవి. శరంబులు = బాణములను. తత్తత్తదేవతాకంబులు = ఆయాదేవతలు గలవి. అగు అంబకంబులఁ = అయినబాణములచేత. ప్రతిహతంబులు = కొట్టబడినవిగా. పెల్లు = మిక్కిలి. వీయుసాయకంబులు = ప్రయోగించుబాణములు. అంతరిక్షంబునఁ = ఆకాశమునందు. దళంబువి = దట్టమై. సంతమసంబు = గాఢాంధకారము. కలిగిఉనికిఁ = కలిగియుండుటచేత. తోఁపక = తెలియక. కుంభసంభవుబలంబు = ద్రోణునిసైన్యము. ససంరంభంబుగాన్ = నేగముతోఁ గూడినట్లుగా. వివ్యచ్చుండు = అర్జునుండు. వ్రేల్చిడిఁ = శీఘ్రముగా. సకేయూరంబులు = బాహువురులతోఁ గూడినవి. అగుబాహుదండంబులను = అయిన కణ్ణులవంటిచేతులచేతను. సకుండలంబులు = పోగులతోఁ గూడినవి. అగు కర్ణపాశంబులను = అయినమేలిచెవులచేతను. సకిరీటంబులు = కిరీటములతోఁ గూడినవి. అగు శిరోభాగంబులను = అయిన శిరఃప్రదేశములచేతను. ఆవహిల్లిరరుధిరసాగరంబునకుఁ = కలిగిన నెత్తురసముద్రమునకు. రత్నాకరత్వంబు = రత్నములగని యగుటను. అల

దైన్యంబు నొందించుచు నాచార్యునకు భరంబుగ నే ట్లాడుచున్నం యాచి
యతండు విస్మితుండై. 133

క. అర్జునుని నాహారంబున, నిర్జింపఁగ వగునె ఘాలఁజేత్రున కైనం
బర్జన్యసుతుఁడు శరవన, వోరితమూర్తి యగు టరయ ఁ నుచితము కాదే. 134

వ. అని మఱియును దగినపలుకుల నగ్గింప నిలింపనికరంబు. 135

గీ. ఇంతప్రాద్దు కిరీటికఁజ్జెయర నిలున, వెఱవ కున్నట్లు ద్రోణుండ ఁ వింటివాఁడు
నల్లవో తనయున్న సేఁసకు నొకండ, బలిమిఁ దలమీఱునే యిట్లు ఁ నిలున వలదె.

మ. అను చుండఁ ద్రిదశేంద్రనూనుఁడు రయం ఁ బత్యగతఘోరంబు గా
ఘనశాతోజ్జ్వలదుర్నివారవిలసఁత్కాండంబులక ద్రోణవా

వరించెక = కలిగించెను. బాహుపురులు మొదలగువానియందలిరత్నములచేత నెత్తురుసముద్రమును
రత్నాకర మను నన్యోనామము కలదానిం గావించె నని తా. దుష్టముండు = గెలువ రానివాఁడు. భరం
బుగక = కష్ట మగునట్లు. విస్మితుండవి = ఆశ్చర్యము నొందినవాడై.

134. ఆహారంబునక = యుద్ధమునందు. నిర్జింపఁగక = గెలుచుటకు. ఘాలజేత్రునక
విసక = నొసటఁ గన్న గల శివులైనను. వశమున = తరమా! పర్జన్యసుతుఁడు = ఇంద్రునికుమారుఁ
డయినయర్జునుఁడును. శరవన్ ఊర్జితమూర్తి = బాణములు అను నుదకముయొక్క వర్షముచే గొప్ప
దయన మూర్తిగలవాఁడు. ఆరయక = విచారించఁగా. ఉచితముత = యుక్తమే.

తా.—అర్జునుని యుద్ధమునందు జయించుటకు రుద్రునైనను శక్యము కాదు. వర్షాదేవత
యగు నింద్రునికుమారుఁ డయినయర్జునుఁడు శరవన్ము కురియుట యుక్తమే.

135. అగ్గింపక = కొనియాడఁగా. నిలింపనికరంబు = దేవతలసమాహము.

136. కిరీటికజ్జెయరక = అర్జునునియొట్టయొట్టచుట. వింటివాఁడు = శూరుఁడు. నల్లవో =
ఆశ్చర్యము. తనకన్న సేనకుక = తనయొద్దనున్న సేనకంతయు ననుట. బలిమిక = పరాక్రమముచేత.
తలమీఱుక ఏ = ముంచుమిగులునా?

తా.—ఇంతసేపు అర్జునునితో యుద్ధముచేసినాడు కావున ద్రోణుడే శూరుఁడు. ఈసేన
కంతయు నొకద్రోణుడే ముందు నిలిచి యున్నవాఁడు. ఇట్లు కదా నిలిచి యుద్ధము చేయ
వలయును.

137. త్రిదశేంద్రనూనుఁడు = దేవేంద్రునికుమారుఁ డగునర్జునుఁడు. రయంబు = వేగము.
అత్యంతఘోరంబుగాక = మిక్కిలి భయంకర మగునట్లుగా. ఘన...కాండంబులకఁ—ఘన =
గొప్పవియు, శాత = కఱకు లయినవియు, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించునవియు, దుర్నివార = అడ్డగింప
రానివియు నగు, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న, కాండంబులక = బాణములచేత. ద్రోణవాహనసూత
ధ్వజదేహమల్ = ద్రోణునియొక్కగుఱ్ఱములను సారథిని టెక్కెమును దేహమును. పొదివెక =
కప్పెను. ఇట్లు. అస్త్రాభిధిన్నగుక = అస్త్రములు అను సముద్రమునందు మునిగినవానినిగా.
హాహానినదంబులు = ఆయోధ యయోధ యనుధ్వనులు. సర్వనైన్యంబులక = ఎల్ల సేనలయందును.
ఒక్కమొగిక = ఒకటేవిధముగా. పేర్చెక = అతిశయించెను.

హాససూతర్ధ్వజదేహముల్ వొదిలె ని ♦ ట్లస్తాబ్ధినిర్మగున్ జే

సిన హాహానినదంబు లొక్కమొగి బేచ్ఛెన్ స్వస్యంబులన్. 137

క. ఈమెయి నిజజనకుభుజో, ద్రామబలము దోడుతోడఁ ♦ దఱుగుటయు రథ

స్తోమంబుఁ దాను నశ్వ, త్థామ నెసం దాఁకె బాండుతనయునితోడన్. 138

— (అర్జునుఁ డశ్వత్థామతో యుద్ధము సేయుట.) —

చ. అతఁడును దీవబాణముల ♦ నాతనిఁ గప్పుచు మాటుకొన్న నా

శతమఖవృత్రసంగరము ♦ చందము దోచె వడిఁ ఛటచ్చటా

యితరవ మల్ల వేణువుల ♦ నేర్చుదవానలు మోతభంగి ది

క్తతిఁ బరఁగెన్ మహద్భుతము ♦ కారవనేరకు నావహిల్లఁగన్. 139

ప. అట్టియెడ.

140

చ. ఉఱక నరుండు ద్రోణసుతుఁ యుగ్యములన్ నెస నొంచె నాతఁడుం

దెఱపి యొకింత గాంచి ఘనఁ తీవ్రశరంబున నారిఁ ద్రుంచె క

తా.—ఇట్లు చెప్పుచుండఁగా నర్జునుఁడు మిక్కిలి వేగముతో ద్రోణునిగుఱ్ఱములను సారథిని బెక్కిమును దేహమును కఱకుబాణముల ముంచుటను జూచి నైనికు లందఱు హాహాకారములు కావించిరి.

138. ఈమెయిన్ = ఈవిధముగా. నిజజనకుభుజుడ్రామబలము = తనతండ్రియొక్క చేతులయొక్క గొప్పబలము. దోడుతోడన్ = అప్పటప్పటికి. తఱుగుటయున్ = తగ్గఁగా. అశ్వత్థామ. రథస్తోమంబున్ = రథములనమూహమును. పాండుతనయునితోడన్ = అర్జునునితో. నెసన్ = శీఘ్రముగా. తాఁకెన్.

తా.—ఇట్లు క్రమక్రమముగా ద్రోణాచార్యునిబలము తగ్గుటను జూచి యశ్వత్థామ రథపల నమూహముతో నర్జును నెదిరించెను.

139. తీవ్రబాణములన్ = వాడిబాణములచేత. మాటుకొన్నన్ = ఎదిరింపఁగా. ఆశత మఖవృత్రసంగరముచందము = ప్రసిద్ధ మయినయంగ్రునియొక్కయు వృత్రాసురునియొక్కయు యుద్ధమయొక్కవిధము. దోచెన్. ఛటచ్చటాయితరవము = ఛట ఛట యనుధ్వని. వేణువులన్ = వెదుళ్ళను. ఏర్చుదవానలుమోతభంగిన్ = దహించుకొల్పిచ్చయొక్కధ్వనివలె. మహత్ అద్భుతము = గొప్పయాశ్చర్యము. అవహిల్లఁగన్ = కలుగునట్లు. దిక్ తతిన్ = దిక్కులనమూహము నందు. పరఁగెన్ = వ్యాపించెను.

తా.—అప్పు డర్జునుఁడును వాడిబాణములచే నశ్వత్థామను గప్పుచు వెదుళ్ళొనఁగా వారిరువురియుద్ధము ఇంద్రవృత్రాసురులయుద్ధముం బోలి యుండెను. ఆయుధము లాండొంటిఁ దాఁకుటచేఁ గలుగు ఛటచ్చట ధ్వని వెదుళ్ళను కొల్పినట్టి కాఱుచిచ్చు ధ్వనివలె దిక్కులన్నియు వ్యాపించి కారవనేర కాశ్చర్యము కలిగించెను.

141. ఉఱక = లక్ష్యము సేయక. నరుండు = అర్జునుఁడు. ద్రోణసుతుఁ యుగ్యములన్ = అశ్వత్థామ గుఱ్ఱములను. దెఱపి = ఆవకాశమును. ఘనతీవ్రశరంబునన్ = గొప్పవాడిబాణము

స్థితిపినమాత్రలోన నతఃకించి టటుబాణచతుష్కయుగ్మ మే

దైతః దొడి మాన్విగ్రవృత్త ఘటించునెడన్ వడి సేసి యార్చినన్. 141

క. కురుసేనలోన నిట్లై, వ్యరుఁ జేసిన వారు లే రివార్యభుజావి

స్ఫురణోదగ్రుండు గదే, గురుపుత్రుం డనుచు నమరఁకోటి నుతించెన్. 142

చ. చిటునగ వొప్ప గాండివము ధి చెచ్చెర సజ్యము సేసి సేనలు

క్కుట రభసంబుమై నడరెఁ ధి గవ్వడి ద్రాచియు నీడబోక య

త్రణిఁ దటుమంగ నస్త్రములు ధి దందడి మార్కొని మండు చుండెఁ జి

చ్చుటపిడుగుల్ వడిం దొరగుఁచాడ్పున సంబరవిధి నుగ్రమై. 143

వ. ఇవ్విధంబున ధనంజయు రయంబునెనయు వేగంబున నేయుద్రోణతనయు

తూణీరంబులు శరశూన్యంబు లయ్యెఁ దనతూణీరంబు లక్షయబాణంబు లగుటం

చేత. నారిన్ = అల్లెత్రాటిని. కక్షగిటిపినమాత్రలోన్ = కన్నుతీర్చినంతలోనే. టటుబాణచతుష్కయుగ్మము = దృఢము లయినబాణములనాలుగులయొక్కజంటను. ఏదైతన్ = ఉత్సాహముతో. తొడి = కూర్చి. మాన్వి = అల్లెత్రాటిని. క్రవృత్త = మరల. ఘటించునెడన్ = కూర్చు నవకాశ మును. అర్చినన్ = అఱవఁగా.

తా.—అప్పు డర్జునుఁడు అశ్వత్థామగుఱ్ఱములను నొప్పింపఁగా అశ్వత్థామ కొంచెము సందు చూచికొని యొక్కబాణముచే నర్జునునియల్లెత్రాడు నఱకి ఆంతక్షణములో నర్జునుఁడు మఱియొక యల్లెత్రాటిని కూర్చుకొనులోపల సేనియిదిబాణములచే నతని నొప్పించి సింహనాదము చేసెను.

142. ఆవార్యభుజావిస్ఫురణోదగ్రుండు = అడ్డగింపరాని చాచువులబలిమిచే గొప్పవాఁడు. అమరఁకోటి = దేవతలసమాహము. నుతించెన్ = పొగడెను.

తా.—కొరవసేనయందీయశ్వత్థామవలె నర్జునునియల్లెత్రాడు నఱకినవాఁడు లేఁడు, అశ్వత్థామ మిక్కిలి పరాక్రమము గలవాఁ డని దేవతలు పొగడిరి.

143. చెచ్చెటన్ = మిక్కిలి శీఘ్రముగా. సజ్యము = అల్లెత్రాటితోఁ గూడినదిగా. సేనలు. ఉక్కుఅఱన్ = బలము చెడునట్లు. కవ్వడి = అర్జునుఁడు. రభసంబుమైన్ = వేగముతో. అడరెన్ = విజృంభించెను. ద్రాచియున్ = అశ్వత్థామయును. ఈడబోక = వెనుదీయక. దందడిన్ = తఱచుగా. తార్కొని = తగిలి. తొరగుచాడ్పునన్ = పడునట్లు. ఉగ్రమువి = భయంకరమై. మండుచున్. ఉండెన్.

తా.—అర్జునుఁడు చిటునపు సపుమ శీఘ్రముగా గాండివము నెక్కిడి సేనలను వధించుచు నశ్వత్థామను తాఁకఁగా నశ్వత్థామయు వెనుదీయక యెదుర్కొని పోరెను, అప్పు డాకాశము నందు బాణము లొకటితో నొకటి యొరనికికొని మండుచుఁ బిడుగులు పడునట్లు పడుచుండెను.

144. ధనంజయురయంబున్ = అర్జునునియొక్కవేగమును. ఎనయువేగంబునన్ = పోలి నట్టి వేగముచేత. ఏయు ద్రోణతనయుతూణీరంబులు = ప్రయోగించునట్టి యశ్వత్థామ యములపాదులు. శరశూన్యంబులు = బాణములు లేనివి. అశనికూణీరంబులు = అయర్జునుని యములపాదులు.

జేసి యంతకంతకు నతిశయిల్లుపెల్లున నేయుచు నధికుం డగునప్పాండవమధ్యముం గనుంగొని కృపాచార్యుండు చెంగటం దలమీఱిన.

144

————— (అర్జునుఁడు కృపాచార్యునితో యుద్ధము సేయుట.) —————

క. గురుపుత్రునిరథము విడిచి, సరభసముగ నందు సవ్యసాచి గవియుడుం

దిర మై యాతఁడు శితశర, పరింపరలు గురిసె నుగ్రబంధురగతులన్.

145

వ. పాండుపుత్రుండును జిత్రసంచారముల మెఱయుచు.

146

క. పటువిశిఖపంక్తి యత్యు, త్కటరయమున నిగుడఁ జేయఁ ♦ గా నవ్విధ మూఁ

దుట యైన మండే దీప్తా, దృఢభంగిఁ గృపానలంబు ♦ బలములు వొంగన్. 147

వ. ఇట్లు మండి శిఖింబోనికనకలిప్తఘనబాణంబు వనచరకేతువుం దాఁకించి వేడిమి

సూపి వివిధాస్త్రజ్వాలలు గవియించి దిక్కులు గలంగ నార్చినం గోపంబున

నాటోపంబు మిగిలి బలనూదనసూనుం డతని కేతనంబు దునిమి తరణికిరణానుకార

అత్యుబాణంబులు = తేజుఁగులేనిబాణములు గలవి. అతిశయిల్లుపెల్లునఁ = అతిశయించు గొప్ప తనముచేత. చెంగటఁ = సమీపమునందు. తలమీఱినఁ = ముందు మిగులఁగా.

145. గురుపుత్రునిరథము = అశ్వత్థామతేరును. సరభసముగఁ = వేగముతోఁ గూడినట్లుగా. సవ్యసాచి = అర్జునుఁడు. కవియుడుఁ = ఎరుక్కొనఁగా. అతఁడు = అకృపుఁడు. తిరమువి = నిలుకడ గలవాడై. శితశరపరంపరలు = వాడిబాణములవరుసలు. ఉగ్రబంధురగతులఁ = భయం కరములను దట్టములు నగువిధములచేత.

తా.—అప్పు డర్జునుఁ డశ్వత్థామను విడిచి కృపాచార్యునిమీదికిఁ బోగాఁ గృపాచార్యుఁ డును నర్జునునిమీదఁ గఱవబాణములు ప్రయోగించెను.

146. చిత్రసంచారంబులఁ = నానావిధము లగునడకలచేత.

147. పటువిశిఖపంక్తి = వాడిబాణములసమూహమును. అతిశక్తకటరయమునఁ = మిక్కిలి యెక్కుడు వేగముచేత. నిగుడఁజేయఁగాఁ = వ్యాపించునట్లు చేయఁగా. అవ్విధము = అట్లు చేయుట. ఊదుటవనఁ. కృపానలంబు = కృపాచార్యుఁ డనునప్పు. బలములు = సేనలు. పొంగఁ = సంపూర్ణించునట్లు. దీప్తతేజభటభంగిఁ = ప్రకాశించునదియు భయంకరము నగు విధముచేత. మండేఁ.

తా.—అర్జునుఁడు బాణములచేఁ గృపాచార్యు నొప్పింపఁగాఁ గృపాచార్యుండు కోపించి ఊదినప్పువలె మిక్కిలి విజృంభించెను.

148. శిఖఁ = బావులాఁగమును. పోనికనకలిప్తఘనబాణంబు = పోలినబంగారుమొలముగలగొప్ప బాణమును. వనచరకేతువుఁ = కోతిలెక్కెమును. వివిధాస్త్రజ్వాలలు = నానావిధము లగు బాణములు అను మంటలను. కవియించి = వ్యాపింపఁజేసి. కలంగఁ = కలత నొందునట్లు. అర్చినఁ = అఱవఁగా. అటోపంబు = వేగిరపాటు. బలనూదనసూనుండు = ఇంద్రునికొడుకయినయర్జునుఁడు. అతని కేతనంబు = అకృపాచార్యునిలెక్కెమును. తునిమి = నజికి. తరణికిరణ అనుకారపారంగతం

పారంగతంబు లగునారాచంబులు శరీయాంగంబుల నినుపం దొడంగిన నభచక్రర
క్షకు లగుచంద్రకేతుండును జిత్రాశ్వుఁబును మణిమంతుండును మంజుమాఢియు
హేమవర్మయును సురభండును సుషేణుండును సరిష్టుండును సుకేతుండును
సుక్కు మెఱయ నొక్కమెయిం దాకిన. 148

గీ. అన్ని వెడదవాతియమ్ములదృఢముగ, నొక్కముష్టి దొడిగియుక్కుమెఱయ
నతఁడు లీలఁ దునిమెఁగ నంజటలలును, ఘోరభంగి రక్తధార లెగయ. 149

సీ. తునిమి తోడన యొక్కసునిశితశరమునఁ, గాఢియు రెంటు నక్షములఁ ద్రుంచి
హరుల నాగ్నిటఁ జంపి యాలంపుపెలుగుతో, నొగలు మూఁ డమ్ములనుగ్గునేసి
ధనువును సూతునితలయుఁ జెటొక్కట, నఱకి లోచనములఁగ నవ్వు నెఱయఁ
గృపుని నాలోకించిఁగ్రీడి తద్వక్షస్థ, లంబునఁ గ్రూరభల్లంబు నాట
హతరథుండు నిపతితాశ్వుండు సంభిన్న, చాపుఁడును నికృత్తసారధియును
నయ్య నొచ్చియును భుజార్గళసంరంభ, మతిశయిల్ల శక్తిఁగ నతఁడు వైచె. 150

బులు = సూర్యునికిరణములయొక్క పోలికయొక్క తుదముట్టినవి. అగు నారాచంబులు = ఆయన
బాణములను. తదీయఅంగంబులక = ఆకృపునివైన యవయవములయందు. నినుపక = నిండించు
టకు. రభచక్రరక్షకులు = తేచక్రముల రక్షించువారు. ఉక్కు = బలము. ఒక్కమెయిక =
ఒక్కచేమాటుగా.

149. వెడదవాతియమ్ములు = వెడలుపుముఖము గల బాణములను. ఒక్కముష్టిక = ఒకపిడి
కిలిచేత. తొడిగి = సంధించి. ఉక్కు = బలము. రక్తధారలు = నెత్తురుధారలు. లీలక =
విలాసముచేత.

తా.—అర్జునుఁ డొక్కచేపిడికిటఁ దొమ్మిదిబాణములను సంధించి యాచక్రరక్షకులతోఁ
డతలలను ఖండించెను.

150. తోడకాఅ = వెంటనే. సునిశితశరమునక = వాడిబాణముచేత. అక్షములక =
బండికండ్లను. హరులక = గుఱ్ఱములను. ఆలంపుపెలుగుతోక = సింహనాదముతో. హచనము
లక = కన్నులయందు. గ్రీడి = అర్జునుఁడు. తత్వక్షస్థలంబునక = ఆకృపునితోఁముందు. గ్రూర
భల్లంబు = కఠిన్బాణమును. హతిరథుండుక = కొట్టఁబడినరథము గలవాఁడును. నిపతితాశ్వుం
డుక = చచ్చినగుఱ్ఱములు గలవాఁడును. సంభిన్నచాపుఁడును = నఱకఁబడినవిల్లు గలవాఁడును. నికృ
త్తసారధియునుక = నఱకఁబడిన సారథి కలవాఁడును. భుజార్గళసంరంభము = గడియమా
నిపంటి బాహువులయొక్కవేగము. అతిశయిల్లక = అధిక మగునట్లు. శక్తి = శక్తి యనునాయుధ
మును. వైచెక. పాఠాః—నాగ్నిటకాలంపుఁగోలక = నాలుగుబాణములచేత నని యర్థము. ఆలంపు
కోలతోక అనుపాఠ మున్నది.

తా.—అర్జునుఁడు పదుమూడుబాణము లెత్తి ఒకబాణముచే గాఢిని రెండుబాణములచే బండి
కండ్లను ద్రుంచి నాలుగమ్ములచే గుఱ్ఱములను జంపి నొగలను మూడుబాణములచే జుగ్గము చేసి యొక
బాణముచే విల్లును మఱియొకబాణముచే సారథితలను ఖండించి నవ్వుచుఁగృపునిఁ జూచి యొకబాణము

ఉ. మండుచు వచ్చుదానిఁ బదిమాగ్ధణమల్ గొని వేగ మొప్పు నా

ఖండలనందనుండు గడికండలు సేసినఁ జూచి యప్పు డా

తం డుడివోక యెక్కుడు మదంబున ఖడ్గము ఖేటకంబు ను

ద్వండతఁ గొంచుఁ దేరు డిగి తాఁ గవిసెన్ రయ ముల్లసిల్లఁగన్.

151

వ. ఇట్లు గవిసిన.

152

క. పలకయు వాలును నింతిం, తలు దునియలు సేసె బాణతతిఁ బాండవుఁ డి

ట్టల మైనవెఱఁగుపాటున, నిలిచి కృపుఁడు ద్రోణపుత్రునిరథం బెక్కెన్.

గీ. అప్పు డే పడంగి యన్న సేనలు భీష్మ, రథముపొంత కొదిఁగె చాద్రసవి

నోది యైనయర్జునుఁడు ధనుశ్చాలన, దీప్తమూర్తి యగుచుఁ దిట్ట కుటికె.

వ. ఇత్రైతంగున నుఱక తటియ నుఱకిన.

155

వానితోఁబున నాఁటెను. అట్లు కృపాచార్యుఁడు రథము విడిగినను, గుఱ్ఱములు చచ్చినను, ధనుస్సు తెగినను, సారథి హతుఁ డయ్యును బాహుబలము విశువక యర్జునునిమీఁద శక్తి యనునాయుగమును ప్రయోగించెను.

151. దానికై = ఆశక్తిని. మాగ్ధణమల్ = బాణములను. ఆఖండలనందనుండు = అర్జునుఁడు. కడికండలు = మిక్కిలి తురుకలు. ఉడివోక = తగ్గక. ఖేటకంబున్ = కేడెమును. ఉద్వండతకై = పరాక్రమముచేత. రయము = సేగము.

తా.—అర్జునుఁడు తనమీఁదికి వచ్చు నాశక్తిని పదిబాణములచేఁ బెక్కుతునియలు కావించి నది చూచి కృపాచార్యుఁడు వెనుదీయక కత్తియును డాలును గొని లేరు దిగి యర్జును మీఁదికిఁ బోయెను.

153. పలకయుకై = డాలును. వాలునకై = కత్తిని. పాండవుఁడు = అర్జునుఁడు. బాణ తతికై = బాణములసమూహముచేత. ఇట్టలము = అధికము. వినవెఱఁగుపాటునకై = అయినట్టి నిశ్చేష్టతతో. ద్రోణపుత్రునిరథంబు = అశ్వశ్రామలేరును.

తా.—అర్జునుఁడు కృపాచార్యుని డాలును ఖడ్గమును నఱకఁగా నతఁ డేమియుం జేయనేరక యశ్వశ్రామయొక్క తేరెక్కెను.

154. ఏపు = గర్వము. భీష్మరథముపొంతకుకై = భీష్మునితేయిద్దను. ఒదిఁగెన్ = పోయెను. చాద్రసవిసోది = చాద్రసముచే విసోదించువాఁడు. ధనుశ్చాలనదీప్తమూర్తి = విల్లుయొక్కదలించుటచేఁ బ్రకాశించుచున్నయాకారము గలవాఁడు. తిట్టకుకై = సేనాసమూహముమీఁదికి. ఉటికెన్.

తా.—అపుడు సేన లన్నియు భయపడి భీష్ముని మఱుగు చూచెను. అంత నర్జునుఁ డాసేనల మీఁది మఱికెను.

155. ఉఱక = లక్ష్యము సేయుక. తటియకై = సమీపమునకు.

క. బలములు దొరలు బాదివి సం, కులయుద్ధము సేయఁ గ్రోధఁ ఘోరాకృతి యై
యిలఁ బ్రోవుగఁ జతురంగం, బుల వ్రేల్చిడిఁ బాండురాజపుత్రుఁడు గూల్చెన్.

ఉ. చేతులతీరట వ్రా నిటు లఁ జేపబలంబుల నుద్గ్రసేసి మాం
సాతతపంక యై బహువిధాయుధమీనము లొప్పఁ జామర
వ్రాతము ఘేనభంగి గ నిరంతరవీరశిరస్సరోహ
స్థితవిభూతిఁ బొల్పునది ఁ నేనె రణస్థలియందు నెత్తుటన్.

157

గీ. ఇట్లు కౌరవానీకంబు ఁ నెల్లఁ గలఁచి, యాశి భీష్మునిదెసఁ బ్రోవుఁక్రికిఁ దాఁకె
గొండతోఁ దాఁకుతగరు నుద్గ్రంథవృత్తి, దోహ వృషసేనుఁ డాహవఁదోహలమున.

వ. విజయుండును.

159

గీ. ఇట్లు మొక్కట నాతనివిల్లు దునిమి, యైదు నారసములు వక్ష ఁ మాడ నేనె

156. బలములు = సేనలును. పాదివి = కవిసి. సంకులయుద్ధము = దొమ్మియుద్ధమును. పాండురాజపుత్రుఁడు = అర్జునుఁడు. ప్రోధఁఘోరకృతివి = కోపముచే భయంకర మయినయా కౌరము గలవాఁడై. ఇల = భూమియందు. ప్రోవుగ = రాశిగా. వ్రేల్చిడి = శీఘ్రముగా. చతురంగంబుల = నాలుగంగములను, చతురంగసేన ననుట, రథగజతురగపదాతి చతురంగము, సంజ్ఞావాచక మగుటచే గర్తధారముసమాసము.

తా.—సేనలతోఁ గూడ రాజులు తనమీఁదికి వచ్చి యుద్ధము చేయఁగా నర్జునుఁడు కోపము గలవాఁడై చతురంగసైన్యమును ప్రియించెను.

157. ఆశేపబలంబుల = ఎల్ల సేనలను. మాంసపితృతపంకవి = మాంసము అను గొప్పబురద గలదై. బహువిధాయుధమీనములు = పలువిధము లగు నాయుధములు అను చేపలు. ఒప్పఁ చామరవ్రాతము = వింజామరలసమాహము. ఘేనభంగి = నురుగువంటిది. కక్ష = కాఁగా. నిరం తరవీరశిరస్సరోహస్థితవిభూతి = ఎడతెగనిహూయలతలలు అను కమలములయొక్క యెక్కుడు శంపదచేత. పొల్పునది = ప్రకాశించునట్టియేలును. నెత్తుటన్. రణస్థలియందు = యుద్ధభూమి యందు. చేసెన్.

తా.—ఇట్లు సేనల నన్నిటిని జంపి రణభూమియందు మాంసము బురదగాను ఆయుధములు మత్స్యములుగాను వింజామరలు నురుగుగాను హూయలశిరస్సులు కమలములుగాను గలిగిన నెత్తుటే యను బ్రవిహింపఁ జేసెను.

158. కౌరవఅనీకంబు = కౌరవసేనను. కలఁచిడి = కలఁతపెట్టి. ఆహవదోహలమునన్ = యుద్ధమునందలి యాశచేత. తాఁకుతగరుఁడగ్రంథవృత్తి = ఎమఱ్ఱొనునట్టి పొట్టేలియొక్క గొప్పవ్యాపారమువంటి వ్యాపారము. క్రిడి = అర్జునుని.

తా.—ఈప్రకౌరముగాఁ గౌరవసైన్యమునంతయు జయించి భీష్మునిమీఁదికి పోవుచున్నర్జునుని కర్ణునికొడు కయినవృషసేనుఁడు కొండను పొట్టే లెదిరించునట్లెదిరించెను.

159. విజయుండును = అర్జునుఁడును.

160. ఇట్లు ఒక్కటన్ = ఒకబాణముచేత. నారసములు = బాణములను. వక్షము =

నతఁడు సైరింప రానినొ ♦ వృడరుటయును, బెగ్గలంబున నరదంబు ♦ డిగ్గి పాతె.

వ. అట్టియెడ దుశ్శాసనశకునిదుర్గుఖివివిశతివికర్ణులు దన్నుం బొదివికొనిన వారల రథరథ్యకేతుపర్శంబులు జ్వరితంబులుగా నేసి గాసిచేసిన నందఱుం గనుకనిఁ బానం దొడంగిర బాధుండును బ్రహ్మసోల్లాసభాసురముఖుం డగుచు నుత్తరుం గనుంగొని.

161

గీ. కనకమయతాలకేతువు ♦ గ్రాలఁ జిరత, టిల్లతాలీలఁ గలిగి శోభిల్లునంబు
దంబుచాప్పున సురనదీతనయుఁ డున్న. వాఁడు నూచితె మత్స్యభూవరతనూజ.

— (అర్జునుఁడు భీష్మునితో యుద్ధంబు సేయుట.) —

క. బలువిడి మనదివ్యాస్త్రం, బులచవి చూపంగవలయుఁ ♦ బో నిమ్ము రథం
బలనగతి నతనిదెన కిని, పలికిన నతఁ డట్లు చేసెఁ ♦ బంమ ప్రీతిన్.

163

ఉ. శాంతనవుండు నన్న నిజశంఖము కౌరవరాజుపైన్యముల్
సంతన మంద నొత్తుచు సశంభమలీల నెదుర్కొనంగ దు

తోమ్ము. అడక = నాటునట్లు. సైరింపరానినొప్పు = ఓర్వరానినొప్పి. ఆడరుటయును = కలు గఁగా. బెగ్గలంబునక = భయముచేత. అరదంబు = తేరునండి.

తా.—ఒక బాణముచే వృషసేనుని విల్లు ఖండించి యయిదు బాణములను తోమ్మున నాటఁగా వృషసేనుఁ డానొప్పిని సహింపఁజాలక భయపడి తేరు దిగి పాటిపోయెను.

161. రథరథ్యకేతుపర్శంబులు = రథములను గుఱ్ఱములను తెక్కెములను కనచములను. జగ్జ రితంబులుగాక = మిక్కిలి శిథిలము లగునట్లు. కనుకనిక = వేగిరనాటుచేత. పాధుండును = అర్జునుఁడును. ప్రహ్మసోల్లాసభాసురముఖుండు = పెద్దనవ్వుయొక్క ప్రకాశముచే బ్రకాశించుచున్న మోము గలవాఁడు.

162. కనకమయతాలకేతువు = బంగారువికార మయినతాటిచెట్టునిడము. క్రాలక = ప్రకా శింపఁగా. చిరతటిత్వలతాలీల = బహుకాల ముండునట్టి మెఱపుతోఁగయొక్కవిలాసము. శోభిల్లు అంబుదంబుచాప్పునక = ప్రకాశించునట్టి మేఘమువలె. సురనదీతనయుఁడు = భీష్ముఁడు. మత్స్య భూవరతనూజ! ఉత్తరునిసంబోధనము.

తా.—ఉత్తరా! బంగారువికార మయినతాటిచెట్టునిడము గలవాడై భీష్ముఁడు నిశ్చల మయిన మెఱపుతోఁ గూడిన మేఘమువలెఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడు చూడుము.

163. బలువిడిక = గొప్పపరాక్రమముచేత. మనవివృత్తస్త్రింబులచవి = మనమేలిబాణముల యొక్కరుచిని. అలసగతిక = తిన్ననినడకచేత. పరమప్రీతిక = గొప్పసంతోషముతో.

తా.—భీష్మునికి మనబాణములరుచి చూపవలయు. అతనిమీఁదికిఁ దిన్నగా రథమును పోని మనఁగా నుత్తరుండు సంతోషించున నట్లు చేసెను.

164. శాంతనవుండుక = భీష్ముఁడును. సశంభమలీలక = వేగముతోఁ గూడినవిలాసము చేత. నరుండుక = అర్జునుఁడును. దుర్దాంతభుజాబలప్రకటదర్శము = అణఁపరానిబాహుబలముచేఁ గలి గినప్రసిద్ధిమయినగర్వము. ఎలర్పక = ప్రకాశించునట్లు. దిగ్దంతినికాయకర్ణపుటదారణవిత్తముక =

గ్రాంతభుజాబలప్రకటాదర్ప మెలర్ప ననుచు నొత్తై ది
గ్దంతిని కాయకర్ణపుటాదారణవిత్తము దేవదత్తమున్.

164

గీ. మలసి అంకెలు వైచుచు మాటుకొనిన, వృషభములభంగి నక్కరున్వృషభుల్లిలు
సమదగతిఁ జేరునెడఁ జూచిఁగమరు లక్ష్మి, ననిమిషత్వంబుదమకప్పుఁడచ్చుపడఁగ.

వ. ఇవిధంబునం గనుంగొనుచు వారలు దమలోన.

166

క. మనలను దానవులను గడ, చినయవి భుజబలము లస్త్రశిక్షావిధముల్
గొనియాడఁ గొలఁది గా దీ, తని నాతఁడ యతని నితఁడ తగుఁ జెనయంగఁ.

సీ. అనుచుండ సైన్యంబు లార్పులుఁ బెడబొబ్బలును దూర్యనాదంబులును జెలంగఁ
బేర్చి యొక్కుమ్మడి భీష్ము నగ్గింపంగ, నతఁడు నిశాతబాణాప్తకమునఁ

దిగ్గజములసమాహమయొక్క దొప్పలవంటిచెవులయొక్క చీబ్బుటచేఁ బ్రసిద్ధ మయినదానిని. దేవ
దత్తముఁ. ఒత్తై = ఊఁచెను.

తా.—అప్పుడు భీష్ముడు కురుసేన సంతోషించునట్లు తనశంఖము పూరించి యర్జునునిమీదికి
రాఁగా నర్జునుడును బాహుబలముచే గర్వించి దిగ్గజముల చెవులనుఘేదించునట్టిదేవదత్త మునశంఖ
మును పూరించెను.

165. మలసి = పూని. మాటుకొనినవృషభములభంగి = డీకొన్న యాఁబోతులవలె. అక్కు
రువృషభులు = అకారవశ్రేణులు, భీష్మార్జునులు. సమదగతిఁ = గర్వముతోఁ గూడినవిధముచేత.
అమరులు = దేవతలు. అర్థిఁ = కోరికతో. అనిమిషత్వంబు = అపృథాకు లేనితనము. అచ్చు
పడఁగఁ = స్పష్ట మగునట్లు. చూచిరి.

తా.—అప్పు డాఁబోతు లొకటితోనొకటి డీకొనునట్లు భీష్మార్జునులు ఒకరిమీది కొకరుపో
వుటను దేవతలు తమకు అపృథాకు లేవంటుట సార్థక మగునట్లు చూచిరి.

167. దానవులను = రాక్షసులను. అస్త్రశిక్షావిధముల్ = బాణవిద్యయొక్కవిధములును.
కడచినయవి = మీఱినవి. చెనయంగఁ = ఎదిరించుటకు. తగుఁ.

తా.—ఈభీష్మార్జునులు భుజబలమును నస్త్రవిద్యయును మనకంటెను రాక్షసులకంటెను నెక్కు
డుగాఁ గలిగి యున్నారు. వీరిని కొనియాడ శక్యము కాదు. ఈయర్జునునితో యుద్ధము చేయుటకు
అభీష్మఁడే తగినవాఁడు, అభీష్మునితో యుద్ధము చేయుటకు ఈయర్జునుడే తగినవాఁడు.

168. ఆర్పులుఁ = అజ్ఞులును. పెడబొబ్బలును = పెద్దసింహాదములును. తూర్యనా
దంబులును = వాద్యములధ్వనులును. చెలంగఁ = మ్రోయఁగా. తూర్యనాదంబు లుల్లసిల్లఁ
అని పాశాంతరము, ఇందు యతిభంగము కావున నిది యుపేక్ష్యము. పేర్చి=విశృంభించి. ఒక్క
ఉమ్మడిఁ = ఒకపూనికచేత. అగ్గింపంగఁ = పొగడఁగా. నిశాతబాణాప్తకమునఁ = వాడిబాణ
ములయొనిమిదింటిచేత. పడగపైహనుమంతుడడలును = అెక్కిముమీఁదనున్న హనుమంతునిదేహ
మును. బహుశరంబులఁ = పెక్కుబాణములచేత. దశవిశిఖమునఁ = పదిబాణములచేత, సమాహ
రద్విగుసమాసము. రధ్యములను = గుఱ్ఱములను. వాసవియును=అర్జునుఁడును. ఎసకము ఎసఁగు
అగ్గరికఁ = మిక్కిలి యతిశయించుచున్నయత్సాహముచేత. గాండివంబు. చక్రాకృతిప్రకాశవ

బడగపై హనుమంతుఁడనుడలును బహుశరం, బుల సంఘః జెలఁగెడు భూతములను
దశవిశిఖమున రఁభ్యములను సారథి, నేసె వాసవియును ఁ నెసక మెసఁగు
నగ్గలిక గాండినంబు చక్రకృత్రిప్ర, కాశవహ్నిస్వరూపత ఁ గలిగి విడుపు
తెఱపి గానంగ రాకుండ ఁ మెఱసి యొప్ప, సాంద్రసాయకతతి నాకఁసంబుఁ గప్పె.
గీ. అర్జునుఁడు గవియించినఁ యంపమూడ, మంచు దళముగఁ గప్పిన ఁ మార్గణాంశు
జాలముల వెన విరియించె ఁ శాంతనవప, తంగుఁ డుద్వ్యోతమానఁతాపలీల.
క. అమరేంద్రతనయుఁ డుగ్రా, స్త్రీములు వడిం గురియ నడుమఁ ఁ దరమిడి వానిం
దుమురుగఁ జేయుచు వచ్చెను, సమరోల్లాసంబు మెఱయ ఁ శంతనునుతుఁడున్.
క. అర్జునుఁడు దివ్యబాణ, స్ఫూర్జితదోశక్తి దనకుఁ ఁ జూపిన నరఁ డ

హ్ని స్వరూపత = చక్రకారముచేఁ బ్రకాశించునట్టి నిప్పుయొక్క రూపమువంటి స్వరూపము గలిగి
యుండుట. విడుపుతెఱపి = విడుమరసందు. సాంద్రసాయకతతిక్ = దట్టమయిన బాణములసమూ
హముచేత. ఆకసంబుక్. కప్పెక్.

తా.—అప్పుడు సేనలు గొప్ప యజులతోను సింహనాదములతోను వాద్యగృహములతోను
తన్నుఁ బొగడుచుండఁగా భీష్ముఁడు ఎనిమిదిబాణములచే నర్జునుని టెక్కెముమీఁదనుండు హనుమంతునిఁ,
బెక్కుబాణములచే నాహనుమంతునిఁ జాటియొండు పిశాచములను, బదిబాణములచే నర్జునునిగుఱము
లను సారథిని నొప్పించెను, అంత నర్జునుండును నుత్సాహముతో గాండివధనున్న చక్రకారమైన
యగ్నివలెఁ బ్రకాశించుచుండఁగాఁ గొంచెమైనను సందు లేనియట్లు పెక్కుబాణములను బ్రయో
గించెను.

169. కవియించినఁ అంపమూడమంచు = ప్రయోగించినబాణములు అను దట్ట మయినమంచు.
దళముగఁ = దట్టముగా. శాంతనవపతంగుఁడు = భీష్ముఁడు అనుసూర్యుఁడు. ఉత్వోద్యోతమానఁప్ర
తాపలీలక్ = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్నపరాక్రమము అను నెండయొక్క విలాసముచేత. మార్గణ
అంశుజాలములక్ = బాణములు అనుకిరణములసమూహములచేత. విరియించెక్.

తా.—అర్జునుఁడు ప్రయోగించినబాణములు అను మూడమంచును భీష్ముఁడు అనుసూర్యుఁడు
తనప్రతాపముఁ జూపి బాణము లనుకిరణములచేఁ దొలగించెను. అర్జునుఁడు ప్రయోగించినబాణ
ములను భీష్ముఁడు ప్రతిహతములు గావించె నని భావము. అలం. రూపకము.

170. అమరేంద్రతనయుఁడు = దేవేంద్రునికుమారుఁ డయినయర్జునుఁడు. ఉగ్రఅస్త్రములు =
భయంకరము లయినబాణములను. తరమిడి = చరసపెట్టి. తుమురుగక్ = చూర్ణ మగునట్లు.
శంతనునుతుఁడుక్ = భీష్ముఁడును. సమరఉల్లాసంబు = యుద్ధమునందలి యుత్సాహము. మెఱయెక్.

తా.—అర్జునుఁడు కఠినబాణములను భీష్మునిపై వేగంబున నేయుచుండఁగా భీష్ముఁడు వానిని
నడుమనే వరుసపెట్టి నజయించెను.

171. దివ్యబాణస్ఫూర్జితదోశక్తి = దేవతాసంబంధి బాణములచేఁ బ్రకాశించుచున్నచేతుల
బావును. అతిఘోరతబలుఁడుని = మిక్కిలి యెక్కు డయినబలము గలవాఁడై. నియమహస్తాగ్జిత

త్యోజ్జితబలుః డై నియమో, పాక్షితఘోరాస్త్రవితతిః + బ్రతిహతిః జేసెన్.

క. కవ్వడి యెమ్మెయి నేసిన, నవ్విధమున నాశరంబు + లన్నియు జాచా
దవ్వులన నిలువరింపంగ, వివ్వచ్చుడు కినిసి యేసె + విలు విలుగంగగ్.

172

మ. తనకోదండము ఖండితం బగుడుఁ గ్రోధం బార మందాకిని
తనయుం డవు సటావిలుంటనసముద్యత్కోపసింహాకృతిఁ
ధను వొం దుద్ధతలీల నెత్తికొని యస్త్రశ్రేణిఁ బర్వించె న
ర్జునుఁడై దాకిరి చక్రరక్షకులు నాఁపుల్ నింగి ముట్టఁ పడిన్.

173

చ. విజయుఁడు వారి నెల్ల నొకప్రేల్పిడిఁ ద్రుంచియు భీష్ముసాయక
వ్రజము నడంచెయొక రథమువాజుల నొంచియు నాజికేళియం

ఘోరస్త్రవితతిః = వ్రతములచే సంపాదించబడినభయంకరము లయినయ స్త్రములసమూహము చేత. ప్రతిహతిః = కొట్టుటను. చేసెన్.

తా.—అర్జునుడు దివ్యాస్త్రములను బ్రయోగింపఁగా భీష్ముడు దివ్యాస్త్రములచే వానిని నివారించెను.

172. ఎమ్మెయిక్ = ఏవిధమున. అశరంబులు = ఆబాణములు. జాచాదవ్వులకాల = మిక్కిలిదూరమునందే. నిలువరింపంగగ్ = నిలుచునట్లు చేయఁగా. వివ్వచ్చుడు = అర్జునుఁడు. కినిసి = కోపించి.

తా.—అర్జునుఁ డేవిధముగా బాణములఁ బ్రయోగించినను భీష్మఁ దావిధముననే యాబాణముల నన్నిటిని దూరమునందే ఖండించుచుండఁగా నర్జునుఁడు కోపించి భీష్ముని విల్లు నఱకెను.

173. తనకోదండము = తనవిల్లు. ఖండితంబు = నఱకఁబడినది. అగుడుక్ = కాఁగా. క్రోధంబు = కోపము. ఆరక్ = నిండఁగా. మందాకినీతనయుండు = భీష్ముఁడు. సటావిలుంటన సముద్యత్కోపసింహాకృతిః = క్షేరములపెఱుకుటచేఁ గలుగుచున్నకోపము గల సింహము యొక్కయాకారమువంటి యాకారముచేత. ఒండు = మఱియొక. ధనువు = ధనుస్సును. ఉద్ధతలీలక్ = గర్వముతోడి విధముచేత. ఆస్త్రశ్రేణిః = బాణములవరుసను. పర్వించెక్ = ప్రయోగించెను. చక్రరక్షకులుక్ = చక్రములకాపాడువారును. అర్పుల్ = అఱపులు. నింగిక్ = ఆకాశమును. ముట్టక్. పడిక్. దాకిరి.

తా.—తనవిల్లు నఱకుటకుఁ గోపించి కేసరములను పెఱుకఁగాఁ గోపించిన సింహమువలె నున్నవాఁడై భీష్ముఁడు మఱియొకధనుస్సు నెత్తికొని యర్జునుని మీఁదఁ బెక్కుబాణములు ప్రయోగించెను. అంత నతనిచక్రరక్షకులును సింహనాదములు చేయుచు నర్జునుం దాకిరి.

174. విజయుఁడు = అర్జునుఁడు. వారిక్ఎల్లక్ = ఆచక్రరక్షకులందఱను. ఒకప్రేల్పిడిక్ = ఒకనిమిషములో. భీష్ముసాయకవ్రజముక్ = భీష్మునిబాణములసమూహమును. రథమువాజులక్ = తేరిగుఱ్ఱములను. నొంచియుక్ = నొప్పించియు. ఆజికేళియందుక్ = యుద్ధము అను శాటయందు. ఆజితవిలాసముల్ = గెలువఁబడనివిలాసములను. మెఱయక్ = చూపఁగా. కుంభజముఖయోధవీరతతి = ద్రోణుఁడు మొదలుగాఁగల శూరు లయినయోధులసమూహము. విన్నయము = ఆశ్చర్యమును. అందుచుక్. ఉండెక్. సిద్ధభేచరుల్ = సిద్ధులును గంధర్వులును. ప్రస్తుతి చేసిరిపొగడిరి.

దజితవిలాసముల్ మెఱయ ♦ నప్పుడు విన్నయ మందు చుండె గుం
భజముఖయోధవీరతతి ♦ ప్రస్తుతి సేసిరి సిద్ధభేచరుల్.

174

క. కొండొకయెడఁ గని శాంతన, వుం డాఖండలతనూభ♦వునిడామూఁపు
ద్దండభుజబలము మెఱయఁ బ్ర, చండా స్త్రీక్షతము సేసె ♦ సరభసవృత్తిన్. 175

చ. కినుక మనంబునం గదిరి ♦ క్రీడి పితామహువిల్లు వ్రేల్చిడిం
దునిమి నితాంతగాఢరయ♦దోర్విభవంబున నొండువిల్లు వై
కొనియెడుసందునన్ నినిచెఁ ♦ గ్రూరశరంబు లురంబునందు గ్ర
క్కున నతఁ డొల్లఁ బోయి రథఃకూబర మూఁతగ నిల్చె సోలుచున్. 176

క. కనుఁగొని నూతుం డరదముఁ, గొనిపోయెం దొలఁగ నపుడు ♦ కుంతీతనయుం
డనిఁ దనివి సనక గుంపులు, గొని యున్నెడ లరసెఁ గలయఁ ♦ గురుసైన్యములన్.
వ. ఇట్ల ట్టెత్తి చూచి గాండీవంబు దొడసి గుణంబు సారించి కవదొనలు బిగియించి.

తా.—అర్జునుఁడు భీష్మునిచక్రక్షుకుల నొకక్షణములో నధించి భీష్ముఁడు ప్రయోగించిన బాణ
ములను వారింబి యతనిగుఱ్ఱములను నొప్పించి యిట్లెచురు లేక యుద్ధము చేయుచుండఁగా ద్రోణుఁడు
మొదలగు వా రాశ్చర్యపడిరి. సిద్ధులు మొదలగువారు పొగడిరి.

175. శాంతనవుండు = భీష్ముఁడు. కొండొకయెడ = కొంచెము అవకాశమును. కని. ఉద్దండ
భుజబలము = అధిక మయిన బాహుబలము. ఆఖండలతనూభవునిడామూఁపు = ఇంద్రునికుమారుఁ
డయిన యర్జునుని యెడనుభుజశిఖరమును. సరభసవృత్తిన్ = వేగిరపాటుతోఁ గూడినవ్యాపా
రముచేత. ప్రచండత్రస్త్రీక్షతము = భయంకరము లయిన బాణములచేఁ గొట్టఁబడినదానిని. చేసెన్.

తా.—భీష్ముఁడు కొంచెము సందు చూచికొని వాఁడిబాణములచే నర్జునుని యెడనుమూఁపును
నొప్పించెను.

176. కినుక = కోపము. మనంబునన్ = మనస్సునందు. కదిరి = కడిగి. క్రీడి = అర్జు
నుఁడు. పితామహువిల్లు = భీష్మునిధనుస్సును. వ్రేల్చిడిన్ = నిమిషములోపల. తునిమి. నితాంత
గాఢరయదోఃవిభవంబునన్ = మిక్కిలి యెక్కు డయిన వేగము గల చేతులయతిశయముచేత. గ్రూర
శరంబులు = కఱకుటములను. ఉరంబునందున్ = తొమ్మనందు. గ్రక్కునన్ = తటాలున.
నినిచెన్ = నిండించెను. అతఁడు = అభీష్ముఁడు. ఒల్లఁబోయి = మూర్ఛిల్లి. సోలుచున్ = పరవశుఁ
డగుచు. రథకూబరము = తేరినొగ. డోతగన్ = ఆధార మగునట్లు. నిల్చెన్.

తా.—అర్జునుఁడు కోపము గలవాడై భీష్ముని విల్లు నఱికి యతఁడు మఱియొకవిల్లు గ్రహించు
నంతలోనే వేగముగా వాఁడియమ్ము లాతనితొమ్మనందు నాటెను, అంత భీష్ముఁడు మూర్ఛిల్లి తేరి నొగ
మీఁద వ్రాలెను.

177. నూతుండు = భీష్మునిసారథి. అరదమున్ = తేరును. అనిన్ = యుద్ధమునందు.

తా.—అప్పుడు సారథి భీష్మునిరథమును దొలఁగఁ దోలుకొని పోయెను. అర్జునుఁడు యుద్ధము
నందుఁ దృప్తి నొందక కారవసేనయందు గుంపులు గూడియున్న చోట్లకు వెదకి చూచెను.

178. అట్టు = మెడను. తొడసి = తుడిచి. గుణంబు = అల్లెత్రాటిని. కవదొనలు = జంట
యములపాదులను.

క. ఆచార్యసూర్యతనయకృ, పాచార్యప్రభృతిరథికు + లండఱుఁ బ్రోవై
చూచుచు నుండఁగ నద్దెస, కేచి భుజాబలము మెఱయ + నింద్రజఁ డరిగెన్.

వ. అప్పు డశ్వత్థామ కర్ణున కి ట్లనియె. 180

గీ. వీఁడె వచ్చు చున్న పాఁడు పార్థుడు మన, మేమి సేయువార + మీపు డక్క
నారులు నిలువరింప + నోపెడువార లే, యోట లేక తాకి + యోర్వవలదె.

క. అని తను నుల్లస మాడినఁ, గినిసి యివతనూజఁ డేను + గ్రీడి నిచట మా
ర్కొనువీఁకఁ గన్నులారం, గనుఁగొనుమీ నిలిచి యనుచుఁ + గవిసం బెలుచన్.

క. దోరలును సుభటులుఁ గర్ణుని, యరదమునకు మున్న పొదివి + రర్జును నచటం
గరి సొచ్చినతుంగమడువు, వరుసున మొన చాఁపకట్టు + వడియె నతనిచేఁ. 183

గీ. ఇవ్విధంబునఁ బోరెడునింద్రతనయు, నుక్కులావును నం తంత + కెక్కుడయ్యె

179. ఆచార్యసూర్యతనయకృ పాచార్యప్రభృతిరథికులు = ద్రోణుఁడును కర్ణుఁడును కృపుఁ
డును మొదలుగాఁ గలవారులు. అద్దెసఁ = అవోటికి. ఏచి = విజృంభించి. భుజాబలము =
బాహుబలము. ఇంద్రజఁడు = అర్జునుఁడు.

తా.—ద్రోణుఁడు కర్ణుఁడు కృపుఁడు మొదలుగాఁ గలవారులు చూచుచుండఁగా నచ్చటికి
నర్జునుఁడు విజృంభించి వచ్చెను.

181. పార్థుఁడు = అర్జునుఁడు. ఒరులు = ఇతరులు. నిలువరింపఁ = మరలించుటకు. ఓపె
డువారలువీ = చాలెడువారా? ఓట = భయము.

తా.—వీఁడుగో అర్జునుఁడు నచ్చుచున్నాఁడు అతనిని నీవే నివారింపవలయును, గాని మఱి
యెవ్వరును నిలుపఁ జాలరు, కావున నీవు భయము లేక యెదిరించి జయింపవలెను.

182. ఉల్లసముడిసెఁ = పరిహాసము చేయఁగా. కెనిసి = కోపించి. ఇవతనూజఁడు =
కర్ణుఁడు. మార్కొనువీఁకఁ = ఎదుర్కొనుకొర్యమును. పెలుచఁ = పరాక్రమముతో. కవిసెఁ =
తాఁకెను.

తా.—అశ్వత్థామ త న్న పైతి పాడుపుమాటలాడఁగాఁ గర్ణుఁడు కోపించి నే నిప్పు డర్జును
నితో యుద్ధము చేసెదను నీవు చూచుచుండు మని చెప్పి యర్జునునిమీఁదికి బోయెను.

183. సుభటులుఁ = మేలిబంటులును. కర్ణనిఅరదమునకుఁ మున్నుతి = కర్ణునిలేరునకు
ముంగుగానే. అర్జునుఁ. పొదివిరి. అతనిచేఁ = అర్జునునిచేత. కరి = ఎనుఁగు. చొచ్చినతుంగ
మడుపుపునునఁ = చొచ్చినట్టి తుంగలు గల మడుగువలె. మొన = సైన్యము. చాఁపకట్టు
పడియెఁ.

తా.—అప్పుడు కర్ణునికంటె ముందుగా రాజులును గొప్పబంటులును నర్జును నెదిరించిరి. ఏనుఁగు
తుంగమడుగునువలె నర్జునుఁ డాసేన సంతయుఁ గలఁచెను.

184. ఇంద్రతనయుఁక్కులావును = అర్జునుని కౌర్యమును బలమును. మేనులు = దేహ
ములు. తూలాడఁ = చలింపఁగా. అయోధ్యముఖులు = ఆహూరులయందు శ్రేష్ఠులు. ఆహవము =
యుద్ధమును. తక్కి = విడిచి. అంతఁకాంతఁక = అచ్చటచ్చట. నిలిచిరి.

నలసి మేనులు దూలాడఁబలిచి రంత, నంత నయ్యోధముఖ్యు టాహావముడక్కి.

ప. అట్టియెడ నుత్తరుండు నదన కిట్లనియె.

185

చ. ఉడుకువ లేనికయ్యమున ధీకోర్వంగ వచ్చునె నాకు డప్పి పు

ఔడు నొకమాటు నాగ్రహము ధీడిపపు నీవును జక్కునేసి ప

చ్చడి గలపంగ నెండియును ధీజండితనంబున వచ్చి వచ్చి పో

రెడు మొన లింకఁ జాల నొసఁగింప భవద్రథసూతకృత్యమునో.

186

ప. అనిన విని కన్వడి నవ్వుచు నేను గలుగ నీకు నోహటింప నేల యంతయు వలసినం దురంగంబులఁ దోడు గడపెడ నించుక నైరించి నిలువ వలయు నెల్లపనులును జక్కనయ్యె రా జొక్కరుండు గొఱంత యాతం డభిమాని మనలం గని సరకు గొనఁ డిప్పు డున్న చందంబు మనతోడం దలపడం గడంగుట దోచుచున్నయది తమ్ములు నాప్తభృత్యులు నిరుగెలంకుల సగ్గలిక మెఱసి డగ్గటి యున్న వారని కారవేశ్వరునిగట్టిమోహరంబుఁ జూపి యతనిం బురిగొల్పి యద్దిక్కు తేరు పోవ నిమ్ముటయు నతండును దలకొని యట్ల చేయ నడరి యెడనెడ పడ్డపడుకురు బలంబులం జిఱుగగవు సిగుడ మెఱుంగువాలమ్ముల దొలంగ జడియుచుం గది సిన నమ్మేదినీవల్లభుండు.

187

తా.—ఈప్రకారము అర్జునుఁ డెంత యుద్ధము చేసినను నతని కప్పటప్పటికి బలకౌర్యములు హెచ్చెను. కారవపీరులు అలసి పరవశులై యుద్ధము చేయఁజాలక యచ్చటచ్చట నిలిచిరి.

186. ఉడుకువ = విడుకుర. లేనికయ్యమునకు = లేనియుద్ధమునకు. ఓర్వంగ. వచ్చునె. డింపపు = విడువపు. చక్కుచేసి = ఖండించి. మొనలు = కారవుల సేనలు. చండితనంబున = మొండితనముచేత. భవద్రథసూతకృత్యము = నీతేరుతోలువానియొక్క పనిని. ఒనరింపజాలక = చేయఁ జాలను.

తా.—ఇట్లు నీవు ఎడతెగక యుద్ధము చేయుచున్నాడవు, నేను సహింపఁజాలను. నాకు డప్పి గలుగుచున్నది. నీవు కొంచెమైనను కోపము విడువక నేరలను వధించుచున్నను ఆసేనలు మరల మొండితనముతో యుద్ధమునకు వచ్చుచున్నవి, కావున నేను నీకు సారథ్యము సేయఁజాలను.

187. ఓహటింప = వెనుదీయుట. అంతియవలసినక = అంతమాత్రమే కావలసినయెడ. నైరించి = నహించి. రాజు = దుర్యోధనుఁడు. కడంగుట = పూకుట. ఆప్తభృత్యులు = కూరిమిసేవకులు. ఇరుగెలంకులక = ఇరుప్రక్కలయంచు. ఆగ్గలిక = ఉత్సాహముచేత. కారవకేశ్వరునిగట్టిమోహరంబు = దుర్యోధనునిదృఢ మయినపూర్వాహమును. తలకొని = పూని. ఎడకఎడక = అచ్చటచ్చట. మెఱుంగువాలమ్ములక = ప్రకాశించుచున్నవాఁడిబాణములచేత. జడియుచు = తోలుచు. అమ్మేదినీవల్లభుండు = అదుర్యోధనుఁడు.

— (అర్జునుడు దుర్యోధనునితో యుద్ధంబు నేయుట.) —

క. పులి గోల ప్రేసిన ట్టి, ట్టలపురయంబునఁ గడంగుటయుఁ దద్వత్తుఁ
స్థలమునఁ గిరిటి రెం డ, మ్ముల నాటఁగ నేనె బొములు † ముడివడు చుండన్. 188

క. త్తములఁ బెల్లు దొరఁగుశో, జితధారలు మదముగా వివిద్రవకీంద్రా
కృతిఁ గవిసి యతం జేసెను, శతమఖసుతుఫాలతలము † శాతశరమునన్. 189

గీ. రక్తధారలువెడలంగఠిల్చి వెలుఁగఁ, బాలుచు బాలాస్కచాడ్పునఁ జెలుపుమిగిలి
ఘ్ననుండు ప్రతాపసంభరితమూర్తి, యగుచు శరకిరణంబులు † నిగుడఁ జేసె.

శా. వానిం దీవ్రశరంబులం దునిమి గఠ్యం బెక్కనానాస్త్రసం
తానంబుల్ గురిసెన్ సుయోధనుఁడు దుర్ధంతాకృతిఁ గోత్రభి

188. ఇట్టలపురయంబునఁ = అధిక మగు వేగముచేత. కడంగుటయుఁ = ఎదుర్కొనఁగా. తత్వత్తుఁ = అర్జునుఁడు. కిరిటి = అర్జునుఁడు.

తా.—దుర్యోధనుఁడు కఙ్కతోఁ గొట్టినపులివలె నర్జునునిమీఁదికిరాఁగా నర్జునుఁడు కోపముతో రెండుబాణము లాదుర్యోధనునితోఁడునందు నాటెను.

189. త్తములఁ = గాయములనుండి. పెల్లుదొరఁగుశోజితధారలు = మిక్కిలి కాటుచున్న నెత్తురుధారలు. మదముగాఁ = మదజలముకొఁగా. వివిద్రవకీంద్రాకృతిఁ = జాగరూక మయిన గజశ్రేష్ఠముయొక్క యాకారమునంటి యాకారముతో. కవిసి = తాకి. అతండు = అదుర్యోధనుఁడు. శతమఖసుతుఫాలతలము = అర్జునునియొక్క నెత్తిప్రదేశమును. శాతశరమునఁ = కఱకుటముచేత. ఏసెను.

తా.—గాయములనుండి నెత్తురు కాటుచుండుటచే మదము గాటుచున్నయేనుఁగవలె దుర్యోధనుఁ డర్జునుఁ డాకి వానిలలాటమునందు వాఁడిబాణము నాటెను.

190. రక్తధారలు = నెత్తురుధారలు. వెడలంగఁ = కాటుచుండఁగా. రక్తి = కౌంతి. పాలుచుబాలాస్కచాడ్పునఁ = ప్రకాశించునట్టి బాలసూర్యునివలె. చెలువు = చిక్కఁదనము. మిగిలి = అతిశయించి. ఘ్ననుండు = అర్జునుఁడు. ప్రతాపసంభరితమూర్తి = పరాక్రమము అను నెండచే నిండిన యాకారము గలవాఁడు. అగుచున్. శరకిరణంబులు = బాణములు అను కిరణములను. నిగుడఁచేసెన్ = వ్యాపింపజేసెను.

తా.—రక్తముకాటుటచే గాంతితోఁ గూడినబాలసూర్యునివలెఁ బ్రకాశించుచు నర్జునుఁడు ప్రతాపమును వహించి బాణకిరణములను దుర్యోధనునిపైఁ బ్రయోగించెను.

191. సుయోధనుఁడు = దుర్యోధనుఁడు. తీవ్రశరంబులఁ = కఱకుటములచేత. నానా అస్త్రసంతానంబుల్ = పలువిధము లగు బాణములసమూహములను. ఖరిసెన్. గోత్రభిత్ సూనుండున్ = ఇంద్రునికుమారుఁ డయిన యర్జునుఁడును. దుర్ధంతాకృతిఁ = అణఁపరాని యాకారముచేత. పటుసాయకఉత్సరమునఁ = బలుపు లగు బాణములసమూహముచేత. భుజబిట్టోపము = బాహు పరాక్రమమును. చూపెన్. ఇట్లు. సమరంబు = యుద్ధము. ఏవుతరఁగాన్ = అతిశయింపఁగా.

తా.—దుర్యోధనుఁ డాబాణములను కఱకుటములచే ఖండించి నానావిధబాణముల నర్జునుని

త్సానుండుం బటుసాయకోత్కరమునం ♦ జూపె భుజాటోప మీ
 ప్లేసుం గేనుగుం దాకునట్లు సమరం ♦ బేపారంగా నయ్యెడన్.

191

గీ. హస్తీపురిఁ బేరు గలమదఁహస్తీ నెక్కి, క్రాలుకావలిరథములు ♦ గవియుదేర
 నభ్రగజముపైఁ బర్జన్యుఁ ♦ డనఁగ నంప, వాన పరఁగ వికర్ణుండు ♦ వచ్చి తాఁకె.

ఉ. వీక నెదిర్చి యిట్లు కరువీరులకుం బ్రమదం బొనర్చుచుం
 దాకినఁ గ్రోధ వేగసముద్రగ్రత నెట్టనిచూడ్కిఁ జూచి పే
 రాకలితోడ నున్నజమునాకృతి భీషణరేఖ యొప్పఁగా
 ప్రేతనివారసంబు దొడి ♦ క్రీడి కరిక దృఢముప్పి నేసినన్.

193

గీ. ఫాలకుంభసంధిఁ ♦ బడి వాలమునవెన, నుచ్చి పోవుటయును ♦ నుర్వి యద్రువఁ
 గూలె నగ్గజంబు ♦ కులిశచండాహతిఁ, బడుమహానగంబుభంగి దోఁప.

194

మీఁదఁ బ్రయోగించెను. అర్జునుఁడును దుర్యోధనునిపైఁ బెక్కుబాణము లేసెను. ఏనుఁ గేనుగుతోఁ
 బోరున ట్టయ్యున్ది మొప్పెను. అప్పుడు.

192. హస్తీపురిక = హస్తీపట్టణమునందు. పేరు = ప్రసిద్ధి. మదహస్తీ = మదపుటేనుఁ
 గును. క్రాలుకావలిరథములు = ప్రకాశించునట్టి రక్షకము లయినరథములు. కవియుదేరక = వెంబడించి
 రాఁగా. అభ్రగజముపైక = మేఘము అను నేనుఁగుమీఁద. పర్జన్యుండు అనఁగ = దేవేంద్రుడో
 యనునట్లు. అంపవాన = బాణవర్షము. పరఁగ = ప్రకాశింపఁగా. వికర్ణుండు. వచ్చి. తాఁకె.

తా. — దుర్యోధనునితమ్ముఁడయినవికర్ణుండు గొప్పయేనుగు నెక్కి మేఘవాహనుండుగు నింద్రుని
 వలె బాణవర్షము కురియుచు నర్జునుం దాఁకెను.

193. వీకక = పరాక్రమముచేత. ప్రమదంబు = సంతోషమును. ఒనర్చుచుక = కలిగిం
 చుచు. తాకినక = ఎదిరింపఁగా. క్రీడి = అర్జునుఁడు. క్రోధవేగసముద్రగ్రత = కోపముయొ
 క్కవేగముచే నధికుం డగుటచేత. ఉన్నజము అకృతిక = ఉన్నట్టి యమునివలె. భీషణరేఖ =
 భయంకర మయినవిధము. ఒప్పఁగాక. ప్రేతనివారసంబు = దుస్సహ మయినబాణమును. తొడి =
 తొడిగి. దృఢముప్పిక = గట్టిపిడికిలిచేత. కరిక = అవికర్ణునియేనుఁగును. ఏసివక = కొట్టఁగా.

తా. — ఇట్లు వికర్ణుండు కరువీరులు సంతోషించునట్లు అర్జును నెదిరింపఁగా నర్జునుండు కోప
 ముచే గన్నులెట్టి చేసికొని చూచి యాకలిగొన్నయమునివలె భయంకరుండై యొకగొప్పబాణమును
 అవికర్ణునినేనుఁగుమీఁద నేసెను.

194. ఫాలకుంభసంధిక = నుదుటికిని కుంభస్థలమునకును నడుచును. వాలమునక = తోక
 నుండి. వెనక = శీఘ్రముగా. ఉచ్చిపోవుటయుక = తూటిపోఁగా. ఉర్వి = భూమి. అద్రు
 వక = అదరునట్లు. అగ్గజంబు = ఆయేనుగు. కులిశచండఅహతిక = వజ్రాయుధముయొక్క
 భయంకర మయినదెబ్బచేత. పడుమహాత్ నగంబుభంగి = పడునట్టి గొప్పపర్వతముయొక్కవిధము.
 తోఁపక. కూలెక.

తా. — అబాణం బాయేనుగునొసటినుండి చొచ్చి తోకనుండి వెడలి పోఁగా నాయేనుగు
 వజ్రాయుధముచే గొట్టబడినపర్వతముంబోలె నేలం గూలెను.

క. అరుణమణిమాలికావి, స్ఫురణంబున దంతితనువు * మాడంగ నొప్పెన్

ధరణిఁ బడియున్న బహుముఖ, పరిగతదావాగ్నిఁ బొల్పు*పవ్వతముక్రియన్. 195

వ. ఇవ్విధంబున నేనుంగు పీనుం గైన వికర్ణుండు వెఱచఱచి పఱచి వివిఁశతిరథం బెక్కె నాలోనన యట్టినారాచంబున రారాజసురంబు నో నాట నేసినఁ గదీం ద్రుండు వడుటయు నరేంద్రుండు నొచ్చుటయుం గని తీచ్చనదురథికుల వివ్వచ్చుం డనర్గళప్రసారం బగుమార్గణాసారంబున ముందిన వెగడుపడి విఱిగి పాటి రిత్తైఱం గునఁ దనచుట్టును బయలైన నయ్యురగకేతనుండును మరల నిట్లు దొర విఱిగి కలను వాసి కాలుద్రోసి పోవుటయు నతిరథమహారథు లెల్లం జెల్లాచెద రగు టయుం జూచి సైన్యంబు లున్నవి యున్నచోటన తెరలి కనుకనిం బఱవం దొడంగిన.

196

గీ. యూథపతితోడిదంతిన*ముత్కరంబు, వెనుకఁ దగిలెడుసింగంబు*విధము దోఁప
నార్పు నాదంబుగా నరుఁ * డంటఁ దాఁకె, రాజుఁ దారును బాతెడు*రథివరుల.

195. అరుణమణిమాలికావిస్ఫురణంబునన్ = కంపులమాలికలప్రకాశముచేత. దంతితనువు = ఏనుగుదేహము. ధరణిఁ = భూమియందు. బహుముఖపరిగతదావాగ్నిఁ = నానాముఖములచేఁ జుట్టబడినకార్చిచ్చుచేత. పొల్పుపవ్వతముక్రియన్ = ప్రకాశించునట్టి కొండవలె. చూడంగన్. పొప్పెన్.

తా.—అయ్యేనుగు పద్మరాగమాలికలతోఁ గూడియుండుటవలన నేలంబడియున్న ప్రభు నానా ముఖములఁ గార్చిచ్చుచేఁ జుట్టబడినపర్వతమువలె నుండెను.

196. వెఱచఱచి = భయపడి. అట్టినారాచంబునన్ = అట్టిబాణముచేత. రారాజుడరంబు = రాజురా జైనదుర్యోధనునియొక్కతొచ్చును. నోన్ = నొచ్చునట్లు. కరీంద్రుండు = గజశ్రేష్ఠము. నరేంద్రుండు = దుర్యోధనుండు. తీచ్చనదురథికులన్ = నిశ్చేష్టత నొందుశూరులను. అనర్గళప్రసారంబు = అడ్డులేనివ్యాపించుట గలది. మార్గణాసారంబునన్ = బాణవర్షముచేత. వెగడుపడి = భయపడి. అయ్యురగకేతనుండును = అదుర్యోధనుండును. కలను = యుద్ధమును. పాసి = విడిచి. కాలుద్రోసిపోవుటయున్ = పాటిపోవుటను. తెరలి = కలగి. కనుకనిన్ = తత్తఱపాటుతో.

197. యూథపతితోడిదంతినముత్కరంబువెనుకన్ = ప్రధానగజముతోఁ గూడిన యేనుగుల సమాహమువెంబడిని. తగిలెడుసింగంబువిధము = బోవునట్టి సింహముయొక్కరీతి. తోఁపన్. అర్పు = అతిప్ర. నాదంబుగాన్ = గర్జనము కాఁగా. నరుఁడు = అర్జునుండు. రాజుఁ = దుర్యోధనుండును. తారును = రథివరులను అనుట. పాతెడురథివరులన్ = పరుగెత్తునట్టి కూరకే వులను. అంటన్తాఁకెన్ = వెంబడించెను.

తా.—గజసమాహములకు రాజున ప్రధానగజముతోఁ గూడినయేనుగులగుంపును సింహము తఱుమునట్లు సింహగర్జనమువంటి గర్జనము గలవాఁడై యర్జునుండు దుర్యోధనునితోఁ గూడి పరుగెత్తునున్నరథికులను దఱిమెను.

క. వెనుకొని కర్ణుని పెడతల, యను దుశ్శాసనునివీపు ♦ నొక్కొక్కశరం
బున నేసె నప్పు డయ్యిన, తనయుం డిట్లనియె నతిరథశ్రేష్ఠులతోన్. 198

గీ. కూడ ముట్టై గ్రీడి ♦ కురువంశమున కెల్ల, మూలకంద మీనృపాలుఁ డితని
నిచటఁ గాచికొనుట ♦ యెల్లపౌరుషములు, నేత నిలిచి లావు ♦ సేయవలయు.

క. అనవినుచుఁ గురుపితామహుఁడును ద్రోణుఁడుద్రోణపుత్తుఁడును గృపుఁడును గ
ర్ణునిమాట సరకు సేయక, చను చుండఁగ దీనవృత్తి ♦ జనపతి నలికెన్. 200

క. లోకంబుతోడివారు గ, మీకుం జనునయ్య మగఁటిమికి గుఱి గాదే
నా కెడ రైనయెడం దగఁ, జేకొని యని మీరు చక్కఁజేయుట యరయన్.

న. అనిన విని వారలు వెనుక యై యాశ్వాసవచనంబులు వలుగుచుం బోవం బోవు
చున్నయన్నరేంద్రు నెలుం గెత్తి పిలిచి పార్థుం డిట్లనియె. 202

— (అర్జునుఁడు దుర్యోధను నుపాలంభించుట.) —

198. వెనుకొని = వెంటబడించి. కర్ణుని పెడతలయును = కర్ణునితలయొక్క వెనుకటి భాగమును. ఇనతనయుండు = కర్ణుఁడు.

తా.—వెంటబడించి కర్ణుని పెడతలయందును దుశ్శాసనునివీపుమీదను నొక్కొక్క బాణము ప్రయోగింపఁగా నపుడు కర్ణుఁడు అచటికారవవీరులతో నిట్లనియె.

199. గ్రీడి = అర్జునుఁడు. కూడ ముట్టై = వెంటబడించెను. ఈనృపాలుండు = రాజయిన యాదుర్యోధనుఁడు. మూలకందము = మొదటిమంప, ప్రభావం డెవల. ఎల్లపౌరుషములు = ఎల్ల పరాక్రమములను. చేత = చేయుట. లావు = పరాక్రమమును.

తా.—ఈయర్జునుఁడు మనలఁ దలుఁఁగొని వచ్చెను. దుర్యోధనుఁడు కురువంశమున కంతయుఁ బ్రభానుఁడు కాఁబట్టి యెట్లైనను నీతని రక్షించికొన్నయెడ నన్ని పరాక్రమములు చేసినట్లై యగును, కావునఁ బరుగెత్తక నిలిచి పరాక్రమము చూపవలయును.

200. కురుపితామహుఁడును = కౌరవులకుఁ దాత యయిన భీష్ముఁడును. సరకుచేయక = లక్ష్యము చేయక. జనపతి = రాజయిన దుర్యోధనుఁడు. దీనవృత్తి = దుఃఖముతోడి యునికిచేత.

తా.—కర్ణుని మాట విని యామాటను లక్ష్యము చేయక భీష్ముఁడు మొదలగువారు పోవుచుం డఁగా దుర్యోధనుఁడు దుఃఖముతో నిట్లు చెప్పెను.

201. మీకుఁ. లోకంబుతోడివారుగఁ = లోకములోనివారితో సమాను లగుట. చను వయ్య = తగునా? ఎడరు = అపద. మగఁటిమికి = పౌరుషమునకు. గుఱి = విషయము.

తా.—మీరు పరాయివారివలె నిట్లు నన్ను విడిచి పోవచ్చునా? నా కెవడ గలిగినప్పుడు మీరు సహాయపడి యాయాపదను దొలఁగించుట గదా కౌర్యమునకు లక్షణము.

202. వెనుకని = వెనుకనిలిచినవారై. ఆశ్వాసవచనంబులు = ఊఁబడింపుమాటలను. అన్నరేంద్రుఁడు = ఆదుర్యోధనుని. ఎలుంగెత్తి = గొప్పకంఠధ్వనితో. పార్థుండు = అర్జునుఁడు.

ఉ. త్త్రీయః జోడునే తగదు + కారవరాజ యొకండ నే బృథా
పుష్కరిలోనఁ బిన్న సిను + బోరికిఁ బిల్వగ మాని నాఁగ ని
ద్ధాత్రిఁ బ్రసిద్ధి కెక్కి బల + దర్పసమగ్రుడ వైననీవు నీ
మిత్తులుఁ గూడ ని ట్లయిన + మెత్తురె వత్తురె కొల్వ భూభుజుల్.

203

సీ. ఏనుంగు నెక్కి పె + క్కేనుంగు లిరుగడ, రాఁ బురవీధులఁ + గ్రాలఁ గలదె
మణిమయం బైనభూషణజాలముల నొప్పి, యొడ్డొలగంబున + నుండఁ గలదె
కర్పూరచందనకస్తూరికాదుల, నింపు సొం పార భోగింపఁ గలదె
యతిమనోహర లగుచతురాంగసలతోడి, సంగతి వేడ్కలు + సలుపఁ గలదె
కయ్యమున నోడి పోయినఁ శార వేంద్ర. వినుమునాబుద్ధి మరలి యీతనువువిడిచి
సుగతి వడయుము తొల్లింటిచూడ గలదె, జూడ మిచ్చటనాడంగఁ శూదనుమ్ము.

203. ఓడును = పునెత్తునా? నేక. ఒకండ = అసహాయుడను. పృథాపుష్కరి
లోన = మంతికొడుకులలో. పిన్న = చిన్నవాడను. పిల్వగ = కిలుచుండగా.
మాని = శౌర్యము గలవాడు. నాఁగ = అనగా. ఇద్ధాత్రి = ఈ భూమియందు. బలదర్పసమగ్రుడవు =
బలగర్వముచే నిండినవాడవు. భూభుజుల్ = రాజులు. కొల్వ. వత్తురె!

తా.—త్త్రీయసభ యుద్ధమునండి పాటిపోవుట తగదు, అదియును గాక నే నొకడను,
మంతికొడుకులలోఁ జిన్నవాడను. అట్టి నేను నిన్న యుద్ధమునకుఁ బిలువఁగా శూరుడ వని
ప్రసిద్ధి నొందినవాడవు బలవంతుడ వగు నీవును నీమిత్తులు నిట్లు పాటిపోయినయెడ రాజులు నిన్ను
మెచ్చి కొలువరు.

204. ఇరుగడ = రెండుప్రక్కలయందు. రా = వచ్చుచుండగా. పురవీధుల =
పట్టణపువీధులయందు. క్రాల = ప్రకౌశించుట. కల్దుని = కలుగునా? మణిమయంబు = రత్న
ములు నిండినవి. విసభూషణజాలముల = అయినట్టి సాములసమూహములచేత. ఒడ్డుటలగంబున =
గొప్పకొలుపునందు. కర్పూరచందనకస్తూరికాదుల = పచ్చకర్పూరము గంధము కస్తూరి మొద
లగువానిని. ఇంపు = సంతోషము. సొంపార = అతిశయించునట్లు. భోగింప = ఆమభవిం
చుట. అతిమనోహరలు = మిక్కిలి చక్కనివారు. అగుచతురంగసలతోడిసంగతి = అయినట్టి
నేర్పు గల స్త్రీలతోడిమాడిక చేత. చలువ = చేయుట. కయ్యమున = యుద్ధమునందు.
నాబుద్ధి = నాయుపదేశమును. ఈతనువు = ఈదేశమును. సుగతి = మంచిలోకమును.
తొల్లింటిచూడ = మునుపటికొల్ల.

తా.—కారవరాజా! యుద్ధరంగమునండి పాటిపోయినయెడ, రాజవీధులందుఁ బట్టు
పేరుంగు నెక్కి రెండుపార్శ్వములయందును నేనుగలు బలసిరాఁగా మారేగుటయు, రత్నమయము
లయినయాభరణములు ధరించి కొలువుకూటంబునఁగూర్చుండుటయు, కర్పూరచందనకస్తూరికాదిసుగంధ
ద్రవ్యములను సంతోషముగా ననుభవించుటయు, చక్కని స్త్రీలతోఁ గూడి విహరించుటయు, ఇట్టి
రాజభోగములు పొంద శక్యము కావు. కావున నీవు నామాట విని యుద్ధము చేసి హతుండవై
యొత్తమలోకము నొందుము. ఇట మునుపటివలె జూడమాడి రాజ్యము కొల్లగొట్టుటకు శక్య
ము కాదు.

వ. అని వెండియు.

205

క. నీయట్టివాడు నిస్సీ, పోయెడిదే యిట్లు పొకు * పోకు మనుడు భూ

నాయకుడు మరలి పటుకో, పాయ త్తతః ద్రోక్కబడ్డఁ యహిగతిఁ గవిసెన్. 206

వ. ఇట్లు గవిసి రథంబులం గడచి కవ్వడిం దలపడియె భీష్మవ్రోణాదియోధవీరులు నొక్కుమడి మగిడి యధిపతితోడన నిగిడి క్రీడియరదంబుఁ బొదివిరి తక్కినబలంబులు సంతకు మున్న కాంతేయదేవ మరలి చూచుచుం బాటు చునికి జేసి యేలి నవాఁడటుమాటయును దొరలు దెగువకుంజొచ్చి తిరుగుటయుంగనితెంపు సేసి కూడి కొని రథసంబుసం జట్టు ముట్టి యతనిపైఁ గ్రందుకొన నడరె నివ్వధంబున వివిధ పూహంబు లగుబహుయోధయాధంబులు గవిసి యనేకాస్త్రశస్త్రంబులు నా నాప్రకారంబులఁ గుప్పంగూరలుగాఁ దొరఁగించినం బెరిగినశౌర్యసంరంభంబున విజృంభించి విజయుం డాశ్చర్యధుర్యనిరతిశయరయభరతభజయుగళుం డయి రథరథ్యసారథిస్వాంగంబులు గాచికొని తనతోడంబుట్టువులప్రతిన లూహించి యొండు సేయ నొల్లక సపరివారంబుగా ధార్తరాష్ట్రుల భంగపెట్టం దలంచి యింద్రదైవ

206. పోయెడిదివి = పోవుటయా? అనుడుక = అనియజ్జనుడు చెప్పఁగా. భూనాయకుడు = దుర్యోధనుడు. పటుకోపతియ త్తతః = అధిక మయిన కోపమున కధీనుఁ డగుటచేత. ద్రోక్కబడ్డఁహిగతిః = ద్రోక్కబడినపామువలె. కవిసెన్ = ఎదిరించెను.

తా.—నీవంటివాడు ఇట్లు యుద్ధము విడిచి పరుగెత్తరా దని నిందింపఁగా దుర్యోధనుడు ద్రోక్కబడ్డపామువలెఁ గోపించి యుద్ధమునకు మరలెను.

207. ఒక్కడవ్వడిక = ఏకకాలమునందు. మగిడి = మరలి. అధిపతితోడఁకల = దుర్యోధనునితోనే. నిగిడి=పోయి. క్రీడితరదంబుక=అర్జునునితేరును. కాంతేయదేవక=అర్జునునిదిక్కునకు. పాటుచునికిచేసి=పాటుచుండుటచేత. ఏలినవాడు=దుర్యోధనుడు. అటుముటయును=పరాక్రమించుటయు. తెగువకు=సాహసమునకు. రథసంబుసక=వేగముతో. క్రందుకొనక=దట్టమగునట్లు. అవరక=విజృంభించెను. వివిధపూహంబులు=నానావిధములయిన పూహములుగలవి, అగుబహుయోధయాధంబులు=అయినట్టి పెక్కుశూరులసమూహములు. అనేకాస్త్రశస్త్రంబులు=అనేకములయినబాణములను ఆయుధములను. నానాప్రకారంబులక=పలువిధములచేత. కుప్పంగూరలుగాక=కుప్పలుకుప్పలుగా. తొరఁగించినక=ప్రయోగింపఁగా. పెరిగినశౌర్యసంరంభంబునక=అతిశయించినపరాక్రమముయొక్కవేగముచేత. విజయుండు=అర్జునుడు. ఆశ్చర్య.....యుగళుండై=ఆశ్చర్య=ఆశ్చర్యముయొక్క, ధుర్య=భారము ఎహించునట్టిదియు, నిరతిశయ=మిక్కిలి గొప్పదియునగు, రయ = వేగముచేత, భరిత = నిండిన, భుజ = చేతులయొక్క, యుగళుండువి = జంటకలవాడై. రథరథ్యసారథిస్వాంగంబులు = రథమును గుఱ్ఱములను సారథి తనయవయవములను. తనతోడంబుట్టువులప్రతినలు = తనతోఁబుట్టు వగుభీమునిప్రతిజ్ఞలను, బహువచనము పూజ్యార్థము. దుర్యోధనాదుల చంచెద నన్న భీమునిప్రతిజ్ఞ ననుట. ఊహించి = తలంచి. ఒండు = ఇతరమును, దుర్యోధనుని చువుట ననుట. సపరివారంబుగాక=పరిజనులతోఁ గూడినట్లుగా. ధార్తరాష్ట్రులక=

త్యంబును సత్యసంపాతంబును నరాతిసైన్యదైన్యసంపాతనంబును నగుసమై
హనాస్త్రంబుఁ బ్రయోగించిన. 207

గీ. ఆయుధములు విడిచిఁ యంగముల్ సోలంగఁ, దలలు మెడలుఁ జక్కఁగిలువ కొఱగ
నెల్లవారు నెఱుకఁ బెడలి చొ క్కెక్కి ని, చ్రాతిశయము గూరిఁనట్లు లైరి.

వ. అప్పుడు పాండవ్రాత్రముండు త్తరమాటలు దలంచి యుత్తరం గనుంగొని. 209

సీ. ఇక్కురు సైన్యంబుఁ సొక్కుదక్కఁకమున్న, గ్రక్కునఁ జనుము రాఁరాజు ద్రోణ
తనయుండుఁ జుట్టినఁతలచుట్లు నల్లని, యవి నూతపుత్త్రుఁగిఁబరంబు
పచ్చనియది కుంభఁభవక్కుపాచార్యుల, యుష్టిషములు వెల్లిఁ లుఱక నీవు
దె మ్మింతనట్లునుఁ దేవనదీసూనుఁ, డియ్యస్త్రమునకు మాఁ జెఱుఁగుఁ గాన
నతఁడు దెలిసి యుండుఁ నాతనిదెస వోకు, మనిన మత్స్యరాజుఁతనయుఁడెలవి
దొలఁక నొగలఁ బగఁములుగట్టి చని వాని, నెల్లఁదెచ్చి యరదఁమెక్కుటయును.

భృతరాష్ట్రునికొడుమలను. ఇంద్రదైవత్యంబును = ఇంద్రుఁడు దేవతగాఁ గలదియు. సత్యసంపాతం
బును = సత్యమయిన పడుట గలదియును. అరాతిసైన్యదైన్యసంపాదనంబును = శత్రుసైన్యమునకు
దైన్యము కలిగించునదియు. పాఠాః—నిరతి.....కరయుగళుండై = కేతులజంట కలిపాడై యని
యర్థము, ఇటఁ గరశబ్దప్రయోగము కన్నను భుజశబ్దప్రయోగము రసవత్తరము. సత్యసంపాదనం
బును = సత్యమును అనువదించునది యని యర్థము. ఇది యిట ననుచితము. ప్రాసపోషకం బనునెడ
వింద్రదైవత్యం బన్న పో సీప్రాస ముపక్రాంతము కాదు. దైవత్యసత్య, సైన్యదైన్య-ఇంతమాత్రముతో
నే ప్రాసము విక్రాంతము కానచ్చును.

208. అంగముల్ = దేహములు. సోలంగఁ = పరవశము కాఁగా. ఎఱుకలు = జ్ఞాన
ములు. ఎడలి = పోయి. చొక్కుఁబక్కి = మైమఱచు గలిగి. కూరినట్లులు = కలిగినట్లు.

తా.—అందఱును తమతమయాయుధములను విడిచి మైమఱచి తలలు వ్రేలాడవేసికొని తెలివి
తప్పి నిద్రపోయిన ట్లుండెరి.

209. పాండవరాత్రముండు = పాండవులయందు శ్రేష్ఠుఁ డయినయగ్జనుఁడు.

210. చొక్కు = మైకమును. తక్కఁకమున్న = విడువకమునుపే. గ్రక్కునఁ = క్షేప్ర
ముగా. రాఁరాజు = దుర్యోధనుఁడును. ద్రోణతనయుండున్ = అశ్వత్థామయును. చుట్టినతల
చుట్లు = చుట్టినపాగాలు. నూతపుత్త్రుఁగిఁబరంబు = కర్ణునిసాగా. కుంభభవక్కుపాచార్యులఉష్టి
షములు = ద్రోణునియొక్కయఁ గృష్ణునియొక్కయఁ దలగుడ్డలు. వెల్లిలు = తెల్లనివి. ఉఱక =
భయపడక. ఇంతవట్లును = వీరితలగుడ్డల నన్నిటి నమట. తెమ్ము. దేవనదీసూనుండు = భీష్ముండు.
తెలిసి = జ్ఞానముకలిగి. ఎలమి = సంతోషము. తొలఁకఁ = అతిశయింపఁగా.

తా.—ఈకారవసేన మూర్ఛ తెలియుటకు మునుపే నీ పంచటికె బొమ్ము. దుర్యోధనుండును నశ్వ
త్థామయును చుట్టినపాగాలు నల్లనివి. కర్ణునితలగుడ్డ పచ్చనిది. ద్రోణాచార్యకృపాచార్యులపాగాలు
తెల్లనివి. నీవు భయపడక వీని నన్నిటిని తెమ్ము. భీష్ముండు ఈయస్త్రమునకు బయలు తెలిసినవాఁడు

న. ఈరథబృందంబులయిటుకటంబు వెడలి నిలుత మని కదలిసం గిరీటిం దాకి కురు
పితామహుండు శరన్నంబులు గురిసిన. 211

క. ఆతనిరథ్యంబులఁ ద, తూతుని నోప్పించి సాంధ్రఁసునిశితబాణ
వ్రాతంబు మేన నించి పృ, థాతనయుఁడు నిలిపి వెడలి † దర్శిద్ధతుఁ డై. 212

వ. ఇతైఃఁగున సరదంబులయిటుకటంబు గడచి యెడ గలుగ నిలిచి రాహునిగ్రహ
నిరాసభాసుండు డగుభానుండును భోలె వెలుంగు చున్నంత బలంబులు దెలిసిన.

గీ. కారవేశ్వరుండు † గను విచ్చి దిక్కులు, గలయఁ జూచి పార్థఁ † గాంచి కడఁగి
యడఁగ జూచుటయును † నమరదీనూనుఁ, డతని క్షిప్తు లనియె † నల్ల నగుచు.

క. ఇంత యెఱుంగవు సైన్యము, లింతపడియుఁ దలలు చీర † లెఱుంగక మోహ

కావున నతఁడు తెలిప గలిగి యుండును. కావున నతనియొద్దకుఁ బోవలయు. అని యర్థముఁడు చెప్పఁగా
నుత్తరుఁడు సంతోషముతోఁ బగ్గములను నొగల ముడిచి దిగి పోయి యాదుర్యోధనుఁడు మొదలగు
వారి తలచీరలు దెచ్చి రథ మెక్కినపిమ్మట.

211. ఈరథబృందంబులయిటుకటంబు = ఈతేరులసమూహములయొక్క యిటుకవోటునుండి.
గిరీటిక = అర్జునుని. కురుపితామహుండు = కారవులకు తాత యయినభీష్ముఁడు. శరన్నంబు =
బాణవర్షమున.

212. ఆతనిరథ్యంబులఁ = అభీష్టునిగుఱ్ఱములను. తత్తూతునిఁ = అభీష్టునిసారథిని. సాం
ధ్రసునిశితబాణవ్రాతంబు = డట్లము లయినవాఁడ బాణములసమూహమును. మేనఁ = శరీరమునందు.
నించి = నిండించి. పృథాతనయుఁడు = వంతికోడు కయినయర్జునుఁడు. దర్శిద్ధతుఁడుని = గర్వ
ముచే నధికుఁడై. నిలిపి. వెడలెఁ.

తా.—అర్జునుఁడు గర్వించి భీష్టునిగుఱ్ఱములను సారథిని నొప్పించి యతనిదేహమునందుఁ గఱకు
బాణములు నాటి యాభీష్టుని నిలువరించి పోయెను.

213. ఇతైఃఁగునఁ = ఈవిధమున. ఎడ = దూరము. రాహునిగ్రహనిరాసభాసురుండు =
రాహువుయొక్క పట్టుయొక్క తొలఁగించుటచేఁ బ్రకాశించువాఁడు. భానుండునుఁ పోలెఁ =
సూర్యునివలె. బలంబులు = సేనలు.

214. కారవశ్వరుండు=దుర్యోధనుఁడు. విచ్చి=తెరిచి. కలయఁ = అంతటను. పార్థుఁ =
అర్జునుని. కడఁగి= పూరి. అడఁగ = ఎదుర్కొనుటను. చూచుటయునుఁ = అలోచించుచుండఁగా.
అమరదీనూనుఁడు = గంగకొడు కయినభీష్ముఁడు.

తా.—దుర్యోధనుఁడును మూర్ఖు లేతే కనువిచ్చి యర్జునుం జూచి యతనిమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ
బోవఁ బ్రయత్నించుచుండఁగా భీష్ముఁడు నవ్వుచు దుర్యోధనునితో నట్లు చెప్పెను.

215. ఇంత = ఇంతమాత్రము. ఇంతపడియుఁ = ఇంతసేపును. తలలచీరలు = తలపాగాలు, పాగాలు
పోవుట యనుట. మోహఁప్రకాశంబులు = మైమఱచుచున్న నాక్రమింపఁబడినవి. కాంతేయుఁడు =
అర్జునుఁడు. క్రూర్యంబునకుఁ = క్రూరత్వమునకు, చంపుట కనుట.

తా.—రాహా! ఇంతసేపు తలపాగాలు పోవుటకావలసినది. దెలియక సైన్యములు మూర్ఖులైపోయి

[కాంతంబు లయ్యెఁ బని దెగుఁ, గాంతేయుఁడు సారఁడు గానిఁ క్రూర్యంబునకుఁ.

క. మెడ యొలుగఁ జేతికైదువు, పడ నిను నీ వెఱుఁగ కున్న భంగి గనియుఁ గ
వ్వడి యూరఁ కుండు నెఱుఁచె, ప్పెనుకొలఁదియె వానిచిహ్నంపెంపు కుమారా.

వ. అతఁడు మనప్రాణంబులపై రా నొల్లక నిలిచిన మన మింతట నిలుచుట కార్యంబు.

ఉ. మోహనబాణపాతమున ధ ముండిలచీర లెఱుంగ కున్నయా

బాహుబలంబుతోఁ గడఁగి ధ పార్థునిఁ దాఁకెడుబుద్ధిఁ క్రవ్వుఱు

సాహసవృత్తిఁ జేసి యవిఁచారతఁ బోయితిమేని వాఁడు పూ

ర్ణాహుతి నేయఁడే మనల ధ నందఱ నొక్కట మార్గణ్నికన్.

218

వ. కావున.

219

క. మనదేశమునకుఁ బోదము, మన మల్లనఁ దెరువు నట్టి ధ మత్స్యవిభునిగో

ధనముఁ గొని యుతఁడు శ్రీతిఁ, జనుఁ గా కటు మనకు నంతఁచల మెమిటికిన్. 220

యందెను. అర్జునుఁడు ప్రసక్తృత్వమునకుఁ బూనియున్నచో నిప్పటికి మన మందఱము హతు లయి
యందవలసినవారము.

216. కైగువు = ఆయుధము. పడక = పడుచుండఁగా. భంగి = విధమును. కవ్వడి =
అర్జునుఁడు. అటె - అశ్చర్యము. వానికచిహ్నంపెంపు = ఆమర్జునునిదయయొక్కయతిశయము. చెప్పె
డుకొలఁదిని = చెప్పెడుపాటిదియో?

తా.—దుశ్యోధనా! నీవు మూర్ఖుడోయి దేహము తెలియక యున్నప్పుడు అర్జునుఁడు నన్ను
వధింపక విడుచుటచే వాని దయాళిశయము తెలియుచున్నది.

217. కార్యంబు = యుక్తము.

218. మోహనబాణపాతమునక = సమ్మోహనాస్త్రముపడుటచే. ముందలచీరలు = తలపా
గాలను. ఉన్న యాబాహుబలంబుతోక = ఉన్నట్టి యాభుజబలముతో. పార్థునిక = అర్జునుని.
తాఁకెడుబుద్ధి = ఎదిరించుతలంపుతో. క్రవ్వుఱు = మరల. సాహసవృత్తిచేసి = తెగవ
యందలి యునికిచేత. అవిచారత = అలోచన లేమిచేత. పోయితిమి ఏనిక = పోయినయెడ. ఒక్క
టక = ఏకకాలమునందు. మార్గణ్నికన్ = బాణములు అను నిష్పనను.

తా.—సమ్మోహనాస్త్రము మనపైఁ బడినప్పుడు అందఱము మూర్ఖులై తలచీరలు పోవుట తెలి
యక యవమానపడి మరల మూర్ఖత్వముచేఁచెదమ చేసి యర్జునునిమీఁదికిఁ బోవుదుమేని నతఁడు
కోపించి మనల నందఱ వధించును.

220. అల్లనక = మెల్లగా. మత్స్యవిభునిగోధనముక = విరాటరాజయొక్కయౌవులు అను
ధనమును. చలము = పట్టుదల.

తా.—మనము వచ్చినదారిని మనదేశమునకుఁ బోదము, అర్జునుఁడు విరాటునిగోవులం దీసికొని
సంతోషముతోఁ బోవుఁ గాక, మన కంతపట్టుదల వలదు.

—(*) దుర్యోధనుడు పరాజితుం డై మరలి తనపునంబునకుఁ జోవుట. (*)—

వ. అని చెప్పినపి తామహుహితవచనంబు లాకర్ణించినంగ్రామాతీత కాముండును గోపా
టోపఘూర్ణ మానమాననుండు నగునమ్మానవేశ్వరుండు నిట్టూర్పు నిగిడించి యుద్రే
కంబు దక్కి నిలిచెం దక్కటివారలు నూర్జితం బగు నర్జునానలంబు నాలోకించి
ధార్తరాష్ట్రరాక్షణతాత్పర్యంబున శౌర్యంబు సాలించి భీష్మవాక్యప్రకారంబు
నేసి రి ట్లందఱు ముందర దమవచ్చినవంకన తిరిగి యరుగుచున్నం గని కిరిటి శంఖ
రవజ్యానాదంబులు సెలంగఁ గొండొకదప్పు వెన్నడిం దఱిమి బిరుదులతోడిగొడు
గులును నడియాలంబులతోడిసిడంబులును వై పించుకొని తృప్తి బొంది మరలువా
డై యెల్ల వారును వినం బెద్దయెలుంగునం బోయివచ్చెద నని చెప్పి గాంగేయద్రో
ణకృపాచార్యులకుఁ బ్రణామబాణంబు లేసి వారి వీడ్కొనినవాడై మిట్టకోలల
రారాజుమకుటంబుమణులు డులిచి యతనికిం జెప్పినవాడై యఖర్వబాహాగ
ర్వనిర్వహణంబు మెఱియ నవ్వసు మధ్యందినమార్తాండప్రచండం డగు చుండఁ
గారనవీరు లతఁడే డేటి చూడనుం జాలక చని రతండును జూపఱం దోలి నిలిచిన
మదపుటేనుంగుచందంబున నిలిచి విరాటతనయున కిట్లనియె. 221

221. పితామహుహితవచనంబులు = భీష్మనిహితము లయినమాటలను. సంగ్రామాతీత కాముం
డును = యుద్ధమునుండి పోయినకోర్కీ కలవాఁడును. సాతాః—సంగ్రామాతీకామియుక్ = యుద్ధ
మును మిక్కిలికోరువాఁడు ననియర్థము. ఈసాతముమూలవిరుద్ధము “అతీతకామియుక్ సోఽత్యవర్తి”
యని మూలము. కోపటోపఘూర్ణమానమాననుండుం = కోపముయొక్కయతిశయముచేఁ దిరుగుడుపడు
చున్నమనస్సు గలవాఁడును. అగు అమ్మానవేశ్వరుండు = అయినయూదుర్యోధనుడు. ఉద్రేకంబు =
విజృంభణమును. తక్కి = విడిచి. డొర్జితంబు = వృద్ధి పొందినది. అర్జునఅనలంబు = అర్జునుఁ డను
నిష్ఠును. సాతాః—అర్జునానలంబు = అర్జునునిమోమును అని యర్థము, ఇదియు “ధనంజయాగ్నిం
చ వివర్ధమానమ్” అనుమూలమునకు విరుద్ధము. అలోకించి = చూచి. ధార్తరాష్ట్రరాక్షణతాత్ప
ర్యంబున = దుర్యోధనుని రక్షించుటయందలి యాసక్తిచేత. భీష్మ వాక్యప్రకారంబు = భీష్మని
మాటచొప్పున. శంఖరవజ్యానాదంబులు = శంఖముయొక్క ధ్వనియు నల్లెత్రాటివ్రాతయు.
సెలంగ = ధ్వనించుచుండఁగా. కొండొకదప్పు = కొంతదూరము. వెన్నడి = వెంబడి.
అడియాలంబులతోడిసిడంబులును = గుఱుకులతోఁ గూడినటెక్కములను. ప్రణామబాణంబులు = నమ
స్కారబాణములను. వీడ్కొనినవాడై = పోయివచ్చెదననిచెప్పినవాడై. మిట్టకోలల = కఱవటముల
చేత. రారాజుమకుటంబుమణులు = దుర్యోధనుని కిరిటమునందలిరత్నములను. డులిచి = రాల్చి. అఖర్వ
బాహాగర్వనిర్వహణంబు = తక్కువకానిచేతులకావరముయొక్క సెఱవేర్చుట. మధ్యందినమార్తాండ
ప్రచండండు = ఘర్భాన్నకాలమునందలి మూర్ఛనివలె భయంకరుండు. డేటి = చక్కఁగా.
చూపఱం = చూచువారిని.

గీ. పనులు మనలె శత్రుబలములు పీనుంగు, పెంట ఆయ్యె రాజఁ బెద్దదొరలుఁ
జీర లొలునఁ బడిరి + సి గ్గటి బిరుదులు, వైచిరింక మగుడఁ వలదె మనకు. 222

క. హయముల మరల్పు మీత, ల్లియు బంధులు నెడలు సంచలింప గుమురు గ
ట్టి యెదురునూతురు వారికి, బ్రయముగ శీఘ్రమునం బురికిఁ బో వలయున్.

వ. అనిన నతండు రథంబు మగిడించినం జని చని. 224

గీ. కాలు తక్కువ వారలుఁగలయఁ జెదరి, వెనుకఁబడిపోవుచెడఁదన్నుఁగనిభయమానఁ
బ్రాణదానంబు వేడినఁబాఱు డభయ, హస్తమిచ్చుచు దయపెనుపారఁబలుకు.

వ. ఇట్లు నానావిధదీనదశాదందవ్యామాను లగు కృపణులం దనకృపామృతంబునం
దడిపినం దేటి వారు దీవించుచుం బ్రణమిల్లుచుం బొగడుచుం బోవుచుండ ధనం
జయుండు భూమింజయుం జూచి. 226

గీ. కురుబలంబు గెలిచి + గోవులఁ గ్రమ్ము, దెచ్చు పెల్ల నీయుద్దీర్ణభాహు
బలమకాగ నీవుపలుకుము వెలి బుచ్చు, టుడుగు మధిపుపాలఁనొండు తెఱఁగు.

222. శత్రుబలములు = శత్రువుల సేనలు. సిగ్గుఱి = సిగ్గుమాలి. వైచిరి = విడిచిరి.

తా. — మనము పశువుల మరల్చి శత్రుసేనల వధించి దుర్యోధనుఁడు మొదలగువారిం జయించి
వారితలగుడ్డలను దీసికొని యవమానించితిమి. కావున నొక మనకు మరలి బో వలసినదే కాని యిటు
వేలుకార్యము లేదు.

223. హయములన్ = గుఱ్ఱములను. ఎడలు = మనస్సులు. సంచలింపన్ = ఆదరఁగా.
గుమురుగట్టి = గుంపులుమాడి. బ్రయముగన్ = సంతోషము గలుగునట్లు.

తా. — మీతల్లి భానగువారు మనస్సున దిగులుపడి గుంపులుగూడి నిన్నెచురుచూచు చుండుచు,
కావున మన మింక శీఘ్రముగాఁ బట్టమునకుఁ బోయి వారికి సంతోషము కలిగింపవలయును, రథమాను
మరలింపుము.

225. కాలుతక్కువవారలు = శీఘ్రముగా నడవఁజాలనివారనుట. ఎడన్ = నడుమను.
పెనుపారన్ = అతిశయించునట్లు.

తా. — పరువిడఁజాలని కారవనైకులు వెనుకఁ జిక్కి పోవుచు దారినడుమ నర్జునుం జూచి
భయపడి రక్షింపు మని వేడఁగా నర్జునుఁడు వారి కభయం బొసంగి యూటడించెను.

226. నానావిధదీనదశాదందవ్యామానులు = పలువిధము లగుచుఃఖముతోఁ గూడిన యవస్థల
చేత మిక్కిలి దహింపఁ బడుచున్నవారు. అగుకృపణులన్ = అయిన దిక్కులేనివారిని. తనకృపా
అమృతంబునన్ = తనదయ యనునీటిచేత. ప్రణమిల్లుచున్ = మ్రొక్కుచు. భూమింజయున్ =
ఉత్తమని.

227. నీడదీర్ణభాహుబలముఅకాగన్ = నీయొక్కయతిశయించిన భుజబలమే యగునట్లు.
అధిపుపాలన్ = రాజయనవిరాటునియొద్ద. ఒండు తెఱఁగు = వేలువిధమును. వెలిపుచ్చుచు = వెల్లడి
చేయుటను. టుడుగును = విడుపును.

క. అనవుడు నీచేసినయీ, పని నాచే గాక యునికి ♦ పతి యెఱుంగఁ టాకో
జనులు నిజము సేయుదురే, నిను నెఱిగింపకయ చెప్ప ♦ నేర్తునె పానఁగన్. 228

వ. అని యుత్తరుండు మఱియును. 229

క. నీవలచినయప్పుడ ధా, త్రీవల్లభుఁ డెఱుంగునట్టి ♦ తెఱుగు నడపెదన్
దేవేంద్రపుత్ర యే ననఁ, గా వేటాక పేరు గలదె ♦ కార్యము నడపన్. 230

వ. అనువచనంబు లియ్యకొనుచుం జని శమీవృక్షసమీపంబున నిల్చి గాండీవాది
సాధనంబులు పూర్వప్రకారంబున నిజేపింప నియోగించి కపిధ్వజదేవదత్తకిరీటాది
దివ్యపరికరంబుల సవినయంబుగాఁ బ్రార్థించి యంతర్ధానంబు సేయించి యెప్పటి
సింహపతాకంబు రథంబున బంధింపం బనిచి విరాటనినయుండు నిజాయుధంబులు
గైకొని రథికుం డయి వచ్చునట్లుగాఁ జేసి తొంటిచందంబునఁ దలచీర యలవ
రించికొని సారథి యై సవ్యసాచి నొగ లెక్క నట్టిసమయంబునఁ బురందరాది

తా.—కారవసేనను జయించి గోవుల మరల్చుట యంతయు విరాటునొద్ద నీవే చేసినట్లు
చెప్పుదువు కాని నేను చేసినట్లు వెల్లడి చేయకుము.

228. అనవుడుక = అని యర్జునుఁడు చెప్పఁగా. నీచేసినశుభని = నీవు చేసిన యీకార్య
మును. కాకఁగనికి = కాకుండుటను. పతి = విరాట రాజు. ఎఱుంగఁడుఁడకో = తెలియఁదా ? జనులు.
నిజము, చేయుదురునీ — నమ్ముదురా యనుట. పానఁగన్ = బిప్పునట్లు. చెప్పకనేర్తును = చెప్పఁ
జాలుదునా ?

తా.—అని యర్జునుఁడు చెప్పఁగా నీవు చేసిన యీపరాక్రమము నాకు సాధ్యము కాకుం
డుట విరాటరాజునకుఁ దెలియును, జనులును నేను చేసినట్లు నమ్మురు. కావున నీపేరుచెప్పకనే నీ సు
గతి యంతయు వారికి నమ్మకము గలుగునట్లు చెప్పఁజాలను.

230. దేవేంద్రపుత్ర = అర్జునా ! నీవలసినఅప్పుడు = నీవు కోరినప్పుడే. ధాత్రీవల్ల
భుఁడు = రా జయిన విరాటుఁడు. ఒకపేరు = ఒకగొప్పతనము.

తా.—అయినను నీవు కోరువఱకు విరాటునకు నిన్నుఁ దెలియ కుండునట్లు చేసెదను. నేను
నీకు లోబడినవాఁడనే గాని కార్యము నడపుటకు స్వతంత్రుఁడను గాను.

231. ఇయ్యకొనుచుక = అంగీకరించుచు. గాండీవాదిసాధనంబులు = గాండీవము మొద
లుగాఁ గల యాయుధములను. పూర్వప్రకారంబునక = మునుపటివలె. నిజేపింపక = ఉంచుటను.
నియోగించి = ఆజ్ఞాపించి. కపిధ్వజదేవదత్తకిరీటాదిదివ్యపరికరంబులక = కోఁతిలెక్కము దేవ
దత్త మనుశంఖము కిరీటము మొదలుగాఁ గల దేవతాసంబంధిసాధనములను. సవినయంబుగాక =
వినయముతోఁ గూడినట్లుగా. అంతర్ధానంబు చేయించి = మఱుఁ గగునట్లు చేసి. ఎప్పటి సింహపతా
కంబు = ఎప్పటిసింహధ్వజమును, ఉత్తరునిధ్వజము ననుట. బంధింపక = కట్టుటను. నిజాయుధం
బులు = తనయాయుధములను. రథికుండుని = రథము గలవాఁడై. తొంటిచందంబునక = మును
పటివలె. తలచీర = పొగాను. ఆలవరించికొని = సవరించుకొని. సవ్యసాచి = అర్జునుఁడు. పురం
దరతదిబృందారకులును = ఇంద్రుఁడు మొదలుగాఁ గల దేవతలును. పాండుప్రముఖరాజులొకం

బృందారకులును దేశమునిస్థగంధర్వాదులును బాండుప్రముఖరాజాకంబును నాశ్చర్యహర్షాయ త్తచిత్తులయి సమరవిషయంబులయినమాట భాషించు నిజ నివాసంబుల కరిగి రిట నరుండు నుత్తిరు నాలోకించి నీవిజయంబు పురంబున ఘోషింప గోపాలురం బుచ్చు మని యతం డది దెఱంగుగాఁ గైకొని యట్లచేయ నిట్లు నిగూఢంబుగాఁ బట్టణంబునకుం జనుచుండ నంతకు మున్న మత్స్యమహీవల్లభుం డాహవజయదర్శితవాహినీపరివృతుండై నగరంబు సొత్తెంచి. 231

గీ. మందిరాభ్యంతరమున కాశీనందలీలఁ, బాండుపుష్పరేఖఁ దక్కటిఃపంభుజనులుఁ
దానుఁ జని విప్రులును వనితాజనంబు, సేన లాలుక సింహాసనాసీనుఁ డయ్యె.
వ. ఇవ్విధంబునం దనవిజయంబు గొనియాడ వచ్చిన వారి నెల్ల నభినందించి యుత్తరుం డెచ్చట నున్న వాఁ డని యడిగి వారలవలనం గురునాథుండు భీష్మద్రోణకర్ణకృపాశ్వత్థామాదియోధవీరులు బెరసినబలంబులతోడ నడచి యుత్తరంబునఁ బనులం బట్టిన నటండు బృహన్నల సారథిఁగాఁగైకొని యొక్కరుండ కుయివోవుట విని విషాదవేదనాదూయమానమానసుం డగుచు మంత్రుల మొగంబు నూచి యిట్లనియె.

—(*) డీ త్తరుండు కురునైవ్యంబు గెలువఁ బోవుట విని విరాటుండు చింతించుట. (*)—

బును = పాండురాజు మొదలుగాఁ గల రాజులసమూహమును. ఆశ్చర్యహర్ష ఆయ త్తచిత్తులువి = ఆశ్చర్యమునకును సంతోషమునకును నధీన మయిన మనస్సు గలవారై. సమరవిషయంబులు = యుద్ధము విషయముగాఁ గలవి. నిజనివాసంబులకుఁ = తమయూగికిపట్లకు. నరుండు = అర్జునుండును. ఆలోకించి = చూచి. నీవిజయంబు = నీగెలుపును. ఘోషింపఁ = చాటుటకు. గోపాలురఁ = గొల్లలను. దెఱంగుగాఁ = యుక్తముగా. నిగూఢంబుగాఁ = రహస్యముగా. ఆహవజయదర్శితవాహినీపరివృతుండువి = యుద్ధమునందలి గెలుపుచేత గర్వించిన సేనచేతఁ జుట్టఁబడినవాడై. నగరంబు = పట్టణమును. చొత్తెంచి = చొచ్చి.

232. మందిరభ్యంతరమునకుఁ = ఇంటిలోపలికి. అనందలీలఁ = సంతోషముయొక్క విధముచేత. తక్కటిపంభుజనులుఁ = మిగిలినవట్టాలును. విప్రులును = బ్రాహ్మణులును. వనితాజనంబుఁ = స్త్రీజనమును. సేనలు = అశ్వుతలను. ఒలుకఁ = చల్లచుండఁగా. సింహాసనాసీనుఁడు = సింహాసనమునందుఁ గూర్చున్న వాఁడు.

తా.—పాండవులతోను బంధువులతోను విరాటుండు అంతఃపురమునకుఁ బోయి బ్రాహ్మణులును ముత్తైవులును దీవింపఁగా సింహాసనమునఁ గూర్చుండెను.

233. తనవిజయంబుఁ = తనగెలుపును. అభినందించి = పొగడి. కురునాథుండు = దుర్యోధనుండు. అదియోధవీరులు = మొదలుగాఁ గలశూరు లయినధీటులు. బెరసినబలంబులతోడఁ = కూడిన సేనలతో. కుయిపోవుట = రక్షకుఁ డయిపోవుటను. విషాదవేదనాదూయమానమానసుండు = దుఃఖముయొక్క బాధచేఁ గలగుమన్న మనస్సు గలవాఁడు.

చ. అసమున మీఁ దెటుంగక మహాగ్రహవృత్తిఁ గడంగి చెచ్చెరం
బనులకుఁ గూయిగాఁ జనియెఁ ద బాపడు కారవసేన యేడ యెం
టి సనుట యేడ నా కిది గడించివిచారము వుట్టి సైన్యముల్
వెనఁ జని తోడు గావలయు ద వేగము పంపుడు సాలునట్లుగన్.

234

చ. అనుటయుఁ గంకుఁ డి ట్లనియె ద సక్కడ వచ్చి సుశర్మ యోడెఁ గా
వున నిట వీరికిఁ జయ మపుణ్ వెట పేటికి నీకు నుత్తరుం
డని నొకరుండు నాకుము బృహన్నల సారథి గాన గెల్చున
య్యనిమిషకోటి నైన నతఁ ద ద్భృతవిక్రమజృంభణంబునన్.

235

చ. అన వినుచుం గలంగుహృదయంబునఁ దాపము నివ్వటిల్ల ని
ట్లను మఱియున్ విరాటుడు రణావనియందుఁ ద్రిగర్తి సేనచే.
ననయము నొచ్చినట్టిజను ద లండఱు దక్కఁగ నాటుఁ బోటుఁ దాఁ
కని ఘనయోధకోటి ననఁ ద గా వలయున్ బలుమై రయంబునన్.

236

234. అసమునక్ = అహంకారముచే. మీఁదు = రాజోవుదానిని. మహాగ్రహ వృత్తిక్ = గొప్పనట్టదలయందలి యునికిచేత. కడంగి = పూని. చెచ్చెరక్ = మిక్కిలి కీక్రమముగా. కూయిగాక్ = రక్షకుడుగా. పాపడు = చిన్నవాఁ డయినయుత్తరుండు. చనియెక్. ఒంటిక్ = ఒంటరితనముచేత. సనుట = పోవుట. ఇది కడించివిచారము = ఈగొప్పచింత. వెనక్ = కీక్రమముగా.

తా. — చిన్నవాడు కనుక నుత్తరుండు మీఁదవచ్చునపాయము తెలియక పశువులను మరల్చుటకుఁ బోయినవాడు కాని కారవసేనమీఁదికి నతఁ డొంటరిగాఁ బోవుట యెంతమాత్రము తగదు. కాబట్టి యతనికి సహాయపడుటకై చాలినంతసేనం బంపుడు.

235. అనుటయున్ = అని విరాటుడు చెప్పఁగా. కంకుడు = ధర్మరాజు. అవుక్ = అగును. వెటపు = భయము. అనిక్ = యుద్ధమునందు. నాకుము = అనకుము. అతఁడు = అయుత్తరుండు. అద్భృతవిక్రమజృంభణంబునక్ = వింత యయినపరాక్రమముయొక్క యతిశయముచేత. అయ్యనిమిషకోటివినన్ = ప్రసిద్ధ మగుదేవతలసమాహమ నైనను.

తా. — విరాటుని మాట విని ధర్మరాజు దక్షిణగోగ్రహణమందు మనకు సుశర్మ యోడిపోయెను గనుక నిచ్చటఁ గూడ మన యుత్తరునకే జయము కలుగును, భయపడ వలదు, యుద్ధమునకు ఉత్తరుఁ డొక్కడే పోయినను నతనికి బృహన్నల సారథిగా నున్నాడు కావున నతఁడు పరాక్రమముచే దేవతలైనను సాధింపఁగలఁ డని ఫలికము.

236. అనక్ = అని ధర్మరాజు చెప్పఁగా. కలంగుహృదయంబునక్ = కలఁగినమనస్సునందు. తాపము = దుఃఖము. నివ్వటిల్లక్ = నిండఁగా. రణావనియందుక్ = యుద్ధభూమియందు. అనయమున్ = మిక్కిలి. తక్కఁగక్ = తప్ప. అటుక్ పోటుక్ = గాయములు. తాఁకని ఘనయోధకోటి = తగులని గొప్పశూరులసమాహము. బలుమైక్ = బలము గలుగువిధమున. రయంబునక్ = వేగముగా. చనఁగాక్ = వలయున్.

క. చని యక్కుమారుఁ డే మ, యెన్ నొ యత్తైఱఁ గెఱిగి మనకు ♦ నెయిదిండుట పుట్టినకార్యమునకుఁ దగియెడు, పని యట విధి గడవ నగునె ♦ బ్రహ్మకు వైనన్.

వ. అనుచు నుత్తలపడునయ్యవసరంబున నుత్తరుండు పుత్తెంచినగోపాలురు పఱతెంచి యతనిం గాంచి. 238

చ. కురుబలముఁ జయించి మనఁగోవుల నెల్లను గ్రమ్మఱించి యుత్తరుఁ డిదె తాను సూతుఁడు నుదగ్రత వచ్చుచు నున్న వాఁడు తత్తురగరభధ్యజాలి నొకఁ త్రుప్పుడు రాలదు మమ్ముఁ బిల్చి వేపురి నెఱిగింపుఁ డన్న నృపఁపుంగవ వచ్చితి మేము నావుడున్. 239

గీ. అంతరంగంబు నిండి రెండలువులందు వెడలుసంతోషపూరంబువిధము దోనఁగన్నుఁగవ సమ్మదాశ్రులు ♦ గడలుకొనుచు గండపులకాంకురములతోఁ ♦ గ్రమ్ముడేర. 240

తా.—ధర్మరాజు మాట వినియు విరాటుఁడు మనస్సులో దుఃఖము నాపరాజాలక మంత్రులతో నిట్లు చెప్పెను. దక్షిణగోగ్రహణమునఁ గట్టపడినవారు దక్కఁ దక్కినవూరు లందఱును నుత్తరునకుఁ దోడుగాఁ బోవలయును.

237. ఎయిదిండుట = పొందించుట. పుట్టినకార్యమునకుఁ = సంభవించినపనికి. తగియెడు పని = తగినయ్యసాయము. అట్లక = అటుపిమ్మట. విధిక = దైవమును. కడపక = దాటుట.

తా.—వారు పోయి యుత్తరుని సమాచారమును తెలిసికొని మనకుఁ చెలువవలయును. ఇప్పు డిదియే దీక్షిక దగినయ్యసాయము, అటువెనుక విధి యేర్పఱచినచొప్పున జరగును గాక.

238. ఉత్తలపడునయ్యవసరంబునక = పరితాపపీడునాసమయమునందు. పుత్తెంచినగోపాలురు = పంపినగొల్లలు. పఱతెంచి = పరుగెత్తి వచ్చి.

239. క్రమ్మఱించి = మరల్చుకొని. సూతుఁడుక = సారథియును. ఉదగ్రతక = గొప్ప తనముచేత. తత్తురగరభధ్యజాలిక = ఆయుత్తరునిగుఱ్ఱములయొక్కయు తేరుయొక్కయు ధ్వజముయొక్కయు సమాహమనందు. ఒకత్రుప్పుడు = ఒకకొంచెము కూడ. నృపపుంగవ = రాజశ్రేష్ఠుఁడొ విరాటునిసంబోధనము. నావుడుక = అనిగొల్లలు చెప్పఁగా.

తా.—ఉత్తరుండు కౌరవులం జయించి మనగోవుల మరలించికొని సారథితోఁ గూడ వచ్చుచున్నాఁడు, వానిగుఱ్ఱములు మొదలగువానికిఁ గొంచెమైనను దెబ్బ తగులలేదు. మమ్ముఁబోయి యీసంతోషవార్తను బట్టణమునందుఁ జెప్పుఁ డనఁగా మేము వచ్చితిమి యని చెప్పఁగా.

240. అంతరంగంబు = మనస్సునందు. అలుపులందుక = జలనిగ్గమనమార్గములందు. వెడలు సంతోషపూరంబువిధము = వెడలుచున్నట్టి సంతోషప్రవాహముయొక్కతీరు. తోనక = తోచుచుండఁగా. కన్నుఁగవక = రెండుకన్నులనుండి. సమ్మదాశ్రులు = అనందబాష్పములు. కడలు కొనుచుక = ఆతిశయించుచు, గండపులకాంకురములతోక = చెక్కిల్లయందలి గగుర్పలు అను మొలకలతో, క్రమ్ముడేరక = బయలు వెడలఁగా.

క. ఏమేమీ యని గోప, స్తోమముఁ బలుమాటలు నడుగుచుకొని మెయి వైదలకొనె.
భూమిశుఁ డప్రడు మంత్రుల, మోములు గనుఁగొని సగర్వముగ నిట్లనియె.

తా. వీటక వీధుల నెల్ల నేనుఁగులపై విస్ఫారఘంటాధ్వనిం
జాటం బంపుఁడు పేర్తి నుత్తరుజయాశ్చర్యంబుఁ బుణ్యాంగనా
కోటిం బుచ్చుఁ డెదుర్కొనంగ మహితఃఖీణీసురవ్రాతముకొ
ఘోటస్యందనవారణప్రతతులం గూడక సతూర్యంబుగన్. 242

క. ఉత్తమక న్యాజనములు, నుత్తరయును గంధమాల్యాయుక్తముగఁ గుమా
కోత్తము నెదుర్కొనం దగు, నత్తైఱుఁగును సంఘటింపుఁ డభిరామము గాన్.
ప. అని నియోగించి గోపాలురకుం గట్ట నిచ్చి కంకు నాలోకించి నెత్తం బొక పలక

తా.—చునస్సంతయు నిండి రెండుమాగ్గములసంతోషమే ప్రవహించుచున్నదియో యనునట్లు
అనందబాష్పములు కనుదోయినుండి చెక్కిల్లయుండు బులకాంకురములు గలిగించి ప్రవహింపఁ గా.

241. గోపస్తోమముకొ = గొల్లలసమాహమును. పలుమాటలుకొ = మాటిమాటికి. మెయి =
దేహము. పొదలకొ = వృద్ధిపొందఁ గా. భూమిశుఁడు = విరాటరాజు. సగర్వముగకొ = గర్వ
ముతోఁ గూడినట్లుగా.

తా.—విరాటుఁ డాశ్చర్యపడి యాగొల్లలను బలుమాటలు త్తరునిసమాచార మడుగుచు దేహ
ముప్పొంగినవాడై మంత్రులం జూచి గర్వముతో నిట్లనియె.

242. వీటకొ = పట్టణమునందు. విస్ఫారఘంటాధ్వనికొ = ప్రకాశించుచున్న గంటలయొక్క
ధ్వనితో. ఉత్తరుజయశ్చర్యంబుకొ = ఉత్తరునియొక్క యాశ్చర్య మయినగేలుపును. పేర్తికొ =
గొప్పతనముతో. చాటకొపంపుఁడు, ఎదుర్కొనంగకొ. పుణ్యాంగనాకోటికొ = ముత్తైరుపలసమా
హమును. మహితఃఖీణీసురవ్రాతముకొ = పూజ్య లయినబ్రాహ్మణులసమాహమును. కూడకొ =
పరివేష్టించుటకు. ఘోటస్యందనవారణప్రతతులకొ = గుఱ్ఱములయొక్కయు రథములయొక్కయు
నేనుఁగులయొక్కయు సమాహములను. సతూర్యంబుగకొ = వాద్యములతోఁ గూడినట్లుగా.
పుచ్చుఁడు = పంపుఁడు.

తా.—ఏనుఁగులమీఁద గంటలు వాయిండుచుఁ బట్టణ మంతటను నుత్తరుని గేలుపును జాట
వాజ్ఞాపింపుఁడు. అతనికెదురుగా ముత్తైరుపలనుబ్రాహ్మణులను బంపుఁడు, అతనిఁ బరివేష్టించినచుట్టకై
గుఱ్ఱములను రథములను నేనుఁగులను వాద్యములతోఁ బంపుఁడు.

243. ఉత్తమక న్యాజనములుకొ = మేలి డెండి కానిపడుచులును. గంధమాల్యాయుక్తముగకొ =
గంధములతోను పుష్పమాలికలతోను గూడినట్లుగా. కుమారఉత్తముకొ = కుమారత్రేఘ్నఁ డయినయుత్త
రుని. ఎదుర్కొనకొ. తగు అత్తైఱుఁగును = తగిన యావిధమును. అభిరామముగాకొ = మనోహరముగా.
సంఘటింపుఁడు = సమకూర్చుఁడు.

తా.—ఉత్తరయును కన్యలును గంధమును పుష్పమాలలను దీసికొని యుత్తరు నెదుర్కొన్న
నట్లు కావింపుఁడు.

244. నియోగించి = ఆజ్ఞాపించి. కట్టనిచ్చి = వస్త్రములు బహుమానముగానిచ్చి. నెత్తంబు
జూడము. ఒకపలక = ఒకయాట ననుట. ఉబ్బమెచుటగాకొ = సంతోషముతోడి మాటగా.

యాడుదమే యని యుబ్బుమైమాటగాఁ బలికిన నతండు నీవు సుమాశంబున నున్నవాఁడవు నేడు నీతోడ నాడి జయింప రాదు వెఱుతు పసిన విరాటుండు నగుచుఁ దత్ప్రదేశంబున మెలంగుపైరంధ్రింగనుంగొని సారెలు దెచ్చుని పనిచి పలక ముందటికిఁ దిగిచికొనుచు నిందు ర మ్మనవుడుఁ బాండవాగ్రజుండు జూదం బాడుట యెంతలెస్స యనుచుం జేరి యాడం దొడంగునప్పుడు మఱియు నిట్లనియె.

244

గీ. జూద మాడి ధర్మనూనుండు రాజ్యంబు, సనుజులను బ్రియాంగనను బణంబు
గాఁగ నొడ్డి యాడి + కాటియపడఁడె య, ట్లగుట దీనితోడియధి గీడు. 245

వ. అని పలికి యాడు చుండునమయంబున. 246

మ. నరనాథుండు ప్రమాదసంపదుడితోఁన్నాదంబుమై ని ట్లనుం
గురుసైన్యంబుల ముట్టి వెల్చి యెలమిఁ + గోవర్గముం దెచ్చె ను
త్తరుబాహుబలశౌర్యసారము లుదా + త్తంబుల్ గదే యెందు నె
వ్వరు నెక్కాలము నిట్లు సేసిరె కులై శ్వర్వం బవార్యంబుగఁ. 247

సుమాశంబునఁ = సంతోషముతోడి పారవశ్యముతో. తత్ప్రదేశంబునఁ = అందట. సారెలు = పాచికలను. పాండవఅగ్రజుండు = ధర్మరాజు. ఎంతలెస్స = ఏమి మంచిది? పలకశబ్దము ఉకార మధ్యముగా పలుక యని కొందఁ టందురు. అది ఫలకశబ్దభవ మాటచే ఆకారమధ్యమే యనుట యుచి తము. శబ్దరత్నాకరమునందును నట్లే వ్రాయఁబడియున్నది. పలక యనఁగాఁ దెల్లన యని యధము.

245. ధర్మనూనుండు = ధర్మరాజు. అనుజులను = తమ్ములను. బ్రియాంగనను = భార్యను. పణంబుగాఁగఁ = పందెముగా. కాటియపడఁడువి = కష్టపడఁడా? దీనితోడియధి = ఈజూదము తోడి యాశ. కీడు.

తా.—ధర్మరాజు జూదమాడి రాజ్యమును దమ్ములను భార్యను బందెముగాఁ దెట్టి పోఁగొట్టు కొని శ్రమపడెను, కావున జూదమాడుట యుక్తము కాదు.

247. నరనాథుండు = విరాటరాజు. ప్రమాదసంపత్ ఉదితఁ న్నాదంబుమై = సంతోషాతి శయముచేతఁ గలిగినపారవశ్యముచేత. ముట్టి = తాఁకి. ఎలమిఁ = సంతోషముచే. గోవర్గముఁ = అవులమందను. ఉత్తరుబాహుబలశౌర్యసారములు = ఉత్తరునియొక్క భుజబలముయొక్కయు శౌర్య ముయొక్కయు సతీశయములు. ఉదాత్తంబుల్ = గొప్పవి. ఎక్కాలముఁ = ఎప్పుడైనను. కుల విశ్వర్యంబు = వంశముయొక్క గొప్పతనము. అవార్యంబుగఁ = అడ్డగింపరానిది యగునట్లు.

తా.—విరాటుండు సంతోషముచే మైమఱచి యి ట్లనియె. ఉత్తరుడు కారవసేనను జయించి గోవులం దెచ్చెను. వానిబలపరాక్రమములు మిక్కిలి గొప్పవి. ఇదివఱ కెవ్వరైనను ఎచ్చటైనను ఎప్పుడైనను ఇట్లు తమవంశమున కొన్నత్యంబు కలుగనట్లు పరాక్రమము చూపినవారు లేరు.

వ. అనిన విని కంకుం డతని కి ట్లనియె.

248

చ. కురుపతి భీష్మ కర్ణ కృప + కుంభజముఖ్యము మోగయోధవి
స్ఫురణము నోర్వఁ జాలి రణభూమి భుజాబల ముల్లసిల్ల ను
త్తరుడ జయించెనేని వసుధావర యంతటికంటె నింక న
చ్చెరువును గల్గునే ధరఁ బ్రసీద్ధికి నెక్కడె యాతఁ డొక్కడున్.

249

గీ. అనినఁ గటకటఁబడి యిట్లు + లాడు తెల్ల, నతనివిజయము సందియ + మనుటగాడె
యింతవట్టు సైరించితి + నీవు గాన, నింక నీమాట లుడుగుము + కంకభట్ట.

వ. అనుచు విరాటుండు కటంబు లదరఁ గన్నులఁ గెంపు గదురఁ బలకచప్పు డగ్గలం
బుగా నాడుచున్న సరకు సేయక యుధిష్ఠిరుండు వెండియు ని ట్లనియె.

251

చ. కురుబల మేల దైత్యసురకోటులు వచ్చిన గెల్వ రాదె యు
త్తరునకు నాబ్రహ్మల రథంబుపయిం బరవాహినిభయం

248. కురుపతి.....విస్ఫురణము—కురుపతి = దుర్యోధనుడును, భీష్మ = భీష్ముడును, కర్ణ = కర్ణుడును, కృప = కృపుఁడును, కుంభజ = ద్రోణుడును, ముఖ్య = మొదలుగాఁ గల, మహావీరాగ్ర = మిక్కిలి భయంకరు లయిన, యోధ = శూరులయొక్క, విస్ఫురణము = పరాక్రమమును. రణభూమి = యుద్ధరంగమునందు. భుజాబలము = చేతులబలిమి. ఉల్లసిల్ల = ప్రకాశింపఁగా. వసుధావర = విరాటరాజు! ధర = భూమియందు.

తా.—ఉత్తరుడే దుర్యోధనుడు మొదలుగాఁ గల మహాశూరులను జయించినయెడ నంత కంటె నెక్కు డాశ్చర్యము లేదు, రాజు! భూమియందతడు ఒక్కడే మహాశూరుఁ డని ప్రసిద్ధి పొందును.

250. కటకటఁబడి = కోపపడి. అడుట = అనుట. అతనివిజయము = అయ్యుత్తరుని గెలుపు. ఈపు గాన = నీవు కనుక. ఇంతవట్టు = ఇంతవఱకు. సైరించితి = ఓర్చితిని. కంక భట్ట! ధర్మరాజు సంబోధనము.

తా.—ధర్మరాజు మాట విని విరాటరాజు కోపించి యుత్తరునిగెలుపువిషయమై నీవు సందేహముగాఁ జెప్పుచున్నాడవు. నీవు కావున నింతవఱకు మన్నించితిని. ఇంక నీటి మాటలు చెప్పువలదు.

251. కటంబులు = చెక్కిళ్లు. కెంపు = ఎఱ్ఱఁదనము. కదుర = కలుగఁగా. పలకచప్పుడు = జూదమాడుపలకయొక్కధ్వని. అగ్గలంబుగా = అధిక మగునట్లు. సరకుసేయక = లక్ష్యము చేయక. యుధిష్ఠిరుండు = ధర్మరాజు.

252. అబ్రహ్మల — అయ్యుత్తరుఁ డనుట. రథంబుపయి = తేరిమీఁద. పరవాహినిభయంకరభుజసారముల్ = శత్రుసేనలకు భయమును గలిగించునట్టి చేతులబలములను. మెఱయఁగా = ప్రకాశింపఁజేయుటను. తఱి = సమయమును. కాంచిత = అంచు. విక్రమధూరగతి = పరాక్రమముచే గొప్పది యగువిధమున. అజికినిసరతుండు అయి = యుద్ధము అను మాటయందాశ్చర్యము. ధర్మవీరి = అణఁపరానివిలాసముతో. ఉండఁగా. ఉత్తరునకు. కురుబలము =

కరభుజసారముల్ మెఱయఁ ♦ గాఁ దఱిఁ గాంచితి నంచు విక్రమో

ద్ధురగతి నాచి కేలినిరఁతుం డయి దుద్దమలీల నుండఁగన్.

252

వ. అనిన విని సక్రోధహాసోల్లాసవికృతాననుం డై మత్స్యమహీనాథుండు.

253

ఉ. వింతలు సాల నీవలన ♦ వింటిమి గాని ధర్మితి నెందు నే

మింతకు మున్ను సారథుల ♦ నెవ్వరిఁ జూడము వై రివీరడు

ద్వాంతభుజావిలాస మడ ♦ గం దెగి పోరుల నత్రుశత్రువి

క్రాంతిఁ గడంగువారి నని ♦ కన్నుల నిప్పులు రాలు చుండఁగన్.

254

క. నాకొడుకుపోటుమాటలు, నీకేటికిఁ బొసఁగ నాడ ♦ నేరపు మాఘో

ద్రేకమునఁ బలుకు చుండుట, మాకు సహింపంగ రాదు ♦ మానుము విప్రా.

క. అనినం జలమునఁ గుంతీ, తనయాగ్రజుఁ డిట్లు లనియె ♦ దరహాసం బా

కారవనైవ్యము. ఏల? చైత్యసురకోటులు = రాక్షసులయొక్కయు దేవతలయొక్కయు సమాహములు. వచ్చినక. గెల్వక. రాచె?

తా.—బృహన్నల రథముమీఁదనుండి తనపరాక్రమము చూపుటకు సమయము దొరక నని యుద్ధమునందలియుత్సాహముతో నెదురులేక విజృంభించి యుండునపుడు, ఉత్తరుండు కురుసేనను మాత్రమే గాదు దేవాసురులనైనను జయింపఁ గలఁడు.

253. సక్రోధహాసఉల్లాసవికృతాననుండుని = కోపముతోఁ గూడిన నవ్వుయొక్కయతిశయముచేత వికార మయినహేము గలవాఁడై. మత్స్యమహీనాథుండు = విరాటరాజు.

254. నీవలనక. వింతలు. చాలక. వింటిమి. ధర్మితి = భూమియందు. ఏము—మేము, విరాటుఁ డనుట. వైరి.....విలాసము—వైరివీర=శత్రువీరులయొక్క, దుర్దాంత= అణఁపరాని, భుజావిలాసము=బాహువులవిలాసము. అడరక=విజృంభించుచుండఁగా. తెగి=తెగించి. పోరులక=యుద్ధములయందు. అస్త్రశస్త్రవిక్రాంతి = బాణములయందును ఆయుధములయందును బరాక్రమముచేత. కడంగువారిక = పూనువారిని. సారథులక = తేరుకడపువారిని. ఇంతకుమున్ను. ఎందుక. చూడము.

తా.—నీవు చెప్పినది యాశ్చర్యముగా నున్నది. పరాక్రమవంతు లగు శత్రువులు ఎదిరించునపుడు యుద్ధములయందు శస్త్రాస్త్రముల నేర్పుతోఁ బరాక్రమమును జూపునట్టి సారథులను మే మెచ్చుటను ఎన్నఁడును చూచి యుండ లేదు. అని మిక్కిలి కోపముతో.

255. పోటుమాటలు = కౌర్యపుటలుకలు. పొసఁగక = తగునట్లు. అడక = చెప్పుటకు. నేరపు = శత్రువు కావు. విప్రా! ధర్మరాజుసంబోధనము. మాఘోద్రేకద్రేకమునక = ఘోరమైన దుశ్చయొక్క యతిశయముచేత.

తా.—కంకభట్టా! నాకొడుకుయొక్క పరాక్రమమును గొనియాడుటకు నీకేమి కష్టము? ఇట్టి తెలివిమాలినమాటలు మేము విడఁ జాలము, ఇఁక నిట్లు పలుక వలదు.

256. చలమునక = పట్టుదలచేత. కుంతీతనయ అగ్రజుండు = ధర్మరాజు. దరహాసంబు =

ననమున ముసుగుపడఁ గ న, జ్ఞననాయకుతోడ నట్లశంకితభంగిన్. 256

ఉ. ఆహవకేళివేడుక బృహన్నల చిత్తమునం దెలర్చినన్
సాహసవృత్తి నుత్తరుని ధ సారథిగాఁ గొనిపోయి కౌరవ
వ్యూహము నోర్చి నీపసుల ధ నొక్కఁడుఁ దక్కుక యుండ సత్వతో
తాహతఁ దెచ్చె గాఁ వలయుఁ ధ దప్పదు నాపలు కట్ల చూడుమి. 257

క. అని యంతట నిలువక య, మృను జేత్వరు మొగముఁ జూచి ధ మఱియును నతఁ డి
ట్లనుఁ బురములోనఁ జాటం, బనుపు బృహన్నలజయంబు ధ భవ్యవిచారా. 258

—(విరాటుండు కంకుని సారె గొని వ్రేయుట.)—

గీ. అనిన రాద్రరసము ధ మనమున నడరంగఁ, బడగ యెత్తునురగఁపాలురేఖ
నెనయుచేత సారెఁ ధ గొని వ్రేసెఁ బతి వేడి, గడన యుడుగు మన్నఁనుడుగ వనుచు.

చిటునగవు. అననమునక = మోమునందు. ముసుగుపడఁగక = చుట్టుకొనఁగా. అశంకిత
భంగి = జంకులేనివిధమున. అజ్ఞననాయకుతోడక = అవిరాటరాజుతో. ఇట్లులు. అనియెక.

తా.—విరాటుని మాట విని ధర్మరాజు తనపట్టుదల వదలక చిటునవ్వు నవ్వుచు విరాటునితో
నిర్భయముగా నిట్లు చెప్పెను.

257. బృహన్నల. ఆహవకేళివేడుక = యుద్ధము అనునాటయందలి వినోదము. చిత్తము
నందుక = మనస్సునందు. ఎలర్చినక = ప్రకౌశింపఁగా. సాహసవృత్తి = తెగువయందలి యుని
కిచేత. ఉత్తరునిక. సారథిక కాక. కొనిపోయి. సత్వరతాస్యసాతక = వేగముతోను ఉత్సా
హముతోను గూడినవాఁ డగుటచేత. కౌరవవ్యూహముక = కౌరవసేనను. ఓర్చి = గెలిచి. ఒక్కఁ
డుక = ఒకటికొడ. తక్కుక = తప్పుక.

తా.—బృహన్నలయే యుద్ధమునం దుత్సాహము కలవాఁడై యుత్తరునిఁ దనకు సారథిగాఁ
జేసికొని కౌరవసేనను జయించి నీపసుల నన్నిటిని దెచ్చి యుండవలయును గాని వేటలు గాదు. నామాట
తప్పదు.

258. అమృతజకశ్యరుమొగముక = అవిరాటరాజు ముఖమును. భవ్యవిచారా = మంచియా
లోచనము గలవాఁడా!

తా.—ధర్మరా జంతటితో నిలువక రాజా! పట్టణమందు బృహన్నలజయమును జాటింపు మని
విరాటునిమొగము చూచి పలికెను.

259. అనినక = అని ధర్మరాజు చెప్పఁగా. రాద్రరసము = కోపము. అడరంగక = అతిశయిం
పఁగా. ఉరగ పాలురేఖక = అదిశేషుని విలాసమును. ఎనయుచేతక = పోలినచేతితో. సారక = పాచి
కను. పతి = విరాటరాజు. వేడిగడన = నపుంసకుఁ డయిన బృహన్నలయొక్క స్త్రోత్రమును. వ్రేసెక =
కొట్టెను. ఇందు పడగకును అటచేతికిని, ఉరగపాలునకును విరాటునిబాహువునకును ఉపమానోప
మేయభావము.

తా.—ధర్మరాజు చెప్పినమాట విని విరాటుండు ఎక్కుడు కోపము గలవాఁడై నపుంసకుని
పొగడ వల ధన్నను బొగడుచున్నాడ వని తనచేతిపాచికతో ధర్మరాజును గొట్టెను.

వ. ఇన్విధంబున వ్రేటువడి యజాతశత్రుం డలుక గదురనిహృదయంబుతోడం బాంచాలిదెసం జాడ్కి మలఁగ నూర కుండె నన్నాఁగిరత్నంబును రయంబునం జేరి వ్రేటుగంటిఁ దొరఁగురుధిరంబుఁ దనయుత్తరీయంబున మెత్తన యొత్తి యచ్చేరువ నున్నకనకకలశంబుజలంబులం గరతలంబు దడిపికొని తుడుచునప్పుడు మత్స్యమహీవల్లభుం డీశోఽతంబు పైచీరం బట్టుటకుఁ గతం బేమి యని తన్నడిగిన పైరంధి) యలని కిట్లనియె. 260

గీ. విమలవంశంబునను బుణ్యోత్పత్తమునను, వజ్రునితనిర క్తంబు + వసుమతీశ ధరణిపై నెన్ని బిందువుల్ + దొరఁగె నన్ని, వర్షములుగల్గు నిందనాభివర్షభయము.

వ. అని చెప్పి యుత్తమద్విజశోఽతపాతం బెల్లునుం గీడు గావున నీకు నొకహాని పుట్టుటకుఁ జాలక యిభ్యంగిం జేసితి నని వెండియుఁ గొండాకకీలాంబు దొరఁగం దుడుచు చుండె నంత నట నుత్తరు నెదుర్కొనం బోయి. 262

క. మంగళతూర్వరవములు సె, లంగఁగ మాక్తికవిమిశ్రలలితాక్షతవృష్టిం గురిసిరి విప్రులుఁ బు, క్యాంగనలును భద్రవాక్పయంబులతోడన్. 263

260. అజాతశత్రుండు = ధర్మరాజు, పాభిప్రాయవిశేషము. అలక = కోపము. కదురని హృదయంబుతోడఁ = కలుగని మనస్సుతో. పాంచాలిదెసఁ = ద్రావిడదేశపున. చూడ్కి = చూపు. మలఁగఁ = మరలనట్లు. అన్నాఁగిరత్నంబును = ఆయుత్తమస్త్రీయును. రయంబునఁ = తేగముచేత. వ్రేటుగంటిఁ = దెబ్బచేతఁ గలిగిన గాయమునండి. తొరఁగురుధిరంబుఁ = కాటునట్టి నెత్తురును. ఉత్తరీయంబునఁ = పైఁటచేత. అచ్చేరువఁ = ఆనమీపమున. ఉన్నకనకకలశంబు జలంబులఁ = ఉన్నట్టిబంగారుపాత్రయందలి నీళ్లయంధు. కరతలంబు = అలచేతిని. మత్స్యమహీవల్లభుండు = విరాటరాజు. ఈశోఽతంబు = ఈనెత్తురును. కతంబు = కారణము.

261. విమలవంశంబునను = పరిశుద్ధ మయిన కులముచేతను. పుణ్యోత్పత్తమునను = పవిత్ర మయిన నడవడిచేతను. వజ్రు ఈతనిర క్తంబు = ఒప్పుచున్న యీకంకభట్టుయొక్క నెత్తురు. వసుమతీఈశ = రాజా! ధరణిపైఁ = నేలమీదఁ, ఎన్ని బిందువుల్ = ఎన్ని బొట్లు. తొరఁగఁ = పడునో. అనావర్షభయము = పగ్గము లేమివలని భయము. ఇందుఁ. కల్గఁ.

తా. — ఈకంకభట్టు మంచివంశమునఁ బుట్టి సదాచారము కలవాఁడు కావున నితని నెత్తురెన్ని బిందువులు నేలమీదఁ బడునో యన్ని సంవత్సరము లీజేశమున వర్షము కురియదు.

262. ఉత్తమద్విజశోఽతపాతంబు = ఉత్తమబ్రాహ్మణునియొక్క నెత్తురు పడుట. కొండాకకీలాంబు = కొంచెము నెత్తురు.

263. మంగళతూర్వరవములు = మంగళవాద్యముల ధ్వజము. చెలంగఁగఁ = హ్రోలముం డఁగా. విప్రులుఁ = బ్రాహ్మణులును. క్యాంగనలును = ముత్తైయవలను. భద్రవాక్పయంబులతోడఁ = మంగళకరము లయిన మాటల సమాచారములతో, ఆకీర్వాదములతో ననుట. మాక్తికవిమిశ్రలలిత అక్షతవృష్టిఁ = ముత్తైయలతోఁ గలిసిన మనోహరము లయిన యక్షతల వర్షమును.

ఉ. అత్తటిఁ గన్యకాజనసహస్రముఁ దానును జేరి వేడ్కమై
 నుత్తర చందనార్ద్రకుసుమోత్కరమున్ నవరత్నసంచయో
 దాత్తనువర్ణపుష్పములు ♦ దందడి చల్లెఁ గిరీటిమీఁద న
 య్యుత్తరువైఁ బ్రమోదకలఁనోత్కటసంభ్రమసంభృతంబుగన్.

264

ఉ. తక్కుటివారలుం గని ముదం బలరారఁగఁ గౌఁగిలించుచున్
 మ్రొక్కుచు నాదటం దనదుఁమోముపయిం దనివోనిచూడ్కులం
 గ్రిక్కిఁజియించుచుం బాదివి ♦ గెల్పు నుతింపఁగ రాజపుత్తుఁ డ
 య్యొక్కుడుమాట కోరువక ♦ యిట్లను నర్హజనంబుతోఁ దగన్.

265

చ. కురుబలమున్ జయించుటయు ♦ గోవులఁ దెచ్చుటయున్ బృహన్నలా
 స్ఫురితభుజాబలంబున ♦ చూచె నిజం బిది నాక యేల యె

తా.—బ్రాహ్మణులను ముత్తైవలను దీవించుచు మంగళవాద్యములు మ్రోయుచుండఁగా ముత్తైవులను నక్షత్రులను నుత్తరునిమీఁదఁ జల్లిరి.

264. అత్తటిక్ = ఆసమయమునందు. ఉత్తర. కన్యకాజనసహస్రముక్ = పెండ్లికొనిపడుచుల వేయియును. కిరీటిమీఁదక్ = అర్జునునిమీఁదను. ప్రమోద...సంభృతంబుగక్—ప్రమోద = సంతోషముయొక్క, కలనా = పొందిక చేత, ఉత్కట = అధిక మయిన, సంభ్రమ = వేగిరపాటు చేత, సంభృతంబుగక్ = నిండినది యగునట్లుగా. చందనార్ద్రకుసుమ ఉత్కరముక్ = గందముచేఁ దడిసిన పువ్వులసమాహమును. నవరత్న సంచయఉదాత్త సువర్ణపుష్పములుక్ = తొమ్మిదిరత్నముల సమాహమును శ్రేష్ఠము లయిన బంగారుపువ్వులను. దందడి = దట్టుచుగా.

తా.—అప్పు డుత్తరయు వేయిమందికన్యలును నుత్తరు నెనుక్కొని మిక్కిలి సంతోషముతో నర్జునునిమీఁదను నుత్తరునిమీఁదను గందపునీటఁ దడిసిన పువ్వులను నవరత్నములను బంగారుపువ్వులను జల్లిరి.

265. తక్కుటివారలుక్ = మిగిలినవారలును. ముదంబు = సంతోషము. అలరారఁగక్ = ఆతిశయింపఁగా. అదటక్ = ప్రీతితో. తనివోనిచూడ్కులక్ = తృప్తిపడనిచూపులను. క్రిక్కిఁజియించుచుక్ = మిక్కిలి వ్యాపింపఁజేయుచు. పాదివి = చుట్టుకొని. గెల్పు = జయమును. నుతింపఁగక్ = పొగడఁగా. రాజపుత్తుఁడు = ఉత్తరుడు. అయ్యొక్కుడుమాటకుక్ = అపొగడ్తకు. అర్హజనంబుతోక్ = తగినవారితో.

తా.—మిగిలినవారందఱు నుత్తరునిఁ జూచి మిక్కిలి సంతోషించినవారై కొందఱ తీతనిఁ గౌఁగిలించియుఁ గొందఱ తీతనికి మ్రొక్కియు నతని జయమును పొగడఁగా నతఁ డంతటిగొప్పతనమున కోర్వక తగినవారితో నిట్లు చెప్పెను.

266. కురుబలముక్ = కౌరవసైన్యమును. బృహన్నలా స్ఫురితభుజాబలంబునక్ అ చూచె = బృహన్నలయొక్క ప్రకాశించుచున్న బాహువులబలముచేతనే నుమా. ఇది. నిజంబు. నాకుక్ అ ఏల = నాకుమాత్రమే. యేమి ? ధ్రువంబుగక్ = నిశ్చయముగా. ఇట్టి సహాయసంపదక్ = ఇట్టి

వ్యరికిని గెల్వవచ్చునె ధుఃఖంబుగ నిట్టిసహాయసంపదం

బారయక యున్న మీకెఱుంగఁ బోలునె * నాబ్రదు కెట్టిభంగియో. 266

వ. అని సారధ్యప్రశంసాప్రకారంబుగా నక్కుమారుం డత్యుపచారవచనంబుల చందంబున సంక్రందననందను నుతించుచు జనుచెంచి రాజమందిరద్వారంబుఁ జేరునవనరంబునఁ బ్రతిహారి ససంభ్రముగతిం జని భూవల్లభునకుం బ్రణమిల్లి భూమింజయప్రవేశంబు తెఱంగు విన్నవించిన నారథికనారథులం జూచువేడ్క మనంబు వేగిరపెట్టెడు నయ్యిరువుర నియ్యెడకుం జయ్యనఁ దోడితె మ్మనువిభుని పలుకులు విని ధర్మతనయుండు పణిహారితో నల్లన నిట్లనియె. 267

క. ఇన్నెత్తురు గనుఁగొనిన బృ, హన్నల కోపించు నన్ను * నతిభక్తిమెయిన్ మన్నించుఁ గాన రాజుం, దన్ను విచారింప కేమి * దప్పు దలంచునో. 268

వ. ఇది లెన్నగాఁ దుఱుచునంతకుఁ దదీయప్రవేశం బించుకవడి వారింపుము పదంపడి రా సిత్తు గాని యంతకు నుత్తరుం డొక్కరుండు వచ్చునట్లుగాఁ జేయుము. 269

తోడుయొక్క యతిశయమును. పారయక = పొందక. ఉన్నక. ఎవ్వరికిని. గెల్వ. వచ్చును ఎ? నాబ్రదును. ఎట్టిభంగి ఓ = ఎట్టివిధమో. మీకు. ఎఱుంగక, పోలదుఎ = తెలియదా యనుట.

తా.—కారవుల జయించి పశువుల మరలించి దెచ్చుటయంతయు బృహన్నలపరాక్రమముచేతనే చేయఁగలిగిని గాని, యితని సోహాయ్యము లేనియెడ, నేనే కాదు, ఎట్టివారును గౌరవుల జయింపఁ జాలరు. నాశక్తి మీకుఁ దెలియనిది కాదు.

267. సారధ్యప్రశంసాప్రకారంబుగాక = తేరుతోలుటయొక్క పొగడుటయొక్కవిధముగా, సారధ్యమును పొగడినట్లుగా ననుట. అతిఉపచారవచనంబులచందంబునక = మిక్కిలి యుపచారపు మాటలవిధమున. సంక్రందననందనుక = అర్జునుని. నుతించుచుక = పొగడుచు. రాజమందిరద్వారంబుక = రాచనగరువాకిటికి. ప్రతిహారి = ద్వారపాలకుఁడు. ససంభ్రమగతిక = వేగముతోఁ గూడిననడకచేత. భూవల్లభునకుక = విరాటరాజునకు. ప్రణమిల్లి = మ్రొక్కి. భూమింజయప్రవేశంబు తెఱంగు = ఉత్తరునియొక్కవచ్చుసమాచారమును. అరథికసారథులక = అశూరుని సారథిని, ఉత్తరుని బృహన్నల ననుట. చయ్యనక = శీఘ్రముగా. విభునిపలుకులు = రాజమాటలను. ధర్మతనయుండు = ధర్మరాజు. పణిహారితోక = ద్వారపాలకునితో. అల్లనక = మెల్లగా.

268. నన్నుక = ధర్మరాజును. అతిభక్తిమెయిన్ = మిక్కిలి. భక్తితో. మన్నించుక = గౌరవించును. తన్నుక = బృహన్నలను. విచారింపక = ఆలోచింపక. తప్పు = కీడును.

తా.—బృహన్నల నామీద మిక్కిలి భక్తి గలవాఁడు కావున ఈనెత్తురు చూచెనేని కోప పడి రాజునంతరము తనయంతరము విచారింపక యేమైనను గీడు చేయును.

269. తదీయప్రవేశంబు = అబృహన్నలదైన ప్రవేశమును. ఇంచుకవడి = కొంచెము నేపు. వారింపుము = నిలుపుము. పదంపడి = పిమ్మట.

క. అని చెప్పి హర్షసంభ్రమ, మున నజ్జననాయకుండు † మునుఁగుట నది యే
మని యడుగఁ దలంపమిఁ దన, కను నగుకార్యము ఘటించి † యతనిం బుచ్చెన్.

చ. అతఁడును బాఱ్ఱు నిల్పి వినఁయంబున నుత్తరుఁ దోడితెచ్చినం
బిత్తచరణంబుజంబులకుఁ † ప్రీతిమెయిం బ్రణమిల్లె నాతఁ డా
పతియును జిక్కఁ జేర్చె గరుఁపాతెడుమేనును హర్షబాష్పసం
ప్లుత మగునానంబు నయి † పుత్తునిఁ బెద్దయుఁబ్రాద్దు గాఁగిటన్. 271

వ. ఇవ్విధంబున నాలింగితుం డయి భూమిరిజయుండు పునఃపునఃప్రణామంబు సేసి
కంకునిం గనుంగొని సకారవంబుగా నమస్కరించి మొగంబుగంటి నూచి యిది
యేమి యని యడిగిన. 272

క. ఏ నీజయంబు వొగడఁగఁ, దా నప్పుడు పేడిఁ బొగడఁ † దానం గోపం
బూనిన సైరింపక నా, చే నడిచితి సారెఁ గొని విశృంఖలవృత్తిన్. 273

270. హర్షసంభ్రమమునఁ = సంతోషముచేఁ గలిగినవేగిరపాటునందు. అజ్జననాయకుండు =
అవిరాటరాజు. తలంపమిఁ = తలఁపకుండుచేత. ఆనువు = ఆనకూతము. అగుకార్యము = అయిన
పని. ఘటించి = చేసి. అతనిఁ = అద్వారపాలకుని. పుచ్చెన్ = పంపెను.

తా.—ఇట్లు విరాటరాజు సంతోషాతిశయముచే మ్రేమఁబడి తనమాటలను వినక యుండున
పుడు ధర్మరాజు ద్వారపాలకుతోఁ దన కనుకూలము లగుమాటలు చెప్పి పంపెను.

271. అతఁడును = అద్వారపాలకుఁడును. పాఱ్ఱు = అర్జునుని. తోడితెచ్చినఁ = తీసి
కొని రాఁగా. అతఁడు = అయుత్తరుఁడు. పిత్తచరణంబుజంబులకుఁ = తండ్రియొక్క కడు
లములవంటి పాదములకు. ప్రీతిమెయిం = ప్రీతితో. ప్రణమిల్లె = మ్రొక్కెను. అపతియును =
అరాజును. గరుపాతెడుమేనును = గరుర్బు గల దేహమును. హర్షబాష్ప సంప్లుతము = అనంద
బాష్పములచేఁ దడుపఁబడినది. అగు అనంబునఁ = అయినముఖమును. అయి = కలవాడై.
పెద్దయుఁ బ్రాద్దు = చాలనేపు. చిక్కజేర్చెన్ = గట్టిగాఁ జేర్చుకొనెను.

తా.—అంత నాద్వారపాలకుఁ డర్జును నచ్చట నిలిపి యుత్తరునిమాత్రమే విరాటునొద్దకుఁ
దీసికొని రాఁగా నుత్తరుఁడు తండ్రిపాదములకు నమస్కరించెను, విరాటరాజు పులికత మయిన
దేహమును నానందబాష్పములచేఁ దడిసిన మేమును గలవాడై యుత్తరుని చాలనేపు గట్టిగాఁ గాఁ
గించికొనెను.

272. అలింగితుండు వి = కాఁగిలింపఁబడినవాడై. పునః పునః ప్రణామంబు = పలుమాఱు
నమస్కారములు. మొగంబుగంటి = మోమునందలి గాయమును.

273. తాను = కంకుఁడు. పేడిఁ = బృహన్నలను. డొనినఁ = కలుగఁగా. సైరింపక =
ఓర్వక. నాచేఁ = నాచేతితో. సారెఁ = పాచికను. కొని. విశృంఖలవృత్తిఁ = అడ్డులేని
వ్యాపారముచేత. అడిచితిఁ = కొట్టితిని.

తా.—నేను నీజయమును గొనియాడఁగా నితఁడు బృహన్నలను గొనియాడెను. అంతఁ గోపము
గలవాడై పాచికతో నీతనిఁ కొట్టితిని.

క. అని పతి వలికిన విని నె, మృతమున భయసంభ్రమములు † మల్లడిగొన న
 మృతజేంద్రనందనుం డి, ట్లను సత్యాదరము మెఱయ † నాతనితోడన్. 274
 గీ. తప్పు నేసితి రీ రిట్లు † దగునె వీర, లేమిగతిఁ బల్కినను నది † యెల్ల మనము
 కైకొనవలయుఁ గా కిట్లు † గాదు గూడ, దని నిషేధించు టొప్పునె † మనుజునాథ.
 వ. అని మఱియును. 276

క. సవినయముగఁ బ్రార్థింపుడు, పవిత్రచారిత్రు లై న పరమద్విజు లి
 ట్లనమతు లై కోపించిన, నవనీశుల కేల కల్లు † నాయువు సిరియున్. 277

వ. అనిన విని యమ్మాటలు పాటిగాఁ బట్టి విరాటుండు భయభక్తియుక్తంబుగా వేడి
 కొనినం బాండవగ్రజుండు నగుచు నాకు నలుక యెక్కడిది యితండును గీడు
 తెరువువాఁడు గాఁ డిది యొక్కప్రాద్దుకీడున నయ్యెం గాని యని తాను రాజుడనఁ
 బ్రసన్నుం డగుట దెలియునట్లుగా నుత్తరుతోడం బలికిన నమ్మహీవల్లభుండు సంత

274. పతి = విరాటరాజు. నెత్తునమునక = నిండుమనస్సునందు. భయసంభ్రమములు = భయమును శత్రుపాటును. మల్లడిగొనక = చుట్టుకొనఁగా. అమృతజేంద్రనందనుండు = అవిరాటరాజుకొడు కయిన యుత్తరుండు. అతిఆదరము = మిక్కిలిప్రీతి.

తా.—విరాటుని మాట విని యుత్తరుండు మనస్సునందు భయమును దశ్రుపాటును గల వాఁడై మిక్కిలి ప్రీతితో విరాటునితో నిట్లు చెప్పెను.

275. ఈరు = మీరు. తప్పు. చేసితిరి. వీరలు — ఈ కంఠం డనుట. ఏమిగతిక = ఏమి విధమున. పల్కినను = చెప్పినపుటికిని. కైకొనవలయుక = అంగీకరింపవలయును. నిషేధించుట = ఆక్షేపించుట. మనుజునాథ! విరాటుని సంబోధనము.

తా.—రాజా! మీరు చేసినది తప్పు, ఇట్లు చేయ రాదు. వీ రెట్లు చెప్పినను ఆది సరి యని మన మంగీకరింపవలసినది గాని యాక్షేపించుట తగదు.

277. సవినయముగక = వినయముతోఁ గూడినట్లుగా. పవిత్రచారిత్రులు = పరిశుద్ధ మయిన వడవడి గలవారు. వినపరమద్విజులు = అయిన యుత్తమబ్రాహ్మణులు, అయిన యుత్తమత్త్వత్రియులు అని యర్థాంతరము. అవమతులు వి = అవమానింపఁబడినవారై. కోపించినక. అవనీశులకుక = రాజులకు. అయువు = ఆయుస్సును. సిరియుక = సంపదయును. ఏల. కల్లుక?

తా.—కావున విప్పుడు వీరిని వేఁడుకొనుండు, సదాచారముగల యుత్తమబ్రాహ్మణులకుఁ (కూరులయిన యుత్తమత్త్వత్రియులకు) గోపము గలిగినయెడ రాజుల కాయుస్సును సంపదయును నకించును.

278. పాటిగాకపట్టి = యుక్తముగా నాదరించి. భయభక్తియుక్తంబుగాక = భయముతోను భక్తితోను గూడినట్లుగా. పాండవగ్రజుండు = ధర్మరాజు. అలుక = కోపము. ఇతండును = ఈవిరాటుండును. కీడుతెరువువాఁడు = చెడుమార్గము గలవాఁడు. ఒక్కప్రాద్దు కీడునక = ఒకసమయదోషముచేత. ప్రసన్నుండు = కోపము లేనివాఁడు. అమ్మహీవల్లభుండు = అవిరాటరాజు.

సిల్లి తదవసరంబునఁ బ్రవేశించి కాంచినయాబృహన్నల నాదరించి నిజనందను
నాలోకించి యిట్లనియె. 278

— (విరాటుఁ డుత్తరుని సమరప్రకారం బడుగుట.) —

ఉ. ద్రోణుఁడు భీష్ముఁడుం గృపుఁడు ♦ ద్రోణసుతుండును గర్జుఁడుం బశు
త్రాణపరాయణత్వమున ♦ దర్పసముజ్జ్వలభంగి నుల్ల స
ద్బాణపరంపరల్ గురియఁ ♦ బార్థివుఁడున్ వెనుదన్ని చూడ న
క్షీణజవంబునం గవియుఁ నేనకు మార్గొన నగ్గలించితే. 279

ఉ. బాసట లేదు క్రొవ్వడర ♦ బంటుతనంబునఁ దాఁకి తేనియుం
బాసినచోటఁ బాయుఁ బెఱపట్టులవీరు లుదగ్రవృత్తిమై
మూసికొనంగ వత్తు రొకఁమోహర మిమ్ముల మ్రొగ్గెనేని నా
సాసల నొక్కరుండ యనుఁ నాగ్రహవృత్తి బలంబు పైఁ బడున్. 280

తత్ ఆవసరంబునక్ = ఆసమయమునందు. నిజనందనుక్ = తనకొడుకును, ఉత్తరుని. అలోకించి = చూచి.

279. పశుత్రాణపరాయణత్వమునక్ = పశువుల కొపాడుటయే ముఖ్య మైనపనిగాఁ గలవారగుటచేత. దర్పసముజ్జ్వలభంగిక్ = గర్వముచేఁ బ్రకాశించువిధమున. ఉల్లసత్ బాణపరంపరల్ = ప్రకాశించుచున్న బాణములవరుసలను. పార్థివుఁడున్ = రాజయిన దుర్యోధనుఁడును. వెనుదన్ని = వెనుకనిల్చి. అక్షీణజవంబునక్ = తక్కువకాని వేగముచేత. కవియునేనకు = తాకునట్టి సేనతో. మార్గొనక్ = ఎదిరించుటకు. అగ్గలించితే ఏ = ఉత్సహించితివి గదా!

తా.—ద్రోణుఁడు మొదలగువారు పశువులఁ గాపాడఁ బూని మిక్కిలి గర్వముతో బాణములు ప్రయోగించుచుండఁగా దుర్యోధనుఁడు వెనుకనుండి పురికొలుపుచుండఁగా మహావేగమున విజృంభించుచుండు కారవసేనను ఎఱ్ఱెదిరించితివి.

280. బాసట = తోడు. క్రొవ్వ = గర్వము. అడరక్ = అతిశయింపఁగా. బంటుతనంబునక్ = శూరత్వముచేత. తాఁకితివనియుక్ = నీ వెదిరించినప్పటికిని. పాసినచోటక్ = తొలగినచోట. పాయుక్ = తొలఁగును. పెఱపట్టులవీరులు = ఇతరస్థలమునందలి శూరులు. ఉదగ్రవృత్తిమైక్ = గర్వముతోఁ గూడిన వ్యాపారముచేత. మూసికొనంగక్ = చుట్టుకొనుటకు. వత్తురు. ఒకమోహరము = ఒకపూర్ణము. ఇమ్ములక్ = సుఖముగా. మ్రొగ్గె వీనిక్ = పడెనేని. పాతాం:—ఆమ్ములక్ = బాణములచేత. మ్రొగ్గె వీనిక్ = చచ్చినయెడ నని యర్థము. ఒక్కరుండుఅ అను అగ్రహవృత్తిక్ = ఒక్కడే యను పట్టుదలతోఁ గూడినయునికిచేత. ఆసాసలక్ = శానాదిక్కులనుండి. బలంబు = సైన్యము. పైక్. పడున్.

తా.—నీ కెవ్వరును సహాయులు లేరు, సహాయులు లేకున్నను శౌర్యముతో నెదిరిండువేని ఒక్కొక్కచోట శత్రువులు తొలగి పోయినను మఱియొకచోటనుండి వీరులు చుట్టుముట్టి నొప్పింతురు, ఒకపూర్ణమును భేదించినను నంతటితోఁ జోక తక్కినసైన్యము నలుదిక్కులనుండియు వచ్చి యొక్కడే కదా యనుపూనికతో మీఁదఁబడును.

గీ. ఒక్కడు పరశురాము ♦ నోర్చినవాఁడొక్క, గుండు ధనువునకు గుళుండు దాన
హరువరమునఁ బుట్టి ♦ యక్షీణబలవిక్ర, మముల నొక్కఁడొప్పు ♦ మాటు లేక.

ఉ. తక్కటివారలుక సురల ♦ దైత్యుల నైనను బోర గెల్పువా
రక్కరు సేన మేటిమగ ♦ లాధృతరాష్ట్రతనూజు లాజి నె
కొక్కఁడ ధాత్రి యంతయును ♦ నోర్వఁగఁ జాలుదు రట్టివారి నీ
వెక్కటి దాకి నెవ్వకయు ♦ నెమ్మెయి గెల్చితి నాకుఁ జెప్పమా. 282

ఉ. గోవుల నెట్లు లాగితి వశుంఠితవిక్రముఁ డైనరాజరా
జేవిధి మానభంగమున ♦ కెల్లను నోర్చి పలాయమానుఁ డై
నీవిజయంబు నైచి ఘనఁనిండుకు నియ్యకొనంగఁ జాలెఁ బు
త్రా వెఱుఁ గయ్యెడుక రణవిధం బఖిలంబు నెఱుంగఁ జెప్పమా. 283

281. ఒక్కడు—భీష్ముడు. ఓర్చినవాడు = జయించినవాడు. ఒక్కగుండు—ద్రోణుడు. ధనువునకు = విలువిద్యకు. గుండు = ఆచార్యుడు. ఒక్కఁడు—అశ్వత్థామ. హరువరమున = శివునివరముచేత. అక్షీణబలవిక్రమముల = తఱుంగు చేనిబలముచేతను బరాక్రమము చేతను. మాటు = ఎరువు. లేక. ఒప్పుక.

తా.—వారిలో భీష్ముడు పరశురాముని జయించినవాడు, ద్రోణుడు విలువిద్యకంతకు సాచార్యుడు, అశ్వత్థామ శివునివరమునఁ బుట్టి బలపరాక్రమముల నెదురు లేనివాడు.

282. అక్కరు సేనక = ఆకారవసేనయందు. తక్కటివారలుక = మిగిలినవారలను. పోరక = యుద్ధమునందు. సురలక = దేవతలనైనను. దైత్యులకావనను = రాక్షసులనైనను. మేటిమగలు = గొప్పశూరులు. అధృతరాష్ట్రతనూజులు = అధృతరాష్ట్రునికొడుకులు. అజిక్ = యుద్ధమునందు. ధాత్రి = భూమిని. ఓర్వఁగక = జయించుటకును. ఎక్కటి = అసహాయుడవై. తాకి. నొవ్వకయుక = బాధపడకయే. ఎమ్మెయి = ఏవిధమున.

తా.—ఆకారవసేనయందుఁ దక్కినవారు కూడ యుద్ధమున దేవాసురులనైనను గెలువఁ జాలిన వారు. ధృతరాష్ట్రునికొడుకులును మిక్కిలి శూరులు. ఒక్కొక్కఁడును భూమినంతయు జయింపఁ జాలుదురు. నీవొక్కఁడవే యట్టి గొప్పశూరుల నెదిరించి కొంచెమైనను గాయము నొందక యెట్లు జయించితివో సాక్షిఁ జెప్పుము.

283. ఆగితివి = కాపాడితివి. అశుంఠితవిక్రముడు = మొక్కపోనిపరాక్రమము గల వాడు. విసరాజరాజు = అయినదుశ్యోధనుడు. ఏవిధిక = ఏప్రకారము. ఓర్చి = సహించి. పలాయమానుఁడవి = పరుగెత్తుచున్నవాఁడై. నీవిజయంబు = నీగెలుపును. నైచి = సహించి. ఘననిండుక = గొప్పయపకీర్తికి. ఇయ్యకొనంగక = అంగీకరించుటకు. వెఱుగు = ఆశ్చర్యము. రణవిధంబు = యుద్ధముయొక్కవిధమును. అఖిలంబుక = అంతయును.

తా.—ఉత్తరా! నీ వావుల నెట్లు రక్షించితివో శూరుఁ డగుదుశ్యోధనుఁ డవమానమునకును నిండుకును బాలె నీజయము సహించి యెట్లు పరుగెత్తెనో యాశ్చర్యముగా నున్నది. ఆయుద్ధము యొక్కవిధ మంతయుఁ జెప్పుము.

చ. అనవుడు నాతఁ డిట్లనియె * నక్కురునేనల నేను గెల్వ గో
 యనమును నే మరల్ప మనఁదై వబలంబునఁజేసి దేవసం
 జనితుఁడు నాఁగ నర్హ మగుచందమువాఁడు మహాత్ముఁ డొక్కఁడు
 డని ననుఁ గాచె గౌరవుల * సందట గెల్పె మరల్ప గోవులన్. 284

వ. అత్తైఱంగు వివరించి విన్నవించెద నవధరింపుము. 285

గీ. ధూళి పెల్లుగ నెగయంగ * నేల గోడి, వడఁగఁ జనుమూఁకఁ గని వడఁవడ వడంకి
 పాటుదేరంగ నమ్మహాభాగుఁ డవ్వు, డోడ కోడకు మని నన్నుఁ * గూడ వచ్చి.

వ. పట్టుకొని మగుడం గొనిపోయి రథంబుపైఁ బెట్టిన నే నతనియాజ్ఞకు మిగుల
 కుండితి. 287

ఉ. కౌరవసేన్యగోగణముఁ * గైకొని పోవ నలండు ముట్టి యం
 దారసి రాజుఁ గానక యుపాంతమునం దొలఁగించి వేగ నా

284. అనవుడు — అని విరాటుఁ డడుగఁగా. అతఁడు = ఆయన ప్రయఁడు. గెల్వ = జయింప లేదు. మరల్ప = మరలింపలేదు. మనదైవబలంబునఁజేసి = మనదైవబలముచేత. దేవసంజనితుఁడు = దేవునివలనఁబుట్టినవాఁడు. వాకక = అనునట్లు. అన్వయ = పూజ్యము. అగుచందమువాఁడు = అయినవిధము గలవాఁడు. మహాత్ముఁడు = గొప్పమహిమ గలవాఁడు. ఒక్కఁడు = ఒకఁడు. అని = యుద్ధమునందు.

తా. — అని విరాటుఁ డడుగఁగా నుత్తరం డిట్లనియె. కురునేనను జయించుటను గాని యావులను మరలించుటను గాని నేను జేయ లేదు. మనకు దైవ మనుకూల మగుటవలన దేవపుత్రుఁడో యను నట్లు దివ్యరూపము గలవాఁడును గొప్పప్రభావము గలవాఁడును నగు నొకమహాత్ముఁడువచ్చి యుద్ధమునందు నన్ను రక్షించి కౌరవుల జయించి గోవుల మరలించెను.

285. అత్తైఱంగు = అవిధమును. అవధరింపుము = వినుము.

286. ధూళి = దుమ్ము. పెల్లుగ = అధికముగా. ఎగయంగ = రేగునట్లును. నేఱ. గోడిపడఁగ = అణఁగునట్లును. చనుమూఁక = పోవుచున్న సేనను. కని. పాటుదేరంగ = పరుగెత్తఁగా. అమ్మహాభాగుఁడు = అగొప్పభాగ్యము గలవాఁడు. డోడతము = పరుగెత్తకుము.

తా. — నేను దుమ్ము రేఁగునట్లును భూమి యణఁగునట్లును పోవుచున్న కౌరవసేనను జూచి భయపడి పరుగెత్తఁగా నామహానుభావుఁడు నాయొద్దకు వచ్చి పరుగెత్తకు మని చెప్పి.

287. మగుడ = మరల. మిగులక = మోఱక.

288. గోగణము = అవులమందను. ముట్టి = తాఁకి. అందుకే — అసేనలో. ఆరసి = వెదకి. రాజు = దుశ్శాసకుని. ఉపాంతమున = సమీపమునందు. తీవ్రశరంబుల = వాఁడి బాణములచేత. అబలంబుదుర్వారరయంబు = అసేనయొక్క యడ్డగింపరానివేగమును. మాన్చి = పోగొట్టి. అర్జునుక = సింహనాదము చేయుదు. పశునగ్గుక = అవులమందను. ఇద్దెనక = ఈదిక్కునకు. వెచ్చె = తోరెను.

తే రటు దోలి యడ్డడి + తీనశరంబుల నబ్బలుబుదు

ర్వారయంబు మాన్చి పక్షః + వగ్గము నిడైన వెల్చె నావ్వుచన్.

288

గీ. చెడర కుండఁ బనులఁ + గొడిచి యిలచుక మేర, యిక్క డరుగుదెంచి + యెలమి మగిడి

కడచి పోవుచున్న + కారవపతి ముట్ట, నడచినంత నేన + లతనఁ గూడ.

289

మ. కురురాజున్ నబలంబుగాఁ గఱిసినన్ + ఘోరాహవం బయ్యె నం

దరదంబుల్ నులు మయ్యె నశ్వములు ను + గయ్యె గర్జివాతముల్

ధర దంతంబుల యూతగా నొఱగె నుద్యద్బాహుదృష్టద్భట

త్కరముల్ దిట్టినయట్లు గూఢె గలయం + దదాబ్ధిపాతంబునన్.

290

క. శత్రుంశపాదు లగునృప, పుత్రులుఁ జేరు గలయోధఃపుంగవులును ద

తా.—కారవనేన యావ్రతమ దోలకొనిపోగా నామహాశుభావుఁడు దాని వెంబడించి యచట దుర్యోధనుఁడు లేకపోవుటచేఁ జేరు కొంచె మవతలికిఁ దోలించి కఱవబాణములచే నచటి నేనను బాఱుదోలి యావ్రత మరలించెను.

289. పొదివి = చుట్టి. ఇంచుక మేర = కొంచెముదూరము. ఇక్కడ = ఈవైపునకు. అరుగుదెంచి = వచ్చి. ఎలమిక = ఉత్సాహముతో. మగిడి = మరలి. కడచి = చాటి. కారవ పతి = దుర్యోధనుని. ముట్ట = తాఁగుటకు. అడరినంత = పోయినంతకు.

తా.—అమహాశుభావుఁడు పశువులు చెదరిపోకుండఁ గొంతదూరము వోలకొని వచ్చి విడిచి మరలి పోయి దుర్యోధనుని తాఁకఁగా నేన లన్నియు దుర్యోధనునకుఁ దోడుపడెను.

290. కురురాజు = దుర్యోధనుఁడును. నబలంబుగా = నేనతోఁ గూడినట్లుగా. కవి సినన్ = విడిరింపఁగా. ఘోరహవంబు = భయంకర మయినయద్ధము. అయ్యెన్. అందున్ = అయద్ధమనందు. తత్ బాణపాతంబునన్ = అమహాశుభావుఁడుబాణములచెప్పుచేత. అరదంబుల్ = లేదలు. నులును అయ్యెన్ = పొడి యయ్యెను. అశ్వములు = గుఱ్ఱములు. మగ్గు అయ్యెన్ = చూడ్గ మయ్యెను. కర్జివాతముల్ = ఏనుఁగులసమాహములు. ధరన్ = భూమియందు. దంతం బులు = దంతములే. ఊతగా = ఆధార మగునట్లుగా. ఒఱగెన్ = వ్రాలెను. ఉద్యత్ బాహుదృష్టత్ భటఉత్కరముల్ = ప్రకౌకించుచున్న చేతులచే గర్జించుచున్న భటులసమాహ ములు. కూఢెన్.

తా.—అప్పుడు దుర్యోధనుఁడు సేనలతో నామహాశుభావునిఁ దాఁకఁగా గొప్పయద్ధమై యామహాశుభావుఁడులే రథములును గుఱ్ఱములును నేనుఁగులును భటులును నశించిరి.

291. శత్రుంశపతిము = శత్రుంశపుఁడు మొదలుగాఁ గలవారలు. అగునృపపుత్రులున్ = అయినరాజపుత్రులును. పేరు = ప్రసిద్ధి. కలయోధపుంగవులు = కలిగినట్టి శూరశ్రేష్ఠులును. తత్ చిత్రశరనివాతిన్ = అమహాశుభావునివిడితె లగుబాణములచెప్పుచేత. సంగరధాత్రిన్ = యద్ధ భూమియందు. పడిరి. వారిన్ = ఆపసినవారిని. ఎన్నన్ = లేక్కపెట్టుటకు. తడవుని = అల స్యమై. ఉండున్.

- చ్చిత్రశరనిహతి సంగర, ధాత్రి బడిరి వారి నెన్నఁ + దడ వై యుండున్. 291
- గీ. మొనలు దెరలిసఁ గట్టుండుఁముంచి తాఁక, నమ్మహావీరుఁ డాతనియనుజుఁ జంపి
హరులనొప్పించినూతునోఁనాడనేసి, యంగముల బాణములునించి యతనిఁబఱపె.
- క. గురుఁడు దలపడిన నతఁ డ, చెరువుగ దివ్యాస్త్రవితతిఁ + జిక్కువడిచి త
ద్వంసుతుఁడుఁ గృపుఁడుఁ దాఁకినఁ, దెరలిచి భీష్మునకుఁ గవిసె + దృఢరథసమునన్.
- మ. అతనిం దీప్రశరంబులం బొదివె నాఁనాస్త్రంబు లేసెన్ నదీ
సుతుఁడుం దత్సమయంబునం గిదిసి యాఁశూరుండు చాపంబు ద్రుం
చి తదీయాంగము నొందినన్ వివశుఁడై + చేడ్చుచో నూతుఁ డు
ద్గతభీతిం దొలఁగంగఁ దోలె రథముం + దత్పాణిరక్షాఁగి యై.

294

తా.—శత్రుంతపుఁడు మొదలగు రాజకుమారులును మఱియు గొప్పశూరులును నామహాను
భావునిబాణములచే యుద్ధరంగమునఁ జచ్చిరి. వారిని లెక్కపెట్టుటకుఁ జాలనేవు పట్టును.

292. మొనలు = సేనలు. తెరలిసఁ = తొలఁగఁగా. మంచి = ఆక్రమించి. అమ్మహా
వీరుఁడు = ఆగొప్పశూరుఁడు. అతనిఅనుజుఁ = అకర్ణునితమ్ముని, సంగ్రామజిత్తును. హరులన్ =
గుట్టములను. నూతున్ = సారథిని. నోన్ = నొచ్చునట్లు. అడఁపన్ = గ్రుచ్చుకొనునట్లు కొట్టి.
అంగములన్ = అవయవములయందు. నించి = నిండించి, అతినిన్ = అకర్ణుని. పఱపెన్ =
తోలెను.

తా.—సేనలు విరిసి పరుగెత్తుటం జూచి కర్ణుఁ డామహానుభావు నెదిరింపఁగా నతఁడు
కర్ణునితమ్ముఁ డగుసంగ్రామజిత్తును జంపి గుట్టములను సారథిని నొప్పించి దేహ మంతయు బాణము
లచేఁ గొట్టి కర్ణుని యుద్ధరంగమునుండి పాఱఁదోలెను.

293. గురుఁడు = ద్రోణాచార్యుఁడు, తలపడినన్ = ఎదిరింపఁగా, దివ్యస్త్రవితతిఁ =
శ్రేష్ఠము లయినబాణములసమూహముచేత. చిక్కువడిచి = నొప్పించి. తత్సమయంబున్ =
అద్రోణునియంత్రమపుత్రుఁ డయినయశ్వత్థామయును. తాఁకినన్ = ఎదిరింపఁగా. తెరలిచి =
తొలఁగించి. దృఢరథసమునన్ = ఎక్కుడువేగముచేత. భీష్మునకు. కవిసెన్.

తా.—అంత నతఁడు త న్నెదిరించినద్రోణాచార్యుని నశ్వత్థామను గృహచార్యుని జయించి
భీష్మునిమీఁదికిఁ బోయెను.

294. అతనిన్ = అభీష్ముని. తీప్రశరంబులన్ = కఱకుటయులచేత. పొదివెన్ = కప్పెను.
నదీసుతుఁడున్ = భీష్ముఁడును. నానాస్త్రంబులు = పలువిధము లయినబాణములను. ఏసెన్.
ఆశూరుండు. తత్సమయంబునన్ = అకాలమునందు. కినిసి = కోపించి. చాపంబున్ = విల్లును. త్రుంచి =
నఱకి. తదీయఅంగమున్ = ఆభీష్ముని చైనదేహమును. నొందినన్ = నొప్పింపఁగా. వివశుఁడుని =
మైముఱపు గలవాఁడై. చేడ్చుచోన్ = బాధపడఁగా. నూతుఁడు = సారథి. ఉద్గతభీతిఁ =
పుట్టినభయముచేత. తత్ప్రాణరక్షార్థిని = అభీష్మునిప్రాణములకాపాడుటను గోరినవాఁడై.
రథమున్. తొలఁగంగన్. తోలెన్.

తా.—భీష్మునిమీఁద వాఁడెబాణములు ప్రయోగించెను, భీష్ముఁడును నానావిధబాణము నత
నిపైఁ బ్రయోగించెను, అంత నామహానుభావుఁడు కోపించి భీష్ముని విల్లు నఱకి బాణములచే దేహమును

క. తమతమబలములతో ని, ట్లమితభుజావీర్యులై సాయుధులవరుల్
క్రమమునఁ దలపడి యోడిన, సమరవిహారమునఁ దనివి ♦ సనక యతండున్ 295

మ. ధరణీనాథుఁడు దాను దమ్ములును దుర్దాంతో ధైర్యం గూడి మో
హర మత్యుర్జితభంగి నేచ్చికొని యుద్వర్జితమం బొప్ప బం
ధురసంగంభత నున్న జూచి బలవద్దోః స్తంభలీలాభయం
కరరేఖావలమానచాపుఁ డయి వీరకం దాకె నాసేనతోన్. 296

క. కౌరవపతియనుజన్ముల, దూరమునక విశిఖనిహతిఁ ♦ దోలఁగ జడియుచుం
జేరి వికర్ణునికరి నొక, నారసమునఁ గూల్చి కదిసి ♦ సరపతి నొంచెన్. 297

గీ. రాజు నొచ్చిన విఱిగిరి ♦ రథికవరులు, విభుఁడు దోడన తిరిగె సప్తీరుఁ డపుడు

నొప్పింపఁగా భీష్ముఁడు మూర్ఛపోయెను, అంత సారథి భయపడి భీష్ముని ప్రాణముల రక్షింపుటకై
తేరు తొలఁగఁ దోలుకొని పోయెను.

295. ఆమితభుజావీర్యులు = కొలఁదిలేని బాహుపరాక్రమము గలవారు. ఆరథికవరుల్ =
ఆరథికశ్రేష్ఠులు. తలపడి = తాడి. సమరవిహారమునక = యుద్ధము అను శ్రేషఠమును.

తా.—ఇ ట్లమితమౌ భావుఁడు ఆశూరులందఱు తమతమ సేనలతో నోడిన పిమ్మట యుద్ధము
నందుఁ దృప్తి నొందక.

296. ధరణీనాథుఁడు = రా జయినదుర్యోధనుఁడు. దుర్దాంతశక్తికై = అణఁపరావిగర్వము
చేత. మోహరము = వ్యూహమును. అతిక్రూర్ణితభంగికై = మిక్కిలి యధిక మగువిధమున. ఏచ్చి
కొని = ఏర్పఱచికొని. ఉద్వర్జితక్రమంబు = వృద్ధిపొందుచున్న పరాక్రమము. బంధురసంగం
భత = అధిక మయినయుత్సాహము గలవాఁ డగుట చేత. బలవత్.....చాపుఁడు=బలవత్ =
ఎక్కువబలము గల, దోఃస్తంభ = స్తంభములనుండి చేతుల యందు, లీలా = విహారముచేత, భయం
కర = భయమును గలిగించునట్టి, రేఖా = విభముచేత, వలమాన = తిరుగుచున్న, చాపుఁడు =
విల్లు గలవాఁడు. వీరక = పరాక్రమముతో. అసేనతోన్. తాకెన్.

తా.—ఒకచోట దుర్యోధనుఁడు తమ్ములతోఁ గూడ నొకవ్యూహ మేర్పఱచికొని యుత్సా
హముతో నుండుటను జూచి యామహానుభావుఁడు బాణాయోగము చేయుచు నాసేనమొడికి
బోయెను.

297. కౌరవపతిఅనుజన్ముల = దుర్యోధనునితమ్ములను. విశిఖనిహతికై = బాణములదెబ్బ
చేత. జడియుచుక = తోలుచు. వికర్ణునికరికై = వికర్ణునియేరుగును. ఒక నారసమునక =
ఒకబాణముచేత. కూల్చి = పడఁగొట్టి, సరపతికై = దుర్యోధనుని. కదిసి = సమీపించి. నొంచెన్ =
నొప్పించెను.

తా.—దుర్యోధనునితమ్ములను బాణములచే దూరముగాఁబాఁడదోలి వికర్ణుని యేరుగునొక్క
బాణముచే జంపి దుర్యోధనుని నొప్పించెను.

298. రాజు = దుర్యోధనుఁడు. నొచ్చినక. రథికవరులుక = రథికశ్రేష్ఠులును. విఱిగిరి =
విచ్చిరి. విభుఁడుక = రాజును. తోడన = వెంటనే. తిరిగె = మరలెను. అప్తీరుఁడు = ఆశూరుఁడు.

దోలి యావిక్కుమూఁకలతోడఁ గూడ, నతని దవ్వుల నడవికి † నడిచి మగిజె.
 వ. ఇది యమ్మహాపురుషుచేసినపాపముగ బరిస విని యచ్చెరు వంది విరాటుండు. 299
 గీ. ఆతఁ డెవ్వఁడొక్కొ † యమ్మహాత్మునిఁ గనుం, గొనఁగఁగఁగిలింప † వినయ మొప్పు
 నర్హ్యపాద్యవిధుల † నర్పించ భక్తిసం, యుక్తి నెప్పుడు గొలిచి † యుండ వలయు.
 క. ఎచోట నున్న వాఁ డతఁ, డిచ్చోటికి నేల రాఁడొ † యిప్పు డనుడుఁ దా
 నచ్చట నంతర్హితఁ డై, యిచ్చఁ జనియె దోఁచు నేటిఁబెట్టిలోనన్. 301
 డి. దేవకుమారకుండ యగుఁ † దేజముచందము చూడ నాతఁ డీ
 గోవులఁ గ్రమ్మఱించుటకుఁ † గూడినయంతియు కాదు నాకు సం

తోలి = తిటిమి. ఆవిక్కుమూఁకలతోడఁ కూడఁ = ఆహాసపడునట్టి నేనలతోడఁ గూడ. అతనికొ = అనుభవము. దవ్వులకొ = దూరముగా. అడవికికొ = అడవిసక కనుట. అడిచి = తోలి. మగిజె = మరలెను.

తా. — యశోధనుఁడు నొమ్మటయు గణింప లందఱు భయపడి పరుగెత్తఁగా దుశ్యోధనుఁడును వారిమెటఁ బరుగెత్తెను. అంత నాచుహనుభావుఁడు తనచేఁ దఱుమఁబడి కష్టముతోఁ బరువెడుచున్న నేనలతోఁ గూడ దుశ్యోధనుని మిక్కిలి దూరముగాఁ దఱుమఁగొట్టి మరలెను.

299. అమ్మహాపురుషుచేసినపాపము = అగొప్పపురుషుఁడు చేసినపరాక్రమము. అచ్చెరువు = ఆశ్చర్యము.

300. వినయము = అడఁకున. అర్హ్యపాద్యవిధులకొ = అర్హ్యపాద్యముల చేయుటచేత. అర్హికొ = పూజించుటనను. భక్తిసంయుక్తికొ = భక్తితోడి కూడిక చేత.

తా. — ఆచుహనుభావుఁ డెవ్వఁడో? అతనిని చూచి కఠినించి యడఁకునతో నాతని నర్హ్య పాద్యములఁ బూజించి భక్తితో నెప్పుడు నతని సేవించుట యుక్తము.

301. అనుడుకొ = అని విరాటుఁడు చెప్పఁగా. అంతర్హితఁడును = మఱుఁగుపడినవాఁడై. ఇచ్చకొ = ఇచ్చనచ్చినట్లు. చనియెకొ. నేటియెట్టిలోనకొ = నేటితేపటిలో. తోఁచుకొ = అగపడును.

తా. — ఆచుహనుభావుఁ డెచ్చట నున్నవాఁడు. ఇప్పు డిచటి కేల రాఁడు అని విరాటుఁ డడు గఁగా నుత్తరఁ డిట్లు చెప్పెను. అతఁ డెచ్చట నే మఱుఁగై తనయిచ్చమెయి బోయెను, నేడో తేపా యిచటికి వచ్చును.

302. అతఁడు. దేజముచందము = పరాక్రమముయొక్క విధమును. చూడకొ. దేవకుమార కుండుకొ = దేవునికుమారుఁడే. అగుకొ. ఈగోవులకొ = ఈయావులను. క్రమ్మఱించుటకొ = మరలించుటకు. గూడినఅంతయ = చాలినంతమాత్రమే. కాదు. సంభావనచేయునర్హ్యలతభంగులకొ = మన్ననచేయునట్టి ప్రేమయొక్క విధములచేత. తాకొ. మనవంశము = మనకులమును. కావను = అపదనుండి రక్షించుటకును. ప్రోవనకొ = ఆన్నవస్త్రాదు లిచ్చి పోషించుటకును. తలఁపు = కోరిక. కల్గుట. తెల్లముచేసెకొ = స్పష్టపఱచెను.

భావన సేయువత్సలతః భంగుల దా మనవంశ మంతయుం

గావను బ్రోవనుం దలఁపు * గల్గుట దెల్లము సేసె నంతయున్.

303

ప. అని చెప్పి యుత్తరుం డతనిం బ్రహ్మదాయ త్తచిత్తుం జేసె నట్టిసమయంబునఁ గాంతేయగ్రజుండు ముఖప్రాంతంబు పైచీరచెఱంగునం బొదివికొని ధనంజయునిం జక్కం బాడక యుండె విరాటుండు కిరీటిపరాక్రమంబు క్రమంబున నిట్లు దన తనయునివలన వినియునుం దెలియక యెప్పటిసపుంసకత్వబుద్ధితోడన సంభావించి పోవం బనిచిన బృహన్నలయును జతురంబుగాఁ బలికి తిదియ తెలుపు తెఱంగు ధర్మ నందనునకు నింతకు మిక్కిలి యెఱింగింప కుండునదియని నై రాతితో నల్లనఁ జెప్పు చుఁ జనియె నజ్జనాయకుండును గంకునిం బొమ్మని యుచితపరివారపరివృత్తుండయి భూమింజయు సంతిపురంబునకుం దోడ్కొని యదిగి సుధేష్ఠాసందర్శనసమాచారంబు నడపి యతం డడుగఁ ద్రిగర్తపతి నోర్చిన తెఱం గెఱింగించె నట నరుండు నాట్యశాలకుం బోయి.

303

—(*) అర్జునుఁ డుత్తరకు బొమ్మపొ త్తికలుగాఁ గురువీరులశిరోబరంబు లిచ్చుట. (*)—
గీ. చెలులుఁ దానును నుత్తరఁ యెలమిఁదన్నుఁ గాంచుటయుఁ బ్రీతియెసలారఁ గారవించి

తా.—అమహానభావుఁడీ తేజస్సుచూడఁగా నతఁడు దేవతమారుండే యని తోచును. ఇప్పుడు గోవులను దెచ్చి యిచ్చుటకు మాత్రమే కాదు. జితఁడు నాయంఁడు గనఁబఱచినప్రీతిని చూడఁగా మనవంశ మంతయు రక్షింపఁ దలఁచి యుండునట్లు నామఁ చెలిపెను.

303. ప్రహ్లాదత్రయ త్తచిత్తుఁ = సంతోషమున కధీన మయినమనస్సు గలవానిని. కాంతేయ అగ్రజుండు = ధర్మరాజు. ముఖప్రాంతంబు = మోముయొక్క సూక్ష్మప్రదేశమును. పైచీరచెఱంగునక = ఉత్తరీయముయొక్కయంచిత. పొదివికొని = కప్పికొని. ధనంజయునిక = అర్జునుని. కిరీటిపరాక్రమంబు = అర్జునునిపరాక్రమమును. తనతనయునివలనక = తనకుమారునివలన. నపుంస కత్వబుద్ధితోడకాల = వేడితనపుతలంపుతోనే. సంభావించి = గౌరవించి. చతురంబుగాక = నేర్పుగా. పలికితి = చెప్పితివి. ఇదియ = ఇట్లు చెప్పుటయే. తెలుపుతెఱంగు = తెలుపునట్టి విధము. వైరాటితోక = విరాటునికుమారుఁ డయినయుత్తరునితో. అల్లనక = మెల్లగా. అజ్జనవాయు కుండును = అవిరాటరాజుమాడ. ఉచితపరివారపరివృత్తుండుని = తగినపరిజనముచే జట్టఁబడినవాండే. భూమింజయుక = ఉత్తరుని. అంతిపురంబునకుక = పోవలియింటికి. సుధేష్ఠాసందర్శనసమాచారంబు = సుధేష్ఠయొక్క చూచుట యను సాచారమును. నడపి = జరపి. త్రిగర్తపతిక = సుశర్మను. ఓర్చిన తెఱంగు = జయించినవిధమును. నరుండు = అర్జునుండు.

304. చెలులుక = చెలికత్తెలును. ఎలమిక = సంతోషముతో. కాంచుటయొక = చూడఁగా. ప్రీతి = సంతోషము. ఎసలారక = అతిశయింపఁగా. కొమ్మ! ఉత్తరసంబోధనము. ఇందము = ఇదిగోఁ దీసికొనుము. అంబరములు = వస్త్రములును.

బొమ్మపూత్రిక లడిగితి + కొమ్మయింద, మనుచు నిచ్చె చాడెచ్చినయంబరములు.

వ. ఇచ్చిధంబునఁ గృతకృత్యుం డయి యథాపూర్వంబుగా మజ్జనభోజనంబులు సలిపి ధర్మనందనునివాసస్థలంబునం దేకాంతంబునం దాచేవురును ద్రాపదియును గూడఁ బడునట్టి తెఱంగు సంఘటించి సమాగమసముచిత ప్రకారంబు నడపి గోగణనివర్తనంబును రణప్రవర్తనంబును నన్యోన్యవిదితంబు లైనయనంతరంబ యగ్రజు నుద్దేశించి బీభత్సుండు భీమసేనున కిట్లనియె. 305

క. మొగ మొప్పుదు నాదెన నీ, జగతీనాథునకు నేవిఁచారించియునుం
దగ దీనికిఁ గారణమిది, యగు నని యేర్పటుప నేర + నయ్యెద నెట్లన్. 306

వ. అనిన విని యుధిష్ఠిరుం డతని కిట్లనియె. 307

క. ఒండేమియు లేదు విరా, టుం డాత్మతనూజుఁ బొగడుఁడును దుర్దమదో

తా.—ఉత్తర చెలిక తెలతోఁ దనయొద్దను రాఁగా నీ వడిగిన బొమ్మచీర లివిగోఁ దీసికొ మ్మని తాను చెచ్చినస్త్రీముల నుత్తర కిచ్చెను.

305. కృతకృత్యుఁడని = చేయఁబడిన చేయఁబలినకార్యములు గలవాఁడై. యథాపూర్వంబుగా = ఎప్పటియట్లు. మజ్జనభోజనంబులు = స్నానమును భోజనమును. ధర్మనందనునివాసస్థలంబున = ధర్మరాజు నునికిపట్టనంగు. ఏకాంతంబున = రహస్యముగా. తాను = పాండవులు. ఏవురును = ఆయిదుగురును. గూడఁబడునట్టి తెఱంగు = చేరునట్టివిధమును. సంఘటించి = చేసి. సమాగమసముచితప్రకారంబు = చేరుటయంగుఁ దగినవిధమును. కొనినపు డొకరికొకడు చేయవలసిన నమస్కారము అలిగినము మొదలయినయాచారము ననుట. గోగణనివర్తనంబును = అవులమందను మరలించుటయును. రణప్రవర్తనంబున = యుద్ధముయొక్కనడపుటయును. అన్యోన్యవిదితంబులు = ఒండొరులకుఁ దెలిసినవి. విసానంతరంబున = ఆయినపిమ్మటనే. దక్షిణగోగ్రహణసమాచార మర్జునునకును ఉత్తరగోగ్రహణసమాచారము ధర్మరాజు మొదలయినవారికిని తెలిసినపిమ్మటననుట. అగ్రజు = అన్నను, ధర్మరాజును. బీభత్సుండు = ఆర్జునుఁడు.

306. ఈజగతీనాథునకు = ఈధర్మరాజునకు. నాదెన = నాదిమ్మన. మొగము జిప్పదునావైపు తిరిగి చూడఁ డనుట. విచారించియును = అలోచించికూడ. ఏక్వమపశేర నయ్యెద = నిశ్చయింపఁజాలవు. భూతంబున లజికి లిడతం బగు నగుధాతు వనుప్రయోక్తం బగు "అనుభావ్యాకరణసూత్రమునకు ఇటఁ దధర్మాకానుప్రయోగము విరుద్ధముగా నున్నది, చిన్నయనూరి మతము ప్రకారము నేరనైతిని నెట్లుకా అని చెప్పవలెను.

తా.—ధర్మరాజు నావైపు తిరిగిచూడ కున్నాఁడు, ఇందుకుఁ గారణ మాలోచించినను నాకుఁ దెలియకున్నది.

307. యుధిష్ఠిరుండు = ధర్మరాజు.

308. ఒండు = చేతుకొరణము. అత్తతనూజు = తనకొడుకును. పొగడుడును = పొగడఁగా. మునుదోడ్గండత = అణఁపరానికఱులవంటి చేతులు గలవాఁ డగుట. పగఱు = శత్రువులను. ఓర్పుటకు = జయించుటకు. ఏమికోటత = ఏమిలోపము. అంటిక =

ద్వండత గల్గుబృహన్నల, యుండఁ గొఱఁత యేమి పగఱ † నోర్పుట కంటిన్. 310
 గీ. అనినఁ బేడిఁ బొగడె † దని యవివేకియై, కోప మడర సారె † గొని యతండు
 వ్రేసె నెత్తు రపుడు † వెడలఁ బోయినఁ జీరఁ, గప్పికొంటి నీవు † గానకుండ. 3109
 క. అని చెప్పి గంటి సూపిన, ననిలతనూభవుఁడు గనలి † యాదుప్రాత్తుం
 దనయాదిబంధుయుతముగ, ననిచెద జనుప్రపోలి కనియె † నంగము పొంగఁ.
 ప. కీరీటియుం గోపించి. 311
 క. తనకొలఁది మొఱుంగనియి, మృదుజాధము నివుడ పట్టి † మర్దింపక త
 క్కినఁ గాదు వీనిరాజ్యము, నిను నంతయుఁ జేరుఁగా కనియె ధర్మజుతోన్. 312
 చ. అనవుడు నాతఁ డిట్లు లను † నక్కట యింతకు ముంద రేమియుఁ
 మనల నెఱుంగఁ డవ్వభునిమాటునఁ బూనిక దీర్చికొంటి మా

తా.—దీనికి వేఱుకారణము లేదు. విరాటురాజు త్వరఁడు కారవుల జయించె నని పొగ
 డఁగా నేను బరాక్రమశాలి యగుబృహన్నల తో డుండుటచే జయించుటకు సందేహము లే దని
 చెప్పితిని.

309. పేడిక = నపుంసకుని. అడక = అతిశయింపఁగా. వ్రేసెక = కొట్టెను. వెడలఁ
 బోయినఁ = పోయెఁగా.

తా.—అని నేను జెప్పఁగా విరాటుఁడు నపుంసకునిఁ బొగడెననా యని కోపించి తెలివిమా
 లినవాఁడై నన్నుఁ బాచికతోఁ గొట్టెను. అప్పుడు నెత్తురుకొఱఁగా నీకుఁ చెలియ వుండుటకై వస్త్ర
 ముతోఁ గప్పికొని యుంటిని.

310. గంటి = గాయమును. అనిలతనూభవుఁడు = భీముఁడు. కనలి = కోపించి. ఆదుప్
 రాత్తు = ఆచెడ్డమనస్సు గలవిరాటుని. తనయతిబంధుయుతిముగ = మమారులు మొదలగుబం
 ధువులతోఁ గూడినట్లుగా. జనుప్రపోలిక = యమునిపట్టణమునకు. అనిచెదక = పంపెదను.
 అంగము = దేహము. పొంగఁ = ఉప్పొంగఁగా. అనియెక.

తా.—అని చెప్పి గాయము చూపఁగా భీముఁడు కోపించి వీరావేశమున విరాటుని అతనికొ
 డుకులను చుట్టాలను వధించెద నని చెప్పెను.

312. తనకొలఁది = తనయంతరమును. ఎఱుంగనిఇచ్చునుజాధముక = తెలియని యాసీచుఁ
 డయినవిరాటుని. మర్దింపక = చంపక.

తా.—తనయంతరము తెలియక నీ కిట్టి యపకారము చేసిననుఁ డయినయీవిరాటు
 నిప్పుడే చంపి వీనిరాజ్యము నిన్నుఁ జేరునట్లు చేయవలయు నని ధర్మరాజుతోఁ జెప్పెను.

313. అనవుడుక = అని భీమార్జునులు చెప్పఁగా. అక్కట = అయ్యో! ఇంతకు
 ముందర = ఇంతకు బూర్వము. అన్విభునిమాటునక = అవిభాటునిమఱుంగన. పూనిక = ప్రతి
 జ్ఞను. ఒకఎగ్గు = ఒకకోడును. చేర = చేయుట. ఉచితంబున = తగునా? రుద్రధతి = చెడు
 గర్వమును. పొందినక = పొందినయెడ.

తని కొకయెగు సేత యుచితంబె యెఱింగెడునట్లు గాఁగఁ బో
యినఁ గనియున్ దురుద్ధతి వహించినఁ జాతము గాక పిమ్మటన్.

313

వ. అని పలికి వారలకందు మాన్పి యిది యట్ల కాక యొందు దగునే యనుచుఁ
దక్కినవారిదెనయుం గనుంగొనిన నెల్లవారు నుపశమించిరి తదనంతరంబ తమ్ము
నెఱింగించు తెఱింగు చలపోసి వా రందఱు విరాటుకొలువుకూటంబునకుం బోయి
బయలుమెఱసి యుండువారుగా నిశ్చయించి యారాత్రి గడపి వేగుటయుం గృత
స్నాను లయి పాండుసూనులు సమయవిహితాచారంబులు నడపి యుచిత
ప్రకారంబున.

314

క. తెలుపు లగుచీరలను బూతలఁ బువ్వుల నొప్పి రాజతనయానుగుణో

జ్వలమాననీయవేషము, లలవడఁ గూడుకొని నగరి ధరిగిరి ప్రీతిన్.

315

క. చని ధర్మనుతుఁడు సింహా, సనమున భీమాదు లాత్మసముచితరుచిరా

సనముల సభాస్థలింగయి, కొని పరిచాగ్నులును బోలెఁ గూర్చు న్నంతన్.

316

తా.—భీమార్జునుల మాట విని ధర్మరా జట్లనియె. విరాటుఁడు మనము పాండవుల మనుట
కొంచెమేని నెఱుంగఁడు. ఇదిగాక మనమాతని సంరక్షణముననుండి యజ్ఞాతవాసప్రతిష్ఠ తీర్చికొంటిమి.
అట్టివానికి మనము కీడు నేయ రాదు. మన మాతనియొద్దకుఁ బోయి పాండుపుత్రుల మనుట చెలిపి
న్నపిచ్చులఁ చెలిసియు నతఁడు మనల నవమానించునేని నెప్పుడు చూతము.

314. కందు = కోపమును. ఒండు = వేఱు. ఉపశమింబిరి = శాంతినిొందిరి. తత్తానం
క్షరంబుల = అటపిమ్మటనే. తెఱింగు = ఉపాయమును. బయలుమెఱసి = బయలుపడి, తమస్వకూ
పము తెలిపి యనుట. వేగుటయెఱ్ఱ = తెల్లనాటినపిమ్మట. కృతస్నానులవి = చేయఁబడిన స్నానము
గలవారై. సమయవిహిత ఆచారంబులు = ప్రాతఃకాలమున విధింపఁబడిన యాచారములను, సంధ్యా
పందనాద్యసంస్థానముల ననుట. ఉచితప్రకారంబునక = తగినవిధమున.

315. తెలుపులు = తెల్లనివి. పూతలక = గండపుపూతలచేత. రాజతనయఅనుగుణజ్వల
మాననీయవేషములు = రాజకుమారులకుఁ దగినవియుఁ బ్రకాశించుచున్నవియు గౌరవింపఁ దగిన
వియు నగు నలంకారములు. లలవడక = కలుగునట్లు. కూడుకొని = కలిసికొని. నగరికె =
రాజగృహమునకు.

తా.—తెల్లవస్త్రములు మొదలగువానిని ధరించి. రాజపుత్రులకుఁ దగినవేషములు గలవారై
యొందుగురును గలసి రాజగృహమునకుఁ బోయిరి.

316. భీమత్ములు = భీమఁడు మొదలగువారు. ఆత్మసముచితరుచిరసనములక = తమకుఁ
దగిన చక్కనిగడ్డియలను. కయికొని = గ్రహించి. పంచాగ్నులును పోలెక = అయి దగ్గులవలె.
దక్షిణాగ్ని, గార్హపత్యము, అహవనీయము, అవసభ్యము, సభ్యము, ఈయిందును పంచాగ్నులు,
ఘోజ్జయందు సంఖ్యావాచకముతోఁ గర్తవ్యమయము.

తా.—అట్లు పోయి ధర్మరాజు విరాటునిశింహాసనమునందును భీమార్జునసకులసహజేవులు వారి
వారికిఁ దగినయాసనములయందును గూర్చుండి పంచాగ్నులవలెఁ బ్రకాశించుచుండఁగా.

గీ. వేడ్కదొడి పూసి కట్టి యుక్తిరటుడుత్త, రుండు దోఁ జనుదేరఁ గొల్పుండుబుద్ధి
నచటి కే తెంచి కని విస్తయంబునొంది, యెట్లిదంబుగఁ దలఁచుచుఁ సిట్టులనియె.

క. ఇది యేమి కంక నీవు, న్నదన్వృత్తివి శంక దక్కి + నాగద్దియపైఁ
బదిలంబుగఁ గూర్చుండితి, వదియును గా కిపుడు డిగ వహంకారమునఁ. 318

న. అనిన విని మందహాసంబు నేసి సంక్రందననందనుం డతని కిట్లనియె. 319

నీ. నడదివియలు నేసె + నగరికి మాణిక్య, మకుటముల్ పూనినమనుజవతులఁ
దగునాజ్ఞ సూయాణముగ నొనరించె మంచిగ నేలనాలుగుఁచెఱఁగులకును
బ్రీతార్థజనుల సచేతనత్యాగధ్వ, జములుగా నన్ని దేశముల నిలిపె
దిక్కు లన్నింటయు + తెలు పారుపూత గా, వించె నుజ్జ్వలయశోవిభ్రమంబు
రాజసూయాధ్వరప్రసర్తకుడు నిత్య, సత్యభాషామహావ్రతశాలి పాండు
రాజదుగ్ధపయోనిధిరాజు ధర్మ, రాజ సుమ్ము మత్స్యసనీరమణ యితఁడు.

317. తొడి = అభరణములు ధరించి. పూసి = గండము పూసికొని. కట్టి = వస్త్రములు ధరించి. తోఁ = వెంట. చనుదేరఁ = రాగా. కొల్పుండుబుద్ధిఁ = కొలుపుచేయు తలంపుతో. విస్తయంబునఁ = ఆశ్చర్యమున. ఎట్లిదంబుగఁ = చురుకడనముగా.

తా.—విరాటుడు ఉత్సాహముతో నాభరణములు మొదలగువానిని ధరించి యుత్తరునితో కొలుపుపూటమునకు వచ్చి యచట ధర్మరాజు తనిహాసనమునఁ గూర్చుండి యుండుటం జూచి తన్నవ మానపటమిటగాఁ దలంచుచు నిట్లు చెప్పెను.

318. ఉన్నదన్వృత్తిని = ఎక్కువగర్వము గల యునికిచేత. శంక = భయమును. తక్కి = విడిచి. నాగద్దియపైఁ = నాసింహాసనముపైఁ.

తా.—కంకభట్టా! నీవు గర్వముచే భయము లేవివాదవై నాసింహాసనమునఁ గూర్చుండుటయే గాక నేను వచ్చినను నహంకారముచే దిగక యున్నాడవు. ఇది యేమి !

319. మందహాసంబు = చిలువగవును. సంక్రందననందనుండు = అర్జునుడు.

320. మాణిక్యమకుటముల్ = కెంపులకిరీటములను. పూనినమనుజవతులఁ = ధరించినరాజులను. నగరికిఁ = రాజగృహమునకు, తనగృహమున కనుట. నడదివియలు = నడచుచున్న దివ్య టీలుగా. చేసెక. మంచిగఁ = బాగుగా. నేలనాలుగుఁచెఱఁగులకును = భూమియొక్కనాలుగు అంచులకును. తగఁ. జ్ఞ. సూయాణముగఁ = దండయాత్రచుగా. ఒనరించెఁ = చేసెను. ప్రీతార్థజనులకఁ = సంతోషించినయాచకజనులను. సచేతనత్యాగధ్వజములుగాఁ = ప్రాణములతోఁ గూడిన యావినియెఱుపుటెక్కములుగా. అన్ని దేశములక. నిలిపె. ఉజ్జ్వలయశోవిభ్రమంబు = ప్రకాశించుచున్న క్షీరయొక్కవిలాసమును. దిక్కులు అన్నింటను = అన్నిదిక్కులయందును. తెలు పారుపూత = తెల్లనైనపూతముగా. కావించెక. రాజసూయఅధ్వరప్రసర్తకుడు = రాజసూయ యాగమును చేసినవాడు. విత్యసత్యభాషామహావ్రతశాలి = ఎల్లప్పుడును సత్యము పలుకుట యను గొప్పవ్రతముచే నొప్పువాడు. పాండురాజదుగ్ధపయోనిధిరాజు = పాండురాజు ఆడు పాలసముద్ర మునకు చంద్రుడు. మత్స్యసనీరమణ = మత్స్యదేశమునకు రాజు!

ఉ. ఈతఁ డజాతశత్రుఁడు మహిం దగ దిగ్విజయంబు సేసె వీ
 ర్యాతిశయద్ధి వాసపుమహాసన మైనను నెక్క నర్హుఁ డు
 ద్యోతితమూర్తి కారవకులౌద్యహుఁ డార్యనికాయసంతత
 ఖ్యాతచరిత్రుఁ డీచిఱుతగద్దయకుం దగఁజే నరేశ్వరా.

221

(అర్జునుఁడు విరాటునకుఁ ద మ్మెఱింగించుట.)

వ. అనిన విని యతండు విస్తయసంశయంబులు మనంబునం బెనంగొన నితండు
 ధర్మతనయుండయేని భీమాద్భుననకులనహదేవులుం బాంచాలియు నేచి యని
 యడిగినఁ గవ్వడి యి ట్లనియె.

222

చ. వలలుఁ డసంగ నీనగర † వంటలవాఁ డయి నిల్చి వేడ్కకుం
 బులిఁ గరిఁ గేసరిం దొడరి † పోరఁగఁ బంచినఁ బోరు జెట్టిమ

తా.—విరాటరాజా ! కంపులకిరీటములు ధరించి నిలువఁబడి నగరికి నడదివియ్యలో యనునట్లుండు
 మహారాజులచే నేవింపఁబడువాఁడును, భూమియందు నాలుగుదిక్కులను దండయాత్ర లేకయే తన
 యజ్ఞమాత్రమున స్వాధీనము చేసికొన్న వాఁడును, యాచకులకుఁ గోరినట్లు దానము లిచ్చి వారినే
 యెల్లదేశములందును బ్రాణముతోఁ గూడిన దానధ్వజములుగా నిలిపినవాఁడును, ఎల్లదిక్కులయందును
 నిండినయశస్సు గలవాఁడును, రాజసూయమహాక్రతువు నొనర్చినవాఁడును, సత్యవాక్యండును,
 పాండురాజకుమారుఁడు నగుధర్మరాజు ఇతఁడు.

321. ఆజాతశత్రుఁడు = పుట్టనిశత్రువులు గలవాఁడు. మహ్నిక = భూమియందు. తగ్గ. దిగ్విజ
 యంబుచేసెక. వీర్యతీతయబుద్ధిక = పరాక్రమముయొక్కయతిశయముచేతను సంపదచేతను. వాసపు
 మహాత్ ఆసనమువినసుక = దేవేంద్రునిగొప్పసింహాసనమునైనను. ఎక్క. అర్హుఁడు = తగినవాఁడు.
 ఉద్యోతితమూర్తి = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న యాకారము గలవాఁడు. కారవకులౌద్యహుఁడు =
 కారవంశమునందు శ్రేష్ఠుఁడు. అర్యనికాయసంతతఖ్యాతచరిత్రుఁడు = పెద్దలసమూహముచే నెల్ల
 పుడును పొగడఁబడిన నడవడి గలవాఁడు. ఈచిఱుతగద్దయకుక = ఈచిన్నసింహాసనమునకు. తగఁ
 డువ ? నరేశ్వరా = రాజా ! విరాటునిసంబోధనము.

తా.—విరాటరాజా ! కారవవంశమునందుఁ బుట్టినవాఁడును, శత్రువులే లేనివాఁడును, మేలి
 యాచారముగలవాఁడును, దిగ్విజయము చేసినవాఁడు నగు నీధర్మరాజు పరాక్రమముచేతఁగాని సంపద
 చేతఁగాని యింద్రుని సింహాసనము నెక్కుటకుఁ దగినవాఁడు. ఇతఁ నీచిన్న సింహాసనమునకుఁ దగునని
 చెప్పనిలయునా ?

322. విస్తయసంశయంబులు = అశ్చర్యమును సందేహమును. ధర్మతనయుండుఅవనిక =
 ధర్మరాజే యయినయెడ. పాంచాలియుక = ద్రౌపదియును. వీరి = ఎక్కడనున్నారు ? కవ్వడి =
 అర్జునుఁడు.

323. నీనగరక = నీయంటియందు. కరిక = ఏనుఁగును. కేసరిక = సింహమును. తొడరి =
 ఎదిరించి. పోరఁగక = జగడమాడుటకు. పంచినక = అజ్ఞాసించినయెడ. విఱుచుక = ఓడించును.
 కడంగి = పూని. ప్రబలండు = ఆధిక మయినబలము గలవాఁడు. విచ్చలవిడిక = స్వేచ్ఛ

ల్లుల విలుచుం గడంగి ప్రబలిం దనఁగాఁ జరియించు చుండు వి
చ్చలవిడి భీముఁ డీతఁ డవిష్వహ్యపరాక్రమదుర్దముం డనిన్.

323

గీ. బకమహాసురు నిర్జించి † బ్రాహ్మణులకుఁ
బ్రీతిఁ గావించెఁ గిమ్మిరు†వే రడంచి
వనము నిష్కంటకము నేసె † ఘను హిడింబుఁ
గూల్చి యాతనిచెలియలిఁ † గొనియె నితఁడు.

324

క. నీమెచ్చవారువంబులఁ, దా మచ్చిగ నరయు నిత్యతాత్పర్యమునకొ
దామగ్రంథి యనఁగ నొక, నామము ధరియించె నితఁడు † నకులుం డధిపా.

క. శత్రునృపకాలకూటము, మిత్త్రామృతవృష్టి బుధసమీహితస్థి
క్షేత్రము సజ్జనసంస్తుతి, పాత్ర మితఁడు మాద్రితొలుతపట్టి నృపాలా. 326

చేత. అనికొ = యుద్ధమునందు. అవివహ్యపరాక్రమదుర్దముండు = సహింపరానిపరాక్రమముచే నణఁ
పరానివాఁడు.

తా. — నీయింట వలలుఁ డను పేరుతో వంటలు చేయుచు వినోదముగాఁ బలులు మొదలగువాని
తోను మల్లలతోను పోరుచు మిక్కిలి బలము గలిగి యుద్ధములందుఁ బరాక్రమవంతుఁ డని పేరు పడ
వినయీతఁడు భీముఁడు.

324. బకమహాసురుకొ = బహు డను గొప్పరాక్షసుని. నిర్జించి = జయించి. ప్రీతికొ =
సంతోషమును. వనము = అడవిని. నిష్కంటకము = శత్రువులు లేని దానినిగా. ఘనుకొ =
గొప్పవానిని.

తా. — ఈభీముఁడు బకాసురునిఁ జంపి యేకచక్రాపురములోని బ్రాహ్మణులకు సంతోషము
చేసినవాఁడు. కిమ్మిరుఁ డనురాక్షసుని వధించి యడవిలోనివారికి బాధ లేని యట్లు చేసినవాఁడు.
హిడింబాసురుని జయించి యతని చెల్లెలిని హిడింబు పెండ్లియాడినవాఁడు.

325. నీమెచ్చవారువంబులకొ = నీవు మెచ్చకొనునట్టి గుఱ్ఱములను. మచ్చికకొ = ప్రీతితో.
నిత్యతాత్పర్యమునకొ = ఎడతెగనియాసక్తితో. అరయుకొ = విచారించును. అధిపా = రాజా!

తా. — దామగ్రంథి యనుపేరు గలవాడై నీగుఱ్ఱములను విచారించుచున్న యీతఁడు నకులుఁడు.

326. నృపాలా = రాజా! విరాటరాజుసంబోధనము. శత్రునృపకాలకూటము = శత్రురాజు
లకు విషము వంటివాఁడు. మిత్త్రామృతవృష్టి = స్నేహితులకు అమృతపువానవంటివాఁడు. బుధసమీ
హితస్థిక్షేత్రము = పండితులకోర్కూలపంటకుఁ బొలమువంటివాఁడు. సజ్జనసంస్తుతిపాత్రము = సత్పు
రుషులపొగడ్తుఁ దగినవాఁడు. మాద్రితొలుతపట్టి = మాద్రియొక్క మొదటికొడుకు, నకులుఁ
డనుట.

తా. — శత్రువులను వధించువాఁడును మిత్రులసంతోషపఱచువాఁడును పండితులకు కోర్కూ
నిచ్చువాఁడును సత్పురుషులచేఁ గొనియాడఁబడుచున్నవాఁడు నగు నీదామగ్రంథి మాద్రిపెద్దకొడు
కయిన నకులుఁడు.

- క. నీపాలికి నచ్చి నిఖిల, గోపాలకముఖ్యవృత్తిఁ ♦ గొలుపు వడసి తం
 త్రిపాలుఁ డనఁగ మత్స్య, త్నోపాలక మెలఁగు వీఁడె ♦ సహదేవుఁడున్. 327
- క. సుకుమారమానసుఁడు గొంతికిఁ బ్రాణము ప్రాణ మితఁడు ♦ తేజోగణ్యం
 డకుటిలుఁడు రాజనీతి, ప్రకారసంవేది వంశ ♦ పావనుఁడు నృపా. 328
- వ. అని యిట్లు ధర్మజభీమనకులసహదేవులం గ్రమంబునం జూపి చెప్పి మఱియు ని
 ట్లనియె. 329
- క. విను సైరంధ్రీవేషంబున మాలిని యనఁగ బరఁగి ♦ పూతచరిత్రం
 బునఁ గేయభూవరనం, దనకడ మెలఁగుసతి ద్రుపదతనయ మహీశా. 330
- క. ఆచపలాక్షికిఁగా మన, కీచకు లండఱను రాత్రి ♦ గీటడఁచె రహ
 స్యాచితవిధమున గంధ, ర్వాచరణముపేర భీముఁ ♦ డతిభీమముగాన్. 331

————— (విరాటునకు భీముఁ డర్జును నెఱింగించుట.) —————

327. నిఖిలగోపాలకముఖ్యవృత్తిఁ = ఎల్లగొల్లలపను బ్రధానునియొక్కవ్యాపారముచేత.
 మత్స్యత్నోపాలక = విరాటరాజు !

తా. — రాజా ! నీయొద్ద గొల్లల కందఱకును బ్రధానుడై గోవుల మేపుదుఁ దంత్రీపాలుఁ
 డనుపేరు గలయితఁడు సహదేవుఁడు.

328. నృపా = రాజా ! సుకుమారమానసుఁడు = కోమల మయినమనస్సు గలవాఁడు.
 గొంతికిఁ = కుంతీదేవికి. ప్రాణముప్రాణము = ప్రాణమునకును బ్రాణము, మిక్కిలి ప్రియుఁ డనుట. తేజః
 గణ్యండు = పరాక్రమముచే భాగడఁ దగినవాఁడు. ఆకుటిలుఁడు = కపటము లేనివాఁడు. రాజ
 నీతిప్రకారసంవేది = రాజనీతియొక్క విధమును జక్కఁగాఁ దెలిసినవాఁడు. వంశపావనుఁడు =
 కులమును పవిత్రము చేయువాఁడు.

తా. — రాజా ! ఈసహదేవుఁడు కోమల మయినమనస్సు గలవాఁడును కుంతీదేవికి మిక్కిలి
 ప్రియుఁడును బరాక్రమశాలియును కపటము లేనివాఁడును రాజనీతియందు బండితుండును కురువం
 శమున కంతయుఁ గీర్తి కలిగించువాఁడును.

330. సైరంధ్రీవేషంబునఁ = గట్టువాలువేషముచేత. పరఁగి = ప్రసన్నునింది. పూతచరిత్రం
 బునఁ = పరిశుద్ధమయిననడవడితో. కేకయభూవరనందనకడఁ = కేకయరాజుకూతు రయినసుభే
 వ్యయొద్ద. మెలఁగుసతి = ఉన్నస్త్రీ. మహీశా = రాజా !

తా. — మాలిని యనుపేరు ఎఱించి సైరంధ్రీవేషముతో మంచినడవడి గలదై సుభేష్టయొద్ద
 నుండునది ద్రాపది.

331. ఆచపలాక్షికిఁకా = అస్త్రీకొఱకై. గీటడఁచె = చంపెను. రహస్యఉచితవిధ
 మునఁ = రహస్యముగాఁ దగినవిధముచేత. గంధర్వఅచరణముపేర = గంధర్వలపని యనుపేరిట.
 అతిభీమముగా = మిక్కిలి భయంకరముగా.

తా. — అద్రాపదికిఁ గాన భీముఁడు గంధర్వులు చంపినా రన్నపేరు పెట్టి రహస్యముగా
 రాత్రిపూటఁ గీచకులనందఱం చంపెను.

వ. అనియె నప్పుడు వృకోదరుండు.

332

సీ. మండరూపమునఁ బ్రచ్ఛన్నుడై వచ్చి క, న్నియలకు నెల్లను + నృత్తగీత
వాద్యనైపుణ మనఁగవద్యశిక్షావిధి, నలవరించుచు బృహత్సల యనంగఁ
బరఁగునీతండు బీభత్సుండు సు మ్మని, చూపి యుత్పత్స్యరాజునకుఁ జెప్పి
వెండియుఁ బలుకు నాఖండలు నోడించి, ఖండవ మేచ్చె నాతండు దన్ను
గారవించిన నెక్కటి + కాలకేయ, నగ్గములఁ బఠింపఁజేసి నాతకవచ
సంఘముల నోర్చె గంధర్వసమితిగెలిచి, ధార్తరాష్ట్రాగ్రజునిచేఁగదలఁగెనితఁడు.

ప. అనిన విని యద్భుతరసాక్రాంతం బగునంతరంగంబునం గలుగుసందేహవేగంబు
వినయసంభ్రమంబులు నిగుడ నీ కునికిం జిక్కుపడి యున్న నిజజనకునకు నష్టముం
జూపి యుత్తరుం డిట్లనియె.

334

గీ. ఈతఁ డింతకు మీకుఁ ద + న్నెఱుంగఁ జెప్ప
వలవ దని నియమించినఁ + దెలియఁ బలుక

332. వృకోదరుండు = భీముండు.

333. మండరూపమునఁ = నపునకరూపముచేత. ప్రచ్ఛన్నుడని = కప్పబడినవాడై.
నృత్తగీతవాద్యనైపుణము = ఆటలయందును బాటలయందును వాద్యములయందును నేర్పును. అనవ
ద్యశిక్షావిధిఁ = దోషములేని నేర్పుటయొక్క విధముచేత. అలవరించుచుఁ = కలిగించుచు. బీభ
త్సుండు చుమ్ము = అద్భుతండు చుమా. అఖండలుఁ = ఇంద్రుని. ఖండవము = ఖండవ మువన
మును. ఏర్చెఁ = కాలెను. ఆతండుఁ = అయింద్రుండు. ఎక్కటి = అసహాయుడై. కాలకేయగ్గ
ములఁ = కాలకేయు లనురాక్షసులసమూహమును. పఠింపఁజేసెను. నివాతకవచ
సంఘములఁ = నివాతకవచ లనురాక్షసులసమూహములను. ఓర్చెఁ = ఓడించెను. గంధర్వ
సమితి = గంధర్వులసమూహమును. ధార్తరాష్ట్రాగ్రజునిచేఁ = ధృతరాష్ట్రుని కొడుకులలోఁ
జెద్దవాఁ డయినదుర్యోధనునిచేఁజను. ఇతండు = ఈయర్జునుండు. తలఁగెఁ = తొలఁగించెను.

తా.—నపునకవేషముతోఁ దననిజరూపము తెలియ కుండునట్లు నీయొద్దకు వచ్చి పడుదుల
కాటపాటలు నేర్పుచు బృహత్సల యనుపేరు గలయీతఁ డర్జునుండు. అని విరాటరాజునకుం జెప్పి
మరల, నీయర్జునుండు ఇంద్రుని జయించి ఖండవనమును దహించెను. ఇంద్రుండు మెచ్చి తన్నుఁ
బ్రాధింపఁగాఁ గాలకేయులు నివాతకవచ లనురాక్షసులను జయించెను, చిత్రసేనుండు మొదలగు
గంధర్వుల నోడించి దుర్యోధనుని చేఱునుండి విడిపించెను అని చెప్పెను.

334. అద్భుతరసాక్రాంతంబు = అశ్చర్యరసముచేఁ జుట్టబడినది. అంతరంగంబునఁ =
మనస్సునందు. సందేహావేశంబు = సందేహముయొక్క పూనిక. వినయసంభ్రమంబులు = అడఁకు
వను తత్తలపాటును. నిగుడఁఈక = వ్యాపింపనియ్యక. ఉనికిక = ఉండుటవలన. నిజజన
కునకుఁ = తనతండ్రియగువిరాటరాజునకు. ఆశ్చర్యము కలిగినను సందేహము కలిగియుండుటవలన
ధర్తరాజు మొదలగువారియొడ విరాటువకు వినయసంభ్రమంబులు కలుగ కుండుటవలన నుత్తరుండు
మరల నమృతము కలుగునట్లు విరాటునకుం జెప్పె నని భావము.

335. ఇంతకుఁ = ఇంతవఱకు. నియమించినఁ = ఆజ్ఞాపింపుటవలన. తెలియఁబలుకఁ =

నలికి యొకదేవసన్నిభుం ♦ డంటిఁ గాని

నిన్న యంతయుఁ దాఁ గదా ♦ నిర్వహించె.

335

చ. ఒకరుఁడు తాను భీతి వెగ ♦ జొందెడురెండవనన్ను నెట్లకే

లకుఁ దగఁ దేచ్చునప్పుడు బలంబులతోఁ గురురాజు సూడ దా

నికి మది శంక లేక మహానీయపరాక్రముఁ డైనయీకిరీ

టికిఁ జనుఁ గాక యివ్విధము ♦ డెప్పర మన్యుల కోర్వ వచ్చునే.

336

చ. తము నెఱిగించి యల్ల సుచితప్రియభావల నన్ను సూతకృ

త్యమునకుఁ జొన్న నేను బ్రహుదంబున నప్పటి కియ్యకొంటి లో

కముసమరంబునట్ల యని ♦ కయ్యముతీవ్రతకుం దగంగ ర

ధ్యములే జరింపఁ జేత భర ♦ మై తుదిఁ బల్కఱు నోహటించితిన్.

337

తెలియఁ జెప్పటను, అలికి = భయపడి. ఒకదేవసన్నిభుండు = ఒకదేవతతో సమానఁడు. నిర్వహించె = నెఱవేర్చెను.

తా.—ఈయర్జునుఁడు తన్నుఁ తెలియఁ జెప్పవల దని యాజ్ఞాపించుటచే నేను జెప్ప వేఱవిధిని గాని నిన్న యితఁడే కారవుల జయించినవాఁడు.

336. తాను = అర్జునుఁడు. ఒకరుఁడు = ఒకఁడు. భీతిక = భయముచేత. వెగడు = తల్లడమును. జొందెడురెండవముక్త = పొందునట్టి నేను రెండవవాడ ననుట. ఎట్లకేలకుక = మిక్కిలి కష్టముతో. తేచ్చునప్పుడు = సమాధానపఱచునప్పుడు. కురురాజు = దుర్యోధనుఁడు. బలంబులతోక = సేనలతో. దానికిక = తానొకఁడే యగుటను నన్ను సమాధానపఱచుటను దుర్యోధనుఁడును సేనలును జూచుటను ననుట. మదిక = మనస్సునందు. శంక = భయము. లేక. ఇవ్విధము = ఇట్లు చేయుట. మహానీయపరాక్రముఁడు = గొప్పపరాక్రమము గలవాఁడు. ఐనఈరీటికిక = అయినట్టి యీయర్జునునకు. చనుకాక = తగును గాని. అన్యలకు = ఇతరులకు. డెప్పరము = ఆశక్యము. ఓర్వక వచ్చును ?

తా.—కారవసేన నెదిరించుటకు అర్జునుఁడు తా నొక్కఁడే యుండుటయు రెండవవాఁ డను శ్రేష్ఠ భయపడి యుండుటయు నన్నుఁ దా నూఱిడించి సారథ్యమున కియ్యకొలుపుట మొదలగువాని సంతయు దుర్యోధనుఁడును సేనలును జూచుచుండుటయు వీని కన్నిటికిఁగూడ భయపడక కారవసేన సంతయు నెదిరించుట యనఁగా నీయర్జునుని కొక్కనికే సాధ్య మయ్యెను గాని యింక నెట్టివానికిని సాధ్యము కాదు.

337. తమ్ముక = పొండవుల ననుట. ఉచితప్రియభావలక = తగినమంచిమాటలచేత. సూతకృత్యమునకుక = సారథ్యమునకు. చొన్నక = ప్రవేశపెట్టఁగా. లోకము సమరంబునట్లఅ = లోకము మందలి సామాన్యుయధమువంటిదే. అని. అప్పటికిక = అసమయమునకు. ప్రమదంబునక = సంతోషముతో. ఇయ్యకొంటిక = అంగీకరించితిని. కయ్యముతీవ్రతకుక = యుద్ధముయొక్క భయంకర త్యమునకు. రథ్యములక = గుఱ్ఱములను. చరింపకచేత = తోలుట. భరమువ = కష్టమై. తుదిక = కడపటి. పల్కఱుక = మాటిమాటికి. ఓహటించితిక = వెనుదీసితిని.

క. మొగ మోడఁ డితఁడు కౌరవ, జగతీశుఁడు విజిగినపుడు ♦ జవమున నెనుకం
దగిలి యిది జూద మాడఁగ, నగునెడ గా దఱుమ వలయు ♦ ననియె నతనితోన్.

గీ. అనిన నతఁడు వెఱుగు ♦ నత్యాదరంబును, సంశసంబు మానసమున బెరయ
నవయవముల సంభృతమావేశ మేర్పడ, గారవమున విజయుఁ ♦ గొగ్గిలించె. 339

క. వినయంబు మిగులఁ గుంతి, తనయాగ్రజుపాదపీకతలమున ఫాలం
బను వొందఁ జాగి మొక్కి య,తనికాగిలి వడసి నన్ను ♦ దము దళుకొత్తన్.

గీ. ప్రీతి నలుమడింప ♦ భీమునిఁ గవల నా, లింగనంబు నేసి ♦ యంగకములఁ
బులక లెగయఁ గేలు ♦ దల మోడ్చి ధర్మజు, నాననమున దృష్టి ♦ యడర నిలిచె.

తా.—ఆర్జునుఁడు తాము పాండవుల మనుట నాకు జెప్పి మంచిమాటలతో నన్ను దేహ కడపు మనఁగా లోకమునందలి సామాన్యయుద్ధమువంటిదే యు యొప్పుకొంటిని గాని యటుపిమ్మట నాయుద్ధము ఘోర మగుటచే జక్కఁగా గుఱ్ఱముల నడుపఁబాలక పలుమాఱు వెనుదీసితిని.

338. ఇతఁడు.—ఈయర్జునుఁడు. మొగమోడఁడు = దాక్షిణ్యపడఁడు. కౌరవజగతీశుఁడు = భువనంకపురా జయినశుర్యోధనుఁడు. విజిగినపుడు = ఓడిపోయిపరుగెత్తునప్పుడు. జవముతోన్ = వేగముతో. అగునెడ = తగినచోటు. అఱుమవలయున్ = పరాక్రమింపవలయును.

తా.—ఈయర్జునుఁడు దుర్యోధనుఁ డోడి పాతిపోవునపుడు అతని వెంబడించి యిది జూద మాడుచోటు కాదు ఇచటఁ బరాక్రమము చూపవలయును అని కొంచెమైనను దాక్షిణ్యము లేక యతనితో జెప్పెను.

339. అతఁడు = ఆవిరాటఁడు. వెఱుగు = అశ్చర్యమును. అతితదరంబును = మిక్కిలి ప్రీతియును. సంశసంబున్ = సంతోషమును. మానసమునన్ = మనస్సునందు. బెరయన్ = కలుగఁగా. సంబ్రమతవేశము = తొట్రుపాటుయొక్క పొందిక. ఏర్పడన్ = కలుగఁగా. విజయున్ = ఆర్జునుని.

తా.—ఈ త్తనని మాట విని విరాటఁడు మనస్సున నాశ్చర్యమును నాదరమును సంతోషమును శరీరమున వేగిరపాటును గలవాడై యర్జునుని గొగ్గిలించికొనెను.

340. వినయంబు = అడఁచున. మిగులన్ = అతిశయింపఁగా. మంతితనయాగ్రజుపాదపీక తలమునన్ = ధర్మరాజయొక్కపాదముల పీటయొక్క ప్రదేశమునందు. ఫాలంబు = నెత్తి. అనువు ఒండన్ = ఒప్పునట్లు. సమృదము = సంతోషము. తళుకొత్తన్ = ప్రశంసంపఁగా.

తా.—అటుపిమ్మట విరాటరాజు ధర్మరాజు పాదములకు మొక్కినను, అప్పుడు ధర్మరాజు విరాటరాజును గొగ్గిలించికొనెను.

341. ప్రీతి = సంతోషము. నలుమడింపన్ = నాలుగంతలు కాఁగా. కవలన్ = నకులసహ దేవులను. అంగకములన్ = అవయవములయందు. పులకలు = గగుర్పాటులు. ఎగయన్ = కలు గఁగా. కేలు = చేతులను. తలన్. మోడ్చి. ధర్మజాతనమునన్ = ధర్మరాజుముఖమునందు. చూడ్కి = చూపు. అడరన్ = వ్యాపింపఁగా. నిలిచెన్.

ఉ. అత్తటి లేచి వచ్చి తనయన్నలఁ దమ్ములఁ గానిపించె న

య్యుత్తరు నద్దనుండు దగఁ వొందఁగ నప్పుడ పిల్వఁ బంచె మా

త్వోత్తముఁ డార్యమిత్త్రీనచివోత్కరసోదరవర్గపుత్త్రీకో

దాత్తభటాదియోగ్యుల ముదంబునఁ బాండవదర్శనార్థమై.

342

వ. ఇట్లు సమస్తజనసమేతంబుగా ధర్మతనయసేవాతత్పరుం డై తదనుమతి సముచిత

రుచిరాసనంబున నుండి విరాటుం డంతఃపురవర్తులం బిలిచి యంతయు సుధేష్ఠ

కెఱింగింపం బనిచి పాంచాలిం దగినతెఱంగున గారవించునట్లు గావించె నట్టి

యెడ ధనంజయుం డతని కిట్లనియె.

343

గీ. చాల దుస్తర మైనయజ్ఞాతవాస, వత్సరంబు భవద్గర్భవాసగుప్తి

వలనఁ గడపితి మతిసుఖావాసచిత్త, వృత్తి నేము నిర్భయులమై విందులట్ల.

వ. అనిన విని విరాటుం డతని కిట్లనియె.

345

తా.—అప్పు డెక్కుడుప్రీతితో భీముని నకులసహదేవులను గౌగిలించుకొని విరాటుండు సంతోషముతోఁ గలుమోడ్చు కిరమునం గీలించి ధర్మరాజుముఖము చూచుచు నిలువఁబడెను.

342. అత్తటికొ = ఆసమయమునందు. అద్దనుండు. తనఅన్నలకొ = ధర్మ జభీములను. తమ్ములకొ = నకులసహదేవులను. ఉత్తరుకొ. కానిపించెకొ = కనఁబఱచెను. తగవు = యుక్తత. మాత్స్యకత్తముండు = విరాటరాజు. అర్య...యోగ్యులకొ-అర్య = పూజ్యులును, మిత్త్రీ = స్నేహితులును, సచినఉత్కర = మంత్రులసమూహమును, సోదరవర్గ = తమ్ములసమూహమును, పుత్త్రీక = కొడుకులును, ఉదాత్త = ఉత్తము లగు, భట = కూరులును, ఆది = మొదలుగాఁగల, యోగ్యులకొ = తగినవారిని. పాండవదర్శనార్థమువి = పాండవులను చూచుటకొఱకై. ముదంబునకొ = సంతోషముతో. పిల్వకొ పంచెకొ.

తా.—అప్పుడు అద్దనుండు లేచివచ్చి యుత్తరునకుఁ దనయన్నదమ్ములను జూపెను, విరాటుండు పాండవులదర్శనమునకై పెద్దలు మొదలగువారిని వెంటనే పిలిపించెను.

343. సమస్తజనసమేతంబుగాకొ = ఎల్లజనులతోఁ గూడినట్లుగా. ధర్మతనయసేవాతత్పరుండు వి = ధర్మరాజాయొక్క సేవించుటయం దాసత్వంబై. తత్అనుమతికొ = అధర్మరాజునాజ్ఞచేత. సముచితరుచిరసనమునకొ = తగిననుోహర మయినసీఁబయందు. అంతఃపురవర్తులకొ = అంతఃపురమున నున్నవారిని. పాంచాలికొ = ద్రౌపదిని.

344. చాలకొ = మిక్కిలి. దుస్తరము = దాటరానిది. విస అజ్ఞాతవాసవత్సరంబు = అయినట్టియజ్ఞాతవాసము చేయవలసినసంవత్సరమును. భవత్గర్భవాసగుప్తివలనకొ = నీయొక్కగర్భమునందు వసించుటచేఁ గలిగినసంరక్షణముచేత. అతిసుఖావాసచిత్తవృత్తికొ = మిక్కిలిసుఖ మైన యునికి యనుమనోవా్యపారముచేత. నిర్భయులమువి = భయము లేనివారమై. విందులట్ల = బంధువులనలె. కడపితిమి.

తా.—మేము మీయింటనుండి దుస్తర మయినయాయజ్ఞాతవాసవ్రతమును ముఖముగాఁ గడపితిమి.

ఉ. ఏ నన వేఱ యొక్కడనె యిట్లనఁగాఁ దగునయ్య యిమ్మెయిం
గాననదేశవాసములఁ గాఱియ కోర్చి యడంగి యుండి యీ
పూనిక దీర్చి మీ రెలమిఁ బొందుట యెల్లను బుణ్యదేవతా
నూనదయానమృద్ధి నను నొందుట గాదె సురేంద్రనందనా.

346

వ. అని పలికి ధర్మనందనుం జూచి.

347

చ. ధరణియుఁ బట్టణంబు హయదంతిరథంబును గోవులుక భటో
త్కరము సమాత్యన్యమును గాఁ గలరాజ్య మితండ యేలు ని
ర్భరమున నేనుఁ బుత్రులును బంధులుఁ దమ్ములుఁ గొల్చి యుండెదం
గరిపురి కెత్తునట్టిపని గల్గిన నోషినయంత నేసెదన్.

348

చ. అన విని యుత్తరుండు దగ నజ్ఞనపాలకుతోడ నిట్లను
న్నన కొక రాజ్యముం గలదె నన్నును నిన్నును నిన్న మొన్న మీ

346. ఏను అనక. వేఱుక ఒక్కడను = అన్యడనా? ఇట్లు అనఁగా. తగునయ్య? మీరు. ఇమ్మెయి = ఈవిధముగా. కాననదేశవాసములక = అడవిప్రదేశముల నుండుటలచేత. కాఱి యుక = కష్టమునకు. ఓర్చి. అడంగి = దాగి. ఈపూనికి = ఈప్రతిజ్ఞను. ఎలమి = సంకోచమును. పుణ్య...సమృద్ధి-పుణ్యదేవతా = పుణ్యదేవతయొక్క, అనూన = తక్కువకాని, దయానమృద్ధి = దయయొక్క మెత్తయము. ననుక. ఒందుటకాదె = పొందుట కదా? సురేంద్రనందనా = దేవేంద్రుని పుత్రుడా! అజ్ఞునిసంబోధనము.

తా.—అజ్ఞునా! నేను బరాయివాడను గాను. కావున నీ విట్లు నా కుపచారవాక్యములు చెప్పవలగు. మీరు వనవాసకష్టమంతయు సహించి ప్రతిజ్ఞత్తిర్చుకొని యిట్లు సంతోషము నొందుట నాభాగ్యముగా నెంచుచున్నాడను.

347. ధర్మనందనుక = ధర్మరాజును.

348. ధరణియుక = భూమియును. పట్టణంబుక. హయదంతిరథంబును = గుఱ్ఱములును నేనుఁగులును తేరులును, హయదంతిరథంబులు ననియెడు పాకము చ్యుతసంస్కారదోషగ్రస్త మగుటచే ననాదరణీయము. గోవులుక = ఆవులును. భటఉత్కరముక = భటులసమూహమును. అమాత్యవర్గమును = మంత్రులసమూహమును. కా = మొదలుగా. కలరాజ్యము. నిర్భరమునక = మిక్కిలిగాప్పగా. ఇతండుక = ఈధర్మరాజే. ఏలుక. నేనుక = విరాటుండును. పుత్రులును. బంధులుక = చుట్టాలును. ఉండెదక = ఉండెదము. కరిపురికిక = హస్తినాపురమునకు. ఎత్తునట్టిపని = దండెత్తుకార్యము. కల్గినక. ఓషినంత = చాలినంత. చేసెదక = చేసెదము.

తా.—ఇక నీరాజ్యమునంతయు ధర్మరాజే యేలవలసినది. మే మందఱ మితనికి గొలిచి యుండుము. హస్తినాపురమునకు దండెత్తిపోవలసినయెడ దానికిని చాలినంత తోడ్పడుదుము.

349. అజ్ఞనపాలనతోడక = అవిరాటరాజుతో. ఇట్లు. అనుక = చెప్పును. నన్నును - ఉత్తరుని. నిన్నుక = విరాటుని. నిన్న. మొన్న. మీరు-ఈపాండవులు. అనితరసాధ్యశత్రువిజ

రనితరసాధ్యశత్రువిజయంబునఁ గాచినయపు గల్గఁ జే

సెనయది దక్క దాని మఱి ♦ సెప్పఁగ నేటికి నింత వింతగన్.

349

వ. అది సిద్ధం బట్ల చెల్లుం గాక యించుకవిశేషంబు గలదు వినుము.

350

చ. సవినయవృత్తిఁ గొల్వ మిటఁ ♦ జన్మదినంబుల వీరు నీటు పైఁ

గవిసిననిప్పులట్ల యధికం ♦ బగుతేజము దోప కున్ని ని

ట్టివిధముసాపరాధతను ♦ డెందము లూటటఁ బొంది యుండ నే

రవు మన కట్లు గానఁ దగఁ ♦ బ్రార్థన సేయుట యుక్త మిత్తఱిన్.

351

వ. అదియునుం గాక.

352

క. ధనవర్గంబులు వీ రి, చ్చినయవి య ట్లగుట వేడ్క ♦ సేయపు తగ నూ

తన మగుకానిక యీవల, యను వే తో డైరఁ బనుపు ♦ ముత్తరఁ బ్రీతిన్, 353

వ. అనిన విని మత్స్యమహిషావల్లభుండు మనం బలర మంత్రులమొగంబు నూచి

యంబునఁ = ఇతరులకు సాధ్యముకాని శత్రువులగులుపుచేత. కాచినఅష్ట = కాపాడినప్పుడు.

కల్గఁజేసినఅది = కలిగించినది. తక్క = తప్ప.

తా.—విరాటునిమాట విని యుత్తరుఁ డతనితో నిట్లనియె. నిన్న నన్నును మొన్న నిన్నును రక్షించి శత్రువుల జయించి మనకు వీ రిచ్చినదే కాక వేఱురాజ్య మెక్కడిది? కావున దానిని వీరికి మన మిచ్చునట్లుగాఁ జెప్పరాదు.

350. చెల్లుంగాక — ధర్మరాజే రాజ్య మేలుఁ గాక. విశేషంబు = అతిశయము.

351. సవినయవృత్తి = అడఁకువతోఁ గూడిన యనికిచేత. ఇట = ఇచ్చట. చన్న దినంబుల = కడచినదినములయందు. వీరు, నీటు = బూడిద. పై = మీఁద. కవిసిననిప్పు లట్లు = కప్పిననిప్పువలె. తేజము = పరాక్రమము. తోచకున్మిక్ = తెలియ కుండుటచేత. కొల్వము = నేవింప కుంటిమి. ఇట్టివిధము సాపరాధతను = ఇటువంటి యపరాధముతోఁ గూడియుండుటచేత. డెందములు = మనస్సులు.

తా.—వీ రిన్ని దినములు మనయింటఁ బ్రచ్చున్నలై యుండుటచేత మనము వారిని చక్కఁగా గౌరవింపక వారివిషయమై యపరాధము చేసినవార మగుటవలన మనమనస్సులయందుఁ గలకొఱత తీఱునట్లు వీరు మనపైఁ బ్రసన్నులగుటకు వీరిం బ్రార్థింపవలయును.

353. ధనవర్గంబులు = ధనరాసులు. వేడ్క = సంకోపమును. నూతనము = క్రొత్త. అగుకానిక = అయినకొనుకను. ప్రీతి = సంకోపముతో. ఉత్తర = తోడైరంగ = తోడి తెచ్చుట. పనుపుము = అజ్ఞాపింపుము.

తా.—వీ రిచ్చినధనరాసులనే మనము వీరి కిచ్చుట యుక్తము కాదు. కాబట్టి వీరికి నూతన మయినకొనుక నిచ్చుటకై యుత్తరం బిలువఁ బంపుము.

354. అలర = సంకోపింపఁగా. కుమారి = ఉత్తరము. నియోగించిన = అజ్ఞాపింపఁగా. ప్రియంబున = సంకోపముతో. తత్కార్యశ్రవణసంప్రీత = ఆకార్యముయొక్క విసుటచే

కుమారిక నలంకరించి కొనితెం డని నియోగించిన వారును బ్రయంబునం జని
తత్కార్యశ్రవణసంప్రీత యగునుధేన్వయనుమతంబు నొందిన. 354

క. పదనికి రాఁ బులు గడిగిన, మదనాస్త్రముచేఱి గలిగి + మానినిమెయి చె
న్నదవఁ గయిసేసి రప్పుడు, ముదితాజనములు ప్రమోదమున లలితముగన్.

—(*) విరాటునిమంత్రు లు త్తరను బాండవులయొద్దకుఁ దోడ్తెచ్చుట. (*)—

వ. ఇట్లు శృంగారంబు సేసిన నమ్ముద్దియకు ముక్తాఫలప్రాలంబమాలికలతోడిగొడుగు
వట్టించి యత్యాదరంబున నయ్యమాత్యులు దోడ్తర ధారానికరమనోహర
యగు పద్మవ్యలక్ష్మీయుంబోలె నచ్చు చున్నం గని విరాటుం డెదురుపోయి పురో
హితులును బంధుజనంబులుం దానునుం బొదివికొని పాండవాగ్రజులగ్రభాగంబు
నకుం దెచ్చి యచ్చెలువ నిలిపి సపరివారంబుగా దండప్రణామంబు సేసి చేతులు
మొగిడ్చి యిట్లనియె. 355

క. ఎఱుంగమిచ్చేకటి నీపె, ద్దటికంబు దలంప నేమి + తప్పు గలిగినక
మఱచి దయఁ జూడు మిట్లం, దఱు నీకుం బనులు సేయఁ + దగుదురు వీరల్.

సంతోషించినది. అనుమతంబున్ = అంగీకారమును. ఒందినక = పొందఁగా. సుధేన్వయనుమతం
బునన్ అనుపాఠమునందు మహావాక్య మనన్వితము.

355. పదనికిన్ = వాఁడిమికి. రాన్ = వచ్చుటకు. పులు = మాలిన్యమును. కడిగినమదనాస్త్ర
చేఱి = కడిగిన మన్నభునిబాణముయొక్కవిధము. మానినిమెయి = ఉత్తరయొక్కదేహము. చెన్న
ఒదవన్ = అంద మగునట్లు. ముదితాజనములు = స్త్రీజనములు. ప్రమోదమునన్ = సంతోషముతో.
లలితముగన్ = నక్కఁగా. కయిసేసిరి = అలంకరించిరి.

తా. — పదనపుట్టుటకై తోమిన మన్నభునిబాణమువలె నుండునట్లు ఉత్తరను స్త్రీలు చక్కఁగా
నలంకరించిరి.

356. అమ్ముద్దియకున్ = ఆయుత్తరము. ముక్తాఫలప్రాలంబమాలికలతోడిగొడుగు = ముత్తెముల
ప్రేలాడుదండలతోఁ గూడినగొడుగును. అయ్యమాత్యులు = ఆమంత్రులు. ధారానికరమనోహర =
ఉదకధారలసమూహముచే మనోజ్ఞము. అగుపద్మవ్యలక్ష్మీయుంబోలెన్ = ఆయిన మేఘకొఠినలె.
ధారాధరనికరమనోహర యనుపాఠము ఉపమేయాననురూపం బగుటవలనను విశేష్యాయోగ్యం
బగుటవలనను విచారణీయము. పొదివికొని = చుట్టుకొని. పాండవలగ్రజులగ్రభాగంబునకున్ =
ధర్మరాజు నెదుటిప్రదేశమునకు. అచ్చెలువన్ = ఆయుత్తరము. సపరివారంబుగాన్ = పరిజనముతోఁ
గూడినట్లుగా. దండప్రణామంబు = దండకార మయిన నమస్కారమును.

357. ఎఱుంగమిచ్చేకటిన్ = అజ్ఞానాంధకారముచేత. నీపెద్దటికంబు = నీగొప్పతనమును
తలంపన్ = తెలియను.

తా. — నేనుఅజ్ఞానముచే నీగొప్పతనము తెలియక యేమి తప్పు చేసినను దానినంతయు మఱచి
నీ పనుగ్రహము చేయవలయును, వీరందఱు నీకు సేవకులై యుండురు.

వ. అని నిజానిజతనూజలం జూసి మఱియును.

358

క. ఇమ్ముద్దియ నర్జునునకు, ని మ్హిపని బంధుజనుల ధి కిందఁజూర గడున్

నమ్రత మెల్లప్రజకు నే, నిమ్మైయి నినుఁ జేరి బ్రదుకు ధి టిప్తం బధిపా.

359

క. అని పలికిన విని కుంతీ, తనయూగ్రజుఁ డింద్రసుతువదన మాలోకిం

చిన నాతఁ డిట్లు లను న, మ్మనుజేంద్రుఁడు పనుచు నుండ ధి మత్సాన్యధిపుతోన్.

క. ఈకన్నియఁ గోడలిఁగా, నై కొనియెదఁ గాని యిది దగ దుచితవృత్తి

నాకడన యబల మెలఁగుట, లోకము శంకించు నన్ను ధి లోలాత్తునిఁగాన్.

361

వ. అదియునుంగాక సృత్తగీతాదులయెడ నిక్కోమలికి గురుండ నైననాకు నివ్వధంబు

ధర్మంబు గాదు గావున.

362

మ. హరిమేనల్లుఁడు బాహువీర్యపటుశౌర్యస్ఫూర్తి త్రైలోక్యసుం

దరుఁ డాచారపవిత్రుఁ డంచితకళాదక్షుం డుదారుండు కా

358. నిజానిజతనూజలం = తనతమ్ములను గొడుగులను.

359. ఇమ్ముద్దియన్ = ఈయు త్తరను, అర్జునునకున్. ఇమ్ము. ఇమ్మైయిన్ = ఈవిధమున. ఎల్ల ప్రజకున్ = ఎల్లజనమునకును.

తా.—ధర్మరాజా ! యీయు త్తరను అర్జునున కిచ్చి వివాహము చేయుము. ఇట్లు చేయుట మాచుట్టల కందఱును సమ్రతము, నేను ని న్నాశ్రయించి బ్రదుకుట యెల్లజనులకు నిష్టము.

360. కుంతీతనయగ్రజుఁడు = ధర్మరాజు. ఇంద్రసుతువదనము = అర్జునునిముఖమును, ఆలోకించినన్ = చూడఁగా. ఆతఁడు = ఆయుజునుఁడు. అమృతజింద్రుఁడు = అధర్మరాజు. మత్స్య అధిపుతోన్ = విరాటరాజుతో.

తా.—విరాటునిమాట విని ధర్మరాజు, అర్జునుని మోము చూచెను. అప్పు డర్జునుఁడు ధర్మరాజు వినునట్లు విరాటరాజుతో నిట్లు చెప్పెను.

361. ఈకన్నియన్ = ఈయు త్తరను, ఉచితవృత్తి = తగినవిధముచేత. ఇది = ఈకార్యము—నేను పెండ్లాడుట. నాకడన్ అ = నాయొద్దనే. అబల = ఉత్తర. మెలఁగుటన్ = తిరుగుటచేత. లోలఅత్తునిఁగాన్ = చంచలస్వభావము కలవానినిగా. శంకించున్ = సందేహించును.

తా.—నే నీయు త్తరను గోడలిఁగా గ్రహించెదను. నాయొద్దనే యిది యిన్నాళ్లుండుటవలన జనులు నాయందు నేమేనిదోషము తలంతురు కావున నేను దీనిం బెండ్లాడరారు.

362. సృత్తగీత ఆదులయెడన్ = అటలు పాటలు మొదలగువానివిషయములయందు. ఇక్కోమలికిన్ = ఈ స్త్రీకి, ఉ త్తరకు.

363. హరిమేనల్లుఁడు = కృష్ణునిమేనల్లుఁడును. బాహువీర్యపటుశౌర్యస్ఫూర్తి = భుజబలముచేత దృఢ మయినపరాక్రమముయొక్క యతీతయము గలవాఁడును. త్రైలోక్యసుందరుఁడు = ముల్లోకములయందును జక్కనివాఁడును. ఆచారపవిత్రుఁడు = నడవడిచేతఁ బరిశుద్ధుఁడును. అంచితకళాదక్షుండు = ఒప్పుచున్న చతుష్పత్తి కళలయందు సమర్థుఁడును. ఉదారుండు = దాతయనును.

తరసంరక్షకుఁ డార్యసమృత్తుఁడు విద్యావైభవోల్లాసి య

త్పురుతేజుండు వరించుఁగాక యభిమన్యుం డీసర్వజాననన్.

363

వ. అనిన విని మత్స్యమహీకాంతుం డత్యంతసంతుప్తాంతరంగుం డై.

364

గీ. అర్జునునివియ్య మనియెడుఁ నంతకంటె, గడవఁ బెంపు నా కెయ్యది + కార్యనిశ్చయంబు ధర్మతనూభవుండానతిచ్చు, నాఁడు మన మెల్లఁగావించుఁవారమదియు.

గీ. అనిన నతని కిట్లు + లనుఁ బాండవాగ్రజుం, డింద్రతనయుఁ డుచితఁ మెఱిగి పలికె నిట్లు సేయువార + మిప్పుడు సుట్టాల, కెల్లఁ జెప్పి పుచ్చుఁ + డీశుభంబు. 366

వ. అని నిశ్చయించి పలికిన విరాటుండును గౌరవాన్వయసంబంధంబున మాత్స్య వంశంబు పావనం బయ్యె నని పలుకుచు ధర్మజభీమాద్భుతనకులసహదేవులకుఁ గ్రమంబున నుత్తరఁ బ్రణామంబు నేయించిన వారు దీవించి యంతఃపురగమనంబునకు ననుజ్ఞ సేయ నచ్చెలువ నెచ్చెలులు దానును దత్సమయసముచితపరివార

కౌతరసంరక్షకుఁడు = భయపడినవారిని రక్షించువాఁడును. ఆర్యసమృత్తుఁడు = పెద్దల కిష్టఁ డయినవాఁడును. విద్యావైభవోల్లాసి = విద్యలయొక్కయతిశయముచేఁ బ్రకాశించువాఁడును. అభిమన్యుతేజుండు = మిక్కిలి గొప్పతేజస్సు గలవాఁడును నగు. అభిమన్యుండు. ఈసర్వజాననన్ = కనులముంటిమోము గల యాయుత్తరను. వరించుకొక = పెండ్లియాడవలసినది.

తా.—కృష్ణుని మేనల్లుండు సకలసుగుణసంపన్నుండు నగు నాకొడు కయినయభిమన్యుఁ డీయుత్తరను బెండ్లియాడఁ దగును.

364. అత్యంతసంతుప్తాంతరంగుండుని = మిక్కిలి సంతోషించినమనస్సు గలవాఁడై.

365. అర్జునునివియ్యము = అర్జునునివియ్యంకుఁడు. అనియెడు అంతకంటె = అనుటకంటె కడవ = హెచ్చగుటకు. పెంపు = గొప్పతనము. నాకు. ఎయ్యది? కార్యనిశ్చయంబు = కార్యముయొక్క యేర్పాటును. ధర్మతనూభవుండు = ధర్మరాజు. అనతిచ్చువాఁడు = అజ్ఞాపింపవలసినది.

తా.—అర్జునునకు వియ్యంకుఁ డనుటకంటె గొప్పగౌరవము నాకెన్నియు లేదు. ఇఁకఁ జేయవలసినదానిని ధర్మరాజు నిర్ణయించినయెడ మన మట్లు చేయుదము.

366. అనిన = అని విరాటుండు చెప్పఁగా. పాండవప్రణామంబు = ధర్మరాజు. ఇంద్రతనయుండు = అర్జునుండు. ఉచితము = యుక్తమును.

తా.—విరాటుని మాట విని ధర్మరాజు విరాటునితో నిట్లు చెప్పెను. అర్జునుండు చెప్పినది యుక్తము, అట్లే చేయుదము, ఈశుభవార్తను బంధువుల కందఱకుఁ జెప్పి పంపుడు.

367. కౌరవఅన్వయసంబంధంబునన్ = కౌరవవంశముతోడి వియ్యముచేత. పావనంబు = పవిత్రము. ప్రణామంబు = నమస్కారమును. అంతఃపురగమనంబునకున్ = అంతఃపురమునకుఁబోవుటకు. అచ్చెలువ = ఆయుత్తర. నెచ్చెలులున్ = కూరిమిచెలికత్తెలును. తిత్సమయసముచితపరివారపరివృతవి = అసమయమునకుఁ దగినపరిజనముచేఁ జాట్టబడినదై. మాహూర్తికులన్ = జ్యోతిశ్శాస్త్రము తెలిసిన

పరివృత మై యరిగినయనంతరంబ మాహూర్తికుల రావించి లగ్ననిరూపణంబు
 సేసి యాదవపాంచాలాదిబంధుజనంబుల నెల్లఁ బెండ్లికిం బీలున రెండుదెఱంగుల
 వారును గాలరులం బనిచి రజాతశత్రుండును విరటు గారవించి తా రతనిపాల
 నజ్ఞాతవాసంబు సుఖవృత్తి నడపికొనుట వాక్రుచ్చి యతనిగుణంబులు
 గొనియాడి నీవు మాకు వాసుదేవునట్ల కాక సామాన్యబంధుండవే యని సంభా
 వించి వినయనిభృతుం డగునతనిం దిగిచి పునఃపునరాల్లింగనంబు సేసిన సతం
 డును ససంభ్రమసముచితపరిజనసముపసీయమానంబు లగు నానావిధోపకరణం
 బులం శాంతేయులకు వివిధోపచారంబు లాచరించి మహర్ష మజ్జనభోజనంబులు
 నడపెనంత నక్కడ దుర్యోధనుండు నిజపురంబునకుఁ జని చని నడుమ విడిసినయెడం
 గల్గితకునిదుశ్శాసనులదుర్మంత్రంబు వట్టి గాంగేయునివచనంబు ప్రమాణంబులు
 సేసి ధర్మతనయుం డనత్యంబున కియ్యకొనమి యెఱింగి యాతనిపాలికి దూతం
 బుత్తెంచిన వాడు నేతెంచి కాంది యిట్లనియె.

367

గీ. సాగి యజ్ఞాతవాసపత్నీరదినములు, నిండ కుండంగ మున్న పార్థుండు బయలు
 మెఱసి సమయంబు దప్పెన్ ♦ వెఱిగి దీని, కేది దగు నది సేయుము ♦ మేదినిశే.

వారిని. లగ్ననిరూపణంబు = లగ్నముయొక్క నిశ్చయమును. యాదవపాంచాలాదిబంధుజనం
 బులక = యాదవులు పాంచాలురు మొదలుగాఁ గలచుట్టాలను, కృష్ణుడు ప్రపదుఁడు మొదలగు
 చుట్టాల ననుట. రెండుదెఱంగులవారును = పాండవులపక్షమువారును విరాటునిపక్షమువారును.
 కాలరులక = దూతలను. అజాతశత్రుఁడును = ధర్మరాజును. సుఖవృత్తిక = సుఖముతోడి
 యునికిచేత. వాసుదేవునట్ల = కృష్ణునివంటివాడవే. సంభావించి = గారవించి. వినయనిభృతుండు =
 అడుకువచేఁ గదలనివాఁడు. తిగిచి = లాగి. పునఃపునరాల్లింగనంబు = మాటిమాటికిఁ గొనిలింపు
 కొనుటను. ససంభ్రమసముచితపరిజనసముపసీయమానంబులు = వేగిరపాటుతోఁ గూడినవారును దగిన
 వారు నగు సేవకులచేఁ దేబడుచున్నవి. అగునానావిధోపకరణంబులక = అయినట్టిపలువిధము లగు
 వస్తువులచేత. కాంతేయులకు = కుంతికోడుకులకు. వివిధోపచారంబులు = పలువిధము లయిన
 యూడిగములను. ఆచరించి = చేసి. మహర్ష మజ్జనభోజనంబులు = ఉత్తమ మయిన స్నానమును
 భోజనమును. విడిసినయెడక = దిగినచోట. దుర్మంత్రంబు = దురాలోచనమును. గాంగేయునివచనం
 బులు = భీష్మునిమాటలను. అప్రమాణంబులు = ప్రమాణంబులు కానివిగా. ఇయ్యకొనమి = అంగీక
 రింపకుండుటను. పుత్తెంచినక = పంపఁగా. ఏతెంచి = వచ్చి.

338. సాగి = జరిగి. మున్ను అ = ముందుగానే. పార్థుండు = అర్జునుఁడు. బయలుమెఱసి =
 బయలుపడి. సమయంబు = ప్రతిజ్ఞను. మేదినిశే = రాజా ! ధర్మరాజుసంబోధనము.

తా.—ధర్మరాజా ! అజ్ఞాతవాససంపత్నీరము నిండకమున్నపే యర్జునుఁడు బయలుపడుటచేఁ
 బ్రతిజ్ఞ తప్పెను. కావున నీవు దీనికిఁ దగినట్లు చేయవలయును.

వ. అని పునర్వనవాసకరణంబు దోష నాశిని నవ్వి యధిష్ఠితసత్యవ్రతుం డయిన యుధిష్ఠిరుం డతని కిట్లనియె. 369

క. నిండె నమయాబ్జములు నిం, కొం డన లే దిచ్చడ చని సుఁ యోధుఁడో భీష్మండును గుగుఁడును వినఁగా, నిండె ననుము నిండె నిండె † నిక్కంబునకున్.

చ. అని తగఁ జెప్పి పుచ్చఁ జని † యాతఁడు దప్పక చెప్పె సంతయున్ విని ధృతరాష్ట్రసూనుఁడు వివేకవిహీనత నాటిరాత్రి కొల్వైన గుగుభీష్మకన్యకృపుఁలుం దనతమ్ములు నుండ ధర్మసం దనునకు దూతఁ బుచ్చినవిధంబు ప్రకాశము సేయ కిట్లునున్. 371

గీ. మనము మోసపోయి † యనిమిషపతిసూతి, తోడఁ బాడిచితిమి యదోషవృత్తి నతఁడు సమయకాల † మంతయుఁ గడచిన, పచ్చెనో యెఱుంగవలయు నిజము.

క. అనిన విని యేటిమాటలు, వినువారలు నగరె యేను † విన్వచ్చుఁడు వచ్చినయచ్చడ తెలుపనే వల, దనుమానము సమయకాల † మట మను కడచెన్.

369. పునర్వనవాసకరణంబు = మరలవనవాసము చేయుట. అధిష్ఠితసత్యవ్రతుండు = పాండవడినసత్యవ్రతము కలవాఁడు. యుధిష్ఠిరుండు = ధర్మరాజు.

370. సమయాబ్జములు = ప్రతిజ్ఞాపరిత్యజములు. నిండెన్. ఒండు = చేటుగా. అనన్ = చెప్పటకు. లేదు.

తా.—ప్రతిజ్ఞాకాలము గడచినది సంశయము లేదు. నీవు పోయి దుర్యోధనునితో భీష్మద్రోణులు వినునట్లు దృఢముగాఁ జెప్పుము.

371. పుచ్చన్ = పంపఁగా. అతఁడు = అదూత. ధృతరాష్ట్రసూనుఁడు = దుర్యోధనుఁడు. వివేకవిహీనతన్ = వివేకముచే విధనఁబడినవాఁడగుటచేత. కొల్వినన్ = సభయందు. పుచ్చిన విధంబు = పంపినవిధమును. ప్రకాశము చేయక = వెల్లడిచేయక.

తా.—అట్లు చెప్పి దూతను బంపఁగా నాదూత దుర్యోధనున కావివరమంతయుఁ జెప్పెను. అంత దుర్యోధనుఁ డారాత్రి సభలో ద్రోణభీష్ములు మొదలగువా రందునపుడు తాను ధర్మరాజునకు దూతను బంపినసమాచారమును వారికిఁ చెలుపకయే యిట్లు చెప్పెను.

372. అనిమిషపతిసూతితోడన్ = ఇంగ్రునికుమారుఁ డయినయర్జునునితో. అదోషవృత్తిన్ = దోషము లేనియునికిచేత. పాడిచితిమి = యుద్ధము చేసితిమి.

తా.—మనము మోసపోయి కపటము లేనివార మగుటచే నర్జునునితో యుద్ధము చేసితిమి. కాని యతఁడు ప్రతిజ్ఞ యంతయు నెఱవేఱినపిమ్మట బయలుపడినాఁడా కాడా యని యిప్పుడైనను నిజముగా నెఱుంగవలయును.

373. ఏను—భీష్మఁడు. విన్వచ్చుఁడు = అర్జునుఁడు. ఆటకమును = అంతమున్నె.

తా.—దుర్యోధనుని మాట విని భీష్మఁ డిట్లనియె. ఇట్లు చెప్పుట తగదు. ఇట్లాడినచో విన్నవారలు నవ్వుదురు. ప్రతిజ్ఞాకాలము దాటిన దని యర్జునుండు వచ్చినప్పుడే నేను జెప్పితిని. ఇక నావిషయమున సందేహింపవలదు.

క. అనవుడు భీష్మునివలుకులు, విని యందఱు సమృతించి • వీఁడియే ఫ
ల్లునుఁ డనిరి పతియుఁ బురికిం, జనియెను మఱునాఁడు విరళఁడైనన్యంబులతోన్.

— (శ్రీకృష్ణుఁడు బలదేవాదులతోఁ బాండవులఁ జూడ వచ్చుట.) —

ప. ఇవిధంబునం బ్రకాశులై పాండునందనులు శమీపృథ్వినిజ్ఞే ప్రసమ స్తసాధనంబులు పూజాపూర్వకంబుగాఁ దెచ్చికొని యుపస్థానన్యంబున వసించి మత్స్యమహీ నాథుండు పంపు నేయం బెంపు మిగిలి పౌరజానపదనానావిధోపహారంబులు గైకొనుచు బహురత్నంబులకు భాజనంబులై మహానీయవిభూతి శోభిల్లుచున్నంత వాసుదేవుండు బలభద్ర పురస్సరంబుగా సాత్యకినమేతుండు సుభద్రాభిమన్యులం దోడ్కొని కృతవర్తయుఁ బ్రద్యుమ్నుండును సాంబుండును యుయధానుండును రుక్ముండును నక్రూరుండును నింద్రసేనాదిపాండవసారథులును రిభారూఢులై కొల్చి రా మఱియు ననేక యాదవకుమారులును గరితుంగస్యందననిబిడంబులగు బలంబులతోడ నిరుకెలంకుల నడవం జనుదెంచి.

375

గీ. భవ్యవిభవంబుతో నుపఁష్టావ్యపురము, సొచ్చినసంభ్రమమునఁ బాండుఁ నుతులుడనకు

374. ఫల్లునుఁడు = అర్జునుఁడు. వీఁడియే = తెలివిమాలినవాఁడా? పతియున్ = రాజయిన దుర్యోధనుఁడును. విరళఁడైనన్యంబులతోన్ = తక్కువపడిన సేనలతో. పురికిన్ = హస్తినాపట్టామునకు. చనియెను.

తా. — భీష్మునిమాటలను విని యందఱు సమృతించి యద్వయంధంత తెలివిమాలినవాఁడు కాఁ డని పలికిరి. అంత మఱునాఁడు దుర్యోధనుఁడు హతిశేషము లగు సేనలతో హస్తినాపురము చేరెను.

375. ప్రకాశులువి = బయలుపడినవారై. శమీపృథ్వినిజ్ఞే ప్రసమ స్తసాధనంబులు = జన్మిచెట్టినం నుంపఁబడినయెల్ల యాయుధములను. పూజాపూర్వకంబుగాన్ = పూజ ముందు కలుగునట్లుగా. ఉపస్థావ్యంబునన్ = ఉపస్థావ్య మనుపట్టణమునందు. మత్స్యమహీనాథుండు = విరాటరాజు. పంపు = అబ్జును. పెంపు = అతిశయముచేత. పౌరజానపదనానావిధోపహారంబులు = పట్టణమునందలి జనులయొక్కయుఁ బల్లెలయందలిజనులయొక్కయుఁ బలువిధము లయినకొనుకలను. బహురత్నంబులకున్ = పెక్కుశ్రేష్ఠవస్తువులకు. భాజనంబులువి = చోటులై. మహానీయవిభూతి = గొప్పసంపద. శోభిల్లున్ = ప్రకాశింపఁగా. వాసుదేవుండు = కృష్ణుఁడు. బలభద్రపురస్సరంబుగాన్ = బలరాముఁడు ముందు పోవువాఁ డగునట్లుగా. సాత్యకినమేతుండువి = సాత్యకితోఁ గూడినవాఁడై. ఇంద్రసేనాదిపాండవసారథులును = ఇంద్రసేనుఁడు మొదలుగాఁ గల పాండవులయొక్క తేరు నడపువారును. రథఆరూఢులువి = రథము నెక్కినవారై. అనేక యాదవకుమారులును = పెక్కుండ్రు యదువంశమునఁ బుట్టినవారైవాండ్రును. కరితుంగస్యందననిబిడంబులు = ఏనుఁగులచేతను గుట్టములచేతను తేరులచేతను నిండినవి. ఇరుకెలంకులన్ = రెండుపార్శ్వములయందును. చనువెంచి = వచ్చి.

376. భవ్యవిభవంబుతోన్ = మంగళకర మగుసంపదతో. ఉపస్థావ్యపురము = ఉపస్థావ్య మనుపట్టణమును. సంభ్రమమునన్ = సంతోషముతో. వచ్చినన్ = రాఁగా. ఆహ్వాదము = సంతో

నెమరు వచ్చిన నాళ్లడ * మెసక మెనంగ, దత్తనూగమయోగ్యవిధంబు నడపె.
 వ. బలదేవప్రముఖులకును దగ్గియందర్శన సముచితసమాచారంబు లొనర్చి సుభ
 ద్రాభిమన్యులం బొంచాలిపాలికిం గొనిపోన నభ్యంతరజనంబుల నియోగించి.
 క. లలితమణిమయవిభూషణ, ములు రుచిరాంబరములును బ్రహ్మద మెడఁ దని
 ట్టలముగ వారి కుఠీపు, త్తుల కెల్లను నిచ్చి పిదప * ద్రోపది కిచ్చెన్. 378
 వ. ఇట్లు గట్ట నిచ్చి వేలు వేఱ రథకరితురగదాసదాసీజనంబుల నొసంగి పద్మనాభుండు
 పాండవులుం దానునుం గలసి సంతసంబున నలరారు చుండెఁ దదనంతరంబ. 379
 నీ. ద్రుపదభూవిభుఁడుపుత్త్రులుఁదానుఁజతుంగగ, బలములతోవచ్చి పాండుసుతులఁ
 గాంచి వారలు దన్ను * గరచు సంత్రీతిమై, గారవింపగ నుండె * గాశిరాజు
 శైబ్యుండుఁ బదపడి * నైన్యసమేతులై, చనుదెంచి ధర్మనందనునిచేయు
 సత్కారిముల గాఢ * సమ్మదంబునఁ బొంది, రవ్వీరాటుండును * సంతపట్టు

పము. ఎనకముఎసంగ = ఆతికయింపఁగా. తత్ సమాగమయోగ్యవిధంబు = అపాండవులతోఁ
 గూడుటయందుఁ దగినమర్యాదను. నడపెన్.

తా. — గొప్పవిభుమతో నుపస్థాప్యపురమునకు రాఁగాఁ బాండవులు సంతోషించి వారికను
 రుగాఁ బోయిరి. అంతఁ గృష్ణుండు వారితోఁ జేరునపుడు చేయువలసినమర్యాదను జరపెను.

377. బలదేవప్రముఖులకును = బలరాముండు మొదలుగాఁ గలవారికిని. తగ్గియందర్శన
 సముచితసమాచారంబులు = వారి వైనమాచటయందుఁ దగినవడపడులను. ఒనర్చి = చేసి. పొంచా
 లికిన్ = ద్రోపదియొద్దను. అభ్యంతరజనంబులన్ = అంతఃపురమునందలిజనులను. నియోగించి =
 వర్పఱచి.

378. వారి = కృష్ణుండు. లలితమణిమయవిభూషణములన్ = చక్కనివియు రత్నమయములు
 నగుసాములను. రుచిరంబరములును = చక్కనివస్త్రములను. ప్రహ్మదము = సంతోషము. ఎడఁదన్ =
 మనస్సునందు. నిట్టలముగన్ = ఆధకము కాఁగా. ద్రోపదికిన్ = ద్రోపదికి.

తా. — అప్పుడు కృష్ణుండు రత్నాలసాములను శ్రేష్ఠము లయినవస్త్రములను సంతోషముతోఁ
 బాండవులకును ద్రోపదికి నిచ్చెను.

379. రథకరితురగదాసదాసీజనంబులన్ = తేరులను ఏనుగులను గుఱ్ఱములను పనివాంఁదను
 పనికత్తెలను. పద్మనాభుండు = కృష్ణుండు. అలరారుచుండెన్ = ప్రకొకించుచుండెను. తత్ అనంత
 రంబున = అటుపిమ్మటనే.

380. ద్రుపదభూవిభుఁడు = ద్రుపదరాజు. చతురంగబలములతోన్ = నాలు గంగములు
 గల సేనలతో. పాండుసుతులన్ = పాండురాజుకొడుకులను. కరము = మిక్కిలి. సంత్రీతిమైన్ =
 ఎక్కువశ్రీతితో. ఉండెన్ = ఉండిరి. పదపడి = పిమ్మట. నైన్యసమేతులవి = నైన్యములతోఁ
 గూడినవారై. ధర్మనందనుండు = ధర్మరాజు. చేయుసత్కారిములన్ = చేయుపూజచేత. గాఢ
 సమ్మదంబును = ఎక్కువసంతోషమును. అంతపట్టువారలవన్ = వారల కందఱకును. తత్ తత్
 ఉచితప్రకారములన్ = వారివారికిఁ దగినవిధములచేత, ప్రియంబు = సంతోషము. తలకొనన్ =

• వారలకుఁ దత్తదుచితప్రకారములఁ బ్ర
యంబు దలకొన సంవిధానంబు సేసె
మఱియు బహుదేశములబంధుమాన్యమిత్త
వర్గములు వేడ్కఁ బెండ్లకి • వచ్చెఁ గలయ. 380

వ. ఇవ్విధంబున రెండుదెఱంగులచుట్టంబులు నైన భూపతులు దమతమవిభవంబులు
మెఱసి వచ్చి యుండ విరాటుండు పురంబున నుత్సవంబు నాటించిన. 381

క. కలువడములు మణితోరణ, ములుఁ గట్టిరి క్రముకకొండఁమోచాస్తంభం
బులు నాటిరి కుంకుమమునఁ, గలయ నలికి మ్రుగ్గు లిడిరి • కర్పూరమునక. 382

క. వివిధాలంకరణంబుల, నవకాంతి వహించి పట్టణంబు వివాహా
త్సవమాధవలక్ష్మికి లలి, తవనంబై యెలమికలిమితానల మయ్యెన్. 383

శలుగునట్లు. సంవిధానంబు = ఏర్పాటును. మఱియున్. బహు...వర్గములు—బహుదేశముల =
పెక్కుదేశములయందలి, బంధు = చుట్టములయు, మాన్య = పూజింపఁదగినవారలయు, మిత్త =
స్నేహితులయు, వర్గములు = సమాహములు.

తా.—ద్రుపదరాజు కొడుకులతోను జతురంగస్సైన్యముతోను వచ్చి పాండవులచే గౌరవింపఁ
బడి సంతోషముతో నుండెను. కాకిరాజును శైబ్యుండును సకలసైన్యములతో ధర్మరాజునొద్దకు
వచ్చి యతనిచే సత్కరింపఁబడిరి. విరాటరాజు వారల కందఱకును నానావిధముల సమ్మానము చేసెను.
మఱియు బహుదేశములనుండి బంధువులును మిత్రులును వివాహమునకై వచ్చిరి.

381. భూపతులు = రాజులు. తమతమవిభవంబులు = తమతమసంపదలచేత.

382. కలువడములు = ధ్వజస్తంభములయందుఁ గట్టెనుబంగారుకలవపూదండలను. మణితో
రణములున్ = రత్నాలతోరణములును. కట్టిరి. క్రముకకొండమోచాస్తంభంబులు = పోకగడలను
అరటిస్తంభములను. నాటిరి. కుంకుమమునక. కలయన్ = అంతటను. అలికి. కర్పూరమునక =
పచ్చకర్పూరముచేత. మ్రుగ్గులు. ఇడిరి.

తా.—ఆపట్టణమునందు జనులు ధ్వజము రెత్తి వానికి బంగారుకలవపూదండలను గట్టి
ద్వారములయందు రత్నాలతోరణములను గట్టిపోకచెట్లను అరటిస్తంభములను నాటి గృహములయం
దంతటను కుంకుమపువ్వుతో నలికి పచ్చకర్పూరమున మ్రుగ్గులు పెట్టిరి.

383. వివిధాలంకరణంబులన్ = నానావిధము లయినయలంకారములచేత. నవకాంతి =
క్రొత్తకాంతిని. వహించి. వివాహోత్సవమాధవలక్ష్మికిన్ = వివాహోత్సవము ఆను వసంతర్తువు
యొక్కసంపదకు. లలితవనంబు = చక్కనియుద్వానవనమై. ఎలమికలిమితానలము = సంతోష
ముయొక్కయతిశయమునకుఁ జోటు, వికాసముయొక్క యతిశయమునకుఁ జోటు అని యర్థం
భరము.

తా.—ఆపట్టణముపైను వివాహోత్సవమునకై చేసినయలంకారములచేత వసంతర్తువున గుద్వా
నమువలె నొప్పి యావివాహోత్సవమునకు నెంతయుఁ దగి యుండెను. జనులందఱు మిక్కిలి సంతోష
మునం బొదలుచుండిరి.

ఉ. తాను సుధేష్ఠ్యుఁ నుత్తముఁ ♦ దమ్ములు ఒండులు గంధమాల్మనా

నానవరత్న భూషణమఁ నశ్వియమాంగలికప్రసాదనా

నూనవిభూతి మత్స్యవిభుఁ ♦ కుజ్జ్వలలీల వహించి భూమిదే

వాసయ నాదికృత్యపరు ♦ తై నజనంబుల గారజించుచున్.

184

వ. గరువంపుసంభ్రమంబుతోడ నిజమందిరంబునందు.

385

సీ. అమలరత్నప్రదీపావలి మెఱుఁ గిడఁ బనిచి మణి స్తంభపంక్తి క్రొత్త

జగి దత్తుకొత్తునట్లుగఁ దొడయించి వి, చిత్రవితానముల్ ♦ చెలువు మిగులఁ

గట్టించి నూత్నముక్తాదామములతోడఁ, గునుమమాలిక లెడ ♦ గ్రుచ్చి వ్రేలఁ

గీలింప నియమించి ♦ క్రేవల మంగళ, భూరుహపల్లవతోరణములు

సంఘటింప నియోగించి ♦ చందనమునఁ, పరిణయాగార మలుకంగఁ ♦ బాణియాణి

గలుగుము త్రియముల మ్రుగ్ధుఁగా నొనర్పఁ, జతురపుణ్యాంగ నాజనతతి నమర్చె.

384. మత్స్యవిభుఁడు = విరాటరాజు. తాను. సుధేష్ఠ్యుఁడు. గంధ.....విభూతిఁగా గంధ = గంధముచేతను, మాల్మ్య = పూదండల చేతను, నానానవరత్న భూషణ = పలువిధము లయిన తొమ్మిదిరత్నములు పొదిగినసాములచేతను. మనశ్వియ = మనస్సునకు సంతోషము గలిగించునట్టి, మాంగలిక = మంగళాహ్వాములైన, ప్రసాదన = అలంకారములచేతను, అనూన = తక్కువకావి, విభూతిఁ = సంపదను. కుజ్జ్వలలీల = ప్రకాశించుచున్న విలాసముచేత. భూమిదేవతయనఁబడి కృత్యపరులు = బ్రాహ్మణులను తోడ్కొని వచ్చుట మొదలగుకార్యములయందు దాసత్వి గలవారు.

తా.—విరాటరాజు తనభార్య మొదలగువారితోఁ గూడినవాఁడై గంధమాల్మములు మొదలగుమంగళాలంకారములు ధరించి బ్రాహ్మణులను బిలుచుకొని వచ్చుట మొదలగుపనులు చేయువారిని ఆయాపనులయందు నియోగించుచు.

385. గరువంపుసంభ్రమంబుతోడఁ = అధిక మయినసంతోషముతో. నిజమందిరంబునందుఁ = తనగృహమునందు.

386. అమలరత్నప్రదీపావలి = నిర్మల మయినరత్నాలరీతిమలసమూహమును. మెఱుగు ఇడఁ = మెఱుగుపెట్టుటకు. పనిచి = అజ్ఞాపించి. మణి స్తంభపంక్తి = రత్నాల స్తంభముల సమూహమును. క్రొత్తజగి = క్రొత్తకాంతి. తత్తుకొత్తునట్లుగఁ = ప్రకాశించునట్లుగా. విచిత్రవితానముల్ = చక్కని మేలుకట్టును. చెలువు = చక్కఁదనము. మిగులఁ = అతీతయించునట్లు. గట్టించి. నూత్నముక్తాదామములతోడఁ = క్రొత్తముత్యాలదండలతో. గునుమమాలికలు = పూదండలను. ఎడఁ = నడుచును. వ్రేలఁ = వ్రేలాడునట్లు. గీలింపఁ = కట్టుటకు. నియమించి = ఏర్పఱచి. క్రేవలఁ = పార్శ్వములయందు. మంగళభూరుహపల్లవతోరణములు = మంగళశరము లయిన చెట్లయొక్కచివుళ్లతోరణములను. సంఘటింపఁ = కూర్చుట్టు. నియోగించి = అజ్ఞాపించి. చందనమునఁ. పరిణయాలిగారము = పెండ్లియింటిని. పాణి = నీరును. ఆణి = పలువిధనమును. చతురపుణ్యాంగ నాజనతతిఁ = నేర్పరులగుముత్రైవజనములసమూహమును. అమర్చె.

క. వైదికతాకికవిధిసం, పాదితవివిధాన్వనస్తుభరితత్వమునఁ

వేదిక పాలు పగుచట్టుగ, మోదమునఁ బురోహితుండు * మునుకొని చేయునో.

క. ఉత్తర నలంకరింప ను, దాత్తాభరణాదివస్తుతతి యొసఁగి నరేం

ద్రోశ్తముఁడు నేర్పు గలచెలి, కత్తిములం బనిచేఁ బ్రీతి * గడలుకొనంగన్. 388

— (అభిమన్యుని వివాహమహోత్సవము.) —

ప ఇట్లు వైవాహికనర్తనసంవిధానసావధానం డగు మత్స్యమహీనాథుండు మా హూర్తికాదిశిష్టజనులు పరివేష్టింప నుండి లగ్నం బాసన్నం బగుచు వచ్చెనని ధర్మ తనయున కెఱింగింపం బనిచిన నతండు ననుజతనుజసహితంబుగా నలంకృతుండై వివిధప్రసాధనశోభితు లగునను న్నబంధుజనంబులం గూర్చికొని యభిమన్యునకు శృంగారంబు నేయించి భద్రగజారూఢుం జేసికొని యేనుంగులం బేరు గలవారు

తా.—విరాటరాజు రత్నదీపములకు మెఱుంగు పెట్టించి మణిస్తంభములను దుడిపించి చక్కని మేలుకట్టు కట్టించి ముత్యాలదండలను పూలమాలికలను వ్రేలాడఁ గట్టించి పార్వ్యములయందు మంగళ వృక్షములచిగ్గళ్లతోరణములు గట్టించి ముత్రైసువులచేఁ బెండ్లిమంహపమును గండపునీట నలికించి మేలి ముత్రైములతో మ్రుగ్గులు పెట్టించి గృహ మంతట నలంకారము కావించెను.

387. వైదిక.....భరితత్వమునఁ—వైదిక = వేదమునందుఁ జెప్పఁబడినవియు, తాకిక = లోకప్రసిద్ధములు నగు, విధి=నియమములచేత, సంపాదిత = సంపాదించఁబడిన, వివిధ = పలువిధము లయిన, అన్న = యోగ్యము లయిన, పస్తు = పదార్థములచేత, భరితత్వమునఁ= నిండిన దగుటచేత. వేదిక = పెండ్లియరంగు. పాలుపు = అందము. మోదమునఁ=సంతోషముతో. మునుకొని = పూని.

తా.—అప్పుడు పురోహితుండు వేదోక్తవిధిని లోకాచారమును ననుసరించి పెండ్లికిఁ గావల సినవస్తువుల నన్నిటిని సమకూర్చి వేదిక నలంకరింపఁగా.

388. ఉదాత్తతభరణాదివస్తుతతి = మేలియాభరణములు మొదలగువస్తువులసమూహమును. బసఁగి = ఇచ్చి. నరేంద్రఉత్తముఁడు = రాజశ్రేష్ఠుఁ డయినవిరాటుండు. ప్రీతి = సంతోషము. కడలుకొనంగన్ = అతిశయింపఁగా. పనిచేఁ = ఆజ్ఞాపించెను.

తా.—విరాటుఁ డంత సంతోషముతో నుత్తర నలంకరించుటకై యుత్తమము లగు నాభరణ ములు మొదలగువాని నిచ్చి నేర్పుగల చెలికత్తియల కాజ్ఞాపించెను.

389. వైవాహికనర్తన సంవిధానసావధానండు = వివాహమంగళముయొక్క జరిగించుట యొక్క యేర్పాటుటయందు హెచ్చరికతోఁ గూడినవాడు. మాహూర్తికాదిశిష్టజనులు = జ్యోత్యులు మొదలుగాఁగల శైద్ధలు. పరివేష్టింపఁ = చుట్టుకొనఁగా. అసన్నంబువి = సమీపించినదై. ధర్మతనయునకుఁ = ధర్మరాజునకు. పనిచినఁ = పంపఁగా. అతండుఁ=అధర్మరాజును = అనుజతనుజసహితంబుగాఁ = తములతోను కొడుకులతోను గూడినట్లుగా. వివిధప్రసాధనశోభితులు. నానావిధము లయినయలంకారములచేఁ బ్రకాశించువారలు. భద్రగజారూఢుఁ = భద్రజాతియే నుఁగు నెక్కినవానిని. పేరు = ప్రసిద్ధి. వారుపంబులను = గుఱ్ఱములను. మట్టపుధట్టంబు = కొలఁ

వంబులను మట్టపుధట్టంబు నేసికొని మణిగణంబులు సంబరనికరంబులుఁ బుష్ప
పుంజంబులు ఫలప్రచయంబులు లోనుగాఁ గలయోగ్యవస్తువుల విస్తరిల్లివక్రంత
నడవ మంగళతూర్యనాదంబులు విప్రాశీర్వాదంబులు మాగధగానంబులు వంది
జనవాక్యసంతానంబులుఁ జెలంగ వాసుదేవిపురస్కరంబుగా విరాటుమందిరంబున
కేతెంచి శంఖజయఘంటాపణవాదనిక్వణంబులతోడ నెదుర్కొని చల్లునేసలు
గైకొనుచుం జూతైంచిన. 389

క. విరటుండు సంభ్రమమును నా, దరమును భక్తియును నాత్మఁ ధరికొనఁ బూజా
పరుడై సమయసముచితా, చరణంబులు నిర్వహించె ధన్యుడలీలన్. 390.

గీ. విహితపరిపాటితో విప్రవృద్ధజనులు, పుణ్యకర్తృపరంపరఁ బూని నడవ
నర్థి గృష్ణయుధిష్ఠిరపార్థమత్స్య, వరులు దెర యొద్ద నవ్వఘాతవరుల నిలిపి.

వ. సాంవత్సరికదత్తకాలకళావిశేషంబున మంగళతూర్యరవంబులు సెలంగ నత్తెర
యొత్తించిన. 392

దియైననేనను. మణిగణంబులు = రత్నాలసమూహములును. అంబరనికరంబులు = వస్త్రముల
సమూహములును. పుష్పపుంజంబులు = పువ్వులసమూహములును. ఫలప్రచయంబులు = పండ్లసమూ
హములును. లోనుగా = మొదలుగా. యోగ్యవస్తువుల = తగినపదార్థములచేత. విస్తరిల్లివక్రంత
అతిశయించినప్రధానద్రవ్యము. మంగళతూర్యనాదంబులు = మంగళవాద్యధ్వనులు. విప్రాశీర్వా
దంబులు = బ్రాహ్మణులదీవనలు. మాగధగానంబులును = వంశావళి చదువువారిపాటలును. వందిజన
వాక్యసంతానంబులు = బ్రాహ్మణమంటలసమూహములును. చెలంగ = మ్రోగఁగా. వాసు
దేవిపురస్కరంబుగా = కృష్ణుండు ముందు గలుగునట్లుగా. నిక్వణంబులతో = స్వనులతో. నేసలు =
అక్షతలను. చొత్తెంచిన = ప్రవేశింపఁగా.

390. సంభ్రమమును = సంకోచమును. అత్త = మనస్సునందు. తలకొనఁ = కలుగఁగా.
పూజాపరుడని = పూజించుటయందు దాసత్వంబు. సమయసముచితచరణంబులు = సమయమునకుఁ
దగినయాచారములను. ధన్యుడలీల = సంకోచాతిశయముచేత. నిర్వహించె = చేసెను.

తా.—విరాటుండు భయభక్తులతోఁ బూజించి యప్పుడు చేయవలసినయాచారములను
నడపెను.

391. విప్రవృద్ధజనులు = బ్రాహ్మణులయందుఁ బెద్ద లయినవారు. విహితపరిపాటితో =
విధిపఱచినక్రమముతో. పుణ్యకర్తృపరంపర = పవిత్రము లయినకర్తృములయొక్కవరుసను. పూని.
నడవ. అర్థి = ప్రీతితో. కృష్ణయుధిష్ఠిరపార్థమత్స్యవరులు = కృష్ణుండును ధర్మరాజును ఆర్జు
నుండును విరాటుండును. అవ్వఘాతవరుల = అపెండ్లివారును పెండ్లివారును. తెరయొద్ద.
నిలిపి.

తా.—ఆప్పుడు బ్రాహ్మణులు చేయవలసినకర్తృకలాపమును నడపఁగాఁ గృష్ణుండు మొదలగు
వారు ఉత్తరను అభిమన్యునిఁ దెరయొద్ద నిలిపి.

392. సాంవత్సరికదత్త కాలకళావిశేషంబున = జోస్యునిచే నియమించినకాలముయొక్క

ఉ. వీనులఁ దియ్య మొక్క మును † విన్నిఁ బరస్పరరాగవృత్తి లో
నూనినఁ జూచువేడుకల † నువ్విటు లూరెడు నెమ్మనంబు ల
చోచి నొకయింతసేపు నెడ † సొచ్చుట కోర్వక యుండ నున్నయ
మ్మానినియుం గుమారుడును † మారవికారము లంకురింపఁగన్. 393

ప. అన్యోన్యవలోకనంబు సేయునప్పుడు. 394

సీ. వరుచూడ్కి ముద్దియఁజనదనంబుపైఁబాటి, తిపుటమై నునుఁగాంతిఁజీపు. గ్రోలు
నుండరీరత్నంబుఁచూపు మనోహరు, నడుగులయొప్పుపై † నల్ల నడరుఁ
బతివిలోకనములు † పడఁతుకమైతీనఁ, గలయంగఁ బలుమాటు † మెలఁగు చుండు
వెలఁదికటాక్షముల్ † విభునిపైఁ గ్రమమున, నెగసి మోమున సోకి † మగిడివచ్చు

భాగముయొక్క భేదమునందు, జ్యోతిషికుఁడు చెప్పినశుభముచూర్తమున ననుట. మంగళతూర్వర
పంబులు = మంగళవాద్యధ్వనులు.

393. వీనులఁ=చెవులయందు. తియ్యము = ప్రీతి. ఎక్కఁ = అతిశయించునట్లు. విన్నిఁ =
వినుటచేత. పరస్పరరాగవృత్తి = ఒండొరులమీఁదియనురాగరూప మయిన మనోధర్తము. లోఁ =
మనస్సులయందు. ఊనినఁ = నాటుకొనఁగా. ఉవ్విటులు ఊరెడు నెమ్మనంబులు = ఆశపడునట్టి
నిండుమనస్సులు. అచోచిఁ = అప్పుడు. ఒకయింతసేపుఁ = కొంచెము సేపుకూడ. ఎవచొచ్చు
టుకఁ = అలస్య పుగుటకు. ఓర్వక. ఉండక. ఉన్న అమ్మానినియుఁ = ఉన్నట్టి యాయుత్తర
యును. గుమారుడును = అభిమన్యుఁడును. మారవికారములు = మన్తధబాధలు. అంకురింపఁగన్ =
మొలక లెత్తఁగా.

తా.—ఆయుత్తరాభి మన్యులు ఒండొరుల సౌందర్యాదిగుణములను మున్ను విన్నవారలు
గావున నొండొరులపై ననురాగము గలిగి యెప్పు డెప్పు డొండొరులం జూత మని కొంచెమైనను అల
స్యమును సహింపనివా రగుటచే అప్పుడు మన్తధవికారము కలవారై.

394. అన్యోన్యవలోకనంబు = ఒండొరుల చూచుటను.

395. వరుచూడ్కి = పెండ్లిచూడుటచూపు. ముద్దియఁజనదనంబుపైఁ = ఉత్తరమోముమీద.
తిపుటమైఁ=కోరికతో. నునుఁగాంతిఁపు=నున్ననికాంతియొక్కమాధుర్యమును. గ్రోలుఁ=త్రాగును.
తా.—అభిమన్యుని చూపు ఉత్తరమోమున వ్రాలి దానిసౌందర్యమునకు నానందము నొందును.
నుండరీరత్నంబుచూపు=స్త్రీరత్న మయినయుత్తరయొక్కచూపు. మనోహరు అడుగులఒప్పుమైఁ=
ప్రియుఁ డయిన యభిమన్యునియొక్క పాదముల చక్కఁదనముమీద. అల్లఁ=తిన్నగా. అడరుఁ=
పరఁగును. తా.—ఉత్తరచూపు అభిమన్యునిపాదములమీదఁ బ్రసరించును. ఇందుచే నుత్తర
సిగ్గుచేఁ దలవంచుకొని యుండుట ధ్వనితము. పతివిలోకనములు = వరునిచూపులు. పడఁతుక మై
తిగఁ = ఉత్తరయొక్క తిఁగవంటిదేహమునందు. కలయంగఁ = అంతటను. పలుమాటుఁ =
మాటిమాటికి. మెలఁగుచుండుకొ = తిరుగుచుండును. తా.—అభిమన్యుఁ డుత్తరదేహ మంతయుఁ
బలుమాటు చూచుచుండెను. వెలఁదికటాక్షముల్ = ఉత్తరయొక్క క్రేగంటిచూపులు. విభునిపైఁ=

నొండొరువులలేజెమటల * నూని వ్రేగు, పడినచాప్పున నవయవభంగులందు
దగిలి మఱపున దడయు నిద్దఱవిశాలనయనదీప్తులు నేఱుకువ * బయలుపడగే.
వ. తదనంతరంబ. 396

గీ. ఒండొరులదోయిశుల నినుఁపొందఁ జేయు, నక్షతప్రకరంబు లఁన్యోన్యమస్త
కములఁ బోసిరి మందారకల్పలతలు, విరులగముల నొండొటిపైఁ * గురియునట్లు.
చ. లలితనూవీలాసముల * లజ్జకతంబునఁజేసి మున్ను వి
చ్చలవిడిఁ బర్వఁగా వెరవు * సాలక యోరలు వాఱుచూపుల
లలిఁ దలఁబ్రాలు వోయునెడలం దగ వొందిన నూలుకొల్పి యి
మ్ములఁ బఠరింతు రొండొరులఁమోహనమూర్తులపై పఘావరుల్. 398

మగనిమీఁద. క్రమమునక. మగిడి = మరలి. తా.—ఉత్తరమాపులు క్రమముగాఁ బాదముల
నుండి యభిమన్యునిమోముపఱకు వ్యాపించి యచ్చట నభిమన్యునిమాపు తగులు నని వెంటనే మరలును.
ఇద్దఱ విశాలనయనదీప్తులుక = ఆయిద్దఱియొక్క నిడుపులయిన కన్నులకొంతులును. ఎఱుకువ =
అభిప్రాయము. బయలుపడగ = వెల్లడి యగునట్లు. ఒండొరువులలేజెమటలక = ఒకరొకరి
యొక్క చిఱుచెమటలయందు. ఊని = తగిలి. వ్రేగుపడినచాప్పునక = చిక్కుపడినవో యనునట్లు.
అవయవభంగులందుక = అవయవములయొక్క విధములయందు. తగిలి. మఱపునక = పారవశ్యముచేత.
తడయుక = నిలుచును. తా.—ఆపఘావరుల యిద్దఱిమాపులు ఒకరొకరియవయవములయందు
వ్యాపించి యచ్చటఁ గలిగియుండు చిఱుచెమటలఁదగులుకొన్నవియో యనునట్లు పరవశములై యచ్చట
చ్చటనే చాలనేపు నిలిచి యుండినవి.

397. ఒండొరులదోయిశులక = ఒకరొకరిదోసిల్లయందు. నినుపుఒందఁ జేయు అక్షతప్రక
రంబులు = నిండించునట్టి యక్షతలసమాహములను. మందారకల్పలతలు = మందారవృక్షమును కల్ప
వృక్షపుఁదీగయును. విరులగములక = పువ్వులసమాహములను. ఒండొటిపైక. కురియునట్లు
అన్యోన్యమస్తకములక = ఒండొరులకిరస్సులయందు. పోసిరి.

తా.—ఆపఘావరులు దోసిల్లయం దక్షతల నంచుకొని మందారకల్పలత లొండొటిపైఁ
బువ్వులు గురియునట్లు ఒండొరులకిరస్సులమీఁదఁ బోసిరి. ఇక్కడ మందారవృక్షమునకును అభి
మన్యునకును గల్పలతకును సుత్తరకును అక్షతప్రకరంబులకును విరులగములకును సుపమానోపమేయ
భావము.

398. లలితనూవీలాసములక = చక్కనిదేహములయొక్కవీలాసములయందు. లజ్జకతంబునఁ
జేసి = సిగ్గు అను కారణముచేత. విచ్చలవిడిక = స్వేచ్ఛగా. పర్వఁగాక = ప్రసరించుటకు.
వెరవు = అవకాశము. చాలక. ఓరలుపాఱుచూపులక = ఓరగాఁ బ్రసరించుచూడ్కులను.
లలిక = సంతోషముతో. పోయునెడలక = పోయునప్పుడు. తగవు = అవకాశము. ఒందిక =
కలుగుటచేత. ఒండొరులమోహనమూర్తులపైక = ఒకరొకరిచక్కనిదేహములమీఁద. నూలుకొల్పి =
నిలిపి. అవ్యఘావరుల్ = ఆయాలురుగలు. ఇమ్ములక = సంతోషముతో. పఠరింతురు = పఱపుదురు.
తా.—ఆపఘావరులు అంతకు మున్ను సిగ్గుచే నొకరినొకరచక్కఁగాఁ జూచికొన నవకాశము

గీ. చిత్తమునగాఢరాగంబు ♦ చేతఁ జూపు, తెఱఁగు దోఁపఁ గం పారెడుతీగఁబోడి
మృదులపాణిఁ గుమారుండు♦మెలపుమై గ్ర, హించెఁ బల్లవాలంబిమ♦త్రేధలీల.

వ. ఇట్లు పాణిగ్రహణం భాచరించి. 400

క. పెనుఁగుదుట నిడినచూతం, బును నవమాలికయుఁబోలె ♦ బాలు పొంది రతం
డును నమ్ముగ్ధయు సేకా, సనమున నున్నపుడు నూత్న♦సాభాగ్యమునన్. 401

సీ. కోర్కులు గెడగూడుకొని పార మెయిదిన, చిత్తంబు లూటట ♦ జగుళ్లు లొడ్డఁ
బులకాంకురములకుఁ ♦ దలతాఁకు డై యిరు, మేనును మన్వంబు ♦ మిగిలి పొదలఁ

లేనివారై తలఁబాలు పాసికొనునపు డపకాశము కలుగుటవలన నొకరినొకరు చక్కఁగాఁ జూచి
కొనిరి.

399. చిత్తమునగాఢరాగంబు = మనస్సునందలి యధిక మయినయనురాగమును. చేతకా = చేతితో. చూపు తెఱఁగు = చూపునట్టివిధము. తోఁపకా = తోఁచునట్లు. కెంపుతరెడుతీగఁబోడి మృదులపాణి = ఎఱ్ఱనైన యుత్తరయొక్కమెత్తనిచేతని. కుమారుండు = అభిమన్యువు. పల్లవ ఆలంబిమ త్రేధలీలకా = చిగురును గ్రహించునట్టి మదపుటేనుఁగువలె. 'మెలపుమై' = 'మెలఁకువతో'. గ్రహించెకా = పట్టెను. పాఠాం : — చేతఁజూపు. చేతకా = కార్యముచేత ననియర్థము, ఈపాఠము ఉత్ప్రేక్షాననురూపమగుటచే నుపేక్షణీయము. హస్తముచేత ననునర్థముచెప్పునపుడు పాణియందు ఎఱ్ఱఁ దనము వర్ణించుటచే రాగము ఎఱ్ఱరంగుగలది యని కవిసమయసిద్ధ మగుటవలన నుత్ప్రేక్ష యుక్త మగుచున్నది.

తా. — అప్పుడు మనస్సులో నున్నయనురాగమును హస్తము చెల్పుచున్నదియో యను నట్లు ఎఱ్ఱగా నున్న యయ్యుత్తరహస్తమును అభిమన్యువు మదపుటేనుఁగు చిగురును గ్రహించునట్లు మెల్లగాఁ బట్టెను.

400. పాణిగ్రహణంబుఅచరించి = పెండ్లియాడి.

401. 'పెనుఁగుదుట' = పెద్దపాదునందు. ఇడినచూతంబును = పెట్టినమామిడిచెట్టును. నవ మాలికయుకాపోలెకా = విరజాజితీగయునువలె. అతండును. అమ్మగ్ధయుకా = ఆయుత్తరయును. ఏకలవనమునకా = ఒకపీటయందు. నూత్న సాభాగ్యమునకా = క్రొత్తయలంకారముతో. పాలు పొందిరి = ప్రకాశించిరి.

తా. — ఒకపీటమీదఁ గూర్చుండిన యవ్యధూవపులు ఒకపాదునందు నాటిన మామిడి యును విరజాజియునువలెఁ బ్రకాశించిరి.

402. 'గెడగూడుకొని' = జతగాఁ గూడికొని. పారము = తుదను. ఎయిదినచిత్తంబులు = పొందినమనస్సులు. ఊటటకా = తృప్తిచేత. చిగులుబుత్తకా = చిగిరింపఁగా, సంతోషింపఁగా. తా. — ఉత్తరాభిమన్యులకోర్కులు ఈడేటి మనస్సులకు సంతోషము కలుగఁగా. పులకాంకురము లకుకా = గగుర్పు మొలకలకు. తలతాఁకుడువి = తలలను తాకునవియై. ఇరుమేనును = రెండుచేహ ములును. మన్వంబు = కోమలత్వము. మిగిలి = అతిశయించి. పొదలకా = ఒప్పుగా. తా. — కోమలము లైన యిద్దటిచేహములును గగుర్పాటు నొందిన వగుటచే నొకరిపులకలు మఱియొకరిచేహమునకుఁ దగు లుమండెను. పులకాంకురంబులు తేకుకొత్తగా నని పాఠాం, పులకాంకురములు ప్రకాశింపఁగా నని

దటి వేచి చనఁ బోయి ♦ తడఁబడి మార్గతి, వడి చూపు లాదట ♦ బయలుపడఁగఁ
జెనుటలతావులు ♦ తమలోనఁ గలసి వే, తొక్కసారభ మయి ♦ చొక్కునేయ
గాఢసంస్పర్శభంగులు ♦ కలుగునట్టి, హోమసమయశృత్యంబుల ♦ నొదవుసౌఖ్య
రసముపెన్నిట్ట పొరిఁబారిఁ ♦ గ్రమ్ముచేర, సమ్మదాంబుధిఁ దేలిరి ♦ సతియుఁ బతియు.

వ. ఇవ్విధంబున వివాహంబు నిర్వహించి మత్స్యమహీనాథుండు మణిభూషణంబులు
రుచిరాంబరంబులుఁ గర్పూరాదిసుగంధద్రవ్యంబులుఁ దాంబూలంబులతోడిపల్లె
రంబులఁ బచరించి పాండవులకు వాసుదేవపూర్వకంబుగాఁ బురోహితప్రకరంబు
నకుం గట్టి నిచ్చి యాజ్ఞ నేనీసుభద్రలకు ననురూపాభరణపరిధానంబు లంతఃపుర
వర్తులైనయర్హజనంబులచేతం బుచ్చి సౌభద్రునకు భద్రసామజసప్తశతీయును
లోకాత్తరతురంగదశసహస్రంబును సలక్షణగోపంచలక్షయు రథంబులు రెండు
వేలును దానదాసీజనంబు లక్షయు మఱియు నానాప్రకారంబు లగుధనంబులు

యగము. తటి = సమయమును. వేచి = కాచి. చనఁబోయి = పోఁబోయి. తడఁబడి. మార్గతి
పడి = వేటుమార్గమును పొంది. చూపులు. అదట = ప్రీతితో. బయలుపడఁగఁ = బయలును
పొందఁగా. తా.—సమయమును గనిపెట్టి యొకరినొకరు చూచుకొనునప్పుడు ఒండొరులచూపులు
తగిలి చూడ్కులు తడఁబాటు నొంది వేటుమార్గమునఁ బోయి శూన్యము లయ్యెను. చెనుటల
తావులు = చెనుటలవాసనలు. తమలోనఁ = తమయందు. వేటుఒక్కసారభముఅయి = వేటు
వాసనయై. చొక్కు = పారవశ్యమును. చేయఁ. తా.—ఇద్దఱిచెనుటలను గలసినపుడు వాని మంచి
వాసనకుఁ బరవశులైరి. గాఢసంస్పర్శభంగులు = గట్టితాఁకుల్లయొక్కవిధములు. కలుగునట్టి హోమ
సమయశృత్యంబులఁ = కలుగునట్టి హోమకాలమునందలికార్యములయందు. ఒదవుసౌఖ్యరసము
పెన్నిట్ట = కలుగునట్టి సుఖరసమయొక్క పెద్దప్రవాహము. పారిఁపారిఁ = మాటిమాటికి.
క్రమ్ముచేరఁ = కలుగుచుండుగా. తా.—హోమము చేయునపుడు ఒండొరులదేహములకు గాఢ
స్పర్శము కలుగుటచే నధిక సుఖము పొందుచుండిరి. సతియుఁ = స్త్రీయును, ఉత్తరయును. పతి
యుఁ = భర్త యయినయభిమన్యుఁడును. సమ్మదాంబుధిఁ = సంతోష మనుసముద్రమనందు.
తేలిరి. తా.—ఇట్లు ఉత్తరాభిమన్యుల పరమానందము నొందిరి.

408. నిర్వహించి = నెఱవేర్చి. మణిభూషణంబులుఁ = రత్నాలసాములను. రుచిరంబ
రంబులుఁ = చక్కనివస్త్రములను. కర్పూరఆదిసుగంధద్రవ్యంబులుఁ = పచ్చకర్పూరము మొదలగు
మంచివాసన గల ద్రవ్యములను. పచరించి = పఱపి. వాసుదేవపూర్వకంబుగాఁ = కృష్ణుఁడుమొందు
కలుగునట్లుగా. పురోహితప్రకరంబునకుఁ = పురోహితులసమాహమనకు. యాజ్ఞనేనీసుభద్రలకుఁ =
బ్రాహ్మణిని సుభద్రకును. అనురూపాభరణపరిధానంబులు = తగినసాములను వస్త్రములను. అంతః
పురవర్తులు = అంతఃపురమున నున్నవారు. అహజనంబులచేతఁ = తగినజనులచేత. పుచ్చి = పంపి.
సౌభద్రునకుఁ = అభిమన్యునకు. భద్రసామజసప్తశతీయును = భద్రజాతియేనుఁగుల యేడునూలు
లును. లోకఉత్తరతురంగదశసహస్రంబును = లోకమునందు శ్రేష్ఠము లయినగుట్టమలపదివేలును.
సలక్షణగోపంచలక్షయుఁ = మంచిలక్షణములతోఁ గూడినగోపుల యయిదులక్షలును. నానాప్రకా

సరణం బిచ్చె సమృహసీయమహోత్సవంబు మంగళసంవిధానసావధానపుణ్యాంగ
నలవలనను సృష్టగీతాదివైచిత్ర్యమనోహరవారనారీజనంబులవలనను వినూత్నంశ్చ
మయభూషణాది దీప్తివిశేషవిరాజమాను లగుగుమారులచతురపరిహాసాదివిలాసం
బులవలనను బ్రభూతవిభవవిభ్రాజితు లగురాజనూనులమానసీయగరిమలలిత విహా
రవిశేషంబులవలనను బాంచాలయాదవకేకయాది బాంధవమహితమహిమాం
చితసంచరణంబులవలనను నానందనిష్యంది పాండునందనసౌహార్దంబులవలనను మ
త్స్యమనుజపతిమందిరంబు పరమసంపద్యరితం బై యుండె నని చెప్పిన విని
వై శేంపాయనునితో జనమేజయిండు.

403

కృ. కుంతీనందను లట్లు త్యంతవిభవ మెనగఁ బరిణయము సేసి సుహృ

త్సంతోషోజ్జ్వలు లై తదః సంతర మెభ్యంగి నడచి * రసపుష్కరీభీత్. 404

రంబులు = పలువిధములు గలవి. ఆరణ్యంబు = వివాహకాలమునం దల్లుని కిచ్చెడుధనము. అమృత
సీయమహతోడత్సవంబునక = ఆపూజ్య మయినగొప్పవేడుకయందు. మంగళ.....అంగనలవలనను—
మంగళసంవిధాన = శుభకార్యములు చేయుటయందు, సావధాన = జాగ్రత్తగల, పుణ్యాంగనలవల
నను = ముత్తైదువలవలనను. సృష్టగీతాదివైచిత్ర్యమనోహరవారనారీజనంబులవలనను = ఆటలుపాటలు
మొదలగువానియొక్క విశేషములచేత చక్కని వేశ్యాజనములవలనను. వినూత్న.....విరాజమానులు—
వినూత్న = మిక్కిలి క్రొత్తవైన, రత్నమయ = రత్నవికారము లయిన, భూషణ = సొమ్ములు, అది =
మొదలగువానియొక్క, దీప్తివిశేష = కాంతియొక్కయతిశయముచేత, విరాజమానులు = ప్రకాశిం
చుచున్నవారు. అగుమారులచతురపరిహాస ఆదివిలాసంబులవలనను = అయినట్టి పట్టణాండ్రయొక్క
నేర్పుగల పరిహాసము మొదలుగాఁగలవిలాసములచేతను. ప్రభూతవిభవవిభ్రాజితులు = గొప్పసంపదచే
బ్రకాశించువారు. అగురాజనూనులమానసీయగరిమలలితవిహారవిశేషంబులవలనను = అయినట్టి రాజ
పుత్రులయొక్క గౌరవించదగిన గొప్పతనముచే జక్కనిక్రీడలయొక్క యతిశయములవలనను.
పాంచాల...సంచరణంబులవలనను—పాంచాల = పాంచాలరాజులును, యాదవ = యాదవులును,
కేకయ = కేకయరాజులును, అది = మొదలుగాఁగల, బాంధవ = మట్టములయొక్క, మహిత =
శ్రేష్ఠము లయిన, మహిమ = గొప్పతనముచేత, అంచిత = ఒప్పుచున్న, సంచరణంబులవలనను = విహా
రములవలనను. అనందనిష్యందిపాండునందనసౌహార్దంబులవలనను = సంతోషమును గలిగించుచున్న
పాండవులయొక్క స్నేహమువలనను. మత్స్యమనుజపతిమందిరంబు = విరాటరాజు నగరు. పరమ
సంపత్ భరితంబువి = గొప్పసంపదలచే నిండినదై.

404. కుంతీనందనులు = కుంతికొడుకులు. అట్లు. అత్యంతవిభవము = ఎక్కుడుసంపద. ఎనఁ
గక = అతిశయించునట్లు. పరిణయము = వివాహమును. సుహృత్ సంతోషోజ్జ్వలులువి = మిత్రుల
సంతోషముచే బ్రకాశించినవారై. తత్ ఆనంతరము = అటుపిమ్మట. ఎభ్యంగి = ఏవిధమున. నడ
చిరి. అనపుడుక—అని జనమేజయుఁ డడుగఁగా. ప్రీతిక = వైశంపాయనుఁడు సంతోషముతో.

కా.—అట్లు పాండవులు వివాహమును గొప్పవిభవముతో నడపి మిత్రులతోఁగలసి సంతో
షము నొందినవారై పిమ్మట నేమి చేసిరి యని జనమేజయుఁ డడుగఁగా వైశంపాయనుఁడు సంతో
షముతో.

చ. అమృతమయాత్ భక్తిసుగంధమానుభవోజ్జ్వలదీప్యవత్తమ

ట్యుయగతానుభావపురుషత్రయతావిష్కృతస్వభావని

ర్మమహృదయైకవాసమునిరంజననిత్యవిలాసదోషసం

గమవినికర్తనాపరమశారవధుర్యపదప్రవర్తనా.

405

క. దుర్వహపటుతాపత్రయ, నిర్వాపణకరణబోధనిర్మలజనహృ

త్పర్వాచరణమహాసుగ, గర్వహరణత్వస్వసంప్రకాశనకరుణా.

406

405. అమృతమయాత్ = మోక్షరూప మయిన స్వరూపము గలవాడా! భక్తి...వత్తమ-భక్తి = భక్తిచేత, సుగమ = సులువుగా బొందఁ దగినదియు, అనుభవ = జ్ఞానముచేత, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించునదియు వగు, దీప్యవత్తమ = త్రేప్య మయినమాగ్గము గలవాడా! మొదట భక్తిచేతను బంధపడి జ్ఞానముచేతను బొందఁ దగినవాడా యని తాత్పర్యము. మహాసుగతానుభావ = అమృతములను బొందినమహిమ గలవాడా! శైవము, శాక్తము, వైష్ణవము, గాఢపక్ష్యము, సారము, కాపాలి కము అను నీయాముత్యములవారిచేతను బూజింపబడువాడా యని తాత్పర్యము. పురుషత్రయతావిష్కృతస్వభావ = పురుషులమువ్వు రగులచేత వెల్లడి చేయబడిన స్వరూపము గలవాడా! ట్యుయగు అక్షరుడు పరమాత్మ యను మువ్వురుపురుషులుగా వెలసినవాడా యని తాత్పర్యము, ట్యుయఁ డనఁగాఁ బంచభూతములు, అక్షరుఁ డనఁగా జీవుఁడు అని భేదము. నిర్మమహృదయైకవాస = మమకారము లేనివారిమనస్సే ముఖ్యమయినవాసస్థానముగాఁ గలవాడా! సన్నాత్యులచేధ్యానింపఁ బడువాడా యని తాత్పర్యము. మునిరంజననిత్యవిలాస = ధ్యానించువానిని సంతోషపఱచునట్టినిత్య మైనవిలాసము గలవాడా! దోషసంగమవినికర్తనా = దోషములసంబంధమును బోగొట్టువాడా! అవిద్యాదిదోషములను పోగొట్టువాడా యని తాత్పర్యము. పరమశారవధుర్యపదప్రవర్తనా = నిర్ముగ్ధగౌరవముయొక్క భారమును వహించునట్టి స్థావముయొక్క ప్రవర్తింపఁ జేయువాడా! నిర్మత్తమ మయినమోక్షపదమును ఇచ్చువాడా యని తాత్పర్యము.

406. దుర్వహ.....కరణ-దుర్వహ = ఓర్వరాని, పటు = గొప్పదైన, తాపత్రయ

తాపములమూడింటియొక్క, నిర్వాహ = పోగొట్టుటయొక్క, కరణ = చేయువాడా!

త్వీకము, అధిభౌతికము, అధిదైవికము అని తాపములు మూడు, అందు అధ్యాత్మికము-శరీర

ముగతాపము, కృత్రిమతాపము, అధిభౌతికము-భూతములవలనఁ గలుగుతాపము.

అధిభౌతికము-దైవమువలనఁ గలుగుతాపము, ఎన్న వాఁడును; ఈ

పోగొట్టువాడా యని తాత్పర్యము. బోధనిర్మలజనహృత్ పర్యవసరము

స్థలయినజనులయొక్క-మనస్సులకు సంతోషము చేయువాడా! జ్ఞానము

వాడా యని తాత్పర్యము. మహాత్ అసురగర్వహరణ = గొప్పరా

వాడా! తత్త్వసంప్రకాశనకరుణా = యథార్థమును వెల్లడిచేయునట్టి

భక్తిలకు స్వస్వరూపమును చెలువువాడా యని తాత్పర్యము.

మూలిని. నిగమకుసుమగంధోన్మేషభూతాభిధానా
 సగుణవిగుణలీలాసౌమ్యసాక్షిత్వతానా
 జగదవనపిధానస్థైర్యదత్తవధానా
 నగశరధినివాసానందసంస్త్రాయమానా.

409

గ ద్య ము.

ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్ర శ్రీ కొమ్మనామాత్యపుత్ర శ్రీ బుధారాధనవిరాజి
 తిక్కనసోమయాజిప్రణీతం బయిన శ్రీమహాభారతంబున విరాటపర్వంబునందు
 సర్వంబును బంచమాశ్వాసము.

407. నిగమ...అభిధానానిగమ = వేదము అను, కుసుమ = పుష్పముయొక్క, గంధ
 వాసనయొక్క, ఉన్మేషభూత = వికారరూప మయిన, అభిధానా = నామము కలవాడా! వేద
 లయందు బోధింపబడిననామము గలవాడా యని తా. సగుణ...తానా-సగుణ = గుణముల
 గూడినదియు, విగుణ = గుణములు లేనిదియు నగు, లీలా = విలాసములయందు, సౌమ్య = శ
 మయిన, అంటని దైన యుట, సాక్షిత్వ = సాక్షిభావమె, తానా = స్వభావముగాఁ గలవాఁ
 సగుణభావమునందును నిర్గుణభావమునందును నంటక సాక్షిభూతుఁ డైనవాడా యని తాత్పర్య
 జగదవనపిధానస్థైర్యదత్తవధానా = లోకముయొక్క రక్షించుబయ్యందును మఱుఁగుపతియగు
 నిలుకడ గలవాఁ డగుటయందు, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, అవధానా = ఎచ్చరిక గలవాడా!
 ముల సృజించుటకుందును రక్షించుటయందును జాగరూకుఁ డయినవాడా యని తాత్పర్యము,
 రక్షించువాఁ డనియు, హరుఁడు హరించువాఁడనియు హరిహరరూపుఁ డగుటచే నిట్లు చెప్ప
 నది. నగశరధినివాస ఆనందసంస్త్రాయమానా = పర్వతమునందును సముద్రమునందును నుని
 గలుగుసంతోషముచే జుట్టఁబడినవాడా! హరుఁడు కైలాసమునందును హరి పాలసముద్రమునఁ
 దున్నించి సంతోషించుచుండువాఁ డని తాత్పర్యము.

శ్రీమత్.....ప్రణీతంబు-శ్రీమత్ = గొప్పతనముగల, ఉభయకవి = సంస్కృత
 మిత్ర) = స్నేహితుడును, కొమ్మనామాత్యపుత్ర) = కొమ్మనమంత్రిమారుఁడును,
 రాజి = పండితుల సేవచే బ్రకాశించువాఁడు నగు, తిక్కనసోమయాజిప్రణీతం
 బున యాజిచే జేయఁబడినది. ఇది-ముగిసెను.

